DR. GÁL ANDRÁS

A ZEMPLÉNI-HEGYSÉG TUDOMÁNYOS FELTÁRÓI ÉS GAZDASÁGFEJLESZTŐI

TANULMÁNYGYŰJTEMÉNY

A Zempléni-hegység tudományos feltárói és gazdaságfejlesztői

Tanulmánygyűjtemény

Szerkesztette:

Dr. Gál András

Nyíregyháza-Szerencs, 2012

Oktatás és Tudománytörténeti Tanulmányok
Szerkeszti: **Dr. habil Kókai Sándor**
4

Szakmai lektor:
Prof. Dr. Süli-Zakar István tanszékvezető, egyetemi tanár

Műszaki szerkesztő:
Mikó Tamás informatikus tanár

A címoldalon zempléni tájképet **Sárkány László** készítette

ISBN 978-615-5097-49-2

Kiadó: a Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete és a szerencsi Bocskai István Gimnázium

Felelős kiadó:
Dr. habil Kókai Sándor intézetigazgató egyetemi magántanár és
Dr. Gál András PhD gimnáziumi igazgató, c. főiskolai docens

Készítette: Kapitális Nyomdaipari és Kereskedelmi Kft.
Felelős vezető: Ifj. Kapusi József ügyvezető igazgató
Debrecen, 2012

Előszó

A Zempléni-hegység titkai – ásványkincseinek és a peremtájain kialakult tokaj-hegyaljai szőlő- és borkultúrának köszönhetően – évszázadok óta foglalkoztatják a tudományművelőket és a gyakorlati szakembereket. Tudományos feltárásával először a természetkutatók, elsősorban a geológusok foglalkoztak, később – a híres pataki kollégium alapítása (1531) óta – a tanárok, ritkábban a nemesek, a gazdag földbirtokosok magas műveltségű, európai látókörű személyiségei kutatták a tájegység társadalom- és szellemtörténetét, kulturális hagyományait, összességében a táj lelkületét, az ún. „genius loci"-t.

Több évszázadon át a sárospataki professzorok és a vármegye székhelyén (Sátoraljaújhely) élő és alkotó értelmiségiek, kiemelkedően Kazinczy Ferenc, az egyetemes magyar tudományt és kultúrát gazdagítói műveiben megjelenítették a Zempléni-hegység és környéke anyagi világát és szellemi értékeit, a tájat használó és gazdagító ember tevékenységét is.

A 20. században az országos feladatokat ellátó földtani kutatóintézetek (Budapest, Miskolc) mellett a tágabb régió egyetemei (Debrecen, Miskolc), főiskolái (Nyíregyháza, Sárospatak), múzeumai és az agrárium fejlesztését szolgáló kutatóműhelyei (Tarcal) foglalkoztak a Zempléni-hegység és környéke (a Bodrogköz, Taktaköz, Harangod és a Hernád-völgy) természet- és társadalomtudományi vizsgálatával, közgazdasági állapotával, település- és gazdaságfejlesztésével. A kutatási eredmények – a termelésben, a gyakorlati megvalósításon túl – a tudományos és ismeretterjesztő művekben, tanulmányokban stb. jelentek meg, gazdagítva a tájcsoporttal kapcsolatos ismereteket és erősítve a tájlakók lokális identitását. A táj- és helytörténeti, földrajzi, irodalmi és egyéb munkák – észrevehető mértékben – felerősítették elődeink-múltunk tiszteletét, történelmi örökségünk megbecsülését.

A Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke (és jogutóda: a Turizmus és Földrajztudományi Intézet) fontos feladatának tekinti az értelmiségi szakemberképzés és a regionális jellegű földrajzi kutatómunka mellett a Nyírség, a Felső-Tisza-vidék, a Zempléni-hegység és a Csereháti-dombvidék kutatástörténetének (a régen élt és ma élő tudósok) életművének méltatását. 2003-ban a tanszék „Tudomány és Oktatástörténeti Tanulmányok" címmel egy kiadvány-sorozatot indított, azzal a szándékkal, hogy emléket állítson a földrajztudomány honi művelőinek, a földrajztanítás- és tanárképzés kiemelkedő egyéniségeinek.[1] Az írásműveken kívül emlékjelet állítottak Tokajban *Réthly Antalnak*, Tállyán *Hézser Aurélnak*, Miskolcon *Peja Győzőnek*, Mátészalkán *Udvarhelyi Kendoff Károlynak* és Törtelen *Pécsi Mártonnak*.

[1] A sorozatban eddig megjelent kötetek: 1. KÓKAI Sándor (szerk.): Pécsi Márton munkássága. Nyíregyháza, 2003. 179 p., 2. FRISNYÁK Sándor (szerk.): Udvarhelyi Kendoff Károly életműve. A Mátészalkán 2003. március 14-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyháza, 2003. 80 p., 3. GÁL András – HANUSZ Árpád (szerk.): A történeti földrajz megújítója – Frisnyák Sándor munkássága. Tanulmányok, interjúk, dokumentumok. Szerencs-Nyíregyháza, 2010. 136 p.

A Zempléni-hegység és környéke kutatástörténete megírásának igénye és terve 2005-ben született meg, amikor Szerencsen a Zempléni-hegységről készülő tájmonográfia koncepcióját és szerkesztési elveit tárgyalta a szerzői munkaközösség. Elhatározták, hogy a lexikonban elsősorban a régen alkotó tudósokról írnak, míg korunk jeles kutatóiról egy későbbi időpontban jelentetnek meg tanulmánygyűjteményt. A terv megvalósítására, mindenek előtt az anyagi feltételek megteremtésére és a tartalmi feladatok szervezésére, irányítására *dr. Gál András* gimnáziumi igazgató, a Tokaj-hegyaljai szőlő- és borkultúra geográfus kutatója vállalkozott.

Gál András az ezredfordulón intenzív munkakapcsolatot alakított ki a nyíregyházi és a debreceni geográfusokkal, a gödöllői botanikusokkal és egyéb szaktudományok kutatóival, Tokaj-Hegyalja és környéke tudományos feldolgozása céljából. Tudományszervező tevékenységének köszönhető, hogy elkészült Szerencs monográfiája (2005) és a tájföldrajzi konferenciák anyagát tartalmazó tíz kötet (2002-2012), benne rengeteg tanulmány a Zempléni-hegységről és a szomszédos területekről, továbbá a táj régi és mai kutatóit méltató tanulmány.

A most elkészült gyűjteményes kötet a Zempléni-hegység és környéke geológiai, természet- és gazdaságföldrajzi, botanikai, zoológiai, továbbá társadalom- és kultúrtörténeti valamint a néprajzi kutatástörténetét és az egyes szaktudományok kiemelkedő egyéni teljesítményeit mutatja be.

A Zempléni-hegység és környező ártéri síkságok lakói a megtelepedés óta egymást kiegészítő (komplementer) tevékenységet folytatnak. A hegységterület és az ártéri településcsoport gazdasági és kulturális központjai (Tokaj, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Gönc stb.) a tájhatáron, a Cholnoky-féle vásárvonalon alakultak ki, így a kutatástörténeti feldolgozások kiterjednek a hajdan és ma is együttműködő területekre. A feldolgozás – a sokoldalúság és a nagy terjedelem ellenére – nem teljes körű, a feltáró-értékmentő és értékközvetítő munka – remélhetőleg – a jövőben folytatódik. A könyv – tudomásom szerint – az első kutatástörténeti mű, mely több diszciplína eredményeit foglalja össze – hazánk méretéhez képest – egy szűk területre, a Zempléni-hegységre és környékére koncentráltan. S ennek alapján az alkotók szándéka és teljesítménye tiszteletre és követésre méltó.

Prof. Dr. Michalkó Gábor
a Magyar Földrajzi Társaság főtitkára

Bevezetés

1. Zempléni- vagy Tokaji-hegység

A könyvünk címében szereplő tájnév – a *Zempléni-hegység* – 1920-tól, a történelmi Magyarország feldarabolásától kezdődően terjedt el a korábban használt (tanított) *Eperjes-Tokaji-hegység* (vagy *hegylánc*) helyett.[1] A botanikusok és a turisztikai szakirodalom művelői az újhelyi Sátor-hegycsoportról *Sátor-* vagy *Sátoros-hegységnek* nevezték a vulkánvidék hazánkhoz tartozó vonulatait. A geológusok a *Tokaji-hegység*, a földrajzírók (és a térképszerkesztők) Cholnoky Jenő kezdeményezésére a *Zempléni-hegység* megnevezést használták.[2] Cholnoky tudományos és ismeretterjesztő írásaiban mind a három tájnév fellelhető. A Zempléni-hegység megnevezés az iskolai oktatás révén széleskörűvé vált, az emberek elfogadták, a tudományos és tankönyvirodalmunk mellett az ismeretterjesztő művek is ezt a tájnevet használják.[3] A turistatérképek és -atlaszok,[4] útikönyvek[5] is Zempléni-hegység címmel jelennek meg, ezt a nevet kapta a Tájvédelmi Körzet is.

Hazánk természetföldrajzi tájbeosztásának az 1990-ben és 1010-ben is megjelent kistáj katasztert tekintjük, s ebben területünk *Tokaj-Zempléni-hegység* néven szerepel.[6] A kistájak katasztere kiemelkedő tudományos érték, alapmű, mely nélkülözhetetlen a kutatómunkában, a felsőoktatásban, a település- és területfejlesztési munkálatokban. A könyvben megjelenő – területünket érintő – tájtagolás olyan kistáj megnevezéseket is tartalmaz, mely a tudományos és gyakorlati élet szempontjából fontos, de a nép körében ismeretlen, idegennek ható és elfogadhatatlan. Pl. több hegyaljai bortermelő települést (Tokaj, Tarcal stb.) a tájbeosztás a Taktaközbe helyezi, Olaszliszkát vagy Sárospatakot bodrogközinek nyilvánítja.

A kistáj kataszterben található tájfelosztáson kívül tovább él a természetföldrajzi irodalmunkban az első, Peja Győző-féle (1958)[7] és a Pinczés Zoltán ál-

[1] KISS Gábor: A hegység elnevezése, lehatárolása és tájai. In: BARÁZ Csaba – KISS Gábor (szerk.): A Zempléni Tájvédelmi Körzet – Abaúj és Zemplén határán. Eger, 2007. pp. 9-12.
[2] A geológusok ma is használják a Zempléni-hegység megnevezést is. Lásd: FALLER Gusztáv – KUN Béla – ZSÁMBOKI László (szerk.): A magyar bányászat évezredes története I. Budapest, 1997., BENKE István – REMÉNYI Viktor (szerk.): A magyar bányászat évezredes története. Budapest, 1996.
[3] GYARMATI Pál et al.: Zempléni-hegység. In: FRISNYÁK Sándor – GÁL András – HORVÁTH Gergely (szerk.): A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. Nyíregyháza-Szerencs, 2009. 385 p.
[4] BERKI Zoltán – KOVÁCS Attila Gyula (szerk.): A Zempléni-hegység. Turistaatlasz és útikönyv. Budapest, é.n.
[5] Pl. NAGY Lajos (szerk.): Zempléni hegység. Budapest, 1958., DELY Károly (szerk.): Zempléni-hegység. Budapest, 1967., FRISNYÁK Sándor (szerk.): Zempléni-hegység turistakalauz. Miskolc, 1979, 1983. 430 p.
[6] MAROSI Sándor – SOMOGYI Sándor (szerk.): Magyarország kistájainak katasztere I-II. köt. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest, 1990. 1022 p., Második, átdolgozott és bővített kiadás: DÖVÉNYI Zoltán (szerk.): Magyarország kistájainak katasztere. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2010. 876 p.
[7] PEJA Győző: A Zempléni hegység felépítése, kialakulása és felszíne. In: NAGY L. id. mű, pp. 20.

tal készített legutóbbi (2007) természetföldrajzi tájtagolás[8]. Frisnyák Sándor a társadalom- és történeti földrajzi munkáiban Peja rendszerezéséhez kapcsolódva megint másféle – a tájhasználat, az emberi tevékenységi formák térszerveződésén alapuló – tájfelosztást alkalmaz (1965). Tanulmányaiban pl. a Háromhutai- és a Milic-hegycsoport Erdővidék, a hegység Hernád felé néző peremlépcsős szegélyterülete (Abaúji-Hegyalja) a nép körében régen és mai élő Mező- és Telkesdűlő néven jelenik meg.[9] A Zempléni Tájvédelmi Körzetről megjelent kitűnő – minden korábbinál legteljesebb – monográfiában[10] és tájegységről készült földrajzi lexikonban[11] – a tolerancia érvényesül – mind a korábbi, mind pedig a legújabb megnevezések és tájfelosztások előfordulnak, akár csak a mindennapok világában. Úgy gondolom, figyelembe kell venni a hegységterületen élő emberek tájnév-használatát, az elődöktől megörökölt – a lokális és regionális identitás alapját jelentő – tájszemléletet.

A Zempléni-hegység tudományos feltárói és gazdaságfejlesztői c. könyvünkben a *szomszédos kistájak* (a Bodrogköz, Taktaköz, Harangod és a Hernádvölgy) *kutatástörténetével is foglalkozunk*.

2. Terv és megvalósulás

A hegységterület és a érintkező síksági kistájak „közös központjai" (a piac- és vásárhelyek, a szellemi élet centrumai) a *tájhatáron* alakultak ki és tevékenységi rendszerükkel hatást gyakoroltak környezetük gazdasági-kulturális életére. A tájhatár művelődési központjaiban (pl. Sárospatakon vagy Sátoraljaújhelyen) működő értelmiségiek, tanárok, papok, természetvizsgáló orvosok és vármegyei tisztviselők voltak a hegyvidék és a szomszédos síkságok első tudományos feltárói. Közülük sokan bekerültek a könyvünkbe, sokan pedig kimaradtak, nemcsak a régiek, a közelmúlt és a mai kutatók közül is. A terveinkben a minél teljesebb feldolgozás igénye fogalmazódott meg, de a megvalósításban nem várt akadályok is felmerültek. Így pl. a többször is meghosszabbított határidőre a megígért dolgozatok nem készültek el, vagy azok megírását az utolsó pillanatokban mondták le. Elnézést kérünk mindazoktól, akik a tájegység tudományos feltárásában és gazdaságfejlesztésében jelentős eredményeket értek el, de – az említett okok miatt – nem kerültek be gyűjteményes kötetünkbe. Tovább várni – sajnos – nem tudunk, a nyomdai kapacitást lekötöttük és a pénzfelhasználást

[8] MARTONNÉ Erdős Katalin – PINCZÉS Zoltán – KISS Gábor: Felszínfejlődés, felszínformák és felszínalaktani értékek. In: BARÁZ Csaba – KISS Gábor (szerk.): A Zempléni Tájvédelmi Körzet – Abaúj és Zemplén határán. Eger, 2007. pp. 55-90.

[9] FRISNYÁK Sándor: Történeti földrajz (A Szatmár-Beregi síkság, a Rétköz és a Zempléni-hegység 18-19. századi földrajza). Nyíregyháza, 2005. 163 p.

[10] BARÁZ Csaba – KISS Gábor (szerk.): A Zempléni Tájvédelmi Körzet – Abaúj és Zemplén határán. Eger, 2007. 399 p.

[11] FRISNYÁK Sándor – GÁL András – HORVÁTH Gergely (szerk.): A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. Nyíregyháza-Szerencs, 2009. 429 p.+ színes képmelléklet

sem lehet későbbi időre elhalasztani. Keresni fogjuk a megoldást, lehet, hogy csak évek múltán, a tájföldrajzi konferencia-sorozatunk egyik kötetében szaktudományi rendszerbe tagolva, ismertetni fogjuk a most kimaradt kutatók életművét.[12] *S végül hálás köszönetünket fejezzük ki a könyv íróinak és más közreműködőinek azért az értékfeltáró-alkotó munkáért, amelyet szakma- és hivatásszeretettől vezérelve, szerzői tiszteletdíj nélkül végeztek.*

A tanulmánygyűjteményben hatalmas mennyiségű kutatástörténeti információ, életmű-leírás és dokumentum található, összességében – a szerkesztő által bevallott hiányosságok ellenére is – jelentősen gazdagítja tudományos ismereteinket és erősíti az itt élők táj- és népszeretetét.

Dr. Gál András PhD
gimn. igazgató, c. főiskolai docens

[12] A Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, a szerencsi Bocskai István Gimnázium és a Magyar Földrajzi Társaság Nyírségi Osztálya évente tájföldrajzi konferenciát rendez Szerencsen, ahol a Kárpát-medence természetvilágáról, népességéről, gazdasági életéről és a tudományos megismerés történetéről hangzanak el előadások. A konferenciák anyagát a rendező szervek gyűjteményes kötetekben megjelentetik.

Dr. Szabó József nyomában a Tokaji-hegységben

Szabó József több mint 3 évtizeden keresztül mintegy 10 munkájában foglalkozott Tokaj-hegyalja természettudományos vizsgálataival. Ezek a vizsgálatok elsősorban földtani jellegűek voltak, de ezen túlmentően topográfiai, meteorológiai, tulajtafti és biológiai vizsgálatokat és megfigyeléseket is tett a területen. Ez azért jelentős, mert szemléletében a komplex természettudományos ismeretek szerepelnek, es ezeket mindig úgy alkalmazta, hogy azok földtani kihatásait és kapcsolatait feltűntette: „a *talaj ... viszont annyira függ a vidék szerkezetétől, hogy e nélkül érteni, sőt tárgyalni sem lehet." (Szabó J. 1867b)*.

Munkássága szorosan összefügg az elméleti kérdések gyakorlati alkalmazásával. Ennek kiváló példája Tokaj-Hegyalja földtani térképe, melyről azt írja: *„Tokaj-Hegyaljának mi geológiai tekintetében is classikai vidéknek mondható az általam készített földtani és szőlőművelési térképe a ... mely a Hegyaljai Album számára készül ... a hazai irodalom terén egyike lesz a nevezetesebb vállalatoknak" (Szabó J. 1866a)*. Valóban ez az első olyan földtani térkép Tokaj-Hegyaljáról, mely részletes bejárásos térképezéssel készült. Szabó József 1863 és 1865 között évenként 30-30 napot a terepen töltött. A bejárást részben kocsival, részben gyalog végezte, többnyire olyan helyi ismerettel rendelkező lakosok segítségével, akik az egyes feltárásokat, bányákat jól ismerték. Felkereste a korábban területen járt szakemberek (Szirmay, Beudant, Kováts Gy. – Kubinyi F., Hazslinszky F., B. Richtoften) irodalomban közölt lelőhelyeit. Azt írja, hogy „*… érdekesnek találtam Beudant és Richthofen kőzettani adatait a helyszínen venni szemügyre" (Szabó J. 1866b)*. A bejárási útvonalakról részletes leírást közöl. Megfigyelései komplexek, melyben Hantken Miksa barométeres magasságmérései és Székely Lajos talajtani vizsgálati segítik. Elsősorban a kőzettani meghatározásokra támaszkodik, de mindenkor az egyes kőzettestek földtani értelmezését is adja, mint ahogy azt később írja: *„én a dolgot a petrográfia teréről a geológiai terére viszem át…" (Szabó J. 1894)*. A különböző kőzettestek térbeli elhelyezkedését jól ismeri fel, így pl. az erdőbényei Mulató-hegyről azt írja: *„ez egy kis sziget, melynek törzse Andesit-Trachyt ... oldalait Rhyolit törmelék veszi körül, s ebben az úgynevezett ravasz-mályi kőbánya van, hol a csekélyebb összeállású Tajtkő conglomerátoi fejtik" (Szabó J. 1866b)*.

A bejárásos földtani térképezés gyakorlatilag a teljes tokaj-hegyaljai területet érinti Szerencs – Bekecs – Megyaszó – Monok – Abaújszántó – Golop – Tállya – Mád – Bodrogkeresztúr – Mezőzombor – Tokaj – Tarcal – Szegi – Erdőbénye – Tolcsva – Erdőhorváti – Olaszliszka – Sárospatak – Végardó – Károlyfalva – Rudabányácska – Sátoraljaújhely közigazgatási körzetére kiterjedően. Ezen túlmenően a hegység további részeire is ellátogatott Pálháza – Füzérradvány – Bózsva – Telkibánya – Korlát érintésével, de ezen helyekről csak tájékoztató információt adott. A térképezési útvonalak többnyire D-ről,

Tokajból, vagy Szerencsről indultak és oda tértek vissza hiszen itt állt rendelkezésére vasútvonal. A térképezés során valamennyi kőzettípusból részletes mintagyűjtést végzett. A minták pontos száma megtalálható a közölt irodalomban. Ezen minták egy részét (kb. 125 db) a sárospataki Református Kollégiumban őrzik ma is. Ez azért érdekes, mert így mód nyílott arra, hogy az őáltala használt kőzettani neveket a ma használatos nevezéktannal pontosan azonosítani lehessen. Mintegy 25 db mintát a gyűjteményből így azonosítottam. Ezek feldolgozása során meg kellett állapítani, hogy a leírásokkal összhangban rendkívül jó megfigyeléseket tett, a kőzetalkotó elegyrészeket helyesen határozta meg és a szöveti jellemzései igen szemléletesek és találóak. Így például az obszidián típusoknál a következő szöveti bélyegeket különbözteti meg: *„…tiszta, porfirdad, szferolitos, hólyagos" (Szabó J. 1866d)*. A különböző földtani képződmények, kőzetek elkülönítése elsősorban neki köszönhető először Tokaj-Hegyalján. Tokaj-Hegyalja földtani térképén 9 képződményt különböztet meg (alluvium, lösz, nyirok, négyféle riolit, kétféle trachitandezit). Az egyes kőzetek pontos nevezéktanát is megadja, több esetben genetikai magyarázatot is fűz hozzájuk. Így például a magyar földtani irodalomban általa bevezetett *nyirok* fogalmát a következőképpen jellemzi: *„…így nevezett talaj alatt egy kötött, képlékeny, rendesen veres anyagot ért a nép, mely a nedvességet sokáig tartja, ha túl nedves erősen tapad, ha túl száraz igen kemény…",* ugyanakkor a földtani-genetikai értelmezését is megadja: *„Földtani szempontból eredetére nézve trachyt, mely előbb darává esik szét, ez pedig utóbb nyirokká mállik el" (Szabó J. 1866a)*. Mint látható, nagyon szemléletesek a leírásai. Feltűnő, hogy a térképezési anyagnál csak szöveges leírásokat adott, míg helyi szelvényeket nem közölt.

A magyar földtani irodalomban ő honosított meg neveket, pl.: *nyirok, szálban álló kőzet.* Ezek a nevek helyi, népi kifejezéseken alapulnak. Ezeket a helyi neveket kőzettípusonként is gyűjtötte, így például az obszidiánra a következő kifejezéseket találta:

- Sátoraljaújhelyen „*varjú kova",*
- Erdőbényén *„ördög köröm",*
- Tolcsván „*ménkő",*
- Abaújszántón *„csalakova"*.

A perlitből képződött talajt *„égevényföldnek"* nevezték a helyszínen. Ezeket a kifejezéseket ő is csak idézte és nem tartotta bevezetésre alkalmasnak.

Munkájának jellegzetessége, hogy a helyszíni vizsgálatokra és a szakmai korrektségre törekedett. Ezért a korábbi ismeretek felülvizsgálatánál azt írja, hogy addig nem tud állást foglalni a kérdésben *„míg meg nem győződöm a helyszínen"*. Bizonyos területekre többször is visszatért, így például a Tokaj és Bodrogkeresztúr közötti Lebuj kocsma perlitfeltárására, hogy újra megvizsgálja az ott látottakat.

Különösen sokat foglalkozott a korábban egységesen trachitnak nevezett kőzetek riolitokra és andezitekre való szétválasztásával és csoportosításával. Így a riolitok esetében a következő típusokat különböztette meg többnyire részletes leírással és azok genetikai értelmezésével együtt:

- **Trachytos rhyolit**, mely porfiros sötét kőzet földpáttal, kvarccal, csillámmal és felzites alapanyaggal.
- **Lithoidos rhyolit**, földpát-, csillám-, kvarctartalmú mely tömött, likacsos-lyuggatott féleségekkel jellemzett. Megfigyelése szerint ez a kőzet perlitbe, obszidiánba és horzsakőbe (tajtkő) megy át.
- **Malomkőzet**, mely megnevezésről azt írja, hogy Beudanttal egyetértve ez a név nem kőzettani fogalom, szerinte egy riolitbreccsa, melyet utólag kovasav cementál össze.
- **Kőpor** (tajtkőtuff), mely a lithoidos riolitok finom porladéka.
- **Hydroquarczit**, mely szerinte nedves úton lerakódott kovasavhidrát *„…vulkáni működés másik stádiumában repedések képződtek a fúld je(sű kérgén, s azon vízgőz egyéb gázokkal együtt tódulván ki a laza rhyolitokat áthatotta (Szabó J. 1866a)*.
- **Limnokvarcit**, véleménye szerint a riolittal egyidős, melyben *„…növényi részek megkövülnek, szerves anyagot opálnemű váltja fel…”*.

Az andeziteket két típusra bontja:

- **Amfiboltrachyt**, mely szerinte fiatalabb kőzet, ahonnan az amfibol sohasem hinyzik, ebben a *„…hasadékok jasp meg calczedonnal töltvék ki” (Szabó J. 1866a)*.
- **Andesit trachyt**, szerinte a legidősebb kőzet Hegyalján, mely apró szemű, tömött szövetű és fehér oligoklász, valamint amfibol tűk ismerhetők fel benne. Ez a kőzet szerinte is zöldkövesedik, melyet Erdőbénye fürdőn tapasztalt, ahol hintve piritet (kéneget) figyelt meg benne, s azt írja róla, hogy: *„…fémtartalmú zöld kő, nem egyéb, mint sajátságos … mállásnak indult andesit trachyt” (Szabó J. 1866a)*.

A földtani térkép Tokaj-Hegyaljáról mai szemmel is egy alapos felvétel, mely azért is nagy értékű mert az egykori feltárások adatait, valamint a filoxéra előtti szőlővel beültetett területek és az erdők helyzetét is rögzíti. A térkép elkészültéről a következőket írja: *„…bécsben a cs. kir. katonai geographiai intézetben vésték kőre, s színezték is az én kidolgozásom szerint” (Szabó J. 1866a)*.

Munkáiban elsősorban kőzettani megállapításokat, megfigyeléseket készített és mindenkor tudatos osztályozásra törekedett. Ennek egyik típusos példája a Tokaj-Hegyalja obszidiánjairól írt értekezése, ahol részletes leírást ad és összehasonlítást végez a hegyaljai perlit-obszidián kőzettípusokról (Tokaj – Abaújszántó – Tállya – Mád – Erdőbénye – Olaszliszka – Tolcsva – Sátoraljaújhely).

Ezekről a lelőhelyekről igen részletes kőzettani megfigyelések mellett (szín, szövet, porfiros elegyrészek) a kémiai összetételi és a fizikai tulajdonságokat (keménység, tömöttség, duzzadóképesség) is megadja. Az összehasonlításnál nemcsak a Tokaj-Hegyalja területéről, hanem külföldről származó (izlandi, kamcsatkai, lipari, vezúvi, mexikói) mintákat is fölhasznált, illetve azok helyszíni bejárásain tett tapasztalatait is ismerteti. Ezen lávakőzetek genetikai kérdéseivel is foglalkozik, ahol részben kohászati példákat is figyelembe vesz és felismer vulkanológiai jelenségeket, úgy mint: *„Horváthi-Szokalyai rhyolith centrál vulkán…”* vagy „*Tokajhegyalját a tengeralatti erupció tanulmányozása szempontjából classikai helynek nevezzük…” (Szabó J. 1867)*.

A vulkanológia és a hidrotermális működés kapcsolataival is foglalkozott, így ő írja le először Erdőbénye-Ligetmajornál az antimonitot egy opálérben: *„Ami különösen az Opál és Antimonit együtt előjöttét illeti … mondhatni. hogy együttesen tart az Opál és a kénegek képződése…” (Szabó J. 1870)*. A gejzírkvarcitokkal kapcsolatban a következőket írja: *„ …vulkáni tódulások utolsó szakaszában forró vizek, kisérve vízpárától törtek elő, amely vízzel igen sok kovasav jött fel … a melegvíz a kőzetek likacsain keresztülhatolván ott a kovasavat lerakta, s az jelenleg a legkülönbözőbb alakokban mutatkozik, egyszersmind opál, jáspis ér, s másszor … a tengerbe hurcolt növény részek kövitő anyaga … laza kőtörmelék ragasza” (Szabó J. 1867b)*.

Szabó József tokaj-hegyaljai megfigyelései és tapasztalatai későbbi munkáiban is megjelennek, amikor a trachitok osztályozásával és a kőzetek típuskeveredésével foglalkozik. Külön említésre méltó a szőlőtermesztéssel és a borminőséggel kapcsolatos tanulmánya. Világosan leszögezi, hogy a legjobb bor a nyiroktalajon található: „*…ez adja a legerősebb, legtartósabb. s a legzamatosabb bort” (Szabó J. 1867b)*.

Összefoglalva: Szabó József, a széles látókörű, gyakorlati érzékű természettudós geológus 110-140 évvel ezelőtt olyan maradandót alkotott tokajhegyaljai munkásságával, mely az utókor számára nélkülözhetetlen. Nagyon alapos megfigyelései, komplex természettudományos feldolgozásai és a rendelkezésére álló akkori tudományos földtani irodalmi ismeretei alapján joggal mondhatjuk, hogy a legkiválóbb magyar geológusok közé tartozott, akitől mi ma is tanulhatunk.

Dr. Zelenka Tibor

Szabó József tokaj-hegyaljai kőzetmintáinak makroszkópos nevezéktani azonosítása
(A sárospataki Református Kollégium gyűjteményéből származó minták)

Szabó József gyűjtem. sorszáma	Lelőhely	Gyűjtés éve	Szabó József által adott kőzetnév	Jelenlegi kőzetnév
3.	Tokaj	1863	nyirok	törmelékes nyirok
5.	Tállya	1863	tuff	levéllenyomatos kovaföld
6.	Nagybózsva	1863	perlit	perlitsávos riolit
9.	Telkibánya	1863	perlit	perlitsávos riolit
10.	Komlóska újhutai bánya	1863	mészkő kvarccal	karbonáttellér kvarckristállyal
12.	Mád	1863	malomkő kőzet	finomszemű horzsás riolittufa
18.	Golop Patócs	1863	lithoidos riolit	vörös sávos lithoidos riolit
21.	Cekeháza, Szántó	1864	csiszpala	kovaföld
24.	Szántó	1864	hyalinos rhyolith (szurokkő porfir)	szurokkő
26.	Cekeháza	1864	csiszpala	kovaföld
33.	Bodrogkeresztúr	1864	quarcztrachit	kvarcriolit
34.	Tolcsva	1864	hydrokvarcitos breccsa (zöld)	zöld kvarcitbreccsa
38.	Erdőbénye	1864	zöldkő trachyt	propilites andezit
40.	Erdőbénye	1864	tajtkonglomerát	lapillis tufa
50.	Sárospataki Király-hegy	1864	hydroquarczit kén kristályokkal	átkovásodott riolittufa
51.	Makkoshotyka	1864	tályag	agyag
52.	Makkoshotyka	1864	barnaszén	lignit
55.	Mád	1864	rhyolit breccsa	tufabreccs
68.	Erdőbénye	1865	hyalit amfibol trachyton	kalcedonos opálbevonat andeziten
75.	Sárospatak Cinege	1865	alunithos rhyolith	alunitos riolit portfa
85.	Mád	1865	veres malomkő kőzet	vörös kovás breccsás tufa
96.	Tolcsva	1865	hydroquarczitos tufa cerithiummal	rétegzett kovás faunás tufit
97.	Erdőbénye	1865	rhyolith-tufa	szürke faunás agyagos tufit
99.	Bodrogkeresztúr	1865	trachyt-likacsos	hólyagos andezit
106.	Magyaszó	1866	perificatumok	növénylenyomatos limnokvarcit
110.	Megyaszó	1866	kövült gyümölcsök	megkövült terméskőbél

Irodalom

SZABÓ J.
1866a: Tokaj-Hegyalja földtani térképe. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók. 1866-ban Pozsonyban tartott 11. Nagygyűlésének munkálatai 231-234.
1866b: Tokaj-Hegyalja és környékének földtani viszonyai. Mathematikai és Természettudományi Közlemények 4. 226-303.
1866c: Die Trachyte und Rhiolythe der Umgebung von Tokaj. Jahrb. d. kk. Geol. Reichsanst. 16. 52-97.
1866d: A Tokaj-Hegyalja obszidiánjai. A Magyarhoni Földtani Társulat Munkálatai 3. 147-172.
1867a: Tokaj-Hegyaljai Album. Pest
1867b: Tokaj-Hegyalja természettudományi és borászati tekintetben. Budapesti Szemle VII. 13-13.
1870: Antimonit opál érben Erdőbényén. A Magyarhoni Földtani Társulat Munkálatai 5. 194-195.
1873: A trachitok osztályozása természetes rendszer szerint. Földtani Közlöny 3. 8-20.
1881: Trachytok makrográfiai osztályozása. Földtani Közlöny 11. 209-219.
1894: Typuskeveredés a Tokaj-Hegyalján és typuskeveredések a dunai trachyt csoportban. Földtani Közlöny 24. 171-172.*

* Megjelent: Hála József – Romsics Imre szerk.: „A legnagyobb magyar geológus” – Szabó József emlékkönyv (Tanulmányok). Kalocsa, 2003. pp. 111-1116.

A tokaj-hegyaljai album térképmelléklete: egyik legkorábbi földtani térképünk

A földtani térképek előfutárai az ásványkincsek lelőhelyeit bemutató felszínrajzi térképek voltak. Később ezeket felváltották a kőzetek elterjedését színfelületekkel szemléltető térképek. Idővel a térképek tartalma, a kőzetek felszíni kiterjedésének és tengerszint feletti magasságának, azaz az *x, y, z* koordinátáknak a szemléltetése mellett, kiegészült a negyedik dimenzió, az idő ábrázolásával is. A földtani térképek színfelületei ettől kezdve, nemcsak az adott kőzet milyenségét szemléltették, hanem azt is megadták, hogy az a földtani múlt melyik időszakában képződött.

A Kárpát-medence földtani viszonyairól az első térképeket külföldi utazók készítették. Ezek kezdetben csak elszórtan, egy-egy területen tüntették fel a kőzet-előfordulásokat *(Townson, 1793)*. Később már a térkép egész felületét kitöltötték a kőzeteket jelképező színfelületek. Stanislaw Staszic 1815-ben a Dunántúl kivételével ábrázolta (1:1132500 méretarányban) a Kárpát-medence földtani képződményeit, François Sulpice Beudant alapos tanulmányútja nyomán 1:1000000 méretarányban szerkeszti meg az ország földtani térképét 1818-ban. Térképe 24 földtani képződményt jelölt. A szintén francia, Ami Boué Erdélyről publikált 1:1900000 méretarányú földtani térképet 1834-ben.

A külföldi utazók nem nagyon részletes bejáráson alapuló térképei után Wilhelm Haidingernek a Habsburg Birodalmat ábrázoló (1:864000 méretarányú) 1845. évi térképe már részletesebb terepmunkán, több helyszíni adaton alapult. A hazai kutatók látták, hogy hátrányos az országra nézve, ha külföldiek tárják fel hazánk ásványkincseit. A hazai földtani kutatások előmozdítására ezért 1848-ban Videfalván megalakították Magyarhon Földtani Társulatát. A szabadságharc leverését követően, 1849-ben a császár életre hívta a Birodalmi Földtani Intézetet. A magyarországi földtani térképezés 1:28800 méretarányban 1858-ban kezdődött a Felvidéken és a Bánáti határőrvidéken. Az ország többi részéről 1:144000 méretarányú, úgynevezett átnézetes térképek készültek. Ezek alapján állította össze és jelentette meg a birodalom 1:376000 méretarányú földtani áttekintő térképét 12 szelvényen Franz Hauer 1867-1871 között.

Pettkó János (1812-1890) a selmecbányai akadémia tanára volt az első magyar, aki földtani térképet készített. 1853-ban Bécsben jelent meg német nyelvű térképe Selmecbánya környékéről.

A Magyar Tudományos Akadémia 1857. február 16-án pályázatot írt ki valamely hazai vidék földtani megismertetésére, saját vizsgálatok alapján. A pályázat határideje 1858. január 31-e volt, összege 200 Forint. A felhívásra három pályázat érkezett. Ebből Szabó József (1822-1894) „reáltanodai tanár" művét ítélték a legjobbnak. A pályaművet az MTA még abban az évben megjelentette a Természettudományi Pályamunkák IV. köteteként. A pályamunka címe: *Pest-*

Buda környékének földtani leírása, egy földtani abrosszal. A szöveg „Emich Gusztáv nyomtatása", a térképet viszont „Nyomtatta Rohn A." A kiadványba ragasztott, hajtogatott térkép mérete 49,5x33 centiméter. Méretaránya 1:68100.

A szöveges leírás az első részletes földtani áttekintés Pest-Buda környékéről, a mellékelt térkép pedig első, földtani szelvénnyel kiegészített, magyarnyelvű földtani térképünk. A térkép fokhálózat nélküli földrajzi háttértérképének az eredete nem ismert. Feltehetően a második katonai felmérés átnézeti térképe alapján készült. A térkép jelkulcsa 14 földtani képződményt tüntet fel. A bazalt jele a térképen nem található. A szöveges leírásból kiderül, hogy Fót – feltehetően a térképen már nem látható – területén található. A kőzetfelszíneket különböző színű vagy azonos színű, de felületi jelekkel kiegészített felületek mutatják. Az egyértelmű azonosítás érdekében a jelmagyarázati négyszögekbe számokat írtak és számok könnyítik meg az azonosítást a térképen is. A térkép jelmagyarázata a földtani korokat nem tünteti fel. A szöveges leírásból kiderül a kor szerinti csoportosítás és az egyes korokba tartozó képződmények. A korok elnevezései zárójelben a korra jutó képződmények számával: mostkoriak (3), negyedkor (2), harmadkor (5), másodkor (2), vulkáni képletek (2).

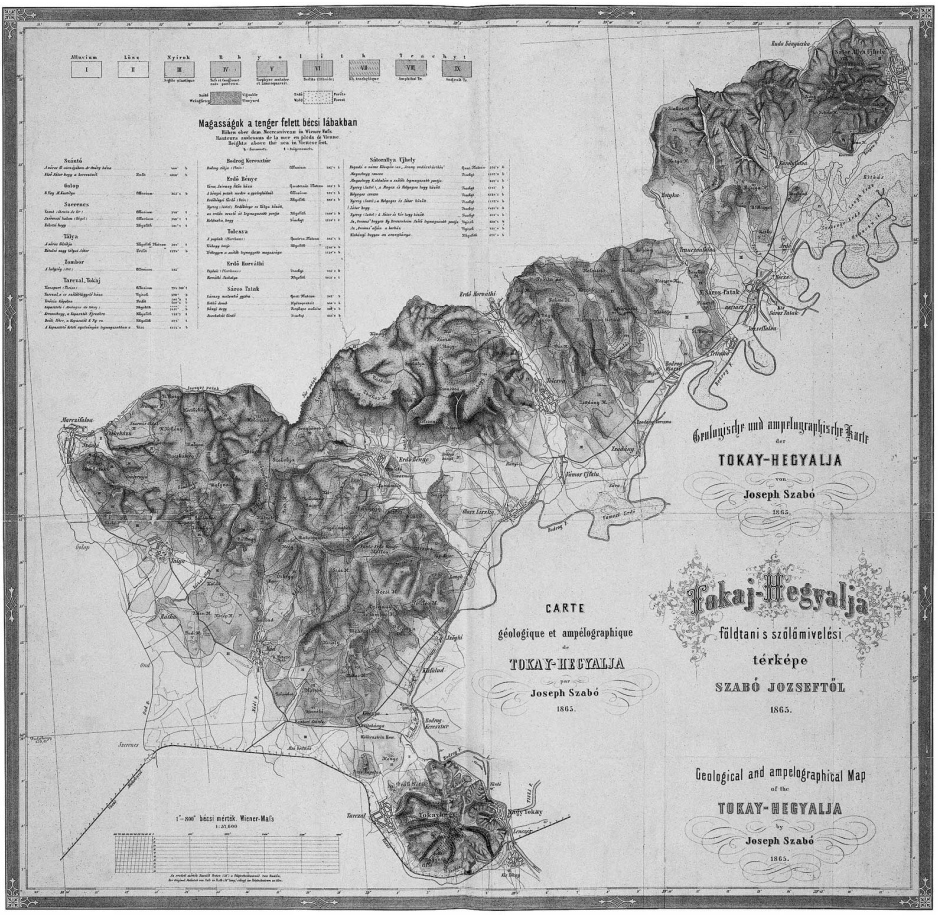
A térkép 1867. évi második kiadásán Szabó a jelmagyarázati négyszögeket összekapcsolta, és mellé írta a földtani korokat. Néhány kor elnevezését is módosította, például a mostkori vízhordalék áradmány lett.

A térkép érdekessége a nyugati és északi keretére rajzolt földtani metszet. A metszetvonalat a térképen vastag vonal mutatja. Az északi keret feletti metszet (AB) Budakeszitől délkelet felé húzódva a Várhegyen és a Lánchídon át, a kőbányai téglagyárakat keresztezve fut Keresztúrig.

A nyugati keretre ültetett metszet (CD) vonala a Tétény, Gellért-hegy, Várhegy, József-hegy, Határ-hegy, Csúcs-hegy vonalat követi. A megtört vonalak hosszabbak, mint a metszetrajz, ezért a metszetpontok térképi azonosítása figyelmet igényel.

A szelvények három vízszintes vonala az Adriai-tenger szintjéhez viszonyított magasságokat jelölik. A földtani rétegeknek megfelelően színezett metszetek közül a kelet-nyugati irányú Kőbányától keletre csak a két felső réteget (felső-kavics, felső-agyag) mutatja. Alattuk fehér sáv és kérdőjel jelzi, a térkép szerzője nem ismeri a mélyebben fekvő kőzeteket. A Kőbányáig megrajzolt Cerithium mész és az alatta fekvő alsó agyag rétegeket Szabó itt már nem rajzolta tovább.

Szabó József következő térképét három évvel később készítette. Ekkor már a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1858-tól, egyetemi tanár 1862-től). Térképe ismét a könyv mellékleteként jelent meg. A könyv a Magyar Gazdasági Egyesület kiadásában tervezett „Geológiai viszonyok és talajnemek ismertetése" című sorozat első kötete. A kötet címe *Békés és Csanád megye, egy színezett földtani térképpel.* Pest, 1861. Nyomatott Hez Jánosnál. A térkép szegélyén a sokszorosító felirata Ny. Rohn A. Pest, 1860. A térkép nagysága 20,5x26 cm, méretarány 1:576000.

Hegyalja földtani és szőlőművelési térképe

A térkép címével ellentétben nem a kőzeteket és a talajokat, hanem csak a terület talajtípusait ábrázolja. A könyvben az egyik fejezet a földtani viszonyokat ismerteti. Ebben leírja Szabó, hogy csak „negyedkori és mostkori vagy áradási képletek" vannak a megyében, ezért foglalkozott inkább a talajokkal. A könyvben ír a felhasznált alaptérképről is. „A térkép a magyar minisztérium rendelésére készült bécsi földirati intézetben kiállított közigazgatási megyetérkép". A térkép jelöli a trigonometriai pontokat, de hegyábrázolás nélkül. Ezt a térképet felére kisebbítette és kiegészítette a hegyekre utaló, ahogy ő nevezte „sugaras pontokkal" (többágú csillagokkal). A néhány jel tényleg csak jelzi a magasabb térszínek hollétét. A térkép 6 talajképződményt különböztet meg. A térképen ábrázolt hat talajféle: „jó fekete föld, székes (szikes), turfás vagy korhany talaj (televényföld), homok, kötött anyag, iszap talaj". A tanulmány részletesen leírja a talajtípusokat, és javaslatot tesz azok legcélszerűbb mezőgazdasági hasznosítására.

1867-ben nagy méretű (68,7x68 cm), aranynyomásos, piros borítójú könyv jelent meg a Tokaji borvidékről. Címe: *Tokaj-Hegyaljai Album*. Minden oldalon két-két hasábos szöveges leírás van magyar, német, francia, angol nyelven. 21 kőnyomásos kép és egy színes kihajtható térkép is van az albumban. Az album szerkesztői Dr. Szabó József egyetemi tanár és Török István földbirtokos. „A leírás tárgyilagosabb tételére mellékelve van egy térkép és (a címlappal együtt) 22 tájkép." – áll az előszóban. A térképet Szabó József szerkesztette, a tájképeket Keleti Gusztáv rajzolta. Kiadja a Tokaj-Hegyaljai Bormívelő Egyesület és elnöke báró Vay Miklós. Nyomtatott Emich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdásznál.

Az album célja, hogy a 232 tagú egyesület, az országgyűlés által meghatározott területen, szabadalmakkal szabályozott módon termelt borát Európában megvásárolják. Ismerik nyugaton a tokaji bor minőségét, írja az előszó, de azt hiszik, olyan kevés terem belőle, hogy az csak a királyok asztalára elegendő. A könyv a Tokaj-hegyaljai terület termelésének minőségével, mennyiségével, tárolási és szállítási lehetőségeivel szeretné megismertetni jövőbeli és reménybeli vásárlóit.

A könyv az előszó mellett 10 fejezetből áll. Ezekből négy fejezetet (a terület földrajza, lakossága, földtana, talajai), a 185 oldalas könyvből 103 oldalt Szabó József írt. A szövegben az összes képre van hivatkozás. A térképre az előszót kivéve nincs utalás. Az előszó megemlíti, hogy „az eredeti katonai felvétel (1"=400°= 1:28 800) fél mérvében adva, s abból nem csak az egész Hegyalja geographiai helyzete, hanem a szőlővel s erdővel borított területek, úgy szintén a talaj- és közet-viszonyok is kivehetők." Az alaptérkép ritkásan, illetve sűrűn elhelyezett kis karikákkal ábrázolja az erdő- és szőlőterületeket.

A *„Tokaj-Hegyalja földtani s szőlőmívelési térképe"* (1:57600, nagysága 67x63 cm), Tokajt és a Zempléni-hegység keleti peremét, a Hegyalját szemlélteti Sátoraljaújhelyig. A térkép címe és jelmagyarázata az albummal egyezően négynyelvű: magyar, német, francia és angol.

A földtani térképek általában úgy készülnek, hogy egy topográfiai térképpel megy a „hegytan" kutatója a terepre, és ott, a kőzetkibukkanások és fúrásadatok alapján rajzolja meg a kőzetek elterjedésének határvonalait. Szabó József térképe készítésekor a második katonai felmérés felvételi szelvényének felére kisebbített változatát használta a földtani tematika megjelenítésének hátthereként (háttértérképeként). Annak a tisztázása, hogy miként jutott a titkos térképekhez, további kutatásra vár.

A földtani képződmények jelkulcsa alatt 43 kiemelkedő pont tengerszint feletti magasságát adta meg bécsi lábban.

A térkép színes kőnyomat (litográfia). A nyomdai előkészítést és a hatszínű sokszorosítást a bécsi Katonai Földrajzi Intézet készítette. A térképen fehéren maradtak a jelenkori öntésterületek, sárgák a löszfelszínek, zöldek az agyag- (nyirok-) területek, rózsaszínűek a riolit és szürkék az andezit vulkáni kőzetek. A szép kivitelű, magyar földtani térkép nem nyersanyag-kutatási, hanem – amint címe is mutatja – a mezőgazdasági hasznosítást, a szőlőtermelést segítő célzattal készült. (Az irodalomban többször ez a térkép szerepel tévesen első földtani térképünkként).

Tokaj-Hegyalja földtani térképe után Szabó még néhány térképpel gazdagította a magyar földtant. 1868-ban jelent meg a Magyar orvosok és természetvizsgálók munkálatai kiadványban *Heves-Szolnok megye geológiai térképe* (1:28800, 60x41,5cm). Sokszorosította Kőke Frigyes kőnyomdája, Bécsben.

A háttértérképet a bécsi császári és királyi katonai térképészeti intézetben lévő megyei térképek tábláiról nyomatták. A térkép csak a síkrajzot ábrázolja. A keretben viszont jelzik félfokonként a földrajzi fokhálózatot. Ezen a térképen a földtani képződmények már időrendi besorolás szerint szerepelnek.

1883-ban adta ki Szabó József, Cseh Lajos selmeci bányageológussal és Gezell Sándor Geológiai Intézet bányafőgeológusával közös munkáját „*A selmeci bányavidék érctelér vonulatai"* (1:28 800, 72x53 cm). A háttértérképet a kataszteri térképek alapján rajzolták. A kezdő meridián Ferro volt. A térkép az 50 méteres szintvonalakat is ábrázolta. A térképet az Államnyomda sokszorosította. A térkép kor szerinti csoportosításban, 8 színnel sokszorosítva 18 kőzetet mutat be betűjelzésekkel. Az ércteléreket szöveges megírás kíséri, például: „Függélyes érctelér nyugati folytatása földszinten."

1888-ban jelent meg Szabó „*Geológiai átmetszet a II. József altárna vonalán*" című térképe a Magyar Tudományos Akadémia III. osztályának külön kiadványaként. Az alaprajz felett rajzolt metszetnél nincs magassági torzítás, méretaránya az alaptérképpel azonos, 1:14 400.

Szabó József a pesti egyetemen és a selmecbányai bányászakadémián tanult. 1860-tól a pesti egyetem tanára. Több földtani tárgyú könyvet írt. Fő kutatási területe a harmadkori vulkánosság. Kőzettanban a trachit rendszer kifejlesztése nemzetközileg is elismert, maradandó tudományos eredménye. A Magyar Tudományos Akadémia tagjává választotta, a bolognai és az edinburghi egyetem tiszteleti doktorrá avatta. 1890-ben nemességet kapott. Földtani kutatásai során megalkotta az első magyar talajtérképet, az első magyar, földtani metszettel kísért földtani térképet. A tokaji borvidék leírásával, a jó és kevésbé jó termésű helyek számbavételével a földrajztudomány, de a tokaji bortermelés számára is maradandó, figyelembe veendő ismereteket hagyott.

Dr. Papp-Váry Árpád

Irodalom

BREZSNYÁNSZKY K. (1982/8): A földtani térképezés kezdetei Magyarországon. Természet Világa
FODOR F. (1952): A magyar térképírás. Honvéd Térképészeti Intézet, Budapest
HRENKÓ P. (2000/9): A Tokaj-hegyaljai album térképe 1865-ből. Geodézia és Kartográfia
JOÓ I. – RAUM F. szerk. (1992-1993): A magyar földmérés és térképészet története. Budapest, Geodéziai és Kartográfiai Egyesület.
PAPP-VÁRY Á. – HRENKÓ P. (1989): Magyarország régi térképeken. Bp., Gondolat/Officina Nova.
PAPP-VÁRY Á. (2002): Magyarország története térképeken. Bp., Kossuth Kiadó/Cartographia*

* Megjelent: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja. Szerencs, 2005. pp. 303-308.

Dr. Liffa Aurél geológus professzor, a nyersanyagkutató

Liffa Aurél geológus professzor a gyakorlati terepi térképező felvételező tevékenysége mellett 50 éves korától kezdve 35 évig a hazai érc- és nemfémes a nyersanyagkutatások külszíni és bányaföldtani területén kamatoztatta ásvány-kőzettani ismereteit. Kutatási módszertanának főbb jellemzői a következők voltak:

1. A kutatott területre vonatkozó korábbi földtani és bányászati adatok, irodalom rendszeres feldolgozása. A helyszint ismerő szakemberekkel (geológusok, bányászok) konzultált, véleményüket és a legújabb kutatási adatokat figyelembe vette. Szükség esetén a területen 2-3 évtized multával reambuláló felvételezést készített még idős korában (74-75 évesen) is (Telkibányai monográfia , perlit prognózis).
2. A kutatott területek helyszínének alapos földtani térképezési felvétele, bányaföldtani dokumentációi és a dokumentációkhoz vett minták laboratóriumi (kémiai, fizikai) elemzései mellett a saját maga alapos mikroszkópos ásvány-kőzettani vizsgálatai alapján alakította ki véleményét a kőzetekről, a kőzetelváltozásokról és az ott lévő hasznosítható nyersanyagról.
3. A felvételező munkákról külszíni fényképfelvételeket, és a kutató létesítményekről 1:500-as léptékű dokumentáción a mellékkőzetek, a hasznosítható nyersanyagok (pl. érctelérek, kaolin testek) helyzetét, tektonikai jellemzőit korrekten dokumentálta. Ezek az adatok a mai napig ellenőrizhetők több még működő, vagy nyitott bányánál (Füzérradvány, Telkibánya, Felsőpetény, Szokolya-Királyrét), míg azok több bezárt bányánál földtani-bányászat történeti jelentőségűek (Bánk, Nagybörzsöny, Erdőbénye, Bélapátfalva stb.).
4. A nyersanyagok földtani minősítése mellett korszerű vizsgálati módszereket alkalmazott (kaolinoknál, tűzállóagyagoknál – kémia, tűzállóság SK.). A nyersanyag-települése, térbeli kiterjedése, minősége alapján határozta meg a remélt ásványvagyont (m^3) a műrevalóságot és hozzá kapcsolódva a szállítási lehetőségek (vasút, közút) figyelembe vételével becsülte a termelés gazdaságosságát.
5. A magmás kőzettani megállapításai pontosak, helytállóak. A teljes kémiai kőzetelemzésekből a korának nemzetközileg alkalmazott kőzetminősítő rendszereit (Osann, Niggli értékek, C.I.P.W. normák) valamennyi kőzettípusra megadta és ezekből következtetett azok magma genetikájára.
6. A kőzetelváltozásokat (zöldkövesedés, kovásodás, alunitosodás , másodlagos földpát képződés) már 1921-ben dokumentálta. Pálfy M.-al egyetértésben trachitnak nevezte a Telkibánya Kányahegyi, Gyepűhegyi, Rózsadombi amfibólos-piroxénes „riolitos" kőzetáttörést, benyomulást, melyet később (1951) Székyné – Fux V. – Herrmann M. kálitrachitnak minősített.

7. A Kalecsinszky-Mattyasowszky-Petrik által kimutatott XIX. sz végi hazai agyagásvány tartalmú tűzállóagyag-kaolin lelőhelyeket felkereste, és az akkor bejárható létesítményeit felmérte és újra értékelte, valamint a telepek pontos földtani jellemzését adta azok reménybeli ásványvagyonának értékelésével.

Liffa Aurél által vizsgált és dokumentált legfontosabb nyersanyag lelőhelyek

1. Érclelőhelyek

1.1. Telkibányai nemesfémércek (1921-25, 1947-51):

1.1.1. Gyepűhegyi ércvonulat: András, Johann Babtista bányák. A zöldköves andezitben és a trachitban 0,3-1,0 m vastag kvarcos érkitöltésű É-i csapású teléreket kaolinos kőzetelváltozás kíséri. Az András-bánya vájvégen „1842" feliratú táblát talált. A régi művelés + 95-265 tszf. m. közötti szinten történt.

1.1.2. Kányahegyi ércvonulat: Mária és Zsófia-bányában 80-90cm vastag agyagos kitöltésű ÉÉNy-DDK-i csapású telérek ép és zöldköves piroxénandezitben és trachitban találhatók. A kőzetelváltozás agyagásványosodás – elkvarcosodás volt pirit impregnációval A felszínközelben alunit kiválást észlelt. Megállapította, hogy a cementezációs-primér zóna határa + 140 tszf m szinten van, felette az oxidációs zónában limonitosodás ismerhető fel.

1.2. Nagybörzsönyben színesfémércek (1932-32):

1.2.1. Istenáldás bánya (táró): Több 2-20 cm vastag 290/50-60° dőlésű pirites, galenites-kvarcos telért és pirit impregnációs breccsát jelölt zöldesfehér kaolinos kőzetelváltozással.

1.2.2. Fagyosasszony-bánya: Az É-i csapású táróból kiágazó 282°, 245-65° csapású, 255/39°-, 290/60°-os dőlésű kaolinos 0,20-1,0 m vastag telérekben galenit kalkopitit, bornit Te és Bi tartalommal található. A telérek mentén 10-15 m magas régi fejtések láthatók.

1.2.3. Rózsabánya: (Rózsa I.II.III. telérek): Kaolinos kitöltésű 0,12-1,33 g/t Au és 6,28-183,23 g/tAg tartalmú galenites, szfalerites pirites telérekkel dokumentált.

1.3. Börzsönyi Jánospusztai vasérc kutató bányák (tárók):(1932-1933):

1.3.1. Lukácsszállási (alsó és felső Lukács bánya): kaolinosan bontott agglomerátumos andezittufában 210/50-70° és 30/50° dőlésű 0,20-1,0 m vastag pirit bomlásból származó limonitos kitöltésű teléreket dokumentált, melyek gazdaságilag nem jelentősek. A két szint között áthúzó szellőztetés van.

1.3.3. Madarasfai bánya (táró): + 273 tszf. m szintről induló 20 cm vastag változó dőlésű (350/60°, 165/87°, 30/80°, 150/80°) limonitos telért agglomerátumos biotitamfibol andezit tufában követte.
1.3.4. Nógrádi heverlyuk I-II. tárók: 280-295/ 295°-os dőlésű limonit telérek agglomerátumos andezitttufában voltak.
1.3.4. Szénpataki tárna: limonitos 15/40°-os telér agglomerátumos tufában volt.

1.4. Szokolyai bányák az Őrhegy tetején:
1.4.1. Döbröci I-II. bányák: limonit zsinórokkal
1.4.2. Nógrádi bányák (Bonifác, János, Orbán): Agglomerátumos tufában 3 db 10-40 cm vastag DK/70-80°-os dőlésű pirit bomlásból származó limonit érrel jellemezhetők.

2. Perlit lelőhelyek (1950-1951)

2.1. Telkibánya Templomhegyen: függőleges irányú szürke marekanitos perlit és vörös riolit sávok váltakozásából álló kőzetet írt le.
2.2. Telkibánya Régi csoport malom.
2.3.Telkibánya Vernek-hegy
2.4. Telkibánya Magastér É, és Ny
2.5. Gönci szorosban Szalajkaház és Őrhegy
2.6. Pálháza Kemence-patak felett függőlegesen kiemelkedő 4-5 szögletű, 30-45 cm átmérőjű, 6-8 m magas perlit oszlopokat szférikus szövetűnek írta le.
2.7. Pálháza Somhegy csúcs
2.8. Pálháza Rostállói perlit sziklák a Kemence-patak mellett
2.9. Hollóháza Ördögvár K-i és É-i lejtőjén perlit lávaárakat dokumentált.
2.10. Hollóháza Pálhegy

3. Kaolin és tűzállóagyag lelőhelyek (1934-35, 1936-37, 1942)

3.1. Tokaj-hegységi kaolinok
3.1.1. Erdőbénye Barnamájon: elkaolinosodott riolittufát írt le 0,5 m vastagságban.
3.1.2. Sima Sáspatak melletti kútban 4,5-12 m között kaolinos-riolittufát dokumentált.
3.1.3. Szegilong Hosszúmáj-hegy: Horzsaköves perlit-obszidián lapillis riolittufa elváltozásából képződött hófehér nagy vastagságú és kiterjedésű tárókkal és aknákkal feltárt 31-34 SK tűzállóságú kaolint gazdaságilag jelentősnek ítélte.
3.1.4. Ond. a 16-18% Al_2O_3 tartalmú elkaolinosodott-kovás-riolittufát a Zsolnay-gyár használta.
3.1.5. Monok-Kálvária hegyen: régi kaolinos tufa-fejtéseket talált.
3.1.6. Szerencsi betemetett pincékből: elkaolinosodott riolitot írt le.

3.1.7. Mád Rátki gyep: Barna féle fejtésben két hidrokvarcit test között 30-35°-os dőléssel 2-3 m vastag szép egynemű kaolinos riolittufát dokumentált, melynek 20,5-22,18% az AL_2O_3, míg 1,1-1,28% az Fe_2O_3 tartalma. Liffa szerint: „termékeik úgy kerámiai, mint papír, esetleg textilipari célra megbecsülhetetlen kincset jelentenek csonka hazánknak."

3.1.8. (Mád) Hercegköves: Bodnár-féle tároval feltárt kaolin.

3.1.9. (Mád) Isten-hegy: betömedékelt lejtősakna, melyből tűzálló tégla anyagot fejtettek.

3.1.10. Mád-Bomboly

3.1.11. Telkibánya András-bánya: Gyepű-hegy K-i lejtőjén 9 régi beomlott tároó 40 m vastagságban kaolinos elbontott riolitot tárt fel, melynek anyagát a korábbi telkibányai kőedény gyárban használták fel.

3.1.12. Hollóháza Pál-hegy. Régi vágat feltárásban 29-30 SK értékű riolit kaolin volt, amit a hollóházi porcellán gyár használt fel.

3.1.13. Füzérradvány Korom-hegy: DK-i lejtőn telepített egykori 9 tárna közül vizsgálatai során a III. és IX. működött, ahol az elkaolinosodott riolitban a legszebb kaolin fészkekben jelentkezett. Az Emberkő ÉNY-i lejtőjén 223 m hosszú ÉK-i irányú behetoló tárában végig ép, lyukacsos riolit volt.

3.1.14. Sárospatak Megyer-hegyen a Zsolnay gyár 4 szintben átalakult kaolinos riolit (tufát) fejtett. Az Al_2O_3 tartalom 37,12-42,71%, míg az Fe_2O_3 tartalom 0,49-0,58% volt.

3.1.15. Végardón szekunder kaolin előfordulást jelzett.

3.2. Bükk-Mátra-hegységi kaolin lelőhelyek:

3.2.1. Felnémet Berva-völgy: Az Öreghegyen 2 tárában elbontott riolittufából képződött kaolint és homokos kaolint fejtettek 270/ 40-45°dőlés mentén.

3.2.2. Recsk Középső György tárából Rozlozsnik felvétele alapján hófehér elkaolinosodott tufát említ a „kékpala" fedőjében 40 m hosszban és 2 m vastagságban.

*3.2.3. Mátraderecske Ferenc tár*óban a 37 sz. fúrástól 210° irányban 10 m-es tárából limonitos kaolint említ 28 SK tűzállósággal, melyből 31 SK tűzállóságú iszapolt kaolint kaptak.

4. Tűzállóagyag előfordulások (1934-42)

4.1. Bükk hegységi tűzállóagyag lelőhelyek:

4.1.1. Miskolc tapolcai: A triász szirtek között a széncsíkos Ostreás vörhenyes agyag 0,6m vastag.

4.1.2. Bélapátfalva Folyásbérc-tetőn: Schréter Z. adaiból kiindulva helvéti szénnyomos tűzállóagyagot kutatott 6 régi tároó dokumentálásával, mely 1,0-1,5 m vastag volt és kőedény gyártásra használták korábban.

4.2. Romhányi rögi tűzállóagyag lelőhelyek:
4.2.1. Bánk: Noszky J.-re hivatkozva hárshegyi homokkő felett 3 régi tárnában szürke tűzállóagyagot említ.
4.2.2. Felsőpetényben tárókkal feltárt friss sima tapintású zsíros agyagot dokumentált 250-260/15° dőléssel, 33,03% Al_2O_3 és 0,66% Fe_2O_3 tartalommal.

4.3. A Dunántúli Középhegységi tűzállóagag lelőhelyek
4.3.1. Piliscsabán a Kovácshegy-Nagysomlyó hegyen a hárshegyi homokkőben 140/10° dőlésű 1 m vastag 33-34 SK tartalmú agyagot említ 39,26-39,5% Al_2O_3 és 1,26-1,54% Fe_2O_3 tartalommal
4.3.2. Pilisvörösváron a Vöröshegy-Örhegy között és a Fehér-hegyen, triász dolomit többreiben sötétvörös agyagot említ 30-34 SK és 36,29-40,29% Al_2O_3 tartalommal.
4.3.3. Bajót Öregkőnél 1,2-1,3 m vastag lejtősaknával feltárt agyagot említ felsőeocén mészkövön.
4.3.4. Bajnán 30 évnél korábban 0,8 m vastag kemény fényes barna tűzállóagyagot fejtettek a tokodi üveggyárnak.
4.3.5. Budaörs Kakukk-hegyen 1-2 m vastag 27-30 SK tartalmú agyagot fejtettek a Zsolnay gyárnak.
4.3.6. Csákberényben a Fazekas gödörben 80-90 cm vastag agyagot fejtettek.

Összefoglalás

Dr. Liffa Aurél a XX. század első felének egyik legjelentősebb magyar kutató geológusa volt, aki széleskörű szakmai tevékenységét először az ásványtani-kristálytani, talajtani (agrogeológiai), földtani térképezési munkákkal kezdte, majd 50 éves kora után 1921-1956 között a hazai színesfémérc és nemfémes (perlit, kaolin, tűzállóagyag) nyersanyagkutatás egyik úttörőjévé vált.

Ő a Magyar Állami (Királyi) Földtani Intézet főgeológusa, műegyetem ny. rk. tanára, magyar királyi gazdasági főtanácsosa és főbányatanácsosa volt, aki szakmai elismerését alapos ásvány-kőzettani vizsgálataival, részletes hazai nyersanyag (perlit, kaolin, tűzállóagyag) katasztereivel, jól dokumentált bányaföldtani felvételeivel és a lelőhelyek ásványvagyonának gazdasági értékeléseivel alapozta meg. A nyersanyagkutatási tevékenységéről, annak földtani tudományos megállapításairól szóló több mint 20 db. nyomtatásban megjelent közleménye, 10 db adattári jelentése, valamint a 80 éves korában a Telkibánya földtanáról és kőzettanáról, valamint a Tokaji hegység perlit előfordulásairól összeállított monográfiái hű képet adnak.

Dr. Zelenka Tibor

Liffa A. nyersanyagokról kiadott közleményeinek irodalomjegyzéke

1.) 1925: Geologiai jegyzetek Telkibánya, Gönc, és Hejce környékéről. M. Kir. Földt. Intézet Évi. Jel. 1920-23 évekről. 12195 sz.
2.) 1925: Telkibánya ércelőfordulásának viszonyai Bányászati Kohászati Lapok 12125.
3.) 1929: Gönc és környékének hidrogeológiai viszonyai. Hidrológiai Közlöny VII. 1928-29.13850. sz.
4.a.) 1925-28: Adatok Telkibánya, Hollóháza, Nagybózsva, Komlós és Pálháza környékének geológiai viszonyaihoz. Földt. Int. Évi Jelentés
4.b.) 1935: Adatok Telkibánya-Hollóháza környékének földtani viszonyairól. Földt. Int. Jelentés 1925-28-ről. 23218. sz.
5.) 1936: Erinnerung an F. Bergschlag. Mérnökök.19-21.p Földt. Közl. LXVI. KL-L1. 23198. sz.
6.) 1936: Geologische Notizen über über den Gegend Telkibánya- Gönc-Regécke, Jahres Bericht Ung Gold Gol Ad. 1917. 23286. sz.
7.) 1936, Geologische n Verhaltnisse einics ungarischeer Vorkomnisse von Kaolin. MÁFI Évi Jel, 1933-35. 23287.sz.
8.) 1936-1942. Néhány geológiailag megvizsgált hazai kaolin és tűzállóagyag előfordulásról MÁFI Évi Jel. 1936-38 III. pp. 1126-1145.
9.) 1940: Boldogkőváralja és környékének geológiai viszonyai Évi Jel. 1933-35, 1937-41. 18518. sz.
10.) 1940-42: Geológiai jegyzetek Zsujta és Gönc környékéről. Évi jelentés 1941. 20649. sz.
11.) 1941: Aranyosfürdő és környéke. Földt. Int. Évi Jel. 1941-42. 20648 sz.
12.) 1943: Az Eperjes-Tokaji hegység geológiai felvételének eddigi eredménye. Földt. Int. Vitaülés 1943-44. 23197. sz.
13.) 1943: Néhány geológiailag megvizsgált hazai kaolin és tűzállóagyag előfordulás. Évi. Jel. 1936-38. 20344. sz.
14.) 1943: A hazai tűzállóagyagok és kaolin előfordulások 1937. évben végzett vizsgálata II. Földt. Int. Évi Jelentés 1936-38. 20344. sz.
15.) 1948: Geológiai jegyzetetek Aranyosfürdő környékéről, (1939. júniusi felvétel). Földt. Int. Évi Jel. 1939-41. II.
16.) 1948: A Gönc-Hejce-Fony közötti terület (1948. évi újólagos földtani felvétele.) Évi Jel. 1948. 24705. sz.
17.) 1950: Gönc, Fony, Telkibánya, Alsókéked közötti terület földtani újra térképezése. Évi Jel. 1950. 27288. sz.
18.) 1951: Jelentés az 1947. évben Gönc és környékén végzett reambuláló geol. felvételről.1945-47. 23558. sz.
19.) 1953: A Tokaji hegység perlit előfordulása MÁFI ÉVI Jel. 1951. 27. 253.sz.
20.) 1953: Telkibánya környékének földtana és kőzettana. MÁFI Évkönyv. XLI. Köt. 3. füzet pp. 1-79.
21.) 1957. Mauritz Béla: Liffa Aurél emlékezete. (Elhangzott a Társulat 1957 XII. 4-i emlékülésén.) Földt. Közl. 88. pp. 5-7.

Liffa A. a nyersanyagokról készült kéziratos jelentések adattári jegyzéke

1.) Liffa A. – Vigh Gy: Jelentés az 1930 év nyarán a Börzsöny hegységben végzett felvételi munkákról. Su 10 u.
2.) Az 1932 évben a Börzsöny-hegységben végzett bányageológiai felvételekről (1933. IV. 21.) Su 12a.
3.) 1934. I. 10. Az Eperjes-Tokaji hegység kaolin előfordulásainak geológiai megvizsgálása. Kaolin 3.
4.) 1934. V.22-VI. 31.Előzetes jelentés a hazai kaolin előfordulásokról. Ka/2.
5.) 1934. A szegilongi kaolin. Kaolin 4. 452/1934.
6.) 1937. VII. 17. Szakvélemény a Samott bánya Kft. tűzállóagyag előfordulásra vonatkozólag. TÜA.6.
7.) 1943. Néhány kárpátaljai kaolin és tűzállóagyag előfordulásról. Ka/15
8.) Jelentés az 1950 évben Gönc-Fony-Telkibánya és Kéked között fekvő területen végzett geológiai reambuláló felvételről. Su 45.
9.) 1950. június 24. Telkibánya és környékének petrográfiai viszonyai 466 p. E14
10.) 1951: Az Eperjes-Tokaji hegység centrális részében való perlit előfordulások T. 4710.

Emlékezés Székyné Dr. Fux Vilma professzorra a tudós geológusra (1916. 05. 20. – 2006. 03. 24.)

2006. március 24-én nagy veszteség érte a magyar és nemzetközi földtudományi társadalmat, 90 éves korában elhunyt a 20. század Közép-Európájának egyik kiemelkedő jelentőségű geológus vezéregyénisége, az első nagy női geológus nemzedék doayenje, két tudományegyetem nagyrabecsült oktatója-kutatója. Hamvait április 18.-án a budapesti Farkasréti temetőben evangélikus szertartás szerint az 1993-ban elhunyt szeretett férje, a hányatott sorsú jogász-geológus Dr. Széky Ferenc mellé helyezték örök nyugalomra. Családján és rokonain kívül a hazai tudományos élet jeles képviselői, a tudományos akadémia, a tudomány- és műszaki egyetemek, országos intézmények, szakmai és társadalmi szervezetek ismert személyiségei, barátainak, tisztelőinek, tanítványainak népes tábora kísérte utolsó útjára. A kollégák és tanítványok nevében Dr. Kozák Miklós, a Magyarhoni Földtani Társulat nevében pedig Dr. Vitális György mondott búcsúbeszédet.

Családja az első világháború előtti történelmi magyarország felvidéki (É-i) részéről, a középkorban nemesfém, réz, majd később vasérc bányászatáról híres bányavárosból Gölnicbányáról származott (ma Gelnica, Szlovákia). Korai elődei a Thüringiából a bányászat miatt több hullámban – főként a 12. században betelepült szászok lehettek. A hagyományokban bányászati, geológiai képződményekben, patinás építményekben és hagyományokban gazdag hegyes, erdős vidék alapozta meg az onnan elvándorlók föld- és természet szeretetét.

Édesapja Fux Antal (1881-1974) a nevét Fuchs-ról Fux-ra változtató családi ág első képviselője Budapesten szerzett tanári oklevelet, majd 1903-tól Debrecenben a Kereskedelmi Iskolában kémiát és áruismeretet tanított, s ugyanitt igazgatói és tanfelügyelői feladatokat is ellátott. Itt kötött házasságot a kereskedelmi iskolát elvégző Eibl Annával (1896-1945), s tőle három leány, majd később egy fiúgyermeke született.

Első gyermekük Fux Vilma 1916. május 20-án az első világháború idején Debrecenben látta meg a napvilágot, itt töltötte gyermekéveit, itt járt iskolába, s kitűnő tanulóként került be a gróf Tisza István nevét viselő debreceni tudományegyetem akkor épült új központi épületébe, ahol 1939-ben szerzett természetrajz-kémia szakos tanári diplomát. Ekkoriban a természetrajz ágyazta magába a geológiát és biológiát, melyet kémiával, vagy földrajzzal lehetett párosítani. Ő a természetrajzhoz a kémiát párosította.

Kitűnő képességeire, szorgalmára, német és francia nyelvismeretére való tekintettel már hallgatóként bekapcsolódhatott az egyetem Ásvány- és Földtani Intézetének munkájába, ahol gyakornoki, majd 1942-től tanársegédi állást töltött be. Oktatói neves professzorok (Telegdi-Róth Károly, Hoffár András, Ferenczi István, Vígh Gyula) és ifjú munkatársai (Balogh Kálmán, Vein György, Dudás László, stb.) a század kiemelkedő geológusai nagy hatással voltak korai oktatói-kutatói fejlődésére. Figyelme főként az ásvány-kőzettan és geokémia felé irányult, de jelentős ismereteket szerzett a földtani térképezésben és a laboratóriumi analitikai, valamint kőzetmikroszkópiai vizsgálatok terén is. Családi kapcsolatai és tanárai jóvoltából jól ismerte és többször bejárta az első világháború utáni békekötéskor elszakított felvidéki, kárpátaljai és erdélyi területeket, ahol tanulmányutakon kívül térképező és kutatómunkát is folytatott.

E munkák során egy amerikai ötletet követve módszert dolgozott ki a faunaszegény gömöri és kárpáti mezozóos (főként triász) mészkövek oldási maradékok vizsgálata alapján történő osztályozására. 1940-ben e témából írta doktori disszertációját, s ásvány-kőzettanból, valamint geológiából summa cum laude doktori címet szerzett. Igen kreatív, szorgalmas és termékeny kutató volt, s e tulajdonságai egész életútját végigkísérték. Több nyelven publikált tudományos közleményeinek száma megközelítette a 120-at, melyhez 20-nál több recenzió és konferenciabeszámoló, ugyanennyi nagy terjedelmű kéziratos kutatási jelentés társult.

1943-ban ment férjhez Széky Ferenc (1913-1993) fiatal jogászhoz, később geológushoz, akivel élete végéig példás és szeretetteljes házasságban élt. Két gyermekük született, Széky Péter (1945-1985) a tanár és újságíró, majd Annamária (1953-) angol szakos főiskolai docens. A világháború egzisztenciálisan nehéz éveiben férje Budapesten kapott állást, ahová emiatt – biztos debreceni állását feladva – felesége is követte. Addigi szakmai munkássága és kitűnő idegennyelv ismerete, megnyerő személyisége folytán 1943 őszén tanársegédi állást kapott a budapesti tudományegyetemen, a nemzetközi hírű Mauritz Béla professzor vezette Ásvány- és Kőzettani Intézetben, ahol sikeres oktató- és kutatómunkája alapján 1947. november 1-től adjunktussá nevezték ki. Férje teljesen indokolatlanul 7 évet töltött orosz hadifogságban, így e nehéz években egyedül látta el munkája mellett gyermekét, fiatal korú öccsét és nyugdíjas édesapját. Csodálatra méltó, hogy mindezen nehézségek mellett kiemelkedő tudományos oktatói és kutatói teljesítményt nyújtott évtizedeken keresztül.

A kőbánya környéki bentonitosodott riolittufák kutatása terelte figyelmét az agyagásványosodás sok tekintetben még tisztázatlan genetikai kérdései felé, s e témát később is több ízben visszatérő kutatási főiránynak tekintette, amint ezt komlóskai, majd telkibányai tanulmányai és a bentonitokról írt oktatási-továbbképzési segédlete is fémjelzi.

Pestre kerülése után kezdett behatóbban érdeklődni a magmatizmus folyamatai és képződményei iránt. A mecseki krétakori alkáli vulkánosság

trachidolerit teléreinek a liász széntelepeken áttört felnyomulásait mind a szénülés növekedése, mind a magma-kristályosodás szempontjából elemezte. Ezirányú, nagy figyelmet kapott tanulmányaiból állította össze disszertációját, amellyel 1952-ben a földtudományok kandidátusa címet nyerte el. Ekkor már (1950-től) Szádeczky-Kardoss Elemér Kossuth Díjas egyetemi tanár vezette a tanszéket, aki elődjéhez hasonlóan szintén elismerte fiatal kollégája kiemelkedő kutatói képességeit. 1951. január 1-től docensé nevezték ki.

Az egykor európai jelentőségű telkibányai ércesedés háború utáni újravizsgálata már kezdetektől felkeltette figyelmét. 1950-től szinte folyamatosan részt vett Tokaji-hegységi kutatásokban. Előbb Hermann Margittal a Telkibánya környéki vulkanitok petrogenetikáját dolgozta fel, majd a K_2O dúsulásokra felfigyelve, azok jelentőségét felismerve az érces zónákra koncentrálva folytatta vizsgálatait. A geokémiai elemzésekben közismerten nagy tekintélyű Csajághy Gáborral és a reambuláló bányaföldtani térképezési és egyéb kutatási vizsgálatokat végző sokoldalú felkészültségű Scherf Emillel elemezték az ércesedés folyamatának és kísérő jelenségeinek, a zöldkövesedésnek, a kálimetaszomatózisnak, az agyagosodásnak, a kovás, vasas átitatásoknak a kérdését. E munka egyik legérdekesebb hozadékaként 1956-ban szabadalmaztatott eljárást dolgoztak ki kálitrachitból történő kálisó előállítására. Megoldották a K-nak a földpátból való kvantitatív kinyerésének, s ezzel a káliföldpát eljárástechnikai és vegyi feltárásának több mint fél évszázados problémáját, miközben tisztázták a folyamat rácsszerkezeti lefolyásának menetét is.

Az iparfejlesztés e progresszív időszakában munkájuk komoly visszhangot váltott ki mind a szakmai és ipari, mind pedig az iparpolitikai körökben. Részben ennek köszönhetően felgyorsultak a magánéleti események is. Miután férje leleményessége révén bizonyítékot szerzett, hogy Feri sokmegpróbáltatás és közel 6 év hadifogság után hazai kényszermunkatáborba került vissza, konkrét kéréssel tudott előállni. Közbenjárásának nagy szerepe lehetett abban, hogy férjét egy évnyi kecskeméti és kazincbarcikai átnevelő kényszermunka után hazaengedték. Saját hivatását természetesen – e kor sajátosan embertelen megtorló szokásai szerint – nem művelhette. Felesége sokoldalú támogatásával végezte el a geológus technikumot, majd a Magyar Állami Földtani Intézetben kapott munkát. A kezdeti vidéki segédmunkákat rövidesen felváltotta a Pesten folytatható adatfeldolgozó és dokumentációs tevékenység. A politikai helyzet konszolidálódásával előbbre léphetett, így végül gazdasági tanácsadóként működött, s a MÁFI-ból vonult nyugdíjba.

A hadifogságból való hazatérés után, 1953-ban született lányuk, Széky Annamária, aki a Budapesti Gazdasági Főiskola angol nyelvszakos docense. A szintén pedagógus mennyel, Széky Péterné Zsókával és a közgazda vővel, Dr. Rapp Zoltánnal, valamint a tehetséges unokákkal bővülő család igen sok örömet és büszkeséget jelentett a szülő és nagyszülő Széky házaspár számára.

E fordulatos eseményekben gazdag évtizedekben is jellemző volt, hogy Székyné kiemelkedő aktivitással végezte mind oktató, mind kutató munkáját. Az 50-es években felszíni és mélyfúrási adatok, minták felhasználásával behatóan tanulmányozta a dunántúli eocén, majd harmadidőszaki vulkánosságot, elemezve ezek térbeliségét, valószínű genetikai összefüggéseit, felhívva a figyelmet a feltételezettnél nagyobb kiterjedésükre. Ezek az ismeretek kitűnő összehasonlítási alapul szolgáltak a későbbi északkelet magyarországi, főként Tokaji-hegységi és tiszántúli kutatásaihoz is. 1955-65 között aktív és meghatározó részese volt a telkibányai érces képződmények felszín alá kiterjedő része kutatásának. Személyesen vett részt a genetikai és ipari szempontból jelentős vágatok terepi bejárásában, mintázásában és paragenetikai anyagvizsgálatában, mindenkor figyelve az érces zónákat kísérő jelenségek változásait, felismerve öves elrendeződésüket. E munkában nagy előrelépést jelentett a kutatási és víztelenítési céllal kihajtott közel 2 km hosszú Ferdinánd altáró képződményeinek megismerése, illetve a Baglyas-völgyben 1961-1965 között mélyült 1240 m mély Telkibánya-2 fúrás mintaanyagának feldolgozása. Ezeket összevetette a Kánya- és Gyepű-hegyeken tapasztalt kőzetelemzésekkel és elváltozásokkal, s így eljutott e folyamatok kapcsolatainak genetikai értelmezéséig. Felismerte, hogy a kálipropilit a nehézfém tartalom szempontjából kilúgzási, míg a kálimetaszomatit elemdúsulási környezetet jelent. Rávilágított, hogy az ércesedés alapvetően két szintű, egy felszínközeli epi-mezotermális nemesfémes-pirites zóna alatt a mélyebb szintekben mezotermális ólom, cink és réz ércek dúsulása jellemző. Nemzetközi visszhangot váltottak ki az ércesedést kísérő agyagásványosodás övezetességében, valamint a kálimetaszomatózis és zöldkövesedés összefüggéseiben tett felismerései. Ezirányú érdemei elismeréseként akadémiai jutalomban részesült.

A telkibányai kutatási eredményeit számos hazai és külföldi közleményben, értekezésben hozta nyilvánosságra, s ezek összegzéseként írta meg 1965-ben akadémiai doktori értekezését.

1959-ben közzétett tanulmányában a telkibányai propilites andezitből előkerült szenesedett, kovásodott fatörzs maradvány vizsgálatával is foglalkozott. Később az 1970-es években visszatért e témakörhöz, s a francia Maury professzorral közösen elemezték a Tokaji-hegységi riolit ártufák és propilites andezitlávák hőmérsékletét a beléjük ágyazott szenesedett fa maradványok infravörös spektrumai alapján.

Sokoldalúságát jelzi, hogy az agyagosodás folyamatát is igyekezett az ércesedésen kívüli egyéb folyamatokra is kiterjeszteni. Szepesi Károllyal folytatott szikvizsgálatai során arra következtettek, hogy a mésztartalmú löszös üledékekben a lúgos hidrolízisű Ca-vegyületeknek fontos szerep jut a szilikátok lebontásában, s e folyamat a bauxitosodásban is szerepet játszhat.

Telkibányai kutatásait Székyné élete kiemelkedően fontos részének tartotta, a metallogenezis kérdését Pantó Gáborral és Szádeczky professzorral, valamint más kollégákkal megvitatva kiterjesztette az alaphegységi aljzat szerepének

tisztázása irányában is. A tipizálás és az összehasonlítás érdekében felhasználta a felvidéki és erdélyi érces területekről összegyűjtött információkat is, mivel részben fiatalon, majd később társulati és akadémiai kiküldöttként több ízben nyílt lehetősége bejárni a belső kárpáti vulkáni ív miocén komplexumait, különös tekintettel az érces övezetekre. E nagyívű áttekintés birtokában foglalta össze telkibányai kutatásainak legfontosabb eredményeit, amely könyv formájában az Akadémia Kiadó gondozásában 1970-ben jelent meg. Disszertációja elkészítéséhez képest némi késéssel ugyanebben az évben lett a Föld- és Ásványtani Tudományok Doktora (889 TMB/1970.01.28.), majd e nemzetközi jelentőségű mű kiemelkedő értékeire való tekintettel 1975-ben a Magyarhoni Földtani Társulat Szabó József emlékéremmel tüntette ki. Egyetemi Tanári kinevezése 1971. július 1-től lépett érvénybe.

A lemeztektonika hazai térhódításának korai előfutáraként 1967-ben – neves szerzőtársakkal együttműködésben – részvételével foglalták össze a hazai ofiolitos magmatizmus felszíni és mélyfúrásokból ismert képződményeit, átfogóan jellemezve azokat. Ugyanebben az évben közreműködésével jelent meg a hazai neovulkanitokról szóló összefoglaló alapmű. Ennek mintegy folytatásaként több tanulmányban elemezte a hazai és Kárpát-medencei magmatizmus és a kapcsolódó hidrotermás tevékenység ércesedést eredményező folyamatainak genetikai összefüggéseit.

A professzori cím elnyerését követően az oktatási miniszter 1974. február 1-vel a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Ásvány- és Földtani Tanszékének vezetőjévé nevezte ki, amely tisztséget 1981-ig töltötte be. 1975-81 között Tanszékcsoport vezetői feladatokat is ellátott, 1994-ben az Egyetem Professzor Emerituszi címmel tisztelte meg. 1994-től doktori alprogramot vezetett a Földtudományi Doktori Iskolában, s továbbra is tartott előadásokat, konzultációkat, aktívan részt vett a Tanszék életében az ezredfordulót követő év végéig. Így pályája csúcsán ismét visszakerült szeretett szülővárosába, és – bár vállalnia kellett a fárasztó ingázásokat – töretlen lendülettel fogott neki a Tanszék megújításának, a kutatómunka, a szakmai közéleti tevékenységek és az intézményközi kapcsolatok fellendítésének.

Kitűnő együttműködés alakult ki az MTA Debreceni Atommag Kutató Intézetének izotópkor vizsgálatokat végző munkatársaival, főként Balogh Kadosával és Pécskay Zoltánnal, akikkel számos közös Tanszék-ATOMKI kutatási program jött létre. Ezek eredményeként nagyszámú vizsgálat született a Tokajihegység főként felszíni, valamint a Tiszántúl mélyfúrásokból megismert vulkanitjainak K/Ar radiometrikus korbesorolása céljával. Mint a mellékelt irodalomjegyzék hűen tükrözi, ezek a közös kutatások publikációs szempontból is igen termékenynek bizonyultak.

Érdekes kísérletnek tekinthető a Kovách Ádám és Schlenk Bálint fizikusokkal közölt értekezés, amely a nagyfrekvenciás, nagyfeszültségű fényképezés ásvány-kőzettani alkalmazásának lehetőségeit mutatta be. A kísérlethez síkfilmmel

borított, jellemző szövetű vulkanitok és eltérő vezetőképességű alkotókból álló érces minták polírozott vékonylemezei szolgáltak alapul. A kondenzátorral történő feltöltés, majd kisütés segítségével új ábrázolás-technikai megoldás született, melynek geológiai irányú továbbfejlesztése azonban sajnálatosan elmaradt.

Székyné professzornő második debreceni korszakának kiemelkedő jelentőségű részét képezte a sok tekintetben fehér foltnak számító Tiszántúl eltemetett miocén vulkáni komplexumainak kutatása. „Az ország természeti erőforrásainak kutatása" c. nemzeti kutatási főirány keretében, állami megbízásos jelleggel indult munka több részletben több évig tartott, és számos munkaszakaszból állt. Ezekbe a Tanszék minden munkatársa és néhány együttműködő intézmény (pl.: ATOMKI) felkért szakértője kapcsolódott be. Mintegy 1200 mélyfúrás rétegsorának vázlatos feldolgozásával vált behatárolhatóvá a miocén vulkanizmus területi elterjedése és bizonyos fokon követhetővé vastagsági kiterjedésének térbeli elrendeződése. Közel 400 fúrásból sikerült a pannon előtti miocén formációkra értékelhető adatokat gyűjteni, majd az információbázis tovább szűkült azokra a főként szakaszos magvétellel mélyült víz és szénhidrogén kutató mélyfúrásokra, amelyekből az OKGT és a VIKUV engedélyével a magraktárak anyagaiból magmintákat gyűjthettünk. A hagyományos makro- és mikroszkópi elemzéseket, fő- és nyomelemzéseket ércföldtani, termoanalitikai, K/Ar radiometrikus korvizsgálati, stb. elemzések egészítették ki. Az eredmények számos új elemmel és összefüggések felismerésével gazdagították a Pannon-medence miocén vulkanizmusáról alkotott eddigi képet, és jól illeszkedtek a szomszédos hazai és határon túli területek vulkanizmusához, kissé eltolva a paroxizmus súlypontjait a medencebelső irányába. E kutatások eredményei, hazai és külföldi konferenciákon előadások és tudományos közlemények formájában részben kerültek közzétételre. Eredményei képezték azonban az alapját az IGCP 356/7 sz. nemzetközi munkacsoport „Kárpát-medence neogén vulkanizmusa" c. téma ÉK-magyarországi térképeinek és térképmagyarázóinak.

A fentiek mellett Székyné közreműködésével a debreceni tanszék részt vett a recski érckutató fúrások, a Teresztenye 1. és 2., illetve Szőllősardó 3. sz. fúrások anyagának komplex feldolgozásában is.

Aktív alkotókészségét és fáradhatatlan oktatómunkáját nagyban segítette a megértő és szerető családi háttér, a velük töltött programok, kirándulások, a Csúcs-hegyen művelt gyümölcsöskert nyugalma, az evangélikus közösséghez való tartozás sok pozitívuma, a baráti és emberi kapcsolatok sokasága, a személyét körülvevő szeretet és tisztelet.

A példaszerű családi harmóniát, amely a Széky-Fux családot mindenkor jellemezte, sajnálatos eseményként törte meg Péter fiuk tragikusan korai, majd a szerető férj 1993-ban bekövetkezett halála. Életerejét ennek ellenére nem veszítette el, amelyben nagy segítségére volt a családi háttér mellett a folyamatos tanszéki oktató- és kutatómunka, s a Földtani Társulatban kifejtett sokirányú aktív tevékenység.

Külön tanulmányt érdemelne mindaz, amit a számára oly kedves Földtani Társulatban az 1940-es évektől szinte haláláig cselekedett. Az 1952-ben alakult Geokémiai Szakcsoport (később Szakosztály) első társelnöke lett, de az Ifjúsági Bizottságnak, majd a Nemzetközi és Oktatási Bizottságnak is elnöke volt. Az Agyagásványtani Szakosztályban két ízben töltötte be az elnöki tisztséget (1966-1972, 1991-1994), de szívesen látogatta más szakosztályok rendezvényeit, vett részt közgyűléseken, területi előadóüléseken, vándorgyűléseken, a legkülönfélébb előadói fórumokon, vitákon, s értékes hozzászólásai gyakran jelentettek segítséget kollégáinak. 1972-től a Társulat társelnöki tisztét látta el, s huzamosabb ideig volt a Földtani Közlöny szerkesztőbizottsági tagja.

Az Oktatási és Közművelődési Szakosztály létrehozását melegen szorgalmazta, erkölcsileg és anyagilag is elsők között támogatta a földtan közoktatásban való újramegjelenésének terveit, az e célra létrehozott tankönyvíratási és iskolai gyűjtemény ellátási kezdeményezéseket.

Hagyomány- és értéktisztelő emberként sokat tett azért, hogy a nagy elődök és az itthon kevésbé ismert, de kiemelkedő jelentőségű kortársak, méltatlanul elhallgatott iskolateremtők életművét, munkásságát, sőt életútját mind hallgatói, mind kollégái, mind pedig a tágabb értelemben vett hazai szakközönség megismerhesse. Tiszteletet parancsoló tudománytörténeti munkáinak száma, recenzióinak precizitása, bár néhány közülük csak előadásként hangzott el, vagy kéziratban maradt fenn. A Tudománytörténeti Szakosztály méltán választotta őt örökös tiszteletbeli elnökévé, a Földtani Társulat pedig tiszteleti taggá, hiszen még utolsó éveiben is a Társulat harmadik félévszázada eseménytörténeti adatainak összegyűjtésén fáradozott.

Társulati tevékenysége aligha választható el tudományszervezői munkájától, ezek gyakran összefonódtak, mivel hol egyetemi, hol akadémiai, vagy társulati küldöttként vett részt külföldi konferenciákon és kongresszusokon a magyar tudomány egyik „utazó nagyköveteként". Kiváló német és francia nyelvtudását jól kamatoztatva gyakran szerepelt kutatási eredményeit bemutató előadásokkal, s hazatérve a Földtani Közlöny hasábjain lelkiismeretesen számolt be a kinti történésekről. E kiutazások néhány fontosabb állomása:

1963 CIPEA Nemzetközi Agyagásványtani Konferencia Stockholm, MM kiküldött
1965 KBGA Kongresszus Szófia, előadás
1966 Freiberg, Breithaupt Kollokvium, előadás
1967 KGBA Belgrád, előadás
1968 Nemzetközi Geológiai Kongresszus Prága, részvétel
1968 Belgrádi Egyetem, Jugoszláv tanulmányút
1974 IAGOD Nemzetközi Szimpozium Várna, angol nyelvű előadás
1975 Reading Anglia, MFT képviselője az Európai Földtani Társulatok találkozóján
1978 Amsterdam, Európai Földtani Társulatok II. találkozója (mint az MFT társelnöke és debreceni tanszékvezető professzor)

Munkásságának és nemzetközi aktivitásának köszönhetően személyes és intézményközi kapcsolatai Európa csaknem valamennyi tudományos központjára kiterjedtek, de számos kedves hangú személyes ajánlásokkal ellátott különlenyomatot kapott a tengerentúlról is. Különösen szoros baráti kapcsolatokat ápolt a kassai, a kolozsvári, a belgrádi, a párizsi, freibergi és greifswaldi egyetemek ásvány-kőzettani, illetve geokémiai tanszékeivel, de debreceni működése idején a kijevi Sevchenko társegyetem geofizikai intézetével is. Ezekből az együttműködésekből közös közlemények és cserekapcsolatok is létrejöttek.

Számos személyes baráti kapcsolatai közül is kiemelkedik egy romániai kiküldetése során az Erdélyben dolgozó Szőke Amáliával kötött barátsága, akivel Finnországba való kitelepülése után is folyamatos kapcsolatot ápolt, s élete utolsó nagy kirándulásán vele együtt látogatta meg a Santorin vulkán impozáns roncsait.

Mindennek természetesen számos, a magyar tudomány számára igen hasznos vonzata volt, hiszen olyan szervezetekben képviselte hazánkat, vagy a megbízást adó intézményt, amelynek a vasfüggönnyel jellemzett nehéz évtizedekben különösen nagy jelentősége volt. A teljesség igénye nélkül álljon itt néhány az eddigieken túlmutató megbízatása:

- MTA Geokémiai Bizottság titkára, nemzetközi rendezvények szervezője, bizottsági elnök
- Kárpát Balkán Geológiai Asszociáció Magmás-Metamorf Bizottságának magyarországi képviselője, elnök
- IAGOD Paragenetikai Bizottság Föld- és Bányászati Albizottságának tagja
- Tudományos Minősítő Bizottság Föld- és Bányászati Albizottságának tagja
- Oktatási Minisztérium Földtudományi Munkabizottságának tagja
- Magyar Geológiai Nemzeti Bizottság tagja
- TIT Országos Földrajz-Földtan Választmány tagja
- Természettudományi Társulat Országos Választmány tagja
- Földtani Közlöny, a Természet Világa és a Debreceni Acta Szerkesztőbizottságainak tagja

Székyné Fux Vilma életművének bemutatása nem lenne teljes, ha nem emlékeznénk meg pedagógusi, tanári, ismeretterjesztői munkásságáról is. Kezdetektől fogva – tanári diplomájának szelleméhez hűen – élete fontos küldetésének tekintette a szorgalmas munkával összegyűjtött tudás minél tökéletesebb átadását az utódok számára. Ennek szellemében mindenkori beosztásának megfelelve nagyon igényesen készült előadásaira és gyakorlataira, fontosnak tartotta a demonstrációt és a megértést. Geológusok, geofizikusok, földrajz, biológia, kémia szakos tanárok, vegyészek oktatásában egyaránt részt vállalt évtizedeken keresztül, s egykori tanítványai mindenkor szeretettel emlékeznek logikus, szabatos, szakmailag pontos és színvonalas előadásaira, humanisztikus tanári egyéniségére. Kristálytani egyetemi jegyzete több mint 35 éven keresztül újabb és újabb kiadásokban szolgálta a hallgatók felkészülését. Kiemelkedő érdeme a szakmai

utánpótlás, a tudományos kutatói gárda és az igényes tanártípus kinevelése volt. Már budapesti évei alatt részt vett az új geológus tanterv kidolgozásában (1961), a külső szakmai gyakorlatok tervezetének összeállításában (1962), demonstrációs anyagok korszerűsítésében. 1964-től a geológus TDK vezetője, 1965-től a Tudományos Diákkör kari felelőse lett. Ő szervezte a VII. Országos Tudományos Diákköri Konferenciát. Tudván azt, hogy a földtan mennyire széles látókört és helyismeretet kíván, elsők között szervezett hallgatói számára külföldi tanulmányutat Erdély nevezetes bányavidékeinek megismerése céljából.

E munkásságát más szinten – professzorként – debreceni éveiben is folytatta, nagy számban támogatta és ösztönözte a tehetséges hallgatók diákköri munkáját, s ezen kívül nagyszámú doktorandusz és ösztöndíjas gyakornok disszertációjának készítésében is témavezetői szerepet vállalt. Köztük akadtak külföldön élő magyarok, akik Svájcból, Kanadából jöttek el hozzá, hogy megvédjék disszertációjukat, de szép számmal akadtak hazai egyéb szakosok, vagy külföldi nem magyar geológusok is (pl.: Nazih Aly Saad kairói geológus, 4 évig aspiráns). Kandidátusi és akadémiai doktori dolgozatok tanácsadója és opponenseként is elismerték munkáját.

Nagy gondot fordított fiatalabb kollégái, illetve a pályakezdők tudományos előmenetelének segítésére. Ajtaja mindig nyitva állt a tehetséges hallgatók, a személyes vagy szakmai problémákkal vívódó kollégák előtt. Sokan büszkék arra, hogy ilyen kiváló személyiség ösztönözte életútjukat nemegyszer a tudományos diákkörtől az akadémiai doktorátusig. Közülük számosan hivatásunk és a közélet elismert vezető személyiségei, szakemberei. Tőle nem csupán tudományt, de emberi tartást és emberséget is lehetett tanulni, mert a másképp gondolkodókban is tisztelte az embert, és méltányolta a tehetséget.

Bár polgári származása és férjének hányatott sorsa miatt nem számított a világháború utáni évtizedekben „jó kádernek", tiszteletet érdemlő emberi magatartásával, tehetségével, szorgalmával és segítőkészségével minden környezetben elérte a megbecsülést. Ennek tárgyiasult megnyilvánulásaként megkapta a Munkaérdemrend Ezüst (MTA), majd Arany Fokozatát (MM), 1975-ben az említett Szabó József emlékérmet. 1976-ban lett a Felsőoktatás Kiváló Dolgozója (OM), 1979-ben a Földtani Kutatás Kiváló Dolgozója (KFH), majd 1981-ben a Földtani Társulattól Kiváló Munkáért kitüntetést nyert. 1993-ban elsők között kapta meg az igen magas szintű elismerést jelentő Széchenyi Díjat, 1994-ben pedig Professzor Emeritusz lett.

A vázolt életmű és tudományos alkotásainak mellékelt listája alapján látható, hogy Székyné Dr. Fux Vilma a hazai geológusnők első nagy nemzedékének egyik legkimagaslóbb képviselője, egyben a XX. század hazai geológiájának nemzetközi jelentőségű vezéregyénisége. Emlékét szeretettel és tisztelettel őrizzük.

Dr. Kozák Miklós

Székyné Dr. Fux Vilma szakirodalmi tevékenysége

Könyv, könyvrészlet

SZÉKYNÉ FUX V. (1960): A földkéreg. In: A Föld. Természet Világa kiadv. Gondolat Kiadó, Bp. pp. 134-210.

SZÉKY-FUX V. (1965): Die Erdkruste der Speicher mineralischer Rohnstoffe. In: Die Erde = Leipzig-Jena-Berlin, Urania Verlag. pp. 104-200.

SZÉKYNÉ FUX V. (1970): Telkibánya ércesedése és kárpáti kapcsolatai. Akadémia Kiadó Bp. (angol összefoglalóval) 266. p.

SZÉKYNÉ FUX V. (1974): Az ásványok és kőzetek elnevezéséről. In: Erdei-Grúz T. és Fodorné Csányi P. (szerk.): A magyar kémiai elnevezés és helyesírás szabályai. 3. kötetben Akadémiai Kiadó Bp. pp. 9-11.

SZÉKYNÉ FUX V. (1974): A legfontosabb ásványok és kőzetek nevének szójegyzéke. In: Erdei-Grúz T. és Fodorné Csányi P. (szerk.): A magyar kémiai elnevezés és helyesírás szabályai. 3. kötetben Akadémiai Kiadó Bp. pp. 19-55.

SZÉKY-FUX V. – M. KOZÁK (1991): Collections of the Department of Mineralogy and Geology at the Kossuth Lajos University, Debrecen – In: Vitális Gy. – T. Kecskeméti (ed); Museums and Collections in the History of Mineralogy, Geology and Paleontology in Hungary 16th Int. Symp. of INHIGEO, Dresden pp. 273-285.

SZÉKYNÉ FUX V. (1994): A telkibányai érces terület bányászati és kutatási eredményei a középkortól napjainkig. In: Szakáll S., Weiszburg T. (ed) A telkibányai érces terület ásványai. Topographia Mineralogica Hungariae (A Hermann Ottó Múzeum kiadványa, Miskolc) II. pp. 45-80.

SZÉKYNÉ FUX V. – KOZÁK M. (1994): A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Ásvány- és Földtani Tanszékének Gyűjteményei. Tanulmányok a Magyar Földtudományi Gyűjtemények Történetéről. Studia naturalia 4. MTM Bp. pp. 219-228.

DUDICH E. – SZÉKYNÉ FUX V. – DOBOS I. (1998): A Magyarhoni Földtani Társulat harmadik félévszázada. A Magyarhoni Földtani Társulat jubileumi külön kiadványa, Budapest 116. p.

Szakcikkek

FUX V. (1940): A pelsőcardói triász mészkövek és dolomitok kőzettani vizsgálata. TISIA. A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság III. (matematikai-természettudományi) Osztályának munkái. pp. 201-240.

FUX V. (1941): Kőzettani vizsgálatok Jósvafő környékén. TISIA. Közlemények A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Ásvány- és Földtani Intézetéből. 21 pp. 18-38.

FUX V. (1942): Bagamér-Nagylétai gyepvasércek. Debreceni Szemle 16. évf. 172. szám pp. 208-210.

SZÉKYNÉ FUX V. (1944): Kőzettani adatok a Kis Békás-völgy titon és kréta mészköveiről. TISIA. VI. Közlemények A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Ásvány- és Földtani Intézetéből pp. 139-150.

SZÉKYNÉ FUX V. (1948): Bentonitosodott riolittufa Budapest-Kőbányáról. Földtani Közlöny 78. pp. 185-196.

SZÉKYNÉ FUX V. – HERMANN M. (1951): Telkibánya-Alsókéked környékének petrogenezise. Földtani Közlöny 81. pp. 250-263.
SZÉKYNÉ FUX V. (1952): A magmás kőzetek szerepe a komlói kőszénösszletben. Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei V. kötet 3. szám pp. 187-209.
SZÉKYNÉ FUX V. (1952): Die Rolle der magmatischen Gesteine im Steinkohlenkomplex von Komló. Acta Geol. Acad. Sci. Hung. Tom. 1. Fasc. 1-4. pp. 269-294.
CSAJÁGHY G. – SHERF E. – SZÉKYNÉ FUX V. (1953): Kálisó előállításának lehetősége Magyarországon. MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei, VIII. kötet 3-4. szám pp. 609-628.
CSAJÁGHY G. – SCHERF E. – SZÉKY-FUX V. (1953): Theoretische und praktische ergebnisse der chemischen aufschliessung des kalitrachyts, Acta Geol. Acad. Sci. Hung. Budapest, Tom. II. Fasc. 1-2. pp. 15-32.
SZÉKYNÉ FUX V. – BARABÁS A. (1953): A dunántúli felsőeocén vulkánosság. Földtani Közlöny 83. pp. 217-229.
SZÉKYNÉ FUX V. (1957): Adatok a Dunántúli medence harmadkori vulkánosságához. Földtani Közlöny 87. 1. pp. 63-68.
SZÉKYNÉ FUX V (1957): A komlóskai bentonit keletkezése. Földtani Közlöny 87. 2. pp. 135-146.
SZÉKYNÉ FUX V. (1957): Angaben zur hydrothermalen Genese des Bentonits auf Grund von Untersuchungen in Komlóska. Acta Geol. Acad. Sci. Hung. Tom. IV. Fasc. 3-4. pp. 361-382.
SZÉKYNÉ FUX V. (1959): Szenesedett, kovás fatörzs: Propilites piroxénandezitből. Földtani Közlöny 89. 3. pp. 310-312.
SZÉKYNÉ FUX V. – SZEPESI K. (1959): Az alföldi lösz szerepe a szikes talajképződésben. Földtani Közlöny 89. 1. pp. 53-64.
SZÉKYNÉ FUX V. – SZEPESI K. (1959): The role of loess in alkali soil formation. Acta Geol. Acad. Sci. Hung. VI. pp. 153-171.
SZÉKY FUX V. (1961): Die Rolle von alkalisch hydrolisierenden Ca-verbindungen in der Bildung und im Abbau der Tonminerale, Acta Universitatis Carolinae, Geologica Supplementum 1. Praha, pp. 447-456.
SZÉKYNÉ FUX V. (1964): Propilitesedés és kálimetaszomatózis Tokaji-hegységi vizsgálatok tükrében. Földtani Közlöny 94. 4. pp. 409-421.
SZÉKY FUX V. (1964): Propylitization and Potassium Metasomatism. Acta Geol. Acad. Sci. Hung. Tom. VIII. Fasc. 1-4. pp. 97-117.
SZÉKY-FUX V. (1965): Vertical zoning of clay minerals accompanying a hydrothermal mineralization. Acta Geol. Acad. Sci. Hung. IX. pp. 259-270.
SZÉKY FUX V. (1966): Die paragenese der erzführenden Gesteinsumwandlungen von Vulkaniten. In: Probleme der Paragenese von Mineralen, Elementen und Isotopen, Breithaupt-Kolloquium in Freiberg, VEB Deutscher Verlag für Grundstoffindustrie – Leipzig 1968. pp. 187-195.
SZÉKYNÉ FUX V. (1966): Ércesedést kísérő agyagásványosodás mélységi övei a Tokaji-hegységben. Földtani Közlöny, 96. 1. pp. 1-12.
SZÁDECZKY-KARDOSS E. – JUHÁSZ Á. – PANTÓ G. – SZEPESHÁZY K. – SZÉKY-FUX V. (1967): Budapest, Der sog. ophiolithische magmatismus in Ungarn. Acta Geol. Acad. Sci. Hung., Tom. 11. Fasc. 1-3. pp. 71-76.

SZÁDECZKY-KARDOSS E. – PANTÓ G. – SZÉKY-FUX V. – PANTÓ GY. – KISS J. – PÓKA T. – KUBOVICS I. (1967): Die Neovulkanite Ungarns. Acta Geol. Acad. Sci. Hung. Tom. 11. Fasc. 1-3. pp. 161-180.

SZÉKY-FUX V. (1968): Petrometallogenesis of late tertiary hydrothermal ore deposits in the Carpathian region. Acta Geol. Acad. Sci. Hung. Tom. 12, Fasc. 1-4. pp. 67-77.

SZÉKY-FUX V. (1970): Petro- and Metallogenetic Problems of Carpathian Post-magmatic Ore Mineralization. Acta Geol. Acad. Sci. Hung. Tom. 14. pp. 223-241.

SZÉKYNÉ FUX V. (1974): A legfontosabb ásványok és kőzetek nevének szójegyzéke. Kémiai Közlemények 41. pp. 459-493.

SZÉKYNÉ FUX V. – KOVÁCS Á. – SCHLENK B. (1975): Nagyfrekvenciás, nagyfeszültségű fényképezés ásvány-kőzettani alkalmazásai. Földtani Közlöny 105. 4. pp. 495-505.

MAURY, R. – V. SZÉKY-FUX, (1975): Temperature data for tuff flows and lavas of the Tokaj mountains from the I.R. spectras of organic matter in fossil woods. Acta Geol. Acad. Sci. Hung. Tom. 19. Fasc. 3-4 pp. 233-241.

SZÉKYNÉ FUX V. – R. MAURY (1978): Tokaji-hegységi riolittufaárak és propilites andezitláva hőmérséklete szenesedett fatörzsek szerves anyagának infravörös spektruma alapján. Földtani Közlöny. 108. 4. pp. 564-570.

SZÉKY FUX, V. – KAD. BALOGH – S. SZAKÁLL (1980): The age and duration of the intermediate and basic volcanism in the Tokaj Mountains, North-East Hungary, with respect to K/Ar datings. ATOMKI Közlemények 22. pp. 191-201.

MOLJAVKO, V.G. – OSZTAFIJCSUK, I.M. – TOLSZTOJ, M.I. – SZÉKY-FUX V. (1981): O szootnosényii "szubszekventnava" i "finálnava" vulkanyizma Centrálnüh i Západnüh Kárpát. /A Belső és a Nyugati Kárpátok szubszekvens és finális vulkánosságának összehasonlító vizsgálata/. – Vaproszi Prikládnoj geohimii i petrofiziki, Kijev, "Viscsa Skola", pp. 3-16.

SZÉKYNÉ FUX V. – BALOGH K. – SZAKÁLL S. (1981): A Tokaji-hegység intermedier és bázisos vulkánosságának kora és időtartama a K/Ar vizsgálatok tükrében. – Alter und Zeitdauer des intermedieren und basischen Vulkanismus der Tokajer Gebirge in Lichte der K/Ar Untersuchungen. – Földtani Közlöny 111. 3-4. pp. 413-423.

BALOGH KAD. – PÉCSKAY Z. – SZÉKY-FUX V. – GYARMATI P. (1983): Chronology of miocene volcanism in North-East Hungary. Travaux du XII-éme Congrés de 1′Association Géologique Carpatho-Balkanique. – Annuaire de 1′Institut de Géologie et Géphysique, Vol. LXI, pp. 149-158. Bucuresti,

SZÉKYNÉ FUX V. – KOZÁK M. (1984): A nyírség mélyszinti neogén vulkanizmusa. Földtani Közlöny. 114. 2. pp. 147-159.

SZÉKY-FUX V. (1985): Covered neogene volcanism of NE-Hungary. Acta Geologica Hungarica Tom. 28. Fasc. 3-4. pp. 127-139.

SZÉKYNÉ FUX V. – PAP S. – BARTA I. (1985): A Nyírségi Nagyecsed-I. és Komoró-I. sz. fúrások földtani eredményei. Földtani Közlöny 115. 1-2. pp. 63-77.

PÉCSKAY Z. – KAD. BALOGH – V. SZÉKYNÉ FUX – P. GYARMATI (1986): Geochronological investigations on the Miocene volcanism of the Tokaj mountains, Geologicky Zbornik – Geologica Carpathica, 37. 5. pp. 635-655.

GYARMATI P. – KOZÁK M. – SZÉKYNÉ FUX V. (1986): A Telkibányai opálelőfordulás földtana és genetikája. MÁFI. Évi Jel. 1984-ről Budapest, pp. 355-376.

SZÉKYNÉ FUX V. – PÉCSKAY Z. – BALOGH KAD. (1987): Észak- és Közép-Tiszántúl fedett miocén vulkanitjai és K/Ar radiometrikus kronológiájuk. Földtani Közlöny 117. pp. 223-235.

SZÉKY-FUX V. – Z. PÉCSKAY – KAD. BALOGH (1987): Miocene volcanic rocks from boreholes in Transtibiscia (Hungary) and their K/Ar chronology. BULLETIN T. XCII de l'Academie Serve des Sciences et des Arts Classe des Sciences naturelles et mathématiques Sciences naturelles No. 27 pp. 109-128.

SZÉKYNÉ FUX V. – PÉCSKAY Z. – BALOGH KAD. – GYARMATI P., (1987): A Tokaji-hegység miocén vulkánosságának K/Ar geokronológiája. - Földtani Közlöny, 117, pp. 237-253.

KOZÁK M. – PÉCSKAY Z. – SZÉKYNÉ FUX V. – ANDÓ J. (1990): K/Ar Radiometrikus koradatok földtani értelmezése ÉK-Kubai kőzetmintákon. Acta Geographica ac Geologica et Meteorologica. Debrecina 26-27. pp. 143-155.

SZÉKYNÉ FUX V. – PÉCSKAI Z. (1991): A Fruska Gora-hegység harmadkori vulkanizmusa és a vulkanizmus K-Ar radiogén kora. Acta Geographica ac Geologica et Meteorologica Debrecina Tom 28-29. pp. 203-216.

PÉCSKAY, Z. – LEXA, J. – SZAKÁCS, A. – BALOGH, K. – SEGHEDI I. – KONECNY V. – KOVÁCS, E. – MÁRTON, E. – KALICIAK, M. – SZÉKY-FUX, V. – PÓKA, T. – GYARMATI, P. – EDELSTEIN, O. – ROSU, E. – ZEC, B. (1995):

ZELENKA T. – E. BALÁZS – KAD. BALOGH – J. KISS – M. KOZÁK – L. NEMESI – Z. PÉCSKAY – Z. PÜSPÖKI – †CS. RAVASZ – V. SZÉKY-FUX – A. ÚJFALUSSY (2004): Buried Neogene volcanic structures in Hungary. Acta Geologica Hungarica Vol. 47/2-3, pp. 177-219.

†SZÉKYNÉ FUX V. – KOZÁK M. – PÜSPÖKI Z. (2007): Az Észak Tiszántúl fedett neogén vulkanizmusa. ACTA GGM Debrecina, Series Geology, Geomorphology, Physical Geography (szerkesztés alatt)*

* Megjelent: Földtani Közlöny 137. vol. 2. sz. / 2007

Dr. Mátyás Ernő a Tokaji-hegység tudós kutatója

(Mátyás Ernő emlékére)

A geológus professzort az 1991 márciusi rádióinterjúban kérdezték: Hogyan tetszik elképzelni a jövőt? Erre a válasz: „A magam jövőjét úgy, hogy rövidesen meg fogok halni. 56 éves vagyok, és ezzel az élettempóval, ami nekem eddig lement – reálisan, nem sok van hátra.” Sajnos, ez a jóslat is, mint Mátyás Ernő számtalan gondolata, utólag beigazolódott. 2012. április 4-én meghalt.

1974-ben írta meg kandidátusi disszertációját, a „Tokaji-hegység nem fémes ásványi nyersanyagainak földtani, tereptani viszonyai” címmel. Ezt azért említenénk meg, mert azt is kifejezte ugyanekkor, idézve őt „nem szeretem a Zemplén elnevezést, mert a hasonló nevű hegység Szlovákiában van, valamint ott a hegység pontos elnevezése: Eperjesi-hegység. Ha a szlovákok így nevezik a hegységet, akkor én magyarul helyesen „Tokaji-hegység”-nek nevezném el mint minden geológus. Még egy lényeges dolog: a Tokaji-hegységről, leesik a Zemplén, mert az már nem is annyira vulkanikus, hanem egy idősebb rög, tehát, földtanilag is eltérő.”

Mátyás Ernő független gondolkodású ember volt, amiért gyakran ki volt téve különböző jellegű támadásoknak. Kutatómunkájának már korai szakaszában jelentős megállapításokat tett; már ekkor foglalkozott a geokémiai elemmigrációval előtérbe helyezve a másodlagos magmakamrák limnikus és hidrotermikus folyamatait, működését és ezt később igazolta is az üledékfáciesek vizsgálatával.

Ismételten idézve őt „Az elsődleges magmakamrákhoz kötött vulkáni tevékenység, – amely produkál egy Tokaji-hegységet, egy Gutint vagy egy Hargitát –, a másodlagos magma- kamrákhoz kötött vulkanizmus pl. a Szerencsi-hegyet vagy a Sátor-hegyeket.”

Mátyás felismerte e vulkáni működések folyamatában a gravitációs erőtérre utaló folyamatokat is, hiszen a kitörés folyamán a felső rétegekben a tetőn a könnyű, míg lejjebb a nehezebb fajsúlyú anyagok halmozódnak fel. Igen ám, de mikor mindez kidobódik, megfordul ez a sorrend. Alul van mindig a könnyű, a tufa, felül pedig a nehéz, pl. az andezit.

Érdekes volt ennek a véleménynek a kikristályosodása később, ezt írásaiban is megfogalmazta.

Tekintsük át röviden életútjának főbb állomásait!

Mátyás Ernőt már a születése is a Felvidékhez kötötte, hiszen Perbéten született (1935. augusztus 16-án), a mai Szlovákia területén. Őket is a több mint 200 ezer magyarral 1947-ben kitelepítették. Ekkor került Magyarországra.

A Gyönki Gimnázium tanulója lett. 1954-ben érettségizett úgy, hogy valamennyi iskolai minősítése jeles, illetőleg kitűnő volt. Földrajz tantárgyból az akkori középiskolás, országos verseny II. helyezettjeként felvételt nyert az Eötvös Loránd Tudományegyetemre geográfia-geológia szakra. 1956-ban az ELTE forradalmi bizottságának tagja volt, őrizetbe is vették, majd 1957 májusában rehabilitálták. Az egyetemet 1958-ban kitüntetéses oklevéllel fejezte be és a Hegyaljai Ásványbánya és Őrlő Vállalatnál helyezkedett el, mint geológus.

Munkatársaival 1958-1969 között kutatja a Tokaji hegység nem fémes ásványi nyersanyagait. 13 nyersanyag 26 változatával, 56 előforduláson mintegy fél milliárd tonna ásványvagyont határoznak meg.

1969-1974 között Szovjet Távolkeleten és Mongóliában az ónt, wolframt, molibdént kutatja nemzetközi, mongol-magyar expedíciókban szakértőként dolgozik. 1968-ban pedig a Mád környéki vulkáni utóműködés címen doktori fokozatot szerez az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen. 1964-től félállásban a Miskolci Nehézipari Egyetemen tanít. 1975-ben védi meg kandidátusi értekezését. Ezután korábbi szakmai konfliktusai ismét felerősödnek, feliratkozik az ún. „nehéz emberek" sorába. Az 1976-79-es években folytatja munkáját az érc és ásványbányáknál, de geológiai kutatásokat is végez különböző megbizatásokat elvállalva Marokkóban, Kubában, Irakban, mint szakértő.

1978-tól érdeklődése a hazai zeolitok felé fordul. Ebben igen nagy segítsége volt vegyésztechnikus felesége, aki egyrészt kiegyensúlyozott családi háttérrel, másrészt gyakorlati szakmai ismereteivel, szervezőkészségével mindenben támogatta.

Kollégáival összefogva a Miskolci Akadémiai Bizottság szervezésében talaj, növény, állat ásványi vonatkozásokat érintő kutatásokat szervez, megalapozva a zeolitoknak, mint ásványi nyersanyagnak számos felhasználási lehetőségeit, találmányok sorát bejelentve és megvalósítva.

1984-ben iparági belső átszervezési kényszer hatására, annak következményeként mivel munkaviszonyát megszüntették, megalapítja a Geoproduct Gmk-t. 1986-ban a sokirányú teher alatt egészségileg összeroppan. 1988-ra felépülve teljesen kilép az állami szolgálatból és Gyógyító Ásványok Geoproduct név alatt kft-t alapít, és megkezdi a hazai ásványok biológiai tulajdonságainak felhasználásával a különböző termékek előállítását. A családi alapú kft-ben nagy szerepe van két fiának a vállalkozás felvirágoztatásában.

Mátyás Szabolcs, aki bányamérnök és geológus szakember a modern nyersanyagkutatás bányászatának valamint az üzemi feldolgozásának leggazdaságosabb módjait kutatja. Mátyás Tibor, aki okleveles vegyész a szlovákiai Komensky Egyetemen végzett, az ásványi nyersanyagok és az azokból készült

termékek tulajdonságainak és hasznosítási lehetőségeinek szintén jeles kutatója. Mindkettőjük külföldön is elismert eredményekkel rendelkezik. A cég egyre nagyobb hírnevet szerzett olyannyira, hogy a Délkelet-ázsiai államokban, a sejkségekben is a víztisztítás, a sivatagi talajok javítása, termővé tétele tekintetében megelőzik az amerikai és német cégek teljesítményét.

Jelenleg a vállalatnál 100 munkatárs dolgozik. Több mint 100 féle ásványi bázisú készítményt állítanak elő a talaj, növény, állat, ember, környezetvédelem és újabban a hazai építőipar számára.

Sok levelet váltottunk Ernővel. Ezek a levelek tanulságosak és érdekesek abból a szempontból, hogy tulajdonképpen nem a saját gondjaival (különösen 1975 után a hatalommal vívott harcok gondjaival és veszteségeivel vagy győzelmeivel) foglalkozik, hanem ezeken felülemelkedik mindig, és egy inspiráló, szellemi útkeresés jellemzi, amiben kifejezetten az ország, a haza van benne, és az emberek mindennapi élete. Kristálytiszta gondolkodásmódját neveltetése, gyökerei határozták meg.

Sokszor, látszólag szinte lehetetlen feladatoknak is nekifeszült. Ha úgy ítélte meg, hogy az ő elgondolása helyes és jó, akkor konokul ragaszkodott hozzá. A megvalósítás érdekében vitára is kész volt. A hatalommal való harcban elment – mint tudjuk – az ütközésekig, vagyis a tüntetésbe torkolló ütközésekig.

Ezekből a kemény vitákból azt lehetett leszűrni, hogy ez a lázadás mondhatnám, egy permanens lázadás, teljes mértékben nemes céloktól volt vezérelve. Tényleg úgy, ahogy a „Nékosz induló" is mondja: „Felforgatjuk a világot." Ezért, meg is hurcolták. Ekkor, '56 utáni bebörtönzése után szakított a politikával.

Azt nem mondhatjuk, hogy „csinálta" a történelmet, de közösségében, széleskörű kapcsolatrendszerében az emberi helytállásnak és helytállni tudásnak egy példaképét alakította ki.

A társadalommal való közvetlen széleskörű kapcsolatrendszere összefügg a zeolittal. Amikor elkezdte a zeolit feldolgozását, vizsgálatát, kémiai jellemzőit feltárni, gyakorlatban alkalmazni, akkor több száz készítményt sikerült (nagyon hatásos készítményt – az igazolás szerint is) kialakítani és megalkotni.

Az egyetemi képzést – miután már a Miskolci Egyetemen nem tanított – tulajdonképpen folytatta otthon. Külön kialakított kis része volt a családi házban, illetve a házhoz kapcsolódva, ahol tanterem állt rendelkezésre. Bármikor szóltam, hogy nagyon szívesen vinnék diákokat (mindig egyeztettük az időpontot), nagyon készségesen felajánlotta. Hihetetlen nagy, pszichés hatása is volt az elmondott beszélgetéseinek. Tulajdonképpen úgy tartott órát, hogy beszélgetett a hallgatókkal, az emberekkel. Közben kérdezgetett is, de logikusan végigvezette a legnehezebb geológiai vagy geofizikai, vagy pedig technológiai problémákat is.

Annyira megfogta ez a közvetlenség a hallgatókat, hogy több év múlva is – miután már végeztek – különböző, főleg biológia és földrajz szakos hallgatókról van szó; a kikerültek az életbe, Mátyás Ernőnél tett látogatást mindig visszaidézte mindenki.

A zeolit-készítmények a Geoproduct terméklistájának igen tekintélyes részét képezi. Több mint 100 féle készítményt alakítottak ki és kísérleteztek ki. Ezek nagy része a gyógyítást szolgálja.

Igen jelentősek voltak az úgynevezett „hozamnövelő" zeolitkészítmények a mezőgazdaságban, állattartásban is, nemcsak a növénytermesztésben.

Egy ember megítélését néha egészen csekély kis tényezőből is könnyen lehet értékelni. Még, mikor kezdő geológus volt, és igen nyomorult körülmények között dolgozott, és az első fizetéséből két pár csizmát vett. Egyet a sarat taposni, a másikat pedig az ünnepekre. Ez akkor nagy szó volt. A kutatás során ekkor még képes volt a kézzel hajtott fúróberendezéssel még 100 méterről is magmintákat venni. Ez megdöbbentő. Ha valaki ismeri ezeket a berendezéseket, tudja, hogy ez rendkívül nagy fizikai igénybevétellel jár. Ilyen kis dolog, hogy Mongóliában, a Góbi-sivatagban a jurtája körül salátát kezdett termelni. A lovasok messziről csak azért mentek el, hogy megcsodálják azt, hogy ezek a saláták gyönyörűen nőttek, és fel tudták használni.

Amikor tanított az egyetemen, még gond is volt belőle, hogy a 20 hivatalos hallgatója mellett más szakokról is tízesével jártak át az előadásaira (amit sajnos számos oktató kollégája nem nézett jó szemmel).

Önálló kutatásait mikor elindította, felismerte azt, hogy a régi módon – a vállalatnak is érdeke – a termékprofilon változtatni kell. Ez azonban nem illett bele a vállalat koncepciójába, ezért szinte titokban kellett végezni kísérleteket. Ez eredményezte aztán azt, hogy mikor a vállalatnál létszámleépítésre kényszerültek, először őt, feleségét és fiát bocsátották el. A másik fiától pedig megvonták a tanulmányi támogatást. Tragikus volt ez az időszak. Két óra alatt kellett elhagynia az irodát. Kutatási dokumentációit nem menthette ki. Néhány nappal később a kazánházból lopta ki a még megmaradt tanulmányait.

Az önálló vállalkozás igen nehezen indult. Trabantjával hordta be a zeolit első darabjait, és a garázsban állította először elő az első termékeket is.

Sok támadás indult ellene, pedig környezetvédelmi szempontból az egyik legjobb anyagot állították elő, amit sok területen alkalmaznak is (pl. víztisztítás, olajszennyezés stb.). A környezetvédelmi hatóságnál próbálták ellehetetleníteni. Az is a sors iróniája, hogy amikor a miskolci környezetvédelmi hatóságnál tüntettek a dolgozókkal, éppen akkor kapta meg a Pro Natura Et Vitae a „Természetért és az Életért" kitüntetést.

Az is szomorú, hogy mindez akkor zajlott le, amikor a szőlő kivágási akcióját hirdette meg a magyar kormány. Súlyos pénzeket fizettek a szőlők kivágásáért. Ugyanebben az időben Ausztriában, nagyon rossz talajon, pl. a kiszáradt Fertő-tó környéki területeken 100 ezer hektár új szőlőt telepítettek. Teljesen ellentétes volt ez azzal az akcióval, amit Brüsszelre hivatkozva a magyar kormány támogatott. Ekkoriban volt az, hogy a hegyaljai must ára annyiba került, mint egy fél liter kóla. A Szerencsi Cukorgyár illetve a hazai cukoripar felszámolása is jellemzi ezt az időszakot.

Mátyás Ernő helyzetfelismerését és készségét az új megoldások irányába jól igazolja az, hogy látva a kemizált, nagy tömegű termelésre átállt magyar mezőgazdaság előnyeit és hátrányait, közismertté vált, hogy a talaj ásványos összetétele megváltozott, és termőképességét az új művelési módszereket illetően is javítani kell. Az állattenyésztésnél a nagytömegű és megváltozott irányú állattartás is bizonyos feladatokat rótt. Ez is mint a talajjavítás, a talajerő-utánpótlás tehát új követelményeket fogalmazott meg.

Már 1985-től felvetődött benne az a gondolat, hogy célszerű volna a talajokat ásványi anyagokkal kezelni, amelyek a növényi élet serkentéséhez normális, természetes alakulásához szükséges elemeket tartalmazzák. Eddig, a már ismert mész, dolomit, anhidrid talajjavítás mellett szükségesnek látta, hogy a természetes vulkáni kőzetekből, és azokból elsődlegesen vagy másodlagosan képződött ásványokat (mint pl. a zeolitok vagy egyéb ásványok) alkalmazását előtérbe kell helyezni.

Tulajdonképpen mondhatjuk azt, hogy a Tokaji-hegység vulkáni tömegei, ily módon az érdeklődés középpontjába kerültek. Hiszen, a hegység 26 természetes eleme csak igen alacsony koncentrációban tartalmaz toxikus nehéz fémeket (mint az arzén, az ólom, a kadmium, és bizonyos mértékben rezet is).

Ebben az időben már a mezőgazdaságban, állattenyésztésben vállalkozó szellemű, újat akaró szakemberek is keresték az utat. Igen magas színvonalon művelték a szakmájukat. Mátyás Ernőnek nagy érdeme, hogy összehívta ezeket a szakembereket, akik nagyrészt már publikáltak is ezekben a témákban, és a konferencián megtartott előadásokat, tanulmányokat – amit megfogalmaztak – kiadta egy nagyobb terjedelmű könyvben, 2003-ban, amit Mátyás Ernő foglalt össze. Ennek címe: „A természetes zeolitok talajjavítási, növénytermesztési alkalmazása", több mint 200 oldalon jelent meg. Ez volt az első összefoglaló munka, amily ezeket a témákat elemezte, és a tapasztalatokat összegyűjtve, az érdeklődők elé tárta.

Nagyon érdekes ezeknek a szerzőknek az összetétele is, mert technikusok, mérnökök, állatorvosok, állattenyésztők munkái és tapasztalatai jelennek meg rengeteg apró mozzanatból összetevődött megfigyeléseket tartalmazzák.

Ezek a vizsgálatok vezették rá Mátyás Ernőt, hogy ásványi, gyógyhatású anyagokat is állítson elő a humán gyógyászat céljára. Rengeteg kísérlet, konferencia, vizsgálat, felsőbb ellenőrző szervek szakorvosi véleménye állt össze lassan, és ennek alapján kezdték ezeket a készítményeket is előállítani, amibe a humán területen kívül a víztisztítástól az algamentesítésig számos olyan környezeti-, természetvédelmi problémák megoldása is előkerült, amit eddig, ilyen értelemben nem kutattak.

Abból indult ki – közismert a mai napig –, hogy pl. dél-amerikai indiánok vulkáni iszappal. Az egykori gejzírek iszapjával gyógyították az ízületi vagy pedig bőrgyógyászati megbetegedéseket. Ezek évezredek óta ismert technológiák, de ennek modernizált és igazolt változatait Mátyás Ernő kezdte megoldani a Tokaji-hegység igen kedvező lehetőségeit felhasználva.

Ez a széles, és érdekes látóhatár bővülés a hűtőszekrények szagtalanításától kezdve (a zeolitok abszorciós képességét felhasználva), a legkülönbözőbb hulladékkezelési eljárásokban való alkalmazását is hétköznapi gyakorlattá tette.

Az egészségvédelmi termékek nemcsak Magyarországon, hanem különböző európai országokban is sikerrel jelentek meg.

Ekkor a cég már sikeres volt, közel 1 milliárd Ft-os össztermelési értékkel. A cég filozófiáját betartották, a nyereséget a cég fejlődése érdekében a fejlesztésbe invesztáltak, a tulajdonosok szerényen élnek a mai napig. Ennek ellenére rengeteg irigység, gáncsoskodás mellett, ezekkel is harcolva „inkább a szomszéd tehene is pusztuljon el" szemlélet ellenére is dolgoztak.

Ezt a nagyon eredményes és látványos folyamatot természetesen egy alapos, évtizedekig tartó kutató munka előzte meg. Ebben benne van az is, hogy pl. 1958-tól 1977 végéig 1237 db kutató fúrást mélyítettek le. Ennek a hossza meghaladja a 65 km-t. A kivitelezési munkák, a laboratóriumi vizsgálatok költségei is bár jelentősek voltak, de az eredmények igazolták ezt a kutatást, és visszatérült az állam számára is.

Ebben a nyersanyag-kutatási eredményeket összefoglaló munkában Mátyás Ernőnek a munkáját összefoglaló földtani jelentések igazolják. Több mint három tucat földtani összefoglalót, kutatási jelentést készített, megírta a „Geológia" c. könyvét, megjelent németül, angolul, oroszul számos munkája.

Mátyás Ernő magyarságtudata, a Zempléni-táj szeretete, szinte kizárta azokat az ajánlatokat és különböző csábító ígéreteket, amelyek ezeknek az eredményeknek a külföldre történő, külföldi tulajdonba való eladását kísérte, szinte folyamatosan. Mint tudjuk, Pálházát a dánok vették meg. Mátyás Ernő és a bánya, a feldolgozás, a technológia különböző területeire vonatkozóan folyamatosan az ajánlatok százait kellett, hogy visszaverje, hogy megmaradjon ezen a területen a magyar tulajdon, és ne adják el ezeket az anyagokat feldolgozás nélkül, nyersanyagként, fillérekért külföldre, amit aztán – drága pénzen, később – esetleg, még nekünk is vissza kellene vásárolni.

Mátyás Ernő nagyon gyakran bizonyos szkepticizmussal tekintette a külső, önző világot, ami jelenleg is folyik a földön. „A pénz hatalma nem biztos, hogy tudja pótolni a hatalom pénzét." Ez a mondás többször visszarémlik a beszélgetésekből, vagy az is, hogy a történelemből nem mindig tudjuk levonni (már, mint az emberiség), hogy mit kellene tenni a jövő érdekében.

Gyakran megkeresték – még az amerikaiak is – megvették volna a bányákat, de Ő – nem magyarkodásból – de a tájhoz, az emberekhez való ragaszkodás révén (minden külső kényszerítés nélkül) vállalta fel közel száz embernek a sorsát, akik ott dolgoztak a Geoproductnál. Ezért nem adta el az amerikaiaknak, vagy tovább, más cégeknek. Mindig mondta, mi megyünk a magunk útján, és vagyunk olyan értékesek, mint bárki más nemzet, csak sok hibát le kell ehhez vetkőzni.

Sok idő kellene ahhoz, hogy Dr. Mátyás Ernő geológus földtani, teleptani, nyersanyag-kutatási munkásságát elemezzük. Nem csak a hazai szakirodalom-

ban, hanem – mint említettük – a nemzetközi irodalomban is ismertté vált a neve. Egy időben – bár csak itthon – zeolitkirálynak is nevezeték (a Kossuth rádióban leadott riportban). Kertai György Kossuth-díjas geológus analógiájára (akit olajkirálynak neveztek), Mátyás Ernő szerint a Kárpát-medence legértékesebb ásványi felhalmozódása a Tokaji-hegységben rejlik. Világviszonylatban is nagy értékű ásványi nyersanyaggal rendelkezünk. Csak, ha a zeolit készleteket vesszük, a szerényebb becslés szerint is ez több mint 100 millió tonna, Ő 150 millió tonnára becsülte.

Gyakran mondta, idézem: „Ha én a zeolit ásványt törlés nélkül értékesíteném, ebben az esetben 1 kg zeolitot legfeljebb 4.- Ft-ért tudnék adni." (az akkori árviszonyokat figyelembe véve). Ha megőrlöm ugyan ezt, és bizonyos kezeléseknek teszem ki (pl. víztisztítás, algamentesítés), akkor már 40.- Ft az ára. Amennyiben felhasználják egyes üzemek ennek őrleményét festékekben, és egyéb keverékeket állítanak elő, akkor már az ára, és ennek értéke már meghaladja a 120.- Ft/kg-ot. Ha mindezt különleges kezelésnek vetem alá (kémiai, vegyi úton), különböző kombinációkkal állítok elő valamilyen terméket, akkor el lehet érni, hogy egy gr-nak az ára kerül majd 1.- Ft-ba, vagyis egy tonna 1 millió forint.

A '90-es évek társadalmi változásokat megelőző idejében a hegyaljai ásványbányászatban volt olyan év, hogy 600 ezer tonna ásványi nyersanyagot termelt ki.

Mátyás Ernő kutató munkájában nagy szerepet játszott a kifejtett tufák zeolit-kristályainak vizsgálata, így a mordenit, montmorillonitok kerültek a kutatásának előterébe. Ezt akkor ismerte fel az ember, és így Mátyás Ernő is, amikor az 1980-tól SEN-rendszerű a pásztázó elektron mikroszkópot kezdték a kutatásban alkalmazni, és mindezzel akár 200 ezerszeres nagyítást is elértek. Így, a zeolit kristályok fantasztikusan érdekes képét lehetett kivetíteni, nagy méretekben, és ekkor kezdték megérteni (mondhatnánk világszerte) a vízfelvétellel, az ioncserélő hatással kapcsolatos jelenségek okát.

Ekkor ismerték fel azt a hihetetlennek tűnő jelenséget, hogy ezekből a tiszta zeolitokból egy gramm súlyú mennyiség fajlagos felülete elérheti a 60 m2-t. Elképzelhetetlen szinte az ember számára.

Ekkortól célorientáltan olyan ásványi bázisú termékek előállítását hangsúlyozták, tervezték, valamint külföldön is fogadtatták el, amit eddig nem ismertünk, illetve ennek a hasznosítását nem tudtuk megoldani. Ehhez csak egy személyes példa: Floridába küldtem ki olyan algamentesítő anyagot (egy barátomnak), amit Mátyás Ernőék üzeme készített. Ennek használatát az ottani, majdnem minden családi házhoz tartozó uszodavíz algamentesítéséhez kérték. Néhány dekányi anyag sok héten keresztül teljesen algamentessé tette az uszoda vízét, csodájára jártak. Ekkor írták, hogy küldjünk nekik nagyobb tételt, átvennék. Sajnos, az exportálási lehetőségek nehézkessége miatt ez az üzlet kútba esett.

Jelenleg a talajjavítási eljárásokban, találmányi szintű kutatások folynak ugyan úgy, mint a víztisztításban, a cég égisze alatt. Ebben természetesen már Mátyás Ernő fiai játszanak döntő szerepet.

A zeolitok felhasználásának kutatási lehetősége szinte korlátlan. Mint ismertes, a zeolitnak csodálatos hőtároló képessége is van, ezért a megújuló energiák alkalmazásánál a szolár kollektoroknál is alkalmazzák Amerikában, és más területeken is. Ezen kívül a zeolitok használata azt is kimutatta – ami nagyon érdekes –, hogy a természetes zeolitok (pl. a szoláris energia tárolásánál) tizenháromszor hatékonyabbak a 100ºC alatti hőmérsékleten hőtárolásra, mint a mesterséges zeolitok. Ez nagyon érdekes, mert a természetes zeolit több szennyeződést tartalmaz, mint a szintetikus, és ez befolyásolja az energiatárolási képességet. Kicsit ellentmondásosnak tűnik.

De ugyan így alkalmazzák a légkondicionáló berendezésekben is, ezen kívül a közepes, porózus szerkezetű anyagokat szisztematikusan alakítják át ioncsere és hidroszkópos sókkal a termokémiai hőtároló képességük javítása érdekében.

Szintén érdekes, és ellentmondásosnak tűnik, hogy a zeolit hidegtározó kapacitását milyen módon lehet felhasználni, és ezek szerepe a légkondicionálásban rendkívül nagy előnyöket biztosít, még a különböző közlekedési eszközökben is. Ezek a rendszerek most vannak fejlesztés alatt.

A sejkségekben képviselve van a Zeotrade, tehát a mádi vállalkozás, elsősorban a talajjavítás, illetve a sivatagi területen történő különböző növények, fák megtelepítésével kapcsolatos sikeres kísérletekkel. De, ugyanakkor folyik a hőszivattyúkba, hűtőberendezésekbe történő kísérletek is, a zeolitok hidrogéntározásában történő felhasználása is.

Ebben a sivatagi sejkségek rendkívül érdekeltek, mivel nagyon sok kimerült gáz- és olajmező tározó kapacitását kihasználva szeretnék a „klíma gyilkos" széndioxid tárolását megoldani.

A Nyíregyházi Főiskolán már ezelőtt 25 évvel gondoltunk arra, hogy a hidrogéntárolást a zeolitokban milyen módon lehet megoldani a 293-573 Kelvin fok hőmérsékleten, különböző nyomáson. Kialakultak erre vonatkozóan elméletek, de sajnos az adottságok erre a gyakorlati kísérleteket már nem tették lehetővé.

Mátyás Ernő mindig szoros kapcsolatban állt ezekkel a kutatóhelyekkel, és ezeknek a kutatási koncepcióknak a kialakításában is nagy szerepet játszott, mint ahogy az optimális kutatási célkitűzéseknek a meghatározásában is folyamatosan segítette az e témában dolgozó hallgatók disszertációinak az elkészítését is.

Sok veszekedés, harc kísérte ezt az életet. Mikor agyvérzése volt, és nem is egy, és mozgásképtelenné vált, akkor sem tört meg. Azt mondta, hogy a saját testét ő edzi és kényszeríti ara, hogy tudjon menni. Ha első nap még egy lépést, már második nap kettőt, és három hónap múlva már ismét járt, és küzdött.

Az utolsó nyilvános fellépése Telkibányán volt, kb. 1,5 évvel ezelőtt. Ott egy kongresszus alkalmával Szabolcs fia számolt be a cég tevékenységéről és a tervezett fejlesztésekről. Ő már ezt tolókocsiban hallgatta végig. De teljesen tudatában volt, és – bár beszélni nem tudott – de minden szót a bólintásokból, vagy az arcmimikájából lehetett látni, hogy megért, támogat, s a tehetetlenségtől sajnos a könnyei is megjelentek.

Útjának utolsó állomása a két óriási zeolit „sziklatömb”, benne a hamvaival

„Jószerencsét” c. versében ezt írta:

„Mert aki bányász volt dolgozott
És a földet vájta, rakodta, hordta
Csak az égbe mehet fel, ha küldik is
Nem megy, nem mehet a pokolra.”

Nagyon nehéz egy ilyen teljes, gazdag, és rendkívül termékeny élet összefoglalását egy ilyen rövid megemlékezésben adni, de Mátyás Ernő gazdag életútja példát mutat a jelen generációnak emberségben, akarásban, kitartásban.

Dr. Göőz Lajos

Dr. Zelenka Tibor geológus tudományos és gyakorlati tevékenysége a Tokaji-hegységben

Az Eperjes-Tokaji-hegylánc déli – hazánkhoz tartozó – részét a geológusok Tokaji-hegységnek, a geográfusok Zemplénihegységnek nevezik. *Dr. Zelenka Tibor* okl. geológus munkásságát összefoglaló-értékelő írásunkban mi is a Tokaji-hegység megnevezést használjuk.

Zelenka Tibor – a magyar geológus társadalom kiemelkedő egyénisége – több mint fél évszázada foglalkozik a Tokaji-hegység földtani kutatásával.[1] 1959-ben, egyetemi diplomája átvétele után, évfolyamtársával, *Mátyás Ernővel* együtt Tokaj-Hegyalján, Mádon kezdte pályafutását. Az itt kialakuló munkakapcsolatuk és barátságuk termékenyítően hatott szakmai fejlődésükre és tudományos alkotó-tevékenységükre.[2]

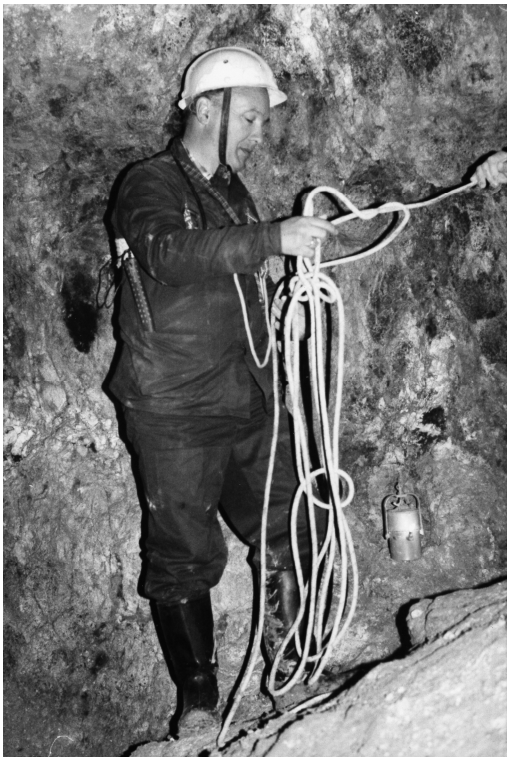
Zelenka Tibor néhány éven át a nyersanyagtermelésre reményteljes területek felmérésével-kutatásával foglalkozott. S ilyen irányú tevékenységéhez jelentős szakmai segítséget kapott a Magyar Állami Földtani Intézet ez idő tájt a Tokaji-hegység földtani térképezését végző neves kutatóitól (*dr. Pantó Gábor, dr. Gyarmati Pál, Ilkeyné dr. Perlaki Elvira, Pentelényi László*) és az Eötvös Loránd Geofizikai Intézettől, *Kiss János* geofizikustól és másoktól. A geológus szakma nagy egyéniségeivel való találkozás, a rendszeres szakmai-módszertani eszmecsere és a kibontakozó barátság jelentősen befolyásolta Zelenka Tibor további kutató-alkotó tevékenységét. Az 1960-as évek elején *dr. Varjú Gyula* főgeológus irányításával Szerencs, Abaújszántó és Bodrogkeresztúr közötti területen, az ún. „Szerencsi-öböl" perspektivikus földtani térképezési és fúrásos kutatásait, a kutatási anyagok mikroszkópos vizsgálatával együtt végezte. Kutatásai új nyersanyag lelőhelyek felismerésére vezettek (pl. Mád Király-hegyi kaolin, Szerencs Feketehegyi kálitufa, Bábavölgyi porcelánföld, Mád környéki trasztufák és zeolitos tufák). Természetesen e kutatások a kémiai és agyagásványtani anyagvizsgálatokat végző kollégákkal (*dr. Barna János, dr. Juhász Zoltán, dr. Mándy Tamás*) folytatott konzultációjával váltak sikeressé, s ennek eredményeként bányanyitásokra kerülhetett sor, *Szép Endre* bányamérnök vezetésével. A meglévő működő bá-

[1] A Tokaji-hegységben folytatott tudományos kutató és gyakorlati tevékenységét az Interneten is fellelhető szakmai önéletrajza (2010) felhasználásával fogalmaztuk meg.

[2] Dr. Mátyás Ernő (1936-2012) geológus, c. egyetemi docens életművéről lásd dr. Göőz Lajos e kötetben közölt írását.

nyák *Mátyás Ernő* által végzett kutatásai pedig azok bővítését és az akkor új, korszerű feldolgozó művek beruházásait tették lehetővé (mádi bentonit-, kaolinőrlő, szegilongi kaolinőrlő, pálházai perlit-törő és -osztályozó).

A nagy kutató elődök *(dr. Szabó József, dr. Liffa Aurél, dr. Rozlozsnik Pál, dr. Hoffer András és Frits József)* adatait is figyelembe véve a kutatások új szakmai-tudományos eredményeit *Gyarmati Pállal* együtt Mád és Tállya területéről készült 1:25000-es földtani térképlapon jelenítették meg (1965). Zelenka Tibor e korszakban végzett kutatásait, később újabb vizsgálatokkal is kiegészítve „Tokaj-Hegyalja DNy-i részének kőzettani viszonyai" c. doktori értekezésében foglalta össze (1967). Disszertációjának fő tudományos eredménye az volt, hogy az 1000 méternél vastagabb szarmata tufaösszletet az eltérő nyersanyagokat tartalmazó öt tufaszintre sikerült lebontania. Értekezését summa cum laude minősítéssel fogadták el.

Zelenka Tibor a telkibányai középkori Mária vakaknánál a kötélel való leereszkedéshez készülődik

Zelenka Tibor tudományos és nemzetgazdasági jelentőségű munkáját a felettes hatóságok és a tudományos testületek magasra értékelték: 1963-tól a Nehézipari Minisztériumban, majd az érc- és ásványbányászat területén különböző vállalatoknál *kutató-* és *bányageológusi*, majd *iparági főgeológusi* feladatokat látott el. *Tudományszervező, gazdaságfejlesztő és tervező tevékenysége az egész magyar bányaipar területére kiterjedt.* A Tokaj-hegységi helyszíni kutatásait tehát az ásványbányászat országos nyersanyagprognózisai (bentonit, kaolin, kovaföld, üveghomok, kvarcit stb.) és az iparági országos kutatásai váltották fel. Időközben – követve a világméretű szakirodalmat – elsajátította a *távérzékelés földtani értelmezését* és megpróbálta a már ismert területekre (a Tokaji-hegységre is) alkalmazni. 1989-ben a távérzékelés módszerével sikerült kimutatnia az egykori telkibányai tufavulkán szerkezetét és a telkibányai kettős vulkáni kalderát, valamint abban a riolit dómokat. 1986-ban a *Horváth János* geológus vezette Montán GM keretében kezdett hozzá a telkibányai középkori ércbányák felha-

gyott vágatainak földtani felmérésére. *Dr. Molnár Ferenc ELTE* adjunktussal, később docenssel az egész Tokaji-hegységet érintő elméleti ércgenetikai vizsgálatokhoz is kapcsolódott. Tudományos sikereit az önállóan kimunkált kutatási módszerein kívül a külföldi tanulmányútjai, szakmai-módszertani tapasztalatai és mindenek előtt a hosszabb-rövidebb ideig vállalt szakértői, kutató-feltáró tevékenysége is befolyásolta. Így pl. dolgozott a szomszédos és közeli (Macedónia, Görögország, Albánia) országokon kívül Mongóliában, Kínában, Kubában, Brazíliában, valamint Perui, Indonéz és Kanadai érckutatások anyagának kőzettani vizsgálatait is végezte.. Tudományos gondolkodását és látókörét a nemzetközi konferenciák is gazdagították, ahol előadásokat tartott és terepbejárásokon vett részt (Közép- és Dél-Európán kívül Kazahsztánban, Grúziában, Örményországban, továbbá Kínában, Izraelben és az USA-ban).

A 21. század elejére – a külföldi példák figyelembe vételével – lehetővé vált a földtani, a mélyfúrási, a geofizikai és távérzékelési adatok együttes elemzése a miocén vulkáni hegységekről, így a Tokaji-hegységről is, a paleovulkáni rekonstrukció összeállítása. Az egyéb kutatási területen jártas szakemberek bevonásával (*dr. Mártonné Szalai Emő* paleomágneses, *dr. Pécskay Zoltán* radioaktív kormeghatározás, *Horváth István* geokémikus, *dr. Kiss János* geofizikus) lehetővé vált a további kutatásokra alkalmas területek lehatárolására (nemesfém, perlit), az eltemetetett vulkáni szerkezetek kijelölése, valamint a perspektivikus kőbányászati zónák kiterjedésének megállapítása (Tállya, Tarcal, Bodrogkeresztúr, Sárospatak). Mindezek együttesen reális képet közvetítettek a további kutatási területek lehetséges helyzetéről és figyelmeztettek a meg nem újuló természeti erőforrások voltáról. A környezetvédelemben használt Tokaj-hegységi perlitek és zeolitok Európa egyik leggazdagabb perspektivikus területei.

Zelenka Tibor szerint a településfejlesztéseknél nem veszik figyelembe a földtani, hidrogeológiai adottságokat. *Trauer Norbert* hidrogeológus mérnökkel közös kutatásként – a fúrások és a feltárások alapján – bebizonyították, hogy az önkormányzatok a Hegyközben (Hollóháza, Nyíri, Telkibánya) a korábbi generációk által elkerült duzzadó bentonitos tufákra a házak sorát parcellázták ki. Ezeken a területeken a szélsőségesen csapadékos időszakban rétegcsuszamlások következtek be. Ezek által okozott károkat, a további katasztrófákat Hollóházán és Nyíriben csak a földtani kutatással megállapított csúszó réteg alóli vízelvezetéssel, földalatti drénezéssel sikerült elkerülni.

Az 1990-es évektől az állam kivonult a nyersanyag kutatások finanszírozásából. A régi ásvány- és kőbányák új privatizált tulajdonosai (külföldi és magyar) a minél gyorsabb és nagyobb nyereség érdekében elsőként felszámolták a földtani kutatásokat és a területet ismerő geológus szakembereket nyugdíjazták vagy elbocsátották. A korábbi magyar kutatások eredményeit lebecsülő külföldi cégek az állam által részükre adott adókedvezmények lejártával a nyerség lefölözése után kivonultak a terepről. A szakemberek hiánya rossz eredményre, a korábban megkutatott nyersanyag készletek „kimerüléséhez" vezetett. Több bá-

nya bezárásra került (Szegi bentonit, Füzérradványi illit), illetve a nyereség érdekében végzett rablógazdálkodás, a korszerű feldolgozás hiánya tönkre tett több haszonanyag telepet (rátkai bentonit, Mád Király-hegyi kaolin). A kutatásra és a feldolgozás korszerűsítésére folyamatosan oda figyelő privatizált cégek (Geoproduct Kft, COLAS-Északkő Kft, Perlit 92 Kft) a piacon maradtak a mai napig. Zelenka Tibor ebben az időszakban lemélyített fúrások dokumentálásában, bányabeli kutatásokban, a geofizikai új mérések értelmezésében aktívan részt vett. Munkásságuk eredményeként sikerült a pálházai perlitbánya élettartamát megnövelni és az új Nagybózsva Páska-tetői duzzadó horzsás szurokkő breccsa külfejtést optimális helyen kialakítani, továbbá a tállyai Kopasz-hegy andezit, a tarcali dácit, a bodrogkeresztúri riolittufa ásványvagyonát hosszú távra meghatározni. Tájegységünkhöz kötődő munkásságából említenünk kell azt is, hogy 2005-től a Miskolci Egyetem Terepi Oktatási Központjának kialakításához a területet vizsgáló szakemberekkel (*dr. Benke István* bányamérnök*, dr. Földessy János, dr. Hartay Éva*, *dr. Németh Norbert* és *Fuchs Péter* geológusok) együttműködve saját új földtani terepi, vízföldtani, talajtani és szennyeződés érzékenységi vizsgálatokkal hozzájárult a területről készült monográfia összeállításához. 2005-től egyéni vállalkozó, geológus szakértőként többek között a Tokaj-hegységi érckutatási projektekben vesz részt, s ezen kívül nyersanyag-kutatási fúrásokat, bányaterületeket dokumentál és készletszámításokat végez (Bodrogkeresztúr, Nagybózsva, Pálháza stb.).

Zelenka Tibor a nyersanyagkutatás, bányaföldtan, teleptan, vulkanológia és távérzékelés témakörében elért tudományos eredményeit száznál több dolgozatban publikálta (ebből 53-ban első szerző volt) a honi és külföldi szakfolyóiratokban, magyar, angol, orosz, német és portugál nyelven. Tudományos és tudományos közéleti tevékenységét számos szakmai kitüntetéssel (pl. Pro Geologica Applicata) és akadémiai díj adományozásával ismerték el. 75 születésnapja alkalmából a Magyarhoni Földtani Társulat és Miskolci Egyetem köszöntő-ünnepséget és kapcsolódó tudományos ankétot rendezett Telkibányán. A Tokajhegységi érc- és ásványbányák ipari kutatásainak gyakorlati bányaföldtani értelmezését több mint 25 kéziratos szakvéleménye tartalmazza.

Zelenka Tibor kitűnő felkészültségét és hatalmas munkabírását jelzi az is, hogy a vezetői szerepkörében végzett irányító, kutatás-szervező és azt kiegészítő kutatási-szakirodalmi tevékenysége mellett 1978-tól 2008-ig meghívott előadóként a Miskolci Egyetemen, az 1990-es évek végén és századunk elején az ELTE Ásványtani Tanszékén is tanított. A metallogénia, távérzékelés és ércteleptan stúdiumokat oktatta s ezenkívül a geológus-mérnök hallgatók terepgyakorlatait vezette (többek között a Telkibányán és Füzérradványban is) a földtani térképezés és bányaföldtani felvételek témakörében. 2008-ban – tanári munkásságának elismeréseként – a Miskolci Egyetemtől *címzetes egyetemi docensi oklevelet* kapott.

Dr. Zelenka Tibor geológus eddigi munkásságának egy, talán a legfontosabb területével: a Tokaji-hegység tudományos feltárásával, gyakorlati és nemzetgazdasági jelentőségű tevékenységével foglalkoztunk. Hatalmas – a vázolt pályakép mellett még sok mindenre kiterjedő – életműve maradandóan beépül a Kárpát-medence földtani kutatástörténetébe.

Dr. Gál András

Dr. Zelenka Tibor tanulmányai a Tokaji-hegységről (válogatás)

CSILLAG J. – ZELENKA T. (1999): A magyarországi perlitlelőhelyek földtani-genetikai típusai. (The geological and genetic types of perlite deposits in Hungary) Építőanyag, 51. évf. 2. szám. pp. 34-40.

CSILLAG J. AND ZELENKA T. (1989): Non metallic mineral resulting from the Alteration of Neogene tuffs in Hungary. MÁFI Évi Jelentés 1987-ről. pp. 145-150

CSONGRÁDI J. – ZELENKA T. (1995): Hot-spring type Gold-Silver mineralization in the Tokaj-Mts. (Northeast Hungary). Geol. Soc. Greece Sp. Publ. No. 4. 1995. pp. 689-693.

FEGYVÁRI T. – GASZTONYI É. – KALÓ J. – RADOVITS L. – SZABÓ L. – ZELENKA T. (1990): The application of remote sensing in the raw material explorations of ores and minerals (in Hungarian, incl. English and Russian summ.) Földtani Kutatás XXXIII. No. 3. pp. 69-86.

GULYÁS Á. – KISS J. – ZELENKA T. (2000): Kálimetaszomatizált területek kimutatása és lehatárolása légigeofizikai és földtani módszerekkel. (Detection and limiting K-metasomatic areas by aerogeophysics and geology.) Földtani Kutatás XXXVII. évf. 3. sz. pp. 19-24.

GYARMATI P. – ZELENKA T. (1968): Magyarázó a Tokaji-hegység földtani térképéhez 25000-es sorozat, Mád. pp. 3-70. MÁFI

GYARMATI P. – ZELENKA T. (1968): Magyarázó a Tokaji-hegység földtani térképéhez 25000-es sorozat, Tállya. pp. 3-50, MÁFI

HARTAI E. – ZELENKA T. – FÖLDESSY J. (2009): Enviromental assasment of the Telkibánya ore mining area, Hungary Publ. of the University of Miskolc. Ser. A, Mining, Vol. 78. pp. 141-157.

HORVÁTH J. – FEGYVÁRI T. – ZELENKA T. (1989): Paleovolcanic structures in the North-Tokaj Mountains interpreted on the basis of satellite imagery and aerial photography. Acta Geologica Hungarica Vol. 32, No. 1-2. pp. 183-190.

HORVÁTH J. – ZELENKA T. (1994): Új eredmények a telkibányai érces terület kutatásában (New data on the gold-silver mining region near Telkibánya (NE-Hungary) Topographia Mineralogica Hung. Vol. II. 87-112.

HORVÁTH J. – ZELENKA T. (1997): A telkibányai nemesfém-ércesedés legujabb bányaföldtani adatai és értékelése (New data on the Telkibánya precions metal mineralization and their evaluation. Földtani Közlöny V. 127. pp. 405-430.

K. HEIDE – M. FÖLDVÁRI – T. ZELENKA – G. HEIDE (2008): Gas release from Hungarian perlites (A magyar perlitek gázkibocsájtása) VI Nemzetközi Perlit Konf. kiadv. pp. 95-107.

KISS J. – ZELENKA T. (2009): Geological features, geophysical measurments and interpretation at the Telkibánya research area Publ.of the University of Miskolc, Ser. A, Mining, Vol. 78. pp. 97-113.

MOLNÁR F. – ZELENKA T. – MÁTYÁS E. – PÉCSKAY Z. – BAJNÓCZI B. – KISS J. – HORVÁTH I. (1999): Epithermal Mineralization of the Tokaj Mountains, Northeast Hungary: Shallow Levels of Low-Sulfidation Type Systems. SEG Guidebook series Volume 31. pp. 109-153.

MOLNÁR F. – ZELENKA T. – PÉCSKAY Z. – BAJNÓCZY B. (2003): Metallogeny of paleogene and neogene volcanic belts in Hungary. SEG Meeting, Athens

MOLNÁR F. – ZELENKA T. – PÉCSKAY Z. (2009): Geology, styles of mineralization and special temporal characteristics of the hidrothermal system in the low sulfidation type epithermal gold-silver deposit at Telkibánya Pub. of the University of Miskolc. Series A, Mining, Vol. 78. pp. 45-70.

MOLNÁR F. – ZELENKA T. (1995): Fluid inclusion characteristics and paleothermal structure of the adularia-sericite type epithermal deposit at Telkibánya Tokaj-Mts. Northeast Hungary. Geologica Carpathica, 46, 4. Bratislava, August 1995. pp. 205-215.

MOLNÁR F. – ZELENKA T. (1995): Mineralization of the Tokaj-Mts. Epithermal mineralizations of Hungary. Excursion guide

OLASZNÉ K. K. – ZELENKA T. (2000): Magyarországi nyersanyagok a kerámiaiparban (Hungarian) Építőanyag 52. évf. 2000. 3. szám

PÉCSKAY Z. – LEXA J. –SZAKÁCS A. – SEGHEDI I. – BALOGH K. – KONECNY V. – ZELENKA T. – KOVACS M. – PÓKA T. – FÜLÖP A. – MÁRTON E. – PANOIOTU C. – CVETKOVITC V. (2006): Geochronology of Neogene magmatism in the Carpathian arc and intra -Carpathian area

PÉCSKAY Z. – MOLNÁR F. – ITAYA T. – ZELENKA T. (2005): Geology and K-Ar Geochronology of illite from the clay deposit at Füzérradvány Tokaj Mts, Hungary. Acta Mineralogica-Petrographica. Szeged Vol. 46, pp. 1-7.

T. ZELENKA. – P. GYARMATI – J. KISS. (2012): Paleovolcanic reconstruction in the Tokaj Mountains. Central European Geology, Vol. 55/1. pp. 49-84.

ZELENKA T. – CSONGRÁDI J. (1995): Genetic Model of Gold Mineralization on Tokaj-Mts (Abstract) IGCP 356 Project Meeting. Athens, Greece, 15-19 September

ZELENKA T. – FÖLDESSY J. – KOMLÓSSY GY. (2009): Modern mineral exploration in Telkibánya Publ. of the University of Miskolc Ser. A. Mining, Vol. 78. pp. 159-170.

ZELENKA T. – GYARMATI P. – KISS J. – VÉRTESSY L. – HORVÁTH I. – MÁRTONNÉ SZALAY E. – PÉCSKAY Z. (2007): Paleovulkáni rekeonstrukció a Tokaji-hegységben. (Paleovolcanic reconsrukcion in the Tokaj Mountains) (Manuscript pp. 1-50.)

ZELENKA T. – GYARMATI P. – KISS J. – VÉRTESSY L. – HORVÁTH I. – MÁRTON E. – PÉCSKAY Z. (2010): Paleovolcanic reconstrucion in the Tokaj Mountains. MÁFI SER (in press)

ZELENKA T. – GYARMATI P. – KISS J. – VÉRTESSY L. – HORVÁTH J. – PÉCSKAY Z. – MÁRTON E. (2001): Reassessment of the Paleovolcanism of the Tokaj Mts. Pancardi 2001. II. Abstracts. 17 p.

ZELENKA T. – HORVÁTH J. (2009): Characteristics of the Telkibánya veins. Publ. of the University of Miskolc, Series A, Mining, Vol. 78. pp. 71-96.

ZELENKA T. – JUHÁSZ A. Z. (1998): Magyarország nemfémes ásványi nyersanyagainak földtani és ásvány-előkészítési kutatása az elmúlt 5 évtizedben. Építőanyag, 50. évf. 1998. 4. szám. pp. 128-133.

ZELENKA T. – KOVÁCS-PÁLFFY P. – TRAUER N. (2005):The role of expanding clay minerals in massmovementsat Hollóháza, Tokaj Mts. Acta Mineralogica. Vol. 46. pp. 63-

ZELENKA T. – MOLNÁR F. – NÉMETH N. – FÖLDESSY J. (2000): New petrological and volcanologigal data about the Telkibánya epithermal silver-gold mineralization (Tokaj Mts. – Hungary) Mineralia Slovaca, 32. (2000.), pp. 273-274

ZELENKA T. – NÉMETH N. (2012): A Tokaji hegység vulkanitjai. III. Kőzetteni-Geokémiai vándorgyűlés. Telkibánya. Kirándulás vezető pp. 35-39.

ZELENKA T. – TRAUER N. (1999): A hollóházai földmozgások földtani okai. (Geological reasons landslides in Hollóháza) (Hungarian). Földtani Kutatás 36/3. pp. 27-34.

ZELENKA T. – TRAUER N. (2001): Földcsuszamlás Nyiriben (Landslide in Nyíri) Földtani Kutatás 38/3. pp. 13-19.

ZELENKA T. – TRAUER N. (2011): A Telkibánya Pázsit tető alatti domboldal felszínmozgásainak földtani okai. VIII. Földtani Veszélyforrás Konferencia Visegrád

ZELENKA T. (1962): A Mád Szilvásfürdői artézi kút. Hidrológiai Tájékoztató. Budapest 1962. december. pp. 1-2.

ZELENKA T. (1964): A szerencsi öböl szarmata tufaszintjei és fáciesei (Tuff horizons and Facies of the Sarmation of the Szerencs Bay)Földtani Közlöny, V. XCIV, pp. 33-52.

ZELENKA T. (1966): Tokajhegyalja DNY-i részének kőzetföldtani viszonyai. Doktori értekezés. pp. 1-99. (Kézirat)

ZELENKA T. (1967): Alteration of volcanic glasses as observed under the microscope: (in German, incl. Eng., Russ summ.). Acta Geologica Hungarica, Vol. 11, No. 4. pp. 437-451

ZELENKA T. (1989): Az érc-és ásványbányászat bányaföldtani szolgálatának története (1949-1989). Földtani Kutatás XXXII. No. 1-3. pp. 115-117.

ZELENKA T. (1990): Modernization efforts in the management of mineral resources of row materials of ore and mineral mining (in Hungarian, incl. English and Russian summ.) Földtani Közlöny XXXIII. No. 1-2. pp. 47-51.

ZELENKA T. (1993): A methodical proposal and the application for the remote sensing geological prospecting of solid mineral raw material (Abstract). The Third Geological Symposium. Baia Mare 21-23 October, 1993

ZELENKA T. (1994): A telkibányai ércesedés vulkanotektonikus jellemzői (Volcanotectonical characteristics of the mineralized region at Telkibánya, Tokaj-Mts., NE-Hungary. Topographia Mineral. Hung. Vol. II. 81-86.

ZELENKA T. (1994): Genetic relationship of the Hungarian clay deposits (Kaoline-bentonite). Acta Mineralogica-Petrografica, Szeged, XXXV. pp. 97-101.

ZELENKA T. (1994): Volcano-tectonism of the mineralization of Telkibánya (Tokaj-Mts, Hungary) (Abstract). IGCP Project Meeting in Romania, 13-14 June 1994

ZELENKA T. (1997): A comparison of noble metal mineralization models: Case studies of Tokaj-Mts. Földtani Kutatás, XXXIV. évf. 4. szám

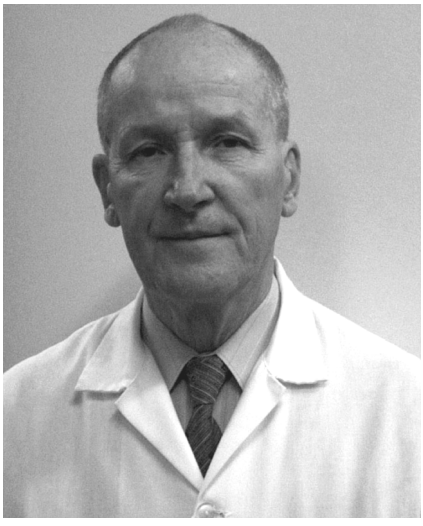
ZELENKA T. (1997): A nemesfémek kutatásának története a Kárpát-medencében. Precious metal ore exploration in the Carpatian Basin – a historic review. Földtani Kutatás, XXXIV. évf. 1. szám. pp. 4-8.

ZELENKA T. (1997): Palaovulkáni szerkezetek felismerése és azonosítása űrfotók alapján Magyarországi példákon. ”VII. Földfelszíni és meterológiai megfigyelések a világűrből” szeminárium. Magyar Asztronutikai Társaság. pp. 76-82.
ZELENKA T. (1998): Identification of paleovolcanic structures by means of satellite images: Examples form Hungary. NATO ASI Deposit and Geoenvironmental Models. Mátraháza, 1998.
ZELENKA T. (1998): Recognition and identification of palaeovolcanic structures in Hungary by space photographs. Carp.-Balkan. Geol. Ass. XVI. Congress, 649 p.
ZELENKA T. (1999): A magyarországi miocén tufatípusok és az azokból képződött partfalak állékonysága.(Stability of Miocene tuff types and their embankments in Hungary) (Hungarian). Földtani Kutatás XXXVI. évf. 3. szám. pp. 22-23.
ZELENKA T. (2000): A Tokaji-hegység vulkáni szerkezeteinek távérzékeléses (űr- és légifotó) vizsgálatai. (Hungarian) Földtani Kutatás XXXVII. évf. 4. szám. pp. 13-17.
ZELENKA T. (2000): A Tokaji-hegységi nemfémes ásványi nyersanyagok kutatása (Hungarian) Építőanyag 52. évf. 2000. 3.szám
ZELENKA T. (2001): A hazai perlit-előfordulások földtani viszonyai.(Hungarian) A Miskolci Egyetem Közleményei. „A”sorozat. Bányászat. 60. kötet, pp. 55-70
ZELENKA T. (2001): Szabó József nyomában a Tokaji-hegységben. (In the wake of József Szabó in the Tokaj Mountains) Földtani Kutatás 38/4.
ZELENKA T. (2003): Geology of perlite occurrences in Hungary (Manuscript for Industral Minerals).
ZELENKA T. (2003): Magyarországi perlitek földtani viszonyai. Miskolci Egyetem Közleményei.
ZELENKA T. (2008): A Pálházai és környéki perlitek földtana (Geology of the perlites in the Pálháza region) VI. Nemzetközi Perlit Konferencia kiadványa. pp. 51-76.
ZELENKA T. (2009): Az érc és ásványbányászat múltja, jelene és jövője. Magyar Geofizika 50. évf. 4. pp. 180-182.
ZELENKA T. (2011): A magyarországi perlitek földtani-kőzettani kutatásának története. A Magyar perlitbányászat története. Perlit 92 Kft. Pálháza, pp. 7-40.
ZELENKA T. (2012): A Colas-Északkő Kft. kőbányáiban feltárt újabb kőzettani-vulkanológiai ismeretek. III. Kőzettani-Geokémiai Vándorgyűlés. Telkibánya. pp. 34.
ZELENKA T. (2012): Az európai perlitek összehasonlítható kőzettani és földtani jellemzői. III. kőzettani és geokémiai vándorgyűlés. Telkibánya. Abstract 33 p.

Könyvrészlet:

KARÁTSON DÁVID 1997 Magyarország földje (Magyar könyv klub):
ZELENKA T.: Ércek pp. 194-198.
HIDASI J. – ZELENKA T.: Kőszén, építőanyagok, nemérces ásványkincsek pp. 206-215.
GLATZ F. – MÉSZÁROS E. – SCHWEIZWER F. (2002): Magyar Tudománytár 1. Föld, víz, levegő:
ZELENKA T.: Ércek és ásványbányászati nyersanyagok. pp. 307-316.
Magyar agyagásványtartalmú telepek. pp. 319-320.
MÁFI: Magyarország Földtani Atlasza országjáróknak. MÁFI 2. kiadás (2010)
Zelenka T.: Tokaji(Zempléni)hegység (Ósvavölgy)

Dr. Gyarmati Pál 70 éves

A hazai és nemzetközi téren egyaránt közismert neves geológus, térképező, vulkanológus, nyersanyagkutató, a Magyar Állami Földtani Intézet egykori osztály- és projekt vezetője a Debreceni Egyetem Ásvány- és Földtani Tanszék volt tanszékvezetője aktív szakmai és oktatói munkája közben szinte észrevétlenül töltötte be 70. életévét. Fáradthatatlanságát jelzi, hogy ma is rendszeresen ingázik a budapesti lakás, a kisalföldi rokonok és a debreceni munkahely között, ahol töretlen lendülettel végzi megszokott tevékenységét, nagyban segítve az igényes és színvonalas oktató és kutatómunkát. Az évforduló alkalmával méltán emlékezünk meg eseményekben gazdag életútjának jelentősebb állomásairól, sikereiről.

Gyarmati Pál 1935. február 4-én született Szegeden, ahol elemi tanulmányait elkezdte. Középiskoláit már Szarvason végezte el kitűnő eredménnyel. Egy hányatott sorsú generáció tagjaként 1958-ban szerzett geológus oklevelet az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen (ELTE). Első komolyabb szakmai munkáit hallgatóként a Börzsönyben és a Bükk-hegységben készítette, utóbbit Balogh Kálmán irányítása mellett. Az ELTE Alkalmazott Földtani Tanszékének gyakornokaként a Vitális Sándor vezette Salgótarján környéki kutatásokba ottani bazaltok vizsgálatával kapcsolódott be.

1959-ben került a Magyar Állami Földtani Intézetbe (MÁFI), ahol részese lett az akkor igen perspektívikusnak ítélt Tokaji-hegységi földtani térképezésnek és nyersanyag kutatásnak. 1962-től az Intézet tudományos munkatársa lett. Nevéhez fűződik Tállya, Mád, Tolcsva, Erdőhorváti és Háromhuta környékének földtani térképezése, 8 db 1:25.000 méretű térképlap szerkesztése, magyarázóinak összeállítása. A térképezés során szerzett ismereteket elmélyítve elkészítette a Tokaji-hegység andezites-dácitos vulkanizmusának monografikus jellegű, korszerű ásvány-kőzettani-földtani-vulkanológiai összefoglalását, amely beépült a Sátoraljaújhely 1:200.000-es térképlapba ill. annak magyarázójába, s amely 1974-ben sikeresen megvédett kandidátusi disszertációjának alapját képezte. 1967-től, Pantó Gábornak a Debreceni Egyetemre kerülését követően a tokaji kutatócsoport vezetésével bízták meg.

Szakmai felkészültségét nagyban segítette a nehéz körülmények között, igen nagy szorgalommal és áldozatvállalások árán megszerezhető orosz, angol,

spanyol és olasz nyelvtudása, valamint külföldi ösztöndíjai és kutató expedíciókban való részvételei. 1968-ban Iránban 3 fős rézérc kutatócsoport tagjaként dolgozott. 1969-ben Olaszországban a Nemzetközi Vulkanológiai Intézetben A. Rittman, ill. Pisai Egyetem Ásvány-Kőzettani Intézetében G. Marinelli professzor mellett két hónapot töltött el. További két alkalommal négy hónapra jutott ki ismét Olaszországba, ahol a magmás petrográfia, vulkanológia és nevezéktan specialistájává vált. 1964-ben és 1971-ben módja nyílt 1-1 hónapos tanulmányúton való részvételre a Szovjetunióban.

A Tokaji-hegységi munkák befejezésével a Börzsöny-hegység földtani térképezéséből is kivette részét. A központi hegység rész 1:10.000-es méretarányú térképezése, térképlapjának megszerkesztése, magyarázójának összeállítása mellett összefoglalót készített a Börzsöny vulkanológiai fejlődéstörténetéről és kőzetgenetikájáról.

1974-1977 között a Magyar- és Kubai Tudományos Akadémiák között létrejött megállapodás keretében 3 éven át Oriente tartományban dolgozott a Nagy Elemér vezette magyar-kubai térképező expedícióban. Az 1:200.000-es léptékű térképezés során elért eredményeiért 1977-ben az MTA kiváló dolgozója kitüntetést nyerte el, míg a Kubai Tudományos Akadémia pedig elismerő oklevélben részesítette. 1977-ben a MÁFI-ban tudományos főmunkatárs beosztásba sorolták át, s egyidejűleg megbízást kapott az MTA Föld- és Bányászati Tudományok Osztálya Geokémiai, Ásványtani-Kőzettani Tudományos Bizottsága, Kőzettani Munkabizottsága titkári teendőinek ellátására. A Közép-Európai régió tudományos akadémiáinak sokoldalú együttműködése keretében 1977-től tíz éven át, mint a IX. Bizottság tagja részt vett a harmadidőszaki vulkánosság kérdéseinek nemzetközi szintű egyeztetésében.

1978-ban a Központi Földtani Hivatal (KFH) mellett működő Országos Prognózis Tanács Ásványbányászati Nyersanyagok Munkabizottsága tagjává választották. A szilárd ásványi nyersanyagok prognózisa keretében 1978-80 között a Tokaji-hegységi perlit-, 1981-ben az alunit és érc-, 1982-83-ban a pumicit prognózisát készítette el.

1982-ben bízták meg a Földtani Intézet Ásvány-Kőzettani Osztályának vezetésével, amely megbízást 1985-ben további 3 évre meghosszabbították.

1987-ben a KGST országok együttműködése keretében megbízást kapott egy Kubába induló térképező és nyersanyagkutató geológiai expedíció szervezésére és vezetésére, melynek kitűzött célja a Guantanamo körzet (V. Poligon) 2400 km^2-nyi területének 1:50000-es méretarányú földtani térképezése volt. A tíz magyar szakembert és családját, valamint számos fiatal kubai geológust magában foglaló expedíció sikeresen teljesítette kitűzött feladatát.

1990 decemberében történt hazatérése után a MÁFI Ásvány-Kőzettani Osztályán tudományos főmunkatársként folytatta munkáját. A nagybörzsönyi aranyércesedés újra vizsgálata mellett a koncesszióba adás földtani feladatain dolgozott. 1992-ben kinevezték az „Ásványvagyon kutatási és értékelési program" „Szilárd Ásványi Nyersanyagok" projekt vezetőjévé.

Pantó Gáborhoz hasonlóan Gyarmati Pál is szorosan kötődött az ÉK-magyarországi régióhoz, annak földtani vulkanológiai és egyéb kutatásaihoz, amely ugyanakkor a Debreceni Egyetem Földtudományi Tanszékcsoportjának, ezen belül, pedig az Ásvány- és Földtani Tanszéknek is kitüntetett kutatási területe. A kialakult személyi és kutatási kapcsolatok motiválták Gyarmati Pált is, hogy 1979-től kezdve, másodállásban, kinevezett egyetemi docensként oktató- és kutatómunkát végezzen a DE Ásvány- és Földtani Tanszékén. Itt kitűnően kamatoztathatta széleskörű szakmai műveltségét, elméleti és gyakorlati kérdésekben egyaránt pótolhatatlan jártasságát, az oktató-nevelő munkában nélkülözhetetlen pozitív emberi magatartását, segítőkész hozzáállását.

Előadásokat tartott az ásvány- és kőzettan, valamint a föld- és az élet fejlődése fő kollégiumokban, továbbá előadásaival és jegyzetével újraalapozta a Magyarország Földtana tantárgyat. Ezen kívül szabadon választható tárgyakként kőzetmikroszkópiával, földtani térképezéssel, vulkanológiával és a világ regionális földtana előadássorozattal bővítette a tanszéki tantárgyak körét. Rendkívül felkészülten és igényesen vezette az egymást követő évfolyamok nyári terepi gyakorlatait É-Magyarország tájegységein. A hallgatók és a fiatal kollégák, doktoranduszok igen sokat profitáltak abból, amit tudásából mindenkor önzetlenül adott át környezetének.

1994-1997 között főállásban a tanszékvezetői tisztet töltött be. Ez idő alatt alapozódott meg az új doktori iskola földtani része. 1997-ben habilitált, 2001-ben egyetemi magántanári címet szerzett.

2001 márciusában meghívott előadóként a mexikói Pachuca-i egyetemen *Introducción a la Petrológia* tárgykörből előadásokat tartott, 2004-ben pedig a Queretarói egyetem oktatója volt.

Az évforduló alkalmával valamennyi munkatárs és tanítvány nevében szeretettel üdvözöljük dr. Gyarmati Pált. Kívánjuk, hogy minél tovább végezzen Tanszékünkön az eddigiekhez hasonló értékes oktató-nevelő és alkotó tevékenységet, további jegyzetek megírásával gyarapítsa a korszerű jegyzetválasztékot.

Mindehhez valamennyi munkatárs nevében kívánunk számára jó egészséget, sok sikert és

jó szerencsét!

Dr. Kozák Miklós

Gyarmati Pál eddigi szakmai munkásságának publikációs jegyzéke (1956-2005)

Disszertációk

GYARMATI P. (1972): A Tokaji-hegység intermedier vulkanizmusa – kandidátusi értekezés, Budapest p. 323.
GYARMATI P. (1996): Munkásság összefoglalása tézisekben – habilitációs tézisek, KLTE

Monográfia

GYARMATI P. (1977): A Tokaji-hegység intermedier vulkanizmusa. – M. Áll. Földtani Int Évkönyve LVIII. P. 1-195.

Egyetemi jegyzetek

GYARMATI P. (2001): Introduccion a la petrologia – Universidad Nacional Autonoma de Mexico, Pachuca
GYARMATI P. (2002): Magyarország földtana – Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen p. 75.

Publikáció nemzetközi szakfolyóiratban

GYARMATI, P – ILKEY-PERLAKI, E. – MÁTYÁS, E. – PENTELÉNYI, L. – SZÉKY-FUX, V. – VARJU, GY. – ZELENKA, T. – PANTÓ, G. (1968): Exursion in das Vulkangebiet von Tokaj (Ungarn). – Mitt. der Österreichischen Min. Geselschaft.N. 121. pp. 331-340.
GYARMATI, P. (1981): Перлиты Токайских гор. – Geologická stavba a nerastné surovini hraničnej zóny Vychodných a Zapadných Kárpát. P. 137-143. Košice.
BALOGH, K. – PÉCSKAY, Z. – SZÉKY-FUX, V. – GYARMATI, P. (1983): Chronolgy of Miocene Volcanism in North-East Hungary. – Anuarul Inst.Geol. Şi Geofiz. LXI. P. 149-158. – Bucureşti.
SZÉKY-FUX, V. – GYARMATI, P. BALOGH, K. – PÉCSKAY, Z. (1983): Le Volcanisme Miocéne affleurant et recourvet du Nord-Est de la Hongrie. – Anuarul Inst.Geol. şi Geofiz. LXI: p. 263-271. – Bucureşti.
GYARMATI, P. (1983): Las formaciones metamórficas de Cuba oriental. – Contribucion a la Geologia de Cuba oriental. p. 90.
GYARMATI, P. (1983): Las rocas intrusivas intermedias de Cuba oriental. – Contr. a la Geol. de Cuba oriental. p. 99.
GYARMATI, P. – BRITO, A. (1983): Relaciones genéticas entre las rocas abisales, subvolcanicas y volcánicas de la Sierra Maestra. - Contr. a la Geol. de Cuba oriental. p. 112.
FORMELL, F. – JAKUS, P. – GYARMATI, P. (1983): Nuevas áreas perspectivas para la acumulación de bauxitas cársicas en los alrededores de Guantanamo, Cuba. – Contr. a la Geologia de Cuba oriental. p. 192.
GYARMATI, P. (1984): The perlites of the Tokaj Mountains. – in M. Borcoş: Magmatism and Associated Metallogenesis During Molasse Formation. Bucureşti pp. 93-99.

PÉCSKAY, Z. – BALOGH, K. – GYARMATI, P. – SZÉKY-FUX, V. (1985): Radiometric chronology of Miocene volcanic activity int he Tokaj Mts. – VIII. th. RCMNS Congress. Budapest.

PÉCSKAY, Z. – BALOGH, K. – SZÉKY-FUX, V. – GYARMATI, P. (1986): Geochronological investigations ont he neogene volcanism of the Tokaj Mountains – Geol. Zbornik – Geol. Carp. 37.5. pp. 635-655.

PÉCSKAY, Z. – BALOGH, K. – SZÉKY-FUX, V. – GYARMATI, P. – CRIHAN, M. – BERNÁD, A. – EDELSTEIN, O. (1993): K/Ar geochronological studies on Neogene volcanic rocks from the Oas Mts. (Roumania) and Tokaj Mts. (Hungary). – IGS. Baia Mare. Oct. 21-23. 1993 Abstract Vol. p. 22.

YANEV, Y. – KONEČNY V. – HARKOVSKA, A. – PELTZ, S. – GYARMATI, P. (1995): Petrochemical characterization of the Late Alpine orogenic acid volcanism of the Carpathian – Balkan area. Geol. Balcanica. 25. 1. pp. 3-12.

PÉCSKAY, Z. – LEXA, J. – SZAKÁCS, A., BALOGH K. – SEGHEDI, I. - KONEČNY V. – KOVÁCS, E. – MÁRTON, E. – KALIČIAK, M. – SZÉKY-FUX, V. – PÓKA, T. – GYARMATI, P. – EDELSTEIN, O. – ROSU, E. – ŽEC, B. (1995): Space and time distribution of Neogene-Quaternary volcanism int he Carpatho-Pannonian Region. – Acta Vulcanologica. – Vol. 7 (2) pp. 15-28.

GYARMATI P. (1996): Geology of Tokaj Mountains. – 3rd. International Conference on Mineralogy and Museums. – Excursion Guide. Field trip U1. Tokaj Muontains, Hungary.

GYARMATI P. (1997): A Tokaji-hegység. – Pannon Enciklopédia. – Magyarország földje. pp. 354-357.

GYARMATI P. (1998): A Szerencsi Dombság földtana. – Top. Min. Hung. Vol. III. pp. 11-20.

GYARMATI P. (1999): A Tokaji-hegység. – Pannon Enciklopédia. – Magyarország földje. – Kertek 2000 Kiadó. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest.

Publikáció hazai szakfolyóiratban

GYARMATI P. (1961): Vulkáni kőzetminősítés problematikája tokaji-hegységi példákon. – Földt. Közl. 91. 374-382

GYARMATI P. (1964): A Tokaji-hegység déli részének andezitfajtái. – Évi Jel. 1961-ről. 1. 485-493.

GYARMATI P. (1964): A Tokaji-hegység északi részének dácit – és andezitfajtái. – Évi Jel. 1962-ről. 367-391.

GYARMATI P. (1965): A Mád 23. sz. alapfúrás földtani eredményei. – Évi Jel. 1963-ról. 249-264.

GYARMATI P. (1966): A Tállya 15. sz. alapfúrás földtani eredményei. – Évi Jel. 1964-ről. 443-473.

GYARMATI P. (1969): A Tokaji-hegység földtani térképezésének újabb eredményei. Évi Jel. 1967-ről. 287-299.

GYARMATI P. (1971): A Tokaji-hegységi térképezés és térképkiadás újabb eredményei Évi Jel. 1968-ról. 179-183.

GYARMATI P. (1971): A Tokaji-hegység földtani vizsgálata 1969-ben. – Évi Jel. 1969-ről. 453-457.

GYARMATI P. – HAJÓS M. (1971): A Sárospatak 10. sz. fúrás diatomás rétegei – Évi Jel. 1969-ről. 459-475.
GYARMATI P. (1976): Vulkanológiai fejlődéstörténet és kőzetgenetika Börzsöny-hegységben. – Évi Jel. 1973-ról. 57-62.
ДЪАРМАТИ, П. (1977): Вулканотектоническая схема Токайских гор. – Acta Geol. Sci. Hung. 21/4/. pp. 409-415.
GYARMATI P. (1981): A boldogkőváraljai régészeti anyag kőzettani vizsgálata. /In T. Dobosi V. / – Folia Archaelogica. XXXII. pp. 31-34.
GYARMATI P. (1982): A Tokaji-hegység perlitkutatás és prognózis eredményei. – Földt. Kut. XXV.2. pp. 61-68.
GYARMATI P. (1983): A Tarpa – Márki tanyán előkerült pattintott kőeszközök nyersanyagának vizsgálata. Comm. Arch. Hung. 1. pp. 17-19.
GYARMATI P. (1985): A magmás kőzetek kémiai rendszerezése, kémiai elemzési eredmények átszámítási-ábrázolási módjai. – Kőzettani szemelvények. A MHFT. 1984. november 8-9. közötti szegedi továbbképző tanfolyamának anyaga. p. 61.
GYARMATI P. – KOZÁK M. – SZÉKYNÉ FUX V. (1986): A telkibányai opálelőfordulás földtana és genetikája. – MÁFI Évi Jel. 1984-ről. pp. 355-376.
PÉCSKAI Z. – BALOGH K. – SZÉKYNÉ FUX V. – GYARMATI P. (1987): A Tokaji-hegység miocén vulkánosságának K/Ar geokronológiája. – Földt. Közl. 117. pp. 237-253.

Abstract

BRITO, A. – GYARMATI, P. (1976): Caracteristicas petrograficas generales de un perfil basico de la parte Occidental de la Sierra Maestra. – Resumenes. III. Congr. Latinoamericano de Geol. – Mexico.
FORMELL, F. – JAKUS, P. – GYARMATI, P. (1977): Nuevas areas perspectivas para la acumulación de bauxitas carsicas en los alrededores de Guantanamo, Cuba- – Abstracts. 8th Carribean Geological Conference, Curaço.
SZÉKY-FUX, V. – GYARMATI, P. BALOGH, K. – PÉCSKAY, Z. (1982): Chronology of the miocene volcanism in North-East Hungary. – Abstracts Carpatho-Balkan Geol. Association, 1981. Bucharest. pp. 243-244.
SZÉKY-FUX, V. – GYARMATI, P. – BALOGH, K. – PÉCSKAY, Z. (1982): Le volcanisme miocéne affleurant et recouvert dans le Nord-Est de la Hongrie. – Abstracts Carpatho-Balkan Geol. Ass. 1981. Bucharest. pp. 244-245.
PÉCSKAY, Z. – BALOGH, K. – SZÉKY-FUX, V. – GYARMATI, P. – CRIHAN, M. – KOVÁCS, M. – BERNÁD, A. – EDELSTEIN, O. (1993): K/Ar geochronological studies on Neogen volcanic rocks from the Oas Mts. (Roumania) and Tokaj Mts (Hungary). – IGS. Third Geol. Symposium. Baia Mare.

Összefoglaló kutatási jelentés

GYARMATI P. (1964): Mád 23. sz. földtani alapfúrás teljes dokumentációja. – Földt. Int. Adattár.
GYARMATI P. (1964): Földtani alapadatok a Tokaji-hegység 1:25 000 méretarányú földtani térképsorozatához. Tolcsva. – Földt. Int. Adattár.

GYARMATI P. (1965): A Tállya 15. sz. földtani alapfúrás teljes dokumentációja. – Földt. Int. Adattár.
GYARMATI P. (1966): Földtani alapadatok a Tokaji-hegység 1:25 000 méretarányú földtani térképsorozatához Tállya. – Földt. Int. Adattár.
GYARMATI P. (1966): Földtani alapadatok a Tokaji-hegység 1:25 000 méretarányú földtani térképsorozatához Háromhuta. – Földt. Int. Adattár.
GYARMATI P. (1966): A Füzérkajata 2. sz. földtani alapfúrás teljes dokumentációja. – Földt. Int. Adattár.
GYARMATI P. (1967): Földtani alapadatok a Tokaji-hegység 1:25 000 méretarányú földtani térképsorozatához. Mád. – Földt. Int. Adattár.
GYARMATI P. (1967): Földtani alapadatok a Tokaji-hegység 1:25 000 méretarányú földtani térképsorozatához. Olaszliszka. – Földt. Int. Adattár.
GYARMATI P. (1970): Földtani alapadatok a Tokaji-hegység 1:25 000 méretarányú földtani térképsorozatához. Sárospatak. – Földt. Int. Adattár
GYARMATI P. (1970): Földtani alapadatok a Tokaji-hegység 1:25 000 méretarányú földtani térképsorozatához. Tarcal-Tokaj. – Földt. Int. Adattár
GYARMATI P. – PENTELÉNYI L. (1970): Földtani alapadatok a Tokaji-hegység 1:25 000 méretarányú földtani térképsorozatához. Makkoshotyka-Sátoraljaújhely. – Földt. Int. Adattár.
HÁMOR G. – GYARMATI P. – NAGY G. – NAGY B. (1972): Jelentés a Börzsöny-hegység 1971-1972 évi komplex földtani-ércföldtani kutatásáról. – Földt. Int. Adattár.
NAGY, E. – BREZSNYÁNSZKY, K. – BRITO, A. – COUTIN, D.P. – FORMELL, F. – FRANCO, G. – GYARMATI, P. – JAKUS, P. – RADÓCZ, GY. (1976): Texto explicativo del mapa geologico de la provincia de Oriente a escala 1:250 000 levantado y confeccionado por la Brigada Cubano-Hungara entre 1972 y 1976. – Manuscrito. Inst. de Geol. y Pal. De la A. C. de Cuba.
GYARMATI, P. (1977): Las rocas intrusivas intermedias de la provincia de Oriente. – Manuscrito. Archivo del IGPACC. La Habana.
GYARMATI, P. – BRITO, A. (1977): Relaciones geneticas entre las rocas abisales, subvolcanicas y volcanicas de la Sierra Maestra. – Manuscrito de IGPACC. La Habana.
GYARMATI P. (1980): Tokaji-hegységi perlitprognózis. Összefoglaló jelentés az 1978-1980 között végzett munkáról. – MÁFI Adattár.
GYARMATI P. (1980): Tokaji-hegységi alunit- és ércprognózis. – MÁFI Adattár.
GYARMATI P. (1980): Tokaji-hegységi pumicit prognózis. – MÁFI Adattár.
GYARMATI, P. – PEREGI, ZS. – GRILL, J. – JANKOVICH, J. – KOVÁCS, G. – RÉTI, ZS. – PORDÁN, S. – TOMPA, L. – KAKAS, K. – UJSZÁSZI, J. – (BREZSNYÁNSZKY, K. – LEYE, J. – ORTIZ, G. – GONZALES, E. – MONDELO, F. közreműködésével) (1990): Informe final del levantamiento geologico 1:50 000 del Poligono V. Guantanamo.

Köztes kutatási jelentés

GYARMATI P. (1959): Jelentés az 1958. VII. 10. – 1958. VIII. 10. között Bodrogszegi környékén végzett földtani térképezésről. – Földt. Int. Adattár.
GYARMATI P. (1960): Jelentés az 1959. évi tolcsvai földtani térképezésről. – Földt. Int. Adattár.

GYARMATI P. (1961): Jelentés az 1960-ban Háromhuta környékén végzett földtani térképezésről. – Földt. Int. Adattár.
GYARMATI P. (1967): Az Alsóvadász 1. sz. alapfúrás vulkanitjainak vizsgálata. – Földt. Int. Adattár.
GYARMATI P. (1968): Cserhát-Bükk hegység környéki fúrások vulkanitjainak anyagvizsgálata. – Földt. Int. Adattár.
GYARMATI P. (1970): Sátoraljaújhely 8. sz. fúrás anyagvizsgálata. – Földt. Int. Adattár.
GYARMATI P. (1970): Az andezit kőbányászat fejlesztésének földtani lehetőségei a Tokaji-hegységben. – Földt. Int. Adattár.
NAGY, E. – COUTIN, D. P. – BREZSNYÁNSZKY, K. – GYARMATI, P. – RADÓCZ, GY. (1975): Nuevos datos sobre posibilidades de acumulaciones industriales de bauxitas en Cuba. – Manantiales de aguas termales en Oriente. – Manuscrito. Archivo del IGPACC La Habana.
GYARMATI P. – JAKUS, P. (1975): Manantiales de aguas termales en Oriente. – Manuscrito. Archivo del IGPACC. La Habana.
GYARMATI P. (1977): A perlitkutatás helyzete 1977-ben. – Földt. Int. Adattára.
GYARMATI P. (1978): Javaslat a Tokaji-hegységi perlitprognózis előkutatási fázisára. – Földt. Int. Adattára.
GYARMATI P. (1978): Jelentés a Tokaji-hegységi perlitprognózis 1978-ban végzett munkájáról. – Földt. Int. Adattára.
PELIKÁN P. – GYARMATI P. – FRIEDELNÉ MATYÓK I. (1981): Jelentés. Bükkszentkereszt, Bagoly-hegy, Lőrinc-hegy, Garadna-völgy, Lencsés, Hór-völgy, Szarvaskő, Szurdok, Taró-fő, Nagyberenás-lápa alapszelvények terepi dokumentációja. – Földt. Int. Adattár. Kézirat.
GYARMATI P. (1985): VII. Ötéves tervi fejlesztési elképzelések az Ásvány-kőzetten Osztályon. – Földt. Int. Adattára.
GYARMATI P. (1986): Karos 2. sz. fúrás miocén vulkanitokat harántolt részének anyagvizsgálata. – Földt. Int. Adattára.
GYARMATI, P. – BIHARI, D. (1986): Proyecto de levantamiento geologico en escala 1:50 000 en la area de las planchetas topograficas Caletones, Chaparra, Lora, Buena.ventura, Puerto Padre, Vazquez, EGS (Manuscrito).
GYARMATI P. (1986): Az Ásvány-kőzettani Osztály VI. ötéves tervi (1981-85) tevékenysége. – Földt. Int. Adattára.
GYARMATI P. (1986): Jelentés a Szocialista Országok Tudományos Akadémiái Sokoldalú Együttműködése „A földkéreg szerkezete, fejlődése és metallogéniája „Probléma Bizottság 3. Projektje munkacsoportjainak 1986. május 26-30. között Pozsonyban megtartott üléséről. – MÁFI AD. 13 774.
CSÁSZÁR G. – GYARMATI P. – NAGY B. (1987): Jelentés a szocialista akadémiák komplex célprogramjához tartozó projekt- és témavezetők, valamint a nemzeti bizottságok képviselőinek 1986. dec. 1-5 közötti üléséről. Moszkva. – MÁFI AD. Ter. 14 179.
GYARMATI P. – CSIRIK GY. (1992): Perlit. Javaslat nyersanyag ismertetők, összeállítására. – MÁFI AD. Ter. 16 004
GYARMATI P. (1993): 1992. évi koncessziós csomagok. Pályázati dokumentációk. Komlóska, bentonit. – MÁFI AD. Ter. 15 885.
GYARMATI P. (1993): 1992. évi koncessziós csomagok. Pályázati dokumentációk. Monok, tűzálló tufa + bentonit, kaolin. – MÁFI AD. Ter. 15 887.

GYARMATI P. (1993): 1992. évi koncessziós csomagok. Pályázati dokumentációk Tolcsva-Rány-dűlő, kaolin. – MÁFI AD. Ter. 15 891.
GYARMATI P. (1993): Útijelentés 1993. április 27-29. között Szlovákiában, Kassán rendezett „Paleogeography and volcanic history of the Transcarpathian Basin" munkabizottság üléséről. – MÁFI AD. Ter. 16 060.
ILKEYNÉ PERLAKI E. – GYARMATI P. (1993): Jelentés a Samax cégnek nyújtott földtani szolgáltatásról az 1993. jún. 15-21 és az aug. 3-25 közötti időszakban – MÁFI AD. Ter. 16 062.

Földtani térkép

GYARMATI P. (1963): a Tokaji hegység földtani térképe. 25 000-es sorozat. Tolcsva. – Bp.
GYARMATI P. (1966): a Tokaji hegység földtani térképe. 25 000-es sorozat. Háromhuta. – Bp.
GYARMATI P. (1968): a Tokaji hegység földtani térképe. 25 000-es sorozat. Mád. – Bp.
GYARMATI P. (1970): a Tokaji hegység földtani térképe. 25 000-es sorozat. Tálla. – Bp.
GYARMATI P. (1971): a Tokaji hegység földtani térképe. 25 000-es sorozat. Olaszliszka. – Budapest.
GYARMATI P. (1972): a Tokaji hegység földtani térképe. 25 000-es sorozat. Sárospatak. – Budapest.
GYARMATI P. (1973): a Tokaji hegység földtani térképe. 25 000-es sorozat. Tarcal-Tokaj. – Budapest.
GYARMATI P. (1973): a Tokaji hegység földtani térképe. 25 000-es sorozat. Makkoshotyka-Sátoraljaújhely. – Budapest.
GYARMATI P. – PERLAKI E. – PENTELÉNYI L. (1976): A Tokaji-hegység földtani térképe. MÁFI kiadvány.

Földtani térképmagyarázó

GYARMATI P. (1964): Magyarázó Magyarország földtani térképéhez. 25 000-es sorozat. Tolcsva – Budapest.
GYARMATI P. (1966): Magyarázó Magyarország földtani térképéhez. 25 000-es sorozat. Háromhuta. – Budapest.
GYARMATI P. – ZELENKA T. (1968): Magyarázó Magyarország földtani térképéhez. 25 000-es sorozat. Tállya. – Budapest.
GYARMATI P. (1968): Magyarázó Magyarország földtani térképéhez. 25 000-es sorozat. Mád. – Budapest.
GYARMATI P. (1970): Magyarázó Magyarország földtani térképéhez. 25 000-es sorozat. Olaszliszka. – Budapest.
GYARMATI P. (1973): Magyarázó Magyarország földtani térképéhez. 25 000-es sorozat. Makkoshotyka-Sátoraljaújhely. – Budapest.
GYARMATI P. (1974): Magyarázó a Börzsöny-hegység földtani térképéhez. 10 000-es sorozat. Börzsöny-43, Hideghegy. Észlelési magyarázó. MÁFI AD. Ter. 7377.
GYARMATI P. (1974): Magyarázó a Tokaji-hegység földtani térképéhez. 25000-es sorozat. Sárospatak. – Budapest.
GYARMATI P. (1974): Magyarázó a Tokaji-hegység földtani térképéhez. 25000-es sorozat. Tarcal-Tokaj. – Budapest.

Előadások

1983. március 8.: „Földtani térképezés Kubában" – Magyar Földr. Társ. Debreceni Osztálya és a Tud. Ismeretterjesztő Társulat Földtudományi Szakosztálya közös rendezése.
1983. március 9.: „Chah-Mussi (K-Irán) rézérc lelőhely földtani-gazdaságföldrajzi körülményei" – Magyar Földr. Társ. Debreceni Osztálya és a Tud. Ismeretterjesztő Társulat Földtudományi Szakosztálya közös rendezése.
1984.: október 31.: A Kaukázus óriásai – Elbrusz és a Kazbek" Magyar Földr. Társ. Debreceni Osztálya és a Tud. Ismeretterjesztő Társulat Földtudományi Szakosztálya közös rendezése.
1994. október 13-15.: A Tokaji-hegység és környezete szerkezeti-vulkanológiai kapcsolata. – MFT-MGE közös vándorgyűlése. Sárospatak.
1994. november 11.: Szabó József kőzetrendszertani munkássága. – MTA-MFT-ELTE előadóülés Szabó József tiszteletére, halálának 100. évfordulóján.
1995. november 17.: Magyarország földtörténetének legújabb kutatási eredményei. – „A Föld, amin járunk" szimpózium. Békés.

Tanulmány

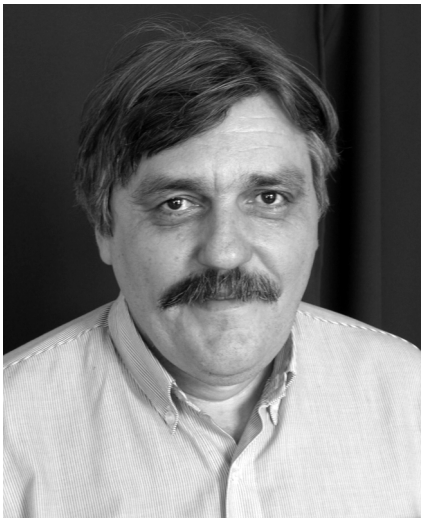
GYARMATI P. (1956): Földtani megfigyelések az Ómassa környéki Bolhás területén. – Kézirat. ELTE Földtani Tanszék.
GYARMATI P. – VARGA GY. (1972): Irán ércelőfordulásainak áttekintése. – Kézirat. MÁFI AD.

Tanulmányúti jelentés

GYARMATI P. (1969): Jelentés az 1969. március 8. – május 3. között Olaszországban tett geológiai-vulkanológiai tanulmányútról. – Kézirat. MÁFI AD.
GYARMATI P. – NAGY G. (1970): Jelentés a szlovákiai tanulmányútról 1970. május 20-28. Kézirat. MÁFI AD.
GYARMATI P. – NAGY G. – PENTELÉNYI L. (1971): Jelentés az 1971. szeptember 8-15. közötti szlovákiai tanulmányútról. Kézirat. MÁFI AD.
WEIN GY. – BISZTRICSÁNYI E. – GYARMATI P. – PENTELÉNYI L. – CSALAGOVITS I. (1971): Jelentés az 1971. X. 23. – X. 30. között lefolytatott jugoszláviai tanulmányútról. – Kézirat. MÁFI AD.
GYARMATI P. – ÓDOR L. –SIKLÓSI L.-NÉ (1978): Jelentés az 1978. október 23-28. között Moszkvában a CNIGRI-ben tett tanulmányútról. – Kézirat. MÁFI AD.
BALOGH K. – GYARMATI P. – PÉCSKAY Z. (1993): Útijelentés 1993. április 27-29. között Szlovákiában, Kassán rendezett „Paleogeography and volcanic history of the Transcarpathian Basin" munkabizottság üléséről. – Kézirat MÁFI AD.[*]

[*] Megjelent: Acta geographica debrecina tomus XXXVII pp. 17-42, Debrecen 2007.

Dr. Szakáll Sándor

Dr. Szakáll Sándor mineralógus alkotó tevékenységének csak egy része kapcsolódik a Tokaji-hegységhez, de a Szerencsi-dombságról, az erdőbényei Mulató-hegyről és Telkibányáról írt munkái a tájegység tudományos megismerésében kiemelkedő jelentőségűek.

Szakáll Sándor életútja a „kőtelen Alföldről" indult, majd – e sorok írója által nem ismert fordulat, feltehetően az egyetemi tanulmányai során – tudományos érdeklődése az ásványokra és kőzetekre összpontosult, s mint ilyen témával foglalkozó kutató a hegyvidékre (Miskolcra) települt át.

1978-ban a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett kémia-fizika szakos középiskolai tanári diplomát, majd doktorátust, később ásvány- és teleptanból a kassai Műszaki Egyetemen PhD fokozatot. Két évi középiskolai tanári munka után, 1980-tól 2001-ig a miskolci Herman Ottó Múzeum Ásványtárában dolgozott, először muzeológus, később osztályvezető beosztásban. A Herman Ottó Múzeum kedvező feltételrendszert biztosított Szakáll Sándor alkotó tehetségének kibontakozására, egyéni – a tudományt, a közgyűjtemény-fejlesztést és az ismeretterjesztést szolgáló – terveinek megvalósítására. Az Ásványtár – az alapító Szakáll Sándornak és munkatársainak köszönhetően – ma az ország egyik legrangosabb ásvány-, kőzet- és fosszilia-gyűjteménye és bemutatóhelye. Az ásványtani múzeum – az alapfeladatok magas szintű ellátása mellett – a tudománytörténeti kutatásoknak is egyik kiemelkedő honi műhelye. Gyűjteményében az egykori híres mineralógusok és geológusok hagyatékát is őrzik. Az Ásványtár a magyar föld és a Kárpát-régió ásványait legjobban reprezentáló anyaggal rendelkezik. Napjainkban a múzeum Ásványtárában több mint 20 000 tételnyi, jól dokumentált anyag található. Szakáll Sándor 2002-től a Miskolci Egyetem ásványrendszertani alapokon nyugvó gyűjteményét is rendezi és fejleszti. Ebben jelenleg mintegy 5 000 tételnyi anyaggal rendelkeznek, benne a selmeci korszak oktatás- és tudománytörténeti jelentőségű 7-800 példányával.

Szakáll Sándor 2001-ben – tudományos, intézményalapító-fejlesztő és tudománynépszerűsítő munkássága elismeréseként – a Miskolci Műszaki Egyetem Földtudományi Karára került, ahol jelenleg *tanszékvezető egyetemi docensként* dolgozik az Ásvány- és Kőzettan Tanszéken. Kutatási témái döntő

része magyarországi ásványtársulásokkal foglalkozik. Ennek során jelentős mértékben növelte a hazai ásványokra vonatkozó ismereteinket. Nemcsak a lelőhelyek paragenezisét gazdagította új fajokkal, hanem a teleptanra és genetikára vonatkozó adatokat is kiegészítette új információkkal. Mintegy 200, eddig hazánk területén ismeretlen ásvány kimutatásában vett részt (összes ásványaink száma 600 körüli). Hazánk területéről négy tudományra új ásvány leírásában vett részt (eddig hat, ma is érvényes ásványt fedeztek föl az országban). Új teleptani adatokkal gazdagította érctelepeinket (pl. Rudabányán az Sb-Cu-As-Ag-Hg-elemekkel jellemzett kései kovás-szulfidos-sziderites teleptípus kimutatása, ásványtani jellemzése, Nagybörzsönyben a magas hőmérsékletű, wolframmal jellemzett ásványegyüttes kimutatása, Telkibányán az arany és ezüst megjelenésének ásványtani-teleptani jellemzése). Jelentősen kiegészítette új adatokkal ércesedéseink oxidációs zónáját (pl. Rudabánya, Nagybörzsöny, Recsk, Parádfürdő, Szabadbattyán, Tornaszentandrás), az andezitek és dácitok hólyagüregeiben található magas és alacsony hőmérsékletű hidrotermás ásványtársulásokat (pl. Erdőbénye, Kisnána, Dunabogdány, Tállya). Egy monográfia keretében feldolgozta a Szerencsi-dombvidék ásványtársulásait. Új adatokkal gazdagította a széntelepekben és azok meddőhányóin képződő ásványokat. Behatóan foglalkozott hazai ércesedéseink, ércindikációink arzenátjaival, szulfátjaival és antimon-oxidjaival, melyeket áttekintő jellegű tanulmányokban ismertette. Több nagy monográfiában (szerzőként és szerkesztőként) összegezte a Kárpát-övezet, Magyarország, illetve a Székelyföld ásványaira vonatkozó ismereteinket. 1993-tól 2010-ig sorozatszerkesztője volt a múzeum kiadásában megjelent Topographia Mineralogica Hungariae c. topografikus ásványtani szakfolyóiratnak. Szaktanulmányainak és ismeretterjesztő írásainak száma mintegy 250 (ebből a Tokaji-hegység ásványaival foglalkozó néhány tanulmányát a függelékben felsoroljuk).

Szakáll Sándor tudományos kutató és oktató tevékenységét, kapcsolatépítését jelentősen segítették a külföldi (európai, észak-amerikai és ázsiai) tanulmányútjai, a nemzetközi konferenciákon való szereplései, egyetem-látogatásai stb.

Dr. Szakáll Sándor oktató, tudományos és gyűjteményfejlesztő munkássága olyan egységet képez, mely példa értékű mindannyiunk számára.

Dr. Gál András

SZAKÁLL S. (1978): K-Ar vizsgálatok a Tokaji-hegységi Telkibánya-2. sz. fúrásából származó mintákon. Stúdium VIII. Debrecen pp. 103-109.

SZAKÁLL S. – TAKÁCS J. – WEISZBURG T. (1981): A legyesbényei Fuló-hegy ásványai. Anyagtudomány és anyagtechnológia ifjúsági konferencia. MTA Természettudományi Kutatólaboratóriumai. Budapest, p. 23.

SZÉKYNÉ FUX V. – BALOGH K. – SZAKÁLL S. (1981): A Tokaji-hegység intermedier és bázisos vulkánosságának kora és időtartam a K/Ar vizsgálatok tükrében. Földt. Közl., 111, pp. 413-423.

SZAKÁLL S. – TAKÁCS J. – WEISZBURG T. (1986): A legyesbényei régi zsidó temető melletti kőbánya ásványai. Natura Borsodiensis, 1, pp. 20-34.

PAPP G. – SZAKÁLL S. – WEISZBURG T. szerk. (1993): Az erdőbényei Mulató-hegy ásványai. Topogr. Mineral. Hung.1. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. 89 p.

SZAKÁLL S. – KOVÁCS Á. (1993): Az erdőbényei Mulató-hegy járulékos ásványai. Topogr. Mineral. Hung. 1, pp. 69-85.

SZAKÁLL S. (1993): Az erdőbényei Mulató-hegy ásványtársulásának általános jellemzése. Topogr. Mineral. Hung. 1, pp. 85-89.

SZAKÁLL S. – WEISZBURG T. szerk. (1994): A telkibányai érces terület ásványai. Topogr. Mineral. Hung. 2. Herman Ottó Múzeum. Miskolc, 258 p.

SZAKÁLL S. – BOGNÁR L. – KOVÁCS Á. (1994): A telkibányai érces terület szulfátásványai. Topogr. Mineral. Hung. 2, pp. 233-247.

SZAKÁLL S. – DÓDONY I. – KOVÁCS Á. (1994): A telkibányai érces terület halogenidjei. Topogr. Mineral. Hung. 2, pp. 253-257.

SZAKÁLL S. – MOLNÁR F. – DÓDONY I. – KOVÁCS Á. (1994): A telkibányai ércesedés szulfidásványai. Topogr. Mineral. Hung. 2, pp. 149-181.

SZAKÁLL S. – KOVÁCS Á. (1994): A telkibányai ércesedés terméselemei. Topogr. Mineral. Hung. 2, pp. 141-149.

SZAKÁLL S. – KOVÁCS Á. (1994): A telkibányai ércesedés karbonátásványai. Topogr. Mineral. Hung. 2, pp. 247-252.

MOLNÁR F. – SZAKÁLL S. (1994): A telkibányai ércesedés oxidásványai. Topogr. Mineral. Hung. 2, pp. 181-199.

SZAKÁLL S. (1997): Az erdőbényei kőbányák és egyéb kőanyagok. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 35-36., pp. 441-446.

FEHÉR J. – SZAKÁLL S. – VIGA GY. (1997): Kőmunkák Erdőbényén. Erdőbénye 77 p.

SZAKÁLL S. szerk. (1998): A Szerencsi-dombság ásványai. Topogr. Mineral. Hung. 3. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. 83 p.

SZAKÁLL S. – KOVÁCS Á. (1998): A Szerencsi-dombság ásványai. Topogr. Mineral. Hing. 3, pp. 25-72.

SZAKÁLL S. (2004): A Zempléni-(Tokaji-) hegység földtani viszonyai. Zempléni Múzsa, IV/3. pp. 43-48.

SZAKÁLL S. (2007): A Tokaji-hegység ásványtani jellemzése. In (Baráz Cs. – Kiss G. szerk.): A Zempléni Tájvédelmi Körzet. Abaúj és Zemplén határán. Eger, pp. 45-54.

Dr. Farkas Géza

A Tokaj-Zempléni-hegység természeti erőforrásainak, köztük az ásványkincsek és hasznosítható kőzetek feltárása a trianoni békediktátumot (1920) követő években, egyre intenzívebbé vált. A Tokaji-hegység földtani kutatása, korábban nem ismert vagy nem hasznosított ásványkincseinek kiaknázása az 1950-es évektől még nagyobb ütemben folytatódott és eredményeivel jelentősen hozzájárult a kisrégió (hegységterület) és az egész magyar nemzetgazdaság fejlődéséhez. S ebben a gyakorlati célú tudományos kutató- és gazdaságfejlesztő munkában kiváló geológusok vállaltak feladatot, köztük *dr. Farkas Géza* okleveles bányagépész és bánya villamos mérnök.

Farkas Géza 1948-ban Gyöngyösön született. Iskolai tanulmányait szülővárosában kezdte, majd Esztergomban a Hell József Károly bányagépészeti és bánya villamossági technikumban folytatta. Szakirányú érdeklődésének és tudásának megfelelően, a Miskolci Műszaki Egyetem Bányamérnöki Karán tanult tovább, ahol 1971-ben szerzett mérnöki diplomát. Egyetemi hallgatóként öt éven át a dr. Gagyi Pálfi András által alapított Ércbányászati Ösztöndíjban részesült, s talán ennek is tulajdonítható, hogy a kötelező szakmai gyakorlatokon elsősorban az ércbányászattal foglalkozott. 1971-ben az Országos Érc- és Ásványbányák Hegyaljai Műveihez került mérnöki beosztásba. Az 1970-es években a Tokaji-hegységben jelentős fejlődésnek indult a nem érces ásványi nyersanyagok bányászata és feldolgozása (Rátka, Mád, Pálháza). Farkas Géza a pálházi perlit-bánya gépészeti vezetőjeként részese volt ennek a fejlődésfolyamatnak. Szakmai tudását, irányító-szervező tehetségét felismerve és azt értékelve, 1976-ban az OÉÁ Hegyaljai Művek igazgatója gépészeti osztályvezetői beosztása helyezte. S ebben a szerepkörben Farkas Géza munkássága kiterjedt a Hegyaljai Művek egészére, melyhez a ’70-es években kilenc külfejtés, három földalatti bánya és öt előkészítő mű tartozott.

Farkas Géza és Varga Tibor kollégája bekapcsolódott a fiatal műszakiak és közgazdászok mozgalmába és Európában elsőként elkészítettek egy laboratóriumi perlit duzzasztó berendezést, ami országos pályázaton 2. díjat nyert. Tudományos kutató-fejlesztő tevékenységére a Miskolci Műszaki Egyetemen is felfigyeltek. Dr. Pethő professzor ösztönzésére kutatási eredményeit doktori disszertációban foglalta össze (1978) és bekapcsolódott a bányamérnöki kar oktatatási és tudományos életébe, s azóta is részt vesz az Eljárás Technikai Tanszék oktató és tudományos munkájában.

A Hegyaljai Mű dinamikus fejlődése elősegítette Farkas Géza alkotó tehetségének kiteljesedését: a vállalat jelentős megbízásokat kapott több előkészítőmű tervezésére, amelyben mint technológiai tervező vett részt.

Farkas Géza legfontosabb szakmai területei: a finom őrlés és osztályozás, a nagy kopás-állóságú hegesztett szerkezetek tervezése és fejlesztése, a törő be-

rendezések élettartamának növelése. Ilyen irányú tevékenységét és szakmai fejlődését jelentősen segítették külföldi tanulmányútjai, pl. 1978-ban Svájcban a Casztolin- Eutectik Intézetben, Ausztriában a Böhler Kutatóintézetben stb. 1990-ben, a rendszerváltozás után újra visszakerült a pálházi perlit üzembe. 1992-ben a privatizáció eredményeként 50% magyar és 50% angol-ír tulajdonú bányavállalat alakult, melynek ügyvezető igazgatói feladatait látta el. Kilenc évig dolgozott együtt az Ír-Angol Navan céggel, majd 2000-től 2006-ig a német Schwenk-Heidelberg Cementipari konszern-el. 2006-ban a német cég portfolió tisztítás miatt eladták az összes üzletrészt, így jelenleg is 100%-ban magyar tulajdonú a Perlit-92 Kft. A Perlit-92 Kft 2011-ben létrehozott egy lengyel vállalatot és a lengyel ATLAS céggel közösen felépítették Európa egyik legnagyobb duzzasztó üzemét Kazimierz Biskupiban. Farkas Géza – immár több mint húsz éve – a Perlit-92 Kft ügyvezető igazgatója.(A Perlit-92. Kft. kontinensünk 12 országába szállít perlit őrleményeket, s ebben az ágazatban Európában a második helyet foglalja el).

Farkas Géza hatalmas energiát igénylő irányító-szervező munkája mellett a tudományos közéletben is jelentős szerepet tölt be: pl. az Országos Magyar Bányászati Kohászati Egyesület hegyaljai csoportjának elnöke, s aktív tagja a Szilikátipari Tudományos Egyesületnek és a Gépipari és Méréstechnikai Tudományos Egyesületnek. A Magyar Földrajzi Társaság felkérésére a Szerencsen megrendezésre került tájföldrajzi konferencia-sorozaton több alkalommal tartott előadást a perlit kutatásról és a perlit gazdaságföldrajzi jelentőségéről.

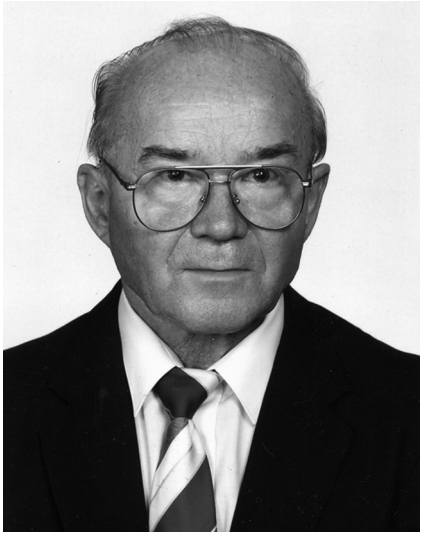
A Miskolci Akadémiai Bizottság 1995. évi átszervezése után az Eljárás technikai szakbizottságban Farkas Géza Csőke professzor együtt több tudományos konferenciát szerveztek. Nagy megtiszteltetés érte 2004-ben, amikor az amerikai székhelyű Nemzetközi Perlit Intézetben elfogadták a perlitek nemzetközi minősítési rendszerére vonatkozó javaslatát és beválasztották az igazgatói tanácsba, majd 2006-tól a Bányászati és Előkészítő Bizottság elnöki feladatait is ellátja.

Farkas Géza nagy munkabírását jelzi az is, hogy rendszeresen tanít a Miskolci Egyetemen. 2010-ben oktató munkássága, az ipari ásványok előkészítése témaköréből tartott stúdiumainak elismeréseként címzetes egyetemi docensi kinevezést kapott. Tudományos, egyetemi oktató, vállalatirányító és gazdaságfejlesztő munkásságát az elmúlt évtizedekben magas állami és szakmai kitüntetésekkel is elismerték (Magyar Köztársaság Ezüst Érdemkereszt, Szt. Borbála Érdemrend, Pro facultate rerum metalicarum emlékérem stb.).

Dr. Farkas Géza vázolt pályaképe egy sikeres életút néhány fontos elemét jeleníti meg, melyben a munkássága: a vállalatirányítás-munkaszervezés, a tudomány művelése, az értékfeltárás, a technikai- és gazdaságfejlesztés összefüggő egységet alkot, s gazdagítja régiónkat és hazánkat.

Dr. Gál András

Dr. Göőz Lajos

Dr. Göőz Lajos emeritus professzor sárospataki diákévei (1938-1946) alatt ismerte meg a Zempléni-hegységet és a szomszédos kistájakat, elsősorban a Bodrogközt. A Zempléni-hegység iránti tudományos érdeklődését földrajz természetrajz szakos tanára, *Egey Antal* (1903-1994) ébresztette fel benne. Az érettségi után Budapesten folytatta tanulmányait, először a Tanárképző Főiskolán, majd az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen földrajz-angol szakon. Tanári diplomája átvétele után több helyen tanított és földtani kutatómunkával is foglalkozott. 1966-ban doktorált az ELTE Természettudományi Karán summa cum laude minősítéssel. Ezt követően 1973-ig a MOL vállalatnál, ill. a Geofizikai Kutató Vállalatnál dolgozott, ahol földgáz- és kőolajkutatásokat vezetett. Így a Zempléni-hegység és tágabb környezete földtani-geofizikai és geomorfológiai vizsgálatát csak később, 1973-ban kezdte el, miután pályázaton elnyert egy docensi állást a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszékén.

Nyíregyháza egy új korszakot jelent Göőz Lajos élettörténetében. Régi vágya teljesült: a földtani-geofizikai kutatáseredményeit és gazdag tapasztalatait az ásvány- és kőzettan, a földtani alapismeretek, természetföldrajz és különböző speciális kollégiumi tárgyak előadásaiban kamatoztatta, és évtizedeken át vezette a terepgyakorlatokat, a tanárjelöltek honi és külföldi tanulmányútjait (pl. 1989-ben Észak-Amerikában az Atlanti-óceántól a Kordillerákig). Kitűnő kapcsolatot épített ki a hallgatókkal és kollégáival. Kapcsolatépítő képessége, munka- és hivatásszeretete még a sárospataki diákévei alatt alakult ki, s ma is meghatározza cselekedeteit. Az alma mater vagyis a pataki kollégium szellemisége tovább öröklődik általa, erősítve tanítványaiban a feladatvállalást és -teljesítést, az alkotó-jellegű munkát, a hitet és az erkölcsiséget.

Főiskolai tanári munkája mellett a fő kutatási területe a „megújuló energiaforrások", azon belül is a geotermika. Két könyvet is megjelentetett e témában: az „Energetika jövőidőben" és „Magyarország megújuló energiaforrási, lehetőségei" címmel. Egy angol nyelven megjelent könyve The Natural Resourses of Hungary" is ezzel a témával foglalkozik. Nagyobb munkája még az Északkelet-Magyarország (pontosabban Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) természeti erőfor-

rásait tárgyaló 400 oldal terjedelmű könyve, melyet a felsőoktatásban, a terület- és gazdaságfejlesztési koncepciók kimunkálása során hasznosítanak. Említést érdemel az „Ember térben és időben" című könyve is, mely a geokronológia és biokronológia témakörével foglalkozik. Göőz Lajos mindezeken felül tankönyvírással is figyelemre méltó eredményeket ért el. Tanszékvezetője, Frisnyák professzor megbízta a szerkesztésében megjelenő „Magyarország földrajza", a „Budapest és a megyék földrajza", az „Általános gazdaságföldrajz" és más egyetemi-főiskolai tankönyvek egy-egy fejezetének megírásával. Jelenleg a budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Épületenergetikai és Épületgépészeti Tanszéktől kapott felkérésnek eleget téve egy geotermia tárgyú tankönyv egyik fejezetét írja.

A tanszéki tudományos műhelyprogramhoz kapcsolódva foglalkozott a Zempléni-hegység és környéke földtani-geofizikai kérdéseivel is. E tárgykörből írt dolgozatai a tanszéki periodikákban, konferencia-kötetekben és szakfolyóiratokban jelentek meg. Kutatási eredményeiről a hazai és a nemzetközi konferenciákon tart előadásokat, számos országban (pl. Kínában, Japánban és több ázsiai országban) – kormánymegbízatásként – szakértői feladatokat látott el és vendégprofesszorként is tanított; pl. a Wolwerhamptoni Egyetemen. Oktató és kutató munkája mellett vállalta a szakmai-tudományos megmérettetést: kandidátusi minősítést szerzett, majd habilitált, s ennek alapján egyetemi magántanári, nyugdíjazásakor (1995) professzor emeritusi címet kapott. Kitűnő felkészültségét a geográfusok körében mindenki ismeri, nem csak földrajztudósként, 20. századi polihisztorként is emlegetik, pl. a 80. születésnapja alkalmából írt tiszteletkötetben is.[1] Életművét és jelenlegi alkotó tevékenységét is magas állami és tudományos egyesületi kitüntetésekkel ismerték el (1979-ben Kiváló munkáért, 1995-ben Pedagógus Szolgálati Emlékérem, 1999-ben Felsőoktatási Emlékplakett, 2001-ben Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Közalapítvány Alkotói Díja, 2003-ban TIT Aranykoszorús jelvény, 2009-ben Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Prima Primissima Díja). Tudományos közéleti tevékenységét ma is folytatja, pl. a Pécsi Egyetem Földtudományi Doktoriskola tagjaként opponensi jelentéseket ír, vizsgáztat és előadásokat is tart.

A Tokaj-Zempléni-hegységről írt földtani és földrajzi dolgozatai és a tájföldrajzi lexikonban[2] megjelent szócikkei jelentősen gazdagítják tudományos ismereteinket.

Dr. Gál András

[1] SCHWEITZER Ferenc: Előszó. In: HANUSZ Árpád (szerk.): Tanulmánykötet dr. Göőz Lajos professzor 80. születésnapjára. Nyíregyháza, 2008.
[2] FRISNYÁK Sándor – GÁL András – HORVÁTH Gergely (szerk.): A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. Nyíregyháza-Szerencs, 2009.

Dr. habil Göőz Lajos professor emeritus területtel foglalkozó publikációi

Könyvek

1. The natural resources of Hungary. Towards a sustainable future. Bessenyei Kiadó, Nyíregyháza, 2003. 137 p.

Könyvek társszerzőként

2. A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék geológiája. Szabolcs-Szatmári Földrajzi Olvasókönyv II. 1979. pp. 7-13.
3. Tokaj-Hegyalja I. kötet, Miskolc (szerk.: Bencsik J. – Szappanos E.) (társszerző) Tokaj-Hegyalja bányászatának gazdaságföldrajzi jelentősége.
4. A hegyaljai ásványbányászat jövője. Tokaj és Hegyalja XVII. kötetben. Tokaj, 1996.
5. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye természeti erőforrásai és hasznosítási lehetőségei. In: A táj változásai a Kárpát-medencében (szerk.: Füleky Gy.). Gödöllő, 1998. pp. 77-83.
6. Kárpátalja ásványbányászata, szénhidrogén-készletei és geotermikus viszonyai. In: Kárpátalja (szerk.: Boros L.). Nyíregyháza, 1999. pp. 37-46.
7. A megújuló energiaforrásokról, lehetőségek és adottságok Északkelet-Magyarországon. In: Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv (szerk.: Boros L.). Nyíregyháza, 2001. pp. 113-122.
8. Hőbányászati lehetőségek Északkelet-Magyarországon. Természettudományi Közlemények 1. (szerk.: Kókai S.) Nyíregyháza, 2001. pp. 67-73.
9. A Szerencsi-szigethegység és környezetének geológiája, különös tekintettel a hévíz-feltárás lehetőségeire. Szerencs- és környéke (szerk.: Frisnyák S. – Gál A.). Szerencs-Nyíregyháza, 2002. pp. 33-39.
10. Adatok a Nyírség és a Felső-Tiszavidék geológiai és geofizikai kutatásának történetéhez. In: A Nyírség és a Felső-Tiszavidék történeti földrajza. (szerk.: Frisnyák S.) Nyíregyháza, 2002. pp. 9-16.
11. A Zempléni-hegység ásványbányászatáról, kissé szubjektív megközelítésben. (Mátyás Ernő geológus munkássága.) In: Szerencs és a Zempléni-hegység c. kötetben (szerk.: Frisnyák S. – Gál A.). Szerencs-Nyíregyháza, 2003. pp. 97-105.
12. A hegyaljai ásványbányászat jövője. Tokaj és Hegyalja XVII. kötetben. Tokaj, 1996.
13. Adatok a Nyírség és a Felső-Tisza-vidék geológiai és geofizikai kutatásának történetéhez. In: A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék történeti földrajza (szerk.: Frisnyák S.). Nyíregyháza, 2002. pp. 9-16.

14. A geotermikus hőbányászati lehetőségek realitása Északkelet-Magyarországon. In: A megújuló energiák kutatása és hasznosítása az Észak-alföldi régióban. MTA Debreceni Területi Bizottság kiadványa (szerk.: Kiricsi A. – Boros Z.). Debrecen, 2004. pp. 7-11.
15. A Zempléni-hegységi zeolitok új kutatási és felhasználási területei (Szerencsi konferencia 2005. április 15-16.) Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja. (szerk.: Frisnyák S. – Gál A.) Szerencs, 2005. pp. 117-125.
16. Szerencs gazdasága (társszerzőként Dr. Kókai S.-al) Szerencs monográfiája (szerk.: Frisnyák S. – Gál A.). Szerencs, 2005. pp. 267-295.

Tanulmányok

17. O.K.G.T. Geofizika. Az 1961-1963. évben Polgár-Hajdúnánás-Nyíregyháza kutatási területén végzett reflexiós mérésekről (szerk.: Kaszner E.). 76. sz. jelentés (társszerző)
18. A Nyírség földtani, geofizikai kutatásának néhány sajátos problémája. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 6/F. Földrajz. Nyíregyháza, 1974. pp. 29-34.
19. A Nyírség mélyföldtani viszonyairól. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1978. pp. 50-53.
20. Alternatív energiák hasznosításának lehetősége Északkelet-Magyarországon. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola füzetei. Nyíregyháza, 1982. 336 p.
21. Az ÉK-magyarországi alternatív energiaforrások. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1982/4. pp. 21-35.
22. Szabolcs-Szatmár megye természeti erőforrásai. Földrajzi Közlemények 3. sz. Nyíregyháza, 1995. pp. 216-229.
23. Az abaújszántói Hömpörgő szikla (Kaptárkő) geográfiai és gazdaságtörténeti értéke. In: Tokaj-Hegyalja V. kötet (szerk.: Bencsik J.)
24. Possibilities of Hungarian, Romanian and Ukrainian integration in North-East Hungary, with spetial attention to optimum usage of natural resources. In: Proceedings of the II. International Regional Conference on Environment and Economical Development. Nyíregyháza, 1997.
25. A szélenergia hasznosítási lehetőségei a talaj-vízszint szabályozása, a belvízmentesítés és egyéb vízgazdálkodási folyamatokban. (Debreceni Tudományegyetem kiadványa, Meteorológiai Tanszék.) 2002.
26. Geothermal research in the Subcarpathia region. Előadás European Geothermal Conference. Szeged, 2003. CD-Rom.
27. A megújuló energiaforrások közül a szélenergia hasznosításának milyen realitása van Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. (Mit mutatnak a nyíregyházi, napkori-záhonyi-tiszavasvári kiértékelt mérési adatok?) MTA Sz.-Sz.-B. megyei Tudományos testületének kiadványa. Nyíregyháza, 2003. p. 45-51.

Ismeretterjesztő írások

28. Energia a talpunk alatt, avagy a földhő hasznosításának lehetőségei és korlátai hazánkban. Hegyvidék, II. évf. 3. sz. 2006. május-június pp. 30-31.
29. Energia a talpunk alatt, avagy a földhő hasznosításának lehetőségei és korlátai hazánkban. Hegyvidék, II. évf. 4. sz. 2006. július-augusztus pp. 32-33.
30. Energia a talpunk alatt, avagy a földhő hasznosításának lehetőségei és korlátai hazánkban. Hegyvidék, II. évf. 5. sz. 2006. szeptember-október pp. 34.

Könyvismertetések

31. Zempléni-hegység turistakalauz. (szerk.: Frisnyák S.) (recenzió) Földrajztanítás, 2. sz., 1979. 64 p.
32. Zeolitok címszó. A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. Szerk.: Frisnyák S. – Gál A. – Horváth G. pp. 387. Nyíregyháza-Szerencs, 2009.
33. A tiszai nagytektonikai egység. Tiszteletkötet Dr. Boros László főiskolai tanár 75. születésnapjára. Szerk.: Frisnyák S. – Kókai S. Nyíregyháza, 2012.

Dr. Szepesi János

Dr. Szepesi János tájvédő geográfus, a Tokaji-hegység egyik legfiatalabb tudományos kutatója 1999-ben kezdte szakmai tevékenységét. A földtan és a Tokaj-Zempléni-hegység természetvilága iránti érdeklődését *Kuszkó Sándornak*, az encsi Váci Mihály Gimnázium földrajztanárának köszönheti, aki tanítványainak évenként ásványgyűjtő táborokat szervezett Telkibányán. A terepmunkák tapasztalatait és a szükséges elméleti-módszertani ismereteket felhasználva, önálló vizsgálódásokat folytatott a Tokaji-hegység egyes területein. Így pl. a Mád-Rátkai nemesagyagmedence bányászatáról írt dolgozatával a Földtani Örökségünk c. középiskolai pályázaton az ötödik helyezést érte el. A Kossuth Lajos Tudományegyetem földrajz szakára felvételt nyerve már első éves hallgatóként bekapcsolódott a földtani tudományos diákkörbe, ahol *Kozák Miklós* egyetemi docens irányításával a savanyú kiömlési kőzetek (obszidián, perlit, riolit) petrográfiája és vulkanológiája lett a választott szakterülete. 1999-ben a XIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Egy védett földtani objektum értékfeltáró-minősítő vizsgálata – A tokaji Lebuj riolit-perlit feltárás" című pályaművével első helyezést ért el és megkapta a Környezetvédelmi Minisztérium különdíját is.

2000-ben felvételt nyert a Debreceni Egyetem Földtudományi Doktori Iskolájába, ahol – kedvező személyi és tárgyi feltételek mellett – folytatta a savanyú vulkanitok vizsgálatát, kutatási területét kiterjesztve a belső-kárpáti vulkáni övezet észak-magyarországi területeire is. Kutatási eredményeit a „Savanyú vulkanizmus fáciestani vizsgálata Magyarországon" című PhD disszertációjában foglalta össze (2009), melyben a Tokaji-hegység három mintaterületéről (Abaújszántó, Telkibánya és Tokaj-Bodrogkeresztúr) is rengeteg új ismeretet közölt. Munkájában tisztázta a savanyú lávakőzetek vitás genetikai kérdéseit. A nemzetközi kutatások eredményeit felhasználó vulkanológiai modellek segítségével elvégezte a paleovulkáni formakincs és helyfoglalás rekonstrukcióját, mikroszkópi szöveti vizsgálatát és geokémiai összehasonlító jellemzését.

Dr. Szepesi János munkahelyén – a Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézetében – a földtudományi stúdiumok oktatása mellett, a geoinformatika, az öko- és bioturizmus tanításával foglalkozik (ez utóbbinak tantárgyi felelőse is). Az ökoturizmus hazai helyzetértékelése és a szakterület nemzetközi irodalmának áttekintése alapján számos fejlesztési feladatra hívta

fel a szakmai körök figyelmét. Az öko- és geoturizmushoz kapcsolódó kutatómunkája során nagy hangsúlyt fektet a vulkáni hegységek (Tokaj-Zempléni hegység, Bükkalja stb.) attrakciófejlesztési lehetőségeire. Kiemelt figyelmet fordít az ökoturizmus környezeti hatásainak vizsgálatára. A geoturizmushoz kapcsolódva részt vett a Füzérradvány-Pusztafalu közötti Kormos-Bába tanösvény útvonalának kijelölésében és a kapcsolódó túravezető füzet földtani fejezetének kidolgozásában is.

Dr. Szepesi János főiskolai adjunktus az oktatásban és a tudományos alkotómunkában elért eredményei igen jelentősek és reményt keltőek.

Dr. Gál András

Dr. Szepesi János Tokaji-hegységgel foglalkozó tanulmányai

SZEPESI J. (2005): Kőzettani felépítés és völgyfejlődés kapcsolata miocén vulkáni területen Abaújvár környezetében. In: Nyíregyházi Főiskola természettudományi Közleményei 5. Nyíregyháza, pp. 261-275.

SZEPESI J. (2005a): Hidrotermális elváltozások a Szerencsi-dombság kőzetein. In: *Frisnyák S. – Gál A*. szerk.: Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja. A 2005. április 15-16-án megtartott tudományos konferencia előadásai. Szerencs, pp. 23-38.

GYARMATI P. – SZEPESI J. (2007): Fejlődéstörténet, földtani felépítés, földtani értékek. In: *Baráz Cs. – Kiss G*. szerk.: A Zempléni Tájvédelmi Körzet, Abaúj és Zemplén határán, Bükki Nemzeti Park Igazgatóság, Eger, pp 15-44.

SZEPESI J. (2007a): Textural zonation and geochemistry of an acidic lava flow base, a case study of Sátor-Krakó range, Abaújszántó, Tokaj-mountains. Acta Geographica ac Geologica et Meteorologica. Geológia, Geomorfológia, Természetföldrajz sorozat 2. Debrecen, pp. 115-133.

SZEPESI J. (2007b): Textural zonation of the Cser-hill composite rhyolite lava dome, Telkibánya, Tokaj-mountains. Hungary 6th International conference of PhD Students. pp. 95-105.

SZEPESI J. (2007c): Az abaújszántói Sátor-Krakó hegycsoport földtani és morfológiai fejlődéstörténete. In: *Frisnyák S. –Gál A.* szerk.: Szerencs, Dél-Zemplén központja. A IV. Tájföldrajzi Konferencia előadásai (Szerencs, 2007. április 19-20). Nyíregyháza-Szerencs, pp. 95-105.

SZEPESI J. (2008): Savanyú lávatestek paleovulkáni formáinak vizsgálata a Tokaji-hegységben. In: *Szabó V. – Orosz Z. – Nagy R. – Fazekas I.* szerk.: IV. Magyar Földrajzi Konferencia előadásai. Debrecen, pp. 91-98.

SZEPESI J. – KOZÁK M. (2008): A telkibányai Cser-hegy-Ó-gönc riolitvonulat fáciesgenetikai és paleovulkáni rekonstrukciója. Földtani Közlöny 138. évf. l. pp. 61-85.

SZEPESI J. (2009): A savanyú vulkanizmus fáciestani vizsgálata Ék-Magyarországon. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem Természettudományi Doktori Tanács, Földtudományi Doktori Iskola. Debrecen, 212 p.

SZEPESI J. (2009a): Geology of the rhyolite-perlite extrusions along Ósva-valley, Telkibánya. Publications of the University of Miskolc, GEOSCIENCES, Series A, Mining. Miskolc, pp. 171-193.

SZEPESI J. (2009): A Zempléni-hegység földrajzi lexikona (*társszerző*). Nyíregyháza-Szerencs.

Encsy György ásvány- és kőzettani gyűjteménye

A bányászattal 1946-ban került kapcsolatba, amikor rokonai tulajdonában lévő rátkai kvarcit- és bentonitbánya részlegének vezetője lett. Napi tevékenysége közben gyakran találkozott a bányákból kikerült régmúlt idők ősmaradványaival. Ezek azonnal felkeltették érdeklődését, s a leletek összegyűjtése mellett geológiai ismereteit is folyamatosan bővítette.

A későbbiekben új beosztása révén volt lehetősége bejárni az ország összes ásványbányáját. Ennek során megismerkedett más ásványokkal is. Az utóbbi 10-15 évben – kizárólag – a Tokaji (Zempléni) hegységben található kövületek, ásványok, ékkövek és díszítőkövek gyűjtésére, rendszerezésére fordítja energiáját.

A lelőhelyek felkutatása gyakori természetjárást, kirándulást igényelt. Bejárta a zempléni tájakat, időnként új lelőhelyekre, leletekre bukkanva. Így lett hosszú évek során a Tokaji-hegységet legjobban ismerő gyűjtők egyike.

Leggyakrabban felkeresett területei: bányák, meddőhányók, vízmosások, természetes kibuvások, szőlőkben emelt kőgátak.

A területen található ék- és díszítőkövek (jáspis, kalcedon, opál) gazdag színárnyalatúak. Különösen nedves állapotban látható jól sokszínűségük, kiszáradva azonban elmattulnak, s elvesztik vonzó színességüket. Ez késztette arra, hogy ezeket a széprajzolatú képződményeket valamilyen módon fényessé tegye. Ezért kezdett el foglalkozni a 60-as évek elejétől a csiszolással is. Először kezdetleges, saját készítésű berendezéssel, majd külföldi kapcsolatai révén modernebb eszközökkel végezte ezt a sok kézügyességet és türelmet igénylő munkát.

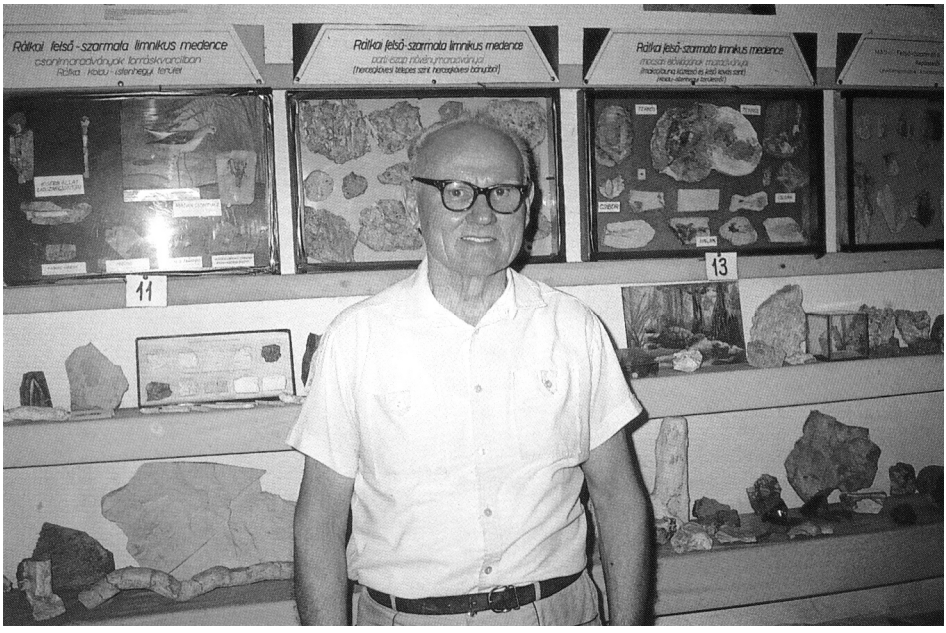
Kedvtelésből indult gyűjteménye az évek folyamán egyre bővült, egyre többen kezdtek érdeklődni iránta.

A szélesebb körű bemutatás és megismertetés megkönnyítése érdekében lakása egyik helyiségét bemutatóteremmé alakította át. Ezzel a gyűjteményt az érdeklődők számára – anyagi hozzájárulás, belépődíj nélkül – közkinccsé tette. Értékét végső fokon nagymértékben növeli az, ha minél többen megismerik, számon tartják. A növekvő érdeklődést a nagyszámú hazai és külföldi látogatók vendégkönyvbe való értékes bejegyzései is igazolják.

Gyűjteményével több kiállításon vett részt: Budapest, Miskolc, Szerencs, Tata, Telkibánya.

A kiállítás Tállyán 1982.augusztus 1-jén nyílt meg, de ünnepélyes megnyitása 1983.április 16-án a MFT Ásványgyűjtő Szakcsoport Tokaji Gyűjtőnapok alkalmával tett látogatásakor történt.

A kiállítás jó keresztmetszetet ad a Tokaji-hegységben található kövületekről, ásványokról ék- és díszítőkövekről, valamint utóbbiak csiszolatairól. A bemutatott anyag 3 részből áll:

Encsy György

A Tállya környéki ásványok, kőzetek és ősmaradványok

1.Kövületek:

Teknősök, halak, csibor, lepke, bogarak, pókok lenyomatai, valamint kovásodott, opálosodott növények gazdag anyaga. Leggazdagabb lelőhelyek: Cekeháza, Erdőbénye, Kovácsvágás, Megyaszó, Rátka, Tállya.

2. Ásványok, ék- és díszítőkövek

Jáspis, kalcedon, opál-változatok, valamint hematit által színezett achátos rajzolatú kovás tufitok.

Fontosabb lelőhelyek: Arka, Erdőbénye, Erdőhorváti, Monok, Rátka, Szerencs, Tolcsva

3. Csiszolatok

A területen található ékkövekből készült sík, valamint cabochon csiszolatok. Egyes példányai színben, rajzolatban vetekszenek a legszebb külföldi darabokkal.

Ezek 10 dobozban kerülnek bemutatásra, lelőhelyeik területi elhelyezkedése szerint.

Encsy György tagja a MFT Ásványgyűjtő Szakcsoportjának, részt vesz börzéken és kiállításokon. Sok gyűjtővel tart baráti kapcsolatot. Családjával tovább folytatja a gyűjtést.

Gyűjteményét önzetlenül bemutatja az érdeklődőknek, abban a reményben, hogy több fiatal kap kedvet gyűjtéshez, közelebb kerül a természethez, így hozzájárul a természetes környezettől el nem szakadó emberi gondolkodás formálásához.[*]

Dr. Szakáll Sándor

[*] Megjelent: Ásványgyűjtő Figyelő 1. évf. 2. sz. 1984. pp. 10-11.

A Zempléni-hegység természet- és társadalomföldrajzának tudományos feltárói

A Zempléni (vagy Tokaji)-hegység az Eperjes-Tokaji-hegylánc déli, magyarországi szakasza. Területe 1436 km^2, észak-déli kiterjedése 55-60 km, szélessége 15-30 km között váltakozik. A vulkáni eredetű hegység legmagasabb pontja a szlovák határon emelkedő Nagy-Milic (896 m).

A 20. század közepéig csak kevesen és csak érintőlegesen foglalkoztak a hegység természeti- és társadalomföldrajzával. KELETI Károly „Magyarország szőlészeti statisztikája 1860-1873" c. munkájában többek között Tokaj-Hegyalja szőlőtermesztéséről is közöl számszerű adatokat. Tokaj-Hegyaljáról az első összegző, nagy horderejű földtudományi munkát a Tokaj-Hegyaljai Borművelő Egyesület adta ki 1867-ben. A SZABÓ József geológus és TÖRÖK István földbirtokos által szerkesztett „Tokaj-Hegyaljai Album" mindent tartalmaz, amit a kor tudománya tudhatott mikrorégiónkról. Neves geológusunk az első tudományos szintézist adta Hegyalja földtani viszonyairól, domborzati-, éghajlati- és talajadottságairól.

A 20. század első felében, de még inkább a trianoni békediktátum után a megmaradt 93 ezer km^2-en összehangolt geológiai felmérés vette kezdetét. Ennek során újabb geológiai vizsgálatok kezdődtek a Zempléni-hegységben is. 1924-ben készült el LENGYEL Endre az „Újabb adatok a tokaji Nagy-hegy petrogenetikájához" című dolgozatával. SIMKÓ Gyula (1926) „A Tokaji Nagy-hegy és vidékeinek földrajzi morfológiája" című dolgozata volt az első természetföldrajzi munka. Mivel azonban építőkövön kívül más gazdaságilag hasznosítható kőzet (ásvány) anyagot nem találtak a Tokaji-hegyen, ezért a geológiai (földrajzi) kutatás hosszú időre szünetelt.

Természetföldrajzi kutatások 1950-től napjainkig

Az 1950-es évek elejétől egyfelől fokozatosan beindult, megélénkült a Zempléni-hegység kutatása, másfelől specializálódott, több földtudományi ágazat (geológia, természetföldrajz, meteorológia, társadalomföldrajz) végezte párhuzamosan feltáró és elemző munkáját.

A Zempléni-hegység földtudományi feltárása jórészt a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem tanszékeinek irányítása alá került, s több területen folyt. A geomorfológiai kutatás irányítója KÁDÁR László, a magyar geográfia nagy egyénisége volt. KÁDÁR professzor (1954) ismerte fel először a tokaji löszök rétegzettségét, s adott tudományos magyarázatot a sárga színű kőzetben levő vályog-szalagok (eltemetett talajok) és görgetettsorok képződésének körülményeire és törvényszerűségeire. „A lösz keletkezése és pusztulása" című ta-

nulmánya (1954) ma is eligazításul szolgál a löszmorfológia művelői számára. Munkáját rövid időben belül a részben tokaji származású PINCZÉS Zoltán professzor (akkor adjunktus) vette át.

PINCZÉS Zoltán (1926-2011) 1951-ben kezdte el a Zempléni-hegység kutatását. FRISNYÁK Sándor professzor 2002-ben, PINCZÉS Zoltán professzor 75.születésnapja alkalmából „Dr. Pinczés Zoltán tájkutató munkája a Zempléni-hegységben" címmel írt igen részletes elemzést a hegységet több mint fél évszázadon keresztül vizsgáló tudós ezirányú munkásságáról. Ötven év alatt Pinczés Zoltán és a tudományos iskolájához tartozó fiatal geográfusnemzedék munkássága révén a Zempléni-hegység ma hazánk egyik legrészletesebben feldolgozott hegyvidéke.

Fontos kutatási témája a talajerózió, amelyet először a Tokaji-hegyen (Hétszőlő, Lencsés-hegy), majd később a Bodrogkeresztúri-medencében és Hegyalja más területein is vizsgálta. Kutatómunkájába bevonta Boros Lászlót, egykori tanítványát.

Pinczés professzor tudományos kutatásai gyakorlati jelentőségűek is. Így pl. JUSTYÁK János meteorológus professzorral közösen fagykár térképezést végeztek Hegyalja szőlőterületein. Munkatársaival, CSORBA Péterrel és MARTONNÉ ERDŐS Katalinnal a Bodrogkeresztúri-félmedencében felmérte a fagykár területi kiterjedését.

A PINCZÉS életmű kiemelkedő eredményeként értékelhető a Bodrogkeresztúri-félmedencében 1974-től 1979-ig tartó tájökológiai kutatómunka. A komplex természet- és társadalomföldrajzi kutatómunkában PINCZÉS Zoltán irányítása mellett kiváló egyetemi oktatók – így JUSTYÁK János, KERÉNYI Attila, CSORBA Péter, MARTONNÉ ERDŐS Katalin, SÜLI-ZAKAR István, VARGA Zoltán és egyetemi hallgató vettek részt *(Frisnyák S. 2002)*.

1961-ben a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajz Tanszéke PINCZÉS Zoltán irányításával talajeróziós állomást létesített a tokaji Hétszőlőben, amelynek kezelésére BOROS Lászlót kérték fel. Az állomáson 1969-ig végezték a kísérleteket, amely eredményeiről több dolgozatban számoltak be. A Zempléni-hegység földrajzáról PINCZÉS professzor több mint 33 tudományos dolgozatot írt.

FRISNYÁK Sándor több munkájában (pl: „A Tokaji-hegy" – Föld és Ég 1968., a „Zempléni-hegység turistakalauza" 1978, 1983 és más munkáiban) foglalkozik a hegység természeti földrajzával. Korábban PEJA Győző vizsgálta a térség geomorfológiai viszonyait, s készített kiváló tömbszelvényeket róla.

Az 1970-es évek elejétől PINCZÉS Zoltán tanítványai közül jó néhányan bekapcsolódtak a Zempléni-hegység kutatásába. KERÉNYI Attila terepen, valamint laboratóriumban végzett munkáinak eredményeiről számos dolgozatban és az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent „Talajerózió. Térképezés, laboratóriumi és szabadföldi kísérletek" c. könyvében (1991) számolt be. Munkássága fő-

ként a talajok és a talajerózió vizsgálatára terjedt ki. KERÉNYI A. 1977: „Különböző reliefenergia-ábrázolások és az erózió kapcsolata a tokaji Kopasz-hegy példáján." KERÉNYI A. 1978: „Hegyaljai erdőtalajok lejtőhordalékainak genetikája és gazdasági értéke". KERÉNYI A. 1981 a. „A Bodrogkeresztúri-katlan fontosabb talajai és azok vízgazdálkodása". KERÉNYI A. 1981 b. „A csepperózió törvényszerűségeinek kvantitatív vizsgálata kísérleti körülmények között". KERÉNYI A. 1982 b. „A szőlőtelepítés előtti tereprendezés és rigolszántás hatása a talajpusztulásra Tokaj-Hegyalja területén." KERÉNYI A. 1983. „A talajpusztulás vizsgálata kísérleti körülmények között Tokaj-Hegyalja fontosabb talajtípusain" (kandidátusi disszertáció). KERÉNYI A. 1986. „A talajerózió és a lejtőfejlődés kapcsolatáról mérési eredmények alapján." KERÉNYI Attila – HÓDOSI Eszter 1990. „Lösz-pusztulási formák és folyamatok kvantitatív vizsgálata szőlőterületen." PINCZÉS Z. – KERÉNYI A. – MARTONNÉ ERDŐS K. 1978." A talajtakaró pusztulása a Bodrogkeresztúri-félmedencében."

MARTONNÉ ERDŐS Katalin 1981. „Az eróziós árkok lepusztulási formái és szerepük a jelenkori fejlődésben a Bodrogkeresztúri-félmedence példáján."

CSORBA Péter 1985. „Tokaji löszön kialakult talajok és földes kopárok." Az 1960-as években PINCZÉS Zoltán és BOROS László több évig tartó tereptérképezési munkákat végzett a vonalas erózió helyének, mértékének megállapítására, amelyet több publikációban közöltek (pl: „Vonalas erózió a Tokaji-hegy löszén" – 1968, „A tokaji Nagy-hegy lösztakarójának pusztulása" – egyetemi doktori értekezés 1977).

CSORBA Péter és BOROS László több éven keresztül a különböző kitettségű (égtájú), meredekségű, művelésmódú lejtők talajainak vízgazdálkodását vizsgálta, s tárta fel az összefüggést egyfelől a talajnedvesség és a talajerózió, másfelől a talaj vízgazdálkodása és a szőlő termésmennyisége, valamint minősége közötti összefüggéseket.

BOROS László 1982. „Olvadékvíz erózió különböző lejtésű és talajadottságú területeken", „Jelenkori szoliflukciós folyamatok vizsgálata löszös térszíneken" (1993), „Egy gyors tömegmozgásos folyamat szerepe löszös üledékekkel fedett lejtők felszínének formálásában" (1994), „Szoliflukciós folyamatok löszös térszíneken" (2001), „Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai" (1995).

BOROS L. írta a FRISNYÁK Sándor által szerkesztett Rátka (Rátka és környéke természeti földrajza – 1991) és Tállya (Tállya természeti földrajza – 1994 című fejezeteket).

TAMÁS Edit (2010) szerkesztette a „Sárazsadány" című 352 oldalas kötetet. Benne a „Sárazsadány és térségének földrajzi képe" c. fejezet VITÁNYI Béla tollából való.

A Tokaj-hegyaljai szőlő- és borvidéken rendkívül fontos tényezőként jelentkeznek az éghajlati (klimatológiai) kutatások. E tekintetben több évtizedes munkássága révén JUSTYÁK János professzor szerzett elévülhetetlen érdeme-

ket. 1954-ben és 1956-ban elsőként végzett a Kopasz-hegyen meteorológiai méréseket. 1973-ban kiszámította az ide érkező globál (teljes) sugárzás értékét, amely alapvető fontosságú a szőlő számára. Megállapította: az expozíció (a lejtő kitettsége) a tenyészidőszak elején és végén fejti ki legnagyobb hatását a sugárzásra az alacsonyabb tavaszi és őszi napállás következtében. Ez azt jelenti, hogy a délies fekvésű területek – a jelentősebb sugárzásbevétel miatt közvetlenül, vagy közvetett úton (hőmérsékleti, nedvességi viszonyok) – kedvezőbb ökológiai feltételeket nyújtanak a vegetáció mielőbbi megindulásához, fejlődéséhez, a fotoszintézishez, kedvezőbben befolyásolják a termés mennyiségét és minőségét, mint a lejtők alján, vagy síkon húzódó területek, ahol hiányoznak a kora tavaszi és késő őszi felmelegedést biztosító tényezők.

VITÁNYI Béla több éven keresztül végzett meteorológiai méréseket a Tokaji-hegyen. CSORBA Péter (1987) kandidátusi disszertációjában elkészítette a Zempléni-hegység éghajlat típus térképét. Elméleti úton kiszámította a hegység egyes részeinek évi középhőmérsékletét. Hasonlóan elméleti úton készítette el a hegység csapadék (izohiéta) térképét.

A mediterrán eredetű hő- és fényigényes szőlő rendkívül érzékeny az éghajlati elemek szélsőségeire. Éppen ezért nagy jelentőségű a hegyaljai fagykártérkép elkészítése, amely PINCZÉS Zoltán, JUSTYÁK János, CSORBA Péter és MARTONNÉ ERDŐS Katalin nevéhez fűződik. BOROS LÁSZLÓ-HORVÁTH GERGELY – CSÜLLÖG GÁBOR: Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának természetföldrajzi alapjai (2012) c. munkája nagy részletességgel, alapossággal elemzi mindazokat a geotényezőket, amelyek világhírűvé tették ezen kistáját.

Társadalomföldrajzi kutatások

Az 1950-es évek elejétől a gazdasági földrajz több ága fejlődött ki, miközben az emberföldrajz és a politikai földrajz tudatosan el lett sorvasztva. A Zempléni-hegységben, Tokaj-Hegyalján előbb többségében agrárföldrajzi, később népesség- és település-, életkörülmény (szociál-) geográfiai kutatások indultak. Néhány településről (pl: Rátka, Tállya) monográfia vagy monografikus jellegű tanulmány gyűjtemény készült (pl:"Tokaj", szerk: BENCSIK János – OROSZ István, „Sárazsadány", szerk: TAMÁS Edit), de ide sorolhatnánk a turistakalauzokat is (pl: ABA István: Budapest-Tokajhegyalja- Sárospatak", PAP Miklós: „Tokaj", FRISNYÁK Sándor szerk.: Zempléni-hegység turistakalauz").

1970-ben látott napvilágot LACZKÓ István Borsod-Abaúj-Zemplén megye monográfiája, amely foglalkozott a zempléni tájakkal is. 1980-ban jelent meg LACZKÓ István – LACZKÓNÉ HÉTI Piroska nagyobb terjedelmű, Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságát globálisan feldolgozó munkája.

SÜLI-ZAKAR István a debreceni egyetem tanára 1978-ban a Hegyalján végzett földhasznosítási térképezéseiről, 1982-ben a szőlőtermesztés és borgaz-

dálkodás gazdasági-társadalmi kutatásainak földrajzi vizsgálatairól készített elemző tanulmányt. BOROS László a hegyaljai természeti táj és a gazdálkodás (földhasznosítás) összefüggéseit, kölcsönhatásait vizsgálta (1971, 1982, 1984, 1989, 1996). PINCZÉS Zoltán, KERÉNYI Attila, CSORBA Péter, MARTONNÉ ERDŐS Katalin tájökológiai vizsgálataik során érintették a Zempléni-hegység, Tokaj-Hegyalja gazdálkodási problémáit is.

A Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutató Intézete és a Regionális Kutatások Központja több alkalommal végzett tudományos kutatómunkát mikrorégiónkban. 1977-1978-ban munkacsoport mérte fel Tokaj természeti- és humán erőforrásait, földrajzi helyzetéből származó előnyöket és hátrányokat, s tett ajánlást az akkori körülményekhez képest egy reális, megvalósítható fejlesztésre. A „Tokaj településfejlesztésének földrajzi alapjai" *(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980)* című tanulmánykötet ENYEDI György akadémikus szellemi irányításával és BERÉNYI István, a földrajztudomány doktora, szerkesztő vezetésével készült. Érdemes idézni ennek az alapvető munkának a fejezeteit: „A település természetföldrajzi adottságai" (írta BERÉNYI István), „A település története" (BELUSZKY Pál munkája), „Tokaj és környékének népessége" (MÉSZÁROS Júlia), „Tokaj ipara" (BARTA Györgyi),"A mezőgazdaság" (BERÉNYI István), „Az idegenforgalom" (BERÉNYI István), „Tokaj szerepe a településhálózatban" (BELUSZKY Pál), „Tokaj településfejlesztését befolyásoló tényezők összegzése (BERÉNYI István), Településfejlesztési alapelvek, célkitűzések és feladatok" (BERÉNYI István), „A településfejlesztési alapelvek megvalósításának demográfiai háttere" (SIKOS T. Tamás), „A központi szerepkör fejlesztése" (BELUSZKY Pál), „Az ipar, a mezőgazdaság, az idegenforgalom fejlesztésének lehetőségei és perspektívái" (BARTA Györgyi, BERÉNYI István), „A fejlesztési lehetőségek és feladatok összefoglalása" (ENYEDI György).

A tudományos munkacsoport Tokajt nem kiragadva, hanem természetes környezetében, azzal összefüggően vizsgálta, hiszen egyetlen település sem létezhet háttér nélkül. Minél erősebb és sokrétűbb vonzást gyakorol környezetére, annál jobb kilátásai vannak a kiemelkedésre. A belső- és külső gazdasági erőforrások a demográfiai tényezők, a lakosság élet- és munkakörülményei alapvetően determinálják egy település felemelkedését, de stagnálását és esetleges hanyatlását is. Ahol nincs gazdasági háttér, kedvezőtlenek a lakosság élet- és munkafeltételei, ott fellép a demográfiai erózió.

Az 1880-as években pusztított filoxéravésztől napjainkig megmegismétlődő folyamat a szőlők pusztulása, a parlagosodás. Ezért is hasznos BERÉNYI István e területen Borsod-Abaúj-Zemplén megyében végzett kutatása, melyek a Tokaji-hegyet is érintették. Szilárd burkolatú utak hiányában sajnos egykori kiváló minőséget adó szőlőültetvények mentek tönkre, parlagosodta el. BARTA Györgyi – BELUSZKY Pál – BERÉNYI István (1975) „A hátrányos helyzetű területek vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében" című

dolgozatában nemcsak csereháti, bodrogközi, hanem Zempléni-hegységi, hegyközi, hegyaljai példákat is tudtak felsorakoztatni. A Zempléni-hegység népesség- és településföldrajzi problémáiról az imént említett „Tokaj településfejlesztésének földrajzi alapjai" című munkán kívül a MOSOLYGÓ József által szerkesztett „Tokaj és vidéke" monográfiában (1930), újabb időkben pedig a BENCSIK János – OROSZ István szerkesztette „Tokaj várostörténeti tanulmányok I-II-III. (1995-2002), FRISNYÁK Sándor, SÜLI-ZAKAR István, PAP Miklós, BOROS László, ZELENÁK István munkáiban olvashatunk. KOVÁCS Zoltán a 16. századtól kíséri végig Tokaj népességének alakulását, SÜLI-ZAKAR István több alkalommal végzett szociálgeográfiai, életkörülmény vizsgálatokat Zemplénben, s vont le fontos következtetéseket a lakosság életkörülményeiben mutatkozó különbségekre vonatkozóan. BOROS László 1996-ban jelentette meg „Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai és jellemzői" című könyvét, amely a természeti geográfia mellett a szőlő- és borgazdaság társadalomföldrajzi alapjait, múltját, jelenét a demográfiai viszonyok alakulását és főbb jellemzőit is feldolgozta. Másik munkája „Az aranyszínű szőlővesszők és borok földjén" *(2007. p. 256)*.

Jelentősen fellendítette a Zempléni-hegység természeti-, de még inkább a társadalomföldrajzi kutatásokat a FRISNYÁK Sándor emeritus professzor és GÁL András gimnáziumi főigazgató által szervezett immár egy évtizede megrendezésre kerülő szerencsi földrajzi konferencia. Növeli az egy-két évenként megrendezésre kerülő konferenciák értékét, hogy mindegyik valamilyen évfordulóhoz, vagy más eseményhez kötődik, s minden konferencia anyaga önálló kötetben, rangos tartalommal és külsővel nyomtatásban is megjelenik. Az eddig megjelent kötetek: „Szerencs és környéke" (Szerencs-Nyíregyháza, 2002), „Szerencs és a Zempléni-hegység" (Szerencs-Nyíregyháza, 2003), „Szerencs monográfiája" (Szerencs, 2005), „A Kárpát-medence környezetgazdálkodása" (Nyíregyháza-Szerencs, 2009), „Kárpát-medence: tájak, népek, tevékenységek" (Nyíregyháza-Szerencs, 2011), „Tokaj-hegyaljai borvidék. Hazánk első történeti tája" (Nyíregyháza-Szerencs, 2012).

2010-ben jelent meg GÁL András – HANUSZ Árpád szerkesztésében „A történeti földrajz megújítója Dr. FRISNYÁK Sándor munkássága" (Tudomány- és Oktatástörténeti Tanulmányok 3. Szerencs-Nyíregyháza, 2010).

2009-ben jelent meg FRISNYÁK Sándor – GÁL András – HORVÁTH Gergely szerkesztésében a „FRISNYÁK ISKOLA" egyik legnagyobb szellemi-tudományos alkotása, a 429 oldal + 32 színes fénykép terjedelmű „A Zempléni-hegység földrajzi lexikona". Kiadó: a Nyíregyházi Főiskola Turizmus- és Földrajztudományi Intézete és a szerencsi Bocskai István Gimnázium.

A monumentálisnak mondható munka szócikkeit 34 neves szerző írta. Talán nem érdektelen ezen a helyen is megemlíteni nevüket: Balcsók István dr., Baráz Csaba, Beluszky Pál dr., Bencsik János dr., Boros László dr., Csorba Csaba dr., Csüllög Gábor dr., Dobány Zoltán dr., Fehér József, Frisnyák Sándor

dr., Frisnyák Zsuzsa dr., Füleky György dr., Gál András dr., Göőz Lajos dr., Gyarmati Pál dr., Hajdú Zoltán dr., Hanusz Árpád dr., Hegyessy Gábor, Horváth Gergely dr., Jósvainé Dankó Katalin dr., Kiss Gábor dr., Konecsny Károly dr., Kozma Katalin, Kókai Sándor dr., Nyiri Tibor, Nyizsalovszki Rita, Oláh Tamás, Papp-Váry Árpád dr., Pinczés Zoltán dr., Simon Tibor dr., Süli-Zakar István dr., Szakáll Sándor dr., Szepesi János, Takács Péter dr., Tamás Edit dr., Tóth József dr., Tuba Zoltán dr., Veres László dr., Viga Gyula dr., Vitányi Béla, Vantuchné Dobi Ildikó.

A színes fényképek egészét, a fekete-fehérek túlnyomó részét FRISNYÁK Sándor készítette. Technikai szerkesztő MIZSUR Bálint.

A FRISNYÁK Sándor professzor ötletéből és gondozásában megírt és nyomtatásban megjelent „A Zemplén-hegységi földrajzi lexikon" tudomásom szerint Magyarországon az első, s mindmáig az egyetlen ilyen jellegű földrajzi alkotás, amely mindent tartalmaz, ami a természeti-(domborzat, éghajlat, vízrajz, talaj) és társadalomföldrajz (népesség-, település-, ipar-, mezőgazdaság-, turisztika-, kereskedelem-, közlekedés) és történeti földrajz tárgy-(fogalom) körébe tartozik.

A történeti földrajz megújítója, kiváló művelője, FRISNYÁK Sándor professzor több könyvében és számos tudományos dolgozatában többek között a Zempléni-hegység történeti földrajzi kérdéseivel, problematikájával is foglalkozik. Az 1980-as évektől kezdve a történeti földrajzi tanulmányok egész sorát írta a mikrorégióról, mélységében feltárva annak helyét és szerepét a történelmi Magyarország gazdasági térszerkezetében. Az 1995-ben megjelent „Tájak és tevékenységi formák" című földrajzi tanulmány-gyűjteményében négy dolgozata foglalkozik többek között Zemplén, Tokaj-Hegyalja 17-19. századi gazdálkodásával, iparával, mezőgazdaságával (pl. szőlő- és borgazdaságával), kereskedelmével, népességével, kapcsolatrendszerével.

Feltétlenül szólni kell SÜLI-ZAKAR István (2002) „Szerencs és környéke történeti demográfiája" c. tanulmányáról, amely 25 ábra és 7 táblázat segítségével (is) igen nagy alapossággal elemzi az 1787 és 1949 közötti időszak demográfiai mozgásait, változásait (Frisnyák S. – Gál A. 2002: Szerencs és környéke, pp. 227-260).

FEYÉR Piroska kiváló munkái a „Szőlő- és borgazdaságuk történetének alapjai (1970) és a „Szőlő- és bortermelés Magyarországon 1848-ig" (1981) alapvető és pontos információkat nyújt a történelmi Magyarország összes szőlővidékéről, így Tokaj-Hegyaljáról is.

2012-ben jelent meg a FRISNYÁK Sándor – GÁL András által szerkesztett „Tokaj-hegyaljai borvidék. Hazánk első történeti tája" című 275 oldal terjedelmű tanulmánygyűjtemény, KONCZ Ferenc előszavával és húsz szerző írásával. A tanulmánygyűjtemény átfogó és hiteles képet nyújt Hegyalja természeti geográfiájától kezdve a tájhasználaton, a borpincék földrajzi típusain, a kistáj népesség, térszerkezeti sajátosságain, a foglalkozási átrétegződésen, a települések

fejlődése és a vasútak szerepén át a turizmusig. A kötet szerzői: BELUSZKY Pál, HORVÁTH Gergely, CSÜLLÖG Gábor, BOROS László, TAR Károly, OROSZ István, BALASSA Iván, V.MOLNÁR László, ZELENÁK István, FRISNYÁK Sándor, GÁL András, CSORBA Csaba, G. FEKETE Éva, TAMÁS Edit, KÓKAI Sándor, FEHÉR József, KOVÁTS Dániel, FRISNYÁK Zsuzsa, HANUSZ Árpád, Frank STRZYZEWSKI.

A kötet kitűnő fényképanyagát FRISNYÁK Sándor készítette.

BALASSA Iván monumentális alkotása, „Tokaj-Hegyalja szőlője és bora" (1991) nem földrajzi alkotás. Mégis a legnagyobb tisztelet és elismerés hangján szólnunk kell róla, mert oly gazdag forrás- és történeti földrajzi ismeretanyagot sorakoztat fel, amely párját ritkítja. BALASSA Iván könyvének ismerete egyfelől nélkülözhetetlen ma már a Hegyalja kutató geográfus számára, másfelől betetőzése a hegyaljai szőlő- és borkultúrának.

Végezetül szólni kell a Zempléni-hegységben, Hegyalján munkálkodó történelem, gazdaságtörténet, néprajz és más tudományok olyan kiváló művelőiről, akik nagymértékben gazdagították, gazdagítják a Zempléni-hegységről, Hegyaljáról főleg történeti geográfiai ismereteinket. A teljesség igénye nélkül itt említeném meg OROSZ István, TAKÁCS Péter, BENCSIK János, VIGA Gyula, UDVARI István, HŐGYE István és PAP Miklós nevét.

A korántsem teljes felsorolásból kitűnik: a Zempléni-hegység földrajzi irodalma, feldolgozottsága gazdag. Főleg Tokaj-Hegyaljáé. Tokaj-Hegyalja a hazai földrajzkutatás egyik fontos színtere volt, s ma is az. Ennek számos oka van. Elég itt megemlíteni a változatosan szép tájait, természeti, turisztikai értékeit, világhírű szőlőjét- és borát, várait, történelmi-, kulturtörténeti emlékeit.

Dr. Boros László

Irodalom

BOROS L. (2002): Tokaj a földrajztudományban. In: Bencsik J. szerk.: Tokaj várostörténeti tanulmányok III. pp. 9-24.

BOROS L. (2009): Beszélgetés a 75 éves Frisnyák Sándor professzorral. In.: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLVIII. 2009. pp. 319-334.

BOROS L. (2012): Pinczés Zoltán, a Zempléni-hegység kutatója. In: Zempléni Múzsa, 2011/3. pp. 92-94.

FRISNYÁK S. (2002): Dr. Pinczés Zoltán tájkutató munkája a Zempléni-hegységben. In: Frisnyák S. – Gál A. szerk: Szerencs és környéke. pp. 9-16.

FRISNYÁK S. (2003): Dr. Boros László földrajzi kutatómunkája Tokaj-Hegyalján és környékén. In: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs és a Zempléni-hegység. pp. 105-112.

FRISNYÁK S. – GÁL A. – HORVÁTH G. szerk. (2009): A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. Nyíregyháza-Szerencs 429. p.

A Tokaj-hegyaljai borvidék első térképe[1]

Egy kevésbé ismert kultúr-(gazdaság-) történeti emlékünk *Fucker* András 1749-ből való Tokaj-hegyaljai térképe. A táj- és helytörténeti kutatással foglalkozó szakemberek – más térképművekhez hasonlóan – kitűnően hasznosíthatják ezt a szép, a maga idejében gyakorlati célokat szolgáló mappát. A Fucker-féle térkép a tudománytörténeti munkák szerint *hazánk első tájegységtérképe*.[2] A 16-18. századi térképek a magyar föld egészét vagy egy-egy közigazgatási egység (vármegye) területét ábrázolták. Fucker András egy természetföldrajzi tájegységet, az *Eperjes-tokaji hegylánc* Kassa földrajzi szélességétől délre eső területét, a Tokaj-Zempléni-hegységet mutatja be. A térkép – a Zempléni-hegységhez kapcsolódóan – a szomszédos területeket is ábrázolja, így pl. Miskolc környékét, a Hernád völgyét és a Csereháti-dombvidék keleti részét. A térkép címe díszes keretben olvasható: „Montium vitiferorum utpote Tokaiensis Tarczal Tallya Mad et reliquorum nec non Regionis vicinae Geographica representalia Authore Andrea Fuckero. Eperiesini. A. 1749".

Fucker – mint a térkép szöveges információiból is kitűnik – a Tokaj-hegyaljai mappát maga metszette („Autor sculpsit").

A kb. 1:168 000-es méretarányban készült mappa – jellegzetes domborzatábrázolásával – *átmenet a térkép és a látrajz között*. A hegyeket képszerűen, árnyalt – egyforma magas – halmocskákkal jelöli, így a felszínformák (a síkságok és a hegyvonulatok) szemléletesek. Hasonló „madártávlatból" rajzolt hegyábrázolással a korábbi térképalkotóknál (*Hevenesi* Gábor, *Müller* Ignác, *Kray* Pál stb.) is találkozhatunk. A Fucker-féle térkép, a fentiekből következően az *általános tájékozódást* szolgálta, a Tokaj-hegyaljai borvidékről, a borkereskedelem helyi központjairól és a borszállítás útvonalairól kívánt vázlatos áttekintést adni. A térkép kartográfiai szempontból kezdetlegesnek minősíthető, de nem maradt el korának átlagos színvonalától.

A térkép a gyakorlati életet (feltehetően az eperjesi és bártfai borkereskedők és -fuvarosok tájékoztatását) szolgálta. A mappa – tágabb földrajzi keretbe foglalva – a Tokaj-hegyaljai szőlő- és borvidék térbeli elhelyezkedését mutatja be. Művelődéstörténeti értékét növeli, hogy a mezőgazdasági termelés (földhasznosítás) különböző övezeteit is jelzi. A Zempléni-hegység belső területeit az erdők foglalták el. A déli lejtővidéken szőlőskertek és -ültetvények voltak, a jellegzetes hegyaljai borfalvakkal és -városokkal. A peremlépcsős hegységszegély, Tokaj-Hegyalja és északi folytatása, a Mező- és Telkes-dűlő alacsonyabb térszínei a szántógazdálkodás területei voltak. A Hernád és a Bodrog mellékén

[1] Megjelent a Borsodi Művelődés VII. évf. 2. számában, Miskolc, 1982. pp. 86-88.
[2] Fodor Ferenc: A magyar térképírás I. kötet. Budapest, 1952. pp. 78-80, Csendes László: Térképhistória. Gyorsuló idő. Budapest, 1980. pp. 71-72.

ártéri erdők és legelők figyelhetők meg. A tájnak ez a négy termelési szférája – a 19. századi természetátalakító munkák ellenére – ma is megtalálható, jelezve az ember és környezete szoros, a termelésben megnyilvánuló kapcsolatát.

Fucker András Hegyalja térképe (1749)

Fucker Tokaj-hegyaljai térképe a 18. században széles körben ismert lehetett, mint ezt a korabeli irodalmi hivatkozásokból sejtjük. Így pl. Korabinszky

János Mátyás Magyarország földrajzi, történeti és gazdasági lexikonában Tokaj ismertetésénél a következő olvasható: „A vidék szőlőhegyeiről Fucker András térképet adott ki és a szőlőhegyek állapotát is leírta”.[3]

Fucker András életrajza alig ismert, neve a Magyar Életrajzi Lexikonban sem található. Egyelőre annyit tudunk róla, hogy eperjesi borkereskedő volt és 1717-ben Jénában jogot és matematikát tanult. 1751-ben Eperjesen halt meg. Munkái közül a tokaj-hegyaljai térképe, néhány kézirata és egy Sáros vármegyét ábrázoló mappája maradt fenn.[4] A tokaj-hegyaljai térképének egyik példánya az Országos Széchényi Könyvtár térképgyűjteményében található.

Fucker András korának művelt embere volt, aki foglalkozásával, a borkereskedelemmel összefüggő tájtérképet készített. A tokaj-hegyaljai mappa *tematikus (gazdaságföldrajzi) térképként* is felfogható, mivel elsőként *rögzíti a mezőgazdasági tájhasználat övezetes rendszerét* és a *legfontosabb szállítási útvonalakat*. A kor szokásainak megfelelően, a vidék gazdaságát mitológiai alakok (pl. Bacchus) és a mezőgazdasági termékek rajzai szemléltetik. Az állatait őrző pásztor – a térképlap alján, a Tisza melléki síkságra helyezve – viselettörténeti (néprajzi) szempontból is érdekes.

Fucker András mappája a magyar térképírás történetének jelentős darabja, mely a ma emberének az esztétikai élménynyújtás mellett fontos információkat közöl leghíresebb borvidékünk, Tokaj-Hegyalja 18. századi képéről.[*]

Dr. Frisnyák Sándor

[3] Korabinszky János Mátyás: Geographisch-historisches und Producten-Lexikon von Ungarn. Pozsony, 1786. 775 p.
[4] Szinyei József: Magyar írók élete és munkái III. kötet. Budapest, 1981. 847 p.
[*] Megjelent: Borsodi Művelődés VII. évf. 2. 1982. pp.86-88.

Dr. Czirbusz Géza és Zemplén kapcsolatai

1. Életpálya-vázlat

Czirbusz Géza 1853. szeptember 17-dikén született Kassán, s Budapesten hunyt el 1920. július 10-dikén. Személyes életpályája egybeesett Magyarország modernizációs átalakulásával, megélte a „boldog békeidőket", de betegen látnia kellett a két forradalmat és a történelmi Magyarország széthullását is.

Kassáról, Abaúj megye székhelyéről – nyugat felől – gyermekkorától kezdve „rálátása" volt az „Eperjes-tokaji-érchegység"-re. A hegység nyugati pereme és a Sajó völgye számára természetes módon megélt, hazai környezetként jelent meg.

Középiskolai tanulmányait Kassán végezte a premontrei rend gimnáziumában, s diákként már megmutatkozott a turizmus iránti érdeklődése és igénye. Rendszeresen járta a város környékét, megismerte a Magas-Tátrát is. Önéletrajzi írása szerint (Per Aspera 1905) a pozsonyi líceumi tanár nagybátyjával „…gyakran botanizált és geologizált a kassai s vidéki hegyekben".

A premontrei gimnáziumban letett sikeres érettségi után (1872) Budapesten folytatta (1872-1874) egyetemi tanulmányait. A földrajz és történelem mellett hallgatott teológiát, filozófiát, régészetet, művészettörténetet. Hunfalvy János tanítványaként inkább a történeti és a néprajzi érdeklődése erősödött meg. Egyetemi hallgatóként 1872/73-tól, hogy meg tudjon élni, a Nemzeti Múzeum Régiségtárában dolgozott. 1874-ben belépett a piarista rendbe, 1878-ban fogadalmat tett, s még ebben az évben pappá is szentelték.

1875-ben kezdte meg tanári tevékenységét a piarista rend kecskeméti gimnáziumában. 1884-ben történelem-földrajz szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett. 1886-ban megvédte doktori értekezését „A délmagyarországi bolgárok" című disszertációjával. 1890-ben német szakos középiskolai tanári oklevelet is szerzett, s időnként franciát is tanított.

Az egyetem elvégzése után a rend különböző középiskoláiban tanított, s a rendi szokások szerint gyakran változatta állomáshelyeit. Nincs olyan város, ahol tanári működést fejtett ki, ahol ne folytatott volna eredeti terepkutatást, ne publikált volna regionális jellegű elemzést, ne vett volna részt a társadalmi szerveződésekben, ne folytatott volna tudományos ismeretterjesztő munkát, ne vett volna részt múzeum, turista egylet stb. szervező munkában.

A tanítás mellett alapvetően átdolgozta Balbi Adorján egyetemes földrajzi sorozatát. 1902-ben megírta Magyarország modern földrajzi monográfiáját. (A monográfiát nagyra értékelte, korszakalkotónak és követendőnek nevezte Ady Endre a könyvismertetésében.)

Czirbusz a Kárpátokat, Dél-Magyarországot (Szeged, Temesvár, Nagybecskerek) kutatta a legmélyebben a történelmi Magyarország nagyobb régiói közül, bár más területekkel kapcsolatban is jelentek meg elemzései.

Czirbusz 1903-ban, Temesvárról került a rend sátoraljaújhelyi gimnáziumába, s 1906-ig tevékenykedett a városban. Innen Nagybecskerekbe távozott, s onnan nyerte el 1910-ben a budapesti egyetem földrajzi intézetének a professzori székét.

Az egyetemi katedra elnyerése után (melyet nagyon sokan, köztük Teleki Pál, próbáltak megakadályozni) születtek meg átfogó jelentőségű munkái, melyek nagy része internetes kiadásban is olvasható *(http://mtdaportal.extra.hu/czirbusz_geza.html)*, s egyben az addig nagy megbecsülésnek örvendő „tudós középiskolai tanár", a Földrajzi Közlemények állandó szerzője a szakmai viták kereszttüzébe került, sorsa szinte a szakmai kiközösítés lett. Czirbusz az emberföldrajz kérdéseit állította elemzései középpontjába, s ezzel kivívta a természettudományi alapállású magyar földrajzos elit gyűlöletét.

A magyar társadalomföldrajz megalapítójaként hatalmas életművet hagyott hátra, jelentős részben értékes, nagyon sok ponton vitatható eredményeket produkált. Halála után évtizedekre a feledtetés jutott számára osztályrészül.

2. Zemplén megye és a Hegyalja Czirbusz munkásságában

Sem a szülőföld (Abaúj megye, Kassa városa), sem pedig a szomszédos Zemplén megye nem foglalt el kiemelkedő helyet Czirbusz tudományos munkásságában. Első tudományos megnyilvánulásaiban szinte „kerülte" a terület említését is. Magyarország monográfiájának megírásakor (1902) röviden összefoglalta az „Eperjes-tokaji trachyt-hegyláncz" *(pp. 185-186)* természeti földrajzi sajátosságait, de az adott terjedelemben természetesen nem jelentek meg új eredmények. Lényegében statisztikai információk közlésére szorítkozik Abaúj-Torna és Zemplén megye bemutatásakor is *(pp. 474-475)*. Feltűnő, hogy egyik összefoglalójában sem jeleníti meg helyismeretét. Akkor is külső hivatkozásra támaszkodik, amikor saját ismeretei feltehetően sokkal megalapozottabbak lehettek.

1903-ban került Sátoraljaújhelyre a rend középiskolájába tanítani. Ekkor már országos hírű szaktekintély, elismertetésében jelentős szerepet játszott volt veszprémi diákja, Cholnoky Jenő, aki szinte minden említésekor „"jeles szerző" fordulattal élt 1908 előtt. A „Per Aspera" kis füzetben Czirbusz 30 éves tanári jubileuma alkalmából foglalta össze addigi pedagógiai és tudományos munkásságát, s közölte bibliográfiáját. Czirbusz a 30 év alatt a rend szinte minden középiskolájában tanított, s lényegében empirikusan megismerte a történelmi Magyarország minden nagyobb tájegységét és fontosabb központját. A „Per Aspera" jelentősége abban van, hogy Czirbusz életművének addigi legrészletesebb (és hitelesebb) összefoglalását adja.

Sátoraljaújhelyi tartózkodása alatt elsősorban nem szűk értelemben vett szaktudományi, hanem tudományos ismeretterjesztő, turisztikai célú, s jellegű cikkeket, tanulmányokat írt. A „Turisták Lapja, 1907. január-április, 1-4. számában jelent meg „A zempléni trachyt-vidék" *(pp. 25-34)* című elemzése. A munka sajátossága az, hogy a szakirodalmi hivatkozások között nemzetközi szaktekintélyek (Ferdinánd von Richthofen). a kérdéskör legjelentősebb magyar kutatói (Cholnoky Jenő, Szabó József), valamint a helyi kutatók elemzései (Zemplén megye monográfiája) egyaránt megjelentek. A topográfiai és tájképi leírás mellett szakmai hipotéziseket is megfogalmazott Czirbusz. (Nem véletlen, hogy a cikket Cholnoky Jenő a következő értékeléssel ismertette a Földrajzi Közlemények 1907. évi évfolyamában: „Általában olyan ez az ő értekezése, hogy kemény kritikának hangzik arra a felületes tudásra, amellyel azt a vidéket illetőleg rendelkezünk. Ez a kemény kritika teljesen indokolt s tekintve a szerző széles ismeretkörét, magas horizontját, teljes mértékben meg is szívlelendő" *(p. 376.)*

Ugyanennek a kiadványnak a következő évi (1908. június-október, 6-10. számában „A Hegyaljáról" értekezett. A tanulmány elsősorban a turisták tájékoztatását szolgálta, topográfiai, tájképi leírás az elsődleges célja, kevésbé jelennek meg szaktudományi elemek. Czirbusz élvezetes stílusban jeleníti meg a Hegyalja nevezetességeit, részletekbe menően ismeri, s árnyaltan mutatja be helyszínrajzilag is a területet. A turisták számára a javaslata: „…Újhelyen fővárosi ember igen kellemesen és olcsón tölthet 6-8 hetet, kivált beteg, vézna gyerekek üdülnek föl és kapnak erőre hamar az újhelyi hegyek között". Azért ajánlom Újhelyt és vidékét a turisták és üdülők figyelmébe." Szakmai javaslatnak is tekinthető az utolsó mondata: „A ki Tokajt, Újhelyt megnézi, ki ne felejtse a programmból a két ős sivatagot, mert a trachytokkal függ össze"..

A Dongó Gyárfás Géza által szerkesztett „Adalékok Zemplénvármegye történetéhez" (AZT) megye- és helytörténeti folyóiratban rövid eszmefuttatása jelent meg *(Czirbusz, 1907)* a Cholnoky Jenő által felfedezett Zemplén megyei „össivatagról". A rövid írást leginkább a „tudományos érdekességek" kategóriájába sorolhatjuk, bár mind a mai napig megjelennek hivatkozások rá a Bodrogközzel kapcsolatban.

„A szinnai tengerszem" bemutatása a Földrajzi Közleményekben abból a szempontból kapott jelentőséget, hogy Czirbusz legjobban illusztrált munkájának tekinthető.

Nem nevesítve a tájat, de mind történeti, mind pedig társadalmi, gazdasági, politikai tekintetben is érintette a Hegyalját és Zemplén megyét a zsidókérdésre adott válasza 1917-ben. Czirbusz szerint nincs zsidókérdés Magyarországon és nem is lehet. Visszautasította az őt ért antiszemita vádakat, s direkt módon megfogalmazta: „a zsidók élelmességét, szorgalmát és takarékosságát ajánlom utánzandó példának az egész vonalon Magyarországon s akkor nem lesz zsidókérdés. Amely nincs is. Mert az üzleti népek az egész világon egyformák"

(Czirbusz, 1917: p. 8.). Az üzleti gondolkodás nem a zsidóság kizárólagos tulajdonsága: „Business is business, akár zsidó, akár yenki, örmény, angol, német vagy katolikus szövetkezet, bank vagy mágnás csinálja” *(Czirbusz, 1917 p. 9.)*

Dr. Hajdú Zoltán

Irodalom

CZIRBUSZ G. (1902): Magyarország a XX. évszáz elején. Temesvár, A Polatsek-féle Könyvkereskedés kiadása.

PER ASPERA. Dr. Czirbusz Géza 30 éves tanári jubileuma (1875-1905). Emlékül kedves tanítványainak. Sátoraljaújhely, 1905, „Zemplén” nyomda, XVI. p. Fényképpel.

CZIRBUSZ G. (1907/a): A zempléni trachyt-vidék. – Turisták Lapja, XIX. évfolyam, január-április, 1-4. szám, pp. 25-34.:

CZIRBUSZ G. (1907/b): Ős sivatag Zemplénben. – Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, pp. 225-227.

CZIRBUSZ G. (1907/c): A szinnai tengerszem. – Földrajzi Közlemények, XXXV. Kötet, 1907. február, 2. füzet, 41-46.pp.

CZIRBUSZ G. (1908): A Hegyaljáról. – Turisták Lapja, XX. évfolyam, 6-10. szám, június-október. Szöveghű újraközlése: http://www.karpategyesulet.hu/doksik/Ismetetok/ Tokaj-Hegyalja.html, pp. 3-8.

CZIRBUSZ G. (1917): Válasz a Huszadik Század körkérdésére. A zsidókérdés Magyarországon (A Huszadik Század körkérdése) A Huszadik Század Könyvtára, No. 64. Budapest, A Társadalomtudományi Társaság Kiadása, pp. 8-10.

P. K. (1910): A budapesti egyetem földrajzi tanszéke – Földtani Közlöny, XL. évf. pp. 561-562.

Dr. Hézser Aurél életműve[1]

Hézser Aurél, a 20. századi magyar geográfia kiemelkedő egyénisége 1887. október 21-én született Tállyán, az előttünk álló 18. századi lelkészlakban. Olyan családban nőtt fel, ahol a tudomány és a művészet ápolása, a tanítás és a közösség szolgálata hagyomány volt. Édesapja – Hézser Emil – Tállya református lelkésze és az Alsó-Zempléni Egyházmegye főjegyzője volt, aki egyháztörténeti kutatómunkában is jeleskedett (többek között megírta a tállyai református egyház történetét). Hézser Aurél *szellemi fejlődésének* első – és egyben meghatározó jelentőségű – színhelye a *szülői ház*, a mellette lévő *templommal* és *református iskolával*.

A szorgalmas, minden iránt érdeklődő és fogékony kisdiák valóságismeretét Tállya és környéke, a gazdag és változatos Tokaj-Hegyalja is formálta. Tállya – a filoxéra-pusztítás után is – markánsan őrizte a mezővárosi életformát, a protestáns szellemiséget, számos jelét adva a műveltség, a szaktudás és a fizikai munka megbecsülésének. Hézser nagy munkabírásának, munkaszeretetének és erkölcsi tisztaságának forrását itt, a családi mikrokörnyezetben és Tállya társadalmában, a szőlő- és bortermelő népességében kell keresnünk.

Hézser életútja – a tállyai iskola akkor már több mint két évszázados rendjének és hagyományainak megfelelően – Sárospatakra, az ősi református kollégiumba vezetett, ahol 1898-tól 1906-ig tanult, mindvégig kitűnő eredménnyel. Nem tudjuk, hogyan érlelődött benne az elhatározás, hogy a földrajz-természetrajz szakos tanári élethivatást válassza: minden bizonnyal a pataki tanárainak példamutató életvitele, tárgyi tudása és a környezeti hatások játszottak ebben szerepet. Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen *Lóczy Lajos,* a kor nagy geológus-geográfus tudósa volt a professzora. Érdeklődése ekkor a természetföldrajzra koncentrálódott, amit az is bizonyít, hogy Lóczy segítségét, irányító munkáját kérte az Eperjes-Tokaji-hegylánc hidrogeográfiai és geomorfológiai vizsgálataihoz. Az első tanév befejezése után, 1907-ben az egyetemi tanulmányait megszakította és Franciaországba utazott, ahol az osztrák-magyar főkonzul családjában nevelőként egy esztendőt töltött. A párizsi év a tanítás mellett nyelvismeretének és geográfiai tudásának – egész életére kiható, alkotásait meghatározó – gazdagodását jelentette. A Sorbonne egyetemen hallgatott földrajzi előadások és a nagy geográfusokkal való személyes kapcsolatteremtés érdeklődését a természetföldrajzról a társadalomföldrajzra, vagy ahogy akkor tájt nevezték, az emberföldrajzra irányították. Hazatérve, 1908-ban folytatta tanulmányait és az Eperjes-Tokaji vulkánsor korábban elkezdett tudományos vizsgálatát.

[1] Elhangzott 1993. május 14-én, Hézser Aurél tállyai szülőházán elhelyezett emléktábla avató ünnepségén. Megjelent a Földrajzi Közlemények CXVII. (XLI.) évf. 3. számában, 1993. pp. 196-199.

Az 1910. évben summa cum laude minősítéssel doktorált, majd a következő tanévben tanári diplomát szerzett. 1910-től néhány órában, 1911-től teljes állásban tanít a Hunfalvy János felső kereskedelmi iskolában, közben folytatja önképzését és tudományos munkáját.

1914-ben – 27 éves korában – megválasztották a Magyar Földrajzi Társaság titkárának. Nagy kitüntetés és szakmai elismerés volt ez a tisztség Hézser számára, hiszen ebben az időben *Teleki Pál,* a világhírű földrajztudós és politikus látta el a főtitkári feladatokat. Hézser 1921-ig töltötte be ezt a szerepkört és ehhez kapcsoltan a Földrajzi Társaság könyvtárának vezetését. Mindezt társadalmi munkában végezte, a főállását a felső kereskedelmi iskolában továbbra is fenntartotta. Hézser kapcsolata ezután sem szakadt meg a Magyar Földrajzi Társasággal: 1922-től választmányi és levelező tagja, majd 1929-től 1940-ig a Társaság tudományos folyóiratának, a Földrajzi Közleményeknek a szerkesztője.

1923-ban szakirodalmi munkásságának elismeréseként a pécsi egyetemen magántanári címet kapott az emberföldrajz tárgyköréből.

Hézser Aurél szülőháza

Az 1935. évben Hézsert a Mester utcai felső kereskedelmi iskolába helyezték át igazgatói beosztásba, majd két évvel később, ált. tanulmányi felügyelőnek is kinevezték.

1932-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemen is magántanárrá, 1938-ban pedig egyetemi nyilvános rendkívüli tanárrá habilitálta. Hézser tehát egyrészt a középiskolai földrajzoktatásban, másrészt a földrajztanárképzésben és a tudományos kutatómunkában találta meg élete célját és értelmét. S ennek eredményei olyan maradandó értékek, amelyek beépülnek a földrajzi gondolkodásunkba, tudományos és oktatómunkákba, de kellő időtávolságból is nézve, fontos építőelemei a magyar földrajztudománynak és -oktatásnak.

Hézser Aurél hatvanéves korában, 1947. február 11-én halt meg Budapesten. Szellemi örökségéről, földrajzi tanulmányairól, könyveiről – összefoglalásszerűen – a következőket emelem ki.

Tudományos munkásságának fő területe az *emberföldrajz* művelése, ennek elméleti és módszertani alapjainak kimunkálása. Az emberföldrajz feladata a kultúrtáj és a tevékenységi formák rendszerének magyarázó leírása. A 19. században élt – és a hazai földrajzi gondolkodásra is ható – geográfusok, mindenekelőtt *Friedrich Ratzel*, a földrajzi determinizmus hívei voltak. A földrajzi környezetnek az emberre gyakorolt hatását vizsgálták. A társadalmi-gazdasági jelenségekben és folyamatokban a geográfiai tényezők meghatározó szerepét hirdették.

A francia *Jean Brunhes* (1869-1930) az emberi munka tájformáló hatását, kultúrtájteremtő tevékenységét helyezte a földrajzi kutatások középpontjába, megteremtve ezzel az emberföldrajznak egy másik irányzatát. Hézser a francia „Geographie Humaine"-iskola képviselői közül *Jean Brunhes* „Antropogeográfia" című művét és *Vidal de la Blache* regionális emberföldrajzi munkásságát tekintette olyan elméleti alapnak, amelyre építhette önálló tudományos gondolkodását.

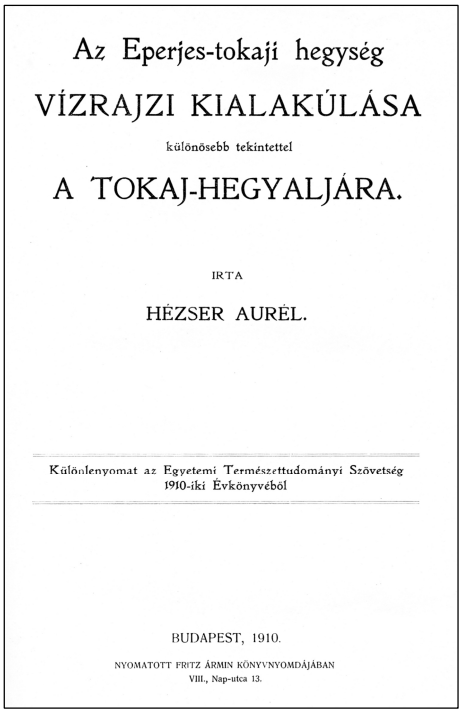
Hazai földrajztudósaink közül *Teleki Pál* munkássága gyakorolt nagy hatást Hézser tudományos tevékenységére. Az emberföldrajz tárgyköréből írt dolgozataiban – pl. Magyarország földrajzi helyzete (1916), Közlekedésföldrajzi problémáink (1939) stb. – érvényesítette a Teleki-féle alapkövetelményeket: a genetikai elv (a fejlődéstörténeti szemléletmód) alkalmazását, a kauzalitást, vagyis a földrajzi ok-okozati összefüggések feltárását és a szintézisre való törekvést.

A 20. század első fele a szintetizáló geográfia nagy korszaka, és ennek egyik meghatározó személyisége volt Hézser Aurél is. A Magyarország társdalom- és gazdaságföldrajzi vizsgálataival foglalkozó írásain kívül külön vonulatot jelent munkásságában a tudományelméleti kérdésekkel való foglalkozás. E tárgykörből megjelent tanulmányai – pl. 1922-ben „A földrajzi tájleírás", „Az emberföldrajz fogalma és tárgyköre", 1930-ban „Emberföldrajzi feladataink", 1934-ben „A kultúrák földrajzi alapjai", 1939-ben „Az emberföldrajz módszerei" és „A tájak emberföldrajzi jellege" stb. – a magyar humánföldrajz szemléletében-módszerében nagyrészt ma is értékálló alkotásai. Említést érdemel az is, hogy a néprajztudós *Bátky Zsigmond* felkérésére Hézser lefordította Brunhes több mint ötven íves (mintegy 1200 gépelt oldalnyi) könyvét, de ez a kitűnő alapmű – anyagi okok miatt – nem jelent meg.

Hézser életművének másik nagy területe a *tantervkészítés*, a *tankönyvírás* és a *földrajzmódszertan művelése*. Századunkban a földrajztanítás tartalmi és módszertani korszerűsítése – az iskolai nevelés és képzés gyakorlati célkitűzései és a geotudományok új eredményei alapján – már folyamatként jelenik meg. Ebbe a tantárgy-modernizáló folyamatba a pályakezdő Hézser már az 1910-es években bekapcsolódik egyre-másra megjelenő dolgozataival és a Magyar Földrajzi Társaság Didaktikai Szakosztályában tartott előadásaival. Első írásai még csak egy-egy módszertani részletkérdéssel, egyes elemeivel és vázlatminták közreadásával foglalkoznak, később inkább a koncepcionális témakörök kidolgozására törekszik. Sikeres problémafelvetései és –megoldásai nagy tekintélyt,

szakmai elismerést eredményeztek számára. 1922-ben „A gazdasági irányú földrajzoktatás" című tanulmányával részt vesz a *Teleki Pál* és *Vargha György* szerkesztésében megjelent, a földrajzmódszertanban korszakos jelentőségű kézikönyv, „A modern földrajzoktatás" megírásában.

Az 1910-20-as években aktív szereplője a tantervi vitáknak is. 1921-ben a felső kereskedelmi iskolák számára elkészíti a földrajz tantervét és módszeres utasításait, amely alapján megírja nagy sikerű tankönyv-sorozatát. Kiváló felkészültségének, nagyszerű érveinek és vitakészségének köszönhető, hogy 1921-ben – javaslatára – az emberföldrajz is bekerült a felső kereskedelmi iskolák tantervébe. Első tankönyve, „Az emberföldrajz alapjai (Antropogeográfia)" címmel 1921-ben jelent meg, majd ezt követték a Magyarország gazdaság-földrajza, Európa gazdasági földrajza, továbbá Ázsia, Afrika, Amerika és Ausztrália gazdaság-földrajza a felső kereskedelmi iskolák számára. Írt ezen kívül egy gimnáziumi tankönyv-sorozatot is, köztük a Kár-pátok és a Magyar-medence földrajza címmel. Tankönyveiben a korábbi enciklopédikus jellegű tananyagfeldolgozás, a leírás helyett a rendszerezésre helyezi a hangsúlyt, a fejlődést, az oksági kapcsolatokat, a geográfia összefüggéseit igyekszik bemutatni. Az embert, a környezetét hasznosító és átalakító társadalmat állítja a földrajzi vizsgálódás centrumába. A nyugat-európai emberföldrajz nagy mestereitől tanult módszerrel, az ember és a táj, a település és a földrajzi környezet összefüggéseit tárta fel. Az emberföldrajzi jelenségekben a természeti tényezők (geográfiai környezet) irányító és meghatározó befolyását hangsúlyozza, s ezáltal a földrajzi determinizmus mérsékeltebb, lényegében az adott kor pozitív irányzatának, Jean Brunhes koncepciójának megvalósítója.

Az Eperjes-tokaji hegység

VÍZRAJZI KIALAKÚLÁSA

különösebb tekintettel

A TOKAJ-HEGYALJÁRA.

IRTA

HÉZSER AURÉL.

Különlenyomat az Egyetemi Természettudományi Szövetség 1910-iki Évkönyvéből

BUDAPEST, 1910.

NYOMATOTT FRITZ ÁRMIN KÖNYVNYOMDÁJÁBAN VIII., Nap-utca 13.

Hézser szépen felépített, logikus, tiszta fogalmakkal dolgozó, gazdagon illusztrált és jól tanulható tankönyvei másfél-két évtizeden át voltak használatban.

Hézser nagyon szerette és kitűnően ismerte Tokaj-Hegyalját és tágabb környezetét. Feltehetően már ifjú korában sokat kirándult az Eperjes-Tokaji vulkánsor vidékére, ahol a felszínformák, a makro- és mikro-képződmények, a gazdasági élet változatossága, a települések stb. felkeltették érdeklődését a természet- és társadalomföldrajz jelenségei iránt. Egyetemi évei alatt – a kitűnő

mester, *Lóczy Lajos* professzor útmutatásai szerint – természetföldrajzi vizsgálatokat folytatott az Eperjes-Tokaji-hegyvidék déli, manapság Zempléni-hegységnek nevezett területén. A vízrajzi hálózat kialakulását tanulmányozta, és e témakörből 1910-ben doktori értekezést készített, amelyet – mint említettem – még az egyetemi tanulmányai befejezése előtt, sikeresen megvédett. A disszertáció rövid összefoglalása az Egyetemi Természettudományi Szövetség Évkönyvében jelent meg 1910-ben „Az Eperjes-Tokaji hegység vízrajzi kialakulása különösebb tekintettel Tokaj-Hegyaljára" címmel.

1918-ban a Földrajzi Közleményekben egy másik összefoglalót közölt egy szakosztályi ülésen tartott előadásáról „A Tokaj-Hegyalja tájrajzi jellemzése" címmel. 1921-ben a *Kogutowicz K.* által megindított és szerkesztett „Föld és Ember" c. folyóirat első számában az első közlemény is Hézsertől származik „Egy község emberföldrajzi leírása (Telkibánya)" címmel.

Hézser több elméleti témával foglalkozó munkájában szorgalmazza a falvak földrajzi vizsgálatát, de az 1920-as évekig alig-alig jelent meg ilyen jellegű tanulmány. Telkibánya szisztematikus feldolgozásával nemcsak a tájra, az egykori bányavárosra vonatkozó ismereteinket gazdagítja, hanem példát és követésre méltó módszert is mutat a faluföldrajzi vizsgálatokhoz. Hasonlóan példaértékű „A Tokaj-Hegyalja szőlőtermelése emberföldrajzi szempontból" című, 1924-ben megjelent tanulmánya, amely *ifj. Bartha Lajos* kutatásai szerint, egy nagy terjedelmű, kéziratban maradt dolgozatának tartalmi összefoglalója. Természetesen a Hegyaljával foglalkozó tanulmányaiban – és más munkáiban is – igen gyakran hivatkozik Tállyára. Így pl. az időjárás és a szőlőtermelés összefüggéseit a tállyai bortermelés mennyiségi változásai alapján szemlélteti. Megemlíti, hogy 1910-ben 16500, 1911-ben 21344, 1913-ban pedig csak 5800 hektoliter bor termett Tállyán. A Hézser tanulmányokból az is kitűnik, hogy Tokaj-Hegyalja nemcsak a tradicionális szőlő- és bortermelésével vált fogalommá, hanem a szellemi szférában, a tudományok és művészetek ápolásával is jelentősen gazdagította nemzeti kultúránkat. Hozzáteszem, a 16. századtól, a pataki kollégium, majd a bortermelő mezővárosok – köztük Tállya – protestáns iskolái révén a művelődés e kisrégió éppen olyan jellegadó sajátossága, terület- és gazdaságfejlesztő tényezője, mint a magas szintű termelési kultúra. Meggyőződésem, hogy ezek a környezeti hatások nagymértékben alakították-formálták Hézser Aurél természet- és társadalomszemléletét, földrajzi valóságismeretét.

Hézser sokoldalúságát bizonyítja az is, hogy 1919-ben – Teleki Pál megbízásából – Bátky Zsigmonddal és Kogutowicz Károllyal részt vett a béketárgyalásokra készülő településföldrajzi térképek szerkesztésében is. Később több tematikus térképe jelent meg a Zsebatlasz-sorozatban, majd 1929-ben a Kogutowicz-féle „Iskolai Atlasz" egyik főmunkatársa volt.

Hézser Aurél gazdag életműve még feldolgozatlan. Az írásairól csaknem teljesnek tekinthető bibliográfia áll rendelkezésünkre, életrajza, tanári munkássága alig ismert, egyéniségéről – a nagy kortársak, pályatársak és tanítványok elha-

lálozása miatt – már nehéz információkat gyűjtenünk. Az utóbbi két-három évtizedben tudományművelő kortársai – *Marjalaki Kiss Lajos, Szabó László, Peja Győző* és *Udvarhelyi Károly* – nagyon pozitívan nyilatkoztak Hézser egyéniségéről, humánus, segítőkész magatartásáról, erkölcsi szilárdságáról, mély hazaszeretetéről, és leginkább a színvonalas előadásairól, szakmai munkásságáról.

A vázolt pályakép alapján is megállapítható, hogy Hézser Aurél munkássága – tanári, tudományos és közéleti tevékenysége – jelentős hozzájárulás volt a 20. századi magyar geográfia fejlődéséhez és népünk földrajzi műveltségéhez.[*]

Dr. Frisnyák Sándor

[*] Megjelent: Földrajzi Közlemények, 1993. pp. 60-64.

Dr. Peja Győző geomorfológiai kutatásai a Zempléni-hegységben

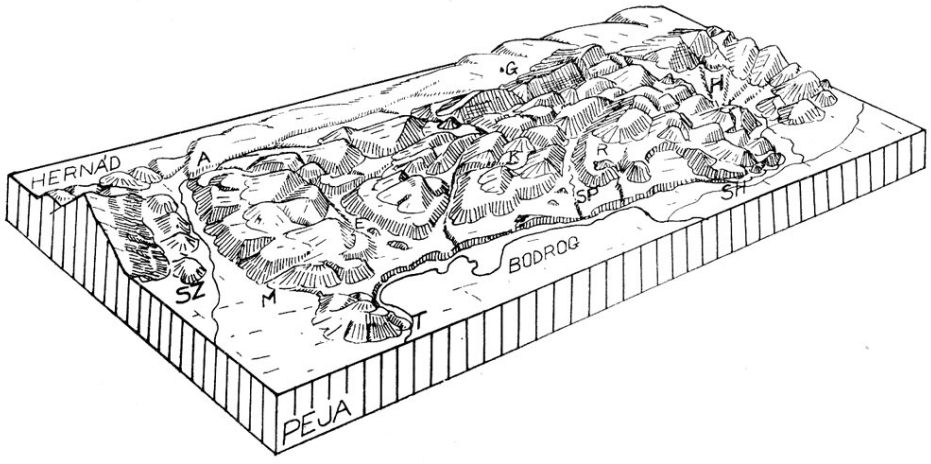

Dr. PEJA Győző (1907-1983) Kossuth-díjas gimnáziumi igazgató és földrajztudós életművéről az elmúlt ötven évben sok méltatás jelent[1] meg, így a mai konferenciánkon – *születésének századik évfordulója alkalmából* – a Zempléni-hegységben folytatott geomorfológiai kutatásait foglalom össze, mellőzve az életrajzi adatok megismétlését.

Pályakezdő tanárként, majd később az 1960-as évek közepén tantestületének tagjaként sokszor jelen lehettem PEJA Győző kutatóútjain, többek között a Zempléni-hegységben is. Így közelről megfigyelhettem munkamódszerét, amelynek egyik jellemző sajátossága az volt, hogy az észrevételeit-megállapításait, az ok-okozati összefüggéseket és kölcsönhatásokat segítőtársainak azonnal megfogalmazta. PEJA Győző természeti geográfus volt (a földrajztudományok kandidátusa), de a terepmunkái során a település- és gazdaságföldrajz témakörébe tartozó jelenségekre és folyamatokra is felhívta a figyelmünket. Kutatóútjain, közös tudományszervező és közéleti munkáink során nagyon sokat tanultam PEJA Győzőtől, szakmai dolgokat és emberséget. Közös munkáink közül megemlítem, mert éppen *ötven esztendővel ezelőtt* történt, *megalakítottuk a Magyar Földrajzi Társaság Miskolci Osztályát*, amelyben az elnök PEJA Győző mellett a titkári feladatokat láttam el. Ebben a szerepkörünkben Sárospatakon és Tokajban, a Borsodi Földrajzi Hetek rendezvénysorozat részeként Szerencsen és máshol is tartottunk földrajzi tudományos konferenciákat és ismeretterjesztő előadásokat. PEJA Győző gazdag életműve ilyen vonatkozásban is kapcsolódik a Zempléni-hegységhez.

PEJA Győző az 1950-es években kezdett foglalkozni a Zempléni-hegység geomorfológiai vizsgálatával. Ez idő tájt KÁDÁR László *geográfusprofesszor irányításával* a tokaji Nagy-hegyen és környékén végzett löszgenetikai és morfológiai kutatásokkal *indult meg a hegység természetföldrajzi feltárása*. A Kádár tanítványok (elsősorban PINCZÉS Zoltán) és PEJA Győző geomorfológiai kutatásai egymástól függetlenül folytak. A PINCZÉS-csoport kutatásait hosszú évtizedeken keresztül a Magyar Tudományos Akadémia támogatta[2]. PEJA Győző egy *alkalmi feladatként*, a Borsod megyei Idegenforgalmi Hivataltól kapott megbízás alapján (ennek megfelelően csak rövid időre) terjesztette ki kutatási

területét a Zempléni-hegységre. Geomorfológiai kutatásai két tudományos értekezésben és két honismereti írásban összegeződnek. Időrendben elsőként „A *Zempléni-hegység felépítése, kialakulása és felszíne*" c. tanulmánya jelent meg[3]. Ennek összefoglaló és népszerűsítő jellegű változatát 1958-ban a Borsodi Földrajzi Évkönyvben publikálta[4]. 1962-ben a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat felkérésére *előadói segédanyagot* írt a hegység természetföldrajzáról[5], majd két évvel később a boldogkőújfalui kőtenger kialakulásáról[6].

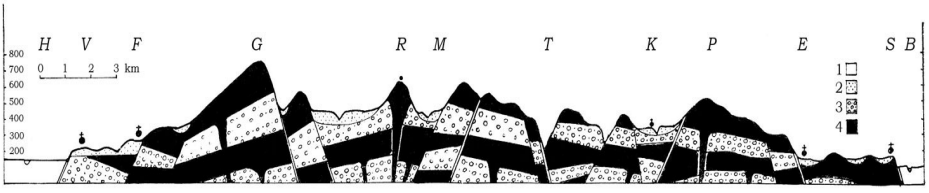
1. ábra. A Zempléni-hegység tömbszelvénye (szerk. Peja Gy.).
A= Abaújszántó, G= Gönc, H= Hegyalja, K= Komlóskai-medence, M= Mád, R= Radvány, SH= Sátoraljaújhely, SP= Sárospatak, SZ= Szerencs, T= Tokaj

A 20. század közepéig a Zempléni-hegység a hazai földrajztudomány egyik leginkább elhanyagolt területe volt. Ugyanakkor a regionális földtani vizsgálatok és az ásványi nyersanyagok kutatása már másfél-kétszáz esztendővel korábban elkezdődtek[7].

PEJA Győző – építve a geológusok kutatás-eredményeire – egy kérdéskörben, a *táj felszínalaktanának* vizsgálatával törekedett eredeti alkotásra. A tudománytörténeti és egyéb könyvészeti források alapján megállapítható, hogy PEJA *elsőként foglalkozott a hegység földrajzi felosztásával és formaelemeivel*.

A vizsgált terület – mint ismeretes – az Eperjes-Tokaji-hegylánc déli része. A tokaji Kopasz-hegytől a Kárpátok homokkő vonulatáig húzódó földtani-földrajzi tájat a geológusok három részre tagolják: az Eperjesi-, a Szalánci- és a Tokaji-hegységre. PEJA ez utóbbival, a hazánkhoz tartozó és 1920-as évektől a tankönyvekben és térképeken *Zempléni-*, ritkábban *Sátor-*, (a *Marosi-Somogyi*-féle tájfelosztásban *Tokaj-Zempléni)-hegységnek* nevezett területet vizsgálta[8]. A Zempléni-hegységet tájegységei szerint nyolc részre különítette el. Ezek a következők: 1. a *Szerencsi-dombvidék*, 2. a *Molyvás-hegycsoport*, 3. a *Háromhutai-*

hegycsoport, 4. a *Nagy-Milic-hegycsoport*, 5. a *peremlépcsős hegységszegély* (Hegyalja és Dűlő = Mező- és Telkes-dűlő), 6. a *Szerencsi tektonikus árok*, 7. a *tektonikus öblök* (a keleti oldalon a Bodrogkeresztúri-, az Erdőbényei-, a Tolcsvai-, a Radványi-, a Széphalom-rudabányácskai- és a Vilyvitányi-öböl, a nyugati oldalon a Boldogkőújfalui-, a Fonyi- és a Telkibányai-öböl), 8. a *magas medencék* (a Sima-baskói-, a Regéci-, a Háromhutai-, a Komlóskai-, a Kovácsvágási-medence és a Hegyköz medencecsoportja).

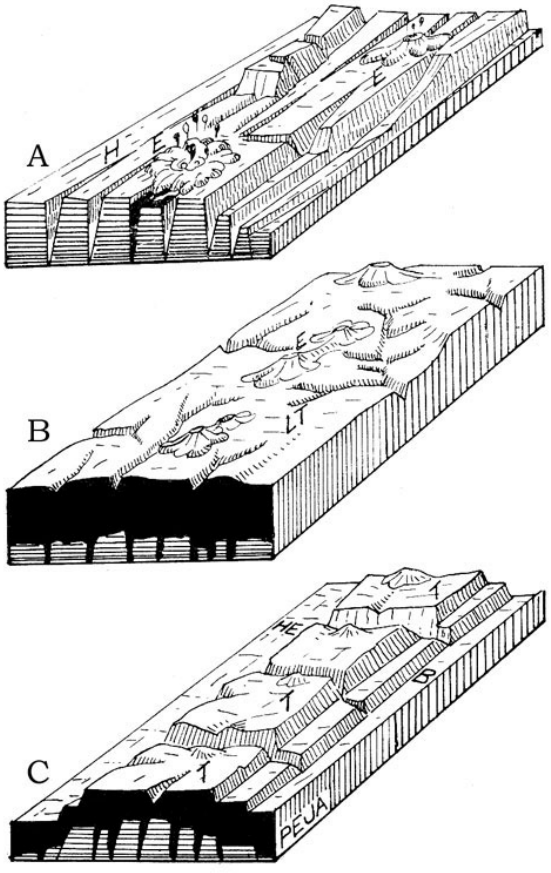

2. ábra. A Zempléni-hegység geomorfológiai keresztmetszete Vilmány és Sárospatak között (szerk. Peja Gy.). A magasság torzítása ötszörös.
A jelek magyarázata: 1= alluviális hordalék, 2= pleisztocén lösz, nyirok és lejtőtörmelék, 3= andezit, és riolittufa, konglomerátum. Könnyen pusztuló kőzetféleségek, 4= andezit, és riolitlávatakarók, lávadugók. Nehezen pusztuló kőzetféleségek. Betűk magyarázata: H= Hernád-völgy, V= Vilmány, F= Fony és Hejce, G= Gergely-hegy, R= Regéci vár, M= Mogyoróska, T= Nagy-Tolcsva-völgy, K= Komlóska, P= Nagypapa-hegy, E= Hercegkút, S= Sárospatak, B= Bodrogköz

PEJA Győző a kutatási eredményeit összegező tanulmányában részletesen foglalkozott a hegység földtani felépítésével, kialakulásával, tönkjellegével, rögös szerkezetével és a hegység völgyhálózatával. Megállapította, hogy a hegységet két, egy alacsonyabb (120-150 m tengerszint feletti magasságú) és egy magasabb (250-300 m-es dombsorból álló) peremlépcső övezi. A fiatal, pliocén levetődéssel létrejött alacsonyabb lépcső keleten (Tokaj-Hegyalján) 2-3 km, a Hernád-árok mentén 5-6 km széles. Az őstönk szélén levetődött magasabb peremlépcső a hegység törzsét szegélyezi, továbbá a Szerencs-árokban és a tektonikus öblökben is megtalálható. A 250-300 méteres dombok napsütötte lejtőit a szőlőültetvények és gyümölcsösök díszítik, míg az alacsonyabb lépcsőn szántóvető gazdálkodást folytatnak.

PEJA szerint nincs hazánknak még egy hegysége, amelynek rögökre való daraboltsága ilyen pompásan és világosan jelentkezne a felszínformákban. A tektonikus mozgásokkal összetöredezett és jól körülhatárolható *rögként* jellemzi pl. a 20 km hosszú és 10 km széles Molyvás-rögöt, a Háromhutai- és a Nagy-Milic hegycsoportot. A kisebb rögdarabok süllyedésével a hegység szélén *tektonikus öblök* alakultak ki, amikor a szomszédos területek (a Hernád-árok és a Bodrogköz) lesüllyedtek. A hegység tönkösödése, megismétlődő kiemelkedése és rögökre való töredezése következtében a Zempléni-hegység *völgyhálózata* is többször átrendeződött. Említést tesz az 500-600 m-es szinten található *száraz*, *függővölgyekről*, mint a pleisztocénből átöröklött formákról. A fosszilis

formák között olyanokat is talált, amelyeket a jelenkori vízfolyások megfiatalítottak (pl. a Tekeres- és a Sár-völgy). A mély és egyenes futású völgyek (pl. a Nagy-Tolcsva-völgy) tektonikus vonalakon alakultak ki. Foglalkozik a Szerencs-patak pleisztocén völgyrendszerével is, amely – a tektonikus mozgásokkal létrejött völgyeltolódással – a Hernád vízgyűjtő területéről vezeti el a vizeket.

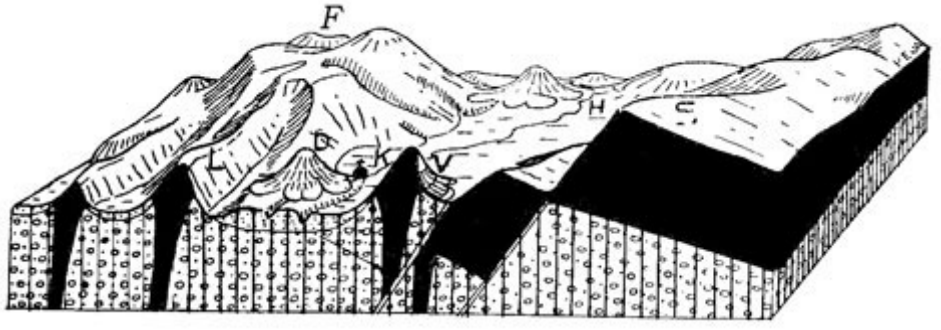

3. ábra. A Zempléni-hegység kialakulásának egyes fázisai, a geomorfológiai adatok alapján elképzelt tömbszelvény-sorozat (szerk. Peja Gy.).

A/ Felszín a miocén korszakban. A mély hasadékon két erupciós pontot jelöltünk. Jobbra az alföldi rész süllyedékének széle látszik. B/ Felszín a pliocén korszak elején. Több száz méter vastag vulkanikus takarón vulkáni kráterek ülnek. Megindul a denudáció. C/ Pliocén végi felszín. A lekopott vulkanikus takaró (tönk) sakktáblaszerűen összetöredezett, szélei lesüllyedtek, közepe megemelkedett. Ezen a felszínen alakultak ki a mai formák. B= Bodrogköz helye, E= erupciós központok, H= hasadék, HE= Hernád, LT= lávatakaró (vulkanikus kőzetek takarója), T= tönkdarabok

A makro- és mikrorelief jellemzése után felvázolja – és egy tömbszelvénysorozattal szemlélteti – a *felszínfejlődés folyamatát*. Gondolatmenete a következő: a miocén tortónai emeletében egy délnyugat–északkeleti irányú, 50 km széles hasadéköv nyitotta meg a feltörő zempléni vulkánok útját. A hasadékrendszeren több kitörési centrum alakult ki, amelyeken változatos kőzetanyagok kerültek felszínre. A kitörési (erupciós) időszakokat hosszabb-rövidebb nyugalmi (intererupciós) időszakok szakították meg. A tűzhányóműködés riolitláva és tufa kitörésekkel indult, erre különböző összetételű andezit-

és dacitlávák ömlöttek, tufaszórásokkal váltakozva. A pliocén elején a vulkánosság megszűnt, de a posztvulkáni jelenségek (pl. a gejzírfeltörések és ércesedési folyamatok) még sokáig folytatódtak. Megindult a vulkánsor (az őshegység) denudációs lepusztulása. A kialakult Zempléni-őstönk a pliocén végén összetöredezett és egységesen megemelkedett, majd egyes darabjai – a peremeken és a belső területeken is – lesüllyedtek. A pliocén végi felszínen megindult, s a jégkorban és a jelenkorban folytatódott a mai formák kialakulása. A Zempléni-hegység jellemző formaelemeit egy mintaterületen, Kovácsvágás környékén mutatja be szép tömbszelvény segítségével.

4. ábra. A Zempléni-hegység formaelemei Kovácsvágás környékén (szerk. Peja Gy.)
D= lávadugó, F= Fekete-hegy (tönkmaradvány), H= Hosszú-patak, K= Kovácsvágás, L= lávasánc, S= Som-hegy, elbillent lávatakaró-darab, V= Jánosvára

PEJA Győző egy másik tudományos dolgozatában a kőtengerképződés folyamatát vizsgálta Boldogkőújfalu határában, egy 5-6 km hosszú és több száz méter széles hegyláblejtő területén. A sziklamező képződményeit a genetikus szemlélet alapján *kőtengerként* határozta meg, éspedig olyan formakincsként, amely a kőtengerképződés különböző fázisait jeleníti meg.

PEJA Győző geomorfológiai szintézise megalapozta a további természet-, társadalom- és gazdaságföldrajzi kutatásokat. Tanulmányait – mint ezt az irodalmi hivatkozások is bizonyítják – mind a geográfusok, mind pedig a társtudományok művelői ma is hasznosítják. Írásai időtálló munkák, de egyes tételeit, megállapításait a későbbi kutatások – elsősorban PINCZÉS Zoltán professzor öt évtizedes munkássága – módosították[9].

Összegezésképpen megállapíthatjuk, hogy PEJA Győző Zempléni-hegység kialakulásáról és felszínéről írt dolgozata értékes, a kor színvonalán álló, rengeteg terepmunkával készült *tudományos alkotás*, *a táj első geomorfológiai szintézise.*

Dr. Frisnyák Sándor

Jegyzetek

[1] *Frisnyák Sándor*: Dr. Peja Győző földrajzi munkássága (Borsod tudósai). Borsodi Szemle, 1958. 1. Uő. Hatvanéves dr. Peja Győző. Földrajzi Közlemények, 1967. 1. Uő: In memoriam dr. Peja Győző. Földrajzi Közlemények, 1984. 3. Uő: In memoriam dr. Peja Győző. In Fábián J. szerk. Dr. Peja Győző emlékezete. A Diósgyőri Gimnázium kincsestára l. Miskolc, 1999. Uő: Dr. Peja Győző életműve. In Dr. Peja Győző: Észak-Magyarország (Válogatott geomorfológiai tanulmányok), Miskolc-Nyíregyháza, 2000. *Fábián József* (szerk.): Múltunk, életünk. A miskolci Kilián György Gimnázium emlékkönyve, Miskolc, 1997. Uő: Dr. Peja Győző emlékezete. A Diósgyőri Gimnázium kincsestára l. Miskolc, 1999.

[2] *Pinczés Zoltán*: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajzi Intézetének kutatásai a Zempléni-hegyvidéken. In: Peja Gy.–Frisnyák S. szerk.: Borsodi Földrajzi Évkönyv V. Miskolc, 1964.

[3] *Peja Győző:* A Zempléni-hegység felépítése, kialakulása és felszíne. In: Nagy Lajos szerk.: Zempléni-hegység útikalauz. Bp. 1958. (Másodközlés: Dr. Peja Győző: Észak-Magyarország. Válogatott geomorfológiai tanulmányok, Nyíregyháza-Miskolc, 2000).

[4] *Peja Győző:* A gazdag és változatos Zempléni-hegység. In: Peja Gy. – Frisnyák S. szerk.: Borsodi Földrajzi Évkönyv I. Miskolc, 1958.

[5] *Peja Győző*: A Zempléni-hegység természeti képe. TIT előadói segédanyag, Budapest, 1962.

[6] *Peja Győző:* A boldogkőújfalui kőtenger (Adalékok a kőtengerképződés vizsgálatához). In: Peja Gy. – Frisnyák S. szerk.: Borsodi Földrajzi Évkönyv V. Miskolc, 1964.

[7] *Gyarmati Pál*: A Tokaji-hegység intermedier vulkanizmusa. A Magyar Állami Földtani Intézet Évkönyve LVIII. kötet, Budapest, 1977.

[8] *Marosi Sándor – Somogyi Sándor* (szerk.): Magyarország kistájainak katasztere I-II. Budapest, 1990.

[9] *Frisnyák Sándor*: Dr. Pinczés Zoltán tájkutató munkája a Zempléni-hegységben. In: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs és környéke, Szerencs-Nyíregyháza, 2002.

[10] A dolgozatot dr. Marosi Sándor akadémikus lektorálta. Szíves fáradozását e helyen is hálásan köszönöm.[*]

[*] Megjelent: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs, Dél-Zemplén központja. Nyíregyháza-Szerencs, 2007. pp. 23-29.

Emlékezés a száz éve született Dr. Kiséry Lászlóra[1]

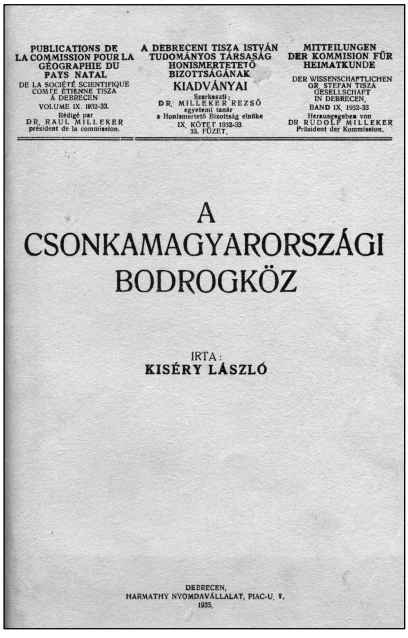

A 19. században és a 20. század első felében Miskolc és a megye tudományos kutatásával, monográfiák, tájföldrajzi-honismereti tanulmányok írásával elsősorban a tanárok foglalkoztak. Az 1950-es évek közepén, pályakezdő éveim alatt, Miskolcon még szép számmal tevékenykedtek olyan tudóstanárok, akik valamely szakterületnek országos hírű művelői voltak. Kitűnő felkészültségük, alkotó munkájuk és tudományos közéleti szerepvállalásuk példa volt számomra. Kerestem a közelségüket, hogy tanuljak tőlük, többnyire olyasmit, ami nem volt egyetemi tananyag, de hasznosíthattam a szellemi építkezésemben, a tudományos gondolkodásomban, az önálló munkastílusom kialakításában. Ilyen példaképem és atyai barátom, két tanévben kollégám is volt dr. Kiséry László (1911-1988) gimnáziumi tanár, *a Bodrogköz*, *a Taktaköz és a Harangod-vidék* földrajzi kutatója és a geográfia nagyra becsült népszerűsítője. 1957-ben ismerkedtünk meg, amikor dr. Peja Győző (1907-1983) gimnáziumi igazgató vezetésével létrehoztuk a Magyar Földrajzi Társaság Miskolci Osztályát.

Kiséry László földrajzi-honismereti érdeklődése gyermekkorában alakult ki, s ebben két tényező, édesapja (ref. tanító) személyes példamutatása és tárgyi tudása, másrészt a szülőfalu (Tiszalúc) természetvilága lehetett determináló. Középiskolai tanulmányait Miskolcon, a Református Gimnáziumban végezte, majd a Debreceni Egyetemen földrajz, történelem és latin szakos tanári diplomát szerzett. Debrecenben nagy tanáregyéniségek, pl. Milleker Rezső, Mendöl Tibor és a néprajzos Ecsedi István előadásait hallgatta. Oklevelének megszerzése után a Római Tudományegyetemen folytatott kiegészítő tanulmányokat. Hazatérve természet- és emberföldrajzi kutatásokat végzett a Bodrogközben, alkalmazva a Millekeriskola honismereti kutatásprogramját és -módszerét. Kutatási eredményeit 1935-ben „A csonkamagyarországi Bodrogköz” című (nyomtatásban is megjelent) doktori értekezésében foglalta össze. Disszertációja, melyben a kistáj kialakulását, felszínét, természeti és humán erőforrásait, az emberi tevékenységi formák idő- és térbeli változásait, a Bodrogköz és Tokaj-Hegyalja gazdasági kapcsolatait stb. írja le, ma is használt forrásmunka a földrajzi és néprajzi kutatásokban.

[1] Megjelent a Honismeret XXXIX. évf. 6. számában, 2011. pp. 27-28.

Földrajzi tájkutató munkáját nagy időkihagyással, az 1950-es évek vége felé folytatta: a Borsodi Földrajzi Évkönyv első kötetében a Bodrogköz településföldrajzáról (1958), a második kötetben a Harangod vidékéről (1959) közölt tanulmányt. Az 1962-ben – szintén a Borsodi Földrajzi Évkönyvben – megjelent dolgozatában a Taktaköz ősvízrajzi képét rekonstruálta, s ezzel – tudomásom szerint – befejezte szakmai publikációs tevékenységét. Később, a Borsodi Földrajzi Hetek rendezvény-sorozat keretében szakmai közönség előtt ismertette kutatási eredményeit, az emberformálta táj történetét, a táj- és a természeti erőforrások használatát stb.

PUBLICATIONS DE LA COMMISSION POUR LA GÉOGRAPHIE DU PAYS NATAL
DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE COMTE ÉTIENNE TISZA À DEBRECEN
VOLUME IX. 1932-33.
Rédigé par DR. RAUL MILLEKER président de la commission.

A DEBRECENI TISZA ISTVÁN TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG HONISMERTETŐ BIZOTTSÁGÁNAK KIADVÁNYAI
Szerkeszti: DR. MILLEKER REZSŐ egyetemi tanár a Honismertető Bizottság elnöke
IX. KÖTET 1932-33. III. FÜZET.

MITTEILUNGEN DER KOMMISION FÜR HEIMATKUNDE
DER WISSENSCHAFTLICHEN GR. STEFAN TISZA GESELLSCHAFT IN DEBRECEN.
BAND IX. 1932-33
Herausgegeben von DR. RUDOLF MILLEKER Präsident der Kommission.

A CSONKAMAGYARORSZÁGI BODROGKÖZ

IRTA: KISÉRY LÁSZLÓ

DEBRECEN, HARMATHY NYOMDAVÁLLALAT, PIAC-U. 9. 1933.

Az 1950/60-as években gyakran részt vett Peja Győző geomorfológiai kutatóútjain, így alaposan megismerte a Bükk, a Cserehát-dombvidék és a Zempléni-hegység földrajzát. A terep-munkák során figyelme kiterjedt a tájban folytatott emberi tevékenységekre is. Megfigyeléseit, helyszíni adatgyűjtéseit és a szakirodalmi forrásokat kitűnően hasznosította a föld-rajzi ismeretterjesztő munkájában. A TIT Földrajz-geológiai Szakosztály tagjaként Miskolcon, a borsodi ipar-vidék városaiban, a kisebb vidék-központokban, művelődési házakban, munkásszállásokon, üdülőkben és egyéb helyeken rendszeresen tartott földrajzi, táj- és helytörténeti előadásokat. Idegenvezetőként a helyszínen mutatta be megyénk természeti és kulturális örökségét, törekedve a résztvevők ismeret-gazdagítására, hon-szeretetük, táji identitásuk erősítésére. A régiónkkal kapcsolatos földrajzi, néprajzi és történelmi ismereteit beépítette az iskolai tananyagba is, felkeltve ezzel a diákok érdeklődését a helyi természeti értékek és a társadalmi-gazdasági jelenségek iránt.

Kiséry László életműve, oktató-nevelő tevékenysége egy iskolához, a Diósgyőri (korábban Hunfalvy) Gimnáziumhoz kötődik. Nagy érdeme, hogy a pártállami korszakban – néhány kollégájával együtt – átörökítette a Hunfalvy Gimnázium hagyományos értékrendjét és szellemiségét. Szakmai-pedagógiai munkásságát a folyamatos megújulás-korszerűsödés, a hagyományőrzés és a közösség szolgálata jellemezte. Életműve maradandóan beépül az iskola több mint százéves történetébe.[*]

Dr. Frisnyák Sándor

[*] Megjelent: Honismeret XXXIX. évf. 6. 2011. pp. 27-28.

Dr. Borsy Zoltán

Dr. Borsy Zoltán (1926-1997) Debrecenben született és egész életében szorosan kötődött szülővárosához. A középiskolai tanulmányait a debreceni Református Kollégium Gimnáziumában kiváló eredménnyel végezte, majd 1950-ben a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen történelem-földrajz szakos tanári diplomát szerzett.

A háború után a Földrajz Tanszéket újjászervező Kádár László professzor a kitűnő előmenetelű Borsy Zoltánt már harmadéves korában bevonta az intézeti munkába. Demonstrátorként gyakorlatokat vezetett, terepgyakorlatokat szervezett, és kezelte az intézet térképtárát. Az egyetem befejezése után a tanszék tanársegéde lett és bekapcsolódott az Alföld ÉK-i részének természetföldrajzi kutatási programjába. A Bodrogköz (1.) és a Bereg-Szatmári síkság geomorfológiai és fejlődéstörténeti tanulmányozása mellett a Magyar Állami Földtani Intézet megbízásából, a kiváló geológus Sümegi József vezetésével, földtani térképezést is végzett.

Az ötvenes évek második felének kutatásai a Nyírséghez kötődtek. Ennek a nagyon alapos kutatómunkának az eredményeiből védte meg kandidátusi értekezését, és írta meg „A Nyírség természeti földrajza" című monográfiát, amely még napjainkban is nagyon fontos munkának számít. A nyírségi kutatások meghatározták egész életútját. Egyre nagyobb figyelmet szentelt a szél felszínalakító tevékenységének a tanulmányozására. Összehasonlító felszínfejlődési és felszínalaktani vizsgálatokat végzett a hazai hordalékkúpokon. Ennek eredményeként jelentek meg a hazai futóhomok területek eolikus folyamatait és formáit bemutató tudományos dolgozatai (2.).

Széleróziós kutatásait, az eolikus törvényszerűségek tanulmányozását jelentősen segítette a Fizikai Földrajzi Laboratóriumban, a tervei alapján készült szélcsatorna, amely a földtudományi kutatásokban ma is egyedülálló hazánkban. A laboratóriumban végzett kísérletek eredményeit mindig összevetette a nemzetközi eredményekkel. Nagyon fontosnak tartotta a nyírségi mintaterületen végzett terepi eróziós méréseket, amelyek eredményeit összehasonlította a laboratóriumban kapott értékekkel. A gazdag hazai és a külföldi morfológiai terepismerete és a nagyszámú modellkísérletének eredményei lehetővé tették az akadémiai doktori értekezésének megírását. „A futóhomok mozgásának törvényszerűségei és véde-

kezés a szélerózió ellen" című terjedelmes dolgozatában (3.) az általános törvényszerűségek levezetése mellett elkészítette a futóhomok formáinak genetikus osztályozását, különös tekintettel a féligkötött területek formakincsére.

Kutatásai során mindig törekedett a hazai viszonylatban új módszerek bevezetésére, alkalmazására. A 70-es években újraindította a tanszéken az 50-es években már sikeresen folytatott pollenanalitikai vizsgálatokat. Az Alföld ÉK-i részén az elhagyott folyómedrek rétegeiből származó faszénmaradványokból az ATOMKI munkatársaival együttműködve radiokarbon kormeghatározásokat végzett. Az így nyert koradatokkal és a pollenvizsgálatok eredményeivel sikerült az Alföld ÉK-i részének fejlődéstörténetét új megvilágításba helyezni (4., 5., 8., 9., 12., 13.). Ehhez hozzájárult még az is, hogy a homokbuckák fosszilis talajainak rádiókarban adataival a homokmozgások periódusait sikerült kimutatni (6., 7., 10., 11.).

A hazai és külföldi folyóiratokban megjelent publikációi, nemzetközi konferenciákon tartott előadásai ismertté tették külföldön is. Elsősorban ennek köszönhető, hogy a Nemzetközi Földrajzi Unió Magyar Nemzeti Bizottságának négy évig volt az elnöke, továbbá az INQUA Euroszibériai Albizottsága rendes tagjává választotta.

Dr. Lóki József

Irodalomjegyzék

BORSY Z. (1953): A Bodrogköz felszínének a kialakulása. Földrajzi Értesítő pp. 409-418.

BORSY Z. (1969): Felső-Tiszavidék. In: A tiszai Alföld (Szerk. Pécsi Márton) Akadémiai Kiadó Budapest pp. 27-36.

BORSY Z. (1974): A futóhomok mozgásának törvényszerűségei és védekezés a szélerózió ellen. Akadémiai doktori értekezés. + Mellékletek Debrecen Kézirat.

BORSY Z. (1988): Az Alföld hordalékkúpjainak negyedidőszaki fejlődéstörténete. Földrajzi Értesítő 38., 3-4., pp. 211-244.

BORSY Z. (1990): Evolution of the Aluuvial Fans of the Alföld. In (eds. Rachocki A. H. – Church M.) Alluvials Fans: A Field Approach. pp. 229-246.

BORSY Z. (1991): Blown sand territories in Hungary. Z. Geomorph. N.E. Suppl., Bd. 90. Berlin-Stuttgart. pp. 1-14.

BORSY, Z. – CSONGOR, É. – SZABÓ, I. (1980): Ages of charcoal samples of geomorphologic interest in Northeast Hungary. Radiocarbon. Vol. 22. No. 3. pp. 774-777.

BORSY Z. – FÉLEGYHÁZI E. (1982): A vízhálózat alakulása az Alföld északi részében a pleisztocén végétől napjainkig. Szabolcs-Szatmári Szemle 3. Nyíregyháza pp. 23-32.

BORSY Z. – FÉLEGYHÁZI E. (1983): Evolution of network of water courses in the northeastern part of the Great Hungarian Plain from the end of the pleistocene to our days. Quarternary Studies in Poland. pp. 97-120.

BORSY Z. – CSONGOR É. – LÓKI J. (1985): Recent results in the radiocarbon dating of wind-blown sand movements in the Tisza-Bodrog interfluve. (Újabb koradatok a bodrogközi futóhomok mozgásának idejéhez). Acta. Geogr. Debr. pp. 5-16.

BORSY Z. – CSONGOR É. (1986): Milyen idős a futóhomok az Alföld ÉK-i részében. Föld- és Ég 2. sz.

BORSY Z. – FÉLEGYHÁZI E. – LÓKI J. (1988): A Bodrogköz természetföldrajzi viszonyai. In (szerk.: Fehér A.) Bodrogköz. Ember-Táj-Mezőgazdaság. Miskolc. pp. 1-92.

BORSY Z. – FÉLEGYHÁZI E. – CSONGOR E. (1989): A Bodrogköz kialakulása és vízhálózatának tanulmányozása. Alföldi Tanulmányok. Békéscsaba. pp. 65-82

Dr. Pinczés Zoltán tájkutató munkája a Zempléni-hegységben[1]

Dr. Pinczés Zoltán egyetemi tanár 75 éves és pontosan 50 esztendővel ezelőtt, 1951-ben kezdte el geomorfológiai kutatásait a Zempléni-hegységben. E kettős év-forduló kiváló alkalom, hogy megemlékezzünk Pinczés professzor eddigi élet-művéről, elsősorban konferenciánk tágabb környezetéhez, a Zempléni-hegységhez kapcsolódó tájföldrajzi-tájökológiai munkásságáról.

Pinczés Zoltán 1926. június 29-én született Balmazújvárosban. Iskolai tanulmányait szülővárosában kezdte (1932-1936), majd a debreceni Fazekas Mihály Gimnáziumban (1936-1944) és a Kossuth Lajos Tudományegyetemen (1944-1949) folytatta. Földrajz-történelem szakos tanári diplomája megszerzése után egy iparitanuló iskolában töltötte pályakezdő éveit. 1951-ben tanítómestere, *dr. Kádár László* professzor meghívására az Egyetemi Földrajzi Intézetbe került, ahol előbb tanársegéd (1951-1956), majd adjunktus (1956-1962), docens (1963-1978) és egyetemi tanár (1978-1996). 1972-től 1991-ig tanszékvezető, 1973-tól 1975-ig tanszékcsoport-elnök, 1975-től 1978-ig dékánhelyettes, 1984-től] 1986-ig a Földrajztudományi Intézet igazgatóhelyettese. S ezekben a vezetői szerepkörökben hatékonyan segítette- kezdeményezte a földrajztanár- és a geográfusképzés tartalmi-módszertani korszerűsítését, az oktatás tárgyi és személyi feltételeinek javítását, a változó feladatoknak leginkább megfelelő intézményei struktúra kialakítását (pl. nevéhez fűződik az Alkalmazott Tájföldrajzi Tanszék alapítása 1990-ben). 1996-tól nyugdíjas, de mint emeritusz professzor azóta is tanít és gazdag tudásával, tapasztalataival segíti szakdolgozóit és doktorandusz hallgatóit.

Oktató-nevelő munkája mellett öt évtizede folytat természetföldrajzi (elsősorban geomorfológiai) kutatásokat, először a Zempléni-hegységben és a Bükkben, alkotótevékenységének későbbi szakaszaiban a Kárpátokban és az Erdélyi-medencében. 1958-ban summa cum laude eredménnyel doktorált és három évvel később „A Zempléni-hegység déli részének természeti földrajza" c. értekezésével elnyerte a földrajztudomány kandidátusa címet. 1985-ben sikeresen védte meg „A jelenkori fagy (talajfagy) felszínformáló hatása hazánkban és en-

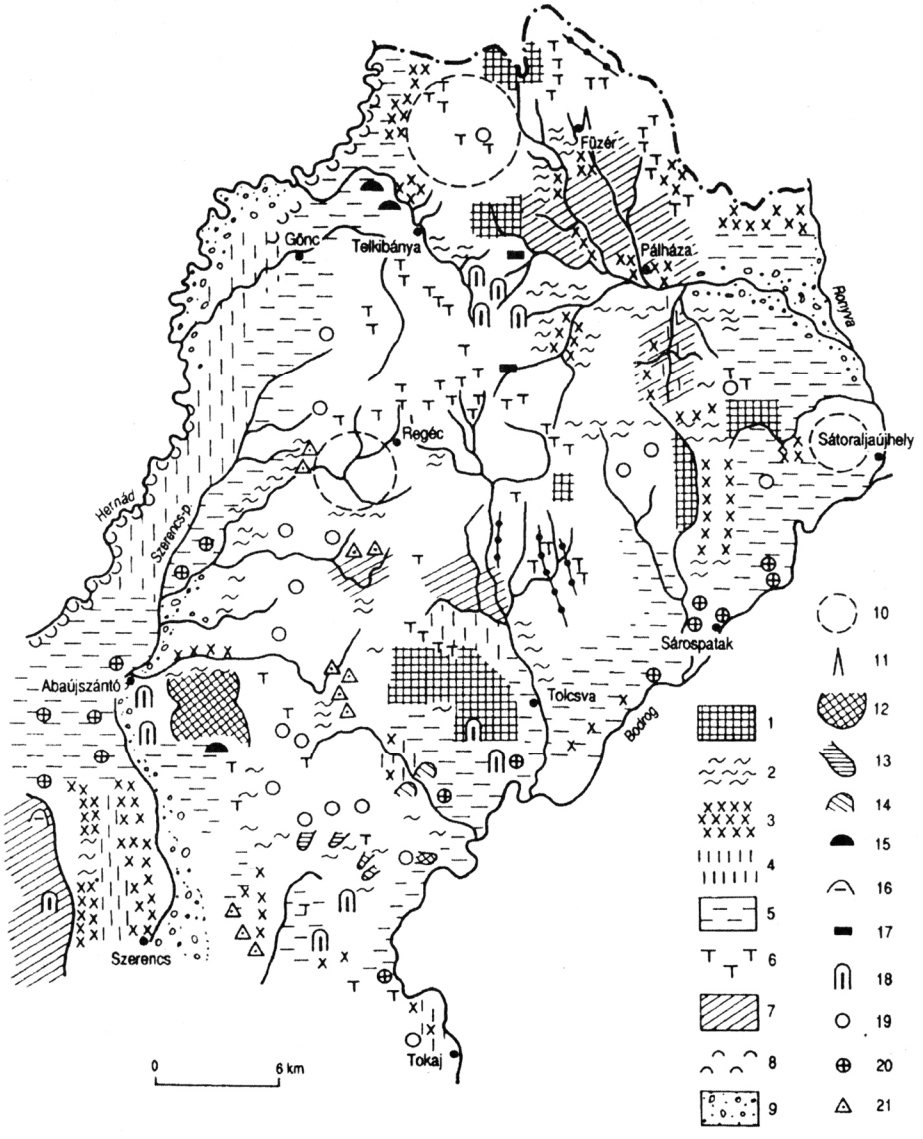
[1] Megjelent a „Szerencs és környéke" c. kötetben, Szerencs-Nyíregyháza, 2002. pp. 9-16.

nek gyakorlati jelentősége" c. akadémiai doktori disszertációját. Egy évtizeddel később doktori értekezése könyvként is megjelent. Az 1990-es években gyorsan követték egymást a Kárpátokról írt egyetemi tankönyvei és tudományos értekezései. Így pl. 1995-ben A Déli-Felföld természeti földrajza (Déli-Kárpátok és a Bánsági-hegyvidék), 1997-ben Az Erdélyi-peremhegyvidék természeti földrajza, 1998-ban az Erdélyi-medence természeti földrajza c. könyve, továbbá az Északnyugati-Felvidék, Kárpátalja és Erdély gazdasági életének földrajzi alapjairól írt terjedelmes dolgozatai. *Tudományos közleményeinek és könyvfejezeteinek száma meghaladja a 170-et.*[2] Szerteágazó *szakirodalmi tevékenységének valamivel több mint 20%-a jut a Zempléni-hegységre.* E néhány adatból is megállapítható, hogy Pinczés professzor eddigi életműve igen jelentős hozzájárulás a Kárpát-medence tudományos megismeréséhez, a hazai természetföldrajz gazdagításához. A *Zempléni-hegység tudományos vizsgálata és feldolgozása csak egy, de meghatározó jelentőségű része alkotótevékenységének.* Tájföldrajzi-tájökológiai kutatásairól 1964-től napjainkig *több mint harminc nemzetközi konferencián tartott előadásokat.* 1987 és 1994 között (úgy is mint a Kárpát-Balkán Geomorfológiai Komisszió elnöke) három nemzetközi konferenciát szervezett.

Igen jelentős Pinczés professzor *tudományos közéleti tevékenysége* is. 1960-tól 1967-ig a Magyar Földrajzi Társaság Tiszántúli Osztályának titkára, később elnöke (1967-1972), 1966-tól pedig az MFT országos választmányának tagja. 1973-tól 1986-ig az MTA Földrajzi Tudományos Bizottságának, 1985-től 1994-ig az INQUA Magyar Nemzeti Bizottságának tagja, az IALA Magyar Nemzeti Szekciójának elnöke, a DAB Természetvédelmi-Tájökológiai Munkabizottságának és számos más tudományos testületnek is érdemes tagja. *Oktató-nevelő és tudományos tevékenységét magas állami és szakmai kitüntetésekkel ismerték el* (pl. 1975-ben a Munka Érdemrend bronz fokozata, 1987-ben a Lóczy Emlékérem, 1992-ben a Magyar Földrajzi Társaság tiszteleti tagja, 1997-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje, 1999-ben a Teleki Sámuel Érem stb.).

A vázlatos pályakép után rátérek Pinczés professzor Zempléni-hegységben folytatott kutatásainak és fontosabb eredményeinek ismertetésére. A Zempléni-hegység természetföldrajzát Pinczés Zoltán előtt csak néhányan vizsgálták (pl. Hézser Aurél és a kortárs Peja Győző), míg a táj geológiájával az elmúlt másfél évszázad alatt a geológusok egész sora foglalkozott. Ötven év alatt Pinczés Zoltán és a tudományos iskolájához tartozó fiatalabb geográfus-nemzedék munkássága révén *a Zempléni-hegység ma hazánk egyik legrészletesebben feldolgozott hegyvidéke.* A tájföldrajzi-tájökológiai feltáró kutatások mellett egyetemes érvényű megállapításokkal is gazdagították a földrajztudományt (pl. a periglaciális felszínfejlődés).

[2] Munkásságának teljes bibliográfiája megtalálható Ilyés Zoltán és Keményfi Róbert szerkesztésében megjelent, A táj megértése felé (Tanulmányok a 75 éves Pinczés Zoltán professzor tiszteletére) c. könyvben (Debrecen-Eger, 2001. pp. 281-294.)

A Tokaji-hegység nagyformái(vázlat)

1 = szarmata idejű komplex eredetű felszín; 2 = Sümegium idejű hegylábfelszín; 3 = Bérbaltavárium idejű hegylábfelszín; 4 = terasz, eróziós sík; 5 = krioglacis, kriopediment; 6 = krioplanációs teraszlépcső, kőtenger, kőtörmelék; 7 = deráziós felszín, dombság, völgyköz; 8 = csuszamlás; 9 = hordalékkúp; 10 = kaldera; 11 = vulkáni csatorna maradvány; 12 = lávatakaró; 13 = lávanyelv; 14 = lakkolit; 15 = exhumált vulkáni tömeg; 16 = dagadókúp; 17 = telér; 18 = extrúzív dóm alakú hegy; 19 = roncsvulkán; 20 = tanúhegy; 21 = hévizes tevékenység (gejzirit, limnokvarcit) dombjai

1. Pinczés Zoltán *elsőként foglalkozott a Zempléni-hegység löszképződményeivel.* Kezdetben a Tokaji-hegyen, majd a Hegyalja és a Szerencsköz kisebb-nagyobb löszterületein folytatott vizsgálatokat. Megállapította, hogy a zempléni löszök a periglaciális időkben, hideg sztyepp-éghajlaton, hulló porból képződtek. A tokaji Nagy-hegyen, a Patkó-bánya felett 15-20 m, a tarcali oldalon átlagosan 5 m, a Hernád magasparton (pl. Pere és Alsódobsza térségében) 6-8 m vastag lösz halmozódott fel. A lösz a Hegyalján (Bodrog-) Kisfaludig, a hegység nyugati oldalán pedig Gönc vidékéig terjed. A *Zempléni-hegység peremtájainak eolikus löszfelhalmozódásai a nyírségi hordalékkúpból és a Hernád folyó hordalékából származnak.* (Pinczés Zoltán a Zempléni-hegység löszeit a Mende-Basaharc összlettel párhuzamosítja).

2. Fontos kutatási témája a *talajerózió,* amelyet először csak a Tokaji-hegyen (Hétszőlő, Lencsés-hegy), majd később a Bodrogkeresztúri-medencében és a Hegyalja más területein is vizsgált. Kutatómunkájába bevonta Boros Lászlót, egykori tanítványát, aki nemcsak a mérésekben segédkezett, az elemző-értékelő munkában és az eredmények közreadásában is kitűnő társa volt. Pinczés Zoltán saját készítésű osztályozó-felfogó-edényeket alkalmazott a parcellás kísérletekhez. A hólé- és esőbarázdák mélységét, szélességét és hosszúságát rendszeresen mérték és – jellegzetes megjelenítési formában – rögzítették. A vizsgálatok célja annak megállapítása volt, hogy *a különböző művelési módok miként befölyásolják a talajeróziót.* A lejtőkön lejátszódó talajeróziós folyamatokat a legteljesebben (tíz évre kiterjedően) egy mintaterületen, a Lencsés-hegy szőlőparcelláin vizsgálták. A Lencsés-hegyi kutatások azt mutatták, hogy *télen hasonló mértékű lepusztulással kell számolni, mint nyáron.* Pinczés Zoltán szerint az akkumulációs anyag télen kevesebb mint a barázdák mérete alapján a hiány, mivel a lemosott anyag egy része távozik a területről („láthatatlan erózió").

A Bodrogkeresztúri-medencében, ahol két munkatársával, Kerényi Attilával és Martonné Erdős Katalinnal folytatott geomorfológiai kutatásokat, több mint 300 fúrás és 200 talajfelmérés eredményeként elkészítették a 9 km^2-es terület talajeróziós térképét. A *talajpusztulási térkép alapján megállapították a művelési ágaknak az erózióra gyakorolt hatását.* A Pinczés Zoltán irányításával készült talajeróziós térkép – tudomásom szerint – első ilyen jellegű alkotás a magyar geográfiában.

3. A hazai *vulanikus hegységek felszínfejlődésének kérdése* évtizedeken át foglalkoztatta a geomorfológusokat. Pinczés Zoltán Zempléni-hegységben folytatott tudományos kutatásaiban is központi helyet foglal el a *tűzhányó-működés és formakincsének feltárása.* Kutatómunkájában új elem volt a vulkáni tevékenység lefolyásának, a lepusztulási anyag, valamint a klíma és a mai felszín kölcsönhatásainak vizsgálata. A Zempléni-hegységben a vulkáni működés a miocén bádeni emeletében, kb. 14-15 millió évvel ezelőtt kezdődött és a pliocénben, 9,4 millió esztendővel ezelőtt zárult. A *vulkáni működés többször ismétlődött* és a kitörések közé *nyugalmi szakaszok* iktatódtak. A nyugalmi pe-

riódusokban az exogén erők lepusztító-felszínformáló hatása érvényesült. A geográfusok korábban úgy gondolták, hogy a zempléni vulkánsor közel azonos gerinc- és csúcsmagassága a *tönkösödés* eredménye. *Pinczés Zoltán koncepciója szerint a tönkfelszínhez hasonló formák* – a hígan folyó láva szétterülésével vagy a vízben felhalmozódó vulkáni tufából – *elsődlegesen is kialakulhattak.* A szarmatában, a szubtrópusi klíma körülményei között *eróziós felszínek* formálódtak. A Zempléni- hegység peremén a *lépcsős felszíneket a pliocénben szemiarid éghajlaton történő lepusztulás alakította ki.* A keskeny peremlépcsők a Szerencsi-dombságban és Mád környékén több km-re szélesednek ki és elterjedésük a riolittufához kötődnek. *A lépcsős felszíneket Pinczés Zoltán pedimenteknek tartja.* Felfogása szerint a hegylábfelszínek (pedimentek) a nagyobb völgyekben (pl. Tolcsva- és a Kőkapu-völgyben) és a volt tengeröblöket szegélyező hegyek lejtőin is kialakulhattak (p1. Bózsva, Erdőbénye).

A jégkorban az éghajlat változásával és a Zempléni-hegység megemelkedésével az eróziós folyamatok jellege megváltozott, az areális lepusztulást a *mély völgybevágódás* és a *teraszképződés* váltotta fel. Megállapítja, hogy a „régi pliocén völgysíkok ma a patakok völgye fölött függenek". A pleisztocénban ezen a fiatalabb felszínen alakultak ki a völgyek. Ezt a felszínt Pinczés profeszszor „völgykiindulási szint"-nek nevezte el.

4. A Pinczés-féle kutatási projektek a Zempléni-hegység tudományos megismerése mellett gyakorlati jelentőségűek is, mivel azok eredményeit a különböző gazdasági ágazatok hasznosíthatják. Az agrárium számára igen jelentős Pinczés Zoltán – Magyarországon először alkalmazott – *fagykártérképező* munkássága. 1976-ban Justyák János meteorológus professzorral a hegyaljai mikrorégióban először foglalkoztak a fagykár-térképezéssel. Sátoraljaújhelytől – Tokajon át – Legyesbényéig minden szőlőterületet megvizsgáltak, minden tizedik szőlősorban 80 szőlőtőkén megszámlálták az elfagyott rügyek számát. A fagykár erősségére kategóriákat állítottak fel. Megállapították a tengerszint feletti magasság és a fagykár kapcsolatát, a fagykár és a morfológiai formák (pl. lejtők, völgyek, hegylábfelszínek) összefüggés-rendszerét. 1977-ben – Martonné Erdős Katalin és Csorba Péter közreműködésével – az elfagyott levelek alapján a Bodrogkeresztúri-medencében felmérte a fagykár területi kiterjedését. Rámutatott arra, hogy a szőlőművelési módoknak milyen hatása van a fagykár erősségére. A különböző időpontokban készített fagykártérképek bázisán megalkotta a Bodrogkeresztúri-medence *fagyveszélyességi térképét* három (mérsékelt, közepes és erős) fagyérzékenységi kategóriákkal. Hasonló fagykártérképezési munkákat végzett Tarcalon, a kísérleti gazdaság szőlőskertjében is.

5. Pinczés Zoltán és kutatócsoportja az 1990-es években a Zempléni-hegység és a Bükk-hegység *rétegzett homokos-kavicsos* (grézes litées) *lejtőüledékeit* vizsgálta. A lejtőüledék a Zempléni-hegység peremét felépítő piroklasztikumok – elsősorban riolittufák – lepusztulásából halmozódtak fel. Megállapították, hogy ezek a lejtőüledékek a *pleisztocén hideg, száraz éghajla-*

tán keletkeztek. Képződésük *növényzet* és *talaj nélküli felszínen* ment végbe, ezért az üledék steril, nincs vagy alig van agyagtartalma. A kutatócsoport (Pinczés Zoltán, Martonné Erdős Katalin és Dobos Anna) elsőként írta le a riolittufán képződött lejtőüledék kialakulását, jellemző sajátosságait és genetikus csoportok szerinti rendszerzését. A *lejtőüledékből pleisztocén fejlődéstörténetet rajzoltak meg.* A Zempléni-hegység „grézes litées" üledékeinek megismerése és kartográfiai feldolgozása a környezet-gazdálkodás (= tájhasznosítás) szempontjából is fontos.

6. A Pinczés életmű kiemelkedő eredményeként értékelhető a Bodrogkeresztúri-medencében 1974-től 1979-ig tartó *tájökológiai kutatómunka.* A komplex természet- és társadalomföldrajzi kutatómunkában Pinczés Zoltán irányítása mellett kiváló tudóstanárok (Csorba Péter, Justyák János, Kerényi Attila, Martonné Erdős Katalin, Süli-Zakar István és Vargha Zoltán), továbbá geográfus- és tanárszakos egyetemi hallgatók vettek részt. A vizsgált terület (9 km^2) Tokaj-Hegyalja összterületének mindössze 1%-a. A termőhely feltárása keretében *a cél az volt, hogy az optimális tájhasználat kialakításához adatokat szolgáltassanak.* A kutatási eredményeket egy, 1979-ben Tarcalon rendezett ankéton, több külföldi és hazai konferencián mutatták be. A Bodrogkeresztúri-medence tájökológiai vizsgálati anyagából mintegy 40 tudományos dolgozat, két akadémiai doktori értekezés, habilitációs pályázat és egyetemi doktori disszertáció, továbbá számos tanári diplomamunka készült.

7. Nagy szakmai érdeklődés kísérte Pinczés Zoltán *periglaciális formákkal* (elsősorban a *krioplanációval)* kapcsolatos – több évtizedes – kutatómunkáját is. E tárgykörben a '70-es években jelentek meg első tudományos közleményei, amelyet a későbbi publikációiban szinte folyamatosan gazdagított. A *Zempléni-hegység* – véleménye szerint – a *periglaciális formák leggazdagabb tárháza.* Ennek okát a geológiai szerkezetben – a peremeket felépítő riolittufa és a magasabb, központi részeket alkotó lemezes andezit sajátos lepusztulásformáiban – látja. A mikroformák e két magassági szinthez kapcsolódnak. Jellemzése szerint a *krioplanáció* olyan *elegyengetési folyamat,* amely az állandóan fagyott föld felszínén megy végbe az exogén tényezők – a fagy okozta aprózódás, a geliszoliflukció és a hólé leöblítő tevékenysége – hatására. Az *500 m-nél magasabb térszíneken kiroplanációs lépcsők, falak és meredek lejtők, míg a peremeken kriopedimentek alakultak ki.* Megállapítása szerint a *krioplanációs hegylábfelszínek* kialakulásában a legfontosabb a *dellék* szerepe. Ezek a hegylábfelszínt – pl. Tokaj-Hegyalja tufaövezetét – teljesen behálózták és nagytömegű anyagot szállítottak a lejtő aljára. A periglaciális üledékek vizsgálata és térbeli elterjedésének megállapítása azért is jelentős, mert a Zempléni-hegység földtani térképein korábban negyedidőszaki üledékként csak a lösz és a nyirok szerepelt.

Összegzésként kimondható, hogy a *Pinczés-életmű Zempléni-hegységre vonatkozó része önmagában is hatalmas tudományos teljesítmény.* Jó lenne, ha Pinczés professzor ezeket a kutatási eredményeket egy nagyobb szintézisben

foglalná össze, hogy hozzáférhető legyen mindazok számára, akik érdeklődnek a Zempléni-hegység természetföldrajza iránt. Reméljük, hogy egyszer erre is sor kerülhet, mint a dédelgetett tervei között szereplő Kárpát-monográfia is.

Befejezésül – a konferencia résztvevői nevében is – nagy tisztelettel és szeretettel köszöntöm dr. Pinczés Zoltán professzor urat 75. születésnapja alkalmából és alkotómunkájához jó egészséget és további sok sikert kívánok.

Dr. Frisnyák Sándor

Pinczés Zoltán fontosabb publikációi a Zempléni-helységről

PINCZÉS Z. (1954): A tokaji Nagyhegy lösztakarója – Földrajzi Értesítő, III. 3. 575-588.

PINCZÉS Z. (1960): A Zempléni-hegység déli részének természeti földrajza. (The physical geography of the southern-part of the Zemplén Mountains) – Kandidátusi disszertáció I-II., Debrecen 1-264.

PINCZÉS Z. (1960): A Zempléni-hegység déli részének természeti földrajza – Kandidátusi értekezés tézisei, Budapest, 1-8.

PINCZÉS Z. (1960): A tönkösödés kérdése a Zempléni-hegység déli részén. (Zur Frage der Rumpfbildung auf der Südseite des „Zempléni" Gebirges) – Földrajzi Eresítő, IX. 4. 453-477.

PINCZÉS Z. (1962): A Zempléni-hegység természeti földrajzi képe – A Magyar Földrajzi Társaság 1962. évi vándorgyűlésének kiadványa, Budapest, 1-8.

PINCZÉS Z. (1962): Komplexe Charakterisierung und Auswertung des Zempléner Gebirges – Physische Geographische Vorträge, Konferenz der Ungarischen Geographischen Gesellschaft und des Geographischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest-Balatonszabadi, VII/l-11.

PINCZÉS Z. (1964): A Debreceni KLTE Földrajzi Intézetének kutatása a Zempléni-hegységben – Borsodi Földrajzi Évkönyv, V., Miskolc, 118-122.

PINCZÉS Z. (1964): Analyse et appréciation complexe de la montage de Zemplén – Colloque de geographie Franco Hongrois. Academia Scientiarum Hugnarica Institutum Geographicum, Budapest, 148-154.

PINCZÉS Z. – BOROS L. (1967): Schneeschmelzerosion in den Tokajer Weingarten – Acta Geographica Debrecina, Debrecen, Tom. XIV. 101-113.

PINCZÉS Z. – BOROS L. (1967): Eróziós vizsgálatok a Tokaji-hegy szőlőterületein. (L'eroison dans les regions viticoles du mont á Tokaj) – Acta Geographica Debrecina, Debrecen, Tom. XIII/VI. 308-325.

PINCZÉS Z. (1968): Vonalas erózió a Tokaji-hegy löszén (Linear erosion on the loess of the Tokaj Mountain) – Földr. Közl. XVI. (XCII.) 2. 159-171.

PINCZÉS Z. (1969): Tertiary surfaces of the Tokaj (Zemplén) Mountains-Studia Geomorphologica Carpatho-Balcanica, Vol. III., Kraków, 3-16.

PINCZÉS Z. (1971): Erosion forms and erosion control in the vinelands of the Tokaj Mountains – International Geographical Union European Regional Conference, Budapest, Hungary, 60.

PINCZÉS Z. (1971): Die Formen der Bodenerosion und der Kampf gegen sie im Weingebiet des Tokajer Berges. – Acta Geographica Debrecina, Debrecen, Tom. X. 63-70.

PINCZÉS Z. (1973): Das Zempléner Gebirge, Tokaj-Hegyalja, Der Tokajer Kopasz, Bodrogszegi, Hernád-Tal. – Wegweiser, Debrecen, 32-44., 51.

PINCZÉS Z. (1974): The cryplanation steps in the Tokaj Mountains. – Studia Geomorphologica Carpatho-Balcancia. Vol. VIII., Kraków, 27-46.

PINCZÉS Z. – JUSTYÁK J. (1976): A domborzat fagykárosító hatása Tokaj- Hegyalján. (Die den Frostschanden modifizierende Wirkung des Reliefs in Tokaj- Hegyalja) – Földrajzi Értesítő, XXV. 1. 31-60.

PINCZÉS Z. – KERÉNYI A. – MARTONNÉ ERDŐS KATALIN (1978): A talajtakaró pusztulása a Bodrogkeresztúri-félmedencében. (Die Bodenabtragung im Halbbecken von Bodrogkeresztúr) – Földr. Közl. XXVI. (CII.) 3. 210-236.

PINCZÉS Z. – CSORBA P. – MARTONNÉ ERDŐS K. (1978): Rendkívüli szeptemberi fagykár hatása a Bodrogkeresztúr-félmedencében. (Wirkungen eines aussergewöhnlichen Frostschadens im Monat September im Halbbecken von Bodrogkeresztúr) – Földr. Közl. XXVI. (CII.) 3. 237-245.

PINCZÉS Z. (1981): A Bodrogkeresztúri-katlan domborzatának lejtőüledékeinek szerepe és jelentősége a terület gazdasági hasznosításában. (Rolle und Bedeutung des Reliefs und der Hangablagerungen des Halbbeckens von Bodrogkeresztúr in der wirtschaftlichen Benutzung des Gebiets) Geoökológiai viszonyok néhány sajátossága Tokaj-Hegyalján. Borsod-Abaúj-Zemplén megye Tanácsa. 64-84.

PINCZÉS Z. – MARTONNÉ ERDŐS K. (1983): Untersuchung eines Winterfrostschandens in der Tokajer Weingegend. (Téli fagykár a tokaji szőlőterületen) – Acta Geographica Debrecina, Debrecen, Tom. XXI. 25-37.

PINCZÉS Z. (1983): Hozzászólás a tokaji Nagy-hegy fejlődéstörténetének néhány kérdéséhez. – Acta Geographica Debrecina, Debrecen, Tom. XXI. 183-188.

PINCZÉS Z. (1984): The relation between relief and land use in the Tokaj- Hegyalja region – Studia Geomorphologica Carpatho-Balcanica. Kraków. XVII. 69-72.

PINCZÉS Z. – KERÉNYI A. – MARTONNÉ ERDŐS K . – CSORBA P. (1987): Geoecological research methods and utilization of the results on the basis of investigations in Tokaj Mountains. Ekologia (Bratislava, CSSR). 6., 4., 403-416.

PINCZES Z. (1989): Geomorfológiai adottságok és értékek. Zempléni Tájvédelmi Körzet és térsége, Regionális és tájvédelmi terv, Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Tájrendezési Tanszék, Budapest, 8-11.

PINCZÉS Z. (1993): Fagyékek a bodrogkeresztúri téglagyárban. Acta Geographica Debrecina, Debrecen, 1991-92., XXX-XXXI. 57-64.

PINCZÉS Z. (1995): Kryoplanationsfu flachen im Tokajer Gebirge. Acta Geographica Debrecina, Debrecen, 33., 31-46.

PINCZÉS Z. (1996): Conservation of natural and anthropogenic landscapes the example of the Tokaj Mountains. IAG European Regional Geomorphological Conference Hungary, April 9-12., 1996., p. 95.

PINCZES Z. (1997): A Tokaji-hegység krioplanációs hegylábfelszíneinek kialakulása és típusai. Földrajzi Értesítő, XLVI. 3-4., 205-216.
PINCZÉS Z. – MARTONNE ERDŐS K. – DOBOS A. (1998): A rétegzett homokos-kavicsos (grézes litées) lejtőüledékekről. Földrajzi Értesítő. XLVII. I. 5-18.
PINCZÉS Z. (1998): A Tokaji-hegység geomorfológiai nagyformái. Földrajzi Értesítő, XLVII. 3., 379-393.
PINCZÉS Z. (1998): A Tokaji-hegység kialakulása és geomorfológiai értékei. Földr. Közl. XXXII. (XLVI.) 1-2., 1-10.
PINCZÉS Z. (2000): A Tokaji-hegység löszei és löszszerű üledékei – in: Fábián Sz. Á. – Tóth J. (szerk.): Geokronológia és domborzatfejlődés (Tiszteletkötet Schweitzer Ferenc professzor úr 60. születésnapjára) – Pécsi Tudományegyetem, TTK, Földrajzi Intézet, Pécs, 123-137.*

* Megjelent: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs és környéke. Szerencs-Nyíregyháza, 2002. pp. 9-16.

Dr. Justyák János (1929-2012)

Az idén 100 éve, 1912-ben megnyílt Debreceni Tudományegyetem Földrajzi Intézete 1914-ben kezdte meg széleskörű tevékenységét *Milleker Rezső* vezetésével. 1926-ban került az Intézetbe *Berényi Dénes* – először gyakornok, majd az 1927-28-as tanévtől tanársegéd – akinek érdeklődése a meteorológia, az éghajlattan felé irányult. Bár ekkor még ilyen témájú rendszeres oktatás nem volt, rövidesen – a földrajz keretében – meteorológiai, klimatológiai előadásokat is tartott. A későbbi Meteorológiai Intézet majd Tanszék létrejöttében döntő momentum volt, hogy a Földrajzi Intézet keretei között 1928-ban létrehozta az azóta is üzemelő egyetemi meteorológiai állomást. Ennek és a környező meteorológiai állomásoknak a megfigyelési adataira épülő folyamatos kutatómunka tette lehetővé, hogy 1934-ben a Földrajzi Intézetben létrejöjjön a Meteorológiai Intézet Berényi Dénes vezetésével. Ettől kezdve már speciális meteorológiai előadásokat is tartottak az érdeklődő hallgatóknak.

1945 és 1949 között – mai szemmel nézve – egy átmeneti szakasz következett: a Meteorológiai Intézet félhivatalosan létezett a Földrajzi Intézeten belül, de már tantervileg előírt előadásokat tartott *Éghajlattan* címmel a földrajz szakos hallgatóknak. A felsőoktatás korszerűsítését 1948-49-ben indította meg a felügyelő tárca. Ekkor a Meteorológiai Intézet önállósult külön költségvetéssel, személyzettel, műszerállománnyal, könyvtárral a megalakult Természettudományi Karon belül. Az Intézetből tanszék 1951-ben lett, vezetésére Berényi Dénes kapott megbízást, akit 1952-ben egyetemi tanárrá neveztek ki. Mindezek és a tanszék személyi állományának bővülése – *Szász Gábor, Justyák János és Nagy Lajos* idekerülése – nyomán kiszélesedtek a meteorológia oktatásának lehetőségei is. A földrajz szakos hallgatók számára kötelezővé váltak következő tárgyak: *Általános meteorológia, Általános éghajlattan, A Föld éghajlata*. Ezeken túl választhattak még *A légkör fizikája, a Mikroklimatológia* és az *Agroklimatológia* tárgyak közül. A képzés, az oktatás segítésére különböző jegyzetek készültek a tanszéken, valamint bevezetésre került a nyári terepgyakorlat is.

A 60-as évek második felére Berényi professzor egészségi állapota megromlott, ezért 1968-ban nyugdíjba vonult, de nem vált meg a tanszéktől. A tanszék vezetését *Justyák János* vette át, irányításával a tanszék változatlanul folytatta tovább tevékenységét. Ezen évek folyamán ugyanis a tanszék oktatási feladatai jelentősen nem változtak, bár a TTK képzési céljainak kiszélesedésével bővültek a felvehető szakok.

Justyák János 1929. február 14-én a kanadai Drumhellerben született. 1935-ben tértek haza szülei a Bihar megyei Nagylétára. Tanulmányait Debrecenben a Piarista és a Fazekas Gimnáziumban végezte, majd 1949-ben felvételt nyert a

Kossuth Lajos Tudományegyetemre, ahol már harmadéves korában, mint jeles előmenetelű tanulót Berényi Dénes bevonta a Meteorológiai Tanszék munkájába. 1953-ban szerzett történelem-földrajz szakos középiskolai tanári oklevelet, azonban inkább a Tanszéken maradt Berényi mellett, az agrometeorológiai és mikroklimatológiai kutató- és oktatómunkát választotta. 1955-ben Berényi aspiránsa lett és kezdetben kertészeti növények mikroklímájával foglalkozott, ebből 1958-ban írta egyetemi doktori értekezését. Egyetemi adjunktusi kinevezését ezt követően kapta meg. Később a Tokaj-hegyaljai szőlők mikroklímáját vizsgálta, melyből 1960-ban kandidátusi disszertációja készült. Az erdő klimatikus vizsgálata, mint számára szintén izgalmas kutatási terület 1972-től a „Síkfőkút Projekt" produkciós biológiai kutatásba történő bekapcsolódásának volt köszönhető.

1964-ben nevezték ki egyetemi docensnek, 1978-ban pedig egyetemi tanárnak. 1968-ban lett a Meteorológiai Tanszék vezetője Berényi nyugdíjba vonulását követően. Akadémiai doktori értekezését 1989-ben írta, 1991-ben védte meg, mely a Tokaj-hegyaljai szőlőültetvények mezo- és mikroklimatikus jellemzőiről szólt.

Az 1934-ben megalakult Meteorológiai Intézetben tehát elsősorban *agrometeorológiai,* másodsorban pedig *klimatológiai kutatások* folytak. A mikroklíma kutatás hazai megindítása is *Berényi Dénes* nevéhez fűződik. Több mint egy évtizeden át vizsgálta a különböző növények állományklímáját, az ezt befolyásoló tényezők hatását a növény fejlődésére, termésére. Vizsgálataival – amelyek eredményeit több tucat dolgozatban és az Akadémiai Kiadónál megjelent *Aujeszki-Berényi-Béll: Mezőgazdasági meteorológia* c. könyvben foglalta össze – lerakta a korszerű mikrometeorológia hazai alapjait. Berényi Dénes szakírói tevékenysége az Akadémiai Kiadó és a stuttgarti Fischer cég közös gondozásában 1967-ben német nyelven megjelent *Mikroklimatologie. Mikroklima der Bodennahen Atmosphäre* c. művében csúcsosodott ki, amely elsősorban a kutatómunkában, a posztgraduális képzésben vált hasznossá, használatossá.

Ebbe az inspiratív tudományos környezetbe került be Justyák János, akit Berényi professzor már harmadéves korában demonstrátorként bevont a tanszéki munkába, amit friss diplomásként tovább folytatott. Agrometeorológiai kutatásait a kertészeti növények vizsgálatával kezdte, majd a *Tokaj-hegyaljai szőlőültetvények* mezo- és mikroklimatikus sajátosságait kutatta. Ez egy 25 éves program volt, amely az *Országos Szőlészeti Kutató Intézet* támogatásával eredményesen zárult.

Vizsgálta a különböző tőkeművelési módoknak a mikroklímára gyakorolt hatását és a szőlőállomány energia- és vízháztartásának problémáit, új kutatási módszereket dolgozott ki az elméleti és gyakorlat számára. A helyi klíma alaposabb feltárása érdekében Hegyalján 10 meteorológiai állomást létesített. A kapott eredmények – kiegészítve a fagykártérképekkel – lehetővé tették a szőlő számára ökológiailag kedvező és kedvezőtlen termőhelyek megkülönböztetését a változatos domborzatú Hegyalján. Kijelölte azokat a lejtőszinteket, amelyek a szőlőter-

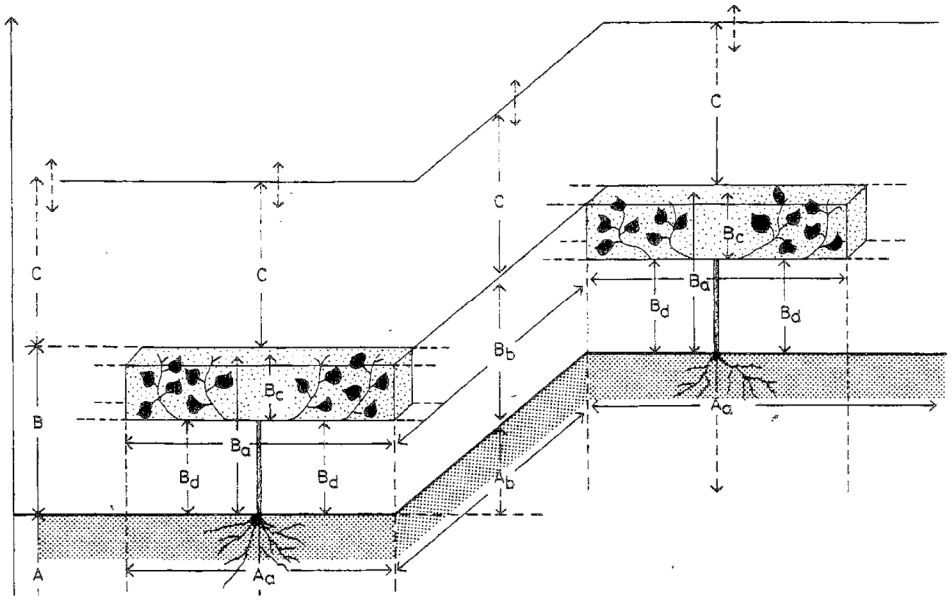
mesztés szempontjából optimálisnak tekinthető. Ez a mikroklíma optimalizálás a szőlőtermesztés fejlesztésében rendkívüli jelentőségű volt, hozzájárult Hegyalján a nagyobb terméshozam és a jobb minőség biztonságosabb eléréséhez.

Az állományklíma azoknak a változó kölcsönhatásoknak az eredménye, amelyek az életfolyamatát végző *növény*, az alatta lévő *talaj* és a belsejében, illetve környezetében lévő *levegő* között fennáll. Az állományklímát meghatározó legfontosabb tényezők a következők *(Justyák, 1993)*:

- A növényállomány által elfoglalt földterület nagysága, talaja.
- A növényállomány fajtája, sűrűsége, tömege, fejlődésének ritmusa.
- A vetési vagy telepítési sorok égtájiránya.
- A termőhely geomorfológiai adottságai.
- Makro- és/vagy mezoklimatikus viszonyok.
- Egyéb környezeti hatások (pl. művelési mód).

A szőlő mikroklímája, állományklímája a tenyészidőszak folyamán évszakonként és vegetációs fázisonként változik. Mindig jelen van azonban három egymástól jól elkülönülő mikroklimatikus tér: az ültetvény talajának (A), az ültetvény belső részének (B) mikroklima-tikus tere és az ültetvény feletti külső mikroklimatikus tér (C). A *Justyák János* (1980) által feltételezett modell szerkezete a *1. ábrán* látható. Eszerint a talaj mikroklimatikus terét a tőkesor (lombkorona) alatti talaj (A_a) és a sorok közötti tér talajának (A_b) mikroklímája alkotja. Az ültetvény belső mikroklimatikus terének részei pedig a tőkesor (B_a) és a sorközi tér (B_b) mikroklímája. A B_a mikroklímának szintén két összetevője van: a lombkorona (B_c) és a törzstér (B_d) által kialakított sajátos térrész. A szőlőállomány mikroklímája tehát a benne kialakuló rész-mikroklímák sajátos összessége, térben és időben kialakuló rendszere, amelyet a talaj, a tőkeállomány (a növény) és a légkör együttes kölcsönhatása hoz létre.

Az állományklímát meghatározó legfontosabb időjárási tényező a globálsugárzás. Az Észak-magyarországi szőlőtermő táj, amelyben a Tokaj-hegyaljai borvidék található éves átlagban 4300-4400 MJm^{-2}, a tenyészidőszakban pedig átlagosan 3200-3300 MJm^{-2} globálsugárzást kap, legkevesebbet a négy szőlőtermő táj között *(Dávid et al., 1990)*. De a Tokaj-hegyaljai sugárzásklímának vannak a szőlő számára kedvező vonásai is így pl. a derült, hosszú nyárutó, illetve a száraz, meleg, napsugaras őszelő (a vénasszonyok nyara). Justyák Jánosnak e borvidék sugárzás- és hőháztartási viszonyaira végzett *mérései* szerint Tokaj-hegyalján a globálsugárzás tenyészidőszakra vonatkozó átlagos összege 3500 MJm^{-2} értékű, ami 200-300 MJm^{-2}-vel több *a Dávid et al. (1990)* által megadott értéknél. A többlet egyrészt a megfigyelési idősorok hosszának különbözőségéből (30, illetve 8 év), másrészt a sugárzásmérő gondos, horizontkorlátozás nélküli elhelyezésével magyarázható *(Justyák, 1989)*.

1. ábra. A szőlőültetvény állományklímájának modellje (Forrás: Justyák, 1980, 1989)

A 10 mérőhely természetesen nem fedett le minden ún. lejtőkategóriát, ezért kidolgoztuk a lejtőfelszínek sugárzásbevételének elméleti megközelítését. A matematikai modell *(Justyák-Tar, 1973, 1974abc, Tar, 1974, 1980)* lényege a következő: a különböző égtájirányú és hajlásszögű lejtőkre jutó *közvetlen sugárzás* intenzitását valamely időpontban vagy a teljes napra a vízszintes síkon *mért* adatokból számoljuk ki egy szorzószám segítségével. Ha a lejtőszög kisebb, mint 40°, akkor a módszer a globálsugárzásra is alkalmazható *(Muhenberg, 1965)*. A napi összegek meghatározására használatos szorzószám a lejtő égtájirányán és hajlásszögén kívül a Nap deklinációjának és a földrajzi szélességnek is függvénye. A módszer alkalmazásával a terep egyszerűsített lejtőkategória térképét felhasználva elkészítettük Bodrogszegi térségének egy teljesen derült napra vonatkozó globálsugárzási térképét. A modell továbbfejlesztett változata pedig lehetővé tette ennek nem teljesen derült napokon való alkalmazását is.

A tenyészidőszakra vonatkozó vizsgálatok közül legfontosabbnak az ún. növekedés-analízist (GA: growth analysis) tartjuk, amely a növények fotoszintetikus produkciója becslésének általánosan használt módszere. Növekedésen a növények vagy növényállományok *szárazsúly* növekedését értjük. *Justyák (1989, 1992)* a GA vizsgálatokat 1977-ben és 1978-ban az akkori Országos Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet Tarcali Kísérleti Telepén, a Szarvas-szőlőben végezte, Furmint, Hárslevelű és Szürkebarát fajtákon, egy fajtakísérlet keretében. A mintavételek május elején kezdődtek, majd dekádonként folytatódtak. A legfon-

tosabb eredmények: a dekádonként egy napra eső szárazanyag növekedés május utolsó dekádja, tehát a virágzás ideje táján veszi fel a első maximumát, időbeli menete minden fajtánál azonos, mivel az időjárástól függ, a levélfelületi index a vizsgálat végéig növekszik, de a leggyorsabb növekedés a virágzás és a zöldbogyó képződés időpontja között figyelhető meg.

Justyák János végül több mint három évtizedes Tokaj-hegyaljai kutatási eredményi a kandidátusi és akadémiai doktori disszertációjában, valamint számos publikációjában láttak napvilágot.

Hegyaljai kutatásaival párhuzamosan irányította a tanszék erdőklíma vizsgálatait is. Komplex bioklimatológiai vizsgálatokat először az újszentmargitai erdőben, majd aztán *Síkfő-kút Project* néven közismertté vált, ma már támogatás híján gyakorlatilag nem működő tudományos kutatóbázis területén végeztek az akkori tanszék munkatársai. Ezt a bázist *Jakucs Pál* akadémikus vezetésével közösen tervezték és hozták létre 1972-ben az erdő produkciós képességének meghatározása céljából.

Justyák professzor 1990 nyarán kórházba került. Betegségéből tökéletesen felépült, ennek ellenére 1991. márciusában – 23 év után – lemondott a tanszék vezetéséről és 1992. január 1-én nyugdíjba ment. Ezután is rendszeresen, igen nagy kedvvel, intenzitással és eredménnyel dolgozott, mint professor emeritus, amely címet 1996-ban kapott meg magas színvonalú oktatómunkája, kiemelkedő tudományos teljesítménye, a hazai és nemzetközi szakmai tekintélye elismeréseként. A kilencvenes években még sokat dolgozott, számos egyetemi jegyzettel (az összes földrész éghajlata, *Klimatológia, Magyarország éghajlata*, a Szász Gáborral közösen írt *Az éghajlat, a növényzet és a talaj övezetes elrendeződése a Földön*) gazdagítva a hazai éghajlattani szakirodalmat, amelyek nagy segítséget jelentenek meteorológiai és a földrajz tanszékek oktatómunkájában. Széleskörű tudományos tevékenységére jellemző, hogy négy könyve (ebből három társszerzőkkel) és több mint 100 publikációja jelent meg.

Aktív kapcsolata a tanszékkel, az egyetemmel és Debrecennel romló egészségi állapota miatt szakadt meg. Hosszú betegeskedés után 83. évet betöltve Budapesten 2012. június 4-én kora hajnalban távozott örökre.

Dr. Tar Károly

Justyák János Tokaj-Hegyaljai kutatási eredményeit tartalmazó publikációk

I. Hazai tudományos publikációk

JUSTYÁK J. – BERÉNYI D. (1956): Fenológiai felvételezés hegyvidéki szőlőállományban. – Időjárás. 2. pp. 104-111.

JUSTYÁK J. – BERÉNYI D. (1957): A tokajhegyaljai borospincék mikroklimatikus viszonyai. – Acta Geogr. Geol. et Meteorol. Debrecina. Tom IV. pp. 287-310.

JUSTYÁK J. (1960): A tőkeművelési módok hatása a szőlő állományklímájára Tokaj-Hegyalján. Acta Geogr. Geol. et Meteorol. Debrecina. Tom. V/2. pp. 291-322.
JUSTYÁK J. (1962): A szőlő magas és alacsony művelési agrometeorológiai szemmel. – Kertészet és Szőlészet. 15. pp. 18-29.
J. JUSTYÁK (1963): Une étude de la temperature des grains de raisin á Tokaj-Hegyalja. – Acta Geogr. Geol. et Meteorol. Debrecina. Tom. IX. pp. 66-77.
J. JUSTYÁK (1963): Contribution á l'etude du du climat intéreur des vignes en culture au Tokaj-Hegyalja. – Acta Geogr. Geol. et Meteorol. Debrecina. Tom. IX. pp. 45-65.
JUSTYÁK J. (1966): A talajpárolgás öntözött szőlőültetvényben. – Kertészet és Szőlészet. 16. pp. 6-7.
J. JUSTYÁK (1967): Étude du bilan hydrologigue dans un vigne sur terrian sablenaux. – Acta Geogr. Geol. et Meteorol. Debrecina. Tom. V-VI. pp. 282-307.
J. JUSTYÁK (1967): Données sur la bilan hydrologigues vigne cultivées par irrigation. – Acta Geogr. Geol. et Meteorol. Debrecina. Tom. V-VI. pp. 114-146.
J. JUSTYÁK (1968): Régimes thermiques dans vignes cultivées avec et sans irrigation. – Acta Geogr. Geol. et Meteorol. Debrecina. pp. 105-113.
JUSTYÁK J. (1971): Adatok az öntözött szőlőültetvény sugárzásfogalmához. – Időjárás. 1-2. pp. 58-64.
J. JUSTYÁK (1970): Untersuchung des Zusammenhanges zwischen Wetterelementen und Weinertrag in Weinbaugebiet Tokaj-Hegyalja. – Acta Geogr. Geol. et Meteorol. Debrecina. Tom. XV-VI. pp. 197-204.
J. JUSTYÁK – L. BREZOVCSIK (1972): Étude biophénelogique de la floraison des differentes espéces de la vignes a Tokaj-Hegyalja. – Acta Geogr. Geol. et Meteorol. Debrecina Tom XI. pp. 77-101.
JUSTYÁK J. – BREZOVCSIK L. (1973): A terepklíma vizsgálatok célja és jelentősége Tokaj-Hegyalján. Rekonstrukciós Bizottság Kiadványa. Miskolc, pp. 1-14.
JUSTYÁK J. – BREZOVCSIK L. (1973): Szőlőfajták virágzásának biofenológiai jellemzői Tokaj Hegyalján. – KLTE Met. Tansz. Tud. Közl. (Szerk.: Justyák J.) 5. pp. 1-23.
JUSTYÁK J. – TAR K. (1973): A déli lejtőre és a vízszintes felszínre jutó közvetlen sugárzás kapcsolata. *Időjárás,* 77. pp. 165-174.
JUSTYÁK J. – TAR K. (1974a): A keleti, a nyugati lejtőkre és a vízszintes síkra jutó közvetlen- és globálsugárzás kapcsolata. *Időjárás,* 78. pp. 228-234.
JUSTYÁK J. – TAR K. (1974b): Investigation on Ratio of Direct and Global Radiation Amounts. Part I.: Radiation-Ratio on a Horizontal Surface and on a Southern Slope. *Acta Geographica Debrecina* XII. pp. 127-148.
JUSTYÁK J. – TAR K. (1974c): Investigation on the Ratio of Direct and Global Radiation Amounts. Part II.: Radiation Received by the Western and Eastern Slopes and by the horizontal Surface. *Acta Geographica Debrecina* XIII. pp. 125-137.
JUSTYÁK J. – PINCZÉS Z. (1976).: A domborzat fagykármódosító hatása Tokaj Hegyalján. – Földr. Ért. 1. pp. 31-40.
JUSTYÁK J. – MARTONNÉ ERDŐS K. (1979): A domborzatnak és a napsugárzásnak, mint termőhelyi tényezőnek alakulása a Bodrogkeresztúri-félmedencében. – Földr. Ért. pp. 3-4.

JUSTYÁK J. (1980): A szőlőültetvény sugárzási viszonyait módosító eljárások. Légkör. 3. pp. 17-20.

JUSTYÁK J. (1981): A makro-, mezo- és mikroklíma néhány jellemzője Tokaj Hegyalján. In: Geoökológiai viszonyok néhány sajátossága Tokaj Hegyalján. Szerk.: Brezovcsik L., B.A.Z. Megyei Tanács Kiadványa pp. 13-47.

J. JUSTYÁK (1985): Analiz roszta i szoderzsanie energii szortov vinograda. – XIII(IX) Met. Vándorgyűlés Kiadványa, pp. 350-360.

J. JUSTYÁK – A. KERÉNYI – E. MICHNA – L. NAGY – S. PACZOS – K. TAR – P. VAD (1987): Geländerklimatologische untersuchungen im Raum von Cserépfalu. – Acta Geogr. Geol. et Meteorol. Debrecina. Tom XIII. pp. 245-263.

J. JUSTYÁK (1988): Einfluss der Hangneigung auf den wasswevorrat von Löss und ihre verbindung mit der produktivität der Weinrebe auf dem Tokajer Nagy-Hegy. – Acta Geogr. Geol. et Meteorol. Debrecina. Tom XIV-XXV. pp. 53-71.

JUSTYÁK J. (1989): A tölgyerdő és a szőlőültetvény csapadékintercepciójának vizsgálata. Légkör. 34. 2. pp. 9-13.

JUSTYÁK J. – HAJNAL B. (1989): A Tokaji-hegy déli lejtőjének hőmérsékletösszeg-módosító hatása. – Légkör 24. 3. pp. 10-14.

J. JUSTYÁK – L. NAGY (1990): Untersuchung des verfügbaren Wassergehaltes des Bodens in einen Eichenwald und einer Weinbauanlage. Acta Georg. Geol. et Meteorol. Debrecina. Tom. XXVI-XXVIII. pp.121-131.

JUSTYÁK J. (1992): Szőlőfajták fotoszintetikus produkciójának dinamikája és energiatartalma. Magyar szőlő- és borgazdaság. 4. pp. 13-18.

JUSTYÁK J. (1993): Összefüggés a tengerszint feletti magasság, valamint a szőlő terméshozama és minősége között. Magyar szőlő- és borgazdaság. 3. pp. 14-17.

JUSTYÁK J. (1995): A szőlőültetvény sugárzásháztartása Tokajhegyalján. Acta Geogr. Geol. et Meteorol. Debrecina. Tom. XXXIII. pp. 269-284.

JUSTYÁK J. (1996): Földrajzi és éghajlati adottságok az ősmagyarság lakóhelyein. Légkör 3. pp. 67-72.

JUSTYÁK J. (1997): A szőlőültetvény állományklímája. Szász G. – Tőkei L. (szerk.): *Meteorológia mezőgazdáknak, kertészeknek, erdészeknek*. Mezőgazda Kiadó, Budapest, pp. 517-526.

J. JUSTYÁK – K. TAR (1997): Climate of wine-districts in Hungary. Horticultural science. Bp. pp. 67-72.

JUSTYÁK J. (1997): A szőlőteraszok fagykármódosító hatása Tokaj hegyalján. Légkör. pp. 17-19.

JUSTYÁK J. (1998): Magyarország borvidékeinek éghajlata. Acta Geogr. Geol. et Meteorol. Debrecina. Tom. XXXVI. pp. 201-211.

JUSTYÁK J. (1999): Terepklimatológiai mérések a bodrogkeresztúri félmedencé-ben. Légkör. 4. pp. 10-13.

JUSTYÁK J. (2001): A lejtő hajlásszögének hatása a talaj vízkészletére, a szőlő produktivitására. Dr. sen. Berényi Dénes születésének 100 éves jubileumi ünnepsége. Debrecen, pp. 165-171.

JUSTYÁK J. (2002): A szőlőültetvény energiaháztartás rendszere Tokajhegyalján. Levegő-növény-talaj, Debrecen, pp. 91-96.

II. Külföldön megjelent publikációk

J. Justyák (1964): Wasserhaushaltsuntersuchungen in Weinrebenbestand Tokaj-Hegyalja. Mat. Naturwiss. Reihe 13. 4. pp. 919-922.

J. Justyák (1968): Untursuchungen der Zusammenhänge zwischen meteorologischen Elementen und Weinertrag in Tokaj-Hegyalja. – Mat. Naturwiss. Reihe 17.2. pp. 415-416.

J. Justyák (1972): Ein Beiträg zum Energiehaushalt (Wärmehaushalt) und zum Wasserhaushalt der Weinrebe in Tokaj-Hegyalja. – Zbornik Práce. 4. pp. 67-78.

J. Justyák (1972): Vpliv erossenja radiacijnij balansz vinogradnikiv. – Szerija Geografii (Kiev) 13. pp. 3-7.

J. Justyák (1980): Geländeklimatologische Untersuchungen im Zemplén-Gebirge. 16. Internationale Tagung für Alpine Meteorologie. (Aix-Les-Bains) pp. 1-6.

III. Értekezések

JUSTYÁK J. (1960): A művelésmódok hatása a szőlő állományklímájára Tokaj-Hegyalján. Kandidátusi értekezés KLTE Debrecen. 210 p.

JUSTYÁK J. (1989): A tokajhegyaljai szőlőültetvények mezo- és mikroklimatikus jellemzői. Akadémiai doktori értekezés. KLTE Debrecen. 160 p.

Hivatkozott irodalom

DÁVID A. – TAKÁCS O. – TIRINGER CS. (1990): A sugárzási egyenleg eloszlása Magyarországon az 1951-1980-as időszak adatai alapján. *OMSZ Kisebb kiadványai,* 66., p. 94.

JUSTYÁK J. (1980): A szőlőültetvény állományklímája, hő- és vízháztartása. *Kézirat*.

JUSTYÁK J. (1992): Szőlőfajták fotoszintetikus produkciójának dinamikája és energiatartalma. Magyar Szőlő- és Borgazdaság.

JUSTYÁK J. (1989): A Tokaj-hegyaljai szőlőültetvények mezo- és mikroklímatikus jellemzői. *Akadémiai doktori értekezés*, Debrecen. 160. o.

JUSTYÁK J. – TAR K. (1973): A déli lejtőre és a vízszintes felszínre jutó közvetlen sugárzás kapcsolata. *Időjárás,* 77. pp. 165-174.

JUSTYÁK J. – TAR K. (1974a): A keleti, a nyugati lejtőkre és a vízszintes síkra jutó közvetlen- és globálsugárzás kapcsolata. *Időjárás,* 78. pp. 228-234.

JUSTYÁK J. – TAR K. (1974b): Investigation on Ratio of Direct and Global Radiation Amounts. Part I.: Radiation-Ratio on a Horizontal Surface and on a Southern Slope. *Acta Geographica Debrecina* XII. pp. 127-148.

JUSTYÁK J. – TAR K. (1974c): Investigation on the Ratio of Direct and Global Radiation Amounts. Part II.: Radiation Received by the Western and Eastern Slopes and by the horizontal Surface. *Acta Geographica Debrecina* XIII. pp. 125-137.

MUHENBERG, V. V. (1965): Nyekatorüe oszobennosztyi prihoda szolnyecsnoj radiacii na naklonüje poverhnosztyi. Tr. GGO, Vp. 179, pp. 108-117.

TAR K. (1974): A különböző expozíciójú lejtőkre és a vízszintes felszínre jutó sugárzás kapcsolata. *Doktori értekezés,* Kossuth Lajos Tudományegyetem, Meteorológiai Tanszék, Debrecen.

TAR K. (1980): Investigation on Ratio of Direct and Global Radiation Amounts. Part III.: Radiation-Ratio on a Horizontal Surface and on a Northern Slope. *Acta Geographica Debrecina* XIV-XV. pp. 31-42.

Felhasznált irodalom

TAR K. (1991): Dr. Justyák János Professzor 60 éves. Acta Geographica Debrecina 1989-1990 Tomus XXCIII-XXIX. Debrecen, 1991 pp. 7-15.

TAR K. – SZILÁGYI K. szerk. (2004): Földtudományi Tanulmányok. Tiszteletkötet Dr. Justyák János 75. születésnapjára. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 254

TAR K. (2010): A Debreceni Egyetem Meteorológiai Tanszékének múltja és eredményei. Debreceni Szemle, XVIII. 4., pp. 254-261.

Dr. Boros László földrajzi kutatómunkája Tokaj-Hegyalján és környékén

Boros László életrajzáról *Dobány Zoltán* főiskolai docens írt részletes tanulmányt[1], így előadásomban – a konferencia témakörének megfelelően – tudományos munkásságának csak egy, de meghatározó jelentőségű részét, a *Hegyalja-kutatásait foglalom össze.* Boros László Hegyalja iránti tudományos érdeklődése nem véletlen, szorosan összefügg szülővárosával, a történelmi kultúrtáj és az épített környezet szépségével és sajátos hangulatával, hagyományaival, a szüleitől és tanáraitól örökölt táji identitás-tudatával. A földrajzi kutatómunkához persze nem elegendő a táj- és népszeretet, meg kell szerezni a feladat megoldásához szükséges szaktudományi és módszertani ismereteket. Ez a tudás-szerzés és felkészülés, mint ez Boros László életrajzi adataiból is kitűnik, hosszú időt és nagy önfegyelmet, kitartó szorgalmas tanulást igényelt.

Boros László 1937-ben Tokajban született. 1956-ban ugyanott érettségizett, majd Debrecenben, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen folytatta tanulmányait (1957-1962). Földrajz-történelem szakos tanári diplomájának megszerzése után visszatért Tokajba, ahol gimnáziumi tanár (1962-1975) és öt éven át (1970-1975) megyei középiskolai szakfelügyelő. 1975-ben a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszékére került, előbb adjunktusi (1975-1984), majd docensi (1984-1996) és főiskolai tanári beosztásba (1996-2002). 1984-től 2000-ig tanszékvezető-helyettes. 1995/96-ban a miskolci Nagy Lajos Király Magánegyetem (= Bölcsész Egyesület) földrajz-ökológiai tanszékén vállalt előadásokat. 1996-tól 1999-ig Beregszászon, a Kárpátaljai Magyar Főiskola meghívott professzoraként a regionális földrajz témaköréből tartott előadásokat és szemináriumi foglalkozásokat. Oktató-nevelő munkája mellett (a pályakezdő évei óta) széleskörű tudományos tevékenységet, elsősorban természetföldrajzi-tájökológiai és agrárgeográfiai kutatásokat folytat. *1964-től napjainkig több mint 130 publikációja jelent meg, köztük több önálló könyv, tankönyv és jegyzet.* 1978-ban summa cum laude eredménnyel *doktorált,* később (1996-

[1] Dr. Dobány Zoltán: Dr. Boros László hatvan éves. In: Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv 4. Tokaj-Nyíregyháza, 1997. pp. 5-15. (Módosított változata külön füzetben is megjelent.)

ban) *kandidátusi tudományos minősítést szerzett.* 1991-től 1995-ig a Nemzetközi Földrajzi Unió Magyar Nemzeti Bizottságának, 1995-től az MTA Földrajzi Tudományos Bizottsága geomorfológiai albizottságának tagja. Felkérés alapján belépett a Zürichi Magyar Történelmi Egyesületbe és aktív szerepet vállalt az ún. övezeti találkozókon és konferenciákon. 1976-tól nyugdíjazásáig (2002) a Magyar Földrajzi Társaság Nyírségi Osztályának titkára, 1985-től a tudományos testület országos választmányának is tagja. Közéleti tevékenysége szorosan kötődik Tokajhoz is, ahol 1972-től 1998-ig tanács-, ill. önkormányzati tagként segített a helyi feladat-megoldásokban.

Boros László tudományos munkásságának első periódusában, az 1960-as évek elejétől kb. 1975-ig elsősorban Tokaj-Hegyalján és környékén folytatott természetföldrajzi vizsgálatokat. Tanári diplomamunkájában (1962) és első megjelent dolgozatában (1964) a Harangod eróziós-deráziós völgyeivel és e kistáj Hernád parti területeire jellemző tömegmozgásos (suvadásos) folyamataival foglalkozott.

1962-ben – *Pinczés Zoltán* professzornak köszönhetően – bekapcsolódott a tokaji Hétszőlőben létesített talajeróziós állomás munkájába. A Tokajban és környékén folytatott talajeróziós vizsgálatai alapvetően meghatározták további tudományos alkotó-tevékenységének témakörét és kutatási módszereit. Boros László további, önálló tájkutató munkájában épített a nagy elődök és kortársak – mindenek előtt Pinczés professzor – eredményeire, és *mintakövetőként a korábbi módszerekkel folytatta Tokaj-Hegyalja komplex természetföldrajzi vizsgálatát.* Néhány évi tájkutató munka után, tudatosult benne, hogy a hegyaljai szőlő- és borgazdaság ökológiai feltétel-rendszerének minden elemét nem képes teljes részletességgel feltárni, ezért – a szintézis-jellegű munkáin kívül – néhány részletkérdésre, elsősorban a hegyaljai *löszfelszínek lepusztulási folyamataira* koncentrált.

A promontóriumok, különösen a meredek (25-30%-os) lejtők eróziós lepusztulását nagy rendszerességgel vizsgálta, először a Tokaji-hegy déli oldalán, majd a hegyaljai szőlő- és borgazdasági mikrorégió különböző pontjain. A csapadékvíz és az olvadó hólé felszínformáló folyamatain kívül az antropogén tényezők (pl. a talajművelés és mesterséges vízelvezetés) hatását is tanulmányozta. A talajeróziós folyamatok mértékéről és gazdasági következményeiről, az erózió megjelenési formáiról (típusairól) Pinczés Zoltán társszerzőjeként (1967) és később önállóan is sokat publikált. A hegyaljai löszfelszíneken kialakult barázdaerózióról jellegzetes ábrákat és fotográfiákat készített. *Kutatási eredményeit a szőlőrekonstrukciók és fejlesztések-tereprendezések során hasznosították.*

A Tokaji-hegy geomorfológiai térképezése során felfigyelt arra, hogy a löszös köpennyel fedett felszín fejlődésében a *szoliflukciós és niveopluviális folyamatok* a jelenkorban is működnek. Korábban a geográfusok úgy vélték, hogy a szoliflukció (talajfolyás) és a niveopluviális leöblítés a pleisztocénban, a periglaciális éghajlati körülmények között formálta a löszös térszíneket. Boros László negyedszázados megfigyelései és az 1980-as években többször megismételt kísérletei alapján *megállapította a jelenkori szoliflukciós folyamatokat*

kiváltó okokat és rendszerezte, *típusokba sorolta a kialakult formákat*. Tényekkel bizonyította, hogy a szoliflukció erodáló és akkumuláló munkájával tetemes károkat okoz a hegyaljai szőlőskertekben és –ültetvényekben.

Boros László nagy érdeklődéssel vizsgálta a *szuffóziós folyamatokat* és képződményeket. Néhány mintaterületen, pl. a Hideg-völgyben és a Lencsés-oldalon kísérleteket végzett annak megállapítására, hogy a löszön átszivárgó csapadékvíz mennyi kalciumkarbonátot old fel és szállít a mélyebb szintekre. Kimutatta, hogy a löszkötegen átszivárgó vízből a vízzáró kőzet, a prioxéndacit felületére 1-5 mm-es *mészkéreg* települ, ha ott a víz felszínre kerül és ismét érintkezik a levegővel. Pinczés professzor nyomán, de más területeken foglalkozott az oldásos folyamatok által létrehozott egyéb képződményekkel, a *löszkutak, löszdolinák* és a *földalatti járatok* (üregek) vizsgálatával is. Megfigyelései szerint a szuffóziós mikroformák évről-évre képződhetnek és el is pusztulnak, miközben a *szőlő és más kultúrnövény gyökereinek kimosásával komoly károkat okoznak.*

Több tanulmányban írta le a löszös üledékkel fedett lejtők tömegmozgásos folyamatait, az ezeket kiváltó okokat és a mozgások típusait. Két éven át – előbb kvalitatív, majd kvantitatív módszerekkel – tanulmányozta a *löszpergést*. Kutatásai eredményei úgy összegezhetők, hogy a löszpergés a tél végén, tavasz elején fagyváltozékony időszakokban – az azt követő felmelegedés és talajszáradások következtében – *a löszfalak és a löszmélyutak oldalain általánosan jellemző.*

Boros László a felsorolt témákon kívül foglalkozott még a Hegyalján található *fagyékek* és *fagyzsákok leírásával, a Zempléni-hegység forrásaival, vízrajzi hálózatával, a fagykár-térképezéssel, a domborzat fagykármódosító szerepével, a Tokaji-hegy geomorfológiájával* stb. A tokaji Nagy-hegy lösztakarójának pusztulása c. doktori értekezésében (1977) több mint másfél évtizedes kutatási eredményeit foglalta össze, rengeteg mérési adattal és önállóan szerkesztett tematikus térképekkel. Különösen értékes – a többször is publikált – geomorfológiai, lejtőkategória és eróziós térképe *(1-2. ábra)*. Disszertációjában és valamennyi természetföldrajzi dolgozatában megfigyelhető a jelenségek és folyamatok gazdasági szempontú értékelése, az anyag- és energiaáramlások és az emberi tevékenységi formák közötti összefüggések és kölcsönhatások elemzése.

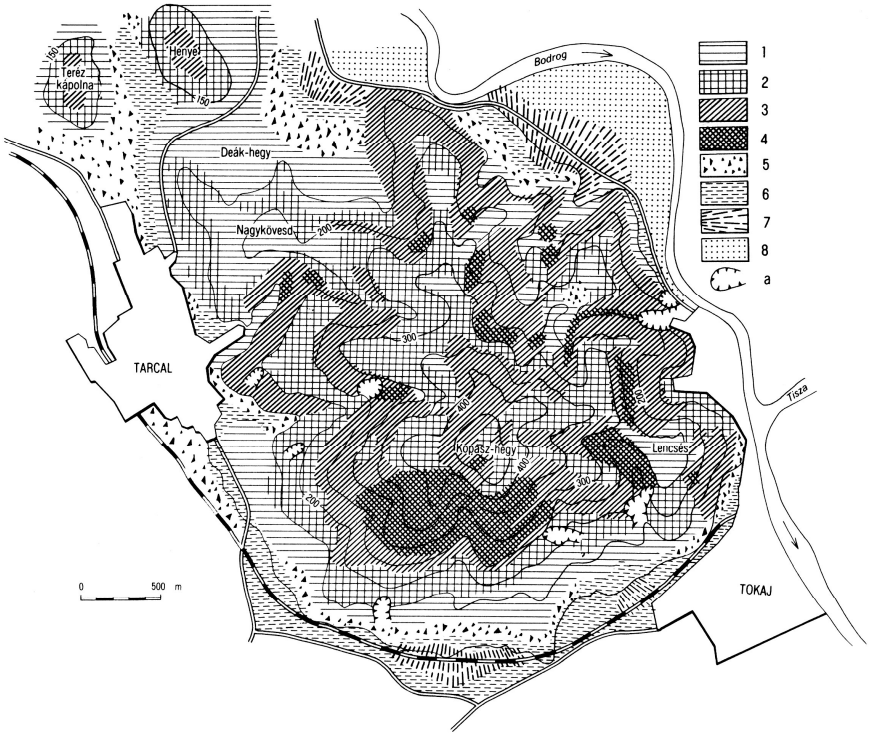
Az 1970-es évek közepétől – munkásságának második szakaszában – érdeklődése egyre inkább az *agrárföldrajz* témakörére terelődik. Továbbra is Tokaj-Hegyalja és környéke a kutatási területe, de már a társadalmi termelés természetföldrajzi alapjai és feltételei mellett a szőlő- és borgazdaság múltjával és jelenével foglalkozik. E témakörben megjelent írásaiban – felhasználva a különböző szaktudományok forrásfeltáró és forráskritikai eredményeit – olyan fejlődésképet igyekszik felvázolni, amely a mennyiségi és minőségi változások mellett az ember és természeti környezet kölcsönhatás-rendszerét is megjeleníti. Gondolkodásában a klasszikus földrajz és korunk modern geográfiai irányzatai-módszerei összekapcsolódnak a táj- és történeti ökológiai szemlélettel.

1. ábra. A Tokaji(Kopasz)-hegy geomorfológiai térképe (Szerk.: B o r o s L.)
A = genetikai felszínformák: 1 = tetőszint; 2 = völgyközi hát, gerinc; 3 = eróziós völgy vízfolyással; 4 = eróziós völgy időszakos vízfolyással; 5 = eróziós meder; 6 = vízmosás (2 mnél mélyebb); 7 = vízmosás időszakos vízfolyással; 8 = vízmosás (1–2 m között); 9 = hordalékkúp; 10 = forrás; 11 = morotva; 12 = vizenyős terület és járható mocsár; B = antropogén felszínformák: 13 = barázdás erózióval veszélyeztetett lejtő; 14 = erózióval veszélyeztetett terület; 15 = útbevágás (löszmélyút); 16 = álterasz; 17 = működő bánya; 18 = felhagyott bánya; 19 = törmeléktől tés; 20 = mesterségesen megbontott lejtő; 21 = töltéssel szabályozott patak, csatorna; 22 = feltöltés

Az 1980/90-es években kialakítja önálló tájkutató koncepcióját és munkamódszerét, amely a tájökológia irányába mozdult el. Sokat foglalkozik az antropogén tájformálással, amely – felfogása szerint – egyfajta racionális alkalmazkodás, életforma-stratégiaként értelmezhető, másrészt környezetkárosításnak is minősíthető. *A környezetgazdálkodás* idő- és térbeli változásait, pl. a Hegyalja termelési övezeteinek kialakulását az ökológiai feltétel-rendszerhez való alkalmazkodással, a hagyományok továbbélésével és az ökonómiai tényezőkkel magyarázza. Történeti földrajzi elemzéseiben többször megemlíti a régi idők (a filoxérát megelőző korszakok) *környezetkímélő gazdálkodását,* a talaj védelmét szolgáló létesítményeket, pl. az *agroteraszok* (kőgátak) és a *liktorgödrök* jelentőségét. Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai és jellemzői c. kandidátusi értekezésében, amely 1996-ban könyvként is megjelent, felvázolja a kistáj – a geoökológiai feltételekhez alkalmazkodó – *termelési övezeteit* is. Megállapítja, hogy a 300-350 m feletti tájrészeket *erdőségek,* s alatta a 15-30%-os hegyláblejtőket a *promontóriumok,* az előtérövezetben, az 1-10%-os esésű területeket a *szántóföldek* és a *települések* foglalták el. A borfalvak és –városok határa a Bodrogközre is kiterjedt, ahol az *ártéri erdők és legelők* alkották a gazdasági tér legmélyebben fekvő szintjeit. A szőlőtermelés orografikus határának kijelölésében az okszerűség (az emberek kitűnő természetismerete és alkalmazkodási készsége) nyilvánult meg. Említett könyvében a hegyaljai szőlő- és borgazdaság komplex természet- és gazdaságföldrajzi jellemzésére törekszik és a már említet táj- és humánökológiai szemléletű anyagfeldolgozásával konkrét információkat közöl a tájpotenciál ésszerű hasznosításához, a világörökség részévé nyilvánított *történeti kultúrtáj* régi szerkezetének helyreállításához.

Boros László a hegyaljai kutatás mellett – főiskolai tanári tevékenységével összefüggő – egyéb szakmai feladatokat is elvállalt. Így pl. bekapcsolódott a főiskolai tankönyv- és jegyzetírásba, a tanári segédkönyvek, továbbképzési anyagok, a táj- és település-monográfiák írásába, és a tanszéki periódikák szerkesztésébe is. A Tokaj-Hegyalján kívül, pl. a Csereháton, a Nyírségben, a Felső-Tisza-vidéken és a Dél-borsodi síkságon végzett természet- és agrárföldrajzi vizsgálatai pozitívan hatottak tudományos gondolkodására, szakmai fejlődésére. Összehasonlító vizsgálatai alapján még sikeresebben folytatta tokajhegyaljai tájkutató munkáját. S ebben az időben, *az 1980/90-es években jelentek meg Tokaj-Hegyaljáról írt legjelentősebb dolgozatai és könyvei.* Közreműködött enciklopédikus-jellegű monográfiák természetföldrajzi fejezeteinek megírásában is, pl. Tokajról (1982, 1997), Rátkáról (1991) és Tállyáról (1994) készített analitikus kutatómunkán és terepi megfigyeléseken alapuló tájföldrajzi szintézist. Feldolgozta a Bodrogköz 18-20. századi *tájhasználatának* idő- és térbeli változásait, a földrajzi munkamegosztásban elfoglalt helyét és szerepét. A Bodrogköz és Tokaj-Hegyalja, e két szomszédos mikrorégió – az eltérő természeti és humán erőforrások alapján – különböző, egymást kiegészítő gazda-

sági tevékenységre specializálódott. Boros László több értekezésében foglalkozik e két kiskörzet termelési szakosodásából következő gazdasági kapcsolatokkal és a munkaerő-migráció kérdéskörével is. A Bodrogközről és a Hegyaljáról írt munkáiban – ha csak vázlatosan is – *fejlesztési koncepciót* is megfogalmaz.

2. ábra. A Tokaji (Kopasz)-hegy eróziós térképe (Szerk.: Boros L.)
1= gyengén erodált felszín; 2= közepesen erodált felszín; 3= erősen erodált felszín; 4= igen erősen erodált felszín; 5= törmeléklejtő; 6= akkumulációs felszín; 7= hordalékkúp; 8= folyóvízi üledék; a= kőbánya

Boros László eddig megjelent publikációinak[2] *mintegy 30%-a foglalkozik szűkebb kutatási területével, Tokaj-Hegyaljával és környékével.* Életművében, amely ma is, és remélhetően még hosszú időn át tovább gazdagodik, az említett százalékos aránynál sokkal nagyobb jelentőségű Tokaj-Hegyalja természet- és gazdaságföldrajzával kapcsolatos kutatómunkája. Tudományos eredményei alapján a szakmai berkekben és a mikrorégió szőlő- és borgazdaságában az egyik legkiemelkedőbb *Hegyalja-kutatóként* tartják számon. Munkásságát – tanári és gazdag szakirodalmi tevékenységét – a geográfus társadalom több kitün-

[2] Dr. Dobány Zoltán id. mű, pp. 9-13.

tetéssel ismerte el, pl. a *Magyar Földrajzi Társaság tiszteleti tagjává választották.* Szülővárosa is figyelemmel kíséri és nagyra értékeli földrajzi-tájökológiai és egyéb értékalkotó tevékenységét. Hatvanadik születésnapján a tokaji önkormányzat ünnepi ülésén méltatták a város tudós fiának tanári, tudományos és közéleti munkásságát, és erre az alkalomra tiszteletkötetet jelentettek meg *Bencsik János* szerkesztésében. Öt évvel később, Boros Lászlót *Tokaj város díszpolgárává* választották.

Boros László professzor Hegyalja-kutatásait (és egyéb munkásságát is) méltatva, külön említést kell tennem arról a segítségről, amelyet feleségétől, *Mester Judit* tokaji gimn. földrajztanártól kapott. Évtizedeken át aktívan közreműködött a terepkutatásokban, az anyagfeldolgozásban és társszerzőként egy-egy téma kidolgozásában. Befejezésként azt kívánom, hogy még hosszú időn át folytassák tájkutató-értékfeltáró munkájukat, mindannyiunk hasznára és örömére.

Dr. Frisnyák Sándor

Dr. Boros László Tokaj-Hegyaljáról és környékéről írt fontosabb munkái

Könyvek, könyvfejezetek

1. Tokaj (Fejlesztési tervtanulmány). Társszerző. Bp. 1977. 141 p.
2. A Zempléni-hegység gazdasági élete. In: Zempléni-hegység turistakalauza. Miskolc, 1978. pp. 103-126.
3. Falu- és városnéző séták. In: Zempléni-hegység turistakalauza. Miskolc, 1978. pp. 305-340.
4. Rátka és környéke természetföldrajzi képe. In: Rátka – Egy német telepesfalu Tokaj-Hegyalján. Rátka, 1991. pp. 5-25.
5. Rátka – Ein deutsches Dorf in Tokaj-Hegyalja. Társszerző. Rátka, 1991. pp. 5-25.
6. Tállya természeti földrajza. In: Tállya. Tállya, 1994. pp. 7-49.
7. Tállya gazdasági élete. In: Tállya. Tállya, 1994. pp. 269-323.
8. A társadalmi termelés földrajzi alapjai. In: Tokaj. Várostörténeti tanulmányok I. Tokaj, 1995. pp. 9-19.
9. A Bodrog és környéke. Tokaj-Nyíregyháza, 1996. 127 p.
10. Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai és jellemzői. Miskolc-Nyíregyháza, 1996. 322 p.
11. Tokaj és környéke (Földrajzi tanulmányok). Tokaj-Nyíregyháza, 1997. 302 p.

Természetföldrajzi, tájökológiai dolgozatok

12. Schneeschmelzerosion in den Tokajer Weingarten. Társszerző Pinczés Zoltán. Acta Geographica Debrecina 1996a pp. 101-113.
13. Eróziós vizsgálatok a Tokaji-hegy szőlőterületein. Társszerző Pinczés Zoltán. Acta Geograph. Debrecenia, 1996b. pp. 308-325.

14. Tokaj-Hegyalja szőlőtermesztése és földrajzi adottságai. Földrajzi Értesítő, 1971. 20. 3. pp. 343-358.
15. A tokaji Nagy-hegy lösztakarójának pusztulása. Egyet. doktori értekezés. Debrecen, 1977. p. 146.
16. A Tokaji-hegy állandó- és időszakos vízfolyásai. Hidrológiai Közlöny, 1977. 11. pp. 513-515.
17. A Tokaji-hegy völgyhálózata. Borsodi Földrajzi Évkönyv, 1982. pp. 59-74.
18. A természetföldrajzi tényezők szerepe a Tokaji-hegy és környékének földhasznosításában. Földrajzi Értesítő, 1982. pp. 41-65.
19. Adatok az 1980. évi csapadékos nyáron bekövetkezett talajeróziós pusztítás mértékéhez. Földrajzi Értesítő, 1983. I. pp. 23-35.
20. Adatok Rátka környékének pleisztocén-holocén felszínfejlődéséhez. Acta Academiae Ped. Nyíregyháziensis. 1985. Tom. 10/4. pp. 49-72.
21. A tokaji-hegyaljai szőlő- és borgazdaság természetföldrajzi alapjai. In: Tanulmányok Tokaj-Hegyalja múltjából I. Miskolc, 1989. pp. 15-33.
22. A Zempléni (Tokaji-)hegység vízrajza. Borsodi Művelődés, 1989. 3. pp. 12-31.
23. Megfigyelések a Tokaji-hegy lösztakarójának egy sajátos pusztulásformájáról. Acta Acad. Ped. Nyíregyháziensis. Tom. 12/B. pp. 23-38.
24. Jelenkori szoliflukciós folyamatok vizsgálata löszös térszíneken. Földrajzi Közlemények CXVII. 1993. 2. pp. 87-99.
25. Egy gyors tömegmozgásos folyamat szerepe löszös üledékekkel fedett lejtők felszínének formálásában. Földrajzi Értesítő XLIII. 1994. 1-2. pp. 41-55.
26. Adatok a lösz pusztulásának egy sajátos formájához. Földrajzi Értesítő XLIV. évf. 1995. 1-2. pp. 53-70.
27. A Harangod földrajzi vázlata. In: Adatok Szerencs és Dél-Zemplén történetéhez. Szerencs, 1995. pp. 13-30.
28. Szoliflukciós folyamatok löszös térszíneken. Természettudományi Közlemények. Nyíregyháza, 2001. pp. 27-36.
29. A Tokaji-hegy kialakulása és felszíne. In: Szerencs és környéke. Szerencs-Nyíregyháza, 2001. pp. 17-31.
30. Tokaj a földrajztudományban. Tokaj – Várostörténeti tanulmányok. Tokaj, 2002. pp. 9-19.

Társadalom- és gazdaságföldrajzi tanulmányok

31. Adatok Tokaj település- és népességföldrajzához. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis. Tom. 7/F. Nyíregyháza, 1977. pp. 53-72.
32. Tokaj népességföldrajzának néhány sajátos vonása. Tokaj és Hegyalja V. Szerk.: Bencsik J. Miskolc, 1991. pp. 7-27.
33. A Tokaji-hegy zártkert tulajdonosainak lakóhely szerinti vizsgálata. Tokaj és Hegyalja VII. Szerk.: Bencsik J. – Szakál J.-né. Miskolc, 1992. pp. 12-28.
34. Adalékok a Bodrogköz társadalomföldrajzához. Társszerző Borosné Mester Judit és Boros Ferenc. Borsodi Földrajzi Évkönyv 1992. pp. 12-28.
35. Három tokaj-hegyaljai település (Tállya, Abaújszántó, Rátka) zártkerti szőlőbirtokosainak lakóhely szerinti vizsgálata. Tokaj és Hegyalja VIII. Szerk.: Bencsik J. – Bényei G.-né. Miskolc, 1993. pp. 148-176.

36. Adatok a felső-tiszai áruszállítás történetéhez. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXII. Miskolc, 1994. pp. 512-525.
37. Tállya zemplénvármegyei nagyközség kataszteri térképvázlata. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 28. 1993. pp. 136-141.
38. Környezetkímélő-talajvédő szőlőművelés Tokaj-Hegyalján a 16-19. században. In: A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyháza, 1996. pp. 289-298.
39. A folyószabályozások hatása a Bodrogközben a társadalmi- és gazdasági folyamatokra. Királyhelmec, 1996. 15 p.
40. Észak-Hegyalja és a kapcsolódó felső-zempléni jó bortermelő helyek földrajzi vázlata. Tőketerebes, 1996. 21 p.*

* Megjelent: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs és a Zempléni-hegység. Szerencs-Nyíregyháza, 2003. pp. 105-112.

Dr. Süli-Zakar István társadalomföldrajzi kutatómunkája Tokaj-Hegyalján és környékén

Dr. Süli-Zakar István tanszékvezető egyetemi tanár, a hazai társadalomföldrajz egyik legkiválóbb művelője Tokaj-Hegyalja és környéke kutatójaként is maradandó értéket alkotott. Társadalomföldrajzi munkássága annyira széles körű és terjedelmes, hogy azt még összefoglalásszerűen sem tudom bemutatni. Hatvanadik születésnapja alkalmából – a konferencia témaköréhez kapcsolódóan – a Hegyalján és tágabb környezetében folytatott népesség-, település- és gazdaságföldrajzi kutatásainak legfontosabb eredményeit szeretném felvázolni. E feladatra azért vállalkozom, mert Süli-Zakar Istvánt harmincöt éve ismerem, jó barátom és a pályakezdő éveitől folyamatosan figyelemmel kisérem szakmai munkásságát és tudományos közéleti tevékenységét. Tanári pályafutását 1970-ben a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszékén kezdte: itt ismerte meg élete párját, Garadnai Erzsébetet, kedves tanítványomat, s ebben az oktatási és tudományos műhelyben érte el első sikereit. Kiváló szakmai felkészültségét, tehetségét és egyéb emberi értékeit felismerve, tanársegédként már az első évben olyan feladatokat kapott, amelyek felgyorsították a benne rejlő energiák kibontakozását, szakmai előrehaladását.

Süli-Zakar István életrajzából azokat az adatokat említem, amelyek megjelenítik egy első generációs értelmiségi életútjának legfontosabb állomásait.

1945. augusztus 16-án született Algyőn. Az általános iskolai tanulmányait szülőfalujában, a gimnáziumot Szegeden, az egyetemet Debrecenben végezte kitűnő eredménnyel (1970). Földrajz-történelem szakos tanári diplomája megszerzése után Kádár László professzor ajánlásával Nyíregyházára került, ahol tanársegédként, majd az egyetemi doktori cím megszerzését (1973) követően adjunktusként tanított. Oktató-nevelő munkája mellett a Mendöl Tibor Tudományos Diákkört vezette, és a főiskolai UNESCO Bizottság titkári teendőit is ellátta. Ez idő tájt intenzíven foglalkozott a Nyírség és a Felső-Tisza-vidék népesség- és településföldrajzával, majd egy-egy fejezet megírásával bekapcsolódott a főiskolai jegyzet- és tankönyvírásba is. 1975-ben meghívást kapott a Kossuth Lajos Tudományegyetem Gazdaságföldrajzi Tanszékére, ahol előbb

adjunktus (1988-ig), majd docens (1988-1999) és 1999-től egyetemi tanár.1990-ben tanszékvezetői megbízást, majd a következő évben kinevezést kapott az egyetem Társadalomföldrajzi Tanszékére. A tanszék nevét 1996-ban Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszékre változtatták. Az 1980-as évektől kiemelkedő szerepet vállalt az egyetemi földrajzi tantervek kidolgozásában, és 1992-ben kezdeményezte a geográfus szak terület- és településfejlesztő szakirányának elindítását. Az egyetem akkreditált Földtudományi Doktori Iskolájában a Társadalomföldrajz- Területfejlesztés PhD program kidolgozója és vezetője. Oktató- és tudományszervező tevékenységéhez tartozik az is, hogy több ciklusban ellátta a Földtudományi Tanszékcsoport elnöki teendőit, és 1992-től 1998-ig vezette az általa megszervezett akadémiai kutatócsoport munkáját. 1998-ban megalapította a Róna-Régió Terület- és Településfejlesztési Kft-t, amelynek ügyvezető igazgatója. Sikeres előrehaladásának előfeltétele volt a tudományos minősitések megszerzése. Süli-Zakar István professzor három évtizedes debreceni működése alatt folytatta Északkelet-Magyarország társadalomföldrajzi vizsgálatát, a tanár- és geográfusképzést szolgáló tankönyvek írását, az intézeti Acta-sorozat szerkesztését. 1984-ben a „Faluföldrajzi vizsgálatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyében" című disszertációjával megszerezte a földrajztudományok kandidátusa tudományos minősítést. 1995-ben habilitált „Északkelet-Magyarország társadalmi-gazdasági átalakulásának földrajzi vizsgálata" c. értekezésével. Négy évvel később „Északkelet-Magyarország terület- és településfejlesztésének társadalomföldrajzi alapjai" c. disszertációjának sikeres védése után az MTA doktorává nyilvánították.

A Hegyalja és környéke tudományos vizsgálatát az 1970-es években kezdte. A témaválasztásban nagy szerepe volt Pinczés Zoltán professzor és munkatársainak a Zempléni-hegységben folytatott természetföldrajzi-geomorfológiai kutatásainak. Süli-Zakar István Pinczés professzor kutató-csoportjában először a 9 km^2-es Bodrogkeresztúri-félmedencében végzett földhasznosítási térképezést. A munka során szükségét érezte annak, hogy a hajdan volt mezőváros és az egész szőlő- és bortermelő mikrorégió 18-19. századi környezetgazdálkodását is rekonstruálja. Történeti földrajzi kutatásai során megismerte és feldolgozta a hegyaljai városfejlődés korszakait és sajátosságait. A hegyaljai borfalvak és -városok területhasználatára jellemző övezetességet racionális alkalmazkodásként értékelte. Egy tematikus térképen megrajzolta a szőlőtermelő-övezet filoxéravész előtti és a jelenlegi elhelyezkedését. A Bodrogkeresztúri-félmedencében a 19. században a tradicionális szőlőtermelés alsó határát a fagyhatár jelölte ki. A 20. századi nagyüzemi szőlőtelepítések az egykori promontóriumok enyhe lejtésű előterében az ún. „szoknya-területeken" történtek, s ez a bortermelés minőség-romlásához vezetett. A Hegyalja városfejlődésével foglalkozó tanulmányaiban – a néprajzi és gazdaságtörténeti munkák megállapításaival ellentétben – tagadja a szőlőtermelés monokultúrás jellegét. A filoxéra-pusztítást követő gazdasági szerkezetváltás erőtlen volt, de egyes energikus helyeken – pl. Szerencsen is – dinamikus fejlő-

dést inditott el. Tanulmányaiban részletesen foglalkozik a hegyaljai települések funkció-változásaival, és szorgalmazza Szerencs, Tokaj és más hegyaljai települések várossá nyilvánítását. Igen alapos – helyszíni adatfelvételezésre, levéltári, kartográfiai és könyvészeti forrásokra épülő – településföldrajzi elemzést készített a Hegyközről, majd a Bodrogköz társadalmi-gazdasági változásairól. A Bodrogköz földhasznosítását több időkeresztmetszetben mutatja be a folyószabályozás előtti évektől napjainkig. Disszertációiban és publikált dolgozataiban Tokaj-Hegyalja és a környező kistájak (a Bodrogköz, Taktaköz, a Harangod vidéke stb.) eltérő fejlődés-folyamatait is részletesen feltárta.Tokaj-Hegyalja és környéke népességföldrajzát 1784/87-től az 1970-es évekig dolgozta fel, a későbbi demográfiai folyamatokat a nagyobb témaköröket átfogó szintéziseiben ismerteti. Munkamódszerére jellemző, hogy a fejlődéskép megrajzolását mai (aktuális) helyzetelemzéssel folytatja, majd felvázolja a terület- és településfejlesztés lehetséges irányait.

Tokaj-Hegyalja és környéke történeti földrajzi elemzéséhez érdekes megállapításokat és tematikus térképeket közöl a Csüllög Gáborral közösen írt, a Kárpát-medence közép- és újkori térszerkezetét tárgyaló dolgozatában. A regionalizmus történeti előzményeit vizsgálva rekonstruálják a 11-15. századi és a későbbi centrum-térségeket és a Kárpát-medencét kitöltő térszerkezeti egységeket. Hangsúlyozzák, hogy a centrum-periféria jelleg nemcsak a nagytérségen, hanem egy-egy régión belül is kialakulhat. A Hegyalja is centrum-térség már a középkorban is, és még inkább azzá válik a 16-18. században. A szomszédos kistájak – a Süli-Zakar és Csüllög-féle térképek szerint – többnyire perifériák. A térképek azért is fontosak, mert a hazai történeti földrajzban először jelenítik meg a közép- és újkori belső és külső perifériákat, a vármegyék magterületeiből kialakult centrumtérségeket és egyéb olyan térszerkezeti elemeket, amelyek segítik a régi korok földrajzi munkamegosztásának és az interregionális kapcsolatok rekonstruálását. Süli-Zakar professzor politikai földrajzi munkáiban a trianoni határmegvonások demográfiai és gazdasági következményeiről (a határok mindkét oldalán kialakult perifériákról) is közölt értékes – a Hegyalja térségével is összefüggő – megállapításokat. A Hegyalja és környéke társadalom-, történeti- és politikai földrajzi kutatáseredményeit a hazai és nemzetközi konferenciákon, külföldi egyetemeken tartott előadásain ismertette és angol, német és orosz nyelven is publikálta. Süli-Zakar professzor Hegyaljával kapcsolatos munkái közül meg kell említenem a most megjelent szerencsi monográfiát és a sátoraljaújhelyi lexikont is, amelynek megírásában aktívan közreműködött.

Süli-Zakar professzor tudományos alkotó-tevékenysége a településföldrajzi és regionális kérdésekre, a terület- és településfejlesztés társadalmi-gazdasági összefüggéseire koncentrálódik. Az 1980-as évek végétől sokat foglalkozik a határokon átnyúló társadalmi-gazdasági kapcsolatokkal, különösképpen a kelet- és északkelet-magyarországi határmenti térségekkel, a Kárpátok-Eurorégió működési területével. Tudományos tanácsadóként aktív szerepet tölt

be a Kárpátok-Eurorégió irányító testületében. Tudományelméleti és a gyakorlati jelentőségű (a nagy- és kistérségi önkormányzati munkát is segítő) kutatásai mellett sok időt fordít az alapfeladatával összefüggő oktatásfejlesztési koncepciók kidolgozására, a jegyzet- és tankönyvírásra is.

A kutatási felkéréseket a kormányhivataloktól, minisztériumoktól, a megyei és városi önkormányzatoktól, továbbá az akadémiai kutatóintézetektől kapja. 1990-től 85 kutatási megbízásban részesült (ebből 63 esetben témavezetőként irányította a kutatócsoport munkáját). Kutatási eredményeiről a hazai és nemzetközi szakfolyóiratokban, önálló könyvekben számolt be (publikációinak száma 319, ebből 27 könyv vagy könyvrészlet és 54 idegennyelvű tanulmány). 1995 óta 103 nemzetközi és 75 hazai konferencián tartott előadást és vendégprofesszorként tanított az amerikai és az európai egyetemeken. Tudományos közéleti tevékenysége is rendkívül kiterjedt, számos hazai és külföldi szakmai testületben vállalt tagságot vagy valamilyen tisztséget. Kiemelkedő professzori, kutató és közéleti munkásságát állami és szakmai kitüntetésekkel is elismerték.

Süli-Zakar István professzor eddigi életművét: a földrajztanár- és a geográfus-képzés, a tudományszervezés, a tudományos alkotómunka és a közéleti tevékenység terén elért hatalmas teljesítményeit a pályatársak és a tanítványok egyaránt nagyra értékelik. Közelgő 60. születésnapja alkalmából nagy tisztelettel és szeretettel köszöntöm dr. Süli-Zakar István professzor urat és további sok sikert, jó egészséget és hosszú boldog életet kívánok a magam és a nyíregyházi tanszéki kollektíva, a Magyar Földrajzi Társaság elnöksége, a magyar geográfus társadalom és a konferencián jelenlévők nevében is.

Dr. Frisnyák Sándor

Dr. Süli-Zakar István Tokaj-Hegyaljával és környékével kapcsolatos fontosabb publikációi

1. Földhasznosítási térképezés Bodrogkeresztúr térségében. Földrajzi Közlemények, l978. 3. pp. 280-296.
2. Effects of Modern Viniculture on Rural Transformation, an Example the Tokaj-Hegyalja (Tokaj-Piedmont) Region. In: Impact of Modern Agriculture on Rural Development. IGU Commission of Rural Development. Szeged, 1979, pp. 112-117.
3. Modern Viniculture and Rural Transformation in the Tokaj-Hegyalja Region. KLTE, Debrecen, 1979, 22 p.
4. A Hegyköz népmozgalma. Területi Kutatások 3. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest, 1980.pp. 59-70.
5. Tokaj-Hegyalja és környékének népmozgalma 1878-1970 között. Borsodi Levéltári Évkönyv III. Miskolc, 1980. pp. 35-76.
6. A Hegyköz faluföldrajzi vizsgálata (Rural Geographical Investigation in the Region Hegyköz). Studia Geographica 3. KLTE, Debrecen, 1980. 130 p.

7. Demográfiai változások Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti részén 1970-1980 között. Borsodi Szemle, l980. 2. sz. pp. 57-65.
8. Rural Social Changes in Hungary: A Case-study of Hegyköz. Abstracts of the Papers to Be Presented at the Symposium Rural Development: Theory and Practice. Fresno, California, USA. L98l. pp. 101-102.
9. Az ingázás hatása a hegyközi falvak társadalmi átalakulására (Ingavándor-forgalom a Hegyközben – földrajzi esettanulmány). Acta Geographica Debrecina 1979-1980. Debrecen, 1981. pp. 113-140.
10. A zempléni falvak sorsa. Napjaink, XXI. Évf. 8. Miskolc, 1982. pp. 7-8.
11. The Economic and Social Importance of Non-Agricultural Activities in Village in Bodrogköz: a Case-Study of the Village Karcsa. International Conference on Developing the Rural Settlements in Europe. Balatonfüred, 1982. pp. 22-31.
12. Az életkörülmények földrajzi vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti részén. Acta Geographica Debrecina 1981. Debrecen, 1982. pp. 115-148.
13. Faluföldrajzi vizsgálatok Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti részén. Kandidátusi disszertáció. Kézirat. KLTE Gazdasági- és Regionálisföldrajzi Tanszék. Debrecen, 1982. 169 p.
14. A szőlőtermelés és borgazdálkodás gazdasági-társadalmi hatásainak földrajzi vizsgálata Tokaj-Hegyalján. Borsodi Földrajzi Évkönyv, Miskolc, 1982. pp. 102-108.
15. A földhasznosítás változásának társadalmi és gazdasági hatása a Bodrogközben. Borsodi Szemle, 1983. 1. Sz. pp. 48-56.
16. A bodrogközi falvak jelene és jövője. Honismeret, XI. évf. 3. Budapest, 1983. pp. 25-27.
17. Melléktevékenység egy bodrogközi mezőgazdasági nagyüzemben (Karcsai esettanulmány). Borsodi Szemle, 1983. 2. Sz. pp. 30-40.
18. A bodrogközi falvak népességmegtartó képességéről. Alföldi Tanulmányok, Békéscsaba, 1984. pp. 165-185.
19. Geographical Examination of the Demographic and Social Transformation of Villages in the Zemplén (Tokaj) Mountains. In: Geographical Essays in Hungary. Contribution to the Internacional Geographical Congress, Paris-Alpes. IGU Hungarian National Committes, Budapest, 1984. pp. 151-163.
20. A bodrogközi népesség foglalkoztatottsági problémái. In: Az Alföld gazdaságföldrajzi kutatásának eredményei és további feladatai. IV. Népesség és település. Békéscsaba, 1984. pp. 67-84.
21. A termelőszövetkezeti melléktevékenység, mint népességmegtartó tényező Karcsán. A falu. I. évf. 1. Budapest, 1985. pp. 75-84.
22. The Changing Role of Small Towns in a Region Undergoing Transformation (Tokaj-Hegyalja, NE Hungary). Paper to the Second Dutch-Hungarian Seminar: „Role of Small Towns in Regional Development". Kecskemét, 1987. 17 p.
23. A városfejlődés sajátosságai Tokaj-Hegyalján. Borsodi Szemle, 1987. 3. pp. 50-57.
24. Bodrogköz: az átalakított kistáj. In: Alföldi Kutatási Program V. köt. Az Alföld területhasznosítása. Kecskemét, 1992. pp. 119-135.
25. Szerencs és környéke történeti demográfiája. In: Szerencs és környéke. Szerencs-Nyíregyháza, 2002. pp. 227-260.*

* Megjelent: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja. Szerencs, 2005. pp. 17-22.

Dr. Kókai Sándor társadalomföldrajzi kutatómunkája a Zempléni-hegységben és a Bodrogközben

Dr. habil Kókai Sándor intézetigazgató egyetemi magántanár a társadalom- és a történeti földrajz jeles művelője. Könyvei és tudományos dolgozatai alapján a geográfusok elsősorban az Alföld és a Bánság kutatójaként tartják számon. Kókai Sándor tudományos érdeklődése és kutató tevékenységének térbeli kerete az említett történelmi régiónál sokkal nagyobb: kiterjed az Alföld teljes területére és az érintkező területek közül a Zempléni-hegységre is, témakörét tekintve pedig a hisztogeográfia mellett a népesség- és település-földrajzra, az etnikai földrajzra, továbbá a térszerveződési folyamatokra is.

Időrendben először alföldi témákkal, a szülő- és lakóföld (Marosszög) komplex földrajzi vizsgálatával, majd az Alföld 19. századi gazdasági térszerkezetével, központjaival és a vonzáskörzetek rekonstruálásával foglalkozott. Az Alföld-kutatással párhuzamosan a hazai könyv- és levéltárakban, a külföldi forrásőrző helyeken szorgalmasan gyűjtötte a 18-19. századi Bánság társadalmi-gazdasági jelenségeit és folyamatait feltáró adatokat és információkat, de a (rész-)eredményeket csak később publikálta. Az Alföld és a Bánság paralel vizsgálata az interregionális és interetnikus kapcsolatok felismerését, a gazdasági erővonalak és erőközpontok (vásárvárosok) térszervező hatásának helyes értelmezését-rendszerezését segítette elő. Ilyen kutatási előzmények után – munkahelyi és külső felkéréseknek eleget téve – foglalkozott Tokaj-Hegyalja, a Hegyköz és a Bodrogköz népesség-, település- és gazdaság-földrajzával. Számára nem volt ismeretlen e tájcsoport, mivel 1985-ben Sátoraljaújhelyen kezdte pedagógiai pályafutását.

Kókai Sándor 1961-ben Makón született. Az alsó- és középfokú tanulmányait lakóhelyén (Kiszombor) és Makón végezte, majd a szegedi József Attila Tudományegyetemen szerzett földrajz-történelem szakos tanári diplomát. Az egyetemi évei (1980-1985) alatt – tudós professzorai hatására – úgy döntött, hogy majdan a tanári munkáját tudományos alkotó tevékenységgel kapcsolja össze. E célkitűzése megvalósításához a pályakezdő évei alatt is igyekezett felkészülni és megfelelő álláshelyet elnyerni Szegeden. Három évi gimnáziumi tanári munka (Sátoraljaújhely és Kunszentmárton) után, 1988-ban került a nyíregyházi Bessenyei György

Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszékére. 1996-ig *tanársegédi* beosztásban tanított, majd eredményes oktató és tudományos munkássága elismeréseként 1996-ban *adjunktusi*, 1998-ban *docensi* és 2006-ban *főiskolai tanári* kinevezést kapott. 2000-től tanári feladatai mellett a *tanszékvezető-helyettesi* szerepkört is ellátta. 2007-től, miután a Földrajz Tanszék Turizmus és Földrajztudományi Intézetté alakult át, *csoportvezetői*, 2011-től *intézetigazgatói* beosztásban végzi tanári, kutató, oktatás- és tudományszervező munkáját. Előrehaladásában a mesterségbeli tudása, kitűnő tárgyi felkészültsége mellett a tudományos megmérettetések vállalása: 1998-ban a *kandidátusi minősítés*, 2011-ben a *habilitáció* és *egyetemi magántanári cím* megszerzése, továbbá tanulmányainak és könyveinek sikeres szakmai fogadtatása alapozta meg. Tudományos fejlődésében, földrajzi valóságismeretének gazdagításában igen jelentősek voltak egyéni (önköltséges) és expedíciós-jellegű tanulmányútja (pl. Délkelet-Ázsia és Latin-Amerika számos országában, kontinensünk csaknem minden nagyrégiójában). Külföldi tapasztalatait elsősorban a regionális földrajz, az általános és ágazati gazdaságföldrajz, a világgazdaság történeti földrajza stb. oktatásában tudja hasznosítani, a tudományos ismeretek közvetítését színessé és hitelessé tenni. Negyedszázados tanár- és turisztikai szakemberképző munkássága során a felsorolt tantárgyak oktatásán kívül még sokféle stúdiumot tartott, nem csak Nyíregyházán, meghívott előadóként a miskolci Nagy Lajos Király Magánegyetem Földrajz-Ökológiai Tanszékén (1995-2000) és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Magyar Főiskola Földrajz Tanszékén (1995-2005) is.

Századunk első évtizedében Kárpátalján és Erdélyben a *falusi turizmussal* kapcsolatos tanfolyamokon is tanított. Mindezek mellett a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület felkérésére Rozsnyón, Beregszászon, Csíkszeredában, Szabadkán, Magyarkanizsán és Zentán is tartott történeti földrajzi előadásokat, a Bánság, a Bácska és a Magyar-alföld történeti földrajzáról. Kókai Sándor rendszeres előadó a honi és nemzetközi konferenciákon, továbbá a – néhány évi szüntet után folytatódó – Nyírségi Földrajzi Napok tudományos rendezvénysorozatán is. Széleskörű szakmai tevékenységéhez tartozik a tudományos minősítési (PhD és habilitációs) eljárásokban és a posztgraduális képzésben való aktív részvétel, a geográfusoknak emlékjel állítása, a kiadványszerkesztés és sok minden más.

A Zempléni-hegység és környéke kutatását az 1990-es évek közepén kezdte: így pl. foglalkozott a Tokaj-hegyaljai mezővárosok 19. századi életjelenségeivel, a gazdasági struktúra változásaival, Szerencs és Sátoraljaújhely központi funkcióival, a szerencsi kistérség, a Hegyköz, az Alsó-Hernád-völgy és a Bodrogköz demográfiai jellemzőivel. Kutatási eredményeit konferenciákon ismertette és az alábbi dolgozatokban adta közre:

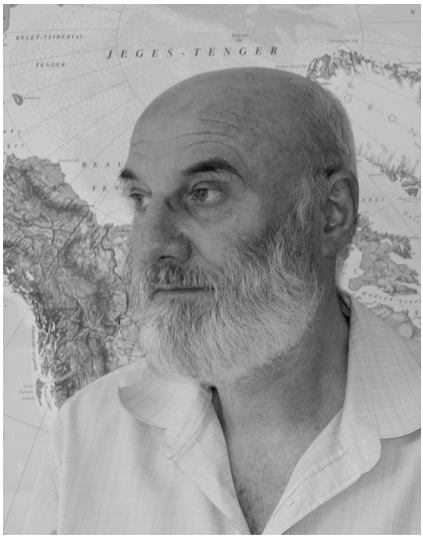
1. A Tokaj-hegyaljai mezővárosok fejlődése a 19. században. In: Bencsik J. szerk.: Tokaj és Hegyalja XVIII. kötet. Tokaj, 1997. pp. 13-28.
2. Szerencs térszerkezeti helyének változása a XIX. század folyamán. In: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs és környéke. Szerencs, 2002. pp. 103-114.

3. Sátoraljaújhely térszerkezeti helyének változásai a XIX-XX. században. In: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs és a Zempléni-hegység. Szerencs-Nyíregyháza, 2003. pp. 211-222.
4. Szerencs gazdasági élete. In: Frisnyák S. – Gál a. szerk.: Szerencs monográfiája. Szerencs, 2005. pp. 267-294.
5. Szerencs oktatási-kulturális szerepköre. In: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs monográfiája. Szerencs, 2005. pp. 311-336.
6. Szerencs központi szerepkörének változása 1984-2004 között. In: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja. Szerencs, 2005. pp. 267-286.
7. A szerencsi kistérség demográfiai jellemzői és sajátosságai 1949-1990 között. In: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs, Dél-Zemplén központja. Szerencs, 2007. pp. 268-288.
8. A Bodrogköz demográfiai jellemzői és sajátosságai 1949-2001.In: Tuba Zoltán szerk.: Bodrogköz – A magyarországi Bodrogköz tájmonográfiája. Gödöllő-Sárospatak, 2009. pp. 267-282.
9. A Zempléni-hegység gazdasági élete (szócikkek). In: Frisnyák S. – Gál A. – Horváth G. szerk: A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. Nyíregyháza-Szerencs, 2009. pp. 20-21, 65, 77-79, 81-82, 85-89, 113-117, 128, 133, 139-140, 144, 148-149, 150, 161-162, 176-177, 209-210, 231-232, 248, 273-274, 279-280, 294-299, 301-303, 355-357, 379-382.
10. A Hernád-völgyi települések demográfiai jellemzői és gazdasági fejlettségük néhány kölcsönhatása. In: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: A magyarországi Hernád-völgy (Földrajzi tanulmányok). Nyíregyháza-Szerencs, 2011. pp. 241-266.
11. Foglalkozási átrétegződés és munkanélküliség néhány aspektusa Tokaj-Hegyalján (1990-2011) In: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Tokaj-hegyaljai borvidék (Hazánk első történeti tája). Nyíregyháza-Szerencs, 2012. pp. 225-238.
12. A Hegyköz demográfiai jellemzői (1980-2010) In: Frisnyák S. – Kókai S. szerk.: Tiszteletkötet Dr. Boros László főiskolai tanár 75. születésnapjára. Nyíregyháza, 2012. pp. 105-120.

Kókai professzor pedagógiai, szakirodalmi és tudományos közéleti tevékenységét több állami és egyesületi kitüntetéssel (pl. Pro Geographia) ismerték el. A Zempléni-hegység és környéke társadalom- és gazdaságföldrajzával foglalkozó tanulmányai eddigi publikációinak még az 1/10-ét sem alkotják, de ezekkel a művekkel jelentősen hozzájárult a tájcsoport reálfolyamatainak (népesség- és gazdaság-változásainak) megismeréséhez.

Dr. Frisnyák Sándor

Dr. Dobány Zoltán

A Zempléni-hegység történeti és jelenkori társadalomföldrajzát, a táji munkamegosztásban elfoglalt helyét és szerepét csak a szomszédos kistájak (a *Bodrogköz, Taktaköz, Harangod* és a *Hernád-völgy*) összefüggés- és kölcsönhatásrendszerében lehet jellemezni és értékelni. A hegységterület települései, különösen a tájhatáron kialakult városok (piachelyek és -központok) már a középkorban kiépítették kapcsolataikat a szomszédos, eltérő természeti- és termelés-jellegű kisrégiókkal. A Zempléni-hegységgel érintkező kistájak történeti földrajzával és gazdasági életével foglalkozó geográfusok közül *dr. Dobány Zoltán* főiskolai docens munkássága a legjelentősebb.

Dobány Zoltán a felsorolt kistájak szisztematikus feldolgozásával három évtizede foglalkozik. Kutatómunkáját egyetemi hallgatóként, elsősorban Mészáros Rezső akadémikusnak köszönhetően, kezdte el és oktató-nevelő (földrajztanár- és idegenforgalmi szakemberképző) tevékenysége mellett ma is folytatja. Pályakezdő éveiben a víz- és emberformálta taktaközi tájat vizsgálta. A „tanuló évek" eredményeit összegzően, 1985-ben a Taktaköz agrárföldrajza témakörében írt disszertációjával doktorált, majd tájtörténeti kutatásait kiterjesztette a Zempléni-hegységet övező többi kistájra, továbbá a Csereháti-dombvidékre és a Sajó-Bódva közére is. Dobány Zoltán részben tanszéki feladatként, részben pedig külső felkéréseknek eleget téve, más tájak (városok) természet- és társadalomföldrajzával is foglalkozott.[1] Könyvei, tanulmányai, tematikus térképei és földrajzi modelljei a szakmai berkekben kedvező fogadtatásra találtak. Írásműveit és a régi idők tájhasználatát megjelenítő térképeit nem csak a geográfusok, más szakmabeliek, a történészek és a néprajzkutatók is hasznosítják. Dobány Zoltán eddigi gazdag életművéből e helyen – a könyv témakörének megfelelően – a Zempléni-hegység és környéke tudományos feltárását szolgáló munkásságát foglalom össze.[2]

[1] .A két legfontosabb könyve: A Cserehát történeti földrajza (18-20. század). Nyíregyháza, 1999., A Sajó-Bódva-köze történeti földrajza (18-20. század). Nyíregyháza, 2004. Mindkét monográfiáját – átdolgozott változatban, színes térképekkel és földrajzi modellekkel illusztrálva – 2010-ben az Aggteleki Nemzeti Park Igazgatósága is megjelentette.

[2] Életrajzi adatai megtalálhatók a Magyar és nemzetközi ki kicsoda 1990-től megjelenő köteteiben és Tóth József – Trócsányi András szerk.: Ki kicsoda a magyar geográfiában (Pécs, 2009). c. kiadványban.

Dobány Zoltán főiskolai oktatóként – immár évtizedek óta – a természetföldrajz tanításával foglalkozik, tudományos kutatóként pedig a történeti geográfiát műveli. A történeti földrajz mint empirikus tudomány: a táji elemek és jelenségek analízisével feltárja az emberi tevékenységek (létfenntartási rendszerek) kialakulását, idő- és térbeli változásait. Dobány Zoltán az alföldperemi kistájak és az Alsó-Hernád-völgy történeti földrajzát a 18. századtól a 20. század közepéig vizsgálja. Az időhatár nem véletlen: a 18. században és a 19. század első felében az említett kistájakat még a tradicionális paraszti gazdálkodás környezettudatos táj- és természeti erőforrás-használata jellemzi, de a 19. század közepétől kezdődő és a 20. században is folytatódó integrált környezetátalakító (folyószabályozó és ármentesítő) munkák alapvetően megváltoztatják a gazdálkodás térbeli rendszerét, a kultúrtáj (és annak részeként a települések) szerkezetét. Dobány Zoltán tehát a kultúrtáj-fejlődés hosszú folyamatának egy, az 1780-as évektől 1945-ig terjedő történelmi korszakát (időmetszetét) elemzi és értékeli. A Bodrogköz, Taktaköz, Harangod és a Hernád-völgy hisztogeográfiai jellemzésénél az általa meghatározott időhatárokat mindkét irányban átlépi, pl. bevezetőként felvázolja az előzményeket, a kultúrtáj genezisét és a 18. század előtti diffúzióját is. Az alkotó embert, az ökológiai feltételekhez alkalmazkodó és környezetét átalakító társadalmat helyezi kutatásainak középpontjába. A kistájak belső szerkezetét elemezve, a lokális jelenségeket, a tájhasználat (= környezetgazdálkodás) típusait is igyekszik megállapítani. A folyamatelemző és a szintézisalkotó tevékenysége a levéltári, kartográfiai, statisztikai és könyvészeti források felhasználása mellett a terepmunkák (helyszíni megfigyelések) eredményeire is épül. Dobány Zoltán forrásfeltáró és feldolgozó munkája tehát összekapcsolódik a vizsgált település vagy kistáj helyszíni tanulmányozásával. A terepbejárásokon, a relief és a tájhasználat összefüggés-rendszerét vizsgálva, kitűnően alkalmazza természetföldrajzi, elsősorban geomorfológiai tudását.

Dobány Zoltán történeti földrajz iránti érdeklődése és kutatási módszere egy, a Kárpát-medence történeti földrajza kutatásával (is) foglalkozó tanszéki közösségben alakult ki. A közös terepmunkák, levél- és térképtári adatgyűjtések, tanszéki műhelyviták és a tanszék (intézet) által rendezett tudományos konferenciák alakították szemléletét és gondolatvilágát.

A Taktaköz társadalom- és történeti földrajzi vizsgálata és eredményeinek közreadása, ahogy ezt ma látjuk, meghatározó jelentőségű volt Dobány Zoltán tudományos előrehaladásában. 1995-ben a korábban megjelent publikációi és doktori értekezése alapján megírta „A taktaközi települések történeti földrajza a 18. századtól 1945-ig” című kismonográfiáját. Később, egy-egy részlet alaposabb kimunkálásával vagy más szempontú feldolgozásával többször is szerepelt taktaközi előadásokkal a tájföldrajzi konferenciákon. Napjainkban a Taktaköz társadalom- és történeti földrajza témaköréhez kapcsolódó – saját szerkesztésű – térképeinek száma meghaladta a százat, amiből arra következtetünk, hogy Dobány Zoltán egy új, nagyobb terjedelmű monográfia megalkotására készül.

A Bodrogköz és a Harangod vidékéről írt tanulmányai többnyire a történeti demográfiai folyamatokról és a települések kialakulásáról, alaprajzi sajátosságairól és a tájhasználat idő- és térbeli változásairól nyújtanak értékes információkat. A Boros Lászlóval közösen írt bodrogközi településföldrajzi dolgozata 2008-ban a „Bodrogköz (A magyarországi Bodrogköz monográfiája)" című, Tuba Zoltán által szerkesztett kötetben jelent meg.

Dobány Zoltán a két önálló monográfiában feldolgozott Cserehát és a Sajó-Bódva köze tudományos kutatása mellett a Hernád-völgy történeti földrajza vizsgálatával foglalkozott a legtöbben és a legeredményesebben. Az Alsó-Hernád völgy tájhasználat-változásairól, a tájhasználókról (népesség) és a településekről írt kitűnő dolgozatai közül 2007-ben a „Peja Győző emlékkönyv"-ben és 2011-ben „A magyarországi Hernád-völgy" c. konferencia-kötetben megjelentek a legfontosabbak. A Peja emlékkönyvben publikált „Adattár a Hernád-völgy történeti földrajzához" című, kb. 120 oldalas munkájában adja közre a völgymedence egyes történelmi korok társadalmi-gazdasági valóságát megjelenítő tematikus térképeit és statisztikai táblázatait. Földrajzi adattárát alapvető forrásként hasznosíthatják nem csak a táj- és helytörténetírók, a település- és területfejlesztéssel foglalkozó gyakorlati szakemberek is. Említést érdemel a Halmaj monográfiában (2002) közölt természet- és történeti földrajzi szintézise is, mert eredeti rendeltetése (és a társadalom- és gazdaságtörténeti fejezetek alapozása) mellett mintául szolgál a földrajz- és történelemtanároknak a helyismeret oktatásához szükséges anyag önálló összeállításához és rendszerezéséhez.

A történeti földrajzi tanulmányok a Hernád-völgy területéről (18-20. század) című, 2010-ben megjelent könyvében a honi történeti földrajzi irodalmunkban először, a Szlovákiához tartozó Felső-Hernád régi földrajzát is összefoglalja, szép térképekkel illusztrálva.

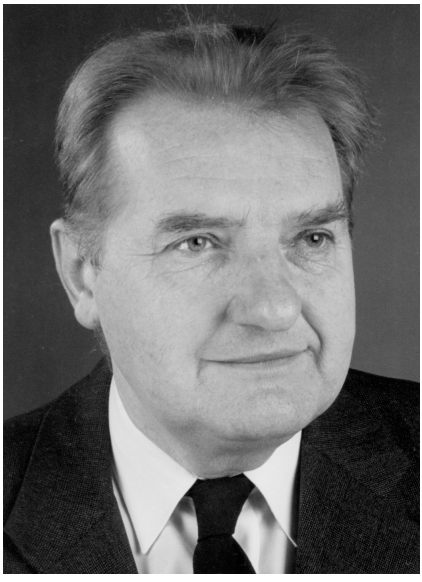
Dobány Zoltán a Zempléni-hegységnek is kitűnő ismerője, de e területről keveset publikált. Társszerzőként közreműködött Rátka, egy német telepesfalu (1992) és Tállya, a hajdan volt gazdag bortermelő mezőváros monográfiája elkészítésében (1995) és A Zempléni-hegység földrajzi lexikona (2009) szócikkeinek írásában.

Dobány Zoltán eddigi alkotó-tevékenysége értékes hozzájárulás Északkelet-Magyarország történeti földrajzi megismeréséhez.

Dr. Frisnyák Sándor

A zempléni tájak geográfus kutatója[1]

(Vázlatos pályakép Frisnyák Sándor professzorról)

2004. május 14-én a Nyíregyházi Főiskola Bessenyei aulájában ünnepi konferencián köszöntötték dr. Frisnyák Sándor ny. tanszékvezető egyetemi tanárt 70. születésnapján. Élvonalbeli tudósok méltatták Frisnyák professzor eddigi életművét, oktató, kutató és tudományos közéleti tevékenységét. A miskolci Herman Ottó Múzeum erre az alkalomra jelentette meg a Frisnyák Sándor életpályájáról írt – többszerzős – könyvet, dokumentációs mellékletekkel és részletes bibliográfiával.[2] A szóbeli és írásbeli méltatások[3] a tanszéképítés, a földrajztanárképzés és az egyetemes magyar földrajztudomány számára is fontos teljesítményekre koncentráltak, így – sajnálatos módon – nem foglalkoztak Frisnyák professzor Zempléni-hegységben és a Bodrogközben folytatott tájkutató munkájával. Ezt a hiányt szeretném pótolni megemlékező-tisztelgő írásommal. Előre is jeleznem kell, hogy a Frisnyák életmű mennyiségi mutatói szerint a „mintaterületen", a Zempléni-hegységben és környékén végzett munkája eddigi publikációinak alig több, mint 15-16%-a. A százalékos megközelítés nem fejezi ki a valódi értékarányokat, a mintaterületen végzett kutatómunka tudományos jelentőségét. Frisnyák a két eltérő, hegy- és síkvidéki területen a társadalom és a földrajzi környezet kölcsönhatás-rendszerét, az emberi tevékenységi formák idő- és térbeli változásait nagy részletességgel tárta fel és ennek eredményeit hasznosította nagyobb munkáiban és tudományszakunk elméleti gazdagításában is.

Frisnyák Sándor életrajza

Frisnyák Sándor 1934. május 14-én született Szikszón. Elemi és középiskolai tanulmányait Miskolcon végezte, majd az Egri Tanárképző Főiskolán föld-

[1] Megjelent „A történeti földrajz megújítója" c. könyvben (Szerk.: Gál A. – Hanusz Á.), Szerencs-Nyíregyháza, 2010. pp. 17-26.

[2] Boros László – Viga Gyula (szerk.): Frisnyák Sándor munkássága. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság, Miskolc, 2004. 115 p.

[3] Boros László – Viga Gyula id. mű, Hanusz Árpád (szerk.): Földrajzi környezet – történeti folyamatok. Tanulmányok dr. Frisnyák Sándor 70. születésnapja tiszteletére. Nyíregyháza, 2004. 288 p.

rajz-történelem (1955), Budapesten, az Eötvös Egyetemen középiskolai földrajz szakos tanári diplomát szerzett, ez utóbbit kitűnő minősítéssel (1966). Pályakezdő éveit (1955-1957) Mályiban töltötte. Ezt követően 1957-től 1963-ig Miskolcon a TIT megyei természettudományi szaktitkáraként dolgozott, közben a Borsodi Szemlét szerkesztette (1960-1963) és az értelmiségi klub munkáját is irányította. Hivatali elfoglaltsága mellett folytatta a főiskolai évei alatt megkezdett tudományos munkáját, a Bükk és környéke (először természet-, majd társadalom- és gazdaság-) földrajzi vizsgálatát. Kutató munkájával a tanári pályára való visszatérését igyekezett megalapozni. 1963-tól 1966-ig Szegeden, a tanárképző főiskolán tanított Szabó László (1903-1976) professzor adjunktusaként. Oktató-nevelő és tudományos publikációs tevékenységét Szegeden pozitívan értékelték és minden szempontból kedvező feltételeket biztosítottak számára. Ennek ellenére visszatért Miskolcra, mivel feleségének, Barczaházi Évának (1936-1980) nem tudott Szegeden vagy a város környékén pedagógus állást szerezni. 1966-tól 1968-ig gimnáziumi tanárként tanított és külső munkatársként az egri főiskola levelező tagozatán konzultációs foglalkozásokat tartott. 1968-ban a Művelődési Minisztérium felkérésére megpályázta és elnyerte a Nyíregyházi Tanárképző Főiskolán meghirdetett *tanszékvezetői* állást. (A felkérés mögött Szabó professzor ajánlása volt, aki kiválónak minősítette Frisnyák szakmai-pedagógiai munkáját és szervező képességét).

Nyíregyházán a tanszéképítés és -fejlesztés mellett aktívan bekapcsolódott az össz-főiskolai feladatok (pl. a tantervek és korszerűsítési koncepciók kimunkálásába, tankönyvírás stb.) megoldásába. 1972-től 1987-ig (öt ciklusban) a természettudományi főigazgató-helyettesi szerepkört is ellátta, továbbá a Tudományos Közlemények c. periodikát szerkesztette. Tanszékvezetőként arra törekedett, hogy az oktatás személyi és tárgyi feltételei magasan megfeleljenek a kor követelményeinek, és a gyakorlati szakemberképzés mellett a tanszéki kollektíva a tudományművelésben is sikeresen tevékenykedjen. 2000-ben, amikor – 32 évi – tanszékvezetői munkája befejeződött, *a tanszéki kollektíva 83%-a rendelkezett tudományos minősítéssel.* Frisnyák Sándor a tudományos alkotómunkában is igyekezett példát mutatni és munkatársait segíteni a szakmai előrehaladásban.

1998-ban a köztársasági elnök Frisnyák Sándort *egyetemi tanárrá* nevezte ki és ma is ilyen beosztásban tanít. Hosszú pályafutása alatt különböző stúdiumokat tartott. Az 1980-as évektől – a tanszéken belül kialakult specializációnak megfelelően – az általános társadalom- és gazdaságföldrajz, Magyarország társadalomföldrajza, Magyarország történeti földrajza (895-1945) és a világgazdaság történeti földrajza témaköréből tartott előadásokat, speciális kollégiumokat és gyakorlati (szemináriumi) foglalkozásokat. A Magyarország történeti földrajza témaköréből Nyíregyházán kívül több helyen, pl. a Debreceni Egyetemen, a beregszászi Magyar Tanárképző Főiskolán és a miskolci Nagy Lajos Király Magánegyetem földrajz-ökológia tanszékén tartott speciálkollégiumot, Ungváron, Kassán, Nagybányán és Déván tanári továbbképző tanfolyamot. Történeti

földrajzi munkája a Pécsi Tudományegyetemen a Tóth József rektor-professzor vezette doktori iskolához is kapcsolódik, ahol mint külső alapító tag állandó szereplője a tudományos minősítéseknek.[4]

A tanári és tudományos munkájával összefüggő kérdések tanulmányozása céljából 1955-től minden évben több alkalommal volt külföldön egyéni (önköltséges) tanulmányúton. Szakmai fejlődésére, különösképpen a történeti földrajzi szemléletére nagy hatással voltak az 1960/70-es években tett keleti utazásai (Orosz-alföld, Kászpi-mélyföld, Turáni-alföld, Szibéria, közép-ázsiai hegyvidékek stb.). A Kelet geográfiai témái közül a legjobban a közép-ázsiai oázis- (öntöző-) gazdálkodás és a sivatagok-sztyeppék állattenyésztése érdekelte, s ennek tanulmányozására, tudományos feldolgozására sok időt és energiát fordított. Ez idő tájt volt nyelvi továbbképzésen a harkovi Gorkij Egyetemen, ami megkönnyítette a szakirodalmi tájékozódását. Összehasonlító megfigyeléseket is végzett a Szaharában és a Nílus-völgyében. 1983-ban Belső- és Kelet-Ázsia (Mongólia, Korea és Kína) földjén tett nagyobb utazást. Nyugat- és Dél-Európa tájain is megfordult, de leginkább Kárpát-Európa megismerését tartotta a legfontosabbnak. Néhány külföldi felsőoktatási intézményben (Moszkva, Volgográd, Ungvár, Usti nad Labem stb.) előadásokat is tartott hazánk gazdasági életéről és az általános iskolai földrajztanárképzésről. 1984-ben – e sorok írójával együtt – Kőrösi Csoma Sándor-emléktúrát vezetett Erdélybe, majd Finnországban és az Amerikai Egyesült Államokban volt egyéni tanulmányúton. (Az USA-ban az Észak-atlanti megalopoliszt tanulmányozta).1989-ben – a Soros-alapítvány támogatásával – kollégáival és tanítványaival Kanadában és az USA-ban, 1992-ben a TEMPUS-program ösztöndíjával Nagy-Britanniában (London, Oxford, Cambridge, Nottingham, Birmingham, Wolverhampton, Liverpool stb.) volt hosszabb tanulmányúton. Nagy-Britanniában a földrajzi valóságismerete gazdagítása mellett az angol történeti földrajz elméleti-módszertani kérdéseit és a földrajztanárképzés helyzetét is tanulmányozta. A több mint harminc országban tett tanulmányútjainak szakmai-pedagógiai tapasztalatait a tanárképzésben és a tankönyvírásban igyekezett kamatoztatni.

Frisnyák Sándor tudományos munkássága

Frisnyák Sándor tudományos kutatómunkája első periódusában (1963-ig) a Borsod megyei tájkutatással és a magyar geográfia (és a földrajztanítás) helyi hagyományainak feltárásával foglalkozott. Tájkutató munkájának középpontjában a borsodi iparvidék gazdaságföldrajza állott, s e témakörből (Miskolc iparföldrajza címmel) írt doktori disszertációt (1968). Nyíregyházára kerülve kezdetben a főiskolai tankönyvírás és -szerkesztés kötötte le energiáinak jelentős részét és csak az 1970-es évek második felében kezdte vizsgálni Nyíregyháza és

[4] Tésits Róbert: Prof. Dr. Frisnyák Sándor. In: Tésits Róbert – Tóth József (szerk.): Almanach 1994-2002. A pécsi Földtudományok Doktori Iskola kiadványa. Pécs, 2002. pp. 84-86.

Szabolcs megye gazdasági-, település- és népességföldrajzát. Kutatómunkája során a régió gazdasági elmaradottságának (perifériikus helyzetének) elemzése a történeti geográfia felé irányította érdeklődését. Frisnyák a történeti földrajzot kezdetben háttérkutatásként fogta fel, s ezzel a gyakorlati szándékkal igyekezett feldolgozni a Nyírség, a Felső-Tisza-vidék és a Zempléni-hegység 18-19. századi földrajzát (1977-1982). A kutatások eredményeit a geográfusok elismeréssel fogadták és annak folytatását, a vizsgálatok térbeli keretének kiterjesztését javasolták. Frisnyák Sándor úgy látta, hogy a történeti földrajznak a felsőfokú oktatásban (= tanárképzésben) és a közművelődésben egyaránt fontos szerepe lehet, de más országokhoz hasonlóan, hazánkban is önálló diszciplínává válhat. E témakörből írt disszertációjával 1983-ban elnyerte a *földrajztudományok kandidátusa* címet. Ezt követően Frisnyák a történeti kutatásait kiterjesztette az egész Kárpát-medencére. 1990-ben megírta „Magyarország történeti földrajza" c. egyetemi-főiskolai tankönyvét, amely összegezése és egyben alapjameghatározója további történeti földrajzi vizsgálódásainak. E könyv – egy kis túlzással – geográfiai bestsellernek is minősíthető, mivel (az eddig megjelent négy kiadása) a földrajzi és más szakirodalmi munkákban megközelítően kétszáz hivatkozás történt. Különösen értékesek a későbbi munkáiban részletesebben is tárgyalt olyan témakörök, mint pl. a kultúrtáj genezise és diffúziója, a Kárpát-medence feudális kori földrajzi munkamegosztása, a régióformálódás stb. 1997-ben a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen Magyarország történeti földrajzából *habilitált*, majd 2000-ben a Tájak és tevékenységi formák c. könyvével *akadémiai doktori fokozatot* szerzett. Frisnyák Sándort a geográfus társadalom *iskolateremtő* tudósként értékeli. Enyedi György akadémikus – az MTA alelnöke – úgy vélekedik, hogy „*Frisnyák Sándor a történeti földrajz legkiválóbb hazai geográfus művelője. Magyarország történeti földrajza című könyve (1990) a hazai felsőoktatás egyik alapműve".*[5]

Frisnyák Sándor a történelmi korok komplex geográfiai megjelenítésére törekszik. S ebben a múltfeltáró tevékenységében ma már nincs egyedül: a tanszéki munkatársain kívül egyre több egyetemi oktató és tudományos kutató foglalkozik a történeti földrajz művelésével A magyar honfoglalás 1100. és az államalapítás 1000. évfordulója alkalmából nemzetközi konferenciákat rendezett és ezek anyagát terjedelmes könyvekben megjelentette (pl. A Kárpát-medence történeti földrajza, A Felvidék történeti földrajza, Az Alföld történeti földrajza, A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék stb.). Négy önálló könyve is hazánk történeti földrajzával foglalkozik. A 70. születésnapjára Hanusz Árpád szerkesztésében egy tanulmánygyűjteményt adott ki a Nyíregyházi Főiskola Frisnyák Sándor utóbbi hat-nyolc évben megjelent munkáiból „A kultúrtáj kialakulása a Kárpát-medencében" címmel. Összegezésképpen megfogalmazhatjuk, hogy Frisnyák Sándor sokrétű tudományos munkásságának legfontosabb részét a történeti földrajz tárgyköréből írt munkái alkotják.

[5] Enyedi György. A Kárpát-medence történeti földrajza (recenzió). Magyar Tudomány, 1997. 4. pp. 498-499.

Frisnyák Sándor a Zempléni-hegység és környéke tudományos vizsgálatát az ’50-es évek második felében kezdte el a földrajzi hagyományok, a régióhoz kötődő tudomány- és oktatástörténet kutatásával. Ennek legfontosabb helye a sárospataki ref. nagykönyvtár volt, ahol Újszászy Kálmán (1902-1994) professzor, az ősi iskolaváros szellemtörténetének kiváló tudósa nagy szeretettel segítette a fiatal tanár adatgyűjtő-rendszerező és feldolgozó munkáját. Frisnyák e téma kimunkálásával a Magyar Földrajzi Társaság 1957-ben alakult Borsodi Osztálya számára tárta fel a vállalható, megbecsülésre méltó „tudományos örökséget”. A 16-19. században itt élt iskolamesterek, polihisztor-tanárok, földrajzi tankönyvírók és világjárók munkásságáról kisebb-nagyobb terjedelmű dolgozatokat közölt, Tokajban, Sárospatakon és Miskolcon pedig előadásokat tartott.[6] A Magyar Földrajzi Társaság helyi tagozata – a titkári feladatokat ellátó Frisnyák tudománytörténeti munkássága alapján – elfogadta az egyesület működését és szellemiségét meghatározó regionális hagyományokat és annak továbbvitelére és gazdagítására vonatkozó célkitűzéseket. A *hagyományápolás* és a *korszerűség* immár több mint négy- és fél évtizede alapvető sajátossága a Magyar Földrajzi Társaság Borsodi Osztályának.

Borsodi földrajztanárok Sárospatakon (1959)
1. Szabó Gyula, 2. Bácskai Bertalan, 3. Újszászy Kálmán, 4. Hegyi József, 5. Paulinyi Károly, 6. Peja Győző, 7. Barczaházi Éva, 8. Kiséry László

[6] Frisnyák Sándor: Borsodi földrajzírók a 16-19. században. Borsodi Földrajzi Évkönyv 2. Miskolc, 1959. pp. 42-54., Uő.: Sárospatak földrajzi hagyományai. Borsodi Szemle, 1959, pp. 29-31., Uő.: Kazinczy első műve: „Magyar Ország Geographica”-ja. Borsodi Szemle, 1960. 1. pp. 68-69., Uő.: Földrajzoktatás Sárospatakon a 17-19. században. Művelődésügyünk. Miskolc, 1960., Uő.: Chyzer Kornél, a tudós és ismeretterjesztő. Borsodi Szemle, 1964.1. pp. 90-93., Uő.: Kétszáz éve halt meg Csécsi János, a nagy földrajztanító. Föld és Ég. V. 3. 1970.

Frisnyák Sándor hagyományápoló-értékátörökítő munkáját jelzi az is, hogy szorgalmazta Hézser Aurél földrajzíró tállyai szülőházának (1992) és Réthly Antal tokaji tartózkodási helyének emléktáblával történő megörökítését (1993) és saját költségén plakettet csináltatott Csécsi Jánosról, a 17. században élt sárospataki tanárról, a hazai földrajzoktatás nagy egyéniségéről.[7] A hagyományápolás és a kortárstisztelet összekapcsolódik Frisnyák gondolatvilágában és munkásságában, amit – többek között – az is bizonyítja, hogy terjedelmes tanulmányban foglalta össze Pinczés Zoltán [8] öt évtizedes zempléni kutatásainak jelentőségét és e sorok írójának a hegyaljai szőlő- és borgazdaság földrajzi vizsgálataival foglalkozó szakirodalmi tevékenységét. [9]

Geográfusok és meteorológusok disputája Tokajban Várhelyi Gyula kertjében a Réthly-emléktábla avatása után (1993)

Frisnyák Sándor zempléni tájkutató munkája sokrétű, a természeti környezeten kívül kiterjed a népesség, az emberi tevékenységi formák és az épített örökség vizsgálatára.[10] A Zempléni-hegységről írt természetföldrajzi szintézise a

[7] Frisnyák Sándor: Hézser Aurél. Földrajzi Közlemények, 1993. pp. 196-199.
[8] Frisnyák Sándor: Dr. Pinczés Zoltán tájkutató munkája a Zempléni-hegységben. In: Frisnyák S. – Gál A. (szerk.): Szerencs és környéke. Nyíregyháza-Szerencs, 2002. pp. 9-16.
[9] Frisnyák Sándor: Dr. Boros László földrajzi kutatómunkája Tokaj-Hegyalján és környékén. In: Frisnyák S. – Gál A. (szerk.): Szerencs és a Zempléni-hegység. Szerencs-Nyíregyháza, 2003. pp. 105-112.
[10] Frisnyák Sándor Zempléni-hegységről és a Bodrogközről írt munkáit lásd Boros L. – Viga Gy. id. mű, pp. 90-106.

Peja-féle tájbeosztást követi és alapvető célja a település és a gazdasági élet ökológiai feltételrendszerének összefoglalása és értékelése. A társadalmi-gazdasági jelenségek és folyamatok vizsgálatánál az előbbitől eltérő módon, részben a népi tájszemlélet figyelembevételével tagolja az 1620 km^2-nyi – az országos tájfelosztás szerinti – mezorégiót néhány mikrorégióra. A kistérségek közül Tokaj-Hegyalja történeti földrajzával foglalkozott a legtöbbet. Tokaj-Hegyalja a 17-18. században hazánk egyik legfejlettebb és leggazdagabb mikrokörzete, amely integráló térség, a mezővárosi piachelyeivel és piacközpontjaival fontos szerepet töltött be az alföldi és felvidéki tájak gazdasági kapcsolatrendszerében. Frisnyák felfogása szerint a mai, 886 km^2-es Tokaj-Hegyalja az 1641. és az 1737. évi hivatalos körülhatárolás előtt is gazdasági kisrégióként értékelhető, ahol a településközi térben az egyes termelési övezetek összekapcsolódtak. A 18-19. századi kartográfiai és levéltári források alapján rekonstruálta Tokaj-Hegyalja (és az egész Zempléni-hegység) hagyományos – a tájpotenciálhoz alkalmazkodó – termelési övezeteit. Régen a promontóriumok Frisnyák számításai szerint a Hegyalja összterületének mindössze 8-9%-át foglalták el, ennek ellenére a szőlő- és borgazdasági komplexum határozta meg a kisrégió életét és térkapcsolatait. Frisnyák Sándor több dolgozatában feltárta a Zempléni-hegység kultúrgeográfiai korszakait, az egyes mikrorégiók (pl. Tokaj-Hegyalja, Hegyköz, Erdővidék=Magas-Zemplén, Mező- és Telkesdűlő stb.) termelési szerkezetét és gazdasági kapcsolatait.

Frisnyák Sándor több tanulmányt írt a Zempléni-hegység 18-19. századi népességföldrajzáról és a hegyaljai zsidóság demográfiai változásairól (1840-1941). A településföldrajzi megállapításai a szintézis-jellegű dolgozataiban találhatók, így pl. megrajzolta a hegység településeinek magassági szintek szerinti elhelyezkedését és egyes jellegadó települések (pl. Ond, Olaszliszka, Rátka, Tokaj, Vizsoly stb.) belső struktúráját, funkcionális tagolódását. Frisnyák általában típusalkotásra törekszik, ehhez azonban ún. mikrovizsgálatok (esettanulmányok) is szükségesek (pl. tömör településföldrajzi leírást készített Mogyoróskáról, egy jellegzetes erdőgazdasági településről, Rátkáról, a német telepesfalu 18-19. századi szerkezetéről, Tállyáról és egyéb bortermelő mezővárosról stb).

A hegyaljai borfalvak és -városok határai a Bodrog- és Taktaköz alluviális síkságára is kiterjednek, ezért Frisnyák szükségét érezte annak, hogy e területek komplex földrajzi vizsgálatával is foglalkozzon. A Bodrogköz a 19. századi integrált környezetátalakító munkálatokig a differenciált ártéri gazdálkodás klaszszikus területe volt. Frisnyák mind a Zempléni-hegységről, mind a Bodrogközről általános fejlődésképet rajzolt és felvázolta e területek helyét és szerepét a regionális munkamegosztásban. A Zempléni-hegység és az eltérő jellegű környezetének együttes vizsgálata (is) elősegítette a Kárpát-medence feudális kori munkamegosztásának helyes értelmezését és földrajzi modelleken történő megjelenítését.

Az átfogó jellemzéseken kívül egyes résztémák kimunkálására is vállalkozott, pl. felvázolta a kultúrtáj kialakulását és terjedését, a néprajztudósok felkérésére pedig elkészítette a hegyaljai borospincék földrajzi leírását és rendszerezését. Társszerzőkkel együtt elkészítette Rátka (1991, 1995) és Tállya (1994) monográfiáját. (Rátka önkormányzata a község érdekében kifejtett munkásságáért Frisnyák professzort *díszpolgárrá* választotta). Folytatva a Bencsik János által szervezett és anyagi okok miatt egyelőre szünetelő „Tokaj és Hegyalja" c. konferencia-sorozatot, Frisnyák és tanítványa, Gál András gimn. igazgató 2001-ben és 2003-ban szimpóziumot rendezett Szerencsen a város és környéke témaköréből, s annak anyagát két kötetben közreadták. Frisnyák és Gál szerkesztésében jelenleg (2004) egy 20 íves városmonográfia készül Szerencsről. Utoljára említem, hogy Frisnyák 1978-ban „Zempléni-hegység" címmel egy igen színvonalas és szokatlanul nagy terjedelmű (420 oldalas) turistakalauzt szerkesztett. A könyv több mint l/3-a tudományos igénnyel, de közérthető megfogalmazásban tárgyalja a Zempléni-hegység természet- és gazdaságföldrajzát, településeit, néprajzát, történelmét, műemlékeit stb. A honi turistakönyvek történetében először közöl gyakorlati útmutatót az ásvány-, kőzet- és ősmaradvány-gyűjtőknek. A 10.000 példányban megjelent, szép kiállítású, 1:60000-hez méretarányú színes térképpel kiegészített könyv néhány év alatt elfogyott, majd 1983-ban – korrigált változatban – második kiadásban is megjelent. A könyvet a földrajztanárképzésben is hasznosítottuk, különösképpen az 1980-as években, amikor is rendszeresen Telkibányán tartottuk az első éves tanárjelöltek természetföldrajzi és térképészeti terepgyakorlatait.

Frisnyák Sándor a Zempléni-hegység és a Bodrogköz történeti földrajzáról kutatási beszámolókat tartott a hazai és külföldi konferenciákon és tanfolyamokon (Beregszász, Csíkszereda, Déva, Kassa, Királyhelmec, Nagybánya, Rozsnyó stb.). Rendszeres előadó volt a „Tokaj és Hegyalja" konferenciákon is (Abaújszántó, Bodrogkeresztúr, Mád, Olaszliszka, Tállya, Tokaj stb.), ahol a Zemplén-kutatás egy-egy részletét foglalta össze. 1995-ben Sárospatakon , a Magyar Földrajzi Társaság 48. országos vándorgyűlésén „A Zempléni-hegység történeti földrajza" címmel tartott nagy érdeklődéssel kísért előadást. Hegyaljai szereplései közül kiemelésre méltó a Bodrogközi Művelődési Egyesület tudományos ülésein, a Felső-Magyarországi Nyári Egyetem pataki rendezvényén (2001) és Tokajban, a 12. Néprajzi Szeminárium hazai és határon túli résztvevőinek tartott tudományos előadásait (2002).

1988. október 22-én Tokajban egy tudományos konferencián – előadóként, részben az elnöki szerepkört is ellátva – Frisnyák az összehangolt komplex tájkutató munkát és ennek szervezeti keretének kiépítését, egy Abaúj-Zemplénkutató Társaság létrehozását kezdeményezte, másrészt először beszélt arról, hogy a hegyaljai szőlő- és bortermelő mikrorégiót, mint történelmi kultúrtájat a *világörökség* részévé kellene nyilvánníttatni. Később, 1989. augusztus 24-én a Tokaj-hegyaljai Települések Szövetsége abaújszántói ülésén felszólalásában a

régió ökológiai adottságainak és tradícióinak megfelelő környezetgazdálkodásra, a kultúrtáj-rekonstrukcióra és -fejlesztésre vonatkozó gondolatait foglalta össze és indítványozta a történelmi borvidék védetté nyilvánítását, pontosabban azt, hogy a Hegyalja a világörökség része legyen. Ennek előkészítő munkálataihoz felajánlotta a közreműködését, de erre – Tokaj város kivételével – nem tartottak igényt. 1990. március 13-án a tokaji múzeumban egy ad hoc bizottság ülésén megismételte korábbi javaslatait. Májer János tanácselnök vitaindító referátumában kérte a bizottság elvi állásfoglalását ahhoz, hogy a megfelelő kormányhivatalokban kezdeményezhesse Tokaj világörökség részévé nyilvánítását. A kialakult vitában Frisnyák – többek között – azt fogalmazta meg, hogy a világörökség címet a hajdan volt mezővárosi agglomerációnak, a hegyaljai borvidék településeinek együtt kellene megpályáznia. Természetesen más fórumokon is beszélt Tokaj-Hegyalja gazdasági-kulturális örökségéről, mint a táj- és településfejlődést dinamizáló tényezőről. 2002-ben a hegyaljai polgármesterek és az illetékes országos intézmények közös erőfeszítéseként a terv megvalósult, a Hegyalja a világörökség része lett. S a leírtak alapján látható, hogy e folyamatban Frisnyák professzor (talán egyik első kezdeményező és szemléletformálóként) is aktív szereplő volt.

Frisnyák Sándor „kutatóbázisa" Tokaj-Hegyalján (Bodrogszegi, 1988)

Frisnyák Sándor tudományos közéleti tevékenysége

Frisnyák professzor a tanítás és a kutatás mellett Nyíregyháza és Szabolcs megye tudományos közéletének egyik meghatározó egyénisége. Helyi feladatvállalásain kívül a Magyar Földrajzi Társaság országos alelnöke, 1984-től az MTA Földrajzi Tudományos Bizottságának tagja, a Bodrogközi Művelődési Egyesület alelnöke, a Földrajzi Közlemények szerkesztő bizottsági tagja, a Magyar Professzorok Világtanácsa és a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület alapító tagja, a New York Akademy of Sciences és az American Biographical Institute tanácsadó testületének tagja, hogy csak a legfontosabb tisztségeit említsem. Munkásságát magas állami és szakmai kitüntetésekkel ismerték el (pl. a Magyar Köztársasági Érdemrend Kiskeresztje 1994, Lóczy Lajos emlékérem 1997, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Közgyűlés Alkotói Díja 1992, 2000, Pro Universitate et Scientia 2002, Udvarhelyi Kendoff Károly emlékérem 2003, Apáczai Csere János-díj 2004, Herman Ottó plakett 2004, Hortobágyi Tibor emlékérem 2004, Fehér Dániel emlékérem 2004 stb.)

S ez a felsorolás már önmagában is jelzi, hogy dr. Frisnyák Sándor egyetemi tanár oktató-nevelő, tudományos alkotó-szervező és közéleti tevékenységével – amely hála Istennek napjainkban is folytatódik – jelentősen hozzájárult népünk földrajzi műveltségének gazdagításához és hazánk történeti földrajzának megismeréséhez.[11]

Dr. Boros László

[11] Első közlés: Kováts Dániel (szerk.): Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 14. kötet. Sátoraljaújhely, 2004. pp. 385-390.

Dr. Hanusz Árpád turisztikai és tájkutató munkája a Zemplénben

Professzor dr. Hanusz Árpád egyetemi tanár, a hazai tájak kiváló ismerője 1946. március 4-én Ipolytölgyesen született. Az Ipoly menti táj és a Börzsöny rejtelmes vonulatai már iskolás korában felkeltették érdeklődését a természet és azt megváltoztató emberi tevékenység sokszínűsége iránt. Professzor úr mindig nagy szeretettel említi anyai nagyapját, akinek természethez való kötődése, gyakorlati tapasztalata (kovácsmester volt) és szőlőskerti elbeszélései legalább annyira formálták-alakították egyéniségét, mint édesapjának világlátottsága, aki az első bécsi döntés után Kárpátaljára került, majd a Kárpát-medence különböző hadszínterein küzdötte végig a második világháborút. Szüleinek és tanárainak (általános iskolai tanulmányait szülőfalujában, a középiskolát Vácon végezte) személyes példamutatása egy életre elkötelezte a természet szeretete és tisztelete iránt. A szüleitől örökölt értékrend és életforma (pl. a munkaszeretet és küzdőképesség) már ekkor is alapvetően meghatározta mentalitását. E pozitívumoknak köszönhetően soha nem volt idegen tőle a fizikai munka (pl. egy ideig a Láng Gépgyárban dolgozott) és mindezek főiskolai évei (1967-1971) alatt is nagy előnyére váltak. Rendszeretetével, ezermesterségével, gyakorlati tapasztalataival és pontos munkájával magára vonta az oktatók és a diáktársai figyelmét. Tehetségét és kitűnő szervező képességét a Földrajz Tanszék vezetője (Frisnyák Sándor) korán felismerte és igyekezett számára olyan feltételeket biztosítani, amelyek meggyorsították kibontakozását és szakmai fejlődését.

Szervezőkészségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy másodéves korától magára vállalta az évfolyam terepgyakorlatainak és tanulmányútjainak megszervezését. Bekapcsolódott az 1968-ban alapított Mendöl Tibor Földrajzi Diákkör munkájába is, ahol több alkalommal tartott referátumot terepmunkáiról és a tudománytörténet témaköréből.

A diplomája megszerzésekor (1971) meghirdetett főiskolai igazgatói titkári munkakörbe került (igazgatói titkárként 1989. augusztus 1-jéig dolgozott), melynek előzménye, hogy a főiskola negyedik évfolyamát egyéni levelező hallgatóként végezte és akkor már a TIT-ben a szervező titkári szerepkört is ellátta. A Földrajz Tanszékre oktatói státuszba 1974-ben került, elvégezve az egyetemet (1973) *tanársegédi* (1974), a doktorálás (1978) után *adjunktusi* (1979), később *docensi* (1985) kinevezést kapott. Hatalmas munkabírását jelzi az is, hogy dip-

lomája megszerzésétől 1990-ig *kollégiumi nevelőtanári* állást is vállalt, majd 1990-től 2010-ig a főiskolai *kollégium igazgatójaként* dolgozott. 2000-ben – miután a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézetében 1999-ben sikeresen megvédte PhD disszertációját – *főiskolai tanári* és *tanszékvezetői* kinevezést kapott. Sikeres habilitációja után az intézetet kinevezett egyetemi tanárként vezette tovább 65 éves koráig 2011-ig.

Tanszéki és intézeti munkáját a tartalmi és módszertani korszerűsítésre való törekvés jellemzi. Oktatói tevékenységének első éveiben a természeti geográfia témaköréből (pl. ásvány- és kőzettan, vízföldrajz, geomorfológia stb.) tartott gyakorlati foglalkozásokat. Nem meglepő, hogy Hanusz Árpád természetföldrajzos kutatóként indult el pályáján, karsztmorfológiával és barlangkutatással foglalkozott, és 1974-ben a Földrajz tanszéken megalakította a Karszt- és Barlangkutató Diákkört, majd az ezt követő években a Bükk-fennsíkon kutatótáborokat szervezett. Ilyen irányú munkásságát a Magyar Karszt- és Barlangkutató Társaság is elismerte: 1982-ben Hanusz Árpádot választmányi tagsággal tüntették ki. Az 1980-as évek közepétől a térképtan, a regionális társadalom- és gazdaságföldrajz, az idegenforgalom földrajza és a falusi turizmus témaköréből tart előadásokat.

A témaváltás nemcsak az oktatómunkáját érintette, a kutatómunkája is egyre inkább a társadalom- és gazdaságföldrajzra koncentrálódott. Kezdetben a megye agrárföldrajzának néhány aspektusát (pl. dohánytermesztés, élelmiszergazdasági vertikumok stb.) dolgozta fel, majd iparföldrajzi és területfejlesztési kérdésekkel foglalkozott. Kutatási eredményeiről a Nyírségi Földrajzi Napok rendezvényein és más konferenciákon számolt be, több előadása nyomtatásban is megjelent.

Az 1980-as évek elején a Földrajz Tanszék bekapcsolódott az országos szinten meghirdetett országjárás-vezetőképző tanfolyamok koordinálásába. Az előadások jelentős részét Hanusz Árpád tartotta, majd néhány év múlva a tanfolyam szervezését és vezetését is átvette. Az idegenforgalom és ennek terület- és gazdaságfejlesztő hatásának vizsgálata új lehetőségeket és perspektívákat jelentett, s Hanusz Árpád kutatási programjának egyik alapelemévé vált.

A tanfolyamvezetést és az idegenforgalommal kapcsolatos kutatómunkáját nagyban segítette, hogy gyakorló idegenvezetőként és túraszervezőként már gazdag tapasztalatokkal rendelkezett. Hallgatóink kötelező és fakultatív-jellegű tanulmányútjait is nagy hozzáértéssel és szakmai felkészültséggel vezette. 1974-től napjainkig a tantervileg előírt terepgyakorlatokon kívül rendszeresen szervezett nyári – négy-öt hetes – külföldi tanulmányi kirándulásokat. Így pl. a Kárpát-medence, a Balkán-félsziget és a Földközi-tenger menti országokba, Észak-, Dél és Nyugat-Európába, valamint a Szovjetunió több tagállamában tettek nagyobb – a tanárjelöltek földrajzi valóságismeretét gazdagító – utazásokat.

A tanszéken folytatott idegenforgalmi oktató és kutató tevékenységének híre túllépte a város és a megye határait, a turizmus irányító-szervező testületei és intézményei is egyre intenzívebben igényelték Hanusz Árpád munkáját. Kormányzati és egyéb felkéréseknek tett eleget, amikor részt vett az országos ide-

genforgalmi koncepciók, fejlesztési tervek kidolgozásában, a nemzetközi (pl. a magyar-ukrán, magyar-román) kapcsolatok építésében. Tevékenysége elismeréseként a Falusi és Agroturizmus Országos Szövetsége, az Észak-alföldi Regionális Idegenforgalmi Bizottság és az Észak-alföldi Régió Lovas Turisztikai Egyesület alelnökévé választották. Megalapítója és 2 évig vezetője volt a Nyíregyházi Regionális Idegenforgalmi Bizottságnak.

Hanusz Árpád professzor munkásságának egyik fontos szegmense és eredménye, hogy a turizmus földrajza beépült a tanárképzés programjába. Erre az 1990-es években került sor, amikor az egységes főiskolai földrajztanárképzés tantervéről áttértünk a tanszék önálló tantervére. A „Bevezetés az idegenforgalom földrajzába" c. tantárgyát kezdetben speciális kollégiumként hirdettük meg, majd az általános iskolai földrajztanárképzés részévé vált. A professzor úr részt vett az akkreditált felsőfokú idegenforgalmi szakmenedzser-képzés tananyagának összeállításában és napjainkig irányítja a Nyíregyházi Főiskolán e képzést. Hanusz Árpád a turizmus elméleti és módszertani kérdéséről, területfejlesztő hatásairól nemcsak a Nyíregyházi Főiskolán tart előadásokat. 1998-tól meghívott előadóként tanít a Kodolányi János Főiskolán (Székesfehérvár), a Budapesti Gazdasági Főiskola KVIK karán, továbbá a szerencsi és a nyírbátori gimnázium speciális tagozatán. A falusi turizmus témaköréből gyakorlati-jellegű tanfolyamokat vezetett és koordinált a Kárpátalja és Erdély több magyarlakta településén, ezen kívül rendszeresen tart előadásokat olyan mikrorégiókban, ahol most alapozzák-szervezik a falusi vendéglátást és a különböző fesztiválokat. Említést érdemel az is, hogy 1994-1999 között – más tantárgyak mellett – a beregszászi Magyar Főiskolán, 1995-től 1999-ig a miskolci Nagy Lajos Király Magánegyetem földrajz-ökológiai tanszékén – ahol a tanszékvezetői feladatokat is ellátta – a turizmus általános és regionális földrajzát tanította.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Falusi Turizmus Szervezet elnökeként aktív szerepet vállal a megye, valamint az egyes mikro régiók és települések (pl. a Felső-Tisza-vidék, a Záhony-Kisvárdai, a Nyírbátori és Mátészalkai statisztikai kistérségek stb.) turizmus fejlesztési tervének kidolgozásában, a pályázatok elkészítésében, a rendezvények lebonyolításában. Nevéhez fűződik például a *dió-* (Milota), a *Zsindelyes Fesztivál* (Érpatak-Újfehéró) *lekvárfőző-* (Szatmárcseke), a *tök-* (Nagydobos), a *halászlé-* (Túristvándi), és a *tirpákfesztivál*, valamint a rendkívül látványos *gyümölcskarnevál* (Nyíregyháza), továbbá a *lovasbemutatók* és a *böllér-versenyek* kezdeményezése és ezek megrendezésének előkészítése. A nagy tömegeket mozgató idegenforgalmi rendezvényekhez kell sorolnunk az évek óta népszerű *Szenke-parti nagyvásárokat* (Penyige) és a Felső-Tisza-vidék gasztronómiájának budapesti bemutatkozásait is, melyek szintén Hanusz Árpád szervezésében vagy közreműködésével, valósulhattak meg. A fesztivál-szervező falvak közül Milota – a településért és polgáraiért végzett folyamatos kimagasló tevékenységének megbecsülése és tisztelete jeléül – 2005-ben Hanusz Árpádnak a *község díszpolgára* címet adományozta.

Hanusz professzor első publikációja három és fél évtizeddel ezelőtt (1976) jelent meg „A dohánytermesztés Szabolcs-Szatmár megyében" címmel. Napjainkra a tudományos és ismeretterjesztő cikkeinek száma több mint százötvenre emelkedett. A Földrajz Tanszék által megjelentetett monográfiák, tanári segédkönyvek és konferencia-kötetek szinte mindegyike tartalmaz Hanusz-tanulmányokat is, elsősorban a turizmusföldrajz témaköréből, melyekben a zempléni kultúrtáj kiemelt szerepe mellett szinte valamennyi Északkelet magyarországi centrum és régió megtalálható (pl. Kazincbarcika földrajza 1978, Szabolcs-Szatmár megyei földrajzi olvasókönyv 1979, Budapest és a megyék földrajza 1984, Rátka – Egy hegyaljai német telepes falu 1992, Tállya monográfiája 1994, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája 1996, Az Alföld történeti földrajza 2000, A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék történeti földrajza 2002, Szerencs és környéke 2002, Szerencs és a Zempléni-hegység 2003, Nyíregyháza 2003, Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja 2005 és Szerencs monográfiája 2005). Egyéb írásainak jelentős része a Nyírség, a Felső-Tisza-vidék és Kárpátalja turisztikai értékeire hívja fel a figyelmet. A hazai idegenforgalom – ezen belül a gyógyturizmus – 18-19. századi történelméről, az idegenforgalmi nevezetességeinkről a külföldi konferenciákon is számos előadást tartott (Berlin 1997, Nyitra 1998, Pozsony 1999, Csíkszereda 1999, Rozsnyó 1999, Munkács 2002, Gyergyószentmiklós, Nagyszőlős, Nagyvárad, Kassa, Kolozsvár, Révkomárom, Visk stb. 2004-2005).

Hanusz Árpád három- és fél évtizedes oktatói, tudományos és közéleti munkásságának eredményeit, gyakorlati jelentőségét mind a geográfus, mind pedig az idegenforgalmi szakma pozitívan értékeli (ezt bizonyítják a hivatalos elismerések, pl. 1985-ben a *Pro Geographia*, 2002-ben a *Pro Turismo*, 2004-ben a Nyíregyházi Önkormányzat *Bencs Kálmán-díja*, és a Szatmári kistérség *Szatmár felemelkedéséért* díj. 2005-ben a Kárpátalján kifejtett turizmusfejlesztési munkássága elismeréséül az Ukrán államtól *Ukrajna Turizmusáért* kitüntetést kapta. 2005-ben oktatói és turizmusszervezői tevékenysége elismeréseként a *Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje* kitüntetésben részesült). 2005 nyarán a Magyar Földrajzi Társaság Miskolcon tartott közgyűlésén – pedagógiai, kutatói és ismeretterjesztő tevékenysége elismeréseként – Hanusz Árpádot országos választmányi taggá választották. Hanusz Árpád professzor a turizmusfejlesztés és az idegenforgalmi szakemberképzés kiemelkedő egyénisége, akinek szerteágazó érdeklődési körében a zempléni táj és annak épített környezeti értékei mindig is meghatározó jelentőséggel bírtak. Tanulmányainak és könyvfejezeteinek – korántsem teljes – alábbi időrendi felsorolása ékes bizonyíték minderre.

Dr. Kókai Sándor

Dr. Hanusz Árpád Zempléni-hegységről írt tanulmányai

A Zemplén-hegység kőzet, ásvány- és ősmaradvány lelőhelyei. In: Zempléni-hegység turistakalauz (szerk.: Frisnyák S.). Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Idegenforgalmi Hivatal, Miskolc, 1978. pp. 42-46.

Zempléni-hegységgel szomszédos területek természeti földrajza. In: Zempléni-hegység turistakalauz (szerk.: Frisnyák S.). Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Idegenforgalmi Hivatal, Miskolc, 1978. pp. 47-52.

Életmód vizsgálatok Rátkán. In: Rátka. Egy német falu Tokaj-Hegyalján (szerk.: Frisnyák S.). Rátka, 1992. pp. 165-179.

Életmód vizsgálatok Tállyán. In: Tállya (szerk.: Frisnyák S.). Tállya, 1994. pp. 325-341.

Zemplén turizmusföldrajza. In: Zempléni-hegység földrajzi lexikonának szócikkei. Nyíregyháza-Szerencs, 2009. pp. 135-139., pp. 187-195., pp. 285-297., pp. 323-339., pp. 347-359.

Végardó és Longi-erdő 18. századi térképen. Acta Academiae. Ped. Nyíregyháziensis. Nyíregyháza, 1980. pp. 30-35.

Adalékok Tokaj-Hegyalja borturizmusának fejlesztéséhez. In: Szerencs és a Zemplén-hegység (szerk.: Frisnyák S. – Gál A.). Szerencs-Nyíregyháza, 2003. pp. 285-297.

Turisztikai fejlesztési lehetőségek a szerencsi kistérségben. In: Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja (szerk.: Frisnyák S. – Gál A.). Szerencs-Nyíregyháza, 2005. pp. 323-340.

A Zempléni térség falusi turizmusának fejlesztése a vidékfejlesztés tükrében. In: Szerencs, Dél-Zemplén központja. IV. Tájföldrajzi Konferencia előadásai. (szerk.: Frisnyák S. – Gál A.). Nyíregyháza-Szerencs, 2007. pp. 347-359.

Idegenforgalmi alapfogalmak. In: Zempléni lexikon. (megjelenés alatt)

Untersuchungen zur Lebensweise in Rátka. Rátka – Ein deutsches Dorf in Tokaj- Hegyalja (ed.: S. Frisnyák). Rátka, 1995. pp. 165-179.

Development possibilities of cross border water and rural tourism in the Upper Bodrogköz. Szőllőske. 2007. Interreg III. Conference. pp. 34-39.[*]

[*] Az életrajzi adatok forrása: Frisnyák S.: Hanusz Árpád hatvanéves. In: Kókai S. szerk.: Földrajz és turizmus. Tanulmánykötet dr. Hanusz Árpád 60 születésnapjára. Nyíregyháza, 2006. pp. 7-13., Frisnyák S.: Hanusz Árpád 65 éves. Földrajzi Közlemények 135. évf. 1. 2011. pp. 98-100.

Dr. Kerényi Attila

Dr. Kerényi Attila (1943) a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen 1967-ben szerzett biológia-földrajz szakos középiskolai tanári diplomát. A Zempléni-hegységben még egyetemi hallgató korában kezdte el kutatásait. Szakdolgozatát a hegység ÉK-i részének természetföldrajzáról írta (1.). Terepkutatásaival hozzájárult a hegység lepusztulási szintjei egy részének azonosításához.

Egyetemi doktori disszertációját Kádár professzor vezetésével a Bózsva vízgyűjtő területének geomorfológiájából írta (2.). A dolgozatban a legnagyobb hangsúlyt a Bózsva-patak vízrendszerének felszínformáló munkája kapta. Feltárta a patakok hordalékszállítása és a mederformák közötti kapcsolatot. A folyóvizek által alkotott formákat a Kádár-féle folyóvízi felszínformák rendszerébe helyezte el (3.).

Elméleti munka eredményeként kidolgozta a reliefenergia fizikai alapú értelmezését, s ennek illusztrálására meghatározta a Kemence-patak vízgyűjtő területének potenciális energiáját (4., 5.). Később a különböző reliefenergia-ábrázolások és az erózió kapcsolatát a tokaji Kopasz-hegy példáján mutatta be, és elemezte az eltérő ábrázolások szerepét az erózió intenzitásának becslésében (8., 10.).

Az 1980-as évek elején talajtani és talajeróziós kutatásokat végzett a Zempléni-hegység déli részén: a Bodrogkeresztúri-félmedencében és a tokaji Nagy-hegyen, ill. kísérleti parcellákon Károlyfalván és Sátoraljaújhelyen. Ezekből a kutatásokból több publikáció (6., 7., 9., 12-19., 21-23., 25., 29., 31., 34.) és kandidátusi disszertáció (11.) született, melyet évekkel később az Akadémiai Kiadó könyv alakban is megjelentetett (20.). A terepkísérleteken alapuló német és angol nyelvi közlemények a nemzetközi szakmai körökben is elismerést váltottak ki, melynek eredményeként a szerző a Catena c. nemzetközi folyóirat szerkesztői javaslatára szerkesztőbizottsági tag lett.

Kutatásai kiterjedtek a táj változásaira és az emberi tevékenységek tájra gyakorolt hatásaira (26-28., 32-33., 35.).

Az 1990-es években a természet és az ember kapcsolatát vizsgálta a Zempléni-hegységben (24.). Tanítványával a hegység egy részén az élő és élettelen természeti környezet természetességi fokát tanulmányozta (30.).

Dr. Lóki József

Irodalomjegyzék

KERÉNYI A. (1967): A Zempléni-hegység ÉK-i részének természeti földrajza. – Szakdolgozat, Debrecen

KERÉNYI A. (1972): A Bózsva vízgyűjtő területének geomorfológiája. – Doktori disszertáció, Debrecen

KERÉNYI , A. (1975): Load-transportation and geomorphic activity of the Bózsva creek and its main tributaries. – Acta Geographica ac Geologica et Meteorologica Debrecina (1974). 13. pp. 105-124.

KERÉNYI A. (1976): Néhány gondolat a reliefenergiáról. Földrajzi Értesítő 25 pp. 1-30.

KERÉNYI A. (1977): Különböző reliefenergia-ábrázolások és az erózió kapcsolata a tokaji Kopasz-hegy példáján. Földrajzi Értesítő 26 pp. 289-304.

KERÉNYI A. (1978): Hegyaljai erdőtalajok lejtőhordalékainak genetikája és gazdasági értéke. Agrokémia és Talajtan 27 pp. 303-318.

KERÉNYI A. (1981): A Bodrogkeresztúri-katlan fontosabb talajai és azok vízgazdálkodása. In: Geoökológiai viszonyok néhány sajátossága Tokaj-Hegyalján pp. 85-97.

KERÉNYI A. (1981): Relief energy as potential energy. Acta Geographica Debrecina 18-19 pp. 5-30.

KERÉNYI A. (1982): A szőlőtelepítés előtti tereprendezés és rigolszántás hatása a talajpusztulásra Tokaj-Hegyalja területén. Agrokémia és Talajtan.

KERÉNYI A. (1982): A felszínen lefolyó víz letaroló tevékenységének energiafedezete. Földrajzi Értesítő 31. pp. 221-230.

KERÉNYI A. (1983): A talajpusztulás vizsgálata kísérleti körülmények között Tokaj-Hegyalja fontosabb talajtípusain. Kandidátusi disszertáció, Debrecen, 1983.

KERÉNYI A. (1984): Quantitative Mapping of the Furrowed Form of Recent Erosion – In Enyedi Gy. – Pécsi M eds.: Geographical Essays in Hungary – Geographical Research Institute Hungarian Academy of Sciences, Budapest pp. 287-302.

KERÉNYI A. (1984): A hagyományost kiegészítő kvantitatív talajeróziós térképezés (A Quantitative Method Supplementing Traditional Soil Erosion Mapping) – Agrokémia és Talajtan 33. 3-4. pp.458-486.

KERÉNYI A. (1985): Surface Evolution and Soil Erosion as reflected by Measured Data – In Pécsi, M. ed.: Environmental and Dynamic Geomorphology – Akad. Kiad. Budapest pp.79-84.

KERÉNYI A. (1985): Szabadföldi talajeróziós kísérletek Tokaj-Hegyalján (Field Experiments on Soil Erosion at Tokaj-Hegyalja in Hungary) – Agrokémia és Talajtan 34. 1-2. pp.367-386.

KERÉNYI A. (1986): A talajerózió és lejtőfejlődés kapcsolatáról mérési eredmények alapján (Über den Zusammenhang der Bodenerosion und Hangentwicklung aufgrund von Messergebnissen) – Földrajzi Értesítő 35. 1-2. pp.43-56.

KERÉNYI A. (1987): Az iniciális erózió laboratóriumi vizsgálata barna erdőtalajokon és löszön (Laboratory Investigation of Initial Erosion on Brown Forest Soils and Loess) – Földrajzi Értesítő 36. pp. 53-74.

KERÉNYI A. (1987): Differences in soil fertility in the Bodrogkeresztúr semi-enclosed basin on soils of different degrees of erodedness – Acta Geographica Debrecina 23. pp. 235-244.

KERÉNYI A. (1989): Die Beziehung zwischen den Bodenkundlichen und Reliefgegebenheiten im Halbbecken von Bodrogkeresztúr – Carpatho-Balcan Geomorphological Commission Debrecen, pp. 53-64.

KERÉNYI A. (1991): Tokaj-Hegyalja talajpusztulásának főbb vonásai egy mintaterület vizsgálata alapján – általános tanulságokkal. In: Kerényi Attila, Talajerózió, Akadémiai Kiadó pp. 60-119.

KERÉNYI A. (1992): Soil Erosion Measures on Loess Surfaces – In Conserving our Soil Resources, ESSC, Silsoe, Bedford. 84 p.

KERÉNYI A. (1994): Loess erosion on the Tokaj Big Hill – Quaternary International 24. – Elsevier Sc. pp. 47-52.

KERÉNYI A. (1994): Soil erosion measurements on loess soils – In Rickson R.J. ed. Conserving Soil Resources, European Perspectives – CAB International Wallingford pp. 25-35.

KERÉNYI A. (1998): A természet és az ember kapcsolata a Zempléni-hegységben – In Frisnyák S. szerk.: A Felvidék történeti földrajza, Nyíregyháza, pp. 57-62.

KERÉNYI A. (2006): Az areális és lineáris erózió mennyiségi értékelése bodrogkeresztúri mérések alapján – In Csorba P. szerk.: Tiszteletkötet Martonné dr Erdős Katalin 60. születésnapjára, Debreceni Egyetem, Debrecen, pp. 67-77.

KERÉNYI, A. – CSORBA, P. (1989): Climatic sensitivity in the Foothill Areas of the North Hungarian Mountain Range – In Discussion Report on Fluvial Systems LICO, Lunteren the Netherlands, pp. 81-95.

KERÉNYI A. – CSORBA P. (1991): Assessment of the Sensitivity of the Landscape in a Sample Area in Hungary for Climatic Variability – Earth Surface Processes and Landforms 16. pp. 663-673.

KERÉNYI A. – CSORBA P. (1995): A táj érzékenysége az éghajlat szárazabbá válására – In Tar K. szerk.: Emlékezés Berényi Dénes professzorra születésének 95. évfodulóján – KLTE Debrecen, pp. 178-190.

KERÉNYI A. – KOCSISNÉ HODOSI E. (1990): Löszpusztulási formák és folyamatok kvantitatív vizsgálata szőlőterületen (Quantitative investigation of erosion forms and processes on loess in a vineyard) – Földrajzi Értesítő 39. pp. 29-54.

KERÉNYI A. – MAROSÁN A. (2003): A környezet természetességi fokának meghatározása a Zempléni-hegység egy mintaterületén – In Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs és a Zempléni-hegység – Szerencs-Nyíregyháza, pp. 21-30.

KERÉNYI A. – PINCZÉS Z. (1979): Methods for and results ont he examination of the effect of baserock and slope angle on erosion. Colloque sur l'érosion agricole des sols en milieu tempéré non méditerranéen Strasbourg-Colmar 20-23. Sept. 1978. Strasbourg, pp. 81-87.

PINCZÉS Z. – KERÉNYI A. (1984): Die Kryoplanation und ihre bodenkundlichen Beziehungen auf Bergfussgebiet – Acta Geographica Debrecina 21. (1982) pp. 5-25.

PINCZÉS Z. – KERÉNYI A. – MARTON-ERDŐS K. – CSORBA P. (1984): Reconstruction of a vineyard area based on the analysis of the geoecological factors. – In Proceedings of the first international seminar on methodology in landscape ecological research and planning. Theme IV. Methodology of evaluation/ synthesis of data in landscape ecology – Rotskilde University Centre pp. 89-98.

PINCZÉS Z. – KERÉNYI A. – MARTON-ERDŐS K. – CSORBA P. (1987): Bodenvernichtung infolge einer unrichtigen Terrainregulierung – Acta Geographica Debrecina, 23. pp. 125-l44.

PINCZÉS, Z. – KERÉNYI, A. – MARTON-ERDŐS, K. – CSORBA P. (1987): Geoecological research methods and utilization of the results on the basis of investigations in Tokaj Mountains – Ekologia (CSSR), 6. 4. pp. 403-416.

Dr. Csorba Péter

Dr. Csorba Péter (1953) a Kossuth Lajos Tudományegyetem földrajz-népművelés szakán kapott diplomát 1977-ben. 1979-1984 között ugyanitt egyéni levelező tanulmányokat folytatott biológia szakon. Szakmai érdeklődését leginkább Kádár László, Borsy Zoltán, Pinczés Zoltán ill. Jakucs Pál és Varga Zoltán hatása formálta, kezdetben a geomorfológia, később a tájökológia irányába.

A tudományos kutatásokba Szabó József csereháti ill. Pinczés Zoltán tokaji, hegyaljai ill. magas-zempléni terepi munkája révén kapcsolódott be. Szakmai előrehaladásában meghatározó szerepe volt annak, hogy mindvégig részt vett a Pinczés Zoltán által irányított bodrogkeresztúri komplex tájföldrajzi kutatómunkában. Első szakcikkeit és az egyetemi doktori értekezését a hegyaljai lejtős területek eltemetett talajos ún. szemipedolitos rétegeinek vizsgálatáról, a magas-zemplénben fellehető jégkorszaki ún. krioplanációs maradványformák ill. jelenkori fagyokozta lejtős törmelékmozgásokról (szoliflukció) írta (2., 3.). A krioplanációs formakinccsel kapcsolatban megállapította, hogy a fagyformák kifejlődésében a lejtőkitettségnek, ezen keresztül a klimatikus hatásoknak és a kőzettani, rétegtani adottságoknak – pl. dőlésszögnek – van meghatározó jelentősége. Ugyancsak az expozíció és a talajtulajdonságok – elsősorban a nedvességviszonyok – kapcsolatát tanulmányozta bodrogkeresztúri és tokaji mintaterületen (5). Megállapította, hogy egy-egy tájalkotó tényező (geológiai alap, talaj, domborzat, éghajlat, víz és növényzet) uralkodó, vagy alárendeltebb szerepét a táji folyamatokban csak igen sok esettanulmánnyal lehet igazolni, a helyi adottságok miatt általában statisztikailag csak gyönge korrelációs kapcsolatok mutathatók ki.

Érdeklődése a gyakorlati élet számára hasznosítható témák iránt kezdettől fogva kimutatható, pl. egy erős bodrogkeresztúri fagykár hatásainak elemzése (1), az eltemetett talajok nedvesség és tápanyag potenciáljának vizsgálata kapcsán, s ez az irányultság az egyetemi ökológiai tanulmányok befejezésével tovább erősödött (4., 6., 8.). Kandidátusi értekezését 1984-87 között készítette el, témavezetője Pécsi Márton, az akadémiai Földrajzi Kutatóintézet akkori igazgatója volt. Kandidátusi értekezésben szisztematikusan feldolgozta a hegység és közvetlen előtéri kistájak tájföldrajzi adottságait – a domborzattól a hidrológiai hálózaton át a természetes növénytakaróig, majd az akkor rendelkezésre álló el-

ső űrfelvételek alapján tájszerkezeti, tájökológiai térképeket készített (7.). A terület tájökológiai kutatása során hazánkban elsőként készített funkcionális tájökológiai, tájszerkezeti térképeket, a bodrogkeresztúri félmedencében ökológiai tájfejlődési elemzést (21.). A zempléni, bodrogkeresztúri terepismeret folyamatosan biztosította számára azt a tapasztalati hátteret, amely nyomán megszülettek az ökológiai tájkutatásról, tájstabilitásról, a tájérzékenységről és az antropogén hatáserősségről, az ún. hemeróbiáról írt, külföldön is előadott, publikált tanulmányok (9., 10.). Az akadémiai kutatóintézetben eltöltött évek alatt megismerkedett a hazai és nemzetközi tájkutatások legnevesebb egyéniségeivel, részt vett nemzetközi konferenciákon, terepbejárásos tanulmányutakon és bekapcsolódott a szakma akkori legnagyobb vállalkozásában Magyarország Nemzeti Atlaszának elkészítésébe (11.).

Az 1990-es évek elején másfél évig Humboldt ösztöndíjas kutatóként a Németországban, a Münsteri Egyetem Tájökológiai Tanszékén dolgozott. Tudományos feladata a neves tájökológus, K-F. Schreiber által irányított programban a felhagyott mezőgazdasági területek talajainak vízgazdálkodási vizsgálata volt. Ezt a témát azért választotta, hogy a németországi eredményeket összehasonlíthassa az 1990-es évek elején, a politikai-gazdasági rendszerváltás során jelentős mértékben megszaporodott hegyaljai szőlőterület felhagyások geoökológiai folyamataival (12., 13., 14.). 2000-ben ebből a témából született meg az egyetemi habilitációs dolgozata (17.). A habilitációs tézisek legfőbb megállapítása az volt, hogy a művelés felhagyása nyomán visszatérő természet közeli állapot egyes stádiumait nagymértékben befolyásolja a megelőző antropogén hatáserősség, illetve az aktuális ökológiai környezet.

Az 1990-es évekre jellemző nagyarányú földhasználat változás rendkívül tanulságos tájökológiai következményekkel járt Tokaj-Hegyalján is (15., 16., 19.). A megismételt terepi felmérések nyomán kirajzolódtak ennek a kulturtájnak a fejlődését, változását irányító tájökológiai erővonalak, amelyek feltárásában egyre fontosabb szerepet kapott a számítógépes tájelemzés, az ún. tájmetriai mutatók használata (18., 20., 23., 24.).

A 2004-2007 között megírt akadémiai doktori értekezésben (22) a szerző a magyarországi tájszerkezet változásokat három léptékben vizsgálta, s az országos tájfelszabdaltsági (fragmentáció) mutatókat követően a mezoléptékű mintaterület a Tokaj-Zemléni hegység 12 kistája volt. A harmadik – kistájrészletű – mintaterületi szintet pedig természetesen a bodrogkeresztúri félmedence képviselte. A hegyaljai mintaterület tájfelépítésének elemzése igazolta a tájmetriai mutatók közül a foltsűrűség, a foltméret szórása, a foltok közötti kontraszt élessége, valamint a terület/kerület hányados használatának fontosságát. Ugyancsak a mezoléptékű, azaz a hegység és körülötte lévő 12 kistájnyi mintaterület vizsgálata alapján lehetett besorolni az űrfelvételek ún. CORINE rendszerű földhasználati kategóriáit az antropogén hatáserősségi, ún. hemeróbia fokozatokba.

A hegyaljai mintaterület a szakcikkek mellett egyre gyakrabban szerepelt könyvfejezetben, egyetemi jegyzetekben, amivel széles körben ismertté váltak az itteni – immár világörökségi rangot is kapott táj működésének, tájesztétikai jellemzőinek, változásainak kutatása során beigazolódott tudományos eredmények (25., 26., 27.). A szerző a hegyvidéket, környezetét érintő tudományos eredményeit kb. 30 hazai és 20 külföldi előadásában idézte.

Dr. Lóki József

Irodalomjegyzék

PINCZÉS Z. – CSORBA P. – MARTONNÉ ERDŐS K. (1978): Rendkívüli szeptemberi fagykár hatása a Bodrogkeresztúri-félmedencében. Földrajzi Közlemények, 26.(102.) 3. pp. 237-245.

CSORBA P. (1980): Krioplanációs folyamatok formái és üledékei, ezek hatása a gazdasági életre. Egyetemi doktori értekezés, Kézirat. Debrecen 170 p.

CSORBA P. (1982): Krioplanációs formák és üledékek a Zempléni-hegységben. Földrajzi Értesítő, 31. 2-3. pp. 201-220.

PINCZÉS, Z. – KERÉNYI, A. – MARTON-ERDŐS, K. – CSORBA, P. (1984): Reconstruction of a vineyard area based on the analysis of the geoecological factors. IALE Proceedings, Roskilde, Denmark, Vol. IV. pp. 89-98.

CSORBA P. (1985): Tokaji löszön kialakult talajok és földes kopárok nedvességviszonyainak tér- és időbeni változása. Földrajzi Értesítő, 34. 3. pp. 283-295.

CSORBA P. (1986): Geoökológiai vizsgálatok a bodrogkeresztúri riolittufa-meddőhányókon. Földrajzi Értesítő, 35. 1-2. pp. 57-78.

CSORBA P. (1987): Tájökológiai tényezők minősítése és gyakorlati célú értékelése a Tokaj-Zempléni hegyvidék példáján. Kandidátusi értekezés – Kézirat, Budapest MTA, FKI, 184 p.

PINCZÉS, Z. – KERÉNYI, A. – MARTON-ERDŐS, K. – CSORBA, P. (1987):Geoecological research methods and utilization of the results on the basis of investigations in Tokaj Mountains. Ekológia (CSSR), Vol. 6. No. 4. pp. 403-416.

CSORBA P. (1989): Tájstabilitás és ökogeográfiai stabilitás. Földrajzi Értesítő, 38. 3-4. pp. 395-410.

CSORBA P. (1989): Ökogeográfiai térképek a tájökológiai kutatások szolgálatában. Földrajzi Értesítő, 38. 3-4. pp. 283-304.

CSORBA P. (1989): Magyarország Nemzeti Atlasza, Domborzattípusok térkép. MTA, Budapest

CSORBA, P. (1991): The ecogeographical pattern map of Tokaj „Great-hill" and its environs. Ekológia (CSFR), Vol. 10. No. 1. pp. 55-63.

CSORBA, P. (1993): The role of landforms in ecological landscape structure. Zeitschrift für Geomorphologie, Suppl. Band. 87. pp. 19-25.

CSORBA P. (1995): Tokaj-Hegyalja tájökológiai szerkezetének és geomofológiai adottságainak összehasonlítása. Földrajzi Értesítő, 44. 1-2. pp. 39-51.
CSORBA P. (1999): Tájszerkezeti változások a bodrogkeresztúri félmedencében (Tokaj-Hegyalja). Földrajzi Közlemények, 123. (44) 3-4. pp. 109-128.
CSORBA P. (2000): A tájökológiai szemlélet érvényesülése a tájvédelemben. In: Tájkutatási irányzatok Magyarországon, Tiszteletkötet Marosi Sándor akadémikus 70. születésnapjára, Schweitzer F. – Tiner T. (Szerk.) MTA FKI, pp. 25-35.
CSORBA P. (2000): Tájökológiai kutatások Tokaj-Hegyalján. Habilitációs dolgozat, Debreceni Egyetem, 44 p.
CSORBA, P. – ZSADÁNYI, E. (2003): Veränderungen des Characteristikums der Naturnahen Vegetation in den Letzten 30 Jahren in dem Halbbecken von Bodrogkeresztúr. ACTA Geogr. Debrecina, Tom. XXXVI. pp. 121-140.
CSORBA P. (2004): A mezőgazdaságilag hasznosított lejtős területek antropogén geomorfológiai problémái. In: Szabó J. – Dávid L.: Antropogén geomorfológia, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, pp. 90-104.
CSORBA, P. (2005): Ecological corridors in the foothill area of the Tokaj Mts.Greenways. Conference Presentations of the Ecological Corridors, Green Corridors, Sopron, pp. 31-44.
CSORBA P. (2006): Egy bodrogkeresztúri hóolvadás menetének tájföldrajzi elemzése. In: Csorba P. (szerk.): Egy szakmai életút eredményei és helyszínei. Tiszteletkötet Martonné Dr. Erdős Katalin 60. születésnapjára. pp. 79-88.
CSORBA P. (2007): Tájszerkezet kutatások, tájmetriai mérések Magyarországon. MTA Doktori értekezés, Debrecen, 131 p. + mellékletek
CSORBA, P. – SZABÓ, SZ. (2009): Degree of human transformation of landscapes: a case study from Hungary. Hungarian Geographical Bulletin, Vol. 58, No. 2. pp. 91-99.
SZABÓ SZ. – CSORBA P. (2009): Tájmetriai mutatók kiválasztásának lehetséges módszertana egy esettanulmány példáján. Tájökológiai Lapok 7. 1. pp. 141-153.
CSORBA P. – SZABÓ SZ. (2009): Tájértékelés tájmetriai módszerekkel. In: Gál A. – Hanusz Á. (szerk.) Tiszteletkötet Dr. Frisnyák Sándor professzor 75. születésnapjára. Nyíregyháza-Szerencs pp. 61-66.
CSORBA P. (2010): Agriculure: Cultivation on Slopes In: Szabó, J. – Dávid, L. – Lóczy, D. (eds.) Anthropogenic Geomorphology. A Guide to Man-made Landforms. Springer Verlag, pp. 83-94.
KERÉNYI A. – CSORBA P. (2012): A tájökológiai kutatások szerepe a tájvédelemben és a kutatási eredmények gyakorlati hasznosításáénak feltételei. In: Farsang A. – Mucsi L. – Keveiné Bárány I. (szerk.): Táj- Érték, Lépték, Változás Geolitera, Szeged, pp. 19-32.

Dr. Szabó József

Dr. Szabó József (1940) Makón született. A középiskolát szülővárosában, egyetemi tanulmányait a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem történelem-földrajz szakán végezte1963-ban.

Intenzívebb Hernád-völgyi kutatásait az 1980-as évek második felében kezdte, jóllehet a Csereháton végzett korábbi geomorfológiai és tájértékelő vizsgálatai már a dombság K-i határát jelentő Hernád-völgyet is érintették. Ezek során főként a völgy jobboldalán húzódó, mindenekelőtt Láng Sándor által leírt folyami teraszok reambuláló felvételét végezte, és a teraszoknak a dombság K-i, főként pleisztocén glacisokként leírt lejtőivel való morfológiai kapcsolatait vizsgálta (1.). Ennek keretében a korábbi szakirodalmi utalásokból kiindulva először mutatta be részletesen a Hernád-völgy K-i oldalának csuszamlásos jelenségeit és formáit, főleg a Garadnától É-ra húzódó magasparti szakaszon (2.).

A Hernád-völgy K-i peremének tömegmozgásos fejlődésére Noszky Jenő rövid leírásai nyomán már Pinczés Z. és Boros L felvételei is felhívták a figyelmet. A folyó baloldali magaspartjainak földtani felépítésén és a meanderező vízfolyás part-alámosó tevékenységén alapuló, a mai Magyarország területén a legintenzívebbnek tekinthető csuszamlásos folyamatok geomorfológiai hatásait és annak a gazdálkodásra kifejtett hatásait vizsgálva továbbfejlesztette a tömegmozgásos folyamatokra vonatkozó általános geomorfológai ismereteket is (3., 4., 6., 7.). Az OTKA által is támogatott tanulmányaiban a magaspartok általános geomorfológiai fejlődésére vonatkozó megállapításait összekapcsolta a Hernád mentén végzett konkrét csuszamlás-geomorfológiai térképezéssel. Megállapította a tartósan jelentős kártételekkel járó csuszamlásos partfejlődés időbeli ritmusait és feltárta azoknak az időjárási körülményekben rejlő okait is. Más magyarországi csuszamlásos tájegységekkel összevetve (5.) történeti adatok feldolgozásával, helybeli lakosokkal folytatott interjúk valamint biztosítási anyagok adatainak felhasználásával kimutatta, hogy a Hernád-völgyi csuszamlásos folyamatok aktivitása mindenekelőtt a téli-tavaszi jelentős csapadékokat követően növekszik meg, és azok jelentős kártételei ezért szabálytalan időbeli ritmusokban erősödnek meg (9., 10.). Megállapította, hogy a magasparti kertgazdálkodás aktivitása és eredményessége is szoros összefüggést mutat a csu-

szamlások megjelenésével és kiújulásával (8.). E kutatások tisztázták a Hernádmenti csuszamlások típusait is, és azt is, hogy a folyó mentén a viszonylag mélyfekvésű csúszópályán mozgó, de a folyó víztükrénél magasabban kioldódó folyamatok a leggyakoribbak. A folyó szintjében annak alámosó tevékenysége miatt elsősorban omlások a jellemző tömegmozgás-típusok. A kutatások alapján sor került a hernádi magaspart-fejlősés általános modelljének megrajzolására is (14., 15.). Mivel a folyómenti csuszamlások viszonylag mély csúszópályán történnek, azok károkozásának megszüntetése még középtávon és rendkívül nagy befektetések esetén sem lenne elérhető. Ezért, és a csuszamlásos partfejlődés különleges geomorfológiai értékei és látványossága miatt a szerző ehelyett a magaspart néhány szakaszán a gazdálkodás teljes megszüntetését és a magasparti sáv természetvédelem alá helyezését javasolta. Így ott, a kezelő nemzeti parkkal együttműködve egy aktívan fejlődő, mind a további kutatómunkára, mind a tanulmányi jellegű bemutatásra alkalmas „geomorfológiai laboratórium" lenne kialakítható (12., 13.).

A 90-es évektől a szerző néhány munkatársával *(Kozma K,. Vas R.)* és a Szegedi Tudományegyetem Kiss Tímea vezette munkacsoportjával *(Kiss T., Blanka V., Sípos Gy.)* együttműködve OTKA pályázat keretében a Hernád mederváltozásait vizsgálta. Ennek során részletes terepi felvételekkel a kanyarulatfejlődés általános és lokális jellemzőit sikerült feltárni. Különböző kormeghatározási módszerekkel a kanyarulatok vándorlási sebessége és a részfolyamatok (a lefűződés, az övzátonyképződés és a homorú parthátrálás) menete is tisztázható volt (11., 15., 16., 17., 18.).

A Zempléni-hegység K-i határát jelentő Bodrogköz D-i részén, a Bodrogzugban a 2000-es évek elején kezdődtek részletes ártérmorfológiai vizsgálatok. Ezek során a mai napig csaknem természetes állapotában megmaradt, és a folyók (Tisza, Bodrog) időszakos árvizei miatt jelenleg is aktívan fejlődő ártér akkumulációjának menetét és mértékét a munkacsoport *(Szabó J,. Vas R., Tóth Cs., Lóki J., Szabó G,. Matus G., Félegyházi E.)* helyszíni mérésekkel – kihelyezett hordalék- és üledékcsapdákkal, sekélyfúrásokkal – mutatta be. Az OTKA által is támogatott vizsgálati program nyilvánvalóvá tette, hogy a Bodrogzug jól reprezentálja a szabályozás előtti tiszai árterek fejlődését, ökológiai viszonyait, és ezért különösen alkalmas arra, hogy nemzeti parki kezelésben az árvízvédelem érdekeinek sérelme nélkül szigorúan védett természetvédelmi területként fenntartható legyen. (19.,20., 21., 22., 23., 24., 25., 26.).

Dr. Lóki József

Irodalomjegyzék

Hernád-völgy

SZABÓ J. (1978): Cserehát felszínfejlődésének fő vonásai. Földr. Közl. l978. pp. 246-268.

SZABÓ J. (1982): Felszínfejlődési és természeti tájpotenciál vizsgálatok a Cserehátón Kandidátusi értekezés, kézirat, Debrecen, 192 p.

SZABÓ J. (1993): Vergleichende Untersuchungen der Rutschnungprozesse in Ungarn. Berliner Geographische Arbeiten. Heft. 79. Berlin. l993. pp. l33-l6l.

SZABÓ J. (1995): Stellenwert der Rutschungsprozesse bei der morphologischen Entwicklung der Hochuferstrecken von Flüssen – dargelegt am Beispiel des Hernad-Tales in Ungarn. – Mitteilungen der Österreischischen Geographischen Gesellschaft. 137. Jg. Wien. 1995. pp. 141-160.

SZABÓ J. (1996): A csuszamlásos folyamatok szerepe a magyarországi tájak geomorfológiai fejlődésében. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 223 p.

SZABÓ J. (1997) Magaspartok csuszamlásos lejtőfejlődése a Hernád-völgyben. Földr. Közl. (1-2.) CXXI.(XLV.) kötet pp. 17-46.

SZABÓ J. (1998): A Cserehátvidék geomorfológiai fejlődése és domborzati képe. Földrajzi Értesítő 3. pp. 409-431.

SZABÓ J. (1999): Landslide activity and land utilisation at the high river bank zones. In: Landslides Eds. J. S. Griffiths & M. R. Stokes, R. G. Thomas A. A. Balkema / Rotterdam / Broekfield pp. 147-154.

SZABÓ J. (2000): Problems of reactivated landslides In: Anthropogenic aspects of landscape transformations Eds. J. Lóki – J. Szabó Debrecen. pp. 68-76.

SZABÓ J. (2003): The relationship between landslide activity and weather: examples from Hungary Natural Hazards and Earth System Sciences. 3. pp. 43-52.

SZABÓ J. (2007): A Hernád-völgy felszínalaktani jellemzése különös tekintettel a geomorfológiai természetvédelemre. In: Peja Győző emlékkönyv Szerk. Frisnyák S. – Gál A., Nyíregyháza-Szerencs. pp. 101-116.

SZABÓ, J. – SÜTŐ, L. – SZALAI, K. (2006): Cadastral survey of landscape values between the rivers Sajó and Hernád Anthropogenic aspects of landscape transformations – 4. Eds O. Rahmonov & M. A. Rzetala, Sosnowiec – Bedzin. pp. 101-109.

SZABÓ J. (2011): A geomorfológiai természetvédelem lehetőségei a Hernád-völgyben In: A magyarországi Hernád-völgy, szerk. Frisnyák S. Nyíregyháza-Szerencs. pp. 5-20.

SZABÓ J. – KOZMA K. – LÓKI J. (2011): Újabb adalékok a Hernád partfejlődéséhez In: A magyarországi Hernád-völgy. szerk. Frisnyák S. Nyíregyháza-Szerencs. pp. 21-42.

KOZMA K. – SZABÓ J.(2011): Hidrológiai tényezők változásának befolyásoló szerepe a Hernád mederfejlődésében In: A Bakonytól Madagaszkárig, Szerk. Csapó T. – Kocsis Zs. – Puskás J. – Tóth G. – Zentai Z. Szombathely. pp. 139-152.

BLANKA V. (2008): Jelenkori tektonizmus hatása Hernád kanyarulatfejlődésére. In. Kiss T. – Mezősi G. (ed): Földrajzi Tanulmányok II. Recens geomorfológiai folyamatok sebessége Magyarországon. pp. 29-39.

KISS T. – BLANKA V. – SIPOS GY. (2009): Morphometric change due to altered hydrological conditions in relation with human impact, River Hernád, Hungary. Zeitschrift für Geomorphologie 53. Suppl. 2. 197-213.

BLANKA V. (2009): Hidrológiai paraméterek megváltozására bekövetkező morfológiai átalakulás a Hernádon. In.: Természetföldrajzi folyamatok és formák. Geográfus Doktoranduszok IX. Országos Konferenciájának Természetföldrajzos Tanulmányai. pp. 12-26.

Bodrogzug

SZABÓ J. – LÓKI J. – SZABÓ G. – SZABÓ SZ. – KONECSNY K. (2004): A természetes folyóvízi felszínfejlődés geomorfológiai és ökológiai értékei felső-Tisza-vidéki mintaterületen. In: Táj és környezet Szerk. Dövényi Z. – Schweitzer F. Budapest. pp. 65-77.

SZABÓ J. – LÓKI J. – SZABÓ G. – SZABÓ SZ. – KONECSNY K. (2004): GIS alapú geomorfológiai szempontú értékelés a Felső-Tisza vidéken In: Füleky Gy. szerk. A táj változásai a Kárpát-medencében – Víz a tájban, Környezetkímélő Agrokémiáért Alapítvány, Gödöllő, pp. 69-72.

SZABÓ SZ. – SZABÓ G. – SZABÓ J. (2004): Digitális magasságmodellek és űrfelvételek alkalmazása geomorfológiai értékeléshez a Bodrogzug példáján. Digitális domborzatmodellezés használata a környezet- és mérnöktudományokban c. konferencia, CD, http://illit.hgeol.uni-miskolc.hu/term_foldrajz/hundem/prg.htm;

VASS R. – SZABÓ J. – TÓTH CS. (2009): Ártéri morfológia és akkumuláció kapcsolata felső-tiszai mintaterületeken In: Kiss T. (szerk.) Természetföldrajzi folyamatok és formák. Geográfus Doktoranduszok IX. Országos Konferenciájának Természetföldrajzos Tanulmányai. Szeged pp. 1-11.

VASS R. –SZABÓ G. – SZABÓ J. (2010): Hullámtéri feltöltődés vizsgálata geoinformatikai módszerekkel a Felső-Tisza vidékén In: Geoinformatika és domborzatmodellezés 2009 (a HunDEM 2009 és a GeoInfo 2009 konferencia és kerekasztal válogatott tanulmányai) CD kiadvány, Miskolc. ISBN 978-953-661-897-1, pp. 1-10.

FÉLEGYHÁZI E. (2010): A bodrogzugi Nagy Tökös-tó üledékének palinológiai értékelése. In: Interdiszciplinaritás a természet- és társadalomtudományokban. Szerk.: Lóki J. Debrecen, pp. 95-102.

SZABÓ J. – LÓKI J. – VASS R. – SZABÓ G. (2011): Dilemmas in economic utilization, flood protection and ecological landscape protection in the Great Plain section of the water network of the Tisza. In: Advences in Environmental Research. Volume 21, Chapter 8, Editor: Justin A. Daniels, pp. 237-267. Nova Science Publisher, Inc. 2011.

SZABÓ, J. – VASS, R. – TÓTH, CS. (in press): Some characteristic features of present day floodplain development in the upper Hungarian section of the Tisza based on study areas Bulletin of the Geological Society of Greece (közlésre megküldve)

Dr. Félegyházi Enikő

Dr. Félegyházi Enikő (1944) Debrecenben született. Általános és középiskolai tanulmányait Debrecenben a KLTE Gyakorló Iskoláiban végezte (1950-1962). A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem TTK-n biológia-földrajz szakos középiskolai tanári diplomát szerzett (1967), majd az egyetem Természetföldrajzi Tanszékének (amelynek a jogutódja a Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék) munkatársa volt nyugállományba vonulásáig (2006). 1973-ban szerezte egyetemi doktori (dr univ) fokozatát és ekkor nevezték ki tudományos munkatársnak. Belföldi ösztöndíjas volt a MÁFI Síkvidéki Osztályának Palinológiai Laboratóriumában.

Kezdetben Kádár professzor irányította a kutatásait majd a hetvenes években, amikor Borsy Zoltán vette át a tanszék vezetését és újraindította a tanszéken az 50-es években már sikeresen folytatott pollenanalitikai vizsgálatokat, akkor Félegyházi Enikő munkájára számított. A hetvenes évek végétől aktív tagja volt annak a kutatócsoportnak, amely egy évtizeden át fejlődéstörténeti, geomorfológiai és hidrológiai kutatásokat végzett a Bodrogközben. A palinológiai kutatómunkájának és a radikarbon koradatoknak köszönhető, hogy sikerült pontosítani az Alföld északi részének fejlődéstörténetét és a vízhálózat alakulását a pleisztocén végétől napjainkig (1-7., 9-13.).

A nyolcvanas években (1983-86) Szeged környékének, majd 1989-95 között a Duna-Tisza köze É-i felének kutatásaiban vett részt OTKA pályázatok keretében. A Szabó József professzor által vezetett tömegmozgásos kutatások (Hernád-völgy 1991, Mátra-, Dunazug-hg. 1993-95) során a minták pollenanalitikai elemzését végezte.

Az ELTE munkatársaival a Sajó–Hernád hordalékkúp késő-pleisztocén mederhálózatának vizsgálatát végezte palinológiai módszerekkel (8).

Az elhalt folyómedrek feltöltődési korát tanulmányozta az Ér-melléken, Berettyó-vidékén, a Hortobágyon és a Bereg-Szatmári-síkságon. Az utóbbi évtizedben a nyírségi futóhomok területen egyrészt a deflációs laposok, másrészt a lepelhomokkal borított területek rétegsorának a palinológiai vizsgálatával segítette a homokmozgások korának meghatározását.

Az egyetemi kutató munkája mellett több hazai és külföldi team tagja, pályázatok résztvevője volt. 1990-1995 között részt vett a Felső-Tisza-projekt angol-magyar interdiszciplináris kutatásban, és aktívan tevékenykedett a holland-magyar síkvidéki kutatásokban 2001-2004 között. Több régészeti kutatásban is részt vett: Jászságban és Polgár környékén, valamint Burgenlandban és a visegrádi vár kertjének rekonstruálásában.

Kutató munkájában az elmúlt évtizedekben paleogeopalinológiával, palinológiával, geomorfológiával, biogeográfiával és paleoökológiával foglalkozott. Nyugállományba vonulása óta is részt vesz a tanszéki kutatásokban, és segíti a PhD hallgatók munkáját.

Dr. Lóki József

Irodalomjegyzék

BORSY Z. – CSONGOR É. – FÉLEGYHÁZI E. – LÓKI J. – SZABÓ I. (l981): A futóhomok mozgásának periódusai a radiocarbon vizsgálatok tükrében Aranyosapáti határában. Szabolcs-Szatmári Szemle. 2. XVI. Nyíregyháza pp. 45-50.

BORSY Z. – CSONGOR É. – FÉLEGYHÁZI E. (l989): A Bodrogköz kialakulása és vízhálózatának változásai. Alföldi Tanulmányok XIII. kötet. pp. 65-8l.

BORSY Z. – FÉLEGYHÁZI E. (1982): A vízhálózat alakulása az Alföld északi részében a pleisztocén végétől napjainkig. Szabolcs-Szatmári Szemle. XVII. 3. Nyíregyháza pp. 23-32.

BORSY Z. – FÉLEGYHÁZI E. (1983): Evolution of network of water courses in the north-eastern part of the Great Hungarian Plain from the end of the pleistocene to our days. Quarternary Studies in Poland. pp. 97-120.

BORSY Z. – FÉLEGYHÁZI E. (l988): A Bodrogköz természetföldrajzi viszonyai. In: Bodrogköz. Ember-táj-mezőgazdaság. Szerk. Fehér Alajos. Miskolc. pp. l-45.

CSONGOR É. – FÉLEGYHÁZI E. – SZABÓ I. (l982): A Karcsa-ér medrének vizsgálata pollenanalitikai és radiokarbon módszerekkel. Examination of the bed of the Karcsa brook with pollen analytical and radiocarbon methods. Acta Geogr. Debr. Közlemények a debreceni KLTE Földrajzi Intézetéből. Tom. XX. pp. 5l-8l.

CSONGOR É.– FÉLEGYHÁZI E. (l987): Paleohydrographic changes in the Bodrog-Tisza Interfluve (NE Hungary) in the past 20.000 years based on palynological studies and C-l4 dating Holocene Enviroment. in Hungary pp. 59-66.

FÉLEGYHÁZI E. – LÓKI J. – SZABÓ J. (2003): A folyó őstörténete, a mai Tisza kialakulása az Alföldön 29-41 A Tisza és vízrendszere Magyarország az ezredfordulón Stratégiai tanulmányok a MTA-án IV. Program A területfejlesztési program tudományos alapozása 4. Alprogram: A Tisza

FÉLEGYHÁZI E. (2010): A bodrogzugi Nagy-Tökös-tó üledékének palinológiai értékelése. Interdiszciplinaritás a természet- és társadalomtudományban. Szerk.: Lóki J. Debrecen. pp. 95-102.

LÓKI J. – FÉLEGYHÁZI E. (2007): Felszíni változások a Bodrogközben. Peja Győző emlékkönyv. Nyíregyháza-Szerencs. Szerk.: Frisnyák S. – Gál A. pp. 117-137.
LÓKI J. – FÉLEGYHÁZI E. (2008): A Bodrogköz geológiai képződményei. Bodrogköz (A magyarországi Bodrogköz tájmonográfiája) Szerk.: Tuba Z. pp. 87-98.
LÓKI J. – FÉLEGYHÁZI E. (2008):A Bodrogköz kialakulása és mai felszíne. Bodrogköz (A magyarországi Bodrogköz tájmonográfiája) Szerk.: Tuba Z. pp. 99-123.
NAGY B. – FÉLEGYHÁZI E. (2001): A Sajó-Hernád hordalékkúp késő pleisztocén mederhálózatának vizsgálata Acta Geogr. Debr. Tom. XXXV. pp. 221-233.

Dr. Lóki József

Dr. Lóki József (1946) a somogy-megyei Jákón született. Középiskolai tanulmányait a kaposvári Táncsics Mihály Gimnáziumban végezte, majd 1971-ben a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen matematika-földrajz szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. 1971-től nyolc évig középiskolában tanított, közben 1975-ben egyetemi doktori fokozatot szerzett. A természetföldrajz és azon belül a geomorfológia iránti érdeklődését Kádár Lászlónak és Borsy Zoltánnak köszönheti. A diplomamunkájának és kezdetben a doktori témájának az irányítója Kádár professzor volt, majd Borsy Zoltán hasznos tanácsai a terepi és a laboratóriumi kutatásokban jelentős segítséget nyújtottak.

Borsy Zoltán tanszékvezető meghívására 1979-től a Kossuth Lajos Tudományegyetemen tanársegéd lett. Az „új" munkahelyen már az első héten Borsy professzor vezetésével a Bodrogközben végeztek terepi kutatásokat. Az Alföld ÉK-i részének fejlődéstörténetét tanulmányozó team a több évig tartó kutatások során egyrészt a hordalékkúpot építő folyók elhagyott medreinek magfúrásaiból, másrészt a bodrogközi homokbuckák feltárásiból gyűjtött mintákat elemezte.

A magfúrások mintáinak pollenelemzése – amelyet Patakné Dr. Félegyházi Enikő végzett – és a rétegekből előkerült elszenesedett növényi maradványok rádiokarbon (^{14}C) koradatai alapján sikerült meghatározni a Tisza mederváltozásait és pontosítani a Bodrogköz fejlődéstörténetet (2.). A bodrogközi buckákban több helyen (Kenézlő, Bodroghalom, Kisrozvágy, stb.) feltárt fosszilis talajok radiokarbon korának meghatározása – amelyet az MTA Atommagkutató Intézet akkor létesült laboratóriuma végzett – lehetőséget nyújtott a futóhomok mozgásának időbeli besorolására (1.).

Lóki József a terepi mintavételezés során felfigyelt a Bodrogköz talajvízviszonyainak a változására és a talajvízkutak adatsorának felhasználásával tanulmányozta a területre jellemző törvényszerűségeket (3., 4.).

Lóki József további természetföldrajzi kutatásai a hazai nagy futóhomok területek morfológiájához és a szélerózióhoz kötődnek. A Duna-Tisza köze É-i felén végzett kutatásaiból készített kandidátusi értekezésében (5.), továbbá a nyírségi homokterületről írt tanulmányaiban (6., 7., 8., 10., 11., 12., 13.) és a hazai szélerózió törvényszerűségeit tárgyaló akadémiai disszertációjában (9.) a futóhomok mozgásperiódusainak tárgyalásánál mindig felhasználta a Bodrogközben végzett kutatások terepi tapasztalatait és eredményeit.

Borsy professzor halála után, a Bodrogközről készült tanulmányban (14.) és a monográfiában (15.), a több évig tartó bodrogközi kutatási eredményeket felhasználva Patakné Félegyházi Enikővel közösen írták a természetföldrajzi fejezetet.

Dr. Gál András

Irodalomjegyzék

BORSY Z. − CSONGOR É. − LÓKI J. − SZABÓ I. (1985): Recent results in the radiocarbon dating of wind-blown sand movements in Tisza-Bodrog Interfluve. (Újabb koradatok a bodrogközi furtóhomok mozgásának idejéhez.) Acta Geogr. Debrecina pp. 5-16.

BORSY Z − FÉLEGYHÁZI E. − LÓKI J. (1988): A Bodrogköz természetföldrajzi viszonyai. Ember-Táj-Mezőgazdaság BODROGKÖZ Miskolc pp. 1-93.

LÓKI J. (1982): A talajvízszint ingadozásainak vizsgálata matematikai módszerekkel a Felső-Tisza vidékén. Acta Geographica Debrecina Debrecen 1983. pp. 39-73.

LÓKI J. (1988): A talajvízszint ingadozásának vizsgálata a Bodrogközben Borsodi Műszaki-Gazdasági Élet A MTESZ Borsod Megyei Szervezetének közleményei XXXIII. évf. 2. szám pp. 5-13.

LÓKI J. (1994): Mezőgazdaság-központú természetföldrajzi vizsgálatok a Duna-Tisza köze É-i felének példáján. Kandidátusi értekezés Debrecen 199 p.

LÓKI J. (2001): A hazai szélerózió kutatások matematikai összefüggései. Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei 2001. CD kiadvány

LÓKI J. (2002): A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék gazdasági életének földrajzi alapjai. In.: Frisnyák S. (szerk.): A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék történeti földrajza Nyíregyháza pp. 23-40.

LÓKI, J. (2002): The settlement of human life in the north-eastern part of The Great Plain. pp. 43-53. Anthropogenic aspects of landsscape transformations 2. University of Silesia Faculty of Earth Sciences – Sosnowiec

LÓKI J. (2003): A szélerózió mechanizmusa és magyarországi hatásai. MTA doktori értekezés Debrecen p. 265 + Mellékletek

LÓKI J. (2006): Holocén felszínváltozás a hazai futóhomok területeken. III. Földrajzi Konferencia. Budapest CD kiadvány. ISBN 963 9545 120 pp. 1-10.

LÓKI J. (2009): Újabb adatok a nyírségi homokrétegekről. A Kárpát-medence környezetgazdálkodása. Tanulmánykötet. Szerk.: Frisnyák S. – Gál A. Nyíregyháza-Szerencs. pp. 307-317.

LÓKI, J. (2011): Research of the land forming activity of wind and protection against wind erosion in Hungary. Riscuri si catastrofe. An X, vol.9, nr. 1/2011. Cluj-Napoka pp. 83-97.

LÓKI, J. − HERTELENDI, E. − BORSY, Z. (1994): New dating of blown sand movement in the Nyírség Acta Geographica Debrecina Debrecen pp. 67-76.

LÓKI J. – FÉLEGYHÁZI E. (2007): Felszíni változások a Bodrogközben. Peja Győző emlékkönyv Szerk.: Frisnyák S. – Gál A. Nyíregyháza-Szerencs pp. 117-137.

LÓKI J. − FÉLEGYHÁZI E. (2008): A Bodrogköz geológiai képződményei. A Bodrogköz kialakulása és mai felszíne. In.: Bodrogköz Szerk.: Tuba Z. – Frisnyák S. Gödöllő-Sárospatak. pp. 87-125.

Dr. Tar Károly

1947. október 27-én született Kunhegyesen. Karcagon járt gimnáziumba, 1966-ban érettségizett. Még ebben az évben felvételt nyert a KLTE matematika-fizika szakára, ahol 1971-ben kapott diplomát, ettől az évtől 2010. június 30-ig, nyugdíjazásáig a Debreceni Egyetem (jogelődje: KLTE) Meteorológiai Tanszékén dolgozott. 1978-ban okleveles meteorológus képesítést szerzett az ELTE-n. Rendelkezik a földrajztudomány *kandidátusa*, valamint az ennek megfelelő *PhD* tudományos fokozattal. 1997-ben *habilitált* címet szerezett az ELTE Természettudományi Karán. Alapfokú orosz és középfokú angol állami nyelvvizsgája van. 1978-ban adjunktusnak, majd 1989-ben egyetemi docensnek nevezték ki a DE Meteorológiai Tanszékére. 1991. március 1-től június 30-ig megbízott, majd ezután több cikluson át kinevezett vezetője volt e tanszéknek. Utolsó tanszékvezetői megbízatása 2009. június 30-án járt le. Jelenleg a Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézetében dolgozik, mint egyetemi docens.

A debreceni tanszék *oktatómunkájában* odakerülésétől részt vett. A 70-es évek vége felé hirdetett először számítástechnikai speciálkollégiumot a földrajz szakosoknak. A TCs/Intézet támogatásával ehhez saját számítógépes teremet sikerült kialakítania, amiből a jelenlegi, most már a földrajzos kollégák által működtetett GIS labor kifejlődött. Oktatómunkájának legfontosabb tárgyai az *osztatlan graduális képzésben* a következők voltak: Általános meteorológia, Légköri erőforrások, Bioklimatológia, Matematikai statisztika, *a BSc képzésben* pedig Meteorológia és klimatológia, Légköri erőforrások, Statisztikus klimatológia, *a PhD képzésben*: Matematikai statisztika, Agrometeorológia. 1996-ban jelent meg először a Kossuth Egyetemi Kiadónál a földrajz, a geográfus és a környezettan szakos hallgatók számára írt *Általános meteorológia* c. jegyzete, aminek bővített (ötödik) változata 2006-ban kerül újra kiadásra, az átdolgozott változata pedig ebben 2010-ben jelent meg. Összesen négy egyetemi jegyzetnek szerzője, ill. társszerzője. 2005-ben három másik egyetem megfelelő tanszékeivel együtt kidolgozták egy új, *a földtudományi BSc szak alapításához* szükséges tantervi tematikát és rendszeresen részt vett a képzés beindításának előkészületeiben. A szak 50 fővel 2006 szeptemberében beindult. Az erre épülő *földtudományi MSc* szak szakalapítási tervezetét, amit a Szegedi Tudományegyetemmel

közösen dolgoztak ki, az egyetem Szenátusa és a MAB is elfogadta. A DE 14 tanszékének bevonásával pedig szakindítási kérelmet adott be az OM-hez a *megújuló energetikai szakértő* négy féléves szakirányú posztgraduális továbbképzésnek az egyetemen történő beindításához. Ehhez az engedélyt az OM megadta, azóta az újra akkreditálása is lezajlott. A szak jelenleg is működik. Tanévente 3-4 szakdolgozatot és TDK dolgozatot vezetett. Rendszeresen részt vesz az OTDK-k meteorológiai zsűrijében. Alkalmanként tudományos előadásokat tartott a beregszászi főiskola és a Nagyváradi Egyetem hallgatóinak a megújuló energiákról, valamint ismeretterjesztő előadásokat a szélenergiáról egyéb szervezésekben. A Zala Megyei Fejlesztési Kht és a Szaktudás Kiadóház Zrt, valamint a Debreceni Agrárkamara által rendezett megújuló energiákkal foglalkozó több napos tréningjein is a szélenergia előadója volt.

Jelenlegi oktatómunkája a Nyíregyházi Főiskolán: Éghajlattan I.-II., Magyarország éghajlata, Földtudományi alapismeretek, Általános természeti földrajz gyakorlat, Megújuló energiaforrások, Szakmai számítástechnikai programok, Irodai számítástechnikai programok.

Tudományos munkáját egy olyan matematikai modell kidolgozásával kezdte, amellyel közelítőleg meghatározható a lejtős felszínek sugárzásbevétele. E témából – amely a Debreceni Tanszék terep- és állományklíma kutatásaihoz kapcsolódott – írta meg egyetemi doktori értekezését, amit 1974-ben védett meg.

A matematikai modell lényege a következő: a különböző égtájirányú és hajlásszögű lejtőkre jutó *közvetlen sugárzás* intenzitását valamely időpontban vagy a teljes napra a vízszintes síkon *mért* adatokból számoljuk ki egy szorzószám segítségével. Ha a lejtőszög kisebb, mint 40°, akkor a módszer a globálsugárzásra is alkalmazható. A napi összegek meghatározására használatos szorzószám a lejtő égtájirányán és hajlásszögén kívül a Nap deklinációjának és a földrajzi szélességnek is függvénye. A módszer alkalmazásával a terep egyszerűsített lejtőkategória térképét felhasználva elkészítettük Bodrogszegi térségének teljesen derült napokra vonatkozó globálsugárzási térképeit. A modell továbbfejlesztett változata pedig lehetővé tette ennek nem teljesen derült napokon való alkalmazását is.

A szőlőültetvények sugárzásforgalmát, fényellátottságát a globálsugárzáson kívül számos más tényező befolyásolja. Ezen tényezők változtatásával módunkban áll olyan fitotechnikát alkalmazni, amely növeli a fotoszintetikus aktivitást, a végtermék mennyiségét, illetve javítja annak minőségét. A fényellátottság, így *a lombkorona és a sorok között tér mikroklímájának* kialakulásának fontos tényezője a teljes megvilágítási idő, amely az az időszak, amelyben – derült napot feltételezve – a növénysor valamelyik oldalát teljes egészében süti a Nap, azaz a szomszédos sor nem árnyékolja. Kidolgozott egy olyan árnyékolási modellt is, amellyel a vízszintes síkon tetszőleges szögben álló, adott sortávolságú, sormagasságú és égtájirányú kordonművelésű szőlősorok teljes megvilágítási (besugárzási) ideje egy adott derült időszakban meghatározható. A modell

alkalmazható a lejtősíkon függőlegesen álló sorokra is. A növénysorok vastagságától eltekintünk és feltételezzük, hogy a levélzeten a napsugarak nem hatolnak át (teljes kilombosodás).

A 70-es évek közepén kezdte kutatni a szél statisztikai szerkezetét. A szélirány, a szélsebesség és a potenciális szélenergia statisztikai tulajdonságait feltáró eredményeimet – a meteorológus diplomamunka és több tanulmány után – a *Magyarország szélklímájának komplex statisztikai elemzése* c. kandidátusi értekezésében foglalta össze, amit 1986-ban védett meg. Ennek átszerkesztett, rövidített változatát az OMSz 1991-ben kiadta, amivel elnyerte az *MTA Szádeczky-Kardoss Elemér Díját (1991) és a Magyar Meteorológiai Társaság Szakirodalmi Nívódíját (1994).* Tizenöt évvel ezelőtt kezdett foglalkozni a feltételezett *éghajlatváltozásnak az éghajlati idősorok alapján történő detektálhatóságával.* Vizsgálta azt is, hogy a már szignifikánsan kimutatható *globális felmelegedés milyen hatással van a magyarországi szélmező statisztikai szerkezetére.* Célul tűzte ki olyan módszerek kidolgozását is, amelyekkel *a potenciális szélenergia mennyisége, legfontosabb statisztikai jellemzői a meteorológiai állomásokon mért széladatokból jó közelítéssel meghatározhatók.* Továbbra is foglalkoztatja azonban a különböző felszínek sugárzásbevételének, sugárzás módosító hatásának problémája, ennek városklimatológiai, bioklimatológiai vonatkozása. Egy ilyen jellegű, fogorvos kollégákkal írt közös cikküket a Magyar Fogorvosok Társasága a *Körmöczy pályadíj második fokozatával* tüntette ki.

A fenti témákban a következő hazai és nemzetközi pályázatokat, kutatási támogatásokat nyerte el:

- OTKA (T 014165, 1994-1997, témavezető): *Növénysorok és utcák fényellátottságának számítógépes modellje,*
- MKM-96/275 (1996-1997, témavezető): *A feltételezett éghajlatváltozás környezeti hatásainak nyomon követése térinformatikai eszközrendszerrel*,
- Környezetvédelmi Minisztérium (1998, témavezető): *Magyarország potenciális szélenergiájának statisztikai jellemzése,*
- OTKA (T 023765, 1997-2000, témavezető): *A magyarországi szélmező statisztikai szerkezetének időbeli változása a feltételezett éghajlatváltozással összefüggésben,*
- TéT (RO-46/05, 2006-2007, témavezető): *Bihar- és Bihor megye szél- és napenergiája*,
- OTKA (K 75794, 2009-2012, témavezető): *A szél- és napenergia, valamint az energetikai célú biomassza hasznosításának éghajlati és társadalmi-gazdasági kérdései a Hernád-völgyben.*

Az utóbbi pályázat kutatásai során a Hernád-völgy *társadalmi-gazdasági* és *éghajlati adottságait* vizsgálták azzal a céllal, hogy megállapítsák: ezek milyen mértékig segítik elő vagy gátolják a szél- és napenergia, valamint a biomassza energetikai célú hasznosítását Statisztikai források alapján feltártuk a Hernád-

völgy hátrányos helyzetű településeinek legfontosabb gazdasági-társadalmi adatait, valamint az erdészeti biomasszára vonatkozó adatokat. A megyei, régiós és országos átlagadatokkal összehasonlítva többek között megállapítható, hogy a víz-, csatorna- és földgázvezetékek kiépítése jóval kedvezőtlenebb. Utóbbi kettő indokolttá teheti az energetikai fejlesztéseket. A kistáj bioenergetikai lehetőségeinél elmondható, hogy az erdészeti faapríték potenciálja feltétlenül figyelembe veendő. Statisztikai adatfeldolgozás és a térinformatikai módszerek egybekapcsolásával elvégzett vizsgálataik azt mutatják, hogy a nagy időbeli fluktuáció ellenére hatékony lehet a terület *szélenergiájának* felhasználása, elsősorban az alacsony indítási sebességű szélerőművek vagy a szélerőgépek esetében. Eredményesebben lehetne alkalmazni azonban a jóval kevesebb engedéllyel és bürokráciával járó, szigetüzemben is működtethető pár száz W, pár kW teljesítményű szélgenerátorokat és szélerőgépeket. A Hernád-völgy *napenergia potenciáljának* feltárásához a fenti két módszerrel elvégezték a térségbe jutó, a helyi, elsősorban a domborzati körülmények által jelentősen befolyásolt globálsugárzás időbeli és térbeli eloszlásának elemzését. A felszínre érkező globálsugárzási adatok kiértékelése elengedhetetlen információkat nyújt a Hernád-völgyben tervezett napenergia beruházások tervezésénél, gazdasági elemzésénél.

Kezdeményező szerepe volt következő pályázat estében: NKFP-3A/0038/2002 (projektvezető: Major György, 2002-2005): *Magyarország légköri eredetű megújuló energiaforrásainak vizsgálata, a meglévő potenciálok feltérképezése és felhasználásuk elősegítése meteorológiai mérésekkel és előrejelzésekkel.* A Meteorológiai Tanszék, mint konzorciumi tag, vezetésével vett rész a projekt kutatási tevékenységében. Részvevője volt a Nyugat-magyarországi Egyetem „TÁMOP-4.2.2/08/1 Innovatív kutatói teamek alapkutatástól az alkalmazott kutatásig terjedő projektjeinek támogatása" c pályázatának Jelenleg a „Hozzájárulások a regenerábilis energiaforrások hatékony felhasználására Bihar és Hajdú-Bihar megyében" projekt szélenergia-csoportjának vezetője (HURO/0802/083).

Kutatási eredményeiről eddig 50 nemzetközi, több hazai konferencián, ill. az évente megrendezett Meteorológiai Tudományos Napokon és más tudományos fórumokon számolt be. Összes publikációi száma *254*. Impakt-faktorainak összes száma *20,076*. Munkáira eddig *302* független hivatkozást kapott, ennek egyharmada impakt-faktorral rendelkező folyóiratokban történt.

Ötletadója, szervezője (és előadója) volt a következő *hazai tudományos szimpóziumoknak, konferenciáknak:*

Kiemelendő az *Erdő és klíma* konferencia sorozatot (1994-től háromévenként), amely a debreceni tanszék korábbi kutatási tevékenységéhez kapcsolódott, így az első három fő szervezői ez a tanszék volt. Ezek után a szervezést a Nyugat-Magyarországi Egyetem vállalta. A VII. Erdő és klíma konferencia 2012 nyarán került lebonyolításra.

A továbbiak:

- *A matematikai statisztika és számítógépes módszerei a meteorológiában* (1987),
- *Hegyfoky Kabos klimatológus születésének 145. évfordulója alkalmából rendezett tudományos emlékülés* (Debrecen-Túrkeve, 1992),
- *Berényi Dénes professzor születésének 95. évfordulója tiszteletére rendezett tudományos emlékülés* (1995),
- *A meteorológus PhD hallgatók első országos konferenciája* (1996),
- *A meteorológus PhD hallgatók második országos konferenciája* (1999),
- *A szélenergia hasznosítása a vízgazdálkodásban* (2001),
- A *megújuló energiák kutatása és hasznosítása az észak-alföldi régióban* (2003),
- *A megújuló energiák kutatása és hasznosítása az Európai Unió újonnan csatlakozott országaiban* (2005)
- *Az európai szél – workshop az Európai Szél Napon* (2007),
- *Kutatási irányzatok napjaink hazai meteorológiájában* (MTÜ 2007),
- *80 éves a Debreceni Egyetem meteorológiai obszervatóriuma* (nemzetközi tudományos szeminárium, 2008. Meteorológiai Világnap),
- *Emlékülés Hegyfoky Kabos klimatológus halálának 90. évfordulóján (Debrecen-Túrkeve, 2009)*
- *Környezet és energia konferencia (Debrecen, 2009)*
- *II. Környezet és energia konferencia (Debrecen, 2011)*
- *Szélenergia nagyban és kicsiben (Európai Szélnap 2010, 2011, Nyíregyházi Főiskola)*

Egy egyetemi doktori disszertációnak volt témavezetője: *Barta Erika* (1978). Jelenleg két határon túli *PhD ösztöndíjasnak* a témavezetője, négyen pedig vezetése alatt szerezték meg a PhD fokozatot az elmúlt években: *Domonkos Péter* (OMSZ, 1998), *Vig Péter* (NYME, 2002), *Molnár József* (Beregszászi Főiskola, 2003) és *Bíróné Kircsi Andrea* (DE, 2008). *Bartók Blanka* (Babes-Bolyai Egyetem) és *Baros Zoltán* (Károly Róbert Főiskola) már megszerezte az abszolutóriumot, utóbbi a szigorlatot is letette, védése az idén várható. Törzstagja a Debreceni Egyetem Földtudományi Doktori Iskolájának. Témavezetője Molnár Józsefnek a Domus Kuratóriuhoz magyarországi senior ösztöndíjra benyújtott sikeres pályázatának.

Szakmai kitüntetései, elismerései:

- Miniszteri Dicséret (1986, Művelődésügyi Miniszter)
- Róna Zsigmond Alapítvány Pályadíja (1986, Magyar Meteorológiai Társaság),
- Miniszteri Dicséret (1989, Művelődésügyi Miniszter)

- *Szádeczky-Kardoss Elemér Díj (1991, MTA),*
- Szakirodalmi Nívódíj (1994, Magyar Meteorológiai Társaság),
- Steiner Lajos Emlékérem (1996, Magyar Meteorológiai Társaság),
- *Pro Meteorologia (1999, Környezetvédelmi Miniszter),*
- *Széchenyi Professzori Ösztöndíj (1999. január 1-től 2002. december 31-ig, OM),*
- Körmöczy pályadíj második fokozata (2001, Magyar Fogorvosok Egyesülete),
- Societas Scientiarum Savariensis rendes tag (2004).
- *A Nagyváradi Egyetem 2007. november 24-én díszdoktorává fogadott.*
- *MTESZ Díj (2010)*
- Arany Katedra Díj (Debreceni Egyetem, 2011)

Vezetői és egyéb, ezzel összefüggő feladatai:

A KLTE-n/DE-n:

- a Meteorológiai Tanszék kinevezett vezetője (1991. július 1. – 1994. június 30., 1994. július 1. – 1997. június 30., 1997. július 1. – 2000. június 30, 2000. július 1. – 2003. június 30., 2003. július 1-től 2006. június 30-ig 2006. július 1-től 2009. június 30.),
- a Földtudományi Tanszékcsoport Koordinációs Tanácsának elnöke (1993. július 1. – 1994. június 30, 1998. július 1. – 1999. június 30, 2001. július 1. – 2002. június 30, 2005. július 1-től 2006. április 30.),
- a Földtudományi Intézet megbízott igazgatója (2006. május 1-től december 31-ig),
- a Földtudományi Intézet kinevezett igazgatója (2007. január 1-től 2010. június 30-ig),
- a TTK Kari Tanácsának választott tagja (1996-1999),
- a TTK Habilitációs és Tudományos Tanácsának tagja (1999-2007),
- a Debreceni Egyetem Szenátusának póttagja (2007. január 1-től 2010. június 30-ig).

Intézményen kívüli tudományos bizottságok, társaságok:

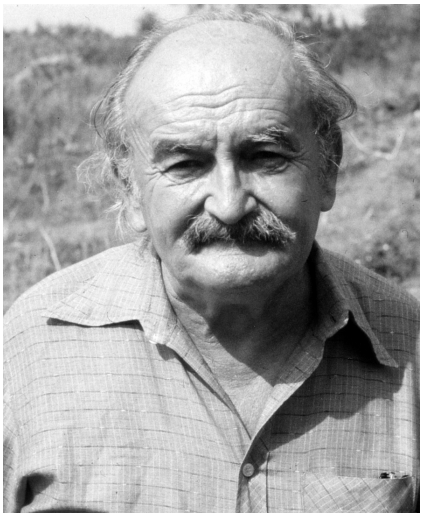
- választott tagja az MTA *Meteorológiai Tudományos Bizottságnak* (1996-tól),
- elnöke e bizottság *Légköri erőforrások albizottságának* (2006-tól),
- tagja az MTA *Energetikai Bizottság Megújuló Energia Albizottságának* (2000-től),
- tagja a *Magyar Meteorológiai Társaság* választmányának, valamint *Nívódíj Bizottságának,*
- elnöke volt e társaság *Nap- és Szélenergia Szakosztályának* (2010-ig),
- elnöke volt e társaság *Debreceni Csoportjának* (2007. márciusig),

- alapító elnöke volt a *Magyar Szélenergia Társaságnak* (1999-2001), jelenleg e társaság tudományos ügyekért felelős alelnöke,
- elnöke volt (1995-2000) az *MTA Debreceni Területi Bizottsága (DAB) Meteorológiai Munkabizottságának,*
- elnöke a *DAB Megújuló Energia Munkabizottságának* (2008-tól).
- *a Magyar Meteorológiai Társaság társelnöke* (2010-től),
- elnöke az *Magyar Meteorológiai Társaság* kezdeményezésére létrejött *Nyíregyházi Csoportjának.*

Szerkesztői, lektori tevékenység: Tagja az OMSZ angol nyelvű szakmai folyóirata, az *Időjárás,* valamint az *Acta Geographica ac Geologica et Meteorologica Debrecina* c. egyetemi tudományos folyóirat szerkesztő bizottságának. Társ-főszerkesztője az előbbi folyóirat *Landscape and Environment* c. tematikus sorozatának. Tagja a *Studia Universitatis Babes-Bolyai, Series Geographia* folyóirat bíráló bizottságának (Board of Reviewers). A fent említett, általa is szervezett konferenciák köteteinek szerkesztésében is részt vett. Két egyetemi doktori cím PhD fokozatra történő átminősítésének anyagát és nyolc PhD fokozat megszerzésére íródott disszertációt, valamint egy habilitációs dolgozatot bírált. Négy egyetemi jegyzetnek (Unger János: Lokális és mikroklímák. JATE TTK Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék, Szeged, 1991, Károssy Csaba: Légkörtan I., OSKAR Kiadó, Szombathely, 1999, Szegedi Sándor: A környezet és a társadalom kölcsönhatása a Kárpát-medencében a honfoglalástól a XX. századig. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002, Baros Z. – Bíróné Kircsi A. – Szegedi S. – Tóth T.: Meteorológiai műszerek. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2006) és két tudományos ismeretterjesztő könyvnek (Rákóczi Ferenc: Életterünk a légkör. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 1998, Hajdu Edit-Borbásné Saskői Éva: Abiotikus stresszhatások a szőlő életében, Agroinform Kiadó, 2009) volt lektora. Több cikket lektorált az *Időjárás* című folyóirat számára, ötöt pedig nemzetközi folyóiratok számára: Renewable Energy, International Journal of Climatology, Advances in Science and Research, *Studia Universitatis Babes-Bolyai, Series Geographia*. Tizenegy OTKA, egy MAKA és több TéT *pályázatot* bírált. Felkérték a társ-egyetemek (ELTE, SZTE) tanszékvezetői, tanszékcsoport-vezetői pályázatainak külső bírálójának is.

Dr. Gál András

H. Szabó Béla

H. Szabó Béla (1919-1999) elsősorban a történelmi Borsod vármegye természet- és agrártörténetével foglalkozott, majd az 1960-as években kutatási területét kiterjesztette a Csereháti-dombvidékre, a Hernád-völgyre és a Zempléni-hegységre is. A kutatási terület bővülésével az általa vizsgált témakörök is változtak: a természet- és műemlékvédelem, a tudománytörténet, a szociográfia és az idegenforgalom került érdeklődése középpontjába. Tudományos munkássága első időszakában már látta, hogy „az okszerű táj- és erőforrás-hasznosítást, az ökológiai feltételeknek nem mindig megfelelő környezethasználat és -rombolás váltotta fel. Tudta, hogy a társadalmi-gazdasági változások, a nagy ívű terv-koncepciók megvalósítása a természeti ökoszisztémát és a kultúrkörnyezetet is átformálja-károsítja. Ismeretei voltak arról, hogy a 18-19. század óta folyó – nem mindig racionális – környezetátalakítás is sok értéket elpusztított. H. Szabó Béla mindezt felismerve, arra vállalkozott, hogy a *maradék természeti-kultúrtörténeti örökséget feltárja és megvédését kezdeményezze*."[1]

H. Szabó Béla mint a Hazafias Népfront tisztviselője, tudományos intézményi háttér és anyagi támogatás nélkül folytatta kutatásait, melynek eredményeiről a miskolci Értelmiségi Klubban és más szakmai fórumokon számolt be, szép fényképekkel illusztrált előadásokon. A Zempléni-hegység egyedi tájértékeit, természeti és épített örökségét felkutatta és azok védelmét szorgalmazta. Rendszeresen szervezett és vezetett tematikus tanulmányutakat (terepbejárást) Tokaj-Hegyaljára, a Hegyközbe, a Magas-Zemplén, a Mező- és Telkes-dűlő (mai nevén Abaúj-Hegyalja) területére. 1960-ban a Füzéren tartott biológus vándorgyűlésen – élvonalbeli tudósok jelenlétében – mutatta be a Zempléni-hegységben feltárt természeti és kultúrtörténeti értékeket. Előadásában – távlati tervként – a hegység északi (Nagy-Milic) és központi (Háromhuta környéki) részét tájvédelmi körzetté vagy nemzeti parkká nyilvánítását és egy skanzen létesítését is felvetette. H. Szabó Béla fáradhatatlan kutató- és tudományszervező munkássága eredményeként az Országos Természetvédelmi Hivatal a Zempléni-hegységben is több természeti objektumot nyilvánított védetté.

[1] Frisnyák Sándor: H. Szabó Béla életműve. In: Hadobás Pál szerk.: A Borsodi Tájház Közleményei 17-18. Edelény, 2005. pp. 64-75. (Másodközlés a Szülőföldünk c. periodika 31. kötetében, Miskolc, 2005).

1963-ban *Tokajról és környékéről*, 1968-ban a *füzérradványi arborétumról*, 1972-ben a *boldogkői várról*, 1974-ben *Sárospatak természeti kincseiről* írt tanulmányt. A Frisnyák Sándor által szerkesztett Zempléni-hegység c. turistakalauzban *részletesen ismertette a hegységterület műemlékeit (Miskolc, 1983. pp. 387-416)*.[2] H. Szabó Béla értékfeltáró, tudományos és ismeretterjesztő tevékenységével a természeti környezet és az épített örökség széles körű megismertetését és védelmét szolgálta.

Dr. Gál András

[2] Gál András: H. Szabó Béla. In: Frisnyák S. – Gál A. – Horváth G. szerk.: A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. Nyíregyháza-Szerencs, 2009. pp. 145-146.

A hegyaljai zsidóság tudományos kutatói

A Tokaj-hegyaljai borvidék társadalom- és gazdaságtörténeti kutatói rendkívül pozitívan értékelik a helyi zsidóság gazdasági és kulturális szerepét. A mikrorégióban először a 17. század elején telepedtek le zsidó borkereskedők, tömeges megjelenésük a 18. században történt. A hegyaljai zsidóság alaprétege Sziléziából, Cseh- és Morvaországból vándorolt be. A 18. század utolsó harmadában a kelet-európai progromok miatt megindult a zsidóság tömeges bevándorlása a Kárpát-medencébe. A galíciai zsidók (askenáziak) többsége a határmenti vármegyék, köztük Zemplén energikusabb központjaiban vagy annak közelségében telepedtek le. Az askenáziak alkották a hegyaljai zsidóság második (fedő-) rétegét, amely még évtizedeken át elkülönült a korábban betelepülők ősrétegétől. A zsidóságot *kitűnő alkalmazkodóképesség* és *gazdasági aktivitás* jellemezte. A vármegyei hatóságok diszkriminatív intézkedései ellenére a *zsidóság hamarosan beépült a mikrorégió jellegadó gazdasági ágazatába, a szőlő- és bortermelésbe, s a századfordulóra monopolizálta a borkereskedelmet*. A 18. század 70-es éveiben Lengyelország háromszori felosztása miatt Tokaj-Hegyalja elveszítette legfontosabb borpiacát s ennek következtében megindult borfalvak és -városok lassú hanyatlása. A szabad vállalkozásért küzdő zsidóság – leküzdve vagy mérsékelve az ellenük emelt gátakat – *dinamizálta a borrégió válságos helyzetű szőlő- és borgazdaságát és politikailag a reformnemesség érdekszövetségévé vált.*[1] Az integrálódó, majd bizonyos mértékben asszimilálódó zsidóság a reformkorban segítette a tőkés fejlődést, „hazájuknak tekintve e szűkebb vidéket, a Hegyalját”.[2]

A hegyaljai zsidóság – amint ezt a statisztikai adatok alapján 1840-től 1941-ig terjedő időkeresztmetszetben pontosítható – 90-95%-ban a mezővárosokban koncentrálódott. A zsidó népesség számáról és %-os arányáról Frisnyák Sándor mellékelt táblázata tájékoztat. A hegyaljai zsidóság foglalkozási megoszlásáról nincsenek adataink: gazdasági tevékenységük mellett, különösen a kiegyezést (1867) követő időben a *szellemi szférában* is előretörnek (orvosok, tanárok, ügyvédek, művészek, hírlapírók és vezető állami tisztséget is betöltő értelmiségiek) és *munkájukkal hozzájárultak a kulturális élet fejlődéséhez.*

A hegyaljai zsidóság történetét vizsgáló tudósok munkájáról – a teljesség igénye nélkül – az alábbi bibliográfia ad tájékoztatást.

BALASSA I. (1981-1982): Adatok a zsidók szerepéhez Tokaj-Hegyalja vidékének szőlőművelésében és borkereskedelmében (1791-1841). Évkönyv. Magyar Izraeliták Országos Képviselete. Budapest, pp. 5-46.

[1] BALASSA Iván 1981-1982, 1991, FRISNYÁK Sándor 1997, HŐGYE István 1986, KEPECS József 1993, SZÁSZ Meir 1986, TAKÁCS Péter 1989, ZELENÁK István 1991

[2] HŐGYE István 1986.

BALASSA I. (1991): Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj, 752 p.
FRISNYÁK S. (1997): Tokaj-Hegyalja zsidó népessége (1840-1941). In: Tokaj és Hegyalja XVIII. kötet (szerk. *Bencsik J. – Antal G.*). Tokaj, pp. 69-84.
FRISNYÁK S. – GÁL A. – HORVÁTH G. szerk. (2009): A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. Nyíregyháza-Szerencs, 429 p. + melléklet
GAZDA A. (1991): Zsinagógák és zsidó községek Magyarországon. Budapest, 242 p.
HŐGYE I. (1986): A hegyaljai görögök és zsidók szerepe az árucserében 1711-1848. In: Árucsere és migráció (szerk.: *Szabadfalvi J. és Viga Gy.*). Miskolc, pp. 93-94.
HŐGYE I. (1990): Zsidó emlékek a Hegyalján. In: Tokaj-Hegyaljai Kalendárium 1991. Miskolc, pp. 57-63.
KEPECS J. szerk. (1993): A zsidó népesség száma településenként (1840-1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 497 p.
KOVACSICS J. szerk. (1963): Magyarország történeti demográfiája. Budapest, 441 p.
LŐWY L. (1990): A zsidóság és Tokaj-Hegyalja gazdasági élete a XIX-XX. században. In: Tokaj-Hegyaljai Kalendárium 1991, Miskolc, pp. 98-101.
OROSZ I. (1989): Tokaj-Hegyalja hanyatlásának okai a múlt században. In: Tokaj-Hegyaljai Kalendárium 1990. Miskolc, pp. 96-106.
PAP M. (1985): A tokaji. Budapest, 294.
SCHEIBER S. (1982): Hegyaljai zsidó sirkövek. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXI. kötet. Miskolc, pp. 177-194.
SÜLI-ZAKAR I. (1980): Tokaj-Hegyalja és környékének népmozgalma 1787-1970 között. Borsodi Levéltári Évkönyv III. köt. Miskolc, pp. 36-76.
SÜLI-ZAKAR I. (1987): A városfejlődés sajátosságai Tokaj-Hegyalján. Borsodi Szemle XXXII. évf. 3. pp. 50-57.
SZABADFALVI J. – VIGA GY. szerk. (1986): Árucsere és migráció. Miskolc, 237 p.
SZÁSZ M. (1986): Sátoraljaújhely és Zemplén vármegye zsidóságának története. Toronto, 168 p.
TAKÁCS P. (1989): A zsidók Tokaj-Hegyalja társadalmában a 18. század végén. In: Tokaj és Hegyalja I. köt. (szerk. *Bencsik J. – Szappanos E.*). Miskolc, pp. 115-122.
TAKÁCS P. – UDVARI I. (1989): Adalékok a 18. századi zempléni vásárok és a vásározó zempléni lakosok történetéhez. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVII. Miskolc, pp. 359-381.
TAMÁS E. (2012): Tokaj-Hegyalja népessége (1784/87-2001). In: Tokaj-hegyaljai borvidék – Hazánk első történeti tája (szerk. Frisnyák S. – Gál A.). Nyíregyháza-Szerencs, pp. 207-224.
VIGA GY. (1990): Árucsere és migráció Észak-Magyarországon. Debrecen-Miskolc, 238 p.
WIRTH P. (1985): Itt van elrejtve. Tokaj-hegyaljai zsidó temetők. Budapest, 157 p.
ZELENÁK I. (1990): A zsidók hitéletének alakulása Tokajban. Tokaj-Hegyaljai Kalendárium 1991. Miskolc, pp. 95-97.

A mádi zsinagóga

A mádi izraelita temető

A zsidó népesség száma és %-os aránya Tokaj-Hegyalján (1840-1941)

Település	1840		1880		1910		1920		1930		1941	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Abaújszántó	1193	25,3	1093	24,3	899	18,2	800	15,8	771	15,5	681	13,9
Bekecs	20	2,8	109	13,0	103	5,6	71	4,1	101	5,3	88	4,4
Bodrogkeresztúr	239	13,0	309	24,6	404	19,3	467	21,5	535	23,5	455	20,2
Bodrogolaszi	15	2,2	21	3,0	28	2,4	21	1,7	31	2,3	8	0,5
Bodrogszegi	18	-	41	-	71	-	69	-	86	-	73	-
Erdőbénye	6	0,2	332	16,0	267	11,1	214	9,0	153	5,2	131	4,2
Erdőhorváti	100	7,4	85	7,0	72	5,5	60	4,8	14	1,0	20	1,4
Golop	86	10,9	17	2,9	19	2,5	17	2,1	11	1,2	9	0,9
Hercegkút	26	3,5	38	4,9	19	2,0	17	1,7	8	0,7	4	0,4
Károlyfalva	7	1,6	14	3,5	15	3,5	179	1,9	6	1,1	14	2,2
Legyesbénye	40	3,7	78	6,2	55	3,2	58	3,7	60	3,1	45	2,1
Mád	800	17,5	882	25,4	729	19,4	547	15,1	370	10,5	304	8,6
Mezőzombor	102	9,8	34	2,9	40	1,7	17	0,9	7	0,3	4	0,2
Monok	102	4,1	198	7,3	108	3,6	111	3,7	87	2,9	66	2,3
Olaszliszka	170	6,8	331	17,6	386	14,4	398	14,5	277	9,5	283	9,5
Ond	16	1,9	48	8,7	58	8,9	54	8,0	49	6,4	41	4,9
Rátka	20	2,7	18	2,5	19	1,9	11	1,0	4	0,4	2	0,2
Sárazsadány	6	1,9	3	2,5	-	-	-	-	-	-	-	-
Sárospatak	437	8,7	724	12,7	1033	11,0	1168	11,2	1096	9,7	1036	7,8
Sátoraljaújhely	1125	17,8	3983	35,4	5730	28,7	6445	30,5	4690	25,4	4160	22,6
Szegilong	-	-	18	8,3	22	5,9	24	5,9	18	4,2	17	3,9
Szerencs	92	4,3	407	17,2	919	15,1	971	16,6	955	14,2	916	12,0
Tarcal	234	7,6	354	12,1	339	8,9	306	8,0	321	7,9	299	7,5
Tállya	340	6,3	420	11,5	282	7,7	299	7,6	196	5,2	173	4,9
Tokaj	189	4,6	1161	25,9	1119	21,9	930	18,3	959	16,4	816	13,8
Tolcsva	609	17,4	860	30,5	732	23,5	631	20,8	481	15,8	363	12,8
Vámosújfalu	6	1,1	44	8,7	43	6,6	30	4,8	25	3,9	40	5,1
Végardó	13	7,1	16	10,7	11	8,2	3	7,6	5	5,8	1	4,7
Összesen	**6011**	**10,2**	**11638**	**19,5**	**13522**	**15,7**	**13748**	**15,6**	**11316**	**12,5**	**10049**	**10,7**

Forrás: Frisnyák, 1992.

A *felsorolt kutatók* és még sokan mások, adatok és tények közlésével egyértelműen *feltárták a hegyaljai zsidóság gazdaság- és kultúrafejlesztő tevékenységét.*

Dr. Gál András

A hegyaljai német falvak tudományos kutatói

A Tokaj-hegyaljai borvidék a Felföld és az Alföld határán, egy energikus gazdasági vonalon (vásárövön) helyezkedik el, peremén a Kárpát-medence egyik legjelentősebb forgalomgyűjtő centrumával, a tokaji tiszai átkelőhellyel. A kistáj földrajzi helyzetével magyarázható, hogy a történelem viharai (a háborúk és szabadságmozgalmak) nem kerülték el, más vidékeknél nagyobb pusztulást okoztak. Tokaj-Hegyalja mezővárosaiban és bortermelő falvaiban jelentős gazdasági erő koncentrálódott és ezért is vált a hódítók célterületévé. A 17/18. század fordulójára egyes települések (pl. Rátka) időlegesen elnéptelenedtek, a mezővárosok népessége is csökkent, a munkaigényes szőlő- és borgazdaság pedig munkaerőhiánnyal küzdött. A Rákóczi-szabadságharc (1703-1711) után a magyar főurak birtokai idegen kezekbe, a regéci és a sárospataki uradalom *Trautson* János Lipót Donát herceg, Falkenstein grófja tulajdonába került. A hegyaljai birtokok tulajdonosa – összhangban a Habsburgok politikájával – német (sváb) katolikusokat telepített Tokaj-Hegyaljára. A telepítési akció két hullámban történt: először 1750-ben magánföldesúri vállalkozásként (Rátka, Hercegkút, Károlyfalva), majd 1780/90-es években a kamarai birtokokra (Rátka, Józseffalva /Sárospatak/, Húszház /Abaújszántó/, Marczinfalva /Abaújszántó/). A telepesek Baden-Württemberg tartományból, többnyire a Fekete-erdő (Schwartzwald) vidékéről érkeztek. A szerződéses jobbágyok több évi adómentességet és egyéb kedvezményeket kaptak. A német (sváb) bevándorlók egy – évszázadokkal korábban kialakult – gazdasági kultúrába kapcsolódtak bele, integrálódtak, majd bizonyos mértékig asszimilálódtak. A hegyaljai német telepesfalvak a magyar településtérben kb. másfél évszázadon át nyelvszigeteket képeztek, tehát a lakosság megtartotta nyelvét és őseiktől örökölt kultúráját.

A Hegyalja 18-19. századi történetírói (pl. Szirmay Antal vagy a Borovszky-féle monográfia írói) rendre megemlékeznek a német telepesekről is, származási helyükről, termelésükről és építészeti kultúrájukról. Részletesebb feldolgozásokat a 20. századi történészek, etnográfusok és geográfusai írtak, de egy átfogó nagyobb terjedelmű szintézis még várat magára. E feltáró folyamatban az első jelentősebb művet, 1959-ben *Balassa Iván* néprajzkutató, a mikrorégió szőlő- és borgazdaságának egyik legkiemelkedőbb kutatója közölte a Borsodi Szemlében. Egy évtizeddel később, 1969-ben *Lengyel Imre* egyetemi tanár „A rátkai német település" címmel közölt dolgozatot a miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyvében. Ezt követően jelent meg *Balassa Iván* – régebben írt, de hiányzó adatok pótlása miatt csak 1973-ban publikált nagyobb terjedelmű munkája „A Tokaj-hegyaljai német telepítések történetéhez" címmel, szintén a múzeumi évkönyvben. *Kavecsánszki Gyula* „Rátka, Hercegkút és Károlyfalva népi építészete" című, helyszíni adatfelvételezés és levéltári források alapján írt munkája teszi teljesebbé azt a képet, amelyet Balassa Iván és Lengyel Imre felvázolt a hegyaljai németekről. Kavecsánszki dolgozata is a Herman Ottó Múzeum gondozásában jelent meg 1986-ban.

A geográfusok közül először *Frisnyák Sándor* foglalkozott a hegyaljai német falvak településföldrajzával. 1980-ban a 18. századi kéziratos térképek (Römisch Ferenc 1783-ban és 1785-ben készült Rátka térképe és az 1780-as évekből származó első katonai felmérés /térképezés/) alapján, kitűnő helyszíni ismeretekkel elemezte a település első korszakát, a táj- és erőforráshasználat térbeli struktúráját, amely szervesen beágyazódott a Hegyalja környezetgazdálkodásába. Frisnyák később megbízást kapott Héring Istvánné tanácselnöktől, szervezzen kutatócsoportot Rátka monográfiája elkészítése céljából. A Rátka-kutató kollektívában egyetemi, főiskolai tanárok és muzeológusok mellett a helybeli pedagógusok is bekapcsolódtak a feladatmegoldásba.

Rátka legrégebbi része (1960)

Rátka természeti környezetét *Boros László*, történelmét *Spéder Antal* és *Takács Péter*, 18. századi állapotrajzát Frisnyák Sándor, népesség- és településföldrajzát *Schmidt Attila*, néprajzi jellemzését *Bencsik János, Birk Ignácné Soltész Magda* és *Endrész György*, a „málenkij robot" históriáját *Birk József*, a gazdasági élet idő- és térbeli változásait *Dobány Zoltán* és *Hanusz Árpád* dolgozta fel. A kismonográfia 1991-ben megjelent „Rátka – Egy német falu Tokaj-Hegyalján" címmel, 180 oldal terjedelemben, színes képmelléklettel. 1995-ben a monográfia német nyelven is megjelent (Rátka – Ein deutsches Dorf in Tokaj-Hegyalja), melyet nagyobb példányszámban elküldték a bevándorlók feltételezett származási helyére, Schiltach és Lehengericht vidékére. Említést érdemel, hogy a monográfia néprajzos kutatója, *Bencsik János* több tanulmányt írt a régiek életmódjáról és egy ismertető füzetet készített a rátkai tájházról.

A rátkai tájház

Befejezésül a kismonográfia előszavából *Héring Istvánné* polgármester asszonyt idézzük: „Őseink magukkal hozták a Fekete-erdő és vidéke XVIII. századi termelési kultúráját, amelyet a hegyaljai magyarság kultúrájával ötvöztek. Az átadott-átvett ismeretek körét ma nehéz rekonstruálni, de egy biztos, az interetnikus kapcsolatok, a kultúrák kölcsönös átvétele-átadása termékenyítően hatottak a táj szellemi és anyagi művelődésére. Rátka lakói úgy alkalmazkodtak és integrálódtak, hogy közben megőrizték identitásukat, vagyis nemzeti azonosságtudatukat, szokásaikat, hagyományaikat. S egyszerre tudtak hűségesek maradni az óhazához, a német néphez, kultúrához és hasznos, értékteremtő-alkotó hazafiakká válni a befogadó Magyarországon”.

Dr. Gál András

Mogyoróska és környéke monográfia-írója

Nagy Gábor tanár Miskolcon, a szülővárosában tanít, de Mogyoróskán – ősei földjén – él, legalábbis a hétvégeken és a nyári hónapokban. Tanári tevékenysége mellett – egyszemélyes kutatóként, intézményi háttér és anyagi támogatás nélkül – botanikai (kiegészítésképpen természetföldrajzi és történeti földrajzi) tudományos kutatómunkával foglalkozik. Kutatásainak térbeli keretét a Regéc-Mogyoróskai kismedence képezi, de összehasonlító vizsgálatokat folytat a Zempléni-hegység más területein és az érintkező tájak közül a Hernád-völgyében is. A kismedence és környéke iránti tudományos érdeklődése a hagyományos paraszti gazdálkodást folytató ősei életvitelével, értékrendjével, lokális identitásával és gyermekkori tájélményeivel magyarázható. A tudományos kutatómunka módszereit – az élethivatására történő felkészülés részeként – sajátította el, több lépcsőben, több mestertől. Először a Nyíregyházi Főiskolán általános iskolai biológia-kémia (1996), majd földrajz (2000) szakos tanári oklevelet, öt évvel később – levelező hallgatóként – a Debreceni Egyetemen középiskolai biológia-tanári diplomát szerzett.

Nagy Gábor főiskolai és egyetemi évei alatt a következő négy munkájában foglalta össze kutatatási eredményeit:

(1) *A mogyoróskai Hármas-rét növényföldrajzi és fitocönológiai vizsgálata* (Tanári szakdolgozat, Nyíregyháza, 1996. Témavezető: Dr. Pál Miklós intézetigazgató főiskolai tanár, tanácsadó: Dr. Dancs Albert főiskolai docens).

(2) *A mogyoróskai Hármas-rét növénytársulástani vizsgálata* (Tudományos diákköri dolgozat, Nyíregyháza, 1996. Témavezető: Dr. Pál Miklós intézetigazgató főiskolai tanár)

(3) *Mogyoróska és környéke történeti földrajzi vizsgálata a 18. századtól a II. világháborúig* (Tanári szakdolgozat, Nyíregyháza, 2000. Témavezető: Dr. Frisnyák Sándor tanszékvezető egyetemi tanár)

(4) *A Regéci-medence védett virágos növényei* (Tanári diplomamunka, Debrecen, 2004. Témavezető: Dr. Papp László egyetemi docens).

A Nyíregyházi Főiskolán a szaktudományi és kutatás-metodikai képzés mellett a Földrajz Tanszék tájkutató, egyes települések környezetföldrajzi (helyismereti) feldolgozására ösztönző törekvése és szemléletformáló hatása is érvényesült Nagy Gábor kutatási témaválasztására. Frisnyák professzor az egyes

települések és a szűkebb tájhaza, a megye oktatáscélú kutatására-feldolgozására való felkészítést beépítette a földrajztanárképzés tantervi programjába, és példaként előadásokat és szemináriumi foglalkozásokat tartott Nyíregyháza természet-, társadalom- és gazdaságföldrajzáról. A tanszéki kutatóműhelyből – a régió tudományos feldolgozása mellett – olyan tanári segédkönyvek is kikerültek, amelyek a fenti célok gyakorlati megvalósítását szolgálták.[1]

Nagy Gábor „Mogyoróska és környéke" című könyvében[2] egy középkori eredetű, de később elpusztult és a 18. században ruszin telepesekkel újraéledő falu természetföldrajzát, gazdag és változatos növényvilágát, népesség- és településtörténetét foglalja össze. Mogyoróska a regéci uradalom településeként kárpáti-jellegű gazdálkodást folytatott. Lakói az erdőélés (-gazdálkodás) mellett állattenyésztéssel foglalkoztak, a szántóföldi termelés (a mezőgazdasági földalap néhány százalékán) nem biztosította népességének önellátását. Tájhasználatát a racionalitás: a környezetkímélés, a tájfenntartást biztosító mező- és erdőgazdasági termelés jellemezte.

A könyv – az irodalmi források és az önálló tájkutató munka eredményei alapján – átfogó képet nyújt a hányatott sorsú Mogyoróska (és Regéc) természetvilágáról, a létfenntartó tevékenység ökológiai alapjairól és ökonómiai feltételeiről, a népesség számáról, gazdasági tevékenységéről és térkapcsolatairól. A könyv legértékesebb részét a biogeográfiai jellemzés, az intramontán kismedence – sok évi terepmunkával feltárt – növényzetének, természeti értékeinek leírása képezi. A szép kiállítású, 180 fotográfiával és színes térképekkel illusztrált könyv elsősorban Mogyoróska és Regéc lakói és az innen elszármazottak számára jelent olyan ismeretgyűjteményt, értékfeltárást, amely erősítheti helyi identitásukat és honszeretetüket.

Nagy Gábor monográfiája jelentős hozzájárulás a Regéc-Mogyoróskai kismedence tudományos megismeréséhez, s egyben szép példája a szakma- és szülőföld szeretetének.

Dr. Gál András – Kozma Katalin

[1] Frisnyák Sándor szerk.: Szabolcs-Szatmár megyei földrajzi olvasókönyv I-II., Nyíregyháza, 1975. 1979, Frisnyák Sándor szerk. Budapest és a megyék földrajza. Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. 397 p.
[2] Miskolc, 2011. 221 p.

Dercsényi János megfigyelései Tokaj-hegyalja szőlő- és bortermeléséről

Életéről: Weisz János néven 1755. május 16-án született Szepesszombatban. Később Lőcsére került, ahol apja evangélikus lelkész volt. Az orvosi diplomát 1780-ban, Bécsben szerezte meg. Pályáját valószínűleg Lőcsén kezdte, de hamarosan (1782-ben, vagy 83-ban) Zemplén vármegye főorvosa, ahogy ő írja „első physicusa" volt. 1785-ben feleségül vette Kazinczy Ferenc testvérét, Juliannát. Ekkor még Johannes Weisz volt a neve, s később, egy 1793-ban királyi adományként kapott Bereg megyei faluról, Dercsényről nevezte magát magyar nemesként, azonos előnévvel Dercsényinek.

Zempléni működése kezdetétől felkeltette figyelmét a tokaji borvidék. 1783-tól foglalkozott a szőlészet, főként a szüret kérdéseivel és a borászattal. Arról nem ír, miként kapott megbízást a bécsi császári pincékben tárolt tokaji aszúborok romlása okainak kiderítésére. Könyve a probléma megoldására ad tudományos választ. Tapasztalatait 1783-tól 1795-ig gyűjtötte, s erről írt könyvét újhelyi házában, 1796-ban fejezte be.

Dercsényi A tokaji bornak szűréséről, forrásáról… c. könyve, é.n. jelent meg, 1800 körül. Magyarra fordította Őry Filep Gábor. Ma is aktuális mondanivalója súlyát az adja, hogy egy tudós ember tapasztalatit közvetíti. Mégpedig tudományos alapokon nyugvó tapasztalatokat. Közismert, hogy a szőlészet és borászat élőmunka igénye nagy. Ettől is fontosabb, hogy a produktum születésében az embernek meghatározó szerepe van. A szőlész különös szeretettel kötődik a növényhez, a borász gondolat- és ízlésvilága képletesen kifejezve átöröklődik a borba. Az emberi tudás átöröklődik az új generációk tagjai számára, s az újak életútja során tovább gazdagodik. Ezért elmondhatjuk, Dercsényi tudása mai napig kihatóan meghatározta a borvidék szőlészeinek munkásságát. A szőlész-borászképzés anyagában jelentős a gyakorlati tudás szerepe. Dercsényi könyve, mint jelentős szellemi produktum ehhez új ismeretet, szemléletet és szellemiséget adhat. Ezért szerencsésen egészíti ki a ma is használt szakkönyvek mondanivalóját. Egyetlen nehézsége van Dercsényi gondolatai megismerésének: a tudományok nyelvezetének megváltozása. A régies szavak, az idejétmúlt kifejezések miatt sokszori olvasásra válik érthetővé. Ez indokolja, hogy mai nyelven közreadjuk a hasznos mondanivalókat. Az érthetőség fokozása céljából magyarázatokat fűztünk az eredeti szöveghez.

Néhány tapasztalat:

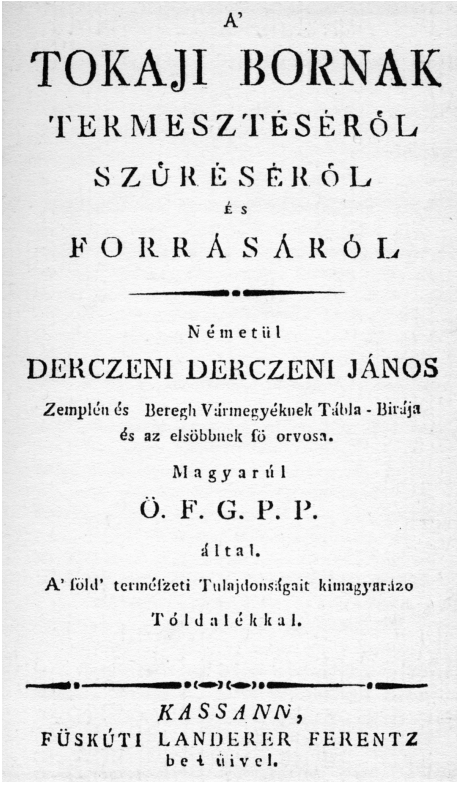
Az aszúszőlő bor és az eszencia az évek múlásával lassú forráson esik át. Ezáltal a benne lévő cukor alkohollá alakul, vagyis a bor évről-évre erősebb, a borseprő pedig egyre kevesebb. Az ilyen borok illata, íze gazdagodik.

A mi aszúszőlőnkből, mely klímánknak, jó földünknek, s a napfénynek köszönhetően természetes módon készül, a tároló edény alján kiszivárgó „czukros olaj" az eszencia.

A kitaposott aszútésztára rendes mustot töltünk, így készülnek aszúboraink. Ezek tartós borok, a szállítást jól bírják. A legjobb külföldi borok, kivéve a Fokai (Jóreménység foka!) borokat, két-három év alatt elfogyasztandók. A mi boraink sokáig eltartanak.

Tapasztalatok különböző évjáratokból:

1783. Sok termett. Száraz és meleg nyár, a szőlő szeptemberben megért, októberben utóérés zajlott. Ekkor több eső esett, a szemek kihasadtak, penész telepedett a bogyókra, de aztán a jó meleg és napfényes napokon meg-száradt. Sok aszúszem volt, penész szagú, de jó illatú („fűszerszámos") és magas volt a cukortartalom. A meg nem aszúsodott fürtök is kövér, cukros és fűszerszámos mustot adtak. Kiforrás után is megtartotta előbbi tulajdonságait. Első évében a bor még penész szagú és kissé vöröses színű volt, de ezt második évében elveszítette. Felette nagy erejű, édes, fűszerszámos, tökéletes tokaji bor lett.

A'
TOKAJI BORNAK
TERMESZTÉSÉRŐL
SZŰRÉSÉRŐL
ÉS
FORRÁSÁRÓL
Németül
DERCZENI DERCZENI JÁNOS
Zemplén és Beregh Vármegyéknek Tábla - Birája
és az elsöbbnek fö orvosa.
Magyarúl
Ö. F. G. P. P.
által.
A' föld' természeti Tulajdonságait kimagyarázo
Tóldalékkal.
KASSANN,
FÜSKÚTI LANDERER FERENTZ
betüivel.

1784-ben inkább száraz, mint nedves év volt. A szőlő tökéletesen megért, de kevés aszú termett. A csaknem minden napos eső elrontotta a szüretet. Az aszúszemeket nem válogattuk ki. A termett bor újbor korában valamennyire édes volt, nehezen tisztult. Többször forrt. A második évben megjavult, s jó ordinarium bor lett.

Kommentár: a szüreti esőzés mindig árt, ha utána (még a szüret előtt) nincs jó napfényes és szeles idő.

1788-ban korán tavaszodott, meleg napokkal váltva tavaszi esők is jöttek. A nyár meleg, sőt forró volt. Az ősz szintén, s a termés jól megért. Sárgák voltak a szemek, s mivel nem volt sok eső, a szőlő állaga egészséges volt. Igen édes, kövér, sárga, fűszerszámos borok lettek. Szép és tiszta aszú volt, eleinte lágyas, amely száraz napokon javult. Az aszú tömege sok eszenciát bocsá-

tott ki, mert a szemek olajos nedvessége jól csepegett. Az aszútészta is kellően adta a nedvét és jó fűszerszámos volt. A sok eszencia miatt az aszútörkölyből készült aszúbor erős volt ugyan és kedves ízű, de nem volt elég kövér és olajos. Az ilyen aszúbor néhány év alatt elvékonyodott, édességét elvesztette.

Akik későre hagyták a szüretet és az eszenciát is visszatöltötték az aszúborba, a legkiválóbb aszúborokat nyerték, melyeket sok évig kerestek. A forrás lassan és csendesen ment végbe.

Kommentár: ha szüretkor jó termés és további jó idő mutatkozik, érdemes a szedéssel kivárni.

1789-ben a szőlő ősszel többnyire érett volt. Igen meleg és esős napok jöttek, általános rothadás következett be. A rothadás az éretlen fürtöket tönkretette. A must ugyan elég édes és olajos volt, de mustja „tajtékos" lett. A bort érdemes volt szűrni, színe veres lett, s nem fűszerszámos ízű. Penészes ízű lett, s folyamatosan forrott. Nagy része két esztendő múlva megsavanyodott.

A jó fekvésű, kövér talajú, jól megmunkált szőlőkben a termés „száraz és nedves" rothadása, különösen a hegyek lábánál nagyon elhúzódó és erőteljes lett. Ha megmaradt a termés, a bor nem lett fűszerszámos.

A rothadt szőlő mustja „kedvetlen", föld színű és seprős volt, sűrű rostán kellett szűrni. Sokáig forrott a bor, s szinte egész évben pezsgett. Ellenben a szőlő meredek felső részén szedett kevés aszút, s hasonló meredek szőlőkben szegény gazdák által termelt mustot feldolgozva jó bor készült. A keleti fekvésben és sovány talajon termett borokat lehetett készíteni, olyan helyről, ahol a szőlő nem rohadt meg, s ezekkel minden reménységet meghaladó jó aszúbort és máslást készítettem. Minthogy az aszúban is voltak rothadt szemek, a bor folyamatosan forrott, seprője nehezen ülepedett le. Egy év után a seprője leszállott. Jó tiszta erős és édes bor lett.

Az ekkor készített máslást különös gonddal tisztítottam és szűrtem, a hordót szüntelen tele tartottam és száját nyitva hagytam. Ezáltal kiforrotta a bor a sok rothadt matériát, s a levegőztetéssel a penészes szagot is elvesztette.

Kommentár: Ha zöld rothadás volt, a bort új korában célszerű elfogyasztani.

Nedves évben a meredek és magas fekvésű szőlők talajába kevesebb víz szivárog be, mint a szőlők alján.. Ez a fekvés ilyenkor kedvező. Száraz évben fordítva tapasztalható.

1791-ben esős szüret volt, vízzel telített must lett. A letisztult új bor szabad levegőre hozva szinte megfeketedett. Két év után megnyúlósodott. Hamar el kellett adni. Az ekkor termett aszú igen gyarló volt. Ellenben Gr. Szirmay Ádám az Erdőbénye magas hegyein termett aszúból csinált aszúborai kiforrás után minden édességüket elvesztették, tiszta, vékony, fehéres színű óbor szagú és ízű máslásokká váltak. Az ilyen években az aszú-mustokban kevés a cukros matéria, az illatanyag is gyenge.

Kommentár: Ha átlagos, vagy gyenge a termés minősége, esős szüret miatt a kezelés sem sokat ér.

1794. év: az 1788. évnél is kedvezőbb volt. A must kevés, de sűrű és sárga volt. Az aszúszem felette szép. Az aszú lassan, tartósan forrt ki. Az aszúszemek héjában sok volt a színt adó matéria. A friss aszúbor erőteljes színű, tiszta, sok fűszerszámos, cukros és olajos matériával. A szüret előtt néhány napig esett, de utána szép csendes idő volt. A szőlő szép mustot adott.

1795. év. A szőlő alja elfagyott. Itt kevés és félig érett fürtök teremtek. A nyár heves volt. Szüretre szép idő lett. A must setét zöld színű lett. Már must korában a felszínén fehér buborékok és pillék jelentkeztek. A forrás kissé később kezdődött. Mikor borrá lett, a teteje egészen bepillézett. Savanyú íze lett, de aztán nőtt az ereje. A színe állandó és tiszta (1 év után is). Többszöri „lehúzás" és kénezés segítségével állandó bor lett.

A meredek és magas hegyoldalakon termett ordinárium borok, még kései szüret esetén is csak meglehetős erejű, tiszta, virágosodásra nem hajlamos asztali borok lettek. A máslások vékonyak, alig különböznek az ordinariumoktól.

Aki későn, november vége felé szüretelt, a kései derek és hidegek is szaporították az aszúszemeket. Aszúboraik édesek ugyan, de az esők miatt megszaporodott rothadt szemek rontottak a minőségén. "Kedvetlen" színűek, ízük, szaguk penészes, de többszöri forrás és tisztulás, megszállás folyamatában olyan aszúborokká fejlődnek, mint az 1991. éviek. /Vagyis gyenge aszúborok lesznek.)

Én ilyen évben nem szedek aszút, majd kitapossa az ordinárium bor készítésekor a taposó, s teljesen kipréseli a sajtó. Belőle a kevés fűszerszámos matéria a borba kerül. Ilyen évben jókor kell szüretelni, mert a kései szüretre kevés szőlő marad, s bár több az aszúszem, a kiesett értéket nem pótolja.

Ha valaki a jól megért termésének bogyóit csak gyengén nyomatja ki, aszú nélkül is jóféle édes bora lesz. A színbort és a sajtolt bort el kell választani.

Az aszútermést jól kell ismerni. Ahogy a jól megért szőlő sárga, a mustja is az. A jól megért aszú rózsaszínű piros, ha tovább tökéletesedik, akkor barna. Végül feketés színű lesz. Mindez a napfény és a magas hőmérséklet következménye.

Az aszúszedésnek módjáról:

Legcélszerűbb szüret közben külön edénybe gyűjteni az aszúszemeket.

Ne álljon sokáig az aszúzó asztalon (táblán), mert az odahordott fürtökből mustot szív fel.

Musttól nedves aszút ne vásárolj.

Az aszú magja ne legyen sokáig az eszenciában.

A megtört szedett szőlő és az aszú ne legyen sokáig a szabad levegőn.

A színmustba, vagy az aszú mustjába ne kerüljön sok felesleges anyag.

Aszúszemek tömeges eltartása jó, kétfenekű, fent is lefedhető, keskeny és magas kádakban, Hűvös és hideg helyen célszerű.

A jó aszúszem a napfénytől a fürtökön megtöppedő, vagyis vizet veszítő. Ez az összetöpörödő aszú jobb, mint amely az eső után megduzzadt, végül

meghasadt aszúszem. A repedéseken megtelepedő nemes penész sok vizet elpárologtat, de még mindig sok víz marad benne. Az ilyen lágy aszúszem erjedéskor boros, később ecetes erjedésre hajlamos.

Hajdani elődeink a következőképen készítették az aszút:

A jól megért, megfonnyadott és aszúszőlőből csendes taposással kinyomott must, ha friss, és a kiszivárgott eszenciával feljavított, tiszta fejér, kellemes ízű aszúszőlő-bor lesz. Avulni kezdett hordóba kell tölteni.

Az olyan szőlőből kinyomott must, melyből az aszúszemeket nem szedték ki, hanem mind összetaposták. Ha a maga jól megért fűszerszámos matériával teljes törkölyére ismét visszatöltötték, egynéhány óráig ázni hagyták. Így készítették őseink. A maguk szőlőjében november végén, december elején szedett szőlőjükből igen kevés mustot, de aztán annál jobb bort kaptak.

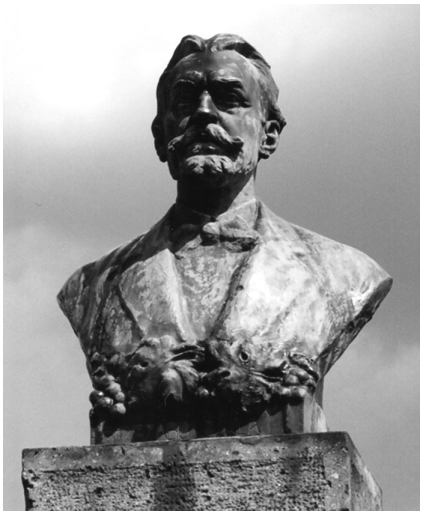
Áztatni rövid ideig kell. Hogy a szőlő héjában lévő jó illatú matériát ki lehessen venni, vagy húzni (préselni), éppen elég arra a mustot kevés ideig feltölteni.

Az aszúszemek tömege kivált megtaposva újra befenekelt hordóban történik, de elébb az eszenciát le kell alóla engedni, hogy ahhoz semmi levegő ne érjen.

Következtetés: A bortermelő figyelje meg saját tevékenységét, s jegyezze fel megszerzett tudását.

Zelenák István

Dr. Bártfai Szabó Gyula

A szőlő halálos ellensége, a filoxéra (gyökértetű) először 1865-ben a tokaj-hegyaljai történelmi borvidék déli részén (Szerencs és Tokaj térségében) jelent meg. A filoxéra két év alatt az egész borvidékre kiterjedt és a helyi lakosság intenzív védekezése ellenére a több mint 7000 hektár[1] szőlőterület kb. 90%-a megsemmisült.[2] A Tokaj-Hegyalján közel másfél évtizedig nem sikerült hathatósan fellépni a pusztítás ellen, melynek következményeként a szőlőkben a pusztulás mértéke elérte a közel 80%-ot.[3] A hagyományos szőlő- és bortermelés összeomlása mintegy 10000 szőlőbirtokos és több ezer szőlőmunkás elszegényedését vagy teljes tönkremenését eredményezte. A filoxéra súlyos társadalmi-gazdasági következményein kívül a történelmi borrégió évszázadok alatt formálódó – az ökológiai feltételeknek megfelelő – tájhasználat átrendeződését is előidézte.

A filoxérával ellepett területeket először gyérítették, majd kiirtották és sok helyen a korábbinál kb. 80-100 méterrel alacsonyabb lejtőszakaszon megkezdték az újratelepítést. A szőlőrekonstrukció – a szükséges anyagi források szűkössége vagy hiánya miatt – lassan haladt előre, nagyjából 1905/1906-ig tartott. Az 1887-ben megindult szőlőrekonstrukciót az állam tíz évi adómentességgel támogatta. A hegyaljai szőlőrekonstrukció két helyen, Tállyán és Tarcalon indult meg, majd fokozatosan a többi településen is elkezdődtek a telepítések. Tállyán *dr. Bártfai Szabó Gyula* gyógyszerész és földbirtokos kiemelkedő szerepet vállalt a szőlőrekonstrukció sikeres megvalósításában, nem csak lokálisan, egész Hegyaljára, ismeretterjesztő írásaival és szemléletformálásával azon túl is kiterjedően. Tarcalon a Vincellérképző Intézet 1891-ben kinevezett igazgatója, *Kosinszky Viktor* (1863-1935) a mádi, olaszliszkai, sárospataki és sátoraljaújhelyi mintaszőlőtelepek létesítésével szerzett hervadhatatlan érdemeket.[4]

Bártfai Szabó Gyula 1833. március 27-én született Tállyán. A családi hagyományokat folytatta, hiszen édesapja, ügyvédi hivatása mellett szintén foglalkozott szőlészettel és borászattal. Dr. Bártfai Szabó Gyula gyógyszerészeti és

[1] Keleti Károly: Magyarország szőlészeti statisztikája. Budapest, 1876.
[2] Balassa Iván: A filoxéra Tokaj-Hegyalján. A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XIII-XIV. Miskolc, 1975. pp. 305-332.
[3] Geday Gusztáv: Emlékezés nagy elődeinkre. Dr. Bártfai Szabó Gyula. In: Borászati füzetek, 2008. 1. sz. 15. p.
[4] Balassa Iván: Tokaj-Hegyalja szőlője és bora. Tokaj, 1991. pp. 358-359.

vegyészeti tanulmányai után – melyet Miskolcon és Bécsben folytatott – 1859-ben a miskolci Kígyó Patika tulajdonosa lett. A gyógyszerészeti tevékenységet azonban csak kis ideig folytatta, miután szőlőbirtokra tett szert, figyelme egyre inkább a szőlőtermesztés és borkészítés felé irányult. A tanulmányai során megszerzett vegyészeti ismereteit sikerrel kamatoztatta a borkezelés terén, a híre nemsokára Európába, sőt a tengeren túlra is eljutott. Hazai és külhoni kiállításokon nagy sikerrel vett részt, melyet az elnyert érmek is bizonyítanak. Bártfai Szabó Gyula igazi hírnevét mindezen érdemek mellett a filoxéra pusztítása utáni szőlőrekonstrukciós munkálatokban végzett kiemelkedő teljesítménye hozta meg. Tagja volt az Országos Phylloxera Bizottságnak, később pedig megbízást kapott a konkrét védekezési terv kidolgozására.[5]

Bártfai Szabó Gyula háza Tállyán

Dr. Bártfai Szabó Gyula a filoxéra elleni védekezéssel kapcsolatos szakirodalom tanulmányozása során figyelt fel a francia eredményekre, amelyek azonban nem voltak egyértelműek. A személyes tapasztalatszerzés végett az 1880-as években többször járt Franciaországban, hogy megfigyelhesse a filoxéra elleni védekezéssel kapcsolatos ottani intézkedéseket.[6] Elsősorban a dél-franciaországi védekezési munkák során elért eredményekre támaszkodott, mi-

[5] Geday Gusztáv: Emlékezés nagy elődeinkre. Dr. Bártfai Szabó Gyula. In: Borászati füzetek. 2008. 1. sz., 15. p.
[6] Dr. Szabó Gyula. In: Borászati lapok. 1905. 33. sz., 589. p.

vel az ottani táj adottságai hasonlítottak leginkább a Tokaj-Hegyalja vidékéhez.[7] Franciaországban a szénkénegezés, az elárasztás, illetve az amerikai alanyok használata tartozott a védekezési módok közé.[8] A francia tapasztalatok egy részét átültette a magyar gyakorlatba: így az amerikai alanyon történő szőlőrekonstrukciót már az 1890-es évek elején bevezette,[9] a betegségnek ellenálló fajokat pedig Magyarországon szaporította. A magyar szőlőket a Riparia portalis, illetve Riparia berlanderi szőlőalanyokra oltották.[10]

A felújítási munkát Bártfai Szabó Gyula elsősorban Tállyán és annak környékén folytatta. A franciaországi útjain szerzett tapasztalatairól írásban is reflektált, említést érdemel többek között a „Miként védekeznek a franciák a filoxéra pusztítása ellen" című tanulmánya, mely 1888-ban jelent meg a Borászati lapokban. Ebben a cikkében egyébként már a peronoszpórára is felhívta a figyelmet, mely akkoriban ugyan Magyarországon még nem, de Franciaországban már nagy károkat okozott.[11]

Bártfai Szabó Gyula, akit az „elpusztult szőlők feltámasztójának" nevezhetünk,[12] 1905. augusztus 9-én hunyt el Miskolcon, majd pedig Tállyán, a családi sírboltban temették el. 1934-ben emlékének adózva szülőfalujában mellszobrot állítottak. Munkásságát még életében is elismerték: királyi tanácsosi címet, illetve magyar királyi kereskedelmi főtanácsosi címet kapott.[13]

Kosinsky Viktor lengyel családból származott. A felsőfokú tanulmányait előbb a debreceni Gazdasági Tanintézetben végezte, majd a bihardiószegi Felsőbb Szőlő- Gyümölcs és Borgazdasági tanfolyamra iratkozott be, melynek elvégzése után szaktanári oklevelet kapott. Röviddel tanulmányai befejezése után, 1884 őszétől már részt vett a filoxéra elleni védekezési munkákban. Ehhez kapcsolódik egy 1888-ban Franciaországban tett tanulmányútja, mely során a fertőzés elleni védekezési eljárásokkal ismerkedett meg. Az itt és a későbbi évek alatt szerzett tapasztalata alapján látta az oltványszőlő-termelésben a felújítás lehetőségét.[14] 1891-ben megbízást kapott a Tokaj-hegyaljai szőlők rekonstrukciós munkáinak a vezetésére, illetve kinevezték a tarcali vincelléri iskola igazgatójának és a tokaj-hegyaljai állami szőlészeti intézmények főfelügyelőjévé. A vincelléri iskola mellett létrehozott faiskolában előállított oltványokkal telepítették be a filoxéra által elpusztított szőlők egy részét. De itt termelték a borvidék felújításánál használt oltványszőlők alanyvesszőit is. 1918-tól már mint országos borászati kormánybiztos folytatta munkáját.

[7] Geday Gusztáv: Emlékezés nagy elődeinkre. Dr. Bártfai Szabó Gyula. In: Borászati füzetek. 2008. 1. sz., 17. p.
[8] Baross Endre: Emlékezés Dr. Szabó Gyulára. In: Borászati lapok. 1934. 34. sz., 280. p.
[9] Baross Endre: Emlékezés Dr. Szabó Gyulára. In: Borászati lapok. 1934. 34. sz., 280. p.
[10] Szikora András: Dr. Bártfai Szabó Gyula, aki feltámasztotta Tokaj-Hegyalja szőlőkultúráját. In: Szülőföldünk. 1995. 23-24. sz., 90. p.
[11] Geday Gusztáv: Emlékezés nagy elődeinkre. Dr. Bártfai Szabó Gyula. In: Borászati füzetek. 2008. 1. sz., 16. p.
[12] Szikora András: Dr. Bártfai Szabó Gyula, aki feltámasztotta Tokaj-Hegyalja szőlőkultúráját. In: Szülőföldünk. 1995. 23-24. sz., 90. p.
[13] Kosinsky Viktor id. (1863-1935) In: Magyar agártörténeti életrajzok I-P. Budapest, 1988., 232. p.
[14] Kosinsky Viktor id. (1863-1935) In: Magyar agártörténeti életrajzok I-P. Budapest, 1988. pp. 229-232.

Kosinsky Viktor nemcsak mint gyakorlati szakember tett hírnévre, kiterjedt egyéb szakirányú tevékenységet folytatott. Hasonló érdemeket szerzett többek között a filoxérával kapcsolatos cikkeivel is. A szőlőoltványok előhajtatásáról szóló írása[15] a maga korában úttörő jellegű volt, és a mai oltványtermelési módszert alapozta meg. Elméleti és gyakorlati tapasztalatait hasznosította, mikor is részt vett az 1898-as, a szőlők felújításával kapcsolatos törvénycikknek, illetve ennek végrehajtási utasításának a kidolgozásában. Élete során több tanulmányutat tett külföldön, járt többek között Franciaországban, Németországban, Olaszországban, Ausztriában. Az itt szerzett tapasztalatait felhasználta a hazai szőlészeti tevékenysége során.

Kosinsky szakértelmének és szervező képességének köszönhetően sikerült a filoxéra pusztítása után a szőlőfelújítást végrehajtani. Munkásságát, eredményeit nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is elismerték.

Kozma Katalin

[15] Kosinsky Viktor: A szőlőoltványok előhajtatással való előállítása. Budapest, 1902.

Dr. Bacsó András

Egy ember, akinek az élete és munkássága szorosan kapcsolódik Tokaj-Hegyaljához és a borászathoz. Mondhatni, hogy élethivatása és munkája is egyben az, ami a hobbija is. Szakmai indíttatása, tájszeretete már gyermekkorában kialakult és a hegyaljai táj meghatározó növényének a szőlőnek a gondozásától és feldolgozásától nem tudott elszakadni életútja során. Szakmai munkássága e témakörben teljesedett ki.

1953-ban született Monokon. Korai élményeit a falusi környezet, a vidéki élet természet közelsége határozza meg. Iskoláit Monokon, Szerencsen majd Miskolcon végezte, ahol 1972-ben a Földes Ferenc Gimnáziumban szerzett érettségi bizonyítványt.1979-ben Budapesten, a Kertészeti Egyetemen élelmiszeripari mérnök diplomát szerez borász szakirányon.

Az egyetemi tanulmányok után 1979-1993 között a Tokaj-Hegyaljai Állami Gazdasági Borkombinátban dolgozik borász technológus, borászati osztályvezető, végül 1990-1993 között vezérigazgató. Elmondható, hogy olyan vezetővé vált, aki a borász szakma minden mozzanatát gyakorlatban is megélte és a megszerzett vezetői és meglévő szakmai tapasztalata feljogosította arra, hogy meghatározó személyisége legyen a borászati ágazat privatizációjának levezénylése. Nevéhez fűződik a rendszerváltást követően az állami gazdaság decentralizált privatizációjának kidolgozása és végrehajtása, amelynek révén az egykori állami vállalatból több gazdálkodási egység alakult ki.

A vezetői elfoglaltsága mellett volt ideje és energiája arra, hogy támogassa és mecénása legyen a kultúrának.

Kiadója Balassa Iván kitűnő történeti-néprajzi tanulmányának, a „Tokaj-Hegyalja szőlője és bora" könyvnek.

1994-től ügyvezetője és egyben technikai igazgatója a Tokaj-Oremus Szőlőbirtoknak, amely birtok borainak minősége révén jelentős hazai és nemzetközi ismertséget és elismerést szerzett. A birtok teljes egészében újjászületett, korszerű szőlőültetvények és borászat, szervesen megőrizve a több százéves hagyományt és pincekultúrát. Az Oremus Tolcsván található pincegazdasági épülete 2001-ben Építőipari Nívódíjban részesült, 2003-ban pedig elnyerte az Év Pincészete címet.

Bacsó András tehát többszörösen bizonyította elhivatottságát a szőlészet és borászat iránt és igyekezett mindig a legjobb tudása szerint meghozni döntéseit. A Tokaj-Orumus Szőlőbirtok ügyvezetőjeként is hazai és nemzetközi sikereket ért el, de ha az emberi teljesítmény nagyságát és bonyolultságát vizsgáljuk, akkor a magyar borászat zászlóshajójának tekinthető Tokaj-Hegyalja, de az egész ország bortermelésére kiható változások levezénylése tekinthető életművének. Ez a munkája követelte meg a legmagasabb szakmai odafigyelést és ez tekinthető a nemzetgazdaság szempontjából legfontosabb döntéshozatalának.

Emberi tartását, szakmai, gazdaságorientáló tevékenységét meghatározó munkássága közül kiemelkedik a tokaji térség szőlő és bortermelésének az egészét érintő időszak, amikor a vezérigazgatói beosztásban végiggondolja és megvalósítja az állami gazdaság rendszerváltást követő átszervezését.

A Tokaj-hegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát privatizációja 1991-ben indult. A privatizáció legfőbb szempontjaként a következő alapelv került meghatározásra: valós tulajdonosok által működtetve számos vállalkozás alakuljon ki Tokaj-Hegyalján és a versenyhelyzet révén kiváló, egyedi, autentikus tokaji borok jelenjenek meg a piacon. Történelmi dűlőkre épülve emberi léptékű szőlőbirtokok nyerjék vissza rangjukat, amelyek működő tőkét vonzhatnak, modern piaci szemlélet honosodjon meg. Kerüljön magán, vagy társasági tulajdonba a föld, a pince, a borkészlet, a működéshez szükséges eszközök.

A privatizációs folyamat olyan időszakban indult, amikor a Tokaji borvidék elszenvedte fennállása óta a létező legnagyobb piacvesztését, súlyos pénzügyi problémák jelentkeztek az állami felvásárló vállalatnál, a szövetkezeteknél, a magántermelőknél egyaránt.

A privatizációval párhuzamosan változtatni kellett a szőlőtermelési és borászati technológiában, az értékesítési gyakorlatban, a szemléletben. A minőség-, az eredet- és az érdekvédelem új szervezeti kereteit kellett kialakítani, megfelelve a fejlett piacgazdaság elvárásainak. A privatizáció kezdetén a legnagyobb félelem abban nyilvánult meg, hogy a Borkombinát egyben marad, monopol hatalma véglegesítődik az elkövetkező időszakban. A szakmai és befektetői szempontok is arra ösztönöztek, hogy a tokaji hagyománytól idegen, monolit gazdasági struktúrát bontani szükséges.

A Borkombinát decentralizált privatizációja során a következő gazdálkodási egységek alakultak ki: gazdasági társaságok („Szőlőbirtok és pincészet" formában), pinceszövetkezetek, Kereskedőház (jogutód vállalat). A gazdasági társaságok vegyesvállalati keretben, szakmai befektetőkkel egy-egy kiváló szőlődűlő művelésére szerveződtek.

A vagyontárgyak elkülönítésekor követett elsődleges szempont a szőlő- és borágazatot átfogó, további beruházás után működőképes egységek kialakítása volt. A vagyonértékeket az Állami Vagyonügynökség hivatalos listájáról kiválasztott szakértő szervezet állapította meg, majd az ajánlattevők közül a konkrét partnert a Borkombinát pénzügyi, befektetési tanácsadó cégek bevonásával választotta ki.

1991-1993 között négy részvénytársaság és egy korlátolt felelősségű társaság alakult vegyes vállalati rendszerben. A magyar állam részesedése megalakuláskor 19 és 49% közötti, az állam alapítói joga a társaságok rendelkezésére bocsátott ingatlanok és tárgyi eszközök apportján alapult, a külföldi befektetők tulajdonosi érdekeltségét az általuk teljesített készpénzszolgáltatás alapozta meg.

A társasági szerződéseken túl, szindikátusi megállapodás keretében a külföldi fél kötelezettséget vállalt a felhalmozódott borkészlet egy részének meg-

vásárlására, a kényszerűen leépítésre kerülő dolgozók közül meghatározott létszám átvételére, valamint a névhasználat ellenértékeként goodwill (= jó hírnév) megfizetésére.

Hasonló nagyságrendű felajánlásokat tettek a Tokaj-Hegyalja Alapítvány támogatására is. Sajnos az alapítvány cégbírósági bejegyzése nem történt meg, így ezek a kötelezettségvállalások három év után elévültek. A külföldi cégek a szőlő- és borszakmában ismert szakmai befektetők, amelyek mögött többnyire pénzügyi tevékenységet végző jogi személyek álltak. A Tokaj Hétszőlő Rt. (Tokaj) alapítója a francia és japán érdekeltségű Grand Millésimes de France, hátterében az egyik legnagyobb francia biztosítótársaság, a közalkalmazotti kockázatközösséget szervező GMF és a világ egyik legnagyobb szeszes italkereskedő cége, a Santory áll.

A Disznókő Szőlőbirtok és Pincészet Rt. (Mezőzombor) döntő tulajdoni hányadát a francia AXA Millesimes, míg a Megyer Rt-t Sárospatak (Chateau Megyer) a GAN VIE nevű társaság szerezte meg. Mindkét közvetlen befektető egy-egy biztosító társaság szőlészeti-borászati leányvállalata. A Pajzos Rt. Sárospatak (Chateau Pajzos**)** részvényeinek egy részét (a borkombináti hányadon túl) a Luxemburgban bejegyzett Campagnie Financiere des Grand Vins de Tokaj (Tokaji Nagy Borok Befektetői Társasága) elnevezésű társaság tartotta a kezében, amely magánszemélyek kifejezetten erre az üzleti vállalkozásra szerveződött tömörülése volt.

A Tokaj-Oremus Szőlőbirtok és Pincészet Kft. (Tolcsva) spanyol nemzetiségű, családi jellegű befektetés. A társasági formaválasztás is erre a zártkörű, a tőkekiegyenlítésen túli személyes közreműködésre utal. A borkombináti apport mellett a társaság Spanyolország leghíresebb szőlőbirtokának és pincészetének, a világhírű Bodegas Vega Sicilia tulajdonosának befektetésével alakult meg.

A létrejött társaságokról elmondható, hogy az akkori évek felújítási forráshiánya miatt többnyire közepes állagú ültetvények, épületek, építmények birtokába jutottak, melyek rekonstrukciójára az állami vállalat belátható időn belül külső tőkeinjekció nélkül nem lett volna képes. A vegyes vállalatok a külföldi fél által finanszírozottan rövid idő alatt bortároló-kezelő présházakat létesítettek, palackozó gépsorokat állítottak föl, a szőlészet-borászat területén ismert legmodernebb berendezésekkel kezdték meg működésüket. Megindították a kiváló termőhelyi adottságú, magasabban fekvő és méltatlanul elhagyott vagy elhanyagolt területek újraültetését.

Ezen túl – bár korlátozott mennyiségben és minőségben – a társaságok a 40-80 hektárnyi szőlőültetvényükkel szomszédos területek tulajdonosaitól a termést megfelelő minőség esetén felvásárolták. 1993-ban az új privatizált, külföldi közreműködésű vegyesvállalatok a Tokaj-Hegyaljai aszútermés felét vásárolták meg, bár szőlőterületük az összes hegyaljai területnek csak 10%-át tették ki. Az újonnan szerveződő pincészetek egészséges konkurenciát és versenyhelyzetet teremtettek, mintát adtak és irányt mutattak a technika fejlődésében, a külföldi szakmai jelenlét kereskedelmi csatornáin át új területekre is bevezette, ismertté tette a tokaji borokat, a már meglévő piacokon pedig emelte a hírnevüket.

A társaságok a tulajdonukba került vagyonrészekhez mérten jelentős, mintegy 925 millió Ft-os tőkét hoztak Hegyaljára, közel 50 ezer hl alapbor készletet és 170 millió Ft nagyságrendű egyéb eszközállományt vásároltak meg. E nélkül nemcsak a Borkombinát, hanem a kritikus állapotokat élő borvidék sorsa egyértelmű és nehezen feloldható válsághelyzetig jutott volna.

A privatizáció másik vonulata nyilvános pályáztatás útján történő vagyonértékesítés volt.

Az eladásra kínál vagyontárgyak jegyzékét a Borkombinát minden esetben két országos napilapban tette közzé, majd versenyeztetés alapján választotta ki a legkedvezőbb készpénzes ajánlattevőket. A megkötendő jogügylet hatályba lépéshez az 1990. évi VIII. tv., majd az 1992. évi LIV. Tv. vagyonvédelmi előírásai szerint az Állami Vagyonügynökség (később az Állami Vagyonkezelő Rt.) jóváhagyására volt szükség. A hirdetésekben szereplő és kiindulási minimum értéknek tekintett vagyonértékeket szintén az Állami Vagyonügynökség listájáról kiválasztott szakértő szervezet állapította meg. Az 1992 augusztusa és decembere között megtartott 14 versenytárgyaláson az egyéb ingó-ingatlanokon kívül mintegy 35 pincét és összesen 77.500 hl űrtartalmú tároló helyet (fahordó, bortároló tartály) értékesítettek.

Jelentőségét tekintve az eddigi számvetésben feltétlenül előbbre kívánkozna a „Pinceszövetkezeti mozgalom", de az Állami Vagyonügynökség Igazgatótanácsának határozata alapján csak a készpénzes vásárlásokat követően, fizetőképes kereslet hiányában nyílt a vállalatnak módja a pincék, eszközök pinceszövetkezeti használatba adására.

1992-93-ban, alig fél év alatt a helyi kistermelők önszerveződésének eredményeképpen 19 pinceszövetkezet jött létre. A szőlősgazdák – gyakran az önkormányzatok által összefogott – kezdeményezését a Borkombinát mintegy 40 millió Ft értékű vagyoni hozzájárulással támogatta. Ennek révén 40 pince, 44 ezer hl tárolótér került a pinceszövetkezetek birtokába. Mindez valamelyest enyhített a szőlőtermés elhelyezésének gondjain, de a szövetkezetek életképességének próbakövét az elkövetkező gazdasági évek és a termékek piacra juttatása jelentette.

Az állami vállalatok gazdasági társasággá alakulása jogszabályi kötelezettség volt**,** ezért a maradék vagyoni körrel a Borkombinát jogutódjaként megalakult a TOKAJ KERESKEDŐHÁZ RT., melynek főbb elemei – akár modulszerűen is működtethetők – a Tolcsvai palackozó üzem, a Bodrogolaszi borkezelő-lepárló, a Bodrogszegi pincészet, Tolcsvai és Sátoraljaújhelyi pincék, a Kincsem dűlő, a Tolcsvai Rákóczi kastély.

Az Rt-nél maradó termőföld terület a kárpótlási folyamat lezárulásáig pontosan nem volt meghatározható, de megteremtődött a feltétele annak, hogy a társaság a termeléstől a szolgáltatások irányába mozduljon el. Így fő tevékenységi körét a kereskedelem, a szőlészeti-borászati szolgáltatások jelentették.

Márkavédelem, regionális szőlészeti és borászati kutatás, minőség- és eredetvédelmi feladatok szervezése céljából elkülönítésre került a hosszú távon 100%-os állami tulajdonban maradó Tokaji Királyi Szőlők Szőlőbirtok és Pincészet vagyoni köre, mely magába foglalta a Tarcali Kutató Állomás épületegyüttesét, pincészetét, génbankot jelentő szőlőterületeket, több kiváló adottságú szőlődűlőt, amely a történelem során a királyi birtok része volt. Ez az elképzelés nem került megvalósításra, a vagyoni kör a jogutód Tokaj Kereskedőház Rt-n belül maradt.

A privatizáció egy jelentős szakasza zárult le 1993-ban.

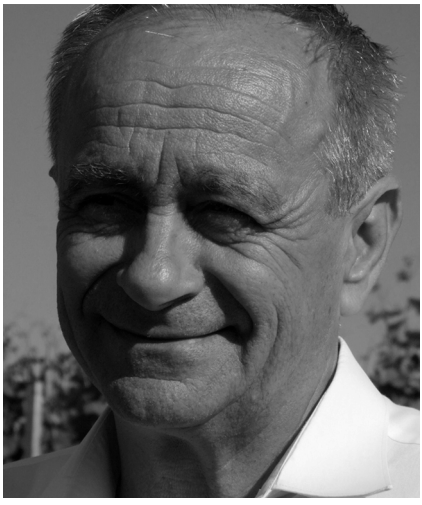
1994-ben a termőföldkárpótlás révén jelentős földterületek kerültek magánkézbe. Minden jel arra mutatott, hogy Tokaj gazdasági szerkezetváltozásának második vonulatában 3-10 ha közötti birtokok, kisebb vállalkozások (pincészetek) fognak megalakulni, amelyek jelentős szerepet játszhatnak Tokaj-Hegyalja életében.

A privatizáció önmagában nem oldotta meg mindazon gondokat, amelyekkel a Tokaji borvidéken élők találkoztak, de kiindulópont lehetett egy olyan gazdasági szerkezet megteremtéséhez, amelynek segítségével a szőlő- és bortermelők, a kereskedő, a szolgáltatást adó ágazatok (vendéglátás, szállítás, építés, javítás, hordókészítés stb.) résztvevői a lehető leggyorsabban tudnak alkalmazkodni az új piaci követelményekhez, a magánérdekeltség rendszerén keresztül. A gazdasági szerkezetváltás nagyban hozzá járult ahhoz, hogy a Tokaji borvidék természeti kincsei újra kiaknázhatók legyenek az alkotó ember munkája nyomán. Bacsó András ennek az útnak a kikövezésén dolgozott és dolgozik napjainkban is és remélhetőleg munkássága példa értékű mind a jelen fiatal borász társadalomnak mind a jövő nemzedékének, akik elhivatottságot éreznek a szőlészet és borászat iránt!

Dr. Hanusz Árpád

Szepsy István, a borász és a közéleti ember

Szepsy István gondolatai tájról, szőlőről, borról és a hegyaljai emberről

A Szepsy-jelenség a táj, a lehetőségek és az ember kapcsolatrendszere borban elmesélve. Élete regény, tanítása gondolkodtató. Szeretik hallgatni.

Mögötte ott van egy teljes és megharcolt emberi élet: a gondok felvállalása, a tennivalók valóságérzettel párosult szellemi feldolgozása, a hegyoldalon végzett munka, minden tényező tudományos számbavétele. És végül képzeletünkben pohárral kezében áll a gazda lankás hegyaljai tájon, lábánál a Bodrog kanyarog, háttérben a Kopasz ad tájékozódási pontot, egyben támaszt és biztonságot.

Néhány éve a mádi zsinagógában hallgattam beszédét, ezt idézem most fel. Gondolatai tevékenysége minden területére kiterjedtek. A borvidék vulkanitokból, zeolitokból áll, ezeken él a csodálatos szőlő. Gyökere mélyen kapaszkodik a hegyoldalba, száraz időben is megél a víztartó talajokon. Bora pedig egyedi ízekkel és aromákkal áldott. Aki mondja, a táj megszállott szerelmese, aki Tokaj egyediségének sokféle eredője közül a kőzetek és talajok sokféleségét, divatos szóval a teroire-t fogalmazza meg. A másik fő tényezőt ő maga, a mindent ismerő tudós termelő ember képviseli.

Sajátosan viszonyul birtokai szőlőtőkéinek nagy részét alkotó Furmint fajtához. Szerinte ez több ezer éves autochton fejlődés eredménye. A szkítáktól eredezteti. Utóbbiakat tartja az első bortermelőknek ezen a vidéken. Abban mindenképpen igaza van, hogy a szőlő, mint a vegetációt alkotó faj a jégkorszakot követő felmelegedés olyan fázisában megjelent, amikor a maihoz hasonlóvá vált az éghajlat. Ez pedig évezredekkel ezelőtt megtörtént, s azóta „jól érzi magát" a szőlő vidékünkön. Elterjedését nem bizonyos népek megjelenéséhez kell kötnünk, főként nem a 13. századi „olasz" telepesekhez. Bizonyosra vehető, hogy az itt megtelepedett népek már sokkal régebben itták a szőlő erjesztett levét. A szkíták és szarmatákat követően itt élő hunok és avarok előkelői fogyasztották a bort.

Szepsy István Mádon él. És igazán benne él a tájban. Helyesen ismeri fel, hogy az itteni ültetvények jelentős része a magasabb hegyek ölelésében kialakult három kisebb völgyhöz tartozik. Első: a belterületen átfolyó Mádi-patak és

mellékvizeinek a medencéje, a második a Király-hegy és Szent Tamás- domb, valamint a Becsek által körülzárt völgyület, harmadik pedig a Mádtól Rátka felé húzódó terület, vagyis a Középhegy- Padihegy- Istenhegy körzete, tengelyében az országúttal. Ezeknek a völgyeknek a zártsága, a napsugárzást, meleget, párát megtartó belső területei valóban kedvezőek a szőlő fenofázisai egyes, főként az érés és aszúsodás szempontjából.

Szintén a párát adó szerepe miatt fogalmazza meg: a Bodrog nélkül nem lehet a vidékről véleményt alkotni. Ezt a véleményt a bodrogközi, taktaközi és a Szerencs-patak menti morotvák, mocsaras területek szerepével együtt kell értelmezni.

A múlt fordulópontjainak és változó helyzeteinek szerepét, vagyis a borvidék történetének főbb összefüggéseit a jelenlegi helyzethez vezető útként értelmezi. Például, amikor a Kárpát-medence legtöbb régi borvidéke a török terjeszkedés áldozatául esett, vagy legalábbis erősen visszaesett termelésük, az megnövelte a megmaradt borvidékek: Sopron és Ruszt, Pozsony és Szentgyörgy szerepét. Ez Tokaj-hegyalja kiemelkedéséhez is hozzájárult. Ehhez a folyamathoz a kései szüretelésre való áttérést, valamint a társadalmi az édes borok iránti igény növekedését társítja.

Bortermelésre vonatkozó nézeteinek alakulása

A borvidék talán legismertebb borásza, 2001-ben az Év borásza cím elnyerője, s azon kívül is eredményes útkereső szerepe miatt élenjárónak tartott termelője. Életútja tanulságos, mert a tokaji borvidék 1945-ben kezdődött válságos időszakában indult, s a rendszerváltás (1990) után állt át a világpiac igényei szerint készült tokaji termelésére.

Tevékenységének két élesen elütő korszaka mint tézis és antitézis viszonyul egymáshoz. Mint tanult szőlész az igénytelen szovjet piac kiszolgálására termelt olcsó, nagy tömegben készült jellegtelen borok termelési struktúrájába született és tanult bele, hogy eljusson a termőhely adottságait koncentráltan, s a lehető legjobban kifejező egyedi karakterű tokaji termeléséhez. Ahogy hazánk számára a keleti piac eltűnt és a nyugati borstílushoz kellett alkalmazkodnunk, úgy változtak nézetei és tapasztalatai a szőlő- és bortermelésről.

Olyan szempontból szerencsés volt, hogy gyermekkorában, az 1956-os forradalom utáni évtizedben még láthatta édesapjának szőlőjét, megismerhette módszereit. Tőle, s családja más tagjaitól hagyományozódott rá a szülőhely, a munka, a szőlő, a termőhely szeretete, az igényesség és a kitartás. Látta, hogy édesapja a „szocialista" nagyüzem elnökeként miként kényszerül a szovjet piacot kiszolgáló borok termelésére, s a „közösben" végzett munka mennyire szemben áll saját szőlőjük kezelésével. A nagyüzemben széles sortávú, bőtermő, műtrágyával és vegyszerekkel „támogatott" gépesített nagyüzem főként hegylábi „szoknyaterületeken," a befektetés megtérülésére, a falu népének eltartása kényszerétől hajtott bortermelés folyt. Ugyanakkor otthon gondos, a szőlőtőkével személyes jó kapcsolatot ápoló, azok termőképességéhez igazodó

munkával kis mennyiségű, de jó minőségű bort termelt édesapja. Ez az a kor, mikor a borvidék paraszti termelői legjobban bírálták a nagyüzemeket, s legtöbbet emlegették a meredek lejtők elhagyásának következtében beálló minőségromlást. Saját jó fekvésű kis parcelláikon megtermelt nagyszerű termésüket alacsony árakon vásárolta fel a Tokaj-hegyaljai Á.G. Borkombinát (1975-1990).

Szakmai tanulmányai során a nagyüzemi termelésre készítették fel, s munkahelyén, a Mádi Szőlőtermelő Szakszövetkezetben eredményes telepítő és szakmai munkát folytatott. A rendszerváltás elsöprő erővel változtatta meg életét. Minden összeomlott körülötte, megszűnt az állam által támogatott, biztos kenyeret jelentő rendszer. A nagytőke átrendezte a borvidék tulajdonviszonyait, s a képzett szakembereket is teljes változtatásra kényszerítette.

Eleinte még ő is a régi aszúkészítési gyakorlatot folytatta. „Az aszú a szüretkor külön szedett, aszúsodott szőlőbogyóknak juttat szerepet. Ezeket gönci hordónként (136 l) 3-6 puttony mennyiségben (1 puttony 27,2 l) vegyítik, áztatják a különleges minőségű musttal, erjedő musttal, vagy borral, de a tévhittel ellentétben nem a puttony tartalmát zúdítják a mustba, hanem előbb a kiválogatott aszúszemeket hatalmas kádakban péppé tapossák, majd erre az aszútésztának is nevezett aszúpépre öntenek mustot. Egy-két napos áztatással kinyerik az aszúszemek kincsét, a cukrot és az aromaanyagot. Ezután hordókba szűrik a törkölyről a bort, és elkezdődik a legalább kétéves érlelést." – mondta 2004-ben, visszaemlékezve múltjára. Ezeket az arányokat a hegyközségi szabványban ma is megtaláljuk olyan formában, hogy 120 kg aszúszem feldolgozásához 100 liter mustot töltünk, s az előbbi módon elkészítjük.

Új szemléletet, gyakorlatot, új gazdát (nyugati befektetőt) kellett keresni, s mindenekelőtt meg kellett ismerni a Nyugat elvárásait. Szepsy István rendelkezett a váltáshoz szükséges képességekkel. Ez az ő esetében nem csak a tőkét hozó befektetőkhöz való igazodást jelentette. Ő ugyanis ekkor már olyan gondolati rendszerrel és erős egyéniséggel rendelkezett, hogy a változó feltételekhez – sok útkereső gondolat és a nehézségek leküzdése gyötrelmes útján – megtanult alkalmazkodni, s ami ennél több, megtanulta a felismert folyamatok sodrában saját útját járni. Először is a példának tekintett nyugat-európai termelést, valamint a borpiac igényét akarta megismerni.

Nyugati útjain megismerte a világ borait. Addig azt hitte, Tokaj egyedüli termelője az édes desszertboroknak. Kiderült, hogy vagy negyven borvidék versenyében kell helytállni. Eddig a borkombinát alkohollal erősített, sok évig érlelt erős aszúkat állított elő. Ezeket magas cukortartalom, nyers ízek, durva savtartalom, s részben a harmónia hiánya jellemezte. A piac a friss, üde, gyümölcsös harmonikus íz-és aroma anyagokat felvonultató, kellemes és hosszú lecsengésű borokat kedvelte, vagyis a régi és az új teljesen szemben állott egymással. Ráadásul a borbírálat és engedélyezés nem tartott lépést a változással. Meg kellett tanulni alkoholos kezelés nélkül tartós borokat készíteni. Nem az érleltség és a bor ereje, hanem a finom savak, a komplexitás alkotta harmónia érdekelte a nyugati szakértőket.

Az új út első szakasza

Még sok szokás és elképzelés élt benne a „szocialista" időkből. Azt hitte, fokozatosan kell előre jutni, s csak később ébredt rá, hogy teljes váltás kell. Elkezdte a terméshozamok csökkentését. 1988 óta rövid csapra metsz, s a hajtásokat megválogatja, a lombot ritkítja. Ezzel a szőlőtőkét a jó minőségű fürtök nevelésére készteti. Mádi hegyeken bérelt szőlőjében 1992-ben kezdte a termés ritkítását, vagyis a fürtök válogatását. Egy hajtáson egy fürtöt hagyott. Kis mennyiséget és drágán termelt. Aztán a nagyobb fürtöket tovább ritkította. A környezete nem értette, mit akar.

Azt az alapvető dolgot már tudta, hogy a titok a szőlőben van. Az új borait kint a hegyoldalon is új módon kell megtermelni. A jó termés az alap. 1989-ben jelent meg újra egy tudós könyve, akitől sokat tanulta. Dercsényi János 1796-ban írt művéről van szó. Kétszáz éve már tudta azokat a titkokat, amelyeket ő keresett. Tudta mit jelent a kis hozam, s miért kell nagyon későn szüretelni. A változtatás érlelődött, de akkor még Szepsy István az újrakezdés nehézségeivel küzdött. Az akkori (1990es évek eleje) kocsmai igény éppen az édesített olcsó furmint bor volt. Belföldön nagy mennyiségben ezt lehetett eladni. Ilyen kényszer mellett már akkor megpróbált néhány hordó igazi bort készíteni.

Dercsényitől leginkább a termőhely kiválasztásának új szemléletét tanulta. Könyve arról szól, hogy a gazdag talajú császári szőlők aszúi miért romlottak meg a bécsi pincékben 1780 táján. A válasz sokoldalú, de leginkább a termőhely és a fajta kiválasztása, valamint a bor forrása követése az, amit megtanulhat a kései olvasó. Szepsy István a tudás birtokában a többi termelő csodálkozására új termőhelyeket és módszereket követett. 1993-ban készültek el az új Szepsy-borok. Ezeket nagyon jó talajú ültetvényről, kis hozamok mellett és tökéletes beérést követő szüretelés útján termelte meg. 1995 végétől megjelent a sajtóban néhány méltató írás. Kezdtek róla beszélni, akit addig alig ismertek. Tevékenységét nem találták racionálisnak. Ő viszont elszánt volt, s mint egy apostol, egyelőre még követők nélkül konokan kereste az utat. Nyugati útjai során kialakult a termőhely értékrendje. Tudta, hogy a borvidék adottságai a legjobbak, talán csak Burgundia versenyezhet vele. Mindennapi gondjain felemelkedve dolgozott, s bízott abban, hogy az eredmény nem marad el. Felismerte: a minőség a szőlővel kezdődik.

Őseitől, s Dercsényitől tanulva számára már tisztázódtak az alapelvek. Ezekből néhány:

- Mért jobb az egyik dűlő termése, mint a másiké?
- Miért jobb a kis hozam melletti termés, mint a bő termés?
- Miért tartalmasabb az öreg tőke termése, mint a fiatalé?
- Miért gazdagabb a késői szüretelésű szőlő?

1989-ben készítette az első aszút. A Royal Tokajban dolgozott rövid ideig, ahol azzal kísérleteztek, hogy feltáratlan aszútörkölyre rátöltöttek 60 liter murcit, majd 1 napos áztatás után leengedték. Másodszorra és harmadszorra 30-30 literrel ugyanezt, s aztán a kb. 30%-kal csökkent aszútömeget préselték. (Nagy tételben is ezeket az arányokat tartották. Aztán 1991, 1993, 1995 aszú szüretjét dolgozta fel, ezekből az évekből származtak első aszúborai. Már ezek is máshogy készültek, mint a régi korok aszúi. A régi szabványt feladva új utakat keresett. Még kísértett a múlt: pasztőrözés nélkül szerényebb alkohol, vagy teljesen a nélkül és alacsony kénszint mellett készültek. Ebben az eljárásban viszonylag gyorsan öregedtek az aszúk. Jó borok, 90 pont felettiek. De a tapasztalatok alapján tovább kellett lépni. Másként kellett érlelni és palackozni. Borait a legfelső kategóriába sorolták. 1996-ban exportált egy-kétezer palack bort, s ettől kezdve külföldi szakírók is keresték. Elindult a sikerek útján. 1996 különös évjárat volt. Az esők miatt általában rohadásnak indult a borvidéken a termés. Az ő szőlőiben azonban a kis termés megmaradt, s október 10-e körül- mikor mások már leszüreteltek- napos idő köszöntött be. Megindult a botrytis terjedése, beaszúsodott a termés. Öt-hat hektárról kilencezer palack kiváló bort készített. Még csak három terület: a Dancka, Nyulas és a Király volt meg, s beigazolódott kiválasztásuk. Mire a következő termés beért, a borait eladta. Jó árfekvésben kelt el, árait a piac elfogadta. Azóta a mennyiséget évi kétezerről 15-20000-re növelte, s ezt sok országba szállítja.

Szepsy István, a tokaji borvidék borászainak szellemi vezetője

A múlt eseményeinél fontosabbak a jelenre vonatkozó megállapításai. Helyesen látja, hogy a mai problémák a történelem viharaival is magyarázhatók. A nyugaton élők sokszor nem ismerik, mennyi kedvezőtlen változás volt itt 1945 után. Például a több száz éves birtokszerkezet megszűnt, majd a szovjet piac ellátására egységes termelés alakult ki. Ennek áldozatul esett a minőség. Vagyis teljesen hibás borászati stílus és ahhoz alkalmazott technológia alakult ki. Saját maga is átélte, mennyire nehéz visszatérni az igényes bortermeléshez. Úgy látja, válságos helyzetből kell megszületnie a minőség forradalmának. Ő maga is részt vesz a minőség- és eredetvédelem új felfogásának és rendszerének a kiépítésében. Ez sürgető, mert 20 évvel a rendszerváltás után is kezdetén vagyunk ennek a folyamatnak.

Szepsy István ma a tokaji borvidék legismertebb borásza. Igazi vezéregyéniség, aki boraival és közéleti tevékenységével elérte, hogy határainkon belül és a nemzetközi kapcsolatok területén egyaránt a legnagyobb tekintélynek örvend. Ezt rokonszenves és nyitott egyéniségének is köszönheti. Ültetvényei külső megjelenése is gondos gazdára vallanak. Borai rendszeresen kiváltják nemzetközi szaktekintélyek, borszakírók és sommelierek elismerő véleményét. Neve mára a legjobb aszúk készítőjeként ismert. Vannak, akik aszúkirályként emlege-

tik. Sok televíziós adás, róla szóló könyv, szakmai és közéleti lapok cikkei szólnak róla. Vele és róla készült riportok sokasága a magyarság legismertebb és legkedveltebb személyiségei közzé emelik.

Mindezek nagy feladatot rónak rá. Olyan elvárás alakult ki vele kapcsolatban, hogy a borvidék ügyeiben szellemi vezető legyen. Mindehhez jó kapcsolatépítő képesség, megnyerő és visszafogott egyéniség társul. Most, mikor Tokaj a világ vezető borvidékei között az adottságait tekintve őt megillető hely elérésére törekszik, Szepsy István rendkívüli szerepet tölt be. Megnyilatkozásai alapján megállapítható, hogy ennek tudatában van. Szerény és megnyerő módon igyekszik ennek megfelelni.

Szepsy István a tokaji borászok közül legjobban ismeri a nemzetközi viszonyokat és a borvidék helyzetét. Tudatában van annak, hogy sokrétű és bonyolult feladatok várnak a borvidék szereplőire, s mindez tudatos és időigényes munkát kíván az érintettek részéről. Szemlélete, megközelítései és nézetei, valamint emberi habitusa alkalmassá teszik arra, hogy hatással legyen e felzárkózási törekvések szereplőire.

A bortermelés technológiai alapelvei, ahogyan 2010 körül vallja

a. Minden szőlőtőke saját igényeinek megfelelő elbánásban részesül.
b. A szigorú terméskorlátozás mértéke (gyakorlatilag egy szőlőtőkére vonatkoztatva) 0,4 kg/négyzetméter legyen.
c. A birtok termőhelyei a mozaikszerű geológiai és mikroklíma-helyzetek miatt rendívül differenciált képet mutatnak, ezért egyedi karakterüknek kell megjelennie boraikban.
d. A különböző termőhelyek termésének érése, mustjaik erjedése és boraik érlelődése szerint is különböző. Fejlődésük enyhe égetésű, közepes méretű és 0-6 éves korú tölgyfahordókban érhető el legjobban.
e. A Furmint a birtok szinte egyeduralkodó szőlőfajtája, különleges karakterét kell egyre jobban kibontakoztatni.
f. Birtokborokat (Szepsy Furmint) régi és új ültetésű, különböző riolittufa, lösz, vörös nyirok és agyagos talajú termőhelyekről egységesen kezelve, mint könnyebben fogyasztható és kevésbé koncentrált jegyekkel bíró borok együttesen is harmónikus termést képeznek. Savaik és ízeik harmonikusan egyesülnek.

A neves borász tevékenységét boraival jellemezhetjük leginkább. Ezt azonban írásban nem lehet a fogyasztónak átadni. Itt csak szóban próbálhatjuk ezt meg.

A Szepsy-birtok ma (2012) piacra ajánlott borai a Borakadémia véleménye szerint az alábbi módon jellemezhetők:

- Szepsy Furmint, 2009: „Élénk aranysárga színű. Hihetetlen illatában virág, méz, körte, köves ásványosság és leheletnyi fásság, sültalma és sárgabarackos jegyekkel."

- Úrágya Furmint, 2009. „Mély összetett illat: barack, sült alma, fűszernövények. Jó test, nagyon hosszú lecsengés, szép struktúra. Remek savak és ásványosság…"
- Szent Tamás Furmint, 2009: „Összetett, komplex, hosszú ízek. Semmihez sem hasonlíthatóan ásványos."
- Szamorodni, 2008: „Gazdag, tiszta illat, aszalt gyümölcsök és füves ásványosság, koncentrált, telt, nektáros érett korty. Ilyen a Paradicsomban."
- Aszú, 2005: „Komplex cukor és savszerkezet, csodálatos harmónia, az eleven savak és szép cukor felejthetetlen aránya."

A harmadik évezred Szepsy-féle tokaji borai

Borfilozófiája fejlődésének következő szakasza már az új évezred első éveire esik. Megszilárdultak, s a gyakorlatban rögzültek alábbi elvei:

Aszú csak bizonyos fekvésekben készül. Alapbort nem cukorfok, hanem karakter alapján kell választani.

A legásványosabb területekről, öreg tőkékről származó, nem nagy fürtű, minél túlérettebb szőlőből készült alapbor kell.

A területi adottságokat tartja a legfontosabbnak. „A nagyság alapja semmi más nem lehet, csak a föld, amibe a gyökér kapaszkodik, s annak sokszínűsége" – vallotta 2007-ben. A tizenöt évnél idősebb tőkéket kedveli, a negyven körülieket tartja a legjobbnak.

A Szepsy-birtok egyik részlete

2002-től speciális, dűlőszelektált hat puttonos aszúk készültek, melyhez az igényesen válogatott aszúszemeket több dűlőből gyűjtötték össze, ehhez az

alapbor egy-egy kiválasztott dűlőből, szemenkénti szedéssel készült. Ebbe csak a legöregebb tőkékről származó, erősen túlérett bogyók kerültek. Az akkori aszúk készítésének alapelvei:

Különlegesen ásványos, magas fekvésű, kőtörmelékes sovány talajú, koros tőkéken és erősen korlátozott termésmennyiség mellett, azaz kis fürtökben termett aszúszemből és bogyókból kell készülnie. Az aszúszem lehetőleg ne repedt bogyókból, hanem túlérett bogyókból, vagyis töppedés útján keletkezzen. Nyári aszú nem jó. Ez teljesen a Dercsényitől átvett készítési szempontok alkalmazását jelenti.

Szepsy István ezt idealisztikus, de követendő útnak tartja. Tudja, hogy ez nem lehet általános, viszont extra minőséget kíván előállítani. Az így megtermelt aszú elsősorban referencia céljából készül. Ugyanis ezek az adott év legtökéletesebb aszúi. Az ilyen aszú elméletileg fontos, mert jelzi, hogy mit lehet egy termőhelyből kihozni.

Szepsy István, az aszúkészítő

Évszázadok alatt a legjobb termelők nem óbort, hanem erjedő mustot alkalmaztak az aszú készítésénél. Szepsy eljárásában az aszúszemek erjedő mustban áznak. Közepesen égetett, forró vízzel beavatott új hordókba kerülnek. Hosszan erjednek, legalább két évig fahordókban érlelődnek. Ezután palackba kerülnek, s legalább másfél-két évig érnek. Várhatóan 15-20 év után érik el csúcsformájukat.

A tokaji aszú egyik titka, hogy a tokaji bor ne csak botrytiszes szőlőből készüljön, mert az ihatatlan lenne. Hegyalján a botrytis olyan koncentrált beltartalmú aszúszemeket hoz létre, melyeket feltétlenül alapborban (erjedő mustban) kell áztatni, hogy fogyasztható legyen. Ennek az alapbornak azonban túlérett szőlőből kell készülnie. A fajtára jellemző aromaanyagok a koncentrált cukorral és savakkal e folyamat által nemesednek. Ez a feltétele annak a komplexitásnak, bájnak, amely nélkül nincs nagyság.

A folyamatot segíti a Hegyaljára jellemző hosszú, száraz ősz és a lankákat fedő pára. Fenti nézeteit a róla 2002-2004 körül készült kiadványokban foglalta össze.

A borminősítés problémái miatt 1999-ben elkezdett cuvee borokat készíteni és árusítani. Ezek lényegében furmint és hárslevelű aszús borok voltak, melyekhez muskotály társult. Hivatalosan még nem fogadták el aszúként. A muskotály révén kedves ízük és aromájuk alakult ki, amit kedveltek külföldön is, pontosabban nagy sikert arattak. Régi időkben is beleszedték a muskotályt a furmintba szüretkor, most ő tudatosan megnövelte ennek mennyiségét. Ekkor már nem aszúmasszával készültek az aszúborok. Az új eljárás lényege, hogy az aszúszemeket a gyors erjedésen átesett musttal (murci) dolgozza fel. Vagyis a szemeket mustban kell áztatni – szárazságuktól függően – két-három napig. Ennek során a cukor, valamint az íz- és aroma-anyagok feldúsulnak a murciban. Az alkohol-

ban és széndioxidban gazdag, az első forráson átesett murci felgyorsítja ezt a folyamatot. Kioldódik az aszúszemek anyaga, a szárazanyagokban tárolt cukor, az íz-és zamatanyagok, az ásványok és a tannin. Legalább kétszer, szükségből, ha száraz az aszúszem háromszor célszerű a murciban ázatni az aszúszemeket, de egyre rövidebb ideig. Ez alatt legalább kétszer beindul a felgyorsult bor alapanyag forrása. Nem célszerű azonban nagyon elhúzni az áztatási időt, mert kioldódnak a bor ízét rontó felesleges anyagok. Telt, ásványos, harmonikus bor szüretik, mely a lassú erjedés során egyre kellemesebb.

2007-ben már nem cuvee, hanem dűlőszelektált aszú készítése lett a célja. Ebbe az ízek színesítése miatt ebbe is belekerül a muskotály. Hogy gyümölcsös maradjon, az érlelési idő rövidítésére törekszik, bár 5-6 év kell az ilyen borok kifejlődéséhez. Önmagában a muskotály nem elegendő, a furmintot nem lehet elhagyni. A visszamaradt aszútörkölyből – a régi hagyományok szerint – kevés „fordítás" bor készül, a folyamat végén még megmaradt aszútörkölyből pedig törkölypálinka.

Mostanában figyelnek arra, hogy a nyári botrytis fertőzés után keletkezett aszú ne kerüljön be a jó aszúszemek közé. Egyébként az aszútömeget régen sem dolgozták fel, rögtön, mert kell kb. egy hónap várakozás, hogy a szemek héja felpuhuljon, a különböző aszúszemek a tömegben homogenizálódnak. Általában november végén kezdődik a feldolgozás. Ez összhangban van azzal, hogy az aszúhoz szánt alapbor mustja túlérett állapotban kerüljön leszedésre, s forrásnak kell indulnia. Ha ez is aszúsodásnak indult, szüret után azonnal be kell áztatni. Úgy, mint régen, egy éjszaka áztatás után dolgozzuk fel. (Régen kitaposták, majd ugyaninnen nyert mustját visszaöntötték rá, ebben áztatták.) Most is a nyert mustot töltjük vissza. Igen jó must kell, amiből 11-12 fok alkoholt tartalmazó bor lenne. Ez gyors erjedés első szakaszán átesik, majd feltöltjük az aszúra. (Ha teljesen kiforrna, nem indítaná be az aszú erjedését, fél forrásában még igen hatásos.) A keverés után a kétféle must (aszú must és alapbor, pontosabban murci) összeérik. Itt jegyezzük meg, óbort törvény szerint nem lehet használni, de nem is célszerű, mert alkoholja miatt visszafogná az összekevert aszúbor első forrását (erjedését). Az óborral készült aszúbor szerkezete nem elég egységes és harmonikus. Fontos szabály, hogy azonos évben szedett aszúszem és alapbor (murci) kell.

Visszatérve a témához: a bort nem célszerű új hordóban tárolni, mert annak íze elfedheti a sokkal kellemesebb bor ízeket. Két és fél- három évig hordóban, aztán 2 évig palackban érik tovább az aszú, mielőtt piacra kerül. Mély és sötét, hideg (16 °C fok alatti) pincében helyezi el. A palackozásban a legjobb parafa dugót használja, de a csavarzáras műanyagra készül fel.

A szép bor aranysárga színű, a napsugárra emlékeztet. Ízén a fajta érződik, s ebben a szőlőtőke kora nagy szerepet játszik. A másik fő tényező a termőhely. Arra törekszik, hogy mind a 17 ültetvénye felismerhető legyen a kóstolgatások alkalmával. Az aszú-ízekben az utóérés, a vénasszonyok nyara időjárása jelentkezik. Az időjárás és a termőhelyek mikroklímája miatt az ültetvény és az évjá-

rat sajátosságai észrevehetők. Célja némi pátosszal: meghallani a tőke és a hely üzenetét. Ez az üzenet legyen minél erősebb, jellegzetesebb, és persze a koncentrált ízek harmonikus érzést keltsenek.

Szepsy István borfilozófiája szerint az általa kiválasztott termőhelyek egyedi karakterű borokkal hálálják meg az ember munkáját. A mádi Szent Tamás-domb, az Úrágya, az Urbán és a Király-hegy talaja egymástól különbözik és az e dűlőkben termett egyedi karakterű borok a nagyvilágban jó hírünket terjesztik. Biztos benne, hogy egy idő után Tokajt a világ értékei között tartja számon a világ.

A száraz borról

A tokaji borvidéken mindig termeltek száraz borokat, ezek mustja azonban a rossz fekvésű, alacsony cukortartalmú szőlőből származott. Részben ezek is lehettek ízletesek.

A legnagyobb cégek manapság a"nagy száraz bor" elkészítésére törekednek. Ezekben azonban nem a rossz fekvésű területeken kevés napfényt kapott termések kerülnek feldolgozásra. A jó termőhelyek érett terméséből készítik, nem várva meg az utóérést, aszúsodást. A mai technikához igazodó és a versenytárs borvidékek tapasztalatait is figyelembe vevő korszerű készítési módot kell kialakítani. Szepsy István 2002-ben az erre szánt szőlőt a megszokottnál korábban leszedte, ugyanis nincs szükség az utóérésre, mint az édes boroknál. Vagyis a cukorfoknak célszerű alacsonyabbnak lennie. Emellett rövidebb áztatási időre van szükség és nagyobb hordókat lehet alkalmazni. Száraz borokat más termőhelyeken kell nyerni, mint az édeseket. Régebben csak az Úrágyáról, aztán a Lapisból és a Szenttamásról is erre szánta a termést.

2010-re kialakult, hogy a száraz alapbort szintén öreg ültetvényből, köves területen termett, ásványos, jó savú szőlőből nyerjük. Ez esetben a hozamot is tágabban értelmezzük, a termőhely, a parcella, a fekvés és a tőkék kora figyelembe vételét értjük rajta. Itt is érvényesül az alapelv: a kis hozam koncentráltan adja vissza a termőhelyi sajátosságokat. Kis fürtök koncentráltan adják vissza a terület ásványosságát, csak szükségből tesznek bele nagyobb fürtöket. A Szepsy-birtokokon 1992-ben került sor először fürtválogatásra, a termés csökkentése céljából. A tokaji Hétszőlő hasonló úton járt. Magát a terméskorlátozást a Hétszőlő vastag löszrétegű ültetvényén már az 1930-as években, szárazság idején alkalmazták. Egyébként a termést sok veszély fenyegeti, ezért a gazdák nem szívesen alkalmazták. A sokból maradt valami.

A fiatal ültetvények szőlője is kevésbé alkalmas, mert magának a tőke fás részeinek, de a termésnek sincs meg a tömörsége a jó eredményhez. (Fiatal ültetvényen inkább aszút várnak, mert annak kicsi a gyökere, a termett aszú térfogatszázaléka is kicsi, harmada mint az ép szemeké.) Öreg tőkék bogyója keményebb, ásványosabb. Ennek oka, hogy az öreg tőke gyökérzete nagyobb.

Legnagyobb értékünk a talaj, ezt a kevés termés, az öreg tőke adja vissza. Értékei megőrzéséhez rövidebb érlelési idő szükséges, mint a hagyományos felfogás szerint történt. Az érlelés foglalja keretbe az előállított bort. A beltartalom szabja meg a külső megjelenést.

Mint az édes desszertboroknak, a „nagy száraz bornak" is a furmint termése alkalmas. A furmint előhozza a termőhely lényegét. Borát nemcsak itthon, de külföldön is elfogadták, hozzátéve, hogy komplexebb a bora, mint a világfajták bármelyike. A furmint ma már a piac által elfogadott világfajta. A Wall Street Journalban 2009-ben azt írták: a furmint bírja a chardonnay súlyát és struktúráját, a chenin blanc gyümölcseit, a pinot gris és a rajnai rizling savait és ásványosságát. Ez a legnagyobb dicséret. A probléma, hogy ezt a bort nehéz elkészíteni. Csak kis mennyiségben sikerülhet. Vagyis a termőtáj sajátosságainak koncentrált érvényesítése szükséges.

A Financial Times-ban Jancis Robinson, a legrangosabb szakértő a közelmúltban komoly értékelést közölt a furmintról. Szerinte a Szepsy-féle furmint bor a Burgundiában termett nagy fehérborok alternatívája. „Szepsy zseniális" – írja a borászról. Ez megerősíti a neves borászt, hogy jó úton jár.

A szőlőtermelés részletei még annyiban változtak, hogy bizonyos területeken a sorok között meghagyja a természetes flórát. Az aljnövényzet felső rétegből kiveszi a vizet és a nitrogént, s így sovány szőlő-vegetáció él a termőhelyen. Így jobb savak, kevésbé kövér bogyók jellemzik a termést. Nem célszerű trágyázni a szőlőinket, a visszafogott termés miatt még mindig erősek maradhatnak a tőkék.

Legutóbbi (2010 körüli) szóbeli és írásbeli megnyilatkozásai szerint borfilozófiája alapelvei a következők:

a. A borok élvezeti értékét a természeti adottságok harmonikus egységének köszönhetjük. Ezeknek a természeti értékeknek meg kell jelenniük a borokban. Törekvéseink központjában nap mint nap a magasabb minőség elérése kell, hogy álljon.
b. A termőterületek értékét, a klasszifikáció alapelvét a termőhelyek borai élvezeti értékei alapján lehet meghatározni. Mád 47 dűlőjéből, melyek 900 ha területet ölelnek fel, körülbelül 8 dűlő első osztályú.
c. A kőzetminőség és a termőhely mikroklímája az, amit a termelőnek ismernie kell. Sok egyéb, például a bevált művelési módok alkalmazása is kell a legmagasabb igénnyel készített borok születéséhez. A kiváló termőhelyek borait, melyeket a termőhelyeknek köszönhetünk, ne ronthassák le a magas savtartalomból, vagy tanninból eredő problémák.
d. A szőlőtermelés igen nagy élőmunka befektetést igényel. Legjobb borainkat magas költségek mellett termeljük. Ennek az árakban is ki kell fejeződnie.

e. Továbbra is a terméscsökkentés, a mennyiség visszafogása képezi a magas minőségre törekvés alapját. Koncentrált értékek, harmonikus borok csak így születhetnek. A termelés folyamán mindig maximális elvárást kell magunk iránt támasztani. Piaci marketing munkánkban a kis termés nagy eladási árral kell, hogy párosuljon.
f. A jó termőhelyek között is van legjobb. A mádi Királyhegy alatti termőhely különleges adottságaival csak egy bizonyos burgundiai táj versenyezhet.
g. A saját életútján következetesen haladó Szepsy István saját magának felállított követelménye: nincs más választás, mint hogy a változtatások élére kell állnia. Nincs visszaút.

Szepsy-birtok termőhelyeiről

„Hegyalját a Jóisten jókedvében teremtette" – tartja a régi vélekedés. Sok összetett és érdekes tája van a világnak, számunkra Tokaj a legizgalmasabb. Tűz-és víz együtthatása is közrejátszott különös földásványai létrejöttében. A Kb. 15 millió éve létrejött vulkáni hasadék-öv kb. 5 millió éven át az izzó anyag felfelé áramlása jegyében zajlott, s ez alatt hatalmas mennyiségű riolit ártufa, majd riolit-és andezit láva került a felszínre. Lemezmozgások, földrengések, állandó változás zajlott, s a felhalmozás közben az anyag átalakulásának sokfélesége különleges kőzeteket, ásványi összetételt eredményezett. Az úgynevezett szerencsi limnikus félmedencében, melyhez a mádi dombok szerkezetileg tartoznak, például tengerbe hulló tufaanyag, mélységi láva felhalmozódás, majd az utóvulkáni működés során a forró vizes oldatok és gőzök, a kitörő gejzírek és hőforrások átalakították a már régebben fejhalmozott tufarétegeket.

A mélységi vulkánosság volt jellemző erre a területre, majd kb. 10-11 millió éve észak-kelet felől savanyú andezitláva borította be a felszín jelentős részét, s a magasabb hegyek felső szintjeit ez képezi. Szélei elvékonyodnak, s felszabdalódva kisebb részleteket fednek. A földtörténeti negyedkorban megemelkedett a hegység, s erőteljes csapadékvíz erózió pusztította. A mai domborzati viszonyok nagyrészt ennek a következtében jöttek létre. A keményebb kőzetek kipreparálódtak a fedőrétegek alól. A puha tufák az erózió áldozatává lettek, s ez különösen nagy felszínkülönbségeket okozott. Ahol azonban kovás kőzetek, vagyis a kovasavas átalakulásban megkeményedett tömbök ellenálltak az eróziónak, ezen kívül pedig a felszínt befedő andezit lávanyelvek által megvédett tufarétegek magasan maradtak.

A két őselem, a tűz-és a víz bonyolult, holdbéli tájat hozott létre. Ezt a képet a növényzet oldja. Az erózió különböző formái a puha tufarétegeken, a kovásodott, sziklás felszíneken és a hordaléklejtőkön erőteljesen hatnak napjainkban is, a hegyekből lezúduló patakok vonalas eróziójáról nem is beszélve. Az ember állandó és látványos küzdelmet folytat a természettel.

Mád környékén – ahol Szepsy István birtokai vannak – az ültetvények főként riolittufákon települtek. Nem is talajon, hanem a mállott kőzeten folyik a termelés. Ezek között az átalakult riolittufák közül a vöröses és barnás változatokban előforduló kovás, kemény szikláktól durva homokszerű tufaformációkig, vagy a finom porcelánföldig a mállott anyagok sokfélesége található. A Mátyás Ernő geológus szerint kb. száz konkrét formában, sokféle színben és megjelenésiben előforduló riolittufák, földásványos zeolitok közös tulajdonsága, hogy a legtöbb erősen mállik, s így a szőlő gyökerei segítségével ásványi anyagai felszívódhatnak.

A Királyhegy tetejét andezit fedi, a kúp alatt azonban limnokvarcit halmozódott fel. Az egykori gejzírek és felfelé áramló melegvizek övezete ez. A hegy oldalában nyitott bányában porcelánföldet bányásznak, a felszínt vöröses málladék borítja. Ez alatt a hegy palástja felső övezetében riolittufa, majd egy szinttel lejjebb andezittufa található, a déli lejtőre keresztben hosszan elnyúlva. Végül a palást legalján durva homokszerű tufa borítja a völgyet. A hegy csúcsa és a Burja között kovás riolittufa gerinc ível a Veresek felé, anyaga már a Becsek közönséges fehér tufáihoz tartozik. Szepsy István egyik ültetvénye ezen, másik a csúcstól a Suba-szőlő felé körkörösen lejtő riolittufa palástón van. Ez utóbbi kis gerincét egy a felszín alatt másfél-két méterre, a lejtő irányában húzódó szelíd kitüremkedés képezi. Ez a birtok a szomszédos domborulatok által csaknem teljesen körbezárt völgyben fekszik, a Királyhegy védelmében. A völgyület a reggeli ködök párája, majd a napnak kitett lejtőn jól érvényesülő napfény és meleg hatására az aszúsodás exponált helye. A magasabban fekvő (Kakasok felé eső) ültetvény zárt nyeregben van, de valamivel szelesebb, mint a völgyi szőlő. Mindkét szőlő új, kb. 10 éve telepített tőkékből, lejtőirányú sorokból áll.

A Szent-Tamás dombja keleti, Szilvás-fürdő felé lejtő oldalán porhanyós riolittufán folyik a termelés, melynek talaja esők után kissé vörös lesz. Az ültetvény a délelőtti napfényt jól hasznosítja, de az őszi köd itt is a botrytis terjedését segíti. A délután melege kedvez az aszúszem fejlődésének. A Keleti fekvés megmenti a kőporos tájat a nap égető hatásától, azért a savak létrejötte erőteljesebb, mint a domb déli lejtőjén. Mindegyik köves és málladékos ültetvényre jellemző, hogy könnyen veszi át a hőt, s tárolja az éjszakai órákra. A Szent Tamás 11 ha területű ültetvénye a gazdával egyidős, 1951.ben ültetett tőkékből áll. Hagyományos csercsapos, kosaras metszési, rövidcsapos termesztési mód jellemzi. Egy csapon két hajtás, azon két fürt terem általában. Későbbi fürtválogatás után 3-6 fürt marad, igazodva a tőke állapotához. A gazda számára itt bizonyosodott be, hogy nem az égtáj, hanem a talaj a fontosabb az ásványos, kézműves borok készítésekor.

Az Úrágya (eredetileg Orágia, aminek neve az Oremus-szal együtt fohászkodásra, az Úr dicséretére utal, lévén egykor egyházi birtok) a Mádot északról övező riolittufa dombsor része. Laza, de sziklákkal és apróbb kövekkel fedett felszín, ahol a szőlő telepítése és művelése nagy emberi erőfeszítést kívánt. Ennek emléke a sok hatalmas kőgát és kőcsomó. A kövek között szürkésfehér,

durva és laza, közönséges tufa van. A domb a hegység peremén helyezkedik el, a legömbölyített kövekből arra lehet következtetni, hogy eredetileg akkumulációs felszínkent jött létre. Anyaga a hegység belsejéből még az andezit-kitörés előtt patakok révén kerülhetett ide. Egy része áthalmozott anyag. Idővel a finomabb hordalékkal összecementálódott, ezért breccsa kinézete van. Előfordul itt a vörös színű tufa is, ami utóvulkáni működés eredménye. Ebben vöröses kova sziklák nagy számban találhatók. Mállott alapkőzeten, nem talajon folyik a termelés. A domb tetején, s déli, délkeleti lejtőjén van a Szepsy István ültetvénye. Mint a Szent Tamás-dombján, itt is elhagyott, vagy alig művelt területeket vásárolt és hozott vissza a termelésbe a gazda. Ez önmagában is egy hősi cselekmény. „Az ember lassan vált méltóvá a tájhoz" – állítja. A régi tőkéken visszafogott mennyiséget termel, hogy maga a tőke is visszanyerje termőerejét. Ez részben a gyökérzet terjedését, részben új termőág növekedését jelenti. Minél nagyobb az idős tőke, s minél mélyebb rétegből szívja fel a tápanyagot, annál jobb bor terem. Ilyen talajon-szemben a lösszel, akár száz évig él a szőlőtőke. A domb tetején a két hektáros birtok egyedülálló, termésének nincs párja a világon – vallja a gazda. A természet itt jó minőséggel hálálja meg az emberi erőfeszítést.

A Szerencs-patak völgyében, Rátka szomszédságában alacsony dombvonulat húzódik, a Dancka. Ezzel a névvel az esők után ragadós sárral borított utakat, felszíneket hívják a Hegyalján. A völgy a ködöt, de a hőt is összegyűjti, őszi esők után a botrytis uralkodik. Ezért a nagy mennyiségű aszúképződés helyszíne ez a birtok.

A bodrogkeresztúri Kakas-hegy lapos hegyhátján a nép által Szepsy-dűlőnek, hivatalosan a hegyről elnevezett határrészen, közel ősei régi szőlőjéhez van egy tipikus kovasavas riolittufán díszlő ültetvénye. Itt sem talajon, hanem kőtörmeléken termel. Keletebbre, a Lapisalj dűlőben, vastag termőrétegen van egy területe, ahol az áthalmozott riolittufa-kavics keveredik az agyaggal. A Szepsy-dűlő napfény szempontjából, a Lapisalj a párásodás miatt kedvező hely, mindkettő kedves borokat terem.

A Tokaji-hegy északi csücskén, a Bodrog felé magasodó sziklaháton volt a Szepsy-család egyik régi szőlője, ahol a birtok tulajdonosa kedves napokat töltött szüleivel. A Kopaszt alkotó dacit lávaárjai 10, 4 millió éve itt érték el a már évmilliókkal előbb szubvulkáni felhalmozódásként létrejött Lebuj szikláját, mely perlites riolitlávából áll. A két kőzet az ültetvény övezetében, a Szentkereszt-hegyen találkozik. Vastag lösz fedi, amely azonban itt vörös nyirok formájában jelentkezik. Keletkezése az eljegesedések közötti interglaciális korszakhoz kötődik, amikor a melegebb, csapadékosabb éghajlaton talaj képződött. Az egykori „barnaszalag" egy ilyen talajréteg maradványa. A lealacsonyodó hegynyúlvány kb. 50-100 m-rel magasodik a Bodrog fölé. Reggeltől napnyugtáig kapja a napfényt. A Bodrogzugban felhalmozódó pára gyakran ebben a magasságban is beborítja a hegylábakat, azért a meleg és napos „vénasz-

szonyok nyarán" jelentős a botryris terjedése, s ezzel az aszúsodás. A vörös nyirok a szőlőtövek számára nagyon kedvező, ezért dús az ültetvény. A hegyláb itt beleesik a „bodrogkeresztúri nyereg" övezetébe, kissé szeles. A légmozgás nyáron valamennyire menti a gombabetegségektől.

Szepsy István szőlőiből mindenütt jó a panoráma, de legszebb mégis a Nyulasról, vagyis a Szentkereszt-hegyről. Nyugat felé a Bükkig, Kelet felé a Bodrogköz egészére rálátni. Ezért ébredhetnek Szepsy István lelkében templomot idéző gondolatok. Szerinte a vidék a Teremtés nagyszerűségét hirdeti, az embert gyönyörködteti, s földöntúli gondolatokat ébreszt. Minden értünk történt, ami a természetben van – mondja. Nemcsak a táj, s annak különleges borai befolyásolják, amikor célként megfogalmazza: Tokaj ne egy legyen a világ minőségi bor-régiói közül, hanem váljék iránymutatóvá és stílusteremtővé. Őt ez a gondolat sarkallja. A bor fogyasztója poharazgatás közben érezze meg, hallja meg a szőlőtőke és a termőhely üzenetét.

Milyen az ideális szőlőskert? Szepsy István sok borvidéken járt. Mintája a bordeaux-i borvidékhez tartozó Chateau d'Yquem. „Ott minden egyes fűszál azért nőtt, mert marketingszerepe van. A piac felől látják a dolgokat, de tehetik, mert olyan a birtok, mint a mesében. Mintaszerűen beállított tőkéket, szép aszúsodást láttam. Sőt, külföldön ott láttam először aszúsodást, ami a talaj, a klíma és a fajta miatt egészen más, mint nálunk. Minden fürt szabadon állt, nem volt rajta semmi fölösleg, ami zavarta volna fejlődését. Láthattam, hogy minden igaz volt, amit önmagukról állítottak. Ez a hitelesség maximuma. Az Yquem önmagában egy önálló kultúra. Ami Tokaj is lehetett volna, ha nem jön közbe tíz törés a fejlődésében. Az Yquemnél több évszázadon keresztül alakult ki az a kulturáltsági szint, ami már maga a márka. És ez a márka kikezdhetetlen."

A Tokaji borvidék átalakul, egyre jobban megfelel az elvárásoknak. Kiváló birtokosok és szakemberek húsz éves munkája áll előttünk.

A szüretelésről

A szőlőtermelés és borkészítés részleteire manapság nagy figyelmet kell fordítani, s az egyik kényes kérdés a szüret ideje. Néhány nap alatt nagy veszteség érheti a gazdát. Alapelve a szőlő érettsége. Legnagyobb kérdése, lesz-e aszúsodás. Tartós eső használhatatlan aszús terméssel is járhat. A Szepsy-birtokon vannak előre tervezett dolgok. Például 17-18 hektárról szoktak szárazborhoz szüretelni. Ennek dűlői: Úrágya, Urbán, Sarkad, a tarcali Thurzó. Ez utóbbi azért, mert itt az érés előbb jár, s a seregély elpusztítja a termést, ha várnak a szürettel. Emellett a Szent Tamás, Nyulászó, Király és Becsek egy része. (Utóbbiak a mádi első osztályú dűlők.)

Csak aszúszedésre szánt terület: Lapis, Dancka, Király egy része. Itt a pára, köd szerepe miatt jelentős az aszúsodás.

Időpont: amikor a száraz bornak szánt dűlőkben közel van az érés ideje, indítják, s két hét alatt végeznek. Idejét cukorfok mérése, a savak finomsága és a tannin érzékszervi megítélése, élvezhetősége próbája döntik el. (Az aszúban felfokozott a savak jelenléte, ami fokozza a komplexitást.)

Fentiek miatt a Thurzóban kell kezdeni a szüretet, aztán a Király, Dancka következik, majd a Szent Tamás és a Becsek. Nem kell sietni az Úrágya, Urbán, Lapis szedésével, végül a Sarkadon fejeződik be a szüret.

Szepsy István a közös bormarketing vezető alakja

A rendszerváltás után, az akkor megismert világpiac az édes desszertborok és a szárazak termelésében is új trendet, új kihívásokat jelentett a termelők számára. Azt tudják, hogy Tokajban a talaj és a klíma miatt több lehetőség van, mint máshol. A vetélytársak a száraz borukból megélnek, a mi aszúnkat pedig nehezen fogadja el a világ. Ez nem annyira az ismeretlenség, mint a piaci verseny következménye. A tokaji bor riválisként jelent meg, de még ki kell vívnia rangját. Ráadásul kis hozamokkal és drágán dolgozunk. Ezért az árainkat magasan kell tartani. Az extra borok már megszülettek, de a termelési szemléletet a nagy tömegben gyártott, piacképes borok előállításának is követnie kell. Egyre erőteljesebb a borpiac új szereplőinek piaci pozíciója. A küzdelem folytatódik. Felismerte, hogy a harcot egyedül nem lehet eredményesen megvívni. Ő maga azért dolgozik, hogy a Szepsy néven forgalomba hozott borok nagy presztizsű és keresettségű márkává váljanak. Minél több ismeretet szerez a világ bortermeléséről, annál világosabbá válik előtte, milyen rendkívüli adottságok vannak Tokajban. Legfontosabb a lehetőségek felismerése. Azt vallja, hogy rosszul ismerte fel a fajtát. Ma már tudja, hogy a Furmint annyira összenőtt a változatos tokaji talajokkal, s annyira alkalmazkodott az éghajlati, időjárási és mikroklimatikus viszonyokhoz, ami páratlan az egész világon. Mindegyik dűlő nagy energiával bír. „Tokaj" – ez valami különlegesen nagy dolog. Mi tudjuk, de a világgal is el kell fogadtatnunk, hogy páratlan ital. Más édes borokhoz képest fogyasztás során nagyobb élvezetet jelent. A szovjet piacra termelés évtizedei ezt is feledtették velünk. Sajnos, a borpiac sikeres szereplői ezt nálunk is jobban tudják, s azt is, hogy erős versenytársakká válhatunk.

A piacon, s még a hazai piacon is olyan nagy a verseny, hogy áttörést a Tokaji borvidék termelőinek összefogása nélkül nem lehet elérni. Koncentrálni kell az erőket. A nagy, közepes és családi szőlészeteknek egységes rendszert kell képezni. Azonos felfogásban kell termékeinket előállítani. Közösségi marketing segítségével, a minőségi piramis kínálatával sikereket érhetünk el. Emellett az infrastruktúra, az idegenforgalom, a vendéglátás, a borturizmus, a szakértő termelő és kereskedő réteg kialakítása is követelmény. Mindehhez idő is szükséges.

Szepsy István a marketing kialakításában is élen járó termelő. Számára kötelező, hogy borai a világ első márkái közzé tartozzanak. A piaci kínálatot, a ter-

mékpiramist régen egységesnek gondolta, csúcsán az aszúval. Most azt vallja, az aszúnak, a szamorodninak és a száraz boroknak hármas piramisa építésére kell törekedni. Minden piramis tetején extra (ahogy ő mondja: csúcs) boroknak kell állnia, s a termelőknek is az élén a befutott nagy nevek jelentik a húzóerőt, az őket követők széles rétegével, s a lassabban haladókkal. A legjobb termelők „zászlós"borait követve az alsó szintekig igényességnek kell kialakulnia. Új fejezetet kell nyitni a természetes édes borok megalkotásában, s ugyanez a feladat a termőhely-alapú boroknál is. A tokajinak új fogalomként kell megjelennie minden területen.

A borpiac túlterhelt. A világ nagy cégei képesek nagyon olcsón elfogadható minőségű borokat piacra vinni. Olcsóságban szinte lehetetlen velük lépést tartani. Ugyanakkor a vevők szemében évszázadok alatt elfogadottá tett „világmára" boraik a legdrágábbak között vannak. A mi általunk nagyon jónak ítélt „zászlós" boraink elismertsége nem teszi lehetővé, hogy ezekkel az eladási árban vetélkedjünk. Ebből a helyzetből nincs más kiút, mint egyre jobb borokat termelni és egyre elismertebbé tenni azokat. Ráadásul tisztában kell lennünk a Tokaji borvidék egyedülálló értékeivel, s ki kell fejleszteni a tokajit, mint világmárkát.

Nem versenytársként kell magunkat definiálni, s ennek megfelelő pozíciót kiharcolni, mert a tokaji több, mint más márka. Mi tudjuk, s előbb-utóbb a világnak is el kell fogadnia, hogy a talaj és a fajta lehetőségei miatt nagyon egyensúlyos és jól iható édes bor születik Tokajban, aminek egyszerűen nincs párja. Egy finom, nagy bor áradó aromákkal, teltséggel és hosszú ízzel, arányos szerkezettel. A tokaji nagyon nagy dolog, s még nincs kellően elfogadtatva. Más édes borok ehhez képest egysíkúak. Még a híres sauternes-i édes bornál is lehet töménységet okozó eljárásokat alkalmazni. Nekünk erre nincs szükségünk, s csak károkat okoznánk velük. Ezért is különbözik, pontosabban fogalmazva jobb a tokaji más édes boroktól. Egy finom, nagy bor áradó aromákkal, teltséggel, hosszú ízekkel. Nincs még egy ilyen arányos, harmonikus bor a világon. Ráadásul nem beavatkozásokkal, hanem a természet által teremtve.

Nagy gondunk, hogy a borvidék éghajlata szélsőséges időjárási helyzeteket produkál, változó termést ad nekünk.

Egyenletesebb, kiegyensúlyozottabb éghajlatú, kiszámíthatóbb időjárású tájakon könnyebb évről-évre közel azonos minőségű és élvezeti értékű borokat termelni. Nálunk egyetlen esős időszak kimaradása pótolhatatlan károkat okoz. Vagyis szélsőséges éghajlatunk kiemeli az évjáratok különbözőségét.

Vannak száraz borok termelésére alkalmasabb termőhelyeink. Ezen a területen szintén a legjobbak közzé kell jutnunk, mert ezt a termőhelyek és a furmint adottságai az édes borokhoz hasonlóan lehetővé teszik. A „nagy száraz borainkat" meg kell ismertetni, s a legelfogadottabbak közzé kell felemelnünk. Ez a folyamat örök, a céljaink állandó feladatokat jelentenek. A borpiac alakítói nem szövetségesek, ugyanis riválist látnak borainkban. Borászaink mára elfogadták, hogy jó hírnevünkért szűnni nem akaró marketing-tevékenységet kell folytatnunk.

Történeti kultúrtáj mikroteraszokkal és kősánccal

A borvidék megújulása elért egy szintet, de még magasabbra kell törni. A minőséget, az image-t, és az árakat megfelelő szintre kell hozni. Mindezt nekünk kell kitalálni, s felépíteni. A borvidéken belül is fokozni kell a versenyt, amit a Tokaj Kereskedőház egyre magasabb színvonalú borkészítésével lehet előállítani. Kevés kincse van nemzetünknek, a tokaji ezek egyike. Fel kell nőnünk hozzá. Ehhez az állam szerepvállalására, nemzeti bormarketingre van szükség. Meg kell tanulnunk az állami bormarketing alakítóitól kezdve az állami vállalatok, a borvidéken mára vezető szerepbe jutó ötven-hatvan cégen át, a lehetőségekkel legkevésbé élni tudó alsó termelői rétegig az együttműködés, a hatásos fellépés módszereit. Be kell építeni ebbe a folyamatba a borvidéken belüli versenyt. Ez tudatosság és idő kérdése. Szét kell választani a tömegtermelést, ami nem alkalmas nagy minőség közvetítésére, illetve a magas minőség elérését, ami egy termelő tevékenységében és a borvidék egészét illetően is értelmezendő. Saját településemen, Mádon kialakulóban van az egységes fellépés azzal a céllal, hogy elfogadtassuk a furmint boraink értékeit, egyben elérhető áron is forgalmazzuk ezeket. Emellett csökkenteni kell az adminisztráció időigényéből fakadó terheket. A belső piacon alkalmazkodni kell a kereseti szinthez is és a társadalom differenciáltságához is. A külső piacra került boraink mindig kis részarányt képviseltek a belső fogyasztáshoz képest, ehhez pedig alkalmazkodni kell. Kedvező tendencia a szakértő borfogyasztó réteg kialakulása. Ez szerepet játszik a furmint borok fogyasztásának alakulásában. Emellett meg kell találni belső piacainkon is a vörös és fehér borok elfogadható arányát. Tokaj borvidéken a vörös borok egyes kedvező évjáratokban jól termelhetők. Ki kell tapasztalni, hová ültessünk pinot noire-t, vagy kékfrankost. Ezek a vidékünkön talán termesztésre alkalmas fajták. Főként a Tokaji-hegyen és egyes

tállyai dűlőkben eljöhet ezek termelésének ideje is. Ma azonban mások célokat kell megvalósítani. Például a „zászlós" borok készítésében nagy szerepet kell, hogy kapjanak a borvidék szívét évszázadok tapasztalatai szerint képez, Abaújszántótól Szegiig tartó övezet történelmi dűlői. Itt születhetnek továbbra is a nagy formátumú borok. Ezen a kőzetek és talajok szerint mozaikszerű tájon minden termelési célhoz meg lehet találni a legmegfelelőbb dűlőket.

Saját ültetvényei tizenöt különböző dűlőben fekszenek. Adottságaikat, kihasználási lehetőségeiket sok év óta keresi. Talán egyetlen birtokon nem alakult ki annyira a termőhelyek ismerete, mint a Szepsy Rt. birtokán. Többségük a jó száraz borok termőhelyei, de régóta ismert az is, melyek a jó aszútermő helyek. Ez persze évjárat, azaz időjárás- és mikroklíma-függő. Évekig elmaradhat a tömeges aszútermés, ezért sem felejtkezhetünk el az igényes száraz borokról. Szepsy István minden kategóriában keresi a továbblépés útját.

Közismert, hogy a borpiac legjelentősebb szereplői a technológiai borok irányába fejlesztették termelésüket, amivel boraikat versenyképesebbé tették. Mi viszont a tudományosság talaján álló borkészítésünkben a magas technológiai szint mellett az organikus bortermelés, a biodinamikus borok irányában hajtották végre fejlesztéseiket, s ezek elemei a mi tevékenységünkben is megtalálhatók. Nyitottnak és rugalmasnak kell lennünk az új utak keresésében.

Befejezésül a magánemberről, aki ez esetben borász:

A Szepsi kép belső forrásai meglehetősen ismertek környezete számára. Önmagáról így vall:

„Mindig kell valami Új. Nekünk ez általában egy izgalmas fekvésű parcella, egy kihívást jelentő ismeretlen talajtípus. Bármelyik alkalom, amikor a borokat kóstoljuk, hiszen mindig más és más arcukat mutatják. Vagy egy beszélgetés a vendégeinkkel.

Mindezek mellett nagyon szeretjük a Régit. Borvidékünk több millió éves hegyeit és azok értékes kőzeteit. Mád napfényes dűlőit, a kis- és lazafürtű Furmintot és a Családot."

Zelenák István

Források

GAZDA A. – KOVÁCS ANDRÁS I. (2002): Boremberek. Litkey és Társa K., Bp.
DLUSZTUS I. (2004): Szepsy István. Magyar borászok. Alexandra, Pécs
BENKEI I. (2007): Az aszúkirály. Kairosz k. Bp.
GAZDA A.: Szepsy István (Beszélgetés a bormarketingről). Valamint: http://www.index.hu
ZELENÁK I. (2010): Beszélgetés Szepsy Istvánnal (Borkészítés, birtokleírás.) Kézirat.
ZELENÁK I. (2012): A tokaji aszú titkai. Agroinform kiadó, Bp.
http://www.tokaj.hu, bor.mandiner.hu, (2011. ápr.), valamint http://www.szepsy.hu

Dr. Járási Lőrinc erdőmérnök gazdaságfejlesztő és erdészettörténeti kutatómunkája

A Zempléni-hegység, az Árpád-kori Nagyerdő már az őstársadalmak korában is lakott terület volt. A honfoglaló magyarság először a hegység déli és keleti peremtáját, a Hegyalját (Erdőkalja) szállta meg, majd a teraszos patakvölgyekben előre haladva a Magas-Zemplént (a Háromhutai-hegycsoportot és a Nagy-Milic környékét) is bevonta gazdálkodási terébe. A táj humanizációját, az emberi megtelepülést és a termelést a Zempléni-hegység geomorfológiai tagoltsága kedvezően befolyásolta. Területének több mint 90%-a 500 m-nél alacsonyabb középhegységi és dombsági táj[1]. A honszerzők és a későbbi nemzedékek erdők irtásával alakították ki életterüket. Az irtványfalvak lakói a szántó-, rét- és legelőgazdálkodás mellett folyamatosan használták az erdőségeket is. A szabad és közösségi erdőhasználat szerves része volt a hegységperemi jobbágy-paraszti és majorsági gazdálkodásnak. A később birtokba vett Magas-Zemplén lakóinak az erdő mint megújuló természeti erőforrás maghatározó jelentőségű volt: a gazdasági életük alapját képezte. A szabad erdőhasználatot a 16-17. századtól megszűntették, de a jobbágyok és zsellérek – kisebb ellenszolgáltatások mellett – továbbra is élhettek az erdei haszonvételekkel: innen biztosították épület-, szerszám- és tűzifaszükségletüket, és erdei legeltetéssel, makkoltatással, erdei termékek gyűjtésével is foglalkozhattak. A 17-19. században a földbirtokosok és nagyobb uradalmak a fát mint nyersanyagot és energiahordozót, fokozottabb mértékben hasznosították (fűrészmalmok, hamuzsírfőző telepek, üveghuták és egyéb manufaktúrák létesítése). Az ipari tevékenység során a hegység belső területein a 17-19. században 63,3 km^2 -nyi erdőt irtottak ki, melyet az ipari kolóniák (hutatelepülések) és az erdőgazdasági falvak lakói szántó-, rét- és legelőterületként hasznosítottak.[2] A 18-19. században az uradalmak fokozatosan áttértek a tervszerű, fenntartható (mai szóhasználattal környezettudatos) erdőgazdálkodásra.

A 20. században a háborúk és a politikai-gazdasági rendszerváltozások idején, az időszakosan fellépő rablógazdálkodás ellenére is a *tervszerű-*

[1] PINCZÉS Zoltán: A Tokaji-hegység geomorfológiai nagyformái. Földrajzi Értesítő, 1998. 3. pp. 379-393.
[2] JÁRÁSI Lőrinc: A tájvédelmi körzet erdőgazdálkodása. In: SZEREMLEY Szabolcs (szerk.): Zempléni Tájvédelmi Körzet. Miskolc, 1984. pp. 28-33.

gazdaságfejlesztő erdészet előre törése jellemző. A század második felének erdészet-fejlesztő tevékenysége szorosan összefügg *dr. Járási Lőrinc* erdőmérnök munkásságával, aki a gazdasági feladatok teljesítése mellett az erdészettörténet-írással és oktató (előadó, tanfolyamvezető) tevékenységével is maradandót alkotott.

Járási Lőrinc 1929-ben Sátoraljaújhelyben születetett és a piaristák gimnáziumában érettségizett 1948-ban. Táj- és természetszeretetét erdőmérnök édesapjától örökölte, s már gyermek- és ifjú évei alatt megismerte a Zempléni-hegységet és a környező kistájakat. Édesapja példáját követve, a soproni műegyetem erdőmérnöki karán folytatta tanulmányait, ahol 1952-ben vette át diplomáját. Ezt követően egy évig a sátoraljaújhelyi állami erdőgazdaságban volt gyakornok, majd 1953/54-ben – kiváló munkája elismeréseként – az erdőhorváti erdészet vezetőjeként kettős feladatot: a termelés irányítását és a képesítés nélküli erdészek szakvizsgára való felkészítését látta el. 1955-től 1962-ig a Zemplénhegységi Állami Erdőgazdaság központjában az erdőhasználati csoport vezetőjeként dolgozott. Irányító-szervező munkája eredményeként 26%-kal emelkedett a fakitermelés, mely – az idő tájt nagy sikernek számítóan – 94%-ban gépekkel történt. A Járási Lőrinc által szervezett és vezetett hossztolói tanfolyamok eredményeként emelkedett az iparifa kihozatal: az 1955-ben kezdett fagyártmánytermelés 1963-ban már 11 590 m^3 volt és megoldották 6000 m^3 papirfa gépi kérgezését. A termelési tervek teljesítése mellett folyamatosan törekedett a jobb munkafeltételek megteremtésére és a dolgozók életkörülményeinek javítására is. Az Országos Erdészeti Főigazgatóság segítségével az elavult motorfűrészeket, gépeket, traktorokat, tehergépkocsikat korszerűbbekre cserélték. A termelésből kivont Lasso Cable kötélpályát Sátoraljaújhelyen a Magas-hegyi sípályára építették felvonónak, a KT-12 vontatóra csörlőt szereltek és kötéldaruként alkalmazták a meredek hegyoldal faanyagának kíméletes közelítésére.

1956 októberében a munkástanács elnökévé választották, így a dolgozók, a szolgálati és vadászfegyverek, az erdők és a termelőeszközök védelme volt a feladata. Emiatt 1957-ben letartóztatták, majd 20 napi biztonsági őrizet után szabadlábra helyezték és megszűntették az ellene indított vizsgálatot. Járási Lőrinc továbbra is az erdőgazdaság-fejlesztési célok megvalósításán fáradozott, s amennyire lehetett, távol tartotta magát a politikától.

1962-től 1969-ig műszaki csoportvezetőként munkatársai és a pálházai műszaki erdészet dolgozóinak segítségével 20 db korszerű, két- és félszobás erdészlakás építését valósította meg. Az erdészeti infrastruktúra-hálózat és egyes melléküzemágak fejlesztését is szorgalmazta. Szakmai tekintélyével és hivatali kapcsolatainak felhasználásával elérte, hogy a Tekerjes-völgy, Háromforrás, Tyukász-völgy és Nagypatak térségében 17,3 km hosszú bitumenes főfeltáró utat, 37 km-es harmadosztályú földutat építettek és korszerűsítettek 68 km grófi-bárói időkből származó szekérutat. Kisebb gyűjtőutak mellett tervezte és a munkát irányította a kőkapui és az olaszliszkai fűrészüzem építését.

A vertikális integráció keretében alakult Borsodi Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaságnál 1970-től 1975-ig faipari osztályvezető, majd szaktanácsadóként a fahasznosítás távlati fejlesztésével foglalkozott. 1975-ben a Miskolci Állami Erdőrendezőség felkérése alapján az erdőfelügyelőség vezetője, az 1979-ben szervezett Miskolci Erdőfelügyelőségnek előbb igazgató-helyettese, 1985-től 1990-ig, nyugdíjazásáig igazgatója volt. Ezekben a munkakörökben a hatósággá szervezett erdőfelügyeleti munka kialakításában és fejlesztésében, az Erdőfelügyeleti Útmutató összeállításában is részt vett és rendszeres előadója volt az erdőfelügyelők soproni továbbképző tanfolyamainak.

Járási Lőrinc erdőmérnöki és erdészetigazgatási szerepkörében mindenkor tudásának legjavát adva, a minőségre, az értékalkotásra és értékőrzésre törekedett. Hivatali és tudományos munkássága széleskörű szakmai közéleti tevékenységgel kapcsolódott össze. Tudását igényelte-felhasználta számos tudományos egyesület, egyetem és az MTA tudományos minősítő bizottsága is. Gazdag életművét az erdészeti szakma nagyra értékelte és ennek jeleként munkásságát magas állami és szakmai kitüntetésekkel honorálta. Pl. a Hazafias Népfront „Környezetünk védelméért, fejlesztéséért", az Országos Magyar Vadászati Védegylet a „Nimród Vadászérem", az Országos Erdészeti Egyesület elnöksége az egyesületben végzett kimagasló társadalmi munkájáért és a magyar erdészet fejlesztésében elért eredményeiért „Bedő Albert Emlékérem" kitüntetésben részesítette. 1990-ben, nyugdíjazásakor, a Magyar Köztársaság Csillagrendje kitüntetést, 2002-ben az alma matertől (Erdészeti és Faipari Egyetem) aranyoklevelet, 2012-ben gyémántoklevelet kapott.

Járási Lőrinc pályakezdő éveitől folyamatosan foglalkozott hely- és tájtörténeti kutatómunkával. Kutatásainak térbeli kerete kezdetben a Zempléni-hegység, majd a hivatali (gazdaságszervező és -irányító) munkájával összhangban, forrásfeltáró, elemző és szintézis alkotó tevékenysége kiterjedt Borsod-Abaúj-Zemplén megye teljes területére. A hagyományos erdőhasználat (erdőélés) és a modern erdő- és vadgazdálkodás történetét nem elszigetelten, hanem az ökológiai és az ökonómiai tényezőkkel összefüggésben, a makrogazdasági folyamatokba ágyazva vizsgálja. Kutatási eredményeit szakmai folyóiratokban, konferencia-kötetekben és önálló füzetekben és könyvekben publikálta.

1978-ban „A Zemplén-hegységi erdők hasznosítása a 17. századtól napjainkig" c. disszertációja alapján az Erdészeti és Faipari Egyetemen műszaki doktorrá avatták.

A Zempléni-hegység erdészettörténetét – társadalom-, gazdaságtörténeti, néprajzi stb. anyagrészekkel is gazdagítva – az alábbi munkáiban tette közzé:

1. A Tájvédelmi Körzet erdőgazdálkodása. In: Szeremley Gábor (szerk.): Zempléni Tájvédelmi Körzet. Miskolc, 1984. pp. 28-33.
2. A regéci vár és környéke. Miskolc, 1992.
3. Erdőgazdálkodás Telkibányán. Érc- és Ásványbányászati Múzeum Füzetei, 18. Rudabánya, 1996.

4. Erdőgazdálkodás Bánkúttól Nagy-Milicig. Miskolc, 1997.
5. Pálháza és az erdő. In: Papp János (szerk.): Pálháza – Történelem és hagyomány. Pálháza, 2002.
6. A Zempléni-hegység erdőhasználata. In: Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Szerencs és a Zempléni-hegység. Szerencs-Nyíregyháza, 2003. pp. 201-211.
7. Az erdő- és vadgazdálkodás története. In: Baráz Csaba – Kiss Gábor (szerk.): A Zempléni Tájvédelmi Körzet – Abaúj és Zemplén határán. Eger, 2007. pp. 243-264.
8. Szőlőkaró és hordógondok Tokaj-Hegyalján. In: Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Szerencs, Dél-Zemplén központja. Nyíregyháza-Szerencs, 2007. pp. 445-452.
9. Háromhuta. Háromhuta, 2008.
10. A fa hasznosítása a Bükk- és a Zempléni-hegységben. In: Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): A Kárpát-medence környezetgazdálkodása. Nyíregyháza-Szerencs, 2009. pp. 233-243.
11. Füzéri erdők. Füzér, 2009.
12. Erdő- és vadgazdálkodás. In: Pap János (szerk.): Vilyvitány történelme és néprajza. Vilyvitány, 2010. pp. 53-65.

Járási Lőrinc, az erdészettudomány tudós művelője ma is folytatja a Zempléni-hegységgel kapcsolatos kutatásait. Nyáron Háromhután, télen Miskolcon él, és – a korábbi évtizedekhez képest mérsékeltebb ütemben – szorgalmasan végzi terepmunkáit, forrásfeltáró, rendszerező és feldolgozó tevékenységét. Tudományos és gyakorlati (gazdaságfejlesztő) alkotásaival maradandóan beírta nevét a Zempléni-hegység erdészettörténetébe.

Dr. Gál András – Kozma Katalin

A földrajztudomány szerencsi műhelye által rendezett tájföldrajzi konferenciák szerepe a Zempléni-hegység és környéke feltárásában

A földrajztudomány mindig kiemelten vizsgálta a földrajzi tájakat. A táj ugyan a földrajz egyik legvitatottabb fogalma, abban azonban nagyjából egyetértés van, hogy – általános értelemben – egy-egy táj olyan *természeti egység*, amelyen belül a tájalkotó tényezők, leginkább a földtani, felszínalaktani, éghajlati, vízföldrajzi, talajtani és életföldrajzi elemek viszonylag egységesek, homogének, és az adott tájon belül az ember tevékenysége következtében az eredeti természeti tájban végbement változások hatásai is egy jellegzetes táji arculatként (tájkarakterként) jelennek meg; ugyanakkor ez az adott táj ezen tényezők valamelyikében, egyikében-másikában, vagy éppen mindegyikében megkülönböztethető módon eltér a szomszédos tájaktól. A táj ugyanakkor egy többékevésbé pontosan kijelölhető határokkal körülvett *területi egységként*, *tájegységként* is felfogható; az ily módon értelmezett tájegységeknek nevük és hierarchikus rendjük van (persze ez a hierarchia és a tájegységek határainak meghúzása szerzőnként eltérő lehet). Ilyen tájegységként fogható fel *Zemplén* is, ami a természetföldrajzi tájbeosztásban Zempléni-hegységnek (a földtanosok által inkább Eperjes-Tokaji-hegységnek) nevezett vonulatot jelöli az azt közvetlenül övező sík- és dombvidékekkel, folyóvölgyekkel, valamint a hegységbe beékelődő medencékkel együtt, történeti földrajzi és kultúrtáji szempontból pedig alapvetően az egykori Abaúj és Zemplén megyék területét.

A természeti (helyesebben inkább természetközeli) és kultúrtájak vizsgálata alapvetően a tájak földfelszíni elhelyezkedésének törvényszerűségeit, a tájak hierarchikus rendjét, a tájalkotó tényezők, kiemelten a tájra jellemző életközösségek és élettelen környezetük közötti kapcsolatrendszert, ill. egyre nagyobb hangsúllyal a társadalom és természeti környezete közötti kölcsönhatásokat helyezi a kutatások középpontjába. Közismert, hogy a Kárpát-medence és azon belül a mai Magyarország tájainak feltártsága, megkutatottsága igencsak eltérő fokon áll. Nagyon jellemző, hogy egy adott tájat általában a helyben élő, lokálpatrióta kutatók munkássága teszi ismertté; azaz inkább csak tehetné ismertté, mert a gyakran csak helyi kiadványokban, vagy elszórtan egy-egy országos jelentőségű folyóiratban megjelent, illetve megjelenő tanulmányok nem adnak módot arra, hogy egy tájról sokoldalú, átfogó ismertek birtokába jusson az érdeklődő. Éppen ezért van nagy jelentősége az olyan tájkonferenciáknak, sőt tájkonferencia-sorozatoknak, amelyek kimondottan arra törekednek, hogy az egyes tájegységeket kutató tudósokat eredményeik kölcsönös megismertetése érdekében összehozzák. Ez egyben arra is lehetőséget ad, hogy – az elhangzottakat pl. kötetekben megjelentve – az adott tájról készült analitikus vagy szintetikus kutatási eredmények a tudomány többi művelője és bizonyos értelemben az érdeklődő nagyközönség számára is ismertté váljanak.

Ilyen és ehhez hasonló gondolatok vezérelték *Frisnyák Sándort*, az akkor még Bessenyei György Főiskolának nevezett nyíregyházi tanárképző intézmény Földrajz Tanszékének tanszékvezetőjét és professzorát, amikor hozzákezdett a szerencsi tájföldrajzi konferenciák szervezéséhez, azzal a céllal, hogy fórumot biztosítson elsősorban a Zempléni-hegység és környéke (a Bodrogköz, Taktaköz, Harangod, Szerencsi-dombság és a Hernád-völgy) természet- és társadalomföldrajzi kutatásai eredményeinek bemutatására. E konferenciák megszervezése során támaszkodhatott egyrészt a magyar honfoglalás 1100. és az államalapítás 1000. évfordulója alkalmából általa már nagy sikerrel megrendezett, elsősorban történeti földrajzi témájú konferenciasorozat által kialakított hagyományokra, valamint a Tokaj-Hegyalján alkalmanként összehívott tudományos ülésszakokra, amelyek főleg a történet- és néprajztudomány művelői számára nyújtottak lehetőséget kutatásaik ismertetésre. E korábbi konferenciák mintegy egybeötvözésének céljával indult meg egy új konferenciasorozat szervezése, amihez azonban még helyszínt is kellett találni. A helyszín végül Szerencs lett, pontosabban a szerencsi Bocskai István Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola, amelynek tanára, hosszabb idő óta igazgatója, *Gál András* – Frisnyák Sándor tanítványaként – már korábban is a közeli híres borvidék gazdaság- és történeti földrajzával foglalkozott, majd egyetemi tanulmányai alatt is folytatta a szőlő- és borgazdaság vizsgálatát, ebből írta diplomamunkáját, később ebből a témakörből szerezte meg a doktori fokozatát is. A gimnázium sok más szállal is kötődött a nyíregyházi tanszékhez; pl. egyik tanára, több éven át igazgatóhelyettese, *Vitányi Béla* – aki kutatási területét tekintve szintén elsősorban a Hegyaljával, főként a

szőlőtermesztés éghajlati és talajtani kérdéseivel foglalkozik – néhány évig tanársegédként tanított a tanszéken; vagy említhető, hogy a gimnázium kb. egy évtizeddel ezelőtt elindított egy idegenforgalmi szakképzést is, amelynek spiritus rectora és egyben egyik vendégoktatója a tanszék későbbi vezetője, *Hanusz Árpád* volt. Nem csoda tehát, hogy a hosszú idő óta tartó barátság és szakmai együttműködés következtében Frisnyák Sándor felvetése a konferencia megrendezésére azonnal fogadókészségre talált, és a 2002-ben megrendezett első konferencia sikere nyomán immár állandó helyszínként a földrajztudomány eme szerencsi műhelye lett a tájföldrajzi konferenciák házigazdája.

Dr. Marosi Sándor

A 2001-2012 között eddig megrendezett kilenc tájföldrajzi konferencián érthető módon az előadások többségét Szerencs város és környéke, valamint a Zempléni-hegység természet- és társadalom-földrajzi kutatásainak ismertetése jelentette, de egyre nagyobb számban jelentkeztek előadók más tudományterületeknek a régióhoz kötődő kutatási eredményeivel is. A szűkebb térséget bemutató munkák kiemelten foglalkoztak a térség jellegét meghatározó szőlő- és borgazdasággal, az ásvány- és kőbányászattal, valamint az erdőgazdasággal, de az élővilág, vagy éppen a térség jeles személyiségeinek, kutatástörténeti eseményeinek bemutatása is egyre nagyobb szerepet kapott. Sőt, az idő előrehaladtával – a geográfus szakma érdeklődését és javaslatát figyelembe véve – a rendezők a Kárpát-medence teljes területére kiterjesztették a konferenciák témaköreit.

A konferenciák eredményességét fokozta, hogy minden egyes alkalommal sikerült az elhangzott előadások írásos változatát könyv formájában megjelentetni; a főszervező egyik nem titkolt célja éppen az volt, hogy a mikroföldrajzi és mikrotörténeti kutatások ilyen konferenciakötetekben is megjelenő eredményei építőkövei legyenek egy a Zempléni-hegység egészét feldolgozó monográfiának. A köteteket a *Frisnyák Sándor – Gál András* páros szerkesztette és rendezte sajtó alá. Az esetenként több száz oldalas, szép kiállítású, többségében kemény borítóba kötött és egységes arculatú konferenciakötetekből a kutatási eredmények megismertetése érdekében tiszteletpéldányt kaptak az egyes egyetemek, főiskolák és földrajzi kutatóműhelyek, a természetvédelmi, területfejlesztési stb. intézmények, a helyi önkormányzatok, a nagyobb iskolai könyvtárak és természetesen a támogatók, akiknek önzetlen adakozókészsége

nélkül a kötetek megjelentetése nem lett volna lehetséges. A megjelent írásokat a térség településeinek tanárai is kitűnően fel tudják használni oktató és ismeretterjesztő munkájukban, és a tanulmányoknak talán még a helyi politika formálásában is van szerepük. Azt pedig, hogy a tudományművelők, kutatók is hasznosítják a kutatási eredményeket, bizonyítja a konferenciasorozat megjelent tanulmányainak meglehetősen jó hivatkozási indexe.

Az immár több mint egy évtizedre visszanyúló sikeres konferenciasorozat fennmaradása és folyamatossága elsősorban a Zempléni-hegység kutatása terén is kiemelkedő eredményeket elért *Gál Andrásnak* köszönhető, aki hatalmas szervező munkáján túl helyet is biztosított és biztosít a többnyire kétnapos rendezvényeknek, és a támogatások megszerzésében is óriási érdemei vannak, aminek következtében – Magyarországon szinte egyedülálló módon – a konferenciákon nincs regisztrációs költség, és az előadók térítésmentesen kapnak szállást és étkezést. *Marosi Sándor*, a földrajztudomány egyik (sajnos már elhunyt) vezető személyisége, akadémikusa, aki a konferenciák állandó díszvendége és előadója is volt, igen nagyra értékelve Gál András munkásságát (beleértve iskolafejlesztő tevékenységét is) a gimnáziumot „a magyar földrajz szerencsi műhelyének" nevezte.

Dr. Tóth József

A konferenciák egyik sajátossága volt még, hogy egyes években a rendezvény keretében ünnepélyes tanteremavatásokra, pontosabban névadó ünnepségekre került sor; az évek folyamán tantermet neveztek el a földrajz néhány jelentősebb személyiségéről, köztük *Frisnyák Sándorról*, *Marosi Sándorról*, *Tóth Józsefről* és *Hanusz Árpádról*, a gimnázium számos tehetséges diákját jelentős ösztöndíjakkal támogató OTP Bank vezetőjéről, *Csányi Sándorról*, valamint az iskola korábbi igazgatójáról, *Váczi Andrásról*. Ezek természetesen alkalmat adtak a termeknek nevet adó személyek életútjának, eredményeinek méltatására, a laudációk megírására és elmondására pedig olyan nagy tekintélyű tudósokat is sikerült megnyerni, mint pl. *Vizi E. Szilvesztert*, a Magyar Tudományos Akadémia korábbi elnökét.

Sorra véve a 2001-2012. közötti több mint egy évtized eseményeit, az első konferencia (2001. május 25-26.) *Szerencs és környéke természeti és történeti földrajza* címet viselte. A rendezők között – mint a további konferenciák mind-

egyikében is – a Bocskai Gimnázium mellett megtalálható volt a Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete, a Magyar Földrajzi Társaság és a Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke is. A konferenciát *Ódor Ferenc*, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei közgyűlés elnöke köszöntötte, többek között kifejtve: „…az a gondolat, amely 2001 elején a

Bocskai István Gimnázium igazgatója és a Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszékének közös elhatározásából született, egyedülálló. Meghívni a földrajz és társtudományai jeles képviselőit kistérségi tanácskozásra, és az előadások anyagait egy kötetben közreadni, ez a mai viszonyok között páratlan vállalkozás". A színvonal jeleként értékelte, hogy az előadók között a térségben kutató egyetemi és főiskolai oktatók, szakemberek mellett akadémikus, egyetemi rektor és országgyűlési képviselő is található volt. Néhány rendkívül fontos általános téma – mint pl. *Marosi Sándor: A kisrégiók természetföldrajzi kutatásának feladatai* és *Tóth József: Településrendszerünk legkisebb elemei* – mellett már ezen az első konferencián is igen változatosak voltak a bemutatott kutatási eredmények, amelyek a földtani, felszínalaktani és éghajlati tényezőktől a régészet emlékein át a perlit bányászatáig, a ruszin népességig és a szőlő- és borkultúráig terjedően igen színes palettát kínáltak. Az előadások több mint háromnegyede Zempléni-hegységi és környéki témákkal, sőt azon belül 9 szerző (*Bencsik János*, *B. Hellebrandt Magdolna*, *Csorba Péter*, *Gál András*, *Göőz Lajos*, *Hanusz Árpád*, *Hőgye István*, *Kókai Sándor*, *Süli-Zakar István*) előadása kimondottan Szerencs városával, illetve közvetlen környezetével foglalkozott. A konferencia kötete a rövidebb *Szerencs és környéke* címmel jelent meg, 30 tanulmánnyal. Érdemes itt újra idézni a megyei közgyűlés elnökének köszöntőjéből: „…A közreadott dolgozatokat ajánljuk azoknak az érdeklődőknek és szakembereknek, akik hasznosítani tudják azokat a mindennapokban. A konferencia zárógondolata, üzenete a folytatás szükségessége. Ebbe feltétlenül be kell vonni a helyi lokálpatriótákat, a búvárkodókat és a tehetséges fiatalokat is, ugyanis szűkebb és tágabb környezetünk folyamatos változásait csak így tudjuk megőrizni a jövő számára". Fontos még megemlíteni, hogy a rendezvénynek helyet biztosító gimnáziumban a konferencia alkalmából adták át a korszerű földrajzi szaktantermet, amelyet a rendezvénysorozat kigondolója és fő szervezője tiszteletére *Frisnyák Sándor-teremnek* neveztek el. A terem átadásakor *Marosi Sándor*, a földrajztudomány akadémikusa és *Kupa Mihály*, a régió országgyűlési képviselője mondtak avatóbeszédet, méltatva egyrészt a konferenciaszervező munkásságát, másrészt a konferenciának a térségben élők lokálpatriotizmusára gyakorolt hatását.

A második konferencia (2003. május 16-17.) *Szerencs és a Zempléni-hegység* címmel zajlott le. Ezúttal több mint 30 előadás hangzott el, amelyekből 29 jelent meg a konferencia címével megegyező című, 335 oldalas kötetben. Az előadások közül kiemelkedett *Pinczés Zoltán* összefoglalója a Tokaji-hegység geomorfológiájáról, de a hegység eróziós folyamatai (*Boros László*), éghajlati jelenségei (*Mika János*, *Vitányi Béla et al.*), talajvízmozgásai (*Nyizsalovszki Rita*), etnikai viszonyai (*Tamás Edit*), szőlőkultúrája és borturizmusa (*Gál András*, *Szabó Géza*,

Hanusz Árpád), és még további sok más földrajzi összetevője is szerepelt előadás témájaként. Összességében 24 előadás foglalkozott a szűkebb régióval vagy annak valamely részével, természetesen nemcsak földrajzi témájúak, hanem irodalmi, néprajzi, történeti kérdésekkel foglalkozók (*Dankó Imre*, *Fehér József*, *Zelenák István* és még mások) is. Kiemelkedő fontosságú volt még *Tóth József: Az idő és a tér keresztjén* című előadása, amelyben összefoglalta a földrajztudomány tárgyát és szemléletét, hangsúlyozva a történeti és földrajzi szemlélet szükségszerű egységét. Tóth József professzort, a Pécsi Tudományegyetem rektorát nagy megtiszteltetés is érte, mivel az előző konferencián megkezdett hagyományt folytatva ismét sor került egy szaktanterem-avatásra, és ezt az újabb termet róla nevezték el. A teremavató és köszöntő beszédet *Marosi Sándor* mondta, különösen kiemelve azt, hogy a teremnek nevet adó tudós milyen sokat tett az Alföld földrajzi problémáinak megoldása és térszerkezeti viszonyainak, urbanizációs folyamatainak feltárása érdekében.

Dr. Michalkó Gábor

Újabb két év elteltével ismét összegyűltek a térség kutatói a harmadik konferenciára (2005. április 15-16.), amely a *Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja* címet viselte, akárcsak az előadások írásos változatait tartalmazó 391 oldalas kötet. Az előadók ezúttal is rendkívül sok témát dolgoztak fel, közülük többen (*Mátyás Ernő*, *Szepesi János*, *Farkas Géza*, *Göőz Lajos*) a hegység ásványkincsvagyonával – köztük a kevéssé ismert perlitekkel, zeolitokkal – foglalkoztak, de a vízszennyezettség (*Szabó György – Kerényi Attila*), a növénytársulások és botanikai értékek (*Nyíri Tibor*, *Tuba Zoltán*), a csapadék- és szélviszonyok (*Mika János et al*, *Tar Károly*, *Wantuchné Dobi Ildikó*), a pincék és a borok (*Zelenák István*, *Gál András*), a népesség (*Boros László*, *Dobány Zoltán*), az életmód, településszerkezet és a társadalmi viszonyok (*Bencsik János*, *G. Fekete Éva*, *Takács*

Dr. Kocsis Károly

Péter) egyaránt helyet kaptak a Zempléni-hegység és környéke bemutatása során, és természetesen nem maradhattak el a turisztikai témák (*Hanusz Árpád*, *Balcsók István – Sütő László*, *Komáromi István*) sem. Az előadások sorát néhány különlegesség is színesítette, így egyik legkorábbi, Tokaj környékét ábrázoló földtani térképünk ismertetése (*Papp-Váry Árpád*), egy latin nyelvű Tiszamonográfia bemutatása (*János István)*, és néhány tisztelgő köszöntés, köztük *Kováts Dániel* és *Süli-Zakar István* munkásságának dicsérete *Fehér Józseftől*, illetve *Frisnyák Sándortól*. Ugyancsak köszöntést kapott a konferencia díszvendége, *Marosi Sándor* akadémikus volt, akit a róla elnevezett szaktanterem avatása alkalmából helyben *Mészáros Miklós* államtitkár, a megjelent kötetben pedig *Schweitzer Ferenc* kutatóintézeti igazgató méltatott.

Dr. Beluszky Pál

Meg kell még említeni, hogy ugyanezen évben a konferenciákon részt vevő kutatók eredményeit összegezve 405 oldalas terjedelemben, színes képek tábláival megjelent *Frisnyák Sándor* és *Gál András* szerkesztésében *Szerencs monográfiája*.

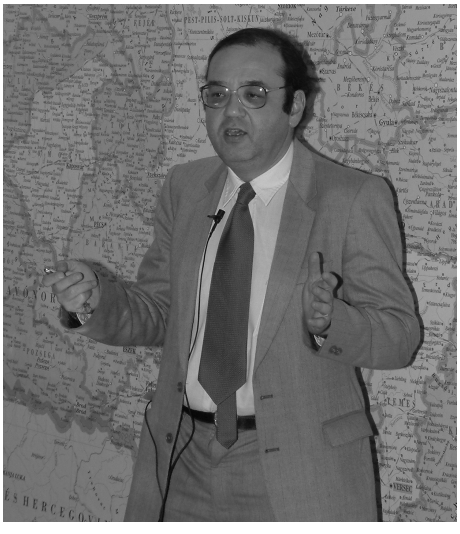
A negyedik konferencia (2007. április 19-20.) *Szerencs, Dél-Zemplén központja* címmel lett meghirdetve. A részvevők száma jelentősen nőtt. Az összes rendezvény közül ezen hangzott el a legtöbb, szám szerint 48 előadás, amelyből 47-nek az írásos változata meg is jelent a konferenciáról kiadott és hasonló címmel megjelent, 550 oldalas kötetben. A konferenciát *Papp-Váry Árpád*, a Magyar Földrajzi Társaság elnöke nyitotta meg, aki méltatta és példaértékűnek nevezte a konferenciasorozatot és kiemelte, hogy a gimnázium az előző években igazi szellemi műhellyé vált. A fő bevezető előadást *Tóth József* tartotta *Kell nekünk régió?* címmel. Széleskörű európai összehasonlításban vizsgálva a magyarországi régiók kialakításának problémáit rámutatott arra, hogy a megyerendszerben való gondolkozás helyett át kellene térni a régiószemléletű megközelítésre. Ezt követően a két szekcióban elhangzott előadások öt témacsoportot öleltek fel, a kötet is ennek megfelelően tagolódik öt fő részre. Az első egy tudománytörténeti blokk, néhány jeles személyiség (*Nyíry István*, *Peja Győző*, *Hőgye István*, *Dankó Imre*) munkásságának ismertetése. A második témakörhöz a természeti viszonyokat ismertető előadások tartoztak, a kötetben a tájtagolásokkal, tájmetriával, egyedi tájértékekkel foglalkozó dolgozatok (*Hevesi Attila*, *Csorba Péter*, *Pintér Zoltán*

– *Csapó Tamás*) mellett szinte minden tájalkotó elemmel (földtan, felszínalaktan, vízhálózat, éghajlat, növényzet, állatvilág stb.) foglalkozik egy vagy több tanulmány, és külön érdekessége a kötetnek a Zempléni-hegység egyes „jeles köveihez" és „regélő szikláihoz" kötődő hagyományok, legendák ismertetése (*Baráz Csaba – Kiss Gábor*). A társadalom-földrajzi előadások többek között a régiók problémáival, a demográfiai és munkaerő-piaci gondokkal, valamint a megújuló energiák lehetőségeivel (*Kókai Sándor*, *G. Fekete Éva*, *Göőz Lajos*, *Mátyás Ernő*) foglalkoztak, és bemutatkozott maga a rendező intézmény is (*Gál András*). A negyedik témakör az egyre jobban fellendülő turizmusföldrajz, amelynek keretében pl. a falusi turizmus jelenlegi és a lovasturizmus két háború közötti szerepével (*Hanusz Árpád*, *Csorba Csaba*) is foglalkozott előadás. Végül a kötet legeklektikusabb utolsó fejezetében a történeti földrajzi és a kulturális örökségekkel foglalkozó előadások írott változatai kaptak helyet, a szerencsi vár építéstörténetétől a tokaji bor dicséretén át a zempléni katonai helyőrségekig terjedően igen változatos témákat felölelve (*Siska József*, *Kozma Katalin*, *Suba János* és még sokan mások). Összességében – néhány egész Észak-Magyarországra kiterjedő téma mellett – az előadások több mint 90%-a foglalkozott közvetlenül vagy közvetve a Zempléni-hegységgel vagy annak valamely részével, azaz a konferencia tematikailag minden tekintetben eleget tett az „alapító atyák" eredeti elképzeléseinek. A konferencia keretében ezúttal is szaktanterem avatására került sor, mégpedig egy a 21. század követelményeinek megfelelő fizika szaktantermé, amelyet az iskola diákjait támogató OTP Bank elnök-vezérigazgatójáról, *Csányi Sándorról* neveztek el. A teremavató beszédet *Vizi E. Szilveszter*, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke tartotta, méltatva, milyen sokat is jelent a mecenatúra, különösen ha az hátrányos helyzetű tehetségek gondozására szolgál. Csányi Sándor megköszönve a különleges megtiszteltetést elmondta, alapítványával arra törekszik, hogy a kiválasztott diákoknak ötödikes koruktól az egyetem befejezéséig biztosítsa a lehetőséget a minél szélesebb körű ismeretek megszerzésére. A konferencia keretében még egy kitüntetés átadására is sor került: *Kecskés Mihály*, a Magyar Professzorok Világtanácsának elnöke *Gál András* gimnáziumi igazgatónak oktató-, nevelő- és kutatómunkájáért, valamint tudományszervezői tevékenységéért a szervezet és az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete által adományozott Lónyay Menyhért-emlékérmet nyújtotta át.

A szokásos kétévenkénti tájkonferenciák sorába nem illeszkedve 2007. november 16-án még egy konferencia lezajlott Szerencsen, amelynek sajátosságát az adta, hogy egy kiváló geográfus születésének 100. évfordulójára emlékezett, ezért a konferencia szinte teljes anyagát tartalmazó 399 oldalas kötet is *Peja Győző emlékkönyv* címmel jelent meg. A konferencián több előadás is méltatta az egykor Kossuth-díjban is részesült igazi tudós tanár – hiszen hosszú időn át tanított, gimnáziumi igazgató is volt – tudományos munkásságát. *Marosi Sándor* Peja munkái közül az 1958-ban megírt felszínalaktani tárgyú (*Adatok az*

agyagos-homokos területek felszínformáinak ismeretéhez című) kandidátusi értekezést vette górcső alá, rámutatva a dolgozat mai napig érvényes, maradandó értékeire, *Kókai Sándor* Peja első, Makó környékének felszínalaktanával foglalkozó munkáját ismertette, *Fábián József* és *Péter Barnabás* tanári-pedagógiai munkásságát méltatta, míg *Farkas Gyula* közéleti és ismeretterjesztő tevékenységét összegezte. A kötet első harmadában ezt a Peja-blokkot a tudós megjelent tanulmányainak, illetve a róla megjelent írásoknak a teljes bibliográfiája zárja. A konferencia további előadásai közül több olyan témát, pl. kőzetminőséghez kötött felszínformák (*Horváth Gergely*), lejtős térszínek, csuszamlások (*Lóczy Dénes, Szabó József, Dávid Szilvia – Gábris Gyula*) stb.) tárgyalt, amilyenekkel Peja Győző is foglalkozott, a további előadások közül pedig számos (*Lóki József – Félegyházi Enikő, Tuba Zoltán, Nyíri Tibor* és mások) a közeli tájak (Hernád-völgy, Hegyalja, Zempléni-hegység) egyes természeti és társadalmi viszonyait, van annak valamely elemét tárgyalta, de Kárpát-medencei kitekintésű előadás (*Csüllög Gábor*) is elhangzott. A konferencia előadásait tartalmazó kötet különlegessége még, hogy három előadás (*Boros László – Gál András*, *Hanusz Árpád* és *Kókai Sándor* tollából) szövege is angolul jelent meg.

A sorrendben hatodik, de a kétévenkénti hivatalos tájkonferenciákat tekintve csak ötödik konferencia 2009. április 3-4-én zajlott le *A Kárpát-medence környezetgazdálkodása címmel*. *Hanusz Árpád*, a Nyíregyházi Főiskola intézetigazgatója megnyitójában azt emelte ki, milyen jelentős rangot ad egy középiskolának, ha a tudományok – azon belül legnagyobb arányban a földrajztudomány – legkiválóbb hazai képviselői rendszeresen tudományos ülésszakot rendeznek a falai között. A konferencia díszvendégei a földrajztudomány akadémikusai, *Mészáros Rezső* és *Marosi Sándor* voltak, utóbbit a résztvevők melegen üdvözölték 80. születésnapja alkalmából (a megjelent 559 oldalas, minden eddiginél terjedelmesebb kötet is neki lett dedikálva). A plenáris ülés nyitóelőadását ismét *Tóth József* tartotta, aki a Kárpát-medence környezetgazdálkodását elemezve rámutatott arra, hogy milyen fontos területe ez a földrajztudománynak, hiszen a geográfia az a szakterület, amely képes szintézisben látni a környezettel való gazdálkodást és a fenntartható fejlődést. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a minden emberi beavatkozást ellenző felfogás sem elfogadható, hiszen a rendszernek az ember érdekeit

Dr. Mika János

kell szolgálni, ezért a „zöldek" érvein túl további tényezőket is figyelembe kell venni, ha egy térség gazdálkodását környezetbarát szemmel meg akarjuk tervezni. A szekcióülések közel ötven előadása a szokásos rendkívül széles témakört ölelte fel, de azért – a konferencia címének megfelelően – a tájhasználattal kapcsolatos előadások (*Asztalos István*, *Balázs Pál*, *Boros László*, *Csüllög Gábor*, *Dobány Zoltán*, *Endrődi Judit*, *Frisnyák Sándor*, *Horváth Gergely* és mások) száma az átlagot jóval meghaladó volt. A további előadások között találunk növény-, katona-, turisztikai és történeti földrajzi, valamint (szokás szerint) a borokkal (ezúttal az aszúval) foglalkozó írásokat is. A konferencia keretében ez évben is nevet kapott egy tanterem: ezúttal *Váczi Andrásét*, a gimnázium volt (1963-1969) igazgatójáét, akinek munkásságát *Lapis László* ugyancsak már nyugalmazott igazgató méltatta. Elmondta, hogy Váczi András – akinek újító hajlamú, de mindig megfontolt egyénisége, fiatalos lendülete sok új színt vitt az intézmény életébe – ma is példaként állítható a tanárok és diákok elé, és megérdemli, hogy termet nevezzenek el róla, hiszen nevéhez kötődik az iskola jelenlegi, 1969. január 4-én ünnepélyesen átadott épületének a megvalósítása.

Még ugyanazon évben, azaz 2009-ben, november 20-án egy újabb, a szokásos kétévenkénti konferenciák sorától eltérő ünnepi rendezvény volt Szerencsen, mégpedig *Frisnyák Sándornak*, a konferenciasorozat kiötlőjének 75. születésnapja alkalmából. Az ünnepeltet elsőként *Rónavölgyi Endréné*, Szerencs polgármestere köszöntötte, aki ismételten kiemelte, hogy milyen fontos tudományos műhelyt teremtett a gimnáziumban. Ugyancsak köszöntőt mondott *Hanusz Árpád*, ismertetve az ünnepelt emberi értékeit, tudományos és kutatómunkáját, külön részletesen kitérve az egykori Bessenyei György Tanárképző Főiskolán kialakított műhelyre és az ünnepelt iskolateremtő tevékenységére. A köszöntőket tudományos ülésszak követte, *Tóth József: Európa a megapolisz-fejlődés folyamatában*, *Klinghammer István* akadémikus pedig *A tematikus kartográfia kialakulásáról* címmel tartott előadást. A rendezvény keretében *Süli-Zakar István* az Európai Határon Átnyúló Régiók szervezetének oklevelét nyújtott át a polgármesternek a Szerencs és Rozsnyó közötti partneri együttműködésben kifejtett, a határon átnyúló kapcsolatok ápolásáért. (Ilyen rangos elismerésben évente csak két európai település részesülhet.) Az ünnepi ülésszak alkalmából *Hanusz Árpád – Gál András* szerkesztésében egy 135 oldalas különkötet jelent meg *A történeti földrajz megújítója – Frisnyák Sándor munkássága. Tanulmányok, interjúk, dokumentumok* címmel. A kötet első írásaiban az ünnepeltet köszöntő és méltató írások olvashatók, köztük elsőként *Marosi Sándoré*, aki kiemelte a konferencialapító tudós tudományos munkásságát, iskolateremtő személyiségét, szerzői, szerkesztői és tudományszervezői érdemeit. A sort *Tóth József*, *Filep Antal* és *Antall István* köszöntője követi, majd *Boros László* írásából megismerhetjük Frisnyák Sándor életútját. Ezt egy hosszú interjú követi, amelyben ugyancsak Boros László kérdéseire válaszolva az ünnepelt sok részletet árul el életének sorsfordulóiról. A további írások történeti

földrajzi, térképészeti, publikációs és oktatói tevékenységét elemzik és méltatják; utóbbiról is olvasható egy még hosszabb beszélgetés, amelyben *Gál András* és *B. Mester Judit* kérdéseire válaszolva az 1964-2009 közötti időszak földrajztanárképzésének rengeteg részletét árulja el. Végül a kötetet a turisztikai szakembereknek a nyíregyházi Főiskolán zajló képzésének ismertetése zárja.

A következő a sorrendben nyolcadik, de a kétévenkénti hivatalos tájkonferenciákat tekintve csak hatodik konferencia volt (2011. április 8-9) *Kárpát-medence: tájak, népek, tevékenységek* címmel. A plenáris ülést követően immár szokásosan két szekcióra tagolódó konferencia előadásai ezúttal két témakör köré csoportosultak: egyrészt – a hagyományokat követve – a várost környező, másrészt viszont – immár jóval nagyobb kitekintéssel – távolabbi, Kárpát-medencei tájak, régiók kutatásának eredményei kerültek terítékre. Ennek megfelelően a konferencia történetében először ezúttal két külön kötet összegezte az elhangzottakat. A 15 Hernád-völgyi előadás közül az elsőt a térség legismertebb kutatója, *Szabó József* tartotta, aki a folyóvölgy geomorfológiai természetvédelmének lehetőségeiről beszélt, majd ezt követték a természet-, társadalom-, kultúr- és történeti földrajzi témák (partfejlődés, vízjárás, szélenergia, környezettörténet, szőlő- és borgazdálkodás stb.); emellett más tudományterületek eredményei is elhangzottak, mint pl. a völgy bogárfaunájáról (*Hegyessy Gábor*), illetve Árpád-kori történetének és ipartörtének egyes adalékairól (*Wolf Mária*, *Szulovszky János*). Az eredményeket összegző fentebb említett kötet *A magyarországi Hernád-völgy* címmel 277 oldalon jelent meg. A másik, a Kárpát-medencei témakör – az előadások közül csak néhányat kiragadva – a Drávamente közlekedési infrastruktúrájától (*Bali Lóránt*) Nyíregyháza településmorfológiáján (*Csapó Tamás*) és az alföldi áruszállítás kérdéskörén (*Frisnyák Zsuzsa*) át a fürdővárosoknak vagy éppen a folyószabályozásoknak a kultúrtáj formálásban játszott szerepéig (*Michalkó Gábor – Rácz Tamara*, illetve *Csüllög Gábor*) jóval szerteágazóbb kérdésekkel foglalkozott. Több előadó a mai határokon túli területekkel (vagy azokkal is) foglalkozott, mint pl. a 18. századi magyarországi migrációt és etnikai térszerkezetet (*Kocsis Károly*), Verespatak környezeti problémáit (*Géczi Róbert*), Erdély „fő városának" hiányát (*Beluszky Pál*), a magyar-szlovén kisebbségi kapcsolatokat (*Székely András Bertalan*), Aranyosszék vízenergia-hasznosítását (*Takács Péter*) stb. bemutató előadások. Az elhangzott előadások közül 40 írásos formában is megjelent a konferenciával azonos című terjedelmes, 503 oldalas kötetben. A konferencia ismételten alkalmat adott arra, hogy a hagyományoknak megfelelően felavassanak és elnevezzenek egy szaktantermet; ezúttal a gimnáziumban rendszeresen oktatási feladatot is vállaló *Hanusz Árpádot*, a Nyíregyházi Főiskola professzorát érte ez a megtiszteltetés. A turizmus földrajzának kutatása terén országos elismertségnek örvendő tudóst ebből az alkalomból a témakör másik kiváló kutatója, *Michalkó Gábor* köszöntötte.

Szekcióülés

Végül az eleddig legutolsó, sorrendben kilencedik, de a kétévenkénti hivatalos tájkonferenciákat tekintve csak hetedik konferencia 2012. április 21-én zajlott le *A Tokaj-hegyaljai borvidék – Hazánk első történeti tája* címmel. Mint a címből is látható, ennek a konferenciának különleges jelentőséget adott, hogy a Tokaj-hegyaljai történelmi borvidék területét a nemzetierőforrás-miniszter 5/2012.(II.7.) sz. rendeletével történeti tájjá nyilvánította. Az eseményt megnyitó *Koncz Ferenc* polgármester ki is emelte a történeti táj cím elnyerésének jelentőségét, és felhívta a figyelmet a szőlő- és borkultúra hagyományai megőrzésének fontosságára, egyúttal örömének adott hangot, hogy egy kisváros rendszeresen ilyen rangos rendezvénynek adhat helyet, és mivel a városnak fontos is a tudományok pártolása, ezért jelezte, hogy a konferencia rendezői továbbra is számíthatnak az önkormányzat támogatására. Természetesen az előadások túlnyomó többsége is a borvidék, a történeti táj témaköréhez kapcsolódó kutatások eredményeit ismertette. Közülük csak néhányat kiemelve *Süli-Zakar István* a történelmi borvidék múltját méltatva rámutatott arra, hogy borvidék a borkereskedelemnek köszönhetően még a legvérzivatarosabb időkben is jelentős népesség megélhetését tette lehetővé. *Beluszky Pál* előadásában „páratlan tájként" jellemezte Hegyalját; *Horváth Gergely* (*Boros Lászlóval* és *Csüllög Gáborral* közösen írt) munkájában minden tényezőre kiterjedően elemezte Hegyalja szőlő- és borgazdaságának természetföldrajzi alapjait; *Frisnyák Sándor* pedig „pinceföldrajzzal" örvendeztette meg a hallgatóságot. Természetesen – számos más téma mellett – a borvidék tájhasználata (*Frisnyák Sándor – Gál András*), műemlékei (*Csorba Csaba*), történeti és irodalmi vonatkozásai (*Balassa Iván*, *V. Molnár László*, *Fehér József – Kováts Dániel*), vasútjai (*Frisnyák Zsuzsa*) és turizmusa (*Hanusz Árpád*) is a vizsgálódások tárgyát képezte. Nagy sikert aratott előadásával *Frank Strzyzewski*, aki arra vonatkozóan tárt fel adatokat, milyen szerepet játszott a tokaji bor a bécsi császári udvarban. Mindezen előadások írott változata ismét megjelent egy – a konferencia címével azonos című – kötetben; benne 277 oldalon 20 tanulmány olvasható.

Ha a szerencsi tudományos műhely elmúlt több mint egy évtizedének tudományos eredményeit összegezni akarjuk, akkor ezt megtehetjük mennyiségi mutatókkal, statisztikai adatok segítségével (l. alább), vagy annak számbavételével, mit is sikerült a konferenciáknak elérni. Utóbbira elsősorban az válaszolható, hogy a térség analitikus feltárása terén óriási az előrelépés: egyre több természet-, táj- és társadalom-földrajzi, növény- és állattani, történelmi, irodalmi stb. ismeret vált ismertté és közkinccsé, egyre több tanulmány épített ezen eredményekre, és egyre több eredmény hasznosul a térség társadalmában is. Az eredmények gazdagsága szinte megkívánta, hogy ezek az ismeretek a nagyközönséghez is eljussanak. *Frisnyák Sándor* és *Gál András* hatalmas szervezőmunkája *Horváth Gergely* szerkesztői tevékenységével párosulva egy jelentős munka megszületését eredményezte: a szerzők sokasága által írt szócikkekből összeállt és 2009-ben a Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, valamint a sze-

rencsi Bocskai István Gimnázium közös kiadásában megjelent *A Zempléni-hegység földrajzi lexikona*, 429 (A4-es méretű) oldalon, mellékletként 32 nagy színes fényképpel, amelyek a hegyvidék legértékesebb természeti, táji és kulturális emlékeit mutatják be. Ez Magyarország első tájföldrajzi lexikona!

Dr. Dankó Imre
(A fényképeket készítették: Pauleczki Imre Zsolt, Pelbárt Ádám, Endrődi Zoltán)

A kötet előszavában *Mészáros Rezső* akadémikus méltatja a fentebb tárgyalt tájföldrajzi konferenciákat, rámutatva arra, hogy a „konferenciasorozat iránt a tudomány művelői mellett gyakorlati szakemberek, kis- és nagyvállalkozók, szőlő- és bortermelők, közgazdászok, területfejlesztők és a falusi turizmussal foglalkozók is élénken érdeklődtek. Úgy vélik, hogy a Zempléni-hegységben és környékén folytatott tájkutató munkák eredményei a mindennapok gyakorlatában (a táj- és környezetvédelemben, az oktatásban, a terület- és gazdaságfejlesztésben) is hasznosíthatók. S ezzel a felismeréssel és szemlélettel magyarázható, hogy mind a konferenciakötetek, mind pedig e lexikon megjelentetéséhez vállalták-összeadták a költségeket. Önzetlen támogatásukat e helyen is hálásan köszönöm!”. Bár a lexikon nevében a „földrajzi” jelzőt viseli, azért ennél nagyobb tárgykört ölel fel: az 1146 szócikk között a térség földtanával (kialakulásával, szerkezetével, ásványaival, kőzeteivel), felszínalaktanával, éghajlatával, vízraj-

zával, talajaival, növény- és állatvilágával, népességével, iparával, mezőgazdaságával, közigazgatásával, történeti földrajzával foglalkozó szócikkek mellett számos néprajzi és történelmi tárgyú fogalom magyarázata is megtalálható, emellett ismerteti a térség kutatásában jelentős szerepet játszó személyeket, a turisztikai látványosságokat, a turisztikai infrastruktúra főbb összetevőit, a jelentősebb bortermelő cégeket és még sok egyéb területet. A legfontosabb földrajzi nevek (tájnevek, vízrajzi nevek) is önálló szócikként jelennek meg, a településekről pedig teljesen egységes felépítésű szócikkek készültek. Az olvasottak megértését és a lexikonban való tájékozódást erősen megkönnyíti a jól megválasztott tipográfia. E téren azonban meg kell említeni a szép kiállítású lexikon egyetlen sajnálatos, bár nagy hibáját, mégpedig hogy a 35. oldaltól a lexikonokra jellemző utalójel (→) „eltűnt" a nyomdai munkák során (és ezzel együtt a mintegy 6800 kereszthivatkozás megtalálása is nehezebbé vált).

Zárszóként persze a jövőre is utalni kell. Természetesen a Zempléni-hegység és szűkebb környezetének kutatása, feltárása sohasem fog befejeződni, mindig vannak és lesznek új és új feltárandó területek, ismertetendő források. A kutatások tehát folytatódnak, erre utalt egy 2011. április 22-i interjúban *Gál András* is, a következőket fogalmazva meg: „…Folyamatosan vizsgáljuk a táj- és erőforrás-használat idő- és térbeli változásait, a kultúrtáj-magterületek elhelyezkedését és diffúzióját, a földrajzi munkamegosztást, a térszerveződéseket, a régiók kialakulási folyamatait, az interregionális kapcsolatokat, továbbá a népességet, a településeket". Lesz tehát még mit bemutatni a további szerencsi tájkonferenciákon. Különösen, ha folytatódik az a hagyomány is, amit ugyancsak Gál András úgy fejezett ki, hogy „már átléptük a térség határát is" – azaz a tájkonferenciák több éve tematikusan már nem csak Szerencs és a Zempléni-hegység környékével foglalkoznak (noha elsődleges céljuk természetesen továbbra is az e térséggel foglalkozó kutatások bemutatása), hanem befogadnak a Kárpát-medence más térségei kutatásának eredményeit bemutató előadásokat is.

A szerencsi tájföldrajzi konferenciák adatai

a) A tájföldrajzi és ünnepi konferenciák előadásait tartalmazó tanulmánykötetek

1. Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.) 2002: Szerencs és környéke. – Szerencs-Nyíregyháza. 319 p.
2. Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.) 2003: Szerencs és a Zempléni-hegység. – Szerencs-Nyíregyháza. 333 p.
3. Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.) 2006: Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja. – Szerencs-Nyíregyháza. 391 p.
4. Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.) 2007: Szerencs, Dél-Zemplén központja. – Szerencs-Nyíregyháza. 550 p.

5. Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.) 2007: Peja Győző emlékkönyv. – Szerencs-Nyíregyháza. 399 p.
6. Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.) 2009: A Kárpát-medence környezetgazdálkodása. – Nyíregyháza-Szerencs. 559 p.
7. Hanusz Árpád – Gál András (szerk.) 2010: A történeti földrajz megújítója – Frisnyák Sándor munkássága. Tanulmányok, interjúk, dokumentumok. – Szerencs-Nyíregyháza. 135 p.
8. Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.) 2011: Kárpát-medence: tájak, népek, tevékenységek. Földrajzi tanulmányok. – Nyíregyháza-Szerencs. 502 p.
9. Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.) 2011: A magyarországi Hernád-völgy. Földrajzi tanulmányok. – Nyíregyháza-Szerencs. 277 p.
10. Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.) 2012: Tokaj-hegyaljai borvidék – Hazánk első történeti tája. Földrajzi tanulmányok. – Nyíregyháza-Szerencs. 277 p.

A kiadványsorozat összterjedelme 3742 (B5 méretű) oldal.

b) A tájkonferenciákhoz kapcsolódó egyéb fontos kiadványok

1. Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.) 2005: Szerencs monográfiája. – Szerencs. 405 p. + színes melléklet
2. Frisnyák Sándor – Gál András–Horváth Gergely (szerk.) 2009: A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. – Nyíregyháza-Szerencs. 429 p. + színes melléklet

Az egyéb kiadványok összterjedelme (mellékletek nélkül) 834 oldal.
Az összes kiadvány összterjedelme 4576 oldal.

c) A tájkonferenciákon előadással részt vett személyek

Összegezve az eddigi konferenciákat elmondható, hogy az eltelt több mint egy évtized során 130 tudós és tanár mutatta be kutatásainak eredményeit, közülük 62-en legalább két konferencián előadást tartottak. Névsorukat az alábbi tartalmazza. (Megjegyzés: a *-gal jelöltek több alkalommal is tartottak előadást.)

Asztalos István
Bajzát Tamás
Balassa Iván
Balázs Pál
Balcsók István
Bali Lóránt
Baráz Csaba*
Beluszky Pál*
Bencsik János*
Boros László*
Czóbel Szilárd*
Csapó Tamás (Gödöllő)
Csapó Tamás (Szombathely)
Cserhalmi Dániel*
Csorba Csaba*
Csorba Péter*
Csüllög Gábor*
Dankó Imre

Dám László
Dávid Árpád*
Dávid Szilvia
Dobány Zoltán*
Dövényi Zoltán
Dusek László
Endrődi Judit
Farkas Gyula
Farkas József*
Fábián József
Fehér József*
Félegyházi Enikő
Frisnyák Sándor*
Frisnyák Zsuzsa*
Füleky György
Gábris Gyula*
Gál András*
Gál Bernadett*
Géczi Róbert
G. Fekete Éva*
Gróbné Szenyán Ildikó
Göőz Lajos*
Gyenizse Péter
Hanusz Árpád
Hegyessy Gábor*
Hellebrandt Magdolna
Hevesi Attila
Héring Istvánné
Hír János
Homoki Erika
Horváth Gergely*
Hőgye István
János István
Járási Lőrinc*
Justyák János
Kerényi Attila*
Kiss Gábor*
Kocsis Károly
Kocsis Lajos
Komáromi István*
Komhoffer Tünde
Koncz Ferenc*
Konecsny Károly*
Kormány Gyula*
Kozma Katalin (Budapest)*
Kozma Katalin (Szombathely)
Kókai Sándor*
Kovács Gabriella
Kováts Dániel
Lóczy Dénes*
Lóki József*
Makra László*
Márity Erzsébet
Marosi Sándor*
Mátyás Ernő*
Mercsák József László
Michalkó Gábor
Mika János*
Molnárné Danyi Erzsébet*
Nagy Adrienne*
Nagy József
Nagy László*
Nagy Miklós Mihály*
Németh Ákos
Németh Péter
Novák László Ferenc
Nyíri Tibor*
Nyizsalovszki Rita*
Ódor Ferenc
Orosz István*
Oroszné Prepog Erika
Pajtókné Tari Ilona*
Palkovics Gyula
Papp-Váry Árpád
Petykó Csilla*
Péter Barnabás
Pinczés Zoltán
Pintér Zoltán
Pristyák Erika
Salánki István
Sallai József
Schweitzer Ferenc*
Sebők István
Strzyewski Frank
Suba János*
Süli-Zakar István*
Sütő László*
Szabó Géza
Szabó György
Szabó József*
Szánki László
Székely András Bertalan
Szepesi János*
Szirmai Orsolya*
Szerdahelyi Tibor
Szulovszky János
Takács Péter*
Tamás Edit*
Tar Károly*
Tarpai József
Técsy Zoltán
Tóth József*
Tóth Tamás
Tózsa István
Tuba Zoltán*
Ürmös Zsolt*
Viga Gyula*
Vitányi Béla*
V. Molnár László
Wantuchné Dobi Ildikó
Wolf Mária
Zelenák István*

d) A tájkonferenciákon elhangzott előadások téma szerinti bontásban
(A sorszámok a tanulmányban említett, időrend szerinti számozást követik)

A konferencia sorszáma	**Összes előadás**	**A Zempléni-hegység és környéke**		**A Kárpát-medence**		**Tudomány-történet**	
	db	*db*	*%*	*db*	*%*	*db*	*%*
1.	30	25	83,3	4	13,3	1	3,4
2.	29	22	75,9	5	17,2	2	6,9
3.	32	24	75,0	4	12,5	4	12,5
4.	48	38	79,2	6	12,5	4	8,3
5.	21	9	42,9	7	33,3	5	23,8
6.	42	11	26,2	30	71,4	1	2,4
7.	40	5	12,5	32	80,0	3	7,5
8.	16	15	93,7	-	0,0	1	6,3
9.	20	19	95,0	-	0,0	1	5,0
Összesen	278	168	60,4	88	31,6	22	8,0

Dr. Horváth Gergely

A Zempléni-hegység, a határos Hernád- és Bodrog-völgy növényvilágának kutatása

Bevezetés

A terület növényvilágának gazdagsága, változatossága már a 18. században felhívta magára a fűvészek, botanikusok figyelmét. Mint a Kárpáti hegyrendszer északkelet magyarországi belső vulkáni vonulatának része (korábban általában „Északi Középhegység") összekötő kapocs a hegy-rendszer alfölddel határos és északi magasabb kristályos és homokkő vonulatai között. Flórája és növénytársulásai ennek megfelelően határozott kettősséget mutatnak. Déli része tájképe és növényzete pannon, kontinentális és kissé szubmediterrán jellegű, északi része kárpáti-hegyvidéki, boreális ill. kisebb részben atlantikus jellegű. Északias és délies völgyei, lejtői egyben vándorútjai a kárpáti montán és pannon-kontinentális, sőt szubmediterrán elemek vándorútjának, s találkozásának! A Hernád és a határos Bodrog völgy átmenet az alföldi karakterű folyómenti ligetes-mocsaras, kaszálórétes növényzethez.

A hegyvidék északi „központi" és déli valamint peremi részek közötti határ a megfelelő flóraelemek megoszlását figyelembevevő elemzés *(Simon T. 2005)* alapján a Szurokhegy – Hollóháza – Telkibánya – Fony – Háromhuta – Nagyhuta – Pusztafalu – Nagy-Milic vonalon húzható. E vonalon belül van a hegység hazai északi-központi része, amely már a Kárpáti flóratartomány területe. A vonalon kívüli ill. alatti terület a Magyar flóratartomány és ezen belül az Északi középhegység flóravidék . Az egész térség valójában a magyar Kárpátok része.

A terület növényvilágának „klasszikus" módszerekkel történő kutatása (miként országosan is) több szakaszra különíthető. Az alapozó flórakutatás korszaka (1803-1920), KITAIBEL PÁL – BORBÁS VINCE KORSZAK, amely rajtuk ívül Hazslinszky Frigyes, Chyzer Kornél, Simonkai Lajos tevékenységét öleli fel, amelyben később már a növényföldrajzi jellegek nyomozása, értelmezése is megfigyelhető *(Gombocz E. 1936)*.

A második időszak a „Flóra és vegetáció (növénycönológiai) szintézisek" ill. utóbbi „fénykora" JÁVORKA – SOÓ REZSŐ KORSZAK-nak nevezhető (1920-1980). Rajtuk kívül Thaisz Lajos, Hulják János, Boros Ádám, Kiss Árpád, Hargitai Zoltán, Simon Tibor, Lakatos Endre, Tuba Zoltán, Isépy István, Baráth Zoltán, Verseghy Klára végeztek jelentős rendszeres, vagy pár éves, lokális kutatásokat. Ezután átnyúlva jelen századunkba klasszikus és modern adatgyűjtések, kutatások (egészen a molekuláris szintig is) változatlan intenzitással folytatódnak a megismerés, a megőrzés és fenntartás érdekében!

A flóra kutatása a XX. század elejéig

Kitaibel P., Hazslinszky F., Borbás V., Chyzer K., Simonkai L. kiemelkedő rendkivüli teljesítményű, éles szemű flóra kutatók voltak, akik rengeteg alapvető adattal járultak az edényes flóra (harasztok, nyitva- és zárvatermők) feltárásához. Hazslinszky az alga-, moha-, gomba- és zuzmófajok felmérésében is úttörő volt.

KITAIBEL PÁL (1757-1817) volt a magyar flóra első, európai szintű tudományos feltárója. Bejárta az egész országot. Útjain az „Iter bereghiense (1803) és az „Iter marmarossiense secundum" (1815) során érintette a Hegyalja térségét. Főleg a hegység dél-nyugati részén (Szerencs, Monok, Tállya, Abaujszántó, Erdőbénye, Sárospatak) környékén gyűjtött és feljegyzett igen sok fajt, leírta a homoki baltacím = Onobrychis arenaria, a "vadon-termő" réti here = Trifolium expansum, ma T. pratense subsp. expansum és a tarka imola = Centaurea stricta, ma C. triumfettii subsp. stricta fajokat. Utinaplóiban a térségből számos „jó" és ritka faj adata szerepel (pl. sárga hagyma = Allium flavum: Abajszántó, vetési oroszlánszáj = Anthirrhinum orontium: Mád, gyapjas csűdfű = Astragalus dasyanthus: Tokaj, Atriplex hastata: Szerencs, dunai szegfű = Dianthus collinus: Tokaj , Glechoma hirsuta: Monok, Szerencs, mocsári kosbor = Orchis palustris: Erdőbénye, molyhos tölgy = Quercus pubescens: Abaújszántó, enyves zsálya = Salvia glutinosa: Telkibánya, szárnyas görvélyfű = Scrophularia alata ma: S. umbrosa. Regécke, Statice gmelini: Legyesbénye, Trifolium pannonicum: Tálya, pusztai meténg = Vinca herbacea: Monok, nagy pacsirtafű = Polygala major: Mogyoróstető). Gyűjtései anyagát a Természettudományi Muzeum Növénytárában a „Kitaibel-herbárium" őrzi.

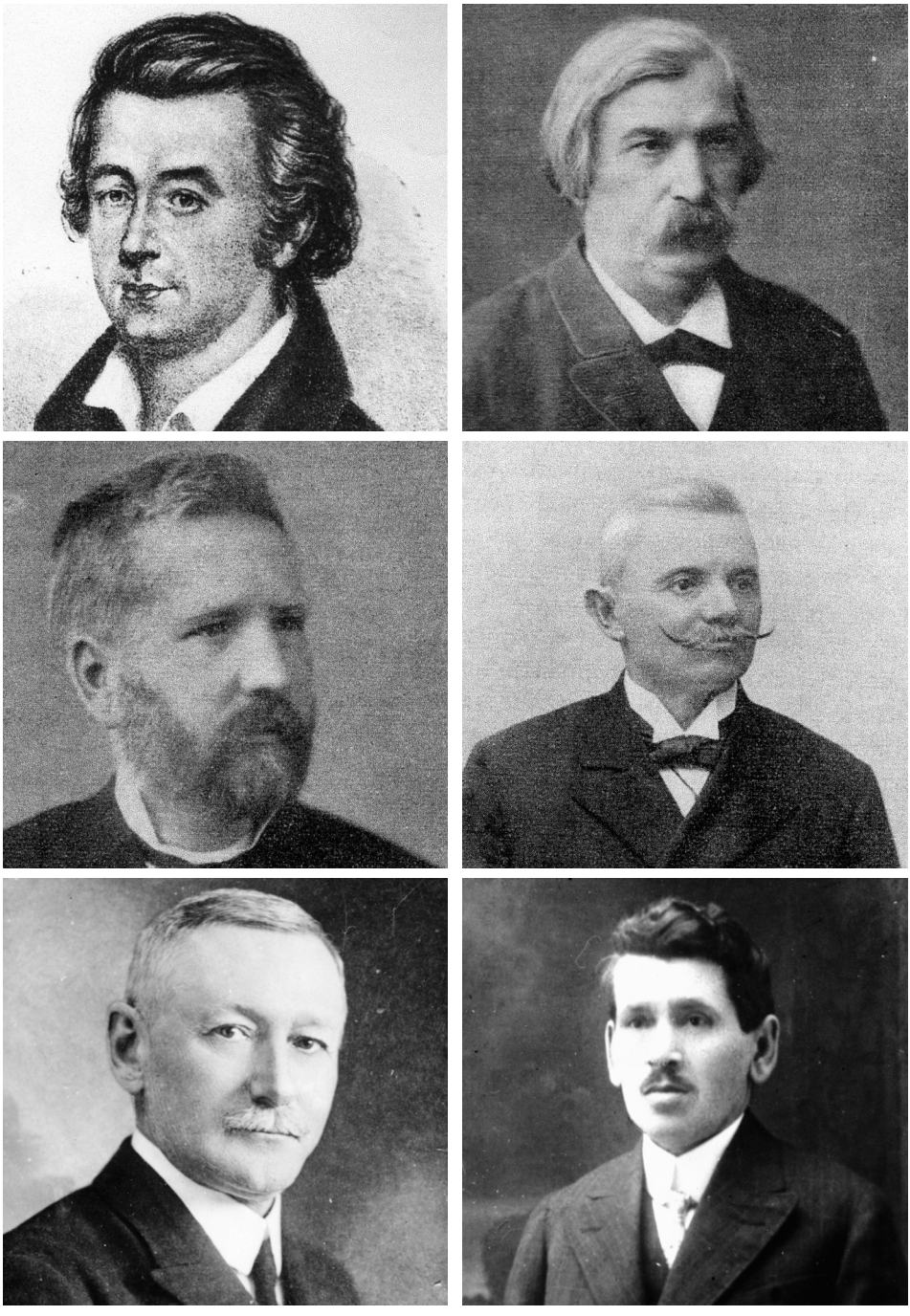
HAZSLINSZKY FRIGYES (1818-1896) Késmárkon született, itt, Sárospatakon, Debrecenben és Bécsben tanult. 1846-tól az eperjesi kollégium természetrajz tanára(később az MTA tagja) neves, széles érdeklődésű flórakutató. Előbb az edényes flórával, majd az algákkal, mohákkal, zuzmókkal és a gombákkal foglalkozott. Tokajhegyalja viránya c. munkájában (1865) számos alapvető adatot közöl az edényes flóráról, elsősorban a hegyvidék déli része napsütéses erdőssztyeppjeitől, tölgyeseiből. Így pl. xerofrekvens gyepképző fajokat: pl. barázdált csenkesz = Festuca sulcata ma F. rupicola, fenyérfű = Andropogon ischaemum ma: Botriochloa i., élesmosó fű = Chrysopodon gryllus, erdélyi gyöngyperje = Melica transsylvanica, sudár rozsnok = Bromus erectus, bársonyperje = Holcus lanatus. Jelzi a területre jellemző hegyi kökörcsint = Pulsatilla australist is fekete kökörcsin néven. Hazslinszky volt számos pannon faj, mint a homoki nőszirom = Iris arenaria, a piros pozdor = Scorzonera purpurea, a selymes boglárka = Ranunculus illyricus, a hegyi lápréti fekete sás = Carex goodenowii ma: C. nigra, a ritka, szőrfűgyepekben élő eperjes sás = C. pilulifera első felfedezője. A récens flóra mellett összeállította a Zempléni-hegység „harmadkori virányát", azaz fosszilis flóráját. Később figyelme egyre jobban a hazai virágtalan (kriptogám) növények felé fordult. l867-ben irodalmi

adatok alapján összeállította a hazai alga (moszat) flórát. További összefoglaló munkái: „A Magyar Birodalom zuzmóflórája" (1884), és a Magyar Birodalom moh-flórája (1985). Munkásságával megalapozta a Kárpát- Medence kriptogám flórájának a feltárását, A Zempléni-hegység edényes flórájának úttörő kutatója. 1872-ben az MTA rendes tagjává választották. Amellett osztrák, német cseh és párizsi tudományos társaságoknak is tagja volt.

BORBÁS VINCE (1844-1905) hatalmas munkabírású, éles szemű florista volt. Sokak szerint a 19. sz. legjelentősebb, „legmagyarabb" harcos, vitázó és újító tevékenységű botanikusa. A darwini fejlődéstörténeti eszme képviselője, a növényföldrajz és ökológia úttörője. Előbbit példázza a: „hegyről fűvesedés"-ről szóló „Ősmátra" elmélete, utóbbit: „A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza és edényes növényzete" c. terjedelmes monográfiája (1900). Kritikus, nagydiverzitású nemzetségek (pl. Rubus, Rosa, Potentilla, Mentha, Hieracium) kiváló monográfusaként irt le ma is fennálló fajokat Egyetemi tanársegéd, fő reáliskolai, majd egyetemi tanárként oktatott, Ausztriában, Németországban épített kapcsolatokat, gyűjtött tapasztalatot. Botanikai kutató utakat főleg az Alföldön, a Bánság és a Balaton vidékén, Vas megyében és Horvát-Szlavon földö tett, de a Zempléni hegység területét is érintette. Tapasztalatai, gyüjtései nyomán megirta Abauj-Torna vármegye flóráját (1896). Ebben irta le új fajként a hegység eredeiben ma is elterjedt Pannon ill. É.- és K.-Kárpáti bennszülött növényt, az abaúji galajt = Galiium abaujense. Számos értékes fajt gyűjtött (pl. dunai szegfű = Dianthus collinus: Abaújszántó, magyar nőszirom = Iris hungarica ma: I. aphylla ssp. hungarica: Abaújszántó, Melandrium noctiflora ma: Silene n.: Abaújszántó, Tállya, magyar kőhúr = Minuartia frutescens ma M. hirsuta ssp. f.: Tállya, homoki vértő = Onosma arenaria: Abaújszántó). Gyakori faj a mészkerülő tölgyesekben az általa az É.-i és a K.-i Kárpátokból leirt abaúji galaj = Galium abaujense!

CHYZER KORNÉL (1836-1909) eredetileg orvos, természettudós. A Pesti és Bécsi Egyetemen tanult, ahol természetrajz-tanári oklevelet szerzett, előbb muzeológus majd Zemplén megye tisztifőorvosa lett. Emellett botanikai kutatásokkal jelentős szerepet játszott a megye flórájának feltárásában is. Számos értékes adatot publikált (pl. nemes cickafark = Achillea nobilis subsp. neilreichii,deres tarackbúza = Agropyron intermedium ma: Elymus hispidus, szűrke galaj = Asperula glauca, édeslevelű csűdfű = Astragalus glycyphyllos, mezei fejvirág = Cephalaria transsylvanica, kétéltű keserűfű = Polygonum amphibium ma: Persicaria a.,lenlevelű zsellérke = Thesium intermedium ma: T. linophyllon).

SIMONKAI LAJOS (1851-1910), előző kor- és vetélytársa, kiváló és alapos felkészültségű flórakutató. Eperjesen Hazslinszky, majd Jurányi (Budapesti Egyetem) és a növényföldrajz terén Kerner A. tanítványa. Budapest környéke, a Bánság és főleg Erdély flóráját kutatta. A Zempléni-hegységből számos adatot közölt hársakról és a zanótokról irt monográfiájában (1888/a, 1888/b) valamint gyűjtő utjairól vannak florisztikai közlései (1877, 1906, 1909), így pl. Pulsatilla adatok.

I. Tábla: (bal o.) Kitaibel Pál, Borbás Vimce, Thaisz Lajos (MTM Fotógyűjteményéből), (jobb. o.) Hazslinszky Frigyes, Simonkai Lajos, Hulják János (MTM Fotógyűjteményéből)

A flórakutatása a XX. században

A XX. sz. elejére a rendszertani tudás, a Karpato-Pannon edényes flóralista jelentősen teljesedik. A kutatók sora mégis dolgozik, van mihez viszonyítani az új adatokat, tapasztalatokat. Ez újabb fellendülést hoz. A Zempléni hegységben további kutatók sora, Thaisz Lajos, Hulják János, Jávorka Sándor, Boros Ádám, Vajda László, Kiss Árpád, Soó Rezső, Hargitai Zoltán. majd Simon T., Baráth Zoltán, Lakatos Endre igyekszik gyarapítani edényes flórára vonatkozó ismereteket.

THAISZ LAJOS. (1867-1937) a sz. elején három florisztikai cikkében (1909, 1910, 1911) számos adatot közöl gyűjtőútjairól – az akkor még Eperjes-Tokaji hegyláncnak nevezett térségből – (pl. hegyi páfrány = Phegopteris dryopteris: ma Ph. connectilis, tőzegpáfrány = Nephrodium thelypteris: ma Thelypteris palustris, saspáfrány = Pteridium aquilinum, ebtippan = Agrostis canina, árva rozsnok = Bromus inermis, nyulánk sás = Carex elongata, mezei árvácska = Viola arvensis,magyar bogáncs = Carduus collinus).

HULJÁK JÁNOS (1883-1942) mintegy két évtizeden át végzett a teljes zempléni térség edényes flóráját feltáró munkát. Sok ritka és gyakori, részben magashegyi, kárpáti jellegű faj felfedezője. Ilyen pl. a védett nagylevelű koronafürt = Coronilla elegans ma: Securigera e., a magashegyi sziklaerdők lakója, amely szórványos előfordulással ma is a flóra egyik ékessége. Számos adata (pl. iszapzsurló = Equisetum heleocharis: ma E. fluviatile, árvarozsnok = Bromus inermis, nyulánk sásá = Carex elongata, piros madársisak = Cephalanthera rubra, pettyegetett lizinka = Lysimachia punctata,) mellett, különösen éles szeme volt a nagyon ritka hibrid fajokra. Így pl. ökörfarkkóró (Verbascum intermedium = V. blattaria x phlomoides, V. brockmülleri = V. V. nigrum x phlomoides), peremizs (Inula hybrida = I. ensifolia x germanica, I. media = I. germanica x salicina) és imola (Centaurea beckiana = C. pannonica x rhenanana, C. szőllősii = C. pannonica x indurata) kereszteződéseket ismert fel és publikált (1937). Unokaöccse HULJÁK PÉTER korunk éles szemű erdész botanikusa, a havasi iszalag = (Clematis alpina) és más ritka fajok felfedezője a Zempléni-hegységben(Hollóháza: Hosszúbérc). Hulják János értékes herbáriumát a Szegedi Egyetem Növénytani Katedrájának adományozta.

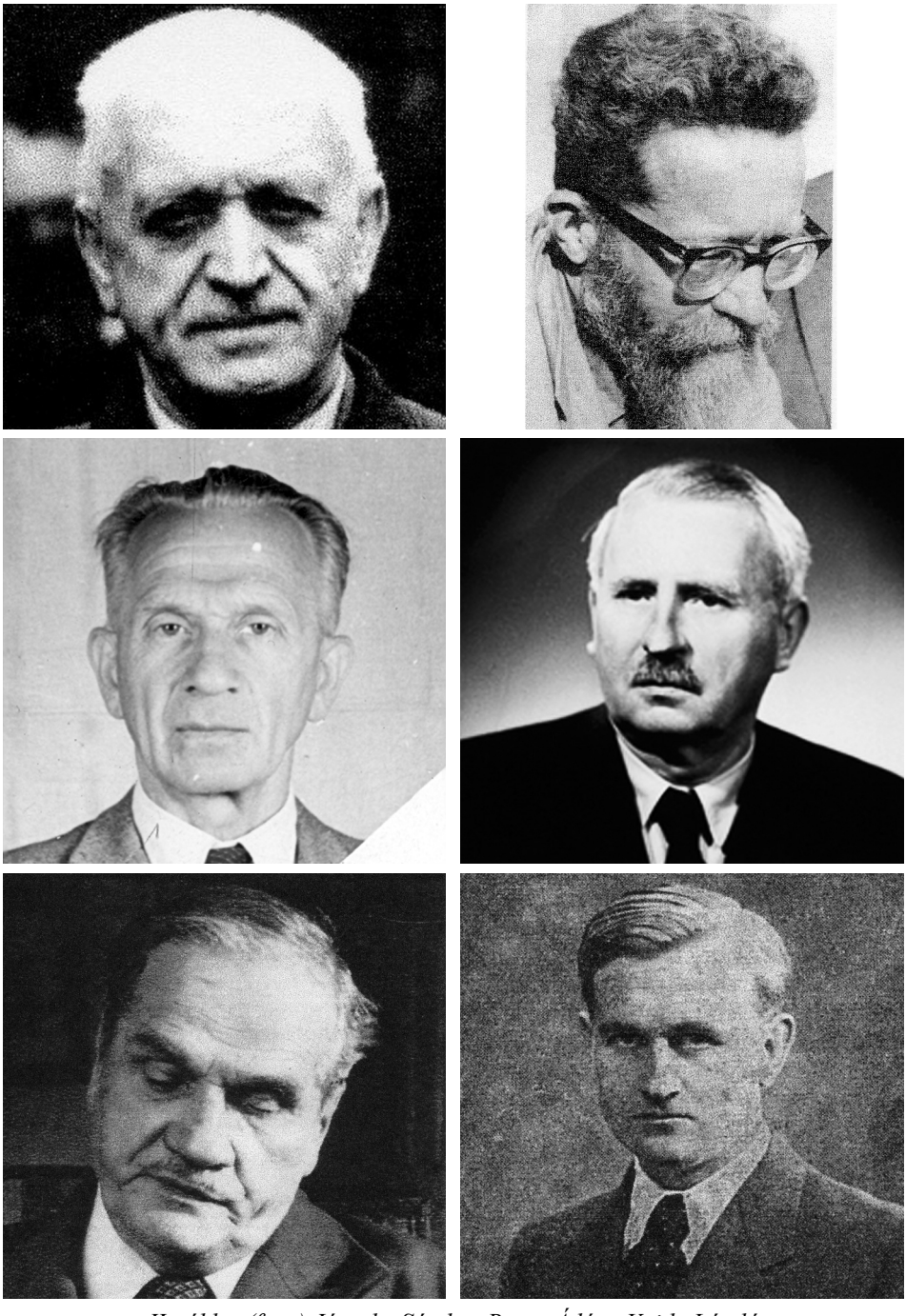
JÁVORKA SÁNDOR (1883-1961) országos munkássága mindenkinek példa, így a Zempléni-hegységben is. Jávorka „Magyar flóra: Flora Hungarica (1925) c. müve és Jávorka – Csapody Vera korszakalkotó remekműve: „A magyar flóra képekben” (Iconographia Florae Hungaricae) újabb szintézise az ismereteknek és jelentősen könnyíti az identifikációs munkát és az adatok értékelését. Könnyíti a terepkutatás tervezését is és az eredmények megvitatását is. Jávorka a Kitaibel-Herbárium feldolgozásával hozzáférhetővé tette a Zempléni-hegységi adatokat. Amellett revizióval segítette Kiss Árpád: Adatok a Hegyalja flórájához c. első –s zerény című – összefoglaló munkáját (1939).

Részt vett a terepkutatásban is az 1933-ban beinduló gyűjtő útak során (Sudich N., Hulják J., Kiss Á., Boros Á., Bánó L., Soó R., Simon T.) . Ekkor – részben közös gyűjtőutakon – lfedezték pl. a mészkerülő erdőkben és nyíres-fenyérekben rejtőző korpafűvek (Lycopodium clavatum, L. complanatum, L. selago, L. annotinum ma: H. selago) számos populációját (jellemző kisérőfajokkal, pl.: csarab = Calluna, ernyős körtike = Chimaphila umbellata., körtike-fajok = Pyrola sp, áfonyák = Vacciniun vitis-idaea, V. myrtillus, macska gyopár = Antennaria dioica). A korpafű populációk szaporodása, terjeszkedése az északi központi részben azóta is egyre jelentősebb mértékű!

SUDICH NÁNDOR (1887-1955). Selmecbányán tanult a sátoraljaújhelyi Erdőrendezőség megteremtője és egykori vezetője volt, egy időszakban Füzéren élt és lakott. Foglalkozott kopárfásítással, a hegyközi medence flórájával. Sok ritka faj, pl. a vörös áfonya felfedezője, az akkor hazánkban rendkívül ritka növényt Füzérkomlóstól ny.-ra a Piszkés-tető sziklagyepjében találta *(Jávorka S. 1935)*. Nevéhez füződik a kárpáti sisakvirág = Aconitum moldavicum első megtalálásai (Hollóháza: Pál-hegy) is. Később a két faj több helyről is előkerült! Munkája során szoros kapcsolatban állt a botanikusokkal, támogatta kutatómunkájukat. A nevét őrzi a veszélyeztetett Sudich –tarsóka = Thlaspi kovátsii subsp. sudichii) amely a Zempléni- hegység egyik legnagyobb ritkasága! *(Buchalla J. 1955)*.

BOROS ÁDÁM (1900-1973) és VAJDA LÁSZLÓ (1890-1983). Előbbi a XX. sz. egyik legkiválóbb magyar floristája is sok adatot közölt Tokaj környékéről (pl. északi fodorka = Asplenium septentrionale, sárgás sás = Carex michelii, kőfali libatop = Chenopodium murale, pusztai árvalányhaj = Stipa joannis: ma S. pennata). A Tolcsva-völgyében túristák által készített fényképről ismerte fel az európai struccpáfrány = Matteuccia struthopteris előfordulását, kiment és begyűjtötte – az addig a hegyvidékről nem ismert – a magashegyi patakok jellemző kísérő faját *(Boros Á.: 1938)*. Amellett –mint másutt is- mindig gondosan feljegyezte, a gyomjellegű (ruderális és szegetalis) fajokat is !

Jelentős érdeme – VAJDA LÁSZLÓ muzeológus, növényfotográfus mohakutatóval együtt – évtizedes alapos kutatás nyomán a hegyvidék mohaflórájának a feltárása. Előbb Vajda közli mohászati eredményeit (1947, 1949), a mohafajok akkori száma 350-re tehető. Majd Boros a német nyelven megjelent művében (Bryogeographie und Bryoflora Ungarns), amely kötet szemlélete és tartalma miatt nemzetközileg is egyedülálló teljesítmény a maga nemében, 6 oldalon mutatja be a zempléni hegyvidék mohavilágát: mohaföldrajzát (1968). Északon jellemző több lucosövi, magas hegyvidéki faj (pl. Bazzani trilobata, Blpeharostoma trichophyllum, Dicranum spurium, Buxbaumia aphylla), a völgyi lápokon tőzegmohák (Sphagnum-fajok) és forráslápi fajok (Aulacomnium palustre, Philonotis caespitosa) egyakpri előfordulása.

II. tábla: (fenn) Jávorka Sándor, Boros Ádám, Vajda László (MTM Fotógyűjteményéből), (lenn) Kiss Árpád, Soó Rezső, Hargitai Zoltán

KISS ÁRPÁD (1889-1968) Sárospatak szülötte, nemzetközileg is kiemelkedő tudós, a Szegedi Egyetem kémia tanszékének professzora, a Zempléni hegység „szerelmese" több évtizeden át pihenésként járta természeti szépségekben gazdag tájait, éles szemmel figyelte és gyűjtötte edényes növényeit. Herbáriumát JÁVORKA S. és több specialista revideálta. Végül saját kutatásai és az irodalmi adatok (70 publikáció ill. szóbeli közlések) figyelembevételével megírta a hegyvidék – és a határos Hernád-völgy és Bodrogköz – edényes flórájának első összesítését (1939), amelyben, mintegy 1500 taxon jelenlétéről és lelőhelyéről tudósított. A Debreceni Egyetem Növénytani Intézetének professzora Soó Rezső, aki munkatársaival szintén kutatta (1932-) a területet, így vélekedett *(Soó R. – Hargitai Z. 1940)* Kiss Árpád. munkájáról: „Munkája sokkal többet nyújt, mint amennyit címe ígér, mert megközelítőleg teljes felsorolását adja kutatási területe edényes flórájának. Egyáltalán kevés hazai flóramű akad, amely több saját adatot, részletes termőhely felsorolást nyújtana, mint Kiss professzor dolgozata". Kiss Á. fajlistája és rengeteg lelőhelyi adata adja kötete zömét, így munkája méltán csatlakozhat a pár éve megjelent korábbi (pl. Boros Á.: Nyírség, 1932, Soó R.: Mátra, 1937. Soó R.: Tiszántul, 1938) hazai kritikai flóraművekhez.

Kiss Árpád munkája a számos gyűjtőút alaposan feldolgozott anyagának és az irodalmi adatok közlésével, az **első összefoglaló flóramű** lett a Zempléni-hegység edényes flórájáról. Mint minden szintézis, fellendítette a flóra további kutatását, etalon, amihez a követők igyekeztek új adatokat, vagy új termőhelyeket felfedezni ill.publikálni. Felfedezte a hegyvidék több ritka és jellemző fajának (pl. a struccpáfárny = Matteuccia a Kemence völgyben, a vörös áfonya = Vaccinium vitis-idses, az óriás zsurló = Equisetum telmateia, a lapos és kapcsos korpafű = Diphasium complanatum ill. Lycopodium clavatum, a dárdás nádtippan = Calamagrostis canescens, fogtekercs = Danthinia decumbens, vitéz kosbor = Orchis militaris, fehér madársisak = Cephalanthera damasonium, füles fűz = Salix aurita, hegyi kökörcsin = Pulsatilla autralis, erdei lednek = Lathyrus sylvestris, a piros pozdor = Scorzonera purpura, kéksaláta = Lactuca perennis, magyar zörgőfű = Crepis pannonica új lelőhelyeit!

SOÓ REZSŐ (1903-1980) egyetemi tanár a debreceni Tisza István Tudományegyetem botanika professzora, később a budapesti Eötvös L. Tudomány Egyetem tanára, akadémikus, sokoldalú és gazdag tevékenysége során zempléni-hegységi gyűjtőútjairól, herbáriumi rendszertani feldolgozásairól több publikációjában (1924-1938) közöl a Zempléni hegységre vonatkozó florisztikai adatokat. Adatai összefoglalása: A Sátorhegységflórájáról című – Hargitai Zoltán közreműködésével írott – munkájában (1940) jelentek meg. Ebben mintegy 21 faj és számos fajalatti taxon (alfaj, varietas, forma) valamint hibrid és számos lelőhelyadat szerepel, amelyekkel gazdagodott Kiss Árpád: Adatok a Hegyalja flórájához c. munkája. E dolgozatban megjelent a hegyvidék növénytársulásainak első áttekintése (20 asszociáció csoport és 37 társulás megnevezése). Képet nyújt az edényes flóra növényföldrajzi jellegéről. Bemutatja a **pannon benn-**

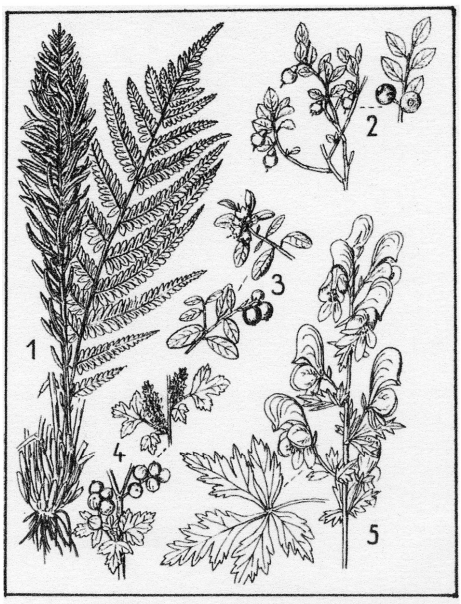
szülött fajokat (pl. magyar perje = Poa scabra, magyar szegfű = Dianthus pontederae, Sudich tarsóka = Thlaspi jankae ssp. sudichii, halványsárga repcsény = Erysimum witmannii ssp. pallidiflorum, Rochel törpezanót = Cytisus supinus ssp. pseudo-rochelii ma: Chamaecytisus rochelii, réti őszirózsa = Aster canus, **a praealpin-kárpáti fajokat** (pl. északi szirtipáfrány = Woodsia ilvensis, struccpáfrány = Onoclea struthiopteris ma: Matteuccia s., szőrös vesepáfrány = Polystichum braunii, lapos korpafű = Lycopodium complanatum, fecskefarkú salamonpecsét = Polygonatum verticillatum, gömböskosbor = Orchis globosus ma Traunsteinera g., füles fűz = Salix aurita, karcsú sisakviráh = Aconitum gracile ma: A. variegatum ssp. g., kárpáti sisakviráh = A. moldavicum, ikrás fogasir = Dentaria glandulosa ma: Cradamine glanduligera, vörös áfonya = Vaccinium vitis-idaea, csengettyűvirág = Adenophora liliifolia, erdei varjúköröm = Phyteum spicatum , szártalan bábakalács = Carlina acaulis. A legnagyobb ritkaságoknak pl. a nagylevelű koronafürt = Coronilla elegans ma: Securigera e., borsóképű lednek = Lathyrus pisiformis, illatos bibircsvirág = Gymnadeia odoratissima, gyapjas csűdfű = Astragalus dasyanthus fajokat tekinti. Lásd még a növényföldrajzi fejezetben!

HARGITAI ZOLTÁN (1912-1945) A debreceni Tisza István egyetemen végzett, ahol kiemelkedő teljesítményéért „sub auspiciis gubernatoris" azaz kormányzógyürüs dfoktorrá avatják. Nagykőrösi-Gimnázium, majd Sárospataki Református Tanítóképző botanikus tanára. Itt készíti gyűjteiből a hegyvidék harmadik jelentős herbáriumát! Később Kolozsvárott a Egyetem Növénytani Intézetében Soó Rezső munkatársa. Sárospatak környéke, később a hegyvidék számos területe flórájának lelkes, ökológiai szemléletű feltárója. Közreműködött Soó Rezső Kiss Árpád flóraművét kiegészítő publikációjának összeállításában. Lásd még a növényföldrajzi fejezetben.

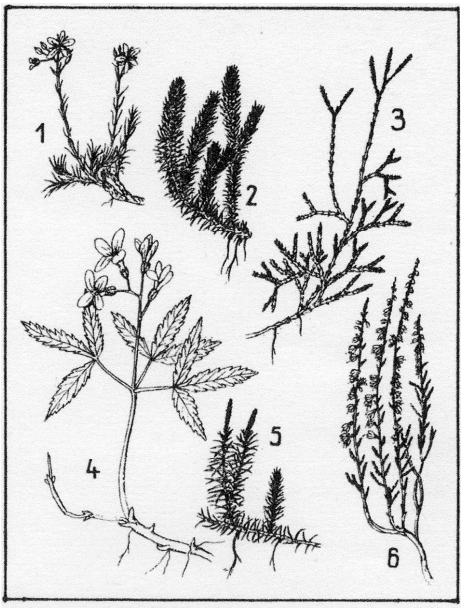
A fekete lonc = Lonicera nigra alhavasi, kárpáti jellegű reliktumfaj Hollóháza melletti felfedezése CSAPODY VERA (1890-1985) kiemelkedő növényfestő-rajzoló művészünk nevéhez fűződik (1954).

SIMON TIBOR (1926-) a debreceni Kossuth Egyetem Növénytani Intézetének munkatársa, majd a budapesti Eötvös L. Tudományegyetem Növénytani és Növényföldrajzi Intézetének oktatója, utóbbinak később professzora. Az Alföldön (Hajdú-Bihar, Szabolcs, Szatmár-Bereg)i végzett botanizálás után jutott el a Zempléni-hegységbe, ahol megragadta a táj alig zavart természeti gazdagsága, szelíd szépsége. Az 1950-1980 években rendszeresen ismerkedett a gazdag flórával. Felkereste az elődök által megfigyelt értékes és jellemző fajokat (pl. sisakvirágok, havasalji rózsa, havasi ribiszke, csengettyűvirág, a Gyertyánkúti-rétek 14 orchidea faját). Maga is gyűjtött és feljegyzett a területen, tanulmányozta az erdő- és sziklagyep-társulásokat. Több publikációjában (1977, 1992, 2005a, 2005b, kb. 120 lelő- ill. termőhelyről) mintegy 1800 adata szerepel. Munkáiban jelzi a flóra és a növénytársulások kettős jellegét, a pannon-kontinentális-szubmediterrán és a „kárpáti" (magashegyi) flóra együttes jelen-

létét. Többek között a mediterrán téglaszínű lednek = Lathyrus sphaericus, a parti fűz = Salix elaeagnos, kis rence = Utricularia minor felfedezője és más ritka fajok pl. a korpafűvek: Lycopodium complanatum, Huperzia selago, L. annotinum a zöldike = Coeloglossum viride, a sokcimpájú holdruta = Botrychium multifidum a a nagylevelű koronafürt = Coronilla elegans ma: Securigera e. új lelőhelyeinek megtalálója. A lapos korpafű karcsúbb, vékonyágú, tölcséres hajtású változatát a tölcséres korpafűnek vélte, amit a későbbi DNS vizsgálat (Sramkó G., Takács A., Molnár V. A. 2012) nyomán helyesbíteni kellett (morfológiai alapon átmenet a lapos és tölcséres korpafű között, = Lycopodium zeileri Rouy).

1. Matteuccia struthiopteris, 2. Vaccinium myrtillus, 3. Vaccinium vitis-idaea, 4. Ribes alpinum, 5. Aconitum gracile

1. Minuartia frutescens, 2. Huperzia selago, 3. Diphasium complanatum, 4. Dentaria glandulosa, 5. Lycopodium annotinum, 6. Calluna vulgaris

1. ábra. A hegyvidék jellemző növényfajai (Csapody Vera. rajzai)

A mohákra is figyelmet fordított, elsősorban a társulástani felvételezések során, de azoktól függetlenül is gyűjtött lucosövi fajokat (pl: Bazzania trilobata, Blepharostoma trichophyllum,, Dicranum spurium, Ptilium crista-castrensis, Mnium punctatum, Thuidium tamariscinum) és a mészkerülő tölgyesekben és bükkösökben gyakori fehérlő vánkosmohát = Leucobryum glaucum.

Saját és munkatársai kutatási eredményeit részletesebben bemutatja a Zempléni-Tájvédelmi Körzetről megjelent kötetben *(Baráz Cs., Kiss G. szerk. 2007)* megjelent fejezet *(Simon T., Matus G., Pelles G., Tóth Z., Vojtkó A.)*, amelyben a

növényvilág kutatásáról, a flóra és a vegetáció általános jellemzéséről, majd a hegyvidék résztájainak, „szentélyeinek" növényvilágáról és természetvédelméről nyerhet tájékoztatást az olvasó. Lásd még a növényföldrajzi fejezetben!

LAKATOS ENDRE (1928-1995) a szikszói gimnázium tanára, egy ideig mint az MTA Növényvédelmi Kutató Intézet dolgozója a hazai ruderális és segetalis gyomnövényzetel foglakozott. A Zempléni-hegységben főleg a Hernád-völgyben és a Szerencsi-Domságon tett utjain gyűjtött, florisztikai és cönológiai adatokat. Felfedezte Szentistvánbaksánál a löszfalom termő – a vidékről kihaltnak hitt – ősi pontus-pannon pusztai növényt a tátorjánt = Crambe tataria (1964). A Szikszói Gimnáziumban –ahol tudományos érdeklődését a teljes megnemértés kísérte, több tanítványt nevelt, akik sikeres egyetemi felvételit tettek (pl. Farkas József mikrobiológus, aki később a Cserehát flórájának egyik kutatója lett). Lásd még a növényföldrajzi fejezetben!

III. Tábla: (fenn) Baráth Zoltán, Juhász-Nagy Pál, (lenn) Tuba Zoltán, Simon Tibor

ISÉPY ISTVÁN (1942-) az ELTE Botanikus Kertjének igazgatója, botanikus. A Zempléni-hegységben a múlt század második felében gyűjtött edényes flóra adatait – szíves engedélyével – tehettem közzé *(Simon T. 2005/b)*.

BARÁTH ZOLTÁN (1924-1982) a Kertészeti egyetem oktatója, majd az MTA Vácrátóti Botanikai Kutató intézetének munkatársa. A lapos korpafű új lelőhelyéről és a Hegyaljai szőlők gyomflórájáról közölt adatokat (1963/a, 1963/b, 1966). Publikálatlan adatait pár éve megjelent dolgozatomban tehettem közzé *(Simon T. 2005/b)*.

BALANYÍ LÁSZLÓ (192-) békési országjáró biológus tanár 1959-évi útinaplója (Kézirat) Sárospatak környékéről (Bodrog-ártér: pl. Thalictrum flavum, Senecion nemorensisi ma: S. germanicus, Páncél-hegyről: pl. Dorycnium germanicum, Trifolium rubens, Kőkapu-Pengőkő utvonal növényeiröl: Pl. Chamaenerion angustifolium, Dianthus deltoides Epilobium roseum, Scirpus sylvaticus) néhány érdekesebb fajról tanúskodik). Mintegy 300 adatát 1997 májusában juttatta el hozzám.

VERSEGHY KLÁRA (193-) lichenológus (zuzmókutató) a 70-es években több gyűjtő utat tett a hegyvidéken, amelynek eredményei többek között magashegyi sziklalakó fajok (pl. leveles köldökzuzmó = Umbilicaria polyphylla, kormos köldökzuzmó = Lasallia pustulata, a tokaji tányérzuzmó = Parmelia tokajensis ma : P. tinctina, koszorus szépzuzmó = Caloplaca coronata) amelyek számos adatával együtt a Természettudományi Muzeum Növénytárának gyüjteményében és a később megjelent (1994) Magyarország zuzmóflórájának kézikönyvében megtalálhatók.

A flórakutatás 1980 után

A „jelen időszak" 3 évtizede, belenyulva a XXI. századba az újabb, széleskörű flóraadatgyűjtések időszaka lett. A Flora Europaea kötetek, a hazai határozó könyvek megjelenése, a közlési lehetőségek (pl. BOTANIKAI KÖZLEMÉNYEK, KITAIBELIA, KANITZIA, FLORA PANNONICA) indukálta fellendülés eredményeképen 1980-tól újabb „népes" korosztályok kapcsolódtak a Zempléni-hegység flórájának kutatásába is. A hatalmas térség természetközeli változatos tájai, növényzete, szépsége jelentős „népességre" gyakorol vonzó hatást.

BARTHA DÉNES soproni egyetemi tanár, korábban erdőfelügyelőként, első florisztikai munkájaként – saját és irodalmi adatok alapján – összeállította Sárospatak és környékének edényes flóráját (1982).

TUBA ZOLTÁN (1951-2009) korábban az MTA ÖBKI kutatója, majd a gödöllői Egyetem tanára főleg Sárospatak környékéről közölt –HERCZEG CSABÁVAL együtt értékes adatokat korpafüvekről (1986). Majd MARSHALL ZOLTÁN munkatársával együtt erdőssztyeppes termőhelyekről 36 védett és 12 ritka faj előfordulásáról, ezen belül új növényekről számolnak be (2009).

Pl. Dryopteris dilatata, Pulsatilla montana, Adonis vernalis ,Phlomis tuverosa, Platanthera chlorantha, Nepeta nuda, Achillea ochroleuca, Stipa dasyphylla. Lásd még a növényföldrajzi fejezetben!

VOJTKÓ ANDRÁS (1960-) Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola tanára jelen századunk elején (2003-2005), főleg a hegyvidék északi részén nagyszámú (mintegy 780) értékes adatot gyűjtött. Ezzel jelentősen gazdagodott a területre az un. „jó" fajok és lelőhelyeik száma. Pl. Aconitum moldavicum, Cardamine glanduligera, Carex hartmannii, C. elongata, Dryopteris expansa, Geranium palustre, Petasites albus, Ribes alpinum, Rosa pendulina. Lásd még a növényföldrajzi fejezetben!

A teljesség igénye nélkül további kiváló és lelkes fűvészek, botanizálók nevét és néhány értékes, jelentősebb florisztikai eredményét (többszerzős cikk esetében az első szerzőnél) az alábbiakban foglalhatjuk össze.

Baros Zoltán, Egri Károly (Császárgalóca = Amanita caesarea, Farkastinórú = Boletus calopus), Druzsin József (korpafüvek), Facsar Géza (Vadontermő-rózsák), Farkas Roland, Farkas Sándor (vékony szárú palástfű = Alchemilla filicaulis), Farkas Tünde (nagy pacsirtafű = Polygala major, hegyi kökörcsin = Pulsatilla montana, csinos árvalányhaj = Stipa pulcherrima), Gulyás Gergely (pontuszi nőszőfű = Epipactis pontica), Hulják Péter (pl havasi iszalag = Clematis alpina, kövi szeder = Rubus saxatilis, havasi ribiszke = Ribes alpinum), Király Gergely – Király Angéla (mirigyes fűzike = Epilobium ciliatum, szagos párlófű = Agrimonia procera), Lájer Konráf (északi sás = Carex hartmannii),Lökös László (zúzmók), Marschall Zoltán (magyar nőszirom = Iris aphylla subsp. hungarica, lásd még a növényföldrajzi fejezetben), , Matus Gábor (Északi szir-tipáfrány = Woodsia ilvensis, gyík-hagyma = Allium angulosaum, fehér májvirág = Parnassia palustris, lásd még a növényföldrajzi fejezetben), Mercsák László, Molnár Csaba (pl. tavaszi kérészpáfrány = Anogramma leptophylla), Molnár V. Attila (bodzaszagú ujjas kos-bor = Dactylorhiza sambucina), Nagy G., Papp Viktor Gábor, Pintér István, Pelles Gábor (pl. karcsú nőszőfű = Epipactis gracilis), Pifkó Dániel (bozomtos zanót = Cytisus hirsutus ma: Chamaecytisus triflorus), Pócs Tamás (Hilpertia velenovskyi), Schmotzer András, Somlyai Lajos (havasi turbolya = Anthriscus nitida, hegyi-páfrány = Oreopteris limbosperma, részegkorpafű = Huperzia selago), Sramkó Gábor (lapos korpafű = Diphasiastrum) , Szerényi Gábor, Szmorád F., Boldoghné Szűcs F., Terpó András (vadkörte = Pyrus), Tóth Zoltán (pl. kobold moha = Buxbaumia aphylla, erdei ujjas kosbor = Dactylorrhiza fuchsii, lásd még a növényföldrajzi fejezetben), Türke Ildikó Judit (pl. vöröses hagyma = Allium marginatum, pettyegetett őszirózsa = Aster sedifolius, csillag-őszirózsa = A. amellus), erdei szellőrózsa = Anemone sylvestris, virágos kőris = Fraxinus ornus, pettyegetett, Virók Viktor (pl. nagy gombafű = Androsace maxima), Vojtkó András (szőrös veseáfrány = Polystichum braunii, javasi turbolya = Anthriscus nitida, medvehagyma = Allium ursinum, lásd még a növényföldrajzi fejezetekben), Van Zanten,B. O. (Bryum-fajok), Zólyomi Szilárd és mások adat szolgáltatásai!

Növényföldrajzi, növényszociológiai és ökológiai kutatások a zempléni hegységben

A rendszertani- és flóraismeretre az erősödő növényföldrajzi, ökológiai és természet-védelmi szemlélet is megtermékenyítőleg hatott. Az 1920-as években Európa-szerte kezdetét veszi a növényszociológiai (= növénytársulástani, növénycönológiai) kutatás *(Braun-Blanquet J. un. középeurópai iskolája, 1928)*, eredményei hazánkban is ösztönözték a vegetáció finomszerkezetének, önszerveződésű egységeinek a kutatását. Előbb a debreceni, majd a kolozsvári s végül a budapesti egyetemen „szervezetten" – legalábbis egységes módszerrel („kvadrátmódszer: a négyzetek faji összetételét, hasonlóságát, szintézisét, információ tartalmát alapul véve) dolgozik mint „iskolavezető" szerzőpár": Soó Rezső, Zólyomi Bálint és munkatársaik, tanítványaik több korosztálya és más szimpatizáns vagy rokon csapatok (Máthé Imre, Felföldy Lajos, Hargitai Zoltán, Balázs Ferenc, Tímár Lajos, Pócs Tamás, Simon Tibor, Jakucs Pál, Fekete Gábor, Horánszky András, Borhidi Attila, Járai-Komlódi Magda, Sz.Lacza Julia, Horváth A. Olivér, Bodrogközy György, Kovács Margit, Csapody István, – Kevey Balázs, Lájer Konrád, Kun András és mások) több mint 1000 publikációban *(lásd in Soó R. 1978)* irják le és közlik a hazai növénytársulásokat.

A Zempléni-hegységben is Soó Rezső indította a növényszociológgiai kutatást. Majd Hargitai Zoltán, Simon Tibor, Juhász-Nagy Pál, Vojtkó András tanulmányozták a növénytársulásokat, termőhelyi viszonyaikat, Simon Tibor, Horánszky Andrással, Borhidi Attilával, Juhász-Nagy Pállal, majd Vojtkó András áttekintő és részletes vegetáció. térképeket készítettek. Tuba Zoltán sárospataki patrióta, főleg a határos Bodrogköz növényföldrajzi, cönológiai és ökológiai feltárására szervezett kutatás irányítója és végzője volt.

A Zempléni hegységben SOÓ REZSŐ írja le a kőkapui tőzegmoha láp egyes társulásait (1938). A völgyi hordalék gátja mögött kialakult lápterület és a később megismert Komlóska-völgyi lápok jelentős reliktum fajok őrzői, **ma fokozottan védett** területek. Uralkodó társulás a gyapjúsásos láprét (Eriophoro latifolii-Caricetum diandrae) amelynek a szívében pedig csillagsásos tőzegmohás láprét (Carici echinatae-Sphhagnetum) égerrel szegélyezett kicsiny foltja virul. Állománya értékes, boreális jellegű fajoknak nyújt termőhelyet, amelyen gyakoriak lucosövi tőzegmohák (Sphagnum palustre, S. contortum) szőnyegében cirkumpoláris tőzeglápfajok (pl. töviskés sás = Carex echinata, széleslevelű gyapjú-sás = Eriophorum latifolium, füles fűz = Salix aurita, fehér májvirág = Parnassia palustris élnek. Soó – a Hargitai közreműködésével írott kiegészítő flóra közleményükben először a terület „növényszövekezeteinek" vázlatát: a csoportok és a társulások (összesen 37) megnevezését (1940).

Tanítványa aki később munkatársa is lett HARGITAI ZOLTÁN folytatja a növénytakaró feltárását. Tanulmányában (1940) a Sárospatak környéki„előhegyek" andezit és riolit vulkáni kőzetein ill. ezek tufáin kialakult, a Hegyaljára jellemző tipikus pannon-kontinentális jellegű, közel természetes

sztyepprétek leggyakoribb növénytársulását az un. északi sztyeprétet (Pulsatillo montanae-Fetucetum rupicolae) és a gyepállományok környezeti feltételeit mutatja be. Rámutat az egykori ősi erdőssztyepp átalakulásának a menetére (szukcesszió), a gyep faji összetételének és talajainak változásaira. Ökológiai szemlélete még jobban kifejzésre jut a Mogyoróstetői forráslápról készített és publikált (1942) tanul-mányában. A Zsidórét kiterjedt kaszálórétjei egy forrásmedencéjében fűzlápjából ered az erecske, amely mikrotermőhelyek mintázatát és hozzá rendeződött növényállományok és társulások (6) tarka szőnyegét hozta létre. Minderről Hargitai térképet rajzolt és szemléletes leírást adott. A 6 növénytársulás (hegyi szárazrét:10 minta, szőrfűgyep:7 minta, gyapjúsásos láprét: 5 minta, fekete sásos láprét: 3 minta, hengeres sásos láprét: 13 minta, tőzegpáfrányos fűzláp: 9 minta) cönológiai képét hat – gazdag információtartalmú-szintetetikus táblázaton örökítette meg. A későbbiekben öt Sárospatak-környéki termőhelyen (sztyepprét, kaszáló, éger-gyertyán liget, kocsánytalan tölgyes és gyertyános-tölgyes mintaterületeken) – tanítványai bevonásával végzett- mikroklíma mérésekkel állapította meg a fényintenzitás, léghőmérséklet, a relatív légnedvesség, párolgási értékek napi menetét (1943). Mindezzel akkor úttörő munkát végzett, a cönológiai érték mellett az ökológiai háttér változók mérésére, értelmezésére példát mutatott! Korai halála jelentősen lassította a hazai növényökológiai kutatás kibontakozását.

SIMON TIBOR (1926-) mintegy háromévtizedes bejárás és terepmunkája során a hegyvidék sziklagyepjeit, sziklai cserjéseit majd a bükkös, gyertyán- és tölgy elegyes erdei növénytársulásait tanulmányozta. Cönológiai felvételeket készített, egy-egy társulás szintétikus táblázatait egymással összehasonlította *(Soerensen index, Simon T., Jurassa M. 1970)*, majd azonosította, figyelem bevéve a korábbi hazai feldolgozásokat *(pl. Soó R. syntaxonómiai munkái, Horánszky A. Szentendre-Visegrádi-hegység 1964, Fekete G. Gödöllői dombvidék 1965 Kovács Margir: Mátra, 1971,)*.

Eredményeit a részletes szintetikus táblázatokkal monográfia kötetben tette közzé *(Simon T. 1977)*. Ebben először a hegyvidék természeti képének (geológia, vízrajz, klíma, talajok, flóra, növénytársulások, vegetációtörténet) általános jellemzését vázolja, majd a kutatás módszereit

A monográfia egyik fejezetében beszámol a vegetációtörténeti kutatásról. Ennek keretében – Járainé Komlódi Magda közreműködésével – tőzegfurást végeztek (1967) a kőkapui tőzegmohás és a Tokár-tetői fűzlápon. A nyert mintákat pollenanalizis módszerével elemezték *(J. Komlódi M., Simon, T. 1971)*. A nyert pollenspektrumból megállapították, hogy a Kőkapui láp a posztglaciális időszak Sub-Boreál fázisában (kb. 4000 éve) égeres és bükkerdő (kevés nyír, tölgy) övezetben keletkezett, a Tokár-tetői az Atlanti-fázis maradványa, (kb. 6000 éve), utóbbi hasonló környezetre: u. annyi bükk, de több tölgy jelenlétére utal, de az ürömpollen mennyisége egyben hegyi sztyepp közelségét is jelzi. Tehát a láposodás a korább melegebb fázis („mogyorókor") utáni lehűléssel következett be!

Simon T. a növénytársulások kutatása és az adatok szintézise eredményeképen leírta a hegyvidék sziklagyep- és erdőtársulásait, azok cönológiai és ökológiai jellemét. Így megállapította, hogy az árnyas sziklákon több mohákban gazdag un. „bevonat" társulás él: **juhcsenkeszes-hamuszínű moha társulás = Festuco ovinae-Rhacomitrietum, juhcsenkeszes szőrmoha társulás = Festuco ovinae-Polytrichetum** és a **szilikátszikla bevonat-társulás = Hypno-Polypodietum.** Ezekből **a két első újnak bizonyult**! Emellett számos adatot közöl a mohás társulások ökológiájáról, a fajok igényéről, pH és vízellátottság indikációjáról.

A napfényes sziklákon a belső vulkáni övezet szikláin is előforduló, itt gyakori gyep a **nyílt szilikát sziklagyep = Minuartio-Festucetum pseudodalmaticae.** Ennek záródó változata valamint a nyers sziklafelület érdes perje (Poa scabra) gyep faji összetétele a nyílt gyephez viszonyítva fokozatosan változó, attól nem elkülöníthető, azaz szubasszociációknak értékelhető! Sziklapadokon, sarkokban, 18 termőhelyen –ahol megáll a nedvesség- a kárpáti jellegű **északi gyöngyvessző cserjés = Waldsteinio-Spiraeetum mediae** erős mohaszinttel (Rhytidium rugosum) 18 jellemezhető állományait azonosította. A védett faj fehér virágai többször már április végén nyílnak. Az erdőtársulásokról készített mintáit Soerensen hasonlósági indexe és a lengyel iskola: Falinski (1960) un. dendrit módszerével dolgozta fel. Így állapította meg, hogy a hegyvidéken 10 erdőtársulás tenyészik. A 700 m tszf.-i tetőkön kárpáti jellegű **hegyvidéki bükkös = Aconito-Fagetum** jellemző! Kárpáti karakterű fajai pl. az ikrás fogas-ír = Cardamine glanduligera, a völgycsillag = Astrantia major, pávafarkú salamonpecsét- = Polygonatum verticillatum.) Lentebb és az északias lejtőkön általában jellemző az **északi-középhegységi = Melittio-Fagetum**-társulásból álló öv, ebben jellemző pl. a tavaszi lednek = Lathyrus vernus, sárga tyuktaréj = Gagea lutea. A meredek, köves lejtőkön **törmeléklejtő-erdő = Mercuriali-Tilietum)** állományai élnek. Lombkoronaszintjében a hegyi juhar = Acer pseudoplatanus, magas kőris = Fraxinus ecelsior, nagylevelű hárs = Tilia platyphyllos gyakori, jellemző lágyszárúk az erdei szélfű = Mercurialis perennis, tündérfürt = Aruncus sylvester, havasi turbolya = Anthriscus nitida, Alatta (ált. 500-600 m tszf. **a hegyvidéki gyertyános-tölgyes = Carici pilosae-Carpinetum** öve következik. Árnyas, cserjeszegény állományai a kodomináns gyertyán = Carpinus betulus és kocsánytalan tölgy = Querrcus petraea kodominanciájáról és számos bükköskísérő (Fagetalia) fajáról (erdei kutyatej = Euphorbia amygdaloides,szagos müge = Galium odoratum, kis télizöld = Vinca minor) felismerhető.

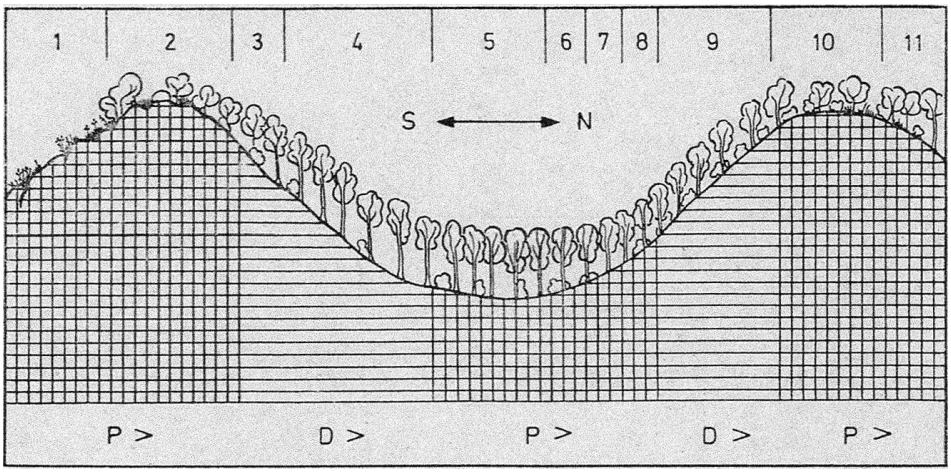
Jellemző társulásai a hegyvidéknek, a mészkerülő lomberdő társulások. Gyakori **a középhegységi mészkerűlő tölgyes Luzulo-Quercetum subcarpaticum** ma: Deschampsio flexuosae-Quercetum sessiliflorae). „vezérfaj" a bennszülött abaúi galaj = Galium abaujense. **Új társulás lett hazánkból** a sziklás gerinceken tenyésző **szilikátszikla erdő = Sorbo-Quercetum petraeae.** Jellemző fajok a bi-

bircses nyír = Betula pendula, lisztes berkeny = Sorbus aria, érdes perje = Poa scabra, hegyi hagyma = Allium montanum, barátszegfű = Dianthus carthusianorum. Az állományban acidofil és termofil fajok együtt fordulnak elő! Hasonló állományokkal az É.-erdélyi Kőhát-hegységben találkozott a szerző!

Elég gyakorinak bizonyult a lágyszárúakban és mohákban gazdag **mészkerülő bükkös = Luzulo nemorosae-Fagetum.** Jellemz fajai a névadókon kívül az erdei sédbúza = Drschampsia flexuosa, nyír = Betula pendula, a vánkosmoha = Leucobryum glaucum hatalmas párnáival. A kiterjedt tölgyes övezet leggyakoribb társulása a **középhegységi cseres-tölgyes = Quercetum petraeae-cerris.** A Zemplénben hiányzik belőle a csertölgy. Jellemzői: a hegyi sás = Carex montana, bársonyos tüdőfű = Pulmonaria mollisssima, tavaszi kankalin = Primula veris, fehér pimpó = Potentilla alba. Helyenként (pl. Kemence-völgy) szubasszociáció értékű állomány él, a **középhegységi rekettyés-tölgyes = Genisto pilosae-Quercetum.** A hegyvidék peremi részein, délies lejtőin a hegyi kontinentális tölgyesek és bokorerdők társulásaiból kimutatta az ősi **sajmeggyes bokorerdő = Ceraso mahaleb-Quercetum pubescentis** és a **melegkedvelő tölgyes = Corno-Quercetum pubescentis** jelenlétét. Előbbi jellemző faja a virágos kőris = Fraxinus ornus és a védett dunai szegfű = Dianthus collinus, utóbbi állományaira jellemző a festő pipités = Anthemis tinctoria és a védett tarka nőszirom = Iris variegata. Mindkettő valódi erdős-sztyepp faj! A fentiekben ismertetett 5 sziklagyep gyep- és 11 erdőtársulás azonosításához a szerző a termőhely tulajdonságain, az állomány fiziognómiáján és a jellemző fajokon alapuló határozókulcsot is készített!

A monográfia tartalmazza két mintaterület (Riolit alapkőzet: Lackó-hegy-Gilevár, Andezit alapkőzet: Háromhuta: Nagykirályos-Soltész-hegy) gerinc) a társulások és erdőtípusok területi eloszlását bemutató 1:10000-es vegetációtérképét. A térképezést 1954 és 1955 években Simon Tibor, Horánszky András, Borhidi Attila és Juhász-Nagy Pál készítették. Ezenkívül ugyancsak a monográfiában jelent meg először a Jakucs Pál által szerkesztett a hazai vegetáció 1.200000-es térképének Zempléni-hegységi lapja, amelyet Simon Tibor állított össze *(Simon T. 1977)*

A monográfia másik fejezetében Simon T. az erdei ökológiai fajcsoportok *(Csapody I. et al. 1963)* és a sziklagyep és erdőtársulások cönológiai táblázatainak felhasználásával elemezte a Zempléni-hegységben a fajcsoportok (citoökológia) ill. társulások fajlistáiban (cito-cönológia) a diploid és poliploid fajok arányát. Az arányok a W-érték – R-érték koordináta-rendszerben határozott elhelyezkedést mutattak. Legjobban akkor, ha a társulások gyepszintjének fajait vette tekintetbe. Kiderült, hogy a szélsőséges (száraz, nedves) termőhelyeken a poliploidok túlsúlya, közepes vízellátottságú termőhelyeken a diploidok túlsúlya jellemző *(2. ábra)*. Ez a poliploidia evolúciós előnyét, a poliploid fajok jobb életrevalóságát s egyben a lágyszárú szint érzékeny indikátor-szerepét is igazolta.

2. ábra. Zempléni-hegységi növénytársulások térszín diagramja. A poliploid és diploid túlsúlyú társulások (a lágyszárú szintek indikációjának figyelembevételével) a térszín eltérő helyein fordulnak elő. A poliploid túlsúlyú termőhelyek kockázással, a diploid túlsúlyúak vízszintes vonalkázással jelöltek. 1. Szilikát-sziklagyep, 2. szilikát sziklaerdő, 3. fehér perjeszittyós kocsánytalan tölgyes, 4. bükkös sásos gyertyános-tölgyes, 5. podagrafüves gyertyános-tölgyes, 6. szagos mügés gyertyános-tölgyes, 7. felemáslevelű csenkeszes kocsánytalantölgyes, 8. ligeti perjés kocsánytalan tölgyes, 9. u. az mint a 3., 10. mészkedvelő tölgyes, 11. karcsú perjés kocsánytalan tölgyes.

Az első Zemplén-kutató Konferencia ülésén (2006), előadást tartott a Zempléni-hegység botanikai értékeiről *(Simon T. 2006)*, amikor figyelembe vette az újabb kutatási és részben syntaxonómiai egységeket és nevezéktani eredményeket. Közli a fokozottan védett (6), a védett (169) és az unikális fajok (11) számát és vázolja a növénytársulások számát (összesen 63!) és rendszerét, termőhelyeit és jellemző fajait. Megjelölte (Fd. = további kutatásra és feldolgozásra érdemes) cönológiai egységeket.

A flóra jelleg és a társulások elhelyezkedésének elemzésével kimutatta, hogy a kárpáti jellegű flóra és társulások két „szigete" (északi központi rész és a Milic-csoport) a hegyvidék északi felén belül a kárpáti flóratartományhoz sorolható *(Simon 2005b)*!

A Zempléni Tájvédelmi Körzet 1984.ben megszületett. Felöleli lényegében a Zempléni-hegység északi-központi részét a Nagy-Milic hegycsoporttal együtt. A Zempléni Tájvédelmi Körzet előkészítő munkálataiban, mint botanikai szakértő folyamatosan részt vett. Főleg a különlegesen értékes termőhelyek, „szentélyek" kijelölésében, leírásában, védelmük kidolgozásában sok esetben tanácsadóként rendelkezésre állt. Sajnos harcunk, amelyet a ZTK nemzeti parkká való nyilvánításáért – a Debreceni Egyetem képviselőivel és Tuba Zoltánnal együtt folytattunk az éppen illetékes minisztériummal, eddig nem járt eredménnyel.

Meg kell említeni, hogy terepi munkánk során az erdészetektől, az erdőrendezőségektől, azok szakembereitől sok segítséget kaptunk. Ennek komoly hagyományai vannak. A múlt század első felében a fentebb említett Sudich Nándor jelentős mértékben Jávorka és Kiss Árpád és kortársaik terepkutató munkáját. A 20. sz. második felében a soproni erdészeti karon végzett mérnököktől, akik tanulmányaik során mestereiktől: pl. Magyar Páltól, Fehér Dánieltől és Mayer Antaltól értékes biológiai szemléletet is kaptak. Többek között Emry János, Mohi György, Bartucz Ferenc Koronky István, Magyari …… részben a terepmunka vagy szakmai beszélgetések során, részben utaztatással, szállással segítették munkánkat. Egyszer Káldy József kezdeményezésére a területkezelő erdészek részére terepbejárásos botanikai és erdőtipológiai alapismereteket taníthattam. Megbecsülték munkákat, s a helyi civil Erdészeti Egyesület a „Zempléni Aranyszarvas Nagydíjjal" köszöntött (1977), amelyet zempléni-hegységi tudományos tevékenységért adományoztak.

Kisebb nagyobb mértékben és időszakban többen végeztek értékes kutatásokat, anyag és adatgyűjtést. JUHÁSZ-NAGY PÁL (1935-1993) az ELTE Professzora korábban részt vett a hegyi rétek cönológiai feldolgozásában és társulás térképezésben. Cönológiai felvételei alapanyagul szolgáltak bizonyos szerkezeti modellei kidolgozásában. LAKATOS ENDRE (1928) szikszói tanár a Szerencsi Dombság és a határos Hernád völgy növénytársulásait (fűzligetek, mészkerülő tölgyesek, lejtősztyeprétek) dolgozta fel egyetemi dokotori értekezésében *(Kézirat, 1967)*. BARÁTH ZOLTÁN az MTA Ökológiai-Botanaikai Intézete kutatója irta le a Hegyaljára jellemző, a felhagyott szőlők és gyümölcsök mély talaján terjeszkedő hegyaljai erdőssztyepprétet = Stipetum stenophyllae pannonicum inuletosum hirtae ma: Inulo hirtae-Stipetum tirsae új növénytársulást (1967). SEREGÉLYES TIBOR botanikus, természetvédelmi szakember (195-200) az ELTE oktatójaként SIKLÓSI ENGELBERT szakdolgozó közreműködésével a patakmenti hegyi égerligetek = Carici brizoidis-Alnetum) és fűzelegyes ligetek társulásait tanulmányozta. Munkájuk kézirat (szakdolgozat) maradt. AGÓCS PÉTER tanítványaival *(Mihályi Z., Szentpéteri S., 1988)* fedezte fel a havasi varázslófűvet = Circaea alpina) a Vakaró-völgyben *(v.ö. még: Simon T. 2001)*. De sajnos egyidejüleg Sopron-környéki eredetű (tehát feltehetően alpi honosságú) Teleki-virágot = Telekia speciosa honosított Rostalló környékén. Azóta mint új „adventív" terjed, több helyen is feltűnt a patakok mentén.

TUBA ZOLTÁN (1951-2009) botanikus, ökofiziológus a gödöllői Szent István Egyetem professzora, korábban az MTA vácrátóti Ökológiai-Botankai Intézetén kutatója. Már sárospataki diákként elkezdte Zemplén, de főleg a Bodrogköz növényvilágának a kutatását. Később fő területe az ökofiziológia lett, amelyben nemzetközileg is sikeresen dolgozott, de ekkor megszervezte a szinte a napjainkig tartó Bodrogköz-kutatást! A növényvilág feltárásához kiváló szakember gárdát szervezett (JAKAB GUSZTÁV, EGRI KÁROLY, KISS KEVE TIHAMÉR, FARKAS EDIT, KIS GABRIELLA, SZIRMAI ORSOLYA,

NAGY JÁNOS, SZERDAHELYI TIBOR, MARCHHALL ZOLTÁN, CZOBEL SZILÁRD, CSERHALMI DÁNIEL, GÁL BERNADETT, ÜRMÖS ZSOLT, FOGARASI GÁBOR, HIDY DÓRA). amellyel feltárták a Bodrogköz kevéssé ismert flóráját és vegetációját, botanikai értékeit, etnobotanikáját. A terület délnyugati része – éppen természeti értékei miatt – az 1986-ban létesített Tokaj-Bodrogzug Tájvédelmi Körzet keretébe tartozik. A széleskörű kutatás eredényei a Tuba Zoltán által szerkesztett és írt mintegy 1200 oldalas impozáns „Bodrogköz" monográfia kötetben jelentek meg (2008).

VOJTKÓ ANDRÁS (19-) MARSCHALL ZOLTÁN közreműködésével (1995) a Komlóska-völgy belső lápos komplexén végzett cönológiai feltáró munkát, a Milic-Csoportban pedig vegetá-ció térképet készített (2006)

Természetvédelmi törekvések

Kézenfekvő, hogy a természeti értékek sokasága, amelyeket a kutatások feltártak igénylik az óvást és a védelmet. Elsősorban a botanikusok és erdészek feladata a termőhelyek, az élőhelyek a tájkép megőrzése. Esetleg – ahol már kedvezőtlen irányban ökológiai, fiziognómiai változások történtek – azok visszaállítása. A múlt sz. eleji állapotok igen szép képre emlékeztetnek. Ekkoriban csak engedéllyel léphettek a térség jelentős részébe, az arra érdemesek (erdészek, botanikusok, zoológusok, régészek stb.). A legrégebbi védett területek: a Füzérivár (1941), szembetűnő értékei: az Árpád-kori vár, a szilikát sziklagyepek, a szirti páfrány, tavasszal a sok törpe nőszirom. A Füzérradványi Park (1975), legfőbb értéke a 17. századvégi eredetű hatalmas arborétum, őshonos facsoportok (tölgyek, hársak, fenyők, páfrányfenyő, himalájai selyemfenyő. s mindezek számos kulturváltozata. Az Istvánkúti nyíres és ősbükkös terület (1953) a mészkerülő áfonyás erdők, rétek és forrástó és gazdag rovarvilág élőhelye. Hasonló értékek Kéked, Boldogkőváralja. Pácin Kastélyparkjai, a Boldogkőújfalui-Kőtenger-, az Erdőbényei fáslegelő-, a Megyaszói tátorjános-, Opálos-Természetvédelmi Területek, stb. Biztonságosabb védelmet jelent a múlt sz. végén megalakult Zempléni Tájvédelmi Körzet (1984) és Tokaj Bodrogzug Tájvédelmi Körzet (1986). Ezután lett Természetvédelmi Terület a Tállyai Patócs-hegy, a Bodrogszegi Várhegy, az Abaújszántói Sátor- és Krakó-hegy (2007).

Nagy figyelmet igényelnek a fokozottan védett vagy védendő élőhely csoportok, **„szentélyek"**, amelyek az eredetihez legközelebb álló állapotban őrzik növény és állatvilágukat és más értékeiket. Ilyenek: a Milic-csoport: Lászlótanya-, Füzér és Pusztafalu-, a Gergely-hegy-, a Hejcei Sólyomkő és környéke, az Ósva-völgy és a Nagypatak közti „Carpaticum", A Gyertyán-kúti rét, a Kemence-patak völgye és a Komlóska-völgy, a Lackó-hegy- Gilevár- Nyírjesgerinc vonulata, a Pengőkő és a Sólyom-bérc, Boldoglőváralja környéke és a Boldogkőújfalui Kőtenger. Abaujszántótól a Tokaji Nagykopaszig, Sárospatak-Ciróka nyak. Az utóbbi (amely Egey Antal, a sárospataki Gimnázium igazgatója

és biológia tanára kedves kirándul helye volt, amelyet a szerzőnek is megmutatott) kivételével mindegyikről részletes botanikai leírást közöltünk *(Simon, T., Matus, G., Pelles, G.,Tóth, Z. és Vojtkó, A.)* 2007-ben megjelent munkánkban. Megőrzésük nem kis feladat!

Élőhelyeik őrzik a törvényesen védett növény és állatfajokat. A védett növényfajok száma jelentős, a teljes edényes flóra 13%-a, 175 faj. Ezen belül fokozottan védett 7 faj (hegyi kökörcsin = Pulsatilla montana ma: P. zimmermannii, halványsárga repcsény = Erysimum wittmannii subsp. pallidiflorum, gyapjas csűdfű = Astragalus dasyanthus, gömbkosbor = Traunsteinera globosa, magyar nőszirom = Iris aphylla subsp. hungarica, gyapjas őszirózsa = Aster oleifolius, tátorján = Crambe tataria. Az első két fokozottan védett faj az Európai Vörös Listán is szerepel. További 168 növényfaj védett *(Simon T. 2006)*.

A globális felmelegedést jelentő klímaváltozás várható hatása (pl. a hőmérséklet szélsőséges ingadozása, a csapadék eloszlás szélsőségei, rendszertelenné válása) nehezíti a természetvédők munkáját. Már napjainkban is világszerte feladat a vizes élőhelyek mentése, fenntartása.

A Zempléni-hegységben a domb és hegyvidéki erdőtakaró egyes élőhelyein is a szárazodás fenyeget. Szakembereknek, sokoldalú csapatoknak kell meghatározni egy-egy élőhely-térség állapotát, helyzetét, s tervezni a kezelés és védelem feladatait. **Megfigyelőrendszer (Monitoring)** kiépítése és működtetése szükséges, amelynek hosszútávon nyert adatai alapozhatják a védelem é fenntartás munkáját.

Ilyen természetvédelmi kutatómunka indult be a Gyertyánkúti réteken *(MATUS Gábor. és csapata, 1993, Takács, A., Farkas, T., Matus G. 2012)*, ahol az l950-es évek óta abbamaradt a rendszeres kaszálás. Az egykori tölgyes-irtásréten beindult a erdősülés, elsősorban az nyíresedés, ill. a nedvesebb részeken a kaszálórétek fajszegény kékperjés láprétekké történő átalakulása. Mindkét folyamat veszélyezteti az északi-kárpáti hegyi rétek fajainak egyik leggazdagabb élőhely komplexét, pl. az akkor 14 orchidea faj populációit.

Istvánkúton *(TÓTH Zoltán ined.)* csapatmunkával tartós kisérletek folynak, az eredeti fajgazdag élőhely komplex – múlt század közepi – állapotának fenntartására. A cserjék rendszeres vágásával őrzik a termőhelyeket, ahol a ritkás nyíres állományok alatt áfonya = Vaccinium myrtillus polikormonok, kapcsos korpafű = Lycopodium clavatum párnák reliktum (pl. vörös áfonya = Vaccinium myrtillus, erdei ujjas kosbor = Dactylorhiza fuchsii) őrző mozaikja tenyészik. Hasonló módszerrel igyekeznek fenntartani a közeli Mlaka-rét kaszálórét eredeti állapotát.

A közel száz év cönológiai leírásai a botanikai-értékek életének, helyzetének több időszakaszáról nyújtanak képet. **A mai védelmi munkák kialakításához új szemléletre és friss adatokra van szükség!** Ezért országos felmérés: META Program (Magyarország Élőhelyeinek Térképi Adatbázisa) indult

(2003-2006) a hazai növénytakaró jelenlegi állapotának leírására. A META mintaterületek (5,5 x 6,5 km.es kvadrátok) közül – a térképezésben résztvevő-ISÉPY István szerint – mintegy 40 jut a Zempléni-hegység területére (Szerencsi-dombság, Tokaji-hegy, Abaúj-Hegyalja, Központi Zemplén, Hegyalja, Hegyközi-dombság, Vitányi-rögök).

A térképezendő taxonokat és syntaxonokat (= cönózisok) Á-NÉR (Általános Nemzeti Élőhely-osztályozási rendszer Magyarország növénytakarójának a térképezésére) foglalja össze (Bölöni J. et al. 2003, 2011). Először kiadott listája 86 élőhely kategóriát különböztet meg. Ezek közül a Zempléni-hegységben **55 élőhely jelenléte mutatható** ki! Különösen a Központi-Zemplén és a Hegyalja élőhely diverzitása kiemelkedő: 51 ill. 45 élőhely jelenlétével. *(Király G. et al. /szerk./ 2008)*. Később (1997, 2011) újabb ANÉR kiadványokban lényegében nem változott, de gyarapodott az egységek száma. Aztán megtörtént az európai NATURA 2000 rendszerrel való egyeztetés, megfeleltetés is. Így hát van értékes itthon és külföldön egyaránt használható természeti-rendszer, adatbázis, amelybe a monitoring adatai bevezethetők. A monitoring: az adatok gyűjtésének a lehetősége tehát folyamatosan fennáll, a megfigyelő csapatok munkája, az adatok elemzése és kezelési feladatokra való váltása immár lehetséges!

A megfigyelőrendszer működésének és a természetvédelmi kutatásnak eszmei támogatója lenne a TVK nemzeti parkká történő előrelépése. A lakosság, a falvak vezetői egy része fél ettől a lépéstől. Pedig a Nemzeti Park nem jelent mást, mint ami Nekik is hiányzik, nekik is szükséges, **Természeti értékként kezelni nemcsak a földtani kincseket, az élővilágot, hanem a hagyományos életmódot is**: az állattenyésztést és növénytermelést, a kaszálók használatát, az erdőllést, azaz a helyi munkáknak, a munkahelyek számának növekedését, a fiatalok helyben maradását, a kulturális színvonal emelkedését jelentené. **Minderre a Nemzeti Park biztonságos keretet teremtene** és jelentősen növelné az idegenforgalmat is!

E helyen mondok hálás köszönetet Balanyi László, Bartha Dénes, Bauer norbert, Hulják Péter, Isépy István, Matus Gábor, Nagy Zoltán, Mohi György, Péli Evelin, Tóth Zoltán és Vojtkó András barátaimnak, kollégáimnak és a Természettudományi Muzeum Növénytára könyvtárának a kézirat készítése során nyújtott segítségükért, adataikért!

Dr. Simon Tibor

Irodalom

BARÁTH Z. (1963/a): Újabb korpafű (Diphasium) Lycopodium complanatum Roth. lelőhely a Zempléni-hegységben. Monori József A. Gimn. Évkönyve: 16-17.

BARÁTH Z. (1963/b): Növénytakaró vizsgálatok felhagyott szőlőkben. Földr. Értesítő 12: 341-356.

BARÁTH Z. (1966): Növénytakaró vizsgálatok felhagyott szőlőkben. Egyetemi doktori disszertáció. 1-130 (kézirat)

BARÁTH Z. (1967): Weinbau, Stipetum stenophyllae. Guide d. Exc. d. Intern. Geobot. Symp. Eger-Vácrátót: 45-47.

BARTHA D. (1982): Sárospatak környékének flórája. HNF Városi Bizottsága, Sárospatak, pp. 89.

BORBÁS V. (1896): Abaúj-torna vármegye flórája. In: Magyarország városai és vármegyéi.439-446.

BORBÁS V. (1900): A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza és edényes növényzete. A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei II. Budapest, Kilián F. M.K. Egyetemi könyvárus Bizománya.

BORHIDI A. (2003): Magyarország növénytársulásai. Akad. Kiadó, Budapest

BOROS Á. (1938): A struccharaszt sátorhegységi termőhelye. Turisták lapja, 486.

BOROS Á. 1953: Magyarország mohái. Akadémiai Kiadó. Budapest

BOROS Á. 1968: Bryogeographie und Bryoflora Ungarns. Akadémiai Kiadó, Budapest.

BÖLÖNI J. – KUN A. – MOLNÁR ZS. (2003): Élőhelyismereti útmutató. Magyarország növényzeti örökségének felmérése és összehasonlító értékelése c. NKFP program élőhely-térképezései részének („MÉTA") élőhely felismerési útmutatója. Kézirat. Vácrátót.

BÖLÖNI J. – MOLNÁR ZS. – KUN A. szerk. (2011): Magyarország élőhelyei. Vegetáció típusok leírása és határozója. MTA Ökológiai és Botanikai kutatóintézete. Vácrátót

BARÁZ CS. – KISS G. szerk. (2007): A Zempléni Tájvédelmi Körzet. Abaúj és Zemplén határán. Bükki Nemzeti Park Igazgatóság. Eger

BUCHALLA J. (1955): Sudich Nándor. Az Erdő c. folyóirat cikke.

CSAPODY V. (1954): Két új növény hazánkban. Bot. Közl. 45: 251-252.

CSAPODY I. – HORÁNSZKY A. – SIMON T. – PÓCS T. – SZODFRIDT I. – TALLÓS P. (1963): Die ökologische Artengruppen der Wälder Ungarns. Acra Agron. Acad. Sci. Hung. 12: 209-232.

DRUZSIN J. (2009): A zempléni korpafűvek csodálatos világa. Abaúj-Zemplén Értékeiért Közhasznú Egyesület, Sátoraljaújhely

EGRI K. (2005): Adatok Sárospatak környékének nagygombáiról. Mikol. Közl. Clusiana 44: 23-35.

EGRI K. (2007): Újabb adatok a Zempléni-hegység és a Bodrogköz veszélyeztetett nagygombáiról. Mikol. Közl. Clusiana 46: 149-164.

FALINSKI J. B. (1960): Zastosowanije taksonomii wroclawskiejdotaxonomi fitosocjologii. Acta Bot. Pol. 29: 333-361.

FARKAS S. (1997): A magyarországi palástfüvek (Alchemilla spp. áttekintése. Kitaibelia 2: 181-192.

GOMBOCZ E. (1936): A magyar botanika története. MTA. Budapest

GULYÁS G. (1998): Epipactis pontica Taubenheim a Zempléni-hegységben. Kitaibelia 3: 371.

HARGITAI Z. (1940): A Sárospataki előhegyek vegetációja. Acta Geob. Hung. 3: 18-29.

HARGITAI Z. (1942): A mogyoróstetői forrásláp növényzete. Acat Geob. Hung. 4: 265-280.
HARGITAI Z. (1943): Mikroklima vizsgálatok a Sátorhegységben Sárospatak környékén. Acta Geob. Hung. 5: 290-314.
HAZSLINSZKY F. (1865): Tokajhegyalja viránya. Math. Termtud. Közl. 4. 105-143.
HULJÁK J. (1937): Az Erythronium dens-canis és néhány érdekesebb florisztikai adat a Magyar Középhegységből. Bot. Közl. 34: 45-48.
HULJÁK P. (1997): Néhány újabb adat a Zempléni-hegység dendrofórájának ismeretéhez. Kitaibelia 2:44-45.
HULJÁK P. (1997): A vörös áfonya (Vaccinium vitis-idaea) hazai előfordulása és védelmének lehetőségei. Termvéd. Közl. 5-5:
JÁRAI-KOMLÓDI M. – SIMON T.: Palínological studies on swamps of the Zemplén Mountains.Annal. Univ. Sci. Budapest. R. Eötvös nom. Sect. Biol. 13: 103-113.
JÁVORKA S. (1935): Újasbb érdekes nvényelőfordulások. Bot. Közl. XXXIX:154-155.
JÁVORKA S. (1950): A hazai Lycopodiumok. Annal. Biol. Univ. Debr. T.:I.198- 200.
KIRÁLY G. – KIRÁLY A. (2004): Agrimonia procera Wallr.in Hugary-distribution and hasbitat characteristics. Flora Pann. 2: 7-24.
KIRÁLY G. (2005): Distribution and habitats of Epilobium ciliatum Rafin in Hungary. Flora Pann. 3: 27-39.
KIRÁLY G. szerk. (2009): Új magyar füvészkönyv. Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság.
LÁJER K. (1997): Vázlatok a Carex hartmannii Cajander magyarországi elterjedéséről, cönológiai viszonyairól. Kitaibelia 2: 103-122.
LAKATOS E. (1964): A Crambe tataria köszpusztai reliktumnövény új hazai előfordulása. Bot. Közl. 51: 233-238.
KISS Á. (1939): Adatok a Hegyalja flórájához. Bot. Közl. XXXVI. 181-278
MATUS G. (1997): Florsisztikai kutatások a zempléni gyertyánkuti réteken. Kitaibeli 21: 313-316.
MATUS G. – SZILÁGYI G. – TÓTHMÉRÉSZ B. (1993): A gyertyánkúti-rétek ekonstrukciós terve. Debrecen (Kézirat).
MARSCHALL Z. – TUBA Z. (2009):New botanical data to the northeastern margin of Hegyalja (Zemplén Mountains, Hungary). Thaiszia J. Bot. Kosice, 19. Suppl. (in Press.)
MATUS G. – SRAMKÓ G. – PAPP B. – LÖKÖS L. (2005): A Woodsia ilvensis (L.) R. előfordulása az Eperjes-Tokaji-hegységben. Kitaibelia 10:18-23.
MIHÁLYI Z. – SZENTPÉTERI S. (1988): Természeti értékek felvételezése a ZTK erdeiben. TDK dolgozat. Kézirat
MOLNÁR CS. – BAROS Z. – PINTÉR I. – SRAMKÓ G. – ZÓLYOMI SZ. (2007): Az Anogrammaa leptophylla (L.) Link.előfordulása a Kárpátmedencében. Kitaibelia 12: 138-141.
MOLNÁR V. A. (2007): Kitaibel Pál élete és öröksége. Kitaibel Kiadó, Biatorbágy.
MOLNÁR V. A. szerk. (2011): Magyarország orchideáinak atlasza. Kossuth Kiadó, Bp.
ORBÁN S. – VAJDA L. (1983): Magyarország mohaflórájának kézikönyve. Akad. Kiadó, Budapest
PIFKÓ D. (2005): Data to the knowledge of the Hungarian Chamaecytisus species II. Flora Pann. 3: 163-174.
PÓCS T. (1999): Löszfalak virágtalan növényzete I. Orografilus sivatag a Kárpátmedencében. Kitaibelia 4: 143-156.
SIMON T. – JURASSA M. (1970): Classification phyticenological samples by the aid of a computer. Annal. Univ. Sci. Budapest, Sect. Biol. 12: 213-225.

SIMON T. (1977): Vegetationsuntersuchungen in Zepléner Gebirge. Abgrenzung zönologischen Einheiten unter Anwendung quantitativer und rechnentechnis Methoden. Vorstellung der Cytozönologischen Analyse. Akad. Kiadó, Budapest
SIMON T. (1977): A Zempléni-hegység északi részének védendő flórakülönlegességei. Abstracta Bot. V: 57-63.
SIMON T. (2000): A magyarországi edényes flóra határozója. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
SIMON T. (2001): A havasi varázslófű (Circaea alpina L.) hazai cönológiája. Bot. Közl. 88: 107-116.
SIMON T. (2005/a): Botanikai utinaplóim Zemléni-hegységi adatai (1954-1967). Kanitzia 13: 11-28.
SIMON T. (2005/b): Adatok a zempléni-hegység flórájához /1950-0980/ és a Carpaticum flórahatár kérdése. Bot. Közl. 69-84.
SIMON T. (2006): A Zempléni-hegység botanikai értékei. Folia Hist. Nat. Mus. Matrensis
SIMON T. – MATUS G. – PELLES G. – TÓTH Z. – VOJTKÓ A. (2007): Növényvilág, növénytani értékek. Lásd: in: Bráz Cs. – Kiss G. (szerk.) A Zempléni Tájvédelmi Körzet. Bükki NP. Igazgatóság, 2007.
SIMKOVICS L. (1877): A Tokaj-Hegyalja néhány növényéről. Magy. Növ. Lapok 1.165.
SIMONKAI L. (1888/a): Magyarország és környéke zanótjai. Math. Termtud. K. XXII. 355-381.
SIMONKAI L. (1888/b): Hazánk és a földkerekség hársfáinak bíráló átnézete. Math. Termtud. K. XXII. 272-352.
SIMONKAI L. (1909): Apró közlemények Magyarország flórájához. Magy. Bot. L. 8. 38.
SIMONKAI L. (1906): Magyarország kökörcsinei. Magy. Bot. L. 5. 181.
SOMLYAY L. – LÖKÖS L. (1997): Újabb és érdekes adatok a Zempléni-hegység flórájához. Kitaibelia 2: 241-242.
SOÓ R. – HARGITAI Z. (1940): A Sátorhegység flórájáról. Bot. Közl. XXXVII: 169-187.
SOÓ R. (1978): Bibliographia syn oekologica scientifica hungarica 1900-1972. Akadémiai Kiadó, Budapest.
TERPÓ A. (1960): Magyarország vadkörtéi. Pyri Hungariae. Kertészeti és szőlészeti Főiskola Évkönyve 22: 1-158.
TUBA Z. – HERZSEG CS. (1986): A korpafűvek Zempléni-hegységi új lelőhelye. Bot. Közl. 73: 73-75
TUBA Z. szerk. (2008): Bodrogköz. A Lorántffy Zsuzsanna Szellemében Alapítvány kiadása. Gödöllő-Sárospatak.
VAJDA L. (1969): A Sátorhegység mohaflórája. Fragmenta Bot. Hung. 7: 43-120.
VAJDA L. (1947): A Sátorhegység moháiról. Bot. Közl. 44: 54-57.
VAJDA L. (1949): New data of the mosses of the Sátor mountains. Borbásai 9: 16-19.
VERSEGHY K. (1994): Magyarország zúzmóflórájának kézikönyve. Magyar Termtud. Múzeum, Budapest
VAN ZANTERN, B. O. (1999): The genus Bryum Hedw. on loess cliffs int he pannonian Basin. Kitaibelia 4: 157-162.
VOJTKÓ A. (2006): Vegetációtérképezés a Carpaticumban – Magyarországon. Kitaibeli 11: 21.
VOJTKÓ A. – MARSCHALL Z. (1995): Botanikai vizsgálatok a Komlóska-patak (Zempléni-hegység) láprét eggyüttesében. Acta Paed. Agr. 21 (suppl. 1): 371-378.

Dr. Egey Antal*

Sátoraljaújhelyen született 1903. augusztus 23-án. Középiskolai tanulmányait a Sátoraljaújhelyi Piarista Gimnáziumban végezte. 1921-ben iratkozott be a Pázmány Péter Tudományegyetem természetrajz-vegytan szakára, ahol – kitűnő előmenetele alapján – tanulmányait az Eötvös Kollégium tagjaként végezve tanári diplomáját 1927-ben vette kézbe. Már kora egyetemi éveiben bekapcsolódott a TUZSON JÁNOS vezette Növényrendszertani és Növényföldrajzi Intézet munkájába, díjtalan demonstrátorként. 1925-től díjtalan gyakornokként oktatómunkát is végez, gyakorlatokat tart. Egyetemi tanul-mányainak befejezését követően TUZSON JÁNOS intézetében, professzora meghívására fizetett tanársegéd. Fő kutatási témája a magyarországi *Centauriumok* feldolgozása. Ebből készítette doktori értekezését is, melyet 1932-ben védett meg. Mivel a tanársegédi állás abban az időben nem volt véglegesített, ezért 1930. november 13-án a Sárospataki Református Tanítóképző Intézetben vállal tanári állást, 1937-től a tanítóképző igazgatójává nevezik ki. Kapcsolata az egyetem növénytani intézetével professzora, TUZSON halála után sem szakadt meg. A képző államosítása előtt, 1950-ben áthelyezését kérte a helyi Református Kollégium Gimnáziumába, az éppen akkor megüresedő biológia-kémia szakos tanári állásba. Új munkahelyét, a nagy hírű református gimnáziumot 1952-ben államosították (jogutódja a II. Rákóczi Ferenc Gimnázium lett). Innen vonult nyugdíjba 1965-ben. Nyugdíjasként még 30 évig aktívan kutatott és oktatott.

Botanikai munkássága a hazai *Centauriumok* feldolgozása mellett a Zempléni-hegység és a Bodrogköz flórájának és vegetációjának a kutatására terjed ki. Nevéhez fűződik a Sárospatak és Vajdácska között 90 m t.sz.f. magasságban elterülő, gyertyánt, bükköt és nagyszámú montán gyepfajt tartalmazó Long-erdő botanikai felfedezése. (Az erdő cönológiáját HARGITAI ZOLTÁN, a sárospataki tanítóképző tanára dolgozta fel, akinek Sárospatakra kerülését és ottani tudományos kutatómunkáját EGEY ANTAL a képző igazgatójaként és botanikus kollégaként egyaránt erősen támogatta). Elsőként szolgáltatott részletesebb

* Megjelent a Botanikai Közlemények 86-87. kötet 1-2. füzetében, 1999-2000. pp. 43-44.

florisztikai adatokat a Bodrogköz hazai részéről. Gyűjtése TUZSON JÁNOS Exsiccata-jában található saját neve alatt. Helyismeretével, értékes adataival önzetlenül segítette a Zempléni-hegység más botanikus kutatóit, pl. KISS ÁRPÁDot, SOÓ REZSŐt. Rengeteget fáradozott és tett a sárospataki, a város környéki és a Zempléni-hegység, valamint a Bodrogköz természeti kincseinek védetté nyilvánításáért, illetve azok előkészítéséért.

Neki köszönhető olyan ritkaságok fennmaradása, mint például az egykori pataki tanítóképző intézeti főigazgató, WAGNER JÁNOS hársfamonográfus által leírt Tilia argentea x Tilia cordata hibrid vagy a ritka T. cordata v. major példányai a pataki iskolakertben. A kert 200 éves történetét is EGEY ANTAL dolgozta fel.

Országos szinten jelentősek a természetrajz – benne a botanika – (és a vegytan) tanítóképzői oktatásának módszertanára vonatkozó újításai. A tanítóképzőben kidolgozta a természetrajz és a vegytan munkáltató-cselekedtető tanítását, és megteremtette az ehhez szükséges szaktantermi és szertári feltételeket. Képzős generációk sorát ösztönözte arra, hogy saját megfigyeléseik révén önerőből szerezzenek természetrajzi ismereteket. Nevéhez fűződik az oktatófilmek tanítóképzői oktatásba történő bevezetése. A gimnáziumban a növénytan oktatására botanikuskertet hozott létre rendszertani és társulástani gyűjteménnyel. Élete során a másodikat, mert a 30-as években a tanítóképző kertjében általa kiépített füvészkertet ekkora már felszámolták. Ez a pataki füvészkert országos hírűvé vált a középiskolai biológia oktatásban.

A természetet egységként látta és láttatta. Tudósi szinten ismerte az állatvilágot, természetföldrajzot is, és különösen kedvelte az ásványokat és a kőzeteket. Utóbbiakból 1200 darabból álló gyűjteményt hozott létre a gimnázium számára, már nyugdíjasként, honorárium nélkül. Általában ellenszolgáltatás nélkül dolgozott, és a szó igazi értelmében szolgálta a tudományt és az oktatást. Szenvedélyes horgászként is a vízi világ életének a megismerése izgatta elsősorban. Feldolgozta többek között a hazai malomkőbányászat és -gyártás, a rudabányai ércbányászat, a rudabányácskai aranybányászat és a hazai református tanítóképzés történetét. Lényéből sugárzott a szeretet és a segítőkészség. Legfontosabb értéknek a tudás mellett az emberiességet tartotta, erre nevelte diákjait is. 1994. június 11-én Sárospatak utolsó tudós polihisztor tanárát, az ország pedig egyik utolsó polihisztor botanikusát vesztette el személyében.

Dr. Tuba Zoltán

Irodalom

EGEY A. in TUZSON J.: Flora exsiccata planitiei Hungaricae.

EGEY A. (1932): Magyarország Centauriumai – Centauria Hungariae. Index Horti Botanici Universitatis Budapestiensis, pp. 3-38.

EGEY A. (1981): Az iskolakert. In: A sárospataki Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve (Szerk.: Dobay B.). Sárospatak, pp. 182-186.

KÖDÖBÖCZ J. (1986): Dr. Egey Antal (1903-). In: Tanítóképzés Sárospatakon (Szerk.: Ködöbácz J.). Tankönyvkiadó, Budapest, pp. 231-233.

SIPOS I. (1996): Egey Antal. In: Tanúim lesztek. Emlékkönyv. Vallomások, megemlékezések Sárospatakról és a 465 éves Református Kollégiumról, a magyar honfoglalás 1100. évében. Sárospatak. pp. 90-94.

Kiadatlan munkáit, kéziratait, valamint az életére vonatkozó számos dokumentumot a Sárospataki Református Nagykönyvtár őrzi.

Prof. Dr. Tuba Zoltán (1951-2009)

A magyar botanika üstököse, a magyarországi Bodrogköz és Zemplén tudományos kutatója

Az üstökös olyan kis égitest, amelynek a Nap közelébe érve fénylő csóvája fejlődik, majd kilökődik a csillagközi térbe örök időkre. Sok üstökösnek más a sorsa, és ismert a pályája a kezdetektől a befejeződésig.

Dr. Tuba Zoltán egyetemi tanár, a Szent István Egyetem Mezőgazdasági- és Környezettudományi Kara Növénytani és Ökológiai Intézetének igazgatója is üstökösként jelent meg a magyar tudomány égboltján, hogy 58 év nagyívű földi pályafutás után visszakerüljön oda, ahonnan vétetett. Az anyagi részecskék örök körforgásával jellemezhető természetbe.

2009. július 17-én szerettei, tisztelői, tanítványai és más végtisztességet tevő ember kísérete mellett a hamvait a sárospataki Bodrog-híd közelében a folyóba szórták.

Életpályája értékválsággal küzdő világunkban érdemes arra, hogy követendő példaként mutassuk fel a jövő nemzedéket képviselő diákoknak, a ma tudományos kutatóinak, és minden magyar embernek.

Elsőként nézzük azt, hogy igen széleskörű tudományos munkásságából melyek a legfontosabbak?

Halálának évében a Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet és a szerencsi Bocskai István Gimnázium gondozásában megjelent: A Zempléni-hegység földrajzi lexikona című kiadványban a neve után a következő olvasható: „Tanszékvezető, intézetvezető egyetemi tanár. Az MTA doktora, az MTA-SZIE Növényökológiai Kutatócsoport vezetője. Fő kutatási területe a növény ökofiziológia és növényökológia, ezen belül a klímaváltozás növényökológiája, trópusi szigethegyek ökológiája, szünfiziológia, növényi bioindikáció. Egyik jelentős kutatási területe a Zempléni-hegység növényzetének, és különösen a Bodrogköz vegetációjának és ökológiájának a vizsgálata. Leírta flóráját és növénytársulásait, elindította növényökológiai kutatásait és szintetizálta a természetrajzára vonatkozó tudományos ismereteket. Ezen kívül feladatának tekinti a sárospataki iskola által képviselt tudományos és kulturális szellemi értékek megismerését, megőrzését és továbbadását.

Ez irányú tevékenységét többek között az MTA Miskolci Akadémiai Bizottsága Biológiai Szakbizottságának elnökeként és a Zempléni Múzsa című kulturális és társadalmi folyóirat szerkesztőségi tagjaként fejti ki. Nagyszámú nemzetközi és hazai kutatási projekt irányítója, több tudományos folyóirat szerkesztőbizottsági tagja, számos tudományos közlemény és könyv szerzője. A térségre vonatkozó fő műve a Bodrogköz természetrajzának monográfiája."

A lexikonban róla szóló szócikket személyesen egyeztettem vele és az Ő jóváhagyásával került a kiadványba a végső formátum. Ekkor még nem gondoltam, hogy ilyen hamar a neve után szereplő születési dátum (1951) után kell írni a 2009-es évszámot is, mint halálának időpontját.

Tuba Zoltán Sátoraljaújhelyen született. Gimnáziumi tanulmányait Sárospatakon végezte. Mindvégig szoros kapcsolatot tartott Sárospatakkal és szűkebb pátriájával. A szülői ház szeretete és a híres pataki iskola tisztelete élete végéig elkísérte. Nem volt olyan periódusa életének, hogy ide vissza ne tért volna, és ne tett volna valami jót szeretteiért és az Alma Materért. Egyetemi diplomáját és egyetemi doktori oklevelét a szegedi József Attila Tudományegyetemen szerezte. Pályáját 1978-ban az MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézetben kezdte. 1985-től a GATE (ma SZIE) Növénytani és Növényélettani tanszékén dolgozott haláláig.

1985-től egyetemi docens, 1992-től egyetemi tanár volt. 1997-től nevezték ki tanszékvezetőnek, és a Növényökológia MTA kutatócsoport vezetőjévé. A SZIE Biológiai Doktori Iskola vezetője, illetve oktatója. Az MTA doktori fokozatot 1998-ban nyerte el, 1992-ben Akadémiai Díjat kapott, 1996-tól 4 évig Széchenyi Professzori Ösztöndíjas volt.

Egy-egy tanévet vendégprofesszorként dolgozott a karlsruhei, edinburghi és exeteri egyetemeken.

Igen jelentős Tuba professzor tudományos közéleti tevékenysége:

110-nél több folyóiratcikk, 35 könyvfejezet és 38 egyéb tudományos munka, 8 szakkönyv, illetve monográfia és közel 300, az akkreditációnál is figyelembe vehető tudományos közlemények száma, amelyeket ő publikált.

Kezdeti kutatási a növénytársulások szupraindividuális pigmentszerkezetére irányultak. Majd figyelme a vízhiány növényökofiziológiai problémái felé fordult.

Nevéhez fűződik az ún. poikiloklorofill kiszáradástűrési stratégia felfedezése. Feltárta az ilyen stratégiájú növények kiszáradás és újraéledés alatti folyamatait. Felderítette és értelmezte az eltérő kiszáradástűrési stratégiák ökológiai szerepét és jelentőségét. Munkájával hozzájárult egy új trópusi ökológiai tudományterület létrejöttéhez.

Közép- és kelet-európában elsők között kezdte meg a globális klímaváltozás növényökológiai hatásainak kísérletes kutatását. Ennek érdekében 1993-ban létrehozott egy hosszú távú kísérletet, növényökológiai kutatóállomást a világméretű változás és szárazföldi ökoszisztémák világprogram keretében. Kísérleteikben olyan légköri összetétel és klimatikus viszonyok között nevelik a legkülönbözőbb növényeket, mint amilyenek 100-400 év múlva várhatók. Kutatásaik megerősítették, hogy a jövőben a vízkészlet sokkal hamarabb fog kimerülni, és olyan új termesztett növényeket kell kinemesíteni, amelyek a jövőbeli viszonyok mellett is kellő termést képesek hozni.

Kidolgozta az országos térléptékű moha indikációs módszert, amellyel elkészítette hazánk első légterhelési atlaszát.

6 nemzetközi kutatási projekt pályázat nyertese, emellett tekintélyes számú egyéb külföldi és hazai kutatási pályázat fűződött a nevéhez. Gödöllőn nemzetközi élvonalba tartozó ökofiziológiai műhelyt hozott létre, ahol mindennaposak a külföldi vendégkutatók. Kutatásait széles körű európai és Európán kívüli együttműködésben végezte.

Iskolateremtő tevékenységét az általa vezetett növényökológa-ökofiziológia PhD programban kinevelt kutatók jelzik. Tanszékén jelentős oktatási reformot hajtott végre, több új ökológiai tárgyat vezetett be a hazai egyetemi képzésben.

Több akadémiai bizottság tagjaként illetve elnökeként aktív tudományos közéleti tevékenységet fejtett ki. Számos szakfolyóirat, mint a Botanikai Közlemények, Acta Botanica Hungarica, Community Ecology, Journal Of Cop Production szerkesztőbizottságának a tagja volt.

Az ökológiai kutatások mellett klasszikus botanikai megfigyeléseket is végzett és számos tanulmányt írt a Zempléni-hegység és a Bodrogköz növényzetéről.

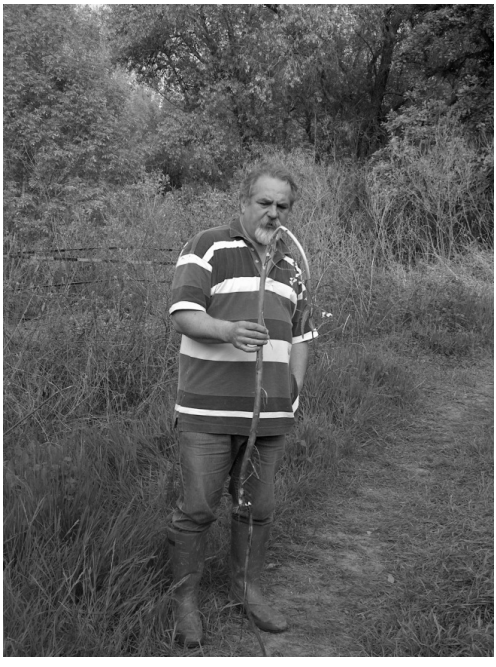
Szakmai érdeklődését sárospataki diákévei alatt Egey Antal gimnáziumi tanár természettudományi polihisztor és botanikus keltette fel, aki a pataki tanítóképzőben és a gimnáziumban növénykertet épített oktatási céllal. A hazai mohák feldolgozása mellett a Zempléni hegység és Bodrogköz flórájának és vegetációjának a kutatásával is foglalkozott. Nevéhez fűződik a Sárospatak és Vajdácska között elterülő bükkös és nagyszámú montán fajt tartalmazó Longerdő botanikai felfedezése.

A másik nagyformátumú pataki pedagógus, egyben tudományos kutató, aki igen nagy hatással volt Tuba Zoltán Zemplénben végzett kutatásaira Hargitai Zoltán (1912-1945) botanikus, aki a Sárospataki Református Tanítóképző tanára volt. Új tudományos szemlélettel tanulmányozta és írta le a sárospataki előhegyek növényzetét. Már az 1930-40-es években új módszerekkel kutatta a növénytársulásokat, különös tekintettel az indikátor fajokkal jellemzett mikroklíma típusokat. Már akkor – kutatásainak eredményeként felhívta a figyelmet a szélsőséges időjárású évek növényekre kifejtett hatásaira. Rámutatott a botanikai és ökológiai szélsőséges hatások összefüggéseire, amelyek napjainkban a globális klímaváltozás világméretű biológiai hatásainak az egyik fő központi kérdésévé vált.

Kiemelkedik Prof. Dr. Frisnyák Sándor az MTA doktorával végzett kutatómunkája, melyet a Bodrogközzel, a Zempléni-hegységgel és azok területein található településekkel kapcsolatosan végzett. Önálló fejezetben mutatta be a Zempléni-hegység növény- és állatvilágát a Frisnyák professzor úr által szerkesztett Zempléni-hegység turistakalauz című könyvében (1978). E munkájában is érződik már a növényföldrajz és növényökológia iránti vonzódása. Külön ismerteti a Hegyalja és a Mezőcsáti meleg lejtőinek, illetve a Harangod vidékének és a Hernád peremlépcsős tájainak növényzetét. Ráirányította a figyelmet a felhagyott szőlők és gyümölcsösök természetvédelmi jelentőségére. A Zempléni-hegység középső részének fás- és fátlan társulásait, azok növény- és állatvilágát olvasmányos formában ismerhette meg az olvasó.

A Nyíregyházi Tanárképző Főiskolán fogalomként emlegették a nevét a növényrendszeri előadásokon. Ebben Dr. Pál Miklós és Dr. Dancs Albert tanár urak jártak az élen.

Zemplénről írt munkáit átszövi szűkebb pátriájának, Sárospataknak és környékének a szeretete. A Zempléni-hegység flórájának kárpáti jellegét, annak az Eucarpaticumhoz való tartozását igazolta. Herczeg Csabával közösen írt munkája „A korpafüvek zempléni-hegységi új lelőhelye" címmel, amely a botanikai közleményekben 1986-ban jelent meg. A nálunk rendkívül ritka korpafüveknek csupán egynéhány hazai megjelenése ismert. Az előfordulást igazoló adatok főként a zempléni-hegységből származnak. Ezért az új lelőhelyek felkutatása és a tudományos igényű számbavétele fontos florisztikai feladat volt. A tudományos kutatás mellett a természettudományok népszerűsítésére is volt energiája. 1987-ben jelent meg a méltán híres Búvár Zsebkönyvek sorozatban a „Vízinövények" című munkája. A zsebkönyv formátumú kötetben megtalálhatjuk a tavaink, folyóink, nyílt vizeink és partjainak, valamint a mocsarak és lápok növényzetének leírását. Utalás történik arra is, hogy a növények az ott élő ember számára táplálékforrásként, gyógyítóként és használati tárgyként is fontosak. E munkából is átérződik a Bodrogköz, mint Magyarország egyik legszebb és legérintetlenebb lápvidé-kének rajongásig fokozódó szeretete. A vizes élőhelyek megismerése, felmérése utáni vágy tükröződik a következő munkájában is. A Bükki Nemzeti Park számára készült a „Jelentés a Tiszalúc-Kesznyéten közötti terület 1968. évi botanikai felméréséről" (1988). A cél a Kesznyéten-Tiszalúc-Tiszadob községek által határolt háromszög botanikai, tájökológiai felmérések, illetve azok értékelése. Ez a Tisza, a Takta és a Sajó által ősidők óta alakított terület a lecsapolások ellenére is sokat megőrzött az eredeti növényközösségeiből, természeti értékeiből. A földrajzi, vízrajzi, tájképi és növényzeti mozaikosságot a három folyómeder állandó átrendeződése, a holtágak s a különböző korú morotvák okozzák. A jellegzetes alföldi, ártéri tájképet az erdők, a ligetes kaszálók, a füzesek, a morotvák és mocsarak kis területen való sűrű vál-

1. ábra Tuba Zoltán növényfelvételezést végez a Bodrogközben

takozása hozza létre. Az Alföldre nézve egyedülálló láp- és mocsárvilág botanikai feltárásához járult hozzá Tuba Zoltán ezen munkája is. „A legnagyobb szerelme" a magyarországi Bodrogköz volt. A területtel kapcsolatos kutatásait, terepi megfigyeléseit kora ifjúságától végezte.

A Bodrogköz növényföldrajza (1994) c. értekezésében így ír erről: „Jelen munkámban a Bodrogköz magyarországi része flórájának és vegetációjának áttekintését adom. Ezen munka egyben a magyarországi Bodrogköz egészének növényzetét bemutató első munka is. Ennek során elsősorban saját, a területen 1966-tól elkezdett munkám eredményeire és tapasztalataira támaszkodom. Ennek oka, hogy a Long-erdő és a viszonylag kis területet felölelő Bodrogzug kivételével a magyarországi Bodrogköz területét botanikai szempontból más nem vizsgálta. Ugyan találkozunk szórványos – florisztikai – utalásokkal másoktól is, de ezek az említett két kis területre (Bodrogzug és Long-erdő) vonatkoznak"

E cikkek adatai *(Chyzer 1905; Hargittai 1927; Kiss 1939; Simon 1950; Dévai 1975)* megfigyelései alapján készültek, és főként a botanikai szempontból kiemelt jelentőségű Zempléni (Eperjes-Tokaji) hegység növényzetét kutató tudósoktól származnak.

Külön figyelmet szentelt a Bodrogköz virágtalan növényeinek, ezek közül is a ritka mohafajoknak. 1979-től kezdi feltárni e növényeket a területen. Megfigyeléseinek eredményeit Kis Gabriellával közösen írt munkájában „A ritka mohafajok a magyarországi Bodrogközben" címmel jelentette meg a Botanikai Közleményekben 1995-ben.

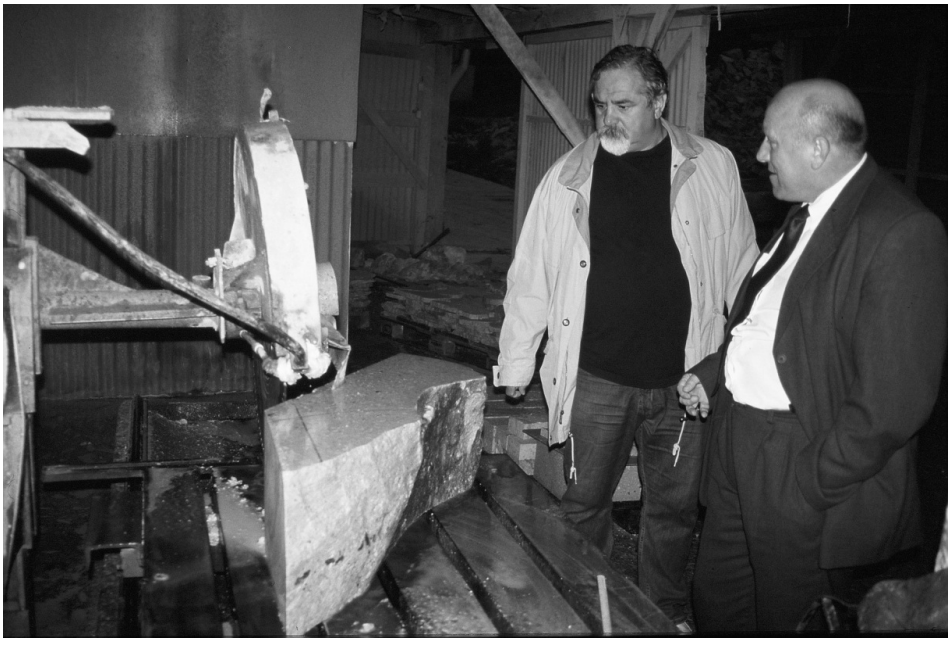

2. ábra Látogatás a megyaszói tátorjánosban. A képen középen látható Tuba Zoltán, balra Tóth József a pécsi egyetem rektora, Gál András jobbra pedig Vitányi Béla

Kutatásai mellett természetesen mással is foglalkozott. Igen jó viszony ápolt a szerencsi Bocskai István Gimnázium és Szakközépiskola nevelőivel és tanulóifjúságával is. Napi kapcsolatban állt Dr. Gál András PhD főigazgatóval és Dr. Vitányi Béla PHD tanár úrral, valamint e sorok írójával. Kiemelkedik Prof. Dr. Frisnyák Sándor az MTA doktorával végzett kutatómunkája, melyet a Bodrogközzel, a Zempléni-hegységgel és azok területein található településekkel kapcsolatosan végzett. Ebben komoly szerepe volt a Dr. Hanusz Árpád vezette Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézetének és a szerencsi Bocskai István Gimnázium által szervezett Tájföldrajzi Tudományos Konferenciáknak, melyen Ő is több alkalommal vett részt, mint szerző és előadó.

Első diplomáját a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán szerezte. A kapcsolat később sem szakadt meg Ő és a nyíregyházi műhely között. Többek között Prof. Dr. Balogh Árpád rector emeritus által szerkesztett „Környezetbiokémia" című kiadványban publikált több írást. A mindmáig alapmunkának számító írása a Nyíregyháza város florisztikai-növényföldrajzi műve a Frisnyák Sándor professzor úr által Nyíregyháza város újjáépítésének 250. évfordulójára a Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke által kiadott emlékkönyvben jelent meg. Az írás elkészítésével kettős cél teljesült. Egyrészt Nyíregyháza vegetációjának bemutatása, másrészt az igényes általános iskolai tanárképzés és az általános iskolai természetismereti oktatás és szemlélet segítése. A Dr. Kókai Sándor által szerkesztett Nyíregyházi Főiskola Természettudományi Karának kiadványában „A Zempléni-hegység növényzetének áttekintése" (2003) c. munkájában a „Magyar Kárpátok" egyik leggazdagabb vegetációját mutatja be. Az itteni növénytársulások igen változatosak, sokfélék, emellett a természeteshez, az eredetihez igen közelállóak, ezért felbecsülhetetlen értékeket képviselnek, amelyet meg kell őrizni az utókor számára. E gondolatnak hangot is adott a Zempléni Nemzeti Parkért Szövetség által rendezett találkozón. Prof. Dr. Simon Tibor és Zsólyomi Tamás botanikussal a szövetség által készíttetett anyagnak szakértője és elkészítője volt. Jutott energiája a Zempléni-hegység peremterületeinek a kutatására is. Marschall Zoltán kollégájával 2007 márciusától-szeptemberéig végeztek florisztikai és cönológiai megfigyeléseket Erdőbénye határában lévő Sajgó-hegy és Sátoraljaújhely között húzódó Hegyalja peremterületén. Kutatásaik eredményeként 35 védett növényfaj elterjedését rögzítették. Több ritka növény, mint a macskahere, bugás macskamenta, zöldes sisakvirág, hegyi kökörcsin új előfordulási helyét is megtalálták, hozzájárulva ezzel természetvédelmi oltalmukhoz. Ebbe a sorba illik egy magánkezdeményezésre elvégzett kutatás, melyet Tuba professzor és Gödöllőn vele dolgozó munkatársai készítettek el „Monok község környékének botanikai vizsgálata" címmel és tartalommal. A kutatás 400-nál valamivel több hajtásos növényfajt és ezek közül 22 országos védettséget élvező fajt írtak le. Mentorálta e sorok írójának a Szerencsi-sziget hegység területén végzett kutatásait, melyet a Hernád-völgy, Szerencsi-dombvidék növénytársulásaival kapcsolatosan végzett. Igen emlékezetesek ma-

radnak a szerencsi Bocskai István Gimnázium által szervezett Tájföldrajzi Tudományos Konferenciák alkalmával megtartott terepbejárások Tokaj-Hegyalján, a megyaszói Tátorjánosban, a Bodrogzugban.

3. ábra A Geoproduct Kft. mádi üzemében. A képen Tuba Zoltán és Csíder Andor látható.

Az igazi nagy kihívás a botanika területén a magyarországi Bodrogköz flórájának a kutatása maradt, ennek az eredménye – nem sokkal halála előtt – 2008-ban az általa létrehozott Lórántffy Zsuzsanna Szellemében Alapítvány kiadásában napvilágot látott tájmonográfia, melynek címe: Bodrogköz. A könyv életrekeltését és szükségességét motiváló személyes tényezőkről így vallott Tuba Zoltán: „Patakiságom és pataki diákságom révén 1967-től végzem Sárospatak, Bodrogköz és a Zempléni-hegység növényzetének kutatását. Ezen idő alatt feltártam a Bodrogköz flóráját és vegetációját. Más irányú fő kutatásaim mellett lokálpatriotizmusból folytatott botanikai kutatásaimnak célja a fenti térségek botanikai értékeinek feltárása. Kiderült, ezek olyan európai szintű értékek, melyek megőrzéséért – jó menedzseléssel, bölcs és hatékony kistérségérvényesítő politikával – komoly támogatásokhoz lehet jutni hazai és európai-közösségi forrásokból. Ez pedig ráébresztett arra, hogy még egy gnoszeológiai jellegű egydiszciplinás természettudományi tevékenység is hozzájárulhat a tájban élők ma szívfacsaró életkörülményeinek javításához. Mivel a kutatott természeti objektumot, ezen esetben itt a Bodrogközt, mindig egészében szemlélem, így a Bodrogköz vegetációjának leírását közreadó monográfiám régóta dédelgetett tervét

eleve a zoológiai és a legfontosabb természetföldrajzi értékek és sajátosságok bemutatásával együtt képzeltem el. Tavaly tavasszal pedig a monográfia tényleges munkálatainak megkezdéséhez érve egyértelműen megfogalmazódott bennem, hogy a Bodrogköz ügyét akkor szolgálom a leghatékonyabban, ha valamennyi természetrajzi és természetrajzához közvetlenül vagy közvetve kapcsolódó, azzal összefüggésben lévő hazai, kárpát-medencei, és hungaricum-pannonicum jelentőségeken is messze túlnyúló értékét egy kötetben adjuk közre. Ezt jelentettem be 2005. április 15-16-án, a Szerencsen megtartott „Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja" c. konferencián. A mű megvalósítását nagymértékben előrevitte és segítette, hogy a könyv társszerkesztői feladatait a földrajzi fejezetek munkálatainak összehangolásával a kiváló földrajztudós, Frisnyák Sándor professzor úr, az MTA doktora volt szíves elvállalni.

A könyv célja:

1. a táj máig ismertté vált természettudományos értékeinek és a természetföldrajzi összefüggések nélkül nem értelmezhető történelmi, táj-, népesség-, település- és gazdaságföldrajzi, néprajzi, népi természetkiélési értékeinek és sajátosságainak együttes bemutatása, megismertetése;
2. hozzájárulás a fenti értékek megőrzéséhez-fenntartásához;
3. előzőkön keresztül konkrét gyűjteményes tényanyagot és ezáltal muníciót adni a Bodrogköz, mint kistérségi táj népének jövőbeli létében az emberhez méltó sorsforduláshoz.

Részletesebb ismertetés:

40 éve járva a Bodrogközt, szilárd meggyőződésem, hogy a táj természeti és számos egyéb (történelmi, néprajzi, táj-, település- és gazdaságföldrajzi) értékei hazai fontosságuk mellett határainkon is messze túlmutató – nem egy esetben egyetemes – jelentőséggel bírnak. Ezek tudományos igényű monografikus közreadása most történik meg első alkalommal, de számos tudományos értéknek a publikálására is ezen műben kerül sor első alkalommal. Hozzá kell járuljon az ott élő nép életének jobbrafordulásához is. Hisz aki egyszer is megfordult a Bodrogközben, annak minden statisztikai tényekkel való bizonyítás nélkül is világosan kell látnia, hogy ez az értékekben dúsgazdag táj hazánk – és egyben az európai közösségi országok – egyik legalacsonyabb életszínvonalon élő népességének ad otthont.

A Bodrogköz esetében azon, Európában igen kevés számú olyan tájak egyikéről van szó, ahol a történelmi-múltbeli eredeti természeti viszonyok a legnagyobb mértékben maradtak fenn. Sőt egy bizonyos szempontból kontinensünkön szinte egyedüli értékhordozónak is tekinthető a táj: a mai Bodrogköz képviseli a hajdani természetes árterületekhez legközelebb álló tájat (a Drávamente tekinthető még részben hasonlónak).

Ezért – a természetrajzi tudományos értékeken túl – a táj népességének a természettel való együttélése, a népi természetkiélés és a sajátos ártéri tájgazdálkodás és tájhasznosítás egy további és mára igen erősen felértékelődött értékegyüttesét jelenti a Bodrogköznek. Külön is kiemelendő a táj archaikushoz hasonló/közel álló természetes ártéri jellege: ez hazai, sőt európai modell és referencia értékűvé teszi a Bodrogközt élővilág-ártérökológia, árvízföldrajz, hidrológia, árvízvédelem, ártéri tájgazdálkodás és természetvédelem szempontjából egyaránt. A földtani, földrajzi, biológiai, a táji léptékű természeti környezet, a tájgazdálkodási, népi tájkiélési, táj-, település-, népesség- és gazdaságföldrajzi, néprajzi, stb. értékek és ezek sokféleségének (diverzitásának) megőrzése lehet a táj népességének egyik legfontosabb feladata. Mindez a ma és a jövő Európájában kiemelt értékű és hozadékú tevékenységnek minősül.

Ezért viszont tenni kell. Az első lépés: megmutatni az értékeket. E könyvvel ez megtörténik. Ennek segítségével pedig – sok egyéb más mellett – megvalósítható a cseppet sem titkolt, sőt nyílt és legfontosabb szándék, a táj gazdaságának és népe életének jobbítása. Ennek érdekében pedig e könyv buzdítani és egyben – a legjobb értelemben persze – presszionálni szeretné a táj és kistérség politikusait, hogy a Bodrogköz értékeit csokorba gyűjtő anyaggal eredményes(ebb)en tudják a tájért és az ott élőkért folytatott érdekérvényesítő munkájukat végezni."

Ez az idézet a professzor úr által a könyvért valamilyen formában tenni akarókért íródott, és ennél jobban a könyv jelentőségét nem adhatja vissza semmi más. A hitelesség miatt tartottam fontosnak szó szerinti idézését.

Végezetül álljon itt a Bodrogközben végzett kutatások eredményeinek összegzése.

- Elkészítette a Bodrogköz flóralistáját, amely több, mint hétszáz edényes/virágos fajt tartalmaz. Eszerint a Bodrogközben a hazai edényes flóra több, mint egyharmada megtalálható (Tuba, 2005)
- Észak-Alföldre új növényfajok (pl. Carex panicea, Cirsium oleraceum) leírása.
- Észak-Alföldre, Alföldre ritka fajok és társulásaik (pl. Fagus silvatica, Carpinus betulus, gyertyános-tölgyesek, Cirsium oleraceum folyómenti magaskórós társulása) új előfordulásainak kimutatása.
- Igen nagy kiterjedésű összefüggő puha- és keményfa ligeterdő állományok, továbbá égeres láperdők felderítése.
- Védett fajok (pl. Acorus calamus, Nymphoides peltata, Epipactis purpurata, Orchis purpurea), köztük szokatlanul nagy populációkkal bírók (pl. Gentiana pneumonanthe, Chrysanthemum serotinum) előfordulásainak megismerése.
- Hazánkban is védett és a Nemzetközi Természetvédelmi Unió (IUCN) „Ritka és veszélyeztetett növényfajok vörös listáján" szereplő, főként vízi

fajok (pl. Trapa natans, Salvinia natans, Marsilea quadrifolia, Nymphaea alba, Stratiotes aloides, Sagittaria sagittifolia) szokatlan tömeges előforulásainak megismerése.

- A terület hínártársulásai, magassásosai, mocsárrétjei és főbb erdőtársulásai cönológiai viszonyainak vizsgálata és feldolgozása.

Nemzetközileg is jelentős kutatói munkája mellett kiemelkedő pedagógus volt. Imponáló tudása nem csak a laboratóriumokban, kutatóműhelyekben, a katedrán mutatkozott meg, hanem a terepen is. Ettől volt Ő hiteles. Minden alkalommal megragadott tartása, egyenes gerince, ahogy vizsgálódó szemmel tanulmányozta a botanika, a táj értékeit. Véleménye volt mindenről, de nem ítélkezett, a dolgokat bölcs csendes humorral mindig helyre tudta tenni. Ezt a magatartást is örökül hagyta nekünk, kollégáinak. Ha találkoztunk, úgy éreztem, én is sokat kaptam tőle, pedig nem volt tanárom, de messze látott és ezt szívesen megosztotta mindenkivel.

Ember volt a szó legnemesebb értelmében, aki tevékenységével a közt szolgálta. Ezt a példát nagyon szépen köszönjük Neked!

Áldott legyen emléked, és fogadjon örök szeretetébe a természet!

Nyiri Tibor

Irodalom

SZERDAHELYI T. – CZÓBEL SZ. – CSERHALMI D. – GÁL B. – MARSCHALL Z. – NAGY J. – SZIRMAI O. – TUBA Z.: Néhány fás és gyeptársulás állományának vizsgálata a Bodrogközben 121-128 p. In: Bartha S. – Nagy Z. (eds.) Botanikai Növényélettani és Ökológiai Kutatások Tuba Zoltán emlékének SZIE MKK, Gödöllő 159 p.

HORVÁTH L. – CZÓBEL SZ. – GROSZ B. – TUBA Z. (2008): Bodrogközi vizes élőhelyek CH_4 és N_2O kibocsájtása. Botanikai közlemények 96: pp. 11-12.

TUBA Z. – SZIRMAI O.: A pácini kastélyparkot ölelő ártéri erdő botanikai jellemzése és jelentősége. In: Tuba Z. – Frisnyák S. (szerk.) Bodrogköz: A magyarországi Bodrogköz tájkonferenciája

MARSCHALL Z. – TUBA Z. (2008): Botanikai vizsgálatok új eredményei a Hegyalja (Zempléni-hegység) északkeleti peremterületeiről. Kitaibelia 13 (1) p. 176 Flórakonferencia SZIE Gödöllő

TUBA Z. (2003): Zempléni-hegység növényzetének áttekintése. Természettudományos Közlemények 3: pp. 235-242.

TUBA Z. (2003): Nyíregyháza város florisztikai-növényföldrajzi vázlata. In: Frisnyák S. (szerk.) Előadások a város újratelepítésének 250. évfordulóján. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, pp. 51-63.

TUBA Z. (1997): A vízi környezet (tartós víztöbblet elárasztás és oxigénhiány) kiváltotta stressz hatása és tolerálása magasabbrendű növényekben. In: Balogh Á. (szerk.) Nyíregyháza: Stúdium Kiadó, pp. 211-235.
TUBA Z. (1997): A mohák, mint a környezet nehézfém termelésének jelzői és mérői. In: Balogh Á. (szerk.) Környezeti biokémia. Nyíregyháza Stúdium Kiadó, pp. 236-251.
TUBA Z. (1988): Jelentés a Tiszalúc-Kesznyéten közötti terület 1968. évi botanikai felmérésről. Bükki Nemzeti Park dokumentumtára, pp. 580-644.
NYIRI T. (2011): In memoriam: Búcsú Tuba Zoltántól. In: Frisnyák S. – Gál A. (szerk.) Kárpát-medence: tájak, népek, tevékenységek. Nyíregyháza-Szerencs
TUBA Z. (1987): Vízinövények. Búvár zsebkönyvek. Budapest, Móra Kiadó (1987)
TUBA Z. – HERCZEG CS. (1986): A korpafüvek Zemplén-hegységi új élőhelyei. Botanikai Közlemények 73: pp. 73-75.
TUBA Z. (1978): A Zempléni-hegység növény- és állatvilága. In: Frisnyák S. (szerk.) Zempléni-hegység. Budapest, Medicina Könyvkiadó – Sport Kiadó, pp. 43-57.
TUBA Z.: Monok védett növényei – kézirat
TUBA Z. (2005): A magyarországi Bodrogköz botanikai értékeiről. In: Frisnyák S. – Gál A. (szerk.) Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja, pp. 125-130
TUBA Z. – FRISNYÁK S. (2008): Bodrogköz (A magyarországi Bodrogköz tájmonográfiája). A Lórántffy Zsuzsanna Szellemében Alapítvány. Gödöllő – Sárospatak

Dr. Simon Tibor botanikai kutatómunkája a Zempléni-hegységben

Nagy megtiszteltetés számomra, és egyben nagy kihívás is, hogy Simon Tibor professzor úr botanikai munkásságát, melyet a Zempléni-hegységben végzett, én foglaljam össze. Ezt a hatalmas, évtizedeken át végzett kutatási tevékenységet cikk formájában bemutatni lehetetlen, ezért megpróbálom a legfőbb tudományos eredményeit és iskolateremtő munkásságát kiemelni dolgozatomban.

Személyes kapcsolatom a Simon családdal 1983-ban kezdődött. Felesége Dr. Simonné Dr. Wolcsánszky Erzsébet növényszervezettant oktatott az egri főiskolán. Lenyűgöző előadásmódja, szakmai tudása és a botanika iránti elkötelezettsége a növénytan irányába fordította érdeklődésemet. Ő ismertetett meg a professzor úrral, vagy, ahogy már akkor is szólítottuk, Tibor bácsival. A terepen való első szakmai találkozásunk a Rostalló fölötti Ördög-völgyben volt 1989-ben, ahol két tanítványával harasztok, egész pontosan a *Polystichum* nemzetség fajainak elterjedését térképezték. Ma a velem egykorú „ifjak" az ELTE Növényrendszertani és Ökológiai Tanszékének tudományos fokozottal rendelkező oktatói. Az első találkozásunk óta eltelt évek alatt számos tudományos konferencián kérhettük szakmai tanácsait, új, még fel nem térképezett területek koordinátáit. Számos botanikai cikkem szaklektora, tanácsadója volt.

A professzor úr 1926-ban Debrecenben született. Itt szerzett biológia-természetrajz szakos tanári oklevelet 1950-ben. A debreceni egyetem Növénytani Tanszékén kezdte pályafutását. Oktatott növénytant, növényföldrajzot, ökológiát, talajtant. Magyarázatait gyönyörű rajzokkal és illusztrációkkal színesítette. A későbbi évtizedekben már a budapesti Eötvös Lóránd Egyetemen oktat. Oktatási tevékenysége bővül. Részt vesz a természet- és környezetvédelem elméleti és alkalmazott ismereteinek oktatásában, valamint a biológus-mérnökképzésben. A felnövekvő biológus/természetjáró generációk legtöbbet forgatott könyvei az általa írt „*A magyarországi edényes flóra határozója"* (1992, 2000, 2001, 2002), vagy a szívéhez közelálló „*Kis növényhatározó"* (21. kiadás), ill. Seregélyes Tiborral közösen kiadott „*Növényismeret"* (1998), mely a frankfurti könyvkiállításon 2000-ben Nívó-díjat kapott *(Mészárosné Draskovics R. 2011)*.

1966-1993 közötti időszakban az ELTE tanszékvezetője, 1973-tól egyetemi professzora. Egyéb társadalmi kötelességvállalásai: tagja az MTA Botanikai Bizottságának, az MBT elnöke, az MBT Természetvédelmi Szakosztály elnöke. Sokáig részt vett a Botanikai Közlemények és az Acta Botanica szerkesztésében.

Az 1950-es évek elején Zólyomi Bálint akadémikus úr vezetésével megindul, részben folytatódik Magyarország vegetációjának, növénytársulásainak feltérképezése és flórájának számbavétele. Új egységes irányzat van kialakulóban. Az akkori botanikusok felsorakozva Zólyomi Bálint mögött felosztják, illetve megkapják hazánk nagyobb hegységeinek botanikai kutatásának lehetőségét.

Így mindegyik kutatónak van saját területe, de a munkát rendszerint közösen végzik, fejlesztve ezzel tudásukat, ismereteiket. Simon Tibor a Zempléni-hegységben, Jakucs Pál a Bükkben és az Aggteleki Karszton, Fekete Gábor a Gödöllői dombvidéken végez elsődlegesen felméréseket, hogy csak a következő képen szereplőket említsem. Zólyomi Bálint akadémikus úr koordinálja a vegetációtérképezést, és maga is tevékenyen részt vesz a kutató munkában *(1. kép)*.

1. kép. A Zólyomi iskolai tanítványai. Balról, Fekete Gábor, Jakucs Pál, Zólyomi Bálint akadémikusok és Simon Tibor professzor úr.

A 20. század flórakutatásai feltárják a Zemplén igen gazdag flóráját. *Kiss Á. (1939)* munkájában 1508 edényes fajt említ munkájában. Ezt tovább gazdagítja a sárospataki kollégium egykori botanikus tanára Hargitai Zoltán, aki Soó Rezsővel, szakmai vezetőjével közösen publikál. További 70 edényes fajt írnak le a területen. Simon Tibor 1950-ben kezdett felmérései, 2006-ban már 1350 ismert fajról számolnak be, ez a magyar edényes flóra 60%-a *(Simon, 2006)*. A változatos alapkőzet, a változatos mikroklimatikus adottságok, a hegység elhelyezkedése, a Kárpátok és az Bodrogköz közelsége alakítja, gazdagítja a flórát. A részletes munkálatok 1952-ben kezdődnek a Kemence-völgyben Kishutánál *(2. kép)*.

Az 50-es években elkezdett felvételek eredményei több publikációban kerülnek közlésre. Ezen évek alatt megszerzett tudományos fokozatok után adatait egy monográfiában, a „Vegetáció tanulmányok a Zempléni-hegységben" című könyvében összesíti. A kötet a vegetáció általános elemzését adja. Kiemelkedő értéke a sziklagyepek és erdőtársulások cönológiai leírása, ökológiájuk és

citoökológiájuk bemutatása. A nagyon részletes és az akár száznál is több fajt tartalmazó cönológiai tabellák, a mohafajok felvételezésével gazdagodnak. Abban az időben Pócs Tamás professzor úr közöl hasonló jellegű munkákat a Nyugat-Dunántúli területekről. Ez nem is csoda, hiszen akkoriban Boros Ádám és Vajda László mellett ők rendelkeznek bryológiai (mohászati) ismeretekkel. Jelentősek továbbá Tibor bácsi bryoökológiai és bryocönológiai közleményei, melyek olvasása után magam is próbálkoztam hasonlókkal tanítványa, Orbán Sándor bryológus irányításával.

2. kép. A fiatal, de már önálló kutatásokat végző botanikus 28 éves korában

Az 1977-ben kiadott tanulmánykötetben foglalja össze meglévő és új botanikai eredményeit. A mű méltán szerez elismerést mind a hazai, mind a külföldi botanikusok körében. A napjainkban megjelenő, a Zempléni-hegység vegetációjáról szóló tanulmányokban is szinte kivétel nélkül megtalálhatjuk a könyvre történő hivatkozásokat. Ebben az évben szerzi meg akadémiai doktori fokozatát.

A Zempléni-hegység növénytársulásainak elemzése során Simon professzor úr négy új növénytársulást ír le, és közli azok faji összetételét, cönoszisztematikai besorolását. Az előbbiekben említésre került, hogy cönológiai munkáiban jelentős szerepet tulajdonít a mohák társulásban elfoglalt szerepének. Két olyan cönózisnak is ő az első leírója, melyben a társulások nevében mohafajok is szerepelnek. Természetesen nem csak az elnevezésben, hanem a társulások felépítésében, dinamikus fejlődésében is nagy jelentőséget tulajdonít a mohák jelenlétének. Négy társulás rövid jellemzését tüntetem fel, felhasználva professzor úr 2006-ban megjelent közleményét.

3. kép. Szépen gondozott hegyi rétek, melyek otthont nyújtanak több ritka növénynek is. A természet ekkor itt még összhangban van a gazdálkodással.

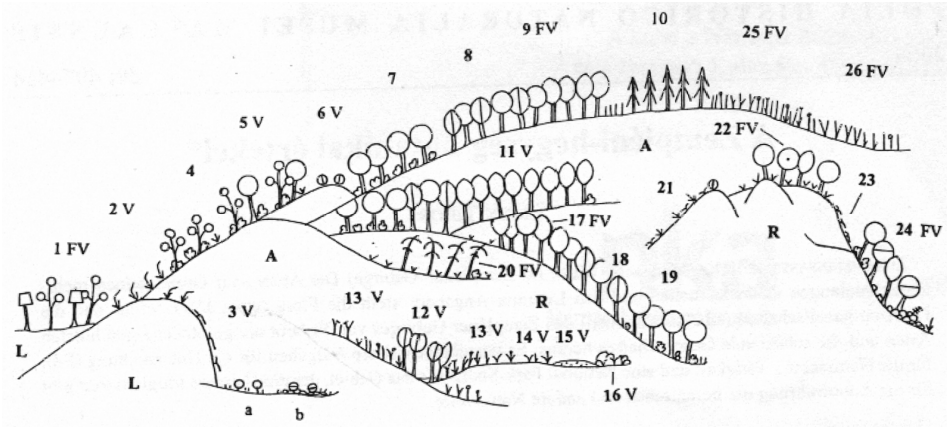
Juhcsenkesz-rét *(Genisto pilosae-Festucetum ovinae Simon 1970)*. A Kárpátok és a Ny.-i Alpok szilikát szikláin kialakuló, hazánkban ritkább, természetes, zavartalan társulás. A Zempléni-hegységben sziklagerinceken, egykori lávafolyások nyers kőzetén (pl. Pusztafalu és Telkibánya, István-kút környékén) él. Jellemzői: a névadók mellett a *Cruciata verna, Danthonia decumbens*, *Hieracium pilosella, Rumex acetosella* és sok acidofrekvens moha és zuzmó jelenléte.

Juhcsenkesz hamuszínűmoha társulás *(Festuco ovinae-Rhacomitrietum Simon 1971)*. Előzőhöz hasonló helyen, de árnyas riolit sziklákon, kisebb foltokban kialakuló pionír mohabevonat társulás. Pl. Kishuta, Telkibánya környékén. Domináns a *Rhacomitrium canescens*, kísérők pl. a *Thymus pulegioides, Jasione montana*, *Allium montanum*.

Juhcsenkesz szőrmoha társulás *(Festuco ovinae-Polytrichetum piliferae Simon 1971)*. A hegyvidék napos-félárnyékos szikláinak (andezit, riolit, dacit, perlit) természetes mohagazdag pionír társulása, a tölgyesek és gyertyánostölgyesek övében. Pl. Ósva-völgy, Bagolykő, Baratla kövein. A névadók mellett a *Polytrichum piliferum, Dicranum undulatum* és *Cladonia* fajok jellemzők.

Szilikát sziklaerdő *(Sorbo-Quercetum petreae Simon 1977)*. A Zemplén és a Keleti Kárpátok bennszülött, védelemre érdemes társulása, amely kipreparálódott kőzettelér, egykori lávafolyás sovány, köves talaján tengődik. A névadók: *Sorbus aria, S. aucuparia, Quercus dalechampii, Qu. polycarpa* mellett jellemzők a *Betula pendula, Cotoneaster matrensis*. A gyepszintben a savanyúság jel-

ző fajok (pl. *Luzula luzuloides, Vaccinium myrtillus, Oxalis acetosella*) melegkedvelőkkel (pl. *Polygonatum odoratum, Dianthus carthusianorum, Jovibarba hirta*) együtt fordulnak elő.

1. ábra. A Zempléni-hegység fontosabb növénytársulásainak, formációinak térszíni elhelyezkedése, vázlatrajz (Simon T. 2006).

1. Tatárjuharos lösztölgyes (Aceri tatarici-Quercetum roboris), 2. Északi lejtősztyeprét (Pulsatillo montanae-Festucetum rupicolae), 3. löszfalnövényzet, a/: törpemandulás, b/: csepleszmeggyes (Agropyro cristati-Kochietum prostratae, Prunetum tenellae, P. fruticosae). 4. Sajmeggyesbokorerdő (Ceraso mahaleb-Quercetum pubescentis), 5. Melegkedvelő tölgyes (Corno-Quercetum puhescentis), 6. Északi gyöngyvesszős cserjés (Waldsteinio-Spiraeetum mediae), 7. Középhegységi cseres-tölgyes (Quercetum petraeae-cerris) 8. Hegyvidéki gyertyános-tölgyes *(Carici pilosae-Carpinetum), 9. Hegyvidéki v. kárpáti bükkös (Aconito-Fagetum), 10. Bükkös lucos* (Piceetum cult.), 11 Északi középhegységi bükkös (Melittio-Fagetum), 12. Hegyi égerliget *(Carici brizoidis-Alnetum), 13. Patakmenti magaskórós (Angelico-Cirsietum), 14. Láprétek (Carici flavae-Eriophoretum, Filipendulo-Geranietum palustris), 15. Csillagsásos tőzegmohaláp (Carici echinatae-Sphagnetum), 16. Fűzláp (Cala-magrosti-Salicetum cinereae), 17. Mészkerülő bükkös (Luzulo nemorosae-Fagetum), 18 Mészkerülő gyertyános-tölgyes (Luzulo-Carpinetum),* 19. Kö-zéphegységi mészkerülő tölgyes (Deschampsio flexuosae-Quercetum sessiliflorae), 20. Csarabos, nyíres fenyér (Luzulo albidae-Callunetum, Betulo-Callunetum), 21. Szilikát sziklagyep (Minuartio-Festucetum pseudo-dalmaticae, Poetum scabrae), 22. Szilikátszikla-erdő (Sorbo-Quercetum *petreae), 23. Sziklabevonat társulások (Hypno-Polypodietum, több Festucetum ovinae), 24. Törmeléklejtő-erdő,* görgeteg-sziklaerdő (Mercuriali-Tilietum, Roso pendulinae-Tilietum), 25. Kaszálók (Pastinaco-Arrhenatheretum, Anthyllido-Festucetum rubrae). 26. Kékperjés rét (Nardo-Molinietum hungaricae, Iridetum sibiricae). *Alapkőzet: L = lösz, A = andezit, R = riolit, V = védendő, FV = fokozottan védendő társulás.*

Simon Tibor a vegetációtérképezés egyik úttörőjeként is ismeretes a magyar botanika történetében. Kutatótársaival, Dr. Horánszky Andrással, Prof. Borhidi Attilával, Prof. Juhász Nagy Pállal, és Prof. Jakucs Pállal közösen készítenek részletes vegetációtérképet 1:10 000 méretarányban elsőnek Nagyhuta fölött, a Lackó-hegy Gilevár térségében, feltüntetve az egyes vegetációs egységeket elkülönítő karakterfajok ponttérképét. Folytatva a munkát, az Újhuta kö-

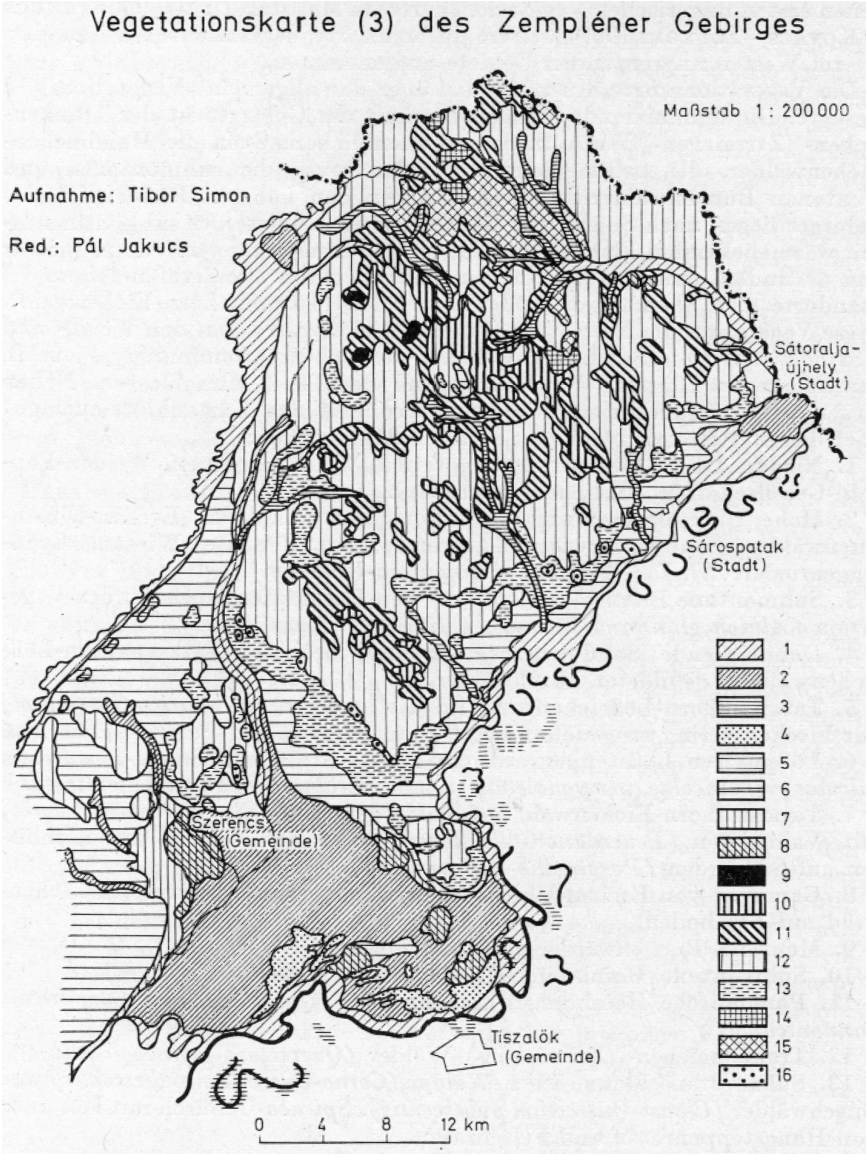

4. kép. Az akadémiai doktorátusát megvédő professzor 1977-ben

zelében található Nagykörös, Nagykirályos, Soltész-hegy alkotta háromszög vegetációját térképezik. Ezt követően Simon Tibor elkészíti a Zemplén potenciális vegetációtérképét 1:200 000 méretarányban. A térképek adatai alapján, nyomon kísérhetjük a több mint 50 év alatt bekövetkezett változásokat, ha összevetjük a mai állapotokkal. Ezek az úgynevezett „long term" vizsgálatok fontos ismeretanyaggal gazdagítják a napjainkban alkalmazott vegetációdinamikai kutatásokat. Több botanikuskutató publikálta eredményeit a terület növényzetének mai állapotáról. Kiemelném Dr. Vojtkó András kutatómunkáját, aki több mint 10 évvel ezelőtt kezdi részletes vegetációtérképezését. A modern technika, katonai térképek és terepbejárások eredményeképpen a Zemplén Tájvédelmi Körzet mintegy 4/5 részét felmérte. A vegetációs egységekről elkészített térképlapokon kívül számos új faj megjelenését is publikálta. Volt kollégám eredményeit azért hangsúlyozom, mert ő rendszeres szakmai kapcsolatban áll a hegység botanikai úttörőjével, Tibor bácsival.

5. kép. Simon Tibor botanikus az ELTE emeritusz professzora, az MTA Laureatusa és Doktora napjainkban, aktív munkavégzés közben.

2. ábra. A Zempléni-hegység vegetációtérképe 1977-ben.

1. Salicetea purpureae, 2. Fraxino pannonicae-Ulmetum, 3. Alnion glutinosae-incanae, 4. Aceri tatarico-Quercetum (kevert erdők), 5. Aceri tatarico-Quercetum, 6. Salvio-Festucetum sulcatae-rupicolae, Amygdaletum nanae, Crataego-Prunetum fruticosae, 7. Galatello-Quercetum roboris, Peucedano-Galatelletum, 8. Kevert tölgy-kőris ligeterdők, tatárjuharos tölgyesek, 9. Aconito-Fagetum, 10. Melitti-Fagetum, 11. Querco petreae-Carpinetum, 12. Quercetum petreae-cerris, 13. Corno-Quercetum pubescentis, Ceraso-Quercetum pubescentis, 14. Luzulo-Fagetum, 15. Luzulo-Quercetum, Querco petreae-Carpinetum luzulletosum, 16. Festuco-Brometea, Festucetalia valesiacae

Összegzésként a következőket szeretném megjegyezni. Simon Tibor professzor úr munkásságát a teljesség igényével bemutatni szinte lehetetlen. A legkedveltebb kutatási területén a Zempléni-hegységben végzett munkáit és eredményeit is nehéz összefoglalni. A hegység a maga biológiai sokféleségével, lenyűgöző tájaival, változatos geomorfológiájával és geológiájával a legmegfelelőbb kutatási területnek bizonyult. Külön megjegyzendő érintetlensége, természetessége. A Zemplén tehát mintegy felkínálja magát természeti értékeinek feltárására. Simon professzor úr személyében olyan kutató vágott neki a feltáró munkának, aki meglátta ezt a gazdagságot és a tudományos és a természetszerető közönség elé tárta. Florisztikai adatai alapján bizonyította, hogy a Zempléni-hegység, a növényfajok terén az egyik legfajgazdagabb része Magyarországnak, ez többek között a változatos alapkőzetnek, geomorfológiájának, az eltérő klimatikus adottságoknak és a hegység elhelyezkedésének tulajdonítható. Társulástani eredményei, megfelelő referenciaként szolgálnak napjaink cönológusai számára. Az elkészített vegetációtérképeket és azok elkészítési módszereit gyakorta alkalmazzák a jelen élőhely térképezői. Számos kiváló szakemberrel dolgozott együtt, akikkel együtt a magyar botanikát a nemzetközi elismerés szintjére emelte. Zárásképpen, nagyon jó egészséget, erőt kívánok, hogy szakmai tapasztalatával, emberségével tovább segíthesse a magyar botanika szeretőit.

Marschall Zoltán

Felhasznált irodalom

KISS Á. (1939): Adatok a Hegyalja flórájához. Bot. Közlem. 36: 181-273.

MÉSZÁROSNÉ DRASKOVICS R. (2001): Simon Tibor 75 éves. Bot. Közlem. 88. 1-2 füzet.

SIMON T. (1977): Vegetationsuntersuchungen im Zempléner Gebirge. Die Vegetation Ungarischer Landschaften, Band 7. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SIMON T. (1992): A magyarországi edényes flóra határozója. Tankönyvkiadó, Budapest.

SIMON T. (2000): A magyarországi edényes flóra határozója. 4. átdolg. kiadás, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

SIMON T. (2005): Adatok a Zempléni-hegység flórájához (1950-1980) és a Carpaticum-Flórahatár kérdése. Bot. Közlem. 92 (1-2): 69-84.

SIMON T. (2006): A Zempléni-hegység botanikai értékei, Folia historico-naturalia Musei Matraensis, 30. évf. 407-414. oldal 57-63.

A Zempléni-hegység állatvilágának tudományos feltárói

A Zempléni-hegység állatvilágát bizonyára jól ismerték azok a mindenkori tudós tanárok, professzorok, akik Sárospatak és Sátoraljaújhely vagy Kassa neves iskoláiban, kollégiumaiban tanították a természetrajzot. Minderről semmit nem tudunk azonban, mivel az általuk írt tankönyvekbe csak az általános tudnivalókat örökítették meg, a jelen korra jellemző nyomtatásos publikációknak nem voltak még meg az akkori feltételei. A mai értelemben vett zoológiai kutatások kezdetét a 19. század elejére tehetjük. Ekkor (1821) a zempléni (bacskói születésű) *Frivaldi Frivaldszky Imre* (1799-1870) rokonával, *Kitaibel Pál* botanikussal együtt járt a Hegyalja területén. Sajnos Frivaldszky Imrének, a későbbi fél évszázad jeles entomológusának e területen gyűjtött példányai és adatai az utókor számára elvesztek. A nemesi származású *Frivaldszky* az újhelyi gimnáziumban kezdte tanulmányait, de Egerben fejezte be. Zempléni életszakaszából származó adatokat nem örökített meg későbbi írásaiban. Gyűjteményében, amelynek jelentős részét ma is őrzi a Magyar Természettudományi Múzeum állattára, a kor szokásainak megfelelően nem tüntette fel az állatok pontos gyűjtési helyét, idejét, így azok ma faunisztikai információt nem hordoznak. Valójában a svéd *Linné* 1758-tól napjainkig használt binominális tudományos névrendszerének elterjedésétől várhattuk a zempléni állattani eredményeket, ám ezek nem követték azonnal a botanikusok munkáit. Csak sok évtizeddel *Kitaibel* utazásait követően, a budapesti természettudományi múzeum megerősödése után kezdődött hazai tájaink élővilágának faunisztikai feltérképezése. Talán egyik mozgatója lehetett a *Frivaldszky Imre* által megírt *Jellemző adatok Magyarország faunájához* című könyv (1865), ami magyar nyelvű alapokat vetett. Az akadémiai kiadvány arra késztette a korszak tudósait, hogy azt bővítsék, kiegészítsék. Egy korszakos munka, mint ez is, egy képet rajzolt az ismert állatvilágról, amely természeténél fogva nem lehetett kellően mindenre kiterjedő. De éppen ezzel sarkalta aktív munkára mindazokat, akik többet akartak tudni az általuk ismert, bejárt táj faunájáról. A budapesti múzeum nyilvántartásából könnyen kiderült, hogy melyek azok a vidékek, ahonnan alig származnak információk. A főleg rovarokkal foglalkozó *Mocsári Sándor* éppen ilyen indokkal utazott egy hivatalos gyűjtőútra Zemplén és Ung megyékbe. Minderről részletes beszámolót tett közzé. A nemzetközi szinten elismert fővárosi tudós, aki pl. a fémdarazsak világ-monográfiájával napjainkig méltó művet alkotott, személyesen kutatott Sárospatak és Sátoraljaújhely területén. Megjelent írásában (1875) főleg a Bodrog és a Ronyva alkalomszerű mintavételezéséről számolt be. Ezen kívül a sátoraljaújhelyi gimnázium természetrajzi gyűjteményét is megnézte, adataikat leközölte. Dicsérte a helyi tanárok (*Kaszás Ferenc* és *Zsufa Pál*) gyűjteményező munkáját. *Herman Ottó* pókokról szóló könyvében (1879) több zempléni lelőhely is szerepel, sajnos ezek részletes körülményeit nem ismerjük.

Valószínűleg a polihisztor maga járt és gyűjtött Bodrogkeresztúr környékén. *Chyzer Kornél* bártfai születésű tudós volt, 1869-ben költözött Sátoraljaújhelybe, mint Zemplén vármegye tisztifőorvosa. Azon túl, hogy korának egészségügyi feladatait, többek között a kolera járványokat próbálta megfékezni és az éppen e korszakban folyó filoxéra-terjedés ügyében is dolgozott, kedvelt kutatásának is időt szentelt. Korai művei a hazai kagylós levéllábúrákokról, "héjanczokról" íródtak, később szinte minden Zemplén megyei élőlény érdekelte. 1882-ben kezdte el azt a tematikusan zempléni élőlényekről szóló sorozatát, amely korának úttörő jellegű, magas színvonalú művei közé tartozott. Az "*Adatok Zemplénmegye természetrajzi ismeretéhez*" című sorozat első kötete a halakról szólt. A következő részt a Chyzer által Újhelybe csábított *Biró Lajos* készítette a zempléni bogarak kutatásáról (1883). Chyzer Kornél kétszárnyú gyűjteményét *Kowarz Ferdinánd* (1883) határozta és jelentette meg. A sorozat további részei már nem önálló kötetek, hanem folyóiratok cikkei formájában jelentek meg. Ennek ellenére a korábbi Zemplén megye faunája a korabeli mércével alaposan kutatottnak számított. Elég, ha az 1918-ra befejezett *Fauna Regni Hungariae* (*A Magyar Birodalom Állatvilága*) zempléni lelőhelyeinek sokaságát vesszük tekintetbe. Ha ugyanekkor a Zempléni-hegység azon abaúji részeinek állatvilágáról akarunk valamit megtudni, amely ma a ZempléniTájvédelmi Körzet nagy részét magában foglalja, akkor szinte semmit nem találunk. A korabeli Abaúj-Torna megyéből leginkább Kassa közeléből vannak adatok. 1940-ben *Csiki Ernő* végzett bogárkutatást Füzérradvány környékén, amelynek adatait 1942-ben meg is jelentette. A Magyar Természettudományi Múzeum számos kutatója kezdett alapos vizsgálatokat 1954-től az 1960-as évekig. *Kaszab Zoltán*, *Székessy Vilmos*, *Endrődi Sebő*, *Papp Jenő*, *Erdős József* és számos más kutató járta a hegységet. Elsősorban Istvánkút környéke és a Kemence-völgy volt vizsgálódásuk helyszíne. Eredményeik zömét ma is a budapesti múzeum állattára őrzi, csak kisebb részeik lettek feldolgozva, publikálva.

A Zempléni-hegység élővilágáról napjainkig nem jelent meg olyan tudományos alaposságú, adatokat tartalmazó monográfia, mint amelyik az elmúlt években a Bükki Nemzeti Park (1993, 1996) vagy az Aggteleki Nemzeti Park (1999) állatvilágát feldolgozta. Számos ismeretterjesztő munka foglalkozik a terület állatvilágának érdekességeivel, jól kiemelve a ritkaságokat. Ezek valóban különlegességei a magyar faunának, mivel a Zempléni-hegység az egyetlen olyan tájunk, amely közvetlenül érintkezik a Kárpátok vonulatával a szlovákiai Szalánci-hegységen keresztül. Az állatvilág így az átlagos magyar középhegységitől a kárpáti elemek, illetve a hegységet északkeletről szintén erről elérő dácikus elemek által különbözik. Fajgazdagságának jelentősebb részét mégis a pannóniai fauna, illetve a hegység délies kitettségében megmaradt szubmediterrán jellegű élő közösségek teszik ki. Az állatvilág gyorsabban változik, mint a hegység geológiai, talajtani, klimatikus és növényzeti arculata. Mindenkor követi az ezek által tájképi szinten is jól jelzett formákat, de csak

kevés olyan állatot találunk, amely szigorúan rögzülne ezekhez. A mozgás része az állatok alkalmazkodásának. Ezért csak azokat a főbb, szemmel látható környezeti igényüket vázolhatjuk, amelyek leginkább még az emberi történelmi időkkel (főként erdőgazdálkodás, szőlőművelés) vethetők egybe. Élőhelyeik változása egy emberöltőn belül is végbemehet. Az állatfajok populációi ehhez alkalmazkodva lecsökkenhetnek vagy felszaporodhatnak illetve térben követik életterük eltolódásának irányát.

A Zempléni-hegység területén több helyen találtak már a Föld történetének különböző időszakaiból származó ősi állatok fossziliáira. E vidékre a földtörténet újkorának harmadidőszakából (*tercier*) és negyedidőszakából (*quarter*) megmaradt kövületek a jellemzőek. A miocén kor szarmata emeletének végén, a kovasavakkal átjárt tufák a rengeteg növényi lenyomat mellett számos állat maradványát is őrzik. A szubtrópikus vizek és partok élővilágából tömegesen találhatók kagylósrákok (*Ostracoda*) pl. az erdőbényei Ligetmajor feltárásában. Ezek számos rokon faja ma is otthonos édesvizeinkben. Ugyanezen lelőhelyen kövesült szárazföldi rovarok (bogarak, poloska) illetve madártoll maradványait is megtalálták a kutatók. *Csepreghy-Meznerics Ilona* (1966) a hegység több pontjának miocén tengeri puhatestű (*Mollusca*) fosszíliáiról számolt be. Ilyen lelőhelyek pl. Füzérkajata, a vilyvitányi Godolya-árok, a kovácsvágási Köszörűpatak völgye, Hallós-völgy, a sátoraljaújhelyi Boglyaska, a vágáshutai Kispart, a makkoshotykai Kádas-gödör, a sárospataki Megyer-hegy és Végardó, Tállya, Telkibánya. Számos tengeri csiga- és kagylófajt mutatott ki az üledékekben. Több késő miocén korú ízeltlábú (*Arthropoda*) Rátka, Tállya, Abaújszántó és Erdőbénye területéről származó maradványairól számolt be *Sziráki György* és *Dulai Alfréd* 2002-ben. A negyedidei jégkorszakok idejéből megmaradt legnagyobb állatfaj, a gyapjas mamut (*Mammuthus primigenius*) maradványa a Bodrog szabályozásakor került elő.

A Zempléni-hegységben ugyanúgy, mint Magyarország más területein is számos egysejtű állat (*Protozoa*) él. Ezek rengeteg fajának feltérképezése, az egyes élőhelyek időbeli, térbeli változásának felmérése, az ezeket befolyásoló tényezők összefüggésének ismerete fontos feladat, amely a jövő kutatóira vár.

A Zempléni-hegység déli peremén folyó Bodrog és árterületének tavaiban élnek édesvízi szivacsfajok (*Porifera*). Nem zárható ki jelenlétük a hegység belsejében kialakított tavakból sem. Leginkább hosszabb ideig vízben álló természetes vagy mesterséges tárgyak élőbevonatát kell vizsgálni ezeknek a megtalálásához. A legősibb szövetes állatok, a csalánozók (*Cnidaria*) többsége tengerekben él. A Bodrog ártér vízinövényekkel benőtt tavaiból, morotváiból eddig csak néhány mikroszkopikus méretű hidra (*Hydrozoa*) került elő. A sokféle zempléni víztestben valószínű, hogy több hidrafaj is él.

A férgek nem egyetlen rendszertani csoport. A valódi szövetes állatok (*Eumetazoa*) testüregesek (*Coelomata*) altagozatának ősszájúak (*Protostomia*) törzscsoportjába sorolt több állattörzs összefoglaló neve. Ide tartoznak a lapos-

férgek (*Platyhelminthes*), a hengeresférgek (*Nemathelminthes*), a zsinórférgek (*Nemertini*), a villásférgek (*Aschelminthes*), a nyelesférgek (*Kamptozoa*) valamint a gyűrűsférgek (*Annelida*). Mindezek kutatása különböző az egyes csoportok szerint. A gyűrűsférgek (*Annelida*) viszonylag jobban kutatottak. A földigiliszták (*Lumbricidae*) családjából 24 fajt említ a Zempléni-hegységből *Csuzdi Csaba* és *Zicsi András* (2003) tanulmánykötete. A hegyi források jellegzetes, fehér cérnára emlékeztető állata közönséges húrféreg (*Gordius aquaticus*), amely a hengeresférgek közé tartozik. Lárvái szárazföldi ízeltlábúak testében fejlődnek. A laposférgek törzsébe sorolt primitív testfelépítésű örvényférgek, planáriák (*Turbellaria*) több faja is él az abaúji és zempléni hegyi patakokban. *Gulyás Pál* és munkatársai (1995) a villásférgek közé tartozó kerekesférgek (*Rotatoria*) szempontjából vizsgálták a Bodrog és Hernád vizét.

A mohaállatok (*Bryozoa*) rendszertanilag a puhatestűekkel (Mollusca) rokonságban álló, mikroszkopikus méretű állatok. Legtöbbször csak telepeiket láthatjuk, amelyek gyakran képezik az állóvizekben levő felületek élőbevonatát. A Zempléni-hegységben kevéssé kutatták ezt a csoportot. Füzérradvány területén, a Bózsva melletti halastóból került elő a szivacsképű mohaállat (*Plumatella fungosa*).

A puhatestűek (*Mollusca*) közé tartozó csigák (*Gastropoda*) és kagylók (*Lamellibranchiata*) egyaránt előfordulnak a Zempléni-hegység területén. A csigák sok faja édesvízi életmódot folytat, számos házas és meztelencsiga azonban az erdőkben, gyepekben illetve a lakott területeken is él. A hegység legfeltűnőbb puhatestűje a kárpáti bennszülött fajnak számító kék meztelencsiga (*Bielzia coerulans*). Ez leginkább a bükkös erdőkben és a páradús klímájú patakvölgyekben él. Ezen a tájon nem ritka. Pintér és Suara (2004) katalógusában 120 zempléni-hegységi puhatestű szerepel. Ezek közül 18 védett: balogcsiga (*Vertigo angustior*), dagadt orsócsiga (*Vestia turgida*), sudár orsócsiga (*Vestia gulo*), Dibothrion-csiga (*Perforatella dibothrion*), nagyfogú csiga (*Perforatella bidentata*), egyfogú szőröscsiga (*Trichia unidentata*), Lubomirski-csiga (*Trichia lubomirskii*), erdélyi pikkelyescsiga (*Hygromia transsylvanica*), éti csiga (*Helix pomatia*), ugarcsiga (*Helix lutescens*), háromfogú csiga (*Isognomostoma isognomostoma*), hordócsiga (*Orcula dolium*), karcsú orsócsiga (*Ruthenica filograna*), kék meztelencsiga (*Bielzia coerulans*), keleti kristálycsiga (*Oxychilus orientalis*), lapos kristálycsiga (*Oxychilus depressus*), kis orsócsiga (*Cochlodina orthostoma*), sima orsócsiga (*Cochlodina cerata*). A hegység kisebb-nagyobb álló és folyó vizeinek medrében, illetve területet határoló Bodrogban és a Hernádban számos kagylófaj tenyészik. Közülük kettő védett: tompa folyamkagyló (*Unio tumidus*), lapos tavikagyló (*Pseudanodonta complanata*).

Az ízeltlábúak (*Arthropoda*) állattörzsébe soroljuk a rákok (*Crustacea*), ikerszelvényesek (*Diplopoda*), százlábúak (*Chilopoda*), szövőcsévések (*Symphyla*), rovarok (*Insecta*) és pókszabásúak (*Arachnoidea*) osztályaiba tartozó állatokat. Ezek mindegyike elterjedt a hegység és peremvidéke tájain. Tízezernél bizonyosan több fajuk él az abaúji és zempléni vidéken, de

megismerésükhöz, feldolgozásukhoz sok tudós kutató időigényes munkájára van szükség. Ez a munka már az 1800-as években elkezdődött, de napjainkra sem fejeződött be. Az egyes osztályok és azon belüli alacsonyabb szintű taxonok értékelését érdemes részenként elvégezni.

A rákok (*Crustacea*) osztályába sok, többségében mikroszkopikus méretű állat tartozik. A folyami rák (*Astacus astacus*), amely a hegység számos patakjában előfordul, ritka kivétel ez alól. A hazai tízlábú rákok (*Decapoda*) adatai között számos zemplénit találhatunk *Thuránszky Miklós* és *Forró László* (1987) illetve *Kovács Tibor, Juhász Péter* és *Ambrus András* (2005) feldolgozásában. A folyami rákon kívül a kecskerák (*Astacus leptodactylus*) tiszai és bodrogi előfordulásáról (Tokaj, Bodrogkeresztúr) számolnak be. A nedves rétek pangó vizű felszíni vízállásaiban, pocsolyáiban, tavakban gyakoriak a kandicsok (*Cyclopidae*) és a vízibolhák (*Daphniidae*). A Zempléni-hegység faunája az utóbbiakat magában foglaló ágascsápú rákok (*Cladocera*) és evezőlábú rákok (*Copepoda*) tekintetében még feldolgozatlan, jóllehet a környező folyók és árterük (főleg a Bodrog és kisebb mértékben a Hernád) *Gulyás Pál* és *Forró László* könyveinek (1999, 2001) adatai alapján több tucatnyi fajnak adnak otthont. A kagylósrákok (*Ostracoda*) néhány zempléni adatáról *Forró László* és külhoni munkatársai (1987) írásában olvashatunk. A nagyobb termetű levéllábúrákok (*Phyllopoda*) számos faja a hegységet övező sík területek időszakos vizeiben tenyészik. A felemáslábú rákok (*Amphipoda*) közül a hegyi patakok és források vizében elterjedt és helyenként tömeges a kárpáti bolharák (*Gammarus balcanicus*), a Hernádban és mellékvizeiben a tüskés bolharák (*G. roeseli*) jellemző, a Bodrog morotváiban hókás bolharákok (*Synurella ambulans*) és középdunai vakbolharákok (*Niphargus valachicus*) élnek. A hegység számos forrásában, kútjában egy másik, tudományos szinten faji pontossággal még nem azonosított vakbolharákfajt (*Niphargus sp.*) találtunk az elmúlt évtized kutatásai során. A „pincebogár" népi nevet viselő szárazföldi ászkarákok más néven ászkák (*Isopoda*) képviselői elterjedtek az erdős és gyepes élőhelyeken egyaránt. A korhadó, rothadó növényi anyagok lebontásában fontos szerepet játszanak. A szakirodalom szerint előfordul itt az aggteleki vakászka (*Mesoniscus graniger*), az apró, fehéres magyar fehérászka (*Haplophthalmus hungaricus*) és a bordás fehérászka (*H. mengii*) és még számos más szárazföldi ászkafaj, jelenlegi ismereteink szerint összesen 27. A vizekben sokfelé gyakori a közönséges víziászka (*Asellus aquaticus*) és új fajként vált ismertté a hegység peremén levő árterekről a bodrogközi víziászka (*Proasellus pribenicensis*), amelyet a közeli szlovákiai alföldről írtak le 1977-ben. A rákok vidékünk neves kutatójának, *Chyzer Kornél*nak is felkeltették figyelmét (fiatalkori dolgozatait ezekről írta), a környékről mégis kevés adatot közölt. Az általa a környéken is megtalált kagylós levéllábúrákoknak (*Phyllopoda*) maga adott magyar nevet: pl. „kerekded esztercze" (*Estheria cycladoides* /jelenleg *Cyzicus tetracerus*/). A II. világháború táján *Woynarovich Elek*, neves hidrobiológusunk járt ezen a környéken, és a

Szegi melletti Bodrogból ismertette (1942) a különös életmódú tegzes bolharákot (*Corophium curvispinum*), amelyet később is sikerült a folyóban megtalálni. Az ezredfordulót követő években gyűjtött rákok feldolgozásában *Csordás Beáta, Forró László* és *Kontschán Jenő* vett részt. Néhány ritka ászkarákfaj adatait *Kontschán Jenő* (2003) illetve *Csordás Beáta*, *Kontschán Jenő* és *Hegyessy Gábor* (2005) írásában találhatjuk meg. Összefoglaló is készült a makroszkopikus rákok kutatásának eredményekről (*Kontschán, Hegyessy és Csordás* 2006): 48 fajt mutatnak be a Zempléni-hegységet, a Bodrogközt és a Hernád-völgyet is magában foglaló munkájukban.

Az ikerszelvényesek (*Diplopoda*) főleg korhadó növényi anyagokat fogyasztanak. Legtöbb fajuk erdeink avarjában lakik. Az ászkarákokra hasonlít a zempléni erdőkben is elterjedt gömb soklábú (*Glomeris hexasticha*), amely teljes gömbbé képes összehúzni magát. Korhadó fákban telel a világosbarna, lapított henger alakú szívó ezerlábú (*Polyzonium germanicum*). A karimás ikerszelvényes (*Polydesmus complanatus*) a környék hegy- és síkvidéki erdeiben egyaránt elterjedt. A vaspondrók (*Julidae*) több faja is előfordul a Zempléni-hegységben. A 3 mm-es pamatos soklábú (*Polyxenus lagurus*) a hegyvidéki erdők avarjában és száraz fáinak kérge alatt egyaránt megtalálható. A szakirodalomban *Chyzer Kornél* (1886) és *Daday Jenő* (1918) írásaiban találhatunk zempléni fajokra vonatkozó adatokat. Az elmúlt évtizedek kutatásait *Korsós Zoltán* (1997) összegezte. *Bogyó Dávid* és munkatársai megjelenés előtti (2012) közleményében 24 ikerszelvényes faj szerepel a hegység területéről.

A százlábúak (*Chilopoda*) ősi ízeltlábú (*Arthropoda*) csoportja a hegyvidéken és a peremterületeken egyaránt él. Magyarországon mintegy 60 fajuk ismert. A talajban élő rinyák (*Geophilomorpha*) több vak faja sokfelé megtalálható. Az erdőkben gyakoriak a nagy termetű barnaszázlábúak (*Lithobius spp.*), amelyek több zempléni fajáról (*Lithobius aeruginosa, L. erythrocephalus, L. forficatus, L. mutabilis, L. piceus*) már *Chyzer Kornél* (1886) beszámolt. *Dányi László* és *Korsós Zoltán* 2002-ben is talált még eddig hazánkból ismeretlen barnaszázlábút (*Lithobius cyrtopus*). Az elmúlt években Sátoraljaújhely belterületén megjelent a hosszú lábú pókszázlábú (*Scutigera coleoptrata*).

A szövőcsévések (*Symphyla*) kis termetű százlábúakra emlékeztető ízeltlábúak. Hazánk faunájából néhány fajt ismerünk, de ritkaságuk miatt alig kutatott elterjedésük. A Zempléni-hegység több pontjáról is előkerült a szőrös szövőcsévés (*Hanseniella nivea*).

A pókszabásúak (*Arachnoidea*) a csáprágós ízeltlábúak (*Chelicerata*) közé tartoznak. Csápjuk nincs. Ide soroljuk a nálunk nem élő skorpiókat (*Scorpionidea*), valamint a Magyarországon is fajgazdag álskorpiók (*Pseudoscorpionidea*), kaszáspókok (*Opiliones*), pókok (*Araneidea*) és atkák (*Acaridea*) rendjeit. Az álskorpiók többsége növényi törmelék, avar között vagy a talajban él. 5 mm-nél minden hazai fajuk kisebb. Nevüket ollószerű elülső lábaikról kapták, a skorpiókra jellemző méregtövist viselő megnyúlt utópotrohuk nincs.

Tömösvári Ödön (1882) és *Daday Jenő* (1918) műveiben találjuk az első zempléni álskorpió-adatokat. *Szalay László* (1968) határozókönyvében is vannak sátoraljaújhelyi, sárospataki és tokaji információk. *Kárpáthegyi Péter* (2005, 2006, 2007) már több fajukat mutatta ki a Zempléni-hegységből: *Chtonius hetrodactylus*, *Neobisium carcinoides*, *N. erythrodactylum*, *N. fuscimanum, N. sylvaticum sylvaticum* (= *N. dumicola*), *Geogarypus hungaricus, Allochernes phaleratus, Chernes cimicoides, Dactylochelifer latreillei latreillei, Rhacochelifer pecularis, Withius subruber*, 35 hazai fajuk közül 11-et. A kaszáspókok teste általában kicsi, csak vékony lábaik nagyon hosszúak. Potrohukon a valódi pókokra nem jellemző szelvényezettség figyelhető meg. Hálót nem készítenek, éjjel járnak vadászni. A Zempléni-hegység erdeinek avarjában nem ritka a lapos kaszáspókok (*Trogulus tricarinatus, T. nepaeformis*) két faja, melynek lábai rövidebbek. *Murányi Dávid* (2002) egy magyar faunára új, kárpáti elterjedésű kaszáspókfajt (*Platybunus pallidus*) mutatott ki Füzér mellől. *Lengyel Gábor Dániel* (2005) írásában 14 zempléni kaszáspókfajt találhatunk. A valódi *pókok* potroha nem szelvényes, végén szövőszemölcsöket visel. A szemölcsök mirigyeiből kibocsátott váladék a levegőn megszilárdul. Pókselyem jön létre, amelyből az állat fajra jellemző formájú hálót készít. Magyarországon 1000-nél több pókfajt ismerünk, a zempléni vidékről már a 19. század második feléből vannak információink: *Herman Ottó* (1876-1879), később *Chyzer Kornél* és *Ladislas Kulczynski* (1897, 1918) ezt az állatcsoportot kutatta a legjobban, külön-külön háromkötetes könyvet írtak róluk. Mintegy 200 fajuk zempléni előfordulását említették. Az *atkák* többsége apró termetű, csak mikroszkóp segítségével látható. Óriási faj- és egyedszámban élnek környezetünkben: szárazföldön és vízben, talajban és levegőben, növényeken és állatokon egyaránt megtalálhatók. Vannak növényevők, ragadozók, korhadékevők és paraziták is közöttük. Leginkább közismert képviselőik a viszonylag nagy termetű kullancsok (*Ixodidae*). Ennek a családnak több faja gerinces állatok vérével táplálkozik. A gazdát kereső példányok nem a fák lombkoronájában, hanem a fűszálakon vagy az avarban várják áldozatukat. Erős karmaikkal akadnak meg a testen, ruházaton. A Magyarországon 523 fajjal képviselt, talajlakó páncélosatkák (*Oribatida*) *Mahunka Sándor* és *Mahunka-Papp Lujza* (2004) által írt katalógusában több tucatnyi zempléni adatot találhatunk. *Kontschán Jenő* (2007) néhány korongatka (*Mesostigmata: Uropodina*) itteni előfordulásáról számolt be. A Zempléni-hegységben élő fajok zöméről azonban pontos információink nincsenek, csak az állapítható meg, hogy az erdőkben, gyepekben, kertekben (ahol pl. a szőlőgubacsatka (*Colomerus vitis*) levélgubacsai gyakoriak) és lakásokban egyaránt jelen vannak.

A rovarok (*Insecta*) a Zempléni-hegység fajokban leggazdagabb csoportja, amelynek képviselői mind a szárazföldi, mind a vízi életterekben elterjedtek. Egyes csoportjaik alaposabban (egyenesszárnyúak, bogarak, lepkék, hártyásszárnyúak, kétszárnyúak), mások (alsórendű rovarok, álkérészek, kérészek, szitakötők, hólyagoslábúak, poloskák, kabócák, tetvek, recésszárnyúak, csőrös

rovarok, tegzesek, bolhák) kevésbé alaposan kutatottak. A szakirodalomban található legrégebbi zempléni rovar-faunisztikai írásai *Mocsáry Sándor*, *Biró Lajos* és *Chyzer Kornél* munkái, amik a 19. század végéről származnak.

Az alsórendű rovarok (*Apterygota*) eredendően szárnyatlan ősi rovarcsoportok tartoznak ide. Az *ugróvillások* (*Collembola*) néhány milliméteres kevéssé kitinizált rovarok. Hazai fajaik száma eléri a 200-at. A Zempléni-hegységben is elterjedtek. A szakirodalomban csak néhány faj adatát találtuk *Vellay Imre* (1918) illetve *Kontschán Jenő*, *Murányi Dávid* és *Traser György* (2003) munkája nyomán. A lábaspotrohúak (*Diplura*) rendjébe tartozó fonálfarkú ősrovarok (*Campodea spp.*) hegyvidéki erdeink avarjában és kövek alatt gyakoriak. Ritka a fogófarkú ősrovar (*Japyx serrata*), amely ragadozó. A pattanók (*Machilidea*) közé tartozó ugró ősrovarok (*Lepismachilis spp.*) erdeink halott fáinak leváló kérge alatt nem ritkák. Testüket színes pikkelyek borítják, méretük fartoldalékukkal együtt meghaladhatja a 2 cm-t is. Rokonaik, a pikkelykék (*Lepismatidea*) talán többször kerülnek szemünk elé, mivel fajaik egy része, előszeretettel húzódik emberi lakásokba, ahol szerves anyagokkal (morzsák, ételmaradék, vízvezetékben lerakódott anyagok stb.) táplálkoznak, de készletkártevők is lehetnek. Ilyen faj az ezüstös pikkelyke (*Lepisma saccharina*), a tarka kemencehalacska (*Thermobia domestica*) illetve még egy azonosítatlan fajuk. Az aranyos pikkelyke (*Atelura formicaria*) gyepes területeken hangyákkal él együtt. Szeme nincs, de a fényt érzékeli, kerüli. Összességében megállapítható, hogy az alsórendű rovarok zempléni feltérképezése a jövő kutatóira vár.

A kérészek (*Ephemeroptera*) efemer, rövid életű imágói jellegzetesek, viszont áramló vizekben élő lárváik (ebben a formában töltik életük nagy részét, így táplálkoznak és növekednek) akár több évig is fejlődhetnek. Legnagyobb hazai fajunk, a tiszavirág (*Palingenia longicauda*) jelenleg is él a Bodrogban, régi adatai szerint egykor a Ronyvában is volt. Lárvája 3-4 évig fejlődik a vízben, imágója júniusban, az alkonyati órákban tömegesen rajzik. A dunavirág (*Ephoron virgo*) szintén lakója a környék folyóinak, nyár közepe után repül. A kisebb kérészek rajzása nem ennyire feltűnő jelenség. A két védett, már említett fajon kívül *Kovács Tibor* (1999, 2003) kutatásai alapján a területről ismert 17 faj.

A szitakötők (*Odonata*) jól repülő, jól látó ragadozó rovarok. A hazánkban élő mintegy 60 szitakötőfaj nagy része a zempléni tájakon is előfordul. Az egyenlőszárnyú szitakötők (*Zygoptera*) közül feltűnő a patakok partján a sávos szitakötő (*Calopteryx splendens*) és a védett kisasszony-szitakötő (*Calopteryx virgo*). Az apróbb, törékenyebb testű légivadászok (*Coenagrion spp.*), rablók (*Lestes spp.*), levéllábú szitakötők (*Platycnemis pennipes*) a Bodrog-ártér tavai mellett élnek. Az *Anisoptera* alrend képviselői közül gyakori itt az óriás szitakötő (*Anax imperator*), a laposhasú acsa (*Libellula depressa*) és a kisebb termetű *Sympetrum* nemzetség több tagja is. A fémes zöld testű érces szitakötő (*Cordulia aeneaturfosa*) a hegyvidék tisztásainak jellemző faja, a kék acsa (*Aeschna cyanea*) a hegyi tavak mentén látható. A sárgás szitakötő

(*Stylurus flavipes*) lárvája a Bodrogban él, vedleni a partra mászik. Hatalmasra növő faj a hegyi szitakötő (*Cordulegaster bidentatus*) amely a Zempléni-hegység égeres patakvölgyeinek lakója. A terület szitakötő-faunáját többen kutatták. Ezek közül *Dévai György* és *Varga Zoltán* 1963-ban 42 fajt ismertetett a hegységből és a területtel érintkező Bodrog árteréről. Újabb, kifejezetten a hegység szitakötő-faunáját tárgyaló munka nem jelent meg, de számos információt találunk *Kovács Tibor*, *Bánkuti Károly* és munkatársaik 1986 és 2004 között megjelent írásaiban. A terület (a hegység és a peremvidék vizes élőhelyeinek) védett fajai: kisasszony-szitakötő (*Calopteryx virgo*), réti rabló (*Lestes dryas*), lándzsás légivadász *(Coenagrion hastulatum),* díszes légivadász (*C. ornatum*), csermelyszitakötő (*Onychogomphus forcipatus*), feketelábú szitakötő (*Gomphus vulgatissimus*), erdei szitakötő (*Ophiogomphus cecilia*), sárgás szitakötő (*Stylurus flavipes*), zöld acsa (*Aeschna viridis*), lápi acsa (*Anaciaeschna isosceles*), hegyi szitakötő (*Cordulegaster bidentatus*), kétfoltú szitakötő (*Epitheca bimaculata*), pataki szitakötő (*Orthetrum brunneum*), piros szitakötő (*Leucorrhinia pectoralis*), tócsaszitakötő (*L. caudalis*), mocsári szitakötő (*Libellula fulva*).

Az álkérészek (*Plecoptera*) ősi típusú szárnyas rovarok. Lárváik folyó vizekben élnek, ragadozók. Az imágók nem túl jól repülő, viszonylag lassú mozgású állatok, amelyek párás időben, estefelé repülnek. A Zempléni-hegységben a 19. században *Mocsáry Sándor* és *Pongrácz Sándor* közölt adatokat, újabban *Andrikovics Sándor*, *Kovács Tibor* és *Murányi Dávid* vizsgálta a tájat. A mintegy 60 kárpát-medencei fajból eddig 17 ismert a zempléni tájak vizeiből.

Az egyenesszárnyúak (*Orthopteroidea*) tágabb értelmű csoportjába sorolják a csótányok (*Blattodea*), a bőrszárnyúak (fülbemászók) (*Dermaptera*), a fogólábúak (*Mantodea*) és a tulajdonképpeni egyenesszárnyúak (sáskák, szöcskék, tücskök) (*Orthoptera*) taxonjait. A csótányok közül ezen a vidéken a házakban élő kozmopolita fajok: közönséges csótány („svábbogár") (*Periplaneta orientalis*), német csótány (*Blattella germanica*) viszonylag ritkák, inkább a nagyobb városok lakói. Jellemzőbbek a természetes gyepekben, erdőkben élő fajok. Az erdőkben gyakori a lapp erdeicsótány (*Ectobius lapponicus*), amelynél feltűnő az ivari dimorfizmus. A Hegyalja melegebb, szőlőműveléses táján élnek a *Phyllodromica hungarica, Ph. maculata schaefferi, Ph. megerlei* nevű apró csótányfajok. A bőrszárnyúak, ismertebb nevükön fülbemászók közé Magyarországon csak néhány állat tartozik. A parti bőrszárnyú (*Labidura riparia*) főként a Bodrog parti fövenyben él. A törpe-fülbemászó (*Labia minor*), a közönséges fülbemászó (*Forficula auricularia*), a fehérszárnyú fülbemászó (*Apterygida media*) és a szárnyatlan erdei fülbemászó (*Chelidurella acanthopygia*) egyaránt ismert a hegységből. A fogólábúak közé Magyarországon csak a védett imádkozó sáska vagy elterjedt nevén ájtatos manó (*Mantis religiosa*) tartozik, Abaújban és Zemplénben egyaránt megtalálható. A valódi egyenesszárnyúak egyik jellegzetes csoportja a rövid, vastag csápú, külső tojócsövet nem viselő,

lábuk és szárnyuk összedörzsölésével hangot adó *sáskák* (*Caelifera*). Ezek növényevők. Nyár végén hallható surrogó, monoton ciripelésük a gyepekben. A hegyoldalak száraz, kopáros, köves részein gyakori az olaszsáska (*Calliptamus italicus*) és a kékszárnyú sáska (*Oedipoda coerulescens*). Érdemes külön kiemelni a Nagy-hegyisáskát (*Pseudopodisma nagyi*), amelyet *Nagy Barnabás*ról, korunk neves rovarászáról neveztek el. A hegység magasabban fekvő kaszálóin, szegélycserjéin jellemző, röpképtelen faj. A sáskáktól hosszú, vékony csápjuk és jól látható potrohvégi nyúlványaik illetve a nőstények kardszerű tojócsöve által könnyen megkülönböztethetők a szöcskék (*Ensifera*). Ezek változatosabb, ciripelő hangjukat a szárnyak (vagy csökevényes szárnyak esetén az ezekből kialakult pikkelyszerű képletek) összedörzsölésével adják. A nőstények némák. Általában ragadozók. A leghosszabb hazai rovar, a hazánkban ritka, védett fűrészlábú szöcske (*Saga pedo*) a Tokaj-Hegyalja szőlővidékének parlagjairól ismert. Csak nőstény példányok ismertek innen: parthenogenetikusan, ún. szűznemzéssel szaporodik. Bokrosabb helyeken hallhatjuk a nyerges szöcske (*Ehippigera ephippiger*) hímjének bántóan éles hangját. A fogasfarkú szöcske (*Polysarcus denticauda*) a nedvesebb gyepeket kedveli, a kifejlett szárnyú, de ritkán repülő szemölcsevő szöcske (*Decticus verrucivorus*) pedig kaszálókon található. A magasabb hegyvidék ritka faja az erdélyi avarszöcske (*Pholidoptera transsylvanica*) és a hozzá nagyon hasonló szárnyatlan avarszöcske (*Pholidoptera aptera*). Kisebb termetű a szürke avarszöcske (*Pholidoptera griseoaptera*), amely az egész hegységben gyakori. A tücsökszerűek (*Gryllinea*) gyepes területen, földbe vájt lyukakban élnek, szárnyaik összedörzsölésével adják ki hangjukat. Ragadozók vagy növényevők is lehetnek. A Sátoraljaújhelyen előforduló sárgásbarna házi tücsök (*Atheta domestica*) készletkártevő. A szabad természetben gyakori a mezei tücsök (*Gryllus campestris*), ritkább az apró termetű, hosszú szárnyú bordói tücsök (*Tartarogryllus burdigalensis*). A pirregő tücsök (*Oecanthus pellucens*) ősszel a cserjék levelén látható. A „lótetű", az ásó életmódú lótücsök (*Gryllotalpa gryllotalpa*) nem ritka a szőlővidékek talajában sem. A zempléni egyenesszárnyúak ismeretéről *Mocsáry Sándor* (1876), *Chyzer Kornél* (1897), *Pungur Ernő* (1899), később *Varga Zoltán* (1984), *Varga Zoltán* és *Rácz István* (1986), *Rácz István* (1992, 2005), *Sziráki György* (1997), *Nagy Barnabás* (1998) és külföldi munkatársaik tanulmányaiban találhatunk részletesebb adatokat. A Zempléni-hegységből és a vele határos Bodrog-ártérről ismert védett fajok: erdélyi avarszöcske (*Pholidoptera transsylvanica*), erdélyi virágszöcske (*Leptophyes discoidalis*), Stys-tarsza (*Isophya stysi*), keleti pókszöcske (*Poecilimon intermedius*), Schmidt-pókszöcske (*P. schmidti*), fogasfarkú szöcske (*Polysarcus denticauda*), fűrészlábú szöcske (*Saga pedo*), szép hegyisáska (*Arcyptera fusca*), rövidszárnyú hegyisáska (*Arcyptera microptera*), változó sáska (*Celes variabilis*), eurázsiai rétisáska (*Stenobothrus eurasius*).

A poloskák (*Hemiptera*) szipókás rovarok, elterjedtek a zempléni tájakon. Feltérképezésük már a 19. században megkezdődött, de a terület faunáját átfogó

faunisztikai munka jelenleg még nem áll rendelkezésre. Számos innen előkerült faj adatát közölte *Mocsáry Sándor* (1876), *Horváth Géza* (1897), *Cs. Halászfy Éva* (1954), *Soós Árpád* (1973), *Földessy Mariann* és *Varga János* (1994). Utóbbi néhány mintavétel alapján 74 fajról számol be. Az ismert magyarországi fajok száma 836, így a poloskák itteni fajgazdagságának ez csupán töredéke lehet. Ezek a rovarok szinte minden szárazföldi és vízi élettérben megtalálhatók. Többségük növényevő, vagy apróbb rovarokat fogyaszt. A fajok jelentős részére jellemzőek a bűzmirigyek. A vízipoloskák (*Hydrocorisae*) gyakori zempléni képviselője a búvárpoloskák (*Corixa spp*.) több faja, a törpe-vízipoloska (*Plea minutissima*) és a hanyattúszó poloska (*Notonecta glauca*), a csíkpoloska (*Iliocoris cimicoides*), a víziskorpió (*Nepa cinerea*), a botpoloska (*Ranatra linearis*). A szárazföldi poloskák (*Geocorisae*) közé sorolják a víz felületén mozgó molnárpoloskákat (*Gerris spp*.), amelyek szinte minden vízben megtalálhatók. A vízicsuszkák (*Velia spp*.) forrásokban, hegyi patakok felszínén élnek. Az apró termetű vízenjáró poloska (*Hydrometra stagnorum*) a békalencsével benőtt vizek felszínén mozog. A szárazföldi növényeken élő poloskafajok száma jóval nagyobb mint az eddig említett csoportoké. Csak néhány jellegzetes fajukat említjük: közönséges gyilkospoloska (*Rhinocoris iracundus*), lovagbodobács (*Lygaeus equestris*), verőköltő bodobács (*Pyrrhocoris apterus*), közönséges karimáspoloska (*Coreus marginatus*), bogyómászó poloska (*Dolycoris baccarum*), szipolypoloska (*Aelia acuminata*), mórpoloska (*Eurygaster maura*), vöröslábú címerespoloska (*Pentatoma rufipes*), bencepoloska (*Rhaphigaster nebulosa*), csíkos pajzspoloska (*Graphosoma lineatum*). Az amerikai levéllábú karimáspoloska (*Leptoglossus occidentalis*) csak néhány éve jelent meg e vidéken, mint a fenyők zöld tobozának kártevője.

A kabócák (*Homoptera*) ugyancsak szipókás rovarok, összes fajuk növényi nedveket szívogat. Tágabb értelemben ide sorolják a valódi kabócák (*Auchenorhyncha*), a levélbolhák (*Psylloidea*), a liszteskék (*Aleurodoidea*), a levéltetvek (*Aphidoidea*) és a pajzstetvek (*Coccoidea*) csoportjait. E vidék legnevezetesebb faja mindenképpen a levéltetvek közé tartozó filoxéra (szőlőgyökértetű, szőlőlevéltetű) (*Dactylosphaera vitifolii = Phylloxera vastatrix*), amely a 19. század végén óriási pusztítást végzett Tokaj-Hegyalja szőlőültetvényeiben. Ekkor majdnem véglegesen megszűnt a szőlőtermesztés ezen a környéken, hiszen a tőkék elpusztultak a rovar gyökérkárosítása következtében. A korabeli kutatók (elsősorban *Horváth Géza*) úgy oldották meg a problémát, hogy a hazai szőlőállományokat vastagabb gyökér-epidermiszű amerikai szőlőalanyokra oltották, és később ezeket szaporították el. Maga a rovar is amerikai eredetű volt, az ottani szőlők gyökerében nem tudott nagy kárt tenni, mivel azok már alkalmazkodtak hozzá, az előbb említett sajátsággal. A filoxéra nagyon apró méretű állat, nemzedékváltakozás jellemző rá: szárnyas és szárnyatlan alakjai vannak. Szervezetük egész felépítésében és életmódjukban (a táplálkozás a gyökérből vagy a leveleken történik) is különböznek. A *filoxéra* nem pusztult ki: ma is je-

len van a Hegyalja szőlőiben. Ezt leginkább a kihajtó amerikai alanyok levelén képződött jellegzetes gubacsai árulják el. A kabócák zempléni elterjedését a következő kutatók ismertették: *Mocsáry Sándor* (1876), *Horváth Géza* (1897), *Soós Árpád* (1976), *Kozár Ferenc*, *Ördögh Gizella* és *Kosztarab Mihály* (1977) valamint *Orosz András* és *Hegyessy Gábor* (2006, 2007). Ennek ellenére a *kabócák* faunisztikailag csak közepesen feltártak a Zempléni-hegységben, hiszen az elmúlt években csupán a *valódi kabócák* (*Auchenorhyncha*) kutatása kezdődött meg. Ezek közül mintegy 180 faj konkrét adatairól tudunk. A sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum gyűjteményében újabb, még le nem közölt adatok sora várja a megjelentetést.

A hólyagoslábúak (*Thysanoptera*) fajait általában tripszeknek. Apró, néhány mm-es, karcsú, lapos testű rovarok. Szájszervük szúró-szívó. Két pár keskeny szárnyuk szegélyén hosszú pillák találhatók, amik miatt pillásszárnyúaknak is nevezik őket. Közülük több fajt mezőgazdasági kártevőként, vírusvektorként tartanak nyilván. Magyarországon mintegy 200 fajuk él. A Zempléni-hegységben is gyakoriak, ám részletes faunisztikai feltárásuk napjainkig nem történt meg.

A portetvek vagy fürgetetvek (*Psocoptera*) rendjének tagjai kb. 80 fajjal képviseltetik magukat Magyarországon. Többségük a szabad természetben, általában fák lombján a lágyszárú növényzeten vagy az avarban él, algákkal és mikroszkopikus gombákkal táplálkozik. Ezeket általában fatetű névvel illetik. Néhány fajuk alkalmazkodott az emberi települések mesterséges környezetéhez. Ezek nagyon aprók, 1-2 mm-esek. A portetű (*Trogium pulsatorium*) és a könyvtetű (*Troctes divinatorius*) illetve közeli rokonaik, amelyeket csak specialista szakember tud egymástól megkülönböztetni, a lakott területek háztartásaiban is szép számmal jelen van. Az állati tetvek (*Phthiraptera*) rendjébe rágótetvek (*Mallophaga*) és vérszívó tetvek (*Anoplura*) is tartoznak. A ruhatetű (*Pediculus humanus corporis*) főleg a ruházattal fedett testen, a fejtetű (*Pediculus humanus capitis*) pedig a hajzatban tenyészik. A lapostetű (*Phthirus pubis*) általában a szeméremszőrzetben él. A megfelelő tisztálkodás hiányában ezek elszaporodhatnak. A vért szívó rovarok betegségek terjesztői lehetnek: pl. az évekig tartó háborúk tífuszjárványai ezeknek a fajoknak az elszaporodásával magyarázhatók.

A recésszárnyúak (*Neuropteroidea*) közé tartozik a vízifátyolkák (*Megaloptera*), a tevenyakú fátyolkák (*Raphidioptera*) és a recésszárnyúak (*Neuroptera*) egymástól nagyon eltérő kinézetű állatokat magába soroló alrendje. A barna recésfátyolka (*Sialis lutaria*) a patakvölgyekben nem ritka. A megnyúlt előtorú tevenyakú fátyolkák több faja (*Subilla confinis, Xanthostigma xanthostigma, Dichrostigma flavifrons, D. flavipes, Magnoraphidia major*) is él a környéken. Az elmúlt években került elő Sárospatak hegyvidékéről a védett déli kurta-tevenyakú (*Parainocellia braueri*). A kétszínű fogólábú-fátyolka (*Mantispa styriaca*) ritka, védett faja a hegység ligetes erdeinek. A parti fátyolka (*Osmylus fulvicephalus*) lárvája hegyi patakokban él, a kifejlett rovar

hidak alatt, kiépített források boltozatán rejtőzik. A hangyalesők (*Myrmeleonidae*) lárvái a város házfalai melletti törmelékben és az erdei utak menti földes kopárok talajában egyaránt elkészítik tölcsérszerű csapdáikat. E fajok közül a hegyvidékről eddig csak a négyfoltos hangyalesőt (*Distoleon tetragrammicus*) és a közönséges hangyalesőt (*Euroleon nostras*) mutatták ki. Különleges életmódú a védett párducfoltos hangyaleső (*Dendroleon pantherinus*), amely a hegységből és a Bodrogközből is előkerült. Lárvája idős fák odvának korhadékában él. Az aranyszemű fátyolkák (*Chrysopidae*) főképpen levéltetvekkel táplálkoznak, így az erdők és kertek fáinak védelmezői. A hegységből eddig a közönséges fátyolka (*Chrysoperla carnea*) mellett ismert még a *Chrysopa perla, Hypochrysa elegans, Nineta flava, Nothochrysa fulviceps, Cunctochrysa albolineata.* A recésszárnyúak azon példányait, amelyek a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum gyűjteményében találhatók, *Ábrahám Levente* és *Szentkirályi Ferenc* határozta meg.

A csőrös rovarok (*Mecoptera*) fátyolkákra emlékeztető hártyás szárnyú rovarok, amelyeknek feje csőrszerűen megnyúlt. Legismertebb hazai fajaikat skorpiólegyeknek vagy skorpiófátyolkáknak (*Panorpidae*) nevezik, mivel hímjeik megnyúlt potrohának végén különleges hímivarkészülék látható. Mérget ez nem tartalmaz. A Zempléni-hegység erdeiben elterjedt a közönséges skorpiófátyolka (*Panorpa communis*) és a német skorpiófátyolka (*P. germanica*). Még két érdekes, apró termetű rokonuk él itt: a csökevényes szárnyú hótücsök (*Boreus hyemalis*) és az ormányos tücsök (*Boreus westwoodi*) amelyek ősszel, enyhébb téli időben és kora tavasszal az erdei avart borító havon is mászkálnak. Ugrani is tudnak, mindössze 2-3 mm hosszúak.

A bogarak (*Coleoptera*) Magyarországon élő fajainak száma mintegy 7 000. Nincs még teljesen feltérképezve a bogarászat tekintetében többek által (*Biró Lajos, Chyzer Kornél, Csiki Ernő, Kaszab Zoltán, Székessy Vilmos, Endrődi Sebő, Endrődy-Younga Sebestyén, Rácz Gábor, Szerényi Gábor, Ádám László, Hegyessy Gábor, Kovács Tibor*) évekig kutatott Zempléni-hegység. A ragadozó futrinka- más néven futóbogárfajok (*Carabidae*) általában talajlakók, kisebb a növényzeten élők száma. Védett állatok a nagy futrinkák*:* bőrfutrinka (*Carabus coriaceus*), kék laposfutrinka (*Carabus intricatus*), domború futrinka (*C. glabratus*), aranypettyes futrinka (*C. hortensis*). Ez utóbbi itt ritka. Van ugyan egy bizonyító példánya a kárpáti futrinkának (*C. linnei*) is, de már több mint 50 éve nem került elő újra. Ezért múzeumi példányát hibásan feliratozottnak tartjuk. A kék futrinka (*Carabus violaceus*), selymes futrinka (*C. convexus*), ligeti futrinka (*C. nemoralis*), rezes futrinka (*C. ulrichii*), ragyás futrinka (*C. cancellatus*), mezei futrinka (*C. granulatus*), kárpáti vízifutrinka (*C. variolosus*), sokszínű futrinka (*C. arcensis*), érdes futrinka (*C. scabriusculus*), balkáni futrinka (*C. montivagus blandus*). Kárpáti bennszülött fajnak tekinthető zempléni futrinka (*C. zawadzkii*), amely fokozottan védett, Natura 2000 listán szereplő bogár. A bükkös zónára jellemző a szintén endemikus (kárpáti bennszülött) pompás fut-

rinka (*C. obsoletus*). Az aranyos bábrabló (*Calosoma sycophanta*) és aranypettyes bábrabló (*C. auropunctatum*) ritka a hegységben. A fekete cirpelőfutó (*Cychrus caraboides*) és sárgalábú cirpelőfutó (*C. attenuatus*) a hegyvidék zárt erdeiben fordul elő. Ezeken kívül további mintegy 200 futóbogárfaj zempléni előfordulása ismert *(Hegyessy 1990, 2007, Hegyessy és Szél 2002, Ködöböcz 2010, 2011)*. A Zempléni-hegység patakokban, forrásokban gazdag, tavakban viszonylag szegény. Számos vízibogárfaj él itt. Az állóvizek félelmetes ragadozói a nagytestű csíkbogarak (*Dytiscus spp*.) és búvárbogarak (*Scaphinectes lateralimarginalis*). Kisebb rokonaik a víztaposó bogarak (*Haliplidae*), keringőbogarak (*Gyrinidae*) és a kisebb termetű csíkbogarak (*Dytiscidae*) sok faja gyakori állandó és időszakos vizeinkben. Ezeknek a ragadozó vízibogaraknak a zempléni vonatkozásairól számolt be *Ádám László* és *Hegyessy Gábor* 2004-ben. A szintén vízben élő, de az előzőkkel nem rokon csiborok (*Hydrophilidae*) adatainak feldolgozását *Csabai Zoltán* végezte. 2003-ban megjelent kötetében összegzi a hazai vízibogárkutatások addigi eredményeit, az egyes fajok elterjedését térképeken jeleníti meg. Ezek között 35 féle zempléni csibor is szerepel. A dögbogarak (*Silphidae*) az elhullott állatok tetemének eltűntetésével fontos szerepet játszanak az élő szerves anyagok körforgásában. Velük együtt sokszor láthatók sutabogarak (*Histeridae*), szalonnabogarak (*Dermestidae*), csontbogarak (*Korynetinae*) is. Gyakran találkozhatunk a hosszúra nyúlt potrohú, ragadozó holyvák (*Staphylinidae*) mintegy 700 Abaújból és Zemplénből kimutatott fajának valamelyikével. 2001-ben Ádám László és Hegyessy Gábor jelentette meg ezekről szóló könyvét. Érdemes megemlíteni a kövi humuszholyvát *(Geostiba chyzeri)*, amelyet városunk neves kutatója, *Chyzer Kornél* talált, s amelynek tudományos leírását *Biró Lajos* közölte. A lemezescsápú bogarak (*Scarabaeoidea*) faunisztikai feldolgozása *Ádám László* és *Hegyessy Gábor (1998)* illetve *Nádai László (2004, 2008)* munkájaként került kiadásra az elmúlt években. Ide tartoznak többek között a szarvasbogarak (*Lucanidae*), virágbogarak (*Cetoniidae*), cserebogarak (*Melolonthidae*), óriásbogarak (*Dynastidae*), álganéjtúró-bogarak (*Geotrupidae*), trágyatúró bogarak (*Scarabaeridae*). A nagy szarvasbogár (*Lucanus cervus*) a legnagyobb bogarunk, amely a Zempléni-hegységben nem ritka. Védett, Natura 2000 listán szereplő faj. A kis szarvasbogár (*Dorcus parallelipipedus*) gyakori, korhadó fákban él. A szőrös szarvasbogár (*Aesalus scarabaeoides*) a kis fémesszarvasbogár (*Platycerus caraboides*) és a védett tülkös szarvasbogár (*Sinodendron cylindricum*) is él itt. A virágbogarak közül a pompás virágbogár (*Protaetia speciosissima*), a rezes virágbogár (*Netocia fieberi*), a bogáncsvirágbogár (*N. ungarica*), és a nyolcpettyes virágbogár (*Gnorimus variabilis*) védett. Csak régi adatait ismerjük a remetebogárnak (*Osmoderma eremita*). Orrszarvúbogár (*Oryctes nasicornis*) ma is él itt. A trágyatúró bogarak (*Coprinae*) 14 faja ismert környékünkön, ezek közül a holdszarvú trágyatúró (*Copris lunaris*) védett. A 19. század végén háromféle galacsinhajtó bogárról (*Scarabaeus sp.*) is beszámoltak, de ezek újabban nem kerültek elő. A díszbogarak (*Buprestidae*) hazai határozókönyvét *Muskovits József* és

Hegyessy Gábor készítette, ebben több tucatnyi zempléni fajuk adata is szerepel. A pattanóbogarak (*Elateridae*) sok faja él e vidéken, az irodalomból csak a védett négypettyes pattanóbogár (*Ampedus quadrisignatus*) nevét emeljük ki. A sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeumban őrzött pattanóbogarak nagy részét *Merkl Ottó* és *Németh Tamás* határozta meg. A lágytestű bogarak (*Cantharoidea*), szúfarkas-szerűek (*Cleroidea*) és a felemás lábfejízes bogarak (*Tenebrionoidea*) családsorozatának újabban előkerült fajait *Szalóki Dezső* determinálta. A szentjánosbogarak (*Lampyridae*) három faja is él Újhely környékén: a kis és nagy szentjánosbogár (*Lamprohiza splendidula, Lampyris noctiluca*), szürkésbarna hímje meleg, nyári éjszakákon világítva repül, keresi lapos, féregszerű, szárnyatlan nőstényét. A rövidszárnyú szentjánosbogár (*Phosphaenus hemipterus*) az üde erdők avarjának gyakori faja, hímje is röpképtelen. A Bodrog vizébe nyúló gyökerek, faágak oldalán kapaszkodik a védett négypúpos karmosbogár (*Macronychus quadrituberculatus*) és nagy karmosbogár (*Potamophilus acuminatus*). Itteni megtalálásuk *Kovács Tibor* érdeme, aki 2005-ben jelentette meg ezekre vonatkozó adatait. A díszes nünüke (*Meloe decorus*) a Bodrog gátjáról és a Hernád magaspartjáról az elmúlt években került elő. A gyászbogarak (*Tenebrionidae*) Zemplénben elterjedt fajai közül mindenképpen említésre érdemes a déli területek két pontján megtaláltráncos gyászbogár (*Probaticus subrugosus*), amelynek hazánkból alig néhány más élőhelye ismert. Ez a faj nálunk védett, a Natura 2000 listán is szerepel. A katicabogarak vagy bödék (*Coccinellidae*) sok faja gyakori környékünkön. Ezeket és számos más rokon család itt előkerült fajait *Merkl Ottó,* a Magyar Természettudományi Múzeum bogár osztályának vezetője határozta meg. Maga is kutatott a hegységben. A cincérek (*Cerambycidae*) mintegy 160 faja ismert eddig a Zempléni-hegység területéről. *Hegyessy Gábor* és *Kovács Tibor* dolgozta fel a száz évre visszatekintő szakirodalmi és napjainkban gyűjtött friss adataikat 1998-ban. Nevezetesebb a védett nagy hőscincér (*Cerambyx cerdo*), a diófacincér (*Aegosoma scabricornis*) a nagy fürkészcincér (*Necydalis major*), a pézsmacincér (*Aromia moschata*), a havasi cincér (*Rosalia alpina*), az árgusszemű cincér (*Musaria argus*), a hosszúcsápú szalmacincér (*Calamobius filum*). A hazánkból ismert mintegy 900 levélbogárféle (*Chrysomelidae*) közül mintegy 300 faj, az ormányosalkatúak (*Curculionoidea*) kb. 1400 hazai fajából 400 a Zempléni-hegység területéről is ismert. Előbbieket *Rozner István* és *Vig Károly*, utóbbiakat *Podlussány Attila* határozta meg. A levélbogarak közül védett az Abaújszántó mellől előkerült dárdaherezsákhordóbogár (*Tituboea macropus*), az ormányosbogarak közül pedig a Sátoraljaújhelyről ismert laposorrú ormányosbogár (*Gasterocercus depressirostris*). *Podlussány Attila* (2001) illetve *György Zoltán* és *Podlussány Attila* (2005) Zemplénben is előkerült, Magyarország faunájára új bogarakról számolt be. Az ormányosalkatúak többszáz fajának hatalmas adatbázisát jelentő kötetének előkészítése folyamatban van, leginkább a nyomdaköltségek tartják vissza megjelentetését.

A tegzesek (*Trichoptera*) evolúciós szempontból nézve fejlett, a lepkékkel (*Lepidoptera*) rokon szárnyas rovarrend. Nevüket vízben élő lárváik azon sajátosságáról kapták, hogy azok hernyószerű testük köré vízben megszilárduló váladékukkal és környezetük apró tárgyaival tegezszerű csövet építenek. A Bodrog és a Zempléni-hegység belső patakvölgyeinek tegzesfaunája viszonylag jól ismert. Már *Mocsáry Sándor* (1899) írásában találhatunk néhány erről a vidékről származó fajt, de a legtöbb információt *Nógrádi Sára* és *Uherkovich Ákos* 2002-ben megjelent 210 hazai tegzest bemutató könyvében találhatjuk. A Zempléni-hegységből 97 fajt említenek. A védett fajok közül a lomha lápipozdorján (*Oligotricha striata*) él a hegyek között.

A lepkék (*Lepidoptera*) jellegzetes, pikkelyes szárnyú, jól repülő rovarok. Magyarországon mintegy 3600 lepkefaj él, ebből *Ronkay László* és *Szabóky Csaba* 1981-ben, csak a Kemence-patak völgyét vizsgálva 1208 fajról számolt be. *Varga Zoltán* 1984-ben a Zempléni Tájvédelmi Körzet állatvilágának ismertetésében a kárpáti jellegű montán bükkösök cserje- és lombkoronaszintjének lepkefajai közül a bükkfa-sarlósszövő (*Drepana cultraria*), a bükkfa-púposszövő (*Stauropus fagi*), az *Ochrostigma melagona*, *Rheumaptera undulata*, *Gonodontis bidentata* nevű fajokat említi. Ennek a zónának a fenyveseiben él néhány araszolófaj: *Boarmia maculata bastelbergeri*, *Alcis jubata*, *Deileptenia ribeata*. A zuzmós sziklatetőkön sápadt molyszövő (*Philea irrorella*) és aranysárga molyszövő (*Endrosa kuhlweini*) tenyészik, de ugyanitt található néhány xeromontán jellegű bagolylepkefaj is: *Ochropleura musiva, Rhyacia latens*. Istvánkút környékén, a nyíres állományokhoz kötődik számos púposszövő-faj: aranyfoltos púposszövő (*Leucodonta bicoloria*), nyírfa-púposszövő (*Pheosia gnoma*), apáca-púposszövő (*Furcula bicuspis*) illetve az *Odontosia carmelita*. Ugyanitt rajzik kora tavasszal a tarkaszövő (*Endromis versicolora*) és a nagy tavaszi nappaliaraszoló (*Archiearis parthenias*). Gyakran láthatók itt égeresekben is élő fajok, pl. pelyhesszövők (*Tethea fluctuosa, Polyploca flavicornis*), sarlósszövők (*Drepana curvatula, Odontopteryx lacertinaria*), bagolylepkék (*Apatele cuspis*) és araszolók (*Cabera pusaria, Oporinia autumnata*). Az aljnövényzet erikaféléin, a csarabon és az áfonyákon tenyészik a *Lycophotia porphyrea*, a *Polia hepatica*, a *Bomolocha crassalis* nevű bagolylepkék valamint a nagy hegyibagoly (*Eurois occulta*). A mély patakvölgyek égerfáihoz kötődik néhány specialista araszolófaj: *Plemyria bicolorata, Euchoeca nebulata, Hydriomena coerulata*. Ugyanitt fejlődik a *Tethea duplaris* pelyhesszövő-faj is. A hegység északi részének égeres völgyeiből ismert a *Scopula nemoraria* araszolólepke, az óriás medvelepke (*Pericallia matronula*), a *Diarsia dahlii* bagolylepke. A patakmenti magaskórósok fajai közül említhető néhány csuklyásbagoly: *Cucullia prenanthis, C. lactucae, C. lucifuga, Blepharita adusta*; néhány aranybagoly: *Autographa jota, A pulchrina, Diachrysia chryson, Chrysaspidia bractea*. Páfrányokon él a *Phlogophora scita* és a *Callopistria juventina* nevű bagolylepke. Fontos tápnövények a patakvölgyi

kecskefüzek és rezgőnyár-csoportok. Ezekben él egy ritka farontólepke (*Lamellocossus terebrus*) hernyója, s kötődik hozzájuk néhány látványos nappali lepkefaj is: pl. gyászlepke (*Euvanessa antiopa*), nagy nyárfalepke (*Limenitis populi*), kis színjátszólepke (*Apatura ilia*) és nagy színjátszólepke (*A. iris*). Néhány éjjeli lepke még ebből az élettérből: *Korscheltellus hectus, K. dacicus, Notodonta dromedarius, N. torva, Iteophaga viminalis, Ipimorpha retusa, I. subtusa, Hydraecia petasitis*. A kornis-tárnicsos lápréteken szürkés boglárka (*Maculinea alcon*) a vérfüves részeken kisfoltú boglárka (*M. teleius*) fejlődik, hernyókorában részben hangyavendégként. A sásféléken bagolylepkefajok élnek: *Mythimna impura, M. pudorina, Sedina buettneri.* Az irtásrétek nappali lepkéi látványosak: nagy gyöngyházlepke (*Argynnis paphia*), kerekfoltú gyöngyházlepke (*A. aglaja*), ezüstös gyöngyházlepke (*A. adippe*), ibolya gyöngyházlepke (*A. niobe*), keleti gyöngyházlepke (*Argyronome laodice*), tarkalepke-fajok (*Mellicta athalia, M. aurelia, M. britomartis, Melitaea damina, M cinxia, M. phoebe, M. didyma*), boglárkalepkék (*Cyaniris semiargus, Cupido minimus, Plebicula dorylas, Lysandra coridon, Meleageria daphnis, Lycaena virgaureae, Palaeochrysophanus hippothoe*). A hegység meleg, száraz pusztafüves lejtői, amelyek leginkább a hegység peremvidékén találhatók, számos pontusi, pannon illetve kontinentális sztyeppelemet őriznek. Ilyenek a lepkék között pl.: foltos medvelepke (*Chelis maculosa*), foltos szegfűbagoly (*Hadena compta*), lilásszürke csuklyásbagoly (*Cucullia dracunculi*), vasvirág-csuklyásbagoly (*C. xeranthemi*), az aranyfürt őszirózsán élő csuklyásbagoly (*C. asteris*). "Ősmátrai" jellegű lepkefajnak tekinthető a *Lysandra bellargus* és *Everes decoloratus* nevű boglárkalepke, az *Arethusana arethusa* és *Chazara briseis* nevű szemeslepke, amelyek ma csak izolált foltokban tenyésznek. A meleg-száraz tölgyesek jellegzetes fajai közül néhány ritkaság: a *Brachionycha syriaca decipulae* bagolylepkét Makkoshotykán találták először, a *Boarmia viertlii* araszolólepke szintén nem gyakori. Tömegesen károsítanak viszont a tölgyesekben a tölgysodrólepke (*Tortrix viridana*), és némely téliaraszolók (*Erannis defoliaria, Agriopis aurantiaria, Operophtera brumata*) egyes években ismétlődően gradációt produkáló populációi. A Tokaj-Hegyalja táját a szőlőművelés évszázadai alakították. A felhagyott szőlők közötti gyepekben a nappali lepkék közül ma sem ritka a farkasalmalepke (*Zerynthia polyxena*), kardoslepke (*Iphiclides podalirius*), káposztalepke (*Pieris brassicae*), répalepke (*P. rapae*), repcelepke (*P. napi*), citromlepke (*Gonepteryx rhamni*), mustárlepke (*Leptidia sinapis*), hajnalpírlepke (*Anthocharis cardamines*), sakktáblalepke (*Melanargia galathea*), nappali pávaszem (*Inachis io*), c-betűs lepke (*Polygonia c-album*), kis rókalepke (*Aglais urticae*), nagy rókalepke (*Nymphalis polychloros*), admirálislepke (*Vanessa atalanta*), bogáncslepke (*Cynthia cardui*), erdei szemeslepke (*Pararge aegeria*), nagy ökörszemlepke (*Maniola jurtina*), csíkos medvelepke (*Euplagia quadripunctaria*), fehérpettyes álcsüngőlepke (*Amata phegea*), acélszínű csüngőlepke (*Zygaena filipendulae*).

Az éjjeli lepkék közül feltűnőek a nagy és gyorsröptű fajok: szulákszender (*Agrius convolvuli*), halálfejes lepke (*Acherontia atropos*), fagyalszender (*Sphinx ligustri*), kacsafarkú lepke (*Macroglossum stellatarum*), piros szender (*Deilephila porcellus*), szőlőszender (*Deilephila elpenor*), kutyatejszender (*Hyles euphorbiae*), nagy pávaszem (*Saturnia pyri*), kis pávaszem (*Eudia pavonia*), málnaszövő (*Macrothylacia rubi*), de természetesen az ilyenkor mozgó lepkék zömét itt is a bagolylepkék (*Noctuidae*), araszolók (*Geometridae*) és molylepkék (*Microlepidoptera*) teszik ki.

Gyulai Péter 1988-ban egy megyei helyzetelemző jelentés kapcsán zempléni területekről származó fénycsapdák bagolylepkéit dolgozta fel. Ebben Bodrogszegi területéről 245, Makkoshotykáról 289, a Kemence-völgyből 107, a sátoraljaújhelyi Várhegyről 157, Tarcalról 189, a Nagy-Kopaszról 212 féle bagolylepkét mutatott ki ezzel a módszerrel. A lepkék sok faja Magyarországon a *védett állatok* országos listáján szerepel, de Borsod-Abaúj-Zemplén megyében már ezt az országos törvényt megelőzően is 170 lepkefaj állt helyi védelem alatt. Az elmúlt években főleg az újonnan előkerült molylepkék (*Microlepidoptera*) ismeretével bővült a zempléni fajszám (Szabóky 2001, Szabóky és mtsai 2009). *Szabolcs Márton* és *Zsólyomi Tamás* Tokaj környékét bemutató képes könyvében (2011) olyan további ritka lepkék is szerepelnek, amik csak a déli hegylejtőn jellemzőek.

A kétszárnyúak (*Diptera*) közé tartoznak többek között a *szúnyogok* és *legyek*. Összefoglaló rendszertani nevüket onnan kapták, hogy hátsó pár szárnyuk elcsökevényesedett, aktívan nem vesz részt a repülésben. A szúnyogokat hosszúcsápúaknak (*Nematocera*), míg a csökevényes csápú legyeket rövidcsápúaknak (*Brachycera*) nevezik. A kétszárnyúak több ezer hazai fajából már a múlt század végén sokat kimutattak a Zempléni-hegységből. *Chyzer Kornél* gyűjteményét *Kowarz Ferdinánd* (1883) dolgozta fel. Az újabb időkben *Papp László* akadémikus munkatársaival közösen kutatta a Zempléni-hegység kétszárnyúfaunáját, amelynek főbb eredményeit rendszeresen meg is jelentette (Papp 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2005, 2007, 2009). Így több száz Abaújban és Zemplénben élő faj ismert már.

A bolhák (*Siphonaptera*) másodlagosan szárnyatlan, élősködő rovarrend, Magyarországon 80 körüli fajuk ismert. Többségük apró emlősök (vakondokok, sün, cickányok, rágcsálók és menyétfélék), néhányuk madarak vérét szívja. Feltérképezésük még folyik.

A hártyászárnyúak (*Hymenoptera*) a rovarok egyik legfejlettebb, fajokban gazdag rendje. Ide tartoznak a közismert hangyák, méhek, darazsak. Magyarországon a hártyásszárnyúaknak több mint 6000 faját tartják számon. A Zempléni-hegységben több száz fajukról tudunk, amelyeket *Mocsári Sándor* (1875, 1897), *Chyzer Kornél* (1886, 1901), *Bajári Erzsébet* és *Móczár László* (1954), *Móczár László* (1954), *Móczár Miklós* (1953, 1957) és *Papp Jenő* (1979, 1984, 1994, 1996, 1998), *Muskovits József* és *György Zoltán* (2011) írásaiban találhatunk meg.

A halak (*Pisces*) a gerincesek (Vertebrata) törzsének ősi képviselői, amik vizekben élik le egész életüket. A Zempléni-hegységben sokféle természetes víztest található. Legjellemzőbbek a kisebb-nagyobb gyorsfolyású patakok. Magában a hegységben csak mesterséges tavak vannak, ugyanakkor a peremterület két folyója és ezek holtágai, csatornái valamint az évente kétszer jellemző árvizek, amelyek a hegyek lábáig érnek, számos halfaj itteni életfeltételeit teremtik meg. *Chyzer Kornél* 1882-ben 39 féle halat sorolt fel Zemplén megyéből. *Harka Ákos* és *Sallai Zoltán* (2004) 56 halfajt említ a Zempléni-hegység és a környező folyók (Bodrog, Hernád) vizeiből. A hegyi patakok e tájon jellegzetes fajai: bodorka (*Rutilus rutilus*), domolykó (*Leuciscus cephalus*), jászkeszeg (*L. idus*), fürge cselle (*Phoxinus phoxinus*), küsz (*Alburnus alburnus*), sujtásos küsz (*Alburnoides bipunctatus*), Petényi-márna (*Barbus peloponnesius petenyi*), fenékjáró küllő (*Gobio gobio), halványfoltú küllő (G. albipinnatus*), homoki küllő (*G. kessleri*), kövicsík (*Barbatula barbatula*), sebes pisztráng (*Salmo trutta m. fario*) és *sügér* (*Perca fluviatilis*). Betelepítették a patakokba a tájidegen eredetű szivárványos pisztráng (*Oncorhynchus mykiss*) állományát is. Több hegységbeli patakból előkerült a körszájúak (*Cyclostomata*) osztályába tartozó tiszai ingola (*Eudontomyzon danfordi*). Ez védett faj, mint ahogy a korábban említett fürge cselle, sujtásos küsz, Petényi-márna, fenékjáró küllő, halványfoltú küllő, homoki küllő, kövicsík is. A Ronyva mély üregeiben menyhal (*Lota lota*) él. A Bodrogban fordul elő a csuka (*Esox lucius*), a ponty (*Cyprinus carpio*), az amur (*Ctenopharyngodon idella*), a fehér busa (*Hypophthalamichthys molitrix*) és pettyes busa (*H. nobilis*), a nyúldomolykó (*Leuciscus leuciscus*), a vörösszárnyú keszeg (*Scardinius erythrophthalmus*), a balin, másnéven ragadozó őn (*Aspius aspius*), a kurta baing (*Leucaspius delineatus*), a dévérkeszeg (*Abramis brama*), a laposkeszeg (*A. ballerus*), a bagolykeszeg (*A. sapa*), a karikakeszeg (*A. bjoerkna*), a szilvaorrú keszeg (*Vimba vimba*), a garda (*Pelecus cultratus*), a compó (*Tinca tinca*), a paduc (*Chondrostoma nasus*), a márna (*Barbus barbus*) és a szivárványos ökle (*Rhodeus sericeus amarus*). A nyáron kiszáradó, mocsarak vizében is megélő széles kárász (*Carassius carassius*) és ezüst kárász (*Carassius gibelio*) a helyi halászok gyakori zsákmánya. Áradáskor feltöltődő tavakban is előfordul a vágócsík (*Cobitis elongatoides*), törpecsík (*Sabanejewia aurata*), a réticsík (*Misgurnus fossilis*) Vizeink legnagyobb hala a két méteresre is megnövő leső harcsa (*Silurus glanis*), amely főleg a Bodrogban él. Rokona, az Észak-Amerikából származó törpeharcsa (*Ameirus nebulosus*), fekete törpeharcsa (*Ameirus melas*) minden vízben megél, agresszív ikrapusztító. A selymes durbincs (*Gymnocephalus schraetzer*), a széles durbincs (*G. baloni*), a vágó durbincs (*G. cernua*) a süllő (*Sander lucioperca*) és a kősüllő (*S. volgensis*) a Bodrog vizében elterjedt, hasonlóan az Amerikából betelepített szép naphalhoz (*Lepomis gibbosus*) és az ázsiai eredetű amurgébhez (*Perccottus glenii*). A tarka géb (*Proterorhinus marmoratus*) dél felől terjedve érte el a Bodrogot. Van információnk a Bodrog-

ból előkerült angolna (*Anguilla anguilla*) példányról, a kecsege (*Acipenser ruthenus*) pedig rendszeresen telepített, őshonos faj. A német bucó (*Zingel streber*) a Hernádban él. A mocsarakhoz kötődő lápi póc (*Umbra krameri*) Bodrog- és Takta-ártéri állománya igen kicsivé zsugorodott az elmúlt évtizedekben.

A kétéltűek (*Amphibia*) csoportneve onnan származik, hogy átalakulással fejlődnek. Lárváik vízben élnek, kopoltyúkkal lélegeznek, míg a kifejlett példányok áttérnek a szárazföldi életmódra és a tüdős légzésre. A farkos kétéltűek (*Urodela*) közé tartozó foltos szalamandra (*Salamandra salamandra*) a hegyek közti patakvölgyekben elterjedt. A Zempléni-hegység hűvösebb régiójában él az alpesi gőte (*Triturus alpestris*). Az égerlápok vizében, hideg vizű forrásokban szaporodik. Sokszor fordul elő vele együtt az országosan elterjedt pettyes gőte (*Triturus vulgaris*), amely a hegyvidéken magasra felhatol, de az alföldi folyók árterén is gyakori. A nagyobb dunai tarajosgőte (*Triturus dobrogicus*), csak a peremvidéki tavakból, mocsarakból ismert. A farkatlan kétéltűek vagy közismert nevükön békák (*Anura*) lárvái, az ebihalak tavakban, pocsolyákban élnek, kopoltyúik belsők, kívülről nem láthatók. A hegység peremterületén él a barna ásóbéka (*Pelobates fuscus*). A zöld varangy (*Bufo viridis*), a hegység magasabb régióiban is előfordul. A barna varangy (*Bufo bufo*) tavasszal tömegesen indul el szaporodóhelyei, a tavak irányába. A hegyi pocsolyák jellegzetes békafaja a sárgahasú unka (*Bombina variegata*), rokona, a vöröshasú unka (*Bombina bombina*) a hegyekben és a Bodrog árterén is él. A hegység úti pocsolyáiban akár egyszerre mindkét fajjal találkozhatunk, sőt hibridjeik is ismeretesek e vidékről. A zöld levelibéka (*Hyla arborea*) felnőtt életének nagy részét a víztől távol, fás, bokros területen éli le. A kecskebéka (*Rana esculenta*), újabban a valamivel nagyobb testű kacagó vagy tavi béka (*Rana ridibunda*) illetve a kis tavibéka (*Rana lessonae*) egyfajta hibridjének (kleptom) számít. A mocsári béka (*Rana arvalis*) hímjei kora tavasszal szép nászruhát öltenek: kékek, lilásak lesznek. A hegységnek főleg a peremterületéről ismert. Az erdei béka (*Rana dalmatina*) a sík és hegyvidéki erdőkre egyaránt jellemző. Az ehhez hasonló, de nagyobb gyepi béka (*Rana temporaria*) kora tavasszal látható leginkább. Ilyenkor színe is változatosabbá válik. Ez a faj Magyarországon kifejezetten hegyvidéki elterjedésű. Az abaúji és zempléni terület kétéltűiről *Hegyessy Gábor* (2004, 2006) részletesebb írásokban számolt be.

A hüllők (*Reptilia*) változó testhőmérsékletű, pikkelyes testű gerincesek, amelyek tojásokkal szaporodnak. A hegység peremén és a Szerencsi-dombságból ismert a mocsári teknős (*Emys orbicularis*). A *gyíkok* közül a fürge gyík (*Lacerta agilis*) a leggyakoribb. A nagy termetű zöld gyík (*Lacerta viridis*) szárazabb lejtők és hegytetők tölgyeseinek állata. A Zempléni-hegység sziklás hegytetőinek rendkívül gyors mozgású faja, a fali gyík (*Podarcis muralis*). A kékhátú lábatlangyík vagy törékeny kuszma (*Anguis colchica*) a hegyekben gyakori. Az idős hímek hátán világoskék foltok láthatók. Újabban önálló fajként különítik el a hazánk nyugati felén élő közönséges lábatlangyíktól (*A. fragilis*)

A keresztes vipera (*Vipera berus*) a Zempléni-hegység magasabb, csapadékosabb, zsombékos hegyi rétjeiről és a hegység délnyugati széléről ismert. Élőhelyein is mindenütt ritka, az embert lehetőleg kerüli, méregmirigyekkel felfegyverzett fogait csak akkor használja védekezésre, ha pl. rálépnek. Felnőtt, egészséges ember halálát környékünkön már több évtizede nem okozta viperamarás (*Virág* és *Tass* 1987). A Zempléni-hegységben gyakori a rézsikló (*Coronella austriaca*), amelynek fején a mintázat az osztrák kétfejű sashoz hasonlít. A hegység leggyakoribb kígyója a vízisikló (*Natrix natrix*), amely pl. Kőkapunál tömeges, de a hegyvidék szárazabb pontjain is sokszor lehet vele találkozni. A szakirodalomban *Méhely Lajos* 1897-ben ismerteti Sátoraljaújhelyről a kockás sikló (*Natrix tessellata*) előfordulását. Újabban a hegység peremének több pontjáról előkerült A Zempléni-hegység leghosszabb kígyója, az erdei sikló (*Zamenis longissima*) viszonylag gyakran látható. Számos kutató foglalkozik napjainkban is a hüllők és kétéltűek vizsgálatával *(Hegyessy Gábor, Korsós Zoltán, Puky Miklós, Schád Péter, Somlai Tibor, Szabolcs Mihály, Szegedi Zsolt, Szövényi Gergely, Vörös Judit)*.

A madarak (*Aves*) közül a Magyarországon előforduló 373 fajból a Zempléni-hegység területén, beleértve a hegylábi részek vizes élőhelyeit is több mint 200 került elő. Az aktuális szám folyamatosan változik, mivel igen sok madarász kutat ezen a területen. A Zempléni-hegység madárfaunájáról eddig átfogó irodalmi munka nem készült. *Fintha István* 1972-ben a Bodrog- és Ronyva-ártér fajait mutatta be (168 faj). A Sátoraljaújhely változatos tájain előforduló 200 fajból 114 fészkelt a területen, 63 táplálkozó illetve kóborló, 23 pedig őszi-tavaszi átvonuló vagy téli vendég volt. Az alábbi adatokat *Hegyessy Gábor* és *Szegedi Zsolt* gyűjtötte össze a 2001-ben megjelent Sátoraljaújhely lexikona számára. A vöcsökfélék közül a búbos vöcsök (*Podiceps cristatus*) és a kis vöcsök (*Tachybaptus ruficollis*) a leggyakoribb. A vörösnyakú vöcsök (*Podiceps griseigena*) a legritkább fészkelő. A 2000. évi árvíznél feketenyakú vöcsök (*P. nigricollis*) is előkerült. A kárókatona vagy kormorán (*Phalacrocorax carbo*) szintén megfigyelhető a Bodrog-ártér vizein. A gémfélék közül előfordul a bakcsó (*Nycticorax nycticorax*), a nagy kócsag (*Casmerodius albus*), a kis kócsag (*Egretta garzetta*), a szürke gém (*Ardea cinerea*), a bölömbika (*Botaurus stellaris*) A gólyák mindkét faja fészkel: az ember közelében a fehér gólya (*Ciconia ciconia*), a zavartalan erdők mélyén a fekete gólya (*Ciconia nigra*). A kanalasgém (*Platalea leucorodia*) ritka kóborló. A bütykös hattyú (*Cygnus olor*) egyre gyakoribb a Bodrog mentén. A récék közül leggyakoribb a tőkés réce (*Anas platyrhynchos*), ritkább a böjti réce (*Anas querquedula*), kanalas réce (*Anas clypeata*), barátréce (*Aythya ferina*), kontyos réce (*Aythya fuligula*) és a kerceréce (*Bucephala clangula*). A ragadozómadarak közül ritka a kígyászölyv (*Circaetus gallicus*), a békászó sas (*Aquila pomarina*), a parlagi sas (*Aquila heliaca*), a szirti sas (*Aquila chrysaëtos*), a kerecsensólyom (*Falco cherrug*) visszaköltözött az Alföldre. A síkságon újra felszaporodott rétisas (*Haliaëtus*

albicilla) olykor itt is látható repülése közben, ahogy a hamvas rétihéja (*Circus pygargus*) is. Az országosan gyakoribb költő fajok közül látható itt darázsölyv (*Pernis apivorus*), egerészölyv (*Buteo buteo*), héja (*Accipiter gentilis*), karvaly (*Accipiter nisus*),barna rétihéja (*Circus aeruginosus*), vörös vércse (*Falco tinnunculus*), kabasólyom (*Falco subbuteo*). Telelő faj a kékes rétihéja (*Circus cyaneus*), a gatyás ölyv (*Buteo lagopus*), és a kis sólyom (*Falco columbarius*). A fajdokkal rokon császármadár (*Bonasa bonasia*) állománya az utóbbi időben csökkent. A fácánfélék közül csak a fürj (*Coturnix coturnix*) védett. A vadászható fácán (*Phasianus colchicus*) a hegységperemen gyakori, mert a környéken telepeken nevelik. A fogoly (*Perdix perdix*) az utóbbi időben ritka. A rejtett életmódú haris (*Crex crex*) egyik fokozottan védett madarunk. Gyakori a vízityúk (*Gallinula chloropus*) és a szárcsa (*Fulica atra*). A daru (*Grus grus*) csak átvonul a terület felett, de nem száll le. A partimadarak képviselői elsősorban a vonulási időszak alatt jelennek meg a hegység peremén, az árvizek szélén. Olykor a bíbic (*Vanellus vanellus*) és a piroslábú cankó (*Tringa totanus*) kis számban költhet is. Vonulás során több fajt is látható a vízállások mellett: kis lile (*Charadrius dubius*), pajzsos cankó (*Philomachus pugnax*), erdei cankó (*Tringa ochropus*), réti cankó (*Tringa glareola*) és billegető cankó (*Tringa hypoleucos*), erdei szalonka (*Scolopax rusticola*). A dankasirály (*Larus ridibundus*), a fattyúszerkő (*Chlidonias hybrida*) és a kormos szerkő (*Chlidonias niger*) táplálkozni jár ide, illetve vonuláskor látható. Galambfélék: a lakott területekhez kötődik balkáni gerle (*Streptopelia decaocto*) réteken látható a vadgerle (*Streptopelia turtur*), Erdőkben a kék galamb (*Columba oenas*) valamint az örvös galamb (*Columba palumbus*) fészkel. A kakukk (*Cuculus canorus*) gyakori, a lappantyú (*Caprimulgus europaeaus*) alig vehető észre, mert jól rejtőzik. A baglyok közül minden hazai faj költ a Zempléni-hegységben. A gyöngybagoly (*Tyto alba*) épületek padlásán fészkel. A macskabagoly (*Strix aluco*) és a nagyobb számban csak a Zempléni-hegységben költő uráli bagoly (*Strix uralensis*) a zárt erdők madara. A füleskuvik (*Otus scops*), kuvik (*Athene noctua*), gatyáskuvik (*Aegolius funereus*), erdei fülesbagoly (*Asio otus*), uhu (*Bubo bubo*) és a réti fülesbagoly (*Asio flammeus*) szintén él itt. A sarlósfecske (*Apus apus*) táplálkozó csapatai egyre gyakoribbak az elmúlt években, de fészkelő párok csak városi épületekből ismertek. A jégmadár (*Alcedo atthis*) sokszor látható a vízpartokon, a szalakóta (*Coracias garrulus*) évtizedekkel ezelőtt megritkult. A gyurgyalag (*Merops apiaster*) és a búbosbanka (*Upupa epops*) költ a környéken. A harkályok valamennyi faja él itt. A nyaktekercs (*Jynx torquilla*), a nagy fakopáncs (*Dendrocopos major*) és a balkáni fakopáncs (*Dendrocopos syriacus*) nagyobb parkokban illetve kertekben is előfordul. A fekete harkály (*Dryocopus martius*) és a fehérhátú fakopáncs (*Dendrocopos leucotos*) a zártabb erdőket kedveli. Szintén előfordul az erdőkben hamvas küllő (*Picus canus*) és zöld küllő (*Picus viridis*), közép fakopáncs (*Dendrocopos medius*) és kis fakopáncs (*Dendrocopos minor*). A pacsirtafélék családjából a

városokban is gyakori búbos pacsirta (*Galerida cristata*), a mezei pacsirta (*Alauda arvensis*) és az erdei pacsirta (*Lullula arborea*) a lakott területen kívül költ. A füsti fecske (*Hirundo rustica*) és a molnárfecske (*Delichon urbica*) rendszeres településlakó. A billegetőfélék közül az erdei pityer (*Anthus trivialis*) költ, a réti pityer (*Anthus pratensis*) csak átvonuló. A lakott területeken is fészkelő barázdabillegető (*Motacilla alba*) gyakori, a sárga billegető (*Motacilla flava*) a síkvidéki rétek, legelők madara, míg a ritkább hegyi billegető (*Motacilla cinerea*) a patakvölgyekben él. A csonttollú (*Bombycilla garrulus*) egyes teleken nagy csapatokban jelenik meg. A vízirigó (*Cinclus cinclus*) az égeres patakok különleges ritkasága, nem minden évben látható. Az ökörszem (*Troglodytes troglodytes*) dús aljnövényzetű patakok, vízmosások állandó madara. A rigófélék közül a városi parkokban is költő fekete rigó (*Turdus merula*), fülemüle (*Luscinia megarhynchos*), vörösbegy (*Erithacus rubecula*), házi rozsdafarkú (*Phoenicurus ochruros*) gyakori fészkelő. A nagy fülemüle (*Luscinia luscinia*) ritka, fészkelési adata a Long-erdőből 1954-ből származik. Szintén költ a hegységben a rozsdás csuk (*Saxicola rubetra*), cigánycsuk (*Saxicola torquata*), hantmadár (*Oenanthe oenanthe*), énekes rigó (*Turdus philomelos)*. Kóborló illetve átvonuló *a szőlőrigó* (*Turdus iliacus*) és a léprigó (*Turdus viscivorus*). A fenyőrigó (*Turdus pilaris*) városokban is megjelenő rendszeres téli vendég. A poszátafélék családjából az ártéri területek költő faja a réti tücsökmadár (*Locustella naevia*), berki tücsökmadár (*L. fluviatilis*), foltos nádiposzáta (*Acrocephalus schoenobaenus*), énekes nádiposzáta (*A. palustris*), cserregő nádiposzáta (*A. scirpaceus*) és a nádirigó (*A. arundinaceus*). Főleg erdőkben, kertekben, parkokban él a karvalyposzáta (*Sylvia nisoria*), kis poszáta (*S. curruca*), mezei poszáta (*S. communis*), kerti poszáta (*S. borin*) és barátposzáta (S. *atricapilla*). A csilpcsalp-füzike (*Phylloscopus collybita*) gyakori, a sisegő és a fitisz-füzike (*Ph. sibilatrix, Ph. trochilus*) ritkábban kerül szem elé. A sárgafejű királyka (*Regulus regulus*) és a tüzesfejű királyka (*Regulus ignicapillus*) kóborlóként fordul elő. A szürke légykapó (*Muscicapa striata*) az erdők, kertek gyakori fészkelője. Az örvös légykapó (*M. albicollis*) a nyílt lomberdőkben költ, míg a kormos légykapó (*M. hypoleuca*) csak átvonul a területen. Az őszapó (*Aegithalos caudatus*) gyakori, főleg az erdőkben, gyümölcsösökben fordul elő. A cinegefélék általában gyakoriak, kertekben, parkokban is fészkelnek. A téli etetőkről jól ismerhető fajok: széncinege (*Parus major*), kék cinege (*P. caeruleus*), barátcinege (*P. palustris*) és fenyvescinege (*P. ater*). A hegyvidék magasabb részeinek ritka faja a kormosfejű cinege (*P. montanus*), míg a barkóscinege (*Panurus biarmicus*) inkább a Bodrog menti peremvidék lakója. A fák törzsén lefelé haladva keresi zsákmányát a csuszka (*Sitta europaea*). A sárgarigó (*Oriolus oriolus*) gyakori fészkelő. A gébicsfélék közül a tövisszúró gébics (*Lanius collurio*) költ itt, a nagy őrgébics (*Lanius excubitor*) csak télen látható. A varjúfélék közül a szajkó (*Garrulus glandarius*) és a szarka (*Pica pica*) gyakori, a vetési varjú (*Corvus frugilegus*) és a csóka (*Coleus monedula*)

ritkább, a dolmányos varjú (*Corvus corone cornix*) ezeknél jóval gyakoribb a hegység peremén. A védett fenyőszajkó (*Nucifraga caryocatactes*) leginkább kóborló vagy téli vendég, a korábban ritka holló (*Corvus corax*) állománya megerősödött az elmúlt évtizedekben. A seregély (*Sturnus vulgaris*) gyakori, a szőlővidékeken nemegyszer óriási felhőkben száll, ellepi az érett termést. Rokona a pásztormadár (*S. roseus*) inváziószerűen megjelenő állat. Sátoraljaújhely határában, 1925-ben egy 5000 páros fészkelő csoportot találtak, de az elmúlt években is előkerült e tájtól. A mezei veréb (*Passer montanus*) és a házi veréb (*P. domesticus*) egyaránt gyakori. A pintyfélék közül jellegzetes költőfaj az erdei pinty (*Fringilla coelebs*), csicsörke (*Serinus serinus*), zöldike (*Carduelis chloris*), tengelic (*C. carduelis*), kenderike (*C. cannabina*), meggyvágó (*Coccothraustes coccothraustes*). Téli vendég a fenyőpinty (*Fringilla montifringilla*), a csíz (*Carduelis spinus*), és a süvöltő (*Pyrrhula pyrrhula*). A keresztcsőrű (*Loxia curvirostra*) a fenyvesek ritka madara. A szalagos keresztcsőrű (*Loxia leucoptera*) első hiteles magyarországi példánya Sátoraljaújhelyből került elő. A sármányfélék közül leggyakoribb a citromsármány (*Emberiza citrinella*). A nádi sármány (*E. schoeniclus*) a nádasok, sásos rétek madara, a sordély (*E. calandra*) élőhelyei a nyílt fás, bokros területek és mezőgazdasági kultúrák. Csak évszázados adatok alapján ismert Sátoraljaújhelyből a kis bukó (*Mergus albellus*), a pusztai talpastyúk (*Syrrhaptes paradoxus*), a szélesfarkú rablósirály (*Stercorarius pomarinus*) és a barátkeselyű (*Aegypius monachus*). *Warga Kálmán* 1930-ban a Long-erdőből több, már említett madár mellett ismertette még a barna kányát (*Milvus migrans*) *Fintha István* 1972-es listáján a korábbiakban felsoroltakon kívül szerepel*:* vörös gém (*Ardea purpurea*), selyemgém (*Ardeola ralloides*), törpegém (*Ixobrychus minutus*), nagy lilik (*Anser albifrons*), kis lilik (*A. erythropus*), nyári lúd (*A. anser*), vetési lúd (*A. fabalis*), nyílfarkú réce (*Anas acuta*), csörgő réce (*A. crecca*), fütyülő réce (*A. penelope*), kendermagos réce (*A. strepera*), cigányréce (*Aythya nyroca*), vörös kánya (*Milvus milvus*), törpesas (*Hieraaetus pennatus*), fekete sas (*Aquila clanga*), vándorsólyom (*Falco peregrinus*), kék vércse (*F. vespertinus*), kis vízicsibe (*Porzana parva*), pettyes vízicsibe (*P. porzana*), aranylile (*Pluvialis apricaria*), nagy póling (*Numenius arquata*), nagy goda (*Limosa limosa*), kormos cankó (*Tringa erythropus*), tavi cankó (*T. stagnalis*), sárszalonka (*Gallinago gallinago*), nagy sárszalonka (*G. media*), kis sárszalonka (*Lymnocryptes minimus*), apró partfutó (*Calidris minuta*), fehérszárnyú szerkő (*Chlidonias leucopterus*), fülespacsirta (*Eremophila alpestris*), függőcinege (*Remiz pendulinus*), rövidkarmú fakusz (*Certhia brachydactyla*), hegyi fakusz (*C. familiaris*), örvös rigó (*Turdus torquatus*), kerti rozsdafarkú (*Phoenicurus phoenicurus*), csíkosfejű nádiposzáta (*Acrocephalus paludicola*), erdei szürkebegy (*Prunella modularis*), kis őrgébics (*Lanius minor*), hósármány (*Plectrophenax nivalis*). Hazánkban a madarak többsége védett, csak néhány faj kivétel ezalól. Ebben a térségben a Magyar Madártani Egyesület Zempléni He-

lyi Csoportja foglalkozik az aktív madárvédelemmel (műfészkek, mesterséges odúk kihelyezése, egyes fokozottan védett fajok fészkének, költésének őrzése). A madarakról szóló legfrissebb információk *Petrovics Zoltán* (2004, 2009) és *Szegedi Zsolt* (2004, 2007) írásaiban, valamint *Szabolcs Márton* és *Zsólyomi Tamás* (2011) könyvében találhatók.

Az emlősök (*Mammalia*) Magyarországon vadon élő 85 fajából közel 70 a Zempléni-hegységben is előfordul. A rovarevők (*Insectivora*) közül gyakori az erdei cickány (*Sorex araneus*), törpecickány (*S. minutus*), mezei cickány (*Crocidura leucodon*), keleti cickány (*C. suaveolens*), amelyek erdős és gyepes vidékeinken egyaránt megtalálhatók. Gyöngybagoly köpetéből előkerült a közönséges vízicickány (*Neomys fodiens*) és a Miller-vízicickány (*N. anomalus*) maradványa is. A közönséges vakond (*Talpa europaea*) túrása feltűnő, a keleti sün (*Erinaceus concolor*) gyakrabban látható. A denevérek (*Chiroptera*) éjszakai életmódot folytató, rovarevő állatok. 1992-ben vette kezdetét a Zempléni-hegység és a Bodrogköz denevérállományának felmérése. Templomok padlásterének lakója a hegyesorrú denevér (*Myotis blythi*), közönséges denevér (*Myotis myotis*), nagy késeidenevér (*Eptesicus serotinus*), szürke hosszúfülű-denevér (*Plecotus austriacus*). Általában természetes faodvakban telepszik meg a rőt koraidenevér (*Nyctalus noctula*), óriás-koraidenevér (*Nyctalus lasiopterus*), barna hosszúfülű-denevér (*Plecotus auritus*), nagyfülű denevér (*Myotis bechsteini*), pisze denevér (*Barbastella barbastellus*), szőröskarú denevér (*Nyctalus leisleri*), Brandt-denevér (*Myotis brandti*), vízi denevér (*Myotis daubentoni*), tavi denevér (*Myotis dasycneme*), bajuszos denevér (*Myotis mystacinus*), horgasszőrű denevér (*Myotis nattereri*), durvavitorlájú denevér (*Pipistrellus nathusi*) és a közönséges törpedenevér (*Pipistrellus pipistrellus*). Bányavágatok, elhagyott pincék lakója a kereknyergű patkósdenevér (*Rhinolophus euryale*), kis patkósdenevér (*Rhinolophus hipposideros*), nagy patkósdenevér (*Rhinolophus ferrumequinum*), csonkafülű denevér (*Myotis emarginatus*) és a hosszúszárnyú denevér (*Miniopterus schreibersi*). A kutatások során a fehértorkú denevér (*Vespertilio murinus*) és a nimfadenevér (*Myotis alcathoe*) példányai is előkerültek a hegységből. A rágcsálók (*Rodentia*) közül több egér- és pocokfaj él a Zempléni-hegységben. A Bodrog lapályán nem ritka a törpeegér (*Micromys minutus*), házi egér (*Mus musculus*), a güzüegér (*Mus spicilegus*), pirók egér (*Apodemus agrarius*) és a mezei pocok (*Microtus arvalis*). A földi pocok (*Pitymys subterraneus*) és a csalitjáró pocok (*Microtus agrestis*) is előkerült már e vidékről. A Ronyva-csatornák mentén pézsmapocokkal (*Ondatra zibethica*) és vízi pocokkal (*Arvicola terrestris*) lehet találkozni, a városokban gyakori a vándorpatkány (*Rattus norvegicus*). Az erdős területekre az erdeiegerek (*Apodemus flavicollis, A. sylvaticus, A. microps*) és az erdei pocok (*Myodes glareolus*) populációi jellemzőek. A hegység peremén mezőgazdasági területek között hörcsöggel (*Cricetus cricetus*) is lehet találkozni. A Hernád magaspartjáról származtak sok évtizeddel ezelőttről a nyugati földikutya (*Spalax microphthalmus*) előfordu-

lási adatai, amiket *Vásárhelyi István* vizsgált annak idején. Sajnos azóta ezek az állatok nem kerültek újra elő. A téli álmot alvó pelék közül a mogyorós pele (*Muscardinus avellenarius*), erdei pele (*Dryomys nitedula*) és nagy pele (*Glis glis*) is él a hegységben. A peremterületeken, előhegyeken ürgék (*Spermophilus citellus*) élnek. A vörös mókus (*Sciurus vulgaris*) az erdőkben nem ritka, olykor a kertekben is találkozhatunk vele. A közelmúltban a Bodrog árterén több helyen is észlelték a közeli Taktakötbe visszatelepített európai hódok (*Castor fiber*) jellegzetes rágását. Leginkább sötétbarnás példányok láthatók, de előfordulnak vöröses bundájúak is. A nyúlalkatúakat (*Lagomorpha*) nálunk a mezei nyúl (*Lepus capensis*) képviseli, amely nevével ellentétben sokszor erdős területen fordul elő. A hazai ragadozók (*Carnivora*) legkisebbike a menyét (*Mustela nivalis*) a Bodrog-ártéren viszonylag gyakori. *Vásárhelyi István* 1964-ben Sátoraljaújhelyből és Széphalomból is említette a hermelint (*Mustela erminea*). Az elmúlt években is előkerült erről a részről. A közönséges görénynek (*Mustela putorius*) újabban alig van adata, a Hegyalja néhány pontján jegyezték föl mindössze. A szintén menyétfélék (*Mustelidae*) közé tartozó nyest (*Martes foina*) cseresznye érésekor a lakott területeket is meglátogatja, a veszélyztetett, nyuszt (*Martes martes*) jelenlétét Rudabányácskán jegyezték fel 1995-ben. Az elmúlt években egyre több helyen láthatók a fokozottan védett vidra (*Lutra lutra*) nyomai. Ugyanitt és a hegyekben is sokszor láthatók a zömök felépítésű borz (*Meles meles*) lábnyomai. A Magyarországról régen kipusztult barnamedve (*Ursus arctos*) példányai az elmúlt évtizedben (1993) is kóboroltak a Zempléni-hegységben. A kutyafélék (*Canidae*) családjának gyakori képviselője a vörös róka (*Canis vulpes*). A Zempléni-hegység belső régiójában újra megjelent a farkas (*Canis lupus*), a bodrogközi tájról a nádi farkas, azaz az aranysakál (*Canis aureus*) hangját is hallották már. Az eurázsiai hiúz (*Lynx lynx*) az elmúlt évtizedben felszaporodott a hegységben, állományát több párra becsülik. A macskafélék (*Felidae*) másik képviselője a vadmacska (*Felis silvestris*) kiváló rejtőzködő képessége miatt ritkán kerül szem elé. A párosujjú patások (*Artiodactyla*) közül a vaddisznó (*Sus scrofa*) gyakori, olykor csíkos malacaikat vezető kocákat is láthat a csendes túrázó. A kérődzők (*Ruminantia*) alrendjébe, a szarvasfélék (*Cervidae*) családjába tartoznak az *őz*ek (*Capreolus capreolus*), amelyek az erdős hegyvidéken és a Bodrog árterének szántóföldjein egyaránt gyakran láthatók. A gímszarvas (*Cervus elaphus*) inkább csak a hegyvidék erdeiben tartózkodik. A hatalmas termetű jávorszarvas (*Alces alces*) kóborló példányát félszáz évvel ezelőtt Mezőzombornál lőtték le. Előfordul a hegységben a Korzika szigetéről Magyarországon sok helyen megtelepített juhféle (*Ovinae*), a muflon (*Ovis ammon musimon*) is. Ez az erdők aljnövényzetét birkaszerű rágásával és taposásával tönkreteszi. Füzérkomlós környékén vadaskertben több más vad mellett európai bölények (*Bison bonasus*) szaporításával is foglalkoznak. A zempléni tájak emlőseiről *Bihari Zoltán, Petrovics Zoltán* és *Szentgyörgyi Péter* (2000), denevéreinek állományáról *Géczi István* (1999, 2004) számolt be.

Magyarországon számos állat élvez törvényes védelmet. Több száz faj egyedei mindenütt kímélendők, elpusztításuk, zavarásuk törvénybe ütköző cselekedet. A védett és fokozottan védett példányok forintban (5000 és 1000000 Ft közötti) kifejezett eszmei értékkel bírnak, amely pl. elpusztításuk miatt a károkozás mértékének alapja. Ezen kívül vannak még olyanok is újabban, amelyeknek élőhelyi viszonyait az európai szabályozású Natura 2000 rendeletek mindenképpen megőrzendő természeti értékként tartanak nyilván. Emellett a Zempléni-hegységben két nagy területű tájvédemi körzet, a *Zempléni Tájvédelmi Körzet* és a *Tokaj-Bodrogzug Tájvédelmi Körzet* és több kisebb természetvédelmi terület is évtizedek óta ezt a célt szolgálja. A Zempléni-hegységben is több száz védett illetve fokozottan védett állatfaj él. A gerinctelen állatok közül a puhatestűek (18 faj) és rovarok (11 féle szitakötő, 10 egyenesszárnyú, 3 recésszárnyú, 58 bogár, 1 tegzes és több tucatnyi lepke), pókok számos faja, a gerinces állatok közül sok hal (a környező folyók fajaival együtt 16 hal illetve körszájú), 16 kétéltű, 11 hüllő, 200-nál is több madár valamint 60-nál több emlősfaj ilyen volt már korábban is. 2012. október elsejétől új miniszteri rendeletben nőtt a védelem alá bevontak száma, így még több természeti értékkel rendelkezünk, amiknek újabb listázása, összeszámolása további munkát ad a jelen és jövő zoológiai kutatóinak.

Hegyessy Gábor

A Zempléni-hegység állatvilágáról szóló irodalom (2012)

ABAFI-AIGNER L., PÁVEL J. ÉS UHRYK N. (1896): Ordo. Lepidoptera. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) III. Arthropoda.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 5-82.

ÁDÁM L. ÉS HEGYESSY G. (1998): Adatok a Zempléni-hegység, a Hernád-völgy, a Bodrogköz, a Rétköz és a Taktaköz lemezescsápú bogárfaunájához (Coleoptera: Scarabaeoidea). *Zempléni Táj – Információk Északkelet-Magyarország természeti értékeiről* 2: 80 p.

ÁDÁM L. ÉS HEGYESSY G. (2001): Adatok a Zempléni-hegység, a Hernád-völgy, a Bodrogköz, a Rétköz és a Taktaköz holyvafaunájához (Coleoptera). *A sátoraljaújhelyi KazinczyFerenc Múzeum Füzetei* 5: 250 p.

ÁDÁM L. ÉS HEGYESSY G. (2004): Abaúj és Zemplén tájainak ragadozó vízibogarai (Coleoptera). *Információk Északkelet-Magyarország természeti értékeiről* 4: 97 p.

AMBRUS A., BÁNKUTI K., CSÁNYI B., JUHÁSZ P. ÉS KOVÁCS T. (1998): Larval data to the Odonata fauna of Hungary. *Odonata studium larvale* 2: 41-52.

AMBRUS A., BÁNKUTI K. ÉS KOVÁCS T. (1996): Lárva és imágó adatok Magyarország Odonata faunájához. *Odonata studium larvale* 1: 51-68.

ANDRIKOVICS S. ÉS MURÁNYI D. (2001): A checklist of stoneflies with remarks of published, undocumented species and two species new to the Hungarian fauna (Insecta: Plecoptera). *Folia entomologica hungarica* 62: 23-35.

BAJÁRI E. ÉS MÓCZÁR L. (1954): A Methocidae, Myrmosidae és Mutillidae családok faunakatalógusa (Cat. Hym. V.). *Folia entomologica hungarica* 7(6): 65-80.

BANKOVICS A. (1991): Szalagos keresztcsőrű (Loxia leucoptera Gmelin 1788) Magyarországon. *Aquila* 98: 184.

BÁNKUTI K. (1986): A Mátra Múzeum szitakötő gyűjteménye (Odonata). *Folia Historico-naturalia Musei Matraensis* 11: 15-20.

BARATI S., HUDÁK K. ÉS ÉZSÖL T. (2006): Növénytani és madártani adatok a monoki Őr-hegy és Szőlős-hegy területéről. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 415-421.

BIHARI Z., CSORBA G. ÉS HELTAI M. (szerk.) (2007): Magyarország emlőseinek atlasza. *Kossuth Természettár*. Kossuth Kiadó, Budapest, 360 pp.

BIHARI Z. ÉS GOMBKÖTŐ P. (1993): Az Északi -középhegység denevérfaunisztikai felmérése. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 18: 163-189.

BIHARI Z., PETROVICS Z. ÉS SOMLAI T. (2007): Állatvilág, állattani értékek – gerincesek. In (Baráz Cs. és Kiss G. szerk.): *A Zempléni Tájvédelmi Körzet. Abaúj és Zemplén határán. A Bükki Nemzeti Park Igazgatóság Monográfiái* 3. Eger, 151-164.

BIHARI Z., PETROVICS Z. ÉS SZENTGYÖRGYI P. (2000): A Zempléni-hegység emlősfaunája (Mammalia). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 24: 361-403.

BIRÓ L. (1883): Adatok Zemplén megye természetrajzi ismeretéhez. (II. Dr. Chyzer Kornél gyűjteményének bogarai.) *In*: *A magyar orvosok és természetvizsgálók 1882. aug. 23-tól aug. 27-ig Debreczenben tartott XXII. vándorgyűlésének történeti vázlata és munkálatai*. Budapest, pp. 195-232.

BUSCHMAN F. (2000): Magyar bagolylepke-jegyzetek (Lepidoptera: Noctuidae). *Folia entomologica hungarica* 61: 269-275.

BUSCHMANN F. (2003): A Mátra Múzeum molylepke-gyűjteménye I. Micropterigidae – Gelechiidae. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 27: 267-287.

BUSCHMANN F. (2004): A Mátra Múzeum molylepke-gyűjteménye II. Limacodidae – Tortricidae. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 28: 219-242.

BUSCHMANN F. (2004): A Mátra Múzeum molylepke-gyűjteménye III. Choreutidae – Pyralidae. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 28: 243-272.

BÚZA J. (1905): Zemplén vármegye természeti viszonyai. *Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város* In: Borovszky Samu (szerk.) *Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország Monográfiája)*. Budapest: 1-13.

CHYZER K. (1882): Adatok Zemplénmegye természetrajzi ismeretéhez. I. Zemplénmegye halai. *A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve* 9: 1-25.

CHYZER K. (1884): Szitakötők vándorlása. *Rovartani Lapok* 1: 125-126.

CHYZER K. (1885): Ujabb adatok Zemplénmegye bogárfaunájához I. *Rovartani Lapok* 2 (5): 100-106.

CHYZER K. (1885): Ujabb adatok Zemplénmegye bogárfaunájához II. *Rovartani Lapok* 2 (6): 122-125.

CHYZER K. (1886): Adatok a felső-magyarországi százlábúak faunájához. *Rovartani Lapok* 3 (4): 74-77.

CHYZER K. (1886): Zemplén vármegye méhféléi – Apidae Comitatus Zemplén. *Rovartani Lapok* 3 (9): 181-187.

CHYZER K. (1886): Zemplén vármegye méhféléi II.: – Apidae Comitatus Zemplén. *Rovartani Lapok* 3 (10): 193-198.

CHYZER K. (1892): A magyarországi Estheria-rákokról. *18. Pótfüzet a Természettudományi Közlönyhöz* 24: 63-74.

CHYZER K. (1896): Addenda et corrigenda ad conspectum Aranearum. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) III. Arthropoda*, Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 7-10.

CHYZER K. (1897): Zemplénvármegye Orthopterái. *Rovartani Lapok* 4 (5): 99-101.

CHYZER K. (1901): Zemplén megye Hymenopterái I. *Rovartani Lapok* 8(9): 184-186.

CHYZER K. (1901): Zemplén megye Hymenopterái II. *Rovartani Lapok* 8 (10): 206-209.

CHYZER K. ÉS KULCZYNSKY, L.(1896): Ordo. Araneae. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) III. Arthropoda*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 1-33.

CHVÁLA, M. ÉS FÖLDVÁRI M. (2001): New faunistic records of Empididae and Hybotidae (Diptera) from Hungary. *Folia entomologica hungarica* 62: 275-281.

CS. HALÁSZFY É. (1954): Magyarország és a környező területek Brachyplatida és Cydnida fajainak ökológiája és elterjedése. *Folia entomologica hungarica* 7(8): 93-132.

CSABAI Z. (2001): Adatok az Észak-Alföld vízibogár-faunájához (Coleoptera: Haliplidae, Dytiscidae, Noteridae, Gyrinidae, Spercheidae, Hydrochidae, Hydrophilidae). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 25: 227-252.

CSABAI Z. (2003): Vízibogarak kishatározója III. kötet. *Vízi Természet- és Környezetvédelem* 17: 280 pp.

CSABAI Z. (2003): Ritka és elfelejtett vízibogarak Magyarországon II. – A Berosus génusz Enoplurus alnemének fajai (Coleoptera: Hydrophilidae). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 27: 211-216.

CSABAI Z., BODA P. ÉS MÓRA A. (2003): Contribution to the aquatic beetle and aquatic bug fauna of Hernád and its environments (Coleoptera: Hydradephaga, Hydrophiloidea; Heteroptera: Gerromorpha, Nepomorpha). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 27: 91-100.

CSABAI Z., BODA P., MÓRA A. ÉS MÜLLER Z. (2003): Aquatic beetles, aquatic and semiaquatic bugs, dragonfly and caddisfly larvae from 32 backwaters in the Upper-Tisza-region, NE Hungary (Coleoptera: Hydradephaga, Hydrophiloidea; Heteroptera: Gerromorpha, Nepomorpha; Odonata; Trichoptera). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 27: 217-235.

CSABAI Z. ÉS SZÉL GY. (1999): Checklist of Spercheidae, Hydrochidae, Helophoridae, Hydrophilidae and Hydraenidae of Hungary (Coleoptera). *Folia entomologica hungarica* 60: 213-230.

CSEPREGHY-MEZNERICS I. (1966): Les mollusques des sédiments miocénes marins de la Montagne de Tokaj (N-E. Hongrie). *Annales Historico-naturales Musei Nationalis Hungarici* 58: 103-129.

CSIKI E. (1902): Mollusca. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) I. Vertebrata - Mollusca*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 1-4.

CSIKI E. (1903-1905): Magyarország Cerambycidái, I-XXII. *Rovartani Lapok* 10 (1903), 11 (1904), 12 (1905).

CSIKI E. (1905-1908): Magyarország bogárfaunája. Vezérfonal a magyar szent korona országainak területén előforduló bogarak megismeréséhez. 1: Általános rész. – Adephaga: 1. Caraboidea. Budapest, 546 pp.

CSIKI E. (1909): Magyarország bogárfaunája. Vezérfonal a magyar szent korona országainak területén előforduló bogarak megismeréséhez. 2 (1): 80 pp.

CSIKI E. (1942): Data ad cognitionem faunae Coleopterorum Comitatus Abaúj-Torna. *Fragmenta Faunistica Hungarica* 5(3-4): 82-86.

CSIKI E. (1946): Die Käferfauna des Karpaten-beckens. 1. Allgemeiner Teil und Caraboidea. *Naturwissenschaftliche Monographien* IV., Budapest, 798 pp.

CSORBA G., NÉMETH A., CZABÁN D., HIDAS A., MOLNÁR V., RÉVAY T., SÓS E., ZSEBŐK S. ÉS FARKAS J. (2007): A nyugati földikutya védelmének lehetőségei. In: Forró L. (szerk.): *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása. A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 319-325.

CSORDÁS B., KONTSCHÁN J. ÉS HEGYESSY G. (2005): Két ritkaászkarák (*Oniscus asellus* Linnaeus, 1758 és *Protracheoniscus major* (Dollfuss, 1903)) újabb előfordulásai Magyarországon (Crustacea: Isopoda: Oniscidea). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 29: 81-83.

CSUZDI CS. ÉS POPV. V. (2007): A Kárpát-medence földigilisztái. In: Forró L. (szerk.): *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása. A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 13-20.

CSUZDI CS. ÉS ZICSI A. (2003): Earthworms of Hungary (Annelida: Oligochaeta, Lumbricidae). *Pedozoologica Hungarica* 1: 271 pp.

DADAY J. (1900): Classis. Myriopoda. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) III. Arthropoda.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 5-11.

DADAY J. (1900): Classis. Crustacea. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) III. Arthropoda.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 1-15.

DADAY J. (1900): Ordo. Pseudoscorpiones. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) III. Arthropoda,* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 1-2.

DADAY J. (1900): Ordo. Opiliones. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) III. Arthropoda*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 1-4.

DADAY J. (1894): Classis. Rotatoria. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) Vermes – Coelenterata – Protozoa*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 19-28.

DÁNYI L. (2006): On the occurence of Lithobius erythrocephalus C. L. Koch, 1847, and Lithobius schuleri Verhoeff, 1925 (Myriapoda: Chilopoda) in Hungary. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 105-113.

DÁNYI L. ÉS KORSÓS Z. (2002): Lithobius cyrtopus Latzel, 1880 (Chilopoda: Lithobiomorpha, Lithobiidae), a magyar faunára új százlábú a Zemplénből. *Folia entomologica hungarica* 63: 186-188.

DÁNYI L. ÉS TRASER GY. (2007): Magyarország ugróvillásai. In: Forró L. (szerk.): *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása. A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 21-28.

DARVAS B., DELY-DRASKOVITS Á., ACKLAND, D. M. ÉS JERMI T. (2001): Anthomyiidae (Diptera) species new to Hungary. *Folia entomologica hungarica* 62: 307-312.

DÉVAI GY. (1962): Új faj a hazai szitakötő faunában (Aeschna viridis Eversm.). *Folia Entomologica Hungarica (Series nova)* 15: 503-508.

DÉVAI GY. (1971): Die Libellen-(Odonata) Fauna der toten Flussarme der Bodrog bei Sárospatak. Teil II. *Acta Biologica Debrecina* (1969-70) 7-8: 153-160.

DÉVAI GY. (1972): Die libellen-(Odonata) Fauna der toten Flussarme der Bodrog bei Sárospatak. Teil III. *Acta Biologica Debrecina* (1971) 9: 159-175.

DÉVAI GY. (1976): Az Északkeleti-Alföld szitakötő (Odonata) faunájának elemzése. *Acta Biologica Debrecina* 13 (suppl. 1.): 93-118.

DÉVAI GY., BANCSI I., HORVÁTH A. ÉS TÓTH M. (1974): Angaben zur Kenntnis der hydrobiologischen Verhältnisse des toten Flussarmes der Bodrog bei Sárospatak. III. Flora und Fauna. *Acta Biologica Debrecina* 10-11: 117-127.

DÉVAI GY. ÉS VARGA Z. (1963): Adatok a Zempléni-hegység szitakötő-(Odonata) faunájának ismeretéhez. *Acta Biologica Debrecina* 2: 3-9.

DÉVAI I. (1971): Cladocera és Copepoda tanulmányok a Sárospatak-Végardói Bodrog-hullámtér víztereiben. (kézirat) Debrecen, 178 pp.

DUDICH A. ÉS SZABÓ ISTVÁN (1984): Flea species new for the Hungarian fauna (Siphonaptera), VII. *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici* 76: 239-244.

†EGEY A. (2002): A Zempléni-hegység élővilága, védett természeti ritkaságai. *Zempléni Múzsa* 2(1): 33-41.

ENDES M. (1994): A Tokaj-Zempléni-hegyvidék herpetofaunájáról. *Calandrella* 8 (1-2): 103-110.

ENDRŐDI S. (1957): A lemezescsápú bogarak (Lamellicornia) kárpátmedencei lelőhelyadatai. *Folia enomologica. hungarica* 10: 145-226.

ENDRŐDI S. (1957): Az eszelény-félék (Attelabidae) kárpátmedencei lelőhelyadatai. *Folia entomologica hungarica* 10: 481-494.

ENDRŐDI S. (1958): A szubogarak (Scolytidae) kárpátmedencei lelőhelyadatai. *Folia entomologica hungarica* 11: 21-43.

ENDRŐDI S. (1969): Az ormányosbogarak (Col., Curculionidae) kárpátmedencei lelőhelyadatai. IV. *Folia entomologica hungarica* 22 (2): 311-348.

ENYEDI R. (2006): Contribution to the Scarabaeoidea fauna of Hungary (Coleoptera: Scarabaeoidea). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 215-225.

ESTÓK P., BIHARI Z. ÉS GOMBKÖTŐ P. (2006): A nimfadenevér (Myotis alcathoe Helversen et Heller, 2001) mint új faj a Zemplén emlősfaunájában. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 439-440.

ESTÓK P. AND GOMBKÖTŐ P. (2007): Rewiew of the Hungarian data of Nyctalus lasiopterus (Schreber, 1780). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 31: 167-172.

FAZEKAS I. (2003): Az Északi-középhegység üvegszárnyú lepkefaunája (Microlepidoptera: Sesiidae). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 27: 289-309.

FAZEKAS I. (2006): Beitrage zur Kenntnis der Pterophoriden-Fauna Ungarns, Nr. 9. Stenoptilia Hübner, 1825 Aufzeichnungen, Nr. 3: Stenoptilien-Fauna Ungarns (Microlepidoptera: Pterophoridae). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 231-245.

FEHÉR Z. ÉS GUBÁNYI A. (2001): The catalogue of the Mollusca Collection of the Hungarian Natural History Museum. In: Fehér Z, Gubányi A (eds.) A magyarországi puhatestűek elterjedése [Distribution of the Hungarian molluscs] I., MTM, Budapest, 466 pp.

FEHÉR Z., MAJOROS G. ÉS VARGA A. (2004): A scoring method for the assessment of rarity and conservation value of the Hungarian freshwater molluscs. *Heldia* 6(3/4): 127-140.

FEHÉR Z., VARGA A., DELI T., DOMOKOS T., SZABÓ K., BOZSÓ M. ÉS PÉNZES ZS. (2007): Filogenetiokai vizsgálatok védett puhatestűeken. In: Forró L. (szerk.): *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása. A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 183-200.

FINTHA I. (1972): Madártani adatok Borsod-Abaúj-Zemplén megye faunájának ismeretéhez. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 11: 671-692.

FIRMÁNSZKY G. (2004): Zempléni nagyragadozók: farkas és hiúz. *Húsz éves a Zempléni Tájvédelmi Körzet. Előadássorozat*, Sátoraljaújhely, 44-46.

FIRMÁNSZKY G. (2004): Zempléni Tájegység, Zempléni Tájvédelmi Körzet. *Húsz éves a Zempléni Tájvédelmi Körzet. Előadássorozat*, Sátoraljaújhely, 5-7.

FISLI I. (2000): A Phrygaenidae (Trichoptera) család Észak-magyarországi elterjedése. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 24: 119–126.

FORRÓ L. ÉS FARKAS S. (1998): Checklist, preliminary distribution maps and bibliography of woodlice in Hungary (Isopoda: Oniscidea). *Miscellanae Zoologica Hungarica* 12: 21-44.

FORRÓ L., MEISCH, C., PETERSEN, H. ÉS MARTENS, K. (1987): Ostracoda taxa described by E. Daday, together with a catalogue of pertinent material in the Hungarian Natural History museum. *Miscellanea Zoologica Hungarica* 4: 33-63.

FÖLDESSY M. ÉS VARGA J. (1994): Adatok a Zempléni-hegység Heteroptera faunájához. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 19: 63-67.

FÖLDVÁRI M. ÉS KOZÁNEK, M. (2001): New morphological and faunistic records of Hungarian Pipunculidae (Diptera). *Folia entomologica hungarica* 62: 293-303.

FRANK T. ÉS HEGYESSY G. (1995): A madarak világa – kiállításvezető. *A sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum füzetei* 2: 54 pp.

FRANK T. ÉS SZEGEDI ZS. (2002): Fekete gólya a zempléni erdőkben. *MME Zempléni Helyi Csoport kiadványa* 32 pp.

FRIVALDSZKY I. (1865): Jellemző adatok Magyarország faunájához. *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei* 11/ 4: 274 pp.

GÉCZI I. (1999): Adatok a Zempléni-hegység és a szomszédos kistájak denevérfaunájához (Mammalia: Chiroptera). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* (1998-99) 23: 381-389.

GÉCZI I. (1999): Hat év felmérő munkájának eredményei és tapasztalatai Zemplénben és Abaújban. *I. Magyar Denevérvédelmi Konferencia, Sarród, 1997. november 29.* 11-15.

GÉCZI I. (2003): Kígyók Abaúj-Zemplénben. *Abaúj-Zemplén természeti értékei* 1: 4 pp.
GÉCZI I. (2004): Az éjszaka bőrszárnyú vadászai. *Húsz éves a Zempléni Tájvédelmi Körzet. Előadássorozat*, Sátoraljaújhely, 40-43.
GÉCZI I. (2004): Denevérek. *Abaúj-Zemplén természeti értékei* 3: 12 pp.
GÉCZI I. (2004): Mesterséges odúkkal az odúlakó fajok védelmében. *Húsz éves a Zempléni Tájvédelmi Körzet. Előadássorozat*, Sátoraljaújhely, 13-16.
GÉCZI I. (2004): Zempléni odútelepek madár- és emlősfajai. *Abaúj-Zemplén természeti értékei* 2: 8 pp.
GIDÓ ZS. HEGYESSY G. ÉS SZÉL GY. (2003): A Helophorus (Rhopalohelophorus) croaticus Kuwert, 1866 hazai előfordulása. *Folia entomologica hungarica* 64 354-355.
GIDÓ ZS. ÉS LAKATOS GY. (2003): Paraboreochlus minutissimus: a Podonominae árvaszúnyog (Diptera) alcsalád első hazai képviselője. *Folia entomologica hungarica* 64: 362-363.
GODZSÁK T. (2004): Vadgazdálkodás. *Húsz éves a Zempléni Tájvédelmi Körzet. Előadássorozat*, Sátoraljaújhely, 55-60.
GULYÁS P., BANCSI I. ÉS VÁRHELYI ZSUGA K. (1995): Rotatoria and Crustacea fauna of the Hungarian watercourses. *Miscellanaea zoologica hungarica* 10: 21-47.
GULYÁS P. ÉS FORRÓ L. (1999): Az ágascsápú rákok (Cladocera) kishatározója. 2. (bővített) kiadás. *Vízi természet- és környezetvédelem* 9: 237 pp.
GULYÁS P. ÉS FORRÓ L. (2001): Az evezőlábú rákok (Calanoida és Cyclopodida) alrendjének kishatározója. 2. (bővített) kiadás. *Vízi természet- és környezetvédelem* 14: 199 pp.
GYÖRGY Z. ÉS PODLUSSÁNY A. (2005): Notes on Curculionoidea of Hungary (Coleoptera: Anthribidae, Erirhinidae, Curculionidae, Scolytidae). *Folia entomologica hungarica* 66: 57-62.
GYULAI I. (1984): Védett természeti értékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Miskolc, 143 pp
GYULAI P. (1988): Borsod-Abaúj-Zemplén megye tájegységeinek természetvédelmi célú összehasonlítása és jellemzése, a fénycsapdák bagolylepke (Noctuidae) anyaga alapján. In (Gyulai Iván szerk.): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye élővilágának helyzetelemzése.* jelentés, kézirat: 62-91.
GYULAI P., LÁSZLÓ M. GY., RONKAY L., SZABÓKY CS. ÉS VARGA Z. (2001): Újabb adatok a Xestia sexstrigata (Haworth, 1809) (Lepidoptera: Noctuidae) magyarországi elterjedéséhez. *Folia entomologica hungarica* 62: 393-396.
HARASZTHY L. (1998): Magyarország madarai. Budapest, Mezőgazda Kiadó, 448 pp.
HARIS A. (2001): Revisional list of the Hungarian Nematinae with the description of three new species (Hymenoptera: Tenthredinidae). *Folia entomologica hungarica* 62: 95-114.
HARKA Á. (1992): Adatok a Bodrog vízrendszerének halfaunájáról. *Állattani közlemények* 78: 41-46.
HARKA Á. ÉS SALLAI Z. (2004): Magyarország halfaunája. Képes határozó és elterjedési tájékoztató. "*Zöldike" könyvsorozat* 18: 269 pp.
HEGYESSY G. (1990): A Zempléni-hegység északi részének futóbogár faunája. diplomadolgozat, kézirat, Debrecen, 54 pp.
HEGYESSY G. (1997): Sátoraljaújhely környékének cincérei (Coleoptera: Cerambycidae). *Információk Északkelet-Magyarország természeti értékeiről* 1: 68 pp.

HEGYESSY G. (2000): A Long-erdő védett rovarai. *Helyi Krónika, Környezetbarát melléklet* 7 (3): 1-2.
HEGYESSY G. (szerk.) (2003): A Bodrog vizében és árterén található élőlények komplex felmérése. Zárójelentés, *kézirat,* 28 pp
HEGYESSY G. (2004): A rögök élővilága. In: Géczi István (szerk.): *Ősrög tanösvény. Kirándulásvezető-füzet*. Kossuth Lajos Gimnázium és Szakközépiskola, Sátoraljaújhely, 10-13.
HEGYESSY G. (2004): Az arborétum. In: Fehér József és Kováts Dániel (szerk.): *Füzérradvány falukönyve*. Füzérradvány, 33-44.
HEGYESSY G. (2004): Füzérradvány környékének élővilága. In: Fehér József és Kováts Dániel (szerk.): *Füzérradvány falukönyve*. Füzérradvány, 21-32.
HEGYESSY G. (2004): Kétéltűek Abaújban és Zemplénben. *Abaúj-Zemplén Természeti Értékei* 4: 15 pp.
HEGYESSY G. (2004): Védett bogarak a Zempléni-hegység területén. *Húsz éves a Zempléni Tájvédelmi Körzet. Előadássorozat*, Sátoraljaújhely, 23-27.
HEGYESSY G. (2006): Abaúj és Zemplén bogárfaunájának (Coleoptera) kutatása. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 431-437.
HEGYESSY G. (2006): Adatok Magyarország északkeleti részének gerinces állatairól (Vertebrata) I. – Ingolák (Petromyzontiformes), halak (Pisces), kétéltűek (Amphibia), hüllők (Reptilia). A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 45: 499-521.
HEGYESSY G. (2007): Zoológiai kutatások Szerencs környékén. Futóbogárfélék és cincérfélék (Coleoptera: Carabidae et Cerambycidae). In (Frisnyák S és Gál A. szerk.): *Szerencs, Dél-Zemplén központja. A IV. Tájföldrajzi Konferencia előadásai*. Nyíregyháza-Szerencs, 83-94.
HEGYESSY G. (2009): Állattani kutatások. Állatvilág. In (Frisnyák S., Gál A. és Horváth G. szerk.): *A Zempléni-hegység földrajzi lexikona*. Nyíregyháza-Szerencs, 19-21.
HEGYESSY G. (2010): Bogarak Abaúj és Zemplén tájain. *Abaúj-Zemplén Természeti Értékei* 11: 3-101.
HEGYESSY G. (2010): Hüllők Zemplén és Abaúj tájain. *Abaúj-Zemplén Természeti Értékei* 12: 3-37.
HEGYESSY G. (2011): A Füzérradványi Kastélypark Természetvédelmi Terület. *Abaúj-Zemplén Természeti Értékei* 13: 5-51.
HEGYESSY G. (2011): A Hernád-völgy bogár-faunisztikai kutatása, a futóbogárfélék (Coleoptera: Carabidae) elterjedése a magyarországi folyószakasz mentén. In (Frisnyák S. és Gál A. szerk.): *A magyarországi Hernád-völgy. Földrajzi tanulmányok*. Nyíregyháza-Szerencs, 71-95.
HEGYESSY G. ÉS KOVÁCS T. (1998): A Zempléni-hegység cincérei (Coleoptera: Cerambycidae). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* (1997) 2: 223-245.
HEGYESSY G. ÉS OROSZ A. (2007): A Kazinczy Ferenc Múzeum kabócagyűjteménye (Homoptera). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 46: 483-509.
HEGYESSY G. ÉS SZÉL GY. (2002): A Mátra Múzeum bogárgyűjteménye. Futóbogarak (Coleoptera: Carabidae). *Folia Historico-Naturalia Musei Matraensis* 26: 189-220.
HERMAN O. (1876-1979): Magyarország pókfaunája. I-III. (Ungarns Spinnenfauna I-III.). Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 119 + XIX., 110 + VI., 394 + XIX. pp.

HOITSY GY. (1995): A Bodrog és a Bodrogzug hal-ökofaunisztikai felmérése. *Halászat* 88: 100-104.

HORVÁTH G. (1897): Ordo. Hemiptera. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) III. Arthropoda.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 5-64.

HUBER A. (2008): Adatok Északkelet-Magyarország szitakötő- (Odonata-) faunájához III. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 32: 93-102.

JABLONOWSKI J. (1897): Ordo. Thysanoptera. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) III. Arthropoda.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 17-18.

JABLONOWSKI J. (1897): Ordo. Acarina. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) III. Arthropoda.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 1-5.

JANISCH M. (1987): A keresztes vipera és a parlagi vipera szigetszerű előfordulási helye Magyarországon. *Borsodi Orvosi Szemle* 3(2): 223-225.

JENSER G. (2010): Thrips insolutus sp. n. from Hungary (Thysanoptera: Thripidae). *Folia entomologica hungarica* 71: 19-21.

JUHÁSZ P., KISS B. AND MÜLLER Z. (2006): Faunistical results of the Hiridinea investigations carried out in the frames of the ecological survey of the surface waters of Hungary (ECOSURV) in 2005. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 315-318.

JUHÁSZ P., KOVÁCS K., SZABÓ T., CSIPKÉS R., KISS B. AND MÜLLER Z. (2006): Faunistical results of the Malacostraca investigations carried out in the frames of the ecological survey of the surface waters of Hungary (ECOSURV) in 2005. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 319-323.

JUHÁSZ P., VARGA A., KISS B. AND MÜLLER Z. (2006): Faunistical results of the Mollusca investigations carried out in the frames of the ecological survey of the surface waters of Hungary (ECOSURV) in 2005. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 305-314.

KÁRPÁTHEGYI P. (2006): Két ritka álskorpió (Atemnus politus (Simon, 1878) és Chtonius heterodactylus Tömösváry, 1883) hazai előfordulásai. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 115-116.

KÁRPÁTHEGYI P. (2007): Check list of the Hungarian Pseudoscorpiones. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 31: 91-97.

KÁRPÁTHEGYI P. (2007): Pseudoscorpions of Hungary. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 31: 81-90.

KÁRPÁTHEGYI P. ÉS KONTSCHÁN J. (2005): First record of Neobisium fuscimanum (C. L. Koch, 1843) in Hungary (Pseudoscorpiones). *Folia entomologica hungarica* 66: 5-6.

KASZAB Z. (1971): Cincérek – Cerambycidae. *Magyarország állatvilága – Fauna Hungariae* 106: 283 pp.

KISS B., JUHÁSZ P. AND MÜLLER Z. (2006): Faunistical results of the Heteroptera (Gerromorpha et Nepomorpha) investigations carried out in the frames of the ecological survey of the surface waters of Hungary (ECOSURV) in 2005. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 343-348.

KOHAUT R. (1896): A magyarországi szitakötő-félék természetrajza (Libellulidae Auct., Odonata Fabr.). K. M. Természettudományi Társulat, Budapest, 78 pp.

KOHAUT R. (1897): Subordo. Aptera. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) III. Arthropoda*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 65-67.

KONDOROSY E. (2005): New true bug species in the Hungarian fauna (Heteroptera). *Folia entomologica hungarica* 66: 17-22.

KONTSCHÁN J. (2001): Proasellus pribenicensis Flasorova, 1977 (Crustacea: Isopoda, Asellota), a magyar faunára új vízi ászka a Cserehátból. *Folia entomologica hungarica* 62: 319-320.

KONTSCHÁN J. (2002): Ligidium fajok újabb adatai hazánkból és egy Magyarország faunájára új ászkarák, a Ligidium intermedium Radu, 1950 előkerülése a Zempléni-egységből (Crustacea: Isopoda: Oniscidea). *Folia entomologica hungarica* 63: 183-186.

KONTSCHÁN J. (2003): Ismeretek a Proasellus pribenicensis Flasarova, 1977 (Crustacea: Isopoda: Asellota) magyarországi elterjedéséhez és morfológiájához. *"Vizeink hosszú idejű változásai" – XLV. Hidrobiológus Napok. Poszterek: 26.,* 29.

KONTSCHÁN J. (2003): Néhány ritka ászkarák (Crustacea: Isopoda: Oniscidea) újabb előfordulásai Magyarországról. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 27: 43-48.

KONTSCHÁN J. (2004): Néhány adat az Északi-középhegység ászkarák faunájához (Crustacea: Isopoda: Oniscidea). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 28: 91-93.

KONTSCHÁN J. (2006): Check list of the Hungarian Mesostigmatid mites I.-II. Zerconidae and Macrochelidae. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 129-136.

KONTSCHÁN J. (2007): A Kárpát-medence korongatkái. In: Forró L. (szerk.): *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása. A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 29-36.

KONTSCHÁN J. (2007): New and rare Mesostigmatid mites to the fauna of Hungary. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 31: 99-106.

KONTSCHÁN J., HEGYESSY G. ÉS CSORDÁS B. (2006): Abaúj és Zemplén tájainak makroszkopikus rákjai. *Információk Északkelet-Magyarország természeti értékeiről* 5. Sátoraljaújhely, 92 pp.

KONTSCHÁN J., MURÁNYI D. ÉS TRASER GY. (2003): Data to the distribution of the Tetrodontophora bielanensis (Waga, 1842) (Collembola: Onychiuridae). *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici* 95: 107-111.

KORSÓS Z. (1998): Az ikerszelvényesek (Diplopoda) faunisztikai és taxonómiai kutatásának helyzete és irányai Magyarországon. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* (1997) 22: 85-98.

KORSÓS Z. (2007): A magyarországi hüllőfauna története a jégkorszak után. In: Forró L. (szerk.): *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása. A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 283-296.

KOVÁCS L. (1953): A magyarországi nagylepkék és elterjedésük. *Folia entomologica hungarica* 7: 77-164.

KOVÁCS T. (1994): A Mátra Múzeum bogárgyűjteménye, Cerambycidae (Coleoptera) Folia Historico Naturalia Musei Matraensis, 19: 137-164.

KOVÁCS T. (1998): Magyarországi cincérek tápnövény- és lelőhelyadatai (Coleoptera: Cerambycidae). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* (1997) 22: 247-255.
KOVÁCS T. (2006): Data to the Hungarian distribution of Plecoptera. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 181-188.
KOVÁCS T. (2006): Data to the Hungarian mayfly (Ephemeroptera) fauna arising from collectings of larvae IV. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 143-158.
KOVÁCS T. (2006): Faunistical results of the Ephemeroptera investigations carried out in the frames of the ecological survey of the surface waters of Hungary (ECOSURV) in 2005. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 325-331.
KOVÁCS T. (2006): Faunistical results of the Plecoptera investigations carried out in the frames of the ecological survey of the surface waters of Hungary (ECOSURV) in 2005. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 339-341.
KOVÁCS T. (2006): Faunistical results of the Sialidae (Megaloptera) investigations carried out in the frames of the ecological survey of the surface waters of Hungary (ECOSURV) in 2005. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 357-358.
KOVÁCS T., AMBRUS A. ÉS BÁNKUTI K. (1999): Data to the Hungarian mayfly (Ephemeroptera) fauna arising from collectings of larvae. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 23: 157-170.
KOVÁCS T., AMBRUS A. ÉS JUHÁSZ P. (2003): Data to the Hungarian mayfly (Ephemeroptera) fauna arising from collectings of larvae II. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 27: 97-110.
KOVÁCS T., AMBRUS A. ÉS JUHÁSZ P. (2006): Lárva és exuvium adatok Magyarország Odonata faunájához II. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 167-179.
KOVÁCS T., AMBRUS A., JUHÁSZ P. ÉS BÁNKUTI K. (2004): Lárva és exuvium adatok Magyarország Odonata faunájához. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 28: 91-93.
KOVÁCS T., AMBRUS A. ÉS MERKL O. (1999): Potamophilus acuminatus (Fabricius, 1792) and Macronychus quadrituberculatus P. W. J. Müller, 1806: new record from Hungary (Coleoptera: Elmidae). *Folia entomologica hungarica* 60: 187-194.
KOVÁCS T. ÉS HEGYESSY G. (1989): A Necydalis major L. új magyarországi lelőhelye, adatok életmódjához (Coleoptera, Cerambycidae). *Folia Historico-Naturalia Musei Matraensis* 17: 129-131.
KOVÁCS T. ÉS HEGYESSY G. (1992): Új és ritka fajok Magyarország cincérfaunájában (Coleoptera, Cerambycidae). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 17: 181-188.
KOVÁCS T. ÉS HEGYESSY G. (1993): Három melegkedvelő tölgyes Cerambycidae faunájának összehasonlítása. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis*, 18: 69-73.
KOVÁCS T. ÉS HEGYESSY G. (2003): A Felső-Tisza-vidék és Bátorliget cincérfaunája (Coleoptera: Cerambycidae). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 27: 197-209.
KOVÁCS T., HEGYESSY G. ÉS MERKL O. (2000): Új és ritka bogarak (Coleoptera) Magyarországról II. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 24: 197-203.
KOVÁCS T. AND JUHÁSZ P. (2007): Data to the distribution of crayfish worms (Branchiobdellidae) in Hungary. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 31: 77-79.

KOVÁCS T., JUHÁSZ P. ÉS AMBRUS A. (2005): Adatok a Magyarországon élő folyami rákok (Decapoda: Astacidae, Cambaridae) elterjedéséhez. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 29: 85-89.

KOVÁCS T. AND KÖDÖBÖCZ V. (2006): Data to the Hungarian distribution of Elmidae (Coleoptera). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 211-214.

KOVÁCS T. ÉS MERKL O. (2005): Data to the Hungarian distribution of some aquatic beetles, with notes on an extralimital species (Coleoptera: Gyrinidae, Haliplidae, Elmidae, Dryopidae). *Folia entomologica hungarica* 66: 81-94.

KOVÁCS T. AND MURÁNYI D. (2008): Data to the distribution of genus Perlodes in Hungary (Plecoptera: Perlodidae). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 32: 115-118.

KOVÁCS T. AND MURÁNYI D. (2008): Taeniopterygidae Klapálek, 1905 species in Hungary (Plecoptera). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 32: 103-113.

KOVÁCS T., MUSKOVITS J. ÉS HEGYESSY G. (2000): Magyarországi cincérek tápnövény- és lelőhelyadatai III. (Coleoptera: Cerambycidae). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 24: 205-220.

KOVÁCS T. ÉS NÉMETH T. (2010): Ritka szaproxilofág bogarak Magyarországról (Insecta: Coleoptera). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 34: 133-139.

KOVÁCS T., WEINZIERL, A. ÉS AMBRUS A. (2002): New and rare stoneflies (Plecoptera) from Hungary. *Folia entomologica hungarica* 63: 43-48.

KOWARZ F. (1883): Adatok Zemplénmegye természetrajzi ismeretéhez III. Dr. Chyzer Kornél gyűjteményének zemplénmegyei legyei. *A magyar orvosok és természetvizsgálók 1882. aug. 23-tól aug. 27-ig Debreczenben tartott XXII. vándorgyűlésének történeti vázlata és munkálatai.*233-246.

KOZÁR F., ÖRDÖGH G. ÉS KOSZTARAB M. (1977): Újabb adatok Magyarország pajzstetű faunájának ismeretéhez (Homoptera: Coccoidae). *Folia entomologica hungarica* 30: 69-75.

KÖDÖBÖCZ V. (2007): Az Északkeleti-Alföld futóbogár faunája.(Coleoptera: Carabidae) és állatföldrajzi kapcsolatai. Doktori értekezés, Debrecen, 289 pp.

KÖDÖBÖCZ V. (2010): Futóbogár adatok (Coleoptera: Carabidae). I. Egyelő gyűjtések 1998-2010. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 34: 59-116.

KÖDÖBÖCZ V. (2011): Futóbogár adatok (Coleoptera: Carabidae) II. Talajcsapdás gyűjtések 1995-2010. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 35: 55-108.

KÖDÖBÖCZ V., JUHÁSZ P., KISS B. AND MÜLLER Z. (2006): Faunistical results of the Coleoptera investigations carried out in the frames of the ecological survey of the surface waters of Hungary (ECOSURV) in 2005. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 349-355.

KRÁTKY, J. AND PODLUSSÁNY A. (2008): New weevil species in the fauna of Hungary (Coleoptera: Curculionoidea). *Folia entomologica hungarica* 69: 185-188.

KRZEMINSKA, E. (2003): A new species of Trichocera Meigen from Hungary and further remarks on the Hungarian Trichoceridae (Diptera: Trichoceridae). *Folia entomologica hungarica* 64: 277-284.

KUTHY D. (1896): Coleoptera. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae)*. Budapest, 1-213.

LENGYEL G. D. (2009): Contributions to the knowledge of the scuttle fly fauna of Hungary (Diptera: Phoridae). *Folia entomologica hungarica* 70: 219-224.

LENGYEL G. D. AND MURÁNYI D. (2006): Date to the Hungarian harvestman (Opiliones) fauna. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 117-128.
MAHUNKA S. ÉS MAHUNKA-PAPP L. (2004): A Catalogue of the Hungarian oribatid mites (Acari: Oribatidae). *Pedozoologica Hungarica* 2: 363 pp.
MAJER J. (2001): Contribution to the Asilidae fauna of Hungary (Diptera). *Folia entomologica hungarica* 62: 263-273.
MEGYERI J. (1957): Planktonvizsgálatok a Felső-Tiszán. *Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve*, 67-84.
MEGYERI J. (1972): Zooplankton vizsgálatok a Tisza mellékfolyóin. *Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*, 63-73.
MÉHELY L. (1895): Reptilia et Amphibia. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) I. Vertebrata – Mollusca.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 1-12.
MERCSÁK J. L. (2003): Tokaj-Bodrogzug Tájvédelmi Körzet. In: Frisnyák Sándor és Gál András (szerk.) *Szerencs és a Zempléni-hegység. A Szerencsen 2003. május 16-17-én megtartott tudományos konferencia előadásai.* Szerencs-Nyíregyháza, 81-89.
MERKL O. (2006): New beetle species in the Hungarian fauna (Coleoptera). *Folia entomologica hungarica* 67: 19-36.
MERKL O. (2007): A pannon régió bogárfaunájának általános képe. In: Forró L. (szerk.): *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása. A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 77-80.
MERKL O. AND MERTLIK, J. (2005): Distributional notes and checklist of click beetles (Coleoptera: Elateridae) from Hungary. *Folia entomologica hungarica* 66: 63-80.
MERKL O. AND NÉMETH T. (2008): Notes on and further new species of the beetles in the Hungarian fauna (Coleoptera). *Folia entomologica hungarica* 69: 165-172.
MERKL O. ÉS VIG K. (2009): Bogarak a pannon régióban. Szombathely, 496 pp.
MERZ, B. (2000): Additions and corrections to the list of Pallopteridae of Hungary (Diptera: Acalyptrata). *Folia entomologica hungarica* 61: 201-206.
MOCSÁRY S. (1875): Adatok Zemplén- és Ungmegyék faunájához. *Mathematikai és természettudományi Közlöny* 13: 131-185.
MOCSÁRY S. (1897): Ordo. Hymenoptera. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) III. Arthropoda*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 7-113.
MOCSÁRY S. (1899): Ordo. Pseudo-Neuroptera. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) III. Arthropoda.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 23-32.
MOCSÁRY S. (1899): Ordo. Neuroptera. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) III. Arthropoda.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 33-44.
MÓCZÁR L. (1954): A csempészdarazsak (Ceropalidae) faunakatalógusa (Cat. Hymenopt. VI.). *Folia entomologica hungarica* 7(10): 147-152.
MÓCZÁR M. (1953): A dongóméhek (Bombus Latr.) faunakatalógusa (Cat. Hym. IV.). *Folia entomologica hungarica* 6: 197-228.
MÓCZÁR M. (1957): A hazai földiméh-félék (Melittidae) faunakatalógusa és etológiai adatai. *Folia entomologica hungarica* 10: 459-471.

MÓRA A. ÉS CSABAI Z. (2003): Lárvaadatok a Hernád és környéke tegzesfaunájához (Trichoptera). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 27: 259-265.

MÓRA A., JUHÁSZ P., KISS B. AND MÜLLER Z. (2006): Faunistical results of the Trichoptera investigations carried out in the frames of the ecological survey of the surface waters of Hungary (ECOSURV) in 2005. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 359-367.

MURÁNYI D. (2002): Adatok a Zempléni-hegység álkérész (Plecoptera) faunájához. *II. Kárpát-medencei Biológiai Szimpózium, Magyar Biológiai Társaság és Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 2001. november 20-22.,* 211-214.

MURÁNYI D. (2002): A Nemoura fusca Kis, 1963 álkérész (Plecoptera) faj hazai előfordulása. *Folia entomologica hungarica* 63: 195-196.

MURÁNYI D. (2002): Platybunus pallidus Silhavy, 1938, faunánkra új kárpáti elterjedésű kaszáspók (Opiliones) a Zempléni-hegységből. *Folia entomologica hungarica* 63: 181-205.

MURÁNYI D. (2007): A Kárpát-medence álkérészei. In: Forró L. (szerk.): *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása. A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 57-64.

MUSKOVITS J. ÉS GYÖRGY Z. (2011): Magyarország hangyadarazsai. Velvet ants of Hungary (Hymenoptera: Mutillidae). *Natura Somogyiensis* 18: 1-198.

MUSKOVITS J. ÉS HEGYESSY G. (2002): Magyarország díszbogarai (Coleoptera: Buprestidae) – Jewel beetles of Hungary. Grafon Kiadó, Nagykovácsi, 404 pp.

MUSKOVITS J., HEGYESSY G. ÉS RAHMÉ N. (2003): Adatok Magyarország díszogárfaunájának ismeretéhez (Coleoptera: Buprestidae). *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 46-47(2001-2002): 13-24.

MÜLLER Z., JUHÁSZ P. AND KISS B. (2006): Faunistical results of the Odonata investigations carried out in the frames of the ecological survey of the surface waters of Hungary (ECOSURV) in 2005. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 333-338.

NÁDAI L. (2006): A Bolboceratinae alcsalád magyarországi fajainak lelőhelyadatai (Coleoptera, Scarabaeoidea: Geotrupidae). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 205-210.

NÁDAI L. (2008): A Protaetia (Potosia) fieberi (Kraatz, 1880) életmódja és elterjedési adatai Magyarországon (Coleoptera, Scarabaeidae: Cetoniinae). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 32: 175-178.

NÁDAI L. ÉS MERKL O. (2004): Magyarország irhabogárféléinek lelőhelyadatai (Coleoptera: Trogidae). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 28: 111-122.

NAGY A., ORCI K. M., RÁCZ I. A. ÉS VARGA Z. (2007): Hazai gyeptípusok egyenesszárnyúi. In: Forró L. (szerk.): *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása. A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 349-356.

NAGY B., SUSLIK, V. ÉS KRISTIN, A. (1998): Distribution of Orthoptera species and structure of assemblages along Slanské – Zemplén Mountains Range (SE Slovakia – NE Hungary), *Folia entomologica hungarica* 59: 17-27.

NÉMETH T. AND MERKL O. (2009): Rare saproxylic click beetles in Hungary: distributional records and notes on life history (Coleoptera: Elateridae). *Folia entomologica hungarica* 70: 95-137.

NÉMETH T., MERKL O. ÉS KOVÁCS T. (2009): A Mátra Múzeum bogárgyűjteménye. Pattanóbogarak (Coleoptera: Elateridae). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 33: 157-168.

NYÍRI T. (2003): Szerencs és környéke természeti értékei és azok megjelenítése a Bocskai István Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola helyi tantervében. In: Frisnyák Sándor és Gál András (szerk.) *Szerencs és a Zempléni-hegység. A Szerencsen 2003. május 16-17-én megtartott tudományos konferencia előadásai.* Szerencs-Nyíregyháza, 319-333.

NÓGRÁDI S. ÉS UHERKOVICH Á. (1988): Trichopterological results from the Northern Mountains (Hungary). *Folia Historico-naturalia Musei Matraensis* 13: 71-90.

NÓGRÁDI S. ÉS UHERKOVICH Á. (2002): Magyarország tegzesei (Trichoptera). *Dunántúli Dolgozatok (A) Természettudományi Sorozat* 11: 386 pp.

ORCZI K. M., PECSENYE K., SZÖVÉNYI G., VADKERTI E., NAGY B., RÁCZ I. A. ÉS VARGA Z. (2007): A magyarországi tarszafajok. In: Forró L. (szerk.): *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása. A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 47-56.

OROSZ A. ÉS HEGYESSY G. (2006): A zempléni kabócakutatás elmúlt évszázadának eredményei. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 30: 423-429.

PAPP J. (1979): Contributions to the Braconid fauna of Hungary, I. – Opiinae (Hymenoptera: Braconidae). *Folia entomologica hungarica* 32 (1): 71-95.

PAPP J. (1984): Contributions to the Braconid fauna of Hungary, VI. – Microgasterinae (Hymenoptera: Braconidae). *Folia entomologica hungarica* 45: 157-168.

PAPP J. (1994): Contribution to the Braconid fauna of Hungary, X. – Homolobinae, Macrocentrinae, Orgilinae and Microtypinae (Hymenoptera, Braconidae). *Folia entomologica hungarica* 55: 287-304.

PAPP J. (1996): Contribution to the Braconid fauna of Hungary, XI. – Cheloninae and Sigalphinae (Hymenoptera, Braconidae). *Folia entomologica hungarica* 57: 131-156.

PAPP J. (1998): Contribution to the Braconid fauna of Hungary, XIII. – Caliptinae – 2., Helconinae (Hymenoptera, Braconidae). *Folia entomologica hungarica* 59: 163-184.

PAPP J. (1975): Magyarország védett területei. Növény- és állatritkaságok. (harmadik, átdolgozott kiadás) *Panoráma* 248 pp.

PAPP L. (1999): Nematoceran genera and species new to Hungary (Diptera: Limoniidae, Cylindrotomidae, Ditomyiidae and Mycetophilidae). *Folia entomologica hungarica* 60: 345-348.

PAPP L. (2000): Pediciidae, Bolitophilidae, Keroplatidae, Mycetophilidae and Dixidae: genera an species new to Hungary (Diptera). *Folia entomologica hungarica* 61: 219-231.

PAPP L. (2001): Chaoboridae, Dixidae, Mycetobiidae, Ditomyiidae, Keroplatidae, Scatopsidae and Stratiomyidae (Diptera): new genera and species in the Hungarian fauna. *Folia entomologica hungarica* 62: 209-215.

PAPP L. (ed.) (2001): Checklist of the Diptera of Hungary. Hungarian Natural History Museum, Budapest, 550 pp.

PAPP L. (2001): Cyclorrhapan flies new for the fauna of Hungary (Diptera). *Folia entomologica hungarica* 62: 283-292.

Papp L. (2002): Additions and corrections to the "Checklist of the Diptera of Hungary". *Folia entomologica hungarica* 63: 139-147.

PAPP L. (2002): New records of Phoridae (Diptera) from Hungary. *Folia entomologica hungarica* 63: 163-180.
PAPP L. (2003): Foundations for the faunistics of Mycomia Rondani of Hungary (Diptera: Mycetophilidae). *Folia entomologica hungarica* 64: 297-307.
PAPP L. (2003): Further additions and corrections to the Hungarian checklist (Diptera). *Folia entomologica hungarica* 64: 309-339.
PAPP L. (2005): Fourteen species of Diptera new to Hungary. *Folia entomologica hungarica* 66: 261-276.
PAPP L. (2006): New records of Diptera species from Hungary, with the list of the Hungarian Scatophagidae. *Folia entomologica hungarica* 67: 221-228.
PAPP L. (2007): Further Diptera species new for Hungary. *Folia entomologica hungarica* 68: 111-122.
PAPP L. (2009): Additions to the Diptera fauna of Hungary. *Folia entomologica hungarica* 70: 225-242.
PAPP L. és Földvári M. (2000): Empidoidea (Diptera): genera and species new to Hungary. *Folia entomologica hungarica* 61: 239-244.
PAPP L. ÉS FÖLDVÁRI M. (2007): A hazai kétszárnyúak diverzitása. In: Forró L. (szerk.): *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása. A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 175-180.
PAPP L. ÉS FÖLDVÁRI M. (2007): Középhegységeink patakjainak egyedülálló kétszárnyúfaunája. In: Forró L. (szerk.): *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása. A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 369-374.
PAPP L., FÖLDVÁRI M., SZABÓ K., SIPOS B. ÉS PÉNZES ZS. (2007): A Thaumaleidae légycsalád Kárpát-medencei populációi. In: Forró L. (szerk.): *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása. A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 261-266.
PAPP L. ÉS MAJER J. (2000): Thalhammer's thaumaleids and Thaumaleidae of Hungary (Diptera). *Folia entomologica hungarica* 61: 233-238.
PASZLAVSZKY J. (1917): Classis. Mammalia. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) I. Vertebrata – Mollusca.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 1-43.
PETROVICS Z. (2004): Az éjszaka ragadozó madarai, a baglyok. *Húsz éves a Zempléni Tájvédelmi Körzet. Előadássorozat*, Sátoraljaújhely, 38-39.
PETROVICS Z. (2009): Az éjszaka ragadozómadarai. A baglyok. *Abaúj-Zemplén Természeti Értékei* 8: 3-21.
PINTÉR K. (2002): Magyarország halai. Biológiájuk és hasznosításuk. Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó 222 pp.
PINTÉR L., RICHNOVSZKY A. ÉS S. SZIGETHY A. (1979): A magyarországi recens puhatestuek elterjedése. *Soosiana,* Suppl. I: I-VI + 1-351.
PINTÉR L. ÉS S. SZIGETHY A. (1979): Die Verbreitung der rezenten Mollusken Ungarns: Neunachweise und Berichtigungen, I. *Soosiana* 7: 97-108.
PINTÉR L. ÉS S. SZIGETHY A. (1980): Die Verbreitung der rezenten Mollusken Ungarns: Neunachweise und Berichtigungen, II. *Soosiana* 8: 65-80.
PINTÉR L. ÉS SUARA R. (2004): Magyarországi puhatestűek katalógusa hazai malakológusok gyűjtései alapján. *A magyarországi puhatestűek elterjedése* 2: 547 p.

PODLUSSÁNY A. (2001): Új ormányosalkatú bogárfajok Magyarország faunájában (Coleoptera: Curculionoidea). *Folia entomologica hungarica* 62: 372-378.

PODLUSSÁNY A. ÉS GYÖRGY Z. (2008): A Mátra Múzeum bogárgyűjteménye. Coleoptera: Curculionoidea: Anthribidae, Apionidae, Attelabidae, Curculionidae, Nanophyidae, Rhynchitidae, Scolytidae, Urodontidae. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 32: 183-200.

PONGRÁCZ S. (1914): Magyarország Neuropteroidái (Enumeratio Neuropteroidum Regni Hungariae) *Rovartani Lapok* 21: 109-155.

PROKSA K. (2001): A Bodrogzug állatvilága. In: Kiss Gábor és Tomor Tamás (szerk.) *A Bodrogzug természete. Túrakalauz.* Debreceni Természetbarát Turisztikai Egyesület 20-23.

PUKY M., SCHÁD P. ÉS SZÖVÉNYI G. (2005): Magyarország herpetológiai atlasza. Herpetological Atlas of Hungary. Varangy Akciócsoport Egyesület. 207 p.

PUNGUR GY. (1899): Classis. Insecta. Ordo. Orthoptera. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) III. Arthropoda* - Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 1-16.

RÉDEI D. ÉS HUFNAGEL L. (2003): Adatok az Északi-középhegység talajlakó poloskafaunájának ismeretéhez (Heteroptera) (Adatok Magyarország talajlakó poloskáinak ismeretéhez II.). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 27: 81-89.

RIPKA G. AND DELILLO, E. (1997): New data to the knowledge on the eriophyoid fauna in Hungary (Acari: Eriophyoidea). *Folia entomologica hungarica* 58: 147-157.

RIPKA G., MAGOWSKI, W. L. AND REIDER, K. (1997): Recent data on the knowledge of the fauna of tarsonemid mites (Acari: Heterostigmata) on ornamental trees and shrubs. *Folia entomologica hungarica* 58: 159-168.

RONKAY G. ÉS RONKAY L. (2006): A magyarországi csuklyás-, szegfű- és földibaglyok atlasza (Noctuidae: Cuculliinae, Hadeninae, Noctuinae). *Natura Somogyiensis* 8: 416 p.

RONKAY L., BENEDEK B., CSŐVÁRI T., KUN A., LÁSZLÓ M. GY., PÉNZES ZS., PEREGOVITS L., SIPOS B., SZABÓ K., SZABÓKY CS., SZEŐKE K. ÉS VARGA Z. (2007): A magyar lepkefauna rövid jellemzése. In: Forró L. (szerk.): *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása. A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 133-142.

RONKAY L. AND SZABÓKY CS. (1981): Investigations on the Lepidoptera fauna of the Zemplén Mts. (NE Hungary). I. The valley of Kemence stream. *Folia entomologica hungarica* 42 (34) /2: 167-184.

ROZKOSNY, R. UND DUSEK, J. (1972): Kritische Übersicht über die ungarischen Arten der Familie Stratomyidae (Diptera). *Folia entomologica hungarica* 25 (1): 63-94.

RUDNER J. (2000): Délkelet-Közép-Európa tapogatósbogár faunájának (Coleoptera: Pselaphidae) alapvetése. szakdolgozat, kézirat, Szeged, 130 pp.

SCHENK J. (1914): Classis. Aves. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) I. Vertebrata – Mollusca.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 1-112.

SCHENK J. (1929): A pásztormadár 1924–26. évi megjelenése Magyarországon. *Aquila* 34-35: 104-121.

SERFŐZŐ J. (2004): A fehér gólya állományhelyzete és védelme Abaúj-Zemplénben. *Húsz éves a Zempléni Tájvédelmi Körzet. Előadássorozat.* Sátoraljaújhely, 32-34.

ŠEVČÍK, J. AND PAPP L. (2001): Bolitophilidae and Mycetophilidae (Diptera): genera and species new to Hungary. *Folia entomologica hungarica* 62: 217-229.
ŠEVČÍK, J. AND PAPP L. (2002): Mycetophilidae (Diptera): additions and corrections to the "Checklist of the Diptera of Hungary". *Folia entomologica hungarica* 63: 149-156.
ŠEVČÍK, J. ÉS PAPP L. (2003): New Mycetophilidae (Diptera) and additions to the Hungarian checklist. *Folia entomologica hungarica* 64: 285-295.
SIMONYI S. (2007): On the distribution of Hadena bicruris (Hufnagel, 1766) and Hadena capsincola ([Denis et Schiffermüller], 1775) in Hungary (Lepidoptera: Noctuidae). *Folia entomologica hungarica* 68: 143-146.
SOLTI B. (1984): A Mátra Múzeum madártani gyűjteménye I. (Pátkai gyűjtemény). *Folia Hist.-nat. Mus. Matr.* 9: 149-165.
SÓLYMOS P. ÉS FEHÉR Z. (2007): Magyarország puhatestűinek természetvédelmi célú osztályozása. In: Forró L. (szerk.): *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása. A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 329-338.
SOÓS Á. (1973): Új és ritka bodobács-fajok a magyar faunában. I. (Heteroptera: Lygaeidae). *Folia entomologica hungarica* 26 (2): 373-384.
SOÓS Á. (1976): Új és ritka sarkantyúskabóca-fajok a magyar faunában. I. (Homoptera: Delphacidae, Criomorphinae). *Folia entomologica hungarica* 29: 93-102.
STARY, J. (2001): Faunistic records of Limoniidae, Pediciidae and Cylindrotomidae (Diptera) from Hungary. *Folia entomologica hungarica* 62: 199-204.
SZABÓKY CS. (2001): Molyfaunisztikai újdonságok V. (Lepidoptera: Gelechiidae, Tortricidae). *Folia entomologica hungarica* 62: 385-387.
SZABÓKY CS. (2007): A lepkészet története Magyarországon. Budapest, 416 pp.
SZABÓKY CS., TOKÁR Z., LISKA, J. AND PASTORÁLIS G. (2009): New data to the Microlepidoptera fauna of Hungary, part XII. (Lepidoptera: Lyposidae, Bucculatricidae, Yponomeutidae, Depressariidae, Coleophoridae, Blastobasidae, Autostichidae, Gelechiidae, Tortricidae). *Folia entomologica hungarica* 70: 139-146.
SZABOLCS M. ÉS ZSÓLYOMI T. (2011): Tájak találkozása – Tokaj és környéke természeti értékei. Tokaji Természetvédelmi Egyesület, 119 pp.
SZALAI MARZSÓ L. (1957): Eine neue Aberration der Curculioniden Art. Sphenophorus piceus Pall. aus Ungarn (Coleoptera). *Folia entomologica hungarica* 10 (20): 407-409.
SZALÓKI D. (1998): A Mátra Múzeum bogárgyűjteménye, Malacodermata és Heteromera (részben) (Coleoptera). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* (1997) 22: 145-174.
SZEGEDI ZS. (1997): Védett természeti értékek a Zempléni-hegység keleti peremén. *szakdolgozat, kézirat*, Eger, EKTF: 47 pp.
SZEGEDI ZS. (2000): A nedves rétek veszélyeztetett madara – a haris. *Helyi Krónika* 7 (4): 1-2.
SZEGEDI ZS. (2004): Kétéltűek, hüllők a Zempléni tájegységben. *Húsz éves a Zempléni Tájvédelmi Körzet. Előadássorozat*, Sátoraljaújhely, 28-31.
SZEGEDI ZS. (2004): Ragadozó madarak. *Húsz éves a Zempléni Tájvédelmi Körzet. Előadássorozat*, Sátoraljaújhely, 35-37.
SZEGEDI ZS. (2007): Ragadozómadarak Abaújban és Zemplénben. *Abaúj-Zemplén Természeti Értékei* 6: 3-27.

SZEGEDI ZS. ÉS HEGYESSY G. (2001): Madarak (Aves). In: Kováts Dániel (szerk.): *Sátoraljaújhely Lexikona* Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 249-252.

SZÉL GY. (2006): New ground beetle species in the Hungarian fauna (Coleoptera: Carabidae). *Folia entomologica hungarica* 67: 37-54.

SZÉL GY., RETEZÁR I., BÉRCES S., FÜLÖP D., SZABÓ K. ÉS PÉNZES ZS. (2007): Magyarország futrinkái. In: Forró L. (szerk.): *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása. A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 81-106.

SZERÉNYI G. (1983): Adatok a zempléni cincérek cönológiájának ismeretéhez. *Folia enomologica hungarica* 44/2: 333-336.

SZILÁDY Z. (1914): Magyarországi rovargyűjtésem jegyzéke, III. Hymenoptera. *Rovartani Lapok* 21: 78-95.

SZIRÁKI GY. ÉS DULAI A. (2002): Sarmatian (Late Miocene) arthropods from Tállya and neighbouring localities (Tokaj Mts, Hungary): preliminary report. *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici* 94: 31-44.

SZÖLLŐSI-TÓTH P. AND GYÖRGY Z. (2009): Checklist of Dryinidae of Hungary (Hymenoptera). *Folia entomologica hungarica* 70: 199-217.

THALHAMMER J. (1899): Ordo. Diptera. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) III. Arthropoda.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 5-76.

THURÁNSZKY M. ÉS FORRÓ L. (1987): Data on the distribution of freshwater crayfish (Decapoda: Astacidae) in Hungary in the late 1950. *Miscellanea Zoologica Hungarica* 4: 65-69.

TÓTH L. (1973): A Kárpátmedence felemáslábfejízes bogarainak (Coleoptera, Heteromera) lelőhelyadatai I. *Folia entomologica hungarica* 26 (1): 165-192.

TÓTH L. (1981): Fundortangaben der Heteromeren (Coleoptera: Heteromera) aus dem Karpathen-Becken. *Folia entomologica hungarica* 34: 221-237.

TÓTH S. (1975): Adatok az Északi-Középhegység Diptera-faunájához I. Tabanidae, Bombyliidae. *Folia Historico-naturala Musei Matrensis* 3: 69-79.

TÓTH Z. (2011): Az Istvánkúti Nyírjes élővilága (Zempléni Tájvédelmi Körzet) és természetvédelmi célú kezelése. *Információk Északkelet-Magyarország természeti értékeiről* 7: 112 pp.

UHERKOVICH Á. ÉS NÓGRÁDI S. (1994): Further studies on caddisfly (Trichoptera) fauna of the Northern Mountains, Hungary. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 19: 77-95.

UJHELYI P. (1994): A magyarországi vadonélő emlősállatok határozója. *Az MME Könyvtára* 6: 190 pp.

UJVÁRI ZS. AND KONTSCHÁN J. (2007): New occurrences of the Zerconid mites from Hungary (Acari: Mesostigmata). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 31: 107-114.

VARGA A. (2008): A magyarországi Bodrogköz Mollusca faunája. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 32: 27-55.

VARGA A. ÉS CSÁNYI B. (1998): Vízicsiga-fajok elterjedésének adatai hazai folyóinkban az elmúlt évtized faunisztikai feltárása alapján. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* (1997) 22: 285-322.

VARGA A., MAJOROS G. ÉS CSÁNYI B. (1999): Kagylófajok elterjedésének adatai hazai folyóinkban az elmúlt évtized feltárása alapján II. (Mollusca-Bivalvia). *Folia Hisorico Naturalia Musei Matraensis* 23: 347-367.

VARGA Z. (1984): A tájvédelmi körzet állatvilága. In: Szeremley Sz. (szerk.) *Zempléni Tájvédelmi Körzet*. Miskolc, 34-42.

VARGA Z. (2007): Állatvilág, állattani értékek – gerinctelenek. In (Baráz Cs. és Kiss G. szerk.): *A Zempléni Tájvédelmi Körzet. Abaúj és Zemplén határán. A Bükki Nemzeti Park Igazgatóság Monográfiái* 3. Eger, 141-150.

VARGA Z. (szerk.) (2010): Magyarország nagylepkéi – Macrolepidoptera of Hungary. Heterocera Press, Budapest, 253 pp.

VARGA Z. ÉS RÁCZ I. (1986): Adatok a Hernád-völgy Orthoptera-faunájához. *Natura Borsodiensis – A Herman Ottó Múzeum Természettudományi Közleményei* 1: 125-136.

VÁSÁRHELYI I. (1939): Beiträge zur Kenntnis der Säugetiere-Fauna Ungarns. *Fragmenta Faunistica Hungarica* 2: 47-48.

VELLAY I. (1918): Ordo. Apterygogenea. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) III. Arthropoda.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 19-22.

VIDLICKA, L. ÉS SZIRÁKI GY. (1997): The native cockroaches (Blattaria) in the Carpathian Basin. *Folia entomologica hungarica* 58: 187-220.

VIG K. (1998): Leaf beetle collection of the Mátra Museum, Gyöngyös, Hungary (Coleoptera, Chrysomelidae sensu lato). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* (1997) 22: 175-201.

VIRÁGH I. ÉS TASS GY. (1987): Viperák a Zempléni-hegységben. Visszatekintő felmérés a mérgezésekről. *Borsodi Orvosi Szemle* 3(2): 209-222.

VIZSLÁN L. ÉS PINGITZER B. (1998): Adatok Magyarország szitakötő-faunájához (Odonata) II. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* (1997) 22: 99-108.

VÖRÖS J ÉS MAJOR Á. (2007): Kétéltű-populációk földrajzi szerkezete a Kárpát-medencében. In: Forró L. (szerk.): *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása. A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 269-282.

V. SIPOS J. ÉS VARGA Z. (2007): Gyeptársulások és nappalilepke-együttesek. In: Forró L. (szerk.): *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása. A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 357-368.

VUTSKITS GY. (1902): Classis. Pisces. In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) I. Vertebrata – Mollusca.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 1-42.

WARGA K. (1930): A sátoraljaújhelyi erdei gémtelep. *Aquila* 36-37: 135-137.

WEINZIERL, A., KOVÁCS T. AND AMBRUS A. (2001): Collection of adult stoneflies (Plecoptera) of the Mátra Museum, Hungary. *Folia entomologica hungarica* 62: 37-42.

WOYNÁROVICH E. (1943): Über das Vorkommen von Corophyum curvispinum G. O. Sars in der Bodrog. *Fragmenta Faunistica Hungarica* 6(4): 153.

Történészek Tokaj-Hegyaljáról

Érdekes megállapítással indítja Beluszky Pál a *Hegyalja – A páratlan táj* című tanulmányát: „*Hazai tájaink közül a Hegyaljának példátlanul gazdag a szakirodalma. Reménytelen feladat lenne e szerteágazó s hatalmas ismeretanyag valaminő összegzése, s felesleges is. De talán nem felesleges megkísérelni a táj 'lelkületének' – géniuszának, mondaná Hamvas Béla – felvázolását, különlegességeinek, ellentmondásos, vibráló történetének okait, mozgatórugóit számba venni, a történések mélyén meghúzódó struktúrákat feltárni.*"[1]

Az utóbbi negyedszázadban megszaporodtak az intézményi vagy önkormányzati finanszírozással szervezett konferenciák. Hasonlóan a turizmus ösztönözte, mondai elemekkel átszőtt népszerűsítő kiadványok, publicisztikai írások is. Legalább tízezerre rúg a publicisztikai 'elhamarkodások' és a kutatással megalapozott tanulmányok, forráskiadványok száma Tokaj-Hegyaljáról. Máig sincs azonban csorbítatlan körbehatárolása Tokaj-Hegyalja régiójának. Volt, amikor hét, máskor tizenhárom. majd húsz, huszonnyolc, harminc települést soroltak ide. Megtoldhatjuk tehát Beluszky professzor állítását azzal, hogy a Hegyaljáról szóló írások szintetizálása ma már meghaladja az emberi elme teljesítőképességét. Mégsem állíthatjuk, hogy erről a bortermelő térségről minden ismeretnek a birtokában vagyunk. A fogalom – *Tokaj-Hegyalja* – pontos keletkezésének az ideje is bizonytalan. Az első – egyébként elveszett – érdekvédelmi szervezkedés hét mezővárost, a következő tizenegyet csatlakoztatott a „*hegyaljai törvényt*" fogalmazók és elfogadók táborába. Aztán mindig többet. Ma már az „*államhatárral kitiltott, de a napsugarak odasorolta Szőlőske és Kistoronya*" nélkül is harminc település vallja magát odatartozónak.

A zavart az államhatalom közbeavatkozásával sem sikerült megszüntetni. A bizonytalanság ellenére is érdemes azonban egy tájékozódást segítő áttekintést megkísérelni. Abban a reményben, hogy lassan csak megérik az idő egy, a Balassa Iván által megalkotott néprajzi szintézishez[2] hasonló had-, társadalom-, agrár-, építés-, közlekedés- és kereskedelemtörténeti szintézis megalkotására. Talán-talán lesz egyszer egy történész, aki megalkotja Tokaj-Hegyalja történeti monográfiáját. Eddig is több kísérlet történt a legkülönbözőbb kérdések tisztázására, de hol időben, hol témában, hol térben, hol pedig az ok-okozati összefüggések feltáratlansága miatt csorbult a felvetett kérdésekre adandó válasz. Elegendő arra hivatkozni, hogy sem császári-királyi rendelet, sem országgyűlési törvény, sem mezővárosi alkudozások nem voltak képesek a Tokaj-Hegyalja fogalommal ille-

[1] Dr. Beluszky, 2012. 7.; A tokaji borról és a Hegyaljáról szóló irodalom összegyűjtését megkísérelte Bakos József és Janó Ákos. Lásd: Bakos J. 1947.; Bakos J. 1959.; Janó Á 1987. Ezúttal csak arra vállalakozunk, hogy a történeti kutatások maradandónak ígérkező kiadványaira vessünk egy pillantást. Utalni kívánunk a kutatás objektív, gazdasági, igazgatástörténeti, intézményi jellemzőkkel összefüggő nehézségeire, és természetesen a szubjektív elfogultságokra is.

[2] Balassa Iván, 1991.

tett térséget körbehatárolni. Utoljára 2012-ben kapott *történeti tájként* körbehatárolást, de minden földrajzos, történész, botanikus, meteorológus, geológus tudja, immár lassan egy évszázados politikai erőszaktól '*csonka ez a meghatározás is*'.[3] Sátoraljaújhelytől keletre és északra hiába simogatja ugyanúgy a szőlőfürtöket a napsugár, mint a Sátorhegy déli lejtőin. A politikus igen, de a földrajztudós és történész nem torpanhat meg az országhatárt jelző táblánál, akkor sem ha Szőlőske és Kistoronya emlegetését kifogásolja a szlovák parlament. Tokaj-Hegyaljához sorolta azokat Fényes Elek is. Szőlőskéről ugyan csak annyit közölt, hogy „szőlőhegye" van, Kistoronyáról azonban határozottan állította: „*Ez a helység még a Hegyaljához tartozik, s északról zárja be ezt a nevezetes bortermő vidéket.*"[4] Borának tokaji voltát bizonygatják szlovák kereskedőik is. Sőt, vegyészeik „*tokajivá nemesítették*" a nagytoronyai, csörgői, nagybári és csarnahói borokat is.

Ne ócsároljuk őket. Mi is csak kellő mennyiségű bor elfogyasztása után vélelmezzük, hogy a szőlőtőkéket Sárospatak határában metszegető hercegkútiak és károlyfalvaiak határa Tokaj-Hegyalja része. Ilyen ellentmondásokba léptennyomon beleütközik a történész, ha korábban nem tisztázta magában, hogy a történelem se nem matematika, se nem geometria, hanem véletlenekkel és ellentmondásokkal igencsak megspékelt diszciplína.

A 2012-es körbehatárolás '*történelmietlensége*' ellenére közelebb vihetne a Hegyalja lehetséges lokalizálásához, ha hajdan a vágyakat és a gyakorlati lépéseket körvonalazó '*rendtartások, statútumok, törvények, megállapodások és szerződések*'[5] mögé sikerült volna egy olyan intézményt állítani, amit felruháztak volna szankcionáló erővel, és képes lett volna betartatni a szabályokat. A pillanatnyi előnyökért azonban bárki következmény nélkül felrúghatta a „*törvényeknek, rendtartásoknak*" titulált megállapodásokat. Szankcionáló erővel azok sohasem bírtak. Gátolta a sikeres együttműködést az is, hogy sohasem volt, ma sincs a régió településeit egyetlen centrum felé gravitáló infrastruktúrája. Hajdan egy szolgabíró utasítása, egy uradalmi gazdatiszt szeszélye, de egy jelesebb extráneus szőlőtulajdonos is gondolkodás és következmények nélkül hagyta figyelmen kívül ezeket a megállapodásokat. Melyik oppidum főbírója mert volna dacolni II. Rákóczi György indulatával?!

A termelés menete, az adóztatás, a dézsmálás, a szőlőtelepítésre, újításra adott mentességek, könnyítések, az évszakok változásához igazodó művelési, szüretelési szabályok és szokások még csak-csak összehangolhatók voltak. Egységesíteni lehetett a bortároló hordók űrtartalmát, az egyes borféleségek – száraz, édes, aszú, máslás, fordítás stb. – készítését és ízleléssel harmonizáló minőségét is. A telepítési kedvezmény mértéke, a termelési szokások és módok állandósítása, a napszámbérek összehangolása[6] érdeke volt a szőlőbirtokosok-

[3] 5/2012.(II. 7.) NEMFI Magyar Közlöny, 2012. 14. sz.
[4] Fényes, 1851. IV. k.
[5] Ezeket publikálta Dongó Gyárfás Géza, AZT 1895-1928.; Németh G. 1990. és Uő. 1991.; Égető M. 2002.
[6] Hőgye I. 1986. 186-226.; Sápi V. 1967.

nak. Az életük és vagyonosodásuk jelentősebb mozzanatait a bortermelésnek alárendelő mezővárosi gazdák a jövedelmüket csökkentő versenyt korlátozták ezekkel az intézkedésekkel. Csatlakozhattak ezekhez a szőlőtermelő falvak földesurai is. Tették-e, az függött a birtoklási párhuzamosságoktól és átfedésektől. A helyi sajátosságok – szabadság-mértékek – azonban gyakorta eredményeztek áthidalhatatlan ellentmondásokat. Az előforduló konfliktusok forrásainak érzékeltetésére elegendő megemlítenünk, hogy Tokaj-Hegyalja egy-két település kivételével három – pallosjoggal is rendelkező – uradalomba szerveződött: *a sárospataki*,[7] *a regéci*[8] és *a tokaji*[9] uradalmakba. A termelt borok lokalitással összefüggő minősítése – Felső-, Közép- és Alsó–Hegyalja – keresztezte az uradalmi tagolódást is. Hasonlóan tagolt volt a települések közigazgatási beosztása is. Abaújszántó kivételével Zemplén vármegye törvényhatósága alá tartozott a térség minden települése. Mária Terézia uralkodásától az uradalmak igazgatását, adóztatását és igazságszolgáltatását össze kellett ugyan hangolni Zemplén vármegye statútumaival (Abaújszántón és Erdőhorvátin ezt Abaúj vármegyével volt kötelező megtenni). Mindezek mellett gondot okozott az is, hogy nem mindenben volt azonos a mezővárosok szabadságjoga, és néhány oppidumban egyszerre több földesúr is birtokolt.

A törvényhatósági (igazgatási, adóztatási, igazságszolgáltatási) jogokat – a privilégiumokban a mezővárosoknak átengedetteknél lényegesebbeket, nagyobb súlyúakat – első fokon vagy a pallosjoggal is rendelkező kamara, vagy a vármegye által kirendelt (fő)szolgabíró gyakorolta. Tokaj-Hegyalját tekintve ebből háromnak[10] – Abaújszántó és Erdőhorváti esetében a negyediknek is – tűrni kellett a szeszélyeit. Nem voltak alkalmazkodóbban a szolgabíróknál az uradalmi gazdatisztek sem. Az egyeztető, a szokásokat harmonizáló, a statútumokat összehangoló szándék és gyakorlat minden esetben attól függött, hogy a divergáló erőket mennyire és mennyi ideig sikerült semlegesíteni. Bonyolította a helyzetet, hogy számos '*főbort*' termő településen birtokoltak arisztokraták – bárók, grófok – és szabad királyi városok – Bártfa, Kassa, Lőcse –, akik többnyire csak szüretkor látogattak a Hegyaljára, de szeszélyeiket egész évben méltányolni illett.[11]

A termelési, őrzési, betakarítási, fuvarozási, bérezési és dézsmálási szokásokat még csak-csak össze lehetett hangolni. Az átláthatatlanság és a szeszély, a konfliktusok éleződése és az eltökélt egységes fellépés önérdek szerinti zilálódása a must dézsmálásakor és a borok értékesítésekor kezdődött. A tárolásra szolgáló gönci hordók űrtartalmát ±0,5-1 liternyi eltéréssel a kádárok megoldották.[12] A nagy tételben árusító földesúri és uradalmi pincék tulajdonosainak, a

[7] Ravasz J. 1938.; Hangay Z. 1987.; AZT 1895-1928. Lásd még: U et C: Sárospatak; Makkai L. 1954.
[8] Bakács – Jármay, 1920.; AZT 1895-1928.; UC: Regéci uradalom; Maksay F. 1959.; Maksay F. 1990.
[9] Ulrich A. 2003.; Makkai L. 2004.; N. Kiss 1966.; AZT 1895-1928.;
[10] Tokaj-Hegyalja településeinek igazgatási és adóztatási tagoltságát tárgyalja ifj. Barta J. 2009.
[11] Tagányi K. i. m.; Péter K. 1964.; Barta J. ifj. 2009.
[12] A gönci hordó űrtartalma félszázadonként és vidékenként változott. Tokaj-Hegyalján a tizedes rendszerű etalonhoz viszonyítva 134-135 literes változatot használtak. Az akós hordó itteni űrtartalma 51 liter volt.

20-30 kapás vagy afölötti nagyságú szőlőt birtokló és műveltető mezővárosi polgároknak sem okozott különösebb gondot a kiforrott, érlelt és eladásra szánt borok szabványos tárolása és hordónkénti értékesítése. Az egy-két-három kapásnyi szőlőt birtokló mezővárosi zsellérek és lakók pedig a legritkábban kerültek kapcsolatba görög vagy zsidó borkereskedőkkel. A helyi vendéglősök, a Tokajban és a Hegyalja más településein megforduló utazók, a csárdák bérlői, a kocsmárosok egy-egy alkalommal kisebb mennyiségű – egy-két akónyi, egy-két gönci hordónyi kínálatot kerestek. A heti és országos vásárok bormérői, a szőlőhiányos Bodrogköz és a szabolcsi Rétköz, a 18. század második feléig a homoki vinkót is csak kevés településen termelő nyírségi nemesek, a Jászság és Kunság, a Hajdúság gazdag marhatenyésztői jeles egyházi ünnepekre, névnapokra, keresztelőkre, lakodalmakra az általuk kínált mennyiségben igényeltek egy-egy vásárláskor bort. A környéken állomásozó katonaság tisztjei, az őszi, téli, tavaszi vadászatokra összegyűlt nemesi kompánia tagjai, az úriszékek és nemesi törvényszékek (sedriak) táblabírói, esküdtjei, az ide-oda vezényelt katonák is ilyen kisebb tételre tartottak igényt.[13]

A lakók és zsellérek, az egy-két kapás szőlőt birtokló helybeliek számára fontosabbak voltak a helyi hagyományok. A venyigével kapcsolatos szokások, a szőlőben tartózkodást, az árkok, mezsgyék, porgolátok tisztítását, rendben tartását, a csőszök jogait és kötelmeit szabályozó hegytörvények, mint a mezővárosi főbírók és esküdttársaik közötti egyezkedések alkalmával írásban rögzített „*hegyaljai szerződések*." Ez utóbbiak ugyanis – az őket érdeklő dolgokban – többnyire az étkeztetés, a bor adás rendjét, a napszámbért és a munkaidő hosszát szabályozták, s azt többnyire ellenük fogalmazták. Ezeket munkaerő túlkínálatkor senki nem tartotta be, munkaerő hiánykor pedig mindenki túllicitálta.

Ezek a törvények rögzítették a művelési szabályokat is. Meghatározták az első, második és harmadik kapáláskor fizetendő béreket. Idejét és módját szabták a tavaszi és őszi tennivalóknak. Rendelkeztek a szőlőskertek őszi felszabadításáról, a bennük való legeltetés tilalmáról, a nehéz fizikai munkához adandó szalonna mennyiségéről, a kapások, homlítók, puttonyosok, trágyahordók, fedők, nyitók, karózók napidíja mellé adandó bor milyenségéről és mennyiségéről. Többnyire arról is, hogy a dézsmás szőlőkből az érést követően hány fürtöt vihet haza gyermekeinek a gazda. Tiltották a Hegyaljára máshonnan származó szőlő, must és bor behozatalát, szüret idején a nádcukor és méz forgalmazását. Szigorú szankciókkal tiltották a tokaji bor hamisítását.

Szigorú rendszabályok közé szorították a szüretelés menetét, előírták a taposás és préselés módját, helyét, a hegyen sajtolás tilalmát, és lépésről lépésre a dézsmálás szabályait. A konfliktusok leggyakrabban a dézsmáláskor, a hordók megfúrásakor éleződtek ki. A régió jelentős részére – sohasem minden hegyaljai bort szűrő településre – kiterjedő rendtartásokat, törvényeket – mint már említ-

[13] Borkereskedelemről: Komoróczy Gy. 1944.; Gecsényi L. 1972.; Hőgye I. 1981.

tettük – többen és többször közölték, de azok társadalmi hatását, a különböző jogállású emberek viszonyát ezekhez a rendelkezésekhez még kevesen vizsgálták.[14] A hegyaljai törvények tartalmainak és módszereiknek szükséges mélységű szembesítése a mezővárosok társadalmával még várat magára. A történeti szakirodalom ugyan egyre mélyebben elemzi a nemes és szolgálónép rétegeződését, Hegyalja társadalmában is hangsúlyosan kezeli a nemesség rétegeit, rendre belegabalyodik a nemes és jobbágy mentalitásának az ellentmondásaiba, s alig-alig vesz tudomást a mezővárosi polgár viselkedéséről, társadalmi attitűdjéről, pedig a *mezővárosi polgárt* legalább olyan mély szakadék választja el a *lakóktól és a zsellérektől*, mint a bárót a kocsisától, kertészétől és a lovászától.

A gyakran kiéleződő konfliktusok bizonyítják, hogy a szabályozásokra több okból is szükség volt. Egyrészt gátolták, tompították a visszaéléseket, csökkentették a korrupciót. Másrészt korlátozták a termelők és a kereskedők közötti haszoneltolódásokat. Legalább annyira, hogy ne rombolódjék le teljesen a termelők telepítési, művelési kedve. Tokaj-Hegyalján ugyanis a telepítés és termelés már a 17. században elszakadt a borértékesítéstől. A 16. század második felében, talán még a 17. század elején is előfordult, hogy egy-egy arisztokrata – Dobó István, Balassa János, a Homonnai família, Rákóczi Zsigmond – számadóival, gazdatisztjeivel értékesíttette a saját borát, s ezek évenként vonultak több szekérnyi karavánnal Krakkó vásárterére. A 17. század második harmadától azonban görög és zsidó kereskedők vették kezükbe a Lengyelország felé irányuló borkivitelt. Ennek következtében állandósult a termelők és kereskedők érdekellentéte. Ez együtt járt a borhamisítás elterjedésével, a termelők növekvő kárával, az elmérgesedő viszályokkal.[15]

A tokaji bor hírét papok, szerzetesek, írók, költők, zenészek, képzőművészek, pápák, királyok és cárok is, leginkább azonban az ország három részre szakadásától (1541) a szatmári békéig (1711) a térségben megforduló zsoldosok és kapitányaik terjesztették Európa-szerte. Tegyük azonban hozzá: a legfinomabb tokaji borokat, és a legtöbbet a földrajzi felfedezések nyomán kibontakozó árforradalom során a gabonafélék forgalmazásából felbecsülhetetlen jövedelemre szert tevő lengyel nemesek fogyasztották.

Az adottság, a lehetőség és az élet praktikuma formálta regionális jellemzők kialakítottak egy termelési kultúrát és egy termék dominanciát. Ennek a tudati következménye lett, hogy a 17. század elejétől egyre sűrűbben előforduló és egyre inkább teret hódító Tokaj-Hegyalja fogalom asszociálta a Kárpát-medencében termelt legjobb minőségű bort. A régiót jelölő fogalom tartalmát a bortermelésre korlátozta. Időben később leszűkítette Hegyalja bortermelésének másfél századnyi aranykorára. Még egy jellemzőt magával cipel máig a fogalom: dominánsan arra az országosan is egyedülállóan sűrű – 8-11 települést felölelő – mezővárosi hálózatra koncentrál, melynek rendi kiváltsággal bíró

[14] Erre vonatkozóan: Németh G. 1991.; Égető M. 2002.
[15] Komoróczy Gy. 1944.; Orosz István és Papp Klára, 2009.

települései az aranykor múltával is tudtak anyagiakat áldozni a hírnév életben tartására, történelmük és társadalmi presztízsük tudományos kutatására. A kelleténél is, az indokoltnál is kevesebb figyelmet fordítottak a történészek is, más tudományágak művelői is a hegyaljai falvakra. Ezeket a hiányosságokat elsőként a nyelvészet kezdte eltüntetni a földrajzi nevek etimológiájából kihámozható történelmi mozzanatok kibontásával.[16]

A magyarok megjelenése a térségben

A Réthelyi Miklós miniszter által *történeti tájjá* nyilvánított[17] Tokaj-Hegyalja a tokaji bort termelők tudatában mindig szűkebb volt a közhatalom által erőltetettnél. A kereskedők pedig folyton bővítették. A megszámlálhatatlan változást és módosulást megélt régió – Budapest, a Balaton és a Hortobágy mellett – ma is egyike Európában és Észak-Amerikában a legismertebb magyarországi tájaknak és látogatni szokott helyeknek. A Dunától keletre a hajdan délibábot termő Hortobágy betyárromantikával izgalmasított csárdájának és kilenclyukú hídjának csodálása mellett ma is Tokaj-Hegyalja pincéinek nedűjétől mámorosodnak meg leginkább a hazai és külföldi turisták.

A honfoglalás történetét mesélő Anonymus Vereckén át a Kárpát-medencébe érkező magyarokat először Ungvár környékén pihentette meg. Onnan Árpáddal kiküldette hadi- és tájszemlére *Ondot, Ketelt meg Tarcalt*. Közülük elsőnek *Tarcal* nyargalt fel – vakmerőségének köszönhetően – a társai által később róla elnevezett hegyre. Mindhárman felérve, kedvtelve gyönyörködtek az eléjük táruló látványban. A geszta írója szerint „*kimondhatatlanul meg is szerették*" a szemük elé táruló legelőket, erdőket, és a nyájaik, csordáik, méneseik itatására alkalmas folyókat, tavakat. Később megtapasztalták a vizek halbőségét is. A hegyről lejövet, örömükben „*pogány szokás szerint egy kövér lovat ölve…, áldomást*" csaptak. A lakoma után Tarcalt visszaküldték – „*a föld alkalmas voltáról hírt adni*" – Árpádhoz. Ond és Ketel pedig – katonai kíséretükkel és a melléjük szegődő küldöncökkel – ajándékot vittek Salán vezérnek Alpár várába. A prémeknek, a lovaknak, az ifjú szolgáknak és szolgálólányoknak örvendező '*Salán tréfából*' a Dunából két korsó vizet, az Alpár homokján termett szénából egy nyalábnyit küldött a magyarok vezérének, és Ungvártól a Sajóig átengedte Árpád népének a legelőket, az erdőket, a hegyeket és a vizeket, az ott élő népekkel együtt.

[16] Bárczi Géza, Csánki Dezső, Fügedi Ereik, Hodinka Antal, Horger Antal, Györffy György, Karácsonyi János, Kniezsa István, Mészöly Gedeon, Melich János, Munkácsi Bernát, Németh Péter, Pais Dezső, Rásonyi László, Szűcs Jenő, Virágh Rózsa, Zoltai Lajos, Zsirai Miklós és mások kutatási eredményeit felhasználva szerkesztette meg etimológiai szótárát a Kárpát-medencét szíves kedvvel szlávosító Kiss Lajos. Lásd: Kiss L. 1979.

[17] 5/2012. (II.7.) NEFMI rendelet. Magyar Közlöny, 2012. 14. sz. Réthelyi Miklós miniszter döntése szerint a *Tokaj-Hegyalja történeti táj* megnevezés az alábbi településeket illeti meg: *Abaújszántó*, *Bekecs, Bodrogkeresztúr*, *Bodrogkisfalud*, *Bodrogolaszi*, *Erdőbénye*, *Erdőhorváti*, *Golop*, *Hercegkút*, *Károlyfalva*, *Legyesbénye, Makkoshotyka, Mád, Mezőzombor, Monok, Ond, Olaszliszka, Rátka, Sárazsadány, Sárospatak, Sátoraljaújhely, (Bodrog)Szegi, Szegilong, Szerencs, Tarcal, Tállya, Tokaj, Tolcsva,Vámosújfalu*

Árpád és népe – így mesélte a krónikás – a hajdan Attila uralta föld vérontás nélkül történt megszerzése fölötti örömében három napig tartó lakomát csapott. Azt követően pedig elindultak birtokba venni jogos tulajdonukat. Elsőként a „*Szerencse hegyéig*" vonultak, s ott „*a Takta vize mellett*" ütöttek tábort. Hódoltatták a Tisza és a Bodrog folyók mentén a Sajóig és Sóvárig a lakosokat.[18] Harci érdemeikért Árpád – jeles vitézeinek – Ednek, Edöménnek és Tarcalnak birtokokat adományozott. A névtelen krónikás pedig ránk hagyományozta a tágabb régió néhány földrajzi nevét: Tisza, Bodrog, Sajó, Takta, Ond, Tarcal, Szerencs, Hímesudvar, Sóvár stb.

Hagyjuk Anonymust tovább szőni a meséjét, gyarapítani újabb nevekkel e vidékről való ismereteinket. Amiért mi vallatóra fogtuk ebben a bevezetőben, ahhoz a regényes geszta írójának kevés köze van. Tokaj-Hegyalja szőlőjéről és boráról Anonymus semmit nem tudott. Nem elképzelhetetlen, hogy a Karácsonyi János által „*rémséges mesélőnek*" titulált Anonymus élete alkonyán – ha erre tévedt – találkozhatott szőlőt plántáló telepesekkel. A honfoglaláskor azonban legfeljebb vadon burjánzó, őshonos szőlőtőkék szertefutó indái akadályozták a lovasok vágtáit.[19] Ungvár környékén, majd a Takta mellett tábort ütő honfoglalók nyárson sült lóhússal, és kancatejből erjesztett kumisszal ünnepelték sikereiket. A kora középkori krónikásoknak igazán nem is volt mit írni erről a régióról. Szerencs környéke és a Bodrogköz, távolabb a Zempléni-síkság bővelkedett legelőkben. A vizek is hemzsegtek a halaktól, csíkoktól, a part menti nádasok a vízimadaraktól, a folyópartokat kísérő erdők és a hegyi bozótosok a vadaktól. A később szőlőt termő hegyek azonban bozóttal, erdővel takarva hevertek.

A szőlő feltételezett megjelenése a régióban

A Tokaj, Abaújszántó, Sátoraljaújhely települések alkotta földrajzi háromszögön belüli – később Tokaj-Hegyaljának nevezett – térség vízhiány miatt alkalmatlannak bizonyult arra, hogy a nagyállattartó honfoglalók jelentősebb számban telepedjenek meg rajta. Az évmilliókkal korábban tűzhányók fortyogtatta láva bazaltként és andezitként – a rárakódott lösztakaróval – sátor alakú kúpokat alkotott. A kumiszt kedvelő honfoglalók mit sem törődtek a geológia áldásos munkájával. Azt megtapasztalták, hogy az itteni hegyekről az esővíz ereken, patakokon lerohant a Bodrogba, Tiszába, vagy összegyűlt a hegyek lábánál és a Szerencs környékén elterülő tavakban. A kemény kőzetbe kutat sem tudtak fúrni. A csordák, gulyák, nyájak, ménesek – esőszegény nyarakon – víz nélkül pusztultak volna. Ezért a honfoglalást követő két-három században erdővel, nehezen átjárható bozótosokkal takart fejedelmi, majd királyi vadászterület volt a mai Tokaj-Hegyalja.[20]

[18] Anonymus, 16., 17.
[19] Csiki Sándor: Tokaj-Hegyalja gasztronómiája. Online
[20] Pauler Gy. 1899. I. k.

Az állattartáshoz szükséges vízhiány lehetett az oka, hogy az itt kapott birtokadományt gazdáik szívesen cserélték állattartásra alkalmasabb térségekben kínált donációkra, még III. Béla uralkodása idején is. A Tiszáig, a Bodrogig, a lapos területek mélyedéseiben képződött tavakig könnyebben lelátogató vadak – szarvasok, őzek, nyulak, fácánok, fajdok, vaddisznók, császármadarak, foglyok, fürjek, s tudj' Isten milyen, vadászokat próbáló állatok – háborítatlanul szaporodtak, gazdag terítéket kínálva a királyi vadászoknak. Rajtuk kívül legfeljebb gyűjtögetők, természeti javakat zsákmányolók járták eper, szeder, mogyoró, dió, kökény, vackor és vadalma érésekor az erdőket és a bozótosokat. Olykor-olykor a frissen koronázott király hatalmát vitató trónkövetelők, megvakítással, csonkítással fenyegetett királyi hercegek menekültek errefelé lengyel földre.[21]

A köles kivételével a gabonafélék és a szőlő termelésével e tájon alighanem csak a kereszténység terjedésével párhuzamosan kezdtek megbarátkozni. A keresztény hitet elfogadók szorgalma (a kenyeret és bort a test tápláléka mellett a bűnbocsánat ceremóniájához nélkülözhetetlen lelki szükségletként, szentségként is igénylők) változtatta kultúrtájjá az itteni vadont.

A Tokaj, Szántó, Újhely háromszögön belüli térségben a 13. század nyitányától történtek jelentősebb változások. Szoros összefüggésben a bencés szerzetesek megjelenésével és a tartárjárással. Erről az egyháztörténészek adnak hírt. Egyik jele a változásnak a vallon – itáliai és francia – szőlőművelők megtelepítése. 1201-ben a Patak (villa Potok) melletti Olaszi lakói szereztek hospes kiváltságot.[22] 1248-ban Liszka-Olaszi [Olaszliszka], 1255-ben Tállya, 1262-ben újólag Patak-Olaszi [Bodrogolaszi] tűntek fel az oklevelekben. Előtte – bizonyíthatóan 1247-ben – bencés szerzetesek alapítottak monostort az Anonymus által emlegetett Szerencsen.[23] Nincs forrásunk a vallonok elhagyott otthonának megnevezésére, sem a Szerencsen megtelepedett bencések és a szőlőtermelés összefüggéseinek bizonyítására. Arra sem, hogy az 1200-as évek elején gesztát író Anonymus életében a bencések és a szőlőtermelők esetleg már tevékenykedtek volna e térségben. Arra sincs cáfolhatatlan bizonyítékunk, hogy a bencések telepítették ide az itáliai, esetleg franciaföldi szőlőtermelőket, vagy a „túlszaporodott" Szerémségből csábították volna ide őket. Az sem kizárt azonban, hogy közük lehetett hozzá. Az Árpád-kori gyér adatokból Pauler Gyulának annyit sikerült kihámoznia, hogy a tatárok által Jászón elpusztított Abaúj vármegyei prépostságot IV. Béla 1252-ben „*felemelte*," régi kiváltságait és birtokait visszaadta, sőt megtoldotta azokat néhány Hegyalján telepített szőlőskert bortizedének használával.[24]

A szőlőtermelés meghonosodásának ösztönzője lehetett a Szepességben és Gömörben elterjedt ércbányászat és fémfeldolgozás, valamint Bártfa, Eperjes és

[21] Pauler Gy. 1899. I. 5-7.
[22] Szűcs J. 1993.
[23] Hervay F. Levente: *A bencés apátságok, apátmonostorok és a pusztamonostorok története*. In.: Takács Imre szerk.: Paradisum Plantavit. Pannonhalma, 2001. 462-476.; Lásd még Csánki, I.
[24] Pauler Gy. 1899. II. 245.

Kassa királyi városokká fejlődése.[25] Ezeknek a településeknek a lakói, papjai is – gazdagodásukkal és sokasodásukkal arányban – igényelték a bort, határukban azonban nem termett. Harmadik ilyen ösztönző tényező a Kárpát-medencében a mezővárosok megszaporodása a 15. században. Az elmúlt félszázad középkori magyar történetírásának egyik izgalmasabb és többeket foglalkoztató témája volt e kérdés boncolgatása, mígnem 2007-ben Gulyás László Szabolcs ebből a szempontból megvizsgálta Tokaj-Hegyalja szőlőtermelő vidékét is.[26] A helytörténészek figyelme ezekre az összefüggésekre csak ritkán terjedt ki. Gulyás László Szabolcsnak az Interneten 2007-ben publikussá vált PhD dolgozata bizonyítja, hogy egy tudatosan megszervezett és irányított interdiszciplináris (geológiai, régészeti, természet- és társadalom-földrajzi, közlekedési, infrastrukturális, etnográfiai, irodalmi és művészettörténeti) kutatást is megérdemelne ennek az immár történeti tájjá nyilvánított régió középkori múltjának a lehető teljes feltárása.

A középkori és kora újkori vasolvasztásban jeleskedő Gömör, a színesfém ércekben is bővelkedő Szepes annyira közel volt a Tokaj és Sátoraljaújhely között húzódó vulkanikus hegységövezethez, hogy a korai kölcsönös árucsere kapcsolat természetes módon alakult ki közöttük. A lehetséges megélhetési formák mindhárom régióba vonzották a szántóvető foglalkozás és az ahhoz nélkülözhetetlen állattartás kötelmeit nehezen viselőket. A fémeszközök, szerszámok, a bor és gabonafélék, a ruházkodási kellékek – gyapjú, posztó, vászon, gyolcs, irha, szőrme stb. – cseréje mellőzhetetlen szükségként ösztönözte több térség között is a regionális munkamegosztásból fakadó, mellőzhetetlen árucserét. Ebben a termék, ember, áru és foglalkozási cserekomplexumban kiemelkedő szerephez jutottak Tokaj-Hegyalja mezővárosai. Ez utóbbiaknak a „*geológiailag és meteorológiailag támogatott bortermő adottságaik mellett*" előnyük származott abból is, hogy köztes helyet foglaltak el Sáros, Szepes, Gömör, Ung, a Nyírség, a Hajdúság és a Borsodi Mezőség között. A régiónak nevet adó Tokaj pedig a 16. század első harmadától, közepétől nemcsak a legforgalmasabb tiszai átkelő volt Erdély felé és felől, hanem a honfoglalást követően az ország egyik legfontosabb sóraktára is itt volt.

A magyarországi, főleg németek lakta északi kereskedő városokhoz – Kassa, Eperjes, Bártfa – is elég közel volt Tokaj-Hegyalja, hogy saját korcsmáiba, majd a lengyelek pénzbőségét követően, Krakkó, Varsó és a legigényesebb lengyel arisztokraták és nemesek borszükségletét is innen szerezzék be. Amellett, hogy az említett városok gazdagabb polgárai fogyasztották és kereskedtek a

[25] Tokaj-Hegyalja szőlőtermelésének a kibontakozását és Bártfa, Eperjes és Kassa városok felvirágzását újólag tárgyalja Gulyás L. Sz. 2007.

[26] A közép- és koraújkorral foglalkozó történészeink közül – gyakorta vizsgálódásaik körébe vonva Tokaj-Hegyalja mezővárosait is – a városokkal és oppidumokkal foglalkoztak: Bácskai Vera, Bencsik János, Csánki Dezső, Hervay Ferenc, Égető Melinda, Feyér Piroska, Fügedi Erik, Gecsényi Lajos, Granasztói György, Gulyás László Szabolcs, Hajdú Zoltán, Hőgye István, Illési János, N. Kiss István, Kovács Béla, Kubinyi András, Ladányi Erzsébet, Makkai László, Maksay Ferenc, Mályusz Elemér, Orosz István, Péter Katalin, Román János, Romhányi Beatrix, Szirmay Antal, Szűcs Jenő, Tóth Péter, Zelenák István és természetesen még sokan mások.

hegyaljai régió boraival, a nagyobb haszon reményében törekedtek arra, hogy maguk is szőlőbirtokot szerezzenek a térségben. Ezt könnyen tehették, mert ahogyan a tállyaiak vallották: „*Szőlőink fölösen vannak, a pénzünk azonban szűkös*."

A vulkáni kőzetet takaró lösz és nyirok a csapadékhiányos időkben is szépen nevelte a szőlőtőkét. Ezek termése gazdagon telítődött ásványokkal, a természet vegykonyhájában formálódó jellegzetes savakkal.[27] Az így növekvő és édesedő fürtöket a déli, a délkeleti és délnyugati lejtők ideális sugárzási szögben tárták a cukrosító napfény zuhataga alá. A Hegyalja szőlőhegyei talajának megvolt az a tulajdonsága is, hogy a napsugarakat és a hőt tükörszerűen visszaverte. Ezt a szőlőtermelők tapasztalati úton felismerték, és a minőségre törekedve, tányért képeztek a tőkék körül, hogy boruk minél kelendőbb és többet érő legyen.

Külön is meg kell említenünk a száraz bazalt és andezit képezte Hegyalja és a vízben bővelkedő Bodrogköz és Tisza-menti árterületek kölcsönhatását. A folyószabályozásokig ez a kiváló mikrokörnyezet és klíma biztosította a szőlőfürtökre telepedő, az aszúsodást elősegítő *Botrytis cinerea* penészgomba bőséges tenyészetét. A szőlőcukor koncentrációját elősegítő aszúsodás mellett különlegesen egyedivé tette az itt termett borokat, hogy a tömör löszbe és riolittufába vájt pincékben vastag rétegben telepedett meg a csak itt és a Rajna mentén tenyésző *Cladosporium cellare* nevű nemes penész, ami a bor érlelésében, zamatának kialakulásában játszott domináns szerepet.[28] Ezeket a testes, jellegzetes savgerinccel bíró, az emberi szervezetet gyógyító, az immunrendszert egyensúlyban tartó ásványokkal gazdagon telített borokat azonban csak a 16. század második harmadától, közepétől övezte Európa-szerte csodált hírnév. IV. Pius pápa, XIV. Lajos francia király, Nagy Katalin cárnő dicsérte a Hegyalja kincsét, Goethe a Faustban énekelte meg, Schumann dalt szerzett róla, Voltaire pedig hajlandó volt Fekete János gróf átlagos minőségű latin verseit dicsérgetni, hogy bírálataiért megkaphassa a verselő gróf tokaji borküldeményeit.

A bortermelés meghonosodása, a régió behatárolása

Ha elkallódott oklevelek említettek is korábbról faluneveket ebből a régióból, a nyelvészeti kutatások azt erősítik, hogy érdemleges stabilitása a létrejött településeknek a 13. századtól datálható. Kiss Lajos aprólékos adatolását[29] követve, Balassa Iván hét kategóriába sorolta a hegyaljai bort szűrő településeket.

Elsőként említette a *magyar névadással* keletkezetteket: Ondot (1247), Bekecset (1267), Sárát (1275), Erdőbényét, Legyesbényét és Mádot (1332).

A *szláv személynevet* viselőket sorolta második helyre: Monok (1227), Rátka (1255), Golop (1258), Zsadány (1275), Zombor (1298), [Szegi]Long (1350).

[27] Erről a természet vegykonyhájában zajló folyamatról fantáziát megmozgató leírást ad Kiss Judit: *Tokaji aszú borok eredetvizsgálata szőlők és borok amin- és sav-összetétele alapján* című, 2007-ben megvédett doktori dolgozata. Hozzáférhető az Interneten.
[28] Orosz István, 2012. 71-89.
[29] Kiss Lajos valamennyi nyelvészt

Harmadikba *a magyar szavakból* alkotott nevűeket: Sárospatak (1201), Kisfalud (1220) Bodrogkeresztúr (1239), Szőlőske (1273), Abaújszántó (1275), Toronya (1276), Sátoraljaújhely (1284), Vámosújfalu (1332), Végardó (1353), Erdőhorváti (1396).

Időrendben első hely illette volna az 1150-ben már emlegetett, Anonymus által lokalizált Szerencs és Tokaj [Himesudvar] *ótörök eredetű* névvel élő településeket., de Sajnovics János (1733-1785) és Gyarmathi Sámuel (1751-1830) miatt ezeket a törökös beütés miatt a negyedik helyre '*hátráltatta*.'

Ötödik helyen a *szláv eredetű* Petrahó (1248) árválkodik.

Hatodik a *tisztázatlan etimológiájú* Tolcsva (1150) és Tarcal (1150).

Végül hetedik a három *vallon* (itáliai vagy francia): Olaszliszka (1248), Tállya (1255) és Bodrogolaszi (1262).[30]

A Hegyalja körüli bizonytalanságot Balassa Iván se tudta eltüntetni. Ő sem tudott mit kezdeni Hercegfalvával és Károlyfalvával. Ez a bizonytalanság jellemzi Végardót is.

A Tokaj-Hegyalja elnevezés törvényben először a III. Ferdinánd által szentesített 1638-as Tk. I. dekrétumában fordul elő. A tokaji vár környékén lévő mezővárosok és falvak bíráit és hiteseit kötelezi a jogszabály, hogy a hiteles helyek és rendes bíróságok ügyvédvalló leveleit a szőlők és más örökségek adásvétele során fogadják el hiteles erejűeknek.[31]

Az elnevezést először – 1622-ben – Alaghy Menyhért főajtónálló, Zemplén vármegye frissen kinevezett főispánja használta, amikor „*hét hegyaljai város*" bíráit és hitest testületeit felhatalmazta, hogy egységesen állapítsák meg a szőlőművelők bérét, és annak betartására kötelezzék az extraneus birtokosokat és nemeseket is.[32] Az 1622-es egyezségség visszautal egy 1613-ban elfogadott, tartalmában már 1580-ban körvonalazott megállapodásra. 1641-ben hét helyett már 13 település nemesei és polgárai újították meg és bővítették a hasonló tartalmú egyezségüket.[33] 1719-ben tovább bővült és mélyült az összefogás. Az „*oppida submontana*" – ahogy magukat nevezték a szerződő mezővárosok – a szőlőművelést és borkészítését szabályozó statútumot alkottak.[34]

Az 1719-ben megalkotott statútum – a Rákóczi-féle harcokat követő konszolidáció közepette – viszályt keltett. A kimaradók sérelmezték mellőzésüket. A borvásárlók elkerülték pincéiket. Csak olcsóbban voltak hajlandó megvenni boraikat. Végül a „*tokaj-hegyaljai bort termelő települések*" rangsorának véglegesítése céljából Zemplén vármegye az uralkodóhoz fordult. III. Károly 1737-ben az alábbi települések borait sorolta a „*tokaj-hegyaljai*" néven árusíthatók közé: *Tokaj, Tarcal, Keresztúr, Zombor, Kisfalud, Mád, Ond, Rátka, Tállya,*

[30] Kiss Lajos, 1997; Balassa Iván: Zempléni Múzsa i. m.
[31] 1638: I. tc. 68. §. Bővebben: Orosz I. 2009. 23.
[32] Kalmár J. [1968], 164-165.; Orosz I. 2009. 23.
[33] A 13 település: Tokaj, Tarcal, Mád, Tállya, Szántó, Zombor, Szerencs, Ond, Rátka, Bénye, Tolcsva, Liszka, Keresztúr. Lásd: AZT, 1915.; Orosz I. 1995.; Égető M. 2002.
[34] Szövege: AZT 1896.; Németh G. 1990.

Golop, Szántó, Bénye, Szegi, Vámosújfalu, Zsadány, Tolcsva, Horváti, Liszka, Olaszi, Patak, Újhely, Kistoronya. Ekkortól uralkodói tekintély is védte a zárt bortermő területet.[35]

Tokaj-Hegyalja „bekérezkedése" a történetírói munkákba

Ne vitassuk most, hogy 1737-ben mely települések maradtak le a listáról, és melyek részesültek érdemtelenül királyi védelemben. Zemplén megye törvényhatóságának a tiltakozástól is eltekintünk. Nem érdemes zajt csapni a lista körül, mert a „mezsgyét" a 19. században is elég ingatagul húzták meg. 1867-ben a művészi metszetekkel, fotókkal díszített négynyelvű (magyar, német, francia és angol) Tokaj-Hegyalja album – dr. Szabó József és Török István szerkesztésében – a III. Károlyénál is engedékenyebb. A monoki szőlőtermelők pénzén nyomtatott kiadványból – a mecénáskodás és Kossuth népszerűsége miatt – nem maradhatott ki Monok.[36] A díszes album megjelenésekor öt év híján már 100 éve hanyatlásnak indult Tokaj-Hegyalja. Lengyelország 1772-es felosztása után véget ért az aranykor. Ennek ellenére még sok lengyel földesúr és orosz bojár ismerte az ízét, zamatát a hegyaljai aszúnak és máslásnak. Néhányuk pénztárcájában lapult is annyi ezüst rubel, hogy tekintélyes mennyiségű bor vásárlójaként jelentek volna meg Krakkó piacán. Nagy Katalin cárnőt pedig migrénes fájdalmak kínozták azokon a napokon, amikor nem ihatott tokaji bort.

Az aranykor múltával Tokaj-Hegyalja szőlősgazdái többféle módon igyekeztek jövedelmük csökkenését pótolni. A minőség rovására növelték a termés mennyiségét. Szaporították azonos területen a tőkeszámot, elhagyták a napfényt a fürtökre visszaverő tőke körüli tányérozást. Hitványabb fekvésű emelkedőkre is vesszőket plántáltak. A termés mennyiségének drasztikus növelése érdekében felhagytak a tőkék kopaszra metszésével. Több szemre metszettek, – horribile dictu – a mohóbbak szálvesszőzéssel is szaporították a fürtöket.

A lengyelországi piac beszűkülését, a minőségi borok keresletének csökkenését némileg ellensúlyozta a hazai kereslet növekedése. Ehhez azonban hírnév és reklám is szükségeltetett. A Hegyalja bortermelői „belekapaszkodtak" a nemzeti ébredés múltat dicsérő hullámverésébe. Borukat a hagyományos kocsányos tölgyfa hordók mellett nosztalgiába, mondákba, pápai, királyi, cári és szépírói dicséretekbe „*palackozták.*" Segítette őket ebben Kölcsey Ferenc is, aki Vörösmarty – a hazát és királyt együtt dicsőítő, az értük való áldozatot a férfierények csúcsára emelő – *Fóti dal*át közel két évtizeddel megelőzve, a *Himnusz*ban Istennel a magyaroknak ajándékoztatta a református úrvacsora és a katolikus áldozás szentségét szimbolizáló tokaji nektárt és kunsági gabonát: *Értünk Kunság mezein/ Ért kalászt lengettél,/ Tokaj szőlővesszein/ Nektárt csepegtettél…*

[35] Bodó S. 1979. 480-491.
[36] Szabó dr. – Török, 1867.

A lengyel függetlenség legázolását követő hegyaljai borválságból ilyen, a dicső múltat és Isten gazdag ajándékát is mozgósító retorikával igyekeztek kilábalni Tokaj-Hegyalján a válságból. A szabadságvággyal és a hazafias szellem kibomlásával egyébként is nemzeti patinát nyert az Alföld, a Kunság, a Hortobágy, a Hajdúság, és Tokaj-Hegyalja is. A bor dicsérete – és főleg fogyasztása – felébresztette a hősi múlt iránti vágyat, s annak hadi áramában száguldók lépten-nyomon belebotlottak Tokajba. Ez is hozta magával, hogy kóstolgatott, aranyra, ezüstre a korábbinál nehezebben cserélhető eszencia, aszú, máslás, fordítás, szamorodni termelésének és ízlelgetésének örömét megtoldották a borivók a régió történelme iránti érdeklődéssel.

Különösebben nem volt nehéz dolguk sem idehaza, sem Európában. A nemzeti ébredés kora hozta magával a középkor és a kora újkor elbeszélő történeti forrásainak a kiadását. A 16. század harmadik-negyedik évtizedétől alig volt olyan zsoldos, aki a Kárpát-medencébe betette a lábát, hogy a Kassa – Tokaj közötti hadiutat meg ne taposta volna. A magyar főurak íródeákjai, a várkapitányok levelei, a papi méltóságok emlékiratai, pápának szóló jelentéseik, a prédikátor hitterjesztők iratai, zsinati vitái, magyar nyelvű bibliáért kiáltó kulturális igényük, a végvári kapitányok hőstettei mind-mind megérintették Tokaj-Hegyalja régióját. Bocskai hajdúi e tájon zenebonáztak. Bethlen Gábor, I. Rákóczi György hadai és a Habsburgok fogadta zsoldosok kompromisszumokkal végződő összecsapásai mindannyiszor a Hegyalja pereméig értek. Szerencsen gyűlésezett Bocskai, innen indult Erdély fejedelmi székét elfoglalni Rákóczi Zsigmond, aki – Apafi Mihályt nem számítva – a Habsburgok mohó kapzsiságával is dacolva, egyedül volt képes Erdélynek fejedelmi dinasztiát adni. Patakot választotta otthonának, férje halála után menedékének I. Rákóczi György felesége, Lorántffy Zsuzsanna is.

A Kárpát-medence és a magyarság históriáját formáló köze volt Tokaj-Hegyaljához Wesselényi nádornak, I. Rákóczi Ferencnek, Thököly Imrének, Tokaji Ferencnek és II. Rákóczy Ferencnek. Kudarcos vagy félsikerű történelmi vállalkozásaik fontos színhelye volt ez a táj. Kis túlzással: nem íródott levél, nem született emlékirat, krónika, harci jelentés és históriás ének, amiben ne említették volna Tokaj, Patakot, Szerecset, Tarcalt vagy ezek környékét. Október-november fordulóján hol a kassai főkapitány, hol a nagyváradi, szatmári, tokaji kapitányok vezényelték ki hadi kompániáikat a szüretek védelmére. A magyarok, a németek, az olasz és spanyol zsoldosok a borért látogatták szívesen e régiót. 1567-től a törökök az alföldinél vagyonosabb falvakért, mezővárosokért, a gazdagnak ígérkező harácsért zaklatták az itteni településeket.[37] A törökök, labancok és kurucok 1670-1700 közötti garázdálkodásairól Babócsay Izsák tarcali fiskális számolt be.[38]

[37] Dr. Kossuth János i. m.
[38] Babocsay Izsák i. m.

Százhetven év alatt – az 1541-től 1711-ig alig akadt hadvezér, írni-olvasni tudó német zsoldos, magyar végvári kapitány, zsoldért alkudozó hajdú, jelesebb kuruc nemes, aki levélben, emlékiratban, memoárban, krónikában, históriában meg ne említette volna Tokajt, a várát és borát. Az erdélyi fejedelemség és a magyar királyság legérzékenyebb érintkezési pontja, kölcsönös stratégiai mezsgyéje volt Tokaj vára és tiszai átkelő. A reformáció tűzfészke pedig Erdélyen kívül – az arisztokraták rekatolizálását követően – a kis körzetbe tömörült Abaúj, Zemplén, Szatmár, Szabolcs és Bihar magyarok lakta települései volt, központban a Hegyaljához tartozó Sárospatakkal és Hortobágyot uraló Debrecennel. Nem véletlen, hogy a Tállyán is szolgáló Károlyi Gáspár a Szerencsen '*várat tartó*' Rákóczi Zsigmond és a zempléni főispán hathatós segítségével nyomtathatta ki a vizsolyi bibliát.

Négy-öt okból – a hitújítás, a török elleni küzdelem, a mindenkori királyok és fejedelmek közti vetélkedés, a szőlőültetvények jövedelmezősége és a geográfiai jellemzők miatt – Tokaj-Hegyalja Debrecenhez mérhető jelentőségű térsége volt a 16-17. századi magyar történelemnek.

Historikusok nem kutatták ekkoriban még e régió múltját. Inkább a borát dicsérték és itták. Akkor derült ki, hogy történelmileg milyen frekventált térség volt Tokaj-Hegyalja a 16. századtól a 18. század végéig, amikor a 18-19. század fordulóján a nemzeti múlt feltárása és megismerése okán kezdték kötetbe szerkeszteni, kiadni és helynév mutatókkal ellátni, feldolgozni, elemezni a történelmi forrásokat. Az elsők egyike volt Losontzi István, aki az 1773-ban megjelentetett *Hármas kis tükör* Zemplén vármegye ismertetésére szánt másfél oldalnyi terjedelmet szinte kizárólag a hegyaljai borokat termelő mezővárosok dicséretére fordította.[39] A Magyar Királyság általa ismertetett 53 vármegyéjéből egyben sem koncentrált annyira szűk régióra. Itt a „*jó bor s azt termő hegyalja*" [!] mellett csak „*a múzsák oskoláját*" említette Patakon.[40]

Tokaj-Hegyalja története Kazinczy Ferenc innen történő kifelejtésével csonka lenne. A Zemplén vármegyei levéltár iratait rendezgető író, nyelvújító, szervező levelezett a Magyar Királyság és Erdély szellemi életének minden említésre méltó alakjával.[41] A régió történeti szerepéről az is jelez valamit, hogy a 19. század elején a tudatos forráskiadást, a Monumenta Hungarica sorozatot Rumy Károly 1815-ben Babócsay Izsák tarcali jegyző naplószerű feljegyzésével indította.[42]

A felvilágosodás racionalizmusa és tudásvágya megkívánta a tények ismeretét. Vállalkozó szellemű tudósok vármegyei rendben szemlézték és mutatták

[39] Losontzi István *Hármas kis tükör* című ország-ismertetője 1773 és 1850 között, amíg Alexander Bach be nem tiltotta, hetven kiadást ért meg. Zemplén megyéről a következőket tartalmazta: „*Ha Zemplén vármegyét az útas vizsgálja,/ Itt vagyon a jó bor s azt termő hegyalja:/ Liszka, Tokaj, Újhely, Mád, Keresztúr, Tálya,/ Lelesz, Tarczal, múzsák iskolája*." Majd hozzátette: „*A lengyelek példabeszédben mondogatják: nem is bor, ha csak nem tokaji*," de keserűen megtoldotta: „*De már a tokaji bor becs is alább szállott*."

[40] Losonczi István. i. m. 82.

[41] Váczy János: Kazinczy Ferenc levelezése I-XXI. Bp. 1890-1911.(Azóta újabban két vaskos kötettel bővült)

[42] Babocsay I. 1815.

be az országot. Schwartner Márton, Vályi András, Magda Pál és Ludovicus Nagy sorra jelentették meg a törvényhatóságok állapotát, jellemzőit, népességi és közgazdasági viszonyait statisztikai adatsorokkal leíró kiadványaikat. Zemplén vármegyének, benne a Hegyaljának e téren különös szerencséje volt. Szirmay Antal személyében olyan monográfusa akadt, akit Magyarország első helytörténészének nevezhetünk. A főleg latin nyelven publikáló szerző élénk érdeklődést árult el a Zemplén megyében zajló események,[43] a vármegye „*topográfiája*"[44] és „*históriája*"[45] iránt. A műveit többnyire latin nyelven alkotó szerző magyar nyelvű dolgozatot írt Tokaj-Hegyalja szőlőtermeléséről.[46]

Az államigazgatási célú, racionális szándéktól áthatott ismertetők mellett kéziratban vagy szájról szájra hagyományozva, ebből az időpontból maradtak fenn azok az emlékezetre hagyatkozó, népi megfigyeléseket tartalmazó mondókák, verses leírások is, amik a köznép fokozódó érdeklődéséről tanúskodnak. Ezek társas összejövetelek, kalákák, közös munkákat követő pihenések alkalmával, vásárban, piacon, korcsmában hangzottak el. Társadalmi műveltségről, ízlésről és viselkedésről szóló tartalmuk, a szomszédokat „csúfoló" tartalmuk miatt fontos kútfői a társadalmi mentalitást kutató történészeknek. Hatóság, cenzúra, papi, rektori vagy szolgabírói ízlés ezeket nem kontrollálta. Szókimondásuknak, pajzánságuknak a tapintat és kollektív ízlés szabott határt. Ebben a műfajban Debreceni Ember Andrástól és Márton Jánostól maradtak ránk történelmi értékű mondanivalók.[47]

A magyarság történetét a 19. században feldolgozó, a polgárosodást és a liberális szabadságjogok elfogadtatását a magyar nyelven beszélők szolidaritásának az elmélyítésével sürgető munkák inkább a hadtörténet helyszíneinek [elsősorban Tokajnak] az emlegetésével, és a sárospataki kollégium fontosságának kiemelésével népszerűsítették ezt a régiót. Pray György, Katona István, Horvát István, Teleki József, Horváth Mihály, Szalay László főleg a köztörténetre, a törökök elleni közdelemre, a hitújításra, a nemzeti mozgalmakra helyezték kutatásaik során a hangsúlyt. A gazdaságtörténet ekkoriban még perifériára szorult. Csak a különös történeti érzékkel megáldott Horváth Mihály szentelt külön monográfiát a hazai gazdaságtörténetnek.[48] A mezőgazdaságot, az ipart és a kereskedelmet korszakonként tárgyalva, foglalkozott a tokaji bor forgalmával is.[49]

A reformkorból külön kell említenünk Fényes Eleket, aki a statisztikai számsorok száraz világát képes volt áthevíteni hazaszeretettel. A paraszti szor-

[43] Szrimay A. 1790.; Uő. 1797.
[44] Szirmay A. 1803.
[45] Szirmay A. 1798. Uő. 1804,
[46] Szirmay A. 1810.
[47] Papp M. 1985.; Debreceni Ember András: *Hegyalja verses históriája*.
[48] Horváth Mihály: *Az ipar és kereskedés története Magyarországban a három utolsó század alatt*. Buda, MDCCCXL.
[49] Horváth Mihály idézett munkájában felrója Oláh Miklósnak, hogy meg sem említi munkájában Hegyalját, addig Forgách Ferenc úgy jellemzi „*a tokaji bort, melly legnemesebb, az éjszaki vidékekre nagy mennyiségben hordják éveként a kereskedők…*" Horváth Mihály i. m. 19-20., 79-85., 119-120., 175-177., 280-281. 350-353.

galmat be tudta keretezni a természet bájával. A szorgalom finomította és nemesítette bort fel tudta ruházni a szőlőtermelő alkotó művésziségével. A Hegyalját simogatva becézte. Borait ízre, zamatra és bukéra osztályozta, és tévedhetetlenül sorolta a települések borait a hegyaljaiak közé.[50]

A rendi kiváltságokat, a státusz és presztízs szerinti társadalmi tagozódást [cívis, mezővárosi polgár, lakó és zsellér], a tulajdon rendi formáit, a mezővárosi és úriszéki bíráskodást, a kegyként adományozott települési kiváltságokat az 1848-as törvényhozás átadta a múltnak. Későbbre halasztotta azonban a földesúri regálék, közöttük a szőlődézsma és a bormérési jog rendezését. A polgári viszonyok társadalmi adaptálásához, átrendezéséhez – alkotmányos körülmények között is – egy emberöltőnyi időre lett volna szükség. Ezt Ferenc József megtoldotta tizennyolc évnyi abszolutizmussal. A regálék, főleg a szőlődézsma kötelezettségének a fennmaradásával késleltetette polgárosodást. Ez nemcsak a dézsmás szőlőt művelők és a dézsmát szedők vitáinak elmérgesedését eredményezte, hanem a szőlőművelők kedvét is herdálta. A legvadabb történelmi időkben sem volt korábban annyi sültparlag a Hegyalján, mint 1848 után. Mire az 1867-es kiegyezést követően a törvényhozás rendezte a szőlődézsma ügyét, és a demográfiai felívelés következtében megnövekedett a szőlőtelepítési kedv, a Hegyalját „*meglepte a filoxéra*." Elsatnyultak, kiszáradtak a szőlőtőkék. Üresen maradtak a pincék. Megdohosodtak a hordók, dongáikat szú rágta. A kádárok, vincellérek, metszők, szőlőkapások, kötözők, szüretelők munka és kenyér nélkül maradtak. A szőlősgazdák és borkereskedők pedig pénz nélkül. Csak a borhamisítók virradtak örömteli évekre. Ezt a két kérdéskört azért kellett itt részletezni, mert a tájegység történelmének máig a legkidolgozatlanabb része.

A millenniumi szintézis

Érthető, hogy az említett két válságperiódus idején sem pénz, sem kedv nem volt Tokaj-Hegyalja aranykorának kutatására. A honfoglalás ezredik évfordulójára készülve is inkább a parlagok felszámolására, az ültetvények rekonstrukciójára, semmint a keserűséget fokozó nosztalgiázásra fordították pénzüket és figyelmüket a Tokaj-hegyaljaiak.

A kálvinista puritánság jellemezte a régió lakosainak a millenniumi készülődését és ünnepségeit is. A legköltségesebb luxus az a 101 taracklövés volt, amivel 1896. május 10-én ébresztették a sátoraljaújhelyieket.[51] A legtöbben a katolikus tedeumok és a kálvinista hálaadások alkalmával köszönték meg az Úrnak, hogy a viszontagságok közepette is, ezer éven át megtartotta népét a Hegyalján. A bornak – a filoxéra miatt – szűkében voltak. Ezért a legnépesebb rendezvénye Zemplén megyének az 1896. október 11-én Bodrogkeresztúrra hirdetett ünnepség volt, ahol a honfoglalásra együtt emlékeztek a szabadságharc

[50] Fényes Elek, 1851.
[51] Bor Judit: *A Millennium megünneplésének története Sátoraljaújhelyen*. Diákműhely, Sárospatak é. n.

1849. január 22-23-a között Bodrogkeresztúr, Tokaj és Tarcal határában vívott csatájára.[52] Emlékbeszédet a márciusi ifjakkal együtt politizáló Matolai Etele és Karsa Ferenc honvédfőhadnagy tartottak.

Tokaj-Hegyalja – és Zemplén megye – történeti múltjának megismerésére céljából azonban éppen ebben az időben történtek tudatos lépések. A régió – mindenekelőtt a hadászati múlttal rendelkező Tokaj és Szerencs – jelentőségének megfelelő szerepet kapott a Szilágyi Sándor szerkesztette millenniumi nemzettörténeti szintézisben.[53] Ez a sok tekintetben máig használható áttekintés Tokaj-Hegyalja szempontjából nemcsak hadászatilag fontos. Tokaj és Szerencs vára, a Rakamaz – Tokaj közötti tiszai átkelő mellett döntő szerepe volt ennek a régiónak a Rákóczi-család felemelkedésében. Bocskai felkelésétől Thököly Imre fejedelemségének a hanyatlásáig centrális szerepet játszott ez a régió, és elvitathatatlan érdemei voltak a reformált hit védelmében, a magyar nyelvű hitélet és kultúra felvirágoztatásában. A régió peremén virágzó Gönc prédikátora – aki hitbuzgó pályáját Tállyán kezdte[54] – ennek a térségnek a jövedelméből dajkálta életre az első teljes magyar nyelvű bibliát. A reformált hit ápolása mellett Tokaj-Hegyalja borjövedelméből táplálkozott az az iskolateremtő akarat is, ami létrehozta és életben tartotta a sárospataki teológiai és jogi akadémiát. Ez az akadémia képezte – a debreceni kollégiummal együtt – azt Felső-Tisza-vidéki honorációri réteget – papi, jogi és tanítói értelmiséget – amelyiknek különös érzéke és affinitása volt a magyar nép története során a függetlenségi eszme iránt, s valamennyi szabadságharcunkban, függetlenségi mozgalmunkban vezető szerepet játszott. Talán a „pataki skóla" környékén termelt és a környék korcsmáiban, pincéiben mért boroknak is volt köze ahhoz a Habsburg-ellenességgel elkötelezett hazafias gondolkodásformához, társadalmi és politikai mentalitáshoz, ami Bocskaitól Kossuth Lajosig jellemezte ennek a térségnek a társadalmát. A Szilágyi-féle nemzettörténet Acsády Ignác, Angyal Dávid, Ballagi Géza és Marczali Henrik, majd a századforduló után és a két világháború között Szekfű Gyula által kidolgozott történeti periódusok kellő hangsúlyt fektettek ezeknek a viselkedési és mentalitásbeli jellemzőknek a Tokaj-hegyaljai gyökereire.

Több mint egy évszázadon keresztül – Bocskai István 1605. április 20-án történt fejedelemmé választásától a II. Rákóczi Ferenc által Sárospatakon 1708. november 28-án megnyitott, és a december 18-án bezárt, az országgyűlés követeit december 19-én az áruló Bezerédj Imre brigadéros és Botka Ádám alezredes kivégzésével búcsúztató országgyűlésig az egyik legfrekventáltabb bázisa volt a többségében protestáns lakosú Tokaj-Hegyalja a Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalmaknak.

[52] Vasárnapi Újság, 43. évf. 23. sz. 1896. jún. 7.
[53] Szilágyi S. 1895-1898. A szintézis témánkat érintő fejezeteit Fröhlich Róbert, Kuzsinszky Bálint, Nagy Géza és Marczali Henrik Pór Antal, Schöner Gyula, Franknói Vilmos, Acsády Ignác, Angyal Dávid, Ballagi Géza, Beksics Gusztáv és Márki Sándor írta.
[54] Takács P. 2001.

Bár a kutatási, szerkesztési és formába öntési munkálatai párhuzamosan folytak a nemzettörténet munkálataival, a Borovszky Samu szerkesztette Magyarország vármegyéi és városai sorozatnak a Zemplén vármegyével foglalkozó díszes kötete majdnem egy évtizedet késve, 1905 táján jelent meg.[55] A törvényhatóság múltját, természeti viszonyait, hegy-, vízrajzi állapotát, demográfiai jellemzőit szemléző monográfiából Tokaj-Hegyalja múltját illetően két fejezetre hívjuk fel a figyelmet: az egyik Vende Aladár *Zemplén megye községei* című dolgozata. A sorozatszerkesztő utasításait követő munka abc rendben tárgyalja Zemplén megye településeinek múltját. Minden esetben megemlíti az első oklevéles előfordulást, közli a házak és a lakosok számát. Felsorolja az oklevelekből kihámozható birtokosok neveit. Bemutatja a települések templomait, imaházait, zsinagógáit. Számba veszi a népességet pusztító, a településeket elnéptelenítő jelentősebb katasztrófákat: törökdúlás, pestisjárvány, tűzvész, árvíz stb. Feltünteti a lakosság vallási tagozódását, nyelvi, etnikai tagoltságát. Szól a templomok sorsáról, a várakról, egyéb közcélú építményekről. Keveset foglalkozik azonban a lakosság megélhetését biztosító gazdasági tevékenységgel. Mellőzi a természetföldrajzi tényezők lakossági életmódra gyakorolt hatásának taglalását. Egyetlen faluval, mezővárossal kapcsolatban sem említi a szőlőtermelést. Teljesen megfeledkezik a Tokaj-Hegyaljához való viszonyra történő utalásról.

Nem így Dr. Kossuth János *Szőlőművelés és gyümölcstermelés* című tanulmánya. A régió körbehatárolását ő sem végzi el, de visszautal a hegyaljai bortermelés aranykorára, bár annak történeti vonatkozásait mellőzi. Inkább a 19. század utolsó másfél évtizedének szőlőkultúrájával foglalkozik. A filoxéra okozta katasztrófával indít, amikor „*siralomvölggyé vált a vidámság tanyája*." Mint napjainkig a kutatók többsége – a Hegyaljáról szólva –, ő is csak a jelesebb mezővárosokat emlegeti. A hegyaljai bort szűrő településeknél sokkal több – a történelmi régión kívül eső – falut, város említ, azzal a megjegyzéssel, hogy azok még parlagon hevertetik filoxéra pusztította szőlőiket. A filoxéra okozta pusztítás mértékére utal azzal, hogy a korábban művelt kilenc és fél – tízezer katasztrális holdnyi ültetvényből a századfordulóig hivatalosan csak kétezer hold rekonstrukcióját végezték el. Máshol viszont arról szól, hogy a hajdani terület háromnegyedéről takarítottak be termést. Dolgozatának legnagyobb érdeme, hogy településekre bontva említi annak a 14-15 embernek a nevét, akik a filoxéra pusztítását követő rekonstrukció élharcosai voltak. Érdeme az is, hogy megnevezi a jelesebb borfajtákat, leírja azok készítési módját, ismerteti az új szőlőfajtákat.

Itt kell említeni, hogy a 19. század második felében kibontakozó pozitivista filozófiai szemlélet és történetírói iskola máig utánozatlan lendülettel tárta fel és hozta nyilvánosságra a történeti kútfőket. Ennek a munkálkodásnak a szerény hajtása Dongó Gyárfás Géza levéltárosnak a millennium tényleges évében,[56]

[55] Borovszky [1905] Zemplén

[56] 1896 ugyanis a honfoglalás késleltetett esztendeje. A közhatalom – nem készülvén el a beruházásokkal – „rápa-rancsoltak az országgyűlésre," hogy Árpád hadait 895 helyett 896-ban „engedjék be" a Kárpát-medencébe.

1895-ben indított és 1928-ig folyóirat sűrűséggel kiadott forráspublikáló sorozata, az Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez.[57] A sorozat érdeklődést felkeltő módon hatott a megye honoráciori rétegére. Ügyvédek, papok, tanítók, hivatalnokok, a településük története iránt kíváncsiskodó iparosok, vasúti és postai alkalmazottak ismerkedhettek meg a megye és saját településük múltjával. A kiadvány bőségesen szolgáltat forrásokat Tokaj-Hegyalja történetéhez is. Növelte a kiadvány népszerűségét, olvasottságát és széles körű használhatóságát, hogy a latin és német nyelvű források többségét magyarra fordítva közölte. Ez utóbbi lehetett az oka, hogy néhány jelesebb történész a többnyelvűség arisztokratizmusával fordult el tőle. A kiadvány idézettségi mutatója azonban minden szerző indexét felülmúlja. A 20. század végén elkészült bibliográfiája[58] jelentősen növelte a források tudományos célú hasznosítását is.

A két világháború közötti kutatások

A 19. század végén megindult regionális és helytörténeti kutatás lendületét a századfordulón visszafogta a múltnak hadat üzenő szociális propaganda erőszakossága. A helytörténeti témákról elterelte a figyelmet Kossuth halála, temetése, az 1848-as forradalom és szabadságharc félszázados évfordulója, majd II. Rákóczi Ferenc, Thököly Imre és bujdosótársaik hamvainak a hazahozatala. Gátolta a kutatást és a helytörténeti tematikák választását az akadémikus történészeknek a helytörténetet megvető arisztokratizmusa is. Az első világháború, majd a Károlyi-féle forradalom, és az azt váltó bolsevik diktatúra teljesen el is lehetetlenítette. A Dunától keletre eső térség településeinek - közöttük Tokaj-Hegyalja térségének – a román hadsereg által történt kifosztása, az elcsatolt országrészekről áradó egzisztencia nélküli menekültekről való gondoskodás, a Trianon-sokk évekre háttérbe szorította, ellehetetlenítette ennek a műfajnak és tematikának a művelését. Szinte csodának számított, hogy Dongó Gyárfás Géza 1928-ig, a világháború néhány évét, a Károlyi-féle forradalom és a vörös diktatúra néhány hónapját kivéve, elő tudta teremteni az AZT kiadási költségeit. A forráskiadvány csak 1828-ban, a szerkesztő halálával szűnt meg.

Köztestület vagy hivatalos intézmény által szervezett és támogatott regionális és településtörténeti kutatás a két világháború között csak elvétve történt. Akkor is csak a trianoni sokk okozta levertségből, az ország-nyomorítás fájdalmaiból való ébredezés után.[59] Tokaj-Hegyalját illetően két ilyen vállalkozást kell megemlíteni. Az egyik a Ladányi Miksa által 1927 és 1942 között kiadott Magyar városok szociográfiája sorozatból a Tokaj-Hegyalját bemutató három kötetet: *Tokaj és vidéke*[60], *Sárospatak és vidéke*[61], illetve a *Szerencs és vidéke*[62]

[57] AZT 1895-1928. I-XXVI.
[58] Hőgye – Csorba – Balsai, 1998.
[59] Kollega Tarsoly I. 1996-2000.
[60] Mosolygó József, Bp. 1930.

című dolgozatok. Ezeknek a munkáknak a szerzői nem törekedtek feltétlenül a még ismeretlen, közgyűjteményekben, levéltárakban lappangó források feltárására, sem a társadalmi tagozódás, a gazdasági élet főbb jellemzőinek az elemzésére. Megelégedtek a korábbi publicisztikai írások és a statisztikai kiadványok adatainak a feldolgozásával. Erényeik közül ki kell emelni, hogy a 19. század szabadelvű gondolkozása során elhanyagolt egyháztörténeti sajátosságok, a vallási tagozódással is összefüggő etnikai tarkaságra, az egyházi és az oktatási intézmények megjelenítésére, a népességi adatok közlésére ma is használható pontossággal odafigyeltek. Ugyanezeket mondhatjuk el a Csíkvári Antal szerkesztette Zemplén megyei „szociográfiáról" is.[63]

Tokaj-Hegyalja múltjának kutatása 1945 után

A második világháborút követő, fél századnál hosszabb történelmi periódust kronológiai szakaszokra bontani fölösleges. Tokaj-Hegyalja történetének kutatása azóta ugyanis több, egymást keresztező szálon futott. A régió előnyére az államhatalom –fióklevéltárként – meghagyta Zemplén vármegye levéltárát. Kultúrtörténeti és egyházi gyűjteményként – drasztikus államhatalmi felügyelet mellett – a szovjet hadsereg által kirabolt sárospataki református könyvtár és egyházi levéltár is működött. A két intézmény – Trianon óta Zemplén megyéből – a Bodrogközt leszámítva – az ingadozó nagyságú hegyaljai régiónál alig nagyobb terület múltjának a hazai kutatását tudta támogatni, szakmai tanácsokkal segíteni. Lévén mindkét gyűjtemény a regionális és település történeti kutatás bázisa – publikált tanulmányaikat illetően – kevésbé voltak kitéve az „ideológiai ellenőrzés" gyakran bélyegző dresszúrájának. A nagyüzemi mezőgazdaság módszereinek, mennyiségi szemléletének, a minőséget elhanyagoló felelőtlenségének az áramában – az arra hivatottak – észre sem vették, hogy a 19. század utolsó harmadának filoxéra pusztításánál is nagyobb kárt okoztak Tokaj-Hegyalja lakosságának. Az idős, második világháború előtt már kisebb szőlőterülettel rendelkező családok – a háztáji gazdaság méretét meg nem haladó nagyságú területen – a „régi kézműves" módszerrel művelhető szőlőikkel „együtt öregedtek." A haszonelvűséghez, az emberhez méltó megélhetéshez ez kevésnek, az éhenhaláshoz soknak bizonyult. Az ilyen aprócska területek hobbibirtokosainak, hétvégi passzióként szőlőt kapáló vagy kapáltató, négy-öt hordó számára pincét vájató tulajdonosoknak – akár termelői, akár értékesítési érdekvédelem céljából – összefogni, szervezkedni, ha nem tiltották volna, akkor is fölösleges lett volna. Tokaj-Hegyalja borának a presztízsét, minőségét ugyanők őrizték, hirdették, a legendákban is, a valóságban is. Ezek között a kistulajdonosok között akadt nem egy néprajzos, történész, földrajztudós, agronómus,

[61] Gulyás József, Kántor Mihály és Ablonczy László, Bp. 1933.
[62] Barna János, Bp. 1931.
[63] Csíkvári Antal szerk.: Zemplén vármegye (Vármegyei szociográfiák XI.) Bp. 1940.

muzeológus, tanár, akik „ráéreztek" a Hegyalja geológiai, zoológiai, botanikai és meteorológiai különösségére. A hobbijukhoz társított történelmi érdeklődésük és tapasztalati kultúrájuk révén „megfejtették" a régen híre borféleségek titkait, és mellőzve a modern kémiai laboratóriumok eszköztárát és a szerencsi cukorgyár „napfénytermelő csalafintaságát," valódi tokaji bort szűrtek, ittak, kóstoltattak barátaikkal, és ajándékoztak feletteseiknek, szeretteiknek, és a velük jót elkövetőknek. A régió esztétikai szépségei, hangulati jellemzői, a táj kecse és rejtelme, múltbeli dicsősége és jelenbeli „rokkantsága" nem hagyta nyugodni elméjüket.

Nyugtalanító belső zaklatottságtól ingerelve, egyre hangosabban kifogásolták, hogy a síkvidéki mezőgazdaság modernizációjának a követelményeihez igazodó gépek jelentek meg a szőlőtermelő Tokaj-Hegyalján is. Egyre sűrűbben cikkeztek, nyilatkoztak arról, hogy a mennyiségi szempontú „modernizáció és művelési kultúra nyomán" a valódi hegyaljai bort termő, a tengerszint felett 120 métertől 270 méterig felkapaszkodó emelkedőkről a nagyüzemek a „*traktor járta síkságra száműzték*" –, ahogy Hegyalján az öregedő vincellérek mondogatták: – „*a szoknyaaljba szorították a tőkéket*," s ezek csak fillérekért vesztegethető lőrét, savanyú vinkót, ecetnek való bogyót teremnek. Aszúsodás helyett inkább rothadnak a ködöktől. A behemót gépeket a széles sorközbe beengedő támoszlopos lugasok ontották a fajtiszta hárslevelű és szamorodni fürtöket, de azokat a hegyoldalak 22-24 cukorfoka helyett csak 16-17 cukorfokra érlelték. Aszúsodni is ritkábban és csak keservesen akartak. Ügyesebb gazdák kemencében töppesztették a túlérett fürtöket, amik inkább karamellizálódtak, semmint aszúsodtak. A cukorfokot, az ízlelőbimbókat becsapó édes ízt mértéken felül is pótolták a szerencsi kristály- és porcukor készítmények. Ha valamicske zamatot is kellett kölcsönözni az aszúnak, tonnaszámra vásárolták a szövetkezetek, borgazdaságok a mézet. A jártasabb borkezelők a hársvirágról gyűjtötteket. A gyanús bukéjú aszúbor titkát csak a borászatban szokatlan mikroszkópos vizsgálat leplezte le, a borban úszkáló pollenek kimutatásával.

Bencsik János kutatásszervező tevékenysége

Amikor a kiöregedett szőlősgazdák fiai szomorúan és megvetéssel fordultak el az apjuk által művelni nem bírt magaslati szőlőktől; amikor már alkalmi munkást sem kaptak az extraneusok; amikor a 120 méter fölötti szőlőföldeket birtokba vették az agresszív gyomok; és az NDK-ban, Szovjetunióban megforduló turisták a Magyarországon vásárolhatónál felényi árért szerezték be hazai ajándékozásra a tokaji aszút, és Skandináv félsziget magyar éttermeiben az olcsósága miatt szégyelltek a pincérek a tokaji bort felszolgálni, a társadalom-, a történeti földrajz és történelemtudományok művelői a múlthoz fordultak. Szaporodni kezdtek magánérdeklődésből felvállalt hegyaljai témákat feldolgozó tanulmányok.

A régió múltja és az itt élők életmódja, mentalitása, gazdasági tevékenysége és társadalmi tagozódása iránt korábban is érdeklődő kutatók – Bakos József,[64] N. Kiss István,[65] Makkai László,[66] Pap Miklós,[67] Orosz István,[68] Balassa Iván,[69] Hőgye István,[70] Kardos János,[71] Lázár István,[72] Szabó-Jilek Jenő[73] és mások[74] – mellett a tokaji múzeum történeti néprajzos igazgatója, Bencsik János „*karolta fel a tájegység rendszeres, szervezett és a hegyaljai településekre külön-külön is összpontosító interdiszciplináris kutatását*. A szervező először a Zemplén megyével kapcsolatba került geológusokat, építészeket, közigazgatási szakembereket, művészeket, irodalmárokat, természet- és történetkutatókat, földrajzosokat, botanikusokat, zoológusokat, egyháztörténészeket, tanárokat, meteorológusokat, agrárszakembereket, helytörténészeket szólította meg. Olykor félévenként, máskor sűrűbben egyik hegyaljai településről a másikra „vándorolva" szervezte a régi mezővárosok és falvak múltjával foglalkozó konferenciákat. Ezek jellemzője volt a sokoldalúság. A forrásokban, az emlékezetben, az épületekben, műtárgyakban, egyéb létesítményekben, emberi alkotásokban rejtezkedő múlt iránti érdeklődéshez társította a geológiai, meteorológiai, irodalmi, zenei, népművészeti, nyelvészeti, építészeti, természet- és társadalom-földrajzi kutatások eredményeit. Ezek jellemzőiből állt össze egy-egy hajdani mezőváros vagy falu olykor a honfoglalástól máig formálódó arculata. A kutatói érdeklődés éppúgy, mint a települések lakóinak, vezetőinek fogadókészsége felülmúlta az előzetes várakozásokat.

Kezdetben a régiónak nevet adó Tokaj városába szervezte Bencsik János a *Tokaj és Hegyalja* címen elhíresült konferenciákat. Az 1988. október 20-21-én elhangzott 20 előadást 1989-ben – a tokaji tanács, a tiszaladányi termelőszövetkezet és a tarcali kőbánya anyagi támogatásával – a pácini, a sátoraljaújhelyi, a szerencsi és a tokaji múzeumok baráti köreinek szerény formátumú kiadványa-

[64] Bakos J. 1947., 1957.
[65] N. Kiss I. 1968.
[66] Makkai L. 1954.
[67] Pap M. 1989., 1992.
[68] Lásd a kötetben a róla szóló tanulmányt.
[69] Balassa I. 1991.
[70] Halk szavú, csendesen munkálkodó. Zemplén történelmi értékeinek szelíd mindenese. Életében Kazinczyhoz méltó utód volt a Zemplén vármegyei levéltár élén. Hegyaljáról szóló tanulmányai a függelékben.
[71] Dr. Kardos János: A szőlő- és bortermelés integrációja Tokaj-Hegyalján. (Doktori értekezés, MTA kéziratt ár), 1983.
[72] Kiált Patak vára. (Szépirodalmi Könyvkiadó), Bp. 1980.
[73] Szabó-Jilek Jenő: Nagy hírű boraink (A tokaji borok életútja) Mezőgazdasági Könyvkiadó. Bp. 1977.
[74] Terjedelmi okokból csak azok nevét említjük, akik Tokaj-Hegyalja térségének megválaszolatlan történelmi kérdéseivel foglalkoztak: Árva Ferenc, Bakács István, H. Balázs Éva, ifjú Barta János, Bartha István, Bácskai Vera, Nagy Lajos, Belényessy Mária, Balsai Jolán, Divéky Adorján, Ember Győző, Fodor Jenő, Fónagy Zoltán, Gagyhy Károly, Gecsényi Lajos, Granasztói György, Gyulai Éva, Herczog József, Illésy János, Jármay Edit, Kerekes György, N. Kis István, Komoróczy György, Ladomérszky Pál, Lipóczy Norbert, Makkai László, Maksay Ferenc, Módy György, Németh Gábor, Németh Péter, Olajos Csaba, Oláh József, Páll István, Papp Klára, Petró Csaba, R. Péter Katalin, Rácz István, Solymosi László, Székely György, Takács Imre, Takács Sándor, Takács Péter, Udvari István, Újvári Zoltán, Varga János, Veres László, Wellmann Imre, Zelenák János… A sor 'végtelenül' bővíthető.

ként meg is jelentette. A rendezvénysorozat – az előadók száma is sejteti – nem korlátozódott a történelmi és néprajzi témákra. A Tokaj városát érdeklő és érintő természetföldrajzi, geológiai, had-, társadalom-, etnika-, vallás- és gazdaságtörténeti, címertani, nyelvészeti, építészeti témákat kutatók is szóhoz jutottak.[75] Egy-egy konferenciára 10-15, máskor 20 vagy annál is több előadó jelentkezett a legkülönbözőbb tárgykörű, az adott településről szóló referátummal. A fogadókészséget jelzi, hogy a hegyaljai települések vezetői egyre sürgetőbben igényelték a múltjuk és környezetük a körbejárását, bemutatását. A felkért, később önként jelentkező szakemberekkel „*körbejárta Bencsik János stábja*" Tokaj-Hegyalja fontosabb településeit: *Tokaj, Tarcal, Tállya, Mád, Bodrogkeresztúr, Rátka, Olaszliszka, Erdőbénye, Vámosújfalu, Abaújszántó* voltak a nevezetesebb állomások.[76] Tokajba – központi szerepköre, és a szervező múzeumi intézmény lokalitása miatt – többször is visszatértek az előadók. Az előadások publikussá válása színvonal emelkedéssel járt, és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei múzeumok – Miskolc, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Tokaj, Szerencs – munkatársai mellett egyre sűrűbben szerepeltek a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola földrajz, történelem, irodalom, nyelvész, orosz nyelv- és irodalom és a pedagógiai tanszékek tanárai. Hamarosan csatlakoztak a debreceni – akkor még Kossuth Lajos Tudományegyetem – professzorai és kutatói is.[77]

Monográfiák a hegyaljai mezővárosokról

A települési konferenciák szerteágazó témái egyre határozottabban körvonalazódó vázát rajzolták ki egy-egy település monografikus szintézisének. Több esetben ezt célozta a szervezés is. Így derült fény arra, hogy a hazai polgárosodás 1848 utáni üteme nem gyorsította fel, nem is segítette Tokaj-Hegyalja településeinek urbanizációját. Az 1848-as törvényhozás a szőlődézsmát nem sorolta az úrbéres szolgáltatások közé, ezért azt nem is törölte el. Ez a „*törvényhozási figyelmetlenség*" a szőlőföldek jövedelmének – ha nem is pontosan a 10%-át, de legalább a 7-8%-át – kivonta a termelői szférából. A megtakarítható, felhalmozható – vagy szolid kamatozású kölcsön igénybevételével gyarapítható vagy korszerűsíthető – ültetvények telepítésére, a kiöregedettek megújítására, fajtaszelektálásra, a feldolgozás és tárolás eszközeinek korszerűsítésére fordítható haszon dézsma formájában továbbra is a fiktív „hegytulajdonosokhoz" került. Ez nemcsak azzal járt, hogy a 10-15 kapás – másfél-két hold szőlőt magukénak tudó – szőlőbirtokosok kénytelenek voltak lemondani a jövedelmet szaporító beruházásokról, a szüretet, a szőlőfeldolgozást és tárolást könnyítő gépek, eszközök

[75] Bencsik János – Szappanos Erzsébet szerk.: Tokaj és Hegyalja I. Miskolc, 1989. 246. p.
[76] A konferenciák népszerűségéről árulkodik, hogy 1998-ban már a 19. füzet jelent. Bencsik János szerk.: Tokaj és Hegyalja (Tanulmányok Tokaj-Hegyalja múltjából) XIX. Tarcal, 1998. Ebben közölte a szerkesztő Babócsay Izsák: Fata Tarczaliensia, azaz Tarcal városának főbb változásai (1670-1700) című feljegyzéseit.
[77] A füzetek megjelenési időpontja – anyagi okok miatt – nincs összhangban a konferenciák időrendjével.

beszerzéséről. Ennél is nagyobb kárt okozott, hogy a „*jogi és történelmi igazságtalanság érzete*" rátelepedett a dézsmás szőlők tulajdonosaira. Ez elkedvetlenedést, dacot, lemondást szült, aminek következtében a Hegyalján elszaporodtak a parlagszőlők. Jobb esetben kukoricát, babot, krumplit, a szolgáltatások kényszerétől mentes, de a szőlőnél feltűnően kevesebbet jövedelmező mezőgazdasági javakat termeltek benne. A szőlő pedig – a család szükségleteit kielégítő mértékig – a dézsmától mentes, de a hegyoldalaknál hitványabb bort adó kertekbe szorult.

Az abszolutizmus korának hivatalnokai és rendeletgyártói újabb jövedelmet apasztó fogyasztási adóval is megterhelték a bort. A művelési kedvet ez is forgácsolta. Az 848 után felcseperedett nemzedék csak 1870-es évtized végén, az 1880-as évtizedben száműzte szőlőművelő kedvetlenségét. A parlagok kezdtek eltünedezni. A szőlőt kedvelő és elfogadható minőségű bort termő hegyoldalak, dűlők megteltek tőkékkel. A víg szüreteket és a megélhetés mellett a gyarapodást is ígérő reményeket azonban újra szertefoszlatta az 1880-as évek közepén elvétve, az évtized végén drasztikusan terjedő szőlőpusztulás. A filoxéra az 1890-es évek elejére ellepte a hegyaljai szőlők gyökereit, Fél évtized alatt kipusztította a tőkék mintegy 80 százalékát.[78] Ha tudósoknak, levéltárosoknak lett volna is kedvük Tokaj-Hegyalja történetével foglalkozniuk, fillérek sem akadtak a kutatások finanszírozására. A szellemi potenciált, az emberi, az anyagi erőt, és minden krajcárt a vész elhárítására, az immunis ültetvények telepítésére kellett fordítani. Nem véletlenül ünnepelte olyan szerényen és csendesen, egy vármegyei monográfia költségein túl alig-alig valami kiadást vállalva Zemplén megye a honfoglalás ezredik évfordulóját. Még Szerencsen sem futotta egy, az Anonymus meséjére emlékeztető jelentőségű bronzszoborra.

Se pénz, se kedv nem jutott ekkor még hely-, település- és régiótörténeti kutatásra. Csak Dongó Gyárfás Géza foglalatoskodott a források összegyűjtésével és kiadásával. Az ország daraboló Trianon sem, a földi mennyországot ígérő szovjet gyarmatosítás sem hozta meg a kedvet, és az ösztönzést sem a térség történelmének alaposabb kutatásához. Az államhatalom által finanszírozott intézmények történeti kutatása egyébként is torzó maradt az elmúl félszázadban. Történetírásunk egyéni teljesítmények forgácshalmazából áll. Ilyen okai is voltak annak, hogy egyéni kezdeményezések, gyér helyi finanszírozási keretek között „*vánszorgott előre*" a hajdani hegyaljai mezővárosainak kutatása. A két világháború között megjelent – inkább szociográfiai, egyháztörténeti – Tokajról, Szerencsről, Sárospatakról, Sátoraljaújhelyről és Tállyáról[79] szóló – többségükben amatőr kísérletek után a Bencsik János szervezte konferenciák ébresztettek reményt az összehangolt kutatások megindítása iránt.

Elsőként – had- és közlekedéstörténeti jelentőségénél fogva és, nomen est omen – Tokaj jött szóba. Bencsik János Orosz István professzort hívta segítségül, hogy együtt formálják várostörténeti monográfiává azt a húsz tanulmányt,

[78] Borovszky [1905] Dr. Kossuth János *Szőlőművelés és gyümölcstermelés*
[79] Hézser Emil: *A tállyai ev. reform. egyház története 1540-1900*. Bp. 1900.

ami felkérésük nyomán határidőre elkészült. A kronologikus és tematikai elvet – a tematikai hézagosság miatt nem sikerült követni. Késtek az egyház-, iskola és kultúrtörténeti dolgozatok, amik tematikailag átfogóvá és teljessé tehették volna Tokaj mezőváros történeti monográfiáját. A terjedelmi okokból két kötetbe szerkesztett dolgozatok a szerénységet felvállaló Várostörténeti tanulmányok alcímmel jelentek meg. Tartalmukban ezek is gerincét képezik egy monografikus elvárásnak, de megtörik a történeti időfolyam kronológiai rendje. A szerzők következetlensége miatt itt-ott a tematikai terjedelem is arányt téveszt.[80] A polgármesteri ajánlás és egy rövid természetföldrajzi felvezető kivételével a két kötet tanulmányait történészek, illetve történeti néprajzosok írták. Színvonaluk kiegyensúlyozott, a tudományos igényt mindenben kielégítik. A terjedelmi arányok azonban a szerzők témaszeretetéhez igazodnak. Eredetileg három kötetet megtöltő számú tanulmányra szóltak a megbízások. A dolgozatok elkészülte és a finanszírozási nehézségek miatt azonban az etnográfiai, iskola- és művelődéstörténeti témákat tartalmazó harmadik kötet csak 2002-ben jelenhetett meg. A sorozatnak ezt a kötetét Bencsik János már egyedül szerkesztette.[81]

Formailag, alakilag így tanulmánysorozata tárgyalja Tokaj múltját. A tanulmányok azonban kínálják, hogy egy szintetizáló érzékkel rendelkező történész – némi rákutatással – alkossa meg Tokaj korszerű, az országos történet folyamatával harmonizáló, abban magának helyet követelő monográfiát. Ezt a város múltja és jelene miatt egyformán megérdemelné. Azért is, mert nemzetközi híre, múltbeli szerepe mellett egyetlen a hajdan orosz cárok, francia királyok és római pápák által dicsért borokat termő hegyaljai települések közül, amelyik képes volt régi rangjából és demográfiai jellemzőiből valamicskét átmenteni a mai modern időkre.

Tokaj mellett – kronológiailag előzve azt – a hegyaljai konferenciákat a történeti földrajzi iskolájának kutatóival tematikailag is, a tudományosság színvonalát illetően is rangosító, országosan ismertté emelő Frisnyák Sándor professzor a különös sorsú Rátka községről jelentetett meg történeti monográfiát.[82]

Egyéni kezdeményezésként látott nyomdafestéket 2000-ben Takács László: *Bodrogkisfalud története* című falumonográfiája.

Frisnyák Sándor történeti földrajzi iskolája

Tartalmas felkészülés után az 1980-as évtized végén nyert karakterisztikus arculatot, és szerzett országos hírt dr. Frisnyák Sándor történeti földrajzi iskolája. A történészek és néprajzosok bevonásával szervezett konferenciái Nyíregyházán és Tokaj-Hegyalján új színt adtak a történeti és földrajzi szaktudományok

[80] Bencsik János – Orosz István szerk.: *Tokaj. Várostörténeti tanulmányok*, I-II. Tokaj, 1995. 336 + 258. pp.
[81] Bencsik János szerk.: *Tokaj. Várostörténeti tanulmányok*, III. Tokaj, 2002. 376. p.
[82] Frisnyák Sándor szerk.: *Rátka. Egy német falu Tokaj-Hegyalján*. Rátka, 1991. 183 + 32 kép. (Megjelent németül is: Dr. S. Frisnyák red.: *Rátka. Ein deutsches Dorf in Tokaj-Hegyalja*. Rátka, im Jahre 1991. 180 p.)

kapcsolatának. Fellendítették idehaza a komplex szemléletű és módszerű régiókutatást. Konferencia-sorozata időközben szervesült a Bencsik által elindítottal, s azt kiegészítve adott új arculatot a Hegyalja-kutatásnak. A megújult szemlélet kötetek sorában nyert tudományos publicitást, s ez eredményezte 1994-ben a *Tállya* című falumonográfiát.[83] Tállya életének, környezetének és történeti kutatásának előzménye a Bencsik szervezésében 1993-ban megtartott falutörténeti konferencia volt.[84]

Tállya történetéről szólva, nem hagyhatjuk említetlenül, hogy a hajdan kőfallal kerített kamarai mezőváros a filoxéra vész, majd a trianoni békeszerződés okozta elzártság miatt végzetes hanyatlásnak indult. Kassa, Bártfa, Eperjes és Felső-Zemplén kisvárosai – Királyhelmec, Homonna, Sztropkó, Nagymihály, és mind a Sáros és Szepes megyei települések korcsmái – a hegyaljai borokat cseh sörre, francia, olasz és román borra cserélték. Ennek és a kényszerű politikai elzártságnak a régión belül Tállya volt a legnagyobb vesztese. Olyan mértékben indult hanyatlásnak, hogy a magyar államalapítás ezredik évfordulóján azon jelentéktelen magyar falvak közé sorolták, amelyeknek a hajdani fényesebb múltját felmutatni a *Száz magyar falu könyvesháza* sorozat köteteinek egyikére bízta az emlékezéseket szervező bizottság.[85]

Tokaj-Hegyalja néprajzi, földrajzi, történeti múltjának fürkészése, a publikus források elemzése, a lappangók feltárása, értékelése – bár a kezdeti lendület lanyhult – folyt tovább. Bencsik János, aki Tokajból Tarcalra költözött, kutatói megbízatásokkal, konferenciaszervezéssel azon munkálkodott, hogy a hajdan kamarai mezőváros történeti monográfiáját is életre dajkálja. A tarcali konferenciára készüléssel párhuzamosan Németh Péterrel párban megszerkesztették a kincstári mezőváros múltját bemutató két kötetes történeti monográfiát.[86] A borát és idegenforgalmát szőlészeti központtal, vincellérképző szakközépiskolával, fajta kísérleti állomással is hírlelő Tarcalon Bencsiket tudósi nyugtalansága, múltfeltáró szorgalma, és a befogadó település iránti hálája arra késztette, hogy 1998-ban kiadja a hajdani kamarai mezőváros történetét tárgyazó konferencián elhangzott előadásokat.[87]

A Bencsik szervezte konferenciák történelmi előadásainak jellemzője, ami részben a Frisnyák történeti földrajzi iskolájához társult történészekre is áthagyományozódott, hogy legintenzívebben a 16. századtól a 19. század elejéig terjedő korszak gazdasági és társadalmi viszonyait elemzik. Ezen belül is a szőlőműveléssel összefüggő tulajdonviszonyokat, termelési struktúrákat, borkészítési módszereket, és az ezzel szorosan összefüggő rendi társadalmi tagozódást vizsgálják. Elsődlegesen a mezővárosokra összpontosítják figyelmüket, és

[83] Takács Péter: *Tállya története*. In.: Frisnyák Sándor szerk.: *Tállya*. Tállya, 1984. 85-173.
[84] Bencsik János – Bényei Gáborné szerk.: *Tokaj és Hegyalja* VIII. Tállya, 1993. 11-25.
[85] Takács Péter: *Tállya*. (Száza magyar falu könyvesháza.) Hely és év nélkül [Bp. 2001.] 211. p.
[86] Németh Péter szerk.: *Tarcal* I. *Tarcal mezőváros története a honfoglalástól 1849-ig*. Tarcal, 1996.; Bencsik János szerk.: *Tarcal története* II. *Egy polgárosodó hegyaljai mezőváros* (1740-1960). Tarcal, 1996.
[87] Bencsik János szerk.: *Tokaj és Hegyalja* XIX. Tanulmányok Tokaj-Hegyalja múltjából. Tarcal 1998.

mellőzik a „*feudálisabb struktúrájú bortermelő falvakat*." A filoxéra okozta károsodásoktól eltekintve, kevésbé foglalkoztatja őket a polgárosodás folyamata és ellentmondáshalmaza. Kidolgozatlan a szőlődézsma megváltásának szerteágazó témaköre, és az ezzel összefüggő társadalmi viselkedés és közéleti küzdelem. A regionális árucsere, a napszámos vándorlás, az egyes tájkörzetek egymásra utaltsága már felkeltette az érdeklődést. Elvétve születtek fejezetek, bekezdések a népesség számához viszonyítottan kevés igásállatot tartó szőlőművelők fuvarigényének, a szállítási szükségleteknek a kielégítéséről is. Feltáratlan még a szőlőművelés és borforgalmazás megkívánta kézműipari mesterségek helyzete, az iparosok életmódja, vagyoni helyzete, társadalmi státusza is. Legkevésbé kutatott azonban a nagy kereskedelmi forgalmú, kézimunka igényű mezővárosok fénykorának felmutatása mellett az árnyékukban meghúzódó falva története. Rátka monográfiája mellett Takács László Bodrogkisfaludról szóló monográfiája és Bencsik János Ondnak Szerencse olvadásáról készült munkája[88] képviseli Tokaj-Hegyalja múltjában a falvakat. E téren van még kutatnivalója történészeinknek, annak ellenére, hogy ifjú Barta János rangos szintetizáló monográfiájában[89] a 18. század második felére vonatkozóan ezt a feladatot Zemplén megye egészére mintaszerűen elvégezte.

Sárospatak és Sátoraljaújhely történetének kutatása

Regionálisan mindkét város a klasszikus Tokaj-Hegyalján belül foglal helyet. Lakói mindkettőnek jelentős területen termeltek és termelnek szőlőt ma is. Meglehetős számú pincében érlelték és érlelik a borokat. Azoknak az íze, zamata, bukéja, sav, illat- és ásványanyag tartalma, mustjuknak a cukor, boruknak a szeszfoka sem maradt alatta soha a tokaji borokénak. A hagyomány, a köznapi elme és a szóbeszéd mégis szívesebben emlegeti őket – Tokaj-Hegyaljához tartozásuktól függetlenül – a szőlőtermeléstől független érdemeik miatt. A helytörténészek is csak ritkán faggatják a szőlőtermelésüket és borkereskedelmüket. Ennek az az oka, hogy mindkét település jelentősége túlnőtt Tokaj-Hegyalján. Elég két-három nevet említeni, hogy megértsük, miért másak, többek Patak és Újhely Tokaj-Hegyalja bortermelésről elhíresült településeinél. Időrendben: Kazinczy Ferenc (1759-1831), Kövy Sándor (1763-1829), Kossuth Lajos (1802-1894). Mellettük olyan személyiségekről és hozzájuk fűződő történelmi tényekről is csak elvétve suttognak a történészek, mint Szirmay Antal, Lónyay Gábor, Andrássy György vagy Balásházy János.

Politikatörténeti okokon túl a finom árnyalás oka lehet az is, hogy mindkét városnak a „főbort" termő településekhez, és saját lakosságszámukhoz viszonyítva is feltűnően nagy határa van. Azokban jelentős kiterjedésű szántót is usuáltak a lakosok.

[88] Bencsik J. 1984.
[89] Ifj. Barta J. 2009.

A harmadik ok, amiért külső [extráneus] történészek közül kevesebben foglalkoznak e két város múltjával, hogy a muzeológusaik, levéltárosaik elvégzik a feladatot. Hagyományként öröklődött ez így. A 19. századból. 1895-től Dongó Gyárfás Géza levéltáros – az Adalékok… szerkesztője – a legtermészetesebb módon preferálta a megyeszékhely múltjáról informáló források publikálását. Ezzel párhuzamosan 1890 és 1911 között Váczy János Kazinczy levelezéséből megjelentetett 21 kötetet. Az „*episztolák nyilvánosságra kerülése*" és az '*Adalékok*'-ban publikált források az átlagost messze meghaladó információ áradattal népszerűsítették és népszerűsítik ma is Sátoraljaújhely város múltját a korabeli és a ma élő érdeklődők körében. Ezt egészítette ki Dongó Gyárfás Gézának az AZT sorozatos közlésében publikált *Sátoraljaújhely története című munkája*. Számos – az újhelyi múzeum és levéltár munkatársai által publikált – tanulmányok mellett[90] a város önkormányzata Csorba Csaba új monográfiáját harangozta be. Bár 1986-ban már megjelent, a város 725 éves történetéről szóló mű,[91] és Kováts Dániel szerkesztésében a *Sátoraljaújhely lexikona*[92] című szócikk és bibliográfiai összeállítás. Végül 2011-ben nyomdafestéket látott Csorba Csaba monográfiája is.[93]

A Felső-Tisza-vidék vármegyéi számára református parókusokat, rektorokat, segédtanítókat és jogászokat képező teológiai és jogi akadémiája emelte Sárospatakot a főként szőlőművelő őstermelőknek, zselléreknek, napszámosoknak, kádároknak, bognároknak, kovácsoknak, szabóknak és csizmadiáknak otthont és megélhetést biztosító kamarai és földesúri mezővárosok fölé. Pataknak végtelenül tágas – az állattenyésztésnek és a szántóvető foglalkozásnak is bőséges teret biztosító – határa eléggé karakterisztikusan különbözött a szőlőtermelő falvak és mezővárosok többnyire szoros határaitól. Lakossága is mobilabb volt a megmerevedett gazdálkodási és társadalmi tagozódásától, szokásoktól sokkal nehezebben elmozdítható mezővárosi struktúrájától. Arról már szólni sem igen szükséges, hogy Patak vezető egyházi értelmisége nagyhírű protestáns egyetemekkel, akadémiákkal tartotta a kapcsolatot, és értékrendjét – mint a honorációri szolidaritást is – a református parókiákon, megyei törvényszékeken, sedriákon és úriszékeken keresztül több vármegyébe kisugározta. Szellemisége és műveltségének, eszményeinek mindenkori minősége papjai, tanítói, ügyvédei és jegyzői ideálképein és értékrendjén keresztül ott lebegett Tokaj-Hegyalja régióinak települései fölött is. Ez a szellemiség és műveltségi jelleg nehezen engedte, hogy Patakot besorolja az elme a mecenzéfi kapákat, kétágú rögforgatókat, metszőkéseket szorongató markú kisnemesi és paraszti világba. Patak múltjának kutatása is hosszú évszázadokon át a városi elit értelmiség, a teológiai és jogi

[90] Lásd: *Széphalom*, a Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve helytörténeti tanulmányait.
[91] Fehér József, Dr. Csorba Csaba, Dr. Kováts Dániel, Dr. Hőgye István: *Sátoraljaújhely. A 725 éves város*, Sátoraljaújhely 1986.
[92] Dr. Kováts D. 2001.
[93] Csorba Cs.: *Sátoraljaújhely városkönyve*. (750 évkrónikája.) Sátoraljaújhely, 2011.

szakmát képviselők, illetve a társadalmi presztízsben egy fokkal föléjük emelkedő akadémiai professzorok elkülönült terrénuma volt. A polgárosult és erősen szekularizálódott világban ezt a feladatot ma már a református teológia könyvtárának és levéltárának dolgozói megosztják a sárospataki Rákóczi Múzeum alkalmazottaival. Ez utóbbi intézmény muzeológus kutatói – bár a Nemzeti Múzeum fiókintézményeként működnek – maradandó szellemi teljesítménnyel gazdagítják a magyar történetírást, azon belül Tokaj-Hegyalja történetének feltárását is.[94] Legújabban Détshy Mihály várkutatásai,[95] Bakos Józsefnek a bortermelés kultúrájáról[96] írt dolgozatai, Tardy Lajos tanulmánya,[97] a történelmi évfordulók alkalmával szervezett konferenciák,[98] Szathmáry Lajos Kossuth-gyűjteménye,[99] a hegyaljai felkelés történetének feldolgozása,[100] a Lorántffy Album és Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszonyról készült összeállítás,[101] a 800 éves Patak történetének néhány mozaikját megelevenítő városmonográfia,[102] mind-mind azt bizonyítják, hogy a pataki muzeológusok figyelmét sem kerüli el Tokaj-Hegyalja történelmi múltja.

Tokaj-Hegyalja kutatásának szerencsi műhelye

A jövő formálását megkönnyítő szembenézés a múlttal, jellemzője Zemplén megye értelmiségének. Az önmegvalósítás vágyán és a jövő nemzedékekbe vetett bizalmon túl, alighanem ez a motívum sarkallta Frisnyák Sándor professzort és Gál András gimnáziumi főigazgatót, amikor a szovjet uralom mennyiségi szemléletű ázsiai termelési módhoz közelítő módszerével perelve, Tokaj-Hegyalja gazdasági aranykorát szerették volna megismertetni a ma élő emberekkel. A geológiai csillagidővel mérők módszereit párosítják ők az évmilliós léptékeket használó evolúciós távlatokkal. Ezt aztán megkoronázzák a történeti földrajz és a história emberi cselekvéseket és tapasztalatokat generációs távlatokban hasznosító mértékével. Így sejlett fel – Tokaj-Hegyalja természeti, történelmi és társadalmi viszonyait elemezve –, hogy ha a felhalmozott emberi tapasztalatok és célirányos cselekvések között ideológiai, uralmi, politikai vagy hatalmi okokból megbomlik az összhang, tévútra siklanak az emberi életek éppúgy, mint a hatalmi törekvések és a gazdasági folyamatok. Ennek pedig a következménye – konkrétan Tokaj-Hegyalja régiójában, azon belül Szerencsen is – az lesz, hogy a fürtöket 20-24 mustfokra érlelő, a mikrokörnyezeti adottsá-

[94] Lásd: Bakos J. 1947 és 1959.; Janó Á. 1987.; Dr. Kováts D. 2001.
[95] A Détshy M. 1989.; 1996.; 2002.
[96] Dr. Bakos József: *Tokajhegyalja* [sic!] *és bortermelése*. 4-7. sz. 1957.
[97] Tardy Lajos: *A tokaji Borvásárló Bizottság története* (1773-1789). 23-25. sz. 1963.
[98] *Rákóczi évfordulók*. (Történelmi tanulmányok) 29. sz. 1993.
[99] *Szathmáry Lajos Kossuth Gyűjteménye*. 34. sz. 1998.
[100] *Hegyaljai felkelés 1697*. 36. sz. 2000.
[101] *Lorántffy Album*. 39. sz. 2000.; *Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna* I-II. 40-41. sz. 2000.
[102] Tamási Edit szerk.: *A 800 éves város, Patak*. 47. sz. 2004.

gok között aszú szemekkel dúsított szőlőtőkék helyett siskanádat és agresszív gyomokat nevelnek a délre hajló domboldalak. Az itt élő embereknek pedig a pénzzel tömött bukszák helyett meg kell elégedniük a tenyerükbe gyéren hullatott krajcárokkal.

Gál András is, Frisnyák Sándor is, a megszólításukra hozzájuk társulók, a szándékuk lényegét megsejtők is tudják, hogy nem a puszta nosztalgia, nem az aranyszállal átszőtt venyige és az aranyrögöt érlelő szőlőszem természetellenes csodája irányítja Szerencs gimnáziumába az előadókat. Akik itt megszólaltak, előadásukat tanulmánnyá formálták, valamennyien tudták, legalábbis sejtették, hogy itt a muzsika arról szólt, hogy akarjuk-e, tudjuk-e, merjük-e visszavarázsolni Tokaj-Hegyalja aranykorát.

Ebben a szellemi küzdelemben lehetetlen eldönteni, hogy a földrajzosoknak, a biológusoknak, a néprajzosoknak, a történészeknek, az egyház- és iskolatörténészeknek van-e jelentősebb szerepe. Az évek során egy dolog vált bizonyossá: az ember és környezete vizsgálatának bármelyik szegmenséről lemondunk, megcsonkítjuk, összetörjük, lomtárba dobjuk az itt tanuló, embersorsra készülő kamaszok jövőjét. Mert értük történt, történik itt minden.

A mostaninál egy sokkal emberibb jövő lehetőségét Tokaj-Hegyalja évmilliók óta kiforrott geológiai, természet- és gazdaságföldrajzi adottságaiból, klimatikus jellemzőiből, mikroregionális sajátosságaiból kell kibontania. Ebben nyújthat felbecsülhetetlen értékű segítséget és ösztönzést a kimeríthetetlenül pompázatos történeti földrajz, a spontán emberi tevékenységet elemző néprajz és az emberi lét szerteágazó folyamatát és variánsait szintetizáló történelem.

Jelképként, üzenetként, a jövőt direktben is formáló históriai cselekvésként is felbecsülhetetlen jelentőségű, hogy akarva, tudatosan vagy véletlenül, éppen egy középiskolának az aulájában találtak egymásra a legkülönbözőbb szaktudományok munkásai. Felbecsülhetetlen jelentőségű ennek a lokalitásnak az üzenete. Sárospatak reformáció kori szerepvállalásához, vagy a nagykőrösi gimnázium Arany Jánosnak katedrát biztosító korszakához hasonlítható csak.

Egyszer megírja majd az emberi szándékokat és a memoárokat faggató történetírás, hogy miként találtak egymásra a Frisnyák Sándort mesterüknek valló történeti földrajzi iskola kutatói és Gál András, a szerencsi Bocskai István Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola főigazgatója. Most elégedjünk meg annak regisztrálásával, hogy a találkozást követő együttműködés eredményeként összekovácsolódott egy olyan kutatógárda, amelynek tagjai az egy-egy szakma diszciplináris zártságába temetkezés helyett utat nyitottak a szintetizáló tudományos látásmód felé. Interdiszciplináris szemlélettel közeledtek a jelen és múltbeli valósághoz, s a jövőbe kívánják átmenteni mindazt, amit e régió lakosai történeti ittlétük során megvalósítottak, és hasznukra vált. A Szerencsre szervezett regionális konferenciák résztvevői ma már el sem tudnák képzelni, hogy a jelennek és jövőnek tanulsággal szolgáló múltbeli rejtelmeket szondázva, egysíkú szakmai ketrecbe szorítsák gondolataikat. A geológia, a természet-,

gazdaság-, közlekedés- és társadalomföldrajz, a meteorológia, a nyelvészet, a néprajz, a had-, gazdaság-, közigazgatás- és társadalomtörténet, a vallás-, iskola- és egyháztörténet, az építészet- és a technikatörténet együtt képesek csak élővé, elevenné, cselekvővé varázsolni a múltbeli idők kudarcaival is küzdő, sikereinek is örvendező embert. Ennek a komplex látásmódnak a hatása csábítja immár lassan másfél évtizede kutatók raját Szerencsre. Ennek a látásmódnak a varázsa terjedt át a gimnázium tanáraira is. Ez emelte az ország legrangosabb oktatási intézményei mellé a szerencsi Bocskai István Gimnáziumot és Közgazdasági Szakközépiskolát.

Előadást tartani, tanulmányokat írni, tanulmánykötetet szerkeszteni, monográfiákat kiadni, akadémikusokkal vitatkozni Tokaj-Hegyalja természeti viszonyairól, meteorológiai jellemzőiről, természet-, gazdaság- és településföldrajzi jellemzőiről, a hegyaljai népmozgalmakról, a Rákóczi család itteni birtokairól, Bocskai Habsburgok elleni harcairól, a hajdúk lázadásáról, az erdélyi fejedelmek hadainak a harmincéves háborúba vonulásáról gondolatokat cserélni, a Szerencsen tanárkodó kollegáknak olyan természetes dolog, mint a napsugárnak a szőlőfürtöket érlelni.

Mint májusi eső után ligetes tölgyerdőben a gomba, úgy szaporodnak az itt tanító tanárok cikkei, tanulmányai, elemzései Tokaj-Hegyaljáról, Szerencs iskolakultúrájáról, a környezetvédelemről, a tartalmas és élményekben gazdag turizmus jellemzőiről, a város múltjáról… Mint a növekvő tölgyek törzse és lombja, úgy erősödik és terebélyesedik a tudományos minősítést szerzett, vagy annak megszerzését maga elé célul tűző, a felsőoktatási intézményekbe előadóként meghívott tanárok száma és tudása. Ha a pesszimisták, gáncsoskodók számára nem több, de ennyi hozadéka mindenképpen van annak az immár másfél évtizede működő tudományos műhelynek, ami a szerencsi gimnáziumban vert gyökeret Frisnyák Sándor és Gál András szerencsés találkozása révén.

Az előadások és viták során érlelődő tanulmánykötetek sora bizonyítja, hogy az itt konferenciázó tudósok minden korábbi elődjüknél mélyebben, tüzetesebben és összetettebben elemzik Tokaj-Hegyalja múltját, a hajdani Magyarország más gazdasági, politikai, társadalomszerveződési régióival való összevetését. Ennek Szerencs és gimnáziumának népszerűsítésén, rangjának emelkedésén túl, egyéb hozadéka is van.

A „*dicső, a fényes múlt, az aranykor*” boncolgatása nem nosztalgiázás. Tudományos megközelítése és írásba foglalt elemzése annak a több száz éves tapasztalati kultúrának, amit nemzedékek sora halmozott fel, mióta az államalapítást követően – lehet, hogy egy hittérítő misszionárius, talán egy bencés, egy piarista vagy pálos szerzetes javaslatára és közreműködésével – elplántálták Tokaj-Hegyalján az első szőlőtőkét, és búzavetés alá szántották az arra alkalmasnak vélt földdarabot. Lehet, hogy emberi táplálkozás céljából, az elbúsult kedélyt kumisz helyett vidámító szeszélyből. Első mozdulatként talán inkább azért, hogy a keresztény hitre tér nomádok, erdei vadászok, a Bodrogban

halászók, a gyűjtögetők, zsákmányolók, a harcokból megtérők, és az örökkévalóságba távozni kényszerülők magukhoz vehessék a halandók bűneit megbocsátó szentséget, ahogy Krisztus oktatgatta tanítványait az utolsó vacsorán.

Bárhogy volt, és bármiért történt, a Szerencsen időről időre összegyűlő, konferenciázó, tanulmányokat író, köteteket szerkesztő földrajzosok, történészek, néprajzosok, egyéb rendű és rangú szakemberek – saját hírnevük keresésén túl – Tokaj-Hegyalja lakóinak, Szerencs város polgárainak óhajtottak, óhajtanak szolgálni. Nincs megbízatásom a történelemmel rokon tudományokat művelők nevében szólni, de a társadalom-, település-, a közigazgatás-, a közoktatás-, a gazdaság- és helytörténettel, régiótörténettel és a magyarországi parasztság múltbeli sorsával foglalkozók nevében elmondhatom: *Ez jó mulatság, férfimunka*! Nem fogja ezt cáfolni Orosz István akadémikus sem, mint ahogyan ifjú Barta János professzor, Bencsik János történeti néprajzos, Csorba Csaba levéltáros történész, Kovács Zoltán demográfus, V. Molnár László nyelvész, Sallai József, Vitányi Béla, Zelenák István tanár urak, Détshy Mihály, Fehér József, Gyulai Éva, Kováts Dániel, Révész László, Tamás Edit, Ulrich Attila, Veres László muzeológusok sem. Hitem szerint Frank Strzyzewski lengyel történész sem. Senki azok közül, akik rendszeres előadói voltak a konferenciáknak, és előadásaikat dolgozattá formálták, hogy megszülethessenek azok a tanulmánykötetek,[103] amelyek megteremtették az alapját annak, hogy a mostanra harmincra szaporodott hegyaljai települések új szemléletű, spekulációtól és hamisítástól mentes monográfiáját hozzáértő történész bármikor megalkothassa. A falu- és mezőváros-monográfiák mellett ezeknek az előadásoknak a nyomán készült tanulmányok megvetették az alapját annak is, hogy a 2012-ben *történeti tájjá* nyilvánított *Tokaj-Hegyalja* régió komplex monográfiája elkészülhessen.

Dr. Takács Péter

[103] Frisnyák Sándor szerk.: *Rátka* Egy német falu Tokaj-Hegyalján. Rátka, 1991.; Bencsik János - Orosz István szerk.: *Tokaj Várostörténeti tanulmányok* I-II. Tokaj. 1995.; Takács Péter: *Tállya* Száz magyar falu könyvesháza. H. n. é. n. [2001.]; Bencsik János szerk.: *Tokaj Várostörténeti tanulmányok* III. Tokaj. 2002.; Ulrich Attila: *A tokaji uradalom gazdálkodása a XVII. század második felétől a napóleoni háborúk koráig*. Bencsik J. szerk.: Tokaj Várostörténeti tanulmányok IV. Tokaj, 2003.; Tamás Edit szerk.: *A 800 éves város, Patak*. Sárospatak, 2004.; Dr. Frisnyák Sándor – Dr. Gál András szerk.: *Szerencs monográfiája*. Szerencs, 2005.; Ifj. Barta János: „*Ha Zemplin vármegyét az útas visgálja…*" Debrecen, 2009.; Dr. Frisnyák Sándor – Dr. Gál András szerk.: *Tokaj-hegyaljai borvidék* Hazánk első történeti tája. Tanulmánygyűjtemény, Nyíregyháza-Szerencs, 2012.

Függelék

Áttekintő bibliográfia

ABAÚJ (1910): *Történeti Közlemények Abaúj vármegye múltjából*. I.

ANGYAL B. (1955): *Szerencsi járás monográfiája*. Szerencs

ANGYAL D. (1896): *Történeti irodalmunk a XVIII. század elején*. In.: Beöthy Zs. szerk.: Képes magyar irodalomtörténet. DVD.

AZT. I.-XXVI: Dongó Gyárfás G. szerk.: *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez,* 1895-1928.

BABOCSAY I. (1815): *Fata Tarczaliensia*. *Tarcal városának főbb változásai 1670-1700*. Kiadta Rumy Károly György. Monumenta Hungarica I. Pest.; Újabban: Bencsik J. szerk.: *Babocsay Izsák könyve*. Tokaj és Hegyalja. XIX. Tarcal, 1998.

BAKOS J. (1957): *Tokaj-Hegyalja és bortermelése hely- és néprajzi irodalma*. Sárospatak

BAKOS J. (1947): *Hegyalja és Hegyköz táj- és néprajzi irodalma*. 1. Sárospatak

BAKOS J. (1959): *Hegyalja és Hegyköz táj- és néprajzi irodalma*. 2. Sárospatak

BAKOS J. (1959/a): *A tokaj-hegyaljai régi szőlőművelés szókincse*. Eger

BAKÁCS I. – JÁRMAY E. (1930): *A regéci uradalom gazdálkodása a XVIII. században*. Hn.

BALASSA I. (1982): *Adatok a zsidók szerepéhez Tokaj-Hegyalja vidékének szőlőművelésében és borkereskedelmében* (1791-1841.) In: Évkönyv, 1981/82. Bp.

BALASSA I. (1991): *Tokaj-Hegyalja szőlője és bora*. Tokaj, 751 p.

BARNA J. – DARVAS L. (1931): *Szerencs*. Barna J. szerk.: Szerencs és vidéke. Magyar városok monográfiája IX. Bp. 1931.

BARSI J. (1998): M*agyarország történeti helységnévtára. Zemplén megye* (1773-1808) I.

BARTA J. IFJ. (2009): „*Ha Zemplin vármegyét az útas visgálja*…" Debrecen

BÁCSKAI V. (1964): *Mezőgazdasági árutermelés és árucsere a mezővárosokban* a XV. században. Agrártörténeti Szemle, 1-2. sz.

BÁCSKAI V. (1965): *Magyar mezővárosok a XV. században*, Budapest

BÁCSKAI V. (1964): *Mezőgazdasági árutermelés és árucsere a mezővárosokban a 15. században*. ASZ. 6. 1-35.

BÁCSKAI V. (1965): *Magyar mezővárosok a XV. században*. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 37.) Bp.

BÁCSKAI V. (1971): *A mezővárosi önkormányzat a 15. században és a 16. század elején*. In: Bónis Gy. – Degré A. szerk.: Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Bp. 9-34.

BÁCSKAI V. – NAGY L. (1984): *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Bp. 402.

BÁCSKAI V. (2002): *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Bp. 172. p.

BÁNDI ZS. (1985): *Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei* (regeszták). Borsodi Levéltári Évkönyv 5. 557-725.

BÁRCZI G. (1929): *Tállya*, Magyar Nyelv 25. évf. 263-266.

BÁRCZI G. (1937): *A középkori vallon-magyar érintkezésekhez*. Sz. 71. 399-416.

BELÉNYESSY M. (1955): *Szőlő- és gyümölcstermelésünk a XIV. században*. Néprajzi Értesítő 37. 11-30.

BELUSZKY P. (1964): *Adatok Szerencs vonzásterületéhez*. In.: Peja Gy. – Frisnyák S. szerk.: Bordosi Földrajzi Évkönyv V. 43-54. Miskolc, 43-54.

BELUSZKY P. (1999): *Magyarország településföldrajza*. Dialóg Campus. Bp.-Pécs 684.
BENCSIK J. (1995): Bencsik J. – Várhelyi Gy. szerk.: *Adatok Szerencs és a Dél-Zemplén történetéhez* I. Szerencs, 1995. 135.
BENCSIK J. (1984): *Szerencs és Ond története*. Szerencs 59. p
BENCSIK J. – VIGA GY. (1988): *A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza* Az 1987. október 19-én Mádon rendezett tájkonferencia anyaga. Miskolc
BENCSIK J. – BÉNYEI G.-NÉ szerk. (1993): *Tokaj és Hegyalja* VIII. *Tállyai tanácskozás előadásai*. Tállya
BENCSIK J. – ANTAL G. (1997): *Tokaj és Hegyalja XVIII*. Az abaújszántói tanácskozás 1993. szeptember. Tokaj
BENCSIK J. (2002): *Szerencs, a vasútépítés és a nagyipari telepítés hatására átalakult társadalma az 1890-es években*. In.: Frisnyák S. – Gál A. 129-143.
BENCSIK J. (2003): *Kapitalizálódó gazdaság, polgárosodó társadalom.* Tokaj népessége 1869-ben. Miskolc
BENDA K. (1955): *A Bocskai-szabadságharc*. Budapest
BENDA K. szerk. (1983): *Magyarország történeti kronológiája*. 2. kiad. Budapest
BÉKEFI R. (1906): *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*. Budapest
BÉLA KIRÁLY JEGYZŐJE: Anonymus: *Gesta Hungarorum.* Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Fordította és jegyzetekkel ellátta Pais Dezső. A bevezetőt írta, a jegyzeteket kiegészítette és a térképeket tervezte Györffy György Bp. 1975.
BODÓ S. – SZABÓ J. szerk. (1983): *Magyarországi végvárak a XVI-XVII. században*. Bp.
BODÓ S. (1979): *Tokaj-Hegyalja, egy minőségi borvidék körülhatárolása.* Ethnographia (XC.) 480-491.
BORBÉLY A. (1993): *Adatok Tokaj vára helytörténetéhez*. Debreceni Szemle, 384-389.
BOROS L. (1977): *Adatok Tokaj település- és népességföldrajzához*. In. A BGyTKF Tudományos Közleményei 7. Nyíregyháza, 53-72.
BOROS L. (1996): *Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai és jellemzői*. Miskolc-Nyíregyháza 322.
BOROS L. (1997): *Tokaj és környéke* (Földrajzi tanulmányok). Tokaj-Nyíregyháza
BOROVSZKY S. (1905): Zemplén: Borovszky S. szerk.: *Zemplén vármegye és Sátoralja újhely r. t. város*. Bp. é. n.
BULLA B. – MENDÖL T. (1947): *A Kárpát-medence földrajza*. Bp. 611.
CSIKI S.: Tokaj-Hegyalja gasztronómiája
CSATLÓS I.-NÉ (1989): *Abaúj-Torna, Gömör-Kishont és Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1918-ig*. Bp.
CSÁNKI D. (1890-1913): *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* I-III. V. Bp.
CSÍKVÁRI A. (1940): Csíkvári A. szerk.: *Zemplén vármegye*. Vármegyei szociográfiák. Bp.
CSOMA ZS. (1999): *A szőlészeti- borászati szakirodalom kialakulás Magyarországon* (18-19. sz.). Sz. 1999. 1. sz.
CSORBA CS. (1980): *Várak a Hegyalján*. Bp. 1980. 197.
CSORBA CS. (1986): *Sátoraljaújhely város kiváltságlevele* (1261.), Miskolc
CSORBA CS. – FEHÉR J. – HŐGYE I. – KOVÁTS D. (1986): *Sátoraljaújhely 1261-1986.* Sátoraljaújhely

CSORBA CS. (2002): *Az Árpád-kori vármegyéktől Borsod-Abaúj-Zemplén megyéig*. In.: Viga Gy. szerk.: Borsod Abaúj-Zemplén. Megyekönyv. Miskolc. 88-142.
CSORBA CS. (2005): *Szerencs műemlékei*. In. Frisnyák – Gál szerk.: Szerencs monográfiája. 71-154.
DAP I-III. (1975-1978): *MTA művészettörténeti kutatócsoportja*, Gyéressy Béla, Aradi Nóra, Hervay Ferenc: *Documenta Artis Paulinorum*. *A magyar rendtartomány monostorai*, I. A-M. II. N-P., III. T-ZS. Bp.
DANKÓ I. (2002): *A hegyaljai mezővárosok piaci szerepköre a XVIII-XIX. században*. In.: Frsinyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs és környéke, Szerencs – Nyíregyháza. 163-177.
DÁM L. (1981): *Település, lakóház és házberendezés a Zempléni-hegyvidéken*. In.: Szabadfalvi József szerk.: Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. Miskolc. 63-88.
DÁNYI D. – DÁVID Z. (1960): *Az első magyarországi népszámlálás* (1784-1787). Bp.
DEGRÉ A. (1942): *A szomszédok öröklése és a szomszéd elővásárlási jog kialakulása*. In: Eckhart F. – Degré A. szerk.: Emlékkönyv Dr. Viski Illés József tanári működésének negyvenedik évfordulójára. Bp. 122-149.
DELY (1969): Dely Károly szerk.: *Vártúrák kalauza* I. Bp.
DEMKÓ K. (1914): *Felső-magyarországi várak és várbirtokok a XVI. században*. Hadtörténeti Közlemények.
DÉTSHY M. (1969-1970): *A sárospataki r. k. plébániatemplom történetének okleveles adatai*. Műemlékvédelem 6. 89-101.
DÉTSHY M. (1970): *Sárospatak*. Corvina Kiadó
DÉTSHY M. HOMÉ XXV-XXVI.: *Rákóczi Zsigmond szerencsi vár- és templomépítkezésének dokumentumai*. 229-242.
DÉTSHY M. (1994): *Újhely várának története*. Sátoraljaújhely
DÉTSHY M. (1995): *Tokaj várának története*. A Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetei I. In: Bencsik J. – Orosz I. szerk.: *Tokaj. Várostörténeti tanulmányok* II. 5-88.
DÉTSHY M. (1989): *Sárospatak vára és urai 1526-1616*. Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 28. sz.
DÉTSHY M. (1996): *Sárospatak vára a Rákócziak alatt 1616-1710*. Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 30. sz.
DÉTSHY M. (2002): *Sárospatak vára*. Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 43. sz.
DIENES D. szerk. (2001): *Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek 16-17. század*. Osiris, Bp.
DONGÓ GYÁRFÁS G. AZT. (1895-1928): szerk.: *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez*. Sátoraljaújhely, I-XXVI.; Uő.: *Barátszer község pecsétnyomója*. AZT 14. (1908). 284-285.; Uő: „*Sátoralja-újhely Története*"-nek második könyvéből. Árpádkori három királyunk szabadság és birtokadományozó levelei. AZT 15 (1909) 49-67.
DONGÓ GYÁRFÁS G. AZT.: *Szerencs kiváltságlevele*. In: AZT, XXII., XXIV.
ENGEL P. (1977): *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban* (1387-1437) Bp.
ERDEI F. (1979): *A szerencsi vár helyreállítása*. Műemlékvédelem, 1979. 204-215.
ÉGETŐ M. (1980): *Középkori szőlőművelésünk kérdéséhez*. Ethnographia 91. 53-78.
ÉGETŐ M. (2002): *Hegytörvények forrásközléseinek gyűjteménye*. Bp.
FALUSSY J. (1986): *Adalékok Szerencs és környéke gazdasági, társadalmi, kulturális életéhez 1914-ben*. HOMÉ, XXV-XXVI. Mikolc, 403-414.

FARKAS I. (1983): *Adatok a szerencsi „állások" életéhez.* A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 21. Miskolc, 1983. 144-145.
FEHÉR J. – CSORBA CS. – KOVÁTS D. – HŐGYE I. (1996): *Sátoraljaújhely 1261-1996.* Sátoraljaújhely.
FEKETE NAGY A. (1941): *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, IV. Budapest
FEYÉR P. (1981): *A szőlő- és bortermelés Magyarországon* (1848-ig). Bp.
FÉNYES E. (1847): *Magyarország leírása* I-II. Pest
FÉNYES E. (1851): *Magyarország geographiai szótára* I-IV. Pest
FRISNYÁK S. (1990): *A Zempléni-hegység népessége 1784-/87-től 1900-ig*. In. Bencsik J. – Szakál J-né szerk. *Tokaj és Hegyalja* II. k. Miskolc
FRISNYÁK S. (1997): *Tokaj-Hegyalja zsidó népessége* (1840-1941). In.: Bencsik J. – Antal G. szerk.: Tokaj és Hegyalja XVIII. k. Tokaj. 69-84.
FRISNYÁK S. – GÁL A. szerk. (2002): *Szerencs és környéke*. Szerencs-Nyíregyháza
FRISNYÁK S. – GÁL A. (2005): *Szerencs népességföldrajza* (1784/87 – 2001.). In. Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs monográfiája. 175-189.
FRISNYÁK S. – GÁL A. (2005): *Szerencs településföldrajza*. (In.: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: *Szerencs monográfiája*. 235-251.
FÜGEDI E. (1957): *Középkori várostörténetünk statisztikai forrásai*. TStKözl. 1 sz. 43-85., 2-4. sz. 16-75.
FÜGEDI E. (1972): *Mezővárosaink kialakulása a 14. században*. TSZ. 14. 321-342.
FÜGEDI E. (1972): *Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon*. Sz. 106. 69-95.
FÜGEDI E. (1977): *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon*. Értekezések a tört. Tud. Köréből. Új sorozat 82. Bp.
FÜGEDI E. (1981): *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp.
GÁL A. (2002): *A Szerencsi cukorgyár története*. (In.: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs és környéke. Szerencs-Nyíregyháza, 2002. 115-128.
GÁL A. (2003): *A hegyaljai szőlőkultúra történeti vázlata*. In.: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs és a Zempléni-hegység, Szerencs-Nyíregyháza. 155-171.
GÁL A. – NYÍRI T. – VITÁNYI B. szerk. (2004): *Bocskai István Gimnázium 50 éve*. Szerencs, 392.
GECSÉNYI L. (1966): *Bártfa város hegyaljai szőlőgazdálkodása 1458-1563*. AtSz. 8. 470-485.
GECSÉNYI L. (1972): *Városi és polgári szőlőbirtokok és borkereskedelem a Hegyalján a 15-16. század fordulóján*. AtSz. 14. 340-352.
GERVERS-MOLNÁR V. (1969-1970): *A sárospataki r. k. plébániatemplom története az 1964-1965. évek ásatásainak tükrében*. Műemlékvédelem 6. 143-159.
GRANASZTÓI GY. (1980): *A középkori magyar város*. Bp.
GULYÁS L. SZ. (2007): *Hegyaljai mezővárosok középkori oklevelei* (regeszták). Széphalom A KFTÉvk. 17 135-145.
GULYÁS L. SZ. (2008): *Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről*. Sz. 142. 437-462.
GULYÁS L. SZ. Online.: *A hegyaljai mezővárosok oklevélkiadó tevékenysége.* PhD értekezés.
HAJDÚ Z. (1977): *A hegyaljai városi jellegű települések funkcióinak és hierarchikus rendjének vizsgálata, vonzáskörzeteinek elhatárolása*. SGD. 107 p.

HANGAY Z. (1987): *Erdély választott fejedelme Rákóczi Zsigmond*. Bp.
HŐGYE I.: *Hegyaljai szükségpénzek és forgalmuk 1949-ben*. JAM.
HŐGYE I. (1981): *Hegyaljai vásárok, piacok, 1711-1945*. Borsodi Levéltári Évkönyv. IV. Miskolc. 83-99.
HŐGYE I. (1983): *Zemplén vármegyei esküszövegek 1508*. BAZ megyei Levéltári Füzetek 19. Miskolc
HŐGYE I. (1985): *Szőlőművelési munkabérek a Hegyalján*. Miskolc
HŐGYE I. (1986): Marosi E. szerk.: *Zempléni históriák* I-II. Bp-Miskolc
HŐGYE I. (1986): *Szőlőmunkák és munkabérek Hegyalján a XVII-XVIII. században*. Borsodi Levéltár Évkönyve. V. Miskolc. 186-226.
HŐGYE I. – CSORBA CS. – BALSAI J. (1998): *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* (Bibliográfia, dokumentum, adattár) Miskolc
HŐGYE I. (2000): *Puky József Kassán őrzött irathagyatékának BAZ megyei és miskolci vonatkozású darabjai.* In. Dobrossy István szerk. Levéltári Évkönyv X. 31-42. (Benne a bordói és a hegyaljai szüret hangulatának verses összehasonlítása)
ILLÉSY J. (1900): *A kincstár hegyaljai szőlőgazdálkodása a XVII. század második felében*. MGSz. 1-18.
JANÓ Á. (1987): *Sárospatak és vidéke helytörténeti és néprajzi irodalma*. Miskolc
JÁNOS I. (2005): *Szerencs régi irodalmi múltjából*. In.: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs monográfiája. Szerencs, 2005. 221-234.
JÁRÁSI L. – HEGYESSY G. – HÁMORI P. (2001): Kováts D. szerk.: *Sátoraljaújhely lexikona.* Sátoraljaújhely
JOÓ T. (1972): *Adalékok a sátoraljaújhelyi volt pálos-piarista templom, kolostor és berendezései történetéhez.* HOMÉ 11. 145-181.
KALMÁR J. (1968): *Mád, tokaj-hegyaljai község élte a 16-18. században*. Mád falukönyve. H. n. É. n.
KALMÁR J. (1969): *Szőlővásárlás a Tokaj-Hegyalján 1588-ban*. HOMÉ 8. 187-194.
KASSAY J. AZT. 10.: *Szerencs város leírása 1820*.
KÁLNICZKY L. (1982): *Várnagyok és várkapitányok a Hunyadiak korában*. Tudományos Diákköri Füzetek 1982.
KECSKÉS P. (1979): *A Tokaj-hegyaljai mezővárosok építkezése és a XVIII-XIX. századi gazdasági tevékenység, társadalmi rétegeződés összefüggése*. In.: Hofer T. – Kisbán E. – Kaposvári Gy. szerk.: *Paraszti társadalom és műveltség a 18-20. században*. IV. Szolnok. 65-69.
KISBÁN E. (1938-1939): *A magyar pálosrend története*. I-II. Bp.
KISS G. (1984): *Várak, várkastélyok, várhelyek Magyarországon*. Bp.
KISS I. (N.) (1966): *A mezőgazdasági termelő népesség fluktuációja és az extraneus birtoklás Hegyalján a XVI. század második felében.* (In.: Makkai L. szerk.: Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Bp. 19-284.
KISS I. (N.) (1968): *A szőlőművelés terméshozamának alakulása a XVII-XIX. században*. Agt.Sz.
KISS L. (1997): *Földrajzi nevek etimológiai szótára* I-II. Bp.
KMTL (1994): Kristó Gy. főszerk.: *Korai magyar történeti lexikon* (9-14. sz.). Bp.
KOLLEGA TARSOLY I. szerk. (1996-2002): *Magyarország a XX. században.* V. k.
KOMORÓCZY GY. (1944): *Borkivitelünk észak felé*. Fejezetek a magyar kereskedelem történetéből. Kassa

KOSSUTH J. (1905): *Szőlőművelés és gyümölcstermelés*. In.: Borovszky (1905)
KOVÁCS B. (1987): *Az egri egyházmegye története 1596-ig*. (Schematismus archidiocesis Agriensis III.) Eger
KOVÁTS D. szerk. (1986): *Sátoraljaújhely, a 725 éves város*. Sátoraljaújhely
KOVÁTS D. szerk. (2001): *Sátoraljaújhely lexikona* (Félezer szócikk és bibliográfia), Sátoraljaújhely
KOVÁCS J. (1998): *Olaszliszka*. Sárospatak
KÓKAI S. (2005): *Szerencs oktatási-kulturális szerepköre*. (In. Frisnyák S. – Gál A. szerk. Szerencs monográfiája.) Szerencs. 311-336.
KUBINYI A. (1965): *A 15-16. századi magyarországi városi fejlődés néhány kérdéséhez*. Sz. 99. 513-521.
KUBINYI A. (1971): *A középkorvégi magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez*. Településtudományi Közl. 23. 58-78.
KUBINYI A. (1972): *A magyarországi városhálózat 14-15 századi fejlődésének néhány kérdése*. In. Tanulmányok Budapest múltjából. 19. 39-56.
KUBINYI A. (1996): „*A magyar várostörténet első fejezete.*" In: Fazekas Cs. szerk.: Studia Miskolcinensia. 2. Társadalomtörténeti tanulmányok. 36-46.
KUBINYI A. (1999): *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. (METEM Könyvek 22.) Bp.
KUBINYI A. (1999/B): *Nemesi szabadság – jobbágyi szabadság. Falusi önkormányzat a késői középkorban*. In: Klaniczay G. – Nagy B. szerk.: A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Bp. 245-256.
KUBINYI A. (2005): *Városhálózat a késői középkori Kárpát-medencében*. In: Csukovics E. – Lengyel T. szerk.: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13-17. században. (Társ. és Művelődéstört. Tan. 35.) Bp.
KUBINYI A. (2005/A): *Miért lettem a középkor kutatója*? Korall 21-22. 218-244.
LADÁNYI E. (1984): *Középkori elemek továbbélése a 16-17. századi hegyaljai oklevéladásban*. Kállay I. szerk.: Magyar Herold. Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv. 1. k. Bp. 232-237.
LADÁNYI E. (1992): *Az oppidum fogalom használata a középkori Magyarországon. Az oppidumok jogélete*. Levéltári Szemle, 42. 4. sz. 3-12.
LADÁNYI E. (2000): *A „Bodrog-parti Athén" kezdeteiről*. Magyar Könyvszemle. 117. 191-198.
MAGDA P. (1819): *Magyar Országnak és a határ őrző katonaság vidékinek legújabb statisztikai és geographiai leírása*. Pest
MAJOR J. (1964): *A magyar városhálózatról*. Településtudományi Közlemények. 16. 32-65.
MAKKAI L. szerk. (1954): *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai* (1631-1648). Bp.
MAKKAI L. (1957): *A mezővárosi földhasználat kialakulásának kérdései*. (A „telkes" és „kertes" földhasználat a XIII-XV. században.). In: Bodor A. – Cselényi B. – Jancsó E. – Jakó Zs. – Szabó Z. A. szerk.: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 1957. 463-478.
MAKKAI L. (1985): *A Bocskai-felkelés*. In: R. Várkonyi Á. szerk.: Magyarország története 1526-1686. Bp.
MAKSAY F. szerk. (1959): *Urbáriumok XVI-XVII. század*. Bp.
MAKSAY F. (1990): *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén* I-II, Bp.

MAROSI S. – SOMOGYI S. (1990): *Magyarország kistájainak katasztere* I-II. Bp. 1023 p.
MÁLYUSZ E. (1944): *A magyarság és a városi élet a középkorban*. Sz. 78. 36-62.
MÁLYUSZ E. (1953): *A mezővárosi fejlődés* (In.: Székely Gy. szerk.: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században. Bp. 128-191.
MÁLYUSZ E. (1971): *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp.
MARSINA, R. (2005): *A középkori városok jellemzőiről és kategóriáinak megalkotásáról*. In: Csukovics E. – Lengyel T. szerk.: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13-17. században. (Társ. és Művelődéstört. Tan. 35.) Bp. 37-45.
MÉSZÁROS I. (1972): *A Szalkai-kódex és a 15. század végi sárospataki iskola*. Bp.
MOLNÁR L. (1988): *Szerencs, Hegyalja kapuja*.
MÓDY GY. (1992): *A debreceni és a tokaji uradalom* (Régiókutatási kísérlet). Déri Múzeum Évkönyve. Debrecen
NAGY L. (1961): *A Bocskai-szabadságharc katonai története*. Bp.
NÉMETH G. (1990): *Hegyaljai mezővárosok törvényei a XVII-XVIII. századból*, Bp.
NÉMETH G. (1991): *A szokásjog szerepe a hegyaljai mezővárosok életében a 17-18. században*. In.: Bencsik J. – Szakál J.-né szerk.: Tokaj és Hegyalja V. Miskolc.
NOVÁKI GY. (1975): *A magyarországi földvárak az őskortól a középkorig*. Az Építés és Építészettudomány VII. 3-4. 326.
Orosz István Tokaj-Hegyaljáról írott tanulmányait lásd az életútjáról és munkásságáról szóló tanulmányhoz csatol bibliográfiában.
OROSZ I. – PAPP K. szerk. (2009): *Szőlőtermelés és borkereskedelem*. Debrecen, 2009. 384.
OROSZ I. (2012): *Adatok a Tokaj-hegyaljai szőlő és borkultúra történetéhez* In.: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Tokaj-hegyaljai borvidék – Hazánk első történeti tája Nyíregyháza-Szerencs. 71-89.
PAPP K. (1995): *Tokaj birtokosai és birtoklás-története a mohácsi vésztől a Rákóczi szabadságharc bukásáig*. In.: Bencsik J. – Orosz I. szerk.: Tokaj – várostörténeti tanulmányok I. Tokaj. 67-85.
PAP M. (1985): *Debreceni Ember András és Marton János leírásai Tokaj-Hegyaljáról és Zemplén településeiről*. Miskolc
PAP M. (1985): *A tokaji*. Tokaj
PAP M. (1992): *Tokaji tanulmányok*. Tokaj
PARADISUM (2001): Takács I. szerk.: *Paradisum Plantavit*. Pannonhalma
PASZLAVSZKY S. (1897): *Néhány vonás Szerencs várostörténetéből*. AZT. 261-264.
PAULER GY. (1899): *A magyar nemzet története* I-II. Bp.
PÉTER K. (1964): *Szabad és dézsmás szőlők Zemplénben a XVII. század végén*. Agrártörténeti Szemle, 1-2. sz.
RAVASZ J. (1938): *A sárospataki uradalom gazdálkodása a XVIII. század első felében*. Budapest
ROMÁN J. (1966): *Zemplén megye falusi és mezővárosi ipara*. (In.: Makkai L. szerk. Jobbágytelek és parasztság. Bp.
ROMHÁNYI B. (F.) (2007): *Pálosok gazdálkodása a 15-16. században*. Sz. 141. 299-351.
SALÁNKI I. (1989): *A szerencsi cukorgyár száz éve* (1889-1989.) Szerencs
SALÁNKI I. TKM 44.: *Szerencs. Cukormúzeum*. Bp. TKM 44.
SCHRAM F. (1973): *XVI-XVIII. századi földrajzi nevek az Országos Levéltár Urbaria et Concriptiones gyűjteményében*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. 132. sz. Bp.

SCHEIBER S. szerk. (1965): *Magyar-zsidó oklevéltár*. Bp. 242 p.
SERESNÉ SZEGŐFI A. (1983): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye történeti helységnévtára* 1870-1983. Miskolc
SIPOS K. (2000): *Vámosújfalu*. Vámosújfalu
SISKA J. (1992): *Szerencs*. Zempléni Múzeum TKM 440. Budapest
SISKA J. (1995): *A szerencsi vár építéstörténete*. In.: Bencsik J. – Várhelyi Gy. szerk.: *Adatok Szerencs és Dél-Zemplén történetéhez*. Szerencs
SISKA J. (1996): *A szerencsi görög katolikus egyház*. Bencsik J: – Antal G. (szerk.): Tokaj és Hegyalja XVII. Tokaj. 335-247.
SOLYMOSI L. (1996): *A szőlő utáni adózás új rendszere a 13-14. századi Magyarországon*. TSz. 38. 1-43.
SPITZER, S. J. – KOMORÓCZY G. (2003): *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig*. Bp.
STRUM – ALEXA stb. szerk. (2002): *Tokaj a magyar irodalomban*. Miskolc
SÜLI-ZAKAR I. (1980): *Tokaj-Hegyalja és környékének népmozgalma 1787-1970 között*. Borsodi Levéltári Évkönyv III. köt. Miskolc. 35-76.
SÜLI-ZAKAR I. (1982): *A szőlőtermelés és borgazdálkodás gazdasági-társadalmi hatásainak földrajzi vizsgálata Tokaj-Hegyalján*. Borsodi Földrajzi Évkönyv. Miskolc, 102-128.
SÜLI-ZAKAR I. (1987): *A városfejlődés sajátosságai Tokaj-Hegyalján*. Borsodi Sz. XXXII. évf. 3. sz.
SÜLI-ZAKAR I. (2002): *Szerencs és környéke történeti demográfiája*. In.: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs és környéke. Szerencs-Nyíregyháza. 227-260.
SÜLI-ZAKAR I. – CSOMÓS GY. (2005): *Szerencs város térszerkezeti helyzete*. In.: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs monográfiája.. Szerencs. 253-266.
SCHWARTNER M. (1798): *Statistik des Königreichs Ungarn*. Pest, 1798. (Második és harmadik kiadás 1809-1811 és 1815.; Franciául Frankfurt, 1813-1816.)
SZABÓ A. (1986): *Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem* (1544-1609). Kiegészítések egy életrajzhoz. TSz.
SZABÓ I. (1948): *A parasztság társadalmi rétegei a középkor végén*. In: Uő: szerk. Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp.
SZABÓ I. (1963): *Magyarország népessége az 1330-as és az 1956-os évek között*. In: Kovacsics J. szerk.: Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Bp. 63-113.
SZABÓ I. (1969): *A középkori magyar falu*. Bp.
SZABÓ I. (1971): *A falurendszer kialakulása Magyarországon* (10-15. sz.) Bp.
SZABÓ J. – TÖRÖK I. szerk. (1867): *Tokaj-Hegyaljai Album*. Pest
SZALIPSZKI P. 1991.: Szalipszki Péter: *Tokaj-Hegyalja mezővárosainak állapota a mezővárosi jogállás felszámolásakor*. In.: Bencsik J. – Szakál J.-né szerk. Tokaj és Hegyalja V. Miskolc
SZEKFŰ GY. (2002): *A magyar bortermelő lelki alkata* Mundus Kiadó
SZÉKELY GY. (1961): *Vidéki termelőágak és árukereskedelem a XV-XVI. században*. Agrártörténeti Szemle, 3. 309-343.
SZÉKELY I. (1559): *Krónika ez világnak jeles dolgairól*. Krakkó
SZILÁGYI K. közl. (1900): *Egy öröklevél 1612-ből*. AZT 5. 181-183.

SZILÁGYI M. (1995): *Mezővárosi társadalom – paraszti műveltség* (Történeti-néprajzi adatok és elemzési kísérletek). Folklór és etnográfia 87. Debrecen
SZILÁGYI S. főszerk. (1895-1898): *A magyar nemzet története*. Bp.
SZIRMAY, A. (1790): *Representatio Comitatus Zemplén ad suam Maiestatem Sacratissimam de non inducendo in pertractatione Publicorum linquae Germanicae usu*. Dioszeghini
SZIRMAY A. (1797): *Tekintetes nemes Zemplén vármegye fell ült nemesi rendü vitézeinek kiszabott hadi törvényei*. Kassa
SZIRMAY, A. (1798): *Notitia historica, politica, oeconomica montium et locorum viniferorum Comitatus Zempleniensis*. Kassa. [A mű több fejezetét magyar nyelvű fordításban közölte Dongó Gyárfás Géza az AZT különböző évfolyamaiban.]
SZIRMAY, A. (1803): *Notitia topographica comitatus Zempleniensis; edita et indicibus provisa industria Martini Georgii Kovachich. Budae*. (térképpel)
SZIRMAY, A. (1804): *Notitia historica comitatus Zempleniensis. Edita et indicibus provisa industria Martini Georgii Kovachich. Budae*. (rézmetszettel és térképpel)
SZIRMAY A. (1810): *A tokaji vagyis hegyaljai szőlőknek ültetéséről, jó műveléséről*. Pest
SZŰCS J. (1955): *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon*. Bp.
SZŰCS J. (1993): *Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuradalom*. TSz. 35. 1-53.
SZŰCS J. (2002): Az utolsó Árpádok. Bp.
TAGÁNYI K.: *Bártfa város hegyaljai szőlőgazdálkodása* 1458-1563. Quart. Hung. 2342.
TAKÁCS L. (2000): *Bodrogkisfalud története*. Uo.
TAKÁCS P. (2001): *Tállya* (Száz magyar falu) Bp.
TAKÁCS P. (2003): *Szerencs topográfiai jellemzőinek történeti változásai a rendiség korában*. (In.: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs és a Zempléni-hegység, Szerencs-Nyíregyháza. 131-143.
TAKÁCS P. (2005): *Szerencs története*. (In. Frisnyák S. – Gál A. 2005. 71-154.
TAKÁCS P. – UDVARI I. (1989): *Adalékok a 18. századi zempléni vásárok és a vásározó zempléni lakosok történetéhez*. HOMÉ. XXVII., 1989. 359-381.
TAKÁCS P. – UDVARI I. (1998): *Zemplén megyei jobbágyvallomások az úrbérrendezés korából* III. Nyíregyháza
TAMÁS E. (2003): *A Zempléni-hegység etnikai földrajza*. In.: Frisnyák S. – Gál A. szerk. Szerencs és a Zempléni-hegység. Szerencs-Nyíregyháza, 2003. 181-191.
TÓTH K. (2005): *Sátoraljaújhely középkori történetére vonatkozó oklevelek*. A KFTÉvk. 15. 167-172.
TÓTH P. (1990): *Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei* I. 1558-1560. Miskolc
TRÓCSÁNYI ZS. (1979): *Rákóczi Zsigmond* (Egy dinasztia születése). A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1978. Debrecen
UDVARI I. (1988): *Adatok Hegyalja és a zempléni szlovák valamint ruszin falvak kapcsolatainak történetéhez*. In: A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza I. Szerk.: Bencsik J. – Viga Gy. Miskolc. 48-61.
UDVARI I. (1989): *Szepességi falvak kapcsolata Tokaj-Hegyaljával a 18. század végén*. In: Bencsik J. – Szappanos E. szerk.: Tokaj és Hegyalja I. Miskolc, 1989. 102-114.
UDVARI I. (1991): *Tokaj-hegyaljai mezővárosok és falvak*. Molnár András: Tekintetes nemes, nemzetes Zemplén vármegye leírása c. munkájában. In: Tokaj és Hegyalja V. Szerk.: Bencsik J. – Szakál J.-né Miskolc. 59-77.

ULRICH A. (2003): *A tokaji uradalom gazdálkodása a XVII. század második felétől a napóleoni háborúk koráig*. Tokaj
VALTER I. (1975): *Szerencs* In: Várépítészetünk. Szerk.: Gerő L., Bp. 261-267.
VALTER I. (1991): *Mezővárosi kutatások újabb eredményei Észak-Magyarországon.* Dunántúli dolgozatok (c) Történettudományi sorozat 3.) Pécs. 191-209.
VARGA J. (1969): *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556-1767*. Bp.
VARGA G.-NÉ szerk. (1970): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára*. Miskolc. 363 + 674.
VÁLYI A. (1799): *Magyar országnak leírása.* Harmadik kötet. Budán
VEZE A.: *Zemplén megye települései* In.: Borovszky [1905]
VIGA GY. (1990): *Árucsere és migráció Észak-Magyarországon*. Debrecen-Miskolc. 328.
VITÁNYI B. (2005): *Szerencs egészségügye és sportja*. Szántó J. Endre Egyesített Szociális és Egészségügyi Intézet (ESZEI) (In.: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs monográfiája.) Szerencs. 337-362.
WELLMANN I. (1935): *A Rákóczi-birtokok sorsa.* In.: Rákóczi Emlékkönyv, halálának kétszáz éves fordulójára I-II. Bp.
WELLMANN I. (1979): *A magyar mezőgazdaság a XVIII. században*. Bp.
ZELENÁK I. (2003): *Az „ismeretlen" Hegyalja a történeti irodalomban*. In: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: *Szerencs és a Zempléni-hegység*. Szerencs-Nyíregyháza
ZELENÁK I. (2009): *Közvetlen tapasztalatok szerepe az aszúborok készítésében*. In: Frisnyák S. – Gál A. szerk. A Kárpát-medence környezetgazdálkodása. Nyíregyháza-Szerencs
ZEMPLÉNI Z. szerk. (2001): *Jubileumi évkönyv. Az első állami elemi népiskola alapításának 100. évfordulója alkalmából*. Szerencs

Zemplén első történetírója, Szirmay Antal (1747-1812) emlékezetére

„Jaj úgy az emberiségnek, ha történetei a szerint jegyeztetnek fel, mint méltóságos és udvari consiliarius Szirmay Antal úr cselekvék ez írásban! Úgy ennek történetei, a miket olvassuk, nem egyéb mint akart és nem akart hazugságok szövedéke. Kínos kimondanom ezt az felől, aki engemet bizodalmával meg tisztelt, s munkáját velem barátságosan közlötte, de még kínosabb volna elhallgatnom, mert én hazudni nem tudok és nem akarok. Mélt. Szirmay Antal úrnak ingó characterét s felette erős, az az sokat elbírni tudó lelkiismeretét a most élők jól ismerik, azok pedig akik halála után fogják ismerni akarni, képére találnak a tulajdon maga által írott biographiájában. Édes Uram Öcsém, mondá nekem, Pesten sétálván együtt 1793-ban, meum principium fuit semper servare cum fortioribus (az én elvem az, hogy tartsunk mindig az erősebbekkel). ROSSZ! mondám neki; ha valaki az igazság mellett nem akar fogni, fogjon cum infirmioribus, (fogjon a gyengébbek mellett). Úgy nem sokra megyen az ember, felelte Szirmay, s én nem vagyok Krisztus, hogy magamat másért megfeszíttessem. Midőn vele 1810-ben, azután csak hamar, hogy leírnom meg engedte ezt a jacobinusok historiáját, Újhelyben összejöttem, s mondottam, hogy nem hiszem, hogy higgye a mit írtt, azt felelte, hogy igen is nem hiszi, de az nem árt. Ha úgy írtam vólna, úgymond a mint hiszek, bajt csináltam volna magamnak, pedig az nékem a nélkül is elég van, s nem írtam volna semmit, pedig illő, hogy erről valami írattassék. A kinek arra van, megérzi hol kell hinni szavamat, és hol szóllok kénytelenségből. – Én megvallok nem látom szükségét, hogy valaki így írjon.”

Hinné-e valaki közülünk, hogy a fenti kíméletlen jellemzés a mi Szirmay Antalunkról, Zemplén első történetírójáról íródott? Mégpedig nem akárki, sőt a maga korában a legjelentősebb valaki, Kazinczy Ferenc tollával?

E sorok írója bevallja, hogy előadásának bevezetője (részben) szónoki fogás, hogy érdeklődéssel hallgassák, illetve – esetleg – (el)olvassák. Merthogy a jellemrajz minden sora igaz. Úgy hiszem éppen 200 év távlatából, hogy ha Szirmay Antal császári és királyi udvari tanácsos úr hallaná vagy olvasná, kaján vigyorral önmagán egyetértően bólogatna és helyeselne.

Mindezekre még visszatérünk, magyarázattal szolgálunk, de nézzük előbb történetírónk páratlan érdemeit!

Alakja, munkássága a körünkben lévő történész-földrajzos kollégák előtt valamennyire ismert; azok előtt, akik Zemplén történetével bármilyen vonatkozásban is foglalkoztak, kikerülhetetlenül ismertnek kell lennie, hiszen művei elsők és alapművek e táj történetére, földrajzára, településeire vonatkozóan.

Az mindannyiunk előtt köztudott, hogy Sátoraljaújhelyben van az ország egyik legszebb, leggazdagabb anyagú, műemléknek minősített archívuma, az úgynevezett Kazinczy Levéltár. Itt látható Kazinczy íróasztala, karosszéke,

„Kazinczy lova", azaz ama létra, amelynek segítségével a nagy magyar irodalomszervező búvárlásait végezte, a legfelső, legporosabb polcokat is felderítve. – Nos, hadd pontosítsam ezt a bizonyos Kazinczy Levéltár elnevezést. Nem azzal a szándékkal, hogy a magyar nyelv megújítójának érdemeit kisebbítsem – eme babérkoszorú-tépegetési szándék idegen tőlem –, hanem csupán azért, hogy az érdemeket megosszam közötte és Szirmay Antal között.

Ennek a nagyhírű levéltárnak a logikai rendjét Szirmay Antal alakította ki, aki 1777-1785 között vármegyei főjegyző volt és nagy hozzáértéssel végezte munkáját. Történetírói ambíciói voltak, amelyeket be is váltott. Az iratokat négy nagy tárgyi csoportba rendezte, úgymint:

- Juridica (polgári perek),
- Politica (közigazgatási iratok),
- Perceptorália et Commissariatica (pénztári és biztossági iratok),
- Criminalia (büntetőperek).

A levéltár ma is e rendszerben működik, s több mint 200 év múltával is olyan pontossággal, mint egy modern számítógép. A levéltárat ezért a bennfentes kutatók Szirmay-Kazinczy Levéltárnak nevezik, ezt kívánja a történeti hűség és ezzel honorálható a két érdemdús férfiú közül a kevésbé ismertnek az érdeme is. Kazinczy maga így ír a Szirmay által elvégzett levéltári munkáról: *„…Szirmay Antal úrnak atlétai erejét, fáradhatatlanságát s könnyen dolgozását csudálni fogja minden, aki Levelestárunkat megpillantja s elnézi, hogy annak, aki ezt a nagy munkát megtevé, mit kelle csak megolvasnia is. Ha a gondviselés nekünk ezt a szertelen erejű s felvilágosított hűségű férfiat nem adta volna, úgy ez a mi kincsünk zavar volna még ma is. Mi egyéb érdemeinek tisztelete mellett azon bölcsességét és gondját is megismerjük, hogy a Protocollum Köteteibe sok nevezetes Írományokat is beköttete, mert ezek így óva vannak nemcsak az elveszhetés, hanem az elromolhatás szerencsétlenségei ellen is. De még igen számos, igen nagy tekintetű Írásaink vagynak, amik e gondot és a beköttetés csekély költségeit kívánják, s ilyenek kivált azok az Írásaink, melyek a XVII. század történeteire tartoznak... Vagynak ezen felül néhány régibb köteteink, melyek már szakadozni kezdenek, s nem új kötést, hanem csak megigazítást kívánnak."*

Szirmay Antal azonban elsősorban történetíró. Zemplén történetírója. Összefoglaló monográfiákban, többnyire levéltári források alapján írta meg elsőként a vármegye történetét. Mindannyian, akik Zemplén történetével, földrajzával, néprajzával stb. foglalkozunk, adósak vagyunk neki. (Kosztolányi Dezső írta a nyelvújító Kazinczyról: *„Mindenki, aki magyarul ír, adós neki."* Így vagyunk mi helytörténészek a történetíró Szirmay Antallal.)

Nevezetes munkái: *Notitia historica, politica, oeconomica montium et locorum viniferorum comitatus Zempléniensis* (Történeti, politikai, gazdasági jegyzetek Zemplén megye hegyeiről és szőlőtermő helyeiről), Cassoviae, 1798. *Notitia topographica politica comitatus Zempléniensis* (Zemplén megye történeti helyrajza), Budae, 1803. *Notitia historica comitatus Zempléniensis* (Zemplén megye történeti helyrajza), Budae, 1804. Ez utóbbi a legátfogóbb műve, az előző kettőt is magában foglalja, arcképével és azzal a Karacs Ferenc által készített térképmetszettel jelent meg, amelyet ma is használunk.

Megírta Ugocsa vármegye történetét és helyrajzát is (*Notitia politica, historica, topographica comitatus Ugochiensis,* Pestini, 1805.) Hogy miért Ugocsáét, annak az a magyarázata, hogy ő a Szirmayak ugocsai ágából származott, nem az általunk ismertebb és közelebb lévő borsodi ágból. Látványos, vörös rákos címerük többek között a szerencsi vár kapubejáratán szemlélhető míves faragásban.

E munkái meglehetősen nehezen hozzáférhetők. Elsősorban azért, mert latinul íródtak, másodsorban azért, mert magyar fordításuk a 19-20. századforduló táján jelent meg a korabeli folyóiratokban, s ráadásul a fordítások elég sok kívánnivalót hagynak maguk után. Mindezek ellenére azonban igen gyakran használt és kimeríthetetlen források.

Már magyarul jelent meg, két kötetben *Szatmár vármegye fekvése, történetei és polgári ismérete* című munkája Budán, 1809-1810-ben. Megyetörténeteiben annak az országleíró törekvésnek a követője volt, amelyet Bél Mátyás kezdeményezett, s többek között Mocsáry Antal, Magda Pál, Fényes Elek, Palugyay Imre, Hunfalvy János, Pesty Frigyes vittek tovább és teljesítettek ki.

Igen érdemleges könyvet írt a szőlőművelésről: *A tokaji, vagyis hegyallyai szőllőknek ültetéséről, jó míveléséről, a szüretelésről, a bornak tsinálásáról és megtartásáról. A szőllős és boros magyar gazdák számára.* Pest, 1810.

Részt vett a magyar nyelv megújításában is. Összeállította a törvénykezésben és a közigazgatásban használt latin szavak magyarázatát (*Magyarázattya azon szóknak, mellyek a magyarországi polgári s törvényes dolgokban előfordulnak, némely rövidebb formákkal.* Cassaviae, 1806.) Ezzel Pápai Páriz Ferenc író, szótáríró nyomdokain jár.

Zemplén történetével foglalkozó munkái mellett legtöbbet idézett nevezetes műve a latin-magyar keverék nyelvű *Hungaria in Parabolis*, azaz Magyarország példabeszédekben, avagy a magyarok példázatainak és közmondásainak magyarázata. E műve 1804-ben, majd nagy sikerére való tekintettel javított és bővített változatban 1807-ben jelent meg Budán. Szirmay e művében Magyarország fő jellegzetességeit, a magyarság jellemrajzát, a magyar jellemvonásokat kívánta megragadni, nem feltétlenül komoly történeti-filozófiai-gondolati munkában, hanem szórakoztatva, szólások, közmondások, adomák, tréfás történetek segítségével.

Szirmay művei a maga korában igen olvasottak és népszerűek voltak, így elsősorban neki köszönhetjük Tokaj-Hegyalja és a tokaji bor mítoszának megteremtését. Tőle származik például a közkeletűen ismert Tokaj-Hegyalja-körülhatárolás, mely szerint *„incipit in Sátor, definit in Sátor”,* vagyis „az abaújszántói Sátor-heggyel kezdődik és az újhelyi Sátor-heggyel végződik”. Az ő népszerűsítő tevékenységével maradtak fenn és váltak napjainkig közkeletűen használtakká versek, bordalok, mulatóénekek, szólások, melyeket fenti műveiben tett közzé. Álljon itt példaként egy borköszöntő vers, mely néhány évtizeddel ezelőtt még ismert volt, de napjainkra már szinte teljesen feledésbe merült:

A régi magyaroknak borköszöntő szóllások illy szavakkal kezdődött

Kurv’ az annya rossz embernek,
Egy szó úgy mint száz!
Aki minket hátunk megett,
Nem szemben gyaláz.
Ollybá tartom rossz embernek
Reám szóllását,
Mint szemeten gubás ebnek
Az ugatását.
Hát koptassák a nyelvöket
Haszontalanúl,
Engem sem hágy én Istenem
Gyámoltalanúl!

Ökör iszik kelve,
Ember barátságért.
Jó bor e’ gazda,
Jó szőllő hozta,
Az Úr Isten áldja meg,
Aki ezt kapálta,
Aki ezt hozatta,
Aki ezt megissza.
Issza már! issza már!
Kend isz-szamár!

Ez a pohár bujdosik,
Illyen a barátság!
Kézről kézre adatik,
Illyen a barátság!
Nosza pajtás tölts innom,
Illyen a barátság!
Fellyebb töltsed poharom,
Illyen a barátság!
Illyen, illyen, illyen az,
Illyen a barátság!

Egyet tojik a fürjecske,
Rírom, rárom, rárom,
Retyerutya, szénám renden,
Rendem, rendem, rárom,
Sárgarigó, tarka túró,
Rezes kalapácsot,
Bükkfa nadrág, tüdős hurka,
Mámoros kovácsot.
Komámasszony félrecsapta
Paszomántos kontyát,
Cigányasszony ölbe hordja
Sikéttő porontyát.
Fürödjünk meg komámasszony,
Elég nagy a kádja,
Hagyma, rapé, répa, retek
Legyen kamarába.
Jaj be bolond ének, pajtás,
Se füle se farka,
Kinek-kinek tele légyen
Jó borral a marka.
Százesztendős kanverébnek
Hátul van a farka.

Vesszen el a világ, maradjon a szőllő,
Mely kapálás nélkül légyen mindég termő,
Torkainkat nedvesítse,
Az elménket élesítse.
Hajts! hajts!hajts!
Egy itallal fel is hajts!
Nosza pajtás, te is hajts!

Vagyon egy főváros, melynek neve Buda,
Buda mellett egy víz, melynek neve Duna,
A Dunában egy hal, melynek neve harcsa:
Egymás-szeretőket az Úr Isten tartsa!
Éljenek azok,
Akik igazok!
Akik nem azok,
Legyenek gazok!
Adjon Isten minden jót,
Tele légyen mind a pince, mind a bót,
Ne légyen a ruhánkon semmi némü főt,
Szolgáljon a magyarnak oláh és a tót!
Adjon Isten minden jót,
Bort, pecsenyét, olcsó sót,
A lengyelnek sok borsót,
A németnek koporsót.
Adjon Isten egészséget,
Magyarok közt egyességet,
Bort, pecsenyét, békességet,
Szép és jó feleséget. Etc.

Okfejtéseiben így magyarázza néhány hegyaljai település, illetve borfajta eredetét: *„Magyarországon több olasz település is van. Ezek még első királyaink idejében telepedtek be és okleveleinkben mindenféle latin néven szerepelnek. Az 1242-ik esztendőben a tatár veszedelem után IV. Béla király Itáliából szőlőmíveseket hozatott be, kik a tokaji hegyeket itáliai szőlővesszőkkel újra betelepítették. Tőlük kapta nevét a Hegyalján Olasz-liszka mezőváros és Olaszi falu, nemkülönben a híres tokaji szőlőfajta, a Formint, mely azon itáliai Formina vidékéről nyerte nevét, amelyről már Horatius is énekelt a Lib. I. 20. Ódáiban. Hasonlóképp a Rumonya, vagy Romana szőlővessző is. De ma is sokan költöznek ide kereskedés céljából és magyar városokban telepednek meg...”*

Szirmay igen jó humorú ember volt. A Parabolis tele van jobbnál jobb, mulattató történetekkel. A vallásfelekezetek versengéséről például ezt írja: *„A vallás feletti vetélkedés alkalmával valaki így szólt a különböző vallásúak képviselőihez: Ebatták! Én tudnék csinálni szisztémát vallás dolgaiban; legjobb volna: ha minden Jobbágy orosz volna, hogy vele mennyivel többet lehetne elhitetni. Ha minden Katona volna kálvinista, hogy az előre való rendelést (praedestinatiót) erősen hivén, nékimenne vaktában az ellenségnek. Ha minden Prókátor volna lutheranus, hogy mind a két részre hajló lehetne. Ha minden szép Menyecske volna pápista, hivén azt, hogy csak gyónja meg és akármely vétkei megbocsájtatnak. A Király és a Ministerium volna naturalista, hogy mind nevetne benneteket.”*

Szirmay alapvető tétele – a 18. századi magyar nemesi felfogásnak megfelelően – a magyar élet semmi máshoz nem hasonlítható boldogsága, páratlan volta. Munkáját a korban közismert, Losontzi István Hármas kis tükréből szállóigévé vált *Extra Hungariam non est vita; si est vita, non est ita* (Magyarországon kívül nincs élet; ha van élet, az nem élet) megfellebbezhetetlen kijelentés négysoros versben fogalmazott változatával indítja:

Ó! Földi Kánaán! Európa Édene!
Természet tárháza! Mindennek mindene!
Beléd zárattatni kívánatos fogság,
Mert határidon túl nincs igaz boldogság.

A Parabolishoz hasonló másik nagy gyűjtése a *Quadlibet* (Mindenféle), mely „valóságos kincsesbánya" Weöres Sándor szerint, az Országos Széchenyi Könyvtár kézirattárában van, teljes egészében máig kiadatlan.

És most térjünk vissza írásunk bevezetőjére, a dehonesztáló jellemzésre, hogy magyarázattal szolgáljunk, ahogy ígértük.

Szirmay a fentiek mellett, vagy ellenére, feltétlen aulikusságáról volt ismert. A császár iránti hűséget mindenekelőtt vallotta és a királyságot tekintette az egyedül üdvözítő államformának, ezért többször művében is idézte a következő Claudianus-négysorost:

Hazudik, valaki mondja szolgaságnak,
Szabad szolgálatját a jó Királyságnak,
Olly' arany ideje nincs a szabadságnak,
Mint ha kegyes ura vagyon az országnak.

Mint annyi más, kiemelkedően tehetséges ember, mindenáron érvényesülni akart. Ennek érdekében nemigen válogatott az eszközökben, nem nézett sem Istent, sem embert, sem igazságot, sem hazugságot. (Ugye mennyi közelmúltbeli, vagy mai történetíróra, neves személyiségre ráismerhetünk alakjában?) A fenti Claudianus-négysoros szellemében írta meg ugyanis – elsőként – A magyar jakobinusok története (latinul: *Jacobinarum Hungaricorum Historia*) című történeti művét 1809-ben, mely *„akart és nem akart hazugságok szövedéke",* ahogy Kazinczy Ferenc véleményezte.

Szirmay ebben a munkájában ugyanis a nemesi reakció felfogását öntötte formába. Benda Kálmánt, a jakobinus mozgalom történetének monográfusát idézzük: *„Szirmay nem röpiratot, történeti feldolgozást írt: ismertette a szervezkedést, a per lefolyását, majd egyenként részletesen jellemezte a résztvevőket... célja a mozgalomnak a nemesi közvélemény előtt való befeketítése, ezért annak radikális polgári forradalmiságát domborítja ki, azt, hogy a francia jakobinusok céljait akarta magyar földön megvalósítani: teljes egyenlőséget, a királyi trónus megdöntését és a nemesség eltörlését. A mozgalom tagjait,*

különösen annak vezetőit elvetemült, gonosz embereknek rajzolja, - mindezt azért, hogy helyeselhesse az ellenük lefolytatott pert, és csak annál jobban hangsúlyozhassa a forradalmi veszéllyel szemben a nemesség és a dinasztia szövetségének szükséges voltát. Ostoba és őrült az, aki a biztos és jó állapotokat bizonytalannal kívánja fölcserélni – ez munkájának végső tanulsága. Ennek megfelelően ellensége minden változtatásnak, s a szabadkőművességet csakúgy veszélyesnek tartja, ahogy károsnak véli a sajtószabadságot is."

Ez a tendenciózusan hazug beállítás háborította fel Kazinczyt. A szerző engedélyével lemásolta kéziratát, s ahhoz magyarul megjegyzéseket fűzött. Valósággal ízekre szedte, kijavította tárgyi tévedéseit és megvédte a jakobinus perben szereplők emlékét.

Egyetlenegy nagy nyeresége is volt Szirmay munkájának: kényszerítő erővel hatott Kazinczyra, hogy megírja a magyar irodalom egyik legfontosabb művét, a Fogságom naplóját.

Befejezésül még egy jellemvonására szeretnénk rámutatni Zemplén történetírójának. Kazinczy írja róla: *„Társalkodásában kellemes mulattató volt, sziporkáztak jó gondolatai, elméssége szikrázott, a jó fejeket nagyon kedvelte, az előmenetelt érdemlőket minden melléktekintetek nélkül boldogította, kevélység nélkül vala; az volt minden szerencsétlensége, hogy lelke rettegés és remény közt nem mindenkor bírt eléggé magával."*

Szirmay minden ízében a tréfa, a könnyű életszemlélet, a villoni életfelfogás követője; kedélyesen szemléli a világot, nem vesz komolyan semmit; a házastársi, az alattvalói hűséget sem. Azt is csak afféle jó társaságot összehozó alkalomnak tekintette. Mikor halála előtti napon Mocsáry nevű kedves ismerőse meglátogatta, így örvendezett az óbesternek: *„Ejnye, be jó, hogy eljött öcsém uram, most már itt maradhat a temetésemre."* Pár óra múlva csakugyan halott volt már a derűs úr, aki közvetlenül halála előtt még jóízű kárörömmel olvasta a Magyar Kurirból Napóleon legújabb győzelmeit.

Ha valaki, úgy a tiszta jellemű Kazinczy Ferenc ismerte legjobban Szirmayt. Mindent tudott róla, és összességében igen becsülte múlhatatlan érdemeiért. Gróf Dessewffy József barátjának írja jóval Szirmay halála után: *„A Szirmay Antal életében nem kerülhettem el, és nem kelle elkerülnöm a keserűt is: De én Szirmaynak személyét igazán szerettem, colossális nagyságát, kivált az Archívum körül tett szolgálatjában csudálni eléggé nem tudom, s örökké fogom hirdetni; veniális (esedező) lelkét, gyávaságát, rettegését s hiúságát szánom, de nem dicsérhetem, s minthogy elhallgatni egészen nem vala szabad, minél szelídebben akarám megérinteni. Lágyíts kérlek, mindent, de ahogy becsületes embernek lágyítani szabad. Vagy hallgassak, vagy nem igazat ne mondjak."*

Kazinczy már közvetlenül Szirmay halála után – 1812. október 6-án – is beszámolt Dessewffynek a temetésről: *„Udvari tanácsos Szirmay Antal szeptember 24-két követő éjjel elhala; szept. 28-án eltemeténk. A leleszi konvent administratora, a derék Dudásy Baptista monda requiemes misét felette, két*

praemonstr. pap assistálása alatt, predikatiot pedig a bolyi plébános... Nyavalyás predikátiót eleget hallék életemben, de ennél gonoszabbat képzelni sem tudtam... A megholtnak fiai s barátai nagyon neheztelének, hogy a kövesdi plébános, Jó Mátyás nem engedte magát megkérlelni ezen predikátió-mondásra, s azt hiszik, hogy Jó ezt a tiszteletet papi bosszúból tagadta meg, azért tudniillik, mert Szirmay 1791-ben nyomtatott munkával is igyekezett oda hajtani az elméket, hogy a papi jövedelmeket nyírbálják meg. Aztán nem felejtik még, hogy ő ifjúkorában egy misemondót egy fogadóban solenniter megbaculisált (megpálcázott). Kazinczy Péter bátyám jelen volt, s látván, hogy Szirmay botot kap, hirtelen befogta a szemét s kiment a szobából, hogy Szirmay ellen tanú ne lehessen... Én azzal bizonyítottam iránta hálás tiszteletemet, hogy midőn a circumdederuntos ének (a temetési ének) után a testet cselédforma emberek akarák felemelni, ezeket eltoltam, s magam is vittem... Hamvai a vékei templom kriptájába takaríttatának el."

Fehér József

Felhasznált irodalom

VÁCZY J. (ÉS HARSÁNYI I.): Kazinczy levelezése I-XXII. Bp. 1880-1927.

KAZINCZY F.: Magyar Pantheon. Életrajzok és életrajzi jegyzetek. K. F. összes munkái, V. kötet. Kiadta Abafi Lajos. Bp. 1884. Nemzeti Könyvtár XXXVI.. sz.

VÁCZY J.: Kazinczy Ferencz és kora. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1915. Első kötet.

A magyar jakobinusok iratai I-III. Sajtó alá rendezte Benda Kálmán. Akadémiai Kiadó, Bp. 1952.

FEHÉR J.: Szirmay Antal Hungaria in Parabolis-a. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXVII. Miskolc, 1999.

OLÁH T.: Zemplén Levéltára. Sátoraljaújhely, 2008.*

* Megjelent: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Kárpát-medence: tájak, népek, tevékenységek. Nyíregyháza-Szerencs, 2011. pp. 79-87.

Dr. Hőgye István emlékezete (1941-2006)

2006. szeptember 21. óta Sátoraljaújhelyen, a volt megyeháza falán emléktábla hirdeti: „E falak között dolgoztak Zemplén vármegye levéltárának tudós őrei, a hely-történetírás jeles művelői * Szirmay Antal (1777-1785) * Dongó Gyárfás Géza (1908-1928) * Dr. Hőgye István (1966-2001).” Mindannyian büszkeséggel emlegetjük, hogy Sátoraljaújhelyen van Magyarország egyik legszebb és leggazdagabb levéltára, mely valóságos aranybánya. De mit ér az az aranybánya, ha nincs kéz, amely kiaknázza? – kérdezhetnénk Petőfi után szabadon. De szerencsére mindig volt, és a kéz mellé szív és ész is társult. Rangot adott neki elsőként *Kazinczy Ferenc*, „az örök levéltáros”, ahogyan Móricz Zsigmond nevezte. Itt dolgozott *Szirmay Antal*, Zemplén első történetírója, „e szertelen erejű és felvilágosított hűségű férfiú” – ezt meg Kazinczy mondta róla. *Dongó Gyárfás Géza* két évtizeden át volt főlevéltárnoka, s 32 éven át szerkesztette az Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez című folyóiratot, e máig kiapadhatatlan történeti, földrajzi kútfőt.

Időben s szívünkhöz legközelebb áll a tudós levéltárosok közül *dr. Hőgye István*, aki 35 éven át volt a Zempléni Levéltár igazgatója. Alapműveket tett asztalunkra. Helytörténeti munkákkal kezdte, mint a legtöbb, később országos rangra emelkedett történész. Sátoraljaújhely köszönhet a legtöbbet neki: első alapművét 1986-ban alkotta és adta ki, a *Neves újhelyiek* című életrajzi lexikont, mely kiinduló pontként szolgált a későbbi nagy, összefoglaló művek megalkotásához. Jó, hogy kitalálta – lehet, hogy nem ő találta ki, viszont megalkotta – a helyi életrajzi lexikonok közül a legelsők egyikét. Később jöttem rá, hogy mennyit dolgozott ezzel a 160 oldalas ismerettárral. Ha már Sátoraljaújhelyre került, Biharból, mert ott született, a Partiumban, Bocskai fejedelem földjén, kötelességének érezte, hogy választott kishazáját, Zemplént megismerje. Nem volt nehéz ösztönzést találnia: a Rákócziak, Kazinczy Ferenc és Kossuth Lajos szelleme kísérte és lelkesítette. Nem kötelező munkának, hanem történészi búvárlatnak fogta fel ezt, kedvteljes időtöltésnek, amikor meglapozta a Pallas, a Révai, a Magyar Életrajzi Lexikon, a Magyar Irodalmi Lexikon s hovatovább a

Szinnyei-lexikon 14 kötetét, hogy „újhelyi magyar embert" találjon bennük. Micsoda hasznos kézikönyvet adott a múltjukra büszke sátoraljaújhelyiek kezébe! Később, 15 év múlva az ő életrajzi szócikkei és persze egyéb címszavai adták a zempléni művelődéstörténet szempontjából korszakos jelentőségű *Sátoraljaújhely Lexikona* (2001) fő tartó oszlopait. (Nem véletlen tehát, hogy Újhely város Pro Urbe-díjjal (1997), majd díszpolgári címmel (2001) honorálta munkásságát – szerencsére még életében). De ezek már összegző művek, melyeket megelőztek a részfeldolgozások, az ismeretterjesztő-népszerűsítő írások és előadások: például az újhelyi-zempléni neves történelmi családokról, a Dókusokról, Ambrózyakról, Viczmándyakról, Borúthokról, Matolayakról stb. Ezek mind egy-egy lépcsőfokot jelentettek ama tudósi magaslathoz, amelyre felért, s ahonnan volt mire visszatekintenie. A helyi, a regionális és megyei sajtó, a periodikák, évkönyvek nem fakuló lapjai rögzítik ezeket a lépcsőfokokat.

Első és legszeretettebb eszményképe Kazinczy Ferenc volt. Kováts Dániel mellett ő volt a nagy nyelvújító kultuszának legfőbb ébrentartója. Azt gondolom, az előző századforduló *Váczy János*án kívül (irodalomtörténész, 1859-1918) senki nem ismerte jobban a „széphalmi szent öreg"-et, az írót és az embert, mint ő. Nagy forrásközlése e tárgyban a *Kazinczy Ferencre és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye levéltárában* című kötet (Sátoraljaújhely, 1990.), valamint egy különlegesség: *Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye Zemplén Levéltárában I-II.* (Sátoraljaújhely, 1992.). A nagy író, ha nem irodalmár, akkor képzőművész lett volna (maga mondja). Még ebben is hasonlítottak egymáshoz, hiszen Hőgye István barátunk képzőművészeti magángyűjteményén kívül rendkívüli felkészültségről tett tanúbizonyságot más művészeti ágakban is. Kiállításmegnyitói, művészportréi, az általa összeállított képzőművészeti adattárak bizonyítják ezt. Zeneértőként többször volt a „Ki nyer ma?" rádiós-vetélkedő nyertese. Szépírói vénája versfordításokban mutatkozott meg leginkább, de Kazinczyról önálló színdarabot is írt *Koldustól alamizsnát…* címmel, mely megjelent a Széphalom évkönyv első kötetének lapjain, 1986-ban. A drámát az újhelyi színházban be is mutatták. Kazinczy életének olyan vonatkozásait mutatta be, amelyek új, addig szokatlan megközelítésnek tűntek. Néhány címet idézünk ezek közül: *A gazdálkodó Kazinczy Ferenc, Kazinczy Ferenc feljegyzései a betegségekről, Kazinczy mint családapa, Adatok Kazinczy Ferenc közművelő tevékenységére, Kazinczy Ferenc újhelyi egyházi főgondnoksága* stb.

Dolgozatai, tanulmányai megkerülhetetlenek akkor is, ha Kossuth Lajos fiatalkori, zempléni tevékenységét tanulmányozza a tudományos kutató. Kossuth híve volt – nem Széchenyivel szemben. Tényekkel, adatokkal, dokumentumokkal bizonyította Kossuth emberi és történelmi nagyságát a deheroizálás időszakában. Itt is több kötetet tett asztalunkra a tisztánlátás érdekében: *Kossuth Lajosra és családjára vonatkozó iratok Zemplén vármegye levéltárában* (Miskolc, 1982.), *Kossuth és az 1831. évi kolera* (Bp., 1990.), *„Édes szülötte földem,*

Zemplén". Zemplén vármegye levéltárának Kossuth-dokumentumaiból (Sátoraljaújhely, 1992.), *Kossuth-emlékhelyek Zemplénben* (Sárospatak, 1994.), *Új adatok a Kazinczy – gróf Török és a Kossuth családok kapcsolataihoz* (Sátoraljaújhely, 1997.) stb.

A harmadik (vagy inkább az első?) abaúji-zempléni történelmi család, a „Nagyságos Fejedelem" Rákóczi-családja állt a legmagasabb piedesztálon. *A Rákócziak Zemplénben* című tanulmányában (Sátoraljaújhely, 1997.) először rajzolt teljes körképet az egyes generációkról és zempléni kapcsolataikról.

Szűkebb pátriájában oly kitüntetetten megbecsült történésznek számított, hogy az egyes települések sorra kérték fel őt – és elsősorban őt kérték fel – falumonográfiájuk megírására. Két példaértékű munka megalkotására futotta idejéből ebben a műfajban: *Egy hegyaljai sváb község, Hercegkút története* (1998.) és *Girincs község története* (1999.) Számos más településmonográfiának társszerzője volt.

Földrajzi konferencián vagyunk, ezért föltétlenül fel kell emlegetnünk, hogy Hőgye István egyik szerzője volt a történeti földrajzi kutatásokban is nélkülözhetetlen *Borsod-Abaúj-Zemplén megye történeti helységnévtára 1870-1983* (Miskolc, 1983.) című munkának, amely a zempléni települések névváltozásait, közigazgatási változásait és lélekszámának alakulását mutatja be, valamint a *Zemplén vármegye történeti és közigazgatási változásai 1711-1950* című tanulmánynak *(In: A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza, 1998.)*.

Szerencsen vagyunk, ezért meg kell említenünk, hogy rendszeres előadója volt a Szerencsen és más zempléni településeken tartott konferenciáknak. Alapos segédanyagot és módszertani segítséget nyújtott minden jelenlegi és elkövetkező kutatónak például a *Szerencs, Harangod vidéke és a Taktaköz levéltári forrásai* (Szerencs, 1995.) és a *Szerencs és környéke kutatásának levéltári forrásai* (Szerencs, 2002.) című előadásaival, melyek írásban is megjelentek.

A sátoraljaújhelyi székhelyű Kazinczy Ferenc Társaság által kiadott „Széphalom" című évkönyvsorozat 12. kötete (2002) adja közre Hőgye István személyi bibliográfiáját. 169 tételt közöl itt a szerkesztő, mindez hű tükre tudományos érdeklődésének. Munkabírására jellemző, hogy bár fizikailag életének utolsó éveiben korlátozott volt, szellemileg azonban tökéletesen friss, utolsó három dolgozatát tollba, illetve magnóra mondta, s így a publikációs tételek száma 172. Ezek közül nem hagyhatók említés nélkül a rá leginkább jellemző témaválasztású önálló kötetek: *Zempléni históriák I-II.* (Bp.-Miskolc, 1986., 1989.), *Irodalomtörténeti dokumentumok Zemplén levéltárában* (Miskolc, 1986.), *Tudósok, művészek levelei Zemplén levéltárában* (Miskolc, 1996.), *A hegyen épült város. A sátoraljaújhelyi református egyházközség története* (Sátoraljaújhely, 2000.).

Széleskörű kutató, feldolgozó és forrásközlő tevékenységéért elnyerte a történész-levéltáros szakma legrangosabb kitüntetését, a Pauler Gyula-díjat.

Szóljunk néhány szót a tudós mellett az emberről is. Szerény és segítőkész volt mindig, nemcsak hivatása gyakorlása közben, hanem a mindennapi életben is. Kutató nem ment el úgy tőle, hogy meg ne kapta volna a kellő útmutatást vá-

lasztott témájához. Igen jó, nemcsak szakmai, hanem baráti kapcsolatokat ápolt a nyíregyházi tanárképző főiskola magyar, történelem és földrajz tanszékeinek tanáraival, a debreceni egyetem több professzorával s az ország szinte minden jelentős tudományos műhelyének munkatársaival. S ha ideillő a népies hasonlat, azt mondhatjuk, hogy úgy jártak hozzá, mint a jó kútra.

Már-már küldetéses gondoskodással ápolta a kapcsolatokat a határon túli magyarokkal. Délvidék, Kárpátalja, Erdély: mindenütt ismerték, mindenhonnan fordultak hozzá; szent ügy volt számára az összmagyarság sorsa. A legkisebb lehetőséget sem hagyta ki, hogy a magyar kapcsolatokat ápolja szerte a világon. Jeles kertész, szőlész-borász, gyümölcstermelő és növénynemesítő volt. Újhelyi szőlőskertjében szinte anakreoni derűvel munkálkodott. Szerette az életet – az emberekét, de a természet nagy pantheonját is…

Legkedvesebb költője Arany János volt. Sírjánál őt idéztük, barátunkra vonatkoztatva a sorokat: „Nem hal meg az, ki milliókra költi dús élte kincseit, ámbár napja múl; hanem lerázván, ami benne földi, egy éltető eszmévé finomul."

Magáról viszonylag keveset beszélt. Ezért álljon itt röviden életrajza, barátainak és tisztelőinek emlékeztetőül.

Hajdúbagoson született 1941-ben, ötgyermekes református családban. Középiskolai tanulmányait a debreceni Tóth Árpád Gimnáziumban végezte. 1959-1963 között az egri tanárképző főiskola magyar-történelem-ének szakán tanult. Két évig általános iskolákban tanított, majd elvégezte a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem történelem szakát, itt doktorált. Igazi élethivatását a levéltáros szakmában találta meg, 1966. január 1-től lett a sátoraljaújhelyi Zempléni Levéltár munkatársa. Itt dolgozott nyugdíjba vonulásáig, 2001. december 31-ig. Sátoraljaújhelyben alapított családot, felesége könyvtáros, könyvtárigazgató, két lánya közül az egyik hegedűművész, a másik zeneművész-tanár. Nyugdíjas korában családja körébe költözött Debrecenbe, s öt éven keresztül egyre jobban elhatalmasodó betegsége következtében ott halt meg 2006. március 20-án. 65 évet élt. A sátoraljaújhelyi temetőben nyugszik feleségével közös sírban.[*]

Fehér József

[*] Megjelent: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs, Dél-Zemplén központja. Nyíregyháza-Szerencs, 2007. pp. 31-34.

Dr. Orosz István a professzor, a történész, Tokaj-Hegyalja múltjának kutatója

Munkásságának megbecsüléseként rangosabb elismerést magyar identitású történész nem kaphat, mint a szakmabeli kortársak egybehangzó, gáncs nélküli szakmai és etikai megbecsülését. A tudományt szervező és a kutatást irányító közéleti személyek ezt megtoldhatják akadémiai tagsággal, a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjével stb. Orosz István történész ennél többet érdemelt ki a sorstól. Tanárként, az egyetemi ranglétrán professzori státuszig ívelő életútján tanítványok seregének a tiszteletét, ami szakmájának a követésére sarkallta és sarkallja a legjobbakat. A műhelyében formálódók követték mesterüket szemléletében, kutatási módszerében, s ami félszázadon át csak kevesek sajátja volt: a források iránti tiszteletben, az eredményeknek közérthető stílusban történő megformálásában.

A történelem ugyanis Orosz István számára közügy. A szépirodalommal, egyéb művészeti ágakkal együtt az emberek evilági identitásának a megalapozója. Tisztában van azzal, hogy nem a bányászok, a vasúti talpfákat fektetők és a forró aszfaltot a pályatestre terítők tanulmányozzák a történeti témájú szakmonográfiákat és a részkérdések megfejtésével kísérletező tanulmányokat. Mégis olyan stílusban írja dolgozatait, hogy ha az említettek közül valakit az érzelgős szappanoperák vagy a filmgyári giccsek helyett megkísértene a Tokaj-hegyaljai szőlőtermelők, vagy az alföldi marhatartó mezővárosok lakóinak sorsa iránti kíváncsiság, és a kezébe akadna az ő tanulmánya, az illető azért mellőzze, mert nem érti meg az általa kínált narrációt. Mindez a tehetségével és szorgalmával párosult tanári és tudósi munkájának a lényege. Maga küzdött meg érte. Amit ezenkívül kapott az élettől – kiegyensúlyozott családi életet, gondoskodó, családközpontú feleséget, két felnőtt gyermekének harmonikus munka- és életkörülményeit, felnőttkorra érő unokát… A felnőttkor küszöbét átlépő Ildikó nevű lányának menthetetlen elvesztését – a sors különös kegyeként és múlhatatlan fájdalmú, szomorú próbatételeként tartja számon. Mindezekért – az előbb öt, majd négytagú, később unokával sokasodó rokoni, vérségi alapon egymásért felelősséget érző és azzal tartozó közösségnek, a nagykorúvá serdült gyermek elvesztésével rászakadt fájdalommal – naponként meg kell küzdenie. Társa az örömben és a fájdalomban a felesége, Arany Erzsébet.

*

Ebben a tanulmányhoz közelítő esszészerű gondolatsorban a tanárt, a történészt, mindenekelőtt Tokaj-Hegyalja gazdasági, települési és társadalmi múltjának kutatóját kellene méltatnom. Orosz István szakmai teljesítményétől azonban elválaszthatatlan az a családi légkör és emberi kapcsolatrendszer, ami műhelyi keretként, ösztönösen formálódó és tudatosan szervezett erőtérként körbevette.

Mádról – ahol 1935. július 16-án született – a szőlőtermelő mezővárosok lakóinak szorgalmát, a többrétegű szakértelem iránti fogékonyságot, a kiszámíthatatlan véletlenek és a biztosan ismétlődő szükségszerűségek jellemet formáló megkerülhetetlenségét hozta magával. Az évszakonként változó természet türelemre nevelő ritmusát; a születésnek és az elmúlásnak lélekbe és elmébe rögződő, emberi jellemet erősítő bizonyosságát. Az öntudatra ébredése pillanatától megtapasztalta, hogy a tanulással és tapasztalatok elsajátításával szerzett hozzáértés is csak kitartó és gondos munka eredményeként hozza meg az óhajtott eredményt. Tokaj-Hegyalja települései, közöttük Mád sem volt olyan nagy és népes, hogy egymás elől elrejthették volna az emberek igazi lényüket és jellemüket. Az ilyen mindenkit számon tartó közösség csak a szorgalmas munkával együtt a tisztességet, nyíltságot és az őszinteséget, a bibliai parancsolatok megkövetelte erkölcsi értékrendet vállalókat tartotta meg. Az emberi tisztességnek és termelő tevékenységnek azt a szimbiózisát becsülte, ami a 16. század első harmadától, közepétől az évszakok változásának ritmusa szerint nemzedékeket kényszerített megfontoltságra, takarékosságra, pontosságra és a kötelességek időben történő teljesítésére. Orosz István ebből a közösségből hozta emberi tartását. A család fennmaradásáért folytatott küzdelem során a hazardírozás és a csínytevés sohasem tartozott a szőlőtermelők eszköztárába. Ez utóbbi bizonytalanságokat a nagyszorgalmú mezővárosok hagyománya a világi ünnepek ritka és ártalmatlan, legfeljebb borízű nevetést fakasztó társas összejöveteleire, esetleg ideig-óráig arcpirulással hordozott ragadványnév kitalálására korlátozta.

Nem tartozik a nyilvánosságra, mégis meg kell említenem: magával hozta Orosz István a szülei hitét is. A világ és az emberi létezés értelmezésének a Róma központú civilizációs értékrendre és hagyományra építő magyarázatát. A szabad akaratra apelláló, a kételkedés jogát is magának követelő, a világot Isten arculatához hasonlatossá formálni szándékozó emberi vágyat és a Mindenség iránti alázatot. Hozta a Tudásfa termésébe belekóstoló ember kiapadhatatlan kíváncsiságát és kísérletező kedvét; a világról is, annak egy-egy szegmenséről is mindent tudni kívánó vágyakozást. Lélektani sajátjává tulajdonította a transzcendenciának a nyugat-európai civilizáció változatában rejtezkedő titkok megfejtésének a nosztalgiáját. A hitet a szellem felsőbbrendűségében az anyag- és energiakutatás 18-19. századi törvényeire apelláló erőszakos materialista támadások közepette is megőrizte. Párosította ezt a legkülönbözőbb árnyalatú transzcendenciák és hitbéli változatok iránti türelemmel.

Szólni kellett ezekről a személyiségét formáló motívumokról. Egyrészt azért, mert ezek a jellembeli sajátosságok hitelesítik történetszemléletét, motiválják a forrásokhoz való szigorú ragaszkodását. Ezek felvillantása nélkül nehezen becsülhetnénk szakmai teljesítményének valós értékét. Átpolitizálhatóvá válna azoknak a kitüntetéseknek és megtiszteltetéseknek a sora, amivel környezete, munkahelye, lakóhelyének vezetői és a Magyar Köztársaság arra jogosult intézményei megtisztelték munkásságát. Ebből a szempontból ugyanis Orosz Istvánnak kevésbé volt göröngyös az útja. A két világháború között feltűnt – paraszti, agrárkörnyezetből felsőfokú tanulmányok végzésére vállalkozó – tehetséges népi ivadékként indult. Feltehetően mádi tanítójának és településük katolikus lelkészének is köze lehetett ahhoz, hogy az értelmiségi pálya felé induló útját minorita atyák kezdték egyengetni, amíg a Rákosi-féle kurzus szét nem verte rendjüket. A minoriták oktatási tevékenységének felszámolása után a Lévay József Református Gimnáziumban folytatta tanulmányait.[1] Érettségi után a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen magyar-történelem szakos hallgatóként folytatta tanulmányait. 1957-ben középiskolai tanári diplomát szerzett. Ez év szeptember-októberében Karcagon a Gábor Áron Gimnáziumban tanított magyar irodalmat, történelmet és latin nyelvet. 1957 novemberében gyakornoknak hívták a Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézetébe. A nyugalomba vonuló Szabó Dezső professzor közép- és kora újkori egyetemes történelmi kurzusainak vitelét bízták rá. Az egyetemi ranglétrán az emelkedése arányban volt a tehetségével és szorgalmával. Szakdolgozatát egy év alatt doktori értekezéssé fejlesztette, ezért már 1958-ban kinevezték tanársegéddé. Professzora – Szabó István történész köré – a hozzá hasonló indíttatású ifjakból történetkutató iskola szerveződött. A történészek közül Gyimesi Sándor, Simonffy Emil, Rácz István, Für Lajos, Hársfalvi Péter, az irodalmárok közül Kiss Ferenc, Kovács Kálmán és társaik indultak hasonló elvi indíttatással. A haza- és szakmaszeretet hamar baráti közösséggé kovácsolta őket. Közülük a történészek valamennyien Szabó Istvánt vallották mesterüknek.

Az 1956-os történelmi, pártpolitikai és társadalmi robbanást a Szovjetunió katonai erejével vérbefojtók azonban nem tűrhették ezt a hazafias szemlélettel „fertőzött" szellemi és tudományos koncentrációt. A kizárólag szakmai érdemekre érzékeny mestert, Szabó István professzort a szocialista dogmatika mellőzése miatt 1959-ben nyugdíjazták. A direkt politizálásnak ez a társadalomtudományi kutatásokra gyakorolt dresszúrája átmenetileg megingatta Orosz István pozícióját is. A „hatalmasságok" végül mégis úgy döntöttek, hogy a római birodalom bukásától az angol polgári forradalomig terjedő egyetemes történelmi periódus előadásai és szemináriumai nem tartalmaznak annyi aktuálpolitikai mozzanatot, amiért ne lenne érdemes éket verni Szabó István tanítványai közé. Száműzve az egyetemről többeket, Rácz Istvánt és Orosz Istvánt „megtűrték" a magyar és az egyetemes történelem középkori tematikák előadójaként.

[1] Batta Ágnes: *Egy aranyszívű ember*. Debrecen Online, 2008. április 13.

Orosz István azonban tanári munkájában sem, kutató munkája során még kevésbé engedett a Szabó Istvántól megtanultakból. A primer történelmi források, és az azokból kihámozható igazság maradt munkásságának továbbra is a vezérlő elve. Ezt a hűséget, mindenekelőtt azonban az ifjú tanítvány tehetségét honorálta mestere azzal, hogy a doktori értekezését – *A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században, különös tekintettel a szőlőbirtok hatásaira* – Budapesten kiadta.[2]

1960 után az anyaggyűjtés, a forrásokban való elmélyülés, a kutatási témáit érintő szakirodalom szemlézése, kritikai feldolgozása, és a családalapítással kapcsolatos örömök, tennivalók foglalták le idejét. 1958-ban vette feleségül Arany Erzsébetet, az egyik legrégibb debreceni cívis család lányát, akinek az őseit a forrásfeltárásban és elemzésben ekkor már alapos jártasságra szert tevő tanársegéd a 15. századig vissza tudta keresni. A professzor saját bevallása szerint ez a „családfakutatás" ébresztette fel a kíváncsiságát a síkvidéki Debrecen múltja iránt. Így vált Debrecen város történetének is a kutatójává.[3] 1961-ben megszületett Erzsébet és Ágnes nevű gyermekük, 1963-ban Ildikó, aki 1986-ban távozott az örökkévalóságba.

Orosz István tanári munkája és családi elfoglaltságai mellett növekvő szorgalommal és lendülettel folytatta agrártörténeti kutatásait. A 19. század első felének magyar mezőgazságáról és agrártermeléséről írt disszertációjával 1976-ban szerzett kandidátusi minősítést.[4] Akadémiai doktorrá 1998-ban avatták, amikor a kijelölt tudományos plénum előtt megvédte Debrecen város 19. századi agrárviszonyairól írt dolgozatát.[5] 2004-ben az MTA levelező tagjává választották. A tudományos fokozatok megszerzéséhez elvárt nagyobb ívű áttekintések, az összefüggések és analógiák feltárást kívánó disszertációk és

[2] Megjelent: Szabó István szerk.: Agrártörténeti tanulmányok. Bp. 1960. 3-70.

[3] Batta Ágnes i. m.; Orosz István Debrecen történetéről írt tanulmányai között legjelentősebb a város 1850-1918 közötti mezőgazdasági termeléséről és az agrár-tevékenységről szóló dolgozata: *Földbirtoklás, mezőgazdasági termelés és agrártársadalom Debrecenben 1850-1918 között*. (Gunst Péter szerk.: Debrecen története 1849-1919. 3. k.) Debrecen. 1997. 77-232 és 460-438. o.; Lásd még: O. I.: *A Hortobágy szerepe Debrecen állattartásában* (Novák László szerk.: Az Alföld gazdálkodása. Az Arany János Múzeum Közleményei X. k.) Nagykőrös, 2004. 341-350. o.; O. I.: *Debrecen és a magyar városfejlődés* Alföld, 1971. 12. sz. 49-57.; O. I.: *A mezőgazdaság tőkés átalakulása Debrecenben és a magyarországi tőkés agrárfejlődés* (Várostörténeti konferencia) Debrecen, 1977. 95-110.; O. I.: *Debrecen egy évszázada* (1776-1876) Időszaki kiállítás a Déri Múzeumban, Alföld, 1980. 4. sz. 84-85.; O. I. *A debreceni agrártörténeti iskola*. Debreceni Szemle, 1985. 2. sz. 53-65.; Uő.: *A várossá válás első szakasza*. Alföld, 1985.; Uő.: *Cívisgazdálkodás – cívismentalitás*. Alföld, 1987. 4. sz. 62-67.; Uő.: *A földtulajdon szerepe Debrecen vagyonos polgárai között a 19. század középső harmadában*. Szabad György szerk.: A polgárosodás útján. Tanulmányok a magyar reformkorról) Bp. 1990. 25-56.; Uő.: A belső legelő használata Debrecenben a XVIII-XIX. században (A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve XIX.) 1992. 75-85.; Uő.: A *hagyományos elemek továbbélése Debrecen gazdaságában és társadalmában a XIX. század második felében*. Debreceni Szemle, 1995. 4. sz. 530-534.; Uő.: Szabó István és Debrecen. Debreceni Szemle, 1999. 1. sz. 104-108.

[4] Az MTA-nak 1974-ben benyújtott – A mezőgazdasági termelés Magyarországon 1790-1849 – dolgozatának 1971-re elkészült kutatási vázlatát az Agrártörténeti Szemle szerkesztősége 1971-ben német nyelven megjelentette: Die landwirtschaftliche Produktion in Ungarn 1790-1849. Agrártörténeti Szemle Supplementum 1971. 1-25.

[5] Orosz István: *Földbirtoklás, mezőgazdasági termelés és agrártársadalom Debrecenben 1850-1918 között*. (In.: Gunst Péter szerk.: Debrecen története 1849-1919. 3. k.) Debrecen, 1997. 77-232. és 440-483.

egy-egy történelmi korszak agrártörténeti szintézisének megalkotása mellett mindmáig nagy kedvvel foglalkozik Orosz István helytörténeti témákkal. A magyarországi történészek közül nagyítóval és lámpással is csak elvétve találunk olyat, aki hozzá hasonló szenvedéllyel faggatja a szabad kerületek településeit, a különböző státuszú és helyzetű mezővárosok múltját, és a hazai szőlőtermelő körzetek sajátosságait.

Kutatómunkája során elsősorban a magyar feudalizmus és rendiség kori agrártársadalom jellemzőit igyekszik feltárni a maga bonyolult sokszínűségében, de kirándulásokat tett „a paraszt polgárosodás" témakörének szerteágazó világába is. Tanári munkája mellett sorjázó tanulmányainak, szakmai konferenciákon figyelmet keltő előadásainak, felszólalásainak tudható be, hogy 1963-ban adjunktusi kinevezést kapott. 1975-ben docenssé, 1986-ban egyetemi tanárrá nevezték ki. Az oktatói ranglétrán a tudományos teljesítményt is értékelő emelkedés egyéb hozadékkal is járt. Adminisztratív, szervezői és irányítói feladatokkal is gyakran megbízták. 1976-ban az Egyetemes Történelmi Tanszék vezetését kapta meg. 1984-től a hallgatói létszámhoz és a történelmi korokhoz igazodó tanszéki átszervezés során a Közép- és Koraújkori Egyetemes Történelmi Tanszék élén folytatta tudományszervező tevékenységét.

1980-ban kapcsolódott be a Kossuth Lajos Tudományegyetem magasabb szervezeti szintjeinek irányításába. 1980-1986 között a Bölcsészettudományi Kar dékánja volt. 1986-ban kinevezték egyetemi tanárrá. Ezzel egy időben oktatási rektor-helyettes lett. Ezt a feladatkört 1994-ig látta el.

Tudományos munkásságának, a magyar reformkor történeti problémáit feltáró munkásságának megbecsüléseként 1990-ben meghívták az Eötvös Loránd Tudományegyetem Újkori Magyar Történeti Tanszékére, ahol 1990-1994 között, majd 1998-tól nyugdíjba vonulásáig a debreceni egyetemes történelmi kurzusokkal párhuzamosan a magyarországi reformkor és a dualizmus korának gazdaság- és társadalomtörténetét oktatta.

Közben folytonosan publikált. A történettudomány terén szakmailag nóvumot felmutató dolgozatainak száma meghaladja a kétszázat. Ezek közül harmincnak-negyvennek az elmélyült tanulmányozását egyetlen olyan szakmabeli sem kerülheti meg, aki a mitológiák és regék fiktív világa mögött zajló múltbeli valós emberi, társadalmi, gazdasági és kulturális folyamatokkal akar megismerkedni. Tanulmányainak jelentős része tanári és kutatói kézikönyvekbe illő unikumok mind tartalmilag, mind stilisztikailag. Olyan írások, amiket oktatóknak, kutatóknak folyton az íróasztalukon, kézügyben illik tartani. Nem kisebb a tudományos értéke azoknak a dolgozatainak sem, amik egy-egy település, egy-egy régió, egy-egy gazdasági ágazat, vagy egy-egy történelmi jelenség helyi vagy speciális sajátosságait vallatják.

*

A múltat a maga sokoldalúságában megelevenítő, mindig a társadalom legkülönbözőbb rétegeihez tartozó emberre fókuszáló professzori előadásai, szemináriumi elemzései, és a történelem még feltáratlan mozzanatait és összefüggéseit elemző tudományos kutatásai mellett figyelmet érdemlő közéleti tevékenységet is végzett. Ezt bizonyítják azok a megtiszteltetések és díjakban megnyilvánuló elismerések, amelyekre Debrecen város, Hajdú-Bihar megye és az ország közéleti vezetői érdemesítették Orosz István professzort.

Debrecen város önkormányzata Csokonai-díjjal, Hajdú-Bihar megye önkormányzata Bocskai-díjjal ismerte el munkásságát. Kiérdemelte a Felsőoktatás Kiváló Dolgozója címet, birtokosa a Munka Érdemrend ezüst fokozata kitüntetésnek és a Pázmány Péter-díjnak.

1994-1998 között az MSZP színeiben országgyűlési képviselő volt. Törvényhozóként legszívesebben oktatási, nevelési, ifjúságpolitikai, kisebbségi és etnikai kérdésekkel foglalkozott.

2005-ben megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjét.

Ezeknél az országos figyelmet keltő kitűntetéseknél is hevesebben és köszönettel telítettebben dobogott a szíve, amikor a nemrégiben még szocialista országgyűlési képviselőnek a Fidesz vezetésű Debrecen önkormányzata – a városlakókkal egyetértésben – 2008-ban a *Debrecen város díszpolgára* címet adományozta. Ez alkalommal nyilatkozott arról, hogy továbbra is baloldali beállítottsága ellenére, 1998-ban azért szakított a szocialista párt keretében végzett aktív politizálással, mert nem értett egyet azzal, hogy párt- és képviselőtársai a baráti kapcsolatokat és a szakmai teljesítményeket is pártpolitikai alapon ítélték meg. A díszpolgári cím azért becses számára, mert a jobboldali városvezetés nem a párthovatartozását, hanem a munkáját és elért eredményeit tisztelte meg a kitüntetéssel.[6]

Szakmai munkásságát és emberközpontúságát minősíti az országos tudományos fórumokon személyére testált feladatok széles köre is. Tagja az Agrártörténeti Szemle, a Történelmi Szemle, a Debreceni Szemle, a pillanatnyilag szünetelő Debreceni Disputa tudományos folyóiratok szerkesztőbizottságának. 1973 óta tagja, s évek óta alelnöke az MTA Történettudományi Bizottságának. 1984 óta alelnöke, majd Kosáry Domokos halála óta elnöke a Magyar Történelmi Társulatnak. 1998 óta tagja a Magyar Tudományos Akadémia doktori tanácsának.

*

Orosz Istvánnak az eddigi életművében sikerült kiteljesítenie a történelmi ismereteket magas szinten tanítványaira testáló professzort; a múltbeli emberi tevékenység során az utókorra maradt emlékek életre galvanizálásával az elmúlt korokba életet lehelő történész kutatót. Tette mindezt úgy, hogy tanárként is, tudósként is a napjainkban élő emberek boldogulását elősegítő közéleti tevékeny-

[6] Batta Ágnes: *Egy aranyszívű ember*. Debrecen Online, 2008. április 13.; Kovács Ágnes: *Esti Beszélgetések Orosz István akadémikus , egyetemi tanárral*. Debrecen – Nyíregyházi Egyházmegye Honlapja.

ségből is magas szinten vette ki a részét. Mindeközben példával szolgált arról is, hogy a hit és moralitás keretezte kiegyensúlyozott családi háttér a legbiztosabb alapja a tanári, tudományos és közéleti teljesítményeknek. Tanári és tudományos eredményei:

a) *Tanárként, professzorként Debrecenben a középkori egyetemes történelemből tartott előadásokat és vezetett szemináriumokat, míg Pesten megadatott számára, hogy a magyar reformkor és polgárosodás rejtelmeibe is bevezesse hallgatóit*.

b) *Fő kutatási területe az agrártörténet és agrártársadalom.* Ezen belül különös érdeklődéssel és szenvedéllyel vallatta a magyarországi jobbágyság és parasztság dichotómiáját.[7] Azt az elkerülhetetlen változást és ellentmondást, ami a falusi és mezővárosi élet majdnem minden szegmensének – tulajdon, családszerkezet, demográfiai viselkedés, határhasználat, termelés- és településszerkezet, fajta- és eszközváltás, állattartás, modernizáció stb. – átrendeződését kívánta a Kárpát-medencében, és amit különböző időpontokban hol a lakosságtömörülés, hol a gazdaság specializálódása, hol az államhatalom lazasága, hol a demográfiai viszonyok alakulása kényszerítettek ki, vagy éppen késleltettek. A Kárpát-medence polgárosodásának elvi, elméleti megalapozását és jellemzőit kutatva jutott el Széchenyihez, akiről kötetnyi tanulmányt írt.[8] Ez a kérdéskör inspirálta arra, hogy szembenézzen Deák és Wesselényi e témakörben vallott nézeteivel is.[9] A polgárosodás kárpát-medencei esélyeit, lehetőségeit és kényszerét kutatva vált megkerülhetetlen témájává a jobbágyfelszabadítás. Mint Széchenyi tevékenységének, ennek az igen bonyolult és hosszan vajúdó kérdésnek a kibogozására is külön tanulmánykötetet szánt.[10]

Itt érdemes felhívni Orosz István múltbeli vizsgálódásainak arra a sajátosságára a figyelmet, ami múltszemléletét dominánsan jellemzi. Az osztályharcos szemléletű földesúr-jobbágy viszony túlerőltetése helyett, amit két korszakváltás történészei – a rendiségből a polgárosodásba torkolló periódus társadalomtudományi serkentői; majd a marxista történelmi materializmus torzult dogmatikájával a kommunista diktatúra módszereit legitimálni óhajtók – a legőszintébb idealizmusuk és javító szándékuk mellett is agyoncsépeltek, azokat a témákat ő igyekezett mellőzni. Témaválasztásaival is – ösztönösen vagy tudatosan – kifejezésre juttatta, hogy nem a primitív forradalmiság zenebonáiban, nem a messianisztikus „pórlázadásokban," nem a vagabundok, rablók, betyárok etnográfiai „hőstetteiben" ajánlatos keresi a jogfosztott, hatványozott szolgálatok-

[7] Gyimesi Sándor: *Orosz István, az agrártörténész*. In.: Orosz István: Hagyományok és megújulás. Debrecen, 1995. I-III. o.
[8] *Széchenyi és kortársai*. Debrecen, 2000. 197.
[9] *Wesselényi Miklós és a földesúr-jobbágy viszony*. (In.: Sipos Levente szerk.: Magyar agrárpolitikusok a XIX. és a XX. században.) Bp. 2010. 13-38.; *Deák Ferenc és a jobbágyfelszabadítás kiszélesítése* Kisebbségkutatás, 2003. 3. sz.
[10] *A jobbágyvilág megszűnése Magyarországon*. Debrecen, 2010. 226.

ra és szolgáltatásokra kényszerítettek felemelkedését, szabadságköreiknek a bővítését. Természetesen tudott mindent a gabonatermelő, a falu határát két vagy három nyomásban használó, földesurának robotoló, pénz- és terményjáradékot fizető, az országgyűlési törvényekbe és az adóztathatóság feltételeit firtató urbáriumokba „kényszerített" jobbágyokról és azok keserveiről is. Aki azonban alaposabban szemügyre veszi publikált dolgozatait, annak feltűnik majd, hogy tanulmányainak 80-90 százalékában a speciális termelési vagy társadalomszervezési körzetek köznapi életét vallatja. Négy ilyen karakterisztikus jellemző rajzolódik ki a földrajzilag is lokalizálható dolgozataiból. *Az egyik* – a lokálpatrióta kötődéstől is ösztönzött – *Tokaj-Hegyalja* mezővárosi kultúrája, társadalma és szőlőtermelő tevékenysége.[11] Ehhez mellékesen társulnak más régiók, mindenekelőtt Bihar megyéből az Érmellék szőlőtermelő térsége, de Heves megye mezővárosai is.[12] A *másik*: a tipikus jobbágyi léttől mentes *Hajdúság* szabad paraszti mentalitásával, autonóm intézményeivel, ingatlan tulajdonosi lehetőségeivel[13] és szemléletével. A *harmadik*: a *Hortobágyot birtokló szabad királyi város, Debrecen* kálvinista hagyományaival, a keleti országrészre kisugárzó iskolakultúrájával. Végül *a negyedik*: a feltűnően *nagy határú, marhatenyésztő alföldi mezővárosok*.[14] Mind a négy régió valamiképpen kilóg a feudális kor és a rendiség tipikus sémáiból. Minimum mezővárosi kiváltsággal „kitűntetett lokalitások," ahol az önszerveződés ilyen-olyan foka szükségszerűen adott, s a földesúr nem élvezi azt a korlátlan hatalmat, mint a falvak lakói fölött.[15] Árutermelő adottságokkal és kényszerű pénzgazdálkodással áldott és vert szabad és félszabad emberek lakják mindegyiket. Olyan térségek, lokális társadal-

[11] Mezőváros- és városkutatási eredményeit Bácskai Vera méltatta: *Orosz István a várostörténész*. In.: Orosz István: Hagyományok és megújulás, Debrecen, 1995. IV-IX. o.

[12] *A mezővárosok észak-magyarországi típusai* (Petercsák Tivadar szerk.: Mezővárosi kultúra Heves megyében) Bp. – Eger, 1985. 5-14.

[13] A Hajdúság történeti problémáival foglalkozó tanulmányai: *A hajdúk autonómiája a 17. században*. (In.: Bénkiné Molnár Erzsébet szerk.: Autonóm közösségek a magyar történelemben.) Kiskunfélegyháza, 2003. 91-101.; *A hajdúvárosok gazdálkodásának és társadalmi szerkezetének 18-19. századi történetéhez*. (In.: Hofer Tamás – Kisbán Eszter – Kaposvári Gyula szerk.: Paraszti társadalom és műveltség a 18-19. században. II. k. Mezővárosok.) Bp. 1974. 24 – 44.; *A hajdúvárosok agrártörténetének levéltári forrásai a 18-19. században*. (A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve II. k.) 1975. 149-165.; *Hajdúföld és jobbágybirtok Szoboszlón a XVIII. században*. (Déri Múzeum Évkönyve) 1976. 291-301.; *Szőlőtermelés a Hajdúkerület városiban a XVIII-XIX. században*. (A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve III. (1976) 57-74. ; *Tanúvallomások Nyíregyháza és Hajdúdorog 18. századi határperében*. (Gyarmathy Zsigmond szerk.: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I-II.) Nyíregyháza, 1979. 323-350. ; *A tanyák kialakulása a Hajdúságban* (A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve IX. 1982. 27-41.; *Bocskai István és a hajdúk*. Kisebbségkutatás, 2004. 3. sz. 340-345.

[14] *Az alföldi mezővárosi parasztság termelési eljárásai a 18. században és a 19. század első felében*. (Novák László és Selmeczi László szerk.: Falvak, mezővárosok az Alföldön) Nagykőrös, 1986. 403-428.; *Az alföldi agrárfejlődés történeti útja* (Timár Judit szerk.: Az „alföldi út" kérdőjelei. Alföld kongresszus 1993.) Békéscsaba, 1994. 28-33.; *A tartásmód átalakulásának kérdései a magyarországi állattenyésztésben a XIX. század első felében*. (Kulcsár Árpád – Szulovszky János szerk.: Korok, régiók, társadalmak. Tanulmányok Gyimesi Sándor 60. születésnapjára) Bp. 1994. 167-177.; *A legelő kérdése 1848-1849-ben* (Takács Péter szerk.: A szabadság Debrecenbe költözött) Debrecen, 1998. 45-60.

[15] *A mezővárosi fejlődés történeti szakaszai* (In.: Faragó Tamás szerk.: Magyarország társadalomtörténete a 18-19. században) Bp., 2004. I. 46-55.; *Mezővárosi fejlődés Északkelet-Tiszántúlon a késői feudalizmus korában*. (Ács Zoltán szerk.: Tanulmányok Kisvárda történetéből) Kisvárda, 1983. 30-36.

mi szigetek, ahol az emberi szorgalomnak, az alfabetikus műveltségnek, a világban való tájékozódásnak, jövőtervezésnek és a térbeli mozgásnak társadalmilag is mobilizáló hatása lehet és van.

Orosz István tudatosan vagy ösztönösen – ezt maga tudja csak megválaszolni – felismerte, hogy a Dózsa seregében hadakozók útja a bitón kívül legjobb esetben is az örökös röghözkötéshez vezet. A szabad hajdúk, a kurucok – romantikus dacuk, keserű hetykeségük a reformáció védelme és az országlakosok függetlenségi vágyának fegyverrel történő kívánása mellett is – kifosztják, rombolják és pártokra, hitekre szaggatva, szétzilálják az országot. A szükségesnél durvábban és fékezhetetlenebbül pusztítják a termelőket is, a fogyasztókat is. Majdnem annyit, vagy olykor átmenetileg talán a törököknél is több kárt okozva.

Másik jellemzője Orosz István történeti érdeklődésének, hogy olykor-olykor a 16. századig is visszatekintő, de a 17. században a társadalmi és termelési problémák legmélyéig leásó tudományos érdeklődésén kívül rekeszti a hadi dicsőség, a harci morál, függetlenségi vágy témakörét. Felfogásában, történetszemléletében központba tolakszik a termelő, létalapot teremtő ember: a szántóvető, a bortermelő, az állatot tenyésztő, a földhöz, faluhoz, mezővároshoz kötött ember. A várak, a csataterek, a csoportosan kószáló hadfiak világából megelégszik annyival, amennyit elődei és a kortárs történészek megmutattak, feltártak. Őt kevésbé a pusztítás, sokkal inkább a teremtés, az alkotás, az élet lehetőségének, és az élők termelési feltételeinek a kérdései foglalkoztatják. Fogalmazhatnánk úgy is: jövő-orientált történész. Nem a kopjafák, a sírkeresztek, temetőkertek lakóinak szaporítói, nem a végvárak világa ragadták meg a fantáziáját, és nem is a nábobok, arisztokraták, főrendek kastélyai, palotái. Jobban érdekli a pásztorkunyhók, a gulyadelelők fészereiben, itatóállásaiban, a szőlőkapások kalyibáiban, és a szabad és dézsmás szőlőket birtokló kisnemesek, mezővárosi polgárok és kollektív szabadságjogokat birtoklók világában rejtezkedő jövendő megalapozása. Történetírói műfaja ez annak a szellemi mozgalomnak, amit a huszadik század elején politikában Nagyatádi Szabó István, Bajcsy-Zsilinszky Endre indított el a politikában, és a harmincas évek elején az élet minden területét átfogó, és a magyarság jövendőjét méhében hordozó népi mozgalommal alapoztak meg a paraszti rétegekből feltörő honoráciorok.

A háborúskodások, zenebonák ismételten visszatérő demográfiai apályok helyett Ady Endre életszeretete és magyarságféltése munkál Orosz István témáiban, miközben a Németh László megálmodta Kert- Magyarország legkülönbözőbb lét-variációi feleselnek a történelmi-társadalmi valósággal. Telezengi Orosz István dolgozatait a Szegedhez közeli Szőreg elemi népiskolás nebulójának 1936-os karácsonyi álma: „*Ha ezer pengőm lenne, először is vennék egy kis házat, hogy ne kelljen édesapámnak szolgálni. Mert mindenki szívesebben dolgozik a sajátjában, ezért földet is vennék, s abban szépen dolgoznánk…*”[16]

[16] Idézi Romsics Ignác, Rubicon, 2012. 8. sz. 31.

*

A legaktuálisabb történelmi időben Kölcsey tömören ezt így fogalmazta társadalmi céllá: *szabadság és tulajdon* és „*Hass, alkoss, gyarapíts*…" Ennek a históriai célkitűzésnek a lehetséges megvalósulása izgatja Orosz István történetírói fantáziáját is, amikor letűnt idők hétköznapi világát vallatja. A társadalmi mobilitás, a felfelé emelkedés, az emberhez méltó élet szorgalommal elérhető módozatait keresi múltunkban, példaállítás céljából is. Ezért is kalandozik szívesen a Kárpát-medence olyan földrajzi, termelői régióiban, és vallatja az emberi tevékenység olyan formáit, ahol és amilyen jelenségekben felsejlik ennek a halvány lehetősége. Ezt ígéri a legnagyobb és a jelképes „*kőfal hiánya miatt is*" legnyitottabb szabad királyi Debrecen város. Ezt ígérik a legszívesebben vallatott tájföldrajzi régiók: Tokaj-Hegyalja, Hajdúság, Jászság, Kunság. Ezt a lehetőséget rejtik lappangtatva a falusi bírák „*egy forintos autonómiájánál*" legalább hatszor – tizenkétszer – húszszor magasabb értékű ítélkezési és intézkedési jogkörei választott mezővárosi bíróknak és főbíróknak.

Az agrárkutatásainak térbeli és termelési jellemzőit és sajátosságait tekintve, külön ki kell emelnünk Orosz István kötődését Tokaj-Hegyaljához. Lokálpatrióta elfogultságot is feltételezve, bizton állíthatjuk, hogy pályája során, az első tanulmányától – *A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században, különös tekintettel a szőlőbirtok hatásaira* – a 2012-ben nyomdafestéket látott dolgozatáig – *Adatok a Tokaj-hegyaljai szőlő és borkultúra történetéhez*[17] – elkísérte a szülötte régió múltjához fűződő tudományos kíváncsiság és kötődés. Erről azonban a későbbiekben még szólni szeretnék.

a) Egyetemes történelem vagy civilizációs világkép

Orosz István professzor évtizedeken keresztül középkori és kora újkori egyetemes történelemből tartott előadásokat és vezetett szemináriumokat. Tanítványai – tisztelegve munkássága előtt – írták róla: „*A kutatási témájának megfelelő magyar történeti korszakot saját egyetemén soha nem oktathatott*.[18] Jegyezzük meg mindjárt, hogy az egyetemes történelem említett korszakai történelmi jellemzőinek feltárásába és tanításába ugyanolyan kedvvel és odaadással mélyült el, mint választott kutatási témáiban. Tanszéki elődje – Szabó Dezső – előadásaiból is sokat hasznosított felkészülése során. Az esemény-, politika- és hadtörténet menetét, az eseménytörténetet hiánytalanul meríthette volt professzora előadásaiból. Történelmi világlátásának szemléleti jellemzőit, az összefüggések keresésének szenvedélyét azonban Marczali Henrik szintéziséből sajátította el. A tőle kölcsönzött vázat ruházta fel az egyetemes történelmi szakirodalom új

[17] Frisnyák Sándor – Gál András szerk.: Tokaj-hegyaljai borvidék – Hazánk első történeti tája. Nyíregyháza – Szerencs, 2012. 71-89.
[18] Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára. Debrecen, 2005. 7.

eredményeivel, és varázsolta élővé a múltat. A had-, gazdaság-, politika- és igazgatástörténeti jellemzőket átitatta művészet-, tudomány-, technika-, vallás- és kultúratörténeti jellemzőkkel. A birodalmak és hódító hatalmak kialakulásának bemutatásakor mindig gondot fordított a korban egzisztáló hatalmak közötti kapcsolatok és ellentétek számbavétele mellett az egyes államformációk kialakulásának előzményeire, és azokra a hatásokra, amelyeket a korábbi formációktól kölcsönzött valamelyik hatalom. Egyes birodalmak, államalakulatok, etnikumok és népek históriájának ismertetésekor a civilizációs sajátosságok, a kultúra és szellemiség feltárására helyezte a hangsúlyt.

Az európai feudális államalakulatok születését illetően – a királyok, császárok világi hatalmának megerősödése mellett – nyomon követte a kereszténység felvételét, a szerzetesrendek tevékenységét. Ez utóbbiaknak a hitélet és alfabetikus műveltség terjesztésében, fenntartásában játszott szerepükön túl, méltatta az építészeti, a kertészeti, mezőgazdasági ismeretek közvetítésében, a termelési technika megújításában, fejlesztésében és a terjesztésében játszott szerepüket is. Gondot fordított az építészeti stílusok, díszítési technológiák és módszerek ismertetésére, az zenekultúra közösséget formáló szerepének a bemutatására is.[19]

Az iszlám és keresztény civilizáció időben is, térben is három nagy konfliktusával foglalkozva, a harctéri csatározások mellett fontosnak tartotta mind a Hispániát uralmuk alá hajtó mórok, mind a keresztes hadakkal szembeszegülő arab kalifátusok, majd a Bizáncot meghódító, és annak civilizációs maradványait Kis-Ázsiából a Balkánra és a formálódó orosz birodalomba szorító török államképződmény technikai fölényét, tudományos műveltségük magas színvonalát, civilizációs jellemzőiket és társadalomszervező sajátosságaikat, életmódjukat is bemutassa.

Nincs módunk ebben az életmű-vázlatban az előadásainak az erényeit kimerítően részletezni, sem az általa vezetett szemináriumok problémafelvetéseit, azok mélységeinek a részleteit taglalni. A részletekre kíváncsiak ízelítőt kaphatnak az e téren kibontott szellemi teljesítményéről, ha felütik az egyetemes történelmi tankönyv általa írt fejezeteit.[20]

Ha Orosz István egyetemes történelmi látásmódjának jellemzőit kívánjuk jellemezni, tömören úgy fogalmazhatunk, hogy egy-egy kultúrkör civilizációs jellemzőit igyekezett megragadni, s ebből kiindulva törekedett a kultúrkörön belül szerveződő országok, birodalmak társadalmának gazdasági, kulturális dinamikáját

[19] Barta János: *Orosz István a tanár* (In.: Orosz István: *Hagyományok és megújulás*. Válogatott tanulmányok a magyar mezővárosok történetéből.) Debrecen, 1995. X–XII. o.

[20] *Európa története* (Szerk.: Gunst Péter), Debrecen, Csokonai Kiadó, 1993. 21-50., 55-63., 68-90.; *Európa a korai középkorban. 3-11. század* (Angi Jánossal, Bárány Attilával, Papp Imrével és Pósán Lászlóval), Debrecen, 1997. 185-202., 366-390., 405-425.; *Európa az érett és a kései középkorban (11-15. század)*. (Pósán Lászlóval, ifj. Barta Jánossal, Papp Imrével, Bárány Attilával, Angi Jánossal), Debrecen, 2001. 3-15., 64-79., 103-111., 117-134., 297-321., 355-384. Orosz István történelemszemléletének szintetizáló és emberközpontú jellemzésére elegendő néhány, a fentebb oldalszámokkal jelzett fejezetcímet idéznünk: *Bizánc a 11-15. században*; *Az európai mezőgazdaság a 11-13. században*; *Az egyházi társadalom*; *A középkori egyetemek*; *Egyházi művelődés a skolasztika korában*; *Képrombolás és egyházszakadás* stb…

megragadni, s ezen belül a társadalmi mobilitást vizsgálni. Minden esetben fontos jelentőséget tulajdonítva az adott társadalom foglalkozási struktúrájának is. Igazában három civilizáció területén volt otthon: a római központú nyugati kereszténység területén, az arab kalifátusok és török birodalom alkotta mohamedán világban, valamint a Bizáncból szétáradó ortodox görögkeleti civilizáció rejtelmeiben. Első hallomásból is kitűnik, hogy mindhárom civilizáció konfliktusos viszonyba keveredett egymással, s a honfoglalástól kezdve mindháromnak komoly érintkezési pontjai alakultak ki a magyarok történetével. Azt csak Orosz István tudná kifejteni, hogy a sors véletlen szeszélye, esetleg pártpolitikai direktíva kényszerítette-e „ismeretszerző kalandozásra" a három civilizáció belső világában, avagy önként vállalt tanulmányutak voltak-e ezek a kurzusok, abból a célból, hogy jobban megértse a magyarság történelmi rejtélyeit, és civilizációs értékrendválasztásának okait. A magyar történelemmel foglalkozó tanulmányainak azonban mindenképpen előnyére vált az a magyar történészek között pártját ritkító tájékozottság, amit a történelmi múltnak e régióiban szerzett.

b) Magyarországi agrártörténet és agrártársadalom

A település-, eset-, tulajdon- és termeléstörténeti részkutatásokkal párhuzamosan a kelet-európai agrártársadalmak jellemzői: határhasználati módok, termelési eszközök színvonala, talajjavítási eljárások, termelt növényféleségek, új növények meghonosítása, kerti és szántóföldi termelésbe vonása, a kertkultúra alakulása, a mezőgazdasági ismeretek terjedése és terjesztése, a mezőgazdasági szakoktatás meghonosodása egyformán érdekelték Orosz Istvánt.[21] Tájékozottsága, igényes fogalmazása és birtokolt ismereteinek közérthető stílusban és szívélyes modorban történő átadása a szakmai konferenciák és a szakmai folyóiratok szerkesztőségének kedvelt résztvevőjévé tették.

A kelet- és közép-európai térségek államalakulati agrárgazdaságának és agrártársadalmának alapos tanulmányozása, a párhuzamok és másságok, azonosságok és ellentmondások figyelemmel kísérése és feltárása eredményezte azoknak a szintetizáló tanulmányoknak a megszületését, amelyekre már utaltunk, és amelyekért méltán nyerte el a tudományos fokozatokat. Ezek a szintetizáló, az összefüggéseket, hasonlatosságokat és ellentmondásokat is kibontó, de az árnyalatokra is figyelő tanulmányok legalább hármas – négyes alapozásúak. Egyrészt magukba foglalják a közgazdaság feltárta, elemezte és összegezte mennyiségi adatokat, a kalkulált ráfordításokat és a mérhető termelési adatokat, termékféleségeket, területi adatokat, állatlétszámot stb. Orosz István azonban ezeket a számsorokat sohasem függetlenítette a termelő embertől, a demográfiai és uralmi viszonyoktól, a földesúri mentalitástól, az agrárlakosok társadalmi státuszától és presztízsétől. Mindig számba vette a termelés technikai, technológiai szintjét: az eszközállo-

[21] Lásd Gyimesi Sándor i. m.

mányt, talajjavító módozatokat, határhasználati változatokat, a hasznosítható energiaféleségeket: emberi-, állati-, vízi- és szélenergia. Sohasem kerülték el figyelmét a táji adottságokban rejlő kényszerek és adottságok. Fontosnak tartotta a nemzedékek által tapasztalati úton apáról fiúra öröklődő hagyományos ismeretek számbavételét, és a korszerű, tudatosan fejlesztett technológiák terjedésének figyelemmel kísérését is. Külön gondot fordított arra, hogy a szakiskolai felkészülés eredményeinek alkalmazása mellett számba vegye a nagy- és mintabirtokok modernizációs sikereinek hatását a paraszti gazdálkodásra.

c) Tokaj-Hegyalja kutatója

Amint fentebb arról már szó volt, Orosz István első publikált tanulmánya a hegyaljai mezővárosoknak a szőlőbirtoklás hatására formálódó társadalmi változásait szemlézte. Egy 2012-ben közzétett dolgozata pedig a Tokaj-hegyaljai szőlő- és borkultúra történeti vizsgálódásának korai szakaszához tárt fel eddig a figyelem peremére húzódó lényeges adatokat. A lokálisan konkrét – meg is nevezett – hegyaljai településekhez köthető dolgozatainak száma már közelíti a harmincat. Ezenkívül természetesen direktben vagy áttételesen bekérezkedik Tokaj – Hegyalja minden dolgozatába, amikor a szőlőkultúráról, bortermelésről, agrárkereskedelemről, borkivitelről értekezik. A számok, és a kiválasztott témák sokoldalú megközelítése arra enged következtetni, hogy Orosz István készülődik egy Tokaj-Hegyalja történeti szintézisét felmutató monográfia megírására. Érzelmi kötődés, a szőlőföld, a szűkebb pátria szeretete készteti ennek a lelki, emberi, tudósi vállalásnak a teljesítésére. Nem a szülötte mezővárostól való eltávolodás keltette időskori hűségnyilatkozat megnyilvánulásai ezek a dolgozatok, hanem egy tájföldrajzi régió történésznek felkínálkozó termelési, településszerkezeti, határhasználati, munkaszervezési és mentalitásbeli kérdéseire választ kereső patrióta önmagát és szűkebb környezetét is a legmélyebben megismerni akaró kíváncsisága. Az emberi életutak gazdasági, kulturális, etikai és társadalompolitikai minőségét feltárni és megérteni akaró szándék. Orosz István ugyanis sohasem távolodott el Mádtól, Tokaj-Hegyalja olykor-olykor egyik legfrekventáltabb településétől, a borkereskedelem szempontjából gyakran a többi oppidumot messze megelőző helytől. Néhány évvel ezelőttig szőlőt is birtokolt ott. Háza, pincéje – a maga, családja, barátai számára betárolt, maga szorgalmával és odafigyelésével és szakértelmével termelt borral – ma is van Mádon. Míg éltek szülei, azt követően is testvére családja, szűkebb és tágabb rokonsága, az idő múltával ritkuló ifjúkori barátai oda kötötték, és gyérülő, de érzelmileg mélyülő szálakkal kötik ma is. Házasságával és Debrecenben történt megtelepedésével, családalapításával vált kétlakivá. Mikes Kelementől eltérően azonban neki sem Mária Terézia, sem más nem üzente, hogy „*Rodostóból* – akarom írni: *Debrecenből – nincs visszatérés*!" Nagyon is volt. A nyarak, az iskolai szünetek családostól, az őszi szüret kollégáival együtt mindig „*hazacsalták*" Mádra.

A „*mádi otthonlét*” mellett rendszeres meghívott vendége volt a szőlőtermelő hajdani mezővárosokban tartott szakmai konferenciáknak. Tokaj-Hegyalja ősi gyökerű családjai, a térség értelmisége, honoráciori rétege abban is különböznek más régiók lakóitól, hogy kulturális hagyományaiknak ápolására, történelmük feldolgozására mindig többet áldoztak az átlagos magyarországi településeknél. Kötelezte őket erre a hajdani fénykor, és ösztönözte az itt élőket a nosztalgia. Egy-egy konferencia lehetőséget teremtett a fénykor megidézésére, és némileg az ősök szorgalmában, áldozatkészségében való „sütkérezésre, fürdésre.” A múlt idézése nemcsak az aranykort idézte meg, hanem biztatást adott a konferenciát szervezőknek, hogy még abból a mély gödörből is felszínre lehet vergődni, amibe a „szoknyaaljban” termelt, répacukorral hamisított-édesített, mézzel aszúsított bor taszította a római pápák, az orosz cárok, a francia királyok és Voltaire dicsérte Tokaj-Hegyalján termett borokat. Az így támad reményeket segíti táplálni, erősíteni, valósággá varázsolni dolgozataival, előadásaival a térség lakosaiban Orosz István.

Szorító terjedelmi korlátaink nem engedik most összegezni, mit tud Orosz István Tokaj-Hegyalja múltjáról. Hogy milyen széleskörű és mélységű az akadémikus professzor tudása a hajdan itt munkálkodó emberek szorgalmáról, szőlőművelő kultúrájáról, közösségi létéről és tulajdonviszonyairól, abba bepillantást engednek a dolgozatai.[22] Bárki hozzáértő – ha áttekinti – meggyő-

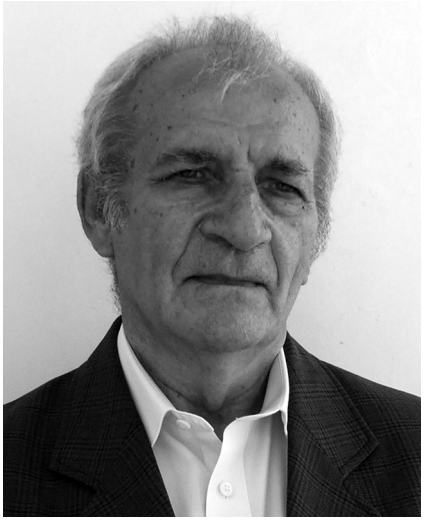
[22]A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században, különös tekintettel a szőlőbirtok hatásaira. (Szabó István szerk.: Agrártörténeti tanulmányok.) Bp. 1960. 3-70.; Földesúri borelővételi jog Tokaj-Hegyalján a XVI-XVII. században (Acta Universitatis Debreceniensis… IV. k.) Debrecen, 1965. 3-18.; A szabad gazdálkodás elterjedése Északkelet Magyarországon a 19. század végén. Déri Múzeum Évkönyve 1971. Debrecen, 1973. 173-181.; Földesúri támadások a hegyaljai mezővárosok ellen a XVIII. század második felében. Agrártörténeti Szemle, 1975. 1-2. sz. 25-42.; Településrend és a kertek típusai Tokaj-Hegyalja mezővárosaiban a XVII-XVIII. században. Ethnographia, 1984. 4. sz. 536-556.; Hagyományos és modern elemek a magyarországi szőlőtermelésben a XIX. század első felében. (Rácz István szerk.: Tanulmányok Szabó István történetíró születésének 90. évfordulója alkalmából.) Debrecen, 1989. 46-54.; Tokaj-Hegyalja hanyatlásának okai a múlt században. (Kemény Bertalan szerk.: Tokaj-Hegyaljai Kalendárium, 1990.) Miskolc, 1989. 96-106.; Nemesek és jobbágyok Bodrogkeresztúr társadalmában a 17-18. században. Tokaj és Hegyalja VII. k. Tokaj, 1992. 61-67.; Két mádi adoma. Novák László szerk.: Hatvan év emlékei. Írták Ujvári Zoltán barátai és tanítványai. Nagykőrös-Szolnok, 1992. 105-116.; Uradalmi és paraszti gazdálkodás Tokajban a 16-17 században. (In: Bencsik János – Orosz István szerk.: Tokaj. Várostörténeti tanulmányok I-II.) Tokaj, 1995. I. 87-109.; Társadalmi tagozódás és társadalmi változások Tokajban a 16-17. században. (In.: Bencsik János – Orosz István szerk.: Tokaj. Várostörténeti tanulmányok I-II.) Tokaj, 1995. II. 89-115.; A szőlődézsma megszüntetése 1848-ban és 1868-ban (Rácz István szerk.: Szabó István Emlékkönyv) Debrecen, 1998. 310-328.; A bortermelés társadalomformáló hatása. Tokaj-Hegyalja fénykora. História, 1998. 5-6. sz. 27-29.; A borok királya. A bortermelés szerepe és társadalomformáló hatása Tokaj-Hegyalján a 18. században. (Benyák Zoltán és Benyák Ferenc szerk.: Borok és korok.) Bp. 1999. 177-182.; Sárospataki városkép a 18. században és a 19. század elején (Kovács Ágnes szerk.: Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára) Debrecen, 1999. 165-176.; Mezővárosi önkormányzat Sárospatakon 1711-1835 között. (Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára) Kolozsvár, 1999. 371-390.; Árucsere és borkivitel Tokaj-Hegyalja mezővárosaiban (Gergely Jenő főszerk.: A hosszú tizenkilencedik és rövid 20. század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére) Bp. 2000. 395-4002.; Sárospatak társadalma a XVII-XVIII. század fordulóján (Hegyaljai felkelés 1697. Tanulmányok a felkelés 300. évfordulójára szerk.: Tamás Edit) Sárospatak, 2000. 91-100.; Gazdálkodás és társadalom Szerencsen a 16-17. században (Frisnyák Sándor – Gál András szerk.: Szerencs és környéke) Szerencs-Nyíregyháza, 2002. 93-98.; A mezővárosi fejlődés történeti szakaszai Magyarországon. Zempléni Múzsa, 2002. febr. 5-16.; Sárospatak külső határa. (In.: Barta János – Pallai László szerk.: Emlékkönyv Gunst Péter 70. születésnapjá-

ződéssel állapíthatja meg: Tokaj-hegyalja modern, minden szempontra figyelmet fordító, szintetizáló történelmi monográfiájának a majdnem teljes mozaikképét tanulmányozza. Már csak egy-két szőlőtermelő falu szemléjével, jellegzetes sajátosságával kell kiegészítenie a szerzőnek, hogy hiánytalan hegyaljai történelemmel ajándékozza meg az érdeklődőket. Szakítsuk meg itt a gondolatmenetünket azzal, hogy hittel kívánjunk Orosz Istvánnak erőt, egészséget ennek a remélt szintetizáló történelmi monográfiának az életre dajkálásához.

Dr. Takács Péter

ra.) Debrecen, 2004. 69-74.; Extraneus birtoklás és borértékesítés Sárospatakon a XVIII-XIX. században. (In.: Tamás Edit szerk.: A 800 éves Sárospatak.) Sárospatak, 2004. 69-74.; A mezővárosi fejlődés történeti szakaszai. (Faragó Tamás szerk.: Magyarország társadalom-története a 18-19. században.) Bp. 2004. I. 46-54.; Tokaj-Hegyalja a pápai tizedjegyzékekben. In.: Orosz I. – Papp K. szerk.: Szőlőtermelés és borkereskedelem. Debrecen, 2009. 23-31.; Sárospatak úrbéri pere a Trautsohnokkal. In.: Orosz I. – Papp K. szerk.: Szőlőtermelés és borkereskedelem. Debrecen, 2009. 129-146.; Népesség változás és társadalmi átalakulás Hegyalján a 19. században. In.: Orosz I. – Papp K. szerk.: Szőlőtermelés és borkereskedelem. Debrecen, 2009. 295-315. Adatok a Tokaj-hegyaljai szőlő és borkultúra történetéhez (Frisnyák Sándor – Gál András szerk.: Tokaj-hegyaljai borvidék – Hazánk első történeti tája) Nyíregyháza – Szerencs, 2012. 71-89.

Adalékok a Zempléni-hegység és környéke kutatástörténetéhez Dr. Takács Péter professzor munkássága

A szerencsi tájföldrajzi konferenciasorozat a Zempléni-hegység és környéke (a Bodrogköz, Taktaköz, Harangod-vidék és a Hernád-völgy) tudományos vizsgálata mellett foglalkozik a táj régen élt és mai tudományos kutatói munkásságával. A Zempléni-hegység és a Bodrogköz, két egymástól eltérő természetföldrajzi tájegység, *hazánk legrészletesebben feltárt területe*. A hegységről megjelent tájföldrajzi lexikon[1] és a Bodrogköz kutatáseredményeit tartalmazó gyűjteményes kötet[2] is egyértelműen bizonyítja fenti megállapításunkat. A terület tudományos feltárói az utóbbi fél évszázadban a helyi értelmiség (elsősorban a muzeológusok és pedagógusok) mellett a Debreceni Egyetem és a Nyíregyházi Főiskola tanárai közül kerültek ki. Dr. Takács Péter docens is e két intézményhez kötődik: felsőoktatási pályafutását Nyíregyházán kezdte, majd Debrecenben folytatta. A tájhoz való kötődése azzal is magyarázható, hogy tokaji szőlősgazda, s egymaga műveli a Nagy-hegyen lévő „szőlőbirtokát." A hegyaljai szőlő- és borkultúra múltját, a borfalvak és -városok társadalom- és gazdaságtörténetét – kitűnő fogalmazókészségén kívül – azért tudja hitelesen megjeleníteni, mert abba beépül a szőlőmunkák során szerzett minden tapasztalata, a hegyaljai szőlősgazdák fáradságos munkájának átélése és egész gondolatvilága. Takács Péter tudományos kutató tevékenysége – bár most Zemplén-kutatóként foglalkozunk eddigi életművével – kiterjed a történelmi Magyarország egész területére.

1. Takács Péter Büdszentmihály[3] községben született 1941. március 2-án. Elemi iskoláit szülőfalujában, a gimnáziumot Tiszalökön végezte. Ezt követően a Kossuth Lajos Tudományegyetemen folytatta tanulmányait, ahol 1965-ben magyar-történelem szakos tanári diplomát szerzett. Az egyetemen kiváló professzorai voltak, akik felkeltették érdeklődését a régió hagyományai és a magyar parasztság története iránt. Diplomája megszerzése után egy évig népművelési fel-

[1] Frisnyák Sándor – Gál András – Horváth Gergely (szerk.): A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. Nyíregyháza-Szerencs, 2009.
[2] Tuba Zoltán (szerk.): A Bodrogköz élővilága és földrajza. Gödöllő, 2009.
[3] 1941-ig két település volt: Büd és Szentmihály néven. 1950-ben Vasvári Pál emlékére Tiszavasvárinak nevezték el.

ügyelő, majd három évig gimnáziumi tanár Nyírbátorban. 1968-tól 1971-ig a Magyar Rádió Nyíregyházi Stúdiójának volt a riportere. A pályakezdő évek elmélyítették társadalmi-gazdasági valóságismeretét és fokozott érdeklődést tanúsított a Nyírség és a Felső-Tisza-vidék múltja iránt. 1971-ben került a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Történelem Tanszékére, ahol először tanársegéd, majd adjunktus, docens. Itt, a történelem szakos tanárképzés és a történelem-kutatás műhelyében bontakozott ki Takács Péter tudományos alkotó tevékenysége (és érzékeny reagálása a társadalmi-gazdasági jelenségekre és folyamatokra).

1980-ban Vasvári Pál életéről és 1848-as tevékenységéről írt értekezésével doktorált, majd három évvel később Deák Ferenc abszolutizmus kori (1849-1865) munkásságáról írt disszertációjával kandidátusi minősítést szerzett. A kandidátusi munkáját később, 1991-ben az Akadémiai Kiadó megjelentette.

Takács Péter főiskolai oktatóként a tudományos ismeretközlés mellett az értelmiségi feladatok felkészítésére, a közélet, a mindennapi gondok iránt érdeklődő, művelt (és a helytörténeti kutatásokra is felkészített) tanárok képzésére törekedett. Oktató-nevelő feladatai mellett folyamatosan végezte a társadalom- és helytörténeti kutatómunkáját. A kezdetektől mind a mai napig kitüntetett figyelmet szentelt a paraszti életmód feltárásra, a paraszti gazdálkodás és a határhasználat kérdéskörére. Tanulmányaiban és könyveiben felvázolta a regionális tagolódást, a táji munkamegosztást, a kistérségek egymást kiegészítő (komplementer) tevékenységét, a gazdasági javak és a munkaerő áramlását. Kedvenc témája a 18-19. századi piachelyek és -központok, a piaci vonzáskörzetek és az egyes mintaterületek mezőgazdasági termékszerkezetének vizsgálata. Részben szerzőtársakkal, *Udvari István* (1950-2005) professzorral és *Viga Gyula* néprajztudóssal kitűnő dolgozatokat írt a Vág- és a Garam-völgy, az egyes felvidéki és az ún. vásárvonalas vármegyék vásárairól, a sokadalmakat látogató emberek vásározási szokásairól. E kérdéskör törvényhatósági szintézise az 1991-ben megjelent „Úrbéresek vallomása Szabolcsban 1772" című könyve.

Takács Péter kiemelkedő munkásságát nemcsak a főiskolai közösség, a magyar történész társadalom is nagyra értékelte és értékeli ma is. Ennek egyik megnyilvánulása volt, hogy 1989-ben meghívást kapott a Kossuth Lajos Tudományegyetemre. A pályázattal elnyert docensi állást (1996-ig) összekötötték a Segédtudományi Tanszék tanszékvezetői feladatkörének ellátásával. Az egyetemi előadások, a tudományszervező és tudományos közéleti munka, és a levéltári kutatások mellett 1990-től 1998-ig, két ciklusban országgyűlési képviselő is volt. Ez alatt az idő alatt szervezte meg a Kelet-Speck Építőipari Kft anyagi támogatásával az *Erdély-történeti Alapítványt*, melynek 1995 óta titkára és munkájának szervezője. A szűkös anyagi támogatáshoz szerzett pályázatokkal három kiadvány-sorozatot indított útjára: a/ Erdély-történeti tanulmányok, b/ Források Erdély történetéhez, c/ Székely falvak. 1995-től rendszeresen pályázatot írnak ki a Kárpát-medence fiatal kutatói számára, elsősorban Erdély múltjának, irodalom- és művelődéstörténeti, néprajzi feltárására. Takács Péter az

1990-es évektől – az egyetemi történelmi intézet hagyományait is folytatva – intenzíven foglalkozik Erdély történelmével. Hatalmas energiával – és anyagi ellenszolgáltatás nélkül – szerkeszti a forráskiadványokat, a különböző gyűjteményes munkákat és végzi az alapítvánnyal kapcsolatos adminisztrációs tennivalókat. Takács Péterre is szokták mondani, hogy „egyszemélyes intézmény", de széleskörű kapcsolatrendszerrel és kitűnően irányított kollektív munkával. 2002-től közreadja a terjedelmes forráskiadványait: Háromszék parasztvallomásai 1820-ból, Csík-, Gyergyó-, Kászonszék és Aranyosszék parasztvallomásai 1820-ból, Földesurak és szolgáló népeik Székelyföldön 1820-ban és Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében címmel. Ez utóbbit Bársony Istvánnal és Pap Klárával közös szerkesztésben. Mindezek mellett 2006-ban megjelent Bánffy Miklósról írt monográfiája és sok más tanulmánya (pl. a Száz magyar falu könyvesháza-sorozat Szabolcs, Szatmárcseke, Tarpa és Vaja c. kötetének 1526-tól 1848-ig terjedő történelmi fejezete). Több mint kétszáz tudományos publikáció (köztük sok önálló vagy társszerzővel írt könyv), hazai és nemzetközi elismertség volt mögötte, 2005-ben, amikor az egyetem nyugdíjazta. Takács Péter a nyugdíjazást követően is folytatja tudományos tevékenységét. 2006-ban a Földesurak és szolgálónépeik Székelyföldön 1820-ban c. tudomány-doktori értekezésével elnyerte az MTA doktora címet.

2. Szakirodalmi munkásságának kb. 10-12%-a jut a Zempléni-hegységre és a környező kistájakra. A 10-12% nem az írások terjedelmére vagy a tartalmi értékeire, hanem az eddig közölt publikációira vonatkozik. Munkásságának ebben a szeletében az említett kistájak társadalom- és gazdaságtörténetének olyan kérdéskörét tárja fel, amellyel a korábbi történészek, néprajzosok és a történeti földrajz kutatói nem foglalkoztak. A feldolgozott témák egy része belső indíttatásból fakadt, más része pedig a konferencia-szervezők és könyv-szerkesztők felkéréseknek köszönhető. Kutatásaira a rokontudományok, így pl. a történeti földrajz és a néprajztudomány művelői is felfigyeltek és eredményeit az interdiszciplináris jellegű munkákban, szintézis-alkotásokban felhasználták. Frisnyák Sándor professzor, a Magyar Földrajzi Társaság országos alelnöke felkérésére gyakran tartott előadásokat a nyíregyházi *történeti földrajzi* és a szerencsi *tájföldrajzi konferenciákon*, továbbá Bencsik János néprajzkutató-múzeumigazgató szervezésében rendezett Tokaj és Hegyalja c. tudományos szimpóziumokon. A Zemplén vármegyével és az 1920-as évektől Zempléni-hegységnek nevezett vulkánvidékkel[4], ill. a hegységet határoló síkságikistájakkal az 1987-től 2007-ig megjelent könyvei, könyvfejezetei és tanulmányai foglalkoznak[5]. A két évtized alatt közreadott Zemplén tárgyú kutatási eredményei – amelyek remélhetőleg a jövőben is folytatódnak – alapvetően megváltoztatták a hegyvidéki és síkságifalvak 18. századi gazdasági életéről korábban megrajzolt

[4] A Zempléni-hegységet a geológusok Tokaj-Zempléni-hegységnek, egyes botanikusok Sátor-hegységnek nevezik.

[5] Nem teljes körű felsorolását az irodalomjegyzék tartalmazza.

képet. A kép „átrajzolásához" a Mária Terézia korabeli úrbérrendezés anyagát és a mellékelt paraszti vallomások (Investigatiok) szövegét használta. Forrásfeltáró és -értékelő munkájában néhai Udvari István professzor volt a társa. Előttük, ezt a történelmi forrásanyagot, amely a 18. századi népi élet legteljesebb, „pillanatnyi időbe sűrített szociográfiai felmérése" csak Wellmann Imre professzor használta fel egy nagyobb területi egység (Pest megye) feldolgozásában.[6] Takács Péter és Udvari István „Zemplén megyei jobbágy-vallomások az úrbérrendezés korából" címmel adták közre forrásfeltárásuk anyagát (1995, 1996, 1998). A három kötetes forráskiadványban a történelmi Zemplén megye 450-nél több községének paraszti vallomásait jelentették meg.

Az anyaggyűjtés, magyarra fordítás, rendszerezés stb. munkafolyamata alatt egy-egy kisebb tájról (pl. a Taktaközről, Tokaj-Hegyaljáról) is írtak az Investigatiok adatbázisára épülő tanulmányokat. Takács Péter forrás-elemzései a paraszti életmód (pl. szántóföldi gazdálkodás, az állattenyésztés, a táj- és a természeti erőforrások használata, az erdőélés, a piacra járás stb.) olyan összefüggéseket és kölcsönhatásokat tárnak fel, amelyek az okszerű természet-(táj-) használat, mai szóhasználattal környezetkímélő gazdálkodást bizonyítják. A Bodrogköz 18. századi népéletéről írt dolgozatából az is egyértelművé válik, hogy az integrált környezetátalakító munkálatok előtt, a mikrorelief tagoltságához és a folyók árvízelöntéseihez igazodó, az emberi alkalmazkodást és az antropogén tájformálást (kultúrtáj-teremtést) bizonyító tevékenységet folytattak. A Bodrogköz és Tokaj-Hegyalja, a két természeti és gazdasági kistáj mindennapi életében az árucsere-forgalom mellett a munkaerő migráció is jellemző volt. Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdasága mint munkaerőpiac nemcsak az ártéri síkság (Bodrogköz, Taktaköz), a Felső-Zempléni tájak munkaerő-tartalékát is foglalkoztatta. Különösen érdekesek a két kutató piaci vonzáskörzetekkel kapcsolatos eredményei, amelyek a specializálódást, a helyi és helyzeti energiák hatásrendszerét és a kisrégiók gazdasági kapcsolathálóját vázolják fel. A Zempléni-hegység és környéke termelés- és életmód-történetét nem elszigetelten, a makrogazdasági folyamatba ágyazva, a helyi különbségek okait is magyarázva írják le. A települések és kistájak életjelenségei, történései adják az országrészek (és az egész haza) történelmét.

Takács Péter feldolgozta Rátka (egy német telepesfalu), Tállya és Szerencs város történetét is. A Tállya monográfiában megjelent tanulmánya nagy érdeklődést váltott ki, a „Száz magyar falu könyvesháza" c. könyvkiadótól felkérést kapott Tállya, a hajdan volt mezőváros múltbeli és mai állapotrajzának megalkotására. A hely- és tájtörténeti munkák, mint ahogy a visszajelzések is igazolják, pozitív hatást váltanak ki a lakosság körében. A globalizáció (ellen) hatásaként ezek a kismonográfiák, helyi értékfeltáró munkák erősítik az emberek

[6] Wellmann Imre: A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallomásainak tükrében. Budapest, 1967. Az Urbárium pontosított és kiegészített anyagát Novák László Ferenc adta közre Pest-Pilis-Solt vármegye népe a XVIII. században címmel (Nagykőrös, 2006)

identitását. Takács Péter kutatási tematikája rendkívül változatos, a Hegyaljával és környékével foglalkozó munkái között jelentős népességtörténeti tanulmányok is találhatók (pl. a zsidóság helye és szerepe a mikrorégió 18. századi életében).

Takács Péter eddigi életműve igen jelentős hozzájárulás a magyarság és az együtt élő etnikumok történetéhez, a Zempléni-hegység és környéke társadalom- és gazdasághistóriájához. Értékfeltáró munkájával nemcsak tárgyi ismereteinket gazdagítja, sajátos történelem-szemléletével és jelenség-magyarázataival formálja történeti látásmódunkat és erősíti táj- és hazaszeretetünket. Alkotó munkájához – a konferencia szervezői és részt vevői nevében is – jó egészséget és további sok sikert kívánunk.

Kozma Katalin

Takács Péter publikációi a Zempléni-hegységről és környékéről

A taktaközi parasztok vallomása az úrbérrendezéskor. In: A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 11/B. Nyíregyháza, 1987. pp. 5-25.

Az úrbérrendezés Mádon. In: *Bencsik János – Viga Gyula* szerk.: A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. Miskolc, 1988. pp. 5-13.

A zsidók Tokaj-Hegyalja társadalmában a 18. század végén. In: *Bencsik János – Szappanos Erzsébet* szerk.: Tokaj és Hegyalja I. Miskolc, 1989. pp. 115-122.

A manufaktúra ipar alapjait képező háziipari tevékenység Szabolcs, Szatmár és Zemplén megyékben 1772-ben. In: *Német Györgyi – Veres László* szerk.: Manufaktúrák Magyarországon I. Miskolc, 1989. pp. 195-226, 243-245. Társszerző: Udvari István.

Adalékok a 18. századi zempléni vásárok és a vásározó zempléni lakosok történetéhez. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVII. Miskolc, 1989. pp. 358-381. Társszerző: Udvari István.

Szántó-vető foglalkozás az 1770-es években Tokaj-Hegyalján. In: *Bencsik János – Szakál Jenőné* szerk.: Tokaj és Hegyalja II. Miskolc, 1990. pp. 29-37.

Rátka története a betelepüléstől. In: *Frisnyák Sándor* szerk.: Rátka. Egy német falu Tokaj-Hegyalján. Rátka, 1991. pp. 27-73. Társszerző: Spéder Antal.

Geschichte und Gesellschaft Rátkas von der Besiedlung bis zum Weltkrieg. In: Red.: *Sándor Frisnyák*: Rátka. Ein deutsches Dorf in Tokaj-Hegyalja. Rátka, im Jahre 1991. pp. 27-73. Társszerző: Antal Spéder.

Tokaj város rendtartása 1610-ből. In: *Bencsik János – Szakál Jenőné* szerk.: Tokaj és Hegyalja V. Miskolc, 1991. pp. 35-41.

A manufaktúra-ipar alapjait képező háziipari tevékenység Szabolcs-Szatmár és Zemplén megyékben. In: *Németh Györgyi* szerk.: Manufaktúrák Magyarországon. Kiegészítő kötet. Miskolc, 1991. pp. 89-93. Társszerző: Udvari István.

Adalékok Abaúj vármegye 18. század végi vásáraihoz és az Abaúj megyei lakosság vásározási szokásaihoz. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVIII-XXIX. Miskolc, 1991. pp. 195-207. Társszerző: Udvari István.

Fényes Elek Tokaj-Hegyaljáról. In: *Bencsik István – Szakál Jenőné* szerk.: Tokaj és Hegyalja VII. Miskolc, 1992. pp. 36-41.
Olaszliszka és Vámosújfalu népe az úrbérrendezés idején. In: *Bencsik János – Szakál Jenőné* szerk.: Tokaj és Hegyalja VII. Miskolc, 1992. pp 42-49.
Szlovák nyelvű paraszti vallomások Mária Terézia korából. Adalékok zempléni ruszin és szlovák községek történetéhez. Vasvári Pál Társaság Füzetei 7. Nyíregyháza, 1992. Társszerző: Udvari István
Gondolatok a reformkori Tállya társadalmáról. In: *Bencsik János – Bényey Gáborné* szerk.: Tokaj és Hegyalja VIII. Tállya, 1993. pp. 11-25.
Tállya története. In: *Frisnyák Sándor* szerk.: Tállya. Tállya, 1994. pp. 85-173.
Zemplén megyei jobbágyvallomások az úrbérrendezés korából I. Periférián Könyvek 1. Nyíregyháza, 1995. Társszerző: Udvari István.
A polgárosodó kamarai mezőváros (Tokaj 1850-1918). In: *Bencsik János – Orosz István* szerk.: Tokaj. Várostörténeti tanulmányok I. Tokaj, 1995. pp. 271-301.
Zemplén megyei jobbágyvallomások az úrbérrendezés korából. II. Periférián Könyvek 2. Nyíregyháza, 1996. Társszerző: Udvari István.
Zemplén megyei jobbágyvallomások az úrbérrendezés korából. III. Periférián Könyvek 3. Nyíregyháza, 1998. Társszerző: Udvari István.
Tállya. Száz magyar falu könyvesháza. Budapest, é.n. (2000).
A tokaji elemi iskola története 1777-1868. In: *Bencsik János* szerk.: Tokaj. Várostörténeti tanulmányok III. Tokaj, 2002. pp. 79-98.
Tállya szőlő- és borgazdasága (19-19. század). In: *Frisnyák Sándor – Gál András* szerk.: Szerencs és környéke. Szerencs, 2002. pp. 149-156.
Szerencs története. In: *Frisnyák Sándor – Gál András* szerk.: Szerencs monográfiája. Szerencs, 2005. pp. 71-154.
Bodrogköz népélete a 18. század végén. In: *Frisnyák Sándor – Gál András* szerk.: Szerencs, Dél-Zemplén központja. Nyíregyháza-Szerencs, 2007. pp. 483-496.*

* Megjelent: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: A Kárpát-medence környezetgazdálkodása. Nyíregyháza-Szerencs, 2009. pp. 257-262.

Dr. Csorba Csaba

Dr. Csorba Csaba ny. főiskolai docenst a szakmai berkekben a Kárpát-medence várainak egyik legkiválóbb kutatójaként tartják számon. A Hegyalján és környékén élő tanárok és más értelmiségiek régiónk történetírójaként tisztelik és szeretik. Csorba Csaba irodalmi munkásságát áttekintve, megállapítható, hogy mindkét felfogás és értékelés megfelel a valóságnak. Tudományos alkotó-tevékenységéből – a könyv tematikájának megfelelően – a Zempléni-hegység és környéke tudományos feltárásához kapcsolódó munkásságát és életrajzát foglaljuk össze.

Csorba Csaba Sátoraljaújhelyben született 1946. szeptember 28-án. Édesapja kiváló felkészültségű jogtudósként mint járásbíró, megyei bírósági elnök, minisztériumi főosztályvezető-helyettes és a legfelsőbb bíróság bírája több városban teljesített szolgálatot. Ennek megfelelően Csorba Csaba alsó és középfokú iskolai tanulmányait Kisvárdán, Mohácson, Pécsett és Budapesten végezte, majd az Eötvös Lóránd Tudományegyetem bölcsész karán szerzett régész, levéltáros és történelem szakos tanári diplomát (1970).

A Margitsziget történetéről készült és az országos középiskolai tanulmányi versenyre benyújtott pályaműve alapján felvételi vizsga nélkül került az egyetemre. Egyetemi évei alatt rendszeresen részt vett a tudományos diákköri munkában, várak és erődítmények történelmével kapcsolatos előadásokat tartott, és e témakörből írt munkáival több alkalommal díjat is nyert. Nyaranta az ország különböző területein folyó várásatásokon is részt vett, ahol kiváló régésztudósokkal került kapcsolatba. Diplomamunkáját „A Tolna megyei Sió-Sárvíz mente településtörténete" címmel írta, mely később rövidített változatban megjelent a Tolna megyei levéltár évkönyv-sorozatában.

A kötelező szakmai gyakorlatát a miskolci Herman Ottó Múzeumban teljesítette, majd Dankó Imre meghívására a nagy hírű Déri Múzeum régésze lett (1970-1971). Debrecenből – élve a felajánlott lehetőséggel – a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztályára került, ahol egy évtizeden át dolgozott. Itt részben a budai vár, részben Óbuda régészeti feltárásában vett részt. 1974-ben a „Tulajdonjegyek, mesterjegyek, polgári címerek a középkorban, különös tekintettel Budára" című értekezésével summa cum laude minősítéssel doktorált. Disszertációja – kissé rövidítve – a miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyvében jelent meg. Pályafutásának következő és egyben kiemelkedő jelentőségű állomása Miskolc volt, ahol 1981-től 1993-ig a megyei levéltár igazgatójaként dolgozott. A közvélemény előtt nem vagy csak alig ismert levéltárat – tudományos alkotó- és tudományszervező tevékenységével, rendezvényeivel, a kutatási körülmények korszerűsítésével és könyvek kiadásával – országosan is elismert intézménnyé fejlesztette. Létrehozta hazánk első vidéki papírrestaurátor-műhelyét, ahol – többek között – lehetőség nyílt az erősen sérült, de nagyon

értékes kéziratos térképanyag jelentős részének restaurálására. Csorba Csaba miskolci évei alatt igen sok tanulmányt írt a megyéről, az egyes tájegységek történetéről, forrás- (dokumentum-) gyűjteményeket, lokális és regionális bibliográfiákat és kutatást segítő kézikönyveket szerkesztett és azokat rendre megjelentette. A szakmai körökben nagyra értékelt egyéni és kollektív teljesítmények ellenére – Csorba Csaba a megyei vezetéstől és egyes városoktól nem sok segítséget kapott, így igazgatói tisztsége lejárta után, nem pályázott újra. 1993-ban a fővárosba, az ELTE Tanárképző Főiskola Történelem Tanszékére került, ahol régészetet, ókori és középkori egyetemes ill. magyar történelmet tanította. 2009-ban nyugdíjazták és házassága révén előbb Szolnokra, onnan 2011-ben szülővárosába, Sátoraljaújhelybe költözött. A Zempléni-hegység, a Hernád-völgy (Gesztely) és a Taktaköz (Tiszalúc) iránti érdeklődése és szeretete már gyermekkorában kialakult benne és az idő múlásával csak tovább erősödött. S minél többet foglalkozott az elődök élet- és mozgásterének (a tágabban értelmezett szülő- és lakföld) történelmi feltárásával, annál erősebben érlelődött a benne a hazatérés gondolata.

A Zemplén-kutatásai időben megelőzték a hazatelepülését. Az 1980-ban megjelent „Várak a Hegyalján" című könyvében a tokaji, szerencsi és a Hernád-Sajó találkozásánál épült ónodi vár históriai leírását adja, nem elszigetelten, a honi országvédelmi rendszer egységes történeti fejlődés-folyamatába ágyazódva. Csorba Csaba lokális-jellegű vagy kisebb-nagyobb téregységekhez kötődő témafeldolgozásait – a magyar és az egyetemes történelem kiváló ismeretének köszönhetően – az összefüggések és kölcsönhatások rendszerében, a társadalmi-gazdasági makro-folyamatokkal kapcsolódóan fogalmazza meg, elkerülve a helytörténet- és monográfiaírásunkat ma is gyakran jellemző provincializmust. A Zempléni-hegység és környéke társadalom- és gazdaságtörténetének, településeinek, demográfiai folyamatainak sok részletkérdését dolgozta fel. Tanulmányaiban a lényegkiemelésre, az alapvető sajátosságok és folyamatok bemutatására törekszik. Egyes írásaiban, időhatárokhoz kötődően, a vizsgált jelenség egy vagy több korszakát (időmetszetét), vagy teljes fejlődésfolyamatát (idő-hosszmetszetét) jeleníti meg. Mindezt gyakorta terjedelmi korlátok között valósítja meg, ami fegyelmezett, logikus, jól tagoló-rendszerező munkát igényel. A zempléni tárgyú írásai többnyire a regionális folyóiratokban és évkönyvekben jelentek meg (Széphalom, A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Szülőföldünk, Tokaj és Hegyalja, a Nyíregyházi Főiskola és a szerencsi Bocskai István Gimnázium közös konferenciakötetei stb.). Csorba Csaba tanulmányai megtalálhatók még a településmonográfiákban (pl. Szerencs, 2005, Füzérradvány falukönyve 2005), a város- és tájlexikonokban is (Sátoraljaújhely 2001, Zempléni-hegység 2009).

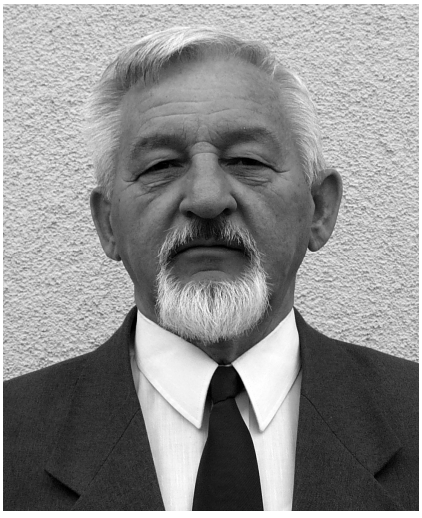
Csorba Csaba eddigi munkásságának legjelentősebb alkotása „Sátoraljaújhely városkönyve – 750 év krónikája" című félezer oldal terjedelmű monográfiája, mely 2011-ben jelent meg. 2006-ban Csorba Csaba történésztudóst

hatalmas szakirodalmi és tudományos közéleti munkássága elismeréseként a városi közgyűlés Sátoraljaújhely díszpolgárává választotta. Csorba Csaba a kitüntetést, a város lakóinak szeretetét azzal viszonozta, hogy 2007-től (építve korábbi munkáira is) négy éven át, rendkívül erőfeszítést, kitartást igénylő munkával, megírta Sátoraljaújhely monográfiáját. Könyvében a társadalom- és gazdaságtörténet teljeskörű feldolgozására törekszik. Bevezetőként a táj természettörténetét, a megtelepülés és gazdálkodás földrajzi-ökológiai alapjait foglalja össze, majd a régészeti fejezetben a honfoglalás előtt élt népek táj- és természeti erőforrás-hasznosítását írja le. A monográfiákban szokásos témakörök mind megtalálhatók, az egyes tematikai egységek – átlépve a térbeli keretet (a városterületet) – a szomszédos Sárospatak, Tokaj-Hegyalja és a történelmi Zemplén vármegyére is kiterjednek. Csorba Csaba a terjedelmes monográfia írásáért nem kapott szerzői tiszteletdíjat, a kutatás különféle költségeihez saját jövedelméből milliós nagyságrendű pénzzel járult hozzá. S ez is páratlan, éppúgy mint az, hogy a monográfia összes fejezetét egymaga írta.

Dr. Csorba Csaba régész-történetíró és tudományszervező alkotó-értékteremtő munkásságának mindössze egy szegmensét – a Zempléni-hegységgel foglalkozó eredményeit – vázoltuk fel, amely önmagában is hatalmas életmű és maradandó része régiónk tudománytörténetének.

Dr. Gál András – Kozma Katalin

Zelenák István

Zelenák István ny. földrajz-történelem szakos középiskolai tanár pedagógiai, tudományos és ismeretterjesztő tevékenysége szülővárosához, Tokajhoz és a hegyaljai szőlő- és borkultúrához kötődik. 1941-ben Tokajban született, s azóta – az egyetemi éveit (1960-1965) leszámítva – folyamatosan itt él. Szülei földműveléssel, állattenyésztéssel, szőlő- és bortermeléssel foglalkoztak, így nagyon korán megismerkedett a szőlőmunkákkal, a borkészítéssel és a borosgazda sajátos lelki alkatával. Felnőttként maga is szőlősgazdává vált, házat és pincét épített, s egyre intenzívebben érdeklődött a tokaj-hegyaljai szőlő- és borgazdaság története iránt. Ilyen irányú tudományos munkáját két nagy tudós, Pinczés Zoltán és Orosz István Hegyalja-kutatásai és iránymutatásai határozták meg. Pinczés professzor a hegyaljai szőlőtermesztés természetföldrajzi (agroökológiai) feltételeit, Orosz István akadémikus a szőlő- és bortermelő mezővárosok gazdaságtörténetét dolgozta fel. Tanítómesterei mellett Balassa Iván néprajztudós és a tokaji múzeumalapító tanár, Pap Miklós kutatási módszere és szemlélete gyakorolt maradandó hatást Zelenák István mindennapi tevékenységére.

A Tokaj-hegyaljai történeti borvidék sajátos kultúrája évszázadok óta foglalkoztatja a történészeket, a szépírókat és művészeket, a 18-19. századtól a természetkutatókat is. Hatalmas ismeretanyagot tártak fel a mikrorégió életjelenségeiről, de minden időben voltak, akik folytatták a kutatást, új tárgyi ismeretekkel, a jelenségek és folyamatok feltárásával más megvilágításba helyezték a múltbeli történéseket, a jelen-értékeléssel (és kritikával) pedig a jövőépítést szolgálták. Zelenák István is azok közé tartozik, akik hittek abban, hogy a már rendelkezésre álló társadalom- és gazdaságtörténeti ismereteket – eddig elhanyagolt, nem kutatott részletek feltárásával – tovább lehet gazdagítani.

Zelenák István fél évszázaddal ezelőtt kezdte levéltári kutatómunkáját Miskolcon és Sátoraljaújhelyen. Kutatási eredményeit, eleinte kisebb adalékközlő és ismeretterjesztő cikkekben jelentette meg. Később Tokaj, Tarcal, Erdőbénye és más hajdan volt oppidum, majd a híresebb promontóriumok (szőlőhegyek) vizsgálatával foglalkozott, a legutóbbi években pedig a hegyaljai szőlőbirtokok (Hétszőlő, Disznókő, Béres, Dereszla, Patricius Borház stb.) elemzéséről közölt tanulmányokat. Számos szőlész-borász történelmi és geológiai marketing tevé-

kenységét dolgozatokkal segítette. Fontosabb publikációi közé sorolhatjuk a Bencsik János által szervezett Tokaj és Hegyalja hely- és tájtörténeti, és ennek folytatásaként a szerencsi tájföldrajzi konferenciákon tartott előadásait (és annak írásos változatait). A Garaiak és a Hétszőlő (2001), Az „ismeretlen" Hegyalja (2003), A tokaji aszú készítésének történelmi körülményei (2005), A szőlőtermő területek klasszifikációjának történelmi tapasztalatai a tokaji borvidéken (2007), A közvetlen tapasztalatok szerepe a tokaji aszú készítésében (2009), Tokaj titkai (2012), Dercsényi János ma is tanulsággal szolgáló megfigyelései (2012), Szepsi Laczkó Máté, legenda és valóság (2012) című dolgozatait és két korábban megjelent könyvét (Tokaji zsidó emlékek, 1999, 2002 és A Hétszőlő, 2002) tekintjük a legfontosabbaknak. Még ebben az évben megjelenik „A tokaji aszú titkai" c. könyve, mely az eddig közölt jelentősebb műveinek gyűjteménye.

Zelenák István tanári munkájában is törekedett a hely- és tájtörténeti, környezetföldrajzi ismeretek (összefoglalóan Tokaj és Hegyalja tudásának) továbbadására, s ezáltal a tanítványok lokális és regionális identitásának erősítésére. A helyismeret oktatását mindenkor beépítette tanmenetébe, majd a rendszerváltozáskor választható tantárgyként tanította. 1995-ben „Tokaj" címmel lakóhelyismereti munkatankönyvet írt. Lakóhelyismereti tantervét és tankönyvi koncepcióját a Borsodi Művelődés c. folyóiratban ismertette, s ennek hatásaként – nem csak a megyében – sok tanár követte példáját. Zelenák István hosszú pályafutása alatt iskolai szakkörvezetőként, az iskolán kívül kulturális, tudományos és ismeretterjesztő egyesületek tagjaként sok előadást tartott, vetélkedőkön zsűri tag vagy elnöki szerepkört is ellátott. A tokaji Városszépítő Egyesület alapító elnökeként éveken keresztül szervezte a település külső megváltoztatására irányuló társadalmi mozgalmat és több cikluson át önkormányzati képviselőként is sikeresen dolgozott rajongásig szeretett városáért.

Zelenák István most már nyugdíjasként folytatja honismereti kutató munkáját és az életét teljesebbé tevő szőlő- és bortermelő tevékenységét.

Dr. Gál András – Kozma Katalin

Zemplén művelődéstörténeti öröksége

Hat évtizeddel ezelőtt Sárospatak tudósát, *dr. Újszászy Kálmán*t arra kérték meg, mutassa be Zemplén megyét egy rövid rádióelőadásban. Ennek az előadásnak a gépirata a hagyatékban megmaradt, s ma is érdekes olvasmány. Itt most az Újszászy professzor által adott jellemzésnek csak egyetlen bekezdését idézhetjük témánk hátterének jelzésére. Ő nem térhetett ki a megye kultúrhistóriai teljesítményeinek számbavételére, mi azonban ehhez felhasználhatjuk a zempléni szellemiségről általa megrajzolt összképet:

„*Zempléni táj, zempléni történet és a zempléni ember természete magukban is vonzóvá és érdekessé teszik a megyét, ám az, ami miatt érdekesből az ország legérdekesebb törvényhatóságává lesz: a zempléni szellem. A zempléni szellem, ami nincsen a zempléni tájhoz kötve, abból nem magyarázható, s amelynek hatalma alatt a zempléni ember természete – ha folytonos szorongással, visszafojtott tiltakozással, csendes beletörődéssel és a maga és a felette úrrá lett szellem közötti ellentétet állandóan érezve is – alázatosan meghajlik. Nem mindig egyformán eleven erejű, de mindig élő és a megye ezeréves története alatt mindig azonos ez a zempléni szellem. Nyugtalanság, frissesség, a régitől elszakadás, az újnak sóvárgása, a vállalkozási kedv, a természet engedte lehetőségeknél jóval szélesebb látókör és aktivitás, s ami mindezeket magában foglalja: a szabadság s benne az úrrá létel saját természetünkön, a legyőzése az emberben az óvatosnak, a tartózkodónak, a középszerűnek és mindennapinak, az idillből a dráma és a meséből a történelem sodrába átlendülés a jellemzője ennek a zempléni szellemnek.*”

Vajon milyen tények, áramlatok, alkotások, hagyományok idézik meg a ma embere számára ezt a szellemiséget? Nem könnyű erre válaszolni még a történelem fordulópontjainak ismeretében sem, a szellemi örökség tényeit mégis érdemes rögzíteni. A *Zemplén* helynév a nyelvészet mai álláspontja szerint minden bizonnyal a szláv ’földből való (vár)’ jelentésű köszóra vezethető vissza; először az Ondava és a Latorca összefolyása alatt, a Bodrog mentén létesült földvárat jelölte, arról tágult jelentése a körülötte kialakult, Szent István alapította királyi vármegyére. A terület egyházilag az egri püspökség fennhatósága alá tartozott. A királyi várbirtokokat a megye középső részén a pataki erdőispánság felügyelte; a déli résznek Szerencs volt a központja; az északi erdővidék voltaképpen csak a 14-15. században népesült be.

Az itt elszenvedett történelmi mozgások, az errefelé is ható szellemi áramlatok, a megyében megtelepült vegyes ajkú és vallású népek csiszolták azt a kultúrát, amelyből a zempléni szellemiség fentebb idézett vonásai kialakultak. Nem zárkózhatott el az európai és a hazai hatások elől a peremhelyzetben élő ember ebben az országhatárig nyúló megyében sem, sőt: olyan kezdeményezések keltek szárnyra innen, amelyek az egész országot megmozgatták. Tudjuk ugyan, hogy egy közigazgatási egység nem kulturális egység is egyben, mégis

érdemes olykor áttekinteni, miként jelenik meg az *általános* a *helyi*ben, mivel hat fiaira a szűkebb pátria. Zemplén térsége nemcsak földrajzi, hanem szellemi értelemben is *végvidék*. Eddig jutottak honfoglaló őseink, akikről legékesebben a *karosi* temető vall nekünk, eddig nyúlnak a római kereszténység gyökerei, amelyekről (több más emlék mellett) a karcsai körtemplom tanúskodik, s átcsapnak területére az ortodox keleti kultúra hatásai, amint azt az északi rész fatemplomai, skanzenjei *Laborcrév*en (Krásný Brod), *Felsővízköz*ben (Svidnik) ma is hirdetik. Kultúrák határán teremt itt a szellem.

A végvidék nem jelenthet elzártságot, hirdették ismételten az elődök. Valami érdekes s bizonyára szükségszerű egybecsengést tapasztalunk abban, ahogy küldetésszerűen időről időre előtérbe helyezik a műhelyteremtés feladatát. Elég talán Sárospatak példáját említenünk, ahol Comenius azt hirdette: „*A szél onnan fúj, ahonnan akar, s nem is mindig ugyanazon időben kezd fújni*", s ahol két évszázad múltán Erdélyi János megismételte: „*a szellem ott fú, ahol akar*". Vallomástételük minden bizonnyal közös forrásra, János evangéliumára vezethető vissza – ahol Jézus mondja Nikodémusnak: „*A szél fú, ahová akar*" –, üzenetük aktuális jelentése is azonos a szövegkörnyezet szerint: a sajátos kultúra, a nemesebb lelki élet mindenütt megteremthető. Zemplén – legalábbis történetének legjobb korszakaiban – bizonyította is e tétel valóságtartalmát.

Elődeink ősi, magukkal hozott kultúrájának nyomait a régészet e tájon is megtalálta, s ehhez járult az európai keresztény hatások hálózata. A műemlékek máig örökítik a régi korstílusokat. A *román* templomépítészet ékes példái állnak Bodrogolasziban, Karcsán, Felsőregmecen, a *gótika* Olaszliszkán, Sátoraljaújhelyen, Sárospatakon emelt ma is tanulmányozható alkotásokat, de gótikus elemek több később átépített templomban előbukkannak (pl. Lelesz, Gálszécs, Terebes). Patakon a ferencesek, Szerencsen a bencések, Leleszen a premontreiek, Újhelyben, Terebesen, Varannóban a pálosok alapítottak monostort. A latin szertartású egyház mellett hatott a helyi műveltségre a *vendégnépek* megtelepedése. A Hegyalján vallon (ófrancia, olasz) hospesek kaptak kiváltságokat; Sárospatak környékén 1201-ben Imre király, Sátoraljaújhelyen 1261-ben V. István adott közösségeiknek városi jogokat. A tatárjárás pusztításai után a továbbéléshez nélkülözhetetlen volt a telepesek megjelenése, kellett a munkaerő a várak építéséhez, a kézműiparral szemben támasztott növekvő igények kielégítéséhez, a szőlőműveléshez. Zemplén, Csicsva, Szerdahely, Kapi, Terebes, Helmec, Kövesd, Tokaj, Újhely, Szerencs, Patak várai közül az utóbbi kettő ma is tanúsítja a várépítészet technikai fejlettségét. Korai történelmünk históriáját őrzi Anonymus *Gesta hungarorum* című latin nyelvű krónikája, amely valószínűleg a 12. század második felében keletkezett. A név szerint máig ismeretlen szerző bejárhatta a zempléni tájat, róla szóló információi ugyanis részletekben igen gazdagok.

Az iskolázás első – országos viszonylatban is nagy jelentőségű – emléke a 15. század vége felé Sárospatakon keletkezett *Szalkai-kódex*. Az 1475-ben született s esztergomi érsekként 1526-ban a mohácsi csatában elesett Szalkai László

tankönyvül használta e kézírásos füzeteket, amelyek a Krakkóban végzett Kisvárdai János tanító ismereteit közvetítették. Az 516 oldal terjedelmű hat füzetben a csillagászati, poétikai, etikai, családjogi, retorikai, zenei kultúra ismereteit olyan igénnyel foglalták össze, hogy a diákot akár egyetemi tanulmányok megkezdésére is képessé tegye. Ez a plébániai iskola elhintette a reformáció nyomán azután tágabb körben kisarjadó középfokú és akadémiai oktatás magvait.

A *reneszánsz* mind az építészet különböző formáiban, mind a világi irodalom terjedésében testet öltött Zemplénben. A sárospataki vár a 16. század közepén a Perényiek jóvoltából reneszánsz lakótoronnyal, egy évszázaddal később pedig a Lorántffyaknak köszönhetően új, emeletes épületszárnyakkal és loggiával szolgálta a főúri igényeket, akárcsak a Lorántffy Zsuzsanna által Királyhelmecen építeni rendelt kastély. A bodrogközi Pácinban a Mágócsiak és az Alagiak emeltek a 16. században reneszánsz sgrafittó borítással, pártázattal ékesített kastélyt, Homonna kastélya is reneszánsz eredetű. A régió Bethlen Gábor és I. Rákóczi György törekvéseinek eredményeként az erdélyi fejedelemség védőszárnya alá került, ez a három részre szakadt országban egy időre a viszonylagos anyagi és szellemi gyarapodás lehetőségét hozta meg.

A fejedelmek által pártolt *reformáció* Zemplénben is megteremtette a magyar nyelvű műveltség kibontakozásának helyi feltételeit. A lutheri tanok korán eljutottak ide; Siklósi Mihálynak, Perényi udvari papjának tulajdonítják ebben a kezdeményezést, aki az 1520-as években hirdette a protestáns gondolatokat. A hagyomány neki, valamint Kopácsi Istvánnak és Sztárai Mihálynak, a ferences szerzetesből lett két reformátornak tulajdonítja az új hitet követők sárospataki *scholá*jának létrehozását (1531). Ezt fejlesztette azután tovább európai viszonylatban is számon tartott, rangos intézménnyé a 17. század közepén I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna.

A reneszánsz *kézművesség* nemcsak az építészetben, kőfaragásban öltött formát, hanem a fazekasságnak egy sajátos változata is meghonosodott Sárospatakon, ahová I. Rákóczi György Morvaországból habánokat telepített (1645); ónmázas korsóik, tányérjaik a fejedelmi udvar igényeit is kielégítették. A textilművészetnek a késő reneszánsz korra jellemző magyar változata, az úrihímzés a maga színes, ornamentális formáival népszerű volt a nemesi udvarokban, Lorántffy Zsuzsanna is nagyon kedvelte; szép terítője kultúrtörténeti érték.

A reformáció kora – túlzás nélkül állíthatjuk – szellemi értelemben országos központtá tette a zempléni régiót. Jeles prédikátorok hittérítő és alkotó tevékenysége bontakozik itt ki. *Farkas András* a zsidó és a magyar nemzet történetét párhuzamba állítva fogalmazta meg krónikáját (1538), *Dévai Bíró Mátyás* ábécéskönyvet állított össze és hittani kézikönyvet szerkesztett az 1530-as években, *Szkhárosi Horvát András* a harcos énekszerzőként mutatkozott be egy évtizeddel később, *Batizi András* templomi énekek és bibliai históriák alkotója volt, *Sztárai Mihály*, hitvitázó drámák írójaként vonult be irodalomtörténetünkbe (1550), *Benczédi Székely István* „Chronica ez világnak jeles dolgairól”

címmel írta meg történeti munkáját (1559). A világi szépirodalom is megterem e tájon: 1577-ben a „Bodrog vize mellett, Patak városában" latinból magyarítva írták le „Eurialusnak és Lucretiának széphistóriájá"-t, egy évtized múltán pedig *Tardi György* prédikátor munkájaként „Liszkán szörzék versökbe" a török feletti 1588. évi szikszói győzelem históriáját. Otthonos volt a megyében a magyar reneszánsz legnevesebb magyarul verselő költője, *Balassi Bálint* is, aki 1584 karácsonyán Sárospatakon kötött házasságot Dobó Krisztinával, 1587-ből Mezőzomboron járt, 1591-92-ben Tokajban élt.

Az első teljes bibliafordítás megalkotója, *Károli Gáspár* ugyancsak kapcsolatban állt Zemplénnel. Az abaúji Göncön fejezte ugyan be nagy művét, előtte azonban 1584 és 1587 között Tállyán szolgált, s bizonyára már ott is dolgozott – a környékbeli írástudó társak bevonásával – az 1590-ben Vizsolyban kinyomtatott magyar biblia megalkotásán. *Miskolci Csulyak István* zempléni esperes nagy terjedelmű kéziratos hagyatéka másolatokban terjedt; belőle kora mindennapjai jól megismerhetők. A késő reneszánsz terméke *Salánki György* sárospataki rektor Erasmus-fordítása (1627). Sátoraljaújhelyen és Sárospatakon is tanult a későbbi erdélyi református püspök, *Geleji Katona István*, akinek a magyar helyesírás és nyelvhelyesség megalapozásában lett nagy szerepe (1645).

Hosszú távon és meghatározó módon természetesen az iskolák hatottak igazán Zemplén megye népének művelődésére. Közülük a sárospataki református kollégiumot kell kiemelnünk, amely a 17. században az európai érdeklődés előterébe került. Nyugat-európai egyetemet járt oktatók emelték a rangját Lorántffy Zsuzsanna és fia, Zsigmond támogatása nyomán. 1639 és 1642 között a hollandiai Franekert megjárt *Tolnai Dali János* dolgozott ki, vezetett be reformokat; külhoni példára osztályokba sorolta a tananyagot és a tanulókat, a skolasztikával szakítva etikai beszélgetéseket iktatott a programba, együtt nevelte a nemesi és a jobbágysorból származó ifjakat. Újításai és a puritanizmus iránti elkötelezettsége ellenkezést váltottak ki, átmenetileg elhagyta Patakot, de 1649-ben visszatért, hogy mindent újrakezdjen. Az ő megerősítését is szolgálta a fejedelemasszony azzal, hogy meghívta az akkor már európai hírű *Jan Amos Comenius*t, a magyar ősöktől származó cseh-morva protestáns egyházi vezetőt és pedagógust, aki 1650 és 1654 között Sárospatakon folytatta panszofikus nevelési elképzelésének elméleti és gyakorlati kidolgozását. Elgondolása – mindenkit mindenre megtanítani – demokratikus alapokon nyugodott, jeligéje – „Minden a maga törvénye szerint történjék; távol legyen az erőszak a dolgoktól" – a szerves fejlődés fontosságát emelte ki. Sárospataki programjában is megfogalmazta, hogy ösztönözni kívánja „a tudhatók minden nemébe, minden módon való bemerülést". Szerinte „minden embernek meg kell ismerkedni a műveltséggel, hogy senki a nemességből, senki a polgári rendű ifjúságból, senki a jobb tehetségű paraszti népből a tanultabb csiszoltságtól ne legyen távol", tehát gondoskodni kell arról, hogy „az otthoni szűk vagyoni helyzet senkit, aki a művelődésre vágyik, ne akadályozhasson". A tanulás útján „fokozatosan, öntevékenyen, szemléletesen" kívánta diákjait végigve-

zetni. Három részből álló latin nyelvkönyve *(Vestibulum, Janua, Atrium; 1652)*, valamint a Sárospatakon született két leghíresebb műve, az Orbis Sensualium Pictus *(A látható világ, 1653)* meg a Schola Ludus *(Játékszín-iskola, 1656)*, ehhez kívánt gyakorlati segítséget adni. Szorgalmazására létesült nyomda az iskola mellett, bővítették a tanári kart és az épületet. Pedagógiai elvei közül több máig áthatja az iskolai pedagógiai munkát. Rákóczi Zsigmond korai halála miatt azonban Comeniusnak a Rákóczi családhoz fűződő tervei irreálissá váltak, elhagyta Magyarországot. A protestantizmusra nehéz idők következtek, a Wesselényi-féle összeesküvés (1666) lelepleződése után I. Rákóczi Ferenc katolizálni kényszerült, Báthory Zsófia jezsuitákat fogadott be Patakra, a református diákokat 1671 őszén bujdosásra kényszerítették, s csak II. Rákóczi Ferenc győzelmei után, 1705-ben nyílt lehetőségük iskolájuk újjászervezésére.

Ekkorra szőleje révén *Tokaj-Hegyalja* lett Zemplén gazdaságilag legvirágzóbb része. A tokaji bor iránt Szerémségnek a török által történt megszállása keltette fel az érdeklődést; 1623-ból van adatunk arról, hogy elterjedt a későn érő furmint szőlő, amely alkalmas az aszú készítésére. Ez pedig igen kelendő áru volt a piacokon. A Rákóczi-szabadságharc bukása után a birtokok új tulajdonosa, Trautsohn herceg az elnéptelenedett falvak benépesítésére, a munkaerő pótlására nagy arányú telepítéseket kezdett, Zemplénben több faluba ruszin, német telepesek kerültek, illetve új falvakat hoztak létre (Rátka, Hercegkút, Károlyfalva, Józseffalva, Hosszúláz). A borkereskedelem vonzotta az úgynevezett görög (balkáni származású keresztény), valamint a zsidó kereskedőket, akik a hegyaljai mezővárosokban nagy számban telepedtek meg. Zemplén megye északi részén megnőtt a szlovákok, a felső járásokban pedig a ruszinok számaránya.

Az *ellenreformáció* a katolikus szellemiség reneszánszát hozta Zemplénben is. A nagyobb jövedelmet hozó körzetekben jelentős építkezések indultak, hódított a *barokk* stílus. Az ekkor épült lakóházakon máig megfigyelhetők a fellendülés időszakának jelei. Példaként említjük a tokaji Dessewffy-kastélyt (1700 körül), a tolcsvai Király-udvart, a ma a szlovákiai Zemplén honismereti múzeumát befogadó nagymihályi Sztáray-kastélyt (17. sz. közepe), az erdőbényei Szirmay-kastélyt és Budaházi-Fekete-kúriát (18. sz.), a tállyai Rákóczi-kúriát, Sárospatakon a Rákóczi utca 12. vagy az Attila u. 9. szám alatti lakóházakat (utóbbi 1790 körül épült), a sátoraljaújhelyi egykori megyeházát (1768) és Waldbott-kastélyt (18. sz.). A templomok közül sokat építettek fel vagy építettek át az új ízlés szerint (római katolikus plébániatemplom és Szentháromságkápolna Sátoraljaújhelyen, római katolikus plébániatemplom Nagymihályban és Varannón, pravoszláv templom Terebesen, görög katolikus templom Sárospatakon, Bodrogolasziban, Rudabányácskán); a református templomok inkább a copf stílus jegyeit viselik magukon (pl. Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen, Cigándon), s ide sorolható a végardói görög katolikusok temploma is. A barokk időszak érdekes emléke a tállyai volt postaház épülete, illetve a Vámosújfalu határában a 18. században épült kőhíd.

A barokk megjelenik a táj irodalmában is. Sárospataki diák volt e stílus Zrínyi Miklós után legismertebb képviselője, *Gyöngyösi István*, akinek 1644-ben Kassán adták ki főművét (Márssal társalkodó murányi Venus). Feltételezések szerint Sárospatakon született az ötrészes elbeszélő költemény, a Rákóczi-eposz, amely II. Rákóczi Ferenc sikertelen hadjáratait énekelte meg. E korszak alkotásai közé sorolhatjuk a *Comenius* szerint is hasznos *iskoladrámát*; nemcsak az ő Schola Ludusát, hanem az 1666-ban a jezsuiták által I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona házassága alkalmából bemutatott látványos előadást is. A hitvitázó irodalom termékei is megjelentek az ellenreformáció időszakában Zemplénben, a leghíresebb talán *Pósaházi János* és *Sámbár Mátyás* vitája volt itt. Protestáns részről a fejedelmi udvarhoz kötődő *Tofaeus Mihály*, *Medgyesi Pál*, *Veréczi Ferenc*, *Klubusiczky András* munkásságát emelhetjük ki, a pataki professzorok közül pedig *Csécsi János*ét és *Simándi István*ét. Az előbbinek a magyar grammatikával foglalkozást, utóbbinak a kísérleti fizikai oktatás meghonosítását köszönhetjük.

*II. Rákóczi Ferenc*et szülőhelye, Borsi kötötte a megyéhez, ez is magyarázza, hogy kultusza itt olyan erős mindmáig. Az ő környezetéhez többen csatlakoztak az írástudók közül (pl. Debreceni Ember Pál, Tolnai Mihály). Itt említhető a kuruc kor költészete, valamint az élőszóbeli és kéziratos énekirodalom jelentkezése. Zemplénben született az 1697-es hegyaljai felkelés bukása után a *Cantio Tokaiensis*, amely keservesen emlegeti: „kiált Tokaj vára, jajgat Patak vára". A tábori nótákat, a táncdalokat, a Rákóczi alakjához fűződő kesergőket, a bujdosó szegénylegények dalait több Zemplénben keletkezett kéziratos énekeskönyv megőrizte. Ennek kapcsán említjük a sárospataki *kollégiumi énekköltészet*et; a 18. században keletkezett melodiáriumos könyvekben megmaradtak a korabeli kottaírás emlékei, beáramlottak a régi népdalok, az olaszos majd a német dalformák. Az iskoladráma új hajtása a pálosok újhelyi működéséhez kapcsolódott; 1765-ből három előadott darabról tudunk, ezekbe a mitológiai alakok mellett helyi vonatkozási elemek is bekerültek. Közülük máig népszerű a „Kocsonya Mihály házassága" című, gyakran előadott közjáték.

A reformáció után Zemplén következő nagyjelentőségű korszaka a *felvilágosodás* kibontakozása s az ezt követő nemzeti megújulás ideje, amikor egy időre az egész ország figyelmét ismét felkeltette. Ez egyrészt Kazinczy Ferencnek, másrészt a reformkor zempléni ifjú nemzedékének köszönhető. A *klasszicizmus* fokozatosan tért hódított, s otthagyta nyomát az épületeken, különösen a nemesi kúriák, kastélyok külsején. Példa erre Sárospatak központjában több lakóház (Rákóczi u. 14., 22., 33.), Újhelyben a Sennyei-kúria, Tolcsván a Szirmay- és a Kurucz-kastély, Terebesen az Andrássy-kastély (1786), s ezt az ízlést újította fel Ybl Miklós a széphalmi Kazinczy-mauzóleum tervezésekor.

A 18. század végén megnőtt az *iskolázás* jelentősége. Az elemi fokú kisiskolák helyzete csak a 18. század végén kezdett jobbra fordulni, amikor a felvilágosult abszolutizmus az iskolaügyet felkarolta. *Losontzi István* híres „Hármas kis tükre" mellett újabb tankönyvek kerültek az iskolába; a pataki tanárok közül

Eöri Fülep Gábor ábécés könyvet, *Tóth Pápai Mihály* nevelési tárgyú művet adott ki (Gyermeknevelésre vezető útmutatás, 1797). Ezt tekintjük az első magyar nyelvű pedagógiai tankönyvnek, amelyre hatott a felvilágosodás, valamint a Ratio Educationis eszmeisége. II. József uralkodása idején sokat tett az iskolaügy zempléni fejlesztéséért tanfelügyelőként Kazinczy Ferenc.

A reformátusok legjelentősebb iskolája továbbra is a *sárospataki kollégium* maradt, amely egy egész országrésznek lett értelmiségképző intézménye, s társintézmények, partikulák egész hálózata vette körül. Amikor a Rákócziak fejedelmi támogatását elvesztette, az 1734-ben a bodrogkeresztúri zsinat által létrehozott tiszáninneni egyházkerület gyülekezeteire hárult a fenntartása. Belső önkormányzatát megtartotta, togatus nagydiákjait az egyházi szolgálatra, a publicusokat a jogi, közigazgatási feladatokra képezte ki. A nehéz időkben is törekedtek a fejlesztésre, bővítésre. E korszakban volt Patak neveltje Bessenyei György, majd Kazinczy Ferenc. Differenciálódni kezdtek a szaktudományok; a sárospataki *Kövy Sándor* a jogtudomány, *Keresztúri Ferenc* az orvoslás, az újhelyi *Derczeni (Weiss) János* a borászat érdekében fáradozott. A jezsuiták helyébe a *piaristák* léptek, akiknek Tokajban nyílt iskolájuk. Ezt költöztették át Sátoraljaújhelyre 1789-ben, amikor II. József rendeletére átvették a pálosok rendházát. Új épületeket emeltek, jelentős kulturális missziót vállaltak az 1948-ban bekövetkezett államosításig.

Tehetségek sorát adja ezután is Zemplén az országnak. Innen indult *Barczafalvi Szabó Dávid* (Bodrogkeresztúr, 1752), *Molnár Borbála* (Újhely, 1760), *Fáy András* (Kohány, 1786), Igaz Sámuel (Erdőbénye, 1786), Helmeczy Mihály (Királyhelmec, 1788), *Balásházy János* (Újhely, 1797), *Kossuth Lajos* (Monok, 1802), *Szemere Miklós* (Lasztóc, 1802), *Lónyay Gábor* (Deregnyő, 1805), *Csicseri Ormós László* (Sárospatak, 1814), *Trefort Ágoston* (Homonna, 1817), *Kazinczy Gábor* (Berettő, 1818), *Andrássy Gyula* (Terebes, 1823), *Árvay József* (Kisráska, 1823). Sárospatak református és Újhely piarista iskolája nevelte ki Zemplén értelmiségét. Hosszú listát lehet az itt nevelkedett kiválóságokról összeállítani, itt most csak mutatóban emelünk ki néhány nevet. Patak diákja volt rövidebb-hosszabb ideig Bessenyei György, Vay Miklós, Kazinczy Ferenc, Ungvárnémeti Tóth László, Csokonai Vitéz Mihály, Szemere Pál, Nagyváthy János, Decsy Sámuel, Kazinczy Lajos, Fogarasi János, Egressy Béni, Szemere Bertalan, Tompa Mihály, Erdélyi János, Izsó Miklós. Újhelyben tanult Frivaldszky Imre, Nikolaus Lenau, Kossuth Lajos, Trefort Ágoston, az idősebb és ifjabb Andrássy Gyula. E névsorból a nemzeti megújulás időszakában és a reformkorban főszerepet vállalókat kiemelve elgondolható, hogy az a történelmi periódus Zemplén megye egyik nagy korszaka lett.

Kazinczy tevékenysége kassai szerkesztői munkássága és hosszas fogsága után akkor bontakozhatott ki igazán, amikor 1806-ban Széphalmon (Zemplén határán) megtelepedve szívós következetességgel fáradozni kezdett az irodalmi ízlés és a magyar nyelv megújításáért. Másfél évtizeden át rendszeresen bejárt a

sátoraljaújhelyi megyeházán elhelyezett zempléni levéltárba, hogy a történelmi becsű iratokat kutassa, rendezze. A felvilágosult klasszicizmus híve volt, reá tekintett a korszak induló írónemzedéke – Csokonai, Kölcsey, Berzsenyi – miközben gondozta elődjei és elhunyt kortársai – Bessenyei, Dayka, Báróczy – hagyatékát. Sárospatakon hagyta el a nyomdát 1811-ben *Tövisek és virágok* címmel egybegyűjtött epigrammakötete, amellyel az ortológusok és a neológusok közötti nyelvújítási harcot kiváltotta. Hatása, valamint a halála után kibontakozó kultusza példázza életművének korszakos jelentőségét.

A hazai nyelv, a nemzeti kultúra kérdéseit a *reformkor* küzdelmei közben sem feledték. Zemplén kuruc hagyományai fogékonnyá tették a közgondolkodást akkor is, amikor a polgári haladás a függetlenség követelményével együtt napirendre került. Nem feledték, hogy 1601-ben a zempléni Gálszécsről indította Bocskai Habsburg-ellenes felkelését, hogy Terebes mellett Thököly vívta nagy csatáját, hogy 1697-ben az újhelyi vásárban lobbant fel a hegyaljai parasztfelkelés, hogy 1708-ban II. Rákóczi Ferenc Patakon fontos országgyűlést tartott. Ezeknek az eseményeknek a hatása is munkált abban, hogy Zemplén, azon belül a megyeszékhely, az 1820-as, 30-as években az országos politikai harc élvonalába került, hogy 1846-ban az ifjú reformpolitikusok itt „szegény-legény társulat"-ot szerveztek, s elérték, hogy jelöltjeiket követté választák. A zempléni megyegyűléseken a követi utasítások vitájában határozottan megfogalmazódtak a kulturális törekvések az iskolaügy, a közművelődés megújítása érdekében.

A 19. század elején megélénkült Sátoraljaújhelyen a *színház* iránti érdeklődés, Déryné 1817-es itteni sikere igazolja ezt. A művelődésnek autonóm szerveződései közül az 1831-ben alakult *Zempléni Casinó* működése a legjelentősebb, Széchenyi István, Petőfi Sándor is ellátogatott falai közé. A *tudomány* művelése szép teljesítményeket eredményezett; *Szirmay Antal* a zempléni Szinyéren írta történeti munkáit (1798, 1803), az újhelyi születésű *Balásházy János* a magyar agrártudomány úttörője lett, *Katona Dénes* piarista tanár nevéhez a növénynemesítés eredményei kapcsolódnak, *Viczmándy Lajos* egyháztörténeti műveket alkotott, az izraelita hittudomány művelőjeként tisztelik ma is *Teitelbaum Mózes*t, az újhelyi „csodarabbit".

A 19. század jellemző kulturális mozgása Észak-Zemplénben a *szlovák* nemzeti tudat ébredezése, a sajátos kultúra tudatos számbavétele. Nem feledhetjük, hogy a magyar nyelv hivatalos elismertetéséért folyó küzdelem idején fogalmazódik meg a szlovákság részéről is a nyelvmegőrzés és -fejlesztés igénye. A zempléni kulturális életért buzgólkodó elit azonban a közműveltség terjesztését összekapcsolta a magyarnyelvűség erősítésével. 1883-ban alakult meg „*A magyar nyelvet és népnevelést Zemplénben terjesztő egyesület*", amely óvodai és iskolai hálózat kiterjesztését szorgalmazta, vándortanítókat alkalmazott, könyveket juttatott el a falvakba, népszerűsítő előadásokat szervezett a megye rutének és szlovákok lakta járásaiban. Elismerték ugyan az anyanyelv megőrzéséhez való jogot, úgy vélték azonban, hogy az államnyelv elsajátítása útján segíthetik a más ajkú

nemzetiségek fiait a társadalmi és anyagi boldogulásban. Ezzel párhuzamosan figyelhető meg Zemplénben egy másik törekvés, az *irodalmi népiesség* fellendülése. A kálvinista hagyománytól, a sárospataki kollégiumi költészettől nem volt idegen a népköltészet iránti érdeklődés. *Erdélyi János* már 1842-ben elméleti megalapozásra törekedett, s kezdeményezője, közzétevője lett a népköltési gyűjtésnek. *Tompa Mihály* költészete ebből a gyökérzetből sarjadt ki.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc bukása ellenére a *polgárosodás* folyamatát már nem lehetett megállítani Zemplénben sem. A peremhelyzetből fakadtak ugyan hátrányok, de a városiasodás, az iparfejlődés megindult lassan a vasúthálózat és a bankrendszer kiépülése nyomán. A népiskolai hálózatban és a szakoktatásban növekedett az állami szerepvállalás, rangot kapott a pedagógusképzés, önálló intézménnyé fejlődött a sárospataki tanítóképezde (1857). A közművelődésre ösztönzően hatott az öntevékenység erősödése, a helyi sajtóélet kibontakozása, a hagyományőrzés szándéka.

*Erdélyi János*nak néhány szövetségesével sikerült Sárospatakon 1857 után kulturális műhelyt teremteni a Sárospataki Füzetek, a Népiskolai Könyvtár köteteinek kiadásával, *Szinyei Gerzson* 1873-ban megszervezte a Sárospataki Irodalmi Kört, *Mitrovics Gyula* Sárospataki Lapok címmel indított orgánumot az egyház és az iskola ügyeinek érdekében. Sátoraljaújhelyen 1870-től vált rendszeressé közéleti hetilap (a Zemplén) kiadása, 1905-ben indult útjára a hosszú életű Sárospataki Református Lapok, 1884-től hosszú évtizedeken volt ifjú tehetségek felfedezője a Sárospataki Ifjúsági Közlöny. Szerencsnek 1894-ben indult első hírlapja,, s ott 1940 és 1944 között irodalmi folyóiratot is kiadtak Zempléni Fáklya címmel. Tokaj első hetilapjának alapítására 1893-ban tettek kísérletet, de csak 1904-től vált rendszeressé a Tokaj és Vidéke megjelenése. Nagymihályon 1896-ban indult a Felső Zemplén című hetilap, Homonnán 1902-ben adták ki először a Homonna és Vidéke című hírlapot. Újhelyben Dongó Gyárfás Géza megyei levéltáros szerkesztett helytörténeti folyóiratot 1895 és 1928 között „Adalékok Zemplén vármegye történetéhez" címmel, 1902-ben megalakult a *Zemplén vármegyei Kazinczy Kör*. 1883-ban Sátoraljaújhelyen állandó kőszínházat építettek, Blaha Lujza is szerepelt megnyitó műsorában. Zemplén íróneveltjei közül kiemeljük e korszakból *Boruth Elemér*t (Mád, 1833), az Újhelyben diákoskodó *Darmay Viktor*t (1850), *Kemechey Jenő* írót (Királyhelmec, 1862), *Zempléni Árpád* költőt (Tállya, 1865), népszerű regények íróit *Harsányi Zsolt*ot és *Komáromi János*t (Málca, 1890), *Hegyaljai Kiss Gézá*t (Mád, 1893), s itt emlékeztethetünk arra, hogy Sárospatakról vitte magával írói útjára *Móricz Zsigmond* századvégi diákemlékeit.

A *hagyományápolás* motívumai Zemplénben II. Rákóczi Ferenc, Kazinczy Ferenc és Kossuth Lajos kultuszához kapcsolódnak. Borsi szülőhelyén 1881-ben helyeztek el emléktáblát a vezérlő fejedelem tiszteletére, 1940-ben helyezték el benne Zemplén történeti múzeumát, szobor őrzi hírét Borsiban *(Magyar Ede alkotása, 1907)* és Sárospatakon *(Horváth Géza, 1935, valamint Somogyi*

József, 1986). A sárospataki Rákóczi Múzeumban állandó kiállítás eleveníti meg korát és életművét. Kazinczy Ferencre a széphalmi emlékhelyen kívül köztéri szobor emlékeztet Patakon *(Ferenczy István műve nyomán Maugsch Gyula, 1931)*, Újhelyben *(Pátzay Pál, 1968)*. A sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum állandó kiállítása árnyaltan mutatja be szerepét. Kossuth Lajosnak több szobra áll Zemplénben, így például Erdőbényén *(az olasz Ciprián mester alkotása, 1902)*, Nagymihályban *(Palencsár Andor, 1908)*, Újhelyben *(Gárdos Aladár, 1911)*, Monokon (1960), Patakon *(Marton László, 1973)*. A monoki szülőházban igen gazdag anyagú emlékmúzeumot rendeztek be.

A *dualizmus kora* a pénzintézetek, üzemek, közművek létesítésével kedvezett a városiasodás folyamatának. Az iparral együtt megjelentek a munkásművelődés csírái Újhelyben a dohánygyárban, Szerencsen a cukorgyárban; a sátoraljaújhelyi munkások általános önképzőköre 1903-ban alakult; a kisvárosokban, nagyobb községekben önszerveződéssel olvasókörök, kaszinók jöttek létre,. Emellett pezsgő kultúrélet jellemezte a felekezeti egyesületeket, amelyek sorában a keresztény csoportok mellett a Hegyalján fokozatosan aktivizálódtak az izraelita művelődési körök. A közoktatás rendszerét az egymás után szerveződő polgári iskolák működése gazdagította. A megyeszékhelyen 1868-ban megalakult a Sátoraljaújhelyi Torna Egylet, a század végétől egyre nagyobb számban alakultak testedző és sportkörök; különösen népszerű volt a turizmus, a kerékpározás, a vívás, a sakk, a labdarúgás, a tenisz, a céllövészet.

A 20. század első évtizedében mutatkozó kulturális fellendülést, sokszínűséget az I. világháború bénította meg, amelynek következményeként azután a trianoni béke Zemplén történetében minden korábbinál végzetesebb fordulatot hozott. A vármegye területének több mint 70%-a, lakosságának több mint 60%-a a megalakuló csehszlovák állam területére került, a lélekszám 343 ezerről 133 ezerre csökkent, a Felső-Bodrogköz színmagyar kistáját is elszakították az anyaországtól. A csonka országban és megyében új prioritások alakultak a kulturális élet területén; erősödött a nemzeti jelleg, elevenen hatott a revíziós gondolat, majd egyre tudatosabbá vált a falu, a paraszti kultúra felé fordulás.

Klebelsberg Kunó művelődéspolitikájának hatásai az 1920-as években Zemplénben is megmutatkoztak; falusi, tanyai elemi népiskolák épültek, Sárospatakon létrehozták az angol és a humán internátust. Vesztességnek számít viszont, hogy Sárospatakon 1923-ban az anyagi gondok, valamint az Eperjesről Miskolcra került evangélikus jogakadémia elszívó hatása miatt a jogászképzést meg kellett szüntetni. A megye két gimnáziuma (Patakon és Újhelyben) a műveltségtartalom korszerűsítésével igyekezett válaszolni az új kihívásokra, az alapfokú oktatásban határozottabban érvényesültek a lélektani szempontok, terjedt a munkáltató tanítás. E korszak művelődésének sajátos vonása az ún. *falumunka* kibontakozása a sárospataki teológia fiatal professzorainak kezdeményezése nyomán. 1921-ben megalakult a néphagyomány-kutató szövetség, tíz évvel később pedig Újszászy Kálmán vezetésével kezdődött meg a

faluszeminárium képző, gyűjtő, nevelő tevékenysége. 1936 és 1948 között működött a sárospataki népfőiskola, szélesebb körben elterjedtek a szabadművelődés különféle formái (szabadegyetem, gazdatanfolyamok, népkönyvtár). Zemplénben 39 községet ajándékoztak meg a Magyar Népművelés Könyvei című sorozattal. A műkedvelő csoportok között megjelentek a népi tánc- és dalkultúra értékeit feldolgozó Gyöngyösbokréta mozgalom hatásai; a megyében Cigánd és Alsóberecki fiataljai értek el kiemelkedő hazai és külföldi sikereket.

1922-ben újjáalakult Sátoraljaújhelyen a *Kazinczy K*ör, amelynek rendezvényei szép közönséget vonzottak, gyakori szereplők voltak előadóestjein a zempléni költők, dalszerzők: Novák Sándor, Farkas Andor, Meczner Tiborné, H. Bató János, Szabó Ernő, Kovács Dezső, s a határon túlról Mécs László. 1942 és 1944 között Kassán a Kazinczy Társaság Sziklay László szerkesztésében megjelentette az *Új Magyar Museum* című folyóiratot, amelynek munkatársi gárdájához Sárospatak és Sátoraljaújhely tollforgatói is csatlakoztak. Sátoraljaújhely 1929-ben új *kulturális központ*tal, színházépülettel gyarapodott; Heltai Hugó színtársulata rendszeresen szerepelt benne, s előadásait Sárospatakra, Szerencsre is elvitte. A *képzőművészet*ben Boruth Andor, Éder Gyula, Bálint József, Harasztos Gyula, Lengyel Zoltán, a Petrasovszky testvérek (Leó, Emánuel és Pál) szereztek rangot maguknak hozzájárulva a vizuális kultúra gazdagításához.

1938-ban a Felvidék egy részének visszacsatolása hozott élénkítő hatásokat a zempléni kulturális életbe, az újabb világháború azonban ismét súlyos áldozatokat követelt. A békekötést követő új társadalmi rend csak rövid ideig engedte a civil kezdeményezések újjáéledését, 1948-ban felszámolták az autonóm művelődési egyesületeket, 1950-ben pedig Zemplén megye elvesztette önállóságát. Megszűnt a közéleti pluralizmus, a polgári kezdeményezések elnyomásával a kultúra az állam centralizált, diktatórikus irányítása alá került. A központi támogatások az oktatásügyben, a könyvtári hálózatban, a művelődési otthonok rendszerében, az irodalmi és művészeti mecenatúra révén mégis számos új lehetőséget nyitottak meg, amelyek bizonyos területeken látványos eredményekre vezettek. Ezek áttekintése azonban túllépné írásunk kereteit. Annyit jegyzünk meg csupán előre tekintve: az uniformizáló hatásokkal dacolva a zempléni szellemiséget, a helyi színeket – ha némiképp csonkán is – sikerült napjainkra átmenteni.

Dr. Kováts Dániel

Dr. Újszászy Kálmán és a „pataki szellem“

1.

Balassa Iván vallott így egyik írásában: „...többet kaptam én személy szerint Újszászy Kálmántól és a Gyűjteményektől, mint amennyit adhattam. Patakra kerülésemkor szinte azonnal néprajzi gyűjtőutakra mentem. Ilyenkor első utam hozzá vezetett, és Ő ellátott tanáccsal. ... Így ha ebben a munkában valami eredményt értem el, akkor az bölcs útmutatásainak nagy mértékben köszönhető.“[1] Ha e vallomáshoz hozzágondoljuk szerzőjének a viszonylag rövid sárospataki szolgálata (1956-1961) idején keletkezett, illetve az akkori anyaggyűjtésből táplálkozó publikációinak tekintélyes termését,[2] akkor látjuk meg igazán a kapott útmutatás jelentőségét. És akkor csak egyetlen példát mondtunk, hiszen Újszászy professzor szakemberek tucatjait indította el a kulturális örökség szolgálatára. Helyénvaló tehát e kötetben megidézni annak az embernek az alakját, akit Balassa Iván „atyai barátomnak“, „a pataki szellem ápolójának és ébrentartójának“ nevezett.[3] Tehetjük ezt most már széles körben hozzáférhetővé tett, hiteles szövegek birtokában.[4]

Újszászy Kálmán életútja (1902-1994) századunkat szinte teljesen kitölti. Gyermekkora élményei alapján a monarchia világáról alkothatott maradandó képet, mégpedig mind a századelő Pestje, mind az első világháború előtti falu ismeretében, hiszen apai nagyszüleinél töltött vakációin a Bars megyei Garamszentgyörgy akkori állapotáról szerzett benyomásokat. Így emlékezett vissza erre 1964-ben: „Egy Garam parti faluban harangoznak. Vasárnapi templomozásra készül a ház népe. Hallom a kőbálványos kiskapuk csapódását, és látom, amint a tisztára sepert töltésen – így hívták a kocsiutat – az alkalom ünnepélyességéhez illő méltósággal vonul az Isten háza felé az akkor még gazdasági egységben élő és együtt is lakó nagycsalád. Elöl a férfiak a legényfiakkal, mögöttük a feleségek a lányokkal, s közöttük, szívével még az ángyikák melegéhez húzva, de neméből következő rangjánál fogva már a nagybátyák csoportjához tartozva, ott ügyetlenkedik a pesti ’onoka’.“[5] Régi rendjé-

[1] BALASSA Iván 1996. 569.

[2] Elegendő talán, ha e munkák közül a *Földosztó mozgalom a Bodrogközben 1898-ban* (Sárospatak, 1956), a *Néprajzi feladatok a Hernád és a Tisza között* (Sárospatak, 1960), a *Karcsai mondák* (Bp., 1963), a *Földművelés a Hegyközben* (Bp., 1964), a *Lápok, falvak, emberek* (Bp., 1975), a *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora* (Tokaj, 1991) és a *Sárospatak történeti helyrajza* (Miskolc-Sárospatak, 1994) című kötetekre utalunk a számos, periodikákban megjelent, zempléni vonatkozású tanulmány felsorolása nélkül.

[3] BALASSA Iván 1994. 2.

[4] 1996 júniusában jelent meg a Szabad Tér Kiadó jóvoltából az *Újszászy Kálmán emlékkönyv*, amely 450 oldalon közöl írásokat a jeles pataki professzortól az 1925 és 1992 közötti időszakból, s amelynek szerkesztésében Balassa Iván is szerepet vállalt.

[5] ÚJSZÁSZY Kálmán 1996. 175. – *„Három fáklyám ég...!“* [Egyházkerületi főgondnoki székfoglaló.] = Református Egyház, 1964. 269-73.

ben élt ott még a paraszti társadalom, mint ahogy a fővárosban is az a polgári világ, amelyet a postánál szolgáló édesapja, illetve a Markó utcai gimnáziumbeli osztálytársai révén megismerhetett.

A háború előtt és alatt közvetlenül érzékelhette aztán a baloldali gondolkodás erősödését; egyik korai élménye volt a serdülő ifjúnak Ady Endre temetése 1919 januárjában. A fordulatot, az életre szóló feladat csíráját 1921-ben hozta meg a frissen érettségizett diák számára egy Tahiba szóló meghívás. A margitszigeti Nagyszállóban tartott érettségi bankett helyett egy református ifjúsági konferenciára indult, ott ismerkedett meg azokkal a pataki főiskolás fiúkkal, akik Sárospatak és a teológiai tanulmányok felé indították el, s akikkel később is szorosan együttműködött. Patakon a meghatározó történelmi élménye a világháborút és a trianoni békekötést követő ínség, létbizonytalanság lett, amely az iskolát is megrendítette. „A korábbi nagy alapítványai elvesztek, az anyagi bázisa megrendült, hadikölcsön kötvényeken keresztül a bankban lévő pénzeket vesztette el, a birtokai használatba voltak kiadva. Szegény volt az iskola, leromlott internátusokkal. Tíz kilométerre a határtól, elveszítve ifjúságának java részét. Ez a pataki iskola a peremmagyarság iskolája volt. Nem annyira délről, mint inkább északról toborzódott ide az ifjúság. Ezek kényszerűen leszakadtak..."[6] Ebben a vészterhes légkörben, amelyet az évtized végén a gazdasági világválság súlyosbított, végezte ott teológiai tanulmányait, s indult el tanáritudósi pályáján. Tehát nem valamiféle fellendülésnek a sodrása ragadta magával, hanem a nehéz helyzetből való kitörés kényszere alakította ki benne a kezdeményező erőt. Húsz esztendőn át volt a sárospataki teológiai akadémia tanára, olyan időszakban, amelyben a kollégiumnak mint szellemi műhelynek újra kellett gondolnia küldetését.

A történelem ezután is tartogatott még fordulatokat a XX. század emberének; Újszászy Kálmán is megélte a második világháborúnak és következményeinek próbatételeit. 1945 júliusában közigazgatóként tartott beszámolójában mondta: „Elhurcoltatástól való félelem, az övéiért való rettegés, a mindennél fájóbbnak, a magyarságában porig megaláztatásnak megtapasztalása: ez ennek az ifjúságnak a keresztje és próbája. Olyan kereszt, amilyen még nem nyomta a magyar ifjúság vállát, és olyan próba, amely elé még nem állíttatott pataki diák!"[7] S hamarosan szembe kellett néznie azzal a legfájdalmasabb fordulattal, amit a pataki iskola elvesztése jelentett a számára. Az egyházon belül is erőltetett központosítás előbb a pataki teológia beolvasztását, azután a gimnázium és a tanítóképző államosítását eredményezte. Újszászy Kálmán a református egyház kezén meghagyott tudományos gyűjteményekbe visszahúzódva folytatta munkáját; s hogy nem hatástalanul azt – többek között – éppen a Balassa Ivántól idézett vallomás tanúsítja. Értékgyarapító, megőrző hivatása éltette és mentette át a több évszázados sárospataki hagyományt, képviselte a folytonosságot.

[6] Televíziós interjúban mondta ezt el Benda Kálmánnak 1983-ban. ÚJSZÁSZY Kálmán 1996. 27.
[7] ÚJSZÁSZY Kálmán 1996. 159.

Egyházmegyei gondnokként, majd kerületi főgondnokként emelte föl az Erdélyi Jánostól örökölt fáklyát, a hit, a haza és az emberiség eszményeit. Hite jutalmaként utolsó éveiben tanúja lehetett a rendszerváltozással létrejött fordulatnak, a Sárospataki Református Kollégium újraéledésének. Így teljesült a 80. születésnapján őt köszöntőknek adott válaszában kimondott vágya és hite, így lett az ő megélt 92 éve „szolgálatát betöltött, befejezett élet".[8]

2.

Újszászy Kálmán élete és életműve egybeforrt Sárospatakkal. Hetvenhárom éven át csupán rövid időre, hetekre, csak ritkán hónapokra hagyta el a kis zempléni iskolavárost, s amikor elhagyta, azért tette, hogy hírét elvigye magával, s hogy visszatérve szellemiségét gyarapítsa. Benda Kálmán mondta neki: „a Te neved évtizedek óta azonossá lett Sárospatakkal. Benned látják határokon innen és túl, ahol magyarok laknak, mindenütt azt, amit sárospataki hagyománynak, magatartásnak, hazafias szellemiségnek nevezünk. Ennek Te vagy legmarkánsabb képviselője."[9]

Ez a kép a pálya utolsó harminc évében alakult ki róla, amikor – már katedrájától megfosztva – sikerült fölépítenie a hivatásszolgálat új fórumait. A *Mr Sárospatak* olyan metafora, amelyet a kényszer szülte szerepvállalás illesztett reá. Újszászy Kálmán elfogadta ezt, mert Patak az ő számára követendő eszményt és magatartásmódot testesített meg. A „patakiság" jellemzői közül a nyitottságot emelte ki, amellyel egykor nyugati peregrinációra indultak a diákok, hozzátéve: „ilyen nyitottsággal lehetett befogadni mindazt, ami az én életem alatt történt. Csak nyitottan lehetett indulni a két világháború között, Trianon után..."[10] S ez az utalás már azt is jelzi, hogy a pataki szellemiséget korról korra újra kell teremteni, s hogy a mi századunkban Újszászy Kálmán s néhány kortársa vállalta az újrateremtésnek ezt a feladatát.

Úgy gondolom azonban, hogy ha a „patakiság"-ot valamiféle célnak tekintenénk, akkor az beszűküléshez, provincializmushoz vezetne. Újszászy Kálmánnál nincs erről szó. Az ő gondolkodásmódjának jelentősége az, hogy erőforrásként, eszközként használja föl azt, amit egy csaknem fél évezredes helyi kulturális hagyomány jelent; így tehát egy általános lelki, közösségi és humánus magatartásmódot jelöl ki, olyan szellemiséget, amely egyaránt erősíti hitében az embert, emelkedésében a nemzetet és szolidaritásában az emberiséget. Megkockáztatom azt a vélekedést, hogy a „patakiság" az ő számára olyan jelige, amely csak életének harmadik harmadában fogalmazódik meg ebben a formában, amikor leszűkítik szavának hatókörét, amikor korlátozzák a tágabb fórumokon való megszólalásnak, az országos ügyekbe való beleszólásnak a lehetőségét. Hiszen

[8] ÚJSZÁSZY Kálmán 1996. 24. - Elmondta Sárospatakon 1982. dec. 14-én.
[9] BENDA Kálmán 1983. 25.
[10] ÚJSZÁSZY Kálmán 1996. 25. – A televízió 1987. december 6-án közvetítette a négy évvel korábban rögzített interjút.

Sárospatak nevét és múltját ismerik mindenfelé, reá hivatkozni – akár itthon, akár a szomszédos országokban, illetve az európai vagy amerikai diaszpórában élő magyarok körében – egyenértékű volt a nemzeti, s azon belül a magyar kálvinista hagyományra való hivatkozással. Ezáltal tudott kapcsolatokat teremteni a legnehezebb időkben is – amikor nemzetről, hitről szólni a nagy nyilvánosság előtt veszélyes volt –, így tarthatta fenn a történelmi folytonosságot.

Nem kétséges, hogy Újszászy Kálmán számára *Patak* fogalma a történelmi örökségből fakadó, illetve a magunk kora által keltett kettős kihívásra értelmesen felelni képes magatartást jelentette. S e kihívások közül az utóbbit tartotta elsősorban megválaszolandónak. Sárospatak mint település nem adhatott számára Budapesthez képest többet. A nagyközség még az általa ismert falusi világhoz hasonlítva is megkésett viszonyok közt élt. Így jellemezte a különbséget: „Egészen más, sajátos világ volt ez, mint a nagyvárosi Budapest, de nagyon különbözött Patak és vidéke attól a világtól is, amit apámék családján keresztül láttam, amikor 1915-ben gyermekként falun éltem (s a Garam vidéke Nagy-Magyarországhoz tartozott). Ott akkoriban már régen lókapával dolgoztak, kis mezőgazdasági gépekkel, itt pedig még mindig faekével szántottak a földeken. Patakon a főutcára is kihajtották a teheneket – a tanároknak is voltak állataik –, mentek a hídon keresztül a Nagyrétre.“ Az itt cselekedni, alkotni készülő ifjúnak a többletet tehát épp a feladat adta, az, hogy itt nyílt számára cselekvésre tér, hogy itt talált olyan társakra, akikkel – előbb teológus diákként, azután cserkészvezetőként, később tanárként – a közös meggyőződés alapján munkálkodhatott. A feladatvállalás igénye, belső kényszere és alkalma, a hatni akarás volt az elsődleges motivációja, de az elődök üzenetét is felfogta.[11] Comeniusét, aki messzi földről jött ide, hogy a pataki „nagyfényű iskolát” továbbfejlessze, Kazinczy Ferencét, aki pataki diákként tanulta meg, hogy „az igyekszők gyertyát gyújt másika gyertyájánál”, Erdélyi Jánosét, aki itt bizonyította be, hogy „a szellem ott fú, ahol akar”. A hagyomány őt sokáig csak abban a formában foglalkoztatta, amint az nyomot hagy a kollégium szellemiségén, s elsősorban a pataki diák lelki arcán, tehát jelenkori hatásában.[12] E hatások kiindulópontjában ott van a hegyaljai táj, a kisvárosi környezet egyszerűségében élő Alma Mater, a szociális érzékenység, a korszellemre való reagálás képessége, de ott van a „melankóliával színezett szkepszis” is a modern irodalommal és szellemi áramlatokkal és az új világhelyzettel szemben.

Újszászy Kálmán azonban filozófiai távlatokkal figyelte kora jelenségeit és feladatait. Látóköre már fiatalon tágra nyílt; részben olvasmányai és tanulmányai, főként pedig külhoni szellemi-lelki élményei hatására. Az első körültekintés, amikor az érettségi évében „német szóra” néhány hétre Grazba küldték szülei, még

[11] Érdekes tény, hogy a pataki művelődéstörténeti hagyomány nagy alakjairól csak az 50-es évek végétől jelennek meg tanulmányai; például: *Comenius és Sárospatak* (1958), *Erdélyi János* (1964 és 1968). A kortárs pataki diák szellemisége viszont kezdettől foglalkoztatta.

[12] Vö.: *A pataki diák lelki arca*. (Az 1930-as évek végéről.) ÚJSZÁSZY Kálmán 1996. 263-270.

nem a tudatos gyarapodásé ugyan, de a sárospataki teológiai stúdiumokat követő három külföldi év meghatározó jelentőségű teológiai és filozófiai fejlődésében. Skóciában, Glasgowban tanult előbb, ahol megismerkedett Carl Barth új dialektika teológiájával, Emil Brunner frissen megjelent könyvével. Hatásukra a következő évet Baselben töltötte, ahol mély hatást tett rá Dosztojevszkij műveinek alaposabb megismerése, s ahol közel került Kierkegaardhoz, a korai egzisztencialista filozófiához. A harmadik tanulmányi év helyszíne egy Athén közelében amerikaiak fenntartásában működő teológiai főiskola, ahol János evangélista személyiségének titka foglalkoztatta, s ahol angol nyelven megírta teológiai disszertációját.[13] E műve alapján meghívták Amerikába, az oberlini egyetemre, ahol igen szép karrier állt volna előtte. Ő azonban – sok jeles elől példáját követve – Sárospatak hívását fogadta el, s előbb a tanítóképző (1929-1931), majd a teológiai akadémia (1931-1951) tanára lett, ahol a filozófiai-pedagógiai tanszéket bízták rá. Filozófiából a debreceni egyetemen doktorált (1930),[14] pedagógiából pedig a szegedi egyetemen szerzett magántanári fokozatot (1941).[15]

Egy németül és angolul jól beszélő, a legújabb filozófiai és teológiai irányzatokban tájékozott, európai látókörű, tengeren túli karrierre méltónak ítélt ifjú tudósjelölt döntött úgy, hogy hazája északkeleti peremvidékén kívánja hivatását gyakorolni. Negyven év múltán így tekintett vissza erre: „Sorsommá lett Patak! Nem szakított el tőle Skócia, nem Svájc, nem Hellász napsütötte földje, diákból teológussá érésemnek három szép esztendeje.“[16]

3.

A mai köztudatból hiányzik annak számontartása, hogy Újszászy Kálmán elsősorban filozófus és pedagógus volt, s – e minőségéből következően – a környezetét megmozgató értelmiségi. Egykori teológus tanítványain, elméleti műveinek ismerőin kívül a közvélemény „csak” *Mr Sárospatak*-ot, az erőszakkal korlátok közé szorított pataki hagyománynak, a kollégiumi gyűjteményekben fölhalmozott értékeknek megtestesítőjét látja benne. Ez a *csak* nem lefokozás ugyan, mégis erősen szűkíti azt a szerepkört, amelyet Újszászy Kálmán betöltött, betölthet. Arra vall ez a tény, hogy elméleti munkássága nem bontakozhatott ki igazán, s ebben az értelemben – de csupán ebben az értelemben! – életműve torzó maradt. Az utókor számon tartja életútja utóbbi negyven évét, de megfeledkezni látszik előbbi húsz évéről; illetve ebből a két évtizedből volta-

[13] A hagyatékban magyar nyelvű változata is megvan: *A negyedik evangélium írój*a. Újszövetségi tanulmány. 134 p. Ezt az 1929 tavaszán elkészült munkáját fogadták el Patakon az újszövetségi tudományokból teológiai magántanári habilitációjához 1930-ban.

[14] Erre irányuló tanulmányairól írta 1970-ben: „filozófiai doktori értekezésem erősítgette bennem Leibnizet is, Kantot is, Hegelt is, és a századforduló értékfilozófusait, köztük a nekem legérdekesebbet, Bőhm Károlyt.“ ÚJSZÁSZY Kálmán 1996. 19.

[15] Vö.: KOVÁTS Dániel 1996a.

[16] ÚJSZÁSZY Kálmán 1996. 19.

képpen csak a népfőiskolai kezdeményezést emlegetik. Pedig ma is hasznos annak tanulmányozása, hogy gyakorlati kezdeményezései – a cserkészmozgalom, a munkatábor, a vándorkönyvtár, a faluszeminárium, a falukutatás és a falunevelés – milyen elméleti megfontolásokon alapultak.

Újszászy Kálmán gondolkodását – természetesen – elsősorban az határozta meg, hogy református teológiai képzésben részesült, hogy mély keresztyén hite vezérelte. Nem kerülhette el a tájékozódás éveiben a friss vallásfilozófiai áramlatok tanulmányozását. Nyugat-Európában – elsősorban a német nyelvterületen – az első világháborút követő értékválság idején, épp az ő külföldi tartózkodása táján fedezték fel Sören Kierkegaard (1813-1855) dán teológus írásait, aki azt hirdette: „A kereszténység szellem, a szellem bensőség, a bensőség szubjektivitás, a szubjektivitás elsősorban szenvedély, és tetőpontján olyan szenvedély, amely végtelen egyéni érdeket érez az örök üdvösség iránt."[17] Üdvösségtana szerint az esztétikai (érzelmi magatartást jelentő), az etikai (a jó és a rossz közötti választásra képes) és a vallásos stádium vezet el az említett tetőponthoz. Az érzelem, az egyén állt gondolatainak középpontjában. Az ő tanításai nyomán bontakozott ki az egzisztencializmus szubjektív idealista filozófiai irányzata, amelynek ebben a szakaszban Martin Heidegger,[18] Karl Jaspers[19] és az 1922-ben Németországba emigráló orosz Nyikolaj Bergyajev[20] a meghatározó gondolkodói. Elméletükben az egyéni lét, a szubjektív egzisztencia a megismerésnek a kiindulópontja; a személyiség sorsa foglalkoztatja őket a modern világban: az elidegenedés, a szabadság, a választás. E gondolatvilág a teológusok érdeklődését is fölkeltette, hiszen a hit és hitetlenség, az élet értelmének elvesztése, keresése, megtalálása a vallással szorosan összefüggő alapkérdések. Újszászy Kálmánra és kortársaira elsősorban Karl Barth (1886-1968) svájci német teológus, a bázeli egyetem szisztematikus teológia tanárának közvetítésével hatott az egzisztencializmussal összefüggő valláselméleti irányzat, akit maga is személyesen megismert, s akinek a dialektikus teológiáját Sárospatakon több professzor elfogadta.[21]

Az egzisztencialista filozófia elemei Újszászy Kálmán több tanulmányából föltárhatók, ez azonban nem feladatom.[22] Csak éppen utalhatok 1935-ben megjelent *Dosztojevszkij* című tanulmányára, amely egyik legérdekesebb és legjel-

[17] KÖPECZI Béla, 1965. 13.
[18] *Lét és idő* című munkája 1927-ben jelent meg.
[19] 1921-től a heidelbergi egyetem tanára, 1931-ben jelent meg *A kor szellemi helyzete* című tanulmánya, a következő évben pedig *Filozófia* című háromkötetes alapműve.
[20] Az új kereszténység egyik megalapozójaként emlegetik. Az általa is képviselt perszonalizmus szerint – mely elsősorban katolikus filozófiai irányzat volt – az erkölcsi megújhodás által lehet a kapitalizmus viszonyai között az elidegenedést legyőzni.
[21] Mátyás Ernő, Nagy Barna, Vasady Béla, Szabó Zoltán, Koncz Sándor munkáira kell utalnom Újszászy Kálmánon kívül. Ezek a tanítások nagy hatással voltak a magyar református egyházban bekövetkező hitéletbeli megújulásra, kegyességi gyakorlatra 1930 és 1950 között. Barth két alkalommal is meglátogatta a sárospataki teológiát.
[22] Az érdeklődő olvasó az *Újszászy Kálmán emlékkönyv* lapjain több ilyen írásával találkozhat.

lemzőbb írása ebben a korszakában.[23] Abból indul ki, hogy: „Korunk szellemi életére a felbomlás a legjellemzőbb. Filozófia, vallás, művészet, de a szellem életének egész területe is olyan hangsúlyozottan nem átalakuláson, hanem felbomláson mennek át a szemünk előtt, helyesebben mibennünk, amilyenre a nyugati gondolkozás történetében a renaissance óta nem volt példa." Úgy véli, hogy e bomlási folyamatban egyetlen konkrét pontként önmagát találja meg az ember, s önmagából épít új világmagyarázatot. Dosztojevszkij irodalmi munkásságát tekinti példának abban, hogy – akárcsak Kierkegaard – az objektumtól a szubjektum felé, a természettől az ember felé fordul.

Ez a filozófiai beállítódás jelenik meg akkor is, amikor Újszászy Kálmán a pedagógia kérdéseivel foglalkozik. *A falunevelés szellemi alapjai* című könyvének előszavában írja: „Ami ebben a tanulmányban sajátos, az abból a látásból fakad, hogy a neveléstudomány nemcsak filozófián alapszik, hanem maga is filozófia. Ez a látás magyarázza azt, hogy a dolgozat, jóllehet tárgya egyike a legaktuálisabb nevelési kérdéseknek és távolabbi célja is tisztán pedagógiai, természete szerint mégis filozófiai jellegű munka. Mint ilyent Platonnak, Kantnak, Hegelnek, Kierkegaardnak és Heideggernek a gondolatai táplálják, valamint Barth Károlyé, akinek teológiai gondolkodásán át nyílt meg számomra az út az előbbiek felé. Nevük felsorolása nem arra való, hogy velük a dolgozat állításait, talán sokak előtt idegenszerű szempontjait és szokatlan problémakezelését fedezzem, hanem arra, hogy termékenyítő szellemük előtt ebben a néhány sorban is hálás szívvel hódoljak."[24] Egyértelműen összekapcsolódik tehát Újszászy Kálmánnál az elméleti alapvetés a filozófia talaján nőtt aktuális feladattal.

A nevelésről azt vallotta, hogy az szellemünkből folyik, s arra a természeti embernek van szüksége; „a természetinél többhöz csak a nevelői tevékenységen át vezet az út". „Hivatásról ugyanis a természeti ember világában nem lehet szó. Hívatni annyit jelent, mint elhívatni, azaz mássá hívatni annál, ami természettől fogva vagyok. ... Csak a szellem hív 'el', azaz 'ki', s az így nyert hivatás a foglalkozással szemben mindig a természeti embertől elszólítást jelent, ... a hivatás nevelői kategória, mert mindig a szellem uralmának vállalására, s ezzel együtt a szellem uralmának terjesztésére vállalkozást, azaz nevelést jelent."[25] Ebben a szellemben foglalkozott a neveléssel akkor is, amikor pályája kezdetén a sárospataki református tanítóképzőben a cserkészmunkát irányította, s ott azt a hivatásra, az értelmiségi szerepre nevelés szolgálatába állította.[26] A falunevelés pedagógiájának is ez az alapja.[27]

Újszászy Kálmán – s ez a felfogás a vesztett háború és az elbukott forradalmak utáni helyzetből jól levezethető – nemzetünk újjáépítésének alapját a

[23] Újra megjelent: ÚJSZÁSZY Kálmán 1996. 131-138.
[24] ÚJSZÁSZY Kálmán 1938. 5. – Ez az értekezése szolgált alapul Szegeden egyetemi magántanári habilitációjához,
[25] ÚJSZÁSZY Kálmán 1996. 151. – Első megjelenés: *Ember és nevelés*. Protestáns Szemle, 1941.
[26] Vö.: KOVÁTS Dániel 1996b.
[27] Vö.: KOVÁTS Dániel 1992.

magyar faluban és annak népében látta. E szerep betöltése érdekében két dolgot tartott szükségesnek: „Az egyik a falu ránevelése erre a feladatra, a másik a falu életének tanulmányozása."[28] Az utóbbit is nevelésnek tekintette, mert az volt a meggyőződése, hogy a tanulmányozásnak, a kutatók feldolgozó munkájának a hatása következtében változni fog a falu, mert a kutatás, a falumunka életet támaszt, tudatosítja a helyi sorskérdéseket. Ebben fedezzük fel azt a vonást, amely a különbséget adja az Újszászy Kálmán és társai[29] által kidolgozott és irányított falukutatás, valamint a korabeli többi szociográfiai irányzat között.[30]

4.

Újszászy Kálmán vérbeli értelmiségi volt, ha kritériumnak a szellemi műhelyalkotást, a szellemi mozgások keltését tekintjük. Filozófiai megalapozottságú nevelő törekvései, a másokat is feladatvállalásra ösztönző példaadása által bizonyította a pataki szellem lényegét, a változó időben szükségképpen változó cselekvési tér megteremtését. Koltay Gábornak 1987-ben így nyilatkozott: „Soha életemben semmit sem hagytam félbe, s a felszabadulás után kényszerűen kitűzött koncepció jegyében folyamatosan dolgoztunk. Szerettem volna, ha a nemzeti öntudat ápolása, a kultúra megmaradása érdekében minden tőlünk telhetőt megteszünk, s ezért folyamatosan azt csináltam, amit lehetett, s abban a formában, ahogyan lehetett."[31]

Így találta meg professzori munkája szűntével az új, a mindig időszerű feladatokat.[32] Amikor a zempléni református egyházmegye gondnokává (világi vezetőjévé) választották, beköszönő beszédében az Ószövetségnek ezt a passzusát választotta alapul: „Szolgáljatok az Úrnak, a ti Isteneteknek és az ő népének, az Izraelnek." Ebből vezette le a maga mivoltát és kettős tennivalóját. „Szolga vagyok, az Úrnak szolgája, az egyetlen úré, Istené." És: „Szolga vagyok, a nép szolgája, és ebben a szolgálatban mindenkié és mindené."[33]

A halála után megjelent *Újszászy Kálmán Emlékkönyv* bő válogatást ad munkáiból. Benne olvashatjuk – többek között – útmutatását a falu tanulmányozásához, véleményét a falukutatásról és a honismeretről, a *Zemplén* (1944), *A Hegyköz* (1958), a *Séta Sárospatakon* (1977), a *Történelmi séták a sárospataki református temetőben* (1988) című írásait. Balassa Ivánnal és Román Jánossal együtt szerzője volt a *Sárospataki vezető* c. füzetnek (1957). *A falu. Útmutatás a falu tanulmányozásához* című könyvét a Kazinczy Ferenc Társaság a professzor

[28] ÚJSZÁSZY Kálmán 1936. 3.
[29] Dolgozatomban Újszászy Kálmánról van szó, de nem feledkezhetünk meg társairól, a teológia többi tanáráról, elsősorban *dr. Szabó Zoltán*ról, barátjáról és professzortársáról, akiről visszatekintő írásaiban, nyilatkozataiban több helyen meleg szavakkal, elismeréssel emlékezett meg.
[30] E kérdéskörről Huszár Tibor számára nyilatkozott. Vö.: ÚJSZÁSZY Kálmán 1996. 37-45.
[31] ÚJSZÁSZY Kálmán 1996. 77.
[32] Vö.: KOVÁTS Dániel 1993.
[33] ÚJSZÁSZY Kálmán 1996. 173. Elmondta 1955. január 20-án, Sárospatakon.

90. születésnapja alkalmából hasonmásban újra megjelentette (1992). Újszászy Kálmán hatása abban is megmutatkozik, hogy tájegységünk feltárásában számos tanítványa, követője vállalt hely- és néprajzi gyűjtőfeladatot.

A XX. század, amelyben Újszászy Kálmán a maga egyházi és értelmiségi szolgálatát végezte, csapdák sorát állította a gondolkodó, a cselekvő embernek. Háborúk, forradalmak és ellenforradalmak, szélsőséges ideológiák, csábító és taszító eszmék között utat találni, utat nem téveszteni igen nehéz volt. Aki írásait és tetteit vizsgálja, észreveszi, milyen közel járt néha ahhoz, hogy jobboldalinak vagy baloldalinak bélyegezzék. Az egzisztencializmust a marxizmus mint kispolgári jellegű pesszimista, irracionális, individualista filozófiát ítélte el, követőivel együtt. A falumunkát a maga korában a hatalom félelme kísérte, később meg „narodnyik" elhajlásként bírálták. A falunevelés koncepciójának kidolgozásához olyan német szerzők eredményeit is vizsgálta Újszászy Kálmán, akik később a nemzeti szocializmust szolgálták, ez is adhatott támadási felületet. A munkatábori kezdeményezésbe is belemagyarázhattak egyesek párhuzamot a hitleri ifjúsági mozgalommal. A cserkészetet az idealizmus és a nacionalizmusa vádjaival illették. Később meg, más oldalról, azért érte rosszallás Újszászy Kálmán magatartását, mert a szocialista rendszerben egyházi vezetői tisztet vállalt, s elfogadta a hatalom anyagi támogatását a tudományos gyűjtemények bővítéséhez.

Újszászy Kálmán valójában mindig el tudta kerülni a csapdákat, pedig elmélyülten foglalkozott a nemzet, a faj, a nép fogalmaival. Sohasem tért el attól a zsinórmértéktől, amelyet hívő emberként választott, elfogadott, követett. Isten, az emberiség, a magyarság, a falu népe, az ifjúság szeretete vezérelte, s ha fölfedezhetők is írásaiban egy-egy korszak frazeológiájának elemei, a szélsőséget mindig tudatosan és gondosan elkerülte, pontos fogalmazásra törekedve a maga mondandóját egyértelművé tette. Nem kis teljesítmény ez a XX. században. De a teljesítmény igazi értéke a példa és a tanítás, hogy peremvidékre, korlátozott térbe szorítva is megőrizhető az európai látásmód, teljesíthető az értelmiségi küldetés, mozgósíthatók a társak a jó ügyek szolgálatában. Gondolom, ez az igazi „pataki szellem", mert – ezt mi tőle tanultuk – csak a szellem hív el, csak a valódi szellem teremt hivatásérzetet.

Dr. Kováts Dániel

Irodalom

BALASSA I. (1994): *Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században*. Miskolc-Sárospatak.

BALASSA I. (1996): *Emlékeim Újszászy Kálmánról*. In: Újszászy Kálmán emlékkönyv. 561-570.

BENDA K. (1983):: *Mr Sárospatak. Benda Kálmán beszélgetése Újszászy Kálmánnal.* Tévéinterjú. In: Újszászy Kálmán emlékkönyv. 25-30.
KOVÁTS D. (1992): *Újszászy Kálmán és a falukutatás.* = Holnap, III. évf. 12. sz. 47-48.
KOVÁTS D. (1993): *Újszászy Kálmán sárospataki missziója.* = Széphalom 5. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. 349-353.
KOVÁTS D. (1996a): *Újszászy Kálmán és a magyar falunevelés problematikája.* In: Újszászy Kálmán emlékkönyv. 505-525.
KOVÁTS D. (1996b): *Az értelmiségi szerepvállalásra nevelés a sárospataki tanítóképzőben a két világháború között.* = Pedagógusképzés, 1-2. sz. 166-171.
KÖPECZI B. szerk. (1965): *Az egzisztencializmus.* Budapest.
ÚJSZÁSZY K. (1936): *A falu. Útmutatás a magyar falu tanulmányozásához.* Sárospatak.
ÚJSZÁSZY K. (1938): *A falunevelés szellemi alapjai.* Sárospatak.
ÚJSZÁSZY K. (1996): *Újszászy Kálmán emlékkönyv*. Szerk.: Balassa Iván, Kováts Dániel és Szentimrei Mihály. Budapest-Sárospatak.

Ködöböcz József és a sárospataki helyismeret

A magyar pedagógia „nagy öregjeinek" sorában megkülönböztetett tisztelet illeti meg *Ködöböcz József* (Vámosatya, 1913. nov. 1. – Miskolc, 2003. jún. 13.) főiskolai tanárt. Mint a sárospataki tanítóképzés évtizedeken át meghatározó hatású szakmai vezetője, a tanítók tanítója pedagógus nemzedékek sorát indította el a hivatásgyakorlás útján. Élete és munkássága harmadikos gimnazista korától kötődött szorosan a Bodrog-parti Athén szellemiségéhez, amióta beregi szülőföldjét odahagyta, hogy előbb diákja, majd pedig tanára legyen a református kollégiumnak, illetve a belőle kinőtt tanítóképzőnek. Csak annyi időre hagyta el Sárospatakot, míg a teológia elvégzése után filozófiai és pedagógiai tanulmányait folytatta a szegedi egyetemen az Apponyi Kollégium hallgatójaként (1938-1942), majd pedig amikor tábori lelkészi szolgálatra hívták, s az orosz fronton meg a hadifogságban osztozott nemzedéktársai sorsában (1944-1947). 1942 szeptemberétől 37 éven át állt tanárként, pedagógiai vezetőként a sárospataki tanítóképzés szolgálatában. 1979-ben főigazgató-helyettesként ment nyugállományba, ekkor teljesedett ki igazán helytörténeti kutatómunkája. Elnöke volt a Magyar Pedagógiai Társaság neveléstörténeti szakosztályának, egyik megalapítója és vezetője a Magyar Comenius Társaságnak, megindítója a Sárospataki Pedagógiai Füzetek (1970), szerkesztője a Bibliotheca Comeniana (1990-2003) című kiadványsorozatoknak. A népi származás, a pataki kollégiumi hagyományok hatása, a tudomány tanúságtétele, majd pedig az embert próbáló történelmi idők vértezték fel a választott küldetés sikeres gyakorlásához. Amikor egyszer születésnapján köszöntötték, azzal hárította el az elismerő megnyilatkozásokat: „nem tettem semmi különöset, csak a munkámat végeztem, s úgy végeztem, ahogy beállítódásom, neveltetésem s képzettségem szerint végezni tudtam, illetve végeznem kellett. Nagyon megszerettem Patakot, s a tanítóképzésben megtaláltam hivatásomat." Ez a serkentő szeretet, ez a szép termést hozó hivatás hatotta át az egész életében lankadatlanul munkálkodó embert.

Ködöböcz József a magyar honismeret kiterjedt munkatársi gárdájának abba a csoportjába tartozik, amely szívós következetességgel dolgozik a szűkebb hazának és népének megismertetésén úgy, hogy eredményeit kamatoztatni kívánja a tanulónemzedékek nevelésében. A pataki kollégium diákjaként, teológiai hallgatóként bekapcsolódott a dr. Újszászy Kálmán által vezetett faluszeminárium munkájába. A falu gyermekkorának meghatározó helyszíne volt ugyan, de Újszászy Kálmántól tanulta meg tudományos igénnyel vizsgálni és leírni a magyar valóságot. Alkalmam volt elolvasni az 1936-ban papírra vetett dolgozatát a hegyközi Kovácsvágás településrajzáról, amely ma a kutatás számára jól hasznosítható dokumentum. A Sárospataki Ifjúsági Közlönyben is beszámolt ugyanabban az évben a faluszemináriumi munka eredményeiről, valamint a vajdácskai falunapról. Az ilyen előzmény után törvényszerűnek ítélhet-

jük, hogy szegedi egyetemistaként 1940 júniusában „A falunevelés problémája" címmel írt 107 oldalas szakdolgozatot, amelyben Weszely Ödön, Imre Lajos, Újszászy Kálmán, Rusznyák Gyula, Fekete József, valamint a német J. F. Deitz, D. Rodiek és H. Fuchs munkái nyomán foglalkozik témájával. Arra a következtetésre jutott, hogy a falunevelésnek a nemzetet szolgáló személyiségek kialakítása a célja, s ehhez személyiségformálásra, a hivatástudat erősítésére van szükség. Mind a harmonikus személyiségnek, mind a hivatástudatnak lényegi eleme a táj- és népismeret, ezért kerül Ködöböcz József pedagógiai gondolkodásába az a kérdéskör, amelyet ma honismeretnek nevezünk. 1944-ben a Felvidéki Nevelő című szaklapban külön tanulmányt szentelt annak, mi a jelentősége a nép- és tájkutató munkának a nevelésben. Azok a tanítók, akik a keze alól a Tiszáninnen falvaiba kikerültek, a lakóhely, a szülőföld föltárásához fogékonyságot és felkészültséget vihettek magukkal. Hosszan sorolhatnánk azoknak a tanítványoknak a nevét, akik – mint például Nagy Károly, Varga Gábor, Papp Lajos, Demjén István – a helytörténet, a művelődéstörténet kutatói, a honismereti mozgalom terjesztői lettek. S tanártársai közül számosan fogadtuk szívesen pedagógiai iránymutatását, nemes lokálpatriotizmusából fakadó tanácsait.

Oktató és nevelő tevékenysége mellett rendszeres helytörténeti kutatásokat végzett; először 1957-ben, a sárospataki tanítóképző centenáriuma alkalmából foglalta össze a nevelőképzés helyi históriáját, majd több részpublikáció után 1986-ban adta ki „Tanítóképzés Sárospatakon – A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada" című alapművét. Monográfiákban dolgozta fel Dezső Lajos (1983), Finkey Ferenc (1995) és Árvay József (1997) életművét, s nagy sikert aratott „Sárospatak a magyar művelődés történetében" című kötete (1991). Comenius munkásságának méltatójaként, a Bibliotheca Comeniana című neveléstörténeti kiadványsorozat szerkesztőjeként tett közzé rendszeresen olyan tanulmányokat, amelyek Sárospatak művelődéstörténeti értékeit egyre világosabbá tették számunkra. Ezekről az értékekről tartott nagy sikerű előadást 1987-ben a Patakon szervezett Honismereti Akadémia programja keretében.

Az előzmények ismeretében tudtuk igazán értékelni Ködöböcz József *Lakóhelyünk, Sárospatak és körzete* című könyvét *(Sárospatak, 2000)*, amely nyomatékosítja, milyen rangos helye van a honismeretnek a szerző pedagógiai gondolkodásában. Az előszó ki is mondja, hogy a „pataki mivolt" éltetéséhez, a nevelőmunka szolgálatára készült ez a munka, amely a nevelőknek szól, hogy tartalmát, adatait hasznosíthassák a közoktatásban, a személyiségformálásban. Nem tankönyv, nem olvasókönyv tehát, hanem olyan *kézikönyv*, amely vezérfonal lehet mind a lakóhelyismeret szellemiségének, mind pedig tárgyi világának a közvetítésében. Ez a kettősség Ködöböcz József felfogásának és kötetének legjellemzőbb sajátossága. Leegyszerűsítve úgy is mondhatjuk: *nevelni* akar, amikor a köveket és az embereket megszólaltatja, ehhez a fejlesztő, embert formáló célhoz azonban a szükséges *ismeretek* gazdag anyagát is biztosítani kívánja. Az ő számára Sárospatak olyan komplexum, amelyben a história nagy

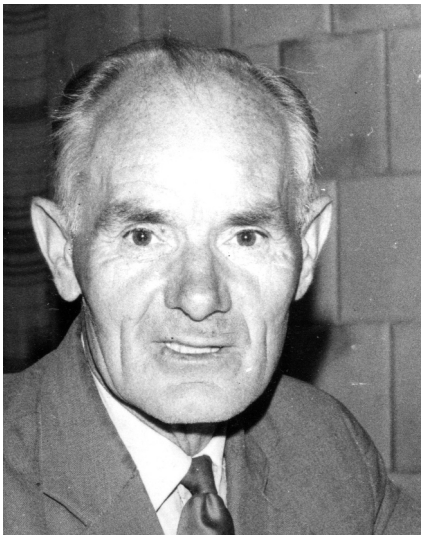
alakjaira és eseményeire emlékeztető vár, az eszméket és sugallatokat adó kollégium, valamint az otthont adó környezet és település egységet alkot. Ennek megfelelően alakította ki könyve tárgykörét, fejezetrendjét.

Az előszó, valamint a Patakot jellemző bevezető fejezet után a település kialakulásáról, földrajzi helyzetéről, a történeti fejlődést meghatározó mozgásokról kapunk áttekintést, ezt pedig a fontosabb jellemzők adattárként hasznosítható közlése követi. Külön rész foglalkozik a város gazdasági szerepével, politikai jelentőségével, művelődési szolgálatával, hogy azután a történeti értékeket az egyes közterületekkel, épületekkel, emléktáblákkal, muzeális, könyv- és levéltári anyagokkal együtt részleteiben is tárgyalja. Önálló fejezetet kapott a Sárospatakhoz kapcsolódó szak- és szépirodalmi tevékenység, a zenei élet, valamint a város híres szülötteinek, neveltjeinek életrajzi lexikona. Kellő mértékben jelenik meg korunk intézményrendszere: az iskolák, a közművelődés otthonai, az egyházak, a civil szervezetek, az idegenforgalom helyzete. Csupán Sárospatak jelenkori gazdasági élete, termelő és kereskedelmi vállalkozásainak tevékenysége szorult kissé háttérbe a vállalati adatszolgáltatás hiányosságai miatt. Megtaláljuk viszont a város ellátási körzetébe tartozó 15 település főbb történeti és jelenkori adatait. A könyvet számos fénykép, valamint két színes térképmelléklet teszi szemléletesebbé. Külön bibliográfiát nem találunk a kötet végén, ezt pótolja viszont az irodalmi fejezetben a várossal foglalkozó fontosabb művek jegyzéke. Ködöböcz József könyve gyakorlati hasznú, fontos eleme lett annak az életműnek, amelyet az 1935 óta publikáló szerző elismerésre méltó következetességgel épített fel. 65 évvel az első (ugyancsak sárospataki vonatkozású) írása megjelenése után adta át ezt a pedagógusok kezébe szánt kötetét, amelyet egy városáról sokat tudó, történetének tanulságait mélyen átélő szakember összefoglaló műveként olvashatunk.

Halála után, hagyatékából adtuk ki önéletrajzi munkáját *Életem* címmel (2006), amelyből életútja és kora szemléletesen megismerhető. Jó tanítványokként sokat tanulhatunk Ködöböcz József ránk maradt műveiből.

Dr. Kováts Dániel

Pap Miklós

100 éve 1912. július 21-én született Diósgyőrben. Édesanyja Bohus Antónia, édesapja Pap György. Máramarosból származott, mint erdész került a Bükk lábához Diósgyőrbe. Pap Miklós 4 éves korában elveszítette édesapját, ezután édesanyja hadiözvegyként egyedül nevelte. Testvére kiskorában meghalt, így egyedüli gyerekként nevelkedett. Elemi iskoláit a Felvidéken, Rózsahegyen kezdte meg, majd Diósgyőrben folytatta. A miskolci Fráter György Királyi Katolikus Főgimnáziumban végzett 1930-ban, majd 1931-35 a szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán szerzett természetrajz, földrajz, vegytan szakos diplomát. Szegeden a Turul Szövetség által szervezett Boton és a katolikus vallásúakat tömörítő Emericana Egyesület volt rá hatással. A diploma megszerzése után Diósgyőrbe ment vissza, mint fizetés nélküli tanító, de két hónap múlva már az ország másik végén, Zalaszentgróton dolgozik, majd 1936 őszén végre állami kinevezést kapott, mint óradíjas helyettes tanár Elekre. Három évet töltött a kis sváb településen. 1939-ben Szerencsre nevezték ki a Polgári Fiúiskolába. Itt már, mint cserkészvezető is hírnevet szerzett. Megalakította a 792-es Ond vezér cserkészcsapatot. Szerencsen a biztos állás tudatával 1940-ben megnősült. Felesége a szintén tanítónő, Walthauser Gizella. A II. világháború közepén felajánlották a Tokaji Polgári Fiúiskola igazgatói állását. 1944 októberében behívót kapott, mint póttartalékos. Hamburgnál angol fogságba esett. 1945. október 8.-ára ért haza Tokajba. A polgári iskolának saját természettudományi és régészeti gyűjteménye volt, a diákok által behozott leletekből. A polgári iskola és az állami iskola összevonása után, szintén Pap Miklós lett az igazgató. 1946-49 a földrajz szakos, megyei szakfelügyelői feladatokat is ellátta. Az iskola fontos színtere volt a néprajzi gyűjtőmunkáknak. Így került birtokukba a Rákóczi-féle szabadságharcot lezáró egyezmény teljes anyaga. Később egyre tudatosabban törekedtek az értékes anyagok mentésére. Ezt folytatták szervezett körülmények között a honismereti szakkörben is, melyet szintén ő vezetett. 1950-ben főleg gyerekekből és felnőttekből szervezte meg az ország első helytörténeti, honismereti szakkörét. Az összegyűjtött anyagból 1962-ben nyílt meg a Tokaji Múzeum, melynek ő volt az első vezetője. Pap Miklós a múzeumot tanári hivatása mellett vezette. 1956 októberében a Tokaji Mun-

kács Tanács tagja lett, higgadtságának köszönhetően nem voltak véres megtorlások. 1963-ban a Tokaji Múzeum a Megyei Múzeum részévé vált. Ebben 175 régészeti, 104 történeti, 81 iparművészeti, 64 irodalmi, 315 numizmatikai, 38 képzőművészeti, 574 néprajzi, 19 térkép, 237 fénykép, 568 filmnegatív, 36 metszet, 181 okmány és 260 adattári anyag volt bejegyezve. Ő volt, aki összegyűjtötte Tokaj földrajzi neveit, dűlőneveit, a régi szerzetesrendek, családok, neves házak történeteit, s pincéit is csak neki merték megmutatni. Gyűjtötte Tokaj mesemonda világát, boros dalkincsét. Az idős emberek szívesen beszélgettek a tanító úrral, meséltek, daloltak mindenfélét. A borászat és szőlészet emlékanyaga különösen gazdag a múzeumnak, hutai üvegek, borospalackok, kulacsok, néprajzi és iparművészeti tárgyak, kis mesterségek műhelyei, halászat eszközei, borcímkék, Tokajról és környékéről szóló újságcikkek, amelyet a Múzeumbaráti kör dolgozott fel évfolyamonként 1930-1984. Könyvtárat hozott létre tokajiakról szóló publikációkból, szőlészeti, borászati szakirodalomból, ezt később átadták a Megyei Múzeumnak. A régészeti anyagot szintén Miskolcra szállították, okmányokat, kiváltságleveleket pedig a sátoraljaújhelyi Levéltárba vitték. Gyűjtötte a boros ex-libriszeket, grafikákat, metszeteket, és helyi festők képeit. 1954-től országos művésztelep is működött Tokajban. A Tokaji Írótábor jeles tagjai is gyakran vendégeskedtek magánpincéjében. Ez adta az ötletet a Pincemúzeum elkészítéséhez. A Pincemúzeum 1974-ben nyílt meg egy üres ház pincéjében és présházában. Nyugdíjba vonulása után is élénk társadalmi életet élt, tovább vezette a múzeumot és a múzeum baráti kört. Múzeumbaráti kör előadásait és kiállításait a művelődési házban tartotta meg. Alapító tagja volt a tokaji Városszépítő Egyletnek, s egy ideig tiszteletbeli elnöke. Részt vett a művészetpártolókat tömörítő zilahi Művészetbaráti kör munkájában is. 1987-ben Tokaj díszpolgárának választották. Többször megkapta a szocialistakultúráért kitüntető címet 1962-ben, 1968-ban és 1976-ban. Megkapta a TIT Aranykoszorús jelvényét (1984), kétszer a Munka Érdemrend ezüst fokozatát (1982, 1985), a Hermann Ottó emlékérmet a Megyei Múzeumtól és 1989-ben az 56-os emlékérmet. Tagja volt az Országos Magyar Néprajzi Társaságnak, Természettudományos Társaságnak, Repülőszövetségnek, Kazinczy Ferenc társaságnak. Több mint 40 évig vezette a Tokaji Meteorológiai Állomást. Több mint 40 éven keresztül naponta háromszor végzett meteorológiai megfigyeléseket. Tokajjal mindig nagy tervei voltak. 1963-ban megírta a Tokaji útikalauzt, 1983-ig három kiadást ért meg. A borkultúra felvirágoztatására neves emberek bevonásával Borlovagrend alapítását tervezte, kidolgozta ennek szabályzatát. A természeti értékeket is fel kellett használni a turizmus fejlesztésére, kemping, szálloda szükségességét hangsúlyozta. Ő vetette fel először a Nemzeti Park gondolatát is. 1983-ban adta be a Tokaji Bodrog-zug rendezési, hasznosítási és védelmi tervét. Ebben javasolta a várerdők, parkerdők kialakítását, pihenőkkel, sétányokkal, kis tavak kialakításával. Arborétum létrehozását a Tisza-Bodrog összefolyásánál és a Kis-Bodrog háromszögében. A meglévő vár lőrés 4 méteres szakaszának helyreállítását és

emléktáblával való megjelölését. Benedek Pál vízszabályozó mérnök és Széchenyi István emlékművének felállítását a sziget fokán, a közúti híddal szemben, várárok-tavon s egy mellette lévő halászházban szabadtéri halászati bemutató skanzen létrehozása, fácános vadaskert megépítése, hajó- vagy malomcsárda vízi kikötővel, átkelő hely építése a Kis-Bodrogon, gyalogos drótkötélhíd létesítése a Bodrogon, a vérbeli zsidótemető műemlékké nyilvánítása, kilátó a Finánc dombon. A Helytörténeti Múzeum 1985-ben végleges helyére Tokaj főterére költözik egy volt görög borkereskedő barokk copf házába. 1985-ben jelent meg a Gondolat Kiadónál tokaji borról és történetéről szóló összefoglaló műve. Ez eddigi tudását, kutatásait, gyűjteseit összefoglaló népszerűsítő műve. Ezért 1986-ban megkapta a párizsi székhelyű Bor Világ Szövetség történelem-irodalom kategóriájának díját. 75. születésnapja alkalmából két tanulmánya jelent meg egy kis füzetben, Debreczeni Ember András és Márton János leírása Tokaj-Hegyalja és Zemplén településeiről, Adatközlés és leírás az 1700-as évekből származó kéziratokról. 80. születésnapján Tulajdonjegyes üvegek a Hegyalján című publikációja jelent meg. Ekkor jelent meg Tokaji tanulmányok című válogatott írásairól szóló kötete is. A teleket ettől kezdve Budapesten töltötte, de ott is levéltárakat búj ta, a nyarakat pedig Tokajban töltötte kedvenc szőlőjében. 99 éves korában érte a halál Budapesten 2011. december 28-án. Tokajban temették el első felesége mellé. Utolsó éveiben saját költségén adott ki újabb írásokat, melyeket a szombathelyi Oszkár Kiadó jelentetett meg. A 2012-ben Tokajban megalakult Népfőiskola Pap Miklós nevét vette fel.

Dr. Vitányi Béla

Pap Miklós írásainak bibliográfiája

1955-1960 között írt színdarabjai (kéziratban)

- Rákóczi Tokajban (zenés történelmi játék 3 felvonásban)
- Balázs deák (zenés történelmi játék I. Rákóczi György idejéből)
- Aranyágacska (történelmi játék 2 felvonásban a gyermek II. Rákóczi F.-ről)
- Bige Márton botja (történelmi játék 1 felvonásban)

1963.

- Tokaj c. útikalauz, Panoráma Kiadó, Budapest.
- Tokaj mese-, mondavilága (kézirat, Megyei Honismereti pályázat III. díja)

1964.

- Tokaj helynév atlasza (kézirat) Megjelent a Tokaji tanulmányok c. kötetben, Tokaj, 1992. 12-80.
- A Tokaji Múzeum története (kézirat)

1967.

- Tokaj műemlékei (kézirat)

1968.
- Tokaj pincemonográfiája (kézirat) Megjelent a Tokaji tanulmányok c. kötetben, Tokaj, 1992. 81-144.
- A Tanácsköztársaság napjai Tokajban (kézirat, megyei pályázat I. díj.)

1969.
- Tokajiak a Nagy Októberi Forradalomban (kézirat, megyei I. díj)
- A tokaji Kossuth Termelőszövetkezet megalakulása és előzményei. Borsodi Történelmi Évkönyv I. Miskolc, 223-235.

1970.
- Tokaj felszabadulása (kézirat, megyei I. díj)
- A honismereti szakkörök és a múzeumok kapcsolata (országos pályázat III. díj)

1971.
- A tokaji Földművesszövetkezet első 10 évének története (kézirat)

1972.
- Tokaj neves emberei (kézirat)

1973.
- Tokaj útikönyv (II. kiadás)

1974.
- Tokaj legújabb kori történelme (Borsodi Történelmi Évkönyv V.) 85-118.
- A tokaji Pincemúzeum katalógusának szövege

1975.
- A tanulóifjúság múzeumpedagógiai foglalkoztatásának lehetőségei és gyakorlata (A „Tanító Múzeum" c. országos pályázat II. díja) Kézirat
- Előszó Andruskó Károly: Tokaj című mini-könyvéhez. Szépirodalmi Kiadó, Budapest

1978.
- A tokaji Gyufagyár története (kézirat)
- Írók, poéták, tudósok Hegyalján (kézirat)

1979.
- Tokaj iskola- és művelődéstörténete a felszabadulásig. Borsodi Történelmi Évkönyv VI. Miskolc, 207-220.

1980.
- Egy vidéki kis múzeum kapcsolata más művelődési intézményekkel, társadalmi szervezetekkel. (A „Tanító Múzeum" országos pályázat II. díja) Kézirat
- A tokaji Cognac gyár története (Kézirat)

1981.
- Bodrog-felsőtiszai halász rendtartások a XVI-XVII. században. Borsodi Levéltári Évkönyv IV. Miskolc, 71-81.

1982.
- Nehéz évek – forró percek (Visszaemlékezések a pedagógus pályáról) Az „Emlékek, küzdelmek, tapasztalatok" c. pedagógiai pályázaton díjazott mű. Kivonata megjelent a Pedagógus Szakszervezetek útmutatójában, 1984. 1-2.

1983.
- Tokaj útikalauz (III. átdolgozott kiadás) Miskolc
- Tokaj Bodrogzug javasolt rendezési terve (Megyei pályázat I. díj)

1984.
- A tokaji Borlovagrend működési terve (kézirat)

1985.
- Hordósütővasak a Hegyalján. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 23. Miskolc, 81-87.
- A tokaji. Gondolat Kiadó, Budapest

1987.
- Debreczeni Ember András és Marton János leírásai Tokaj-Hegyalja és Zemplén településeiről. Documentatio Borsodiensis VI. Miskolc
- A tokaji Önkéntes Tűzoltó Testület története (kézirat) Megjelent a Tokaji Tanulmányok c. kötetben, Tokaj, 145-198.

1988.
- Tulajdonjegyes üvegek a Hegyalján. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXV-XXVI. Miskolc, 25-26, 647-654.
- Néphagyományok a hegyaljai szőlő- és borkultúrában (kézirat). Megjelent a Tokaji tanulmányok c. kötetben, Tokaj, 1992. 199-205.

1992.
- Tokaji tanulmányok (Pap Miklós kéziratairól) Tokaj

1994.
- A tokaji gyufagyár története. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXII, 551-557.

1995.
- A tokaji bor és Európa. In.: Tokaj (Várostörténeti tanulmányok) I. szerk.: Bencsik J. – Orosz I. Tokaj, 303-318.
- Ami az irodalomtörténetből kimaradt (magánkiadás) Tokaj

2000.
- A „Tokaj" és a „tokaji" névhasználat a nagyvilágban. In.: Millenniumi szőlős-boroskönyv (szerk.: Csoma Zs. – Balogh I.) Budapest. 88-96.

2002.
- Borízű történetek (magánkiadás) Dozmat

2003.
- Tokaj mese és mondavilága (magánkiadás) Dozmat

2004.
- Ami a történelemkönyvekből kimaradt (magánkiadás) Dozmat

2005.
- Tokaj névhasználata a nagyvilágban (magánkiadás) Dozmat

2006.
- A borhimnuszok világa (magánkiadás) Dozmat

2008.
- Tábori sorsok (Hadinapló a nyugati frontról) Dozmat

Tokaj-hegyalja kultúrhistóriájának vonzásában

Dr. Kováts Dániel munkássága

A nagyformátumú, iskolateremtő személyiségekre szokták mondani tisztelői, vagy – különösen évfordulós alkalmakkor – méltatói, hogy: *egyszemélyes intézmény*. Az én jogos elfogultságom ettől még többet mondat velem, ha Kováts Dánielről beszélek: Ő egy birodalom. Nagy kezdőbetűvel kellett volna írnom, mint a Római Birodalmat. De ideillőbb hasonlítás az ókori Görögország, mert a hellenisztikus műveltséget ez terjesztette el széles körben, tartományról tartományra. Nos, Kováts Dánielnek egyik provinciája éppen a Hegyalja, ahol nemcsak tudományos kutatásaival, hanem oktató-nevelő munkájával és tudományszervező tevékenységével is hozzájárult a humán kultúra és műveltség terjesztéséhez. Többet járt ugyan és többet „hódított meg" a tudománynak a másik két kistájon, a Bodrogközben és a Hegyközben, de mivel életének döntő részét a nagy múltú iskolavárosban, Sárospatakon és a sajátos színekkel rendelkező polgárvárosban, Sátoraljaújhelyen töltötte, itt is maradandó jeleket hagyott maga után.

Hazahozható-e egy palackban a tenger? Bemutatható-e ez a nagyívű és tartalmas munkásság, ha annak egy szeletében, jelen esetben a Hegyalján vizsgáljuk? A legjobb megoldás lenne elfogultságot jelentenem, mint a jogi eljárásokban. Megoldhatatlan a feladat, különösen akkor, ha atyai barátjáról kell szólnia az embernek. Ezért az alábbi hozzászólás nem lesz a tudománytörténet szempontjából pontos írásmű, mert elönti a szubjektivizmus. De nem mondhatok nemet Frisnyák Sándor tanár úr felkérésének, több okból sem, melyek közül itt csak egyet hozok elő. Ugyanis azzal szoktam példálózni, ha földrajzosoknak akarom bemutatni Kováts Dánielt, hogy Ő a Hegyalján (Zemplénben, Abaújban) a humán tudományok (nyelvészet, irodalom, helytörténet stb.) Frisnyák Sándora. Ha Frisnyák professzort mutatom be a zempléni helytörténészeknek, akkor azt mondom: Ő a földrajzosok Kováts Dániele. Szebb dicséretet nem is tudok kitalálni egyikőjük számára sem. Ezt a párhuzamot, vagy inkább azonosítást emberi tulajdonságaikra és tudományszervezői, illetve tudományos munkásságukra is értem.

Ha lenne a hegyaljai humán tudományoknak, vagy művelődéstörténészeknek olyan szaktanterme, mint a földrajzosoknak van a szerencsi Bocskai Gimnáziumban, akkor azt legelsőként Kováts Dániel tiszteletére avatnánk fel. Ennek helye pedig a sárospataki tanítóképző főiskolán, vagy a sátoraljaújhelyi Kossuth Gimnáziumban lenne. Lehetne még az újhelyi Kazinczy Múzeumban, a Zempléni Levéltárban, a pataki református gyűjteményekben is, csak akkor nem tanteremnek, hanem kutatószobának neveznénk el.

Újhely és Patak elsőbbsége nem véletlen Szerencs és Tokaj előtt. Neki ily módon „két hazát (várost) adott végzete", s nem azért, mintha a másik két zempléni városban nem lenne otthon, hanem azért, mert Újhelyen és Patakon *kitüntetetten* otthon van. Kitüntetetten azért, mert minkét város díszpolgárává fogadta! Az idők kezdete óta Ő tudta elérni először (bár nem „célirányosan" törekedett erre), hogy ez a két, valójában ugyan testvér, de gőgös, kivagyi, versengő, és egymás ellenében vezérszerepre törekvő város egyaránt szeresse és elismerje! Voltak talán nála nagyobbak („annyi nagy embert hajigált ki Zemplén, ki győzné azokat emléktáblázni?" – írta Mikszáth), de ilyen egy sem volt, ez példa nélkül való, hogy Patak és Újhely valamit, vagy valakiről egyformán gondoljon. Köszönhetnek is sokat neki, mert Ő a hely szellemének a legjobb őrizője, nemcsak napjainkban, hanem már vagy három évtizede. Nem csoda, hiszen olyan tanítómesterek szellemi bűvkörében nevelődött, mint *Újszászy Kálmán, Balassa Iván, Ködöböcz József*, a régebbiek közül *Móricz Zsigmond*, még távolabbról *Kazinczy Ferenc*, s egészen messziről *Comenius* példáján, ők a legnemesebb zempléni örökséget adták át neki, a méltó mai utódnak.

Összeszámolom önálló köteteit: 20 jelent meg 1972-2005 között (6 társszerzővel). A húszból 12 kétségtelenül hegyaljai vonatkozású: városismertetők, helynévgyűjtemények, antológiák és szöveggyűjtemények, irodalmi hagyományokat feldolgozók. További 4 pedagógiai tárgyú, ezek a sárospataki és a sátoraljaújhelyi iskolakultúrával foglalkoznak, illetve beszéd- és magatartás-kultúránkról töprengenek. A fennmaradó 4 is a Hegyalja vonzáskörében született: bodrogközi és hegyközi falutörténetekről, monográfiákról van szó.

Városismertető könyvecskék nyitják a publikációk sorát. Az 1960-as, 70-es években virágkorát élte ez a műfaj, a szöveges és képes útikalauz. Előtte – kb. 1945-től – nem születtek ilyenek. A hatvanas évek közepén fogalmazódtak meg ezek az igények az idegenforgalmi hivatalokban, a Panoráma kiadónál és a hegyaljai városok részéről is. Ezeken a jól megírt tájegységi vagy városi turistakalauzokon azután generációk nőttek fel, kitűnő segítői voltak a helytörténet búvárainak és a természet kedvelőinek. Gondoljunk csak a Frisnyák Sándor szerkesztésében 1978-ban megjelent *Zempléni-hegység turistakalauzra*, mely valóságos bibliája volt vagy két évtizeden keresztül a zempléni táj szerelemeseinek.

Kováts Dánel elsőként írt városismertető könyveket Sátoraljaújhelyről és Sárospatakról (*Sátoraljaújhely. Városismertető képeskönyv. 1975., Sárospatak. Turistakalauz. Miskolc, 1979., Sátoraljaújhely. Útikalauz. 1979.*) Az általa megírt kötetek valóságos iskolapéldái ennek a műfajnak. Magam vagy 30 éve használom ezeket, s már számtalanszor eszembe jutott, hogy még sohasem találtam hibát bennük. Csodálom azt az igényességet és széles látókört, amivel ezeket megalkotta, s közben megjelenítette bennük e városok lelkét, szellemiségét, a colour locale-t.

A Hegyalját kutatóknak, a tudomány embereinek, így a nyelvészek mellett a földrajzosoknak leghasznosabbak lehetnek a földrajzi neveket összegyűjtő és feldolgozó könyvei. Ezek alapművek. Vannak közöttük forráskiadványok (Földrajzi nevek a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár kéziratos térképein I-IV. kötet. Miskolc, 1977-1979. Seres Péterné társszerzővel; Sárospatak és Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában. Sátoraljaújhely, 1998.), és monografikus igényű feldolgozások (Sárospatak határának helynevei. Sárospatak, 1997. Balassa Iván társszerkesztővel; Az abaúji Hegyköz helynevei. Sátoraljaújhely, 2003.). Kováts Dániel résztvevője, sőt egyik elindítója volt a hatvanas évek közepétől a földrajzi nevek felgyűjtését szorgalmazó mozgalomnak. Jeles szakértője volt a gyűjtés módszertanát kidolgozó munkacsoportnak. Irányította a gyűjtőmunkát a sátoraljaújhelyi járásban, de lényegében az egész megyében is ő irányította e tevékenységeket. A mozgalom igen szép eredményeket hozott, mert azt a szemléletváltozást segítette győzelemre, mely a helynevek megőrzését és elsőségét hirdette a gyökértelen idegen nevekkel szemben. Kováts Dánielt a Hegyalja művelődéstörténészének tartjuk, ezen belül legerősebb benne a nyelvész. Volt alkalmam a fent említettek közül két kötetét bemutatni az érdeklődők előtt: a Pesty Frigyes-féle helynévtárat és az abaúji Hegyköz helyneveit feldolgozó kötetet. Minden alkalomkor elmondtam és elmondom, hogy köteteihez olyan alapos – a nyelvészetin kívül történeti, közigazgatási stb. – jegyzeteket készített és forrásanyagot csatolt, hogy ezek segítségével, vezérfonalként használva azokat, bármely érintett település monográfiáját meg lehetne írni! Évtizedeken keresztül generációk táplálkozhatnak belőlük, ha akarják.

Több tucat azon írásainak száma, amelyekben a névgyűjtés módszertanával és a gyűjtött anyag feldolgozásával foglalkozott. Ezek között vannak nyelvtudományi értekezések (pl. *A belterületi nevek kérdéséhez. = Név és társadalom. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 160. Bp. 1983.,* vagy *A közszói elemek funkciója zempléni helynevekben. = A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 21. Miskolc, 1983. stb*.), és a földrajzi nevek gyűjtését szorgalmazó, népszerűsítő írások. Utóbbiak közül csak találomra ütök fel egyet, mert a kezem ügyében van: *Amiről a hegyaljai helynevek regélnek. = Tokaj-Hegyaljai Kalendárium, Miskolc, 1989.*

Kováts Dániel nagy és örök példaképe, akinek életművével a kezdetektől foglalkozott: a magyar nyelv megújítója, *Kazinczy Ferenc*. Életútjának nyomait keresi a partiumi Érsemjéntől az abaúji Széphalomig, a pataki diákévektől Kassáig, a jakobinus mozgalomtól a zempléni levéltárosságig. Az első általa szerkesztett kötet, mellyel újjáélesztette a Kazinczy-kultuszt, 1978-ban született: *Kazinczy Abaújban és Zemplénben. Zempléni Füzetek 1. Sátoraljaújhely, 1978.* Azóta – immár több évtizede – újra olvashatók Kazinczy elfeledett, vagy csak nehezen hozzáférhető munkái, többnyire az általa szerkesztett és Zemplénben kiadott kötetekben. 20 évvel ezelőtt, 1985-ben társaival megalapította a *Kazinczy Ferenc Társaság*ot, ezt a 250 tagot számláló művelődési kört. Azóta „kétségbevonhatatlan. hogy a legértelmesebb és legtartalmasabb írókultuszt Magyarországon Borsod-Abaúj-Zemplén megyében Sátoraljaújhelyben űzik: a Kováts Dániel leghozzáértőbb szerkesztésében megjelenő *Széphalom évkönyv* nem kultikus tömjénezéssel, hanem szakpublikációkkal ápolja, s teszi elevenné Kazinczy emlékét" – írta Kovács Sándor Iván irodalomtörténész professzor 1999-ben. Azóta az évkönyvsorozat a 15. kötetéhez érkezett. Ez a 6000 oldal, egy kötet kivételével, melyet barátai, tisztelői, tanítványai állítottak össze 70. születésnapjára, az Ő szerkesztő munkáját dicséri. Rendszeres publikációs fórumot kínál az Abaújban–Zemplénben munkálkodó kutatóknak, helytörténészeknek, közgyűjteményi dolgozóknak. A szerzői gárda pedig ma már az egész országra kiterjed, sőt, a határokon túlra, Angliától Svédországig. Ez a „vidéki" műhely-teremtés szinte példa nélkül való napjainkban. Intézményi háttér nélkül, szinte csak Kazinczyhoz hasonlítható páratlan levelezésével behálózza az egész országot, és „kis karikát csinál a legjobb szívű emberekből, amelyben az ember elfelejti azt a nagy egyenetlenséget, amely e világban van".

Kováts Dániel szerkesztői munkássága a zempléni művelődéstörténet legfényesebb lapjaira kívánkozik. Még akkor is, ha csak ezt a 15 Széphalom évkönyvet vennénk számba. Pedig van még legalább 50 kötet, amely az Ő keze nyomát viseli magán: a *Kazinczy Könyvtár* 13 kötete, a Társaság kiadásában megjelent 39 egyéb kiadvány... Kitűnő szerkesztő- és szerzőtársakkal dolgozott együtt néhány könyv érdekében: Busa Margittal, Bojtor Istvánnal, Bencsik Jánossal, Csorba Csabával, Hőgye Istvánnal, Kiss Endre Józseffel és Fehér Józseffel.

És még mindig nem értem laudációm végére, amely szerkesztői munkáját dicséri: a pataki tanítóképző főiskola által kiadott *Sárospataki Pedagógiai Füzetek*, a Comenius Társaság *Bibliotheca Comeniana*, a megyei honismereti bizottság *Szülőföldünk* periodikája, utóbbinak 16 száma is az Ő keze alatt született. Szerkesztői munkájának csúcspontja azonban – véleményem szerint – *Sátoraljaújhely Lexikoná*nak megalkotása *(Sátoraljaújhely, 2001. 548 oldal)*. A jeles néprajztudós, az elsősorban Sárospatakhoz, de persze az egész Hegyaljához, a Hegyközhöz és a Bodrogközhöz is kötődő Balassa Iván ötlete nyomán született meg ez a helytörténet-

írásban kivételesen ritka mű, mely a sokszor megcélzott, de igen kevés esetben sikerült monográfia helyett a lexikon műfajában ír le egy várost. Olyan igényességgel, körültekintéssel és alaposan, hogy példája nyomán valóságos lexikoníró-láz kezdődött Sárospataktól Miskolcon át egészen Veszprémig. A lexikonírás és szerkesztés nem könnyű feladat, de a végeredményt tekintve igen hasznosnak bizonyult. Úttörő munka. Sokat forgatott kézikönyv született, amely nem hiányozhat a magára valamit is adó újhelyi polgár könyvespolcáról.

Kazinczy mellett a másik nagy eszmény: *Móricz Zsigmond*. Már a doktori disszertáció is az ő életművéből született évtizedekkel ezelőtt. Bár az írófejedelem munkásságáról írt több tudományos értekezést és szerkesztett önálló köteteket *(Móricztól Móriczról. Antológia. Bp., 1980. és Móricz Zsigmond: Árad a Bodrog. Írások a Felföldről. Miskolc, 1998.)*, mégis, leginkább a nagy író Patakhoz fűződő ellentmondásos viszonya izgatta, hiszen e városból saját bevallása szerint is keserű csalódással ment el, bukott diákként, de az itt töltött éveket érett fejjel mégis nélkülözhetetlenül fontosnak tartotta: „Az irodalomnak végtelen nagyrabecsülése, szenvedélyes akarása és boldog kielégülése volt az, amit én itt megkóstoltam. S így ma már csak szeretettel s hálával emlékezem a Bodrog-parti Athénre, ahol minden kő a magyar históriát s minden hagyomány a magyar irodalom rajongását lehelte. Önkéntelen hatások gyűrűztek fel bennem. A tömör kollégium, a nagy könyvtár gyönyörű terme a százezernyi régi könyvvel, a döbbenetes hatású vár és az egész szellemi élet, mely itt élt és lihegett, a szellemi munkásság dicsőségére tanított. Még a szinte tragikus összeütközés is, amelyet magam idéztem magamra: áldásossá és hasznossá lett későbbi írói életemre."

Ezt az ellentmondásos viszonyt Kováts Dánielnek sikerült megfejtenie, megírnia, mert Ő fel tudott emelkedni arra a szellemi magaslatra, ahonnan az ősi kálvinista iskolaváros és az írófejedelem viszonyára rálátni lehet. Monográfia született erről: *Móricz Zsigmond és Sárospatak. Miskolc, 1994*. Kováts Dánielben megvan az a kivételes intuíciós képesség és filológiai pontosság, amelynek birtokában ez a kérdés megfejthető. Még más esetben (pl. Bessenyei, Kazinczy, Csokonai) máig sem sikerült maradéktalanul az egykori pataki diáknagyságok és a kálvinista iskola viszonyát tisztázni.

Hasonló a vonzódása még egy volt pataki diákhoz, *Tompa Mihály*hoz. Róla is könyv született, Miklós Róbert társszerzővel: *Tompa Mihály költői útja. Miskolc, 1991*. Szerkesztői munkáját dicséri az a különleges kötet, amely az Ő kezdeményezésére született: *Barsi Ernő: „Bodrog partján nevekedett tulipán." Sárospataki diákdalok a 18. századból. 1988.* Mindezeken túl több történelmi nagyságunk és írónk, költőnk Hegyaljához való kapcsolódását felderítette, vagy új adalékokkal szolgált: így *Balassi Bálint, Lorántffy Zsuzsanna, Szemere Miklós, Borúth Elemér, Hegyaljai Kiss Géza, Németh László, Szabó Zoltán* életéhez és munkásságához.

Szerencs sem maradhatott ki érdeklődési köréből. A Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlése alkalmából egy olyan előadást szervezett ide, amely *Kassai József* (Bodrogkisfalud 1767. – Pécs 1842.), a tudós szerencsi plébános, nyelvész, szótáríró, a szófejtésnek a maga korában páratlan mestere emlékét elevenítette meg. Kassai József életműve és kultusza máig kiaknázatlan lehetősége Szerencs városának és az egész Hegyaljának. Kováts Dániel tanítványa volt (és ma is annak tartja magát) a Zempléni Múzeum volt igazgatója, a jeles etnográfus, *Petercsák Tivadar*, akit elindított muzeológusi pályáján. Tanúja – többször társa is – voltam Szerencs környékén és szerte Zemplénben, Abaújban emlékjel-állító buzgalmának. Hogy csak néhányat említsek ezek közül: Mádon *Hegyaljai Kiss Géza* (1893-1966) költőnek, írónak, református lelkésznek, Erdőbényén *Ratkó József* (1936-1989) költőnek helyeztünk el emléktáblát, Prügyön Móricz Zsigmond szüleinek házában avattunk új kiállítást, Sátoraljaújhelyen Losárdi Zsuzsannának (?-?), a kuruckor rejtélyes költőnőjének sikerült kultuszt teremteni, Alsóregmecen a Kazinczy-család telkén építettünk emlékoszlopot… és a sor még sokáig folytatható. Mégsem mondható, hogy csak egy szűkebb régió helytörténésze lenne. Látóhatára távolabbra terjed. Csak példaként említem, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye művelődéstörténetének legjobb összegzését Ő készítette el: *A művelődés évszázadai = Megyekönyv. Borsod-Abaúj-Zemplén. Miskolc, 1994. és 2002.*

A földrajzosok szerencsi konferenciáján meg kell említenem azt a törekvését is, ahogyan a természet- és társadalomtudományokat (és tudósokat) egymáshoz közeliteni igyekszik. Rendszeresen és következetesen felkínálja a publikációs lehetőségeket a természettudományok művelőinek. Ennek legjobb példája Sátoraljaújhely Lexikona, amelyben – először! – harmonikus arányban vannak a földrajzi, biológiai címszavak az irodalmi, történelmi szócikkekkel.

Kováts Dániel képes volt mindenhol és mindenkor, bárhová vezette is sorsa, megtalálni feladatát. Az ötvenes években a zemplénagárdi általános iskolában, ahová nem egészen önszántából került, olyan honismereti szakkört szervezett, helytörténeti mozgalmat indított, amelyet rövid időn belül országos példaként emlegettek. Szem- és fültanúja voltam két évvel ezelőtt, amikor egy zemplénagárdi ember, a falu monográfiájának megjelenése után ezt mondta: „Dani, Te az Isten jó embere vagy." Az újhelyi gimnáziumba kerülve 1964-ben megalkotta – megszerkesztette az iskola első évkönyvét és a máig megjelenő köteteknek azóta is munkatársa. A pataki tanítóképzőből kikerülő tanítványai szinte kivétel nélkül elkötelezettei a helytörténeti kutatásnak, a szülőföld szeretetének.

Az 1930-as években Újszászy Kálmán, Szabó Zoltán és mások elgondolása alapján elindult az úgynevezett *faluszemináriumi* mozgalom a pataki kollégium falai közül. Azt célozta, hogy a teológus hallgatók, a leendő lelkészek ismerjék meg a valóságos viszonyokat, a magyar falut, a magyar népet, hiszen küldetésük van: felemelni elmaradottságából az elsüllyedt falut, a kor színvonalához képest útmutatást, vezérfonalat adni a cselekvéshez, egy magasabb igényszinthez. Ez csak önismeret révén lehetséges. A mozgalom igen nagy sikereket hozott, an-

nak ma is élő idősebb nemzedéke a gyülekezetek és települések közösségeinek lelkiismeretévé vált. Amikor az 1980-as évek végén új szelek kezdtek fújni Magyarországon is, Kováts Dániel *újraindította a sárospataki népfőiskolát*, mely a faluszeminárium eszmei alapján állt. A tanítóképzőt használta bázisintézményül. Úgy gondolta – más intézményekkel és jeles személyiségekkel szövetkezve –, hogy a megváltozott körülmények között, az újabb kor követelményeinek megfelelően ismét szükség van önismeretre, a gondok felismerésére, ha egy életképesebb társadalmat akarunk felépíteni. A népfőiskola, mint intézményesült forma lendületbe jött, legalább egy generációt felnevelt. Más kérdés, hogy utódai vezetésével ma hogyan tudják teljesíteni elgondolt küldetését.

A fenti példán is látható, hogy Kováts Dániel nemcsak a „kultúrhistóriák" (jelen esetben a Hegyalja kultúrhistóriájának) vonzásában él, hanem újra is teremti azokat. Olyan szándék vezérli, amilyet az ősi parancs diktál: „historia est magistra vitae" – a történelem legyen az élet tanítómestere! Az Ő példáján tapasztaltam, hogy igenis lehet a történelemből tanulni…

Azt mondtam, hogy Kováts Dániel Kazinczy, Móricz Zsigmond és Tompa Mihály szellemi vonzáskörében él. És Abaúj, Zemplén vonzásában, mert szülőhelye, a Kassa melletti Abaújnádasd is a hazának e tájára esik. Itt bontakozott ki a reformáció, itt született meg a magyar bibliafordítás, itt nevelődött Kazinczy. Gondolati, magatartásbeli parancs tehát számára: a magyar nyelv művelése, őrzése, gondozása. Úgy hiszem, tőlük kapta az indíttatást: szépen szólni! Magyarul szólni! A szép gondolat nála tiszta magatartást is közvetít.

A nyelv- és beszédművelés témaköréből született a legtöbb dolgozata. Önálló kötetet is összeállított ezekből: *Mondhatná szebben… Írások a beszéd- és magatartáskultúráról. Sárospatak, 1994.* A szó elszáll, az írás megmarad – tartja a régi közmondás. Mégis: az Ő szava, élő példája többet jelent sokunk számára az írásnál. Újrateremtő egyéniségével fáklyája a beszédművelő mozgalmaknak, a széphalmi Édes Anyanyelvünk versenyeknek. Az Ő vigyázó szeme őrködik Széphalom felett…

Ő Kazinczy Ferenc legérdemesebb mai utódja… S ha felépül valamikor a magyar nyelv múzeuma Széphalmon, akkor az leginkább neki lesz köszönhető. Mert ennek már az elgondolása kész, az Ő fogalmazásában: *Fehér József – Kováts Dániel – Pásztor Emil – Radványi György: A széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma tématerve. = Széphalom 14. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2002.*

A most éppen 75 éves Kováts Dániel alkotó éveinek virágkorában van. Adjon az Isten jó egészséget és munkakedvet még sokáig neki. Aki pedig élete példáját követni, s munkásságát a tudománytörténet szempontjából részletesebben tanulmányozni akarja, annak ajánljuk az *Őt köszöntő Széphalom évkönyv 10. kötetét.*[*]

Fehér József

[*] Megjelent: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja. Szerencs, 2005. pp. 7-15.

Dr. Pusztai Tamás

Salgótarjánban született (1969), a szegedi JATE nappali tagozatán történelem-régészet szakot végzett (1989-1994). PhD tudományos fokozatot szerzett (ELTE BTK-2002). Középkori régészet (településrégészet) a kutatási területe. A magyar Régész Szövetség alapító tagja (2006-tól), a KÖH Ásatási Bizottságának tagja.

1995-től dolgozik régészként a miskolci Herman Ottó Múzeumban. Igazgatóhelyettes és a Régészeti Osztály vezetője (2001-2009), múzeumigazgató (2011-től).

Régészeti feltárásokat folytatott Mohi középkori mezőváros területén (1195-2007), nevéhez fűződik a telkibányai SZENT Katalin ispotály régészeti feltátása és bemutatása (1997-1998), Kelemér-Mohosvár régészeti kutatása (1999-2006), Irota középkori templomának régészeti kutatása (2002), Miskolc-Tapolcán a bencés apátság régészeti kutatása (2004-2012), a gönci pálos kolostor templomának régészeti feltárása (2004-2005), Nyékládházán a középkori Egyházasnyék templomának feltárása (2008), Miskolc belvárosában több telek régészeti kutatása (2004-2008). Dolgozik a történeti Borsod megye elpusztult középkori települései régészeti topográfiájának elkészítésén. NKA-pályázat: Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti lelőhely nyilvántartásának elkészítésére.

A telkibányai Szent katalin ispotály kutatásának eredményei

A középkori ispotályok a városokban a szegények, betegek, elaggottak menhelyének, elsősorban lelki gyógyhelyének, másodsorban kórházának is számítottak. Eddig (jórészt írásos források alapján a középkori Magyarországon 117 ispotály meglétét lehetett kimutatni.

1997 tavaszán, építkezést előkészítő fölmunkák során kerültek elő az elpusztult középkori ispotály maradványai, a mai település központjában lévő domb délnyugati szélén, a középkori plébániatemplomtól (ma református templom), mintegy 300 m-re, nyugatra. A régészeti ásatás (1997 és 1998 nyarán) sikerült föltárni az épület egészét, a körülötte lévő temető sírjainak egy részét (mintegy egyharmadát, azaz 117 sírt).

A füzéri váruradalomhoz tartozó Telki falu a 14. században aranylelőhelye fölfedezésének és a bányászat megindulásának köszönhette fejlődését. Telkibánya néven 1341-től már királyi bányaváros, amelynek lakossága (részben) német ajkú lehetett. A felszín közeli aranytelérek kimerülése miatt azonban már egy évszázaddal később, a 15. század második felétől hanyatlásnak indult. 1517-ben lakosságának lélekszáma már csak a falukéhoz mérhető nagyságrendű, jóval kevesebb lehetett félezernél. A település lakossága az egykori központnak számító dombról a 16. század végére jórészt a környező völgyekbe költözött. Ez azt is jelenti, hogy a középkori településmag maradványai (többé-kevésbé háborítatlanul) megmaradhattak napjainkig, ami régészeti szempontból igen nagy jelentőségű lehet!

1367-ben kapott a telkibányai bányaispán engedélyt I. Lajos királytól ispotály felépítésre, és a következő években élt is az engedéllyel. Ennek a sorsa hasonlóképpen alakult, mint a településé: 1450-re tönkrement. A gönci pálosok vették birtokukba.

Az ispotály alapfalai és a helyreállított kápolna

Az ispotály épületéhez általában kápolna is tartozott. Ezen a helyen már 1367 előtt is állt egy kőépület (az ásatás során az ispotály szentélye alatt sikerült megtalálni az alapjait). Az ispotály kápolnája kelet-nyugati tájolású, 18x11 m-es építmény volt, szentélye a nyolcszög három oldalával záródott (ami gótikus építészetünk leggyakoribb megoldásának számított). A templomhajó nyugati felében karzat is lehetett (előkerült lépcsőjének kiszedett alapozása). A templom északi oldalához kapcsolódott egy 9x8 m-es, támpillérekkel megerősített épület, amely feltehetően kétszintes lehetett.

Az ispotályt birtokba vevő pálosok a régi helyett nagyobb, 12 m hosszú újabb szentélyt emeltek, az északi oldalon sekrestyével. A 16. század közepére a templom hajója már elpusztult, talán a szentély még egy ideig tovább is használhatták.

A régészeti ásatás eredményei alapján a területen szárazon rakott kövekből kirakták az ispotály alaprajzát. A középkori Telkibánya maradványainak régészeti-történeti kutatása országos jelentőségű, jelentős eredményekkel kecsegtető (és idegenforgalmi hozadéka miatt sem elhanyagolható) tudományos feladat lehetne!

A gönci pálos kolostor régészeti kutatása (2005)

Gönc varosától keletre, 3 km-re épült a Szűz Mária tiszteletére alapított középkori pálos kolostor. Feltehetően királyi alapítású lehetett, első oklevél a meglétéről 1371-ből maradt fenn. A 16. század közepén néptelenedett ill. pusztult el.

A templomnak jelentős magasságban állnak ugyan falcsonkjai (a hajó és a szentély északi fele a párkány magasságáig), a kolostorépületnek viszont nem maradt a föld felszíne fölé emelkedő darabja, csak a terepalakulatok utalnak arra, hol húzódhattak egykor falai.

1941-ben az igen megromlott állagú templom egyes részeit fölfalazták (leszűkítve a nyugati kaput, befalazva a templom és a kolostorszárny közötti átjárót, stb.). 1990-ben Tamási Judit a templom és a szentély tengelyében húzott egy kutatóárkot, hogy tisztázza a középkori szinteket.

2004/5-ban került sor a romterület egy részének régészeti feltárására. 2004-ben a templom szentélyének északi oldalához kapcsolódó háromszintes torony kutatására került sor, ennek során tisztázták a fölvezető lépcső helyét, az emeleten a perjel szobájába vezető bejáratot.

Majd 2005-ben a déli kolostorszárnynak a templom északi hajófalához kapcsolódó szakaszát, meg a templom hajóját kutatták (ismét kibontva az 1990-ben húzott árkot is), aztán a szentélyt is. Omlásveszély miatt a hajó és a szentély területének teljes feltárására nem kerülhetett sor.

A templomhajó belső területe 15,8x7,4 m. Előkerült a szentélyben a megbontott oltáralap. 1464-ben János moldáviai püspök megáldotta a templomot, annak hét oltárát, 40 napi búcsú tartását engedélyezve. Az ásatás egyik célja a hét oltár helyének megtalálása is volt.

Sikerült megkutatni a kolostorépület déli szárnyának, a templomhajó északi oldalához kapcsolódó részletét (a kerengőfolyosó darabját) is, 3 m széles sárban.

A ma álló kolostor épületei a 15. századból származnak, tehát egyelőre nem tudjuk, hol lehetett a pálos szerzetesek 14. század végi lakhelye.

Az ásatás jelentős eredménye, hogy lehetővé teszi a templom tornyának rekonstrukcióját, s fontos az is, hogy sikerült hat oltár meglétét bizonyítani (szintén hat oltárt szenteltek föl a ládi pálosok templomában (1423).

A gönci kolostor teljes régészeti feltárása, a romok állagmegóvása, részbeni helyreállítása, rekonstrukciója nemcsak tudományos szempontból, hanem idegenforgalmi szempontból is a régiónak jelentős nyeresége lehetne.

Dr. Csorba Csaba

Dr. Bencsik János kutató- és tudományszervező munkája Tokaj-Hegyalján

Bencsik János egyszerű családba született 1933. március 22-én, Tiszacsegén. Szülei paraszt emberek voltak, akik a földművelésével keresték meg a család mindennapi kenyerét.

A gyermekükről korán kiderült, hogy jóval tehetségesebb az átlagnál. Az akkor szervezett országos tehetségmentő akció keretében egy sikeres felvételi vizsgát követően került a debreceni Kalazanczi Szent József Főgimnáziumba. Az 1945. őszén indított tanévben kezdte meg gimnáziumi tanulmányait. Innen a hajdúböszörményi Bocskai István Gimnáziumba került, és itt is tett kitűnő eredménnyel érettségi vizsgát 1953-ban.

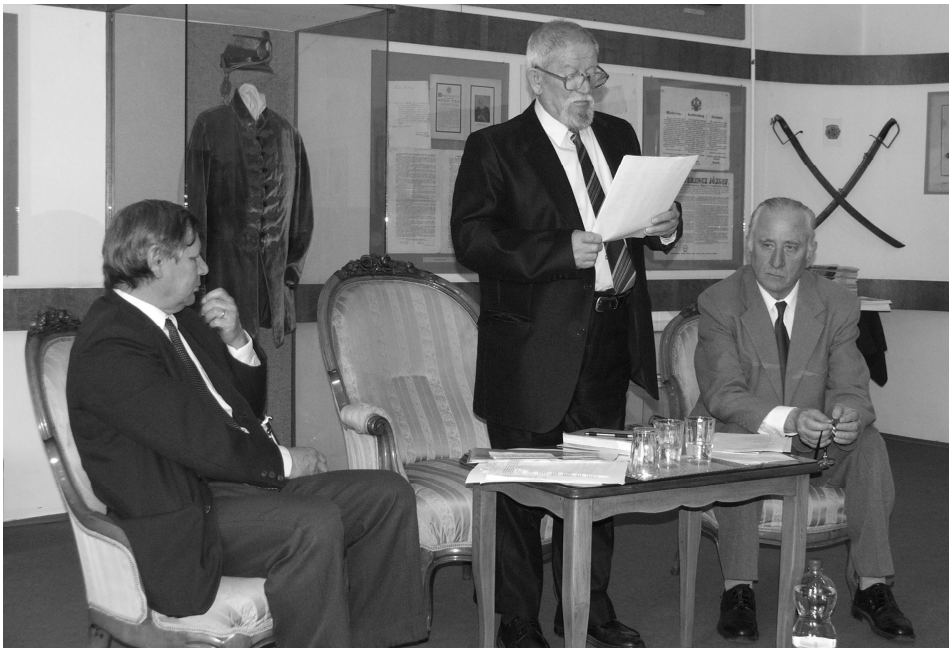
A pályaválasztása nem volt minden zavar nélküli. Ugyanis Böszörményben rendszeres szakköri munkát végzett a Hajdúsági Múzeumban, s az itt szerzett tapasztalatok és ismeretek alapján a régész pálya felé orientálódott. Régésznek jelentkezett, amely szak akkor az ELTE (Budapest) bölcsészet tudományi karán indult. Ide azonban nem vették fel, mert az egykori tanács elnök olyan szakvéleményt írt pályázatához, melyből az derült ki, hogy osztályellenséggel van dolguk. Tudniillik, édesapja katolikus harangozó volt, és emellett négy hold földön gazdálkodott. Tehát kuláknak minősült. A felvételi bizottság annyi engedményt adott, hogy a tanulmányait folytathatta volna az ELTE-n, de kollégiumi elhelyezést nem kaphatott. Ez a tény elvágta előtte a további érvényesülés útját. Azonban ott, az egyetem folyosóján találkozott az egyik tanárral, Keszi Kovács Lászlóval, aki miután tájékozódott az eseményről, azt javasolta: „Ne is menj régésznek, mert az nem sürgős tudomány. Azok a csontok, ha kibírták ezer évig, akkor azt a néhány száz évet még kibírják. Inkább menj néprajzra, mert ha valamelyik paraszt embert nem keresi fel néprajzos, akkor tudása elveszett a tudomány számára." A tanár úr, lépéseket is tett az akkori rektor Ortutay Gyula irányába, akinek jogában állt egy-két diákot rektori hivatala címén felvenni. Ennek alapján félévkor biztosították az ELTE megfelelő karán a felvételét. A kollégium hiánya azonban továbbra is akadály volt. Ezért átjelentkezett a debreceni KLTE bölcsészeti karára. Így lett aztán történész, irodalmár, illetve néprajzos. A gimnáziumi évek alatt szerzett néprajzos szakismerete, mindvégig meghatározta muzeológusi ténykedését. De hangsúlyozni kell, hogy Bencsik János, miközben gyermekként falusi környezetben nőtt fel, alaposan megfigyelte az élet minden területén mutatkozó néprajzi sajátosságokat. Ezért aztán munkássága folytán foglalkozott az állattartás, a pásztorkodás világával, érdekelte a paraszti földművelés, a népi építkezés, illetve a viselet kérdésköre. Külön is szeretném hangsúlyozni, hogy a család népi hiedelemmel átszőtt világa predesztinálta arra, hogy a paraszti múlt szellemiségét se hagyja megfigyelés nélkül.

A múzelógiai munka olyan jellegű tevékenység, amely eltűri, sőt talán kívánatosnak is tartja az esetenkénti munkahely cserét. Ezt tapasztalta Bencsik János is, akinek életében háromszor is megadatott a változtatás lehetősége. Az 1960-70-es évtizedben Hajdúböszörmény Hajdúsági Múzeumában, ezt követően 1976-1984 között a gyulai Erkel Ferenc Múzeum igazgatójaként dolgozott, majd következett az 1984-től 1995-ig Tokajban végzett szakmai tevékenység, mely megannyi tapasztalatot hordozott. Rövid áttekintés elegendő ahhoz, hogy meggyőződjünk arról, hogy a hajdúsági táj, a hajdúsági ember mentalitásában elüt a békés megyei vegyes etnikumú táj emberének közösségétől. Itt utalhatok arra, hogy a török pusztítás után újra települt táj, pl. a magyar mezővárosok, a szlovák telepesek, esetenként a románok által részben vagy egészben lakott falvak, illetve a német etnikum mind-mind egyéni arculatot mutat. A nagybirtokra települt jobbágyság másként viselte a történelmi megpróbáltatást, mint egyébként a magyar törzslakosság. Olyan települések is létrejöttek, mégpedig mesterségesen, mint Mezőberény, ahol magyar, német, szlovák egymástól elkülönítetten, ugyanakkor évszázadok alatt együtt élt. Ugyanezt elmondhatjuk Gyomáról, amikor is összehasonlítjuk Endrőd lakosságával. Külön kérdéskör a dél-békési rendkívül vegyes lakosságú Battonya. Román, szerb, magyar, szlovák együttélés esete. Még lehet szólnunk a cigány lakosság jelentős arányú térségi jelenlétéről is.

Amikor tehát Bencsik János e két jelentős nagyságú tájon szerzett tapasztalatok birtokában elnyerhette Tokaj múzeumának szakmai irányítását, kellő tájékozottsággal rendelkezett ahhoz, hogy a Hegyalja és a tágabb értelmű táj néprajzi jelenségeit megragadja.

Tokaj, a kiváltságolt kamarai mezőváros, szinte predesztinálta a megérkezett szakembert a sokirányú kutatómunkára. Már korábbról ismerte a Tokaji Múzeum adottságait. Tudta, hogy a gyűjtemény Pap Miklós polgári iskolai tanár szorgalmának köszönhette létrejöttét. Az 1962-ben megkezdett gyűjtő tevékenység lett az alapja a szép intézményi karriernek. E korai időszakban kevéssé volt fontos a szakmai vezetés, hiszen Pap tanár úr földrajz-testnevelés szakos volt. A táj történeti adottsága eleve meghatározta Bencsik János tevékenységének irányait. Amikor a HOM megyei múzeumi hálózat fejlesztését tervezte, Szabadfalvi József (1928-2001) igazgató úr, a Tokaji Múzeum korszerűsítését is elhatározta. Egy provizórikus helytörténeti kiállítást működtetett ekkor a görögkeleti templom üresen álló épületében az intézmény. Az irodai helység és a raktárok másutt voltak elhelyezve. A megyei vezetés a Tokaji Múzeum új otthonául a fő utcán szemelt ki egy épületet. Hozzáláttak a rendkívül impozáns Kossuth utcai ún. görög kereskedő ház felújításához, célszerű átalakításához. A görög borkereskedő kompánia Hegyalja borkereskedelmének szervezésében, bonyolításában fontos szerepet vállalt és kapott. Az épület egykori építtetője, majd lakója a Karácsony család volt. A borkereskedés mellett a helyi görögség kézbe vette a városi parasztpolgárság kiszolgálását különböző fogyasztási cik-

kekkel (pl. gyertya), illetve luxus igényeit is felismerte, és ezeknek megfelelően minőségi textíliát forgalmazott. Az osztrák városokban (Linz) beszerezte a szükséges mennyiséget és Tokajban bőséges választékot biztosított a helyi értelmiségnek, de ellátta a környék településeinek jelentkező igényeit is. A szóban forgó görög kereskedői családi otthon épülete a 18. század utolsó évtizedeiben épülhetett, s többfunkciós, a korszaknak megfelelő polgári igényű lakóházat alakítottak ki abban. A háromszintes épületnek pincéje is volt. A mélyebben fekvő rész a bor érlelésére szolgált, a magasabban fekvő ág az ún. tranzitpince céljait szolgálta. Itt sorakoztak a kereskedői szállításra előkészített hordók. A földszinten üzlettér, és pénztár kapott helységeket. Az első emeleten a család elhelyezésére szolgáló szobák voltak egy nagyméretű konyhával és egy általunk tárgyaló helységnek nevezett szobával. Ennek az impozáns barokk épületnek a padlástere fogadta be a néprajzi gyűjtemény együttesét. A felújítási munkával 1984. késő nyarán végeztek. Bencsik Jánosra várt e gazdag épület 19. századnak megfelelő berendezése és a néprajzi kiállítás felépítése. Az előkészítő munka és a szakemberek segítsége révén 1985 májusára készültek el az új kiállítással. E munka során minden segítséget megkapott a HOM-ban dolgozó kiváló szakember gárdától. Miután egy emberöltő alatt e kiváló együttes lassan szétszóródott, nevüket érdemesnek tartom itt is megemlíteni. Dobrossy István történész, Fügedi Márta (1949-2003), Szabadfalvi József, Gyulai Éva, Veres László, Bodó Sándor, Viga Gyula, Cseri Miklós.

2006. tavaszán a Kazinczi Társaság évi közgyűlésén elnököl Sátoraljaújhelyben

Ha szóba hozzuk valahol a szűkebb pátriában, illetve olykor-olykor Európán belül, avagy kívül Hegyalját, akkor mindenkinek kiváló terméke a szőlő és az abból „nevelt" bor jut az eszébe. Ha fellapozzuk a rendelkezésünkre álló Sárospatak és vidéke helytörténeti és néprajzi irodalmát, Janó Ákos kiváló szakmunkáját, abból kiderül, hogy a tudományos érdeklődés Tokaj-Hegyaljával foglalkozván, mindenek előtt a szőlő és bor kérdésköreire korlátozódik. E témát 265 cikk, tanulmány érinti, vagy dolgozza fel, és mindössze húsz foglalkozik különböző mértékben a honismeret és néprajz más területeivel. Ez a helyzet eleve kijelölte Bencsik János tudományos feladatait, és szervező munkáját. Az ambíciózus városvezetés, illetve a tekintélyes városi múlttal rendelkező Sárospatak és Sátoraljaújhely kellő indítékot biztosítottak ehhez a munkához. Úgy is fogalmazhatom, hogy Bencsik János számos ötlettel találkozott ahhoz, hogy felismerje Hegyalja, illetve Dél-Zemplén értékeit. Frisnyák Sándor szakmai tapasztalatai alapján, mintegy sugallta a térség történetének, néprajzának és településeinek gondos elemzését. Ennek nyomán felismerte Bencsik János, hogy mi lehet a teendő Hegyalján. Elsősorban a taktaközi falvak tanulmányozásához kezdett, és tanulmányozta e települések és a hegyaljai szőlőtermelő táj viszonyát. Munkájához minden egyes alkalommal meg kellett nyernie a BAZ megyei Múzeumok Igazgatóságának támogatását. Ezt az 1987-ben indított munkaprogramot lelkesen támogatta Szabadfalvi József igazgató, illetve Viga Gyula tudományos munkatárs, és a múzeumi közösség. Első alkalommal Mádra esett a választás. Itt kellett kikísérleteznie a szándéka megvalósításához szükséges támogatás működését. A nyíregyházi tanárképző főiskola szakemberei szívesen kapcsolódtak be az éppen szerveződő kutatómunkába. A terep megválasztásához egy másik tényezővel is számolnia kellett. Éspedig, a községi tanácsok támogatását kellett elnyerni. Felvetődött ugyanakkor beszélgetés közben, hogy célszerűnek látszik a kutatás alapjául egy füzet sorozat tervezése, beindítása. Ennek nyomán születtek a Tokaj-és Hegyalja füzetsorozat egyes darabjai. Huszonhárom füzet kelt életre e törekvés nyomán. Az I-II. füzet Tokaj ismeretanyaga volt, a III. pedig Erdőbényét tanulmányozza. Erdőbénye esetében sikerült megnyerni feltett szándékuknak a Budapesti Ybl Miklós Építőipari Főiskola egyik tanárát, aki nem mellesleg ugyancsak kutatómunkát szervezett a hegyaljai régióban. Ekkor kapcsolódott a munkába több megyei múzeumi egység is. A IV. füzet a Tokaji Múzeum Béres Béla adományából szerzett gyűjteményét foglalta magába. Az V. füzetet újra Tokaj ismeretanyagával töltötték meg. A VI. számú füzet Vámosújfalu, illetve Olaszliszka tanulmányozásával foglalkozott. Ekkor sikerült a debreceni KLTE több munkatársát is megnyerni a közös munkának. Sajnos ekkor megmutatkozott a vállalkozás nehézsége is. Ugyanis Olaszliszka község akkori irányítói nem tudtak kellő anyagi támogatást biztosítani a munkához. Végül is a vámosújfalui községi vezetés mutatkozott lelkes támogatónak. A következő füzet Bodrogkeresztúr társadalmát vizsgálja. A kutatásba két új munkatárs is bekapcsolódott. Dr. Balassa Iván és

Dr. Almássy Károly, akik az élővizek világával foglalkoztak. Részint a halászat, részint pedig a vízi közlekedés világa vonzotta őket. A terepmunkában segítséget nyújtott Dr. Fügedi Márta és Dr. P. Szalay Emőke. Ők mindketten a keresztúri református egyház tárgyi anyagát tanulmányozták. A VIII. számú füzet a Tállyán szervezett tudományos tanácskozás anyagát foglalja magában. A IX. füzet általános kérdéseket taglal, amikor is Szepsi mezővárossal, illetve Szepsi Laczkó Máté, Spech Lajos és Hodinka Antal személyével foglalkozott. Kutatta és elemezte Mosolygó József tokaji parókus és helytörténész munkásságát. Ez adott alkalmat arra, hogy a helyi görög katolikus templomban emléktáblát helyezzenek el, Mosolygó munkásságát tisztelve ezzel. Bencsik János figyelmét nem kerülte el az a korábban kitűzött cél, hogy minél szélesebb körből vonjon be támogatókat, illetve segítőket. A Mosolygó József emléke előtti tisztelgés alkalmából a táblát egy szertarás keretében a görög katolikus püspök szentelte fel. A következő kötetke Debreceni Ember András verses krónikáját közli, amelyet még egy alkalommal kiadtak, a millecentenárium tiszteletére. Bencsik János figyelmét sohasem kerülte el, hogy a vele együtt dolgozó munkatársak teljesítményeit elismerje. Egy ilyen alkalom indította arra, hogy a 80 éves Almássy Károlyt köszöntse. Ezért rendezett Tokajban egy honismereti konferenciát, melynek anyagát egy újabb kötet őrzi. Ugyanígy járt el akkor is, amikor a 60 éves Boros Lászlót, a nyíregyházi Tanárképző Főiskola tanárát köszöntötték egy széles tematikájú kötettel. A következő kiadványok, a tokaji Várostörténeti Tanulmányok. Ebből négy vaskos kötet jelent meg. A sorban a XVIII. kötet következik már, amely az abaújszántói konferencia előadásait szerkeszti egybe. A XIX. füzet a tarcali konferencia anyaga. Ennek függelékében közölték a szerkesztők Babocsay Izsák helytörténeti munkáját. (1670-1700). Tokaj város vezetői, élükön Májer János polgármesterrel, szívesen támogatták Bencsik János munkásságát, aki nem csak a múlt eseményeit kutatta, de a város jelenének is aktív részese volt. Így történhetett meg az, hogy külön füzetekben örökítette meg egy-egy képviselő testület munkáját. Ezt követően az Adalékok Tokaj-és Hegyalja történeti és néprajzi ismeretéhez címet viselő forráskiadvány jelent meg, amely a sorozat XXI. darabja. Ezt követi a Vámosújfalu történetének egy-egy szeletét bemutató kötet, melynek függelékében találjuk Rakamaz és Golop történetének néhány fejezetét Bencsik János és Sándor Endre tollából. A XXIII. kötet a „Tokaj ezer éve" című tanácskozás anyaga.

A kutatások eredményei más formában is megjelentek. Mégpedig a települések történetéről készült kisebb-nagyobb monográfiák formájában. Ezek: Tokaj négy kötete, Tarcal két kötete, továbbá Tállya és Rátka.

Ezek a kiadványok csak egy részét képezik annak az óriási munkának, amelyben Bencsik János feltérképezni igyekezett a csodálatos, nagy múltú Tokaj-Hegyalját. Energiái azonban szinte kifogyhatatlanok. Bekapcsolódott a szerencsi központú kutatómunkába, melyet Gál András és Frisnyák Sándor szervez. Alelnöke volt az 1985-ben, Sátoraljaújhelyben létrehívott és azóta is

aktívan működő Kazinczy Ferenc Társaságnak. Rendszeres szereplője a társaság évkönyvének, a „Széphalom”-nak. Írásai jelentek meg a Herman Ottó Múzeum évkönyvében, különböző folyóiratokban, így pl. a Múzeumi Kurírban, a Szülőföldünkben, a Néprajzi Hírekben, a Honismeretben, az Ethnográphiaban. A ciganológia területén végzett munkája is figyelmet érdemlő.

Kevés az olyan település a Hegyalján, amely nem kötötte le Bencsik János érdeklődését. Ezt bizonyítja sok-sok kistanulmánya is. Szívesen dolgozott például Megyaszón is, ahol konferenciát szervezett, továbbá fontosnak tartotta a református anyakönyvek adott szempontú feldolgozását.

Én 2003 augusztusában találkoztam először az idős „mesterrel”. Tarcal akkori polgármestere, Pataky Sándor rendelt minket együvé, egy közös ügy szolgálatára. A feladat az volt, hogy hozzunk létre egy helytörténeti gyűjteményt, amely bemutatja Tarcal mezőváros történetét, és társadalmát. A feladat adott volt. És adott volt két ember, egy aki teljesen tapasztalatlan volt ezen a szakterületen és egy, aki óriási tapasztalatok birtokában volt már. Hiszen élete során több ilyen gyűjteményt is létrehozott. Meg kell említenem a tiszacsegei tájházat, amelyet még egészen fiatalon, 1963-ban, a pályája kezdetén alapított, elsőként az országban. De részese volt a bodrogkisfaludi tájház létrejöttének is. Így szinte természetesnek tekinthetjük, hogy a tarcali munka sem volt hiábavaló.

Közös munkánk nyomán létrejött a Tarcali Helytörténeti Gyűjtemény, melynek állandó kiállítása reprezentálja nem csak az egykoron élt tarcali emberek életét, és munkás hétköznapjait, de a Bencsik Jánossal végzett közös munkánkat is. Ez a gyűjtemény nem csak egy kiállításnyi anyagot őriz, a raktára is számos érdekes tárgyat rejt. A néprajzi gyűjtőmunka során számos alkalom kínálkozott arra, hogy ízelítőt kaphassak abból az óriási tudás anyagból, mely a tanár úr birtokában van. Mindig a legnagyobb türelemmel és a szakma iránti nagy-nagy alázattal beszél erről a munkáról. Sohasem tapasztaltam rajta a szakmai féltékenységet. Ő nem fél attól, hogy ha segít valakinek, attól ő kisebb lesz. Az emberek iránti végtelen türelem és szeretet az, amivel őt jellemezni tudnám. Számos tudós ember pályájának indulásánál nyújtott segítő kezet, jó tanácsokat. Olyan ember, akihez mindig lehet fordulni, ha segítségre van szükség. Itt meg kell említenem például Dr. Diószegi György budapesti ügyvéd munkáját, aki azért jött Tokajba, hogy saját görög őseinek nyomát kutassa (Szerviczky család), ám a sorsa Bencsik Jánoshoz vezérelte. Aki arra biztatta, hogy kutatásait ne csak saját családjára korlátozza, hanem terjessze ki a hegyaljai görögségre. Ehhez minden lehető segítséget meg is adott az ügyvéd úrnak. Ezen biztatás nyomán egy olyan kiterjedt honismereti kutatás jött létre, amely a hazai görög etnikum múltjához szorosan kapcsolódik. Ennek gyümölcseként több kötet, illetve kisebb-nagyobb tanulmány jelent meg a magyarországi görögségről.

Bencsik János tele van mindig tervekkel. Óriási ambíciók jellemzik ma is, noha már a nyolcvanadikat tölti márciusban. Irigylésre méltó az az elszánás, ahogyan tud dolgozni még ma is, egy-egy tervének megvalósításában.

Így volt ez akkor is, amikor a tarcali gyűjtőmunkát más területekre is átvittük. Így például elindítottunk egy előadássorozatot, amely a Történelmi kalandozások Tokaj-Hegyalján címet viselte. Hónapról hónapra hívtunk egy-egy neves előadót, akik színvonalas előadásokkal ajándékozták meg hűséges hallgatóikat. Amint korábban is említettem, Bencsik János nem feledkezett el a munkatársairól. De azokról sem, akik az ő tanító mesterei voltak. Ilyen indíttatásból nyúlt Dr. Balassa Iván alakjához, aki elkötelezett kutatója volt Hegyaljának. Munkásságát azzal az igénnyel népszerűsítettük, hogy kultuszt teremtsünk neki, illetve a néprajznak Tarcalon és környékén. Emlékére tudományos konferenciát szerveztünk több alkalommal is. Utcát neveztünk el róla, melyet emléktáblával jelöltünk, és emlékfát is ültettünk a Borfaluban, tiszteletére. A kultusz ápolásába bevontuk Balassa Iván szülőfaluját, Bárándot is.

Bencsik János nyitottságát, tág érdeklődését tükrözi az a tény is, hogy együtt működtünk a Tarcali Református Egyházzal is. Ennek keretében részt vettünk egy konferencia megszervezésével, Sidérius János, korai reformátor emlékének feltámasztásában. Felkerestük Szepsiben az egykori tudós prédikátor sírját, továbbá a tarcali református eklézsia épületén emléktáblát helyeztünk el. Ugyanígy jártunk el, Tolnay Dali János – volt pataki rektor és élete utolsó szakaszán tarcali prédikátor – esetében is.

De említhetném a Wass Albert születésének centenáriuma alkalmából általunk rendezett községi ünnepséget, melynek keretében emlékoszlopot helyeztünk el a Borfalu udvarán, majd egy tartalmas irodalmi műsorral tisztelegtünk az író emléke előtt.

Mai is szívesen tesz eleget, ha felkérik egy-egy előadás megtartására, vagy tanulmány elkészítésére. Napjai ma sem múlnak el úgy, hogy valamilyen tudományos munkát ne tervezne, és végezne.

Bencsik János széleskörű munkásságát a teljesség igényével szinte lehetetlen felsorolni. Ő, az embereknek azon csoportjához tartozik, akiket alapvetően határoz meg az a közeg, ahonnan elindultak. Édesapjának konok kitartása a zsigereiben van ma is. A választott tevékenység iránti kitartó szenvedélye és lelkesedése sohasem hagyta el. Soha nem téveszti szem elől az egyszerűséget, a feladatok elvégzésében mindig a maximumot kívánja nyújtani. Nem szakadt el a gyökerektől, magában egyesíti a paraszti világ meghatározó humanizmusát, célratörését, ugyanakkor egyéniségének sajátos bájt kölcsönöz az értelmiségi pálya színe, hangulata, szellemisége.

Szakmai munkáját munkahelyei, illetve az irányító szervek is rendre elismerték. Hatvanadik születésnapjára, a Herman Ottó Múzeum megjelentette Bencsik János munkássága bibliográfiáját. Három alkalommal tisztelték meg „Szocialista Kultúráért" emlékéremmel. Tiszacsege, Polgár, Tokaj és Tarcal „Pro Urbe" kitüntető címmel ajándékozta meg. A Magyar Köztársaság elnöke, Gönc Árpád a „Polgári Tagozat Középkeresztjével" tüntette ki. A HOM „Múzeumi Emlékérmet" adományozott. A Honismereti Szövetségtől „Bél Mátyás

Emlékérmet" kapott. A 2009-ben kiadott „Szülőföldünk" című folyóirat 34. számában közzétett Megyei Honismereti ki kicsoda? 2. szerepelteti summázott munkásságát. Ezenkívül a Folklór és etnográfia 4. száma *(szerk.: Ujváry Zoltán prof.)*: a néprajzi tanszék harminc éve Debrecen, 1979; és Németh Csaba: A gyulai múzeum százhuszonöt esztendeje, intézménytörténeti vázlat. Gyula, 1993. is foglalkozik Dr. Bencsik János munkásságával.

Oroszné Prepog Erika

Dr. Tamás Edit múzeumigazgató munkássága

Dr. Tamás Edit múzeumigazgató Tokaj-Hegyalja és tágabb környezetének egyik legismertebb személyisége. Ismertsége és népszerűsége a tájegységhez kötődő – éppen két évtizedes – történeti kutató és szakirodalmi tevékenységével, kiállítások rendezésével, a pataki várhoz kötődő tudományos konferenciák, fesztiválok és egyéb kulturális rendezvények szervezésével függ össze. Tudós kutató, de az eredményeit nem csak a szakmai kiadványokban jelenteti meg, nagy elődeihez (*Balassa Iván, Dankó Imre*, *Janó Ákos*, *Jósvainé Dankó Katalin*) hasonlóan, ismeretterjesztő előadásokon, alkalmasint a regionális és országos televízióban is bemutatja. Nagyon tudatosan törekszik arra, hogy a múzeumi kiállítások, a táj- és helytörténeti kiadványok és a honismereti előadásai a tárgyi bemutatás és ismeretközlés mellett a lokális és regionális identitás valamint a közösségi kohézió erősítését is szolgálják. Tamás Edit Tokaj-Hegyalja és környéke iránti tudományos érdeklődése és szeretete – szülei és tanárai hatására – ifjú korában alakult ki, meghatározva pályaválasztását és egész tevékenységét.

Tamás Edit 1968-ban született Sárospatakon. Alsó és középfokú tanulmányait Vámosújfaluban (lakóhelyén) és a pataki Rákóczi Gimnáziumban végezte (1983-1987), majd a debreceni Kossuth Lajos tudományegyetemen szerzett középiskolai földrajz-történelem szakos tanári diplomát (1987-1992). 1992-től a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma (közismertebben a pataki vár) történész-muzeológusaként, majd főmuzeológusként dolgozott. Kiemelkedő szakmai-tudományos és tudományszervező, illetve tudományos közéleti munkásságának köszönhetően, *Jósvainé dr. Dankó Katalin* régész-igazgató nyugdíjba vonulása után, a vármúzeum igazgatójává nevezték ki.

A Zempléni-hegység és a Bodrogköz népességtörténeti, vallás- és etnikai földrajzi vizsgálatát egyetemi hallgatóként kezdte *dr. Süli-Zakar István* tanszékvezető professzor irányításával, majd Sárospatakra kerülve, kutatási területét a történeti Abaúj és Ung vármegyére is kiterjesztette. 1992-től 1995-ig a TMB ösztöndíjasaként „A nemzetiségek együttélésének társadalomföldrajzi vizsgálata Északkelet-Magyarországon és a szomszédos területeken” c. témakör kutatásával foglalkozott. Három év alatt elkészítette a „Nyelvhatárterületek változása a történelmi Magyarország északkeleti részén” című egyetemi doktori disszertációját, melyet 1995-ben summa cum laude minősítéssel védte meg.

Az ösztöndíjas évei alatt kiváló tudóstanárok körében megismerte-elsajátította a kutatási módszereket, máig tartó szakmai kapcsolatot épített a levéltárakkal és egyéb forrásőrző helyekkel. Társadalomtudományi kutatóként is fontosnak tartotta a helyszíni terepbejárást, adat- és információgyűjtést, a tájban (településen) fellelhető történelmi és kulturális egyedi tájértékek megismerését. Társadalomtörténeti könyveiben és tanulmányaiban az emberi tevékenységek (mező- és erdőgazdálkodás, montánipar stb.) ökológiai feltételeit is rendre megemlíti, hasznosítva geográfiai tudását és szemléletmódját is.

Tamás Edit – munkahelyi kutatási programjához kapcsolódva – alapvetően három nagy témakörrel foglalkozik, miközben eleget tesz a tudományos társaságok, kutatóműhelyek és egyéb intézmények előadástartás-dolgozatírásra vonatkozó felkéréseinek, nemcsak itthon, a szomszédos országokban is. Munkaköri feladatként (1) az abaúji és zempléni falvak történetével, (2) a múzeum fő gyűjtőköréhez, a történelmi évfordulókhoz, így pl. a Rákóczi, a Lorántffy és a Kossuth témakörhöz kapcsolódó kutatásokkal, és (3) Zemplénhez, Sárospatakhoz és részben Abaúj vármegyéhez kapcsolódó történelmi családokkal (pl. Andrássy és Bethlen család) foglalkozik. Kutatási eredményeit önálló könyvekben, gyűjteményes kötetekben és szakfolyóiratokban közölte, ennek – nem teljes körű – jegyzékét e rövid írás függelékében adjuk közre. Tájegységünk történetét-népéletét és hagyományait bemutató munkái közül megemlítjük a Komlóska (1998), és a Monok (2001) című könyvét, a társszerzővel írt Sárazsadány (2010) és Hercegkút (2010) település-monográfiáját. Szerzőként és szerkesztőként sok könyv megalkotásában vett részt, így pl. közreműködött „Sátoraljaújhely lexikona" (2001) és „A Zempléni-hegység földrajzi lexikona" (2009), továbbá a „Tokaj-hegyaljai borvidék – Hazánk első történeti tája" (2012) c. könyv írásában is. Szakmai közéleti tevékenysége, honismereti munkája is nagyon kiterjedt (tudományos és kulturális egyesületek, folyóirat szerkesztőségek). Számára a Bodrogközi Művelődési Egyesület a legfontosabb, talán azért, mert a megalakításában (1996) aktívan részt vett és azért is, mert a Bodrogköz egyik kutatási területe.

Tamás Edit igazgatói szerepkörében a múzeum (a vár és a kapcsolódó épületkomplexum) állag-megóvásáról, fejlesztéséről, egyes részeinek felújításáról, a régészeti ásatások szervezéséről és sok minden másról is kell gondoskodnia. Mindezt rendkívül dinamikusan, hozzáértéssel és hivatástudattal végzi. Két évtizedes kiemelkedő munkásságát jelentős szakmai kitüntetésekkel is elismerték (Múzeumi Nívódíj 2000, Wellmann Imre Díj 2007, Pro Museo Díj 2008). Értékfeltáró és -közvetítő tevékenysége nem csak Tokaj-Hegyalja népét, minden – múltunk iránt érdeklődő és azt tisztelő – magyar embert gazdagítják.

Dr. Gál András

Dr. Tamás Edit a zempléni tájegységgel foglalkozó művei (válogatás)

Önálló kötetek:

1. Monok – Kossuth Emlékmúzeum. Tájak Korok Múzeumok 482. Budapest, 1994.; 3. javított kiadás Budapest 2002. p. 1-16.
2. Szathmáry Lajos Kossuth gyűjteménye. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 34. Sárospatak, 1998. 66 p.
3. Komlóska. Komlóska, 1998. 179 p.
4. A Bodrogköz népessége a XVIII-XX. században – Vallási és nemzetiségstatisztikai feldolgozás

A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 35. Sárospatak, 199 p.

5. Monok. Száz Magyar falu könyvesháza. Bp. 2001. 177 p.
6. Rákócziak dicső kora. Kiállítási vezető. Sárospatak, 2003. 84 p.
7. Slávna doba Rákóczyovcov – Sprievoda po stálej expozícii Madarského Národného Múzea – Rákócziho Múzea. Fordította: Alexander Balega, Sárospatak, 2004. 40 p.
8. The Gorius Era of the Rákóczis – Guide to the permanent exhibition of the Rákóczi Museum of the Hungarian National Museum. Fordította: Petrőczi Éva és Szabó Éva, Sárospatak, 2004. 40 p.
9. Die ruhmreiche Zeit der Rákóczis – Führer der Ständigen Ausstellung im Rákóczi Museum des Ungarischen Nationalmuseums. Fordította Feld István. Sárospatak, 2005. 40 p.
10. Rákóczi vártúrák. Sárospataki Ruszin Kisebbségi Önkormányzat, Sárospatak, 2004. pp. 1-16.
11. 100 éves a sárazsadányi református templom – Adalékok Sárazsadány történetéből Magánkiadás, Sárazsadány, 2007. 64. p. Változatlan utánnyomás 2011.
12. A Bethlenek. A fejedelem diplomatájától a XX. századi egyetemi tanárig. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 56. Sárospatak, 2010. 77 p
13. Az Andrássyak és Zemplén. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 57. Sárospatak, 2011. 55 p

Társszerzőként és szerkesztőként:

14. Lorántffy Album. Péter Katalinnal közösen. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 39. Sárospatak, 2000. 139 p.
15. „Csillag gyulladt Zemplén felett" – Kossuth szülőföldje, Zemplén. J. Dankó Katalinnal közösen, Sárospatak, 2002. 96 p.
15. Volt egyszer egy Józseffalva. Fogas Tóth Balázzsal, Bodnár Boglárkával Kis-Tóth Lajossal közösen, EKF Líceum Kiadó. Sárospatak, 2006. 346 p.
16. A reneszánsz másodvirágzása. J. Dankó Katalinnal közösen, A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 51. Sárospatak, 2008. p. 72.
17. Folyók közén. Bogoly Jánossal, Boros Lászlóval Oláh Tamással, közösen. Kráľovský Chlmec – Királyhelmec, 2009.
18. Sárazsadány. Fogas Tóth Balázzsal, Gál-Mlakár Viktorral, Vitányi Bélával közösen. Kiadó: Bodrogközi Művelődési Egyesület. Sárospatak, 2010. 352 p.
19. Hercegkút. Naar Jánossal közösen, Kiadó: Hercegkút Község Önkormányzata. Hercegkút, 2010. p. 351.

Publikációk

20. Dél-zempléni nemzetiségek a statisztikák tükrében. In: Dimenziók 2. Főszerk.: Viga Gyula Miskolc, 1994. pp. 49-66.
21. Asszimilációs mikrovizsgálatok. Zempléni esettanulmányok. In: Acta Geographica Debrecina, Debrecen, 1994. pp. 183-201.
22. A szlovák-magyar-ruszin nyelvhatár a történelmi Zemplén és Ung megyében. In: Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. Szerk.: Katona Judit – Viga Gyula Miskolc, 1996. pp. 267-284.
23. Zempléni evangélikusok. Tanulmányok Balassa Iván 80. születésnapjára, Bp., 1997.
24. Zemplén vármegye népessége a XVIII-XIX. században. In: Zemplén népessége, települései, Szerk.: Tamás E. SRMF 37. Sárospatak, 1999. pp. 265-297.
25. Adalékok Vámosújfalu XIX. századi népességéről. In: Széphalom 10. Sátoraljaújhely, 1999. pp. 611-622.
26. Erdély és Patak nagyasszonya, Lorántffy Zsuzsanna. In: „Rákóczi urunk… hadaival vagyunk" Emlékülés Szatmárnémetiben 1999. Szerk.: Takács Péter, Debrecen – Nyíregyháza 2000. pp. 137-144.
27. Kisgéres népességének történeti statisztikája. In: Kisgéres (Lokális és regionális monográfiák 1.) szerk.: Viga Gyula. Lilium Aurum Kiadó, Dunaszerdahely 2000. pp. 73-88.
28. Amiről a tárgyak mesélnek – Lorántffy Zsuzsanna relikviái. In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna II. Sz.: Tamás Edit SRMF 41. Sárospatak, 2000. pp. 301-312.
29. A felső-bodrogközi magyarság nyelvhasználati szokásai. In: Előadások a Bodrogközről Sárospatak, 2001. pp. 46-56.
30. Gondoltok Vámosújfalu közlekedésföldrajzi lehetőségeiről. In: Tokaj és Hegyalja XXII. Sz.: Bencsik János Vámosújfalu - Tokaj, 2001.pp. 8-13.
31. Cross-Border Human Relations in the Bodrogköz Region. In: Carpathian Euroregion: Borders in the Region-Cross-Border Co-operation. Szerk: Süli-Zakar István – Czimre Klára. Debrecen, 2001. pp. 113-127.
32. Műtárgy értékű könyvek a Rákóczi Múzeum gyűjteményében. In: Pataki Téka. Szerk.: Kiss Endre József Sárospatak, 2001. pp. 266-273.
33. Sátoraljaújhely lexikona Szerk.: Fehér József, Sátoraljaújhely, 2001. Szócikkek: Nemzetiség: pp. 279-281., Népesség: pp.282-283., Vallás: pp. 433-436.
34. Interetnikus kapcsolatok kutatása Északkelet-Magyarországon – Komlóskai esettanulmány. In: 10 éves a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszéke. Szerk.: Ekéné Zamárdi Ilona. Debrecen, 2001. pp. 317-322.
35. Komlóska – egy ruszin település a Zempléni-hegységben. In: Szerencs és környéke. Sz.: Frisnyák Sándor – Gál András. Szerencs-Nyíregyháza, 2002. pp. 279-286.
36. Kossuth és Monok az újabb kutatások területén. Szülőföldünk. 30. Miskolc, 2002. június. pp. 25-36.
37. Zemplén szülötte Kossuth. In: Zempléni Múzsa 2002/4. Főszerk.: Bolvári-Takács Gábor Sárospatak,
38. Egy korszak véget ért – uralomváltás Sárospatakon. In: „… kedves hazám boldogulása munkáját kezébe adom…" – Történészek a szatmári békéről – „árulás vagy reálpolitikai lépés" Sz.: Takács Péter Szatmárnémeti–Nyíregyháza, 2003. pp. 163-171.

39. A Zempléni-hegység etnikai földrajza. In: Szerencs és a Zempléni-hegység – konferencia. Szerencs – Nyíregyháza, 2003. szerk.: Frisnyák Sándor – Gál András pp. 81-191.
40. Adalékok a szlovák magyar lakosságcsere zempléni eseményeihez. In: Tanulmányok Eke Pálné Zamárdi Ilona születésének 60. évfordulója ünnepére, Debrecen, 2003.
41. II. Rákóczi Ferenc és Sárospatak. In: „Istennel a hazáért és a szabadságért" jubileumi Rákóczi évek 2. – 2003-2011. Szerk.: Dukrét Géza Nagyvárad, 2004. pp. 19-36.
42. Volt egyszer egy Józseffalva. In: A 800 éves város, Patak, A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 47. Szerk.: Tamás Edit, Sárospatak, 2004. pp. 103-117.
43. Múzeumlátogatók Zemplénben. In: Szerencs Tokaj-Hegyalja kapuja. Szerk.: Frisnyák Sándor – Gál András. Szerencs, 2005. p. 353-367.
44. Nagytárkány népessége a XIX. század második felében. In: Kisközségtől az Eurorégióig. Szerk. Czimre Klára. Debrecen, 2005. p. 283-290.
45. Józseffalva létrejötte. In: Széphalom 15. Kazinczy Társaság Évkönyve. Szerk.: Ferhér József, Kováts Dániel. 2005. Sátoraljaújhely, pp. 255-262.
46. Sárospatak a Rákóczi-szabadságharc időszakában. In: Évfordulós tanácskozások 2002-2004. Szerk. Muzsnay Árpád. Szatmárnémeti, 2005. p. 285-294.
47. Az oktatás lehetőségei Józseffalván a XIX. század közepén. In: Bibliotheca Comeniana 12. Comenius és az utókor. Sárospatak, 2006. p. 141-161.
48. A Perényiek, Lorántffyak, Rákócziak egyház- és iskolatámogató tevékenysége. In: A kálvinizmus és a magyar kultúra művelődéstörténeti tanulmányok. Szatmárnémeti, 2006. Szerk.: Muzsnay Árpád
49. Nagytárkány népessége a 18-20. században (Populácia Vel'kyce Trakán v. 18-20. storočé. Die Population von Nagytárkány im 18-20. Jahrhundert) In: Nagytárkány 1. Tanulmányok a község településtörténetéhez és néprajzához. Szerk. Viga Gyula. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja-Komárom, 2006. p. 145-178.
50. Monok és az Andrássyak. In: Széphalom 16. A Kazinczy Társaság Évkönyve. Sátoraljaújhely, 2006. pp. 217-228.
51. Adalékok Zemplén megye turizmusához In: Szerencs Dél-Zemplén központja. Szerk.: Frisnyák Sándor – Gál András. Szerencs, 2007. p. 5-18.
52. Népességtörténet. In: Zempléni tájvédelmi körzet – Abaúj és Zemplén határán. Eger, 2007. p. 211-216.
53. Adatlapos felmérés egy ruszin faluban, Komlóskán (1991, 2000, 2007). In: HOM évkönyv XLVII. Miskolc, 2008. pp. 779-787.
54. A Bodrogköz népesség- és etnikai földrajza 1945-ig. In: Bodrogköz. (A magyarországi Bodrogköz tájmonográfiája.) Szerk.: Tuba Zoltán. Gödöllő-Sárospatak, 2008. p. 253-266
55. Zempléni-hegység földrajzi lexikona. népesség, nemzetiségek, vallások témáját feldolgozó szócikkek. Szerk.: Frisnyák Sándor – Gál András – Gergely, Nyíregyháza – Szerencs, 2009.
56. Zemplén vármegye déli részének vallási megoszlása a XVIII-XX. században. In: Nezamenitelné je dedicstvo otcov…" Acta Collegii Evangelici Prešoviensis X. Szerk.: Peter Kónya. Presovškej Univerzity. Prešov, 2009. pp. 260-265.
57. Sárospatak a XVII. század végén. In: Gróf Imrich Tököly a jeho povstanie – Thököly Imre gróf és felkelése. Szerk.: Péter Kónya. Vydavateľstvo Presovškej Univerzity. Prešov, 2009. pp. 159-168.

58. Lengyel menekültek Zemplénben. In: Poľská utečenki – Lengyel menekültek 1939-1945. Szerk.: Molnár Imre – Tamás Edit. Kráľovský Chlmec – Királyhelmec, 2009. pp. 176-188.
59. A Bodrogköz tájmonográfiája. In: Zempléni Múzsa. Szerk: Bolvári-Takács Gábor. Sárospatak, 2009/3. pp. 87-90.
60. Egy évszázados család Bodrogzsadányban: a Kecskemétiek. In: Széphalom. 19. kötet. Sátoraljaújhely, 2009. pp. 443-454.
61. II. Rákóczi Ferenc, az államférfi című időszaki kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumában Sárospatakon. In: Folia Historica XXVI. 2008-2009. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve. Magyar Nemzeti Múzeum Budapest 2010. pp. 169-179.
62. Rákóczi kori iratok a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma gyűjteményében. In: Folia Historica XXVI. 2008-2009. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve. Magyar Nemzeti Múzeum Budapest 2010. pp. 85-112.
63. A reneszánsz másodvirágzása a Perényiek és a Rákócziak korában. In: Folia Historica XXVI. 2008-2009. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve. Magyar Nemzeti Múzeum Budapest 2010. pp. 157-167.
64. Bevezető gondolatok. [Komlóska] Acta Regionis Rurum. A Faluszeminárium c. kurzus hallgatói és oktatói kutatómunkájának előtanulmányai 4. kötet Szerk: Deáky Zita Gödöllői Szent István Egyetem, 2010. Gödöllő, pp. 4-12.
65. A Zempléni Múzsa szellemiségének történelmi és etnikai gyökerei. In: Zempléni Múzsa 10. évf. 3. sz. (2010 ősz). Főszerkesztő: Bolvári-Takács Gábor. pp. 31-36.
65. Szathmáry Lajos Kossuth gyűjteménye a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumában. In: Történet – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Veres László tiszteletére. Szerk.: Gyulai Éva – Viga Gyula. Miskolc, 2010. pp. 244-250.
66. Előszó a 2010. évi kiadáshoz. In: Kiegészítő tanulmányok a 2010. évi kiadáshoz. Szerk.: Tamás Edit. In: Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky Samu. Tanulmányokkal kiegészített hasonmás kiadás az 1905-ös kötet után. Királyhelmec, 2010. pp. 2-4.
66. Történelmi folyamatok és a kapcsolódó irodalom. In: Kiegészítő tanulmányok a 2010. évi kiadáshoz. Szerk.: Tamás Edit. In: Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky Samu. Tanulmányokkal kiegészített hasonmás kiadás az 1905-ös kötet után. Királyhelmec, 2010. pp. 25-39.
67. A Bethlenek és Sárospatak. In: Széphalom. Sátoraljaújhely, 2010. pp. 493-496.
68. A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma Történeti gyűjteményének műtárgygyarapodása az elmúlt évtizedben. In: Corolla Museologica Tibor Kovács dedicata. Szerk.: Tóth Endre – Vida István. Budapest, 2011. p. 559-572.
69. Sárazsadány népessége a XIX. században. In: Kárpát-medence: tájak, népek, tevékenységek. Szerk.: Frisnyák Sándor – Gál András. Nyíregyháza-Szerencs, 2011. pp. 385-408.
70. Vallások Zemplén, Abaúj vidékén. In: Czeglédy Ilona 75.éves. Sárospatak, 2012.
71. Tokaj-Hegyalja népessége (1784/87-2001). In: Tokaj-hegyaljai borvidék. Hazánk első történeti tája. Szerk.: Frisnyák Sándor – Gál András Kiadó: Nyíregyházi Főiskola, Bocskai István Gimnázium Szerencs, 2012. p. 207-224.

Fehér József

Fehér József tanár, irodalomtörténész, muzeológus a zempléni régió egyik, talán a legismertebb tudományművelője és közéleti személyisége. Honismereti, tudomány- és művelődésszervező, értékfeltáró és érték-(kultúra-) közvetítő munkásságát a régió és a honi határokon túl is ismerik és nagyra értékelik. Szellemi és gyakorlati alkotásai maradandóan beépülnek a Zempléni-hegység, a Bodrogköz és a Hernád-völgy művelődéstörténetbe. Hatalmas életműve, amely napjainkban is gazdagodik, két alaptényezővel, a *tudásával* és a *szervező tehetségével* függ össze. Szervező energiáját azért tudta gyakorlati alkotásainak megvalósítására felhasználni, mert ez a képessége összekapcsolódik az általános elismertséget (tekintélyt) kiváltó *felkészültségével, szakmai tudásával*.

Fehér József 1952-ben született Bodroghalomban. Iskoláit szülőfalujában (1958-1966), majd a sárospataki Rákóczi Gimnáziumban (1966-1970), a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán (1971-1975) és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen végezte (1976-1979). Pályakezdő évei alatt nem csak tanári, hanem oktatás- és művelődésirányító tevékenységet is folytatott. 1985-től a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum és a széphalmi Kazinczy Emlékcsarnok vezetője. 2008-tól A Magyar Nyelv Múzeuma igazgatója is és közvetlen hatása alá tartozik a pácini Bodrogközi Kastélymúzeum és a Sárospataki Képtár. Irányító-szervező feladatai mellett aktívan részt vesz a város- és tájtörténeti kiállítások szakmai előkészítésében, forgatókönyvek írásában, katalógusok és egyéb kiadványok szerkesztésében is. Felújíttatta a széphalmi Kazinczy-sírkertet, restauráltatta a Kazinczy család relikviáit, irányította az Emlékcsarnok (a „mauzóleum") teljes felújítását. Irányításával jött létre a bodroghalmi Emlékház.

1985-től alapító tagja a Kazinczy Ferenc Társaságnak, megalakulásától elnökségi tagja, 1994-től elnöke. Kiadója a Széphalom című évkönyveknek és Társaság kiadványainak, szerkesztője a Hírlevél című periodikának. Szerkeszti a Sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetei és a Poétai Gyűjtemény c. kiadvány-sorozatokat. A szerkesztőbizottság elnökeként és több mint 250 szócikk írásával részt vett a Sátoraljaújhely Lexikona című helyismereti kézikönyv megalkotásában. Életrajzi-művelődéstörténeti szócikkek írásával A Zempléni-hegység

földrajzi lexikona elkészítésében is közreműködött. Publikációi a Herman Ottó Múzeum évkönyveiben, közleményeiben, regionális folyóiratokban és a zempléni sajtóban jelennek meg. Szerkesztő bizottsági tagja a Szülőföldünk című megyei honismereti periodikának, a Honismeret c. folyóiratnak, a Zempléni Múzsának. Kuratórium elnöke A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítványának.

Fehér József tudományos kutatóként a zempléni (és részben az abaúji) térség művelődéstörténeti értékeit tárja fel és publikálja. Eddig *több mint kétszáz tudományos és ismeretterjesztő írása jelent meg.* Hatvanadik születésnapjára a Kazinczy Ferenc Társaság „Józan ítélet és tiszta szív. Esszék, tanulmányok" (2012) címmel válogatást jelentetett meg korábbi írásaiból. Publikációs jegyzékéből a huszonöt legjelentősebbnek vélt tanulmánya a következő:

Múzeumalapítási törekvések Sátoraljaújhelyen 1876-1984 között. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV-XXVI. Miskolc, 1988. pp. 431-447.

Berecz Károly, a Bodrogköz verselő néptanítója. Széphalom – A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 2, Sátoraljaújhely, 1988. pp. 325-335.

Megyénk Nepomuki Szent János szobrai. A Herman Ottó Múzeum Közleményei 26. sz. Miskolc, 1989. pp. 190-201.

A Kazinczy Kör története I. (1902-1914). Széphalom – A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 3. Sátoraljaújhely, 1990. pp. 331-347.

A Sátoraljaújhelyi Munkástanács iratai a Kazinczy Múzeumban. Szülőföldünk 19. sz. Miskolc, 1992. pp. 31-49.

Sátoraljaújhely – Kazinczy Ferenc Múzeum. TKM Füzetek Kiskönyvtára 470. sz. Cartographia, Budapest, 1993. 16 p.

Kazinczy Ferenc nyomában Brünnben. Széphalom – A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 5. Sátoraljaújhely, 1993. pp. 181-192.

Sátoraljaújhely – Műemlékek, látnivalók. TKM Füzetek Kiskönyvtára 495. sz. Cartographia. Budapest, 1994. 24 p.

A széphalmi Kazinczy Emlékcsarnok első látogatókönyve (1876-1891). Széphalom – A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 7. Sátoraljaújhely, 1995. pp. 389-397.

Zemplén – Utikalauz. Sátoraljaújhely, 1995. 60 p.

Bodroghalom múltjából. Összeállította Fehér József (Olvasókönyv). Kiadta Bodroghalom Község Önkormányzata. Bodroghalom, 1996. 114 p.

A bodrogolaszi kincslelet. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXIII-XXXIV. Miskolc, 1996. pp. 117-140.

Kőmunkák Erdőbényén (társszerző: *Szakáll Sándor – Viga Gyula*). In: Az erdőbényei kőfaragó mesterség története. Erdőbénye, 1997. pp. 17-39.

A széphalmi Kazinczy Emlékcsarnok látogatókönyvei. Széphalom – A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 9. Sátoraljaújhely, 1997. pp. 89-96.

Szirmay Antal Hungaria in Parabolisa. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXVII. Miskolc, 1999. 571-583.

252 lexikon szócikk. Sátoraljaújhely Lexikona (szerk. *Kováts Dániel*), Sátoraljaújhely, 2001.
Kazinczy „lelkiismerete". Széphalom – A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 11. Sátoraljaújhely, 2001. pp. 77-82.
A Kazinczy család Regmecen. In: *Fehér J. – Kováts D.* szerk.: Alsóregmec kistükre. Sátoraljaújhely, 2002. pp. 39-65.
Élet és álom. Válogatás Nikolaus Lenau verseiből. Poétai Gyűjtemény-sorozat. Miskolc, 2003. 96 p.
Életképek a kastélyból. In: *Fehér J. – Kováts D.* szerk.: Füzérradvány falukönyve. Füzérradvány, 2004. pp. 201-226.
Tokaj-Hegyalja kultúrhistóriájának vonzásában – Dr. Kováts Dániel munkássága. In: *Frisnyák S. – Gál A.* szerk.: Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja. Szerencs, 2005. pp. 7-15.
Híres erdőbényeiek (Életrajzi kislexikon). Erdőbényei Füzetek 1. Erdőbényéért Közalapítvány. Erdőbénye, 2005. 68 p.
Magita legendája – A baski veszedelem. Erdőbényei Füzetek 2. Erdőbénye, 2006. 72 p.
Széljegyzetek erdélyi utunkhoz. Széphalom – A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 17. Sátoraljaújhely, 2007. pp. 123-134.
Fehér József – Kováts Dániel (vál. és szerk.): Kazinczy Ferenc: Híven szeretni a jót…Válogatott írások. Sátoraljaújhely-Nagyvárad, 2009. 280 p.
Józan ítélet és tiszta szív. Esszék, tanulmányok. Sátoraljaújhely, 2012. 264 p.

Fehér József irodalmi, tudomány- és művelődésszervező, intézményfejlesztő munkásságát különböző kitüntetésekkel is elismerték (1988 TIT Aranykoszorús jelvény, 1992 Közművelődési díj, 1995 Toldy Ferenc emlékplakett, 1996 Pro Museo emlékérem, 1998 Bodroghalom díszpolgára, 2002 Bél Mátyás díj).

Fehér József múzeumigazgató és a baráti köréhez tartozó Hegyalja- és Bodrogköz-kutatók értékfeltáró tevékenységükkel nem csak honismeretünket gazdagítják, identitásunkat, táj- és népszeretetünket is erősítik.

Dr. Gál András – Kozma Katalin

Jósvainé Dr. Dankó Katalin

Dankó Katalin 1945-ben Tokajban született. Középiskolai tanulmányait Sárospatak híres történelmi kollégiumában, a Rákóczi Gimnáziumában végezte (1964). Az Eötvös Loránd Tudományegyetem régészet-történelem szakán szerezte diplomáját 1970-ben. Diploma-munkáját a bodrogszerdahelyi honfoglalás kori temetőről írta.

1970-ben régész-muzeológusként „szülővárosa" Sárospatak Rákóczi-várában, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumában kezdett dolgozni. Sárospatakhoz és a környékhez kapcsolódó régészeti feltárások jelzik itt végzett szakmai tevékenységét. 1971-től Sárospatakon, 1975-ben Bodrogolasziban és Sátoraljaújhelyen, 1977-ben Komlóskán (Darnó) vett részt a régészeti feltárásokban. Kutatásairól rendszeresen beszámolt publikációiban.

Sárospataki kutatásait összefoglalva 1989-ben egyetemi doktori fokozatot szerzett „Patak középkori településtörténete" címmel az ELTE Bölcsészettudományi Karán.

1989 és 2010 között a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma igazgatója volt. Vezetése alatt az intézmény Északkelet-Magyarország meghatározó kulturális, közművelődési és idegenforgalmi központjává vált.

Mindennek alapja az intézmény folyamatos fejlődése, megújulása volt. A bő két évtized alatt folyamatos volt az épület-együttesben a felújító munka, a műemléki rekonstrukció, megindult a kert rendezése, elkészült a díszkapu. A megújult terekben új állandó kiállítások készültek a kor technikai színvonalán, a kor elvárásainak megfelelően. Igazi „csapatjátékosként" a múzeum igazgatójaként merész terveket állított maga, s munkatársai elé, melyeket meg is valósított.

1996-ban Reneszánsz konyha megnyitása különlegessé tette a múzeumot. Országos viszonylatban az elsők között vállalkozott a sárospataki vár egy időszakosan működő konyhával a maga valóságában bemutatni a reneszánsz világát, s gasztronómiai élményt is nyújtani az idelátogatóknak. Sikeres INTERREG pályázat befejezéseként 2009-ben vált állandó működővé a konyha.

A 2003-ban megnyílt Múzsák Temploma jelentősen bővítette a múzeum időszaki kiállítási lehetőségét, a kortárs képző- és iparművészet számára folyamatos bemutatkozási teret adva.

Sárospatak az ország legjelentősebb Rákóczi kultuszhelye, 2003-ban itt emlékezett az ország a Rákóczi-szabadságharc háromszázadik évfordulójára.

Az évfordulót köszöntve nyílt meg az új, állandó Rákóczi-kiállítás, az ország legjelentősebb tematikus Rákóczi-kiállítása.

2006-2008-ban újult meg a külső vár, bástyáival, a kétszintes kazamatás várfalával, és megnyílt „Győzhetetlen kőváram" c. kiállítás a hozzá kapcsolódó történeti játszótérrel. A sárospataki országgyűlés 300. évfordulójára kiállítással, konferenciával és az emlékére emelt obeliszkkel tisztelgett.

2007-ben Szent Erzsébet születésének nyolcszázadik évfordulójára emlékezett Sárospatak. Jósvainé dr. Dankó Katalin az Árpád-ház Szent Erzsébet Történelmi Társaság alelnökeként az évforduló számos programjában vállalt szerepet. Szerkesztésében jelent meg az Emléktársaság és a Sárospatak Város által kiadott „Sárospatak Árpád-házi Szent Erzsébet szülőhelye" c. album. Az ünnepségsorozatban a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma is szerepet vállalt, „Árpád-házi Szent Erzsébet tisztelete" címmel időszaki kiállítást készített, melynek rendezője, a katalógus szerkesztője Jósvainé dr. Dankó Katalin volt. Az általa összeállított Szent Erzsébet vándorkiállítást a Külügyminisztérium Európa több városában bemutatott.

Sárospatak a magyarországi késő reneszánsz legépebben maradt épületegyüttese. 2008-ban, a Reneszánsz Évében kiemelt figyelmet kaptak a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma rendezvényei, köztük az időszaki kiállítás, mely elsődlegesen a Mátyás királyt követő késő reneszánsz művészet megjelenítésére vállalkozott. Annak a korszaknak a bemutatására, melynek régészként évtizedek óta kutatója Jósvainé dr. Dankó Katalin. A késő reneszánsz kutatása összeforrott szakmai pályájával. Sárospatakhoz kötődő munkássága alatt lehetősége volt a városban megjelenő reneszánsz első emlékeit éppúgy feldolgozni (Pálóczi-kolostor), miként a Perényi Péter által épített váregyüttes történetének tisztázásában, műemléki helyreállításában, a reneszánsz kőfaragványok kiemelésében, megmentésében, kiállításon való bemutatásában részt venni.

Jósvainé dr. Dankó Katalin a Bodrogközi Művelődési Egyesület egyik alapítója, s a kezdettől, 1995-től ügyvezető elnöke. Balassa Iván mellett Egyesület szakmai előkészítésében kiemelkedő szerepet vállalt. Az alapítás pillanatától fontosnak érezte a minél szélesebb határokon inneni és túli társadalmi kapcsolatok kiépítését. Kiemelkedő szerepe volt abban, hogy az Egyesület határon túli két meghatározó szakmai bázisa, Kassa és Királyhelmec kialakult. Másfél évtizedig feladatot vállalt a borsi kastély hasznosításának tervezésében. Tette mindezt a BME felelős vezetőjeként és a II. Rákóczi Ferenc Emléktársaság alapítójaként, elnöksége tagjaként, alelnökeként is. 1998-ban a BME és a II. Rákóczi Ferenc Emléktársaság közös szakmai programot is indított a borsi kastély megmentéséért szlovák és magyar műemlékes szakemberek, múzeumi régészek részvételével.

Az egyesület szervezésében indult kutatások közül vezető szerepet vállalt a darnói ásatásban, a sárospataki és hegyaljai műemlékek felmérésének elkészítésében, a 2008-2009-ben megvalósult zempléni topográfiában.

A Bodrogközi Művelődési Egyesület Jósvainé dr. Dankó Katalin munkáját 2011-ben Balassa Iván emlékéremmel köszönte meg.

Kitüntetések, díjak

Állami kitüntetések:
Magyar Köztársasági Érdemrend Kiskeresztje 1996.
Schönvisner István-díj 2007.

Szakmai díjak, elismerések:

Magyar Műemlékvédelemért 1995.
Móra Ferenc-díj 2008.

Dr. Tamás Edit

Publikációk

J. DANKÓ K. (1984): Beszámoló a sárospataki városfal kutatásáról. ArchÉrt 111/2 237-249.
J. DANKÓ K. (1992): A sárospataki castellum kutatása. In: Castrum Bene 2/1990. Castrum Bene 2 – Várak a későközépkorban, 1990. Budapest 217-226.
J. DANKÓ K. – SZEKÉR GY. (1994): A sárospataki ferences kolostor kutatása. In: Művészettörténet-Műemlékvédelem 7. 359-372.
J. DANKÓ K. (1995): A sárospataki vár kőfaragványainak konzerválási eljárásai. Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 7. 27-36.
J. DANKÓ K. (1999): Ismeretlen ábrázolások a Vörös-toronyban. Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 10. 575-584.
J. DANKÓ K. (1998): Patak kertjei. In: Tusor P. (szerk.): R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Budapest, 462-469.
J. DANKÓ K. – FELD I. – SZEKÉR GY. (1999): Régészeti kutatások jelentősége a sárospataki vár építéstörténetének felderítésében (Die Bedeutung der archäologischen Forschungen für die Aufhellung der Baugeschichte der Burg von Sárospatak). HOMÉ 37, 375-395.
J. DANKÓ K. (1999): Myskovszky Viktor és Sárospatak. In: A. Balega (szerk.): Myskovszky Viktor és a mai műemlékvédelem Közép-Európában. Bratislava-Budapest, 68-79.
J. DANKÓ K. (1999): Vár és város a XVII-XVIII. században. In: Tamás E. (szerk.): Zemplén népessége, települései – In memoriam Németh Gábor. Sárospatak, 51-61. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 37)
J. DANKÓ K. (1996): Sárospataki útikalauz, Patak és a várkastély története. Szerk.: J. Dankó K., Sárospatak
J. DANKÓ K. (1995): Monok látnivalók. Szerk.: Dercsényi B., Budapest (TKM 514)
FELD I. – J. DANKÓ K. (1996): Sárospatak Vörös-torony. Szerk.: Dercsényi B., Budapest (TKM 536)
J. DANKÓ K. (1998): Karcsa református templom. Szerk.: Éri I., Budapest (TKM 572)

Dr. Bodó Sándor

A családja révén bodrogközi kötődésű Bodó Sándor 1943-ban született Mátészalkán. A sárospataki Rákóczi Gimnáziumban érettségizett, majd a Kossuth Lajos Tudományegyetem történelem-néprajz szakán szerzett diplomát 1966-ban Debrecenben. Egy évet töltött Szolnokon a Damjanich Múzeumban (1965-66). Meghatározó volt múzeumi pályáján a Miskolcon, a Herman Ottó Múzeumban töltött közel másfél évtized (1966-79), ahol előbb történész-muzeológus, majd az intézmény igazgatóhelyettese.

Tudományos érdeklődését történeti-néprajzi témák és szülőföldje iránti kötődés rajzolták ki. Legelső publikációi a Bodrogközhöz kapcsolódtak. 1975-ben *„A bodrogközi pásztorkodás”* címmel védte meg doktori disszertációját. A Herman Ottó Múzeumban történészként a kézművesség tárgyi emlékanyagával foglalkozott. Igazgatóhelyettesként szerepet vállalt az intézmény átszervezésében és új arculatának kialakításában. Tudományszervezői tevékenysége megmutatkozott szerkesztői munkásságában: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (1972-79), A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei (1970-79), a Borsodi Kismonográfiák (1975-).

1979-től tíz éven át megyei múzeumigazgatóként irányította a Heves Megyei Múzeumi Szervezetet. A vár feltárása és műemléki helyreállítása ebben az időszakban zajlott, megújultak a Vármúzeum kiállításai. Megújult az Egri Múzeum Évkönyve is Bodó Sándor szerkesztésében Agria sorozatcímmel (1983-1988).

Az állattartás és az állati igaerő hasznosításának kérdése ugyancsak a 60-as évektől hozzá tartozik Bodó Sándor kutatási területéhez. Ezen témában végzett kutatásait összegezte 1985-ben kandidátusi értekezésében. Munkája megjelent nyomtatásban is: „A magyar paraszti termelés igaerejének története” címmel (1990). 1992-ben jelent meg nyomtatásban doktori disszertációja: *„A Bodrogköz állattartása”* címmel.

1989-től 1995-ig a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, később a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma munkatársaként dolgozott, előbb a Múzeumi Osztály, utóbb a Közgyűjteményi Főosztály vezetőjeként. Az 1980-as, 90-es évektől egyre több szakmai és társadalmi megbízatást kapott időszakos testületekben, bizottságokban vállalt funkciót pl.: Magyar Néprajzi Társaság, MTA Néprajzi Bizottsága, TMB Néprajzi Szakbizottsága, Győrffy István Nép-

rajzi Egyesület, Pulszky Társaság, TIT Országos Elnöksége, MTA Társadalomtudományi Kuratóriuma. Titkári, alelnöki, elnöki címei közül csak kettőt kiemelve: 2009-től a Magyar Néprajzi Társaság elnöke és 1995-től a szülőföldjén alapított Bodrogközi Művelődési Egyesület elnöke.

1994-től szerepet vállal az egyetemi oktatásban is: a Miskolci Egyetem és az ELTE muzeológus-képzésében, valamint a Budapesti Műszaki Egyetem műemléki szakmérnök-oktatásában.

Az államigazgatásban eltöltött évek tapasztalatai nyomán kutatási területe is szélesedett. Az 1990-es évek óta egyre többet publikált a múzeumügy, a muzeológia részletkérdéseiről, koncepciós problémáiról.

1996-tól a a Budapesti Történeti Múzeum főigazgatója. Számos konferenciakötet, kiállítási katalógus gondozója, főszerkesztője. 1997-től a Budapest Régiségei című múzeumi periodika főszerkesztője. 2002-ben a magyar múzeumügy 200 éves évfordulójára megjelent Magyar Múzeumi Arcképcsarnok egyik főszerkesztője.

Kitüntetések:

- Magyar Érdemrend középkeresztje: **2012**
- Budapestért díj: **2006**
- Bugát Pál-emlékérem: **2005**
- Széchényi Ferenc-díj: **2003**
- Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje: **1996**

Dr. Tamás Edit

Bodó Sándor műveinek bibliográfiája

1. Az egyesjárom használata a bodrogközi Vajdácskán. Ethnographia 1964. 75, 453-455.
2. Jármok a Hajdúságban. (Jochtypen aus dem Hajdúság. Ostungarn.) Ethnographia, 1966. 77, 538-565.
3. Céhbehívótáblák a miskolci Herman Ottó Múzeumban. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 7. (1968) 171-211.
4. Borsodi, abaúji és zempléni céhpecsétek. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 9. (1970) 189-226.
5. Ipartörténeti tárgyak gyűjtése Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: Bodgál Ferenc (szerk.), Szülőföldünk Borsod, Miskolc, 1970. 17-33.
6. A bodrogközi állattartás kutatásának problémái. Múzeumi Kurír 9. (1971), 17-21.
7. Az igavonó szarvasmarha a Hortobágy vidékén. Műveltség és Hagyomány XV-XVI. (1972) 4780.
8. Mezővárosi és falusi kézművesség Észak-Magyarországon. In: Paraszti társadalom és művelődés a 18-20. században. 2. Mezővárosok, 125-140. Budapest – Szolnok, Magyar Néprajzi Társaság, 1974.

9. Múzeum és honismeret. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei helyzetkép. Múzeumi Közlemények 2. (1974) 75-92.
10. Céhes mesterek, landmajszterek és kontárok Észak-Magyarországon 1872-ig. Ethnographia 86/4. (1975) 537-551.
11. Tokaj-Hegyalja, egy minőségi borvidék körülhatárolása. Ethnographia 90. (1979) 480-491.
12. A magyar állattartás történeti kérdéseihez. Agria 18. (1981) 291-309.
13. Jochformen in Mitteleuropa. In: Paládi-Kovács Attila szerk.: Traditionelle Transportmethoden in Ostmitteleuropa, 137-143. Budapest, 1981.
14. Egy pásztorkunyhó-típus a Bodrogközből. In: Balassa I., Módy Gy., Ujváry Z. (szerk.), Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére, 199-201. Debrecen, 1982.
15. Kummet und Siele. Zur Geschichte der Geräte des Pferdezuges. Ethnos VI. (1985) 47-55.
16. A bodrogközi legelő építményei. In: Viga Gy. (szerk.), Fejezetek a Bodrogköz néprajzából: Az 1986. szeptember 22-én Sárospatakon rendezett tájkonferencia anyaga, 37-45. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai 19. Miskolc, 1986.
17. A mezőgazdasági termelés igaereje Magyarországon 1895-ben. Heves megyei kitekintéssel. Agria 22. (1986) 187-201.
18. A bodrogközi nyájak őrzésének irracionális cselekedetei. In: Balázs, G., Voigt, V. (szerk.), Arator, Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére, 127-129. Budapest, 1987.
19. Pásztorok a Bodrogközben. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 25-26 (1986-87), 595-601. Tokaj-Hegyalja körülhatárolása. In: Bencsik, J. (szerk.), A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza: Az 1987. október 19-én Mádon rendezett tájkonferencia anyaga, 14-21. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai 22. Miskolc, 1988.
20. A magyar paraszti termelés igaerejének története. Studia Folkloristica et Ethnographica 26. Debrecen, 1990.
21. A Bodrogköz állattartása. Borsodi kismonográfiák 36. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1992.
22. A tudományos munka helyzete és lehetőségei a régió közgyűjteményeiben, 7-12. Veszprém, 1995.
23. A múzeumok világa az ezredfordulón. In: Baán, L. (szerk.), Magyarország kultúrája az ezredfordulón. Műhelytanulmányok, 22-41. Média Print. Budapest, 1997.
24. Balassa Iván, a muzeológus. Magyar Múzeumok 3/4, (1997) 36-38.
25. A magyar múzeumügy közönség- és külkapcsolatai. In: 'Isten áldja a tisztes ipart'. Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére, 121-128. (1998)
26. Magyar múzeumi körkép – 1998. In: Magyarország Médiakönyve, 277-280. Budapest, 1998.
27. A Herman Ottó Múzeum mint tudományos műhely. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 38, (1999) 1289-1299.
28. A magyar múzeumok tulajdonosairól. In: Hála, J., Szarvas, Zs., Szilágyi, M. (szerk.), Számadó: Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére, 555-562. MTA Néprajzi Kutató Intézet. Budapest, 2001.

29. Gondolatok a magyar múzeumok kétszáz éves „születésnapján”. In: Múzsák kertje. A magyar múzeumok születése, 6-9. Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület. Budapest, 2002.
30. Múzeumok és régiók változó világa In: Enyedi Nagy Mihály (szerk.), Magyarország médiakönyve 2002, 319-325. EN AMIKÉ. Budapest, 2002.
31. A kétszáz éves Magyar Nemzeti Múzeum köszöntése. Magyar Múzeumok 8/3, (2002) 3.
32. Magyar múzeumi arcképcsarnok. Életrajzok a magyar múzeumügy történetéből. Tarsoly Kiadó, Budapest, 2002.

Tudományos gyűjtemény a sárospataki református kollégiumban

A Kollégiumnak alapításától (1531) volt könyvtári, levéltári gyűjteménye. Mai szemmel kezdetlegesnek mondhatnánk a nyomtatványoknak, kéziratoknak ládákban őrzött kötegeit, az akkori követelményeknek azonban ezek messzemenően megfeleltek. Különösképpen így volt ez, amikor az oktatást az akadémia szintjére emelték (1549), s amikor Comenius Ámós János modern kollégiumot szervezett itt (1650-1654), vagy amikor az iskolai könyvtár a Rákócziak fejedelmi gyűjteményével egészült ki (1652).

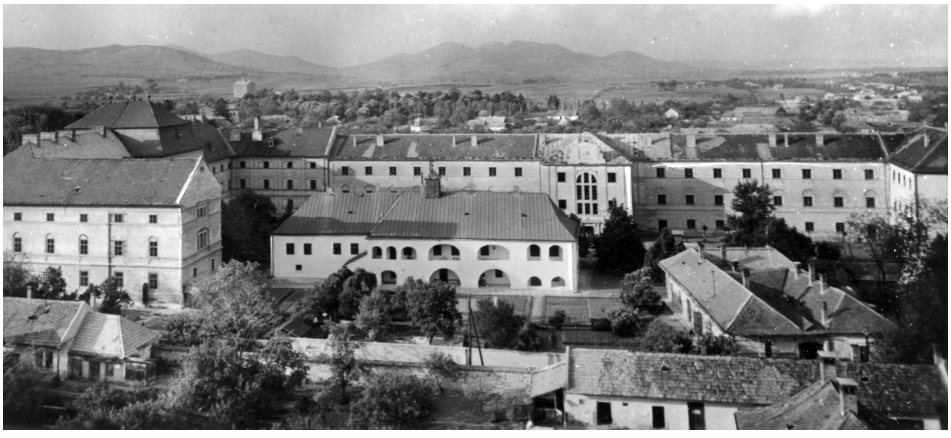
Az iskolai élet feltételeit a főúri patrónusok határozták meg: a lutheránus Perényiek, pár éven át a Korona, majd a kálvinista Dobó – család és nemzedékeken át a Rákócziak. Könyveket, tanárokat hozattak, nyomdát állíttattak, támogatták a hazai szellemi életet. Nekik köszönhetően a kollégiumi könyvtárban vegyesen gyűjtött múzeumi tárgyak, okmányok, levelezések, iratok és főleg a könyvek gyarapodása a török hódoltsági területektől független Felvidék, Kárpátalja, Partium és Erdély legjelentősebb magyar könyvtári gyűjteményévé avatták a sárospatakit.

Az ellenreformációs küzdelmek, a Kollégium bujdosása Erdélyben és a Felvidéken, azzal járt, hogy könyv- és iratanyagának nagy részét nem tudta megőrizni. A pataki újrakezdés (1703) – a jezsuiták által elkobzott könyvtár visszaadatása és az elkallódott könyvek visszavásárlása ellenére – gyakorlatilag azt jelentette, hogy csaknem elölről kellett kezdeni a könyvtári és levéltári állomány építését. Ekkor mindez a régió protestáns köznemességének a védelme alatt történt, hiszen a Kollégium fennmaradásáért még harcolni kellett, a Türelmi Rendeletet (1781) követően is.

A vallási és politikai béke korszakaiban azonban az oktatási reformok, nevelési elvek jegyében gyarapodott a könyvtár, s egy-egy elkötelezett tanár áldozatos szakmai munkája nyomán szaporodtak a szemléltető, kísérleti eszközök, az egyes tárgyak külön-gyűjteményei és a szakirodalom. A könyvgyűjtemény állománya meghaladva a 100.000 kötetet, 1937-től tekinthető nagykönyvtárnak. A Levéltár önállósodva, csupán a saját anyagainak őrzésével és feldolgozásával foglalkozhatott. A különféle szertárak anyagait a Múzeum 1936-tól már egységes gyűjteményként, a Berna sor kollégiumi épületében kezelte. A faluszeminárium saját gyűjteménye – 1752-től Adattár néven – csatlakozott a Tudományos Gyűjtemények intézményeihez.

A Kollégium iskola-együtteséből kivált a Tanítóképző, 1951-ben megszüntették a Teológiai Főiskolát és 1952-ben államisították a középiskolát. Az immár iskola nélküli iskolai gyűjtemények egyházi tulajdonban maradtak és a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei – nevet kapták. 1990-től – a Sárospataki Református Kollégium újraindulásától – a Teológiai Akadémia, a Református Gimnázium és Általános Iskola mellett kollégi-

umi intézmény a Nagykönyvtár, a Levéltár, a Múzeum és az Adattár, újra a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei elnevezéssel. Ezeknek az intézményeinek a kialakulását tekintjük át röviden az alábbiakban.

A kollégiumi városnegyed

A pataki kollégium 18. századi épülete

Levéltár

A Levéltár tiszte volt a Kollégium legfontosabb iratainak az őrzése. A diákönkormányzat akkori vezetője, a senior volt az első számú őre a hordó alakú ládában tartott intézményi, jogi, alapítványi iratoknak, kötelezvényeknek, isko-

lai szabályzatoknak, levelezésnek. A legkorábbi anyaga nagyobb részben sajnos – az ellenreformációs bujdosás során – elkallódott vagy megsemmisült. A 18. század eleji újraindulás azonban gyorsan megsokszorozta a levéltári anyagot, olyannyira, hogy fél évszázadonként szükségessé vált a teljes átrendezése. 1813-tól levéltárost tartanak, akinek az iratnyilvántartás és iratszolgáltatás a fő feladata. A 19. század végén a kollégiumi Levéltárba kerül az egyházkerületi irattár. A megnövekedett állományt Zsoldos (Lechner) Benő (1847-1919) tanár – a Pallas Nagylexikon készítőinek munkatársa – sorolja jelzettel ellátott, időrendi gyűjteménybe, 10 kötetes alapcímtárral és 250.000 katalóguscédulával.

A Levéltár 1951-től iratmentő missziót folytatva tovább bővíti állományát: befogadja – az automatikusan hozzá kerülő, hivatali iratok mellett – az ateista diktatúrában pusztulásra ítélt gyülekezeti, egyházmegyei, közigazgatási, intézményi irat-anyagokat, családi levéltárakat, személyi letéteket. Anyaga 380 fondban 497 ifm terjedelmű.

Múzeum

Abban az iskolában, ahová a „*belépőt*” kezdetben a magas szintű latin tudás jelentette – hogy az egyes tárgyak előadását latinul hallgassák, jegyzeteljék, sőt, egymás között csak latinul beszéljenek – nagy hangsúlyt fektettek a görög-római világ képi bemutatására. A diákok könnyebben jegyezték meg a tanulnivalót, ha jeleneteket ábrázoló faliképeket mutattak nekik, vagy megépítették egy római tábor modelljét a hadi felszereléseivel; láthatták a római épületeket, az otthoni használati tárgyakat, a korabeli öltözködés modelljeit. A szemléltetés talán már Comenius előtt sem volt idegen az oktatástól Sárospatakon. Az eszközei a 17. században kezdtek szaporodni, ahogyan a 18. század elejétől a kísérleti eszközök. A könyvtárban, osztályteremben, szertárban gyarapodó gyűjteményt rendesen „*múzeumnak*” nevezték. Ilyen értelemben született fizikai, numizmatikai, természetrajzi, történelmi, régészeti, művészeti, nyelvészeti, néprajzi „*múzeum*”, melyek rendszerint más gyűjtemény részeként, később külön teremben, végül az egységes múzeumi anyagba tagolódva gyarapodtak.

A Fizikai Múzeum (*Museum Physicum*) tudatos gyarapítója a kísérleti fizika hazai úttörője, az abaúji származású Simándi István (1675-1710), aki hazai és külföldi tanulmányait követően, 1708-től tanított Patakon. Bemutatott kísérletei nagy érdeklődést váltottak ki nem csupán a Kollégiumban, hanem a pataki várban, II. Rákóczi Ferenc fejedelem előtt, 1709-ben. A kísérleti eszközökön kívül a szakkönyvtárával – 294 kötettel – gyarapította a könyvtár állományát. A kísérleti eszközöket nem egyszer maguk a tanárok vagy ügyes kezű diákok készítették, vagy helyi iparosokkal csináltatták meg, néha olyan sikerrel, hogy a párizsi világkiállításra is jutott belőlük.

A Numizmatikai Gyűjtemény gyarapodása az 1720-as évektől követhető: régi magyar, külföldi érmék, emlékpénzek gyűjtőhelye. Báró vajai Vay Béla –

egyházkerületi főgondnok, borsodi főispán, főrendiházi alelnök, belső, titkos tanácsos – magángyűjteményével gazdagodva és osztályozó munkájával rendezve, 1879-ben már 3000-nél több érme kerül át önálló egységként a könyvtárból a Szépészeti és Műrégészeti Múzeum anyagához, ahol Zsoldos Benő tanár 5046 érmének és 200 papírpénznek a részletes leírását készíti el. Legbecsesebb darabjaiból 1938-ban Budapestre szállítanak jó néhányat a biztonságosabb megőrzés céljából, ezek azonban nem kerülnek vissza többé eredeti tulajdonosukhoz.

A Természetrajzi Múzeumban a szemléltetés tárgyi anyagaiként ásványok, növények, őslénytani leletek sorakoztak és növénytani, állattani, kőzettani osztályok alakultak. A már országos hírnévre szert tévő Múzeum anyagát piskárosi Szilágyi Márton (1748-1790) – a debreceni református püspök fia – Patakon hazánkban elsőként természettant tanító tanára rendezte szakszerűen, mely egyaránt szolgálta a főgimnáziumi és a főiskolai oktatást. 1834-től Soltész János (1809-1879) orvos-tanár az országban elsőként állít önálló tanszéket az orvostannak. A gyűjteményt kipreparált madarakkal és egyéb, kitömött állatokkal gyarapítja, azzal a céllal, hogy Felső-magyarország állat- és növényvilágát, valamint ásványait minél teljesebben be tudja mutatni. A 20. század elejétől bonctani, szövettani, kémiai eszközök és vegyszerek kapnak helyet benne. Az állagmegóvás korszerű eszközei még nem állnak ekkor rendelkezésre, ezért gyakori a selejtezés. A gyűjtemény 1948-ban 3838 darabból áll.

„Szépészeti Műgyűjteményként" indult a Szépészeti és Műrégészeti Múzeum, melynek célja a művészeti előadások szemléltetésén túl a szépérzék, a jó ízlés nevelése. Történelmi arcképcsarnokot tudott bemutatni, gyűjtötte a kisplasztikákat, szobrokat, művészettörténeti szakkönyvtárat hozott létre. Mindezt nagyrészt a filozófiai tanszék tanárának Felméri Lajosnak (1840-1894) köszönhetően, aki az országban elsőnek tanította magyarul a neveléstudományt. A gyűjtemény darabjai között már megjelentek a textíliák: pl. úrasztali terítők, népi hímzések, varrottasok, szőttesek. Anyagait éremtár, régészeti leletek tették változatosabbá, következésképpen Régiségtár, Régészeti és Történeti Múzeum, valamint Philologiai és Szépészeti Gyűjtemény – elnevezéseken is emlegették. Anyagát az 1930-as évektől rendszeresített kiállítások mutatták be a nyilvánosságnak.

A Philológiai Gyűjteményt Elekes Imre (1872-1951) gimnáziumi tanár – később igazgató – hozta létre nyelvészeti szemléltető eszközökből és szakkönyvtárból.

A Múzeum egy-egy részlegének gyarapításában és fejlesztésében számos tanár vett részt az említetteken kívül. Így sorolhatjuk *Búza János, Kun Pál, Székely György, Rácz Lajos, Szatmári Paksi Pál*, de még inkább *Finkey József* (1824-1892), *Bokor József* (1843-1917), *Ellend József* (1866-1921), *Palágyi Deák Geyza* (1871-1931) neveit. Az egységes múzeumi anyag gondozójaként pedig *Jakob Károly Rezső* – majd a II. világháború után – *Takács Béla*, *Újszászy Kálmánné* munkásságáról emlékezhetünk. Jelenlegi állománya 28.074 múzeumi tárgyat tartalmaz, amit 2.817 kötetes szakkönyvtár egészít ki.

A Nagykollégium

Adattár

A Gyűjtemények legfiatalabb hivatala az Adattár. A két háború között lendületet kapott faluszemináriumi munka hozta létre. 1931-től foglalkoztak szemináriumi keretben népismerettel, társadalomtudománnyal, nemzetneveléssel, szociográfiával, társadalomtörténeti kutatással, néprajzi gyűjtéssel, Szabó Zoltán (1902-1965) és Újszászy Kálmán (1902-1994) tanárok vezetésével. Vizsgálták a vidéki életformát, a falu, a tanyavilág helyzetét, első sorban a Kollégium hagyományos vonzáskörzetében, így eljutottak kárpátaljai, felvidéki tájegységekre. Helytörténeti, honismereti, vallási néprajzi tanulmányaikkal, fényképeikkel, tárgyi anyagaikkal megteremtették saját gyűjteményüket és kiegészítették saját könyvtárukkal. Amikor a faluszeminárium megszűnt, a Tudományos Gyűjtemények önálló részlegeként működhetett tovább az Adattár, melynek anyagai már külön termekben nyertek elhelyezést. Mai egységei: szakkönyvtár, kéziratár, aprónyomtatvány-tár, újságkivágat-gyűjtemény, fényképtár, levelezőlap-gyűjtemény, népköltési gyűjtemény, népfőiskolai gyűjtemény, külföldi magyar református gyűjtemény, adaléktár. Állománya: 229.560 adattári egység.

Az amerikai magyar református gyűjteménye országos jelentőségű. Még a faluszeminárium tűzte ki céljául az Óhaza és a jórészt a Felvidékről az Egyesült Államokba kivándorolt magyarság kapcsolatának feldolgozását. Ezt Újszászy Kálmán az 1960-as években 120 amerikai magyar gyülekezetre terjesztette ki, számítva azok egyházi irataira, kiadványaikra, esetlegesen külön-gyűjteményeikre.

Kézirattár

Az első könyvtári katalógusokban még nagyobb számban szerepelnek kéziratok. Ez érthető, hiszen ha működött is nyomda a Kollégiumban 1650-től, a diákság számára a sokszorosítás módja gyakran a másolás maradt. A nagyobb magán- és közgyűjteményekben is gyakoriak a 16-17. században a kéziratok. A Kollégium üldöztetését és bujdosását követően a megmaradt iratai a Levéltárba kerültek. Akkor még – 1726 után – a kéziratok rendezetlenül gyűltek a könyvek mellett. Szombathy János főkönyvtárnok leltárba vette őket, s munkatársaival 161 kézirat katalogizálását készíttette el. Másfél évtized múltán már 2 kötetes szerzeményezési napló és betűrendes katalógus segíti a tájékozódást a kéziratok között.

Harsányi István (1874-1928) főkönyvtárnok a filozófia, irodalomtörténet tanára, a bibliai tudományok és az etnográfia tudósa, kiváló bibliográfus 1910-től betűrendes katalógusba foglalja a teljes anyagot, aszerint jelzetelve darabjait, hogy nagy- vagy kisalakúak, deklizettek vagy dobozokban tároltak, válogatott darabokból állók vagy a levelestár tartozékai. Az alapcímtárat szerzői, betűrendes (5978) majd időrendi (2189) cédulakatalógusokkal egészítette ki.

A nyomtatványokból számos kéziratot emelt, esetenként áztatott ki. Az anyagban történeti értékű a több kötet török kézirat. Legértékesebb darabja a Sárospataki Lengyel Biblia – a lengyelek egyik első nyelvemléke – amely nem került még vissza az „*orosz fogságból*”, s amiért cserébe 1847-ben egy Corvinát ígértek a Nagykönyvtár Kézirattárának. Állománya: 122.227 katalogizált kézirattári egység.

Nagykönyvtár

A könyvtár egyidős a Kollégiummal. 16. századi működtetésére utalnak az 1621-ből a könyvtárosról fennmaradt törvények. A könyveket ekkor a középkori ferences klastromban – a Kollégium legrégibb épületében – a legbiztonságosabb körülmények között őrzik. A 17. századi gyarapodás és az állománynak a fejedelmi könyvtárral történő bővítése után a könyveket a dogmatika, história, görög irodalom, latin irodalom, gyakorlati teológia, kézikönyvek, filozófia, orvostudomány szakcsoportjaiba osztályozzák. A könyves szekrényt latin betűvel, a benne lévő polcot római számmal, a polcon a kötet helyét arab számmal jelölik. 1641-ben I. Rákóczi György építtet külön boltíves könyvtártermet a Kollégiumban a másutt már nem raktározható állománynak. Fia – III. Rákóczi Zsigmond – különösen kitűnik azokkal a könyvrendeléseivel, amelyek modern szakirodalommal töltik fel a gyűjteményt, s a nevéhez fűződik a Bibliotheca Rakocziana rátestálása a Kollégiumra.

1671-ben az ellenreformációs üldözés miatt a Kollégiumnak menekülnie kell Sárospatakról. A szekereken mentett kézisajtó és könyvállomány nagy ré-

szét Debrecenben veszítik el, amikor német zsoldosok dúlják a várost. A kollégiumi polgárok Gyulafehérváron, Marosvásárhelyen, ismét Sárospatakon, majd Göncön, Kassán folytatják tanulmányaikat, amennyire tudják, amíg 1704-ben II. Rákóczi Ferenc oltalomlevele nem biztosítja a lehetőségét annak, hogy újra Sárospatakon rendezkedjenek be. A jezsuitákat kötelezik ugyan, hogy az elvett könyvtár nagy részét visszaadják, de csaknem elölről kell kezdeni a könyvtárépítést és állománygyarapítást. A könyvtárat a Paradicsom-soron rendezik be. A Kollégium csupán a 18. század végén rendelkezik ismét európai szintű könyvtárral. Az 1827-re megépített Nagykollégium klasszicista teremkönyvtárába 1934 nyarán szállítják át a könyveket. A 20. század első felében elfoglalja a könyvállomány a Nagykollégium déli szárnyának emeleti termeit és folyosóját. A további – napjainkig tartó – állomány-gyarapodással az 500.000 könyvtári egységet meghaladó növekedés miatt csupán egy új raktárépület – Repositorium – megépítése (1986) jelent megoldást.

A kéziratos könyv korából az állományban található 5 kódex és 27 kódextöredék, az utóbbiakhoz értve a borítóként kódexlapokkal ellátott köteteket. Az 1500 előtt nyomtatási technikával készült könyvek – ősnyomtatványok – száma: 32. A Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNY) I-IV. (1473-1670) 239 sárospataki állományú, kiadású vagy vonatkozású művet ír le. Megtalálható itt a Régi Magyar Könyvtár (RMK 1472-1711) közel 2000 kötete. A 18. század végétől fölelevenítik azt a korábbi hagyományt, hogy a külföldi egyetemjárásukból a diákok könyvet hoznak a kollégiumi könyvtárnak. Hungaricum – gyűjteménye révén, a Nagykönyvtárat nemzeti könyvtárként tarthatjuk számon.

2006-ban visszakapta a Nagykönyvtár az 1938-ban megőrzés céljából fővárosi bankok széfjeiben elhelyezett és a szovjet hadsereg által 1945-ben Oroszországba szállított anyagának 3/4- részét: az 1378 nyomtatványt tartalmazó 173 kötetből – jórészt kolligátumokból – 136 kötetet.

A Kollégium főúri mecénásainak a korát idézi a *Rákócziak* fejedelmi könyvtára, amit közel 100 kötettel reprezentálhatunk, valamint a *Telekiek, Vayak, Szathmáry-Király-család*, a *Lónyayak, Patayak* könyvadományai és támogatásai vagy az ateista diktatúra pusztítása elől a Nagykönyvtárba mentett *Bretzenheim-Windischgraetz* hercegi könyvtár. A köznemesi fenntartókra emlékeztetnek pl. a *Beleznay, Fáy, Bárczay, Dókus* – könyvadományok.

Mint egyházi könyvtár, a középkori ritkaságok mellett dicsekedhet a reformáció századának számos eredeti munkájával, az európai protestantizmus alapműveivel, s a Teológiai Akadémia újraindulása óta a legmodernebb teológiai és filozófiai irodalommal.

Az iskolai könyvtár állományának alakítását legtöbbször lelkes és hivatott tanárok határozták meg, akik az alsó, közép és felsőoktatás szintjén gyűjtötték szakterületük nyomtatott forrásait. A hazai és az egyetemes irodalom és művészet, az általános művelődés alapművei mellett speciális gyűjteményei alakultak ki a jogtudománynak és az orvostudománynak.

A könyvtárosokat kezdetben a legidősebb diákok közül választották. 1783-tól a főkönyvtárnok az irodalom – tanszék vezető tanára, akinek alkönyvtárnokként és hivatalsegédként diákok segédkeznek. *Szombathy János, Somossy János, Soltész Ferenc, Erdélyi János, Szinyei Gerzson, Horváth Cyrill, Harsányi István, Gulyás József, Újszászy Kálmán* főkönyvtárnokok tanárként, tudósként és könyvtárnokként egyaránt sokat tettek mind a Kollégium, mind a haza asztalára. Az önállósított főkönyvtárnoki állást elsőként *Czegle Imre* töltötte be, akit *Szentimrei Mihály* követett.

Törvényszerű, hogy a kollégiumi iskolák hálózatában s a régió művelődési központjaként tudományos könyvtár alakuljon ki. Sokat tettek ezért a tudóstanárok, mint *Simándi István, Beregszászi Nagy Pál, a Szathmáry-Paksy* -tanár dinasztia több tagja, *Csengery József, Nyíri István*, vagy az irodalomnak elkötelezettek, mint *Kazinczy Ferenc*, *Pósa Lajos, Zempléni Árpád* és sokan mások.

A 19. században a vegyes gyűjtemények, kézikönyvek és szakfolyóiratok mellett a könyvtári anyagot a teológia, filozófia, történelem, természettudomány, alkalmazott tudomány, politika, jogtudomány, földrajz, irodalom, művészet –kategóriáiba osztályozták.

Napjainkban a teológia, irodalom, történelem, földrajz, társadalomtudomány, lélektan, művelődéstörténet, filozófia területeinek a művei gyarapodnak lendületesen, jóval kisebb mértékben pedig a művészetek, az alkalmazott- és természettudományi szakok.

A nevezetessé vált pataki tanárok és diákok mellett egyéb híresség könyvei, unikumok, ritkaságok találhatók itt, a különböző korok tankönyveivel, a Magyar Biblia szinte valamennyi hazai és külföldi kiadásával. Válogathatunk a nyomdászat kézműipari korában született kiadványokból, melyek a legnevesebb európai műhelyek termékei – aldinák, giunták, elzevirek, a Plantin és Etienn-nyomdák, stb. munkái, amelyek mellől nem hiányoznak Misztótfalusi Kis Miklós remekbe metszett könyvei sem.

Az újabb raktárépület – a Repositorium – földszintjén lehetőség nyílt egyes különgyűjtemények elhelyezésére. Itt kapott helyet *Szathmáry Lajos, Király István, Halmi Róbert, Cs. Szabó László, Béres Ferenc, Koncz Sándor és Vitéz Ferenc* könyvtári hagyatéka.

Valójában sohasem hagyott alább az egykori pataki diákok vagy a Kollégium szimpatizánsainak a könyvadományozó kedve. A 20. század második felében sok más mellett, s a már említetteken kívül, pl. könyvtárakat vagy jelentős gyűjteményeket adományoztak: *Andreánszky István, Benda Kálmán, Enyedy Andor, Frisnyák Sándor, Hilscher Rezső, Hőgye István, Kacziány Aladár, Kiss Sándor, Kováts Dániel, Makkai Sándor, Maller Sándor, Móricz Miklós, Nagy Barna, Orbán István, Osterhaven Eugen, Pálóczi-Horváth György, Pesti László, Rolla Margit, Szabó Lajos, Szabó Zoltán, Várkonyi Hildebrand Dezső, Zsiross József.*

A Nagykönyvtár a könyveit olvasótermi használatban bocsátja az olvasók rendelkezésére. A kutatóknak külön kutatószobával tud szolgálni. A hagyományos betűrendes és ETO – cédulakatalógusok mellett 20 internetes számítógépen kereshető vissza az utóbbi évtizedben gépre vitt anyaga. A hagyományos reprográfia szolgáltatásaihoz – fénymásolás, nyomtatás – már hozzátartozik a szkennelés, fotózás, CD-írás, DVD-másolás. A könyvtárközi kölcsönzés mellett mód nyílik könyvtári dokumentumok elektronikus formában történő továbbítására. Az állománygyarapítás terén a vásárlás mellett ma is jelentős a szerepe a könyvadományozásnak. A Nagykönyvtár nemcsak elfogad, hanem maga is adományoz hasonló könyvtárakat: jelentős mennyiségű duplum – tárának anyagából folyamatosan határon túli magyar könyvtárakat lát el alkalmi gyűjteményekkel.

A Nagykönyvtár által gyűjtött dokumentumfajták: könyv, folyóirat, kézirat, elektronikus dokumentum, térkép, kotta, hanglemez, hangszalag, film, iskolai értesítő, gyászjelentés – amelyekkel az állománya 582.916 könyvtári egységben határozható meg.

A Tudományos Gyűjteményekben évente kb. 200 kutató végez tudományos munkát. Állománya 2011-ben 804.243 gyűjteményi egység. Gondozását 18 munkatárs végezi: a Nagykönyvtárban 10, a Levéltárban és Adattárban 4, a Múzeumban 3, a restaurátor műhelyben 1 fő.

A Gyűjtemények a kollégiumi oktatási intézmények társ-intézményeként szellemi műhelye a fenntartó Tiszáninneni Református Egyházkerületnek, tudományos központja a régiónak, alkalomszerűen országos, sőt határokon átnyúló kisugárzással. A 2005-től Magyar Örökség-díjas Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeit 2007-ben Sárospatak Városa a Ködöböcz József-díjával tüntette ki.

Befejezésül egy ismert könyvtárhasználó – Móricz Zsigmond – vallomása: *„Az irodalomnak végtelen nagyrabecsülése, szenvedélyes akarása és boldog kielégülése volt az, amit én Patakon megkóstoltam, ahol minden kő a magyar históriát, s minden hagyomány a magyar irodalom rajongását lehelte. Önkéntelen hatások gyűrűztek fel bennem. A tömör kollégium, a Nagykönyvtár gyönyörű terme, a százezernyi könyvvel, a döbbenetes hatású vár és az egész szellemi élet, amely itt élt és lihegett, a szellemi munkásság dicsőségére tanított… Itt tanultam meg, amit azóta vallok, hogy az élet és az írás ugyanaz és egy. És, hogy számomra minden esetre az élet – az írás.”*

(Debrecen és Sárospatak útján jártam én. Részlet. Tanulmányok. III. Bp. 1984. 466-470.p.)

Kiss Endre József

Irodalom

BÖRZSÖNYI J. (1986): A Tiszáninneni Református Egyházkerület (Sárospatak) Nagykönyvtárának kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok. Bp.

CZEGLE I. (1981): A sárospataki Nagykönyvtár történeti áttekintése. 1531-1945. Klny. Sárospatak-Miskolc

CZEGLE I. (1980): A sárospataki Nagykönyvtár múltja, jelene és problémái. = Confessio, 52-59.

DEÁK I.-NÉ – LACZKÓ G. – MISÁK M. (2000): Előszó. In: Adaléktár. Dokumentumok a Sárospataki Református Kollégium Adattárában. Sárospatak

DIENES D. (1996): A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Levéltár. In: A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltárának fond- és állagjegyzéke. 1294-1990. Sárospatak, I-IV.

DIENES D. (2001): Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára. In: Pataki téka. Id. m. Sárospatak, pp. 250-252.

DIENES D. (2001): Előszó. In: György Kosztik G. – Misák M.: Egyházközségi dokumentumok a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában. Sárospatak, V-VIII.

DIENES D. (2001): Harsányi István. In: Pataki téka. Sárospatak a könyvtárak városa. Sárospatak, pp. 176-178.

ELLEND J. (1909): A sárospataki Főiskola 200 éves fizikai múzeuma. Sárospatak

ELLEND J. (1902): A sárospataki Főiskola fizikai múzeuma a XVIII. század végén. Sárospatak

„Elveszett és megtaláltatott". Tanulmányok az Oroszországból visszatért sárospataki ritkaságokról. Sárospatak, 2010.

FÜSTI-MOLNÁR SZ. (2001): A sárospataki akadémiai könyvtár története. In: Pataki téka id. m. Sárospatak, pp. 213-225.

GULYÁS J. (1935): A sárospataki főiskolai Nagykönyvtár utóbbi fél évszázadának története. = Könyvtári Szemle 1935. okt. 29. pp. 1-19. nov. 10. pp. 18-19.

GULYÁS J. (1931): A Sárospataki Református Főiskola rövid története. Sárospatak

HARSÁNYI I. (1917): A sárospataki Rákóczi – könyvtár és katalógusa. Bp.

HARSÁNYI I. (1922): A sárospataki református főiskolai könyvtár ősnyomtatványai. Sárospatak

HARSÁNYI I. (1928): Sárospataki kalauz. Sárospatak, pp. 38-73.

HEGYI J. (1981): A 450 éves sárospataki Nagykönyvtár. Bp.

JAKOB K. (1944): A céhek emlékei között. Látogatás a Főiskola Régiségtárában. Sárospatak

KATONA J. (1956/9): A sárospataki főiskola könyvtára. = A Könyvtáros. pp. 650-652.

KAZINCZY F. (1824): Sárospataki Professzor Szombathi János élete. = Tudományos Gyűjtemény. XI. 57-59.

KIRÁLY L. (1971): A sárospataki kollégiumi könyvtár története 1868-ig. Debrecen, (Kézirat)

KISS ENDRE J. (2009): A művelődés egyházi intézménye a helyi társadalomban. In: Református Kalendárium. Bp. pp. 62-66.

KISS ENDRE J. (1998): A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Sárospatak

KISS ENDRE J. (2006): Kazinczy Ferenc könyvtári gyűjteménye Sárospatakon. Sárospatak

KISS ENDRE J. (1999): Könyvsorsok a sárospataki Nagykönyvtárban. Sárospatak

KISS ENDRE J. (1991): Les Collections Scientifiques. In: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Évkönyve 1989/1990. Sárospatak, pp. 59-64.

KISS ENDRE J. (2000): Nagykönyvtár a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben. Sárospatak
KISS ENDRE J. (2001): Szombathy János. In: Pataki téka. Sárospatak a könyvtárak városa. Sárospatak, pp. 157-160.
KÖDÖBÖCZ J. (1991): Sárospatak a magyar művelődés történetében. Sárospatak
MARTON J. (1931): A Sárospataki Református Főiskola története. I. Sárospatak
LACZKÓ G. (2001): A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Adattára. In: Pataki téka. Id. m. Sárospatak, pp. 253-255. p.
MONOK I. (1996): A Rákóczi-család könyvtárai. 1588-1660. Szeged
Partiumi könyvesházak. 1621-1730. (Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah) Bp. – Szeged, 1988.
Pataki téka. Theca patakiana, civitas bibliothecarum. Sárospatak a könyvtárak városa. A 800 éves város könyvtárai. Sárospatak, 2001.
POCSAINÉ EPERJESI E. (2001): A Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Múzeuma. In: Pataki téka. Id. m. Sárospatak, pp. 256-257.
POCSAINÉ EPERJESI E. (2005): Előszó. In: Bilkey R. – Laczkó G.: Faluszemináriumi kéziratok a Sárospataki Református Kollégium Adattárában. Sárospatak, V-VIII.
RÁCZ L. (1930): A sárospataki főiskola első nyomdája. 1650-1671. = SRL. 271. p.
ROMÁN J. (1956): A sárospataki kollégium. Bp.
Sárospataki Református Főiskola Értesítője. Sárospatak, 1856-1949.
A Sárospataki Református Kollégium. Bp. 1981.
SZENTIMREI M. (1981): A Kollégium Tudományos Gyűjteményei. In: A Sárospataki Református Kollégium. Bp. pp. 275-299.
SZENTIMREI M. (1986): A Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtárának Kéziratairól. In: Börzsönyi József: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Sárospatak) kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok. Bp. pp. 7-13.
SZENTIMREI M.: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Múzeuma. In: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Évkönyve 1989/1990. pp. 24-25.
SZINYEI G. (1884): A sárospataki főiskolai könyvtár története. Sárospatak
SZOMBATHI J. (1919): Historia Scholae seu Collegii Reformatorum Sarospatakiensis. Sárospatak, 19860. Gulyás J. fordításában magyarul: Sárospatak
TAKÁCS B. (1971): A sárospataki nyomda története. Bp.
Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Évkönyve. 1989/990. Sárospatak, 1991.
Translatio librorum. Tanulmányok az Oroszországból Sárospatakra visszaszolgáltatott könyvek kapcsán. Bp. 2007.
ÚJSZÁSZY K. (1991): A Sárospataki Amerikai Magyar Református Gyűjtemény. In: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Évkönyve 1989/1990. Sárospatak, pp. 17-23.
ÚJSZÁSZY K. (1953): A sárospataki Nagykönyvtár. = Borsodi Szemle 3. sz.
ÚJSZÁSZY K. (1996): A Sárospataki Tudományos Gyűjtemények. Különös tekintettel helyismereti vonatkozásaikra. In: Újszászy Kálmán emlékkönyv. Bp. – Sárospatak, pp. 371-379.
Újszászy Kálmán emlékkönyv. Bp. – Sárospatak, 1996.
VISEGRÁDI J. (1910): A kegyesrendiek sátoraljaújhelyi házi könyvtárának ismertetése. Sátoraljaújhely

A zempléni-hegység és környéke népi kultúrájának tudományos kutatói

Néhány előzetes megjegyzés

1. A nagy kiterjedésű, földrajzilag, etnikailag, kulturálisan rendkívül tagolt Zemplén vármegye néprajzi kutatása annak ellenére is rendkívül gazdag eredményekben, hogy a regionális értelemben vett monografikus vizsgálatokban nem bővelkedik. A valamennyi jelentős eredmény, s minden eredményes kutató munkásságának bemutatása szétfeszítené egy tanulmány kereteit, ám *Szabadfalvi József* és *Dám László* kutatástörténeti összefoglalói felmentenek a részletező számbavétel alól.[1] Segítik a tájékozódást a rendelkezésre álló bibliográfiák is,[2] más kérdés, hogy ezek többsége folytatásra vár, s néprajzunk adós az elmúlt két-három évtized térségi eredményeinek feldolgozásával. Eredeti elképzeléseimmel ellentétben, de hasonlóan terjedelmi okokból annak ellenére kimaradt munkámból azon nem néprajzkutatóként tevékenykedő személyek és munkáik számbavétele is, akik történészként, nyelvészként, geográfusként vagy más tudomány művelőjeként az elmúlt századok köztörténetére, a mindennapok históriájára, vagy korábbi létformákra vonatkozóan olyan jelentős eredményeket tettek közé, amelyek minden további nélkül sorolhatók a „történeti néprajz" eredményei közé is.

Zemplén vármegye történeti tájain alapvetően a tagolt földrajzi feltételekhez alkalmazkodó népcsoportok létformái szervesültek, s a kultúra táji tagolódása leginkább e létformákat hordozó csoportok jellegzetes (jellegzetesnek vélt) műveltségét körvonalazza. (A néprajzi szakirodalomban nem volt ritkaság, hogy a *Zemplén* tulajdonnév egyaránt utalt az egész északkeleti vármegyére és a Zempléni-hegység erdősült középső térségének csoportjaira.) A tájhasználat különböző formái a különböző történeti szakaszokban etnikai/településtörténeti folyamatokkal kapcsolódtak egybe. Ez nem csak azt jelenti, hogy például a Tokaj-Hegyalja arculatát az elmúlt századokban formáló vallon, görög (ortodox görög keleti), német, horvát, zsidó, szlovák, ruszin és más csoportoknak, vagy a Zempléni-hegység középső része szlovák és ruszin telepeseinek „története" igényt tarthat a néprajz figyelmére is, hanem azt is, hogy a néprajzi kutatások tanulságai egybefonódnak az agrárhistória, a történeti statisztika, a társadalomföldrajz, a művelődéstörténet, a nyelvészet és még számos más diszciplína eredményeivel. Úgy vélem, hogy a gyakran a hagyományos kultúra archaikus vonásaira, a régies eszközökre és technikákra, a társadalom elmúló vonásaira koncentráló néprajz eredményei a társtudományok tanulságaival együtt tették lehetővé az egykor volt életformák és a műveltség komplex értelmezését. A tér-

[1] Szabadfalvi 1956. 74-78., Szabadfalvi 1981. 11-24., Dám 2010. 50-56.
[2] Bakos 1947., Bodgál 1958., Bodgál 1970., Fügedi – Viga 1979., Janó 1987., Nagy 1999.

ség olyan kitűnő historikusainak, mint *Barta János*, *Hőgye István*, *N. Kiss István*, *Orosz István*, *Takács Péter* és más kiválóságoknak a munkái az agráretnográfia vagy a történeti antropológia számára is nélkülözhetetlen eredmények. De igaz ez a történeti földrajz és a társadalomföldrajz eredményeire is, hogy itt csupán *Frisnyák Sándor* és *Boros László* kutatásaira utalja. Jelen munka mindezek ellenére a néprajzra fókuszál, s csak érintőlegesen foglalkozik más szaktudományok művelőivel. Meg kell jegyeznem, hogy Zemplén tájainak vizsgálata ebben az értelemben is megosztott: amíg például a zempléni erdővidék vagy a Bodrogköz kutatásában a régies vonások gyűjtésének hagyományosan néprajzi, verbális módszere dominál, addig Tokaj-Hegyalja vizsgálatában az írott forrásoknak van prioritása, s meglehetősen ritka a szóbeli adatgyűjtés.

2. A térség alapvetően „nemzeti" néprajzainak figyelmét erőteljesen megosztotta az 1920-as majd az 1945-ös határmegvonás: a magyar, a szlovák és a ruszin népcsoportok jellemzően széttagolt kutatása között csak vékony átereszt jelentettek az ún. *interetnikus*, *interkulturális* vizsgálatok, jóllehet a többféle náció együttélése és műveltségi kölcsönhatása Zemplén vármegye kulturális jellegzetességeként hangsúlyozódott. Jelen munka a mai Magyarország területén végzett kutatások eredményeire fókuszál, s csak alkalmanként tekint ki Zemplén felső tájaira.

A néprajz érdeklődéséből és munkamódszereiből adódóan, a regionális és a tematikus kutatások eredményei jellegzetes egységben jelennek meg, s a történeti tájak határa nem jelenti feltétlenül a különféle vizsgálatok határvonalát is. A néprajzban is teljesen megszokott, hogy a kezdő fiatal kutató lokális terepmunkából indul ki, és az így megkezdett témáját fejleszti a későbbiekben mind térben mind tematikában. Számos példa van rá, hogy valamelyik zempléni település vagy kistáj a magja a későbbi regionális, akár Kárpát-medencei szintézisnek. A mai Magyarország egészére kiterjedő kutatások, főleg az ország északi részének keleti felével, a leginkább Északi-középhegységnek nevezett térség műveltségének különböző jegyeivel foglalkozó vizsgálatok eredményei meghatározók Zemplén népéletének megismerésében is.[3] Ezek szerzőivel azonban jelen írás csak akkor foglalkozik, ha szűkebb tájaink kutatásában különösen eredményesek voltak. Az eredményesség természetesen prioritást jelentett az alábbi feldolgozás során, de nem hagytam figyelmen kívül azt sem, hogy olykor egy-egy rövid néprajzi leírás a tradíció örökre elmúló elemeit, jelenségeit őrzi meg, s akár egy-egy csoport műveltségének egésze szempontjából tanulságokkal szolgál.

Zemplén néprajzi kutatóinak alábbi szemléje során nem csupán a publikációkat, a könyveket és közleményeket vettem figyelembe, hanem hagyományos műveltség változásának okán, az eredmények közé soroltam a jelentős gyűjtések adattári anyagát, a mára már gyakran nyomtalanul eltűnt objektumok felméréseit, dokumentációját, nem utolsó sorban a fotódokumentáció készítését is.

[3] Például: Balassa M. 1994., Borsos 2011., Paládi-Kovács 1993., Petercsák 1992., Selmeczi Kovács 1976., Szabadfalvi 1991., Vincze 1958. stb.

Mindazt, ami Zemplén népéletének korábbi állapotainak adatbázisát képezi a különféle intézmények adattárában, s ami lehetővé teszi a további feldolgozásokat: rekonstrukciók és folyamatrajzok elkészítését.

Zemplén néprajzi kutatásának műhelyei

1. A Sárospataki Kollégium és köre

Önálló tanulmányt érdemelne annak számbavétele, hogy a Sárospataki Kollégium, annak neves tudós tanárai, s az évszázadok alatt megformálódott gyűjteményei hogyan hatottak Zemplén és a környező tájak népességére, s hogy Zemplén reformátussága miként hagyta szellemi örökségét Patakra. S számba kellene vennünk természetesen azt is, hogy a Patakhoz kötődő lelkészek, tanárok, s más értelmiségiek önmaguk és tanítványaik révén, mennyi értékkel gazdagították a térség népéletének megismerését. Ezen a helyen csupán arra utalok, hogy néhány évvel a második világháború után *Újszászy Kálmán* (Budapest, 1912. december 13. – Sárospatak, 1994. április 24.) a Sárospataki Kollégiumi Nagykönyvtárból, a Kollégiumi és Egyházkerületi Levéltárból, az 1940-es évek elején szárba szökkenő Faluszeminárium anyagából és a Kollégiumi Gyűjteményből kialakította a Sárospataki Tudományos Gyűjteményeket. Ennek gondozói közül többen nagyszerű tudományos eredményeket értek el Zemplén történeti-néprajzi kutatásában, még akkor is, ha a feladatuk nem szorítkozott a néprajzi anyaggyűjtésre és feltárásra.

Román János (Gesztely, 1921. március 7. – Miskolc, 1986. szeptember 8.) Sárospatakon a Református Teológián tanult (1939-1944), a végzés után rövid ideig a Református Kollégium szeniora és alkönyvtárnoka volt, 1947-1950 között a sárospataki kollégium adattárában rendezte a „Faluszeminárium" anyagát, aztán segédlevéltárosként (1950-1952) majd levéltárosként (1952-1965) dolgozott a református egyházkerület levéltárában. 1965-1967-ben Miskolcon volt levéltáros az Állami Levéltárban, 1968-tól nyugdíjba vonulásáig (1981) a Megyei Levéltár igazgatójaként tevékenykedett.[4] Az 1950-es és 1960-as években Zemplén vármegye 16-17. századi történetét kutatta, behatóan foglalkozott a táj hasznosításának történeti formáival: munkái történeti-néprajzi tanulmányként értékelhetők. Zemplén szőlészetének és borászatának históriájáról éppen úgy alapvető tanulmányokat tett közzé, mint a falusi és mezővárosi kézművességről (*1964, 1965, 1965a, 1966, 1968*). Az utóbbi témakörben kiemelkedő jelentőségűek a sárospataki fazekasságról írott munkái (1955, 1959).

Takács Béla (Sárospatak, 1930. március 21. – 1997. december 15.) művészettörténész, művelődéstörténész és etnográfus – a Sárospataki Kollégium Teológiai Akadémiájának felszámolása miatt – a Debreceni Teológiai Akadémián fejezte be tanulmányait és szerzett diplomát (1954). 1958-tól irányította a Sá-

[4] Egey 1986.

rospataki Tudományos Gyűjtemények Múzeumát, 1973-ban a Debreceni Református Kollégium Múzeumának igazgatójává nevezték ki. Teológiai doktor volt (1980), majd kandidátusi címet szerzett (1989). A tárgytörténet kapcsán foglalkozott Zemplén iparával (*1962., 1965., 1966., 1977.*), s alapvető munkákat publikált a református szimbolikáról, a népművészet és az iparművészet figyelmére is érdemes liturgikus tárgyak történetéről (*1983., 2004.*). Sokirányú tudományos érdeklődését gazdagon megtermékenyítette Sárospatak és Zemplén: könyvek és tanulmányok sora igazolja elmélyült tevékenységét.[5]

A nyelvész és művelődéstörténész *Bakos József* (Vily-puszta, 1912. február 2. – 1997?) csak rövid időt tanított Sárospatakon a második világháború után – 1952-től már az Egri Pedagógiai Főiskola tanára volt –, több jelentős művel, s elsősorban könyvészeti tevékenységével járult hozzá térségünk történeti-néprajzi feltárásához. Bibliográfiái évtizedeken át kiinduló tájékozódási pontjai voltak a Zempléni-hegyvidék és környéke kutatásának (*1947, 1957*). Művelődéstörténeti és nyelvészeti eredményei máig időtálló alapművek (*1950, 1959*).

Pocsainé Eperjesi Eszter (Szilvásvárad, 1955. június 28. –) a Debreceni Hittudományi Egyetemen (1980) majd a Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajz szakán végzett (1998), ugyanott szerzett doktori (PhD) fokozatot. 1980 óta a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Múzeumában dolgozik, 1987-től az intézmény vezetője. Tudományos érdeklődése a vallási néprajz több területe: foglalkozik a magyar reformátusság gyülekezeti életével és szokásaival, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek néprajzi vonatkozásaival (*2000, 2001, 2007*). Részben a pataki gyűjtemény anyaga alapján, részben – a határainkon túli református gyülekezetek klenódiumait kutató munkaközösség tagjaként – Kárpát-medencei kitekintésben dolgozza fel az iparművészet és a népművészet érdeklődésére is számot tartó tárgyi anyagot /főként úrasztali textíliák és edények/ (*1999*).

Bár nem tartozik a néprajz művelői közé, de Zemplén kutatásának szervezésében, a kutatói utánpótlás nevelésében rendkívül fontos szerepet vállalt *Kováts Dániel* (Abaújnádasd, 1929. december 22. –). Középiskolai és főiskolai tanárként, a Kazinczy Ferenc Társaság és számos más társadalmi szervezet irányítójaként szinte egyszemélyes intézménye volt Zemplén művelődéstörténeti kutatásának. Több jeles tanítványa hivatásául választotta a néprajz művelését.[6]

Szép számmal tartoztak Patak szellemi holdudvarához olyan értelmiségiek, akik jószerével autodidakta módon kezdtek foglalkozni a térség népi kultúrájával, ám – köszönhetően néhány kiváló szakember szakmai támogatásának is – rendkívül eredményesek voltak, s munkáig bekerültek a szakmai vérkeringésbe. Ezen a helyen csupán néhányukat említhetem. *Kántor Mihály* (Tiszakarád, 1885. január 31. – Cigánd, 1968. szeptember 2.) református tanítóként majd iskolaigazgatóként tevékenykedett Cigándon. A Bodrogköz népéletének számos

[5] Dankó 1998.

[6] Kováts Dániel életpályájához és publikációs tevékenységéhez: Bojtor 1999. 7-12. Bibliográfia: 61-74.

régies elemét jegyezte le: írt a sarlós aratásról, a cigándiak gazdálkodásának jelentős hasznát adó burgonyatermesztésről, a gyékénymunkáról, s önálló kötetben adta közre a len és a kender feldolgozásának munkamenetét és a bodrogközi szőttesek mintakincsét (*1926, 1960, 1961*). Egy sor míves publikációt köszönhetünk neki a Bodrogköz folklórjáról és népnyelvéről is. A cigándiak táncha-

Kántor Mihály szobra Cigándon (Varga Sándor alkotása)

gyományát nem csak feltárta, de – együtt a tradíció más részeivel – újra betanította és színpadra állíthatóvá tette. Munkája révén nem csupán máig ismerik a helybeliek a hagyományos kultúra számos elemét, de ismertté vált az a Kárpát-medence más tájain, sőt, Európa más országaiban is.[7]

Nagy Géza (Karcsa, 1930. június 9. – Karcsa, 2002. augusztus 5.) ugyan Egerben kapott diplomát a tanárképző főiskola magyar történelem szakán (1965), de a néprajzi gyűjtés gyakorlatára és a tudományos feldolgozás módszerére sárospatakiak – Újszászy Kálmán és a Sárospataki Főiskola, Balassa Iván és Román János valamint Kováts Dániel – tanították. Rendszeres gyűjtőmunkáját pedagógusként végezte, csupán 1987-1993 között dolgozott főállású néprajzosként, amikor Pácinban a Bodrogközi Múzeum igazgatója volt. Publikációinak döntő többsége a szülőfalu és egész életen át lakóhely Karcsa tradíciójával foglalkozik, de számos munkájában kitekintett a Bodrogköz egészére is. Feldolgozásai jószerével átfogják a néprajz minden területét: az anyagi kultúra régies eszközeitől és technikáitól kezdve a népmesékig és a jeles napok szokásaiig és a társadalom jellemzőiig húzódnak (*1987, 1992, 1994, 1999, 2002*).[8]

2. Debreceni egyetem és tanítványai

Komoly lendületet adott a térség szervezett tudományos kutatásának, amikor a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajzi tanszéke Gunda Béla professzor irányításával a Zempléni-hegység középső területét választotta ki terepmunkája helyszínéül. Ennek magyarázatát Gunda professzornak a kárpáti area

[7] Gulyás – Kántor 1933. Kántor Mihályról: Balassa 1961. 84-89.
[8] Nagy Géza életművéről: Kováts 2002. 505-510.

kutatása iránti életre szóló elkötelezettségében találjuk. *Gunda Béla* (Temesfüves 1911. december 25. – Debrecen 1994. július 30.) a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem földrajz-kémia szakán tanult, mellette a Pázmány Péter Tudományegyetemen nyelvészetet és néprajzot hallgatott. Az utóbbi helyen Györffy István tanársegédje volt (1934-1939). A szegedi egyetemen magántanári címet szerzett (1941) majd ny. r. tanári kinevezést nyert a kolozsvári egyetem néprajzi tanszékén (1943-1948). A háború után családjával Magyarországra települt, s 1949-től haláláig a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1936-ban doktori oklevelet, 1952-ben kandidátusi, majd 1961-ben akadémiai doktori fokozatot szerzett. 1990-ben az MTA levelező tagja, 1991-ben rendes tagja lett. A Svéd Gusztáv Adolf Királyi Akadémia tiszteleti tagja volt (1973-). Kutatásainak homlokterében a Kárpát-medence együtt élő népeinek vizsgálata állt, de munkássága kiterjedt a Délkelet-Európára, a kontinens más tájaira, és Észak-Amerikára is (*1966, 1968, 1973, 1976*). Száznál több tanítványt nevelt, irányításával a debreceni néprajzi tanszék a közép- és kelet-európai összehasonlító néprajz egyik központja lett.

Tudományos érdeklődésének sarkalatos problémája volt a táj és a benne élő ember kultúrájának viszonya. Ebben a vonatkozásban egyre terebélyesedő és mélyülő figyelme részben iskolázottságából táplálkozott: kezdetben geológusnak készült. Ratzel, Friedrich és a problematika nemzetközi irodalma mellett, Teleki Pál és a magyar antropogeográfia más jelesei közvetlenül is hatottak szemléletére, csakúgy, mint Bátky Zsigmond és a magyar néprajz földrajzilag iskolázott művelői. Módszere később – részben Steward, Julius H. művei hatására – a kulturális ökológia problémakörével egészült ki (*1986*).[9] Maga is számos tanulmányt írt a kultúrában élő ember és földrajzi környezete bonyolult összefüggéséről.

Gunda módszerében alapvető volt a terepmunka, a terepet az etnográfus „laboratóriumának" tekintette. Bár jól ismerte és vizsgálta az Alföld egész néprajzi problematikáját, igazából a hegyvidék kutatása vonzotta: a Kárpátok és a Balkán térségének egyik legeredményesebb európai etnológusa volt. Bizonyos, hogy Zemplénben számos olyan kutatási feladatot talált – a földrajzi feltételekhez történő kulturális adaptálódás, az eltérő adottságú tájak népcsoportjai közötti kapcsolatok, a nyelvi és kulturális interferenciák számos kérdése –, amelyek foglalkoztatták, s amelyeket tanítványai számára is perspektivikusnak gondolt (*1981*). Az 1950-es évek elejétől a zempléni hegyvidék középső területén szervezte meg hallgatói kutató munkáját, 1957-től pedig a Magyar Tudományos Akadémia tervfeladataként is folytatódott ez a tevékenység.[10] Gunda maga is élete végéig gyűjtötte az anyagot a zempléni falvak etnogeográfiájának megírásához, de a remélt összegző munka nem született meg. Hallgatói szakdolgozataiban és doktori értekezéseiben azonban jelentősen tükröződött mesterük

[9] Vö.: Sárkány 1997.
[10] Szabadfalvi 1981. 17.

szemlélete.[11] Gunda Béla és a debreceni tanszék helyválasztása nem csak a közvetlen tanítványok tudományos érdeklődését formálta, de még a következő generációét is, mivel a tanítványok munkahelyükön tovább vitték ezt a programot: pl. Szabadfalvi József munkatársai a miskolci Herman Ottó Múzeumban már a Zemplén-kutatás második generációját alkották.

Gunda Béla tanítványa és tanszékvezető utódja, a kiváló folklórtudós *Ujváry Zoltán* (Hét, 1932. január 25. –) Zemplénben tárgyi néprajzi kutatásokat is folytatott és korai publikációi között etnográfiai témákat is találunk (*1957, 1958, 1959*). 1955-ben végzett a Kossuth Lajos Tudományegyetemen, amely intézmény az egyetlen munkahelye is lett: 1979-ben lett egyetemi tanár és húsz éven át volt tanszékvezető. Kutatásainak homlokterében a magyarság és a szomszédos népek dramatikus szokáshagyománya, a játék és a maszk szerteágazó problematikája, a népköltészet és a folklór története áll. Az alapos terepmunka, a részletező gyűjtés adatain nyugvó tudományos elemzés jellemzi munkamódszerét, amire tanítványait is nevelte. Egyebek mellett, örökbecsű tanulmányt publikált Tokaj-Hegyalja szüreti népszokásainak dramatikus játékhagyományáról (*1975*). Rendkívül kiterjedt publikációs és tudományszervező tevékenységet folytatott, tevékenysége révén a debreceni tanszék a néprajzi könyvkiadás vidéki központjaként működött (*1969, 1969a, 1983-1988, 2002, 2007*).[12] A irányításával debreceni tanszék Gömörbe helyezte át a kutatómunka súlypontját, de tanítványai közül többen – *Kotics József* és *Szabó László* irányításával – az 1990-es években is kutattak a Bodrogközben, s többen szakdolgozatot is írtak ottani témáikból.

Zemplén térségének epikus folklórhagyományának kiemelkedően eredményes kutatója volt *Ferenczi Imre* (Balmazújváros, 1931. január 6. – Szeged, 1989. május 8.), aki a Kossuth Lajos Tudományegyetemen 1954-ben szerzett magyar-történelem szakos tanári diplomát. Gunda Béla tanítványaként kapott lehetőséget néprajzi gyűjtésekre, de tíz éven át pedagógusként tevékenykedett. 1964-ben – Bálint Sándor közbenjárására – kapott egyetemi oktató állást a József Attila Tudományegyetem néprajzi tanszékén, ahol 1969-től docensként tanított.[13] A népszokások és a mondák kutatásának elméleti kérdéseivel, hiedelemmondák és történeti mondák gyűjtésével, közreadásával foglalkozott. Számos maradandó értékű tanulmányt közölt, amelyek adatbázisa Zemplén és környékének tradícióján nyugszik (*1957, 1960, 1960a, 1963, 1981*).

Gunda Béla debreceni munkatársaként, majd miskolci megyei múzeumigazgatóként jelentős részt vállalt Zemplén kutatásában *Szabadfalvi József* (Debrecen 1928. június 21. – Miskolc 2001. március 29.), aki a Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett magyar történelem szakos tanári oklevelet (1952). Az egyetem Néprajz Tanszékén gyakornok, tanársegéd, majd tudományos munkatárs volt (1952-1867), aztán a tanszék mellett működő MTA Nép-

[11] A „Gunda iskola" kérdéséhez: Viga 1991. 170-171., Szabadfalvi 1997. 435-439. Lásd még: Lukács 1995.
[12] Részletes irodalomjegyzék: Imolay Lenkey 1992.
[13] Az 1956-os forradalom után letartóztatták, s 1957-től Kocsordon általános iskolában taníthatott.

rajzi Kutató Csoport tudományos főmunkatársa (1967-1973). Ezt követően a miskolci Herman Ottó Múzeum és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság igazgatója volt (1973-1990), majd a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának egyetemi tanára (1992-2001). A történettudomány (néprajz) kandidátusa (1971), majd doktora (1988) fokozatot szerzett.[14]

Dr. Szabadfalvi József

Érdeklődése a nyelvészet és a kézművesség vizsgálata felől jutott el a táj kiélésének hagyományos formáihoz, elsősorban az archaikus eljárásmódok kutatásához. Kezdetben mézeskalácsos mesterséggel foglalkozott, figyelme onnan fordult a méhészet felé, aminek tradicionális formáit a zempléni hegyvidék középső területén is feltárta (*1967*). A táji feltételek és az emberi tevékenység kapcsolatát azonban legmarkánsabban az extenzív állattartás takarmánybázisa és a különféle pásztorvándorlások közötti kapcsolatban mutatta ki. Az extenzív állattartásról írt monográfiájában igazolta, hogy – hasonlóan az eurázsiai pásztorvándorlások nagy formáihoz (nomadizmus, transhumance, Alpwirtschaft) – a Kárpát-medence különböző adottságú tájai közötti pásztorvándorlások mozgatóit a takarmánybázis eltérő feltételeiben kell keresnünk. Több munkájában foglalkozott az Északi-középhegység és a magyar Alföld tájai közötti pásztormigrációval, hangsúlyosan a juhok és sertések makkoltatásának problematikájával, valamint a pásztorkodás típusainak, építményeinek és terminológiájának kérdéseivel (*1963, 1968, 1969, 1970, 1972, 1991*). Több alkalommal áttekintette és összegezte Zemplén néprajzi vizsgálatának eredményeit és feladatait (*1956, 1964, 1978, 1981*), kötetbe gyűjtötte és megjelentette a debreceni egyetem néprajzosai által az 1950-1960-as években végzett kutatások tanulmányokban összegzett eredményeit.[15] Múzeumigazgatóként is szorgalmazta a zempléni falvak tárgyi kulturális örökségének feltárását és bemutatását.

Paládi-Kovács Attila (Ózd, 1940. szeptember 14. –) 1963-ban földrajz – néprajz szakon Debrecenben szerzett diplomát. 1968-tól volt az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tudományos munkatársa, 1986-tól 2004-ig igazgatója. 1981-től az ELTE néprajzi tanszékének docense, 1985-től 1995-ig tanszékvezetője volt, 1990 óta egyetemi tanár. 1974-ben kandidátusi, 1987-ben akadémiai

[14] Veres – Viga (szerk.) 1998.
[15] Szabadfalvi (szerk.) 1981.

doktori fokozatot szerzett, 2001-ben az MTA levelező, 2010-ben pedig rendes tagja lett. Kutatásaiban a magyar népi gazdálkodás számos területe, a hagyományos kultúra regionális tagolódása és a néptörténet folyamatai a meghatározók. Terepmunkájának elsődleges helyszíne az Északi-középhegység térsége, egyebek mellett a Hernád-völgy és a Zempléni-hegyvidék, ahonnan tematikus tanulmányokat is publikált (*1967, 1969, 1973*). Bár vizsgálatai mind térben mind perspektívájukban folyamatosan bővültek, a Zemplén településein gyűjtött bizonyító anyag rendre jelen van a munkáiban (*1979, 1993*).[16]

Dr. Paládi-Kovács Attila

Dám László (Budapest, 1945. március 15. –) 1968-ban végzett a Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajz szakán, ahol 1984-ig tanársegédként majd adjunktusként dolgozott. (Azt követően Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében muzeológus volt, 2003-2008 között a megyei múzeumi szervezet igazgatója.) A Kárpát-medence népi építészetének kutatója, ebben a témakörben jelentek meg zempléni tanulmányai is (*1981, 1984, 1989*). Tudományszervező tevékenységéből kiemelést érdemel a hallgatók terepmunkájának szakmai előkészítése és vezetése, aminek eredményeként szakdolgozatok születtek Zemplén tájairól is.

Hoppál Mihály (Kassa, 1942. október 31. –) 1966-ban szerzett néprajzos diplomát Debrecenben. 1967-től az MTA Néprajzi Kutató Intézet munkatársa, 1998-tól az Európai Folklór Intézet igazgatója. Kandidátus (1990) majd az MTA doktora (2007). Folklorista, elsősorban a sámánizmus kutatója, aki azonban a terepmunkáját Zemplénben kezdte. A Zempléni-hegység népi gyógyításáról írta szakdolgozatát, huzamos ideig végzett terepmunkát a Hegyközben is (Pusztafalu), mindez több publikációjában is megjelenik (*1981*).

Barna Gábor (Kunszentmárton, 1950. április 13.) néprajztudós, a vallási néprajz európai rangú művelőjének tevékenységében ugyan csak kisebb helyet foglal el Zemplén kutatása, de eredményei megérdemlik, hogy megemlékezzünk róla. Debrecenben 1973-ban kapott történelem-latin szakos tanári oklevelet és etnográfus diplomát. 1989-ben kandidátusi, 2007-ben pedig akadémiai doktori címet szerzett, 2008-tól a Szegedi Egyetem néprajzi tanszékének vezető professzora. Munkásságában a búcsújárás és a vallásos csoportok szerveződésé-

[16] Publikációinak jegyzéke: Hála – Szarvas – Szilágyi (szerk.) 2001. 629-649., Báti 2010. 679-689.

nek problematikája áll. Pályája első szakaszában több tanulmányban foglalkozott az északi hegyvidék népi hitvilágával, hangsúlyosan a különféle etnikumokhoz/vallásfelekezetekhez tartózó csoportok hiedelemalakjaival (*1981, 1984*). Önálló kötetben adta közre a tállyai Fáklyás Társulat történetének dokumentumait, s részletezően kutatta, hogy a szóban forgó vallási társulat milyen szerepet játszott a helyi társadalom életében (*1990, 1996*). Meg kell említenem, hogy Barna Gábor terepmunkái révén kitűnően ismeri nem csupán Zemplént és a Tisza mentét, de jelentős szerepet vállalt a határon túli térség, például az Ung vidék magyarságának néprajzi kutatásában is.

Niedermüller Péter (1952 –) folklorista, irodalomtörténész Debrecenben szerzett néprajzos diplomát (1976). Egyik első kutatási terepe a Zemplénihegység volt, ahol a különböző nyelvű és vallású népcsoportok szokáshagyományát, az interetnikus kapcsolatokat kutatta. Számos tanulmányt publikált ebben a kérdéskörben, melyek ma is alapművei a szokáskutatásnak (*1977, 1981, 1981a*).

Bartha *Elek* (Budapest, 1956. március 24. –) 1980-ban szerzett néprajzos diplomát, végzése óta a Debreceni Egyetem néprajzi tanszékének munkatársa, 1998-tól a tanszékvezető. 1990-ben kandidátusi fokozatot szerzett, 2002-től az MTA doktora. Fő kutatási területe a folklór, különösen pedig a vallási néprajz, mely témában számos tanulmányt publikált Zemplén és a történeti Északkelet-Magyarország vallási és kulturális régiójának problematikájáról, különös tekintettel a görög katolikusságra (*1980, 1990*). Tanulmányaiban a tér szakralizációja és a szakrális terek problematikája jelentős összehasonlító anyag összefüggésében jelenik meg (*1984, 1992*).

Bár nem a debreceni egyetem neveltje, itt említem *Borsos Balázs* (1961. március 14. –) tevékenységét, akik az ELTE Természettudományi Karán geológus-geomorfológus (1987) majd etnográfus (1988) diplomát szerzett. 1987-től az MTA Néprajzi Kutató Intézet munkatársa, 2002-től tudományos igazgatóhelyettese, jelenleg főtanácsadója, több egyetem oktatója. Kandidátus (1994), majd MTA doktora (1910), az afrikanisztika, a néprajzi kartográfia, és ökológiai antropológia nemzetközileg ismert művelője (*2004, 2011*). Jelentős eredményeket ért el a Bodrogköz kutatásában: elsősorban a táj gazdálkodásának természeti feltételei és az ahhoz alkalmazkodó ember kulturális adaptálódásának problematikája foglalkoztatja (*2000, 2012*).

3. Muzeológusok Zemplén néprajzi kutatásában

Etnográfiánk számára Zemplén kutatásának szempontjából rendkívül szerencsés helyzetet teremtett, hogy a hagyományos kultúra legerőteljesebb átalakulásának időszakában a sárospataki várban szerveződő múzeum élén és munkatársai között évtizedeken át néprajzkutatók váltották egymást. *Bakó* (eredetileg: *Heizer*) *Ferenc* (Nagyvárad 1917 aug. 28. – Eger 1998. nov. 14.) 1950. július 1-jétől irányította a Rákóczi Múzeum megszervezését. A Pázmány Péter Tudományegyetemen történelem – földrajz szakos tanári oklevelet és etnográfus

diplomát kapott (1942), a Magyar Nemzeti Múzeumban és a Néprajzi Múzeumban szerzett muzeológiai és tudományos gyakorlatot. Bár már 1952-ben Egerben nevezték ki múzeumigazgatónak, jelentős gyűjtőmunkát végzett Zemplénben – mintegy ezer fényképfelvételt készített a Bodrogközben és Tokaj-Hegyalján –, és több publikációja is jelzi a térségben való jártasságát (*1951, 1952, 1953*).[17] Bizonyos, hogy néprajzi érdeklődésének formálódásában – településformák, pincék, kőépítkezés, népi műemlékek védelme, borkultúra, kézművesség – a zempléni tájnak jelentős szerepe volt (*1975.*).[18]

Dankó Imre (Budapest 1922. január 22. – Debrecen 2008. december 15.) magyar – angol – történelem szakos tanárként, de már múzeumi gyakorlattal került Sárospatakra, ahol 1954-1958 között irányította a Rákóczi Múzeum munkáját. Bár életpályáján sokfelé tevékenykedett – 1958-1964 között *Gyulá*n volt múzeumigazgató, 1964. július 1-jén *Pécs*ett a Baranya Megyei Múzeumi Szervezet vezetését vette át, 1969. július 1-jétől nyugdíjazásáig, 1983. január 1-jéig pedig a Déri Múzeum és a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumi Igazgatóság irányítója volt *Debrecen*ben – Patakhoz, Tokaj-Hegyaljához, a Bodrogközhöz és a Zempléni-hegységhez élete végéig tudományos témák sokasága kötötte. Rendkívül kiterjedt tudományos életművében – az 1944-1996 közötti időszakból nem a teljesség igényével készült bibliográfiája közel 1600 tételt számlál[19] – a hagyományos életmód változásának folyamata, a lakóház és a lakáskultúra története, a javak cseréjének történeti néprajza és a hajdúság kutatása dominált, ezek többsége a Zemplénnel kapcsolatos kutatásaiban is felbukkant.[20] Patak históriája és a történeti borvidék tájtörténete éppen úgy sokféle feladatot kínált számára, mint a helyi kézműves hagyományok, a falusias Kispatak, s természetesen a Bodrogköz változó hagyománya. A településtörténet, a halászat, ill. a vízhasznosítás témakörében végzett kutatásai többségükben csak később értek tanulmányokká (*1963, 1964, 1970, 1972, 1999, 2001*). A sárospataki piacról 1957-ben megjelent írásától majd félszázadot átível munkásságában a térségünk gazdasági kapcsolatainak és vásárainak kutatása, ahogyan négy évtizedig gyarapodott és frissült például a Bodrogköz halászatának feltárása is (*2002, 2003, 2004*). S természetesen történeti kapcsolatok is hordozzák őket, amelyek – például az északkeleti Felföld és a Tiszántúl népcsoportjainak kapcsolatait közvetítő útjai – Dankó Imre látásmódjának meghatározó részei, gondolkodásának meghajtói voltak. Kiemelést érdemelnek még a *Hernád mentév*el és az *Abaúji Hegyköz*zel kapcsolatos kutatásai is, amelyek organikus életművének fontos részei.

Balassa Iván (Báránd 1917. október 5. – Budapest, 2002. november 1.) a magyar agráretnográfia európai rangú művelője a Magyar Királyi Tisza István

[17] Bakó Ferenc 1974-ben a történettudomány (néprajz) kandidátusa, majd 1988-ban doktora fokozatot szerzett.
[18] Életpályájának rövid áttekintése: Petercsák 2002. 33-34.
[19] Dankó Imre 1966-ban a történettudomány (néprajz) kandidátusa, majd 1987-ben doktora címet szerzett. Vö.: Nagy (összeáll.): 1997. Az 1996-ot követő időszakról a Déri Múzeum Évkönyve köteteiből tájékozódtam, amelyek a munkatársak szakirodalmi tevékenysége sorában Dankó Imre évenkénti publikációit is közlik.
[20] Részletezően Dankó Imre 85. születésnapja alkalmából: Viga 2007b. 35-41.

Tudományegyetemen tanult, s kapott magyar-német szakos diplomát, majd magyar és finnugor nyelvészetből doktori címet (*1940*). 1938-1939-ben a debreceni egyetemen gyakornok, 1940-ben Kolozsváron a Ferenc József Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének tanársegédje, 1941-1944 között pedig a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum múzeumőre volt. 1944-1956 között Budapesten a Néprajzi Múzeumnak volt munkatársa: az intézmény főigazgatói állásából 1956-ban került Sárospatakra, s 1961-ig volt a Rákóczi Múzeum igazgatója.[21] A pataki várban formálódó múzeum, a reformátusság központjának számító kisváros szellemisége, a Zempléni-hegység és környékének gazdag kulturális öröksége, nem utolsó sorban néhány kitűnő személyiség barátsága gazdag muníciót jelentett számára a pataki évek utánra is. Kiemelkedő eredménnyel kutatta a mezőgazdasági munkaeszközöket, a hagyományos földművelés, a különféle növénykultúrák, valamint a magyar népi szőlő- és bortermelés, s a borkultúra történetét és európai kapcsolatait (*1960, 1973, 1985*). Vizsgálta Magyarország etnikai-vallási kisebbségeit, a magyarországi temetők néprajzát, a népművészet számos kérdését, valamint a tudománytörténet, és a magyarországi muzeológia, múzeumtörténet több vonatkozását.[22]

Dr. Balassa Iván

Balassa Iván figyelme Zemplén minden tájára kinyílott, s egészében igyekezett megismerni a Hernád és a Tisza folyása közé eső térség hagyományát (*1960a.*). Zempléni (és abaúji) vizsgálatainak egy része korábbi tudományos tájékozódásához illeszkedett, de például Tokaj-Hegyalja borkultúrájának történeti néprajza, vagy a vízrendezés előtti Bodrogköz tradíciója a pataki évektől kezdve foglalkoztatta, s az itt kezdett munkái csak később, az 1960-as – 1970-es években értek be. A hegyközi földművelésről írott monográfiájában az agrárhistóriai és történeti-néprajzi tájékozódás a társadalom jelenségeinek megfigyelésével egészült ki (*1964*). A régi Bodrogköz lírai rajzában a térség külterjes gazdálkodásának – önálló tanulmányokban érlelt – jellege a bodrogközi ember mese- és mondavilágával, jellegzetes kulturális habitusának jellemzőivel szervesül (*1975*). Kutatói habitusa valódi kiterjedésének azonban a hegyaljai szőlő- és borkultúra vizsgálata adott keretet: a nyelvészet, az agrártörténet, a településtörténet, a történeti néprajz és -ökológia, a művelődéstör-

[21] Balassa Iván életrajzához: Csoma 2002. 38-39., Dankó 2002a. 323-328.
[22] Regdonné 1977., Serfőzőné 1987., Serfőzőné 1997.

ténet és még számos más diszciplína látószögében értelmezi a történeti táj népének és jellegadó kultúrájának tradícióját. A teljesség igénye nélkül felsorolt művekből is kirajzolódik, hogy miként épült fel, s formálódott meg íróasztalán a tokaji bor monográfiája (*1959, 1961a, 1973a, 1975a, 1975b, 1982, 1985a, 1988, 1991)*.[23] Balassa érdeklődése még a folklór területére is kiterjedt, amit a karcsai mondagyűjtemény kiadása igazol.

Patakhoz, a Hegyközhöz, Tokaj-Hegyaljához és a Bodrogközhöz való ragaszkodása élete végéig elkísérte őt: Bihar és a Székelyföld mellett, ezt a térséget „fogadott" szülőhazájának tartotta. Egyik létrehozója, s tiszteletbeli elnöke volt a Sárospatak és Királyhelmec központú *Bodrogközi Művelődési Egyesület*nek, szakmai és emberi tekintélye sokat jelentett az államhatár által megosztott történeti táj szellemi egyesítésében. 2005-ben a Balassa család és a Bodrogközi Művelődési Egyesület a jeles tudós emlékére létrehozta a *Balassa Iván-díj*at, a Bodrogköz kutatásában jelentős eredményt elérők elismerésére. Ugyanabban az évben Tarcalon utcát neveztek el Balassa Iványról, s emléktáblát avattak a tiszteletére.

1961-1967 között *Filep Antal* (Szentes, 1936. június 13. –) volt a Rákóczi Múzeum igazgatója, aki – a vár rekonstrukciójának és állandó kiállításának feladatai mellett – főként népi műemléki felméréseivel, gyűjtéseivel és nagy számú fényképfelvételével vette ki a részét a térség néprajzi kutatásából. Utódja, *Janó Ákos* (Kismarja, 1927. május 22. –) 1950-ben Debrecenben szerzett magyar – történelem szakos tanári oklevelet. (Néprajzos képzés akkor még nem volt, de Gunda Béla mellett többen – köztük Janó Ákos és földije, Varga Gyula – ismerkedtek az etnográfiával, akik aztán élethivatásul választották ezt a tudományt.) Hajdúböszörményben majd Kiskunhalason dolgozott múzeumban, aztán Sárospatakon volt múzeumigazgató (1968-1989). Pataki évei alatt elsősorban a vár és a város története, a népi műemlékek problémái és dokumentálása, valamint a korábban megkezdett szatmári és kiskunsági vizsgálatai foglalkoztatták, de hiánypótló bibliográfiákat állított össze térségünk kutatásához.[24]

Bencsik János (Tiszacsege, 1933. március 22. –) történelem – magyar szakos tanári oklevelet kapott Debrecenben (1957), Gunda Béla mellett sajátította el az etnográfiát. Vidéki múzeumokban (Hajdúböszörmény, Gyula) eltöltött évtizedek után, 1984-1994 között a Tokaji Múzeum igazgatójaként tevékenykedett. Történeti-néprajzi érdeklődése, gazdaság- és társadalomtörténeti tájékozódása révén Tokajban jószerével betetőzte korábbi tudományos eredményeit. Konferenciák sorát rendezte Tokaj-Hegyalja településeiről, azok anyagát önálló kötetekben jelentette meg. Megszervezte Tokaj történetének monografikus kutatását, aminek eredményeit négy kötetben gondozta. Önálló könyvei és történeti-néprajzi tanulmányainak egész sora igazolja, hogy milyen mélyen meggyökerezett ezen a tájon (*1988, 1993, 1993a, 1997*).[25]

[23] A témához lásd még: Orosz 1995. 12-15.
[24] Janó 1986., Janó 1987.
[25] Munkássága és publikációi: Bencsik 1998.

Erdész Sándor (Szob, 1929. – Nyíregyháza, 2006. július 28.) az Eötvös Loránd Tudományegyetemen muzeológusként végzett. Bár elsősorban folklorista volt, néprajzos tevékenysége a Nyíregyháza – Sóstón felépített szabadtéri múzeum szakmai előkészítésében és létrehozásában öltött testet. Témánk szempontjából különösen becsesek a Tokaj-Hegyalja folklórjáról írott hiánypótló munkái (*1956, 1957, 1988*). Ő válogatta és látta el jegyzetekkel Nagy Géza karcsai mesegyűjteményét is.[26]

Ikvai Nándor (eredetileg, 1961-ig *Iváncsics*) (Petőháza, 1935. március 17. – Szentendre, 1988. január 29.) Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett történelem-földrajz szakos tanári diplomát (1959), majd etnográfus oklevelet (1960). A debreceni Déri Múzeumban volt muzeológus (1959-1960), aztán Cegléden a Kossuth Múzeum igazgatója (1961-1968), majd szentendrei (1967) és a Pest megyei múzeumok igazgatója (1968-1980). Élete utolsó időszakában a Kulturális Minisztérium Múzeumi Osztályán tevékenykedett. Fő kutatási területe a hagyományos paraszti földművelő gazdálkodás volt.[27] Foglalkozott a zempléni hegyvidék falvainak szénagazdálkodásával, hagyományos földművelő gazdálkodásukat monografikusan dolgozta fel egyetemi doktori disszertációjában. Könyve a hegyvidéki mezőgazdálkodás jellemzőinek örökbecsű leírása, a táj és a zempléni ember egymást váltó generációi harmonikus viszonyának immár klasszikus összefoglalása. Együtt tanulmányozta néhány Hernád menti, tipikusan földművelő jellegű falu, és a hegység belsejében fekvő, erdőgazdálkodásból élő, a földművelést másodlagosan folytató település földművelő gazdálkodásának jellegét. Kutatásait fokozatosan terjesztette ki az északi hegyvidékre, feltárva a hagyományos mezőgazdálkodás számos eszközének és eljárásmódjának históriáját is, mely problematika magában hordozza az együtt élő népek interetnikus gazdasági és kulturális kapcsolatainak históriáját is (*1962, 1967, 1981, 1981a*). Fokozatosan érett meg munkáiban a Kárpát-medence hagyományos gazdálkodásának és a táji környezet egymásra hatásának számos összefüggése. Összegzően mutatta be az agrikultúra és a tájhasználat történeti ökológiai kapcsolatát, az antropogén tájátalakítás hatását a tradicionális mezőgazdálkodásra (*1989, 1991*).

Dr. Ikvai Nándor

[26] Nagy 1985.
[27] Selmeczi Kovács 1990.

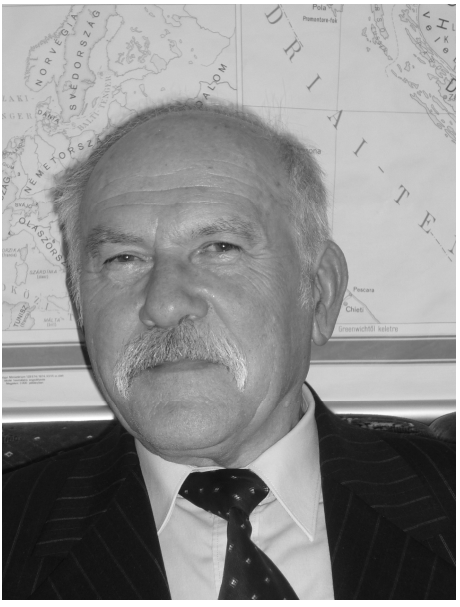
Szabó László (Mátészalka, 1939. szeptember 27. – Szolnok, 2012. július 8.) 1963-ban végzett a Kossuth Lajos Tudományegyetemen, friss diplomájával egész életére a szolnoki Damjanich Múzeum munkatársa lett. Kandidátusi fokozatot szerzett (1974), egyetemi tanárrá nevezték ki a Debreceni Egyetemen (1994) majd akadémiai doktori címet nyert (1997). Az egyik legsokoldalúbb és legeredményesebb néprajzkutatója volt az elmúlt félszázadnak: muzeológusként a tárgytörténet és a műveltségi csoportok – különösen a jászok és azok kaukázusi rokonai – vizsgálata foglalkoztatta, a társadalomnéprajz kiemelkedően hatékony művelőjeként pedig a Kárpát-medence magyarságának egészét kutatta. A paraszti erkölcsöt a műveltség meghatározó jegyének vélte, s munkáiban ez minden vonatkozásban koherens tényezőként volt jelen (*1968, 1980, 1997*).[28] A Zemplénben végzett terepmunkája nem egyszer kiindulása volt egy-egy téma kibontásának, különösen a parasztság munkaszervezete és a rokonsági rendszer vonatkozásában (*1965, 1981, 1984*). Egyik kiindulása volt Zemplén a népi természetismeretről írott kiváló összegzésének is (*1990.*).

A debreceni egyetem néprajzos középgenerációjához tartozott *Bellon Tibor* (Nyíradony, 1941. január 1. – 2002. szeptember 26.), térségünk néprajzi feltárásában főleg a Tisza mente történeti-néprajzi vizsgálatával és Kelet-Szlovákia valamint a mai Kárpátalja magyarságának kutatásával szerzett megbecsülést (*1991, 1999, 2000*).[29] 1964-ben magyar – néprajz szakos diplomát szerzett a Kossuth Lajos Tudományegyetemen, 1964-1994 között a karcagi Györffy István Nagykun Múzeum igazgatója volt. 1989-től megbízott, 1994-től főállású egyetemi docensként vezette a szegedi egyetem néprajzi tanszékét.[30] Bellon Tibor szemléletében meghatározó volt a táj és az ember viszonya, s a táj hasznosításának történeti forráskutatása. Az extenzív állattartás takarmánybázisának és gazdaságtörténetének – társadalomtörténetének feltárásától az ártéri gazdálkodás legapróbb haszonvételéig részletezően kutatta a vízrendezés előtti Tiszavölgy népéletét. A régies technikák és eszközök a létformák organikus rendszerében jelentek meg tanulmányaiban (*1981, 1996, 1997*). Rendkívül kiterjedt és részletező terepmunkája számos témában az archaikus jelenségek filmfelvételével is kiegészült.

Az északi hegyvidék és Zemplén hangsúlyosan van jelen a Kárpát-medence agráretnográfiájával és munkaeszköz történetével foglalkozó *Selmeczi Kovács Attila* (Székesfehérvár, 1942. május 16. –) munkáiban. 1967-ben Debrecenben szerzett magyar szakos tanári és etnográfus diplomát, 1976-ig a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban, azt követően 1979-ig a debreceni néprajzi tanszék mellett működő akadémiai kutatóhelyen, 1979-1986 között az MTA Néprajzi Kutató Csoportjában, majd a Néprajzi Múzeumban dolgozott. 1978-ban lett kandidátus, 1996 óta a történettudomány (néprajz) doktora.[31] Monografikus kö-

[28] Szabó László tevékenységének részletes áttekintése: Ujváry 1999.
[29] Akadémiai doktori értekezésének szánt munkája csak halála után jelenhetett meg. Vö. Bellon 2003.
[30] Bellon Tibor életrajza és bibliográfiája: Szilágyi 2001. 11-20.
[31] Selmeczi Kovács Attila életpályájáról: S. Lackovits 2003. 5-8. A kötet végén bibliográfiája (387-390).

tetek és tanulmányok egész sorát írta meg a paraszti gazdálkodás táji kapcsolatairól, különösen is a gazdasági építmények regionális rendjéről, valamint a munkaeszközök históriájáról (*1977, 1981, 1993, 1999*). Jelentős szerepet vállalt a kutatói és a muzeológusi utánpótlás nevelésében és a hagyományos népi kultúra szintetizáló kiállításokban történő megjelenítésében is.

Dr. Selmeczi Kovács Attila

Bodó Sándor (Mátészalka, 1943. október 4. –) 1966-ban szerzett történelem – néprajz szakos diplomát, s bár eddigi élete nagyobb részében máshol tevékenykedett, tudományos témáiban rendre visszatért Zemplén tájaira. Korai publikációi és egyetemi doktori disszertációja témáját a Bodrogköz adta, hangsúlyosan van jelen ez a térség kandidátusi értekezésének bizonyító anyagában is (*1990., 1992.*). Máig sokat idézett a kulturális régiók problematikája kapcsán a Tokaj-Hegyalja borvidéke körülhatárolásának szánt tanulmánya (*1979*). A Miskolci Egyetem Művelődéstörténeti és Muzeológiai Tanszékén 1994-től oktatja a közgyűjtemények leendő szakembereit, 2010-től címzetes egyetemi tanár.[32]

Balassa M. Iván (Debrecen, 1943. március 28. –) 1967-ben szerzett diplomát az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Etnográfusként a Néprajzi Múzeumban és a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban tevékenykedett (2008-ig). A felföldi lakóház legavatottabb kutatója, akinek eredményei beépültek a Szabadtéri Néprajzi Múzeum tájegységeibe is (*1994, 1999, 2007*). Térségünk néprajzi feltárásában jeles eredményeket ért el a méhészet extenzív formáinak feltárásában is (*1971, 1973*).

Etnográfusként kezdte pályafutását *Dobrossy István* (Miskolc, 1946. május 20. –), aki 1970-ben szerzett történelem-néprajz szakos diplomát a Kossuth Lajos Tudományegyetemen. A végzés után a néprajzi tanszék tanársegédje volt, 1973-tól a miskolci Herman Ottó Múzeum történésze, majd 1993-tól a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár igazgatója.[33] Több tanulmányt publikált a Zempléni-hegyvidék anyagi kultúrájáról (*1969*), utóbb közösen feleségével, Fügedi Mártával (*1977, 1979, 1981*).

[32] Bodó Sándor pályafutásáról: Paládi-Kovács 2003. 10-12.
[33] Dobrossy István tudományos tevékenységéről: Csák 2006.

A debreceni tanítványi kör középgenerációjához tartozik *Petercsák Tivadar* (Filkeháza, 1947. március 29. –), aki mind a Hegyköz szülötteként, mind a pataki Rákóczi Múzeum (1972-) majd a szerencsi Zempléni Múzeum etnográfusaként (1975-) rendszeresen kutatta ezt a térséget. De hűséges maradt Zemplénhez az egri Dobó István Múzeumban végzett szolgálata idején is (1981-től, 1989-2007 között a Heves megyei múzeumok igazgatója volt), az északi hegyvidékre kiterjesztett kutatásai során. 1990-ben kandidátusi fokozatot szerzett, 2007-ben pedig az MTA doktora lett. 1989-től oktat az Eszterházy Károly Főiskolán, ahol 2010-ben egyetemi tanárrá nevezték ki. Nem csak termékeny kutató, de többirányú az érdeklődése is. Fiatal etnográfusként az abaúji Hegyköz és a zempléni hegyvidék anyagi kultúráját kutatta, jelentős tanulmányokat közölt a paraszti gazdálkodás történeti néprajzáról, a zempléni vándoriparosokról, később önálló kötetet szánt a szülőfalu folklórhagyományának is, ami a többfelekezetű közösségek kutatása számára minta értékű (*1973, 1978, 1981, 1983, 1985*). Ez elmúlt három évtizedben az erdők kutatása került munkája homlokterébe: számos résztanulmánya mellett monografikus igénnyel dolgozta fel az erdőnek az Észak-Magyarország paraszti gazdaságaiban betöltött szerepét, s monográfiát szentelt a közbirtokosságok történeti néprajzának is (*1992., 2008.*). Látszólag távol esik témánktól a képes levelezőlapok történetéről írt könyve. Ha azonban arra gondolunk, hogy a munka adatbázisát a szerencsi Zempléni Múzeum hatalmas gyűjteménye jelenti, akkor a 19-20. század fordulójának Kárpát-medencéje, s természetesen Zemplén népélete kutatásának jelentős forrástípusát ismerhetjük fel Petercsák munkájában (*1994*).

Dr. Petercsák Tivadar

Autodidakta módon kezdte kutatni szülőföldje, a Bodrogköz históriáját és néprajzát *Siska József* (Dámóc, 1947. szeptember 12.), aki már a debreceni néprajzos diploma megszerzése előtt is rendkívül eredményesen és hasznosan tevékenykedett. 1987-től a szerencsi Zempléni Múzeum vezetője volt, azt követően pedig a Herman Ottó Múzeumban volt néprajzos muzeológus. Történeti-néprajzi vizsgálatai során jelentős munkákat publikált a Bodrogköz hagyományos gazdálkodásáról, s múzeumi tárgygyűjtő tevékenysége során formálódtak meg a Bodrogköz népművészetével kapcsolatos írásai (*1986, 1986a, 1988, 1996, 2002*). Figyelmet érdemelnek Tokaj-Hegyalja településeivel kapcsolatos történeti – művelődéstörténeti tanulmányai is (pl. *1992*).

Kunt Ernő (Budapest, 1948. április 17. – Miskolc, 1994. október 3.) Debrecenben szerzett magyar szakos tanári és etnográfus diplomát 1973-ban. Az egyetem után a miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzos munkatársa lett, 1992-ben került a Miskolci Egyetemre, ahol megszervezte a Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszéket. A néprajz és az antropológia nemzetközileg elismert szakembere volt, 1985-ben szerzett kandidátusi címet. Fő kutatási területei a magyar parasztság halálképe és a népi temetők kutatása volt, valamint a fotográfia antropológiai elmélete és a tradicionális kultúra vizuális értelmezése (*1981, 1983, 1987*). A debreceni tanszék kötelékében kezdte kutatásait a Zempléni-hegység középső területein, ahonnan önálló tanulmányokat is közölt, s ottani terepmunkájának anyaga megjelent összefoglaló munkáiban is (*1976.*).[34]

Fügedi Márta (Eger, 1949. december 21. – Miskolc, 2000. január 30.) 1973-ban szerzett magyar–német szakos tanári és etnográfus diplomát a Kossuth Lajos Tudományegyetemen. 1973-tól a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársa volt – muzeológus, osztályvezető, majd igazgató-helyettes –, 1995. július 1-jétől pedig a Miskolci Egyetem Művelődéstörténeti és Muzeológiai Tanszékének tanszékvezető docense, 1990-ben kandidátusi fokozatot szerzett (*1992, 1993*).[35] Bár Zemplén nem volt frekventált területe a terepmunkájának, de jobbára férjével, Dobrossy Istvánnal közösen több tanulmányt publikált térségünkről, s számos összegző munkájának adatbázisában jelentősek a zempléni gyűjtések is.[36]

Páll István (Furta, 1952. február 21. –) 1976-ban Budapesten kapott történelem szakos tanári és etnográfus diplomát, 1996-ban szerzett PhD. fokozatot. 1976-tól Nyíregyháza-Sóstó szabadtéri múzeumának munkatársa, 1989-től igazgatója. Elsősorban a Felső-Tisza vidéki népi építészet és a szabadtéri muzeológia szakembere, de számos tanulmányában foglalkozott a Tisza két partja közötti kapcsolatok gazdaságtörténeti és történeti-néprajzi problematikájával (*1983, 1986, 2012*).[37] Különösen tanulságos eredményeket közölt Tokaj-Hegyalja mezővárosai és a Tiszántúl kapcsolatairól (*1987., 1988.*).

Viga Gyula (Mátészalka, 1952. május 14. –) 1976-ban kapott történelem tanári és etnográfus diplomát Debrecenben, de már 1975-től a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársa volt, ahol – rövid megszakítással – 2012-ig dolgozott. PhD. fokozatot 2004-ben szerzett, 2011-ben lett az MTA doktora. Északkelet-magyarországi kutatásai mellett, 1991-ben kezdett a Bodrogközzel foglalkozni, aminek során főként a táj és az ember viszonya, az ember tájformáló tevékenységével összefüggő társadalmi és kulturális változásokat vizsgálta (*1996, 2008, 2009*). Írt a Zempléni-hegység néprajzi jellegéről (*2007a*), s összefoglaló munkákban vizsgálta az északi hegyvidék és a szomszédos tájak népcsoportjainak gazdasági kapcsolatait (*1990, 2007*).

[34] Bibliográfiája: Szarvas (Hrsg.) 1996. 11-46.
[35] Fügedi Márta tevékenységéről: Viga 2000. 7-14.
[36] Fügedi (szerk.) 1997., Fügedi – Viga 1994.
[37] Lásd még: Bona – Páll 2006.

Fejős Zoltán (Balassagyarmat, 1954. november 5. –) 1979-ben Debrecenben szerzett történelem szakos tanári és etnográfus diplomát. Az Országos Széchenyi Könyvtár Magyarságtudományi Csoportjánál majd a Közép-Európa Intézetben dolgozott, 1997-től a Néprajzi Múzeum főigazgatója, 1993-tól a történettudomány (néprajz) kandidátusa. A néprajzi muzeológia történeti és elméleti kérdései mellett, az etnicitás problematikája és a nyugati magyarság jelenti a fő kutatási területeit. Térségünkhöz elsősorban az Északkelet-Magyarországról történt amerikai kivándorlás vizsgálata kapcsolja (*1980, 1993*).

Délkelet-Szlovákia területén többször is elkezdődtek regionális néprajzi kutatások (Ung-vidék, Felső-Bodrogköz), ám azok leginkább csak szórványos eredményeket hoztak. Mivel a térségben évtizedek óta nem dolgozik képzett etnográfus, a néprajzi feladatok ellátásába más végzettségű kutatók is bekapcsolódtak, akik rendkívül hasznos munkát végeztek. *Bogoly János* (Királyhelmec, 1951. július 4. – Királyhelmec, 2011. január 15.) ugyan biológus képzettségű volt, de több helytörténeti munkát is publikált a Bodrogköz szlovákiai oldaláról, amelyeket a néprajznak is számon kell tartani. Jelentőségét csak növeli, hogy a Felső-Bodrogköz kutatása meglehetősen elhanyagolt, így Bogoly János leírásai nem ritkán hiánypótlók (*1992, 1994, 1996*).[38] *D. Varga László* (Derednyő, 1946. május 17. –) Eperjesen szerezett pedagógus diplomát (1982), s tanári munkája mellett kutatja az Ung-vidék hagyományos kultúráját. Munkái a hagyományos vízi élet, a kézműves tevékenységek és a jeles napok szokáshagyománya vonatkozásában hiányt pótolnak a Szlovákia délkeleti részén élő magyarság néprajzi megismeréséhez (*2003, 2004, 2006, 2006a*).

4. Kultúraközi kutatások

Bár a Zempléni-hegység és környéke történeti-néprajzi jellemzői közé tartozik a többnyelvű, több felekezethez tartozó csoportok együttélése, s a hagyományos kultúra vizsgálata során ezek jószerével kikerülhetetlenek, mégis külön említek néhány kutatót, akik ezt a problematikát helyezték tevékenységük középpontjába. *Márkus Mihály* (Nyíregyháza, 1912. augusztus 16. – Kassa, 2004. október 5.) magyarországi szlovák család leszármazottjaként született. Szegeden, Bécsben majd Budapesten folytatott bölcsész tanulmányokat, s a nyelvészet mellett figyelme fokozatosan fordult a néprajz irányába; 1936-ban szerzett diplomát. 1937-től tíz évig a Néprajzi Múzeum munkatársa volt, mellette az 1940-es években a Pázmány Péter Tudományegyetem néprajzi tanszékének tanársegédje. 1947-ben Csehszlovákiába települt: Kassán a Kelet-Szlovákiai Múzeum őre majd igazgatója volt (1951-1957), a Szlovák Néprajzi Társaság elnöke (1958-1964), a Szlovák Tudományos Akadémia kassai kirendeltségének munkatársa (1957-1975), majd Kassán a Társadalomtudományi Intézetben tevékenykedett. Fiatal korától foglalkoztatták az interkulturális folyamatok, különösen a magyar

[38] Legutolsó munkája: Bogoly – Oláh 2010.

– szlovák – ruszin nyelvi és kulturális érintkezések, s egy sor alapvető tanulmányt publikált ebben a témakörben. Térségünk néprajzi jellegének és tárgytörténetének megértéséhez nélkülözhetetlenek a munkái (*1964, 1972, 1977*).[39] Példaértékű a tudományos munkát végzők számára, ahogyan a mecenzéfi kapák történeti néprajzát két évtized alatt tanulmánnyá érlelte, vagy ahogyan az általa egy rövid közleményben már 1939-ben érintett primitív gabonaféle, a vótér problematikája hat évtized alatt kárpát-medencei nyelvi és interkulturális folyamatok nyomjelzőjévé érett egy kiváló tanulmányában (*1966, 1999*). Nagyon sokat tett a magyar és a szlovák etnográfusok munkáinak kölcsönös megismertetéséért is: rendszeresen recenzálta eredményeiket a két ország folyóirataiban.

Gyivicsán Anna (Tótkomlós, 1940. január 15. –) a szlovákok és magyarországi szlovákság irodalmának és néprajzának jeles kutatója az ELTE történelem-szlovák szakán szerzett diplomát (1963). A kibocsátó egyetem oktatója volt, 1989-ben szerzett kandidátusi címet, 1997-ben habilitált egyetemi tanár. A népi kultúra, az egyházi és a magas kultúra összefüggéseit vizsgáló, valamint a közösség és a nyelv problematikájával foglalkozó tanulmányai és összegző munkái között jelentősen van képviselve a zempléni szlovákság tradíciója is (*1993, 2001, 2003*).[40]

Krupa András (Csanádalberti, 1934. október 1. –) a Szegedi Tudományegyetemen szerzett magyar történelem szakos tanári diplomát, 1984-ben szerzett kandidátusi fokozatot. Tudományos tevékenységét a magyarországi szlovákság kutatása határozta meg, számos tudományos és közéleti tevékenységet vállalt a hazai kisebbségi ügy területén. Elsősorban az alföldi szlovákság körében végezte gyűjtéseit, de kutatott és publikált Zemplén szlovákságának körében is (*1984.*), és a hazai szlovákság szokásanyagát feldolgozó összegzéseiben is jelentős zempléni anyag lelhető fel.[41]

Udvari István (Tornyospálca, 1950. július 14. – Nyíregyháza, 2005. november 9.) Debrecenben, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett történelem-orosz szakos tanári diplomát (1975). Kisvárdán, a Bessenyei György Gimnáziumban tanított 1978-ig, majd Nyíregyházára került a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Orosz Nyelv és Irodalom Tanszékére, ahol 1989-ben főiskolai tanárrá nevezték ki. Haláláig irányította az általa 1993-ban alapított Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéket. Bölcsészdoktori oklevelet (1981), kandidátusi fokozatot (1987) majd akadémiai doktori szerzett (1996). A szláv-magyar együttélés, a 18-19. századi Kárpát-medence népiségtörténetének, nyelvi és társadalmi folyamatainak kiváló ismerője, rendkívül eredményes kutatója volt (*1988, 1996*).[42] Részletezően foglalkozott a Mária Terézia-féle úrbérrendezést előkészítő paraszti bevallások (investigatio) gazdaság- és társadalomtörténeti

[39] Márkus Mihály bibliográfiája: Sedláková 1999.
[40] Lásd még: Gyivicsán (főszerk.) 1996.
[41] Szakirodalmi tevékenysége: Gulyás-Kunovács (összeáll.) 2004.
[42] Munkásságáról részletezően: Vraukóné Lukács (szerk.): 1995., Bajnok (szerk): 2001. valamint Zoltán (szerk.) 2011. kötet tanulmányait.

vonatkozásaival, ennek során – részben önállóan, részben Takács Péterrel közösen – könyveket és tanulmányokat publikált Zemplén vármegyéről is (*1989, 1992, 1995-1998*). Ezek a munkák számtalan adatot közölnek annak megismeréséhez, hogy az egyes zempléni falvak jobbágy-parasztjainak életmódját milyen módon befolyásolta a földrajzi környezet, az általuk előnyösnek, ill. hátrányosnak tartott táji adottságokhoz való alkalmazkodás. A tanulmányok az etnikai tagolódás, különösen a szlovák, ruszin és magyar együttélés regionális összefüggésére mutattak rá. A magyar, szlovák és ruszin bevallásokat feldolgozó könyvek és tanulmányok csakúgy, mint a Zemplén megyei falvak és mezővárosok úrbéri bevallásait közreadó forráskiadványok a történeti- és a társadalomföldrajznak is becses forrásai.[43]

Bár ezen a helyen nincs alkalmam foglalkozni vele, megjegyzem, hogy Zemplén térsége számos szlovák kutatót is vonzott, akik megérdemelnék tevékenységét ismertetését. Tevékenységüket Krupa András 1980-ig részletezően áttekintette.[44]

*

Munkámban tudományos „műhelyek" mentén vettem számba a kutatókat és eredményeiket, ami – mint mindenféle elhatárolás – rejt magában némi következetlenségeket, ám úgy gondolom, hogy a szellemi hatások és egymásra hatások érzékeltetése több haszonnal jár a minden áron való kategorizálásnál. Értelemszerűen igényelné ez a feldolgozás a kutatás korszakainak bemutatását is, hogy a regionális kultúra és társadalom történeti folyamatai, vagy a néprajzi érdeklődés alakulása, a tudományszak paradigmaváltásai miként tükröződik a térség regionális kutatásában, ám erre talán majd egy másik tanulmány adhat lehetőséget. Számba kellene venni a térséggel foglalkozó konferenciákat, a regionális és a lokális monográfiák néprajzi tanulságait, tudományos közléseknek helyet adó kiadványtípusokat, s mindezek hatását! Leginkább persze a kutatás egyenetlenségét és annak okait, a hiányokat, a további feladatokat, mivel számos téma és település etnográfiai és folklór tradíciójának gyűjtésével adós maradt a tudomány, vélhetően pótolhatatlan információkat veszítve, másrészt a tradíció félszázados változása újabb és újfajta feladatokat ad a kutatás számára.

Dr. Viga Gyula

[43] Udvari (szerk.) 1990.
[44] Krupa 1984. 185-209.

Irodalom

BAJNOK L.-NÉ (2001): Szlavisztikai bibliográfia Udvari István munkássága alapján, II. Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. Bibliográfiai Füzetek, 30. Nyíregyháza

BAKOS J. (1947): Bodrogköz, Hegyalja és Hegyköz néprajzi irodalma. Sárospatak

BAKOS J. (1950): A pataki múlt hétköznapjai. Adalékok Sárospatak gazdaság- és folklórtörténetéhez. Sárospatak

BAKOS J. (1957): Tokaj-Hegyalja és bortermelése néprajzi-, hely-, gazdaság- és művelődéstörténeti irodalma. Sárospatak

BAKOS J. (1959): A Tokaj-hegyaljai régi szőlőművelés szókincse. Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve, V. 5-54. Eger

BAKÓ F. (1951): A magyar paraszti mészégetés kutatása. MTA II. Társadalmi – Történeti Osztálya Közleményei, III. 285-330.

BAKÓ F. (1952): Az erdőhorváti perecsütő asszonyok. Ethnographia, LXIII. 416-437.

BAKÓ F. (1953): Adatok a szocializmus faluépítkezéseinek történetéhez. A györgytarlói tanyaközpont kialakulása. Ethnographia, LXIV. 24-86.

BAKÓ F. (1975): A lakóház alaprajzi fejlődése Észak-Magyarországon. Egri Múzeum Évkönyve, XIII. 175-220. Eger

BALASSA I. (1940): A debreceni cívis földművelésének munkamenete és műszókincse. Debrecen

BALASSA I. (1959): A mecenzéfi földmunkások Tokaj-Hegyalján. Néprajzi Közlemények, IV. 4. szám 287-291.

BALASSA I. (1960): A magyar kukorica. Néprajzi tanulmány. Budapest

BALASSA I. (1960a): Néprajzi feladatok a Hernád és a Tisza között. Sárospatak

BALASSA I. (1961): Kántor Mihály, a tudós cigándi néptanító (1885-196). KÁNTOR Mihály: Bodrogközi len- és kendermunkák, szőttesek, 84-90. Sárospatak

BALASSA I. (1961a): Furmint. Magyar Nyelvőr, LXXXV. 94-96.

BALASSA I. (1964): Földművelés a Hegyközben. Budapest (Új kiadása: Budapest, 2000.)

BALASSA I. (1973): Az eke és a szántás története Magyarországon. Budapest

BALASSA I. (1973a): A szőlőművelés és a borkezelés változásai a XVI-XVII. században Tokaj-Hegyalján. Agrártörténeti Szemle XV. 1-12.

BALASSA I. (1974): Faktorok (közvetítők) Tokaj-Hegyalja XVIII. század végi és XIX. század eleji borkereskedelmében. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 1973-74. 145-159. Budapest.

BALASSA I. (1975): Lápok, falvak, emberek. Budapest

BALASSA I. (1975a): A filoxéra Tokaj-Hegyalján. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII-XIV. 305-332. Miskolc.

BALASSA I. (1975b): A tokaj-hegyaljai borféleségek terminológiája. Magyar Nyelv LXXI. 299-308., 417-424.

BALASSA I. (1982): Adatok a zsidók szerepéhez Tokaj-Hegyalja vidékének szőlőművelésében és borkereskedelmében (1791-1841). Évkönyv, 5-27. A Magyar Izraeliták Országos Képviselete. Budapest

BALASSA I. (1985): Aratómunkások Magyarországon (1848-1944). Budapest, 1985.

BALASSA I. (1985a): A tokaj-hegyaljai aszúbor és eszencia (1790-1810). Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 1984-85. 123-146. Budapest.

BALASSA I. (1988): A tokaj-hegyaljai szőlőművelés munkaszervezetének néhány vonása a XVI-XX. században. Agrártörténeti Szemle XXX. 271-305.
BALASSA I. (1991): Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj-Hegyaljai Borkombinát ÁG. Tokaj
BALASSA M. I. (1971): Méhesek a Hegyközben és a Bodrogközben. Néprajzi Értesítő, LIII. 83-104.
BALASSA M. I. (1973): A hegyközi és a bodrogközi méhészet. Ethnographia, LXXXIV. 113-150.
BALASSA M. I. (1994): A paraszthá z története a Felföldön. Miskolc
BALASSA M. I. (1999): A Bodrogköz népi építészetének katasztere. Ház és Ember, 13. Szentendre
BALASSA M. I. (2007): Települési és építészeti hagyományok. Baráz Cs. – Kiss G. (szerk.): A Zempléni Tájvédelmi Körzet, 233-242. Eger
BARNA G. (1981): A hiedelmek alakjai a Zempléni-hegység falvaiban. Szabadfalvi J. – Viga Gy. (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről, 189-205. Miskolc
BARNA G. (1984): Hiedelemalakok a különböző etnikumok néphitében. Kunt E. – Szabadfalvi J. – Viga Gy. (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon, 89-95. Miskolc
BARNA G. (1990): A tállyai Fáklyás Társulat szerepe a község társadalmi életében. Horváth P. – Lovik S. (szerk.): Néphit, népi vallásosság ma Magyarországon, 62-76. Budapest
BARNA G. (1996): A tállyai Fáklyás Társulat dokumentumai. Devotio Hungarorum, 3. Szeged
BARTHA E. (1980): A hitélet vizsgálata egy zempléni faluban. Studia Folkloristica et Ethnographica, 5. Debrecen
BARTHA E. (1984): Házkultusz. A ház a magyar folklórban. Studia Folkloristica et Ethnographica, 14. Debrecen
BARTHA E. (1990): A görög katolikus magyarság vallási néprajza. Hoppál Mihály (szerk.): Magyar Néprajz, VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság, 425-481. Bp.
BARTHA E. (1992): Vallásökológia. Szakrális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi vallásosságban. Debrecen
BÁTI A. Összeáll. (2010): Paládi-Kovács Attila publikációinak jegyzéke (2000-2009). Bali J. – Báti A. – Kiss R. (szerk.): Inde Aurum – Inde Vinum – Inde Salutem. Paládi-Kovács Attila 70. születésnapjára, 679-689. Budapest
BELLON T. (1981): A köles termesztése és keleti párhuzamai. Ethnographia, XCII. 233-258.
BELLON T. (1991): Ártéri gazdálkodás a Tisza mentén a XVIII-XIX. században. Alföldi társadalom, II. 109-124. Békéscsaba
BELLON T. (1996): Beklen. A nagykunsági mezővárosok állattartó gazdálkodása a XVIII-XIX. században. (Történeti – néprajzi tanulmány). Karcag
BELLON T. (1997): Földművelés, irtásgazdálkodás. Kovács L. – Paládi-Kovács A. (szerk.): Honfoglalás és néprajz. A honfoglalásról sok szemmel, IV. 145-157. Bp.
BELLON T. (1999): A Beregszász környéki hegyek kincsei – a malomkő. Boros L. (szerk.): Kárpátalja. Észak- és Kelet-magyarországi Földrajzi Évkönyv, 6. 171-181. Nyíregyháza

BELLON T. (2000): Ártéri gazdálkodás a Latorca mentén. D. Varga L. (szerk.): Elődeink élete (Csicser és Szirénfalva néprajza). Ung-vidéki Kiadványok, 1. Csicser – Szirénfalva
BELLON T. (2003): A Tisza néprajza. Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön. Budapest
BENCSIK J. (1988): A híres tokaji piacok. Kováts D. (szerk.): Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 2. 175-187. Sátoraljaújhely
BENCSIK J. (1993): Tokaj társadalma a tárgyak tükrében (1774-1849). Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Sátoraljaújhely
BENCSIK J. (1993a): Paraszti és mezővárosi kultúra a XVIII-XX. században. Miskolc
BENCSIK J. (1997): Háziipar. Fügedi M. (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén népművészete, 55-76. Herman Ottó Múzeum. Miskolc
BENCSIK J. (1998): Bencsik János munkássága. Önéletrajz és bibliográfia. Miskolc
BODGÁL F. (1958): Borsod megye néprajzi irodalma. Miskolc
BODGÁL F. (1970): Borsod megye néprajzi irodalma, II. Miskolc
BODÓ S. (1979): Tokaj-Hegyalja, egy minőségi borvidék körülhatárolása. Ethnographia, XC. 480-491.
BODÓ S. (1990): A magyar paraszti termelés igaerejének története. Studia Folkloristica et Ethnographica, 26. Debrecen
BODÓ S. (1992): A Bodrogköz állattartása. Borsodi Kismonográfiák, 36. Miskolc
BOGOLY J. (1992): Királyhelmec – Királyhelmec és Felső-Bodrogköz természetrajza és történelme. Bratislava
BOGOLY J. (1994): Betűkbe szedett régmúlt. Bodorgköz és Ung-vidék községeinek történelme 1900-ig az írott források tükrében. Királyhelmec
BOGOLY J. (1996): Templomaink… Felső-Bodrogköz és környéke templomainak eredettörténete. Királyhelmec
BOGOLY J. – OLÁH T. (2010): Otthonok. A Felső-Bodrogköz képeskönyve. Királyhelmec
BOJTOR I. (1999): Kováts Dániel életrajza. Balassa I. – Fehér J. – Hőgye I. – Viga Gy. (szerk.): Ünnepi kötet Kováts Dániel 70. születésnapjára, 7-12. Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 10. Sátoraljaújhely
BONA B. – PÁLL I. (2006): Nagytárkány népi építkezése. Viga Gy. (szerk.): Nagytárkány, I. Tanulmányok a község településtörténetéhez és néprajzához, 273-290. Somorja – Komárom
BORSOS B. (2000): Három folyó között. A bodrogközi gazdálkodás alkalmazkodása a természeti viszonyokhoz a folyószabályozási munkák idején. Budapest
BORSOS B. (2004): Elefánt a hídon. Gondolatok az ökológiai antropológiáról. Budapest
BORSOS B. (2011): A magyar népi kultúra regionális struktúrája a Magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgozása fényében, I-II. MTA Néprajzi Kutatóintézete. Bp.
BORSOS B. (2012): Bodrogköz: három folyó között – három részre tagoltan. Tóth A. (szerk.): Néprajz – Muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére, 516-528. Miskolc
CSÁK L.-NÉ szerk. (2006). Dobrossy István tudományos munkássága. Bibliográfia (1966-2006). Miskolc
CSOMA ZS. (2002): Balassa Iván. Bodó S. – Viga Gy. (főszerk.): Magyar múzeumi arcképcsarnok, 38-39. Budapest
DANKÓ I. (1963): Vámosújfalu települése. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, III. 87-93. Miskolc

DANKÓ I. (1964): A bodrogközi Hosszúrét települése. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, IV. 143-163. Miskolc
DANKÓ I. (1970): Adattár a Bodrogköz és közvetlen környéke régi vízrajzához. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, IX. 375-409. Miskolc
DANKÓ I. (1972): Bodrogközi halászszótár. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XI. 449-505. Miskolc
DANKÓ I. (1998): Takács Béla élete és munkássága. Debrecen
DANKÓ I. (1999): Luka – Bodroghalom. Széphalom, 10. 401-430. Sátoraljaújhely
DANKÓ I. (2001): A Bodrogköz gazdálkodásának kérdései. Bali J. – Jávor K. (szerk.): Merítés. Néprajzi tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére, 89-109. Budapest
DANKÓ I. (2002): A hegyaljai mezővárosok piaci szerepköre a XVIII-XIX. században. Frisnyák S. – Gál A. (szerk.): Szerencs és környéke, 163-177. Szerencs – Nyíregyháza
DANKÓ I. (2002a): Balassa Iványra emlékezünk. Ethnographia, CXIII. 323-328.
DANKÓ I. (2003): Füzérradvány településéről. Frisnyák S. – Gál A. (szerk.): Szerencs és a Zempléni-hegység, 241-257. Szerencs – Nyíregyháza
DANKÓ I. (2004): A sárospataki Alsóhatár. Tamás E. (szerk.): A 800 éves város, Patak. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 47. 89-103. Sárospatak
DÁM L. (1981): Település, lakóház és házberendezés a Zempléni-hegyvidéken. Szabadfalvi J. – Viga Gy. (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről, 63-88. Miskolc
DÁM L. (1989): Építészeti régiók a Kárpát-medence északkeleti térségében. Cseri M. – Balassa M. I. – Viga Gy. (szerk.): Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében, 93-107. Miskolc
DÁM L. (1984): Interetnikus kapcsolatok a Zempléni-hegység népi építészetében. Kunt E. – Szabadfalvi J. – Viga Gy. (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon, 121-127. Miskolc
DÁM L. (2010): Zemplén megye magyar nyelvterületének néprajzi kutatása az elmúlt száz évben. Kiegészítő tanulmányok Borovszky S.(szerk.): Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely R. T. város című kötetének reprint kiadásához, 50-56. H. n.
DOBROSSY I. (1969): Az aszalás mint konzerválási mód a Zempléni-hegység falvaiban. Ethnographia, LXXX. 514-536.
DOBROSSY I. (1973): A parasztgazdaságok szerkezete és a rostnövénytermesztés kapcsolata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XII. 407-430. Miskolc
DOBROSSY I. – FÜGEDI M. (1977): Etnikai határok és nemzetiségi hatások Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a kenderfeldolgozás rostelőkészítő munkafolyamatában. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XVI. 269-293. Miskolc
DOBROSSY I. – FÜGEDI M. (1979): Ráolvasások egy 18. századi gyógyító könyvből. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XVII-XVIII. 245-260. Miskolc
DOBROSSY I. – FÜGEDI M. (1981): Kenderfeldolgozás és vászonfelhasználás a Zempléni-hegyvidék falvaiban. Szabadfalvi J. – Viga Gy. (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről, 125-146. Miskolc
EGEY T. (1986): Román János. Levéltári Szemle, 4. szám 107-108.

EPERJESI E., POCSAINÉ (1999): Nagyasszonyaink úrihímzéses úrasztali terítői. Tamás E. (szerk.): Zemplén népessége, települései (Tanulmányok Németh Gábor emlékére), 239-244. Sárospatak
EPERJESI E., POCSAINÉ (2000): Kisgéres vallási néprajza. Viga Gy. (szerk.): Kisgéres. Lokális és regionális monográfiák, 1. 243-262. Dunaszerdahely
EPERJESI E., POCSAINÉ (2001): Palágyi Deák Geyza (1871-1931). Acta Patakina, V. Sárospatak
EPERJESI E., POCSAINÉ (2007): A református egyházlátogatási jegyzőkönyvek néprajzi vonatkozásai (16-17. század, Tiszán inneni egyházvidék). Sárospatak
ERDÉSZ S. (1956): Az „aranytermő szőlők" meséje. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 4. 49-50.
ERDÉSZ S. (1957): A hegyaljai szőlőmunkások szüreti népszokásai. A Herman Ottó Múzeum Füzetei, 7. Miskolc
ERDÉSZ S. (1988): Szüreti népszokások kialakulása a hegyaljai mezővárosokban. Bencsik J. – Viga Gy. (szerk.): A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza, 86-98. Miskolc
FEJŐS Z. (1980): Kivándorlás Amerikába a Zemplén középső vidékéről. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XIX. 293-327. Miskolc
FEJŐS Z. (1993): A chicagói magyarok két nemzedéke (1890-1940). Budapest
FERENCZI I. (1957): Az ördöngős kocsis alakjának néhány kérdése. Ethnographia, LXVIII. 56-86.
FERENCZI I. (1960): Az animizmus világa és a magyar erdőkultusz. Műveltség és Hagyomány, I-II. 5-31. Debrecen
FERENCZI I. (1960a): Rákóczi alakja az abaúj-zempléni néphagyományban. Ethnographia, LXXI. 389-433.
FERENCZI I. (1963): Huszita emlékek és a néphagyomány. Műveltség és Hagyomány, V. 107-128.
FERENCZI I. (1981): Bodrogszentesi mondák és legendák. Szabadfalvi J. – Viga Gy. (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről, 271-282. Miskolc
FÜGEDI M. (1992): A bodrogkeresztúri református egyház terítői. Bencsik J. (szerk.): Tokaj és Hegyalja, VII. 98-111. Miskolc
FÜGEDI M. (1993): Állatábrázolások a magyar népművészetben. Miskolc
FÜGEDI M. szerk. (1997): Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete. Miskolc
FÜGEDI M. – VIGA GY. (1979): Borsod megye néprajzi irodalma, III. Miskolc
FÜGEDI M. – VIGA GY. (1994): A bodrogszentesi sírkövek és díszítményeik. Ethnographia, CV. 129-144.
GULYÁS J. – KÁNTOR M. szerk. (1933): Sárospatak és vidéke. Magyar Városok Monográfiája. Budapest
GULYÁS-KUNOVÁCS ZS. összeáll. (2004): Krupa András bibliográfiája (1954-2004). Gyivicsán A. – Krekovics É. – Uhrin E. (szerk.): A néprajztudomány szolgálatában. Köszöntő könyv Krupa András 70. születésnapja tiszteletére, 28-60. Békéscsaba
GUNDA B. (1966): Ethnographica Carpathica. Akadémiai Kiadó. Budapest
GUNDA B. (1968): Signification of Ecological Factors in Herding. Acta Geographica Debrecina VII. 93-103. Debrecen
GUNDA B. (1973): Trapping and Hunting among the Hungarian People. Acta Ethnographica Hungarica XXII. 347-369.

GUNDA B. (1976): A zempléni szlovák falvak néprajzi jellege. Kósa L. – Krupa A. (szerk.): Nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia (Békéscsaba, 1975. október 28-31.), 33-39. Budapest – Békéscsaba

GUNDA B. (1981): Morena-járás a zempléni szlovákoknál. Eperjessy E. – Krupa A. (szerk.): A II. békéscsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai, 542-550. Budapest – Békéscsaba

GUNDA B. (1986): Megjegyzések a kulturális ökológiához. Új Forrás, XVIII. 5. szám, 3-13. Tatabánya

GYIVICSÁN A. (1993): Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok. Bp.

GYIVICSÁN A. (2001): A magyarországi szlovák kultúra táji tagoltsága a szlovák és a magyar kultúra szemszögéből. Hála J. – Szarvas Zs. – Szilágyi M. (szerk.): Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére, 221-229. Budapest

GYIVICSÁN A. (2003): A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói, I-II. Békéscsaba

GYIVICSÁN A. főszerk. (1996): A magyarországi szlovákok népi kultúrájának atlasza (A mai ismeretek és gyakorlat alapján). Békéscsaba

HÁLA J. – SZARVAS ZS. – SZILÁGYI M. szerk. (2001): Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére. Budapest

HOPPÁL M. (1981): Népi gyógyítás. Szabadfalvi J. – Viga Gy. (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről, 237- 254. Miskolc

IKVAI (IVÁNCSICS) N. (1958): Népi világítás a Zempléni-hegyvidéken. Ethnographia, LXIX. 409-423.

IKVAI (IVÁNCSICS) N. (1962): Szénamunka és takarmánykészítés a Zempléni-hegyvidéken. Ethnographia, LXXIII. 26-53.

IKVAI (IVÁNCSICS) N. (1967): Földművelés a Zempléni-hegység középső részén. Műveltség és Hagyomány IX. Debrecen

IKVAI (IVÁNCSICS) N. (1981): A földművelés jellemzői a Zempléni hegységben. Szabadfalvi J. – Viga Gy. (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről, 25-41. Miskolc

IKVAI (IVÁNCSICS) N. (1981a): A tövisborona Észak-Magyarországon és szlovák párhuzamai. Ethnographia, XCII. 278-297.

IKVAI (IVÁNCSICS) N. (1989): A földművelő gazdálkodás építményei és az éghajlati tényezők közötti összefüggések a Kárpát-medencében. Novák L. – Selmeczi L. (szerk.): Építészet az Alföldön, 173-180. Nagykőrös

IKVAI (IVÁNCSICS) N. (1991): Ökológia és agrokultúra (A hagyományos gazdálkodás és a környezet összefüggései a Kárpát-medencében). A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVIII-XXIX. 329-337. Miskolc

JANÓ Á. (1986): A Bodrogköz néprajzi irodalma. Viga Gy. (szerk.): Fejezetek a Bodrogköz néprajzából, 73-99. Miskolc

JANÓ Á. (1987): Sárospatak és vidéke helytörténeti és néprajzi irodalma. Miskolc

KÁNTOR M. (1926): Bodrogközi aratok a sarlós aratáshoz. Néprajzi Értesítő, XVIII. 83-86.

KÁNTOR M. (1960): A cigándi körömpe. Borsodi Szemle, V. 453-458. Miskolc

KÁNTOR M. (1961): Bodrogközi len és kendermunkák, szőttesek. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 20-22. Sárospatak

KOVÁTS D. (2002): Nagy Géza életműve (1930-2002). A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XLI. 505-510. Miskolc

KRUPA A. (1984): A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei szlovákok a kutatások tükrében. Kunt E. – Szabadfalvi J. – Viga Gy. (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon, 185-209. Miskolc
KUNT E. (1976): Temetkezési szokások Pányokon. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XV. 263-290. Miskolc
KUNT E. (1981): A halál tükrében. Budapest
KUNT E. (1983): Temetők népművészete. Budapest
KUNT E. (1987): Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Budapest
LACKOVITS E., S. (2003): Köszöntjük a hatvanesztendős Selmeczi Kovács Attilát. S. Lackovits E. – Viga Gy. (szerk.): Kéve. Ünnepi kötet a 60 esztendős Selmeczi Kovács Attila tiszteletére, 5-8. Debrecen – Veszprém
LENKEY I., IMOLAY összeáll. (1992): Ujváry Zoltán irodalmi munkássága. Debrecen
LUKÁCS L. (1995): Gunda Béla. Ethnographia, CVI. 1025-1052.
MÁRKUS M. (MICHAL MARKUŠ) (1964): Magyar szarvasmarha az Alacsony-Tátrában. Ethnographia, LXXV. 467-470.
MÁRKUS M. (MICHAL MARKUŠ) (1966): Motyky z Medzeva. Tradície železiarskeho priemyslu v oblasti VSŽ. Slovensky Národopis, 14. 378-435. Bratislava
MÁRKUS M. (MICHAL MARKUŠ) (1972): Interetnikus Rákóczi-hagyományok a kárpátaljai népek karácsonyesti vacsorájának étrendjében. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 10. 121-124.
MÁRKUS M. (MICHAL MARKUŠ) (1977): A kelet-szlovákiai sertéskupecek életéből. Ethnographia, LXXXVIII. 365-391.
MÁRKUS M. (MICHAL MARKUŠ) (1999): A tönköly és kárpát-medencei változatai. Pozsgai Péter (szerk.): Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére, 663-682. Budapest
NAGY G. (1987): Karcsai népmesék, I-II. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, XX-XXI. Budapest
NAGY G. (1992): Bodrogközi tájszótár. Bodrogközi Füzetek, 4-5. Pácin
NAGY G. (1994): A magyarországi Bodrogköz földrajzi nevei. Bodrogközi Füzetek, 6-8. Pácin
NAGY G. (1999): A Bodrogköz helytörténeti és néprajzi bibliográfiája (1837-1997), I-II. Sárospatak – Karcsa
NAGY G. (2002): Az ezeréves Karcsa krónikája. Karcsa
NAGY J. összeáll. (1997): Dankó Imre munkásságának repertóriuma (1944-1996). Debrecen
NIEDERMÜLLER P. (1977): Interetnikus kapcsolatok a Zempléni-hegység falvainak szokásrendszerében. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XVI. 227-238. Miskolc
NIEDERMÜLLER P. (1981): Kalendáris szokások a Zempléni-hegyvidék falvaiban. Szabadfalvi J. – Viga Gy. (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről, 207-235. Miskolc
NIEDERMÜLLER P. (1981a): A társadalmi élet szokásai és a társadalmi viselkedés szabályai a Zempléni-hegyvidéken. Szabadfalvi J. – Viga Gy. (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről, 295-310. Miskolc
NOVÁK L. szerk. (1994): Tanulmányok Ikvai Nándor emlékére, I-II. Studia Comitatensia, 23-24. Szentendre
OROSZ I. (1995): Balassa Iván agrártörténeti munkássága. Múzeumi Kurír, 67. szám, 12-15. Debrecen

PALÁDI-KOVÁCS A. (1967): Paraszti bortermelés néhány abaúji faluban. Közlemények a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetéből, 20. Debrecen
PALÁDI-KOVÁCS A. (1969) Az abara. Egy szénatároló építmény a magyar parasztok gazdálkodásában. Népi kultúra – Népi táradalom, II-III. 79-102. Budapest
PALÁDI-KOVÁCS A. (1973): Ukrán szórványok a 18-19. században a mai Magyarország északkeleti részén. Népi kultúra – Népi társadalom, VII. 327-367. Budapest
PALÁDI-KOVÁCS A. (1979): A magyar parasztság rétgazdálkodása. Budapest
PALÁDI-KOVÁCS A. (1993): A magyar állattartó kultúra korszakai. MTA Néprajzi Kutatóintézet. Budapest
PALÁDI-KOVÁCS A. (2003): A 60 éves Bodó Sándor köszöntése. Viga Gy. – Holló Sz. – Cs. Schwalm E. (szerk.): Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából, 10-12. Arhaeolinqua. Budapest
PÁLL I. (1983): Adatok a Bodrogköz népi építkezéséhez. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 21. 105-113. Miskolc
PÁLL I. (1986): Árucsere a Tisza két partja között. Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): Árucsere és migráció, 155-164. Miskolc
PÁLL I. (1987): A hegyaljai városok szabolcsi vonzáskörzete a XVIII. század második felében. Borsodi Művelődés, 3. szám 48-54. Miskolc
PÁLL I. (1988): Szabolcs megye és a hegyaljai mezővárosok kapcsolata a 18-19. században. Bencsik János – Viga Gyula (szerk.): A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza, 62-67. Miskolc
PÁLL I. (2012): Elvetélt kísérlet a cigándi árvizek elhárítására a 18. század utolsó harmadában. Tóth A. (szerk.): Néprajz – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi munka köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére, 560-566. Miskolc
PETERCSÁK T. (1973): Vándoriparosok a Zempléni-hegységben. Ethnographia, LXXXIV. 527-548.
PETERCSÁK T. (1978): Hegyköz. Borsodi Kismonográfiák, 6. Miskolc
PETERCSÁK T. (1981): Vándoriparosok a Zempléni-hegységben és a történeti Felső-Magyarországon. Ethnographia, XCII. 436-451.
PETERCSÁK T. (1983): Népi szarvasmarhatartás a Hegyközben. Borsodi Kismonográfiák, 17. Miskolc
PETERCSÁK T. (1992): Az erdő az Északi-középhegység paraszti gazdálkodásában (XVIII-XX. század). Studia Folkloristica et Ethnographica, 30. Debrecen
PETERCSÁK T. (1994): A képes levelezőlap története. Miskolc
PETERCSÁK T. (1998): Néprajzi tanulmányok az Északi-középhegység vidékéről. Folklór és Etnográfia, 98. Debrecen
PETERCSÁK T. (2008): A közbirtokosság. Magyar Néprajzi Könyvtár. Debrecen
REGDONNÉ BAGI M. összeáll. (1977): Balassa Iván irodalmi munkássága (1939-1976). Ethnographia, LXXXVIII. 210-223.
ROMÁN J. (1955): A sárospataki fazekasság. Budapest
ROMÁN J. (1959): A habánok Sárospatakon. Sárospatak
ROMÁN J. (1964): A sárospataki szőlőművelés történetének 16-17. századi forrásai a mezővárosi protokollumokban. Sárospatak
ROMÁN J. (1965): Források és regeszták Sárospatak település- és építészettörténetéhez a XVI-XVII. századi protokollumokban. Sárospatak

ROMÁN J. (1965a): Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának szakmái és mestersége i a XVI-XVII. században, különös tekintettel a Hegyaljára. Borsodi Történeti Évkönyv I. 9-91. pp. Miskolc
ROMÁN J. (1966): Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának termelési viszonyai a XVI-XVII. században. Makkai L. (szerk.): Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában, 561-629. Budapest
ROMÁN J. (1968): Adatok Borsod, Abaúj és Zemplén megyék XVI-XVII. századi gazdaság, társadalom és művelődéstörténetéhez a Liber Reditumok alapján. Borsodi Történeti Évkönyv, II. 109-156. Miskolc
ROMÁN J. Szerk. (1977-1979): Földrajzi nevek a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár kéziratos térképein, A-ZS. Borsodi Levéltári Füzetek 6-9. kötet. Miskolc
SÁRKÁNY M. (1997): Nyitott szemmel. Környezet és kultúra, ahogyan Gunda Béla látta. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXV-XXXVI. 427-434. Miskolc
S., VIERA összeáll. (1999): PhDr. Michal Markuš. Personálna bibliografia. Martin
SELMECZI KOVÁCS A. (1976): Csűrös építkezés és gazdálkodás Észak-Magyarországon. Műveltség és Hagyomány, XVIII. Debrecen
SELMECZI KOVÁCS A. (1981): A beltelek gazdasági épületei. Szabadfalvi J. – Viga Gy. (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről, 89-104. Miskolc
SELMECZI KOVÁCS A. (1990): Ikvai Nándor (1935-1988). Agrártörténeti Szemle XXXII. 269-279.
SELMECZI KOVÁCS A. (1993): A magyarországi olajnövény-kultúra. Történeti-néprajzi monográfia. Akadémiai Kiadó. Budapest
SELMECZI KOVÁCS A. (1999): Kézimalmok a Kárpát-medencében. Eszköztörténeti monográfia. Néprajzi Múzeum. Budapest
SERFŐZŐNÉ GÉMES M. összeáll. (1987): Balassa Iván irodalmi munkássága (1977-1987). Balázs G. – Voigt V. (szerk.): Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére, 259-266. Budapest
SERFŐZŐNÉ GÉMES M. összeáll. (1997): Balassa Iván irodalmi munkássága (1987-1997). Csoma Zs. – Viga Gy. (szerk.): Európából-Európába. Ünnepi írások a 80. éves Balassa Iván tiszteletére. Néprajzi Látóhatár, VI. 1-4. szám. 645-649. Budapest – Debrecen
SISKA J. (1986): A Bodrogköz népi textilművészete. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 26. Sárospatak
SISKA J. (1986a): A bodrogközi termelő gazdálkodás évszázadai. Széphalom (A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve), 1. 199-222. Sátoraljaújhely
SISKA J. (1988): Egy zempléni nemesi gazdaság a 17-18. században. Agrártörténeti Szemle, XXX. 470-513.
SISKA J. (1992): Olaszliszka református közössége a 16-19. században. BENCSIK János (szerk.): Tokaj és Hegyalja, VII. 199-144. Miskolc
SISKA J. (1996): Ruszinok a Bodrogközben. Katona J. – Viga Gy. (szerk.): Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei, 299-305. Miskolc
SISKA J. (2002): Bodrogközi átkelőhelyek. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XLI. 299-323. Miskolc
SZABADFALVI J. (1956): Néprajzi kutatómunka az Abaúj-Zempléni hegyvidéken. Széphalom IV. március., 74-78. Miskolc

SZABADFALVI J. (1963): Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken. Műveltség és Hagyomány V. 131-143. Debrecen
SZABADFALVI J. (1964): A Zempléni hegyvidék népi kultúrájának kutatásáról. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV. 115-126. Miskolc
SZABADFALVI J. (1967): Népi méhészkedés a Zempléni-hegyvidék középső részén. Ethnographia, LXXVIII. 41-64.
SZABADFALVI J. (1968): Makkoltatás a Zempléni hegységben. Ethnographia, LXXIX. 62-75.
SZABADFALVI J. (1969): A magyar állattenyésztés tipológiai és terminológiai problémáihoz. Népi Kultúra – Népi Társadalom II-III. 45-61. Budapest
SZABADFALVI J. (1970): Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Műveltség és Hagyomány XII. Debrecen
SZABADFALVI J. (1972): Pásztormigráció a Felső-Tiszántúl és az Északi-középhegység között. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 11. 128-133. Miskolc
SZABADFALVI J. (1978): A Zempléni-hegység néprajza. Frisnyák S. (szerk.): Zempléni-hegység. Turistakalauz, 81-93. Miskolc
SZABADFALVI J. (1981): Kutatások és eredmények a Zempléni-hegység népi kultúrájának tanulmányozásában. Szabadfalvi J. – Viga Gy. (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről, 11-24. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai X. Miskolc
SZABADFALVI J. (1991): A sertés Magyarországon. Ethnica Alapítvány kiadása. Debrecen
SZABADFALVI J. (1997): Gunda Béla debreceni évei. Létezik-e a debreceni néprajzi iskola? A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXV-XXXVI. 435-439.
SZABADFALVI J. /VIGA GY. KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERK./ (1981): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai X. Miskolc
SZABÓ L. (1965): A paraszti munkaszervezet és társasmunkák a Zempléni hegyvidéken. Néprajzi Értesítő, XLVII. 133-158.
SZABÓ L. (1968): Munkaszervezet és termelékenység a magyar parasztságnál a XIX-XX. században. A Damjanich János Múzeum Közleményei, 15-16. Szolnok
SZABÓ L. (1980): A magyar rokonsági rendszer. Studia Folkloristica et Ethnographica, 4. Debrecen
SZABÓ L. (1981): Család és rokonság a Zempléni-hegyvidék középső részén. Szabadfalvi J. – Viga Gy. (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről, 161-188. Miskolc
SZABÓ L. (1984): Családszervezet és rokonsági terminológiák Északkelet-Magyarország különböző etnikumú csoportjainál. Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon, II. kiegészítő kötet, 69-75. Miskolc
SZABÓ L. (1990): Népi természetismeret. Hoppál Mihály (szerk.): Népszokás, néphit, népi vallásosság. Magyar néprajz, VII. 725-741. Budapest
SZABÓ L. (1997): A munka néprajza. Debrecen
SZARVAS ZS. /HRSG./ (1996): Traum vom Denken. In memoriam Ernő Kunt. Miskolc
SZILÁGYI M. (2001): Bellon Tibor 60 éves. Bellon Tibor életrajza és válogatott bibliográfiája. Barna G. (szerk.): Társadalom, kultúra, természet. Tanulmányok a 60 éves Bellon Tibor tiszteletére, 11-20. Karcag – Szeged – Szolnok

TAKÁCS B. (1962): A telkibányai keménycserépgyár parasztedényei. Néprajzi Értesítő, XLIV. 163-202.
TAKÁCS B. (1965): A sárospataki kőedénygyártás. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, V. 333-346. Miskolc
TAKÁCS B. (1966): A Zempléni-hegység üveghutái. Budapest
TAKÁCS B. (1977): Habán edények észak-magyarországi református templomokban. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XVI. 85-105. Miskolc
TAKÁCS B. (1983): Református templomaink úrasztali terítői. Budapest
TAKÁCS B. (2004): A magyar református lelkészek öltözete. Debrecen
TAKÁCS P. – UDVARI I. (1989): Adalékok a 18. századi zempléni vásárok és a vásározó zempléni lakosok történetéhez. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVII. 359-381. Miskolc
TAKÁCS P. – UDVARI I. (1992): Szlovák nyelvű paraszti vallomások Mária Terézia korából: Adalékok zempléni ruszin és szlovák községek történetéhez. Vasvári Pál Társaság Füzetei, 7. Nyíregyháza
TAKÁCS P. – UDVARI I. (1995-1998): A Zemplén megyei jobbágy-vallomások az úrbérrendezés korából, I-III. Periférián Könyvek 1-3. kötet. Nyíregyháza
UDVARI I. (1988): Adatok Hegyalja és a zempléni szlovák, valamint ruszin falvak kapcsolatainak történetéhez. Bencsik J. – Viga Gy. (szerk.): A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza, 48-61. Miskolc
UDVARI I. (1996): A Mária Terézia korabeli úrbérrendezés szlovák nyelvű kéziratos forrásai: Szepes és Zemplén vármegyék. Vasvári Pál Társaság Füzetei 15. Nyíregyháza
UDVARI I. szerk. (1990): A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása. Vasvári Pál Társaság Füzetei, 3. Nyíregyháza
VRAUKÓNÉ LUKÁCS I. szerk. (1995): Szlavisztikai bibliográfia Udvari István munkássága alapján (1974-1995). Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia, 3. Nyíregyháza
UJVÁRY Z. (1957): A vadon termő növények szerepe a táplálkozásban az abaújzempléni hegyvidéken. Néprajzi Értesítő 231-243.
UJVÁRY Z. (1958) Primitív tűzgyújtás a zempléni hegyvidékről. Ethnographia, LXIX. 462-464.
UJVÁRY Z. (1959): Niektoré údaje etnografickému štúdiu juhozemplínskej slovenskej obce Háromhuta (Mad'arsko). Slovensky národopis, 241-276. Bratislava
UJVÁRY Z. (1969): Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban. Műveltség és Hagyomány, XI. Debrecen
UJVÁRY Z. (1969a): Források és kutak a Zempléni-hegyvidéken. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, VIII. 367-388. Miskolc
UJVÁRY Z. (1975): Bacchus Tokaj-Hegyalján. Varia Folkloristica. Írások a néphagyomány köréből, 70-92. Debrecen
UJVÁRY Z. (1983-1988): Játék és maszk, I-IV. Debrecen
UJVÁRY Z. (1999): Szabó László hatvanéves. Ujváry Z. (szerk.): Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére, 7-33. Debrecen
UJVÁRY Z. (2002): Gömöri magyar néphagyományok. Miskolc
UJVÁRY Z. (2007): Kultusz, színjáték, hiedelem. Miskolc
VARGA L., D. (2003): Földem és népe. Az Ung vidéke a hely- és földrajzi nevek tükrében. Pozsony

VARGA L., D. (2004): A halászok világa. Hagyományos halászat az Ung, a Laborc és a Latorca folyón. Pozsony
VARGA L., D. (2006): Népi foglalkozások és mesterségek. Pozsony
VARGA L., D. (2006a): Életfordulók. Gyermekkor, házasságkötés, elhalálozás az Ung-vidéken. Dunaszerdahely
VERES L. – VIGA GY. szerk. (1998): Szabadfalvi József munkássága (Önéletrajz és bibliográfia). A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumok munkatársainak bibliográfiája 2. Miskolc
VIGA GY. (1990): Árucsere és migráció Észak-Magyarországon. Debrecen-Miskolc
VIGA GY. (1991): Az anyagi kultúra kutatása a néprajzi tanszéken. Ujváry Z. (szerk.): Eredmények és feladatok. A Gömör-kutatás és a debreceni néprajzi intézet, 155-184. Gömör Néprajza, XXX. Debrecen
VIGA GY. (1996): Hármas határon (Tanulmányok a Bodrogköz változó népi kultúrájáról). Officina Musei 4. Miskolc
VIGA GY. (2000): Fügedi Márta (1949-2000). A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXIX. 7-14. Miskolc
VIGA GY. (2007): Gazdasági kapcsolatok hagyományos formái. A Felföld és a Magyar Alföld táji kapcsolatainak néprajza. Studia Folkloristica et Ethnographica, 50. Debrecen
VIGA GY. (2007a): Néprajz. Baráz Cs. – Kiss G. (szerk.): A Zempléni Tájvédelmi Körzet Abaúj és Zemplén határán, 217-232. Bükki Nemzeti Park Igazgatóság. Eger
VIGA GY. (2007b): Dankó Imre, a Bodrogköz és a Zempléni-hegység kutatója. Frisnyák S. – Gál A. (szerk.): Szerencs, Dél-Zemplén központja, 35-41. Szerencs
VIGA GY. (2008): A bodrogközi kultúra és társadalom változása a 19-20. században. Budapest
VIGA GY. (2009): Bodrogközi néprajzi tanulmányok. Officina Musei 19. Miskolc
VINCZE I. (1958): Magyar borpincék. Néprajzi Értesítő, XL. 83-105.
VRAUKÓNÉ LUKÁCS I. (1995): Szlavisztikai bibliográfia Udvari István munkássága alapján (1974-1995). Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia, 3. Nyíregyháza
ZOLTÁN A. szerk. (2011): In memoriam István Udvari (1950-2005). Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia, 28. Nyíregyháza

Balassa Iván, a hegyaljai szőlő- és borkultúra kutatója

A történeti Magyarországon három területet illettek a szőlő-bortermelés szempontjából a kitüntetett Hegyalja terminussal. Mindhárom kitűnő ökológiai adottságokkal rendelkező volt, két erdélyi terület, az Arad-Ménes-hegyaljait, a Nagyenyed-Gyulafehérvár környéki un. Erdély-hegyaljait és a mai Magyarországhoz tartozó Tokaj-hegyaljai területet. Mindhárom termőtájon aszúsodott a szőlő természetes módon, de a Tokaj-Sárospatak vonalban elhelyezkedő területen legkorábban, már a XVI. századtól, és a legáltalánosabban.

Balassa Iván, a Néprajzi Múzeum főigazgatója 1956-ban került Tokaj-hegyaljára, mint a sárospataki múzeum élére kinevezett múzeumigazgató. A nagyhírű Néprajzi Múzeumban, ahol Lajtha László, Domanovszky György kétszer betöltött igazgatósága után az első főigazgatót, Vargha Lászlót követte 1950-től a főigazgatói székben. Az ötvenes évek politikai környezete nem tetszett Balassának, amit elvártak-követeltek tőle, valamint az akkori Néprajzi Múzeumba is beszűrődött hatalmi harcok, amik a népi kollégiumok elismerése és megszüntetése körül zajlott, és az ezt képviselő Kardos László körül. Mindennapi munkáját nehezítette, hogy Rákosi Mátyás felesége is a múzeumban dolgozott, mint a népművészet szakértője. Kényes helyzetében kérte ezért 1955-től a korabeli miniszterét, hogy a múzeumban, mint tudományos főmunkatárs dolgozhasson tovább főigazgatói beosztása helyett, de a miniszterhelyettes hallani sem akart erről, hanem két alternatívát ajánlott. Vagy Zalaegerszegen dolgozik tovább vezetőként, vagy Sárospatakra nevezik ki, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumába. Ő Sárospatakot választotta.

Összehasonlíthatatlanul egy kisebb hatáskörű, de nem lényegtelen múzeum élére került így, mint a korábbi, az országos hatáskörű és nagy gyűjtőterületű Néprajzi Múzeum. Ha figyelembe vesszük, hogy a Néprajzi Múzeumnak a történeti Magyarország területéről voltak műtárgyai és gyűjtései, valamint Európán kívüli gyűjtőterülettel és gyűjteményekkel is rendelkezett, akkor valóban kisebbnek tűnik a sárospataki múzeum. Azonban a sárospataki múzeum a Magyar Nemzeti Múzeumnak, mint az ország első és legnagyobb múzeumának a filiálé tagmúzeuma volt. Igaz, a Nemzeti Múzeumból vált ki a Néprajzi Múzeum is, és önállóvá vált, azonban a sárospataki évek (1960-ig) mégsem jelentették az országos múzeumügytől elfordulást és ilyen értelemben nem jelentett száműzetést sem. Sőt, egy felsőoktatással és nagy történeti múlttal rendelkező város, Sárospatak a nyugalmával, adottságaival lehetővé tette a tudós, a tudományszervező Balassa Iván részére a regionális kutatásokat. Olyan igaz barátokra tett itt szert, mint Czegle Imre könyvtárigazgató, Ujszászy Kálmán a tudós polihisztor, akit a külföldi látogatók csak „Miszter Sárospatak”-nak hívtak nagy tisztelettel, a Sárospataki Református Tudományos Gyűjtemény és Főiskola elismert vezetője, teológiai professzora. De a városban és környékén még sokan, református lelkészek, kato-

likus papok, akik a helytörténettel magas fokon foglalkoztak. Nem csak Balassa Iványt, hanem az egész családot, kedves feleségét, Éva asszonyt, fiúkat „Császit" (Balassa M. Iván-t), valamint lányukat, „Vicát" (Balassa Évát) is szeretettel befogadták. Egy zárt városi református értelmiségi körben látták szívesen a Sárospatakért és múltjáért tevékenykedő új igazgatót. A szakmai beszélgetésekből hamarosan mély barátságok, kölcsönös megbecsülések szövődtek, amely a városi múzeum és a Református Tudományos Gyűjtemény részei (Levéltár, Könyvtár, Múzeum) és alkalmazottai közti kapcsolatok elmélyülését jelentették.

Balassa Iván nem véletlenül választotta Sárospatakot, amikor életében választás elé állították. Lemondva a Néprajzi Múzeum főigazgatói állásáról, még mint viszonylag fiatal ember választhatott a jelentős könyvtárral és tudományos háttérrel rendelkező városka mellett. Lakóhelye, Budapest és Sárospatak közötti távolság nem tette lehetővé, hogy naponta hazalátogasson. De családja meghozta azt az áldozatot, hogy több hónapon keresztül, nyáron az iskolaszünetben pedig rendszeresen leköltöztek Sárospatakra. Így gyűjtő-feldolgozó munkára és a családdal való törődésre is futotta idejéből. Ez a vidék a közeli három sváb településsel, két ruszin településsel és több szlovák faluval körbevéve, a későbbiekben ideális gyűjtőtereppé vált számára. Többek közt a hegyaljai szőlőborkultúra vizsgálata során kikristályosodott benne, hogy a szőlőborkészítésben a korai rétegek története után egységesülő gazdasági kultúra alakult ki a több nemzetiségű területen. A sárospataki, majd a tokaji, a tállyai és más környékbeli városkák protokollumai 1572 óta magyar nyelven, hasonlóan szabályozták a szőlőművelést és a borkészítést, borkereskedést, ami az egységesülő Tokaj-hegyaljai borvidék kialakulásának alapját jelentette.

Már korai gyűjtéseiben, majd kérdőív kidolgozásával és a történeti-néprajzi adatok feldolgozásával sokféle szempont szerint vizsgálta a területet. Mindezt mutatja, és jól jelzi a szőlő-borkultúrával, a borkészítéssel kapcsolatos kutatása is, amikor Erdőbényén 1956 őszén, a forrongó Budapesttől távol kutatta a borkészítést, amit saját készítésű fotóin is megörökített. Fényképei a vidék termelő munkáját, az évszázad egyik legjobb aszújának készítését mutatja, bár erről Ő akkor még nem tudhatott. De érdekes véletlen, hogy terepmunkája során az évszázad aszújának készítési munkáit örökítette meg. Ez is egyféle elégtétel lehetett, hogy 1956 forrongó Budapestje helyett az évszázad aszúévjárata szemtanúja lehetett. De mit tudunk egyáltalán erről az évjáratról, amelynek fénykép-dokumentátora Balassa lehetett?

Felvetődik rögtön a kérdést, vajon hogyan lehetséges az, hogy Európa egyik történetileg kialakult éléskamrájában 1956 októberére élelmiszer jegyrendszert kellett bevezetni, hogy éhen ne haljanak a nagyvárosi emberek és mindenkinek jusson alapélelmiszer, illetve a XX. század egyik legjobb aszútermését a későbbiekben 1957-esnek hazudták, mert nem merték bevallani, hogy 1956-ban még az aszú évjárat is párját ritkító volt? Mindezek az emberi gyarlóság, és a történelemferdítések példái, de következményeik egyes emberi sorsokat is erősen befolyásoltak.

Észak-kelet Magyarország egyik híressége, hungarikuma a tokaji aszú, ami a reformáció magyarországi terjedésével egy időben emelkedett világhírnévre. Termelői, élvezői, dicsőítői és hírének emelői között a református egyház is jelentős szerepet vállalt. Nem csak, a hegyaljai falvakat és a nagyszámú mezővároska reformátusságát, a reformátor lelkészeket, hanem magát Sárospatakot és híres kollégiumát is ide kell érteni. A legjövedelmezőbb, legértékesebb ingatlan a szőlőbirtok, a pince és a pincék mélyén az un. gönci hordókban érő kiváló évjáratok voltak.

A szőlő-borágazat, a boros gazdák mindig büszkék voltak szép boraikra, amelynek megszületésében a gondos, óvó munkájukkal meghatározóan részt vállalnak. A szőlész és borosgazda, mint gyermekeire, unokáira, a családjára úgy vigyáz a szőlőre. Különleges érzelmi szál fűzi a gazdákat a szőlőjükhöz, borukhoz. De az évjárat kialakulásában a természeti adottságok a döntőek. Különösen így van ez az aszúborok készítésekor. Kiemelkedő aszúbort ugyanis csak ritka években készíthettek, amikor az időjárás minden eleme az aszúsodást, ezt a rendkívül finom és biokémiai folyamatok sokaságával járó folyamatot elősegíti. Ennek volt kutatásai közben tudatosan tanúja Balassa Iván is.

A közvélemény is, de a boros szakma is nyilvántartja ezeket az alkalmakat és rendkívüli ajándéknak tartja a nagy aszús évjáratokat. Ritkasága és különleges minősége miatt ezek az évjáratok a fáradtságos munkák és a várakozó türelem reménységében már a korábbi évszázadokban is csengő aranyakat jelentettek. A természetes desszertbor, a tokaji aszúk esetében nemzeti büszkeségünk és a magyar örökségünk részei, ezek az évjáratok. Megismerésük életünk megbecsült ün-

nepi pillanatai közé tartoznak. 200 évre visszamenően ismerjük a tokaji aszúk évjáratainak minőségét. Nem véletlen, hogy a borász szakma is tabuként, suttogva emlegette az 1956-os kiugró évjáratot, amelynek a XX. évszázad aszúi között az 1949-es, és az 1972-es és a 2000-es évjáratok mellett a helye. Ezek az említett aszúk számos díjat és aranyérmet elhoztak külföldről. Sőt az 1972-est az évszázad aszújának is titulálták, míg az 1956-ról szemérmetesen hallgattak, mi több, elhallgatták. Mire kialakult ez az aszú, a forradalom őszi időszakában szüretelt szőlőből bor lett, amely még úgy nyersen is ígéretesnek mutatkozott. Már 1956 végét írták, és lassan de visszatarthatatlanul, megállíthatatlanul az új politikai rend fokozatosan elhatárolódott a forradalomtól, eszményétől, a kiválónak ígérkező aszújától. Mintha a bornak kellett volna szégyellnie magát, nem pedig az évszámtól, az évjárattól elhatárolódó utódoknak. Sőt mire a kiugró minőségű aszú erejét és hatalmát, kiválóságát megmutatta, addigra már évjáratát is meghazudtolták és 1957-es évjáratnak kezdték hívni. Mindez persze azt a visszarendeződő új korszakot, annak gazdaságpolitikai vezetőit jellemezte, amely és akik ellen a forradalom is kitört. Mindazokat az elvárásokat és megfeleléseket amelyek értelmében még évek múltán is halálos ítéleteket hajtottak végre 1956 megtorlásaként. A forradalom időszakában szüretelt szőlő, majd a borévjárat minden elhallgatás ellenére az évszázad egyik legkiválóbb évjárata lett!

Ennek a történetnek mikrotörténeti kigombolyítása is jelzi a nagy dolgok mellett a mikrotörténeti kutatások, vizsgálódások fontosságát, az emberi mentalitás és cselekedetek terén.

1956. október 23-án a református családba született, majd élete végén megint a reformátusságát, kálvini hitét újra vállaló Nagy Imre is badacsonyi szüretről – hiszen szüret időszaka volt – érkezett meg a forradalmian felbolydult fővárosba. Nem számíthatott arra, hogy a víg szüret után életbevágó komoly kérdésekben kell döntenie. Már pedig, mind a szőlő-borágazat, mind az ország gazdasága mélyponton volt, és a tüntető tömeg a miniszterelnökségbe követelte Őt, miközben Balassa Iván néprajzi terepmunkát, kutatást folytatott Tokaj-hegyalján.

Országos szinten 1956-ban állandósultak a válságjelenségek. Csökkent a beruházás mind az iparban, mind a mezőgazdaságban, visszaesett az ipari termelés. Már az előző év végétől akadozott a kenyér- és a húsellátás, a boltok előtt több száz fős tömegek vártak az alapélelmiszerekre. A szőlő-bortermelők életét a tagosítások ügye is keserítette. A szőlő- és borágazat a mezőgazdaság más ágazataihoz hasonlóan siralmas állapotba került, még, ha az államosítások a magánszorgalom ezen ágát jobban megkímélték, mint más ágazatot. Mészöly Gyula országgyűlési képviselő (Kossuth-díjas, a Kecskeméti Kertészeti Kutatóintézet vezetője) interpellált ez ügyben, amire Matolcsi János miniszter (Rákosi korábbi személyi titkára, majd a Mezőgazdasági Múzeum későbbi igazgatója, Balassa Iván későbbi, 1962-től munkatársa a Mezőgazdasági Múzeumban) válaszolt. Válaszát a képviselők el is fogadták a Parlamentben. A Kertészet és Szőlészet augusztus 20.-i száma, még a forradalom kitörése és a Tokaj-hegyaljai

nagy szőlőrekonstrukció megkezdése előtt a demokratizálás jegyében közölt egy közleményt. Ebben a szeptember 1-én kihirdetett Tokaj-hegyaljai szőlőterületek felújításának elősegítésére, a parlagok megművelésére szánt 1085/1956 (IX. l.) számú minisztertanácsi rendeletet ismertette, amellyel új területek művelésbe vonását szerették volna elérni. Ígéretük szerint, ha az 1960-as év végéig teljesítenék ezt, akkor a művelést vállaló tulajdonába szállt volna jóváírással az általa 1960 végéig megművelt állami terület. Két hónappal később az október 20.-i lapszám egy szüreti zsánerképpel jelent meg a címoldalon. Idilli nyugalmat és bőséget sugárzott a kép, amely egy szép fiatal fejkendős szüretelő lányt mutatott. A címoldal persze nem adta vissza a paraszttársadalom mélyén fortyogó indulatait, és a szőlő-borágazat, valamint a falu tragikus helyzetét.

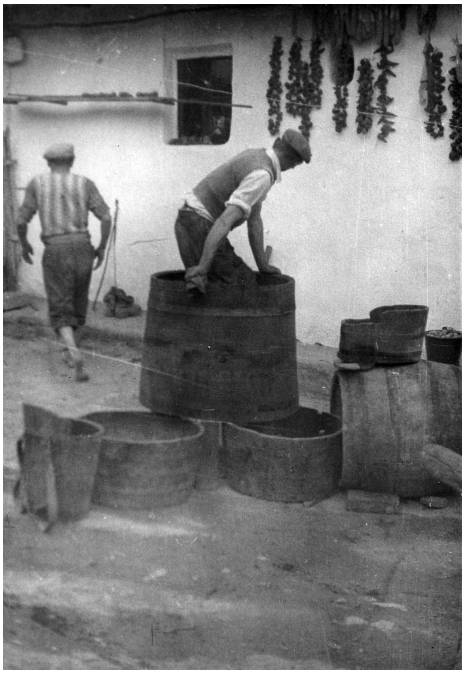
A forradalom idején leszedett Tokaj-hegyaljai szőlőkből ez idő alatt kiváló bor ért ki bár az év eleji időjárás nem ígérkezett különlegesen jó évjáratúnak. Tavasszal nagy jeges árvíz pusztított, nyáron mintegy 411.000 kh-t jégverés tett tönkre. Tehát nagyon szélsőséges időjárás uralkodott, azonban a nyárvégi nagy meleg a tokaji szőlők érésének rendkívüli módon kedveztek.[1] A kellemes időjárás az un. Hegyaljai hét rendezvényeit is sikeressé tette Sárospatakon. 180 tagú csehszlovák népi együttes, az állami Operaház és a miskolci Déryné Színház, valamint a Patak környéki falvak művészeti csoportjai léptek fel és tették sikeressé a kulturális, szüreti hetet. Egy szemtanú véleményének közlése is a viszonylagos demokratizálódást mutatta a forradalom küszöbén: „*Minden nagyon tetszett, csak az nem, hogy a MÁV plakáton 50 százalékos utazási kedvezményt hirdetett, még is egész jegyet fizettettek velünk.*” [2]

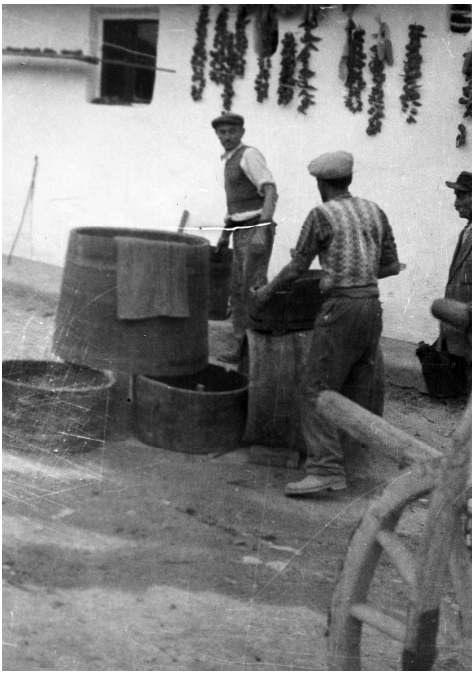
A kedvező országos időjárást mutatta, hogy mind a szelídgesztenye, mind az almatermés bő volt a szőlő mellett. Balassa Iván ez időben készült képei is nyugodt, derűs időjárást mutattak. A Szabad Föld forradalom előtti október 21-i számában tették közzé a Magyar Közlöny október 16-i számából átemelve az élelmiszeripari miniszter borszőlő, szőlőcefre, must és a bor felvásárlási árának megállapításáról szóló rendeletét.

A jó minőségű termésről, a borokról, a majdani híres aszúról először a december 9-én megjelent Szabad Föld adott hírt, de még csak egy karikatúra formájában. E szerint a pincében két támolygó vidám gazda beszélget az új bor kóstolása közben. Az egyik mondja a másiknak: „*Édes komám, ha előbb érsz fel, mondd meg a feleségemnek, hogy jól vagyok, ne aggódjon, a gyerekeket csókolom.*” Az év végi, 1956. december 30-i visszatekintés az időjárásra már konkrét és pontos megállapításokat tett. Ezek szerint a szeptember melegebb volt az átlagosnál, ami a jó aszúsodáshoz hozzájárult. A nyári melegek augusztusban és szeptemberben is folytatódtak. Pl. szeptember 2-án 32 celsius fokot mértek, és utána is 10 napig kánikula volt. A Kertészet és Szőlészet c. szaklap 1956. október 20-i, V. évfolyam 10. számában Kulin István meteorológus az időjárásról

[1] Szabad Föld 1956. október 21.
[2] Szabad Föld 1956. október 21. (Stirmizsky József, sződligeti olvasói levele)

szintén jókat írt. Szeptember 20-a után a hőmérséklet ismét 25-26 fokos lett. A meleg a hónap végén még fokozódott, országszerte 25-28 celsius fokra. Október első napjaiban tovább folytatódott a szokatlan nyári meleg. 4.-én erős lehűlés és kiadós országos esőzés volt, ami az aszúsodásnak kedvezett. A napfényes órák száma szintén az országosnál jóval több volt. Balassa Iván képein a munkások öltözete is ezt az enyhe időjárást mutatta, a reggeli ködös harmat után lazábban öltöztek. A szeptemberi lehullott csapadék a 25 mm-t csak egy-egy régióban, az ország északkeleti területén haladta meg, majd száraz periódus következett, ami az aszúsodás és a töppedés nagymértékű kialakulásához vezetett.

A Szabad Föld december 9-i számában a bortermelők megnyugtatására közölte, hogy megkezdik a bor felvásárlását. A SZÖVOSZ[3] központ igyekezett megnyugtatni minden gazdát, hogy az irányár a korábban (forradalom előtt) megállapított felvásárlási ár lesz, de a jó minőségű borért ennél magasabb árat is fizethetnek majd. A hónap és az év végén, december 30-án már a Szabad Föld egyértelműen hírül adta a nagyreményű 1956-os aszú létét, még ha nem is tudta pontosan, hogy mit is jelent be, a „*Jobbak a borok*"- címmel. A beszámoló szerint az elmúlt évtized legjobb minőségű termését szüretelték a Tokaj-hegyaljai szőlőkben. Nem volt ritka a 25-27 cukorfokos must, sőt a tarcali kísérleti gazdaság egyik szőlőjében 34 cukorfokos mustot szüreteltek. A hegyaljai szőlőkben

[3] A Szövetkezetek Országos Szövetsége

kár nem történt a forradalom időszaka alatt, valamennyi szőlőben rendben leszüreteltek és pincékbe került a must. Már az első fejtés megmutatta, hogy még a gyengébb borok is lényegesen jobb minőségűek voltak, mint az elmúlt három évi legjobb évjáratok. Azt írta a lap, hogy: „*Szakértők becslése szerint az első fejtés alapján a termésnek mintegy 60 százaléka továbbérlelésre, úgynevezett iskolázásra alkalmas s így 4-5 év múlva kiváló borokként tudják majd forgalomba hozni*” [4] Még nem sejtették, hogy az évszázad egyik legnagyobb, legjobb, legszebb aszúbora érik a Tokaj-hegyaljai gönci fahordókban. Az aszúbor így a magyar forradalomnak és egyben a magyar forradalom ajándéka is volt.

1957-es évszám alatt érlelődő borokról a féltve őrzött titokról csak a demokratikus rendszerváltás lebbentette fel a fátylat, de az évjárat történetét eddig nem dolgozták fel, pedig története plasztikusan az akkori politikai viszonyokat tükrözi. Most, Balassa Iván Tokaj-hegyajai kutatásainak sorravétele során derült ki, hogy a tudós múzeumigazgató szemtanúja volt a híres 1956-os aszú szüretének a kutatóútjai során. Az 1956-os aszúkat a rendszerváltás után is a Tokaj Kereskedőház tolcsvai pincéjében, a muzeális ágban őrizték. Az aszúbor alkotói: Jászberényi József főkertész és id. Szabó Dániel pincemester, a Tolcsvai Állami Gazdaság dolgozói voltak. A sok díjat nyert aszút, aszúeszenciát és eszenciát Bodnár Sándor pincemester az 1962-től kialakított Tolcsvai Bormúzeumba mentette át, nyugdíjba vonulásakor még több, mint 200.000 palackot őriztek itt. Az 56-os aszút nem jó szemmel nézte a helyi pártkorifeus, Bodnár Ferenc, a megyei pártbizottság első titkára, de Kapás Pál a Tokaji Borkombinát kommunista vezérigazgatója, mint szakember kiállt az aszúk mellett. (Kapás később engedélyezte és fenntartotta a Balassa Iván által 1972-ben kialakított és rendezett Tolcsvai Borászati Múzeumot. Ez a múzeum a Mezőgazdasági Múzeum szakmai felügyeletével és rendezésében, Balassa Iván tudományos forgatókönyve alapján jött létre. Ő felügyelte és a Borkombinát tartotta fenn a tolcsvai Rákóczi kastély földszintjén, amíg az épület privatizációra nem került a 2008-as években).

A fentiek figyelembe vételével mit árulnak el Balassa Iván 1956 őszi szüreti-szőlőfeldolgozási képei?

A 11014 archívszámú beleltározott kartonon lévő képet Erdőbényén készítette 1956-ban. A filmnegatívot a Rákóczi Múzeumban F. 2092-es számon leltározta be Balassa. Ezt a pozitív nagyítást a 24x36-os negatívról elkészítve, 1964. november 28-án ismét beleltározta a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Munkaeszköztörténeti Archívumába, tehát az eredeti felvétel készítése után majd nyolc évvel. Érdemesnek találta a felvételt még egyszer, a kimondott munkaeszközök és munkaeljárások miatt a Mezőgazdasági Múzeumba ismét beleltározva megörökíteni. Az általa és Wellmann Imre történész, a másik főigazgató-helyettes által kidolgozott tárgyi-és iratanyagra vonatkozó múzeumi szakmutató szerint a kitöltött leírókarton a 4801-es szakszám alá esett, mint a képen is látható kád. Ugyanis a szakmutató lényege éppen az volt, – ami sajnos nem valósult

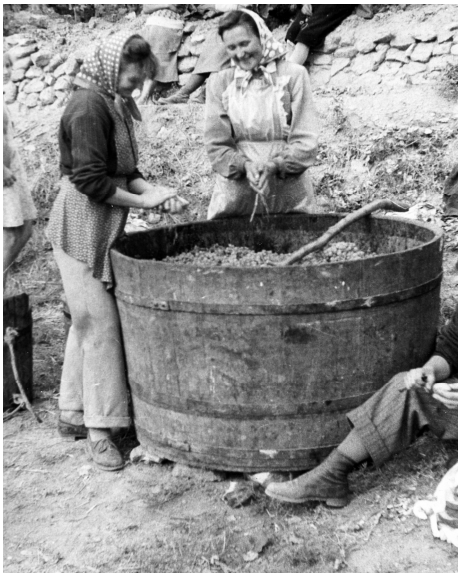
[4] Szabad Föld 1956. december 30.

meg egységesen és általánosan a Mezőgazdasági Múzeumban – hogy adott szakszám alatt a múzeumban levő eszköz, irat-dokumentum, műtárgy visszakeresheto legyen, nyilvántartható legyen. Mivel nem eredeti negatívval rendelkező munkakópia került a leírókartonra, ezért a filmszámnál a B-6, vagyis Balassa 6. képe értelembe került a filmnegatív-szám kitöltésre. A képen egy nagy kád mellett, mögött álló fiatalasszonyok beszélgetnek, talán tisztítják kezüket a szőlőbogyó maradványoktól. A szőlőbogyó-tőrő fa a kádban elfektetve esetleg újabb puttonynyi szőlő összetörésére várt. A kád mellett talán egy puttonyozó férfi pihen. Szemközti oldalon egy kötéllel vállra rögzíthető hátiputtony látható. Ez a Tokaj-hegyaljai típus, ami nem oly magas és mély, mint a nyugat-európaiak, ennek megfelelően kisebb űrtartalmú is. A két asszony mögött a szárazon rakott, a szőlőkből kapáláskor kikerülő kövekből rakott támfal, terasz látható, amit egykor nagy szaktudással a mecenzéfi munkások építettek. Az ezen pihenő alakok valószínű szüreti munkapihenőt tartanak. Az öltözet a reggeli hűvösre utaló, hosszú ujjú, kardigán, melegítő, munkásruhaként használt ruhadarab volt. Hosszúszárú nadrág és pöttyös fejkendőt lehet látni az asszonyokon, a ruha koszolódását megelőzően pedig kötény borította a ruhákat. Munkacipőként félcipő és magasszárú bakkancs látható, ami a zokninál is magasabb szárú volt, a támfalon pedig női szoknya alatt meleg pamut harisnya jelzi a reggeli harmatos hideg időt. De ugyanakkor a térdig csupasz lábú ülő személy, és a csupasz karú blúzos nő is a háttérben, a déli, koradélutáni Nap hatására felmelegedő időt mutatja, amikor Balassa Iván éppen ezt a képet készíthette 1956 őszén, szüretén.

A kép leírását így fogalmazta meg a Mezőgazdasági Múzeum leírókartonján: „*A föld végében vagy a szedőhelyen áll a nagy kád, melybe összegyűjtik a szőlőt, míg a szekér jön a fennállóval*." Ezzel a módszerrel a saját gyűjtéseiből sokat átmentett a Mezőgazdasági Múzeum gyűjteményeibe, a Munkaeszköztörténeti Archívum 1962-ben általa alapított nagy gyűjteményébe. Ez a muzeális gyűjtemény a múzeumi tárgyak és az ikonográfiai gyűjteményi csoportjával együtt Európa hírűvé vált, és Balassa Iván muzeológiai, és más szakmai elismeréseihez, kitüntetéseihez, így pl. a Herder-díj megkapásához is 1980-ban, hozzásegítette számos munkaeszköz-történeti kutatás mellet.

A 1018. archívszámú beleltározott karton pozitív képnagyítása**,** amelynek eredeti negatívja is a sárospataki Rákóczi Múzeumban található, arcívkarton tárgyleírásának 1964. november 28-án a következőt adta meg, írógéppel kitöltve a szövegmezőket. „*Előkészület a taposáshoz. Előtérben az edények, kád, kádicska, hordó livóval. A kád szélén a kiterített taposózsák.*" A lőcsös parasztszekérről éppen rakodják a mustnyeréshez az eszközöket, amit Balassa Iván a helyi terminológiának megfelelően említ is. A taposókád önálló három falábbal rendelkezett, de a kifolyólyukát a kádicska felé helyezték, hogy a kitaposott kifolyó mustot összegyűjtsék benne. Az őszi időpontot a falon lógó száradó kerek és hegyes erős fűszerpaprika füzérek is jelzik. A jellegzetes sapka és ruhaviselet az 1950-es éveket sejtetné, ha nem is tudnánk, hogy Erdőbényén 1956-ban készült a felvétel.

Az 11021 archívszámú beleltározott kartonon taposás munkamenete látható, hegyaljai puttonnyal, gönci kis hordóval (136,4 liter) és tőtikével (*livó*-val). Az egyik ember nagy irammal távozik a taposókádtól, mintha hirtelen eszébe jutott volna valami hiányzó dolog, a taposó még utána is szól, kiált valamit. A hírtelen mozdulatot és elhatározást az is mutatja, hogy a földön igyekvő ember még a cipőjébe sem bújt bele, hanem mezítláb távolodott a kádtól, a klasszikus taposás ugyanis mezítláb történt. A taposó jobb kezével támaszkodik, de fogja is az összecsavart végű taposózsákot, amely egy ritkaszövésű zsák volt, hogy a kitaposott mustot átengedje, de a magokat, bogyóhéjat visszatartsa. A színmust, a taposás végén így készült el, a zsákban maradt bogyóhús, héj, és mag, kocsánymaradvány került a másodfokú minőségnek számító présmustnak, vagyis a prés által kinyomott mustnak.

Ez a jelenet látható Vitus Puchler kalendáriuma 1650. évi októberi hónapábrázolásán. (OSZK. RMK. I. 834., Munkaeszköztörténeti Archivum Archív-szám: 55.254, filmnegatívszám: 86147.) A Bécsben 1649-ben J.J. Kürner által készített metszeten részletgazdagon látható a szőlőtaposó munkája és a mustot lopva ivó, ülő alakja. A dongás edények szinte minden példánya jól látható. A Munkaeszköztörténeti Archivum számos hónapábrázolást rejt magában, mert Balassa Iván véleménye szerint a munkaeszközök történeti fejlődését hűen tükrözik ezek a kis ikonográfiai alkotások. Ezért levéltárakból, könyvtárakból – köztük a sárospataki Nagykönyvtárból is számos XVI-XVII-XVIII. századi kalendáriumi hónapábrázolást örökített meg leírókartonjain a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Munkaeszköztörténeti Archivuma.

Balassa Iván gyűjteseit és más kutatási eredményeit, feldolgozásait más témakörben is folyamatosan jelentette meg. 1959-ben látott napvilágot a középkori német telepes egykori városka, Mecenzéf földmunkásainak tevékenységét vizsgáló dolgozata, ahol bemutatta, hogy évszázadok óta a település rendszeresen Tokaj-hegyaljára bocsájtotta ki szorgos lakóit, akik itt vegetációs időn belül szakmunkákkal és télen szárazon rakott kőgátakkal, teraszok építésével foglalkoztak.[5] Ezzel egy hagyományos társadalom és foglalkozási csoportot, a Felvidékhez tartozó német városka munka közösségét mutatta be, a magyar tokaji borok előállítása érdekében.

[5] Balassa I. 1959. 287-291.

Balassa érdeklődését a legfontosabb termelő eszköz, a szőlőfajta történeti-néprajzi kérdése sem kerülte el. Különös súllyal kutatta a Furmint szőlőfajtának, mint Tokaj-hegyalja fő fajtájának a kérdését. Külön tanulmányban tette közzé a nyelvészeti megfigyelését, de többször is vissza-vissza tért erre a kérdéskörre.[6] Ugyanis a Furmint a középkorban feltűnik Magyarországon, sőt a nyelvészeti – és a magleletek alapján Nyugat-európai, francia eredetűnek tűnik, de a történeti név, fajtanév felbukkanása csak XVI. század végi, az ampelográfiai jelei, sajátosságai alapján pedig a Fekete-tenger környéki, pontuszi fajtakörbe tartozónak vélik. A fajtaismeret és a fajta történeti azonosítása, éppen a jó aszúsodása miatt lenne fontos, ugyanis az aszú készítés akkor bukkan fel nagy mértékben, akár már népszokásként, amikor a Furmint is megjelenik és egyféle minőségi szőlő-borkészítési változás rekonstruálható a borvidéken.[7] Mindez Tokaj-hegyalján a XVI-XVII. században következett be, amikor a szőlőművelésben és a borkezelésben, a nagymértékű északkeleti borkereskedelemben, a távolsági borkereskedelemben óriási változás gyűrűzik be, ami az aszúborok eladását befolyásolta. Illetve az aszúk állandó, vagy meghatározó mennyisége a kereskedelmet befolyásolták. Mindezt a kapcsolatot Balassa Iván több cikkében és nagy monográfiájában 1991-ben vizsgálta, tisztázta is.[8]

A technológia váltás, a minőségre törekvés azt is jelentette, hogy precízebben, a minőség érdekében, több munkát pl. a kapálást, talajmunkákat többször végezték el a borvidéken, a szőlőkben több, mint 12-13 alkalommal mentek ki, különböző szakmunkát elvégezni. A munkáltatásban pedig a nagy szaktudású, a szőlő-borkészítésre szakosodott környező vidéki népesség is egyre nagyobb mértékben részt vett, a kialakuló munkáltató vincellérek irányításával. Ez azonban a hegyaljai társadalom átalakulásához vezetett, miközben egyre többen és jobban éltek a szőlő-bor munkájából, bevételéből. Mindez a népsűrűségben is megmutatkozott, vagyis a Tokaj-hegyaljai szőlőnek és bornak az eltartó képessége olyan nagy volt, hogy az itteni népesség népsűrűsége a nyugat-európaival vetekedett.[9]

A hegyaljai borok eladásának külön társadalma alakult ki, akiknek képviselői a távolsági és a helyi borkereskedelemben vettek részt. Irányították, biztosították a borok belföldi és külföldi (Lengyelország, Oroszország) szükségletét. A XVI. századtól lerakatok, borkereskedelmi telepek jöttek létre, a szekerekkel és a Visztulán, Dunajecen vízi úton továbbított borrakományok szállítására, felügyeletére, őrzésére. A hegyaljai bor rendkívüli jövedelmet jelentett, és akár rituális célra (kóser bor ortodox zsidóknak), akár közönséges borként, mint élvezeti cikk, kereskedelmi célra és mint gyógyborok is sikeresek voltak. Mélyreható vizsgálatokat, és forrásközléseket Balassa Iván tett közzé, felhasználva a levéltárak ismeretlen és a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle XIX-XX. század

[6] Balassa I. 1961. 94-96.
[7] Balassa I. 1984-85. 123-146., 1987. 223-238.
[8] Balassa I. 1987. 223-238., uő: 1988/a., uő: 1988. 271-305., uő: 1989. 7-14. , uő: 1991., uő: 1991a.
[9] Balassa I. 1973. 1-12., uő: 1973/a. 285-320.

fordulóján közzétett pozítívista történetírásának adatfoszlányait.[10] A borkereskedelem speciális szakszavakat használt, amelyek közül több ismeretlen volt korábban Magyarországon. A lengyelekhez, oroszokhoz, a jiddisül beszélő zsidókhoz köthető több olyan kifejezés, akár bornév is, ami a kereskedelmi tevékenység során jelent meg és terjedt el, nem egy napjainkig is. Pl. szamorodni, tréfli bor, máslás stb.[11]

Tokaj vidéke, a borvidék nem véletlenül ma a „Világörökség része". A táj, a természeti környezet, a természeti és az épített örökség mind-mind a világhírű aszú borok körül az állandó érdeklődés középpontját jelzik. Az apáról-fiúra hagyományozott szaktudás láncolata szakadt meg az 1880-as években, amikor az un. szőlő gyökértetű lépett fel. Balassa Iván rendkívül aprólékosan vizsgálja ezt az időszakot bemutatva, hogy még az olyan nagynevű XVI-XVII. századi virágzó borvidéken, mint a Tokaj-hegyaljain is, milyen fejetlenség, tanácstalanság uralkodott el a reménytelenség mételyével mérgezetten, amikor az ismeretlen kártevő megjelent.[12]

Balassa Iván Tokaj-hegyaljához, a szőlők és a borok-pincék világához mindig hű maradt. Élete szép és termékeny időszaka kötődött Hegyaljához és Sárospatakhoz. Mindezt azok az emberi gyarlóságok, hitványságok sem tudták megakadályozni, amik igyekeztek megnehezíteni életét. A tudós azonban azért él, hogy alkosson és használhasson, a hivatalnok és a bürokrata pedig azért, hogy értetlenkedjen. Ma visszatekintve már látható, hogy Balassa Iván éppen a forradalmi aszú szemtanújaként és kutatójaként nem csak krónikása volt a tokaji aszúknak, szőlőknek és a borvidéknek, hanem történeti összefüggések kigobozójaként, a magyar művelődéstörténetnek, agrártörténetnek, muzeológiának is nagy alakja volt. Nem véletlen, hogy a Honismeret című folyóiratban jelentette meg Fucker hegyaljai híres borkereskedő kutatásai közben megtalált adatokat, Kossut Lajos keresztszüleiről.

Dr. Csoma Zsigmond

Irodalomjegyzék

BALASSA I.
1959 A mecenzéfi földmunkások Tokaj-Hegyalján. Néprajzi Közlemények, IV. 4. szám 287-291.
1961 Furmint. Magyar Nyelvőr LXXXV. 94-96.
1973 A szőlőművelés és a borkezelés változásai a XVI-XVII. században Tokaj-Hegyalján. Agrártörténeti Szemle XV. 1-12.

[10] Balassa I. 1973-74. 145-159., uő: 1982. 5-27., uő: 1989. 7-14.
[11] Balassa I. 1975. 299-308., 417-424., uő: 1991.
[12] Balassa I. 1988. 271-305., 1975. 305-332.

1973a. A tokaj-hegyaljai német telepítések történetéhez. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XII. 285-320. Miskolc
1974 Faktorok (közvetítők) Tokaj-Hegyalja XVIII. század végi és XIX. század eleji borkereskedelmében. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 1973-74. 145-159. Budapest
1975 A filoxéra Tokaj-Hegyalján. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII-XIV. 305-332. Miskolc
1975 A tokaj-hegyaljai borféleségek terminológiája. Magyar Nyelv LXXI. 299-308., 417-424.
1982 Adatok a zsidók szerepéhez Tokaj-Hegyalja vidékének szőlőművelésében és borkereskedelmében (1791-1841). Évkönyv, 5-27. A Magyar Izraeliták Országos Képviselete. Budapest
1985 A tokaj-hegyaljai aszúbor és eszencia (1790-1810). Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 1984-85. 123-146. Budapest
1987 A tokaj-hegyaljai aszú korai története. Az Egri Múzeum Évkönyve, XXIII. 223-238.
1988 Tokay Wines: Types and Production. FENTON, Alexander – MYRDAL, Jan (ed.): Essays in Honour of Gösta Berg. Glasgow
1988 A tokaj-hegyaljai szőlőművelés munkaszervezetének néhány vonása a XVI-XX. században. Agrártörténeti Szemle XXX. 271-305.
1989 A tokaj-hegyaljai szőlő és bor kutatásának néhány forrása. BENCSIK János – SZAPPANOS Erzsébet (szerk.): Tanulmányok Tokaj-Hegyalja múltjából, 7-14. Tokaj és Hegyalja, I. Miskolc
1991 Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj-Hegyaljai Borkombinát ÁG. Tokaj
1991/a. A Tokaj-hegyaljai szőlőművelés és borászat néhány régi vonása. Sárospatak, XXXI. különszáma. Sárospatak

Dr. Dankó Imre, a Bodrogköz és a Zempléni-hegység kutatója

Egyszerre szép, a fiatalabb pályatárs számára megtisztelő, ám nehéz feladat a néprajz, a művelődéstörténet, a múzeumügy mozgalmas és változatos életpályát befutó személyiségét, térben, időben és tematikában rendkívül gazdag tevékenységet felmutató, közismert szereplője, Dr. Dankó Imre nyugalmazott megyei múzeumigazgató, címzetes egyetemi tanár pályafutásának, tudományos eredményeinek összegzése, méltatása. A feladat szépségét az adja, hogy Dankó Imre hihetetlenül termékeny életpályájának bármelyik időszaka az alkotó embert dicséri, s hitelesíti a 20-21. századi értelmiségi szerepvállalását. Munkássága állandó odafigyelést, állandó készenlétet és fegyelmezettséget tükröz. A nehézséget mindenek előtt az életmű organikusságának, a témák, a tudományos problematika – belső fejlődésű és a környezet által elvárt – egységének igazolása jelenti. Úgy vélem, ez utóbbi kulcsa Dankó személyiségében rejlik, az őt ismerőkben kétség sem merül fel az életmű egységét illetően. Magam egy körkörösen felépülő nagy háló – szerkezetében, működésében leginkább a pókhálóra emlékeztető konstrukció – működéséhez tudom hasonlítani a tudományos életművét. Az új meg új tevékenységi helyek a hosszanti fonalakat képezik, a témák pedig a háló – önmagukba visszatérő – keresztszálait alkotják. Mivel azonban a régebbi helyszínek vonzása sem szűnik meg, ugyanakkor az újabb problematikák vissza is vetülnek, a sugaras szálakat csakúgy, mint a keresztirányú „fonalakat" mindegyre újabbak erősítik. E tudományos háló messze túlnyúlik – az önmagában is tiszteletet parancsoló munkával „belakható" – Kárpát-medencén: például a Balkán (hangsúlyosan Bulgária a délkeleti ága), de Bukaresten, Brassón, aztán Pozsonyon, Brünnön át elér egészen Angliáig, Walesig. A szálakat Dankó Imre 85 esztendősen is gyarapítja, ilyen módon egyre több tudományos kérdés, probléma akad fent a hálón, amelyeket – a tér- és idő-hálón nagy sebességgel és ügyességgel közlekedve – játszi könnyedséggel kezel. Egyáltalán nem csoda tehát, ha gyakran olyan témákkal foglalkozik, amelyek jószerével ismeretlenek, vagy olyan személyiségekre emlékezik, akiket rajta kívül – a ma élők közül bizonyosan – már senki nem ismert. Munkáiban azonban ezek az – aprónak tűnő – elemek megtalálják a helyüket a nagyobb összefüggésekben, nem ritkán távlatos művelődéstörténeti kapcsolatok kifejezőinek mutatkoznak.

Ezt a virtuális hálót kiterjedt kapcsolatrendszer erősíti: egyre inkább a tanítványok szerepe dominál ebben, akik a Dankó Imre személyiségét körülvevő „történetek", részleteiben immár folklorizálódott tudománytörténet letéteményesei is. Nem véletlenszerűek persze a nyitó fonalak sem: a személyes kvalitást kiváló tanárok csiszolták, nagyszerű szakemberek – közvetlen munkatársak és távolabbi kollégák – kontrollálták és hitelesítették. Hosszú-hosszú időn át megértő társ, feleség, aztán gyerekek, unokák, utóbb dédunokák tették életszerűvé, élhetővé és valóságossá. Magam abszolút organikusnak látom tehát az egész dankói életművet, s tisztelői, tanítványai, barátai nevében is csak remélhetem, hogy a virtuális háló tovább fonódik.

Amint az eddigiekből is kiderült, elfogult vagyok Dankó Imrével kapcsolatban. Tanítványának vallom magam, évtizedek óta bírom kitüntető figyelmét, segítségét, ezért talán megengedhető, hogy személyiség-rajzát is személyes hangvételűre fogalmazzam!

Ezen a helyen Dankó Imre bodrogközi, Tokaj-hegyaljai, ill. a Zempléni-hegység településeihez kapcsolódó munkásságát kell számba vennem, de úgy gondolom, hogy abban – mint cseppben a tenger – az egész életmű tükrözik.

*

Dankó Imre – a Gömör megyei *Hanvá*ról származó édesapa és *Hajdúböszörmény*ből a fővárosba került édesanya gyermekeként – *Budapest*en születtetett 1922. január 22-én. *Kunszentmiklós*on nevelkedett, ott érettségizett. Egyetemi tanulmányait Debrecenben kezdte magyar – angol – történelem szakon, azután Budapestre iratkozott át, ahol a Bolyai Kollégium, majd az abból kinövő Györffy Kollégium alapító tagja volt. Bár múzeumi kapcsolatai már diákéveiből datálódnak, az egyetem befejezése után először tanítani ment: *Hajdúnánás*on, *Kecskemét*en, *Szentendré*n és *Túrkevé*n volt gimnáziumi tanár. Az utóbbi helyen – ahol 1951-ben az ő irányításával nyílott meg a Túrkevei Múzeum – került először múzeumi státusba 1953-ban. 1954-től *Sárospatak*on a Rákóczi Múzeumot irányította, 1958-1964 között *Gyulá*n az Erkel Ferenc Múzeum igazgatója volt, majd 1964. július 1-jén *Pécs*ett a Baranya Megyei Múzeumi Szervezet irányítását vette át. 1969. július 1-jétől nyugdíjazásáig, 1983. január 1-jéig *Debrecen*ben a Déri Múzeum és a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumi Igazgatóság igazgatója volt. Az általa irányított kiváló munkatársi gárdával együtt, múlhatatlan érdemeket szerzett Hajdú-Bihar jelenlegi múzeumi intézményrendszerének kiépítésében. Ugyanakkor a kálvinista Róma adott keretet Dankó Imre tudományos életművének teljes kibomlásához is.

Akik ismerik, tudják róla, hogy máig egyszemélyes „intézményként" tevékenykedik. Muzeológusként és vezetőként soha nem vált el tevékenységében a tudományszervezés és a közművelődés. Az általa vezetett intézményekben a határokon túlnyúló szakmai kapcsolatokat épített ki. Megszámlálni is alig lehet az általa indított, szerkesztett, kiadott kiadványokat és kiadvány sorozatokat, saját

publikációiról nem is szólva. (Az 1944-1996 közötti időszakból – nem a teljesség igényével készült – bibliográfiája közel 1600 tételt számlál.) 1946-ban bölcsészdoktori címet, 1966-ban kandidátusi fokozatot szerzett, 1987-ben pedig a tudomány doktora lett. Tevékenysége messze túlmutat a néprajz határán, pontosabban maga is lényegesen kitágította a hagyományos értelemben vett néprajz kereteit: az irodalomtörténet, a művészettörténet, a művelődéstörténet megszámlálhatatlan kérdésével foglalkozott. A Debreceni Egyetem oktatójaként, három évtizedig nevelte a néprajzosok és a muzeológusok nemzedékeit. A tudományos ismeretterjesztésben éppen úgy fontos szerepet vállalt, mint a múzeumok társadalmi támogatóinak megszervezésében. A múzeumok nemzetközi szervezete, az ICOM körében a magyar muzeális közgyűjtemények kapcsolatait erősítette. A Déri Múzeum Baráti Körének égisze alatt általa szerkesztett, mintegy száz kötetet megért Múzeumi Kurír gondozása vélhetően példátlan a hazai múzeumok históriájában.

A sok-sok munka szerencsére nem maradt visszajelzés nélkül: a szakma megbecsülésén túl – amit pl. a Móra Ferenc-díj (1976) és a Pulszky Ferenc-díj (2006) tükröz –, számos kitüntetés és elismerés birtokosa, idehaza és a határokon kívül.

Dankó Imre reneszánsz személyiség, roppant sokoldalú munkásságában felismerhetők az egykori polihisztorok jellemző vonásai. Máig kiterjedt kapcsolatot ápol a legkülönbözőbb múzeumi szakágakkal és szakemberekkel, s szívesen ad tanácsot, segítséget a hozzá fordulóknak. Frissen követi a tudomány eredményeit, a tárgyához való viszonyában ma is abszolút fiatalos. Ma is nyitott a kapcsolatok előtt, amit fizikailag nehezebben ér el, arra az Internet használata viszi el. Alig hihető, hogy 2007. január 22-én betölti a 85. életévét!

Sárospatak volt az első állomáshely – 1954-1958 között –, ahol bekapcsolódott térségünk tájkutató tevékenységébe. Nem feladatom ezen a helyen annak a miliőnek a részletező bemutatása, amibe Dankó Imre Patakon került, s ami bizonyára alapvetően befolyásolta tudományos tájékozódását, szakmai és emberi kapcsolatait. Bizonyos, hogy református elkötelezettsége, a Bodrog parti kisváros történelmi levegője és – a roppant nehéz politikai időszakban is – szellemi központ szerepköre, az abban tevékenykedő és a távolból is hozzá kapcsolódó kiváló személyiségek, vagyis a társadalmi környezet bizonyára éppen úgy befolyásolták Dankó tevékenységét, mint a Rákóczi várban szívós munkával építeni kezdett múzeum tágabb világa. (Munkáiból éppen úgy, mint a vele való beszélgetésekből egyértelmű számomra, hogy számára a barátságok, az inspiráló emberi kapcsolatok roppant fontosak, s azok kihatnak egész tudományos érdeklődésének fejlődésére is. Ahogyan természetesen ő is hat a kapcsolataiban!)

A kisváros – országos és nemzetközi történeti összefüggésekbe ágyazott – lokális históriája (*1954., 1955., 1955a., 1955b., 1956.*), Tokaj-Hegyalja tájtörténeti problematikája éppen úgy vonzó kutatási témákat kínált (*1957*), mint a pataki kézműves hagyományok, vagy a Bodrog túlpartján fekvő, falusias *Kispatak*,

nem utolsó sorban az abból nyíló *Bodrogköz* világa. Bár az adattárak igazolják Dankó Imre kiterjedt terepmunkáját és egyéb kutatásait, az összegző tanulmányokra még várni kellett: az érezhetően empirikus tapasztalatokon nyugvó, nagyobb lélegzetű munkák a gyulai, pécsi és debreceni évek alatt értek be.

Szemléletmódjában szerencsésen egyesült a terepmunka a történeti források feltárásával. Ilyen módon a Bodrogközről írott tanulmányai egyaránt bemutatták a táj, ill. egyes karakteres települései történetének fontos jegyeit (*1963., 1964.*), valamint az azzal nem ritkán komplementer jellegű, archaikus technikákat, eszközöket, az ártéri gazdálkodás régies elemeit. A táj és ember viszonyának értelmezésében különösen fontosak a bodrogközi halászat táji környezetével, a helynevekben tükröződő feltételeivel kapcsolatos vizsgálódásai (*1970., 1972.*).

A Bodrogköz népének életmódjára, hangsúlyosan is a vízhasznosítás történeti-néprajzi kérdéseire később is, a közelmúltig vissza-visszatért (*1984., 1985., 1986., 2001a., 2003a.*). A táj használatának rendszere azonban nem maradt változatlan Dankó Imre értelmezésében, s utóbbi tanulmányaiban egyre erőteljesebben – ahogyan Andrásfalvy Bertalan és Frisnyák Sándor rendszerelvűen megfogalmazta – a *komplex ártéri gazdálkodás* arculata rajzolódik ki tanulmányaiban (*1999., 2001.*) Bizonyára a Bodrogköz utóbb örvendetesen megizmosodó kutatása is belejátszik ebbe a szemléleti kiteljesedésbe, hiszen szembetűnő, hogy Dankó Imre forrásait egyre inkább történeti és filológiai tájékozottsága adja. (Apró, lokálisnak tűnő közléseit amúgy is mindig történeti-művelődéstörténeti kitekintés erősítette, emelte általános érvényűvé.)

Külön is meg kell emlékezni térségünkkel kapcsolatos művelődéstörténeti munkásságáról. Közismert nagyszerű könyvészeti, nyomda-, ill. nyomdászattörténeti tájékozottsága: ezt tanúsítja például a *Sárospataki Füzetek* históriájának feldolgozása (*1990*). De a művelődéstörténet lokális és egyetemes szempontjai okán is fontosak azok a tanulmányai, amelyek egy-egy jeles, ám elfeledett, vagy eleve kevéssé ismert személyiségnek állítanak emléket (*1995., 2004.*) Nagyszerű lenne, ha a régi „patakiakról" – akikről olyan jó szívvel, megbecsüléssel mesél olykor – egyszer egy önálló kötetben is megemlékezne!

Tudományos életművének az egyik legerősebb tartó pillére a javak cseréjével, a piacok és vásárok világával kapcsolatos kutatások és közlések sora. Csak megismételni tudom azon véleményemet, hogy színes egyénisége leginkább a csere, a vásárok összetett, gazdagon tematizálható világával adekvát. Nem csupán nagyobb szintéziseiben (*1979., 1985., 1991., 1992.*), de tematikus, ill. regionális tanulmányaiban is rendre ott szerepel térségünk tradicionális cseréjének, ill. kereskedelmének problematikája (*1957., 1973., 2002., 2004b.*).

Csupán témám tárgyalásának rendje miatt sorolom önálló részfejezetbe Dankó Imre *Hernád menti*, az *Abaúji Hegyköz*zel és a *Zempléni-hegység*gel kapcsolatos kutatásait, azok számos tudományos kérdése valójában folyamatosan jelen volt az elmúlt hatodfél évtized során a munkásságában. Elsősorban a Sajó és Hernád mente hajdú településeivel kapcsolatos kis könyvecskéjére gondolok,

ami a történeti munkák ritka, két kiadást is megért példája (*1955., 1991.)*. Túl azon, hogy a tanulmány – a kiváltságok típusainak elkülönítése okán – a hajdúkutatás fontos műve, számunkra azért is becses, mert térségünk históriája és a Tiszántúl között mutatott ki történeti kapcsolatot. Amellett, hogy a Hernád mente más történeti-néprajzi írásaiban is visszaköszönt (*1984a., 1987*.), Bocskai István történeti örökségének vizsgálata Szerencs kutatásába is bekapcsolta őt (*2005., 2005a., 2005b.*). Ilyen módon újra Tokaj-Hegyalja mezővárosai (*1995a., 2001b., 2002*.) és a Hegyköz történeti-néprajzi kérdéseihez érünk (*2003*), s a kör itt bezárul: mindez Dankó Imre organikus életművének idetartozó szelete, ami – őszintén remélem és kívánom – messze nem lezárt, s nem befejezett.

Az életének önmagában is tiszteletet parancsoló évfordulójához érkezett tudós pályaképének e „részlet-rajzát" lezárva, bátran ki merem jelenteni, hogy térségünk nagyon sokat köszönhet Dankó Imrének. Szerencsés és eredményes volt az egymásra találás a tájaink és a kutató között. Csak remélem, hogy ő is kapott, s az elkövetkező években is kap annyi muníciót a bodrogközi falvak és a hegyaljai mezővárosok népétől, a patakiaktól és az újhelyiektől, az itt élő kollégáktól, barátoktól, amely megtartja őt, és erőt ad számára a további munkához!

Dr. Viga Gyula

Irodalom

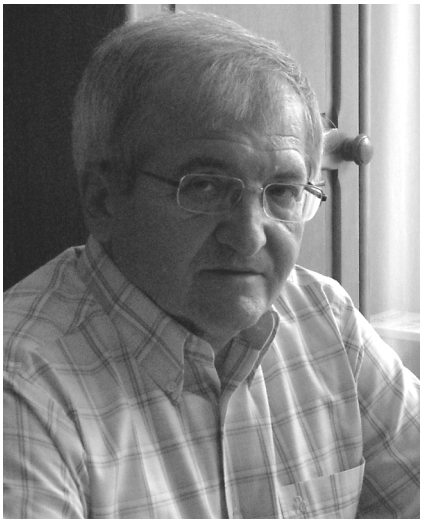
DANKÓ IMRE:
1954 A Rákócziak sárospataki vára. SZEBENI Győző (szerk.): A hazáért. Borsod megye történelmi múltja, 7-9. Miskolc
1955 A Sajó-Hernádmelléki hajdútelepek. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 1. Sárospatak (Vö.: 1991) 40 p.
1955a. Ismerjük meg szülőföldünket! A Sárospataki járás története. Miskolc, 64 p.
1955b. A sárospataki Rákóczi Múzeum története. SOLYMÁR István (szerk.): Magyar múzeumok 1945-1955., 145-148. Budapest
1956 Széphalom. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 3. Sárospatak. 26 p. + 3 tábla
1957 A sárospataki piac. Néprajzi Közlemények, II. 1-2. szám 255-263. (Vö.: 1977)
1963 Vámosújfalu települése. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve III. 87-93. Miskolc
1964 A bodrogközi Hosszúrét települése. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV. 143–163. Miskolc (Vö.: 1977)
1970 Adattár a Bodrogköz és közvetlen környéke régi vízrajzához. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve IX. 375-409. Miskolc
1972 Bodrogközi halászszótár. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XI. 449-505. Miskolc
1973 Adalékok a régi mértékek funkció- és jelentésváltozásos továbbéléséhez. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII. 321-325. Miskolc
1977 A sárospataki piac. Opuscula Ethnographica, 32–37. Debrecen
1977 A bodrogközi Hosszúrét települése. Opuscula Ethnographica, 38-53. Debrecen

1979 Vándorlás és árucsere (Vázlat és irodalmi tájékozódás a kárpát-medencei árucsere és migráció kapcsolatának kérdéseihez). Separatum, Debrecen
1982 A bosnyák (A századforduló egyik jellegzetes vándorárusa). Múzeumi Kurír 40. 105-110. Debrecen
1984 A bodrogközi halászhagyományok nyomában. Múzeumi Kurir 44. 105-112. Debrecen
1984a. A legrégibb vásárhirdetésről, a forrói vásárokról. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 22. 101-104. Miskolc
1985 Az árucsere szerepe az északkelet-magyarországi interetnikus kapcsolatokban. SZABADFALVI József – VIGA Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon II. 13-22. Miskolc
1985 Régi zempléni életmódok. Halászat, csíkászat, halárusítás. Borsodi Művelődés X. 3. szám, 17-20. Miskolc
1986 A Bodrogköz régi vízrajza és vízi élete. VIGA Gyula (szerk.): Fejezetek a Bodrogköz néprajzából. Néprajzi vidékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében V. 21-28. Miskolc
1987 Abaúji etnográfiai szempontok. Borsodi Művelődés XII. 2. szám, 31-35. Miskolc
1990 A „Sárospataki Füzetek" szerepe a magyar művelődéstörténetben. BENCSIK János – SZAKÁL Jenőné (Szerk.): Tokaj és Hegyalja II. AZ 1989. szeptember 21-22-én Tokajban megrendezett tájkonferencia előadásai, 106-112. Tokaj
1991 A Sajó-Hernád-melléki hajdútelepek. Sátoraljaújhely
1991 A magyar vásárok néprajza. DOMONKOS Ottó (főszerk.): Magyar néprajz III. Kézművesség, 637-702. Budapest
1992 Régi vásáraink világa. Folklór és Etnográfia 71. Debrecen
1995 Bálint József élete és munkássága. KOVÁTS Dániel (szerk.): Széphalom 7. 173-182. Sátoraljaújhely
1995a. Tállya távlatai. Dimenziók III. 2-3. szám, 250-252. Miskolc
1999 Luka – Bodroghalom. BALASSA Iván – FEHÉR József – HŐGYE István – VIGA Gyula (szerk.): Széphalom 10. 401-430. Sátoraljaújhely
2001 A Bodrogköz gazdálkodásának kérdései. BALI János–JÁVOR Kata (szerk.): Merítés. Néprajzi tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére, 89–109. Budapest
2001a. A Bodrogközi csíkászat. BALASSA Iván – DANKÓ Imre – J. DANKÓ Katalin – TAMÁS Edit – VIGA Gyula (szerk.): Előadások a Bodrogközről, 107-115. Sárospatak
2001b. Piac utca (311. p.)., Vásár (456-457. p.) címszavak FEHÉR József – KOVÁTS Dániel (szerk.): Sátoraljaújhely Lexikona. Sátoraljaújhely
2002 A hegyaljai mezővárosok piaci szerepköre a XVIII-XIX. században. FRISNYÁK Sándor – GÁL András (szerk.): Szerencs és környéke. A Szerencsen 2001. május 25-26-án megtartott tudományos konferencia előadásai, 163-177. Szerencs – Nyíregyháza
2003 Füzérradvány településéről. FRISNYÁK Sándor – GÁL András (szerk.): Szerencs és a Zempléni-hegység. A Szerencsen 2003. május 16-17-én megtartott tudományos konferencia előadásai, 241-257. Szerencs – Nyíregyháza
2003a. Sümegi Lajos „elkésett" kérdőív-válasza a Zemplén megyei Semjénből, 1926-ból. S. LACKOVITS Emőke – VIGA Gyula (szerk.): Kéve. Ünnepi kötet a 60 esztendős Selmeczi Kovács Attila tiszteletére, 363-374. Debrecen-Veszprém

2004 Kun Pálról, a sárospataki turkológusról. KOVÁTS Dániel (szerk.): Széphalom 14. 131-142. Sátoraljaújhely
2004a. A sárospataki Alsóhatár. TAMÁS Edit (szerk.): A 800 éves város, Patak. Balassa Iván emlékének. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 47. 89-103. Sárospatak
2004b. Beregszászi vásárok. Ethnica VI. 2. Szám 37-40. Debrecen
2005 A „három fejedelem várossa". Szerencs Bocskai és hajdú hagyományai. KOVÁTS Dániel (szerk.): Széphalom 15. 191-206. Sátoraljaújhely
2005a. A szerencsi Bocskai-hagyományok nyomában. A Bocskai Gimnázium kiadása. 24 p. Szerencs
2005b. A szerencsi Bocskai-hagyományok nyomában. KÓKAI Sándor (szerk.): Természettudományi Közlemények 5. 77-96. Nyíregyháza*

* Megjelent: Frisnyák S. – Gál A. szerk.: Szerencs, Dél-Zemplén központja. Nyíregyháza-Szerencs, 2007. pp. 35-41.

Dr. Viga Gyula néprajzi kutatómunkája a Bodrogközben és a Zempléni-hegységben

A Zempléni-hegység és környéke tudományos feltárói között a néprajztudós Viga Gyula professzor kiemelkedő helyet foglal el. „*Viga Gyula évtizedek óta egyike a magyar néprajztudomány legaktívabb, legeredményesebb művelőinek,… akinek a nevét, a munkásságát a rokontudományok berkeiben is sokan ismerik”*.[1] Kutatási eredményei nemcsak a néprajztudományt (nemzeti önismeretünket) gazdagítják, megállapításai szervesen beépülnek a honi történet- és földrajztudomány gondolatvilágába is. Tudományszervező tevékenysége révén az elmúlt évtizedekben megújult az etnográfusok és geográfusok szakmai együttműködése, különösen Északkelet-Magyarország tudományos műhelyeiben. Műveiben az alkotó ember értékteremtő, rendszerfenntartó és -működtető munkáját elemezve, a táji jelenségek és tevékenységek összefüggéseit, kölcsönhatásait is megjeleníti. S ebben a folyamatban (az ember és a természeti környezet egymásra hatását elemezve) érvényesíti a földrajzi szemléletet is. Viga Gyula földrajzi tudása és szemlélete két forrásból ered: egyrészt első éves egyetemi hallgatóként (az 1971/1972-es tanévben) földrajz-történelem szakon, majd másodévtől néprajz-történelem szakon tanult, ahol *Gunda Béla* (geográfus képzettséggel is rendelkező) professzortól többek között azt is megtanulta, hogyan kell a földrajzi ismereteket alkalmazni a néprajzi kutatómunkában.

Viga Gyula – a pályatársak megítélése szerint – Gunda Béla tudományos iskolájához tartozik: a professzor munkásságának egyik továbbfolytatója, tanításainak és erkölcsi értékrendjének továbbörökítője. A néprajz-történelem szakos egyetemi diploma átvételét (1976) követően a miskolci Herman Ottó Múzeumban dolgozik, nemcsak tudós kutatóként, intézményirányító-szervező szerepkörben (1995-től 2012-ig megyei igazgató-helyetteseként) is.

Viga Gyula kitartó és fegyelmezett munkával valósítja meg kutatási célkitűzéseit. Egyetemi hallgatóként először a szülő- és lakföld „kisvilágát”, szakdolgozatában a Nyírség tradicionális gazdálkodásának és településformáinak

[1] PALÁDI-KOVÁCS Attila: A 60 éves Viga Gyula köszöntése. In: Tóth Arnold szerk.: Néprajz – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére. Miskolc, 2012. pp. 7-10.

összefüggéseit vizsgálta, majd pályakezdő éveiben – munkahelyének kutatási programjához kapcsolódva – a Bükk és a Bükkalja néprajzi kutatásával foglalkozott. Különösen az állattartás, a pásztormigráció, az erdőkiélés, a lokális és mikroregionális kőkultúra, az árucsere, a táji munkamegosztás és a népi kultúra egyéb résztémáit dolgozta fel. Kutatásának térbeli keretét a Zempléni-hegységre, majd a felföldi vármegyékre is kiterjesztette. Időhatárait általában a 18-20. században jelölte ki, de az időkeresztmetszet korlátait szükség esetén átlépte, ahogy a genetikai elv alkalmazása, a folyamatelemzés és a szintézisalkotás indokolta. Kutatómunkájának ebben a második, a megyei tájegységek és Felső-Magyarország tárgyi és történeti néprajzát vizsgáló szakaszában a tényfeltárás és értékelés mellett az általánosítható jelenségek és folyamatok törvényszerűségeit, a tevékenységi formákat, az interetnikus kapcsolatokat és azok gazdasági jelentőségét a korábbiaknál markánsabban építi be témafeldolgozásaiba. E tárgykörből írt könyvei és tanulmányai kiváló szakmai felkészültségéről, rendszerező-lényeglátó képességéről, önálló munkastílusáról és európai látásmódjáról is tanúskodnak.

Viga Gyula kutató munkájának harmadik, az 1990-es évek elejétől datálható korszakában a Bodrogköz tárgyi és történeti néprajzára összpontosítja energiáit. A Bodrogköz víz- és emberformálta táj, az antropogén tájalakítás klasszikusnak mondható területe. A 19. század közepétől meginduló és a 20. század elején is folytatódó integrált környezetátalakító munkák a Bodrogközben is megváltoztatták a természetes ökoszisztémát és az emberek életmódját. Viga Gyula ezt a folyamatot, az ökológiai feltételekhez alkalmazkodó hagyományos gazdálkodást, majd a folyószabályozás és ármentesítés hatására meginduló átalakulás-életformaváltás történeti néprajzát a Bodrogköz teljes területére kiterjesztve vizsgálja. A „teljes területet" azért említjük, mert 1920-tól a néprajzkutatók – kevés kivétellel – csak a Magyarországhoz tartozó Alsó-Bodrogközzel foglalkoztak. A Felső-Bodrogközben megkezdett kutatásai folytatására a Szlovák Tudományos Akadémiától kapott felkérést (1991), hasonlóan a szlovákiai tudományosságba is beépült az általa szerkesztett, Kisgéresről (2000) valamint a Nagytárkányról (2007) készült monográfia. Könyveiben,[2] és mintegy félszáz, e tárgykörből írt dolgozatában levéltári-könyvészeti források és szisztematikus terepmunkák alapján feltárja és értékeli a 19-20. századi struktúra-változás minden lényeges, meghatározó elemét. Megállapítja, hogy a tevékenységi formák komplex életmód-stratégiákban szervesültek, és modellezhető típusokat képeztek.[3] A Bodrogköz múltbeli állapotrajzát az országos (makro-) folyamatok részeként alkotja meg, kiemelve e mikrorégióra jellemző társadal-

[2] VIGA Gyula: Hármas határon – Tanulmányok a Bodrogköz változó népi kultúrájáról. Miskolc, 1996. 334 p., Uő.: A bodrogközi kultúra és társadalom változása a 19-20. században. L'Harmattan. Budapest, 2008. 266 p., Uő.: Bodrogközi néprajzi tanulmányok. Officina Musei 19. Miskolc, 2009. 164 p.

[3] VIGA Gyula: A bodrogközi táj kiélésének formái. In: Tuba Z. szerk.: Bodrogköz (A magyarországi Bodrogköz tájmonográfiája). Gödöllő-Sárospatak, 2008. pp. 355-373.

mi-gazdasági sajátosságokat. A Bodrogköz, a Tokaj-hegyaljai borvidék és a Zempléni-hegység változó kapcsolat-rendszere nemcsak e kistájak néprajzáról írt dolgozataiban, a „Gazdasági kapcsolatok hagyományos formái" c. monográfiájában (2007) és más munkáiban is megjelenik. Írásaiban a földrajzi munkamegosztást, a nagy- és kisrégiók komplementer (egymást kiegészítő) tevékenységét, a gazdasági erővonalak (vásárövezet) és erőközpontok (vásárvárosok) rendszerét jellemezve a Kárpát-medence gazdasági térszerveződéséhez szolgáltat rengeteg információt.

Viga Gyula a Zempléni-hegység hagyományos gazdálkodását, táj- és természeti erőforrás-használatát az „Árucsere és migráció Észak-Magyarországon" című könyvében vázolta fel (1990). Részt vett „Szerencs monográfiája" (2007) és „A Zempléni-hegység földrajzi lexikona" (2009) írásában és társszerkesztőként közreműködött a „Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegységről" (1981) és „A hegyaljai mezővárosok" (1988) c. könyv megalkotásában is. Tudományos publikációnak száma megközelíti a 350-et, melyből tíznél több önálló kötet.

Viga Gyula vállalta a tudományos pályán tevékenykedők különböző szakmai megmérettetését is: 1980-ban summa cum laude minősítéssel egyetemi doktori, később, 2004-ben PhD címet szerzett, majd 2005-ben habilitált és 2011-ben „A tájak közötti kapcsolatok néprajza. A Felföld népeinek gazdasági kapcsolatai a 18-20. században" c. disszertációjával, maximális pontszámmal értékelve, az MTA doktorává nyilvánították.

Viga Gyula eddigi életművéből csak a Bodrogköz és a Zempléni-hegység néprajzával foglalkozó munkáit említettük, kihagyva egyéb műveit, a rendkívül jelentős tudományszervező, könyv- és folyóirat-szerkesztő, egyetemi tanári[4] és tudományos közéleti munkásságát. Négy évtizedes értékteremtő és értékközvetítő tevékenységét, mint ezt 2012 tavaszán, a hatvanadik születésnapján rendezett ünnepségen is megfogalmazták, maradandóan beépül a magyar néprajztudomány történetébe.

Dr. Frisnyák Sándor

[4] 1994-től másodállású egyetemi docens, 2012-től egyetemi tanár a Miskolci Egyetem Művelődéstörténeti és Muzeológiai Tanszékén. Meghívott előadóként tanított a debreceni Kossuth Lajos Egyetem Néprajzi Tanszékén, a komáromi Selye János és a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetemen is.

Tartalom

Dr. Michalkó Gábor
Előszó 3
Dr. Gál András
Bevezetés 5

Geológusok

Dr. Zelenka Tibor
Dr. Szabó József nyomában a Tokaji-hegységben 8
Dr. Papp-Váry Árpád
A tokaj-hegyaljai album térképmelléklete:
egyik legkorábbi földtani térképünk 14
Dr. Zelenka Tibor
Dr. Liffa Aurél geológus professzor, a nyersanyagkutató 19
Dr. Kozák Miklós
Emlékezés Székyné Dr. Fux Vilma professzorra a tudós geológusra 26
Dr. Göőz Lajos
Dr. Mátyás Ernő a Tokaji-hegység tudós kutatója 39
Dr. Gál András
Dr. Zelenka Tibor geológus tudományos
és gyakorlati tevékenysége a Tokaji-hegységben 49
Dr. Kozák Miklós
Dr. Gyarmati Pál 70 éves 57
Dr. Gál András
Dr. Szakáll Sándor 67
Dr. Gál András
Dr. Farkas Géza 70
Dr. Gál András
Dr. Göőz Lajos 72
Dr. Gál András
Dr. Szepesi János 77
Dr. Szakáll Sándor
Encsy György ásvány és kőzetgyűjteménye 79

Geográfusok és gazdaságfejlesztők

Dr. Boros László
A Zempléni-hegység természet- és
társadalomföldrajzának tudományos feltárói 82

Dr. Frisnyák Sándor
A Tokaj-hegyaljai borvidék első térképe 90
Dr. Hajdú Zoltán
Czirbusz Géza és Zemplén kapcsolatai 93
Dr. Frisnyák Sándor
Dr. Hézser Aurél életműve 97
Dr. Frisnyák Sándor
Dr. Peja Győző geomorfológiai kutatásai a Zempléni-hegységben 103
Dr. Frisnyák Sándor
Emlékezés a száz éve született Dr. Kiséry Lászlóra 109
Dr. Lóki József
Dr. Borsy Zoltán 111
Dr. Frisnyák Sándor
Dr. Pinczés Zoltán tájkutató munkája a Zempléni-hegységben 114
Dr. Tar Károly
Dr. Justyák János (1929-2012) 123
Dr. Frisnyák Sándor
Dr. Boros László kutatómunkája Tokaj-Hegyalján és környékén 132
Dr. Frisnyák Sándor
Dr. Süli-Zakar István társadalomföldrajzi
kutatómunkája Tokaj-Hegyalján és környékén 141
Dr. Frisnyák Sándor
Dr. Kókai Sándor társadalomföldrajzi kutatómunkája
a Zempléni-hegységben és a Bodrogközben 146
Dr. Frisnyák Sándor
Dr. Dobány Zoltán 149
Dr. Boros László
A zempléni tájak geográfus kutatója
(Vázlatos pályakép Dr. Frisnyák Sándor professzorról) 152
Dr. Kókai Sándor
Dr. Hanusz Árpád 162
Dr. Lóki József
Dr. Kerényi Attila 167
Dr. Lóki József
Dr. Csorba Péter 170
Dr. Lóki József
Dr. Szabó József 174
Dr. Lóki József
Dr. Félegyházi Enikő 178
Dr. Gál András
Dr. Lóki József 181

Dr. Gál András
Dr. Tar Károly 183
Dr. Gál András
H. Szabó Béla 190
Dr. Gál András
A hegyaljai zsidóság tudományos kutatói 192
Dr. Gál András
A hegyaljai német falvak kutatói 196
Dr. Gál András – Kozma Katalin
Mogyoróska és környéke monográfia-írója 199
Zelenák István
Dercsényi János megfigyelései
Tokaj-Hegyalja szőlő- és bortermeléséről 201
Kozma Katalin
Dr. Bártfai Szabó Gyula 206
Dr. Hanusz Árpád
Dr. Bacsó András 210
Zelenák István
Szepsy István, a borász és a közéleti ember 215
Dr. Gál András – Kozma Katalin
Dr. Járási Lőrinc erdőmérnök gazdaságfejlesztő
és erdészettörténeti kutatómunkája 234
Dr. Horváth Gergely
A földrajztudomány szerencsi műhelye által rendezett tájföldrajzi
konferenciák szerepe a Zempléni-hegység és környéke feltárásában 238

Botanikusok

Dr. Simon Tibor
A Zempléni-hegység, a határos Hernád- és
Bodrog-völgy növényvilágának kutatása 256
Dr. Tuba Zoltán
Dr. Egey Antal 281
Nyíri Tibor
Dr. Tuba Zoltán 284
Marschall Zoltán
Dr. Simon Tibor botanikai kutatómunkája
a Zempléni-hegységben 295

Zoológusok

Hegyessy Gábor
A Zempléni-hegység állatvilágának tudományos feltárói 303

Történészek

Dr. Takács Péter
Történészek a Hegyaljáról 349
Fehér József
Zemplén első történetírója, Szirmay Antal (1747-1812) emlékezetére 391
Fehér József
Dr. Hőgye István emlékezete 400
Dr. Takács Péter
Dr. Orosz István a professzor, a történész,
Tokaj-Hegyalja múltjának kutatója 404
Kozma Katalin
Adalékok a Zempléni-hegység és környéke kutatástörténetéhez –
Dr. Takács Péter professzor munkássága 419
Dr. Gál András – Kozma Katalin
Dr. Csorba Csaba 425
Dr. Gál András – Kozma Katalin
Zelenák István 428

Tanárok, könyvtárosok, muzeológusok

Dr. Kováts Dániel
Zemplén művelődéstörténeti öröksége 430
Dr. Kováts Dániel
Dr. Újszászy Kálmán és a „pataki szellem” 441
Dr. Kováts Dániel
Ködöböcz József és a sárospataki helyismeret 451
Dr. Vitányi Béla
Pap Miklós 454
Fehér József
Tokaj-Hegyalja kultúrhistóriájának vonzásában –
Dr. Kováts Dániel munkássága 459
Dr. Csorba Csaba
Dr. Pusztai Tamás 466
Oroszné Prepog Erika
Dr. Bencsik János kutató- és
tudományszervező munkája Tokaj-Hegyalján 469
Dr. Gál András
Dr. Tamás Edit múzeumigazgató munkássága 477
Dr. Gál András – Kozma Katalin
Fehér József 483

Dr. Tamás Edit
Jósvainé dr. Dankó Katalin 486
Dr. Tamás Edit
Dr. Bodó Sándor 489
Kiss Endre József
Tudományos gyűjtemény a sárospataki református kollégiumban.....493

Etnográfusok

Dr. Viga Gyula
A Zempléni-hegység és környéke népi
kultúrájának tudományos kutatói.....504
Dr. Csoma Zsigmond
Dr. Balassa Iván, a hegyaljai szőlő- és borkultúra kutatója.....537
Dr. Viga Gyula
Dr. Dankó Imre, a Bodrogköz és a Zempléni-hegység kutatója.....549
Dr. Frisnyák Sándor
Dr. Viga Gyula néprajzi kutatómunkája
a Bodrogközben és a Zempléni-hegységben 556

A könyv kiadását támogatták

Kiemelt támogatók

Balogh Sándor vezérigazgató, GLOBIMPEX Zrt. Budapest
Bodnár Balázs vezérigazgató, EVOPRO Informatikai és Automatizálási Kft., Budapest
Boros Ákos igazgató, Szerencs
Boros István igazgató, Szivárvány Kft. Szerencs
Dr. Bacsó András vezérigazgató, Tokaj-Oremus Kft. Tolcsva
Dr. Bíró László ny. c. főjegyző, Szerencs
Dr. Farkas Géza ügyvezető igazgató Perlit-92 Kft.
Ficsor Miklós vezérigazgató, Borsodvíz Zrt. Miskolc
Kiss Attila alpolgármester Szerencs
Kiss László elnök, Arnitel Zrt. Budapest
Kondás Vilmos igazgató, Géniusz Könyváruház Miskolc
Mészáros László vezérigazgató, Disznókő Zrt. Tokaj
Nyíri Tibor elnök, Sziget Alapítvány Szerencs
Pálinkás Szabolcs vezérigazgató, Men-Renting Kft. Budapest
Tatárka József polgármester, Mád
Tomkó István vezérigazgató, Cirkont Zrt. Miskolc

Támogatók

Bodnárné Göndör Magdolna, tag. vez., Bocskai Gimn. Szerencs
Bukovszky Róbert igazgató, Elektro-Kombi Kft. Szerencs
Dr. Budaházi Emil főigazgató h., Budapest
Dr. Demeter Ervin kormánymegbízott, B-A-Z Megyei Kormányhivatal
Dr. Gadóczi Bertalan jegyző, Boldva
Dr. Gál Tamás főorvos, Szerencs
Dr. Gálné Dr. Ugray Edit ügyvéd, Szerencs
Dr. Kiss Attila főigazgató h., Bevándorlási Hivatal Budapest
Dr. Mengyi Roland Megyei Közgyűlés Elnöke, Miskolc
Dr. Pesti Imre kormánymegbízott, Budapest Főváros Kormányhivatala
Dr. Vereczkei Csaba megyei főkapitány, Miskolc
Hlivják László polgármester, Legyesbénye
Kovács Károly főigazgató, Sollers 2003 Kft. Mád
Kovácsné Bodnár Valéria PROME Kft. Monok
Kunder Péter igazgató, Szer-Szoft. Kft. Szerencs
Nyíriné Bárdosi Mária igazgató, Adó-Proficient Kft. Szerencs
Örkényi Károly igazgató, Pavilon Édességbolt, Szerencs
Prof. Dr. Frisnyák Sándor emeritus professzor
Prof. Dr. Hanusz Árpád egyetemi tanár
Prof. Dr. Tóth József emeritus professzor
Ruszkai József ezredes, gazdasági főigazgató, Miskolc
Sárkány László főszerkesztő, Szerencsi Televízió, Szerencs
Tóth Béláné igazgató, Molly 94 Bt. Szerencs
Tóth István igazgató, Városgazda Nonprofit Kft. Szerencs